

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

**“MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB
MASALALARI” MAVZUSIDA RESPUBLIKA
ILMIY-AMALIY ANJUMANI**

2025
15-16-oktyabr

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT
UNIVERSITETI

“Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusida
Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI

15-16-oktabr, 2025-yil Urganch, O‘zbekiston

UO‘K: 332.1(082)

KBK: 65.04

M 52

“Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari [Matn]: konferensiya materiallari / jamoa. - Urganch: Khwarezm publication, 2025.- 706 b.

Respublika konferensiya materiallari tezislar to‘plamidan iborat bo‘lib, unda mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy jihatlari va yo‘nalishlari, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda ilm-fan va innovatsiyalarni o‘rni, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ekonometrik modellari, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni roli, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xizmat ko‘rsatish va turizmni o‘rnini tadqiq qilish masalalariga oid materiallar kiritilgan.

To‘plam iqtisodiyot sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan yosh olimlar, tayanch doktorantlar, mutaxassislar, mustaqil izlanuvchi va magistrilar uchun mo‘ljallangan.

Mas’ul muharrirlar:

i.f.d., prof. Abdullayev I.S.

Tahrir hay’ati:

**i.f.d., prof. Ruzmetov B.R.,
i.f.d., prof. Doschanov T.D.,
i.f.d. dots. Islamutdinov V. F.,
dots. Rahimov T. J.,
i.f.n. Yadigarov M.,
i.f.n. Avezov B. K.,
dots. Gulmanov M. A.,
PhD. Palvaniyazov A. A.,
PhD. Atayev J. E.,
PhD. Ibodullayev D. I.,
dots. Yusubov I. I.,
PhD. Qo‘ziboyev B. H.,
PhD. Axmedov Sh. Q.,
PhD. Nasretdinova F. A.**

Taqrizchilar:

**i.f.d., prof. Xatamov O. K.
i.f.d., prof. Xudayberganov D. T.**

ISBN: 978-9910-599-37-8 ©“Khwarezm publication” MChJ nashriyoti, 2025-y.

© “Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

**1-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY JIHATLARI VA YO‘NALISHLARI**

МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ

**Абдуллаев И.С. - Абу Райхон Беруний номидаги Урганч давлат
университети ижтимоий-иқтисодий фанлар факультети декани,
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор**

Аннотация: Ушбу тезисда минтақа иқтисодиёти барқарорлигини таъминлашда инвестициялар салоҳиятини ошириш ва улардан самарали фойдаланиш жараёнлари таҳлил қилиниб, муаллифлик ёндошуви таклиф этилган.

Аннотация: В тезисе В диссертации анализируются процессы повышения инвестиционного потенциала и их эффективного использования в обеспечении устойчивости экономики региона и предлагается авторский подход.

Annotation: In this thesis, the processes of increasing the potential of investments and their effective use in ensuring the stability of the regional economy are analyzed and an author's approach is proposed..

Минтақа иқтисодиёти барқарорлигини таъминлаш, унинг юқори ўсиш суръатларига эришиш мавжуд омил ва манбаларга боғлиқ. Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишида инвестиция фаолияти моддий-молиявий жиҳатлар билан боғлиқ кўплаб масалаларни ҳал этади. Инвестиция жараёнлари биринчи навбатда давлат томонидан тартибга солинади. Жумладан, давлатнинг инвестиция сиёсати инвестиция дастурини ишлаб чиқиш, шунингдек, инвестиция фаолиятини тартибга солиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий базаларни ўз ичига олади. Минтақа иқтисодиёти барқарор ривожланишида инвестициялар устувор йўналишлардан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони доирасида мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи 100 та мақсад ишлаб чиқилди. Ушбу стратегиянинг 26-мақсадида “Мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш.”[1] вазифаси қўйилган. Инвестицияларни рағбатлантириш кўплаб мамлакатларда иқтисодий ўсиш ва ривожланиш учун кенг қўлланиладиган иқтисодий сиёсат воситасига айланди.

Инвестицияларни рағбатлантиришнинг асосий мақсадлари ҳудудий ривожланиш номуносивблигини камайтириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини кўпайтириш, юқори технологияли инвестицияларни қўллаб-қувватлаш ва барча соҳаларда инвестицияларни режалаштиришни амалга оширишдан иборат бўлиши мумкин. Инвестиция келажакдаги ноаниқликларга қарши ҳимоя вазифасини бажаради. Бу инфляция, иқтисодий тебранишлар ва кутилмаган харажатларга қарши хавфсизлик тармоғини яратади. Дунё мамлакатлари тажрибасини кўрсатишича ҳам мамлакат ва минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш инвестиция салоҳиятига бевосита боғлиқ. Инвестицион муҳитни ривожланиши, минтақани инвестицион жозибадорлигини ошириш, инвестицион инфратузилма институтларини яратиш, маъмурий ва коммуникатив стратегияларни яратиш минтақаларни комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари ҳисобланади[2]. Яъни, А.Семинанинг фикрига кўра[3], инвестициялар кенг маънода – узок муддатли истеъмол товарларини фойдаланиш ёки янги активларни олиш учун капитал қўйилмаларни йўналтиришни ўзида акс эттиради. Тор маънода – иқтисодиётнинг турли тармоқларида моддий наф олиш ёки самарага эришиш мақсадида асосий воситаларни ишлаб чиқишни ташкил этишни назарда тутаяди, деган ғояни илгари сураяди. инвестиция – ялпи талабни ташкил этувчи муҳим катталик бўлиб, иқтисодиётни инвестицион товарларга бўлган талабини ифодаловчи, асосий капиталнинг истеъмол қилинган қисмини тиклашни таъминлаш учун тадбиркорлар томонидан қилинган инвестициялар даражасини тавсифловчи реал капиталнинг ўсиши, дейилади[4]. П.Самуэльсон томонидан «акселератор принципи» изоҳлаб берилган бўлиб, унинг моҳияти қуйидагича[5]: реал ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиши реал инвестициялар ҳажмининг ўсишига олиб келаяди, ўз навбатида реал инвестициялар ҳажмининг ўсиши яна реал ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсишини таъминлайди. Бу таъминлангич муҳим жиҳати шундан иборатки, бу ерда реал инвестициялар деганда ўзгармас капитал (бинолар, иншоотлар, машина ва асбоб-ускуналар) ва ишлаб чиқариш захиралари қийматининг қўшимча ўсиши тушунилади. Инвестиция салоҳиятини алоҳида тадқиқ этишга эътибор қаратамиз. Чунки, ушбу омил ишлаб чиқариш манбалари ичида нисбатан тебранувчи ҳисобланади. Жумладан, иқтисодиётнинг ривожланиб бориши натижасида инвестиция салоҳияти билан боғлиқ тушунчалар ҳам ўзгариб боради. Жорий вақтга келиб, инвестициялар нафақат молиявий масалаларни, балки инновацион фаолият билан ҳам ўз узвийлигини акс эттирмоқда. Инновацион-

инвестицион фаолият ва салоҳиятни ўрганишга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Инвестиция салоҳияти – бу иқтисодий шакллантиришга қаратилган инвестицион фаолиятни амалга ошириш учун зарурий ва етарли инвестиция ресурси ҳажмини бирлаштириш имкониятини ифодалайди, деб таъриб берган[6]. Минтақанинг инвестиция салоҳияти миқдор ва омилли хусусиятлар орқали тавсифланган. Унинг фикрича, инвестиция салоҳияти инвестиция ресурслари йиғиндиси бўлиб, улардан фойдаланиш самарадорлиги омилларнинг ўзаро узвий боғлиқликдаги таъсирлашув натижасидир[7]. Инвестиция салоҳиятини тўғри баҳолаш ва белгилаш инвестициявий талабни ички имкониятлар билан қоплаш имкониятини ҳам яратади. Айниқса, узоқ муддатли инвестицияларга бўлган талабни қондиришда ички манбаларнинг ўрни юқори ҳисобланади. Бунинг сабабини бир гуруҳ олимлар тадқиқ этишган бўлиб, аксарияти институционал жиҳатлар билан боғлашади[8]. Минтақаларнинг инвестицион салоҳиятини баҳолашда қуйидаги мезонлардан фойдаланилган:

1) ишлаб чиқариш мезони. Унинг замирида аҳоли жон бошига ЯХМ, асосий фондлар билан таъминланганлик даражаси каби кўрсаткичлар ҳисобга олинган;

2) молиявий мезон. Мазкур мезонда иқтисодий фаол аҳолига нисбатан молиявий натижалар ва зарарга ишловчи корхоналар улуши кўрсаткичлари баҳоланган;

3) меҳнат мезони. Аҳолини иш билан бандлик даражаси кўрсаткичи ушбу мезонда ўрганилган;

4) инновацион мезон. Корхоналарни инновацион фаоллиги, илмий-тадқиқот билан банд аҳоли улуши кўрсаткичлари ушбу мезонни ташкил қилган;

5) инфратузилма мезони. Бунда, аҳоли жон бошига чакана савдо айланмаси ва аҳоли жон бошига пуллик хизматлар ҳажми каби кўрсаткичлар тадқиқ қилинган;

6) ижтимоий мезон. Унда ҳаёт кечириш минимумидан паст даромадга эга аҳоли улуши ва ҳаёт кечириш минимуми билан ўртача даромадлар даражаси нисбати кўрсаткичлари ўрганилган;

7) истеъмол мезони. Ҳар минг кишига тўғри келган енгил автомобиллар сони, бир яшовчига тўғри келган яшаш умумий майдони мазкур мезон кўрсаткичлари ҳисобланади.

Давыдова Л. В., С. А. Ильминскаялар минтақанинг кластерлаштириш коэффиценти (K_i)ни баҳолаш усулини ҳам таклиф этган[9]:

$$K_i = (K_1 + K_2 + K_3) / 3 \quad (1)$$

Бунда: K_1 – ҳудуднинг ихтисослашув коэффиценти;

K_2 – ҳудуднинг маҳаллийлаштириш коэффиценти;

K_3 – ҳудуднинг асосий капиталга киритилган инвестициялари бўйича маҳаллийлаштириш коэффиценти.

Ҳудуднинг ихтисослашув коэффиценти (K_1)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K_1 = \frac{D_{в.р}}{D_{в.о}} \quad (2)$$

Бунда: $D_{в.р}$ – ҳудуднинг қўшилган қиймати таркибидаги фаолият турининг улуши;

$D_{в.о}$ – республика қўшилган қиймати таркибидаги фаолият турининг улуши.

Ҳудуднинг маҳаллийлаштириш коэффиценти (K_2)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K_2 = \frac{D_{о.р}}{D_{о.о}} \quad (3)$$

Бунда: $D_{о.р}$ – ҳудудда фаолият юритаётган корхоналар таркибидаги фаолият турида амал қилаётган корхоналар улуши;

$D_{о.о}$ – республикада фаолият юритаётган корхоналар таркибидаги фаолият турида амал қилаётган корхоналар улуши.

Ҳудудга киритилган инвестициялар бўйича маҳаллийлаштириш коэффиценти (K_3)ни қуйидаги усул орқали баҳолаш таклиф этилган:

$$K_3 = \frac{D_{и.р}}{D_{и.о}} \quad (4)$$

Бунда: $D_{и.р}$ – ҳудуднинг жами инвестициялари таркибидаги фаолият тури бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши;

$D_{и.о}$ – республиканинг жами инвестициялари таркибидаги фаолият тури бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, олинган натижаларнинг барчаси ҳам бирдек натижага эга эмас. Ҳатто, айримлари бир-бирини рад этиш ҳолатлари ҳам учрайди. Умумий ҳолда, минтақанинг инвестиция салоҳиятини баҳолаш бўйича халқаро ва маҳаллий олимларнинг изланишларини умумлаштириш натижасида ёндашувларни 3 гуруҳга бирлаштирамиз. Биринчи ёндашув эксперт

баҳолаш усули бўлиб, ҳудудларнинг баллар асосида рейтингини белгилайди. Иккинчи ёндашувда ҳудудларнинг ҳолати интеграл усуллар орқали коэффицентлари аниқланиб, уларнинг тегишли баллар орқали рейтинглари тузилади. Учинчи ёндашувда статистик кўрсаткичларни эконометрик баҳолаш усули бўлиб, ушбу ёндашувда статистик маълумотларга мувофиқ омилларнинг таъсирчанлик коэффицентлари аниқланади. Инвестиция омилини барча манбалари ҳисобидан жалб этишга қаратилган ҳудуднинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва табиий имкониятлари йиғиндиси ва уларни қўллаш даржаси ҳудуднинг инвестиция салоҳияти ҳисобланади. Инвестиция салоҳияти якуний натижаси инвестиция ҳажми билан белгилансада, унинг ҳолати биргина манбаларга боғлиқ эмас. Яъни, манбаларни ҳаракатлантирувчи соҳаларга ҳам эътибор беришимиз зарур. Хусусан, инфратузилма салоҳияти, ишлаб чиқариш салоҳияти, табиий-географик салоҳият, туризм салоҳияти кабиларни ривожлантириш ҳамда улардан самарали фойдаланиш инвестиция салоҳиятини белгилашнинг муҳим жиҳатлари ҳисобланади.

Фойдланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони

2. Рақобатбардош иқтисодиёт ва уни амалга ошириш йўналишлари”. Вазирлик миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: ЎзМУ, 2018. - 386 б.

3. Семина, Л.А. Научный подход к определению понятия «инвестиции» для предприятий агропромышленного комплекса. /Л.А.Семина//Вестник Алтайского государственного аграрного университета.2010. № 10 (72). С.108

4.Иголина Л.Л. Анализ внутреннего инвестиционного спроса в российской экономике: индикаторы, факторы, тенденции // Экономический анализ: теория и практика. – 2017. – Т. 16, № 12. – С. 2270 – 2289.

5. Самуэльсон П. Э. [Основания экономического анализа](#) / Пер. с англ. под ред. П. А. Ватника. СПб.:Экономическая школа, 2002. 604 с. [ISBN 5-900428-75-3](#)

6. Назарова Ф.У. Ўзбекистон инвестицион фаолиятининг асосий йўналишлари // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы. №6, 2015. 41-47 б.

7. Марголин А. М. Экономическая оценка инвестиций. М., 2001. С. 357-359.

8. Yang Chen, Qingyuan Li, Jeffrey Ng, Chong Wang. Corporate financing of investment opportunities in a world of institutional cross-ownership // Journal of Corporate Finance. 2021, 69. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.102041>.

9. Давыдова Л. В., Ильминская С. А. Оценка инвестиционной привлекательности региона // Финансы и кредит. №11(539), 2013. С.30-35.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Проф. Рузметов Б. Ургенчский государственный университет

Аннотация: В статье рассматриваются приоритетные направления современной региональной политики. Определены основные характеристики региональной политики на современном этапе.

Annotation: The article examines the priority directions of modern regional policy. The main characteristics of regional policy at the present stage are defined.

Ключевые слова: Регион, экономическая политика, рычаги управления, инновация, социальная политика, экологическая политика.

Keywords: Region, economic policy, management levers, innovation, social policy, environmental policy.

Во всем мире значителен вклад ученых в региональные исследования. Имеются многочисленные публикации в издательствах книг, учебников и статей в ведущих журналах («Вопросы экономики», «Российский экономический журнал», «Экономист», «Инновации» и др.). Видными учеными по регионалистике были акад. А.Г. Аганбегян и Н.Н. Некрасов, Б. Штульберг, Н.Н. Колосовский и др. В рыночной экономике широко известны труды акад. Д.С. Львова, Е.Т. Гайдара, С.Ю. Глазьева, А.Г. Гранберга, М.Я. Гохберга, В.И. Виляпина, В.П. Орешина, В.Н. Лексина, А.Н. Швецова, А.М. Степанова и др., написавших монографии и учебники по региональной экономике.

Региональная экономика — сравнительно молодая наука, но нельзя сказать, что она формируется только сейчас. Подобно тому, как политическая экономия начиналась с классической политической экономии Адама Смита и Давида Рикардо, региональная экономика имеет своих классиков: немецкие ученые Иоганн Тюнен, Альфред Вебер, Вильгельм Кристаллер, Аугуст Леш, русские ученые Н.Н. Баранский, Н.Н. Колосовский и др.

И. Тюнен открыл влияние фактора пространства на затраты и прибыль сельскохозяйственных предприятий, установив, что таким образом пространство воздействует на специализацию предприятий.

А. Вебер разработал теорию промышленного «штандарта» (фактора размещения), определив и проанализировав основные факторы, влияющие на размещение единичного промышленного предприятия. Он выдвинул также идею создания «общей теории» размещения всех предприятий в совокупности, но не осуществил эту идею.

В. Кристаллер подошел к этой проблеме с противоположной стороны, начав не с объема размещения (т.е. предприятия), а с места, точки размещения. Он создал и обосновал довольно стройную концепцию — теорию центральных мест, выявив роль городов и агломераций в формировании иерархической территориальной структуры страны.

А. Леш пытался слить воедино идеи Вебера и Кристаллера в новой концепции экономического района («экономического ландшафта»).

Таким образом, более или менее четко определились следующие основные направления развития региональной науки:

локационное или «размещенческое» направление, ставящее своей задачей отыскать оптимальные места размещения предприятий в регионах[1];

собственно региональное направление, при котором стремятся найти оптимальные размеры и структуру хозяйства анализируемого центра или региона[2];

комплексное направление, пытающееся связать единой теорией и современными методами локационные и региональные проблемы[3].

Из изложенного выше следует, что дисциплина «Региональная экономика и управление» изучает экономику страны в целом, но с учетом межрегиональных связей, развития экономики каждого отдельно взятого региона в его таксонометрической зависимости, региональную структуру, политику, объективные предпосылки экономического развития (географическое положение, природный, ресурсный, демографический и производственный потенциал), размещение производительных сил, градостроительство, финансово-бюджетную систему, механизм функционирования и управления, инновационную и инвестиционную стратегии, социальное развитие в условиях рационального природопользования и сохранения окружающей среды.

В самом общем смысле региональная политика — это целевые установки региональной власти, по развитию регионов в едином комплексе страны, приводящие к экономическому благополучию всего населения страны и каждого региона в отдельности.

Поэтому объектом региональной политики являются как взаимосвязи и взаимоотношения между регионами, так и экономические и другие отношения внутри регионов.

Региональная политика различается по уровням управления отраслей экономики страны и по функциональным направлениям, составляющим определенное единство (рис.1).

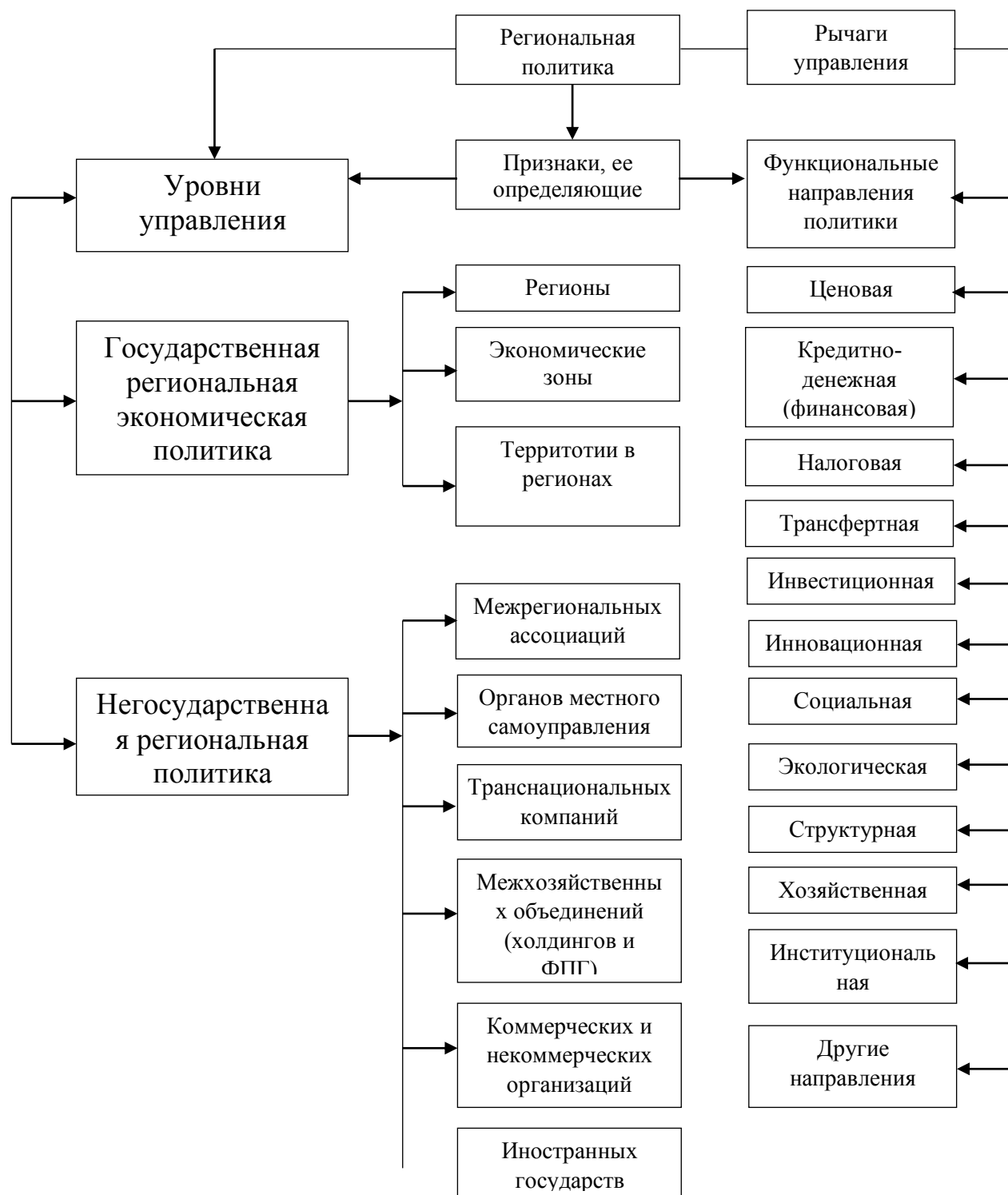

Рис 2.1. Региональная политика

Здесь следует отметить, что функциональные направления политики стабильны на всех уровнях управления. Только интересы везде разные.

На региональном уровне региональная политика заключается в выравнивании уровней развития хозяйства регионов и жизни населения и доведении их до установленных стандартов на всей территории страны.

На региональном уровне локальные интересы не всегда возможно осуществить в одиночку, поэтому и создаются межрегиональные ассоциации, которые призваны осуществлять согласование интересов разных регионов на взаимовыгодной основе.

Негосударственные управленческие структуры развиваются в особом свободном режиме, но под контролем государства. Государственными рычагами управления здесь выступают функциональные направления общегосударственной и локальной региональной политики.

Так, функциональное направление в области ценовой политики государства заключается в контроле и регулировании всех видов и ценообразования продукции и услуг государственных институтов и учреждений. Контроль и регулирование осуществляются антимонопольной службой государства[1].

В то же время региональными структурами (при необходимости при поддержке федеральных органов власти) могут использоваться следующие направления политики в ценообразовании:

- введение в действие дотационных цен;
- ограничения предельного уровня рентабельности в ценах на отдельные виды товаров монополий и олигополий;
- декларирование изменения цен на товары повседневного и постоянного спроса;
- введение коэффициентов изменения цен в связи с инфляцией на отдельные виды товаров и услуг;
- ограничение посреднических надбавок к ценам на товары в пределах нормативного уровня рентабельности на розницу.

Главная цель ценовой политики региона заключается в сохранении покупательной способности населения на товары и услуги и рентабельности ввоза и вывоза товаров в соответствии с политикой развития региона.

Этой же цели служит кредитно-денежная политика. Регион, обладая финансовыми ресурсами, формируемыми в соответствии с государственной налоговой политикой и политикой эффективного управления региональным

капиталом, может предоставлять на различных условиях хозяйствующим субъектам на своей территории кредиты, ссуды, дотации, субсидии, субвенции и т.д., влияя при этом на структурную составляющую регионального хозяйства.

В области налоговой политики регион обладает определенной самостоятельностью. Налоги являются пока основной составляющей (до 80%) бюджетов, из которых финансируются все направления усилий федеральной и региональной власти. Поэтому в регионах необходима разработка своих моделей реализации политики за счет всех видов налогов с учетом стимулирующих функций, льготного налогообложения и полного или частичного освобождения от отдельных видов налогов.

Решающую роль в стимулирующем налогообложении играют государственные и негосударственные фонды поддержки предпринимательства социальной сферы и инфраструктуры региона.

Образование и расходование финансовых средств на нужды региона должны быть прозрачными и легко проверяемыми.

Затем уже Региональный фонд трансфертных платежей может стимулировать рациональное и эффективное использование средств своими региональными образованиями.

Региональная инновационно-инвестиционная политика опирается на научно-технические достижения отечественной инновации и на прорывные направления традиционных, национальных, обусловленных наличием природно-сырьевых ресурсов, профилем научных и научно-производственных учреждений, профессионализмом кадров.

В соответствии с государственной политикой инвестиции распределяются по стратегическим целевым программам, в конечном счете и по региональным целям по достижению стандартных параметров качества жизни населения, по обеспечению эффективных стратегических зон хозяйствования и разработке инновационных мероприятий и проектов национального и регионального значения.

Инвестиционная политика на всех уровнях управления должна обеспечивать конкурентоспособность региональной продукции на мировом рынке и стимулирование дальнейшей инновационной активности регионов.

Социальная политика региона определяется потребностью обеспечения жизнедеятельности населения, находящегося в трудных жизненных условиях (дети, старики, инвалиды и т.д.), развития социальной инфраструктуры (здравоохранение, образование, культура, жилищно-бытовое и коммунальное

хозяйство и т.д.) и социального партнерства между работодателями и работниками и социальной ответственности управляющего механизма региона перед своим населением.

Региональная экологическая политика заключается в определении направлений по защите окружающей среды от вредных воздействий жизнедеятельности человека, в сохранении растительного и животного мира, гидросферы, атмосферы и улучшении экологических условий обитания людей.

Структурная хозяйственная политика предусматривает пропорциональное и системное развитие отраслей экономики региона во взаимодействии с народным хозяйством страны.

Институциональная политика региона предусматривает совершенствование механизма управления собственностью в регионе с целью создания взамен их более эффективных институтов, обеспечивающих конкурентные преимущества развития всех отраслей экономика региона.

Участниками разработки и реализации государственной региональной политики являются:

фонды регионального развития органы местной власти;

По усмотрению государственных органов, обеспечивающих реализацию государственной региональной политики, к разработке государственной региональной политики могут привлекаться иные заинтересованные органы, организации и граждане.

Таким образом, региональная политика представляет собой систему принципов, целей и задач всех органов государственной и негосударственной власти по управлению политическим, экономическим и социальным развитием регионов страны через созданный и (или) создаваемый механизм оптимальной ее реализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. 4-е изд. –м.: Изд. Дом ГУВШЭ, 2004.

2. Морозова Т.Г. Региональная экономика: Учебник. – 2-е изд. перераб. И доп. – М.: Юнити, 2000

3. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития. Тошкент фан, 2002

HUDUDIIY IQTISODIYOTNING BARQAROR RIVOJLANISH OMILLARI VA MEXANIZMLARI

PhD Norqobilov Nusratilla Norsaitovich

Termiz davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrasining katta o‘qituvchisi

nusrat.1977@mail.ru.

orcid: 0009-0006-5045-1194

tel.998-99- 410-15-58

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish mexanizmlari esa institutsional islohotlar, moliyaviy rag‘batlantirish tizimi, mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirish, hamda hududlararo iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, iqtisodiy omillar, rivojlanish mexanizmlari, hududiy resurslar, innovatsion rivojlanish, investitsion salohiyat.

Аннотация: Механизмами устойчивого развития экономики региона являются институциональные реформы, система финансового стимулирования, расширение доходной базы местных бюджетов, научно-практические предложения по развитию межрегионального экономического сотрудничества.

Ключевые слова: региональная экономика, устойчивое развитие, экономические факторы, механизмы развития, региональные ресурсы, инновационное развитие, инвестиционный потенциал.

Annotation: The mechanisms for sustainable development of this regional economy include institutional reforms, a system of financial incentives, expanding the revenue base of local budgets, and scientific and practical proposals for the development of interregional economic cooperation.

Keywords: regional economy, sustainable development, economic factors, development mechanisms, regional resources, innovative development, investment potential.

Kirish

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi zamonaviy iqtisodiyotni shakllantirish va mamlakatning umumiy taraqqiyotini ta’minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir hududning tabiiy, iqtisodiy, mehnat va ijtimoiy resurslari uning o‘ziga xos rivojlanish salohiyatini belgilab beradi.

Hududlarning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, ularni samarali boshqarish hamda raqobatbardosh iqtisodiy tizimni shakllantirish barqaror rivojlanishning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari, bozor munosabatlarining chuqurlashuvi va xalqaro hamkorlikning kengayishi sharoitida hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi yanada dolzarb tus olmoqda.

Iqtisodiy o'sishning hududlar bo'yicha notekisligi, resurslardan foydalanish samaradorligidagi tafovutlar, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarurati bu borada yangi yondashuvlarni talab etadi.

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillari - bu, avvalo, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, investitsion muhitni yaxshilash, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish, transport-logistika infratuzilmasini mustahkamlash, shuningdek ekologik muvozanatni saqlashdir.

Mazkur omillarni samarali mexanizmlar bilan uyg'unlashtirish natijasida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligi oshadi.

Shu sababli, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillari va mexanizmlarini chuqur o'rganish, ularning nazariy asoslarini aniqlash hamda amaliy yechimlar ishlab chiqish ilmiy-tadqiqotlar va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir (1-jadval).

1-jadval

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillarini ta'sir darajasi bo'yicha¹

Omillar	Iqtisodiy ta'sir darajasi	Ijtimoiy ta'sir darajasi	Ekologik ta'sir darajasi	Umumiy baho
Iqtisodiy diversifikatsiya	Yuqori	O'rtacha	Past	Yuqori
Investitsion salohiyat	Yuqori	Yuqori	O'rtacha	Yuqori
Innovatsion rivojlanish	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Juda yuqori
Transport-logistika infratuzilmasi	Yuqori	O'rtacha	Past	O'rtacha
Ekologik muvozanat	O'rtacha	Yuqori	Juda yuqori	Yuqori
Ijtimoiy barqarorlik	O'rtacha	Juda yuqori	O'rtacha	Yuqori

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-avgustdagi "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-307-son qarori.

1-jadvalda hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillari ta'sir darajasi bo'yicha o'rganilganda, iqtisodiy diversifikatsiya iqtisodiy rivojlanishga yuqori ta'sir ko'rsatishi, ijtimoiy sohada o'rtacha, ekologik sohada esa past darajada ta'sir etishi aniqlanadi. Bu esa hududlarning barqaror o'sishida ishlab chiqarishni ko'p tarmoqli qilish muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Investitsion salohiyat barcha yo'nalishlarda muhim rol o'ynaydi: iqtisodiy va ijtimoiy sohada yuqori darajada ta'sir ko'rsatadi, ekologik jihatdan esa o'rtacha natija beradi. Bu investitsiyalarni jalb qilish nafaqat ishlab chiqarishni kengaytirishi, balki aholining farovonligini oshirishi bilan ham bog'liqdir.

Innovatsion rivojlanish uchala sohada ham yuqori darajada ta'sir ko'rsatib, umumiy bahoda "juda yuqori" deb baholangan. Bu esa hududiy iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy etish iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini anglatadi.

Transport-logistika infratuzilmasi iqtisodiy rivojlanishga yuqori darajada hissa qo'shsa-da, ijtimoiy sohada o'rtacha, ekologik sohada esa past ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, bu omilning umumiy bahosi o'rtacha bo'lib, asosan iqtisodiy faoliyatni jadallashtirish bilan cheklanadi.

Ekologik muvozanat iqtisodiy sohada o'rtacha, ijtimoiy sohada yuqori va ekologik sohada juda yuqori ahamiyatga ega. Bu esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hududlarning barqaror rivojlanishi uchun ajralmas omil ekanini ko'rsatadi.

Ijtimoiy barqarorlik ijtimoiy sohada juda yuqori ta'sir kuchiga ega bo'lib, iqtisodiy va ekologik yo'nalishlarda o'rtacha natija beradi. Bu holat aholining turmush darajasi, ijtimoiy himoya va farovonlik barqaror rivojlanishning asosiy kafolati ekanini tasdiqlaydi (2-jadval).

2-jadval

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish mexanizmlarining samaradorlik ko'rsatkichlari²

Mexanizmlar	Asosiy maqsad	Kutilayotgan natija	Samaradorlik ko'rsatkichi
Davlat-hususiylar sheriklik	Yirik loyihalarni amalga oshirish	Infratuzilmaning rivojlanishi	Loyihalar soni, investitsiya hajmi
Soliq imtiyozlari	Investitsiya jalb qilish	Yangi korxonalar ochilishi	Yaratilgan ish o'rinlari

²O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" PF–60-son Farmoni.

Innovatsion markazlar	Yangi texnologiyalarni joriy etish	Ishlab chiqarish samaradorligi	Patentlar, yangi mahsulotlar
Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash	Bandlikni oshirish	Oilaviy daromadlarni ko'paytirish	Kichik biznes ulushi, kreditlar hajmi
“Yashil iqtisodiyot” dasturlari	Ekologik xavfsizlik	Qayta tiklanuvchi energiya ulushi	Energiya samaradorligi, chiqindilar kamayishi

2-jadvalda ko'rinadiki, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qo'llaniladigan mexanizmlar turlicha yo'nalishlarda samaradorlik ko'rsatmoqda. Davlat-hususi sheriklik infratuzilma rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qilib, investitsiya hajmi va amalga oshirilgan loyihalar soni bilan baholanadi. Soliq imtiyozlari esa investitsiyalarni jalb qilish va yangi korxonalar tashkil etishda muhim bo'lib, yaratilgan ish o'rinlari asosiy ko'rsatkich sifatida olinadi.

Innovatsion markazlar yangi texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, bu jarayon patentlar va yangi mahsulotlar bilan o'lchanadi. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bandlikni oshirish va oilaviy daromadlarni ko'paytirishda muhim omil bo'lib, uning samaradorligi kichik biznes ulushi hamda kreditlar hajmida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, “yashil iqtisodiyot” dasturlari ekologik xavfsizlikni ta'minlashda asosiy mexanizm sifatida qayta tiklanuvchi energiya ulushining ortishi va chiqindilar hajmining kamayishi orqali o'z ifodasini topadi.

Har bir hududning tabiiy resurslari, ishlab chiqarish salohiyati, mehnat bozori va investitsion imkoniyatlari uning rivojlanish sur'atlarini belgilaydi. Shu bois barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni uyg'unlashtirish zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillari sifatida iqtisodiy diversifikatsiya, investitsion salohiyat, innovatsion rivojlanish, transport-logistika infratuzilmasi, ekologik muvozanat va ijtimoiy barqarorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq, resurslardan samarasiz foydalanish, investitsiya yetishmasligi, infratuzilmaning sust rivojlanishi, hududlararo tafovutlar va ekologik muammolar kabi to'siqlar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish hududiy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Umuman olganda, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi kompleks yondashuvni, ya'ni iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik xavfsizlikni uyg'un holda rivojlantirishni talab etadi. Faqat shunda hududlar barqaror va izchil taraqqiyotga erisha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –Toshkent: “O'zbekiston”, NMIU, 2019. 64 b.
3. Barqaror taraqqiyot va tabiatshunoslik asoslari. Darslik. A.E.Ergashev va b. -T press, 2016. yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi – “Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi” bo'yicha yillik statistik to'plamlar. <https://stat.uz>.
5. Abdurahmonov K.X. “Mintaqaviy iqtisodiyot”. – T.: Moliya, 2019.
6. Juraev A.J. “Mintaqaviy iqtisodiyot va hududlarni rivojlantirish nazariyasi”. – Toshkent: Iqtisod, 2020.
7. Porter M. “Hududlarning raqobatdosh ustunligi”. Moskva: Alpina, 2018.
8. Shimoliy D. “Institutsional iqtisodiyot va mintaqaviy rivojlanish”. Sankt-Peterburg, 2017 yil.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. **“Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari”** (yillik hisobotlar).
10. Jahon banki va IMF ma'lumotlari: **Regional Economic Outlook** (2022-2024).
11. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari.

MINTAQA EKSPORT SALOHIYATIDAN FOYDALANISHNING HOZIRGI HOLATI

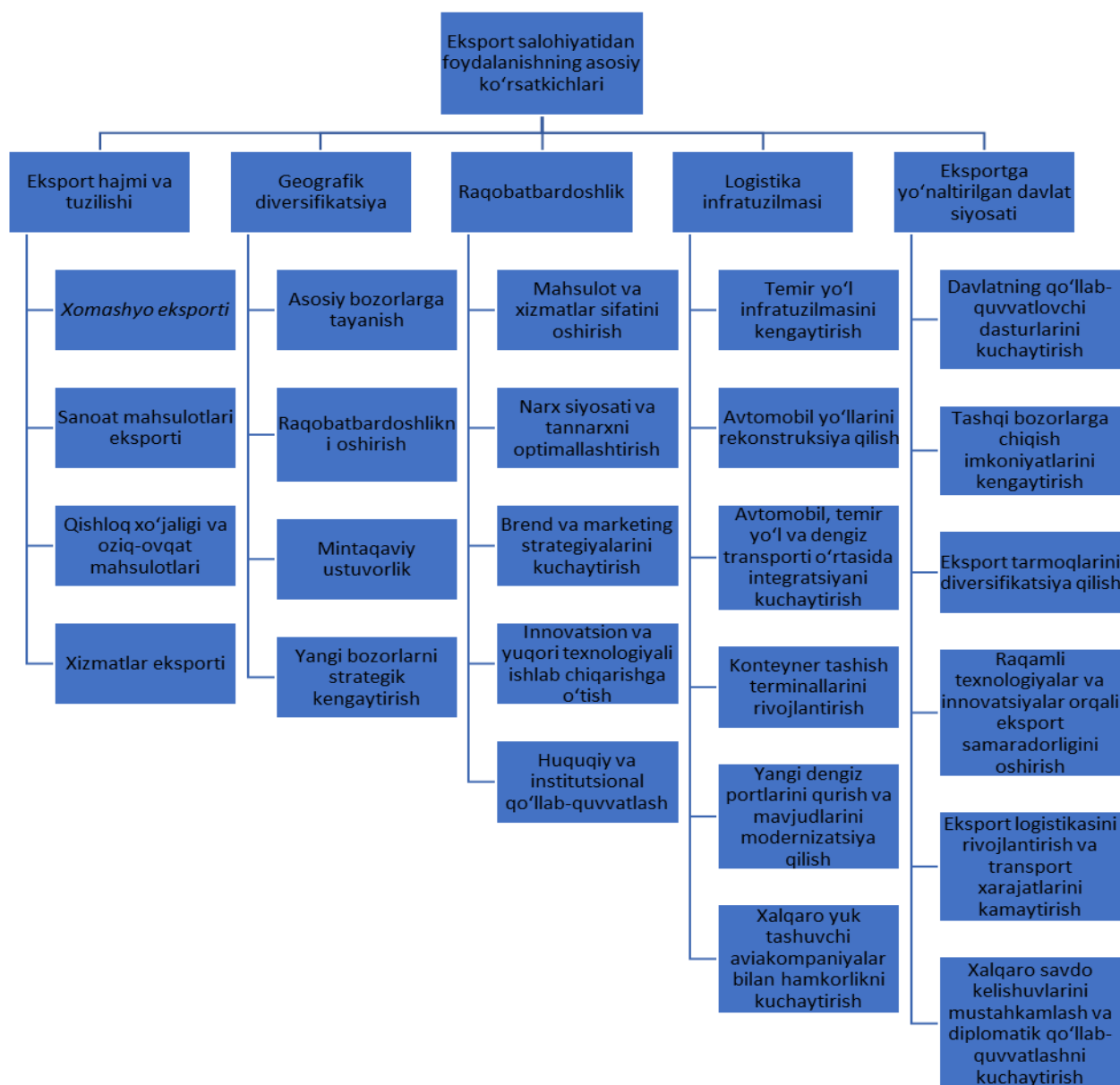
**Raximov T.J., Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD,
dotsent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati mintaqasida eksport salohiyatidan foydalanish zarurligi, mavjud imkonitlari va uning hozirgi holati yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar. Eksport, eksport salohiyati, mintaq, mahsulot, tahlil.

Eksport salohiyatini rivojlantirish murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida mintaq faoliyatining barcha bosqichlarida ichki iqtisodiy va tashqi iqtisodiy tarkibiy qismlarni oʻz ichiga olgan keng qamrovli jarayon boʻlib hisoblanadi [1]. Eksport faoliyatini mintaqaviy darajaga kengaytirish jarayonlari tegishli mintaqaviy siyosatni ishlab chiqishni taqozo etadi. Masalan, oʻtish davrida davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatining rivojlanishi bilan bir qatorda hududlarning eksport salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish ustidan vertikal nazorat eksport faoliyatini erkinlashtirish va xoʻjalik yurituvchi subektlarning operativ-iqtisodiy mustaqilligi oʻrnini egalladi. Zamonaviy sharoitda uzoq muddatli iqtisodiy oʻsish, ilmiy-texnikaviy rivojlanish va import oʻrnini bosuvchi xalqaro iqtisodiy va savdo aloqalarini oʻrnatish boʻyicha mamlakatda eʼlon qilingan mintaqaviy strategiyaga ehtiyoj mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu holatda mintaq eksport salohiyatini rivojlantirish samaradorligini boshqarish tashqi bozorlarda faoliyatning eng yuqori natijasiga erishishga qaratilgan makro-, mezo- va mikromuhit funksiyalarining koʻp bosqichli tizimini aks ettiradi.

Soʻnggi yillarda respublikamiz mintaqalarida eksport faoliyatini moliyaviy qoʻllab-quvvatlash va qoʻshni davlatlar bilan aloqalarni yaxshilashga qaratilgan choralar natijasida eksport hajmi kun sayin ortib bormoqda. Aynan tadbirkorlik subyektlariga mahsulotlarini eksport qilishlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida import tovarlarni bojxona hududida qayta ishlash rejimiga joylashtirish tartiblari ham keskin soddalashtirilmoqda. Import tovarlarni bojxona hududida qayta ishlashga qator imtiyoz va prefrensiyalar berilmoqda. Eksport va unga tenglashtirilgan operatsiyalarni amalga oshiradigan shaxslarga nol darajali soliq stavkasi qoʻllanilishi natijasida hosil boʻlgan soliqning oshib ketgan summalari tezlashtirilgan tarzda qoplab beriladi.

1-rasm. Eksport salohiyatidan foydalanishning asosiy ko'rsatkichlari.³

Demak, eksport salohiyati mamlakat, mintaq, uning tarmoqlari va korxonalar tabiiy, infratuzilma, sanoat, innovatsion va boshqa xarakterdagi qiyosiy ustunliklarini keng jalb qilgan holda jahon miqyosida raqobatbardosh bo'lgan tovarlarni yaratish va eksport qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bu borada turli darajalarda eksport salohiyatining o'ziga xos unsurlari va ularni baholash usullari mavjud bo'ladi. Bu holatda darajalarning o'ziga xosligi har bir quyi daraja sifatida yuqoriroq darajadagi eksport salohiyatini belgilaydi. Ushbu xususiyatga ega bo'lgan holda mintaq sanoatining eksport salohiyati ushbu sanoat korxonalar salohiyatlari yig'indisi

³ Muallif ishlanmasi

hisobiga shakllanadi va mamlakat salohiyati mintaqa iqtisodiyoti barcha tarmoqlarining eksport salohiyatiga asoslanadi.

Mintaqaning eksport salohiyatining tuzilishi tashqi bozorga raqobatbardosh mahsulotlar bilan chiqish imkoniyati va amalga oshirish imkoniyatini aks ettiradi [3]. Barcha mavjud eksport salohiyati imkoniyatlari jami hududning maksimal imkoniyatlari va o'z mahsulotlarini tashqi bozorda sotish orqali shakllanadi. Eksport salohiyati tarkibida ushbu unsur ustunlik qiladi. Chunki iste'molchi tendensiyasi uzoq vaqt davomida jahon bozorida hukmronlik qiladi. Shu bois, tovarlarni ichki va xalqaro miqyosda sotish eng muhim masala bo'lib hisoblanadi.

Shularga asoslangan holda Xorazm viloyati mintaqasida eksport mahsulotlari ishlab chiqarish masalasi bevosita eksport salohiyatidan foydalanishning hozirgi holatini belgilaydi. Bu bevosita viloyatda eksport mahsulotlari ishlab chiqarish holatini aks ettiradi (1-jadval).

1-jadval

Xorazm viloyati hududlarida 2010-2023 yillarda eksport mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, ming AQSh dollarida [4]

Hududlar nomi	2010-y.	2011-y.	2012-y.	2013-y.	2014-y.	2015-y.	2016-y.	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.
Xorazm viloyati bo'yicha	156176,8	206165,2	154975,7	198113,7	139379,9	111423,9	95574,5	122742,4	102064,6	146897,9	169566,2	231248,0	247029,0	304215,7
Urganch shahri	7098,6	7037,6	6211,8	8124,7	9202,2	7299,1	9935,8	15826,5	19040,5	32516,5	33481,4	30337,5	30102,1	31943,2
Xiva shahri	-	-	-	-	-	-	-	8909,5	8805,8	11924,2	10164,9	11687,6	13627,8	16848,0
Bog'ot tumani	26014,1	29519,9	21663,5	16256,2	10732,6	11763,3	9872,6	19396,8	12245,8	13116,0	21498,5	24812,4	33867,1	23765,5
Gurlan tumani	22268,1	30751,5	21375,1	18066,7	13490,3	8443,6	9589,1	9975,9	9734,3	7112,5	8471,8	11409,4	9951,3	23745,0
Qo'sh-ko'pir tumani	14062,6	16789,2	12042,7	12694,3	11392,3	7890,6	6284,3	5881,7	2789,0	5930,1	8006,2	11054,4	6585,3	8454,9
Urganch tumani	673,9	3175,5	4735,7	5144,3	6226,6	4685,0	4428,6	4704,1	8222,0	14417,0	9749,7	25960,9	22642,1	26084,5
Hazoras tumani	15170,1	16529,1	14391,8	13599,7	12181,7	7699,1	7234,0	7160,1	4149,6	5454,7	12184,5	15794,8	17747,6	28882,8
Tuproq-qal'a tumani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1743,5	6233,1	8909,5	15907,0
Xonqa tumani	25818,8	40027,5	33390,2	30584,5	31995,2	19786,9	10333,4	10369,1	4161,5	12471,5	20564,3	25580,6	27643,9	37138,0
Xiva tumani	1566,9	2101,1	2464,0	2521,5	2727,6	2522,2	5450,9	442,2	3382,8	10389,6	10750,8	15557,5	21586,8	14316,6
Shovot tumani	12184,5	17641,9	14604,4	15939,8	12673,3	17568,3	18231,1	25277,8	23826,6	7516,4	5308,3	6878,0	26405,9	28923,8
Yangi-ariq tumani	16301,4	26041,8	13887,9	19168,1	16816,2	14480,8	7753,6	9117,2	2898,3	5100,9	5618,7	13768,9	15102,6	20627,1
Yangi-bozor tumani	13756,9	16443,4	10077,3	12713,5	11895,6	9233,8	6450,2	5681,6	2806,6	20897,7	22023,7	32141,7	12856,9	27579,5

Ushbu jadvalga asosan, Xorazm viloyati bo'yicha eksport mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2010 yilda 156176,8 ming AQSh dollariga teng bo'lsa-da, 2023 yilda esa 304215,7 ming AQSh dollarini tashkil etgan. Ushbu ko'rsatkich viloyat hududlarida, xususan, Urganch shahrida 7098,6 (31943,2), Bog'ot tumanida 26014,1 (23765,5), Gurlan tumanida 22268,1 (23745,0), Qo'shko'pir tumanida 14062,6 (8454,9), Urganch tumanida 673,9 (26084,5), Hazorasp tumanida 15170,1 (28882,8), Xonqa tumanida 25818,8 (37138,0), Xiva tumanida 1566,9 (14316,6), Shovot tumanida 12184,5 (28923,8), Yangiariq tumanida 16301,4 (20627,1), Yangibozor tumanida 13756,9 (27579,5) AQSh dollariga teng bo'lgan. 2023 yilda Xiva shahrida esa 16848,0 va Tuproqqal'a tumanida 15907,0 AQSh dollariga teng bo'lgan.

Shu bilan birga, Xorazm viloyatining tashqi savdo aylanmasi va uning tarkibida eksport ko'rsatkichlari muhim o'rinni egallaydi (2-jadval).

2-jadval

Xorazm viloyatida amalga oshirilgan tashqi savdo aylanmasi tarkibi haqida ma'lumot [4]

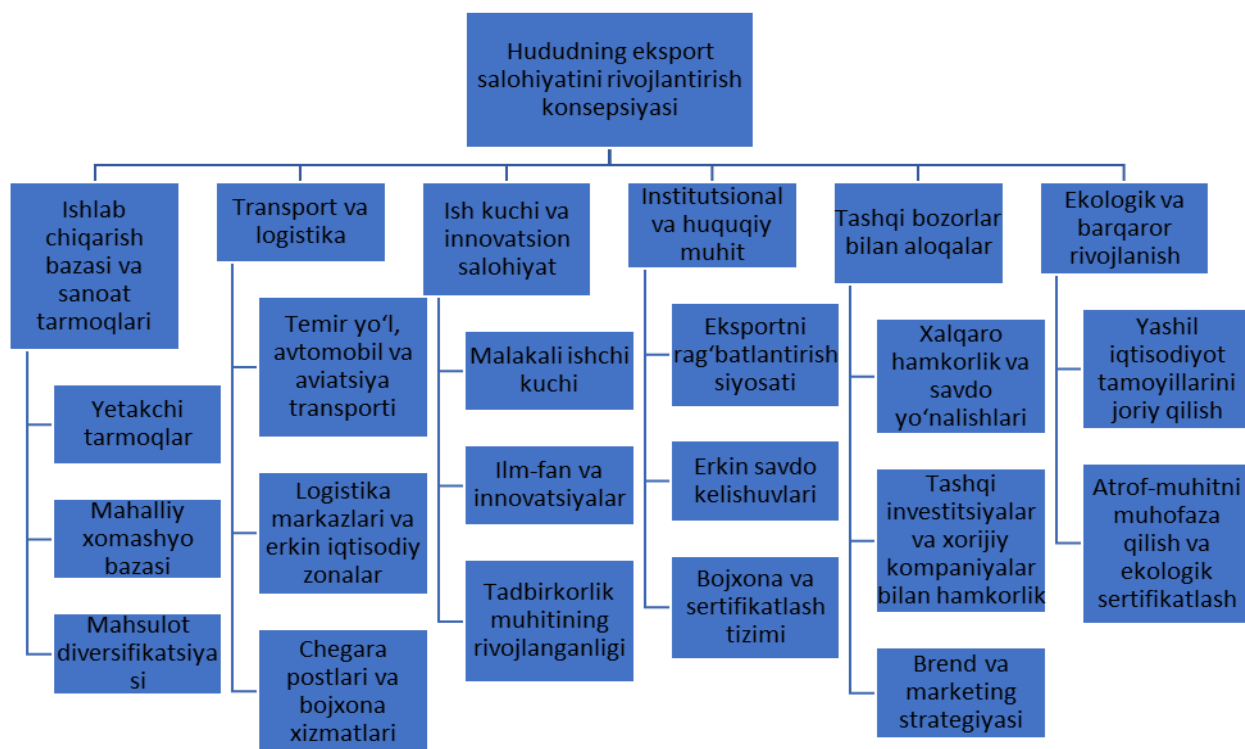
Ko'rsatkichlar	2010 - y.	2011 - y.	2012 - y.	2013 - y.	2014 - y.	2015 - y.	2016 - y.	2017 - y.	2018 - y.	2019 - y.	2020 - y.	2021 - y.	2022 - y.	2023 - y.
Tashqi savdo aylanmasi mln. AQSh dollari.	209,8	291,5	247,7	298,3	305,5	211,4	216,6	256,0	272,0	557,7	469,3	517,2	787,3	881,1
Eksport mln. AQSh dollari.	156,2	206,2	155,0	198,1	139,4	111,4	95,6	122,7	102,1	146,9	169,6	231,2	247,0	304,2
Import mln. AQSh dollari.	53,6	85,3	92,8	100,2	166,1	100,0	121,0	133,3	170,0	410,8	299,7	286,0	540,3	576,9
savdo balansi saldosi mln. AQSh dollari.	102,6	120,9	62,2	97,9	-26,7	11,4	-25,5	-10,5	-67,9	-	-	-54,7	-	-
Tashqi savdo aylanmasi o'sish sur'ati o'tgan yilga nisbatan foizda	138,4	138,9	85,0	120,4	102,4	69,2	102,5	118,2	106,3	205,0	84,1	110,2	152,2	111,9
eksport o'tgan yilga nisbatan foizda	142,1	132,0	75,2	127,8	70,4	79,9	85,8	128,4	83,2	143,9	115,4	136,4	106,8	123,1
import o'tgan yilga nisbatan foizda	128,5	159,1	108,8	108,0	165,8	60,2	121,1	110,1	127,6	241,7	73,0	95,4	188,9	106,8
Viloyatdagi eksportyor korxonalar soni	54	72	77	81	99	101	138	171	213	259	252	249	253	341
eksportyor korxonalardagi ishchi xodimlar soni	1151	1375	1456	1795	2246	2345	3157	3972	4961	5819	5603	5416	5674	9165

Ushbu jadvalga asosan, viloyat bo'yicha tashqi savdo aylanmasi hajmi 2010 yilda 209,8 va 2023 yilda 881,1 mln. AQSh dollarini tashkil etgan. Eksport hajmi shu yillarda 156,2 va 304,2 mln. AQSh dollarini, import hajmi esa 53,6 va 576,9

mln. AQSh dollarini tashkil etgan. Savdo balansi saldosi 2010 yilda musbat 102,6 mln. AQSh dollariga teng bo'lsa-da, 2023 yilda esa manfiy 272,7 mln. AQSh dollarga teng bo'lgan.

Shuningdek, viloyatda tashqi savdo aylanmasi o'sish sur'ati o'tgan yilga nisbatan foizda tahlil qilinayotgan ushbu yillarda 138,4 va 111,9 foizni tashkil etdi. Shuningdek, tahlil qilinayotgan yillarda eksport o'tgan yilga nisbatan 142,1 va 123,1 foizga hamda import o'tgan yilga nisbatan 128,5 va 106,8 foizga teng bo'lgan. Viloyatdagi eksportyor korxonalar soni mos ravishda 54 va 341 tani hamda eksportyor korxonalardagi ishchi xodimlar soni esa 1151 va 9165 nafarni tashkil etgan.

Shuningdek, Xorazm viloyati mintaqasida eksport salohiyatidan foydalanishga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi ta'sir ko'rsatadi. Hududning eksport salohiyatini amalga oshirishda uning strukturasini inobatga olish zarur. Hududning eksport salohiyatini aniq potentsiallarning vaznli yig'indisi sifatida aniqlash mumkin.

2-rasm. Hududning eksport salohiyatini rivojlantirish konsepsiyasi.⁴

Xulosa shuki, mintaqaning mavjud imkoniyatlari, uni rivojlantirish so'nggi tendensiyalari, iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy sohaning o'rta va uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari va strategik muammolarni bartaraf etish yo'llariga asoslanadi. U strategik konsepsiya, uzoq va o'rta muddatli vazifalar va maqsadlarni

⁴ Muallif ishlanmasi

shakllantirish, dolzarb va strategik muammolarni hal qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Xorazm viloyati mintaqasi boshqa mintaqalar kabi uning muammolari ko'p jihatdan umumiy muammolarini hal qilish lozim. Mintaqaning uzoq muddatli rivojlanishini rejalashtirish uni iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Hududlarning umumiy milliy rivojlanishdagi roli to'g'risida tasavvurning yo'qligi noaniqlik uchun xos bo'ladi. Bu borada mintaqaviy va mintaqalararo darajada va mamlakatda vaziyatni yaxshilash uchun jamiyat va hokimiyat tashabbuslari harakatini tartibga solish zarur. Mintaqaviy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda tizimli yondashuv ushbu jarayonni amalga oshirishda ketma-ketlikni talab qiladi. Shu orqali viloyatning eksport salohiyatini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. www.produccioncientificaluz.org
2. Нодиров О.Р., Убайдуллаев М.А., Алексеева Ю.П. Экспортный потенциал территории: сущность и современное состояние. // Экономика и общество, №7-8 (12), Июль-Август, 2019. – с. 16.
3. Соромотина Е.Ю. Анализ динамики экспортных операций России // сборник материалов XVIII Международной научно-практической конференции, 2018. – с.13.
4. <https://xorazmstat.uz/uz/rasmiy-statistika/merchandise-trade-2>

МИНТАҚАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Раҳмонов Расул Неъматович

И.ф.н., профессор Тошкент шаҳридаги Вебстер университети

Минтақавий иқтисодиёт назариясида транспорт инфратузилмаси ҳудудларнинг иқтисодий интеграциясини кучайтирувчи, ресурслар тақсимотини самарали йўлга қўювчи ва аҳолининг яшаш даражасини оширувчи асосий омил сифатида қаралади. Транспорт тизимининг ривожланиши ҳудудий алоқаларни мустаҳкамлабгина қолмай, мамлакатнинг ташқи иқтисодий муносабатларини кенгайтириш ва глобал иқтисодий жараёнларга чуқур интеграцияланиши учун ҳам пойдевор вазифасини бажаради. Шу нуқтаи назардан, транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш масаласи нафақат миллий, балки минтақавий ва халқаро даражада ҳам долзарб ҳисобланади.

Минтақавий иқтисодиёт назариясида транспорт инфратузилмаси ҳудудларнинг иқтисодий ривожланишида ҳал қилувчи инфратузилмавий омил сифатида қаралади. Чунки, транспорт тизими ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий боғланишларни мустаҳкамлайди, товар ва хизматлар ҳаракатини самарали ташкил қилади, ресурслар тақсимотини тартибга солади ва аҳолининг турмуш даражасига ижобий таъсир кўрсатади⁵. Ривожланган транспорт инфратузилмаси ҳудудларнинг ўзаро иқтисодий интеграциясини кучайтиради, янги ишлаб чиқариш қувватларини шакллантиришга туртки беради ва умуммиллий ҳамда минтақавий иқтисодий ўсишни тезлаштиради⁶.

Транспорт тизими жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишида ҳал қилувчи инфратузилмавий омил сифатида хизмат қилади. У фақат юк ва йўловчи ташиш функциясини бажарибгина қолмай, балки мамлакат ва минтақаларнинг иқтисодий интеграцияси, ресурслар тақсимоти, савдо айланмаси ва аҳоли турмуш сифатига чуқур таъсир кўрсатади. Шу боис транспорт тармоқлари давлат ва жамият тараққиётининг “қон томирлари” сифатида қаралиши мумкин⁷. Иқтисодий жиҳатдан транспорт инфратузилмаси ишлаб чиқариш жараёнларининг самарадорлигини таъминлайди, савдо ҳажмини оширади ва инвестиция муҳитини яхшилади. Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, инфратузилмаси ривожланган мамлакатларда ЯИМ ўсиши тезлашади ва ташқи савдо кенгаяди. Ижтимоий нуқтаи назардан эса транспорт тизими аҳолининг хизматларга етишувчанлигини оширади, ҳудудлар ўртасида алоқаларни мустаҳкамлайди ва янги иш ўринлари яратишга хизмат қилади⁸.

Бугунги глобаллашув жараёнида транспорт тизимининг аҳамияти янада ортаёпти. Жаҳон савдосининг катта қисми денгиз транспорти ҳисобига амалга оширилади, бу эса уни стратегик тармоқ сифатида баҳолаш зарурлигини кўрсатади. Шу билан бирга, барқарор тараққиёт концепцияси доирасида “яшил транспорт” ечимлари - энергия тежамкор технологиялар, экологик хавфсиз инфратузилмалар ва рақамли инновациялар тобора кенг жорий этилмоқда⁹. Марказий Осиё давлатлари, жумладан Ўзбекистон учун ҳам транспорт тизимини модернизация қилиш стратегик аҳамиятга эга. Минтақанинг географик жиҳатдан халқаро йўлаклар чорраҳасида жойлашгани унинг транзит

⁵ Krugman, P., Obstfeld, M. International Economics: Theory and Policy. Pearson, 2018.

⁶ Fujita, M., Krugman, P., Venables, A. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. MIT Press, 2001.

⁷ Rodrigue, J.-P. The Geography of Transport Systems. Routledge, 2020.

⁸ UNCTAD. Review of Maritime Transport. Geneva, 2021.

⁹ OECD. Green Growth and Sustainable Transport. Paris, 2020; World Bank. Digital Transformation in Transport and Logistics. Washington, 2022.

салоҳиятини кучайтиради ва ташқи иқтисодий алоқаларни кенгайтиради. Демак, транспорт тизими нафақат миллий иқтисодиёт, балки минтақавий ва халқаро интеграциянинг устувор йўналишларидан бири сифатида давлат сиёсатлари ва барқарор тараққиёт стратегияларида марказий ўрин эгаллайди¹⁰.

Европа Иттифоқида амалга оширилаётган TEN-T (Trans-European Transport Network) дастури транспорт инфратузилмасини ягона тизимга уйғунлаштириш орқали минтақавий иқтисодий интеграциянинг янги босқичини таъминлади. Мазкур дастур доирасида йўллар, темир йўллар, портлар ва аэропортларнинг ягона транспорт тармоғига уйғунлаштирилиши натижасида товар ва хизматлар айланмаси сезиларли даражада тезлашди, савдо ҳажми ошди ва ишлаб чиқариш занжирларининг самарадорлиги кучайди¹¹. TEN-T тизими нафақат иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлади, балки Европа мамлакатлари ўртасида транспорт харажатларини қисқартириш, логистика тизимини оптималлаштириш ва рақобатбардошликни оширишга ҳам хизмат қилди. Шу орқали транспорт инфратузилмаси иқтисодий ривожланишнинг стратегик устувор йўналишларидан бири сифатида яна бир бор ўзининг муҳим ўрнини намоён қилди.

Транспорт тизимининг самарали фаолияти ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш, логистика занжирларини оптималлаштириш ва товарларни бозорга етказиш муддатини қисқартиришда муҳим аҳамият касб этади. Марказий Осиёда транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ички иқтисодий интеграция билан бирга ташқи бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтормоқда. Жумладан, Ўзбекистонда халқаро транспорт коридорларидан самарали фойдаланиш, транзит салоҳиятини ошириш ва “логистика ҳаб” сифатида мавқени мустаҳкамлаш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Транспорт тизими жамият тараққиётида фақат иқтисодий омил сифатидагина эмас, балки аҳолининг турмуш сифати ва ижтимоий фаровонлигини оширувчи стратегик восита сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

Транспорт тармоқлари бандлик даражасини ошириш орқали аҳолининг иқтисодий ва ижтимоий барқарорлигига ҳисса қўшади. Йўл қурилиши, темир йўллар, аэропорт ва порт инфратузилмасини яратиш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида минглаб янги иш ўринлари ташкил этилиши маҳаллий аҳоли учун доимий даромад манбаи ҳисобланади¹². Шу билан бирга транспорт тизими

¹⁰ Rodrigue, J.-P. The Geography of Transport Systems. Routledge, 2020.

¹¹ European Commission. Trans-European Transport Network (TEN-T) Policy. Brussels, 2023.

¹² Banister, D., Berechman, J. Transport Investment and Economic Development. Routledge, 2000.

минтақалар ва шаҳарлар ўртасидаги боғланишлар мустаҳкамланиши одамлар ўртасидаги мулоқот, маданий алмашинув ва ижтимоий уйғунликнинг ривожланишига олиб келади.

Транспорт инфратузилмаси аҳолининг таълим, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиради. Масалан, самарали транспорт йўллари мавжуд бўлган ҳудудларда қишлоқ аҳолиси тезроқ ва арзонроқ йўл билан шаҳарлардаги мактаблар, олий таълим муассасалари ва шифохоналарга етиб бориш имкониятига эга бўлади. Бу ҳолат ижтимоий тенгликни таъминлашга ва аҳоли ҳаёти сифатини яхшилашга хизмат қилади¹³. Европа мамлакатларида олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, транспорт инфратузилмасининг такомиллашуви аҳолининг турли хизматларга етишувчанлигини сезиларли даражада оширган, ҳудудлар ўртасидаги миграция жараёнларини рағбатлантирган ва турмуш даражасининг ўсишига олиб келган¹⁴. Марказий Осиё мамлакатларида ҳам ушбу тенденция яққол намоён бўлмоқда. Хусусан, қишлоқ аҳолисининг бозорларга чиқиш имкониятлари кучайиб, уларнинг маҳсулотларини сотиш имкониятлари кенгаймоқда, бу эса даромадларнинг ўсишига ва ижтимоий барқарорликнинг таъминланишига замин яратмоқда¹⁵.

Минтақада транспорт инфратузилмасининг ривожланиши нафақат иқтисодий самарадорликни, балки геосиёсий ва геоиқтисодий устуворликни ҳам таъминлайди. Шу сабабли йирик халқаро транспорт лойиҳаларини амалга ошириш мамлакатлар учун геостратегик жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, “Транскаспий халқаро транспорт йўлаги” (Middle Corridor) Европа ва Осиё бозорларини боғловчи асосий транзит коридорлардан бири сифатида глобал савдо занжирларида муҳим ўрин тутди. Ушбу йўлак орқали юк ташиш ҳажмининг ортиши минтақадаги давлатларнинг ташқи савдо имкониятларини кенгайтириб, уларнинг халқаро бозорларга интеграция жараёнларини жадаллаштирмоқда. Шу билан бирга, “Чини–Қирғизистон–Ўзбекистон темир йўли” лойиҳаси амалга оширилса, минтақа орқали транзит ҳажми сезиларли даражада ошиши ва транспорт харажатлари камайиши кутилмоқда. Бу нафақат Марказий Осиё мамлакатларини Жанубий ва Шарқий Осиё бозорлари билан боғлайди, балки Европа билан савдо алоқаларини ҳам кучайтиради¹⁶. Бундай

¹³ Vickerman, R. Transport and Regional Development. Routledge, 2017.

¹⁴ European Commission. Impact Assessment of the TEN-T Policy. Brussels, 2022.

¹⁵ Asian Development Bank (ADB). Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Transport Strategy 2030. Manila, 2021.

¹⁶ Asian Development Bank. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Program: Transport Corridor Studies. Manila, 2021.

йирик транспорт лойиҳалари мамлакатларнинг геоиқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлайди, минтақавий барқарорлик ва ўзаро ҳамкорликка ҳисса қўшади ҳамда халқаро майдонда уларнинг стратегик аҳамиятини янада оширади.

Ҳозирги глобал ривожланиш шароитида транспорт тизимини такомиллаштириш масалалари барқарор тараққиёт концепцияси билан чамбарчас боғлиқдир. Замонавий иқтисодий сиёсатда экологик хавфсизлик ва энергия самарадорлигини таъминлаш билан бирга транспорт жараёнларининг самарали бошқарилиши устувор вазифа сифатида белгиланган¹⁷. Шу борада қатор йўналишлар алоҳида аҳамият касб этади. Электр ва гибрид транспорт воситаларини жорий этиш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш орқали атроф-муҳитга зарарли таъсирни камайтириш имкони яратилмоқда. Велосипед йўлаклари, электробуслар, каршеринг тизимлари каби экологик тоза ечимларнинг амалга оширилиши шаҳарларда ифлосланиш даражасини пасайтириб, аҳоли турмуш сифатини оширмоқда¹⁸. IoT, Big Data, Blockchain ва Sun'iy intellekt (AI) каби инновацион ечимлар транспорт жараёнларини автоматлаштириш, логистика занжирларини самарали бошқариш ҳамда ресурслардан тежамкор фойдаланиш имкониятларини таъминламоқда¹⁹. Шу орқали транспорт тизимининг нафақат иқтисодий, балки экологик барқарорлиги таъминланиб, узоқ муддатли барқарор тараққиёт учун мустаҳкам замин яратилмоқда.

Хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, транспорт тизими минтақавий ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг стратегик ва кўп қиррали омилларидан бири ҳисобланади. У иқтисодий интеграция жараёнларини чуқурлаштириш, ҳудудлар ўртасидаги ресурслар ва товарлар айланмасини самарали йўлга қўйиш, хизматлар бозорини кенгайтириш ҳамда аҳолининг турмуш даражаси ва умумий фаровонлигини юксалтиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Шунингдек, замонавий ва барқарор транспорт инфратузилмаси мамлакатларнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлайди, хорижий инвестицияларни жалб қилиш имкониятларини оширади ва иқтисодий барқарорликка хизмат қилади. Айниқса, геостратегик жиҳатдан муҳим ҳудуд ҳисобланган Марказий Осиёда транспорт тизимини модернизация қилиш минтақавий интеграция ва ташқи иқтисодий алоқаларнинг тараққиётида устувор вазифа сифатида намоён бўлмоқда. Бу жараён ички бозорларни

¹⁷ United Nations. Sustainable Development Goals Report. New York, 2023.

¹⁸ OECD. Green Growth and Sustainable Transport. Paris, 2021; International Energy Agency (IEA). Global EV Outlook. Paris, 2022.

¹⁹ Deloitte Insights. Digital Transformation in Transport and Logistics. London, 2022.

уйғунлаштириш, янги иқтисодий марказларни шакллантириш, халқаро транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш ҳамда савдо ҳажмини кенгайтиришда муҳим драйвер вазифасини бажаради. Шу боисдан, минтақавий ва миллий ривожланиш стратегияларида транспорт инфратузилмасини ривожлантириш устувор йўналиш сифатида белгиланиши табиий ҳолдир.

MINTAQAVIY EKSPORT SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISHDA INFRATUZILMANING ROLI

Ibadullayev Ergash Bakturdiyevich

**“Mamun universiteti” NTM, Iqtisodiyot fakulteti dekani, PhD, dotsent
ergashibadullaev90@gmail.com**

Annotatsiya: Mazkur maqolada mintaqaviy eksport siyosatini samarali olib borishda infratuzilmaning tutgan oʻrni va ahamiyati tahlil qilinadi. Transport, logistika, energetika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va bojxona infratuzilmasining eksport jarayonlariga taʼsiri ochib beriladi. Shuningdek, Oʻzbekiston misolida mavjud infratuzilmaviy yutuqlar va muammolar tahlil qilinib, taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: mintaq, eksport, transport, siyosat, sanoat, infratuzilma

Mintaqaviy siyosatning eng asosiy maqsadi mamlakat ichidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning hududlararo darajasini mumkin qadar yaqinlashtirib berishdir. Ammo koʻzda tutilgan maqsadlarga eng avvalo iqtisodiyotni rivojlantirish, ishlab chiqarish kuchlarini toʻgʻri joylashtirish asosida erishiladi. Binobarin, har qanday mintaqaviy siyosat bu hududiy iqtisodiy siyosatdir, iqtisodiy siyosat esa keng maʼnodagi ijtimoiy-iqtisodiy siyosatdir. Maʼlumki, mintaqaviy iqtisodiyot fani asosan ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni oʻrganadi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish esa mamlakat milliy iqtisodiyotining umumiy holati, strategik vazifalari bilan belgilanadi. Jumladan, oʻtish davrining iqtisodiyoti bu davrni mumkin qadar tezroq va beshikast bosib oʻtish, bozor iqtisodiyotining mustahkam ishlab chiqarish, huquqiy va maʼnaviy asoslarini yaratishni talab qiladi.

Mintaqaviy iqtisodiyotda “mintaqa” va “hudud” tushunchalarining taʼriflarini oʻrganish muhim hisoblanadi. Hudud (lot. territorium) soʻzidan olingan boʻlib maʼlum chegaralar, maydon va geografik joylashuvga ega boʻlgan yer yuzasining cheklangan qismi tushuniladi. Mintaqa (lot. region, mintaq) - boshqa hududlardan bir qator xususiyatlar bilan ajralib turadigan va uning tarkibiy qismlarining yaxlitligi, oʻzaro bogʻliqligi bilan ajralib turadigan maʼlum bir hudud va ijtimoiy komponentlar tushuniladi [1].

Umuman olganda mintaqa – xalq xo‘jaligi majmuasining hududiy kichik tizimi hisoblanib, demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, tabiiy – ekologik va texnik – iqtisodiy jarayonlarning ichki aloqasi va o‘zaro munosabati orqali hosil bo‘lgan birlikdir [2].

A.A.Malsev, Yu.A.Savinov, V.A.Oreshkin, A.A.Lebedevlar “eksport salohiyat” tushunchasini mahsulot ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorlarga chiqarish, sotish va sotishdan keyingi xizmat ko‘rsatishni tavsiflovchi kompleks ko‘rsatkich sifatida talqin qilishgan [3]. Bu yondashuvda eksport salohiyati mahsulotni tashqi bozorga yetkazib berish, sotish va sotuvdan keyingi xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liqligiga e‘tibor qaratilganligi sababli ham ahamiyatli hisoblanadi. Chunki, eksport salohiyati tashqi bozorda mahsulot sotish ko‘rsatkichlari orqali ham aniqlanadi.

Infratuzilma tushunchasi iqtisodiy tizimlarning taraqqiyoti davomida izchil evolyutsiyaga uchradi. XIX asr iqtisodiy nazariyasining klassiklari asarlaridayoq infratuzilma turli xo‘jalik subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni mustahkamlovchi vosita sifatida qaralgan. Bu davrda infratuzilma iqtisodiy faoliyatni ta‘minlovchi maxsus xizmatlar sohasi sifatida shakllanib borgan.

Eksport siyosati — bu mamlakat yoki mintaqaning xorijga mahsulot va xizmatlarni chiqarish jarayonini boshqarish strategiyasi. Bu strategiyaning samarasi **infratuzilmaga** bevosita bog‘liq.

Masalan:

- **Yaxshi yo‘llar** — mahsulot tez va arzon yetkaziladi.

- **Zamonaviy portlar va aeroportlar** — yuklarni eksport bozorlariga tezroq chiqaradi.

- **Bojxona tizimi** — hujjat ishlari soddalashsa, eksportchilar vaqt va pul tejaladi.

Hozirgi kunda O‘zbekiston ko‘plab xorijiy davlatlar bilan erkin savdo aloqalarini yo‘lga qo‘ygan. 2024-yilning dastlabki sakkiz oyida mamlakat tashqi savdosida Xitoy, Qozog‘iston, Rossiya va Turkiya eng yirik hamkorlar sifatida yetakchilik qilmoqda. Xitoy bilan 2023-yilda savdo aylanmasi 14 milliard dollar bo‘lgan bo‘lsa, joriy yilda bu ko‘rsatkich 8 milliard dollarga yetdi. O‘zbekiston Xitoydan asosan mashina va transport uskunolari, texnologiyalar hamda kimyo sanoati mahsulotlarini import qiladi, eksportida esa oltin, paxta, metallar kabi sanoat va tabiiy resurslar ustunlik qiladi [4].

Rossiya bilan savdo aylanmasi 2024-yilning yanvar–iyun oylarida 11 milliard dollarni tashkil etdi. Bu davrda eksport hajmi 4,5 milliard dollar, import esa 7,5 milliard dollarga teng bo‘ldi. Qozog‘iston bilan savdo aylanmasi 2024-yilning yanvar–sentabr oylarida 3 milliard dollar bo‘lib, eksportida meva-sabzavotlar, to‘qimachilik, kimyo sanoati va metallurgiya mahsulotlari, importida esa neft va neft

mahsulotlari, g'alla va un, metall buyumlar hamda kimyo mahsulotlari asosiy o'rin tutadi. Turkiya bilan savdo hajmi esa 2,5 milliard dollarni tashkil etib, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 8,3 foizga ko'pdir.

O'zbekistonning tashqi savdosidagi asosiy cheklovlardan biri uning geografik joylashuvidir. Mamlakat ichki kontinental hududda joylashgani bois dengiz portlariga chiqish uchun boshqa davlatlar hududidan o'tishga to'g'ri keladi. Bu esa transport xarajatlarini oshiradi, mahsulotlarni quruqlik orqali tashish esa nafaqat qimmatroq, balki ko'proq vaqt va kuch talab qiladi. Shuningdek, uzoq masofalar va infratuzilma yo'llarining boshqa davlatlar hududidan o'tishi natijasida energiya, gaz va boshqa resurslarni tashishda ham muammolar yuzaga keladi.

Mamlakatda eksport siyosatini yaxshilash uchun bir qancha infratuzilmalar mavjud bo'lishi zarur hisoblanadi. Jumlada: transport, energetika, logistika va boshqalar. Quyidagi jadval orqali biz infratuzilmalarning asosiy turlari va ularning eksportga ta'sirini ko'rishimiz mumkin.

1-jadval.

Infratuzilma turlari va ularning eksportga ta'siri

Infratuzilma turi	Tavsifi	Eksportga ta'siri
Transport infratuzilmasi (yo'l, temir yo'l, port, aeroport)	Yuklarni ichki hududdan xalqaro bozorga yetkazish	Logistika xarajatlari kamayadi, yetkazib berish tezlashadi
Energetika infratuzilmasi (elektr, gaz tarmoqlari)	Ishlab chiqarish uzluksiz ishlashi uchun energiya ta'minoti	Eksport mahsulot sifati va hajmi oshadi
Raqamli infratuzilma (internet, axborot tizimlari)	Savdo ma'lumotlari, onlayn kontraktlar, e-bojxona	Eksportchilar global bozorga tez chiqadi
Logistika markazlari	Ombor, yuklarni saralash va paketlash punktlari	Yuklarni qayta ishlash va jo'natish samaradorligi oshadi

Infratuzilma turlari o'zaro bog'langan holda eksport samaradorligini belgilaydi, ya'ni transport, energetika, raqamli tizimlar va logistika markazlari birgalikda ishlaganda eksport xarajatlari kamayadi, tezkorlik oshadi va mahsulot sifati saqlanadi. Agar shu zanjirdagi biror bo'g'in sust ishlasa, butun eksport jarayoni sekinlashadi va raqobatbardoshlik pasayadi.

Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda transport xarajatlari mahsulot narxining o'rtacha 20 foizini tashkil etadi, bu esa global o'rtacha daraja — 11 foizdan ancha yuqori [5]. Buning asosiy sabablaridan biri chegaradagi murakkab rasmiyatchiliklar va eskirgan infratuzilma bo'lib, ular transport xarajatlarining oshishiga hamda savdo samaradorligining pasayishiga olib kelmoqda. Jahon Banki

bu borada infratuzilmani yangilash, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish va davlat hamda xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishni tavsiya etadi.

Umuman olganda, infratuzilmaning rivojlanganligi mamlakat eksport salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Transport infratuzilmasi (yo'llar, temiryo'llar, havo va dengiz portlari) mahsulotlarni tez va arzon yetkazib berish imkonini yaratadi, bu esa xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi. Energetika infratuzilmasi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlab, eksport qilinadigan mahsulotlar hajmini va sifatini oshirishga xizmat qiladi. Axborot-kommunikatsiya tizimlari tashqi bozorlar bilan tezkor aloqa o'rnatish, marketing va elektron savdoni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston misolida, geografik jihatdan dengiz portlariga chiqish yo'lining yo'qligi transport xarajatlarining yuqoriligiga olib keladi. Shu bois temiryo'l va avtomobil yo'llari tarmog'ini kengaytirish, tranzit yo'laklarini rivojlantirish va logistika markazlarini barpo etish eksportning samaradorligini oshirish uchun zarur. Shuningdek, energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash mamlakat eksportini sifat va hajm jihatdan yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

Umuman olganda, infratuzilmaning rivojlanganligi mamlakat eksport salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Transport infratuzilmasi (yo'llar, temiryo'llar, havo va dengiz portlari) mahsulotlarni tez va arzon yetkazib berish imkonini yaratadi, bu esa xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi. Energetika infratuzilmasi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlab, eksport qilinadigan mahsulotlar hajmini va sifatini oshirishga xizmat qiladi. Axborot-kommunikatsiya tizimlari tashqi bozorlar bilan tezkor aloqa o'rnatish, marketing va elektron savdoni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [6].

O'zbekiston misolida, geografik jihatdan dengiz portlariga chiqish yo'lining yo'qligi transport xarajatlarining yuqoriligiga olib keladi. Shu bois temiryo'l va avtomobil yo'llari tarmog'ini kengaytirish, tranzit yo'laklarini rivojlantirish va logistika markazlarini barpo etish eksportning samaradorligini oshirish uchun zarur. Shuningdek, energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash mamlakat eksportini sifat va hajm jihatdan yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yati

1) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.

2) Albert O. Hirschman, National Power and the Structure of Foreign Trade / University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1945.

3) И.Н.Ильина, К.С.Леонард, Д.Л.Лопатников, О.Б.Хорева. «Региональная экономика и управления развитием территорий». Москва «Юрайт» 2016

4) Yakubov I.O., Islomov A.A., Sunnatov M.N. “Mintaqaviy iqtisodiyot” Toshkent– 2019

5) Huquq instituti (eksport faoliyatini huquqiy tartibga solish, eksport faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, subsidiyalar va boshqalar).

6) Jahon Banki. (2024). O‘zbekiston: Transport va Logistika Taraqqiyoti uchun Integratsiyalashgan Rivojlanish Asoslari. Vashington, D.C.:Jahon Banki Guruhi. Manba: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/9c7cef2e-0802-5579-aeff8bb32946e2f8/content>.

РЕЙТИНГ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СРЕДИ СНГ

**Анвархонов Абдулатифхон Жамшидхон угли,
ведущий специалист Института макроэкономических и региональных
исследований,**

**Аюбову Рахматулло Равшанбек угли,
ведущий специалист Института макроэкономических и региональных
исследований**

В 2025 году опубликован ежегодный Sustainable Development Report 2025, содержащий обновлённый рейтинг стран по уровню достижения целей устойчивого развития (ЦУР). Данный отчёт отражает прогресс 193 стран мира в рамках глобальной Повестки дня ООН до 2030 года. В отчёте представлена система индексов SDG Index и SDG Dashboard, оценивающая достижения по 17 целям устойчивого развития, охватывающим экономические, социальные и экологические аспекты. Отчёте реализуется оценку по шкале от 0 до 100, где разница до 100 отражает отставание от оптимального уровня²⁰. В глобальном контексте многие страны региона добились прогресса по базовым услугам —

²⁰ Sachs, J.D., et al. (2025). Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century. Sustainable Development Report 2025. Paris: SDSN. <https://doi.org/10.25546/111909>

электроснабжение, мобильная связь, доступ к образованию и здравоохранению — что отражается в соответствующих целях ЦУР.

К настоящему времени Статистическим комитетом СНГ подготовлено несколько сравнительных аналитических справок о состоянии ЦУР на пространстве СНГ. В этом процессе проанализировано состояние Добровольных национальных обзоров и с какой целью наблюдается рост и застой между странами²¹.

Цель данного анализа - рассмотреть положение стран Содружества Независимых Государств (СНГ) в рейтинге ЦУР, выявить основные тенденции, успехи и проблемы, а также предложить рекомендации по повышению эффективности реализации ЦУР.

СНГ включает в себя такие государства, как Россия, Казахстан, Узбекистан, Беларусь, Азербайджан, Армения, Киргизия, Молдова, Таджикистан и Туркменистан. В целом регион характеризуется умеренным прогрессом по большинству ЦУР, однако динамика стран неоднородна.

Согласно данным Sustainable Development Report 2025, наиболее высокие позиции среди стран СНГ занимают Молдова и Беларусь, которые демонстрируют устойчивые результаты по направлениям «Качественное образование», «Здоровье и благополучие» и «Индустриализация и инновации». Узбекистан в 2025 году поднялся на 19 позиций в мировом рейтинге, заняв 62-е место с оценкой около 73 баллов, что отражает активные реформы в социальной и экономической сферах.

Для стран Центральной Азии (Узбекистан, Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан) характерно устойчивое продвижение по целям, связанным с борьбой с бедностью, развитием образования и обеспечением доступа к чистой воде. Однако сохраняются проблемы в области экологической устойчивости, энергетической эффективности и институционального управления.

Таблица 1. Позиции стран СНГ в рейтинге ЦУР 2025

Страна	Место в рейтинге SDG-2025	Оценка (из 100)
Молдова	30	78.77
Беларусь	32	78.47

²¹ CIS-Stat. (2021). Progress of the CIS in Achieving the SDGs. Moscow: CIS-Stat. <https://new.cisstat.org/documents/20143/1040370/CIS-Stat-SDG-Progress-SDGs-CIS-ru.pdf/>

Кыргызстан	47	74.50
Армения	50	74.25
Россия	51	74.13
Узбекистан	62	73.08
Азербайджан	64	72.90
Казахстан	70	71.52
Таджикистан	88	68.27
Туркменистан	96	67.25

В статистике используется несколько видов первичных данных. Современные руководства выделяют две основные категории: **статистические данные** — специально собираемые для проведения статистических расчётов и соответствующие установленным методологическим требованиям (включая данные переписей и выборочных обследований), и **нестатистические данные**, изначально не предназначенные для статистических целей. К последним относятся административные данные, формируемые государственными органами в рамках их управленческих функций, а также так называемые «новые» или «альтернативные» источники, значительную часть которых составляют «большие данные»²².

Различия в рейтингах стран СНГ обусловлены сочетанием институциональных, экономических и природно-географических факторов:

1. Финансовые ресурсы - ограниченность бюджетов и инвестиционных потоков сдерживает реализацию национальных стратегий ЦУР.
2. Институциональные возможности - низкий уровень транспарентности, коррупция и слабое межведомственное взаимодействие в ряде стран препятствуют устойчивому развитию.
3. Климатические и инфраструктурные вызовы - горные и засушливые регионы, как в Таджикистане и Кыргызстана, испытывают трудности с водными ресурсами, энергетикой и логистикой.
4. Внешние шоки - последствия пандемии COVID-19, геополитические конфликты и климатические катастрофы оказывают существенное влияние на прогресс стран.

²² CIS-Stat. (2024). Обзор практики использования административных данных в качестве альтернативных источников данных для мониторинга достижения ЦУР в СНГ. Москва: CIS-Stat. <https://new.cisstat.org/documents/20143/1040370/CIS-Stat-SDG-admin-data.pdf>

5. Политическая воля и реформы - страны, где устойчивое развитие закреплено как государственный приоритет (например, Узбекистан), демонстрируют устойчивый рост по многим направлениям.

Для повышения эффективности реализации ЦУР странам СНГ рекомендуется:

1. Увеличить инвестиции в проекты устойчивого развития и создать механизмы привлечения частного капитала;
2. Повысить качество институтов и обеспечить прозрачность управления ресурсами;
3. Развивать цифровую инфраструктуру и статистический мониторинг для оценки прогресса по каждому показателю;
4. Усилить региональное сотрудничество, обмен опытом и научно-технические программы в рамках СНГ;
5. Включить принципы «зелёной экономики» и социальной справедливости в национальные стратегии развития.

Рейтинг международных целей устойчивого развития демонстрирует, что страны СНГ находятся на различных стадиях достижения ЦУР. Несмотря на общие исторические и экономические корни, различия в институциональных моделях и стратегических приоритетах приводят к неравномерному прогрессу. Узбекистан в 2025 году стал примером успешного ускоренного продвижения, поднявшись на 19 позиций, что свидетельствует о значимости системных реформ и интеграции ЦУР в национальную политику.

В целом, для достижения целей Повестки-2030 странам СНГ необходимо объединить усилия в сфере устойчивого финансирования, управления природными ресурсами и развития человеческого капитала, что позволит укрепить позиции региона на глобальной арене.

Список источников

1. Sachs, J.D., et al. (2025). Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century. Sustainable Development Report 2025. Paris: SDSN. <https://doi.org/10.25546/111909>

2. CIS-Stat. (2021). Progress of the CIS in Achieving the SDGs. Moscow: CIS-Stat. <https://new.cisstat.org/documents/20143/1040370/CIS-Stat-SDG-Progress-SDGs-CIS-ru.pdf/>

CIS-Stat. (2024). Обзор практики использования административных данных в качестве альтернативных источников данных для мониторинга достижения

**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ
КОМПЛЕКСНОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ
ЖИЛИЩНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ**

Далиев Ахтам Шарафутдинович

кандидат экономических наук, доцент.

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г.

Ташкент, Узбекистан

E-mail: akhtamdaliyev@gmail.com

ORCID 0009-0009-0955-5460

Проблемы, с которыми сталкиваются современные города — от недостатка социальной инфраструктуры до экологического урона — не являются изолированными явлениями. Они взаимосвязаны и являются прямым следствием устаревшей парадигмы и являются отражением целой системы: недостаточного предложения, низкой эффективности строительства. Это делает критически важным переход от точечных решений к созданию новой, целостной системы принципов, которая сможет одновременно решить экономические, социальные и экологические проблемы [1].

Одной из наиболее острых социальных проблем, которая вытекает из устаревших принципов планирования, является дефицит социальной инфраструктуры. Жилые районы, построенные без учета потребностей в школах, детских садах, медицинских учреждениях и местах досуга, не могут быть названы полноценными "экосистемами". Это приводит к снижению качества жизни, дополнительной нагрузке на семейный бюджет и усугубляет психологический дискомфорт жителей. Отсутствие механизмов, которые бы обязывали или стимулировали застройщиков создавать такую инфраструктуру, является прямым следствием неэффективных моделей в жилищном строительстве.

Стандартные проекты жилья, ориентированные на усредненного потребителя, не учитывают разнообразие потребностей различных социальных групп.

Современное жилищное строительство, включающая в себя как проектирование поселения, социальных инфраструктур, оптимизация инженерных систем и экологические задачи, представляет собой сложную

многоуровневую систему, непрерывно развивающуюся как в пространстве, так и во времени. Причем общее состояние жилого фонда, как правило, сильно отличается от ныне строящихся микрорайонов и других жилых массивов — следствие повышение потребности населения в комфортное жильё, изменения в нормативы и правила, а также превышение сроков эксплуатации.

Жилищное строительство и урбанизация — это два направления, которые в теории должны действовать синхронно и взаимно усиливать друг друга. Однако на практике между ними возникают конфликты на уровне принципов, задач, методов и функций. Эти противоречия нередко снижают эффективность градостроительных проектов, ухудшают качество городской среды и препятствуют достижению стратегических целей устойчивого развития:

Принципы жилищного строительства	Принципы урбанизации	Суть противоречия
Комплексность (жилые микрорайоны + инфраструктура + экология)	Комплексность и интеграция всех зон (в рамках всего города)	В жилищном строительстве комплексность реализуется на уровне квартала или района, а в урбанизации — на уровне всего города. Из-за этого возникает разрыв: локально проект может быть «комплексным», но на уровне города — диссонировать с общей структурой.
Цифровое моделирование и прогнозирование (в рамках конкретного микрорайона)	Цифровое моделирование и прогнозирование (в масштабах города)	При отсутствии единой цифровой базы модели могут быть несовместимы: строительная компания оптимизирует проект по своим критериям, а городская служба — по другим.
Доступность и социальная справедливость (строить жильё с минимальной	Доступность и социальная справедливость	Урбанизация требует гармоничного распределения жилья, рабочих мест, рекреационных зон. Дешёвое жильё часто концентрируется в

ценой)		периферийных районах без развитой инфраструктуры, нарушая принцип интеграции зон.
Инновационность и эффективность ресурсов	Доступность жилья	Применение инновационных технологий повышает качество и долговечность жилья, но увеличивает его стоимость, что может противоречить задаче урбанизации по обеспечению массовой доступности жилья.
Гибкость и адаптивность (подстройка под спрос)	Устойчивое развитие (баланс интересов)	Стремление быстро адаптировать застройку под спрос населения может приводить к хаотичной планировке, нарушая устойчивые урбанистические схемы.

Поэтому задача заключается в поиске баланса между тремя стратегическими приоритетами: экономическая эффективность, социальная справедливость и экологическая устойчивость [2].

При этом интегрированная система принципов и задач всех трех направлений заключается в следующем:

Направление	Принципы	Задачи
Урбанизация	Комплексность и интеграция зон; доступность и справедливость; устойчивое развитие; приоритет населения; гибкость; цифровое прогнозирование	Проектирование жилья и инфраструктуры; планирование с учётом экологии и урбанизации; активное участие в проектировании жилых поселений
Жилищное строительство	Социальная справедливость; комплексность; устойчивое развитие;	Строительство с учётом урбанистических, экономических и экологических факторов;

	инновации; гибкость; цифровое прогнозирование	интеграция с инженерной системой; применение информационных технологий
Региональная экономика	Эффективность и рост; интеграция с урбанизацией и жильём; социальная справедливость; устойчивое развитие; цифровое управление; приоритет населения	Прогнозирование демографического процесса населения, экономико- экологических эффектов; инвестиции в согласованные с населением проекты; социально-экологический приоритет.

Жилищное строительство напрямую влияет на экономику региона, обеспечивая занятость, налоговые поступления, развитие инфраструктуры. Методы прогнозирования и зонирования региональной экономики используются при планировании жилых районов. Принцип комплексности одинаково важен для обеих сфер.

Развитие городов как центров экономической активности — ключевая задача региональной экономики. Методы пространственного моделирования и сценарного анализа одинаково применяются при проектировании городской структуры и распределении производительных сил с учетом основных факторов:

Элемент	Региональная экономика	Жилищное строительство	Урбанизация	Общая связь
Цели	Устойчивое развитие	Комфортное жильё	Качественная городская среда	Все направлены на повышение качества жизни
Задачи	Инфраструктура, занятость	Проектирование, обеспечение жильём	Планировка, общественные зоны	Комплексная организация территории
Методы	Прогнозирование, зонирование	Планирование застройки	Пространственное моделирование	Единые аналитические и планировочные подходы
Принципы	Комплексность,	Градостроительная	Баланс плотности	Принцип

	обоснованность	гармония	и инфраструктуры	системности и устойчивого развития

Литература.

1. Далиев А.Ш. Методологические основы развития жилищного строительства в условиях урбанизации. Монография. Ташкент: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2025, 256 с.

2. Назаров Ш.Х. Оценка конкурентоспособности территорий в условиях регионализации и глобализации // Иқтисод ва молия (Экономика и финансы). – Т., 2012. – №1. –С. 47–56.

AGRAR SEKTORNI RIVOJLANTIRISHNING OZIQ-OVQAT TAMINOTINI TA'MINLASHDAGI O'RNI

Ibragimov Nodir Nusriddinovich

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi,**

Annotatsiya: Mamlakat miqyosida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda yangi yondashuvlarni izlash, oziq-ovqat xavfsizligini masalasi barcha davlatlar qatori O'zbekistonning ham mustaqilligi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlash masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: xavfsizlik, tadbirkorlik, samaradorlik, strategiya, ekologik vaziyat, oziq-ovqat sanoati, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash har qanday mamlakat iqtisodiy strategiyasi va siyosatining muhim ustuvor yo'nalishi bo'lib, jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy, millatlararo barqarorlik uni amalga oshirish samaradorligiga bog'liqdir. Buning uchun mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tizimi va uni amalga oshirish mexanizmi shakllantirilishi lozim bo'ladi. Mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tizimi va mexanizmini shakllantirishning asosiy maqsadi va vazifalari uning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash strategiyasida belgilab qo'yilgan bo'ladi. Oziq-ovqat xavfsizligi muammosini global miqyosda xalqaro tashkilotlar va maxsus organlar (FAO, Xalqaro savdo tashkiloti, Oziq-ovqat xavfsizligi qo'mitasi) hal qiladilar. Ularning asosiy vazifasi insoniyat rivojlanishini ta'minlash maqsadida davlatlar iqtisodiyotini barqarorlashtirishga ko'maklashishdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish: –ishlab chiqarish hajmini oshirib borishga ta'sir ko'rsatuvchi uzoq muddatli dastur va loyihalarni ishlab chiqish va joriy etish; –zaxiralarni yaratish va

noqulay iqtisodiy va ekologik vaziyatlarda yordam tashkil qilish orqali amalga oshiriladi. Davlat va davlatlaro darajada oziq-ovqat xavfsizligining asosiy maqsadi iqtisodiyotning barqaror rivojlantirish va oziq-ovqat mahsulotlari bozorlarini muvozanatlashtirishdan iborat. Mintaqaviy darajadagi asosiy maqsad-aholining barcha guruhlari oziq-ovqatlarni o'rnatilgan me'yorlarga muvofiq iste'mol qilinishini kafolatlaydigan darajadagi daromadlar bilan ta'minlashdir.

Aholining ijtimoiy guruhlari darajasida oziq-ovqat mahsulotlarini ularning miqdori, assortimenti, sifati bo'yicha ratsional me'yorlarga muvofiq ovqatlanishini ta'minlash zarur. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning har bir darajasida mazkur jarayonni boshqarish tegishli ma'muriy organlar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Ushbu organlarning vazifalari zarur mahsulotlarni samarali ishlab chiqarish uchun; ularga qarashli hududlarda yashovchi aholining tavsiya etilgan miqdorda mahsulotni sotib olish imkonini beradigan daromadga ega bo'lishlari uchun; savdo tarmoqlariga oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berilishini ta'minlash uchun; mahsulotlarning sifati va xavfsizligini nazorat qilish uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Davlatlararo darajada oziq-ovqat muammolarini hal qilish boshqa mamlakatlarda oziq-ovqat taqchilligini bartaraf etishga ko'maklashishi bilan bog'liq. Bu uchun mamlakatlar davlatlararo hamkorlikda ishtirok etadilar, xalqaro oziq-ovqat xavfsizligini yaratishga hissa qo'shadilar. Bunda ular o'zlarining raqobatbardosh ishlab chiqarishlarini rivojlantirishni va hududlarning hamda barcha ijtimoiy guruhlarning o'z-o'zini ta'minlashlarini rag'batlantiradi. Oziq-ovqat xavfsizligining har bir darajasi o'zaro bog'liq va o'zaro bir-birini taqozo etuvchi ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Oziq-ovqat xavfsizligiga erishish quyidagi muhim vazifalarni davlat tomonidan amalga oshirishni taqozo etadi:

1. Aholi bandligi sohasida samarali siyosatni olib borish;
2. Oziq-ovqatga ega bo'lishda tengsizlik va qashshoqlikni bartaraf etishga yo'naltirilgan ijtimoiy siyosatni olib borish;
3. Oziq-ovqat mahsulotlarini turli-tuman, barqaror va intensiv ishlab chiqarishga erishish, uning samaradorligini oshirish;
4. Xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashda ilg'or texnologiyalarni joriy etishga ko'maklashish;
5. Hududlarni xomashyo va oziq-ovqat mahsuloti bilan o'zini ta'minlash va xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklardan samarali foydalangan holda qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirishni takomillashtirish;
6. Faol tashqi iqtisodiy siyosatni olib borish, eksport-import faoliyatini optimallashtirish;

7. Agrar sektorni investitsiyalash. Barqarorlik: oziq-ovqat ta'minoti uzilmasligi uchun aholi, oila yoki alohida har doim oziq-ovqatga ega bo'la olish lozim. Ular kutilmagan hodisalar (masalan, iqtisodiy yoki iqlimiy bo'hron) yoki tsiklik hodisalar (masalan, iqlimiy oziq-ovqat tanqisligi) tufayli oziq-ovqatdan uzilib qolmasligi lozim. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda Oziq-ovqat sanoati ham muhim ro'l o'ynaydi.

Shundan kelib chiqib oziq-ovqat sanoati korxonalari uyushmasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat qilib belgilangan:

uyushma tarkibidagi oziq-ovqat korxonalari manfaatlarini qimoya qilish, ularning ish faoliyatiga bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini jalb etish;

oziq-ovqat mahsulotlari ichki va tashqi bozorini o'rganish, marketing izlanishlarini tashkil etish;

korxonalarni modernizatsiyalash va texnik jixozlash, investitsiyalarni jalb etish;

korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlarni standartlashtirishga ko'maklashish;

uyushma tarmog'idagi korxonalarga axborot ko'magi berish, kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish. "O'zbekoziqovqatxolding" xolding kompaniyasi faoliyatining asosiy vazifalari vayo'nalishlari etib quyidagilar belgilangan:

meva-sabzavot hamda boshqa oziq-ovqat mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlarini o'rganish bo'yicha chuqur marketing tadqiqotlari o'tkazish va buning asosida tarmoqni o'rta va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;

yuqori qo'shilgan qiymatga ega ichki va tashqi bozorlarda xaridorgir bo'lgan yuqori sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish maqsadida tarmoq korxonalarida qishloqxo'jaligida oziq-ovqat xom ashyosini yanada chuqur qayta ishlash zamonaviy texnologik siklini tashkil etish;

qishloqxo'jaligida mahsulotlari ishlab chikaruvchilari, qayta ishlash korxonalari, tayyorlash va sotish tashkilotlari urtasida bozor munosabatlari asosida, uning tayyorlanishi, saklanishi, yanada chukurroq qayta ishlanishi va sotilishini hisobga olgan holda ishlab chikarilgan qishloqxo'jaligida oziq-ovqat xom ashyosi xarakatining zamonaviy logistikasini keng joriyetish;

Bugungi kunda tabiatga befarq munosabat, unga antropogen ta'sirning kuchayib borishi, isrof garchilik, ilg'or va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi oziq-ovqat balansi bo'yicha farqning o'sayotgani, iqlim o'zgarishlari qator salbiy omillarni keltirib chiqaryapti. Noz-ne'matlarimiz, chuchuk suv, ummonlar, o'rmonlar, biologik

xilma-xillik keskin sur'atlarda kamayib bormoqda, er unumdorligi pasayib, tuproq degradatsiyaga uchrayotir. Oqibatda, BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo'lsa, 2050 yilga borib bu soni 2mlrd. kishiga etadi. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Hozirgi kunda har yili 3,1 nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko'z yummoqda. Qolaversa, sayyoramizdagi har to'rt bolaning bir nafari o'z yoshiga nisbatan o'smay qolgani aniqlangan. Maktab yoshidagi 66mln. o'g'il-qiz darslarga beixtiyor och keladi. Shulardan 23mln. Afrikada istiqomat qiladi. Qishloq xo'jaligi dunyodagi eng katta ish beruvchi tarmoqdir. Bugunkurraizamin aholisining 40 foizi aynan shu soha orqali tirikchilik qiladi. Bu qashshoq qishloqlardagi oilalar uchun daromad keltiruvchi va bandlikni ta'minlovchi asosiy manbadir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosan lalmi bo'lgan besh million kichik fermer xo'jaliklari oziq-ovqatning 80 foizini etkazib beradi. Shunday ekan, mazkur jabhaga investitsiya kiritish aholi qatlamlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash qatorida mahalliy va tashqi bozorlarga mahsulot etkazib berish bo'yicha mamlakat imkoniyatlarini oshiradi. Yaqinda BMT tomonidan sohada yana bir tashabbusga qo'l urildi. Zero, ayni paytda oziq-ovqat mahsulotlapiga bo'lgan talab oshyapti, aholi cono o'sishi asnosida jon boshigaicte'mol ko'paymoqda. Binobarin, so'nggi uch yilda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatini va eksport salohiyatini oshirishga bo'lgan yondashuv mutlaqo o'zgardi, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirildi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmog'i sanaladi. Unda 3,6 million kishi, ya'ni iqtisodiyotda band bo'lganlarning 27 foizi ishlaydi. YaIMda tarmoq ulushi 32 foizga teng bo'lsa, sohada foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining 45 foizini egallaydi. Hozirgi vaqtda 117180 dan ortiq turdagi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari 80danortiq mamlakatga eksport qilinayotgani diqqatga sazovor albatta. Oziq-ovqat mahsulotlari importi ayrim subyektlar tomonidan monopoliyaga aylantirildi. Xorijdan keltirilayotgan shakar, qand, o'simlik yog'lari va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari ichki bozorda ko'payishi hamda narx-navo pasayishiga xoizmat qilishi kerak. Pirovardida iste'mol tovarlari respublika tovar xom ashyo birjalarida sotilmoqda. Ichki iste'mol bozorida narx-navoni barqarorlashtirishga ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari hisobidan yuqoridagi mahsulotlarimporti tovar-xomashyo birjalari va xorijiy birjalar elektron savdolari tizimi orqali amalga oshirilyapti. Oziq-ovqat mahsulotlarining xaridi jamg'arma tushumi va xarajatlari yagona portalda e'lon qilib borilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoev Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi//T.: "O'zbekiston". 2022. -412 b.
2. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. Practice and Principles. – London: Heinemann, 1984.
3. Shokirova F.N. Innovatsiyalar asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ayrim nazariy jihatlar. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. No 5, sentyabr-oktyabr, 2018.
4. Muxammadiyeva Yu.Yu.Mintaqa salohiyatini oshirishda innovatsiyalar va investitsiyalarni rag'batlantirishda klaster yondashuvining o'ri. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14871999>
5. Ibragimov, n. N. (2021, april). An imitation model of the development of public utilities. In archive of conferences (vol. 19, no. 1, pp. 18-20).
6. Ibragimov, n. N. (2021, april). Empirical modeling of public utilities. In archive of conferences (vol. 18, no. 1, pp. 19-20).
- 7.Yusupovna, Muxammadiyeva Yulduz. "Qashqadaryo viloyati salohiyatini iqtisodiy tahlili." journal of universal science research 1.11 (2023): 371-374.

XORAZM MINTAQASINING IJTIMOIIY-IQTISODIY BARQARORLIGINI VA IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH

Madraximova Shohista Bahrom qizi

Urganch Ranch texnologiya universiteti Iqtisodiyot kafedrası stajor o'qituvchisi

Abu-Rayhon Beruniy nomidagi UrDU mustaqil izlanuvchisi

Tel:99890 725 70 20 Shohistamadraximova7@gmail.com

ORCID 0009-0001-0627-2387

Bugungi globallashuv sharoitida har qanday hududning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy xavfsizligi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ishlab chiqilgan islohotlar strategiyasida mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik va xavfsizlik masalalari alohida o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan qargalanda, Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari va xavfsizlik mexanizmlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy xavfsizlik mintaqaning rivojlanishi, mintaqaviy darajada aholi faravonligi, iqtisodiy jihatdan barqarorligi, siyosiy barqarorligini ta'minlash mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Xorazm viloyati mintaqaviy jihatdan o'ziga xos hususiyatlarga ega bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy resurslari, ishlab chiqarish salohiyati va hududiy imkoniyatlari bilan O'zbekistonning strategik ahamiyatga ega hududlaridan biridir. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash kompleks yondashuvni talab qiladi. Xorazm viloyati – O'zbekistonning qadimiy va madaniy jihatdan boy hududlaridan biri bo'lib, bugungi kunda ham mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin egallab kelmoqda. Viloyat qishloq xo'jaligi, ayniqsa paxtachilik, bog'dorchilik va chorvachilik yo'nalishlarida salmoqli ulushga ega. So'nggi yillarda esa sanoat tarmoqlari, jumladan, yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati va xizmatlar sohasi turizm sohasi ham jadal rivojlanmoqda. Ammo, barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasligi lozim. Ijtimoiy barqarorlik ham muhim ahamiyatga ega. Aholining bandligi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimining samaradorligi, infratuzilma rivoji – bularning barchasi iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy qismlaridir.[1].

Xorazm viloyatida iqtisodiy xavfsizlikni tahdid ostiga qo'yuvchi bir qancha omillar mavjud:

1. Tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish – Suv resurslarining yetarli darajada tejamkor ishlatilmasligi, ayniqsa Amudaryoga bog'liq bo'lgan sug'oriladigan yerlar masalasi dolzarbdir.

2. Ishsizlik darajasi – Aholi sonining ko‘payishi fonida yoshlar bandligini ta‘minlash muammosi mavjud.

3. Investitsion muhitning yetarlicha faol emasligi – Tashqi va ichki investorlar uchun rag‘batlantiruvchi mexanizmlar kuchaytirilishi lozim.

4. Texnologik ortda qolish – Ayrim sanoat tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish sekin bormoqda.

5. Iqlim o‘zgarishlari ta’siri – Mintaqadagi ekologik vaziyat, ayniqsa suv tanqisligi va cho‘llanish xavfi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni zaiflashtiradi.

Shunday bo‘lsa-da, davlat tomonidan ko‘rilayotgan tizimli chora-tadbirlar, jumladan, “Har bir hudud – bir loyiha” tamoyili asosida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Jumladan:

- **Yangi sanoat zonalari** tashkil etilib, kichik va o‘rta biznes subyektlariga imkoniyatlar yaratilmoqda;

- **Bandlik dasturlari** asosida aholini kasb-hunar va tadbirkorlikka yo‘naltirish ishlari olib borilmoqda;

- **Raqamli texnologiyalarni** joriy etish orqali davlat xizmatlarining sifati oshmoqda;

- **Agrotexnologiyalar** asosida suv tejovchi sug‘orish tizimlari keng joriy qilinmoqda.

Xorazm mintaqasining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash uchun takliflar

- **Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash:** Kreditlar, soliq imtiyozlari va ta‘lim dasturlari orqali kichik biznesni rivojlantirish.

- **Qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni joriy etish:** Suv tejovchi texnologiyalar, zamonaviy agrotexnikalar va agroindustriyani rivojlantirish.

- **Turizm salohiyatini oshirish:** Tarixiy va madaniy merosni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish.

- **Ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish:** Kam ta‘minlangan oilalar va yoshlarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari.

Xorazm mintaqasining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash uchun yanada keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Iqtisodiy xavfsizlik tahdidlarini bartaraf etish uchun investitsiyalarni oshirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va infratuzilmani rivojlantirish muhimdir. Bu strategiyalar mintaqada uzoq muddatli barqarorlik va iqtisodiy o‘sishga zamin yaratadi. So‘nggi besh yil ichida Xorazm viloyatida iqtisodiy ko‘rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilangan. YaIM 17%ga oshib, 21,6 trillion so‘mgacha yetdi. Sanoat ishlab chiqarish 46%

o'sdi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish 2016 yildan 2020 yilgacha deyarli ikki barobarga ko'paydi. Viloyatda 109 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratilgan bo'lib, infratuzilma tarmoqlari kengaytirildi (gaz quvurlari, suv ta'minoti). Shu bilan birga turizm, to'qimachilik, baliqchilik va boshqa sohalarda yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu natijalar ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Xorazm mintaqasida ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash sohasida erishilgan yutuqlar davlat siyosati samaradorligini ko'rsatmoqda. Biroq, mavjud tahdidlar va mintaqaning rivojlanishdagi kompleks muammolarni hal qilish uchun mukammal strategiyalar, investitsiya va ijtimoiy siyosatni yanada takomillashtirish lozim. Bu esa Xorazmni raqobatbardosh, barqaror va farovon hududga aylantirishga xizmat qiladi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, viloyatda sanoat ishlab chiqarish hajmi 16,5 trillion so'mni tashkil qilgan bo'lib, bu iqtisodiy o'sishga ishora qiladi. Shuningdek, qurilish ishlari, chakana savdo va bozor xizmatlari hajmi ham kattalashmoqda. Xavfsizlik darajasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning bevosita qismi bo'lib, uning oshishi iqtisodiyotning kuchayishi, ish o'rinlarining ko'payishi va ijtimoiy xizmatlar sifatining yaxshilanishi bilan chambarchas bog'liqdir.[2] Xorazm viloyatida amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari va infratuzilma modernizatsiyasi mintaqada barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aholining bandligi va turmush sharoitlarining yaxshilanishi jinoyatchilik va ijtimoiy muammolarni kamaytirishga yordam beradi, shuningdek, barqaror ijtimoiy muhit tashkil etadi (Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi, 2025). Mahallalarda tadbirkorlikning rivojlanishi esa ijtimoiy faollik va fuqarolarning o'zini-o'zi ta'minlash darajasini oshiradi, bu o'z navbatida xavfsizlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xorazm viloyatida iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa va tavsiyalar. Xorazm mintaqasining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash butun hududning farovonligi va rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bu borada amalga oshiriladigan chora-tadbirlar va strategiyalar mintaqaning tabiiy resurslari, inson kapitali va ijtimoiy infratuzilmasidan oqilona foydalanishga asoslangan bo'lishi lozim. Natijada Xorazm nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyo hududida iqtisodiy jihatdan barqaror va xavfsiz mintaqaga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

[1].O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash" mavzusidagi murojaatlari. — Toshkent, 2023.

[2]. Iqtisodiy Xavfsizlik Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Kengashi tomonidan barcha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan Samarqand 2023

[3] Markaziy Osiyo Mintaqaviy tahdidlar, integratsiya, zamonaviy siyosiy jarayonlar. G'ofurov.S Tosh-2023

[4]. Yashil iqtisodiyot. A.V.Vahobov TDIU-2020

[5]. Iqtisodiy xavfsizlik B.O. Tursunov TDIU-2020

www.stat.uz

ЦИКЛИК ТЕБРАНИШЛАРНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

**Жаббаров Камолиддин Йўлдошевич,
Ўзбекистон Миллий университети,
иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD), доцент**

Ҳозирги глобаллашув шароитида мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланиши унинг ички ва ташқи зарбаларга қанчалик бардош бера олиши билан белгиланади. Бу иқтисодий сиёсатнинг асосий йўналишларидан бири сифатида ушбу тебранишларни юмшатиш ва иқтисодий барқарорликка эришиш учун мавжуд монетар дастакларни қўллаш усулларини такомиллаштиришни талаб этади.

Амалда монетар сиёсат пул массаси, кредитлар, ставкалар ва пул айланмасини тартибга солиш орқали иқтисодий жараёнларга таъсир кўрсатади. Давлат ўзининг бу сиёсатини юритишда Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси, мажбурий захира нормалари, қимматли қоғозлар билан операциялар ва валюта сиёсати каби дастакдан фойдаланади.

Циклнинг пасаяувчи ёки кўтарилувчи фазада эканлигига боғлиқ равишда монетар сиёсатни амалга ошириш механизми фарқланади:

Инқироз ва депрессияда – иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш учун “юмшоқ” монетар сиёсат қўлланилади: қайта молиялаштириш ставкаси пасайтилади, кредит ресурслари арзонлаштирилади, пул массаси кўпайтирилади.

Ўсиш ва бум даврида – иқтисодиёт “қизиқ кетмаслиги” учун “катъий” монетар сиёсат қўлланилади: кредитлар қийматини ошириш, пул массасини чеклаш, инфляцияни назорат қилиш.

Иқтисодиётдаги пул массаси, унинг оптимал миқдори ва уни Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати билан тартибга солиш ҳамда мамлакатда

барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш масалалари иқтисодчи олим М.Фридманнинг ишларида батафсил ёритилган бўлиб²³, бунда асосан қайта молиялаш ва мажбурий заҳира сиёсатидан фойдаланиш тавсия этилади.

Циклик тебранишларни юмшатишда монетар сиёсат — иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим қисмларидан бири ҳисобланади. Марказий банкнинг асосий вазифаси инфляцияни назорат қилиш ва иқтисодий барқарорликка эришишдан ташқари, циклик ўзгаришларнинг салбий таъсирини камайитиришдан иборатдир. Шу боис, монетар дастакларни такомиллаштириш миллий иқтисодиёт барқарорлиги ва узоқ муддатли ўсишни таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Марказий банк қайта молиялаш ставкасини белгилаш орқали республикадаги тижорат банкларининг кредит ставкаларига тўғридан-тўғри таъсир қилади. Бу реал сектор корхоналарини кредитлаш ҳажмининг ортишига хизмат қилади, шунингдек, муомаладаги пул массасининг ҳажмининг ортиши натижасида тўлов қобилияти рағбатлантирилади.

Сўнги йиллардаги ислохотлар натижасида мамлакатимизда қайта молиялаш ставкаси 2010 йилдаги 14 % дан 2015 йилга келиб кескин пасайиб, 9 % гача тушган. 2020 йилга келиб коронавирус пандемияси таъсири ва инфляциянинг юқори даражаси туфайли ставка яна 14% га кўтарилган. 2022 йилда эса таҳлил қилинаётган даврдаги энг юқори кўрсаткич – 15 % қайд этилган. 2024 йилда кўрсаткич бироз пасайиб, 2025 йил 3-чорак якунига кўра 14 % га тушган. Ушбу даврда қайта молиялаш ставкаси иқтисодиётдаги инфляция даражасига мос равишда динамик ўзгариб турган (1-жадвал).

1-жадвал.

Ўзбекистонда МБнинг қайта молиялаш ставкаси, инфляция суръати ҳамда ЯИМ даражаси²⁴, фоизларда

Кўрсаткичлар ва йиллар	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Қайта молиялаш ставкаси	14	9	14	14	15	14	13,5
Йиллик инфляция даражаси	7,3	5,6	11,1	10,0	12,3	8,8	9,8
ЯИМнинг ўсиш суръати	108,5	108,0	101,6	108,0	106,0	106,3	106,5

2010-2015 йиллар оралиғида инфляция 7,3 % дан 5,6 % га тушиб, барқарор ҳолат кузатилган. 2020 йилда пандемия ва ташқи омиллар сабаб

²³ Friedman M. A monetary and fiscal framework for economic stability // The American Economic Review, 1948. Vol. 38, No. 3. – P. 256-264.

инфляция кескин ўсиб, 11,1 % га етган. Пандемиядан кейинги даврда инфляциянинг юқори суръатлари сақланиб турган. 2024 йил якунига келиб, 9,8 % гача пасайган. Инфляция суръатларининг юқори бўлиши қайта молиялаш ставкаси оширилишига туртки бўлган. Асосий ставканинг ўзгариши инфляция даражасига таъсир кўрсатган. Масалан, 2020 йилда ставка пасайтирилгани иқтисодиётда рецессия шароитида ЯИМ ўсиш суръатини 1,6 % даражасида сақлаб қолишга ёрдам берган. Бироқ ташқи омиллар – энергетика бозоридаги ўзгаришлар, импортер мамлакатлардаги инфляция натижасида ички инфляция даражаси тўлиқ назорат қилининг иложи бўлмаган. 2010-2015 йилларда ЯИМ кўшимча йиллик ўсиши 8 % атрофида бўлиб, бу йилларда иқтисодий барқарорлик сақланган. 2020 йилга келиб, COVID-19 пандемияси таъсирида кўрсаткич кескин пасайиб, 1,6 % га тушиб қолган. Кейинги йилларда иқтисодиёт тикланиб, ўсиш пандемиядан олдинги кўрсаткичга тенг бўлган. 2024 йил якуни бўйича иқтисодиёт 6,5 % лик ўсишга эришган. Таҳлил қилинаётган даврда ЯИМнинг ўсишида мамлакатнинг иқтисодий сиёсати ва ташқи иқтисодий омилларнинг таъсири кучли бўлган.

Жадвалимиз таҳлилидан қуйидаги хулосаларни олиш мумкин. Инфляция суръати ошганда монетар сиёсат орқали қайта молиялаш ставкаси юқори даражада ушлаб турилган. ЯИМнинг ўсиши барқарор бўлган даврларда инфляция паст, шунга мос равишда ставка ҳам паст бўлган. 2020-2022 йиллар иқтисодий турғунлик даври бўлиб, бу даврда инфляция юқори, ставка юқори ва ЯИМ ўсиши эса паст бўлган. Олиб борилган чора-тадбирлар натижасида 2023-2024 йилларда инфляция пасайиб, иқтисодиёт циклининг кўтарилувчи фазасига кирган.

Таҳлил натижаларидан маълум бўлишича монетар сиёсат Ўзбекистон иқтисодиётида циклик тебранишларни юмшатишда муҳим восита сифатида намоён бўлмоқда. Шунга қарамасдан, унинг самарадорлиги ташқи иқтисодий омиллар, молия бозорининг етарлича ривожланмаганлиги ва ички ишлаб чиқариш салоҳиятининг пастлиги билан чегараланмоқда. Шу боис, монетар сиёсатнинг антициклик функциясини кучайтириш учун инфляцион таргетлаш амалиётини мустаҳкамлаш – иқтисодий барқарорлик ва бозор иштирокчилари учун олдиндан прогноз қилинадиган муҳит яратиш, қисқа ва узоқ муддатли пул-кредит инструментларини диверсификация қилиш орқали бозорда ликвидлик муаммосини тезкор ҳал қилиш, монетар сиёсатнинг фискал сиёсат билан

²⁴ Марказий банк расмий сайти [cbu.uz](https://cbu.uz/uz/monetary-policy/refinancing-rate/) (<https://cbu.uz/uz/monetary-policy/refinancing-rate/>) маълумотлари ва Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси расмий сайти (<https://stat.uz/uz/default/choraklik-natijalar/5881-2010>) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

уйғунлигини таъминлаш – иқтисодий шокларга комплекс чоралар кўриш, иқтисодий моделлар ва прогноз механизмларини ривожлантириш – циклик тебранишларни олдиндан башорат қилиш ва уларга тайёр туриш чораларини амалга ошириш керак.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш учун мамлакатимизда саноат корхоналарини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг тўлақонли фаолият юритишларига шароит яратиб бериш мақсадида амалга оширилаётган ислохотлар ўз натижасини бермоқда (2-жадвал).

2-жадвал.

Ўзбекистон Республикасининг сўнги йиллардаги айрим кўрсаткичлари²⁵

Кўрсаткичлар, йиллар	2019	2020	2021	2022	2023	2019 йилга нисбатан ўзгариши	
						+ / -	%
Саноат маҳсулотлари ҳажми, млрд. сўм	322535,8	368740,2	456056,1	553265,0	658991,7	+	204,31
Асосий капиталга инвестициялар ҳажми, млрд. сўм	195927,3	210195,1	239552,6	266240,0	356071,4	+	181,74
Асосий капиталга инвестицияларда банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари улуши, % да	13,8	7,6	8,0	6,6	3,8	-	10
Асосий капиталга инвестицияларда корхона ва аҳолининг ўз маблағлари улуши, % да	29,3	40,8	38	40,6	31,8	+	2,5

Республикада саноат маҳсулотлари ҳажми 2019-2023 йилларда 2 баробардан кўпроққа ошиб, 658,9 трлн сўмга етган. Бундан иқтисодиётда саноат тармоқларининг барқарор ўсиши ва қўшимча қиймат яратиш имкониятларининг ортиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. 2019 йилдан кейинги даврда инвестицияларнинг ўсиши иқтисодиётда модернизация, инфратузилма янгиланиши ва янги ишлаб чиқариш қувватларининг йўлга қўйилиши билан боғлиқдир.

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси расмий сайти (<https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2>, <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

Таҳлил қилинаётган даврда асосий капиталга инвестициялар ҳажми ортишига номутаносиб равишда ушбу инвестициялар таркибида банк кредитлари ва бошқа қарз маблағларининг улуши камайиб кетган. Бу ҳолат инвестиция жараёнида ташқи қарз маблағларига эмас, балки ички молиявий манбаларга ҳам таянч ортиб бораётганини англатади. Шу билан бирга, банкларда молиялаштириш имкониятлари қисқарганини ҳам кўрсатади. Асосий капиталга инвестициялар таркибида корхона ва аҳолининг ўз маблағлари улуши 2019 йилда 29,3 % дан 2022 йил якунларига кўра 40 % дан ортган. Лекин кейинги йилларда яна пасайган.

Хулоса қиладиган бўлсак, республикада саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёдрокқа кўпайган, асосий капиталга инвестициялар ҳажми бўлса 1,8 баробарга ортган. Худди шу даврда асосий капиталга инвестицияларда корхона ва аҳолининг ўз маблағлари улуши 2,5 % га ортган. Асосий капиталга инвестицияларда банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари улуши эса 10 % га камайган. Асосий капиталга инвестициялар таркибида банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари улушининг камайиши сўнги йилларда мамлакатнинг ташқи қарзга боғлиқлигини қисқартириш ва молиявий барқарорликни таъминлаш йўлида ташқи молиялаштиришдан ички манбаларга ўтиш йўлида олиб борилаётган иқтисодий сиёсати натижасидир. Инвестициялар таркибида корхона ва аҳоли маблағлари улушининг ортиб бораётганлиги эса ички манбалар инвестиция жараёнининг муҳим иштирокчиларига айланиб бораётганлигини кўрсатади. Ўтган давр мобайнида солиштирилаётган барча кўрсаткичлар ошгани ҳолда, асосий капиталга инвестицияларда банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари улуши камайиб борган. Бу корхоналар учун оборотдан ташқари маблағлар етишмовчилигини келтириб чиқаради. Бу факт халқаро амалиётда қўлланилаётган самарали усуллардан бирини миллий иқтисодиётга жорий этиш орқали корхоналарни етарлича айланма ва оборотдан ташқари маблағлар билан таъминлашни тақозо этади.

MINTAQADA EKOLOGIK-IQTISODIY TIZIMLARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'NALISHLARI

Ramazanov Suhrob Sherzod o'g'li, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada ekologik-iqtisodiy tizimlardan foydalanish xususiyatlari, o'ziga xos ustuvor jihatlari va ularni amalga oshirish yo'nalishlari yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности использования эколого-экономических систем в регионе, их приоритеты и направления внедрения.

Abstract. This article discusses the features of the use of ecological-economic systems in the region, their specific priorities and directions for their implementation.

Kalit so'zlar. Mintaqa, tizim, ekologik-iqtisodiy tizim, ekologik me'yor, texnika, texnologiya.

Ключевые слова: Регион, система, эколого-экономическая система, экологический стандарт, методика, технология.

Key words. Region, system, ecological-economic system, ecological standard, technique, technology.

Hozirgi kunda mintaqaviy rivojlanish jarayonlarida ekologik barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikni birgalikda ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada barqaror rivojlanishning asosiy talablaridan biri tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va inson faoliyatini atrof-muhit bilan uyg'unlashtirishdir. Uning yo'nalishi barqarorlik keng va o'sib borayotgan konsensus mavjud bo'lgan uzoq muddatli maqsad sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu maqsadni belgilash ekologik va iqtisodiy tizimning maqsadga muvofiqligi to'g'risida ijtimoiy qaror bo'lib hisoblanadi [1]. Bu borada ekologik tizimlar yerdagi hayotni barcha ierarxik miqyosda qo'llab-quvvatlashda asosiy rol o'ynaydi. Ular hayotni qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantiradi va ularsiz iqtisodiy faoliyat mumkin bo'lmaydi. Ular uglerod va suv davrlari kabi global moddiy sikllarda muhim o'rin tutadi. Ular butun insoniyat uchun xom ashyo, oziq-ovqat, suv, dam olish imkoniyatlari va mikroiklimni nazorat qilish bilan ta'minlaydi. Uzoq muddatda sog'lom iqtisodiyot sharoitida faqat sog'lom ekologiya bilan ular mavjud bo'lishi mumkin.

Ekotizimdagi inson turlarini muvozanatlash va barqaror, ifloslanmaydigan ekologik iqtisodiy tizimlarni rivojlantirish oddiy muammo bo'lib qaraladi. Qisqa

muddatda va mahalliy darajada vaqtincha noaniqlik kamaytirilgunga qadar, inson faoliyatining uzoq muddatli, taqsimlangan, butun tizim xarajatlari va foydalarini, jumladan noaniqliklar bajariladi. Bu tabiiy evolyutsion jarayonlarni sezilarli darajada tezlashtiradi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va jamiyat farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish asosida ekologik-iqtisodiy tizimlar yaratiladi. Bu tizimlardan samarali foydalanish orqali barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin.

Aslida, ekologik-iqtisodiy tizim tabiiy resurslar (suv, havo, yer, flora va fauna) va inson faoliyati (ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, infratuzilma) o'rtasidagi o'zaro bog'liq, muvozanatli munosabatlar tizimini aks ettiradi. Ushbu ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish asosiy ustuvor vazifa sifatida uning asosiy xususiyatlari tabiiy resurslardan samarali va qayta tiklanadigan asosda foydalanish, iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish va innovatsion texnologiyalar va "yashil iqtisodiyot" yechimlarini joriy etish kabilarga asoslanadi. Ushbu tizimning taraqqiyoti fan-texnika yutuqlariga ham bog'liq bo'ladi. Jadal rivojlanayotgan fan texnika taraqqiyoti tabiiy boyliklardan insoniyat manfaatlarini yo'lida oqilona va samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi, inson qudratining misli ko'rilmagan darajada oshishini ta'minlaydi [2]. Shuningdek, mintaqada ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish uchun ekologik me'yorlarni ham ishlab chiqish lozim. Chunki, ekologik me'yorlar ishlab chiqarilishining inson hayotiga asoslanishi tabiat muhofazasi sohasida siyosatning ijtimoiy-iqtisodiy yo'naltirilganligidan darak beradi [3].

Mintaqada ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish uchun samarali hududiy iqtisodiy tizimni shakllantirish lozim. Bu borada hududiy iqtisodiy-ekologik tizimning tarkibiy tuzilishi va ularning o'zaro aloqasini bir butun holda o'rganish barqaror rivojlanishni samarali boshqarish orqali ta'minlash uchun zarur [4]. Jumladan, ular iqtisodiy, ekologik hamda ijtimoiy bo'limlardan tashkil topadi va ularning barqarorligi asosida umumiy holda samarali boshqarish bilan barqarorlik ta'minlanadi. Ulardan samarali foydalanish uchun suv, yer, energetika va atmosfera resurslarini tejovchi texnologiyalar orqali boshqarish, qayta tiklanadigan manbalardan foydalanishni kengaytirish, ishlab chiqarishda chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashni joriy etish talab etiladi.

Bundan tashqari, aholining ekologik madaniyatini oshirish, hududiy rivojlanish loyihalarini ekologik baholash, hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash ham samarali foydalanishning muhim shartlaridan bo'lib qaraladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mintaqaviy darajada ekologik-iqtisodiy tizimlardan foydalanish quyidagi yo'nalishlardan tarkib topadi:

1) Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish:

- suv resurslarini tejoychi texnologiyalar (tomchilatib sug'orish va qayta ishlash);

- yer resurslarini degradatsiyadan saqlash (agrotexnik tadbirlar va ekinlar navlarini yaxshilash);

- quyosh va shamol energiyasidan foydalanishni kengaytirish.

2) Iqtisodiy faoliyatni ekologik standartlar asosida tashkil qilish:

- ishlab chiqarish jarayonlarini "yashil texnologiyalar" asosida tashkil qilish;

- ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash va energiya manbaiga aylantirish (biogaz va RDF yonilg'i);

- korxonalarda ekologik audit va atrof-muhitga ta'sirni baholash tizimini joriy etish.

3) Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish:

- quyosh, shamol va biomassa manbalarini iqtisodiy faoliyatga jalb qilish;

- energiya samaradorligini oshirish uchun lokal loyihalarni amalga oshirish;

- investitsiya va grantlar orqali "yashil energetika" tarmog'ini qo'llab-quvvatlash.

4) Ekologik turizm va eko-infratuzilmani rivojlantirish:

- tabiiy bog'lar, qorixiy va madaniy ob'ektlar asosida ekologik turizmni rivojlantirish;

- jamoat transportini ekologiyaga zarar bermaydigan ko'rinishda tashkil qilish;

- turizmga "foydalan va muhofaza qil" tamoyilini qo'llash.

5) Aholining ekologik ongi va madaniyatini oshirish:

- maktab va universitetlarda ekologik ta'lim dasturlarini joriy etish;

- ommaviy axborot vositalari orqali aholida ekologik mas'uliyatni shakllantirish;

- jamoatchilikni ekologik qarorlar qabul qilish jarayonlariga jalb etish.

Bugungi kunda Farg'ona vodiysi, Qoraqalpog'iston va Zarafshon vodiysi kabi mintaqalarda tadqiqot olib borilganda ularning tarkibida suv tanqisligiga qarshi samarali irrigatsiya tizimlari, yerlarni sho'rlanishdan saqlash bo'yicha agrotexnik

tadbirlar hamda to'qimachilik, oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni qayta ishlash loyihalari kabi elementlarni kiritish mumkin.

Xulosa shuki, ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy o'sishni barqaror ta'minlash vositasidir. Shu bois, ushbu yo'nalishdagi faoliyat mintaqaviy rivojlanishda muhim strategik ahamiyatga ega. Bu borada ekologik va iqtisodiy manfaatlar o'rtasida muvozanatni saqlagan holda resurslardan foydalanish bugungi kun va kelajak avlodlar uchun taraqqiyot poydevorini yaratadi. Shulardan kelib chiqib, mintaqada ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish uchun quyidagi takliflarni amaliyotga joriy qilish lozim, deb hisoblaymiz:

- davlat siyosatlarida "yashil iqtisodiyot"ga alohida e'tibor qaratish;
- mintaqaviy investitsiya loyihalarini ekologik talablar asosida baholash;
- xususiyl sektorini ekologik loyihalarga jalb etish uchun soliq imtiyozlari berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. National Academies of Sciences, Engineering and Medicine (1996). Engineering Within Ecological Constraints. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/4919>.
2. Zokirov X.X. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish. Darslik. - T., 2018. - 46 b.
3. Karimqulov Q.M. Ekologik siyosatning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy-elektron jurnali, №3, may-iyun, 3/2019 (№00041). - 230 b.
4. Raxmonazarov P.Y. Hududlarda iqtisodiy-ekologik tizimlarni boshqarish samaradorligini oshirish mexanizmlari. // International journal of theoretical and practical research, 2022, Issue4, Volume2. - 77 b.

MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSİYALARNING TUTGAN O‘RNI

Nurullayev Baxrom Botirovich

Urganch Ranch texnologiya universiteti Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi.

[e-mail: bahromnurullayev@gmail.com](mailto:bahromnurullayev@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning tutgan o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek maqolada investitsiya nazariyalari va ularning mintaqa iqtisodiyotiga ta’siri xususida ham ma’lumotlar beriladi.

Аннотация: В статье рассматривается роль инвестиций в развитии региональной экономики. Также представлена информация о теориях инвестиций и их влиянии на региональную экономику.

Annotation: This article discusses the role of investment in the development of the regional economy. The article also provides information on investment theories and their impact on the regional economy.

Kalit so‘zlar: mintaq, investitsiyalar, iqtisodiy o‘shish, kapital, bozor, tavakkalchilik, raqobat, nazariyalar, barqaror rivojlanish, ijtimoiy farovonlik.

Ключевые слова: регион, инвестиции, экономический рост, капитал, рынок, риск, конкуренция, теории, устойчивое развитие, социальное благосостояние.

Keywords: region, investments, economic growth, capital, market, risk, competition, theories, sustainable development, social welfare.

Mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlashda investitsiyalar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy farovonlikning asosiy omili hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy iqtisodiy sharoitda mintaqalar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirish va infratuzilmani rivojlantirishda investitsiyalarni jalb etish dolzarb vazifa sifatida qaraladi. Shuningdek, investitsiyalar mintaqaviy iqtisodiyotning diversifikatsiyasi, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda ish o‘rinlari yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham investitsiyalar va ularning mintaqa iqtisodiyotidagi tutgan o‘rnini o‘rganish, samarali investitsiya siyosatini ishlab chiqish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlar uchun ustuvor yo‘nalishlardan biridir.

Mintaq iqtisodiyotining rivojlanishi investitsiya nazariyalarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Chunki investitsiya qarorlari mamlakat iqtisodiy o‘shishining asosiy omillaridan biridir. Investitsiya qilishda kompaniyalar moliyaviy

imkoniyatlari, bozordagi sharoitlar va axborotning to‘liqligi muhim rol o‘ynaydi. Investitsiya nazariyalari esa aynan shu jarayonlarni qanday tartibga solish va tushunishga yordam beradi (1-jadval).

1-jadval

Investitsiya nazariyalarining asosiy bosqichlari²⁶

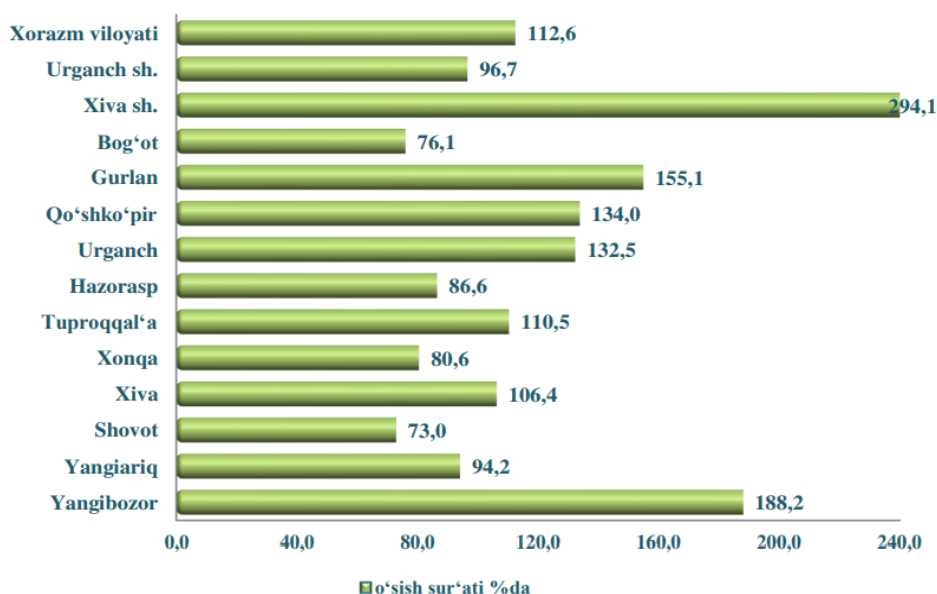
<i>Nazariya nomi</i>	<i>Asosiy g‘oya</i>
Asimmetrik axborot nazariyasi	Bozorlaridagi ishtirokchilar o‘rtasida axborotning notekis taqsimlanishining investitsiya qarorlariga ta’siri. [1].
Kapital bozorlaridagi kamchiliklar nazariyasi	Kapital bozorlaridagi kamchiliklarning (to‘liq raqobatning mavjud emasligi) investitsiyalarga ta’siri [2].
Moliyaviy cheklovlar nazariyasi	Moliyaviy cheklovlarning investitsiya qarorlariga ta’sirini [3].
Joriy qiymatni maksimal qilish nazariyasi	Kompaniyalar hozirgi qiymatni maksimal qilishni maqsad qilishadi [4].
Investitsiya nazariyasining rivojlanishi	Soddadan murakkabga – empirik testlar va Euler tenglamalari yordamida optimallashtirish konsepsiyasiga o‘tish [5].
Kredit cheklovlari nazariyasi	Kompaniyalar kerakli miqdorda yoki shartlarda qarz ololmasligi [6].
Investitsiya nazariyasidagi ekonometrik muammolar	Nazariyalarni real ma’lumotlar asosida sinab ko‘rish uchun qo‘llaniladigan statistik va matematik usullar [7].

Investitsiyalarni samarali jalb etish va ularning mintaqa iqtisodiyotiga ta’sirini oshirishda qonunchilikning ahamiyati beqiyosdir. Qonunlar va me’yoriy hujjatlar investitsiya faoliyatining asosiy tamoyillarini belgilaydi, huquqiy kafolatlar yaratadi va investorlarning manfaatlarini himoya qiladi. Barqaror va aniq qonunchilik muhitining mavjudligi investorlar uchun ishonchli infratuzilma hisoblanib, ularni mintaqaga sarmoya kiritishga undaydi. Ushbu sohada O‘zbekiston Respublikasida ham qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining 25.12.2019 yildagi “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida” O‘RQ-598-son qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.12.2022 yildagi “O‘zbekiston Respublikasining 2023 — 2025-yillarga mo‘ljallangan investitsiya

²⁶ Manba: muallif to‘plagan ma’lumotlar asosida

dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-459-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.09.2025 yildagi "Tadbirkorlik subyektlarini yangicha yondashuvlar asosida qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" PF-176-son farmoni va bu kabilarning buning yaqqol misolidir.

Xorazm viloyatida so'nggi yillarda iqtisodiyotni rivojlantirish, ayniqsa sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va turizm sohalarini kengaytirishda investitsiyalarning ahamiyati ortib bormoqda. 2024-yil yanvar-sentabr oylarida viloyatda iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun jami 8 865,1 mlrd so'm asosiy kapitalga investitsiyalar kiritilgan. Bu ko'rsatkich 2023-yilning mos davri bilan solishtirganda 112,6 % ga o'sishni ko'rsatadi. Shu jumladan, xorijiy investitsiyalar va kreditlar 5 007,9 mlrd so'mni tashkil etib, umumiy mablag'ning 56,5 % ini egallagan²⁷.

1-rasm. 2024-yil yanvar -sentabr oylarida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning o'sish sur'atlari²⁸.

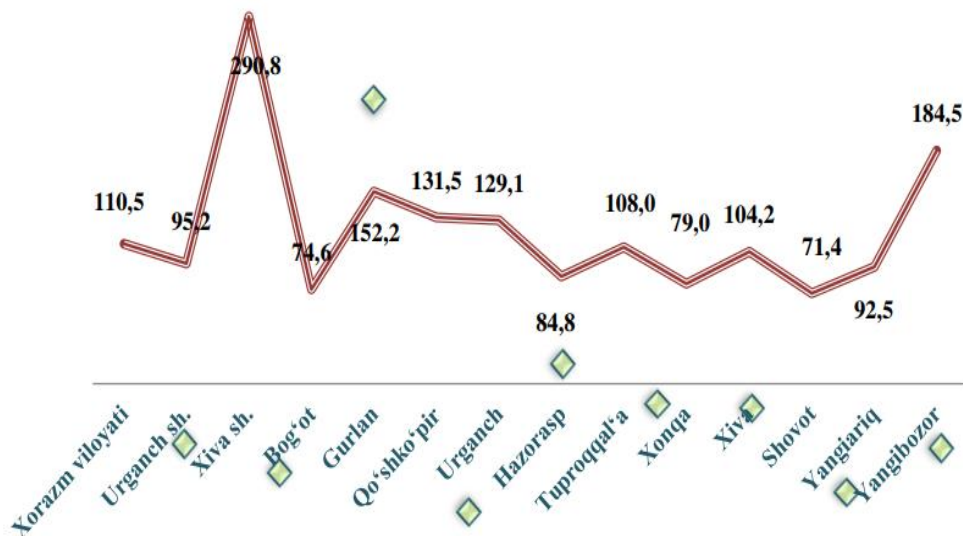
Xulosa

Mintaqa iqtisodiyotida investitsiyalar oqimining ahamiyati juda katta, chunki ular hududiy o'sish salohiyatini uyg'otadi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Investitsiyalar orqali yangi sanoat korxonalari barpo etiladi, mavjudlari modernizatsiya qilinadi, bu esa ishlab chiqarish hajmi va mahsulotning qimmatini oshiradi.

²⁷ Manba: xorazmstat.uz

²⁸ Manba: muallif to'plagan ma'lumotlar asosida

Aholi jon boshiga asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar mintaqa iqtisodiyotida juda muhim ko'rsatkich bo'lib, har bir kishiga to'g'ri keladigan investitsiya hajmi iqtisodiy farovonlik, infrastruktura va turmush darajasini ifodalovchi mezon sanaladi. Misol uchun, Xorazm viloyatida 2024-yilning yanvar-sentabr oylarida aholi jon boshiga asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 4 414,2 ming so'mni tashkil etdi, bu esa oldingi yilning shu davriga nisbatan 110,5 % ga teng (2-rasm).

2-rasm. Xorazm viloyatida aholi jon boshiga asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar (2024-yil hisobiga)²⁹

Fikrimiz so'ngida shuni ta'kidlamoqchimizki Xorazm viloyat iqtisodiyotiga kiritilgan sarmoyalar mintaqaning barqaror o'sishini ta'minlaydi, aholi turmush darajasini oshiradi va kelajakda yanada yuksak salohiyatga erishish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Chirinko, R.S. (1993) 'Business fixed investment spending: modeling strategies, empirical results, and policy implications', Journal of Economic Literature, Vol. 31, No. 4, pp.1875–1911.
2. Stiglitz, J.E. and Weiss, A. (1981) 'Credit rationing in markets with imperfect information', American Economic Review, Vol. 71, No. 3, pp.393–410.
3. Fazzari, S., Hubbard, G. and Petersen, B. (1988) 'Financing constraints and corporate investment', Brookings Papers on Economic Activity, No. 1, pp.141–95.

²⁹ Manba: muallif to'plagan ma'lumotlar asosida

4. Copeland, T., Koller, T. and Murrin, J. (1995) Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies, John Wiley & Sons, New York.

5. Chirinko, R.S. (1993) 'Business fixed investment spending: modeling strategies, empirical results, and policy implications', Journal of Economic Literature, Vol. 31, No. 4, pp.1875–1911.

6. Hubbard, R.G. (1998) 'Capital-market imperfections and investment', Journal of Economic Literature, Vol. 36, No. 1, pp.193–225.

7. Bassetto, C.F. and Kalatzis, A.G. (2011) 'Financial distress, financial constraint and investment decision: evidence from Brazil', Economic Modelling, Vol. 28, No. 1, pp.264–271.

XORAZM VILOYATIDA TASHQI BOZORLARGA INTEGRATSIYALASHUVNING HOZIRGI HOLATI VA O'RNI

**Ozodova Farida Zarif qizi Urganch Ranch texnologiya universiteti Iqtisodiyot
kafedrası stajor-o'qituvchisi, Osiyo xalqaro universiteti tayanch doktoranti**

Email: feya7589@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatining tashqi bozorlarga integratsiyalashuvi holati va uning mintaqaviy iqtisodiy o'sishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda viloyat tashqi savdo aylanmasi, eksport va import ko'rsatkichlarining so'nggi yillardagi dinamikasi o'rganilib, ularning iqtisodiy integratsiyalashuv jarayonidagi ahamiyati aniqlanadi.

Аннотация: В статье анализируется состояние интеграции Хорезмской области во внешние рынки и её роль в экономическом росте региона. Рассматривается динамика внешнеторгового оборота, экспортно-импортных показателей региона за последние годы, определяется их значение в процессе экономической интеграции.

Annotation: in this article, it is looked through the state of integration of the Khorezm region into foreign markets and its role in regional economic growth. The study examines the dynamics of the region's foreign trade turnover, export and import indicators in recent years, and identifies their significance in the process of economic integration.

Kalit so'zlar: integratsiya, eksport, import, tashqi savdo aylanmasi, iqtisodiy o'sish, mintaqaviy barqarorlik, rivojlanish, tashqi bozor, raqobatbardoshlik, iqtisodiy aloqalar;

Ключевые слова: интеграция, экспорт, импорт, внешнеторговый оборот, экономический рост, региональная стабильность, развитие, внешний рынок, конкурентоспособность, экономические отношения;

Keywords: integration, export, import, foreign trade turnover, economic growth, regional stability, development, foreign market, competitiveness, economic relations.

Tashqi bozorlarga integratsiyalashuv jarayonlari zamonaviy iqtisodiyotning muhim ajralmas qismlaridan biri bo'lib, u milliy iqtisodiyotlarning barqaror o'sishi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [1]. Integratsiyalashuv jarayoni orqali korxona va firmalar o'z mahsulotlari va xizmatlarini xalqaro miqyosda taqdim etish imkoniyatiga ega bo'lib, yangi bozorlar va mijozlarni jalb etadilar [2]. Bu esa o'z navbatida ishlab chiqarish hajmining oshirish, texnologiyalarni yangilash va innovatsiyalarni joriy etish imkonini beradi [3].

Rivojlanayotgan mamlakatlar singari O'zbekiston Respublikasida ham ushbu sohada bir qator chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va global iqtisodiy tizimga samarali kirish maqsadida qabul qilingan bir qator qonun va normativ-huquqiy hujjatlar ushbu jarayonlari qo'llab-quvvatlash uchun asos vazifasini bajarmoqda [4]. Xususan, 25.12.2019 yildagi O'zbekiston Respublikasining O'RQ-598-son "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 03.11.2017 yildagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3351-son "Tashqi savdo faoliyatini yanada erkinlashtirish va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 18.01.2025 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 18-son "Eksportni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarining Jahon savdo tashkiloti bitimlariga muvofiqlashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida " qarori, 18.04.2025 yildagi yildagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-67-son "Ishlab chiqarish, eksport va tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, savdo va sanoat siyosati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni kabi me'yoriy hujjatlar mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va innovatsiyalarni rag'batlantirishga xizmat qilmoqda.

Xorazm viloyatida tashqi bozorlarga integratsiyalashuvning iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, bu jarayon viloyat iqtisodiyotini dunyo bozorlariga bog'lash va uning raqobatbardoshligini oshirishga imkon yaratadi. Tashqi bozorlar bilan integratsiyalashuv viloyatdagi ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va investitsiyalarni jalb qilish uchun vosita vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, eksport hajmini ko'paytirish va xorijiy valyuta tushumlarini oshirish orqali mahalliy iqtisodiyot barqarorlashadi [5].

Xorazm viloyatida tashqi bozorlarga integratsiyalashuvning hozirgi holatini va o'rnini baholash uchun viloyat eksport va import hajmi, shuningdek tashqi savdo aylanmasi kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi (1-jadval).

1-jadval

Xorazm viloyatida tashqi bozorlarga integratsiyalashuvning asosiy ko'rsatkichlari³⁰ (yillar kesmida)

Ko'rsatkich nomi	O'lchov birligi	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.	2025-yil yanvar-iyun
Tashqi savdo aylanmasi	mln. AQSh. Dollar	469,3	517,2	787,3	881,1	953,4	387,9
	o'sish sur'ati, % da	84,1	110,2	152,2	111,9	108,2	101,3
Eksport	mln. AQSh. Dollar	169,6	231,2	247,0	304,2	427,5	186,3
	o'sish sur'ati, % da	115,4	136,4	106,8	123,1	140,5	106,8
Import	mln. AQSh. Dollar	299,7	286,0	540,3	576,9	525,8	201,6
	o'sish sur'ati, % da	73,0	95,4	188,9	106,8	91,1	96,6

Xorazm viloyatida 2020 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda tashqi bozorlarga integratsiyalashuv jarayoni sezilarli o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlari bilan ifodalanmoqda. Ushbu davr mobaynida viloyatning tashqi savdo aylanmasi ikki barobar oshib, 469,3 million AQSh dollaridan 953,4 million dollarga yetdi. Bu ko'rsatkich xalqaro bozorlarga chiqish va iqtisodiy aloqalarning kengayayotganidan dalolat beradi. O'sish sur'ati yuqori darajada saqlanib, har yili barqaror ijobiy dinamikasi namoyon etdi, garchi 2024 va 2025 yillarda o'sish sur'ati biroz sekinlashgan bo'lsada, u barqarorligicha qolmoqda.

Eksport hajmi ham bu davrda sezilarli darajada oshdi. 2020 yilda 169,6 million dollardan 2024 yilga kelib 427,5 million dollarga yetib, viloyat mahsulotlariga xalqaro bozorlarda talab ortganligini ko'rsatdi. Eksport o'sish sur'ati ayniqsa 2024 yilda yuqori bo'lib, yangi mahsulotlar va yangi bozorlar topilishi natijasida keskin o'sish kuzatildi. Bu esa viloyat iqtisodiyotining diversifikatsiya qilinishi va eksport salohiyatining oshishidan dalolat beradi.

³⁰ <https://xorazmstat.uz/uz/>

Shu bilan birga, import hajmi ham o'sib bordi: 2020 yilda 299,7 million dollardan 2023 yilda 576,9 million dollarga yetgan, ammo 2024 yilda import miqdori 525,8 million dollarga kamaydi.

Xulosa

2020-2024 yillar mobaynida Xorazm viloyatining xalqaro bozorlarga integratsiyalashuv darajasi oshib, ushbu ko'rsatkich bevosita eksport hajmi va savdo aylanmasining o'sishida namoyon bo'ldi. Importdagi barqarorlashish esa ichki ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar sifatida baholandi. 2025 yilning birinchi yarmi ma'lumotlari ham ushbu tendensiyaning davom etayotganligini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mania, Elodie & Rieber, Arsène, 2019. "[Product export diversification and sustainable economic growth in developing countries](#)," [Structural Change and Economic Dynamics](#), Elsevier, vol. 51(C), pages 138-151.
2. Stogis V (2023). The impact of global economic integration on international business strategies. JRIBM. 10: 016.
3. Iulia Siedschlag & Xiaoheng Zhang (2015) Internationalisation of firms and their innovation and productivity, Economics of Innovation and New Technology, 24:3, 183-203, DOI: 10.1080/10438599.2014.918439.
4. Zakirov, B., Umirdinov, A. and Mirkasimov, B. (2024). WTO and FTAs: pathways for Uzbekistan's economic integration. CPRO Policy Brief 2024-09. Available from: <https://cpro.wiut.uz/cpro-policy-brief-2024-09>.
5. Xolmurotov, F. (2025). Xorazm viloyatida eksportni rivojlantirish uchun potensial imkoniyatlar va ularni baholash. 275-281b. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15211583>

PAXTA TO'QIMACHILIK KLASSTERLARINING HUDUDIIY RIVOJLANISHINI BAHOLASH

**Sharipov R.S GGT mchj qishloq xojaligi masalalari boyicha bosh direktor
orinbosari**

Anotatsiya. Ushbu tadqiqot paxta-to'qimachilik klasterlarining hududiy rivojlanishini baholashga qaratilgan. Tadqiqotda ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, innovatsion integratsiya va logistika tizimi asosiy ko'rsatkich sifatida olingan. Klasterlar tasniflash va baholash metodlari orqali past, o'rta va yuqori darajalarga ajratilib, ularning rivojlanish darajasi aniqlangan va rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot

natijalari klasterlarning iqtisodiy va texnologik samaradorligini oshirish va hududiy rivojlanish darajasini yaxshilash bo'yicha ilmiy va amaliy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Paxta-to'qimachilik klasterlari, hududiy rivojlanish, ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish, innovatsion integratsiya, logistika tizimi.

Аннотация. Данное исследование направлено на оценку регионального развития хлопково-текстильных кластеров. В работе рассматриваются объем производства, производительность труда, эффективность использования ресурсов, интеграция инноваций и логистическая система в качестве основных показателей. С помощью методов классификации и оценки кластеры были разделены на низкий, средний и высокий уровни, определен их уровень развития и предложены рекомендации по совершенствованию. Результаты исследования обеспечивают научную и практическую основу для повышения экономической и технологической эффективности кластеров и улучшения уровня регионального развития.

Ключевые слова: Хлопково-текстильные кластеры, региональное развитие, эффективность производства, производительность труда, использование ресурсов, интеграция инноваций, логистическая система

Abstract. This study is aimed at evaluating the regional development of cotton-textile clusters. The research considers production volume, labor productivity, resource utilization efficiency, innovation integration, and logistics system as the main indicators. Through classification and assessment methods, clusters were categorized into low, medium, and high levels, their development status was determined, and recommendations for improvement were proposed. The results of the study provide a scientific and practical basis for enhancing the economic and technological efficiency of clusters and improving the level of regional development.

Keywords: Cotton-textile clusters, regional development, production efficiency, labor productivity, resource utilization, innovation integration, logistics system.

Kirish. Paxta-to'qimachilik sanoati milliy iqtisodiyotda muhim ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlardan biridir. Ushbu soha ish bilan ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda katta rol o'ynaydi. So'nggi yillarda ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etishning asosiy shakllaridan biri sifatida klasterlash konsepsiyasi keng qo'llanilmoqda. Paxta-to'qimachilik klasterlari ishlab chiqarish korxonalari, fermer xo'jaliklari va xizmat ko'rsatish tizimlarini birlashtirib, resurslardan samarali foydalanish, innovatsiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash imkonini beradi. Klasterlarning

rivojlanishi ularning iqtisodiy samaradorligi, ishlab chiqarish quvvati, mehnat unumdorligi va innovatsion integratsiyasiga bog'liq. Shu bois, klasterlarni baholash masalasi ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega [1, 2]. Tadqiqotning asosiy maqsadi-paxta-to'qimachilik klasterlarining rivojlanishini baholash va ularni yanada samarali boshqarish uchun tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda paxta-to'qimachilik klasterlarining hududiy rivojlanishi va samaradorligini oshirish masalalari xalqaro tadqiqotlarda keng o'rganilgan. L. Samartzidis [3] Germaniyada ishlab chiqarish tarmog'i klasterlarining hududiy integratsiya va iqtisodiy o'sishga ta'sirini tizimli tarzda tahlil qilgan, hududiy rivojlanishni rag'batlantirish mexanizmlarini aniqlagan. A.Ari va hammulliflari [4] Turkiyaning ma'lum bir shahrida texnik to'qimachilik va kompozit materiallar klasterini misol qilib, innovatsion strategiya va xalqaro integratsiya orqali hududiy rivojlanishning samarali usullarini ko'rsatgan. R.Hassan va boshqlar [5] tadqiqotida raqamlashtirish va aylanma iqtisodiyoti konseptlari asosida to'qimachilik sanoatida barqaror rivojlanish va resurslardan samarali foydalanish masalalari o'rganilgan. S.K.Mansurov [6] paxta-to'qimachilik klasterlarida yashil texnologiyalar va barqaror amaliyotlarni joriy etish orqali eksport salohiyatini oshirish strategiyasini tadqiq qilgan. U.D.Muminova [7] esa global bozor sharoitida klasterlar rivojlanish tendensiyalari va raqobatbardoshligini tizimli yondashuv bilan baholagan.

Shu adabiyotlar tahlili paxta-to'qimachilik klasterlarini hududiy rivojlanish va samaradorlik nuqtai nazaridan baholashda nazariy va metodologik asos yaratadi hamda empirik tadqiqotlar uchun ilmiy yo'nalishlarni belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot paxta-to'qimachilik klasterlarining hududiy rivojlanishini baholashga yo'naltirilgan. Baholashda ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, innovatsion integratsiya va logistika tizimi asosiy ko'rsatkich sifatida olingan. Tasniflash va baholash metodlari orqali klasterlar past, o'rta va yuqori darajalarga ajratilib, ularning rivojlanish darajasi aniqlangan va rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Paxta-to'qimachilik klasterlarining rivojlanishini baholashda bir nechta asosiy iqtisodiy va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari tanlandi. Ushbu ko'rsatkichlar klasterning samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi, mehnat unumdorligi va innovatsion integratsiyaga moslashuvchanligini aks ettiradi. Shu bilan birga, logistika tizimi, qabul punktlari, texnik jihozlar va moliyaviy ko'rsatkichlar kabi boshqa parametrlar ham tahlil jarayonida hisobga olinadi. Quyidagi jadval asosiy ko'rsatkichlar va ularning izohlarini taqdim etadi.

Paxta-to‘qimachilik klasterlarining rivojlanish ko‘rsatkichlari va izohlari

№	Ko‘rsatkich	Izoh
1	Ishlab chiqarish hajmi	Klaster doirasida yil davomida ishlab chiqarilgan paxta yoki tayyor mahsulotning umumiy miqdori. Ushbu ko‘rsatkich klasterning ishlab chiqarish salohiyatini va samaradorligini ko‘rsatadi.
2	Mehnat unumdorligi	Bir ishchi tomonidan ma’lum davrda ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori. Yuqori mehnat unumdorligi ishchi kuchidan samarali foydalanishni bildiradi.
3	Resurslardan foydalanish samaradorligi	Xomashyo, energiya va boshqa resurslardan foydalangan holda ishlab chiqarish natijasining darajasi. Yuqori ko‘rsatkich resurslarni oqilona ishlatishni ifodalaydi.
4	Innovatsion integratsiya darajasi	Texnologik yangiliklar, ilmiy-tadqiqot natijalarini ishlab chiqarish jarayonlariga joriy qilish darajasi. Bu ko‘rsatkich klasterning rivojlanishga moslashuvchanligini bildiradi.
5	Logistika va qabul punktlari	Omborlar, laboratoriyalar, yuklash-bo‘shatish tizimlari va qabul punktlarining holati. Samarali logistika ishlab chiqarish jarayonini muvofiqlashtirish va mahsulot sifatini ta’minlashga yordam beradi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, klasterlar orasida rivojlanish darajasi indikatorlar bo‘yicha farqlanadi. Masalan, ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi yuqori bo‘lgan klasterlar ichki boshqaruv va texnologik jarayonlarni samarali tashkil qilgan. Resurslardan foydalanish samaradorligi ham shunga mos ravishda yuqori darajada bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlarida yo‘qotishlar minimal.

Ba’zi klasterlarda esa mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish hajmi nisbatan past, bu esa texnik jihozlar, logistika va resurslarni boshqarish tizimlarining yetarli darajada emasligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, innovatsion integratsiya darajasi klasterlararo farqlanishni ko‘rsatadi; zamonaviy texnologiyalar va ilmiy-tadqiqot natijalari joriy qilingan klasterlar samaradorlik jihatidan ilg‘or hisoblanadi.

Logistika va qabul punktlarining holati tahlili shuni ko‘rsatdiki, samarali ishlayotgan ombor va laboratoriyalar ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi, ammo yuklash-bo‘shatish mexanizmlari va yoritish tizimlarini takomillashtirish zarur. Shu bilan birga, boshqa ko‘rsatkichlar — moliyaviy samaradorlik, shartnomaviy majburiyatlarni bajarish darajasi va mahsulot sifatini nazorat qilish tizimi ham rivojlanish baholashda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, ushbu tahlil klasterlarning iqtisodiy va texnologik samaradorligini baholashda asosiy manba sifatida xizmat qiladi va kelajakda samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda foydalaniladi.

Paxta-to‘qimachilik klasterlarining samaradorligini baholashda har bir ko‘rsatkich past, o‘rta va yuqori darajalar bo‘yicha tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv

klasterlarni rivojlantirish va samaradorligini oshirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ladi. Quyidagi 2-jadval asosiy ko'rsatkichlar va ularning baholash darajalarini ko'rsatadi.

2-jadval.

Paxta-to'qimachilik klasterlarining rivojlanish ko'rsatkichlarini darajalarga ajratish

Ko'rsatkich	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja	Takliflar rivojlantirish uchun
Ishlab chiqarish hajmi	Ishlab chiqarish quvvati past, ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada kam	Ishlab chiqarish quvvati o'rta, ishlab chiqarish hajmi qoniqarli	Ishlab chiqarish quvvati yuqori, ishlab chiqarish hajmi maksimal darajada	Past va o'rta darajali klasterlarda texnologik yangilanish, ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtirish va resurslardan samarali foydalanishni oshirish
Mehnat unumdorligi	Ishchi unumdorligi past, mahsulot miqdori kam	Ishchi unumdorligi o'rta, mahsulot miqdori qoniqarli	Ishchi unumdorligi yuqori, mahsulot miqdori optimal	Xodimlarni malaka oshirish, ish jarayonlarini optimallashtirish va avtomatlashtirish orqali unumdorlikni oshirish
Resurslardan foydalanish samaradorligi	Xomashyo, energiya va boshqa resurslar samarali ishlatilmayapti	Resurslardan foydalanish qoniqarli, lekin optimizatsiya zarur	Resurslardan foydalanish yuqori samaradorlik bilan amalga oshirilmoqda	Past va o'rta darajada samaradorlik bo'lgan klasterlarda resurslarni boshqarish tizimini takomillashtirish va energiya tejash texnologiyalarini joriy etish
Innovatsion integratsiya	Texnologik yangiliklar joriy qilinmagan	Ba'zi texnologik yangiliklar joriy qilingan	Texnologik yangiliklar va ilmiy-tadqiqot natijalari faol joriy qilingan	Past va o'rta darajali klasterlarda innovatsion yechimlar va ilmiy-tadqiqot natijalarini kengroq joriy etish
Logistika va qabul punktlari	Ombor, laboratoriya va yuklash-bo'shatish tizimi yetarli emas	Logistika qoniqarli, lekin ayrim takomillashtirish zarur	Logistika va qabul punktlari samarali ishlamoqda	Past va o'rta darajali klasterlarda ombor, laboratoriya va yuklash-bo'shatish tizimlarini modernizatsiya qilish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, klasterlar rivojlanish darajasi bo'yicha farqlanadi. Yuqori darajadagi ko'rsatkichlar klasterning samarali boshqaruv tizimi, texnologik

yangilanish va resurslardan oqilona foydalanishi bilan bog'liq. O'rta darajali ko'rsatkichlar klasterlari yanada optimizatsiya qilish va modernizatsiya qilish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Past darajali ko'rsatkichlar esa texnologik yangilanish, boshqaruv, resurslarni samarali ishlatish va logistika tizimini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar zarurligini bildiradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, paxta-to'qimachilik klasterlarining rivojlanish darajasi ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi va innovatsion integratsiyaga bog'liq. Klasterlar past, o'rta va yuqori darajalarga ajratilgan bo'lib, yuqori darajadagi klasterlar samarali boshqaruv va texnologik yangilanish bilan ajralib turadi, past darajadagi klasterlar esa optimillashtirish va modernizatsiya talab qiladi.

Rivojlanishni oshirish bo'yicha tavsiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xodimlarni malaka oshirish orqali mehnat unumdorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion yechimlarni keng joriy etish, logistika va qabul tizimini modernizatsiya qilish hamda klasterlar faoliyatini doimiy monitoring qilish. Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilganda klasterlar samaradorligi oshadi, ishlab chiqarish jarayonlari optimallashtiriladi va hududiy rivojlanish darajasi oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behera M. et al. A review on the treatment of textile industry waste effluents towards the development of efficient mitigation strategy: An integrated system design approach. *Journal of Environmental Chemical Engineering*. Volume 9, Issue 4, 2021, 105277.
2. Cagri Talay et al. The impact of asymmetric supply chain relationships on sustainable product development in the fashion and textiles industry. *Journal of Business Research*. Volume 152, 2022, Pages 326-335.
3. L. Samartzidis, Synchronisation of regional development - the role of clusters in the regional production network, *International Journal*, published online Aug. 8, 2025.
4. A. Ari, N. Karahan, and M. Karahan, Cluster Strategy in Technical Textiles and Composite Materials Sector: A Regional Case Study, *RECENT - REzultatele CERcetărilor Noastre Tehnice*, vol. 25, no. 2, pp. 80–91, Jul. 2024, doi: 10.31926/RECENT.2024.73.080.
5. R. Hassan, F. Acerbi, S. Terzi, and P. Rosa, Enabling the twin transition of the textile industry: A systematic literature review, *Waste Management*, vol. 195, pp. 294–307, Mar. 2025.

6. S. K. Mansurov, Strategic Development of Export Potential for Cotton-Textile Clusters through Green Technologies and Sustainable Practices, E3S Web of Conferences, vol. 648, Sep. 2025.

7. U. D. Muminova, Modern Trends in the Development of Textile Clusters in the World Market, American Journal of Corporate Management, vol. 2, no. 2, 2025.

MINTAQAVIY SANOAT INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHDA IQTISODIY MEXANIZMLARNING TAHLILI

**Rasulov Jamshid Karimovich - Yoshlar ishlari agentligi moliya-iqtisod
boshqarmasi boshlig'i**

Anotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaviy sanoat infratuzilmasining samarali rivojlanishida iqtisodiy mexanizmlarning o'zni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda infratuzilma tizimining asosiy tarkibiy qismlari — transport, energetika, axborot-kommunikatsiya, logistika hamda kommunal xizmatlar tarmoqlarining hududiy iqtisodiy o'sishga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, investitsiyalarni jalb etish, resurslarni samarali taqsimlash, xizmatlar narxini tartibga solish, texnik modernizatsiya hamda innovatsion integratsiya yo'nalishlarida iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishning ilmiy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy infratuzilma, iqtisodiy mexanizmlar, investitsiyalar, resurs taqsimoti, innovatsiyalar, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В данной статье проанализирована роль и значение экономических механизмов в эффективном развитии региональной промышленной инфраструктуры. В исследовании изучено влияние основных составляющих инфраструктурной системы-транспортной, энергетической, информационно-коммуникационной, логистической и коммунальной сетей-на региональный экономический рост. Кроме того, раскрыты научные основы совершенствования экономических механизмов в направлениях привлечения инвестиций, эффективного распределения ресурсов, регулирования цен на услуги, технической модернизации и инновационной интеграции.

Ключевые слова: региональная инфраструктура, экономические механизмы, инвестиции, распределение ресурсов, инновации, устойчивое развитие.

Abstract. This article analyzes the role and significance of economic mechanisms in the effective development of regional industrial infrastructure. The study examines the impact of key components of the infrastructure system-transport, energy, information and communication, logistics, and utility networks on regional

economic growth. Furthermore, the scientific foundations for improving economic mechanisms in areas such as investment attraction, efficient resource allocation, service price regulation, technical modernization, and innovation integration are discussed.

Keywords: regional infrastructure, economic mechanisms, investments, resource allocation, innovations, sustainable development.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda infratuzilma nafaqat texnik baza yoki xizmat ko'rsatish tizimi, balki iqtisodiy o'sishning strategik omili sifatida namoyon bo'lmoqda. U ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi, yangi texnologiyalarni joriy etish uchun zarur sharoit yaratadi, investitsiyalarni jalb etish va hududlararo iqtisodiy tenglikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Infratuzilma tizimlarining rivojlanganlik darajasi hududning iqtisodiy salohiyatini, ishlab chiqarish quvvatlarining samaradorligini va umumiy raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Biroq, mavjud infratuzilmaning sifati, hajmi va texnik darajasi barcha hududlarda bir xil emasligi, ayrim mintaqalarda transport-logistika tizimlarining eskirganligi, energetika ta'minotining barqaror emasligi va raqamli infratuzilma yetarli darajada rivojlanmaganligi sanoatning izchil o'sishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, mintaqaviy sanoat infratuzilmasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlarni chuqur o'rganish, ularni tahlil qilish va amaliyotda samarali qo'llash dolzarb masalaga aylanmoqda. Mazkur jarayon orqali iqtisodiy mexanizmlarning har bir yo'nalishi-investitsiyalarni jalb etish, resurslardan oqilona foydalanish, xizmatlar narxini tartibga solish, innovatsiyalarni joriy etish va texnologik modernizatsiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari aniqlanadi[1]. Shu tariqa, iqtisodiy mexanizmlarni ilmiy asosda tahlil qilish va ularning sanoat infratuzilmasi rivojlanishidagi o'rni hamda ta'sirini baholash hududlar iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mintaqaviy sanoat infratuzilmasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar masalasi so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarda faol o'rganilmoqda. P.Zhang va hammualliflari[3] axborot infratuzilmasining sanoat tuzilmasini modernizatsiya qilishdagi bevosita va bilvosita ta'sirini aniqlab, uni innovatsiyalar va urbanizatsiya orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi omil sifatida baholagan. L.A.Andres [4] infratuzilma investitsiyalarini ustuvorlashtirishning metodologik asoslarini ishlab chiqib, ularning iqtisodiy samaradorlik va hududiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilgan. B.Bygstad[5] hamda N.I.Jabbouri va hammualliflari[6] esa axborot texnologiyalari infratuzilmasining innovatsion faoliyat

va raqobatbardoshlikka ta'sirini empirik tarzda asoslab bergan. Mazkur tadqiqotlar sanoat infratuzilmasini rivojlantirishda iqtisodiy va texnologik mexanizmlarning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mintaqaviy sanoat infratuzilmasini rivojlantirish jarayonida iqtisodiy mexanizmlarning o'rni va samaradorligini baholashga qaratilgan kompleks ilmiy yondashuv qo'llanilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy va tahliliy bosqichlar uyg'un ravishda amalga oshirilib, iqtisodiy jarayonlarning mazmun-mohiyati hamda ularning amaliy natijalari chuqur tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Mintaqaviy sanoat infratuzilmasi-bu sanoat korxonalari faoliyatini samarali tashkil etish va rivojlantirishni ta'minlovchi o'zaro bog'liq tizimlar majmuasidir. U transport, energetika, axborot-kommunikatsiya, logistika hamda kommunal xizmatlar kabi tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Mazkur tizimlar sanoat ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini, ishlab chiqarish quvvatlarining samarali ishlashini va mintaqaning raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy infratuzilma tayanchini tashkil etadi.

Mintaqaviy infratuzilma tizimining rivojlanganligi hududning iqtisodiy salohiyatini, ishlab chiqarishning hududiy joylashuvi va diversifikatsiya darajasini belgilaydi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda infratuzilma faqat texnik yoki xizmat ko'rsatish tizimi sifatida emas, balki iqtisodiy o'sishning strategik omili, yangi texnologiyalarni joriy etish, investitsiyalarni jalb etish va ish o'rinlarini yaratish vositasi sifatida qaralmoqda.

Biroq, mavjud infratuzilma hajmi va sifati barcha hududlarda bir xil darajada emas. Ayrim mintaqalarda transport-logistika tizimlarining eskirganligi, energiya ta'minotining barqaror emasligi yoki kommunikatsiya infratuzilmasining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi sanoat faoliyatining to'laqonli rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, mintaqaviy sanoat infratuzilmasining samarali ishlashini ta'minlash uchun uni tartibga soluvchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati tobora ortib bormoqda.

Iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish, o'z navbatida, moliyaviy oqimlarni optimallashtirish, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, investitsion muhitni yaxshilash, xizmatlar sifati va tarmoqlar barqarorligini oshirishni nazarda tutadi. Natijada, sanoat infratuzilmasi nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydigan omil, balki iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi va hududlararo tenglikni ta'minlovchi muhim strategik resursga aylanadi (1-jadval).

1-jadval

Sanoat infratuzilmasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlarning asosiy yo‘nalishlari

№	Iqtisodiy mexanizm yo‘nalishi	Asosiy mazmuni va ta’sir mexanizmi
1	Investitsiyalarni jalb etish	Soliq imtiyozlari, davlat kafolatlari, kredit liniyalari, grantlar va subsidiyalar orqali investorlar uchun qulay muhit yaratiladi; bu infratuzilma obyektlarini kengaytirish va modernizatsiya qilishni tezlashtiradi.
2	Resurslar taqsimoti	Bozor mexanizmlari va davlat tartibga solish vositalari yordamida transport, energetika, aloqa va logistika tarmoqlariga resurslar samarali yo‘naltiriladi.
3	Xizmatlar narxini tartibga solish	Tarif siyosati va subsidiyalar tizimi orqali infratuzilma xizmatlari narxi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan maqbul darajada ushlab turiladi.
4	Barqarorlik va texnik yangilanish	Modernizatsiya, texnik xizmat ko‘rsatish, avariya profilaktikasi va sug‘urta tizimlari orqali infratuzilma obyektlarining uzoq muddatli barqarorligi ta’minlanadi.
5	Innovatsiyalar integratsiya	Raqamli texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish tarmoqlari o‘rtasida sinergiyani kuchaytirish va innovatsion yechimlarni keng qo‘llash iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

1. Investitsiyalarni jalb etish. Sanoat infratuzilmasini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri — investitsiyalarni jalb etish hisoblanadi. Infratuzilma obyektlarini kengaytirish, modernizatsiya qilish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish uchun yetarli miqdorda investitsion resurslar zarur. Bu borada soliq imtiyozlari, davlat kafolatlari, kredit liniyalari, grantlar va subsidiya siyosatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu orqali investorlar uchun qulay va barqaror iqtisodiy muhit yaratiladi. Natijada infratuzilma tarmoqlarida raqobat kuchayadi, texnologik yangilanish tezlashadi va iqtisodiyotning umumiy samaradorligi ortadi.

2. Resurslar taqsimoti. Resurslarni samarali taqsimlash mexanizmi sanoat infratuzilmasining muvozanatli rivojlanishini ta’minlaydi. Bozor mexanizmlari bilan bir qatorda davlat tartibga solish vositalari ham muhim rol o‘ynaydi. Ular transport, energetika, aloqa va logistika tarmoqlariga zarur moliyaviy, moddiy va inson resurslarini yo‘naltirish imkonini beradi. Resurslarning oqilona taqsimlanishi ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini, xizmatlar sifatining yaxshilanishini va infratuzilma tizimlari o‘rtasida muvofiqlikni ta’minlaydi. Bu esa mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda hududlararo tafovutlarni kamaytirishga yordam beradi.

3. Xizmatlar narxini tartibga solish. Sanoat infratuzilmasida xizmatlar narxini tartibga solish — ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash vositasidir. Tarif siyosati va subsidiyalar tizimi yordamida infratuzilma xizmatlari narxi ijtimoiy jihatdan maqbul darajada ushlab turiladi. Bu esa aholining asosiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi hamda ishlab chiqarish subyektlari uchun barqaror iqtisodiy sharoit yaratadi. Shu bilan birga, narx siyosatini oqilona yuritish

orqali infratuzilma tarmoqlari o'z xarajatlarini qoplash va rivojlanishga zarur foydani shakllantirish imkoniga ega bo'ladi.

4. Barqarorlik va texnik yangilanish. Infratuzilma obyektlarining barqaror ishlashi sanoat ishlab chiqarishining uzluksizligini belgilovchi asosiy omildir. Shu sababli texnik yangilanish, modernizatsiya, texnik xizmat ko'rsatish, avariylarni oldini olish va sug'urta tizimlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Uzoq muddatli samaradorlikni ta'minlash uchun infratuzilma obyektlarining ekspluatatsiya davrida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik xavfsizlikni kuchaytirish va risklarni boshqarish zarur. Bu mexanizm sanoat tizimlarining barqarorligi, raqobatbardoshligi va ekologik muvozanatini mustahkamlaydi.

5. Innovatsiyalar va integratsiya. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida infratuzilma rivojining eng ilg'or yo'nalishi bu innovatsiyalar va raqamli integratsiyadir. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini yaratish orqali iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, innovatsion yechimlar yangi mahsulot va xizmat turlarini yaratish, transport-logistika tizimlarini optimallashtirish hamda ekologik xavfsizlikni ta'minlash imkonini beradi. Tarmoqlararo integratsiya esa resurslardan kompleks foydalanish va sinergiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy sanoat infratuzilmasining samarali rivojlanishi bevosita iqtisodiy mexanizmlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Iqtisodiy mexanizmlar resurslardan oqilona foydalanish, investitsiyalarni jalb etish, texnologik modernizatsiya va infratuzilma tarmoqlarining barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Investitsion va moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish orqali infratuzilma loyihalariga sarmoyalar oqimini kuchaytirish, resurslar taqsimotini raqamli boshqaruv asosida amalga oshirish hamda transport, energetika va kommunikatsiya tarmoqlarining muvozanatli rivojlanishini ta'minlash zarur. Infratuzilma rivojlanish jarayonlarini muntazam monitoring qilish, ularni iqtisodiy-matematik modellar asosida baholash hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish tizimini joriy etish mintaqaviy boshqaruv samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, resurs tejamkor yondashuvlarni rivojlantirish va raqamli iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish sanoat infratuzilmasining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. H.Li, T.Hu, X. Ma, and B.Cheng, The impact of transportation infrastructure on the regional economic integration in China: A CGE analysis, International Review of Economics & Finance, vol. 99, p. 104045, Apr. 2025. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.104045>
2. P. Zhang, H. Wang, J. Li, and L. Xiao, “Information infrastructure first enhances urbanization level, then acts on technological innovation, and finally promotes industrial structure upgrading, Scientific Reports. 19962 (2022). <https://www.nature.com/articles/s41598-022-24507-9>
3. L. A. Andres, D. Biller, and M. Herrera Dappe. A methodological framework for prioritising infrastructure investment, Journal of Infrastructure Development, vol. 8, no. 2, pp. 111–127, 2016.
4. B. Bygstad, “Generative mechanisms for innovation in information infrastructures,” Information and Organization, vol. 20, pp. 156–168, 2010. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S147177271000031X>
5. N.I. Jabbouri, R. Siron, I. Zahari, and M. Khalid, Impact of information technology infrastructure on innovation performance: An empirical study on private universities in Iraq, Procedia Economics and Finance, vol. 39, pp. 861–869, 2016.

MINTAQADA AGRAR SOHADA INVESTITSIYA SALOHIYATINI YUKSALTIRISH OMILLARI

**Saidov Suxrob - Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi**

Annotatsiya: Maqolada mintaqada agrar sohada investitsiya salohiyatini yuksaltirish omillari tahlil qilingan. Investitsion risk va investitsion salohiyatga ta'sir qiluvchi determinantlar aniqlangan.

Аннотация: В статье проанализированы факторы повышения инвестиционного потенциала в аграрном секторе региона. Определены детерминанты, влияющие на инвестиционные риски и инвестиционный потенциал.

Annotation: The article analyzes the factors of increasing investment potential in the agrarian sector of the region. The determinants affecting investment risk and investment potential have been identified.

Kalit so'zlar: Mintaqa, agror soha, investitsiya, investitsion salohiyat, investitsion risk.

Ключевые слова: Регион, аграрный сектор, инвестиции, инвестиционный потенциал, инвестиционный риск.

Keywords: Region, agrarian sector, investment, investment potential, investment risk.

Jahonda iqtisodiy munosabatlarning tobora globallashib borishi sharoitida mintaqalarning agrar sohadagi imkoniyatlarini barqaror va samarali rivojlantirish, xususan agrar sohada investitsion jozibadorlikni oshirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Bu esa, avvalo, mehnat unumdorligining oshishi va yetarli miqdorda kapital mablag'larini jalb etishni talab etadi. BMTning FAO baholashiga ko'ra, "2050 yilgacha rivojlanayotgan mamlakatlar qishloq xo'jaligiga har yili o'rtacha 83 mlrd AQSh dollari miqdorida qo'shimcha investitsiya talab etiladi"[1]. Shu nuqtai nazardan, agrar sohasiga investitsiyalar oqimini kuchaytirishga qaratilgan yangi yondashuvlar va samarali mexanizmlarni ishlab chiqish bugungi kunda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonda agrosanoat tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar tarkibida mintaqalarning investitsion jozibadorligini oshirish, kapital sarmoyalarni samarali yo'naltirish mexanizmlarini takomillashtirish, qishloq xo'jaligi va uni qayta ishlash tarmoqlariga asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi hamda ularning o'sish darajasini baholash masalalariga ustuvor darajada qaralmoqda. Shuningdek, agrosanoat mintaqalarida iqtisodiy salohiyatni kengaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash, investitsion faoliyatni rag'batlantirish hamda samarali boshqarish mexanizmlarini shakllantirish, ularni zamonaviy iqtisodiy o'sish strategiyalari bilan integratsiyalash mazkur tadqiqot yo'nalishining dolzarbligini belgilaydi[2].

Yangi O'zbekistonda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va investitsion faoliyatni kengaytirish jarayonida agrar sohada investitsion jozibadorlikni oshirish strategik ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, aholi to'lov qobiliyatining pastligi hamda investitsion boshqaruv mexanizmlarining rivojlanmaganligi oqibatida investitsiyalar oqimi cheklanganiga qaramay, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlaridan samarali foydalanish, xo'jalik subyektlari faoliyatini muvofiqlashtirish va yangi investitsion strategiyalar ishlab chiqish zarurati kuchaymoqda. «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasi²da agrar sohada investitsiyalar oqimini ko'paytirish, innovatsiyalarni keng joriy etish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali mintaqaviy rivojlanishni tezlashtirish maqsadi belgilangan bo'lib, iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini oshirish masalalarini ilmiy-amaliy jihatdan chuqur o'rganish bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylangan. Shu jihatdan agrosanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan mintaqalarning investitsion imkoniyatlarini tadqiq etish va ilmiy

maqsad hamda vazifalarni aniqlash dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zaruratini belgilaydi.

Mintaqa investitsion jozibadorligini o'rganish dolzarbligi shundan iboratki, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda hududlarning ahamiyati beqiyos bo'lib, ular uchun yaratilayotgan tadbirkorlik muhiti, ishbilarmonlik sharoitlari, infratuzilmaning rivojlanganligi, raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiluvchi institutsional tuzilmalar – bularning barchasi iqtisodiy siyosatning markazida turadi.

Investitsion jozibadorlikka ta'sir qiluvchi omillar sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatilgan:

iqtisodiy rivojlanish darajasi, yalpi hududiy mahsulot, soliq bazasi; tabiiy resurslar va geografik omillar;

ishchi kuchining mavjudligi, inson kapitalining malaka darajasi; infratuzilmaviy ta'minlanganlik, transport va aloqa tarmoqlari;

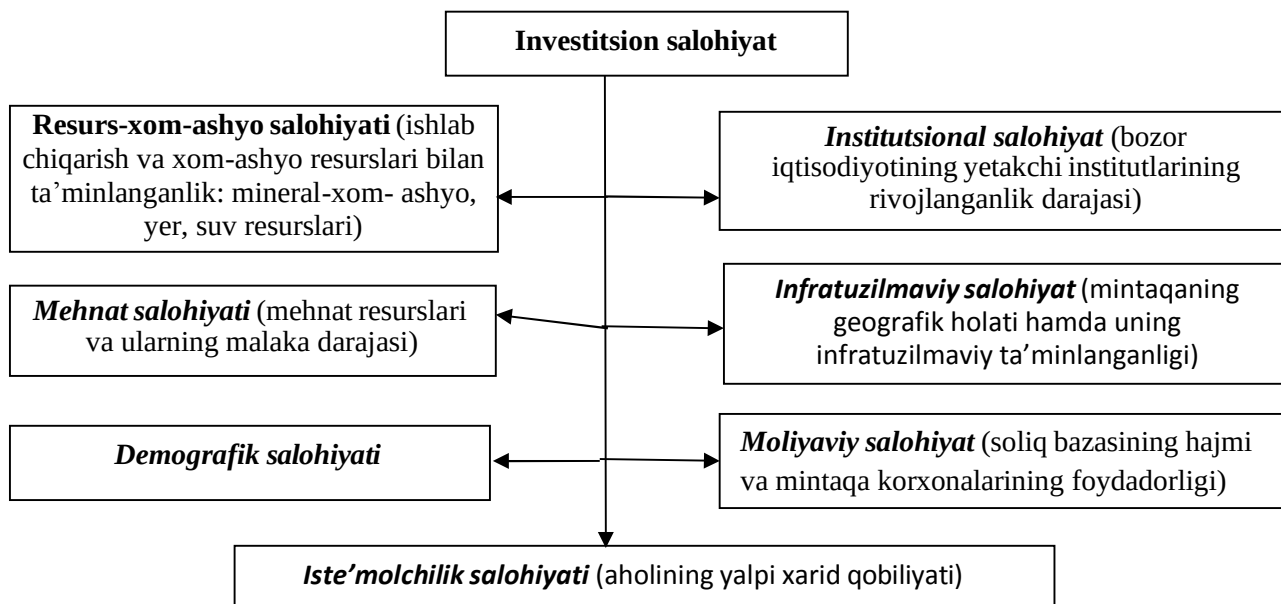
siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, qonunchilik bazasining mustahkamligi; ijtimoiy va madaniy muhit, aholining yashash sharoiti, ekologik vaziyat.

Ko'rinib turibdiki, ushbu omillar nafaqat mintaqaning umumiy investitsion jozibadorligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi, balki reyting metodikalari va agrosanoat hududlarining salohiyatini baholashda ham asosiy mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Hududlar uchun maxsus ishlab chiqilgan reyting metodikalarida ushbu ko'rsatkichlarning har biri integral baholash tizimida o'z o'rniga ega bo'lib, umumiy reyting indeksini belgilashga xizmat qiladi. Shuningdek, agrosanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan hududlarda investitsion salohiyat resurs-xomashyo, mehnat, demografik, institutsional, moliyaviy va iste'molchilik salohiyatlari yig'indisi sifatida tushuntirilgan.

Mazkur ko'rsatkichlar hududiy investitsiya salohiyatini belgilovchi omillarni yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Investitsiyalar uchun obyektiv shartlar hisoblanadigan hamda investitsiyalash obyektlari sohalarining mavjudligi va xilma-xilligi, shuningdek mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi bilan belgilanadigan asosiy makroiqtisodiy tavsiflarini inobatga olgan hududiy investitsiya salohiyatining tarkibi shakllantirildi (1-rasm).

1-rasm. Mintaqa investitsion salohiyati tarkibi

Bundan hududiy investitsiya salohiyati ko'p qirrali tarkibiy qismlardan shakllanishi ko'rinadi. Unda resurs-xomashyo, mehnat va demografik salohiyat mintaqaning ishlab chiqarish imkoniyatlari va inson kapitalini belgilasa, institutsional va infratuzilmaviy salohiyat iqtisodiy tizimning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, moliyaviy salohiyat hududning byudjet va korxonalar rentabelligi bilan bog'liq bo'lsa, iste'molchilik salohiyati aholining xarid qobiliyatiga asoslanadi. Barcha ushbu omillar birgalikda hududiy investitsiya muhitini shakllantirib, mintaqaning iqtisodiy rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotda investitsion risklar ham muhim jihat sifatida ko'rib chiqilgan. Moliyaviy yo'qotishlar, iqtisodiy samaradorlikning pasayishi, ishsizlik, demografik muammolar va ekologik muhitning yomonlashuvi kabi omillar hududning investitsion jozibadorligini kamaytiradi. Shu bois, risklarni minimallashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash orqali hududning investitsion jozibadorligini oshirish yo'llari asoslab berilgan.

Muallif ta'kidlashicha, agrosanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan hududning investitsion jozibadorligi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi salohiyat va risk omillarining ta'siri bilan belgilanadi (1-jadval).

Agrosanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan hudud investitsion riski va investitsion salohiyatiga ta'sir qiluvchi determinantlar

Investitsion riskni pasaytiruvchi va investitsion salohiyatni oshiruvchi determinantlar	Investitsion riskni oshiruvchi va investitsion salohiyatni pasaytiruvchi determinantlar
Investitsion loyihalarni realizatsiya qilish uchun barcha investorlarga er ajratishning kafolatlangan tartib taomilining mavjudligi	Mintaqa investitsion jozibadorligi to'g'risida axborot bilan ta'minlanmaganlik
Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va saqlashning rivojlanmaganligi	Turli xil darajalarda investitsiyalarni jalb qilinishining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanish darajasining pastligi
Infratuzilmaviy obyektlar foydalanish imkoniyatlarining mavjudligi hamda ularning etariligi	Malakali iqtisodiy va ma'muriy boshqaruv kadrlarining etishmasligi
Bozor infratuzilmasining rivojlanganligi	Investitsion faoliyatga nisbatan korrupsiya darajasining yuqoriligi
Innovatsion texnologiyalardan intensiv foydalanish	Agrar ishlab chiqarish sohasidagi noqulay tabiiy-iqlim shart-sharoitlari
Investitsion risklardan sug'urtalanganlik	Asosiy fondlarning eskirish darajasining yuqoriligi

Shu bilan birga, keltirilgan determinantlar asosida muallif investitsion jozibadorlikni baholash metodikalarini tanqidiy ko'rib chiqib, ularning afzallik va cheklovlarini qiyosiy tahlil etadi.

Muallif hududlarning investitsion jozibadorligini baholashda qo'llaniladigan statistik, ekspert, reyting va integral yondashuvlarning afzalliklari hamda kamchiliklarini tahlil qilib, ularni qiyosiy baholagan. Ushbu tahlil asosida mintaqalarning integral risk darajasi, yalpi investitsion salohiyati va ularning o'zaro nisbatlariga ko'ra guruhlash tizimi ishlab chiqilgan. Yakunda, investitsion jozibadorlikni oshirishning asosiy strategiyasi sifatida resurslardan oqilona foydalanish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, ijtimoiy sohani rivojlantirish, infratuzilmani yangilash va biznes muhitini chuqurlashtirish zarurligi ta'kidlangan.

Tadqiqot doirasida avvalo investitsion jozibadorlikning mohiyati aniqlab olindi. U iqtisodiy obyektning obyektiv va subyektiv omillar ta'sirida shakllanadigan, investorlar uchun kapital qo'yilmalarining iqtisodiy va ijtimoiy maqsadga muvofiqligini baholash imkonini beruvchi tizimli ijtimoiy-iqtisodiy tavsif sifatida talqin qilindi. Agrosanoat sohasi bilan ixtisoslashgan hududlarda investitsion jozibadorlikni baholash jarayonida tarmoqlarning ishlab chiqarish xususiyatlari, inqirozli vaziyatlar va davlatning iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish darajasi

hisobga olindi, shuningdek hududning investitsion salohiyati va investitsion risk alohida ko‘rsatkichlar orqali baholandi. Natijada hududning investitsion jozibadorligi ochiq va dinamik ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida talqin qilindi, unda o‘zaro ta’sirlashuvchi omillar va sharoitlar investorlarning qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi, investitsion resurslar oqimini yo‘naltirishi va hududning umumiy investitsion muhitini shakllantirishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, agrosanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan mintaqalarning investitsion jozibadorligi qulay tabiiy sharoitlar, yuqori agrar salohiyat, rivojlangan transport va bozor infratuzilmalari hamda mehnat resurslari hisobiga shakllanadi. Shu bilan birga, investitsion jozibadorlikni oshirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar aniqlanib, hududning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirish va qishloq hududlaridagi bandlikni ta’minlash zarurligi qayd etildi.

Adabiyotlar

1. https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/expert_paper/How_to_Feed_the_World_in_2050.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida” PF-158-son Farmoni – <https://lex.uz/docs/-6600413>

MINTAQADA SANOATNI DIVERSIFIKATSIYA QILISHDA INVESTITSIYA SIYOSATINING ROLI

Masharipov Sardorbek Farxadovich

**Urganch RANCH texnologiya universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi katta
o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu tezisda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida investitsiya siyosatining ahamiyati va uning sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilishdagi o‘rni tahlil etiladi. Diversifikatsiya jarayoni mintaqada ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, yangi tarmoqlarni shakllantirish, iqtisodiy xavflarni kamaytirish va eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, investitsiya siyosati — mintaqada iqtisodiyotida innovatsion, yuqori qo‘shilgan qiymatli ishlab chiqarishlarni rivojlantirishning muhim omili sifatida qaraladi. Tadqiqotda davlat investitsiya siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, xususiylar sektor ishtirokini kengaytirish mexanizmlari hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etish strategiyalari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: sanoat, diversifikatsiya, investitsiya siyosati, mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy oʻsish, innovatsiyalar, xorijiy investitsiyalar.

Abstract: This thesis analyzes the importance of investment policy in the sustainable development of the regional economy and its role in the diversification of industrial sectors. The diversification process will allow expanding the production potential of the region, forming new industries, reducing economic risks, and increasing export potential. From this point of view, investment policy is considered as an important factor in the development of innovative, high-value-added industries in the regional economy. The study highlights the priorities of state investment policy, mechanisms for expanding private sector participation, and strategies for attracting foreign investment.

Keywords: industry, diversification, investment policy, regional development, economic growth, innovations, foreign investments.

Аннотация: В данном тезисе анализируется значение инвестиционной политики в устойчивом развитии региональной экономики и ее роль в диверсификации отраслей промышленности. Процесс диверсификации позволит расширить производственный потенциал региона, сформировать новые отрасли, снизить экономические риски и увеличить экспортный потенциал. С этой точки зрения инвестиционная политика рассматривается как важный фактор развития инновационных производств с высокой добавленной стоимостью в экономике региона. В исследовании освещены приоритетные направления государственной инвестиционной политики, механизмы расширения участия частного сектора и стратегии привлечения иностранных инвестиций.

Ключевые слова: промышленность, диверсификация, инвестиционная политика, региональное развитие, экономический рост, инновации, иностранные инвестиции.

Kirish: Mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi koʻp jihatdan sanoat tarmoqlarining holati va ularning diversifikatsiya darajasiga bogʻliq. Biryoqlama iqtisodiy tuzilma, yaʼni ayrim tarmoqlarga haddan tashqari tayanish mintaqa iqtisodiy xavfsizligi va raqobatbardoshligini susaytiradi. Shu sababli sanoatni diversifikatsiya qilish — mintaqa iqtisodiy salohiyatini kengaytirish, ishlab chiqarish tarmoqlarini muvozanatlashtirish va yangi iqtisodiy yoʻnalishlarni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Bu jarayonda **investitsiya siyosati** alohida oʻrin tutadi. Toʻgʻri yoʻnaltirilgan investitsiyalar sanoatning yangi tarmoqlarini yaratish, mavjud ishlab chiqarishlarni

modernizatsiya qilish, texnologik yangilanishni ta'minlash hamda mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash imkonini beradi. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali ilg'or texnologiyalar, menejment tajribasi va innovatsion yechimlar mintaqa iqtisodiyotiga kirib keladi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda investitsiya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va sanoatni hududiy asosda diversifikatsiya qilish bo'yicha qator davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Bu esa mintaqaviy iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va eksport salohiyatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Shunday qilib, mintaqada sanoatni diversifikatsiya qilishda investitsiya siyosatining o'z nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki innovatsion rivojlanish, barqaror bandlik va raqobatbardosh iqtisodiyot barpo etish nuqtai nazaridan ham dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism: Global iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi, raqobatning keskinlashuvi va texnologik o'zgarishlarning tezlashuvi sharoitida mintaqaviy sanoatni diversifikatsiya qilish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Sanoat tarmoqlarining bir yoqlama rivojlanishi, xomashyo eksportiga yuqori darajada tayanish mintaqaning iqtisodiy barqarorligini zaiflashtiradi va tashqi omillarga qaramlikni kuchaytiradi. Shu bois sanoatni diversifikatsiya qilish — iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda innovatsion ishlab chiqarishlarni rivojlantirishning muhim omilidir.

O'zbekiston sharoitida ham bu yo'nalish muhim strategik ahamiyatga ega. So'nggi yillarda mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, hududlar o'rtasida iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish va sanoatning tarmoq tuzilmasini yangilash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, davlat investitsiya siyosatini takomillashtirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish va mintaqaviy investitsiya dasturlarini kengaytirish bu jarayonning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Shu nuqtai nazardan, **“Mintaqada sanoatni diversifikatsiya qilishda investitsiya siyosatining roli”** mavzusi hozirgi davrda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u mintaqaviy iqtisodiy siyosatni samarali shakllantirish, ishlab chiqarish salohiyatini oshirish hamda barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mintaqaviy iqtisodiyotda sanoatni diversifikatsiya qilish jarayoni investitsiya siyosati bilan uzviy bog'liqdir. Investitsiya siyosati — bu davlat va mintaqa darajasida iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, ishlab chiqarish sohalarini

modernizatsiya qilish va yangi tarmoqlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar tizimidir. Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish esa iqtisodiyotda tarmoq muvozanatini ta‘minlab, tashqi iqtisodiy xavflarni kamaytiradi, yangi bandlik imkoniyatlarini yaratadi va eksport salohiyatini oshiradi.

1. Sanoatni diversifikatsiya qilishning iqtisodiy mohiyati

Diversifikatsiya — bu iqtisodiy faoliyat turlarini kengaytirish, ishlab chiqarish strukturasini o‘zgartirish va yangi tarmoqlarni rivojlantirish jarayonidir. Mintaqada bir yoqlama rivojlangan iqtisodiy tuzilma (masalan, faqat xomashyo yoki qishloq xo‘jaligiga tayanish) iqtisodiy xavflarni oshiradi. Shu sababli ishlab chiqarishni turli yo‘nalishlarda rivojlantirish mintaqaning iqtisodiy mustaqilligini kuchaytiradi va raqobatbardoshligini oshiradi.

2. Investitsiya siyosatining diversifikatsiyadagi roli

Investitsiyalar yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishda asosiy omil hisoblanadi. Mintaqaviy miqyosda investitsiya siyosatini to‘g‘ri tashkil etish quyidagi natijalarga olib keladi:

- yangi sanoat tarmoqlarining shakllanishi;
- texnologik yangilanish va ishlab chiqarish samaradorligining oshishi;
- xususiy sektor faolligining ortishi;
- xorijiy kapital va innovatsiyalarni jalb qilish;
- ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi.

Masalan, O‘zbekistonning Xorazm, Navoiy va Farg‘ona viloyatlarida investitsiya dasturlari asosida kimyo, elektrotexnika, to‘qimachilik va oziq-ovqat sanoati tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu esa nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratmoqda, balki mintaqaning eksport salohiyatini ham oshirmoqda.

3. Davlatning investitsiya siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari

Davlat investitsiya siyosati sanoatni diversifikatsiya qilishda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha muhim ahamiyat kasb etadi:

- **Normativ-huquqiy asoslarni mustahkamlash** – investitsiya faoliyati uchun qulay huquqiy muhit yaratish;
- **Hududiy imtiyozlar tizimini joriy etish** – soliq, bojxona va kredit imtiyozlari orqali investorlarni jalb etish;
- **Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish** – yirik infratuzilma loyihalarini birgalikda amalga oshirish;

• **Innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash** – ilmiy-tadqiqot va texnologik yangiliklarni moliyalashtirish;

• **Mahalliy resurslardan samarali foydalanish** – mintaqa tabiiy va mehnat resurslariga asoslangan ishlab chiqarishlarni rivojlantirish.

4. Xorijiy investitsiyalarni jalb etishning ahamiyati

Xorijiy investitsiyalar nafaqat kapital oqimini ta'minlaydi, balki ilg'or texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va eksport bozorlariga chiqish imkoniyatini ham olib kiradi. Shu sababli har bir mintaqa o'zining investitsion jozibadorligini oshirish strategiyasiga ega bo'lishi zarur. Bunda iqtisodiy barqarorlik, infratuzilmaning rivojlanganligi va huquqiy kafolatlarning mavjudligi muhim omil bo'ladi.

Muhokama: Mintaqada sanoatni diversifikatsiya qilish masalasi, avvalo, iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish va raqobatbardosh ishlab chiqarish tuzilmasini yaratish bilan bog'liqdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayrim mintaqalarda ishlab chiqarishning faqat bitta yoki ikki asosiy tarmoqqa tayanishi iqtisodiy xavflarni oshiradi va mintaqaviy rivojlanish sur'atlarini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, investitsiya siyosati diversifikatsiyaning bosh omili sifatida qaraladi.

Investitsiya siyosatini samarali tashkil etish orqali mintaqalarda yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini yo'lga qo'yish, mavjud sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ishlab chiqarish quvvatining kengayishiga, yangi ish o'rinlarining yaratilishiga hamda mahalliy byudjet daromadlarining ortishiga olib keladi.

Shu bilan birga, mintaqaviy sanoat siyosatini shakllantirishda quyidagi muammolar ham mavjud:

- investitsiya infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- ayrim hududlarda investitsion muhitning sustligi;
- kadrlar salohiyatining sanoat ehtiyojlariga mos kelmasligi;
- ishlab chiqarish va ilmiy-texnik bazaning o'zaro integratsiyasi yetarli emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan mintaqaviy investitsiya siyosatini yanada takomillashtirish, xususiyl sektor ishtirokini kengaytirish, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ayniqsa, sanoatni diversifikatsiya qilish jarayonida innovatsion, ekologik toza va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni ustuvor yo'nalish sifatida rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, investitsiya siyosati mintaqaviy iqtisodiyotning modernizatsiyasi va sanoat tarmoqlarining diversifikatsiyasi uchun muhim mexanizm bo'lib, u

iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biridir.

Xulosa va takliflar: Mintaqada sanoatni diversifikatsiya qilish jarayonida investitsiya siyosati hal qiluvchi o'rin tutadi. U ishlab chiqarish tarmoqlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy omilidir. To'g'ri yo'naltirilgan investitsiyalar mintaqalarda sanoatning yangi yo'nalishlarini rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish hamda bandlik darajasini ko'tarishga xizmat qiladi.

Shuningdek, investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali hududiy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy xavflarni kamaytirish va barqaror ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash imkoniyati mavjud. Shu bois mintaqaviy sanoat siyosatida investitsiya jarayonlarini samarali boshqarish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish hamda xorijiy kapitalni jalb etish bugungi kunning eng muhim strategik vazifalaridan biridir.

Umuman olganda, investitsiya siyosatining izchil amalga oshirilishi mintaqaviy iqtisodiyotning modernizatsiyasi, sanoat tarmoqlarining diversifikatsiyasi va mamlakat iqtisodiy barqarorligining mustahkamlanishiga keng yo'l ochadi.

Takliflar:

- Mintaqalar kesimida investitsiya salohiyatini baholaydigan va ustuvor tarmoqlarni aniqlaydigan yagona ****“Hududiy investitsiya strategiyasi”****ni ishlab chiqish;

- Sanoatni diversifikatsiya qilish jarayoniga xususiy sektorni faol jalb etish uchun **davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini** kengaytirish;

- Innovatsion va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarga yo'naltirilgan **investitsiya fondlarini** tashkil etish;

- Xorijiy investorlar uchun **huquqiy kafolatlar va soliq imtiyozlarini** yanada takomillashtirish;

- Mintaqalarda **kadrlar tayyorlash tizimini** diversifikatsiyalangan sanoat ehtiyojlariga moslashtirish.

Ushbu takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi mintaqalarda sanoatning tarmoq tuzilmasini yangilash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. — O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2022-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining rasmiy hisobotlari va tahliliy ma’lumotlari. — Toshkent, 2024.
3. Abdurahmonov Q.X. “Hududiy iqtisodiy rivojlanish va investitsiya siyosati”. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 214 b.
4. Xolmatov N. “Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilishda investitsiyalarning o‘rni” // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. — 2023. — №2. — B. 45–52.
5. Porter M. “Competitive Advantage of Nations”. — New York: Free Press, 1990.
6. Dunning J.H. “International Production and the Multinational Enterprise”. — London: Allen & Unwin, 1981.
7. Xamidov A., Karimova D. “O‘zbekiston mintaqalarida investitsiya jarayonlarini takomillashtirish yo‘nalishlari” // Iqtisod va innovatsiyalar. — 2022. — №4. — B. 60–68.

MINTAQANI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASSTERLARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY ZARURIYATI

Ismailov Temur Pulatovich, GGT MChJ kuzatuv kengashi raisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqani barqaror rivojlantirishda paxta-to‘qimachilik klasterlarini shakllantirish xususiyatlari, mavjud imkoniyatlari va uning ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyati yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности, существующие возможности и социально-экономическая необходимость формирования хлопково-текстильных кластеров в условиях устойчивого развития региона.

Abstract. This article discusses the features, existing opportunities and socio-economic necessity of forming cotton-textile clusters in the sustainable development of the region.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, barqaror rivojlantirish, klaster, paxta-toqimachilik klasterlari, sanoat.

Ключевые слова. Регион, устойчивое развитие, кластер, хлопково-текстильные кластеры, промышленность.

Key words. Region, sustainable development, cluster, cotton-textile clusters, industry.

Mintaqa iqtisodiyotini barqaror va samarali rivojlantirishda tarmoqlararo hamkorlik va qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan olganda, paxta-to‘qimachilik klasterlari qishloq xo‘jaligi sohasini hamda ishlab chiqarish, qayta ishlash, eksport va xizmat ko‘rsatish sohalarini qamrab olgan holda mahalliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu sohadagi mahsulot sifatida paxta iqtisodiyotida an‘anaviy ravishda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan mahsulot bo‘lsa-da, ammo so‘nggi yillarda ushbu sohani to‘liq qayta ko‘rib chiqish, xom ashyoni emas, balki tayyor mahsulotni eksport qilish, ichki ishlab chiqarish va ish o‘rinlarini yaratish maqsadida **klaster tizimi** joriy etildi. Ushbu tizim doirasida fermerlar, qayta ishlash korxonalari, to‘qimachilik fabrikalari va eksportchilar yagona texnologik va iqtisodiy zanjirga birlashtirildi hamda paxta-to‘qimachilik klasterlari shaklida faoliyat ko‘rsata boshladi.

Paxta-to‘qimachilik klasterlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida ham muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan esa paxta-to‘qimachilik klasterlari qator ijobiy natijalarni beradi. Eng avvalo, mintaqalarda doimiy ish o‘rinlari yaratildi, aholining bandligi ta‘minlandi, ayniqsa, xotin-qizlar va yoshlar ish bilan ta‘minlandi. Moddiy-texnika bazasi rivojlandi, qishloqlarda yo‘l, infratuzilma va ijtimoiy ob‘ektlar qurilishiga investitsiyalar jalb etildi. Hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan esa klasterlar viloyatlar o‘rtasidagi iqtisodiy notenglikni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu borada olimlarning yondashuv va qarashlarini o‘rganish klasterlashning turlicha yondashuvlarini ochib beradi. Hududiy klaster ma‘lum bir iqtisodiy samaraga erishish va ma‘lum bir hududning raqobatdosh ustunliklarini amalga oshirish uchun yagona qiymat zanjiri doirasida tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotishda bir-biri bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan, mintaqada mahalliyashtirilgan, o‘zaro bog‘langan kompaniyalar va tashkilotlar guruhini belgilaydi. Hududiy xo‘jalik tashkil etishning boshqa shakllaridan farqli o‘laroq, klaster klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi raqobat va hamkorlik asosidagi bozor munosabatlari, shuningdek, o‘zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ushbu klasterlar bozor iqtisodiyoti sharoitida, korxonalar o‘zlarining raqobatdosh ustunliklarini mustahkamlashdan va ma‘lum bir hududda birgalikdagi faoliyatdan ko‘proq foyda olishdan manfaatdor bo‘lganda shakllanadi [1]. Bundan tashqari, hududiy klaster hududiy xo‘jalik tashkil etish shakli

sifatida sanoatda va xizmat ko'rsatish sohasida rivojlanmoqda. Hudud iqtisodiyotini hududiy tashkil etishning klaster usuli aniq korxona va tashkilotlar ish shart-sharoitlarini o'rganishga qaratilgan.

Paxta-to'qimachilik klasterlari mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim vosita sifatida ham e'tirof etiladi. Hozirgi globallashtirish va raqobat kuchayib borayotgan jahon bozorida ishlab chiqarish korxonalari nafaqat o'z ichki bozorini qondirishga, balki eksport orqali yirik xalqaro bozorlarga chiqishga intilishi lozim. Xalqaro maydonda raqobatbardosh ustunlikka erishish eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishning samarali operatsion strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etadi. Bu boradagi tadqiqotlarga ko'ra, paxta xomashyosi narxini belgilash klaster modeli uchun yirik katta xavflardan biridir. Chunki, moliyaviy rag'batlarsiz fermerlar paxta xomashyosi ishlab chiqarishni ko'paytirish va uning sifatini yaxshilashga undamaydi va dolzarb vazifa bo'lib qoladi [2]. Unda ko'p bosqichli jarayonni tashkil etuvchi bir nechta kelishuvlar bozor ishtirokchilari mustaqilligi va moslashuvchanligini cheklaydi. Bu esa raqobat muhitini shakllantirishni sekinlashtirishi va klasterlarning davlat qarorlariga bog'liqligini oshirishi mumkin bo'lgan erkin bozor tamoyillariga zid hisoblanadi. Ammo, to'qimachilik ishlab chiqarishining kamida ikki bosqichini tashkil etish talabi bo'lib, yirik sarmoyalarni talab qiladi. Bu esa kichik va o'rta korxonalar uchun bozorga kirishni qiyinlashtiradi, ishtirokchilar sonini cheklaydi va bozorni monopollashtirishga yordam beradi [3]. Bu boradagi normativ hujjatlar, tegishli idoralar va tashkilotlarning hisobotlari, qo'llaniladigan usullarning maqsadga muvofiqligi va ilmiy asoslanishi, masalan, qiyosiy, iqtisodiy va statistik, guruhlash usullari, ekspert baholari kabilarga qaratilishi kerak [4].

Paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi huquqiy va tashkiliy xarakterdagi muammolar (klaster faoliyatining me'yoriy-huquqiy bazasi, klasterlar va fermer xo'jaliklari o'rtasidagi munosabatlar, paxta-to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish, eksport qilish va import qilishda yetakchi o'rinlarni egallagan hududlarda monopoliyalarning kuchayishi va boshqalar) kabi qator muammolar mavjud [5]. Shunga asosan, mintaqani barqaror rivojlantirishda paxta-to'qimachilik klasterlarining tutgan o'rni quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- **ishlab chiqarishni integratsiyalash va samaradorlikni oshirish:** Paxta-to'qimachilik klasterlari mintaqadagi qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarini birlashtiradi, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirib, mahsulot sifatini yaxshilaydi hamda umumiy samaradorlikni oshiradi.

- **ish o‘rinlari yaratish va bandlikni ta’minlash:** Klasterlar mintaqada yangi ish o‘rinlarini tashkil etadi, ayniqsa qishloq joylarida bandlikni oshiradi. Bu ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi va kambag‘allikni kamaytirishga xizmat qiladi.

- **mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish:** Klasterlar mahalliy xomashyo - paxtani yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotga aylantirishni ta’minlab, mintaqaning iqtisodiy mustaqilligini oshiradi.

- **eksport salohiyatini oshirish:** Paxta-to‘qimachilik mahsulotlari eksporti orqali mintaqada valyuta tushumlarini ko‘paytiradi va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi.

Shuningdek, mintaqani barqaror rivojlantirishda paxta-to‘qimachilik klasterlarining ijtimoiy-iqtisodiy zarurati esa quyidagilar bilan belgilanadi:

- **barqaror iqtisodiy o‘sinh:** Klasterlar mintaqaning iqtisodiy bazasini kengaytirib, uzoq muddatli rivojlanish uchun poydevor yaratadi.

- **ijtimoiy barqarorlik:** Bandlik va daromadlar oshishi mintaqadagi ijtimoiy muammolarni kamaytiradi, yoshlar va ayollar uchun imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, paxta-to‘qimachilik klasterlari mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy barqaror rivojlanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ular ishlab chiqarish zanjirini to‘liq integratsiyalash orqali samaradorlikni oshirib, bandlikni ta’minlaydi, innovatsiyalarni joriy etadi va mintaqaning eksport salohiyatini rivojlantiradi. Shu bois, davlat va biznes hamkorligi orqali paxta-to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirish mintaqaning uzoq muddatli barqarorligi uchun zarur bo‘ladi. Aniqroq qilib aytganda, paxta-to‘qimachilik klasteri paxta yetishtirishdan boshlab, uni qayta ishlash, tola ishlab chiqarish, gazlama to‘qish, tikuv-trikotaj mahsulotlarini tayyorlash va nihoyat ularni ichki yoki tashqi bozorga chiqarishgacha bo‘lgan barcha zanjirlarni o‘z ichiga olgan tizimni aks ettiradi. Ushbu klaster doirasida fermer xo‘jaliklari, to‘qimachilik fabrikalari, tikuvchilik korxonalari, logistika kompaniyalari va eksportyorlar faoliyat yuritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юсупов Э.Дж., Кушаров З.К., Гайбуллаев О.Б. Вопросы конкурентоспособности и результаты кластеризации деятельности субъектов хлопкового сектора Узбекистана. // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ), # 5(74), 2020. - с. 19.

2. Хлопково-текстильные кластеры в Узбекистане: Оценка и прогноз. 2 мая 2020 г. Диалог по модернизации сельского хозяйства Узбекистана. - с. 16.

3. Сагиева М.О. Комплексное исследование деятельности хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан. // Экономика Центральной Азии, 2024, Т.8, № 4. - С. 289-304. – DOI 10.18334/asia.8.4.122432

4. <https://m-economy.ru/art.php?nArtId=7415>

5. Джурабаев О.Дж. Современное состояние и уровень развития производительных сил хлопково-текстильных кластеров. // Journal of marketing, business and management, Volume2, Issue4 (July), 2023. - с. 28.

MINTAQALARDA BANDLIK SIYOSATI VA MEHNAT RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI

Kobilova Zebo Bobokulovna

Termiz davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrasining mustaqil izlanuvchisi

Zebokabilova 2003 @ mail.ru.

orcid: 0009-0003-8400-5801

tel.998-99- 677-33-78

Annotatsiya: Maqolada mehnat bozorida shakllanayotgan tendensiyalar, ishchi kuchi tarkibi va hududiy farqlar tahlil qilinib, bandlik siyosatining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati yoritilgan, mehnat resurslaridan foydalanish bo'yicha xulosa, tavsiya va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy bandlik siyosati, mehnat bozori, mehnat resurslari, samarali foydalanish, hududiy rivojlanish, ishsizlik, demografik omillar.

Аннотация: В статье анализируются тенденции на рынке труда, состав рабочей силы и региональные различия, раскрывается экономическое и социальное значение политики занятости, даются выводы, рекомендации и предложения по использованию трудовых ресурсов.

Ключевые слова: Региональная политика занятости, рынок труда, трудовые ресурсы, эффективное использование, региональное развитие, безработица, демографические факторы.

Annotation: The article analyzes trends in the labor market, the composition of the workforce, and regional differences, highlights the economic and social significance of employment policy, and provides conclusions, recommendations, and suggestions on the use of labor resources.

Keywords: Regional employment policy, labor market, labor resources, effective use, regional development, unemployment, demographic factors.

Kirish: Mintaqalarda bandlik siyosati va mehnat resurslaridan samarali foydalanish masalalari bugungi kunda iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mehnat resurslari har qanday hududning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, ularni oqilona boshqarish va samarali taqsimlash hududlar barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Aholi sonining o‘sishi, migratsiya jarayonlari, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasi kengayishi mehnat bozorida yangi vazifalarni yuzaga keltirib, bandlik siyosatini takomillashtirishni talab etmoqda.

Hududlar o‘rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar bandlik ko‘rsatkichlarida ham aks etadi. Ba’zi mintaqalarda ishchi kuchiga talab yuqori bo‘lsa, boshqa hududlarda ishsizlik darajasi yuqoriligicha qolmoqda.

Shu bois mehnat resurslaridan samarali foydalanish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning ham muhim omili sifatida qaraladi.

Mazkur mavzuda olib boriladigan tadqiqotlar mehnat bozorida shakllanayotgan tendensiyalarni, bandlik darajasiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish va milliy sharoitga mos takliflar ishlab chiqishga qaratilgan. Shu asosda mintaqalarda yangi ish o‘rinlari yaratish, mehnat migratsiyasi oqimlarini boshqarish, yoshlar va ayollar bandligini ta’minlash hamda mehnat resurslaridan samarali foydalanishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi (1-jadval)

Hududlar kesimida bandlik ko‘rsatkichlari jadvali (2024 yil)³¹

1-jadval

№	Hududlar	Aholi soni (ming)	Band aholinining soni (ming)	Bandlik darajasi (%)	Ishsizlar soni (ming)	Ishsizlik darajasi (%)
1	Qoraqalpog‘iston R.	2 000	1 500	75,0	100	5,0
2	Andijon viloyati	3 200	2 400	75,0	160	5,0
3	Buxoro viloyati	2 100	1 600	76,2	90	4,3
4	Jizzax viloyati	1 500	1 100	73,3	70	4,6
5	Qashqadaryo viloyati	3 400	2 500	73,5	180	5,3

³¹ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “**Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari**” (2024 yillik hisobotlar).

6	Navoiy viloyati	1 200	950	79,1	40	3,3
7	Namangan viloyati	2 800	2 100	75,0	130	4,6
8	Samarqand viloyati	4 000	3 000	75,0	200	5,0
9	Surxondaryo viloyati	2 700	2 000	74,1	120	4,4
10	Sirdaryo viloyati	900	680	75,6	40	4,4
11	Toshkent viloyati	2 600	1 950	75,0	130	5,0
12	Fargʻona viloyati	3 600	2 700	75,0	180	5,0
13	Xorazm viloyati	2 000	1 500	75,0	100	5,0
14	Toshkent shahri	3 000	2 400	80,0	90	3,0
12	Fargʻona viloyati	3 600	2 700	75,0	180	5,0
	Jami Oʻzbekiston	35 000	26 900	76,8	1 560	4,5

1-jadvalda tahlil natijasi 2024-yilda Oʻzbekiston boʻyicha jami aholi soni **35 mln** kishini tashkil etib, shundan **26,9 mln nafari band**, umumiy bandlik darajasi **76,8 %**, ishsizlik darajasi esa **4,5 %** boʻldi.

Hududlar kesimida:

-eng yuqori bandlik Toshkent shahrida (80,0 %) va Navoiy viloyatida (79,1 %) qayd etilgan.

-eng past bandlik Jizzax (73,3 %) va Qashqadaryo (73,5 %) viloyatlarida kuzatilmoqda.

-eng past ishsizlik Toshkent shahrida (3,0 %) va Navoiy viloyatida (3,3 %),

-eng yuqori ishsizlik esa Qashqadaryo viloyatida (5,3 %) hamda bir qator viloyatlarda (Andijon, Samarqand, Fargʻona, Toshkent viloyati, Xorazm) 5,0 % darajasida qayd etildi (2-jadvalda).

Tarmoqlar kesimida bandlik³²

2-jadvali

№	Tarmoqlar	Band aholining soni (ming)	Ulushi (%)
1	Qishloq xoʻjaligi	6 500	24,2
2	Sanoat	5 200	19,3

³² Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi. **“Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish koʻrsatkichlari”** (2024 yillik hisobotlar).

3	Qurilish	2 100	7,8
4	Savdo va xizmat ko'rsatish	7 800	28,9
5	Transport va kommunikatsiya	1 900	7,0
6	Ta'lim va sog'liqni saqlash	2 800	10,4
7	Boshqa sohalar	600	2,2
	Jami	26 900	100

2-jadvalda 2024-yilda O'zbekistonda jami **26,9 mln nafar band aholi** mavjud bo'lib, ular turli tarmoqlarda faoliyat quyidagicha yuritmoqda:

-eng katta ulush savdo va xizmat ko'rsatish sohasiga (28,9 %) to'g'ri keladi. Bu sohaning keng qamrovliligi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning faol rivojlanishi bilan izohlanadi.

-qishloq xo'jaligi (24,2 %) ham bandlikning muhim manbasi bo'lib, aholining to'rtidan bir qismi aynan ushbu sohaga jalb qilingan.

-sanoat sohasida 19,3 % bandlik qayd etilgan bo'lib, bu ko'rsatkich ishlab chiqarishning rivojlanayotganini ko'rsatadi.

-ta'lim va sog'liqni saqlash (10,4 %) hamda qurilish (7,8 %) tarmoqlari o'rta darajadagi ulushga ega.

-transport va kommunikatsiya (7,0 %) ham mehnat bozorida muhim o'rin tutadi.

-boshqa sohalar ulushi esa juda kichik (2,2 %) bo'lib, bandlikning asosiy qismini ta'minlamaydi.

Mintaqalarda bandlik siyosatini amalga oshirish va mehnat resurslaridan samarali foydalanish iqtisodiy barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Hududlar kesimida tahlil shuni ko'rsatadiki, Toshkent shahri va Navoiy viloyatida bandlik darajasi yuqori bo'lsa-da, Jizzax va Qashqadaryo kabi viloyatlarda bandlik imkoniyatlari yetarli emas.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

-hududlararo tafovutlarni kamaytirish iqtisodiy imkoniyatlari past bo'lgan hududlarda investitsion loyihalarni kengaytirish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini rivojlantirish.

-yangi ish o'rinlari yaratish kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali aholining bandligini ta'minlash.

-kasb-hunar va malaka oshirish tizimini kuchaytirish yoshlarni zamonaviy kasblarga tayyorlash, qayta tayyorlash markazlarini hududlarda kengaytirish.

- **qishloq joylarda bandlikni oshirish** agroklastlar, qishloq xo‘jaligini chuqur qayta ishlash va servis xizmatlarini rivojlantirish orqali yangi imkoniyatlar yaratish.

- **raqamli iqtisodiyot va innovatsion sohalarda bandlik** IT, elektron tijorat, startaplar va yangi texnologiyalarni rivojlantirish orqali yoshlar bandligini oshirish.

-**hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish** har bir viloyatning demografik, iqtisodiy va resurs imkoniyatlariga mos ravishda bandlik strategiyalarini shakllantirish.

Shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha band aholining katta qismi xizmat ko‘rsatish va qishloq xo‘jaligiga to‘g‘ri keladi, bu esa ishlab chiqarish va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan sohalarda bandlikni kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Mehnat resurslaridan foydalanishda hududlararo tafovutlar mavjudligi, ichki va tashqi mehnat migratsiyasining davom etayotgani ham davlat siyosatini yanada takomillashtirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
- 2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning OliyMajlisga Murojaatnomasi. Toshkent: “O‘zbekiston”, NMIU, 2019. 64 b.
- 3.Mavlonov R. Regional rivojlanish va bandlik siyosatida muvozanat muammolari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 215 b.
- 4.Qodirov A. Mehnat resurslaridan samarali foydalanishda demografik omillar roli. Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. 2019. №3. B. 45–52.
- 5.Axmedov X. Mehnat bozorini hududiy rivojlantirish yo‘nalishlari. – Samarqand: SamISI nashriyoti, 2021. 180 b.
- 6.Sattorov T. Xizmat ko‘rsatish sohasida bandlikni oshirishning iqtisodiy asoslari.– Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 240 b.
- 7.International Labour Organization. Regional labour market development and employment strategies: Global report. Geneva: ILO, 2021. 156 p.
- 8.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. **“Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari”** (2024 yillik hisobotlar).

HUDUDIIY RIVOJLANISHDA XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI VA XORIJIY INVESTITSİYALARNING AHAMIYATI

Qosimov Bobur Sobirovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti,

Moliya pul muomalasi va kredit” kafedrasining tayanch doktoranti

Boburkosimov0@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8238-1098>

telefon nomeri 884559900

Annotatsiya: Maqolada xorijiy investitsiyalar hududiy iqtisodiy oʻsishning muhim manbasi sifatida, ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish boʻyicha xulosa, takliflar berilgan.

Kalit soʻzlar: Hududiy rivojlanish, xalqaro moliya institutlari, xorijiy investitsiyalar, barqaror iqtisodiy oʻsish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В статье представлены выводы и предложения по расширению производственных мощностей, рассматривая иностранные инвестиции как важный источник роста экономики региона.

Ключевые слова: Возобновляемые источники энергии - солнечная, ветровая, гидроэнергия и биомасса, повышают эффективность производства энергии в экономике.

Annotation: The article presents conclusions and proposals for expanding production capacity, considering foreign investment as an important source of regional economic growth.

Keywords: territorial social equality, territorial disparities, economic development, employment, infrastructure, territorial policy.

Kirish

Globalashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda hududiy rivojlanishni taʼminlash mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirish, infratuzilma tizimini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish hamda aholi turmush darajasini oshirishda moliyaviy resurslarning barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi hududiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida koʻrilmogʻda.

Xalqaro moliya institutlari – Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Xalqaro valyuta jamgʻarmasi va boshqa tuzilmalar tomonidan taqdim etilayotgan kreditlar, grantlar va texnik yordam loyihalari hududlarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash, yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etish va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish imkonini bermoqda.

Hududiy rivojlanishda xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalarning oʻrni nafaqat moliyaviy qoʻllab-quvvatlash, balki iqtisodiy barqarorlik, innovatsion taraqqiyot va ijtimoiy farovonlikni taʼminlashda ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur mavzuni chuqur tadqiq etish hududiy siyosat va iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirish uchun dolzarb masala hisoblanadi (1-jadval).

Oʻzbekiston va xalqaro moliya institutlar bilan hamkorlik koʻlami³³

1-jadval

№	Institut nomi	Asosiy yoʻnalishlar	2024-yilgacha ajratilgan mablagʻlar hajmi (mlrd AQSH dollari)
1	Jahon banki	Energetika, suv resurslari, taʼlim, sogʻliqni saqlash	4,5
2	Osiyo taraqqiyot banki	Transport, energetika, kichik biznes	2,9
3	Islom taraqqiyot banki	Sogʻliqni saqlash, ijtimoiy infratuzilma	1,3
4	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	Xususiy sektor, banklar, agrosanoat	1,0
5	Xalqaro valyuta jamgʻarmasi	Makroiqtisodiy maslahatlar, texnik koʻmak	Moliyaviy maslahatlar asosida

1-jadvalda koʻrinadiki Jahon banki Oʻzbekiston uchun eng yirik moliyaviy hamkor hisoblanadi. 2024-yilgacha mamlakatga qariyb **4,5 mlrd AQSh dollari** hajmidagi mablagʻlar ajratilgan. Asosiy yoʻnalishlar sifatida energetika, suv resurslarini boshqarish, taʼlim va sogʻliqni saqlash sohalari koʻrsatilgan. Bu Jahon bankining mamlakatdagi **barqaror infratuzilma rivoji va ijtimoiy sohalarni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan siyosatini** yaqqol namoyon etadi.

Osiyo taraqqiyot bankining hissasi ham katta boʻlib, 2024-yilgacha **2,9 mlrd AQSh dollari** ajratilgan.

Mablagʻlarning asosiy qismi transport infratuzilmasini rivojlantirish, energetika tizimini modernizatsiya qilish hamda kichik biznesni moliyalashtirishga yoʻnaltirilgan. Bu ADBning Oʻzbekiston iqtisodiyotida **infratuzilma modernizatsiyasi va tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlashdagi muhim rolini** koʻrsatadi.

³³ Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki – <https://cbu.uz>

Islom taraqqiyot banki tomonidan O‘zbekistonga qariyb **1,3 mlrd AQSh dollari** miqdorida moliyaviy ko‘mak berilgan. Asosiy yo‘nalishlar sog‘liqni saqlash va ijtimoiy infratuzilma hisoblanadi. Bu IsDBning **ijtimoiy rivojlanishni ta‘minlash va aholining turmush darajasini oshirishga qaratilgan hamkorlik siyosatini** ifodalaydi.

EBRD tomonidan O‘zbekiston iqtisodiyotiga **1 mlrd AQSh dollari** miqdorida investitsiya yo‘naltirilgan.

Mablag‘lar asosan xususiy sektor, banklar va agrosanoat yo‘nalishlariga sarflangan. Bu bankning mamlakatda **bozor iqtisodiyotini chuqurlashtirish, xususiy biznesni qo‘llab-quvvatlash va agrosanoat tarmog‘ini modernizatsiya qilishdagi rolini** ko‘rsatadi.

IMFning O‘zbekistondagi faoliyati asosan **makroiqtisodiy maslahatlar va texnik yordam** ko‘rsatish bilan cheklanadi. U moliyaviy kreditlardan ko‘ra, **iqtisodiy siyosatni shakllantirish, fiskal va monetar barqarorlikni ta‘minlash** bo‘yicha maslahatlar berish orqali mamlakat iqtisodiy boshqaruv tizimini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Hududiy rivojlanishda xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalarning o‘rni beqiyosdir.

Xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilayotgan kredit, grant va texnik ko‘mak hududlarda infratuzilmani modernizatsiya qilish, energetika, transport, ta‘lim va sog‘liqni saqlash sohalarida yirik loyihalarni amalga oshirish imkonini bermoqda. Bunday mablag‘lar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, balki aholining turmush darajasini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va hududiy tafovutlarni kamaytirishda ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xorijiy investitsiyalar esa hududiy rivojlanishning ikkinchi asosiy tayanchidir.

Ular mahalliy ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni olib kiradi, innovatsion loyihalarni rag‘batlantiradi va hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Investitsiyalar oqimi tufayli yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi, eksport salohiyati kengayadi va xalqaro bozorlar bilan integratsiya kuchayadi.

Demak, xalqaro moliya institutlari moliyaviy resurslarning barqarorligini ta‘minlasa, xorijiy investitsiyalar iqtisodiy diversifikatsiya va innovatsion taraqqiyotning asosiy manbai sifatida hududiy rivojlanishga samarali ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

– har bir viloyatning iqtisodiy salohiyatidan kelib chiqib, xalqaro moliya institutlari mablagʻlari va xorijiy investitsiyalarni maqsadli jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqish lozim.

– moliya institutlari mablagʻlari va investitsiyalarni faqat markaziy hududlarda emas, balki chekka viloyatlarda ham samarali taqsimlash orqali hududlararo tafovutlarni kamaytirish zarur.

– xorijiy investorlar uchun soliq imtiyozlari, huquqiy kafolatlar va qulay biznes muhitini yanada kuchaytirish tavsiya etiladi.

– xalqaro institutlar va xorijiy sarmoyadorlar bilan hamkorlikda yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish uchun PPP asosidagi mexanizmlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

– xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalarni qayta tiklanuvchi energetika, ekologiya, raqamli texnologiyalar kabi istiqbolli yoʻnalishlarga yoʻnaltirish zarur.

– xalqaro moliya institutlari mablagʻlari va xorijiy investitsiyalarning hududiy rivojlanishga taʼsirini baholash uchun muntazam monitoring tizimini joriy etish kerak.

Umuman olganda, xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalar hududiy rivojlanishda iqtisodiy barqarorlikni taʼminlash, innovatsion taraqqiyotni jadallashtirish va aholining turmush darajasini oshirishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Shu bois ularni samarali jalb etish va oqilona taqsimlash hududiy siyosatning strategik ustuvor yoʻnalishlaridan biri boʻlishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аюпов А.Ш. Влияние сотрудничества с международными финансовыми институтами на устойчивое развитие экономики Узбекистана // Вестник Ташкентского государственного экономического университета. Ташкент: ТГЭУ, 2021. №3. С. 75–83.

2. Бекмуродов О.Ф. Совершенствование механизмов привлечения ресурсов международных финансовых институтов в инвестиционную сферу экономики. Ташкент: ТГЭУ, 2019. 145 с.

3. Mavlonov R. Regional rivojlanish va ijtimoiy tenglik muammolari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 210 b.

4. Qodirov A. Demografik omillar va ularning mehnat resurslari samaradorligiga taʼsiri. // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. 2019. №3. B. 43–51.

5. Axmedov X. Hududiy farqlarni kamaytirishda ijtimoiy infratuzilmaning ahamiyati. Samarqand: SamISI nashriyoti, 2021. 185 b.

6.Sattorov T. Xizmat ko'rsatish sohasida bandlikni oshirish yo'nalishlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 240 b.

7.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami. Toshkent, 2023. 320 b.

8.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni. Toshkent, 2022.

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA SANOAT KORXONALARI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

**Qobulov Ozodbek O'ktamboy o'g'li, Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot
kafedrası PhD Dotsent v,v,b.**

**Yoqubov G'ulomjon Muzaffar o'g'li Urganch davlat universiteti Ijtimoiy-
Iqtisodiy fanlar fakulteti 251-Iqtisodiyot guruhi Magistri**

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalari iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar yoritilgan.

Kalit so'zlar. Sanoat, sanoat korxonalari, infratuzilma, omil, tashqi omil, muhit.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy o'sishdagi roli global iqtisodiyotda muhim ahamiyatga ega bo'lib, mintaqaviy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. So'nggi o'n yilliklarda ilg'or xorijiy mamlakatlarning tajribasi, ayniqsa, raqamli transformatsiya, barqaror rivojlanish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali sanoatni modernizatsiya qilish bo'yicha muvaffaqiyatli yondashuvlari diqqatni tortmoqda. Hozirgi zamon tendensiyalari, xususan, sanoat 4.0, yashil iqtisodiyot va global savdo integratsiyasi, ushbu jarayonlarda muhim o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda.

Hozirgi davrda sanoat korxonalarini rivojlantirishda bir nechta global tendensiyalar ustunlik qilmoqda. Birinchidan, **raqamli transformatsiya** va Sanoat 4.0 texnologiyalari (sun'iy intellekt, IoT, katta ma'lumotlar tahlili) ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Masalan, Germaniya va Yaponiya kabi davlatlar o'z sanoat korxonalarida avtomatlashtirilgan tizimlarni keng joriy etib, mehnat unumdorligini 20-30% ga oshirgan³⁴. Ikkinchidan, **barqaror rivojlanish** va yashil texnologiyalar global iqtisodiyotning asosiy yo'nalishiga aylandi. Yevropa Ittifoqi 2050 yilga qadar uglerod emissiyasini nolga yetkazish

³⁴ McKinsey Global Institute, 2023. Global Economics Intelligence executive summary, <https://www.mckinsey.com/>

maqsadini qo‘ygan bo‘lib, bu sanoat korxonalarida energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirmoqda³⁵. Uchinchidan, **global savdo va kooperatsiya** tufayli mintaqa korxonalarining xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvi tezlashmoqda. Xususan, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari (ASEAN) 2014-2023 yillarda eksport hajmini 2,5 barobar oshirib, global savdo zanjirlarida muhim o‘rin egalladi³⁶.

Germaniya, AQSh, Xitoy va Janubiy Koreya kabi davlatlar sanoat korxonalarini rivojlantirishda muvaffaqiyatli strategiyalarni amalga oshirgan. Germaniyaning “Industrie 4.0” tashabbusi kichik va o‘rta korxonalarni (SME) raqamli texnologiyalar bilan ta‘minlash orqali ularning raqobatbardoshligini oshirgan. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, Germaniya sanoat sektori 2023 yilda Yevropa iqtisodiyotining 30% ni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotga 2,7 trillion yevro hissa qo‘shgan. Xitoy esa davlat-xususiy sheriklik (PPP) modeli orqali infratuzilma va innovatsiyalarga katta sarmoya kiritib, 2023 yilda global ishlab chiqarish hajmining 28,7% ni ta‘minlagan³⁷. Janubiy Koreya Samsung va Hyundai kabi yirik korporatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash bilan birga, startaplarga investitsiyalarni ko‘paytirib, innovatsion ekotizimni rivojlantirmoqda. Bu esa mamlakatning eksport hajmini 2023 yilda 680 milliard AQSh dollariga yetkazdi.

Mazkur tadqiqot ishimizda biz asosan sanoat korxonalarini iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda ilg‘or xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganishda AQSH, Xitoy, Germaniya va Yaponiya mamlakatlariga e‘tibor qartaganmiz. Chunki mazkur mamlakatlarda sanoat tarmog‘idagi o‘rish darajalari va global iqtisodiyotdagi ahamiyati bo‘yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlar va tadqiqot natijalariga tayangan holda mazkur mamlakatlardagi ilg‘or tajribalarga to‘xtalib o‘tish joiz hisoblanadi.

AQSh iqtisodiyoti dunyodagi eng rivojlangan iqtisodiyotlardan biri bo‘lib, sanoat tarmog‘i uning yalpi ichki mahsulotining muhim qismini tashkil etadi. Sanoat tarmog‘idagi iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda AQSh bir qator ilg‘or tajribalarni qo‘llaydi, ular innovatsiyalar, infratuzilma, davlat-xususiy hamkorlik va global raqobatbardoshlikka qaratilgan strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Xususan:

3D bosib chiqarish va IoT (Internet of Things) kabi texnologiyalar joriy qilinmoqda. Masalan, “Industry 4.0” tashabbusi avtomatlashtirish va raqamlashtirishni qo‘llab-quvvatlaydi.

McKinsey Global institutining 2023 yil hisobotiga ko‘ra, raqamli transformatsiya va AI asosidagi texnologiyalar AQSh ishlab chiqarish sektorida 2030

³⁵ European Commission, 2024. Economic Forecast, <https://economy-finance.ec.europa.eu/>

³⁶ ASEAN Investment Report 2024. <https://asean.org/>, <https://unctad.org/>

yilga qadar yiliga 2-3% qo'shimcha mahsuldorlik o'sishini ta'minlashi kutilmoqda³⁸. 2022 yilda AQShning R&D xarajatlari 886 milliard dollarni tashkil etdi, bu global xarajatlarni 27% ga teng³⁹.

AQSh ishlab chiqarish sektori 2022 yilda YaIMning 11.4% ni (taxminan 2.5 trillion dollar) tashkil etdi, bu sektorda texnologik innovatsiyalar tufayli 2010-2020 yillarda yillik o'rtacha 1.8% o'sish kuzatildi⁴⁰.

Iqtisodiy o'sish bu ishlab chiqarish miqdorining va YaIM hajmining qisqa vaqt mobaynida o'sishi sifatida emas balki, iqtisodiyotning uzoq muddatli o'sishi, ya'ni YaIM va aholi jon boshiga YaIM hajmining o'sishi sifatida ifodalanadi. Iqtisodiy o'sish – Iqtisodiy o'sish deganda ma'lum bir davrda mamlakatning ishlab chiqarish quvvatlarining ortishi tushuniladi. O'sish ko'pincha yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki yalpi milliy mahsulot (YaIM) kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan o'lchanib, daromadning oshishiga olib keladigan muhim motivatsiya manbai bo'lib, istelmolchiga o'z xarajatlarini ko'paytirish va ko'proq tovarlar/xizmatlarni sotib olish imkonini beradi. Shuningdek, iqtisodiy o'sish ham davlat daromadlarining oshishiga, shu orqali davlat xizmatlari va ijtimoiy farovonlikning yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Milliy iqtisodiyotning hozirgi rivojlanish holati xususiyatlarini, iqtisodiy o'sish imkoniyatlari va cheklovlarini hisobga oluvchi o'ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olish muxim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy o'sishning omillarini aniqlash uning mazmuni va tabiatini to'liq ochib berish orqali ta'minlanadi.

Mintaqada sanoat korxonalarini iqtisodiy o'sishini ta'minlashda yangi sifatli ishlab chiqarish kuchlari, texnologik innovatsiyalar va ishlab chiqarish modellarini o'zgartirish orqali yuqori samaradorlik va sifatli rivojlanish korxonalar taraqqiyoti uchun hal qiluvchi katalizator bo'lib xizmat qiladi. Mintaqa sanoat korxonalarini jadal rivojlanishiga, ularni raqobatbardosh bo'lishiga raqamlashtirish, raqamli innovatsiyalar, raqamli sohada sanoatlashtirish ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mintaqada sanoat korxonalarini raqamlashtirish, axborot texnologiyalari ishlab chiqarish resurslari va axborotni qayta ishlashni samarali uzatish orqali raqamli transformatsiya korxonani boshqaruv faoliyatini tezlashtirib, mintaqa aholisini ist'molga bo'lgan talabani qondirishga, yangi ish o'rinlar yaratishga, xayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

³⁷ World Bank, 2024. Global Economic Prospects, <https://www.worldbank.org/>

³⁸ McKinsey Global Institute (2023). Digital Transformation in Manufacturing. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/digital-transformation-in-manufacturing>

³⁹ National Science Foundation (NSF) (2023). Science and Engineering Indicators, <https://ncses.nsf.gov/pubs/nsb20232>

⁴⁰ Bureau of Economic Analysis (BEA) (2023). Gross Domestic Product by Industry <https://www.bea.gov/data/gdp/gdp-industry>

Mintaqadagi sanoat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarning mamlakat ichida yoki tashqi bozordagi sheriklari bilan vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olish, ularning eksport qilishlari jarayonida, hususan shartnomalar tuzish va bojxona xujjatlarini to'ldirish bo'yicha yuridik maslahat berish va boshqa huquqiy masalalarda yordam ko'rsatish bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Darslik. – T.: «MEHNAT», 2009. 315-316-b.
2. Аванесонва Г.А. Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учеб. пособие для вузов Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2004. - 318 с.
3. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник/ Под общей ред, д.е.н., проф, Сидоровича А.Б.; МГУ им. Ломоносова М.В. -4-е изд., перераб и доп. – М.: Дело и Сервис, 2007 год. – 214 с.
4. www.lex.uz
5. www.mineconomy.uz
6. www.stat.uz
7. <http://stats.oecd.org/>

MINTAQADA OZIQ-OVQAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA AGROKIMYO XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLILIGI

Matkarimov Inomjon Baxtiyorovich, Ma'mun universiteti “Biznesni boshqarish” kafedrası dotsenti

Jahonda 2050-yilga borib aholi soni 9,8 mlrd. kishiga yetishi, aholining oziq-ovqatga talabi 60 foizga, go'sht va sut mahsulotlariga talab mos ravishda deyarli 70 va 55 foizgacha o'sishi va shu davrda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yer va suv resurslarining kamayi-shi va bu jarayonning davom etishi prognoz qilinmoqda⁴¹. Shu munosabat bilan cheklangan yer, suv resurslari sharoitida ekin hosildorligini oshirish va nobud-garchiligini oldini olish vositasi bo'lgan mineral o'g'it va pestitsidlar qo'llanish va ularni samarali foydalanish asosi hisoblangan agrobiokimyoviy xizmatlar hajmi oshishi ham kutilmoqda. Shu bilan birga bu faol noorganik elementlardan tashkil topgan kimyoviy vositalarning noto'g'ri yoki qat'iy iqtisodiy-ekologik me'yorlarga amal qilinmasdan qo'llanilayotganligi sababli ularning atrof muhit, inson salomatligi va hosil sifatiga salbiy ta'siri yuqori

⁴¹ www.fao.org

bo'lmoqda. Bunday oqibatlarini bartaraf qilinmasligi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va ifloslanishi dunyo aholisining deyarli 40 foizi faravonligiga tahdid solmoqda⁴².

Jahonda innovatsion qishloq xo'jaligi bunday ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishning asosiy omillaridan biri bo'lib sohani intensivlashtirish, agroxizmatlar sifati va hajmini, xususan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini bevosita oshirish-ga asos bo'lgan agrobiokimyoviy vositalarni samarali foydalanishi ta'minlaydigan agrobiokimyoviy xizmatlar sifatini tubdan oshirishda ularning huquqiy-tashkiliy, iqtisodiy-ekologik mexanizmini takomillashtirish o'ta dolzarbligini ko'rsatadi⁴³. Bunday o'tkir muammolar aholi soni nisbatan tez o'sayotgani, shu bilan birga cheklangan yer, suv resurslari yanada kamayotgani yangilanayotgan O'zbekiston uchun ham xos bo'lmoqda va innovatsion, raqamli texnologiyalar yordamida agrobiokimyoviy xizmatlar samaradorligini oshirish dolzarbligini va zarurligini ko'rsatadi.

XXI asrda global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash insoniyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning cheklanganligi va aholi sonining tez o'sishi sharoitida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga qo'yilayotgan talab yanada oshmoqda. Ushbu sharoitda zamonaviy agrokimyo xizmatlari — o'g'itlash, o'simliklarni himoya qilish, yer unumdorligini oshirish bo'yicha ilmiy yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Agrokimyo xizmatlarini takomillashtirish orqali mintaqalarda oziq-ovqat barqarorligini ta'minlash imkoniyati kengayadi.

Qishloq xo'jaligi rivojlanishining hozirgi innovatsion bosqichida tovar ishlab chiqaruvchilariga agrobiokimyoviy xizmatlarni ko'rsatish o'ta dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda. Chunki, an'anaviy agrobiokimyoviy xizmat ko'rsatish korxonalari bozor sharoitida o'zlarining mineral o'g'it, pestitsid va boshqa agrokimyo vositalarni sotish kabi xizmatlarini samarali ko'rsatishi faqat qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilar hisobidan amalga oshirish iqtisodiy jihatdan samarasizligi bilan birga jamoatchilikda bu masalalar bo'yicha salbiy fikrlar shakllanishi tizim muammolari yechimiga yangicha yondashuvga asoslangan innovatsion va raqamli texnologiyalar yordamida xizmatlar samaradorligini oshirishni taqozo qildi.

Mamlakatimizda 2030-yilga borib agrokimyo mahsulotlarini ishlab chiqarish 4,5 barobarga, shu jumladan, mineral o'g'itlar 2 barobar (1,2 mln. tonnadan 2,4 mln. tonnagacha) mahsulot eksportini 4 barobarga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi"

⁴² United Nations Environment Programme (UNEP), 2021. Ecosystem restoration for people, nature and climate.

⁴³ Sinha E., Calvin K.V., Kyle P.G., Hejazi M.I., Waldhoff S.T., Huang M., Vishwakarma S., Zhang X., 2022. Implication of imposing fertilizer limitations on energy, agriculture, and land systems. *J. Environ. Manage.* 305, 114391.

tasdiqlangan.⁴⁴ Xorazm viloyatining agrobiokimyo punktlari, logistika markazlari muqobil joylashuvi va ularning xizmat ko'rsatuvchi hududlari chegaralarini aniqlashtiruvchi, fikrimizcha bu masalani amaliy hal qilishga ilmiy uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash global va mintaqaviy miqyosda eng muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Iqlim o'zgarishlari, aholi sonining ortishi, suv va yer resurslarining cheklanganligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu sharoitda zamonaviy agrokimyo xizmatlarining, ya'ni o'g'itlash, o'simliklarni himoya qilish vositalari, agrotexnik tadbirlarni ilmiy asosda yuritish orqali hosildorlikni oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, agrokimyo xizmatlarini rivojlantirish orqali mintaqaviy oziq-ovqat barqarorligiga erishish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqot doirasida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Mintaqaviy fermer xo'jaliklari faoliyati tahlili;
- Statistika va agrotexnik ko'rsatkichlar asosida SWOT tahlil;
- So'rovnomalar va intervyular orqali mutaxassislar fikrini yig'ish;
- Hosildorlik ko'rsatkichlarini agrokimyo xizmatlaridan foydalanish darajasi bilan solishtirish.

Tahlil jarayonida 20 ta fermer xo'jaligi faoliyati, 3 ta agrokimyoviy laboratoriya va 2 ta o'quv markazining ishlash samaradorligi o'rganildi.

1-Jadval

Agrokimyo xizmatlaridan foydalanish va hosildorlik

Fermer xo'jaligi turi	Hosildorlik (t/ga)	Foydalanilayotgan agrokimyo xizmatlari soni
Agrokimyo xizmatlaridan foydalanuvchi	45	4
Foydalanmaydigan	25	1

Agrokimyo xizmatlaridan faol foydalangan xo'jaliklarda hosildorlik **1.8 barobar yuqori** bo'ldi.

Agrokimyo xizmatlarining mintaqaviy qishloq xo'jaligida keng qo'llanilishi oziq-ovqat barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, o'g'itlar, pestitsidlar va agrokimyoviy maslahat xizmatlarining ilmiy asosda olib borilishi

⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son

hosildorlikni oshirish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni asrash imkonini beradi. Mavjud muammolarga quyidagilar kiradi:

- Agrokimyoy laboratoriyalarining texnik bazasi zaifligi;
- Fermerlarning bilim darajasi yetarli emasligi;
- Davlat ko'magining yetarli darajada yo'qligi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, agrokimyoy xizmatlarini rivojlantirish mintaqaviy oziq-ovqat xavfsizligi va barqarorlikni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. **Agrokimyoviy laboratoriyalar sonini oshirish va modernizatsiya qilish;**
2. **Fermerlar uchun o'quv kurslarini yo'lga qo'yish;**
3. **Davlat tomonidan subsidiyalar va grantlar ajratish;**
4. **Ekologik xavfsizlikni inobatga olgan texnologiyalarni tatbiq etish.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matkarimov I.B. Forecasting values of agro biochemical services in Khorezm Region // Экономика и предпринимательство, № 9, 2022 г. Стр. 522-526.
2. Matkarimov I.B. Qishloq xo'jaligida agrobiokimyoviy xizmatlardan foydalanishdagi yutuqlar, xavflar va yechimlar // O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi. agrar-iqtisodiy, ilmiy-ommabop jurnal. Maxsus son [2]. 2022. 53-54 b.
3. Маткаримов И.Б. Особенности экономического механизма повышения эффективности агрохимического обслуживания сельскохозяйственных организаций Узбекистана // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№11/2 (95), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. 74-78 b.

MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNING ROLI

Ermetov Amirbek Ismailovich,

Urganch Ranch texnologiya universiteti, Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

e-mail: amirermetov@gmail.com

tel: +99893-284-30-00

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanishida tashqi iqtisodiy faoliyatning oqilona tashkil etilishi, investitsiyalar, xususan, xorijiy investitsiyalari haqida tushuncha va ularning ahamiyati, chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar, mamlakatimizning jahon savdosida o'z o'rniga ega bo'lish uchun qilinayotgan sa'y harakatlar haqida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, investitsiyalar, eksport, import, xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, iqtisodiy islohotlar.

Аннотация: В данной статье упоминаются рациональная организация внешнеэкономической деятельности в экономическом развитии нашей страны, понимание инвестиций, особенно иностранных, и их значения, проводимая работа по привлечению иностранных инвестиций, прилагаемые усилия по завоеванию места в мировой торговле нашей страны.

Ключевые слова: внешняя торговля, инвестиции, экспорт, импорт, иностранные инвестиции, инвестиционная среда, экономические реформы.

Abstract: In this article, the rational organization of foreign economic activities in the economic development of our country, the understanding of investments, especially foreign investments and their importance, the work carried out to attract foreign investments, which has its place in the world trade of our country efforts are mentioned.

Key words: foreign trade, investments, exports, imports, foreign investments, investment climate, economic reforms.

Kirish

Xozirgi globallashuv sharoitida milliy iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirish hamda mamlakatimiz iqtisodiyotida makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlashda investitsiyalar, shu jumladan, xorijiy investitsiyalar muhim o'rin tutadi. Investitsiyalarga e'tiborning kuchayishi bugungi kunga kelib, mamlakatimizdagi investitsion faoliyat rivojlantirilishiga olib keldi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda va tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada jadallashtirishda milliy va xorijiy investitsiyalarning o'ni beqiyosdir.

O'zbekiston va jahon iqtisodiyotining kelgusi taraqqiyoti, asosan, investitsiyalarga bog'liqligini bugungi kunda yanada aniq namoyon bo'lmoqda. Shu sababli ham, hozirgi kunda respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni, xususan, xorijiy investitsiyalarini kengroq jalb etish, ularning mamlakatimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali ijrosini ta'minlashning muhim asosiga aylangan. Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarining jumladan, xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir.

Mamlakatimiz rahbari ikkinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumida quyidagilarni keltirib o'tdi: "Islohotlar natijasida O'zbekistonning mintaqadagi iqtisodiyoti eng yuqori diversifikatsiya qilingan mamlakat sifatidagi maqomi yanada mustahkamlangani qayd etildi. Bir yilning o'zida 100 mingga yaqin yangi korxonalar tashkil qilindi, kiritilgan xorijiy sarmoyalarning yillik hajmi 10 milliard dollarga yetdi yoki islohotlar boshlangan 2017-yilga nisbatan 3 barobar oshdi, 1 millionga yaqin aholi kambag'allikdan chiqarilib, kambag'allik darajasi 17 foizdan 14 foizga tushirildi. Islohotlar boshlangan davrda bu ko'rsatkich 30 foizdan yuqori edi." [1]. Davlatimiz rahbari ana shunday yutuqlarga munosib hissa qo'shayotgan barcha xorijiy va mahalliy investorlarga, hamkor davlatlar hukumatlariga, xalqaro moliya institutlariga chuqur minnatdorlik hamda yuksak hurmat va ehtiromini bildirdi.

Jahonda globallashuv jarayonlarining tezlashib borishi hozirgi davrda mamlakatlar iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatini oshirishni taqoza etmoqda. Bu borada davlatimizda ham qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2025-yilgacha investitsiya siyosati strategiyasida iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va muvozanatini oshirish, ishlab chiqarish va eksport salohiyatini rivojlantirish, hududlarni rivojlantirish va aholi farovonligini oshirish, 2025-yil yakunigacha markazlashgan investitsiyalar hajmi YaIM dagi ulushi 37,5% ga'ni, 1002,5 mlrd so'mga yetkazish investitsiya siyosatining asosiy maqsadi etib belgilangan. [2]

Davlatlar o'rtasidagi xalqaro savdning rivojlanishi, ishlab chiqarish integratsiyasining kengayishi va takomillashuvi tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashuviga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi prezidentining PF-158 sonli farmoniga ko'ra "O'zbekiston – 2030" strategiyasi ishlab chiqildi. Unga ko'ra, mamlakatimizning investitsion jozibadorligini yanada oshirish, Mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish, Hududlarning investitsion reytingini yuritish, har bir hududning imkoniyatlaridan

kelib chiqib, uning investorlar uchun jozibadorligini yanada oshirish kabi asosiy maqsadlari belgilab qo'yildi.[3]

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarda ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish hamda davlatimiz iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili

Bugungi kunda xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yanada yaxshilash hamda xorijiy investitsiyalar masalasi iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu sohada bir qator olimlar iqtisodiy tadqiqotlar olib borganlar.

Iqtisodchi olim F. Xenius xorijiy investitsiyalarga quyidagicha ta'rif bergan: "Xorijiy investitsiyalar – bu bir mamlakat hududidan ikkinchi mamlakat hududiga kiritilgan, eksport qilingan investitsiyalar".

Iqtisodchi E.R.Orlovaning ilmiy izlanishlarida "Mintaqaning investisiya jozibadorligi investisiyalashning dastlabki ob'ektiv omillarini o'zida aks etiradi va mintaqaning o'ziga xos investisiya salohiyati va notijorat investisiya tavakkalchilik darajasidan kelib chiqqan holda shu mintaqaga jalb qilingan kapital qo'yilmalar hajmida miqdoriy tomonlama aks etadi", deb ta'riflanadi.[4]

Bundan tashqari, professor D.G'ozibekovning xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: "Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot subyekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investisiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi".[5] Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

Iqtisodchilar G.M.Galeeva and E.N.Kadeevalarning fikrlariga ko'ra: To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy omillari bozorlar va resurslarga kirishdir. Chet el kapitalining faqat ayrim mintaqalarda va ayrim tarmoqlarda kontsentratsiyasi boshqa mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanishini cheklaydi, birinchi navbatda sanoati rivojlanmagan mintaqalar iqtisodiyotiga ta'sir qiladi. [6]

Shuningdek, iqtisod fanlari doktori N.Qo'ziyevaning ilmiy ishlarida xorijiy investitsiyalarning mohiyati to'g'risida: "Kelgusida foyda olish maqsadida kapitalni eksport qiluvchi xorijiy davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslarning kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlarga turli ko'rinishdagi boyliklar (ko'char, ko'chmas mol-mulk,

intellektual boyliklar va boshqalar) va ulardan olingan daromadlar (foyda, foizlar, dividendlar, litsenziya va komission mukofotlar, royalti, texnik ta'minot va boshqa mukofotlar)ni qo'yilishiga xorijiy investitsiyalar deyiladi"[7] degan ta'rif keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishida hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni oqilona tarzda olib borishda bajarilishi lozim bo'lgan ishlar, uning asosiy yo'nalishlaridan biri respublikaga chet el investitsiyalarini jalb etish ekanligi o'rganilgan. Chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar, mamlakatimizning xalqaro maydondagi darajasi, mamlakatimizning jahon savdosida o'z o'rniga ega bo'lishi uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilingan.

Ushbu maqolani yozish jarayonida statistik va analitik tahlil, kuzatuv, ma'lumotlarni taqqoslash kabi tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu “iqtisodiyot drayveri”, desak, mubolag'a bo'lmaydi. Investitsiya bilan turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg'or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

birinchidan, ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustivor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

uchinchidan, kichik biznesni, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi;

beshinchidan, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko'maklashadi, davlat byudjetiga soliq tushumining kelib tushishi ko'payadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimining jadal sur'atlarda o'sishini quyidagi omillar belgilab bermoqda:

1) mamlakatdagi investitsiya muhitining barqarorligi;

- 2) valyuta kursini tartibga solishdagi ijobiy o'zgarishlar;
- 3) mamlakatning soliq mexanizimini takomillashtirishning aniq yo'nalishlari belgilanganligi;
- 4) soliq qonunchiligida xorijiy investitsiyalarning faoliyatini tartibga soluvchi qaror va qonunlarning ishlab chiqilganligi;
- 5) jahon tovar bozorlaridagi eksportyorlar uchun qulay narx konyukturasining vujudga kelganligi.

Davlatimiz rahbari matbuot xizmati ma'lumotiga ko'ra, o'tgan yil yakuni bilan jami 22 milliard dollardan ziyod xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilgani, bu avvalgi yilga nisbatan 1,8 barobar ko'pligi ta'kidlandi.

Yirik investorlar bilan manzilli ishlash, investitsiyalarni jalb qilishda iqtisodiy diplomatiyani va chet eldagi diplomatik vakolatxonalar ishtirokini kuchaytirish muhimligi alohida qayd etildi.

Yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirishda hududlardagi maxsus zonalardan hamda sanoat kooperatsiyasi imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish zarurligi ko'rsatib o'tildi. Tarmoq va hududlar rahbarlari investitsiya masalalarini hal etishda sanoat tarmoqlari bilan yaqindan ishlashi, asosiy e'tiborni hududlarda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlarni ko'paytirishga qaratishi shartligi qayd etildi.

Xalqaro moliya institutlari mablag'laridan samarali foydalanish va ularni o'z vaqtida o'zlashtirish, ushbu mablag'larni ustuvor ravishda ijtimoiy, infratuzilma hamda suv xo'jaligi loyihalariga yo'naltirish zarurligi ta'kidlandi.

Xulosa

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yangi korxonalar sonining tobora ortib borishi va yangilari barpo etilayotgani davlatimizning bu sohaga bo'lgan katta e'tibori va ularga yaratib berayotgan qulayliklari natijasidir. Shu boisdan ham mamlakatimizga xorijiy sarmoyalarni jalb etayotgan korxonalarni iqtisodiy rag'batlantirish va ular uchun zarur sharoitlarni yaratib berish o'ta muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham milliy iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni faollashtirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

birinchidan, inflyatsiya darajasini investitsion loyihalar qiymat o'sishiga ta'sirini kamaytirish, shuningdek, xorijiy investitsiyalar hajmini yanada ko'paytirish;

ikkinchidan, investitsiyalarni real ishlab chiqarish sohasiga, ya'ni xomashyoni qayta ishlovchi tarmoqlarga jalb etish;

uchinchidan, chet el investorlariga yanada qulay investitsiya muhitini yaratish maqsadida ragʻbatlantirish tizimini yanada takomillashtirish, xususan, soliq yukini kamaytirish va soliq tizimini investorlar uchun ham soddalashtirish;

toʻrtinchidan, xorijiy iqtisodiy subyektlar bilan oʻzaro manfaatli loyihalarni amalga oshirish tizimini takomillashtirish va ular bilan erkin investitsion iqtisodiy zonalarni tashkil etish;

beshinchidan, infratuzilmasi mavjud va rivojlanishi qulay boʻlgan joylarga investorlarni jalb qilish orqali sanoatni tizimli rivojlantirish;

oltinchidan, uzoq muddatli, past foizli toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy kredit resurslarini jalb etish ishlarini kuchaytirish;

yettinchidan, xorijiy tajribalardan kelib chiqqan holda xorijiy investorlarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlovchi jamgʻarmalar tashkil etish.

Yuqoridagi takliflarni amaliyotda joriy etish milliy iqtisodiyotimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishni yanada faollashtirishga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Ushbu holat pirovardida ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan uzluksiz yangilab borish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshirish, sanoatni modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni izchil davom ettirish asosida, kelgusida mamlakatimizda investitsion siyosatni toʻliq amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

References:

1. Oʻzbekiston Respublikasining 2025-yilgacha investitsiya siyosati strategiyasi.
2. Oʻzbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati toʻgʻrisida”gi qonuni. 25.12.2019. OʻRQ- 598.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi toʻgʻrisidagi farmoni. 11.09.2023. PF-158.
4. Орлова Е.Р. (2003) Инвестиции. Курс лекций. 2-е изд., доп. и пер. - М.: Омега-Л, 156.
5. Gʻozibekov D. Gʻ. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: “Moliya”, 2003, 45 bet.
6. G.M.Galeeva and E.N.Kadeeva. Problems of attracting foreign direct investment into the regional economy. Journal of Physics: Conference Series, 1730(2021) 012118, 2020. – P. 8.
7. Наркулов А.К. (2022). Патрулирование-основа обеспечения общественного порядка. Science and Education, 3(11), 1334-1339.
8. Qoʻziyeva N.R. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar faoliyatini ragʻbatlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yoʻnalishlari. Iqt. fan. dok. ilm. dar. olish uchun yoz. diss. avtoref. – T.: BMA, 2008, 11 bet.

MINTAQADA TO‘QIMACHILIK SANOATINI RIVOJLANTISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Matkarimov Feruz Bekturdiyevich

**Ma’mun universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Biznesni boshqarish kafedrası katta
o‘qituvchisi, PhD.**

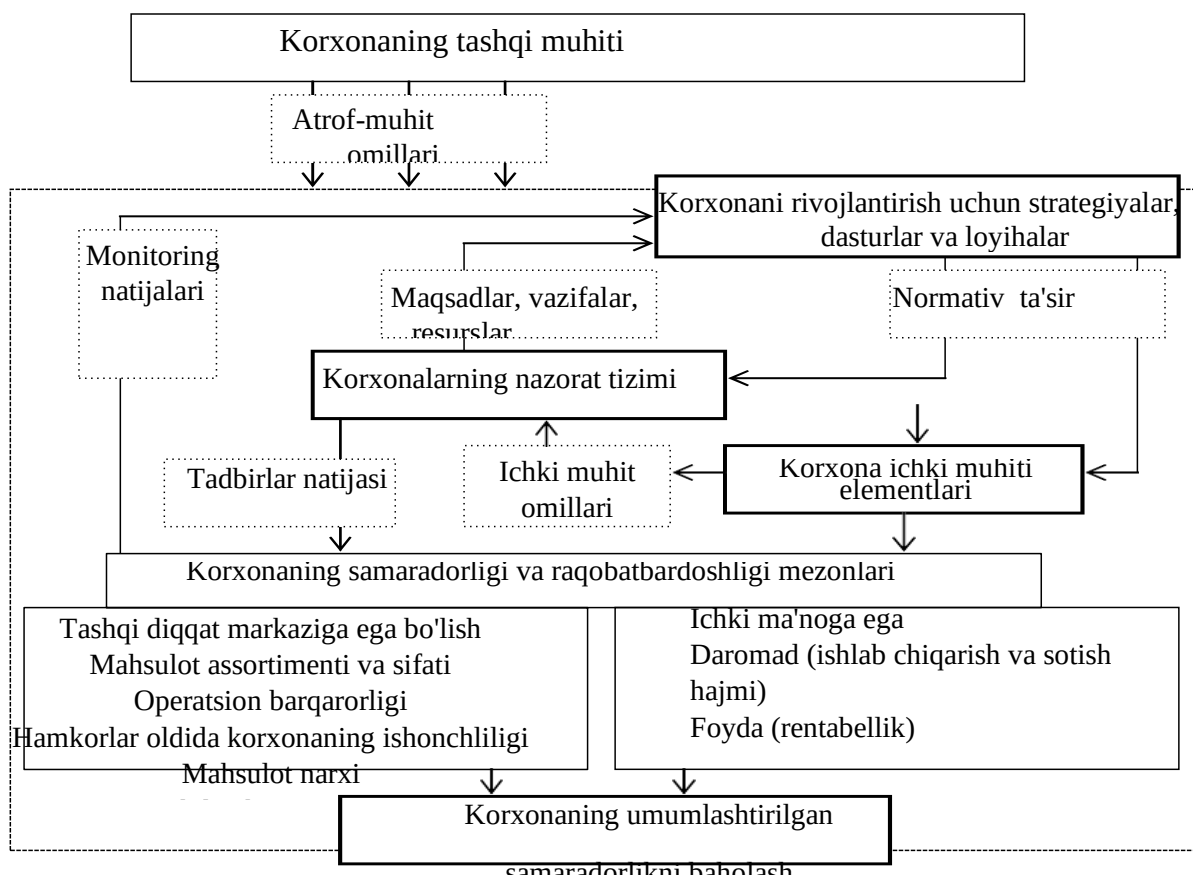
Annotatsiya: Ushbu maqolada to‘qimachilik sanoatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari va ularni takomillashtirish tahlil qilingan. Maqolada korxonalarning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlariga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilingan. O‘rganish natijasida mamlakatimiz to‘qimachilik sohasi uchun zarur bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, to‘qimachilik, iqtisod, mexanizm, kiyim-kechak, mato, materiallar.

Ko‘plab rivojlangan va yetakchi davlatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqobatbardoshlikka erishish hamda global bozorga kirish uchun, avvalo, iqtisodiyotni izchil isloh qilish, yuqori texnologiyalar asosida yangi korxonalar va ishlab chiqarish sohalarini rivojlantirish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish hamda texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish zarur.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoati tez sur‘atlarda rivojlanmoqda. Mamlakatda qabul qilingan bir qator qaror va farmonlar, jumladan, Prezidentimizning “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” hamda 2023 yil 10-yanvardagi PF-2-sonli “Paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini tubdan isloh qilish hamda sohaning eksport salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [1] farmonlari milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirish va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan. Ushbu hujjatlar asosida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 barovarga oshirish, kelgusi besh yilda aholi jon boshiga YaIMni 1,6 barobarga ko‘tarish, to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 2-3 baravarga oshirish, 2023 yil oxiriga kelib soha eksport hajmini 5 milliard AQSH dollariga yetkazish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini 65 foizdan 81 foizga ko‘tarish va 35 mingta yangi ish o‘rinlarini ta’minlash rejalashtirilgan.

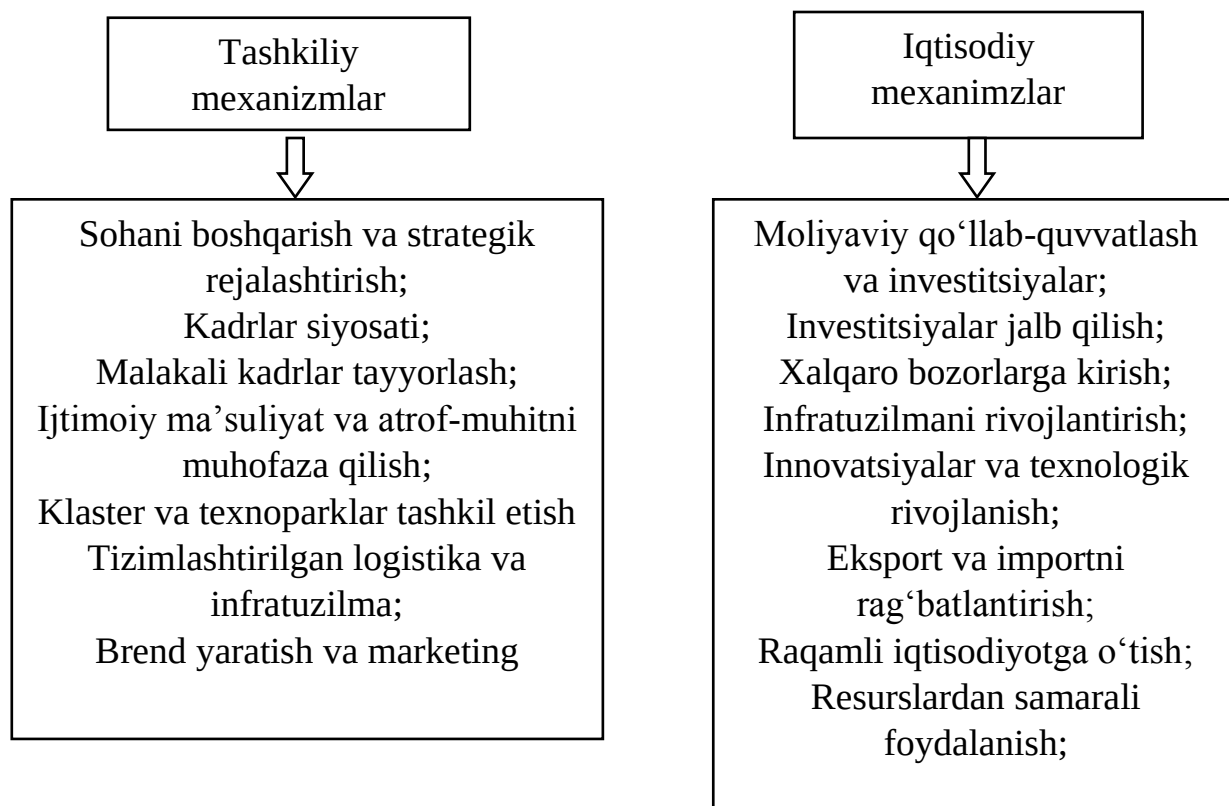
Umuman olganda, to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish korxonasini rivojlantirish omillari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini Rossiyalik olim Tekhov A.V quyidagi ko‘rinishda tasvirlagan (1-rasm).

1-rasm. Samaradorlikni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi to‘qimachilik korxonasining omillari [2]

Korxonaga ta’sir etuvchi omillarning samaradorligi murakkablik, imkoniyatlar to‘plamini yaratish va ulardan foydalanish, birinchi navbatda yuqori texnologiyali, intellektual mulk ob’ektlarining umumiy aktivlaridagi ulushini oshirish hisobiga korxonaning innovatsion salohiyatini oshirish orqali ta’minlanadi.

Mintaqada to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish — bu sohaning samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini ta’minlash va barqaror iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlash uchun kompleks yondashuvni talab qiladi. Mintaqada to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari o‘ziga xos jihatlarni o‘z ichiga oladi. Tashkiliy mexanizmlar sohani boshqarish, tuzilma yaratish va tizimlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, iqtisodiy mexanizmlar moliyaviy jihatlar, investitsiyalar va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. (2-rasm)

2-rasm. To'qimachilik sanoati korxonalarining ishlab chiqarishini tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari

Yuqoridagi jadvaldan shuni ko'rishimiz mumkinki, to'qimachilik sanoat korxonalari ishlab chiqarishini tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari mavjud. O'z o'rnida tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar ham bir nechta asosiy omillarga bog'liq sanaladi. Tashkiliy mexanizmlar - sohani boshqarish va strategik rejalashtirish, kadrlar siyosati, klaster va texnoparklar tashkil etish, tizimlashtirilgan logistika va infratuzilma, brend yaratish va marketing. Iqtisodiy mexanizmlar - moliyaviy qo'llab-quvvatlash va investitsiyalar, innovatsiyalar va texnologik rivojlanish, eksport va importni rag'batlantirish, raqamli iqtisodiyotga o'tish, resurslardan samarali foydalanish.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirishda asosiy tamoyillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. **Iqtisodiy erkinlik va raqobat:** Korxonalar va fuqarolarga iqtisodiy faoliyatda erkinlik berish, shuningdek, bozor sharoitida raqobatni rag'batlantirish.

2. **Adolatli taqsimot va ijtimoiy adolat:** Iqtisodiy resurslar va daromadlarning adolatli taqsimoti, ijtimoiy himoya va kam ta'minlangan guruhlariga yordam ko'rsatish.

3. **Samaradorlik va resurslardan oqilona foydalanish:** Resurslarning samarali va tejamlilik bilan ishlatilishi, ishlab chiqarish va xizmatlar sifatini oshirish.

4. **Huquqiy va institutsional asos:** Iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi aniq huquqiy normalar va institutlar mavjudligi, shu jumladan mulk huquqi va shartnomalar bajarilishini ta'minlash.

5. **Barqarorlik va uzoq muddatli rivojlanish:** Iqtisodiy siyosatning barqarorligi, atrof-muhitni muhofaza qilish va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash.

6. **Davlatning tartibga soluvchi roli:** Bozorning nosozliklarini bartaraf etish, monopoliyaga qarshi kurashish va ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarni qo'llab-quvvatlash.

7. **Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot:** Ilg'or texnologiyalar va innovatsiyalarni rag'batlantirish, ularni iqtisodiyotning barcha sohalarida qo'llash.

8. **Ochiqlik va shaffoflik:** Iqtisodiy qarorlar va siyosatning ochiq va shaffof bo'lishi, jamoatchilik nazoratini ta'minlash.

9. **Xalqaro hamkorlik va integratsiya:** Jahon iqtisodiyoti bilan integratsiya, xalqaro savdo va investitsiyalarni rag'batlantirish.

10. **Ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy me'yorlar:** Korxonalarning ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy me'yorlar va qadriyatlarga rioya qilish.

Iqtisodiy usullar iqtisodiy qonunlarni qo'llashga asoslanadi, ular obyektiv bo'lib, o'z ichiga turli usullar va vositalarni oladi. Bu usullardan foydalanish korxonaning ichki muhitiga yo'naltirilgan ta'sir ko'rsatishga imkon beradi va uning barqaror rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Taklif etilgan mexanizm doirasida bunday iqtisodiy usullar qo'llaniladi: modellashtirish, rejalashtirish va iqtisodiy tahlil.

Tashkiliy usullar esa ishni tashkil qilish bo'yicha qarorlar ishlab chiqishni, zarur resurslar va qarorni amalga oshirish muddatlarini belgilashni, shuningdek, qarorni bajarishga mas'ul bo'lgan shaxslarni tayinlashni o'z ichiga oladi. Taklif etilgan mexanizm doirasida ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish, tizimlilik, nazorat va diagnostika usullari qo'llaniladi.

To'qimachilik korxonasi barqaror uzluksiz rivojlanishini boshqarishda asosiy 7 ta tamoyillar mavjud bo'lib, ular iqtisodiy salohiyatning joriq qiymatini saqlash va qo'llab quvvatlash va yangi raqobatbardosh ustunliklarni qo'lga kiritish va mavjuda raqobatbardoshlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1) 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-son

2) To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 01.05.2024 yildagi PF-71-son farmoni

3) Техов а.в. Факторы развития промышленных предприятий удк: 330.331 Ббк: 65.05

4) Dr. Patrick N. Allitt Emory University. The Industrial Revolution. Published by: The great courses, Corporate headquarters, 4840 westfields boulevard, suite 500 Chantilly, virginia 20151-2299. 2014 Smithsonian Institution

5) Легкая промышленность как важнейшая отрасль производства товаров народного потребления российская таможенная академия (россия, г. люберцы)

EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHNING IQTISODIY ASOSLARI

Qurbanov Feruz Baxramovich

UrDU, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti stajor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi. Jahon iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni kuchaytirish, tashqi savdo balansini barqarorlashtirish va milliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash orqali eksport hajmini kengaytirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda xorijiy mamlakatlar tajribasi va O'zbekiston eksport siyosati misolida samarali iqtisodiy mexanizmlar ko'rib chiqilgan. Xulosa sifatida, eksport salohiyatini oshirish mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishiga, yangi ish o'rinlari yaratishga va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: eksport, iqtisodiy salohiyat, tashqi savdo, raqobatbardoshlik, eksport siyosati, iqtisodiy mexanizmlar.

Аннотация. В статье рассматриваются экономические основы повышения экспортного потенциала. Освещены теоретические и практические аспекты расширения объема экспорта за счет укрепления конкурентоспособности, стабилизации внешнеторгового баланса и поддержки национальных производителей. На основе анализа зарубежного опыта и экспортной политики Узбекистана выявлены эффективные экономические механизмы. В заключение отмечается, что развитие экспортного потенциала способствует устойчивому

экономическому росту, созданию рабочих мест и повышению инвестиционной привлекательности страны.

Ключевые слова: экспорт, экономический потенциал, внешняя торговля, конкурентоспособность, экспортная политика, экономические механизмы.

Abstract. This paper analyzes the economic foundations of enhancing export potential. Theoretical and practical aspects of expanding export volume through strengthening competitiveness, stabilizing the foreign trade balance, and supporting national producers are discussed. The study reviews effective economic mechanisms based on the experience of foreign countries and Uzbekistan's export policy. The conclusion emphasizes that strengthening export potential contributes to sustainable economic growth, job creation, and increased investment attractiveness.

Keywords: export, economic potential, foreign trade, competitiveness, export policy, economic mechanisms.

Global iqtisodiyotning integratsiyalashuvi sharoitida eksport faoliyati milliy iqtisodiy o'sishning eng muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. Eksport mamlakatning tashqi savdo balansini yaxshilaydi, valyuta tushumlarini oshiradi, investitsiyalarni jalb etadi va raqobatbardosh ishlab chiqarishni rivojlantiradi. Shu bois, eksport salohiyatini oshirish masalasi har bir davlat uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, u iqtisodiy siyosatning markazida turadi.

Jahon savdo tashkiloti (WTO) va BMTning savdo va rivojlanish konferensiyasi (UNCTAD) ma'lumotlariga ko'ra, global eksport hajmi so'nggi o'n yillikda 4 barobar oshgan, bunda xizmatlar va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar eksportining ulushi sezilarli darajada ortgan. Bunday sharoitda eksport salohiyatini oshirish nafaqat ishlab chiqarish hajmini kengaytirishni, balki iqtisodiy tizimni modernizatsiya qilishni ham talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tezisda eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy asoslari, shakllanish mexanizmlari va xalqaro tajribadagi samarali yondashuvlar tahlil qilinadi.

Eksport salohiyati — bu mamlakatning mavjud resurslari, ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik imkoniyatlari va tashqi bozor talabiga mos mahsulot yoki xizmatlarni eksport qilish qobiliyatidir⁴⁵. Iqtisodiy nazariyada eksport salohiyati mamlakatning taqqoslama ustunlik (D. Rikardo) va raqobatbardoshlik nazariyalari (M. Porter) bilan bevosita bog'liq.

⁴⁵ SH.SH.Shodmonov, B.D.Xajiyev, R.A.Yusupov "Iqtisodiy taraqqiyot jadallashuvi" O'quv qo'llanma. - Toshkent-2021; «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 -336 b

D. Rikardo ta'limotiga ko'ra, mamlakatlar o'zlarida ishlab chiqarish xarajatlari nisbatan past bo'lgan tovarlarni eksport qilish orqali umumiy farovonlikni oshiradi. Porterning "milliy raqobatbardoshlik rombi" modeliga ko'ra esa, eksport salohiyatini oshirish uchun davlat infratuzilma, innovatsiya, ta'lim va korxonalarning tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashi lozim.

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlarda eksport salohiyati institutsional sifat, ishbilarmonlik muhiti, investitsion jozibadorlik va logistika infratuzilmasi bilan ham chambarchas bog'liq omil sifatida qaraladi. Demak, eksport faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki iqtisodiy tizimning samaradorligi va tashqi bozorlarga integratsiyalashish darajasi bilan belgilanadi.

Dunyo mamlakatlari eksport salohiyatini oshirish uchun turli mexanizmlardan foydalanmoqda⁴⁶. Masalan:

Janubiy Koreya eksportga yo'naltirilgan industrializatsiya siyosatini amalga oshirib, texnologik ishlab chiqarishni davlat tomonidan subsidiyalash orqali jahon bozorida yetakchi o'rin egalladi.

Germaniya yuqori sifatli texnologiyalar, mashinasozlik va kimyo sanoatida innovatsion eksport modelini shakllantirdi.

Xitoy esa eksportni rivojlantirishni "arzon ishchi kuchi innovatsion transformatsiya" modeli asosida amalga oshirib, so'nggi 20 yilda jahon eksportining 15 foizini egalladi.

Singapur va Birlashgan Arab Amirliklari xizmatlar, logistika va moliyaviy eksport tarmoqlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlagan.

Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, eksport salohiyatini oshirishda institutsional muhit, texnologik yangilanish, mehnat unumdorligi va xorijiy investitsiyalarni jalb etish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari

Eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari davlatning tashqi iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Bular qatoriga moliyaviy, institutsional, ishlab chiqarish-texnologik, tashqi iqtisodiy, makroiqtisodiy hamda marketing mexanizmlari kiradi.

Birinchidan, moliyaviy mexanizmlar — eksport kreditlari, sug'urtasi, subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirishni nazarda tutadi. Masalan, rivojlangan davlatlarda Eksportni qo'llab-quvvatlash

⁴⁶ Wei Wang, Hao Ma "Export strategy, export intensity and learning: Integrating the resource perspective and institutional perspective" Journal of World Business, Volume 53, Issue 4, 2018, Pages 581-592

agentliklari (Export-Import Bank, UK Export Finance) eksportchilar uchun qulay moliyaviy shart-sharoit yaratadi.

Ikkinchidan, institutsional mexanizmlar eksport faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, shartnomalar va xalqaro kelishuvlar tizimiga asoslanadi. Bu yoʻnalishda “yagona eksport oynasi” tizimi, bojxona tartiblarini soddalashtirish va xalqaro standartlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, ishlab chiqarish va texnologik mexanizmlar eksportni yuqori qoʻshilgan qiymatli mahsulotlar asosida rivojlantirishni taʼminlaydi. Innovatsion texnologiyalar, klasterlar va sanoat kooperatsiyasi eksportning raqobatbardoshligini oshiradi.

Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy va marketing mexanizmlari yangi bozorlarni oʻzlashtirish, milliy brendni shakllantirish va raqamli marketing vositalaridan foydalanish orqali eksport geografiyasini kengaytiradi.

Eksport salohiyatini oshirish barqaror iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga (SDG 8, 9 va 17) toʻliq mos keladi. Bu jarayon nafaqat ishlab chiqarishni koʻpaytirish, balki resurslardan oqilona foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy farovonlikni oshirishni ham nazarda tutadi⁴⁷.

Masalan, “yashil eksport” (green export) yoʻnalishida energiya tejovchi texnologiyalar, ekologik toza mahsulotlar va qayta tiklanuvchi energiya sohalari eksporti jahon bozorida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Bu esa eksport siyosatini barqarorlik tamoyillari bilan uygʻunlashtirish zaruratini koʻrsatadi.

Eksport salohiyatini oshirish mamlakatning iqtisodiy oʻsishi, investitsion jozibadorligi va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omildir. Jahon tajribasi shuni koʻrsatadiki, eksportni samarali rivojlantirish quyidagi shartlarga amal qilishni talab etadi:

Eksport siyosatini innovatsion va diversifikatsiyalangan yoʻnalishda olib borish;

Raqamli infratuzilma va xalqaro elektron savdoni rivojlantirish;

Eksport kredit agentliklari va sugʻurta mexanizmlarini kuchaytirish;

Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va byurokratik toʻsiqlarni qisqartirish;

“Yashil eksport” konsepsiyasini milliy strategiyalarga integratsiya qilish.

Umuman olganda, eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy asoslari samarali ishlab chiqarish, raqobatbardosh mahsulotlar, ilgʻor texnologiyalar va barqaror tashqi savdo siyosatini talab etadi. Ushbu yoʻnalishdagi izchil islohotlar mamlakatlarni jahon iqtisodiy tizimida mustahkam oʻrin egallashga, shuningdek, iqtisodiy oʻsishning barqaror va inklyuziv modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

⁴⁷ Xiao Feng, Yongjin Wang & Laixun Zhao “Export Capacity Constraints and Distortions”(2022)

MINTAQADA MAXSUS IQTISODIY ZONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Abdullayeva Zulfiya Sadullayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqolada Xorazm viloyatining O'zbekiston ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni, 2022-2024 yillardadagi ko'rsatkichlari ulushi, dinamikasi, hududni barqaror rivojlantirishni ta'minlashda iqtisodiy zonalarining ahamiyati, ularning o'ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, iqtisodiy zonalar, soliq bazasi, strukturaviy tahlil, rivojlanish dasturi, raqamlashtirish, urbanizatsiya, xorijiy investitsiya.

Аннотация: В статье проанализирована роль Хорезмской области в социально-экономическом развитии Узбекистана, доля и динамика показателей за 2022-2024 годы, значение экономических зон в обеспечении устойчивого развития региона, а также их особенности и возможности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономические зоны, налоговая база, структурный анализ, программа развития, цифровизация, урбанизация, иностранные инвестиции

Annotation: The article analyzes the role of Khorezm region in the socio-economic development of Uzbekistan, its share and dynamics of indicators in 2022-2024, the importance of economic zones in ensuring sustainable regional development, as well as their distinctive features and opportunities.

Keywords: sustainable development, tax potential, tax base, tax burden, structural analysis, differential tax policy, digitalization.

Xorazm viloyati mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida o'ziga xos o'rin egallab, bu jarayonda ayniqsa mahalliy byudjet tushumlari va soliq salohiyati orqali ajralib turadi. So'nggi yillarda davlat tomonidan hududlar moliyaviy mustaqilligini oshirish, byudjetga tushumlarni mahalliy manbalar hisobidan shakllantirish va soliqqa tortish bazasini kengaytirish borasida bosqichma-bosqich siyosat olib borilmoqda. Bu kontekstdan kelib chiqib, Xorazm viloyati mamlakat fiskal siyosatining faol ishtirokchisiga aylangan.

Viloyatda jismoniy shaxslar daromad solig'i (1 143,4 mlrd so'm), QQS (618,1 mlrd so'm), mahalliy soliqlar (621,5 mlrd so'm) va aksiz solig'i (304 mlrd so'm) asosiy byudjet tushumlarini tashkil qilmoqda. Bu esa Xorazmda rasmiy bandlik darajasining oshganini, chakana savdo, xizmatlar sohasi va sanoat faoliyatining soliqqa jalb etilganini ko'rsatadi. Ayniqsa, aylamadan olinadigan soliq (196,8 mlrd

soʻm) orqali viloyatda kichik biznes va tadbirkorlik rivojlanayotgani yaqqol koʻzga tashlanadi.

Shu bilan birga, viloyatda faoliyat yuritayotgan kichik va oʻrta biznes subyektlarining soliqqa jalb qilinish darajasi oshmoqda. Xususan, 2023-yil yakunlariga koʻra, Xorazmda roʻyxatdan oʻtgan 40 mingdan ortiq tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritgan va ularning 85% soliqqa jalb qilingan. Bu natijada nafaqat byudjet tushumlari, balki mahalliy moliyaviy barqarorlik, ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish va davlat xizmatlarining doimiyligiga kafolat yaratilmoqda.

Xorazm viloyati Oʻzbekiston iqtisodiy tizimida soliq salohiyati, fiskal intizomi va byudjetga barqaror tushumlar shakllantirishdagi oʻrni bilan alohida ajralib turadi. Kelgusi yillarda bu jarayonni yanada kuchaytirish uchun viloyatda soliq yuki balansini optimallashtirish, iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish, zamonaviy audit va monitoring texnologiyalarini joriy qilish lozim. Shuningdek, hududlar kesimida adolatli va ragʻbatlantiruvchi soliq siyosatini yuritish orqali Xorazm viloyatining mamlakat byudjet siyosatidagi oʻrni yanada mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, viloyatda sanoat tarmogʻi ham bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Viloyatda oziq-ovqat, yengil sanoat, qurilish materiallari, hunarmandchilik va mebelsozlik yoʻnalishlarida koʻplab korxonalar faoliyat yuritmoqda. Soʻnggi yillarda "Urganch" va "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalari (EIZ) tashkil etilib, xorijiy investorlar uchun qulay soliq va bojxona sharoitlari yaratildi. Bu esa mahalliy sanoatni modernizatsiya qilish, texnologik yangilanishlar kiritish hamda yangi ish oʻrinlarini tashkil etish imkonini bermoqda. 2023–2024-yillarda viloyat sanoat ishlab chiqarish hajmi 6 trln soʻmdan oshib, Oʻzbekiston boʻyicha oʻrta darajadagi viloyatlar qatoriga kirdi.

Bu chora-tadbirlar Prezidentimizning hududlarga tashriflari chogʻida yanada muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevni 2024-yilning 1-martda Xorazm viloyatiga tashrifi chogʻida viloyat shahar va tumanlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturini ishlab chiqish vazifasi topshirildi⁴⁸.

“Oʻzbekiston 2030” rivojlanish strategiyasida hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan oqilona va samarali foydalanishga strategiyaning 60-maqsadida “Hududlarni kompleks rivojlantirish, urbanizatsiya strategiyasini amalga oshirish, aholini arzon uy-joy bilan taʼminlash

⁴⁸Xorazmdagi imkoniyatlar va ularni ishga solish boʻyicha vazifalar muhokamasi/ 01.03.2024. <https://president.uz/oz/lists/view/7064>

darajasini oshirish” belgilangan⁴⁹.

Xorazm viloyatda 13 ta shahr va tuman bo‘lib, viloyat markazi – Urganch shahrida 144,9 ming aholi istiqomat qiladi. Yana bir yirik shahar tarixiy obidalarga boy va sayyohlik markazi hisoblangan Xivadir. Viloyat Turkmaniston davlati, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Buxoro viloyati bilan chegaradosh. Uning hududidan xalqaro avtomobil yo‘llari o‘tishi ham muhimdir.

Viloyat iqtisodiyotining asosini qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, paxtani qayta ishlash va oziq-ovqat sanoati tashkil etadi. Bundan tashqari, qurilish materiallari sanoati jadal rivojlanayotgan sanoat tarmoqlaridan biri bo‘lib, yengil sanoatning asosini mavjud paxta tozalash zavodlari, paxta va ipak yigirish fabrikalari tashkil etadi; Bundan tashqari, gilamdo‘zlik viloyat sanoatining o‘ziga xos jihatini belgilaydi. Viloyat iqtisodiyotining yangi rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri mashinasozlik bo‘lib, Pitnak shahrida mavjud foydalanishga topshirilmagan quvvatlar negizida DAMAS avtomobil yig‘ish liniyasining ishga tushirilishi viloyatda mashinasozlik sanoatining rivojlanishiga katta turtki bo‘ldi. Hazorasp shakar zavodi oziq-ovqat sanoatida faoliyat yuritadi. Bundan tashqari, non pishirish, qandolatchilik, sut va meva sanoatining ko‘plab tarmoqlari jadal rivojlanmoqda.

Viloyatda keyingi yillarda paxta xomashyosini qayta ishlash, ipak tolasini qayta ishlash va boshqa mahalliy xomashyodan samarali foydalanish korxonalarini rekonstruksiya qilish, texnik modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish ishlari amalga oshirilmoqda. Paxta tolasini ishlab chiqarish siklini ko‘paytirish va undan eksport mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Oziq-ovqat sanoati korxonalarini texnologik qayta jihozlash, yangi quvvatlarni ishga tushirish tufayli meva-sabzavot va shakar mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash imkoniyatlari kengaymoqda.

Sanoat jadal rivojlanayotganiga qaramay, qishloq xo‘jaligi viloyat iqtisodiyotida katta o‘rin tutadi. Bu hududda paxta va g‘alla yetishtirishdan tashqari, Respublika aholisini sholi bilan ta‘minlovchi hudud asosiy yo‘nalish hisoblanadi; Qolaversa, viloyatda ko‘plab bog‘lar, sabzavotzorlar, kartoshka va qovoq yetishtirish xo‘jaliklari mavjud bo‘lib, kartoshka yetishtirish barcha hududlarga xos ekinga aylangan.

Viloyatning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) Respublika yalpi ichki mahsulotining 5,5 foizini tashkil etadi (1.1-jadval), aholi jon boshiga daromad esa respublika bo‘yicha o‘rtacha 67,8 foizni tashkil etadi. Keyingi yillarda yalpi ichki mahsulot tarkibida qishloq xo‘jaligining ulushi qisqardi, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohasining

⁴⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi “ «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413>

ulushi esa oshdi. Ayni paytda jami xizmatlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 43,1 foizni tashkil etib, respublika o‘rtacha 52 foizdan past.

1.1 -jadval

Xorazm viloyatining O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni, %

T/r	Ko‘rsatkichlar	2010 y.	2019 y.	2023 y.	Mamlakatimizda tutgan o‘rni (2023-yilda)
1	Aholi	5,4	5,6	5,5	11
2	YAIM (Yalpi hududiy mahsulot)	4,4	3,1	3,1	11
3	Sanoat mahsulotlari	2,6	1,4	1,7	12
4	Iste’mol tovarlari	4,3	2,4	2,4	9
5	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari	6,6	6,2	6,0	10
6	Asosiy kapitalga investitsiyalar	3,5	2,5	3,9	11
7	Chet el investitsiyalari	—	—	1,1	13
8	Qurilish ishlari	6,6	3,3	4,8	13
9	Chakana savdo aylanmasi	3,6	4,3	4,2	10
10	Pullik xizmatlar	3,8	3,9	4,0	10
11	Bozor xizmatlari	2,2	2,7	3,2	11
12	Tashqi savdo aylanmasi	1,3	0,8	0,8	13
13	Eksport	2,0	1,1	1,0	12
14	Import	0,5	0,4	0,7	14

Keyingi yillarda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish sezilarli darajada oshganiga qaramay, Xorazm viloyati mamlakatimiz hududiy sanoat tuzilmasida so‘nggi o‘rinlardan birini egallab turibdi. Bu borada keyingi yillarda erishilgan ijobiy o‘zgarishlar asosan yengil va oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga qaratilgan investisiya loyihalari hisobidan amalga oshirilmoqda. Bu borada mahalliy ahamiyatga molik loyihalarni ishlab chiqish alohida o‘rin tutadi. Biroq, aholi jon boshiga sanoat ishlab chiqarishi respublika darajasidan qariyb 3,3 baravar kam.

Respublika qishloq xo‘jaligi umumiy mahsulotida viloyatning ulushi -10 foizni tashkil etadi. Aholining 34,3 foizi qishloq xo‘jaligida (shu jumladan fermer xo‘jaligi xodimlari) ishlaydi. Ayni paytda viloyatdagi suv resurslarining 97 foizi sug‘oriladigan ekinlar yetishtirishga sarflanmoqda. Umumiy ekin maydonlari

sho'rlangan bo'lib, uning 50 foizdan ortig'i o'rtacha va kuchli sho'rlangan.

Investitsion faollik bo'yicha Xorazm viloyati respublika hududlari orasida o'n birinchi o'rinni egalladi. Viloyatga asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar 3,9%, xorijiy investitsiyalar 1,1% jalb etildi. Bu ko'rsatkichlar mashinasozlikni rivojlantirishga qaratilgan markaziy investitsiyalar va engil va oziq-ovqat sanoati bilan bog'liq mahalliy loyihalarga bog'liq.

Yuqorida keltirilgan salohiyat, imkoniyat va ustunliklarni hisobga olgan holda, Xorazm viloyatining shahar va tumanlarida sohani rivojlantirish bo'yicha asosiy ustuvor yo'nalishlar aniqlandi. Bunda asosiy e'tibor aholining xizmatlarga bo'lgan talabining o'sib borishi, hududlarning salohiyatidan samarali foydalanish, Strategiyada belgilangan o'sish nuqtalarida (sanoat majmualarini va uzellarini tashkil qilish, qishloq xo'jaligini taraqqiy ettirish va b.) tegishli xizmat turlarini rivojlantirish, xizmatlar sohasi kam rivojlangan tumanlarda barcha xizmat turlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarga qaratildi. Transport va logistika nuqtayi nazaridan Xorazm viloyatining o'rni alohidae'tiborga loyiq. Viloyat O'zbekistonni Kaspiy dengizi orqali Kavkaz va Yevropa davlatlariga olib chiquvchi muhim yo'laklar (xususan, O'zbekiston–Turkmaniston–Eron) kesishgan hududda joylashgan. Shu bois Hazorasp tumanida yirik logistika markazlari barpo etilib, eksport-import operatsiyalari soni ortmoqda. Viloyat 2024-yilda davlat byudjetiga 2,8 trln so'm tushum kiritgan bo'lsa, 2025-yilga bu ko'rsatkich 3,4 trln so'mdan oshishi kutilmoqda.

THE URBAN-RURAL ECONOMIC DIVIDE IN UZBEKISTAN: CAUSES AND POLICY GAPS

Sarvinov Rustamova Azizbek qizi, Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: So'nggi yillarda barqaror iqtisodiy o'sishga qaramay, O'zbekistonda shahar va qishloq aholisi o'rtasida keng iqtisodiy farq saqlanib kelmoqda. Mamlakat aholisining deyarli yarmi qishloqda yashaydi va ular asosan past mehnat unumdorligiga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi hamda rasmiylashtirilmagan uy xo'jaliklariga bog'liq. Bu esa past daromad, infratuzilma imkoniyatlarining cheklanganligi va ijtimoiy mobilizatsiya imkoniyatlarining kamayishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu maqolada ushbu tengsizlikning tizimli va institutsional sabablari hamda amaldagi qishloqni rivojlantirish siyosatining samaradorligi tahlil qilinadi. Dunyo Banki va milliy statistika ma'lumotlari (2020–2023) asosida shahar va qishloq o'rtasidagi daromad, raqamli aloqa hamda jamoat xizmatlari sohasidagi katta farqlar aniqlangan. Maqolada mavjud siyosatlar paxta yetishtirishga subsidiya berish va

jismoniy infratuzilmani rivojlantirishga juda ko'p e'tibor qaratayotgani, lekin iqtisodiy xilma-xillik, mahalliy boshqaruv va raqamli integratsiyaga yetarli e'tibor berilmayotgani ta'kidlantiriladi. Vetnamning qishloqni rivojlantirish tajribasidan olingan darslar asosida qishloq jamoalarini iqtisodiyotning faol ishtirokchilariga aylantirishga qaratilgan integratsiyalashgan strategiyalar taklif etiladi. Bunday islohotlar amalga oshirilmasa, O'zbekistonda adolatli va barqaror rivojlanishga erishish qiyin bo'lib qoladi.

Kalit so'zlar: shahar-qishloq bo'linishi, qishloqni rivojlantirish, iqtisodiy tengsizlik, siyosatdagi bo'shliqlar, O'zbekiston, adolatli o'sish

Аннотация: Несмотря на устойчивый экономический рост в последние годы, Узбекистан по-прежнему сталкивается с серьёзным экономическим неравенством между городскими и сельскими районами. Сельское население, составляющее почти половину жителей страны, в основном зависит от низкопродуктивного сельского хозяйства и неформальных домашних хозяйств, что приводит к низким доходам, ограниченному доступу к инфраструктуре и сокращению возможностей социальной мобильности. В данной статье рассматриваются структурные и институциональные причины этого неравенства, а также анализируется эффективность действующих программ развития сельских территорий. На основе данных Всемирного банка и национальной статистики (2020–2023 гг.) выявлены значительные различия в уровне доходов, цифровой доступности и качестве общественных услуг между городом и селом. Автор утверждает, что существующая политика чрезмерно ориентирована на субсидии в сельском хозяйстве и строительство инфраструктуры, игнорируя диверсификацию экономики, развитие местного самоуправления и цифровую интеграцию. На основе опыта Вьетнама предлагаются комплексные стратегии, направленные на превращение сельских общин в активных участников экономики. Без таких реформ достижение инклюзивного и устойчивого развития в Узбекистане остаётся недостижимым.

Ключевые слова: городско-сельская пропасть, развитие сельских территорий, экономическое неравенство, пробелы в политике, Узбекистан, инклюзивный рост

Abstract: Despite sustained economic growth in recent years, Uzbekistan continues to face a significant urban-rural economic divide. Rural populations—comprising nearly half of the country's residents—remain largely dependent on low-productivity agriculture and informal household activities, resulting in lower incomes, limited access to infrastructure, and restricted opportunities for social

mobility. This paper examines the structural and institutional causes of this disparity and evaluates the effectiveness of current rural development policies. Using data from the World Bank and national statistics (2020–2023), the study reveals stark gaps in income, digital connectivity, and public services between urban and rural areas. It argues that existing policies are overly focused on agricultural subsidies and physical infrastructure, while neglecting economic diversification, local governance, and digital inclusion. Drawing lessons from successful models such as Vietnam’s rural transformation, the paper recommends a shift toward integrated rural development strategies that empower communities as active economic agents. Without such reforms, inclusive and sustainable development in Uzbekistan will remain out of reach.

Keywords: urban-rural divide, rural development, economic inequality, policy gaps, Uzbekistan, inclusive growth

Introduction. Uzbekistan has made significant strides in economic reform and macroeconomic stabilization since 2016, with consistent GDP growth averaging 5–6% annually and rising foreign investment inflows [1]. The country has liberalized its currency, reduced state control over key sectors, and launched ambitious national strategies such as “Uzbekistan – 2030.” Despite these achievements, economic progress has not been equally shared across all segments of society. A persistent and deepening gap between urban and rural populations continues to challenge the nation’s commitment to inclusive development. While major cities like Tashkent, Samarkand, and Fergana benefit from modern infrastructure, digital services, and diversified job markets, rural areas—home to approximately 48% of the population—remain economically marginalized [1]. Most rural households rely on subsistence agriculture, informal labor, or remittances, resulting in lower and less stable incomes. This imbalance not only limits human development in villages but also fuels internal migration and social inequality. Although the government has introduced several rural development programs, their impact has been limited. This paper addresses the following research question: *What are the main drivers of the urban-rural economic divide in Uzbekistan, and why have existing policies failed to bridge this gap?* The objective is to analyze structural, institutional, and policy-related factors behind this disparity and to identify critical gaps that hinder effective rural transformation.

Methods. This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative data analysis with qualitative policy review. Primary data on income levels, employment structure, access to utilities, and digital connectivity were obtained from the State Statistics Committee of Uzbekistan (O‘zStat) and the World

Bank’s 2023 country report [1]. These sources provide comparable urban-rural indicators for the period 2020–2023. In addition, official policy documents—including the *State Program for Rural Development (2021–2025)* and sectoral strategies from the Ministry of Agriculture and Ministry of Economy—were systematically reviewed to assess policy objectives, implementation mechanisms, and monitoring frameworks [2]. The analysis follows a policy gap approach, which compares stated goals with actual outcomes and identifies mismatches in design, funding, or institutional capacity. While this study does not include primary field surveys, it draws on secondary evidence to highlight systemic weaknesses. A key limitation is the uneven availability of subnational data, particularly for remote regions such as Karakalpakstan and Surkhandarya, which may affect the granularity of the findings.

Results. Empirical evidence confirms a stark urban-rural divide across multiple dimensions. In 2023, the average monthly household income in urban areas reached 5.2 million UZS, compared to just 2.4 million UZS in rural areas—a gap of more than 100% [1]. Over 60% of rural employment is concentrated in agriculture, primarily in small household plots or *dehqon* farms with low mechanization and market access [1]. This sector remains vulnerable to climate shocks, water shortages, and price volatility, offering little opportunity for upward mobility. Infrastructure disparities are equally pronounced: 40% of rural settlements lack reliable access to clean drinking water, and only 35% have consistent high-speed internet connectivity [1]. These deficits severely limit access to e-education, telemedicine, and digital marketplaces. Meanwhile, government rural programs—while allocating significant budgets—focus predominantly on road construction, irrigation, and agricultural subsidies. There is minimal investment in non-farm rural enterprises, vocational training, or digital literacy. As a result, youth unemployment and outmigration remain high: over 70% of young people aged 18–30 in rural areas express a desire to move to cities or abroad for better opportunities [1]. This brain drain further weakens local economies and reduces the tax base for rural municipalities.

Discussion. The roots of Uzbekistan’s urban-rural divide are both historical and institutional. The Soviet legacy of centralized planning and cotton monoculture created a rural economy dependent on a single crop and state procurement systems. Post-independence reforms have not fully dismantled this structure; instead, they often replicate top-down decision-making that marginalizes local voices [3]. Current policies, though well-funded, suffer from three critical gaps. First, they treat rural areas as passive recipients of aid rather than dynamic economic zones capable of

innovation. Second, there is little coordination between ministries—agriculture, digital development, education, and finance operate in silos, leading to fragmented interventions. Third, local governments (hokimiyats) lack both fiscal autonomy and technical capacity to design context-specific solutions. In contrast, countries like Vietnam have successfully narrowed rural-urban gaps by promoting agro-processing clusters, rural e-commerce platforms, and community-based cooperatives supported by microfinance and digital training [4]. Uzbekistan could learn from such models by shifting from infrastructure-only investments to rural economic ecosystems that integrate production, value addition, and market access. Empowering local governments with budgetary control and decision-making authority would also enhance accountability and responsiveness. Without such systemic changes, even well-intentioned programs will continue to yield limited results.

Conclusion. The urban-rural economic divide in Uzbekistan is not merely a symptom of underdevelopment—it is a structural feature of the current growth model. While cities thrive on diversification and connectivity, rural communities remain trapped in low-productivity cycles due to policy neglect, institutional weakness, and infrastructural deficits. Bridging this gap requires more than subsidies or road construction; it demands a paradigm shift toward inclusive rural transformation. Key steps include diversifying rural economies beyond agriculture, expanding digital access, strengthening local governance, and learning from successful international experiences. Only then can Uzbekistan achieve truly balanced and sustainable development that leaves no community behind.

SANOAT TARMOQLARINING ISHLAB CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INVESTITSION FAOLIYATNING O‘RNI

Nabiyev G‘ulom Abdisalomovich

Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

Kalit so‘zlari. sanoat tarmoqlari, ishlab chiqarish samaradorligi, korxona iqtisodiy salohiyati, investitsiya faoliyati.

Annotatsiya. Maqolada sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. An’anaviy iqtisodiy adabiyotlarda korxona iqtisodiy salohiyatini belgilovchi omillar sifatida moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar va mehnat resurslari ko‘rsatiladi. Biroq tadqiqotda investitsiyalarni faqat moddiy resurslarga kiritish tor yondashuv ekani asoslanib, ularning aslida tadbirkorlik qobiliyatiga daxldorligi isbotlanadi. Chunki

korxona mavjud mablag'larini foyda olish maqsadida boshqa yo'nalishlarga yo'naltirishi, bu jarayonda risklarni baholashi va strategik qarorlar qabul qilishi bevosita menejment va tadbirkorlik qobiliyatiga bog'liqdir. Tahlilda investitsiya faoliyati natijalarini baholashda har bir yo'naltirilgan loyihaning qaytish darajasi, foydalilik koeffitsiyentlari va investitsiya salohiyatini aniqlash usullari ishlab chiqiladi. Korxona salohiyatiga baho berishda tadbirkorlik qobiliyatining qo'shimcha omil sifatida kiritilishi nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, risklarni boshqarish, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish sanoat tarmoqlarida barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim yo'nalishlar sifatida ko'rsatiladi.

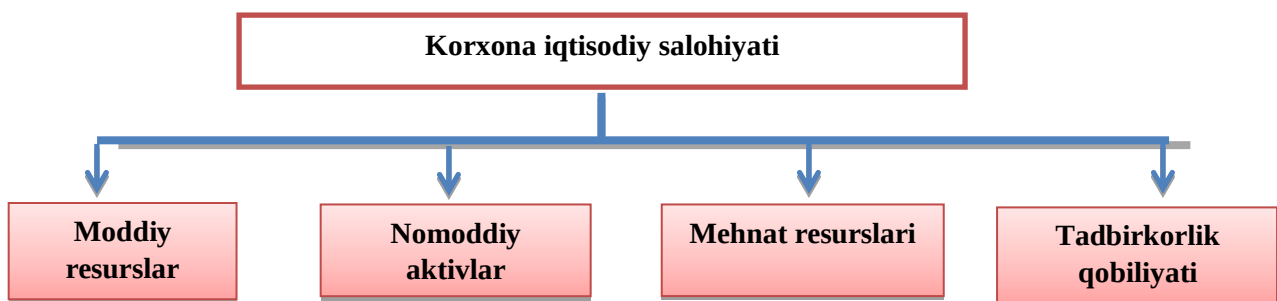
Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri – bu sanoat tarmoqlarining samarador faoliyat yuritishidir. Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirishda investitsion faoliyat hal qiluvchi o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sanoatni rivojlantirish strategiyasi, xususan, “Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi”da investitsion muhitni yaxshilash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida turli mulkchilikka asoslangan korxonalarning erkin faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiyotining yuksalishiga sababchi bo'luvchi asosiy omillardan biridir. Korxonalar o'z egalariga tegishli ekan, har bir mulkdor o'z mulkining ko'payishiga, foydasining oshishiga har doim harakat qiladi. Bu esa korxonalarning kengayishiga, yuqori iqtisodiy salohiyatga ega bo'lishiga olib keladi. “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi” da ham makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, turli mulkchilikka asoslangan korxonalarni har tomonlama qo'llab quvvatlash, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash hamda ularning eksport salohiyatini oshirish asosiy vazifalar qilib belgilandi. Mazkur vazifalarning amalga oshirilishi ko'p jihatdan korxonalarni moliyaviy jihatdan qo'llab quvvatlash, ko'proq investitsiyalar va yangi texnika- texnologiyalarni kiritish, marketing tizimini yaxshilash va mahsulot ishlab chiqaruvchilar uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy vazifalaridan biri ko'p ukladli iqtisodiyot muhitini yaratish, mulkni haqiqiy egalari qo'lga berish, ularga tadbirkorlik faoliyati uchun keng imkoniyatlarni yaratish bo'ladi. Korxonalarning yuksalishida davlat har tomonlama shart -sharoitlarni yaratib berish muhim o'rintutadi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyatining o'sishi har tomonlama korxonalarning iqtisodiy salohiyatining o'sishi

bilan bog'liq. Shuning uchun nafaqat korxona egasi uchun balki mamlakat uchun ham korxonalarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish manfaatdorligi mavjud.

Asosiy qism. Ko'pgina iqtisodiy adabiyotlarda uzoq muddatli va qisqa muddatli investitsiyalar korxona iqtisodiy salohiyatini belgilashda moddiy resurslar omiliga kiritilgan, bizning fikrimizcha investitsiya tadbirkorlik qobiliyati omiliga kiritilishi lozim. Investitsion siyosatning to'g'ri tashkil etilishi sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Xususan, xorijiy sarmoyalarni jalb etish orqali yangi texnologiyalar va menejment tajribasining kirib kelishi kuzatiladi. Shu bilan birga, ichki investitsiya manbalarini kengaytirish ham iqtisodiy o'sishning muhim omilidir.

Hozirgi kunda sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli ham muhim o'rin tutmoqda. Ushbu model asosida ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion yechimlar kiritilmoqda, bu esa iqtisodiy resurslardan foydalanish darajasini optimallashtirmoqda. Chunki korxonada mavjud bo'sh mablag'larini foyda olish maqsadida tadbirkorlik qobiliyatidan foydalangan holda boshqa tadbirkorlik obyektlariga yo'naltiriladi. Agar bu investitsiya faoliyatidan foyda emas, zarar bilan chiqsa, bunga moddiy resurslar emas, tadbirkorlik qobiliyati sababchi bo'ladi. Investitsiyalarga baho berishda turli obyektlarga yo'naltirilgan investitsiyaning har biridan qaytgan foydani to'g'ri aniqlab olish kerak. Investitsiyadan qaytgan foydaning foydalilik darajasini aniqlab korxonaning investitsiya salohiyatiga to'g'ri baho beriladi. Korxonani boshqaruvchi xodimlar tadbirkorlik risklarini to'g'ri baholay olishlari zarur. 1-rasm

Korxona salohiyatiga baho berishda tadbirkorlik qobiliyati omili sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Chunki ishlab chiqaruvchi barcha resurslarga ega bo'lishi mumkin, lekin bu resurslarni ishlatishni bilmasa, undan samarali foydalana olmasa yoki aniq dasturga ega bo'lmasa hech qanday iqtisodiy salohiyatga ega bo'la olmaydi. Shu sababli korxona iqtisodiy salohiyatini faqat uchta omil ya'ni, moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar va mehnat resurslari belgilay olmaydi, shuning uchun to'rtinchi omil tadbirkorlik qobiliyatidan foydalangan holda korxona iqtisodiy salohiyatini belgilay oladi.

1-rasm. Korxona iqtisodiy salohiyati

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, investitsion faoliyat sanoat tarmoqlarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning eng muhim iqtisodiy mexanizmlaridan biridir. U nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshiradi, balki yangi texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini yuksaltirish, eksport salohiyatini kengaytirish va raqobatbardoshlikni ta'minlash imkonini beradi. Shu bois, mamlakatda investitsion muhitni yanada yaxshilash, sarmoyadorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va investitsion loyihalarni tahliliy baholash tizimini kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Buning uchun korxona joriy davrda va kelgusi davrlarda o'zining kuch qudratini baholay olishi kerak. Biz yuqorida taklif bergan to'rt omil: moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar, mehnat resurslari va tadbirkorlik qobiliyati ko'rsatkichlarini tahlil qilish orqali korxona iqtisodiy salohiyatini aniqlash mumkin. To'rtta omil ko'rsatkichlarini aniqlab, natijalarini iqtisodiy tahlil o'tkazish asosida korxona iqtisodiy salohiyatiga baho beriladi. Bu baho korxonaning keyingi faoliyatida joriy rejalarni va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishga asos bo'ladi. Chunki korxonada ishlatilmay kelinayotgan zaxira imkoniyatlari mavjud bo'lishi mumkin. Bu esa kelajakda korxonani rivojlantirish uchun maqsadli dasturlarni ishlab chiqishda zamin yaratib beradi. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini aniqlashning maqsadi ham shundaki, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish orqali yana boshqa imkoniyatlarni yaratish va korxonaning samarali istiqbolini belgilash hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pardayev, M. Q. (2015). Korxona iqtisodiy salohiyatini baholash va uni rivojlantirish yo'llari. Toshkent: Iqtisodiyot.
2. Hasanov, B. A. (2016). Korxona resurslaridan samarali foydalanish nazariyalari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Isroilov, J. I. (2017). Korxona iqtisodiy salohiyatini shakllantirishning ilmiy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Xoliqulov, A. N. (2018). Korxonalarning iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlari. Qarshi: QDPI nashriyoti.
5. Brexova, Y. (2019). Iqtisodiy salohiyatni baholashda resursli va natijaviy yondashuvlar. Moskva: Ekonomika.
6. Kurbanova, A. (2020). Korxona iqtisodiy salohiyatini baholashning metodologik asoslari. Toshkent: TDYU nashriyoti.
7. OECD. (2019). *Industrial Policy for the Sustainable Growth*. Paris: OECD Publishing.

8. UNIDO. (2020). *Industrial Development Report: Industrialization in the Digital Age*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.

9. World Economic Forum (WEF). (2022). *Travel and Tourism Development Index 2022*. Geneva: WEF.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni — “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”.

DAVLAT IQTISODIYOT XAVFSIZLIGIGA XAVFLAR VA TAHDILAR

Karimov Javlon Ko‘ziyevich

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Oliy va amaliy matematika” kafedrası
dotsenti, PhD. E-mail: jkarimov1976@gmail.com,**

tel: +998 97 703 40 76

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat iqtisodiy xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatuvchi xavf va tahdidlarning nazariy asoslari hamda ularning zamonaviy ko‘rinishlari yoritilgan. Xalqaro tajriba va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi asosiy omillar — makroiqtisodiy beqarorlik, tashqi qarzning ortishi, inflyatsiya va byudjet defitsiti, importga yuqori qaramlik, hududiy nomutanosibliklar, institutsional zaiflik hamda global moliyaviy va geosiyosiy tebranishlar ajratib ko‘rsatildi. Shuningdek, raqamli transformatsiya, resurslarga raqobat, mehnat bozoridagi strukturaviy muammolar va ekologik-iqlimiy omillarning ham iqtisodiy xavfsizlikka bevosita ta’siri ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash uchun xavf va tahdidlarni erta aniqlash, ularni baholash va kompleks boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zarur.

Kalit so‘zlar: Davlat iqtisodiy xavfsizligi; xavf va tahdidlar; makroiqtisodiy beqarorlik; tashqi qarz; inflyatsiya; hududiy nomutanosiblik; global tebranishlar; institutsional zaiflik; raqamli transformatsiya.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda iqtisodiy xavfsizlik masalasi davlat siyosatining markaziy yo‘nalishiga aylandi. Chunki mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar bilan bir qatorda, iqtisodiyotga ta’sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi xavf omillari ham mavjud. Avvalo, inflyatsiya darajasi uzoq yillar davomida ikki xonali ko‘rsatkichlarga yaqin bo‘lib kelmoqda. Masalan, 2020–2022-yillarda inflyatsiya 10–12 % atrofida shakllanib, aholining real daromadlari va ijtimoiy barqarorlikka bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Shu sababli

narxlar barqarorligini ta'minlash iqtisodiy xavfsizlikning eng muhim shartlaridan biri sifatida ko'rilmoqda.

Ikkinchi muhim omil — tashqi qarz dinamikasi. So'nggi yillarda davlat tashqi qarzi sezilarli darajada oshib, YAIMga nisbatan 2020-yilda 38,9 %ni, 2025-yilda esa 32,8 %ni tashkil etishi prognoz qilinmoqda. Garchi qarzning kamayish tendensiyasi kuzatilayotgan bo'lsa-da, uning yuqori darajasi iqtisodiy xavfsizlik uchun sezilarli xavf tug'diradi, chunki global moliyaviy bozorlaridagi tebranishlar va foiz stavkalari o'zgarishi O'zbekiston qarz xizmatini qimmatlashtirishi mumkin.

Shuningdek, savdo balansining doimiy manfiyligi ham xavfli omil sifatida namoyon bo'lmoqda. 2020–2025-yillarda import hajmi eksportdan yuqori bo'lib, salbiy saldo 8–10 mlrd. AQSh dollarini tashkil etmoqda. Bu holat milliy valyutaga bosim o'tkazib, tashqi iqtisodiy xavfsizlikni zaiflashtirmoqda. Importning katta qismi texnologik jihozlar va tayyor mahsulotlardan iboratligi ichki ishlab chiqarishning hali yetarlicha rivojlanmaganidan dalolat beradi.

Hududiy iqtisodiy tafovutlar ham xavfsizlik uchun muhim tahdid hisoblanadi. Gini koeffitsiyenti 0,32 atrofida bo'lib, daromadlar notekis taqsimlanmoqda. Qishloq joylarda ishsizlik yuqori darajada saqlanib qolmoqda (2020-yilda 9,8 %, 2025-yilda 7,2 % prognoz qilinmoqda). Bu esa ichki migratsiya bosimini kuchaytirib, ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Bundan tashqari, iqtisodiy xavfsizlikka institutsional omillar ham ta'sir etmoqda. Yashirin iqtisodiyotning sezilarli hajmi, soliq bazasining torligi va ayrim tarmoqlarda raqobatning pastligi iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi. Shu bilan birga, O'zbekiston iqtisodiyotining yuqori darajada xomashyo eksportiga bog'liqligi xalqaro narxlar tebranishiga sezgirlikni oshiradi.

O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligiga asosiy xavf va tahdidlar inflyatsiyaning yuqoriligi, tashqi qarzning sezilarli hajmi, savdo balansidagi manfiylik, hududiy tafovutlar, yashirin iqtisodiyot va xomashyo eksportiga qaramlikdir. Shu omillarni bartaraf etish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi.

O'zbekiston iqtisodiy xavfsizligiga tahdid soluvchi asosiy xavflar makroiqtisodiy, tashqi iqtisodiy va ijtimoiy-hududiy omillar kesimida shakllanmoqda.

So'nggi yillarda inflyatsiya iqtisodiy xavfsizlikka eng sezilarli xavflardan biri bo'lib qolmoqda. 2020–2022-yillarda inflyatsiya 10–12 % oraliq'ida saqlanib, aholining xarid qobiliyatini pasaytirdi. 2023–2025-yillarda bu ko'rsatkich 7–9 % diapazoniga tushishi prognoz qilinmoqda, ammo hali ham xavfsiz darajadan yuqori.

Byudjet defitsiti 2020–2021-yillarda 3,6–4,2 % YAIMga teng bo‘lgan bo‘lsa-da, keyinchalik qisqargan. Shu bilan birga, davlatning tashqi qarzga qaramligi makroiqtisodiy barqarorlik uchun muhim xavf bo‘lib qolmoqda: 2020-yilda YAIMning 38,9 %iga teng bo‘lgan qarz 2025-yilda 32,8 %ga tushishi kutilmoqda. Biroq xalqaro moliya bozorlaridagi o‘zgarishlar ushbu ko‘rsatkichni xavfli darajada ushlab turishi mumkin.

O‘zbekiston tashqi iqtisodiy xavfsizligiga doimiy manfiy savdo balansi katta tahdid tug‘diradi. 2020–2025-yillarda import hajmi eksportdan 8–10 mlrd. dollarga yuqori bo‘lib, salbiy saldo milliy valyutaga bosim o‘tkazmoqda. Importning yuqori darajasi, xususan, tayyor mahsulotlar va texnologik uskunalarga qaramlik ichki ishlab chiqarishning yetarli darajada rivojlanmaganidan dalolat beradi. Eksport hajmining ikki baravar oshganiga qaramay, uning tarkibida xomashyo ulushi yuqori bo‘lib, bu global narxlar tebranishiga sezgirlikni kuchaytiradi. Shu sababli eksportni diversifikatsiya qilish tashqi iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashning muhim omilidir.

O‘zbekistonda daromadlar tengsizligi va hududiy tafovutlar iqtisodiy xavfsizlikka ichki tahdid sifatida ta’sir ko‘rsatmoqda. Gini koeffitsiyenti 0,32 atrofida shakllanib, nomutanosiblik yuqoriligini ko‘rsatadi. Qishloq joylarda ishsizlik darajasi yuqori (2020-yilda 9,8 %, 2025-yilda 7,2 %), bu ichki migratsiya oqimlarini kuchaytirib, ijtimoiy bosimni orttiradi. Shu bilan birga, hududiy infratuzilma rivojlanishidagi nomutanosibliklar iqtisodiy xavfsizlikni zaiflashtirmoqda.

Yashirin iqtisodiyot hajmining yuqoriligi, ayrim tarmoqlarda raqobat muhitining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda soliq bazasining torligi iqtisodiy xavfsizlikni cheklovchi omillardir. Xomashyo eksportiga yuqori qaramlik va sanoatning diversifikatsiya darajasining pastligi mamlakatni tashqi zarbalarga sezgir qilmoqda. Raqamli iqtisodiyotning sekin rivojlanishi va innovatsion texnologiyalarni yetarli darajada joriy etilmagani ham xavfsizlikni mustahkamlash imkoniyatlarini susaytiradi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston iqtisodiy xavfsizligiga asosiy xavflar — inflyatsiyaning yuqoriligi, tashqi qarzning sezilarli darajasi, savdo balansidagi doimiy manfiylik, hududiy tengsizliklar va xomashyo eksportiga qaramlikdir. Shu omillarni bartaraf etish uchun qat’iy makroiqtisodiy siyosat, eksport diversifikatsiyasi, hududiy rivojlanish strategiyalarini kuchaytirish va institutsional islohotlarni jadallashtirish talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlik masalasi so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. 2020–2025-yillar bo‘yicha olib borilgan

tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiy tizimi pandemiya, global tebranishlar va ichki strukturaviy muammolarga qaramay, bosqichma-bosqich barqarorlashuv tendensiyasini namoyon etmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy xavfsizlikni zaiflashtiruvchi bir qator xavf va tahdidlar mavjud.

YAIM o'sishi barqarorlashgan bo'lsa-da, inflyatsiya darajasi xavfsiz diapazondan yuqori bo'lib qolmoqda. Tashqi qarz ulushi qisqarayotganiga qaramay, hali ham sezilarli darajada yuqori.

eksport hajmi ortib bormoqda, ammo savdo balansidagi manfiy saldo va importga yuqori qaramlik milliy iqtisodiy mustaqillik uchun tahdid bo'lib qolmoqda.

daromadlar tengsizligi va hududlararo tafovutlar qisqarayotgan bo'lsa-da, qishloq joylarda ishsizlik va infratuzilma nomutanosibliklari iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

yashirin iqtisodiyot hajmining kattaligi, raqobat muhitining zaifligi va iqtisodiy diversifikatsiya darajasining pastligi iqtisodiy xavfsizlikning asosiy zaif nuqtalaridan hisoblanadi.

Birinchidan, monetar va fiskal siyosatni uyg'unlashtirish orqali inflyatsiyani past darajaga tushirish va byudjet intizomini mustahkamlash zarur.

Ikkinchidan, tashqi qarz strategiyasini qayta ko'rib chiqib, qarz yukini YAIMga nisbatan 30 %dan past darajaga tushirish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, eksportni diversifikatsiya qilish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish va importni substitutsiya qilish orqali savdo balansidagi manfiylikni qisqartirish lozim.

To'rtinchidan, hududiy iqtisodiy siyosatni kuchaytirib, qoloq hududlarda infratuzilma va innovatsion tarmoqlarni rivojlantirish orqali nomutanosibliklarni kamaytirish zarur.

Beshinchidan, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, raqobat muhitini rivojlantirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda asosiy yo'nalish bo'lishi kerak.

O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligi sezilarli darajada mustahkamlanmoqda, ammo makroiqtisodiy nomutanosibliklar, savdo balansidagi manfiy saldo, tashqi qarz va institutsional zaifliklar mavjudligi sababli xavflar saqlanib qolmoqda. Shu bois, kompleks yondashuv, islohotlarni jadallashtirish va xalqaro tajribani milliy sharoit bilan uyg'unlashtirish orqali davlatning iqtisodiy xavfsizligini uzoq muddatli barqarorlikka erishtirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.

2. OECD (2021). *Economic Outlook*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/19991290

3. World Bank (2022). *Global Economic Prospects*. Washington, DC. DOI: 10.1596/978-1-4648-1758-8

4. IMF (2023). *World Economic Outlook: Navigating Global Divergences*. Washington, DC. DOI: 10.5089/9798400235541.081

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF–60-son Farmon. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. 28-yanvar. <https://lex.uz/uz/docs/5841063>

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2023). PF–206-son Farmon. “Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. 31-oktabr. <https://lex.uz/uz/docs/6618262>

THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPORT TAXES AND OTHER MACROECONOMIC INDICATORS IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN

Saidova Ugiloy Rustamjon qizi

PhD, Senior lecturer, Tashkent State University of Economics

Abstract: This article analyzes the factors affecting import duties and duties from 2011 to 2021 in Uzbekistan according to the World Bank. The factors are the import tax (% of tax revenues), corruption index, inflation rate, unemployment, import of goods, import of financial services, import of transport services and tourism services, and others. The author used the methods of econometric analysis.

Keywords: import tax, corruption index, inflation, unemployment, import of financial services.

INTRODUCTION

The experience of the countries of the world shows that the implementation of foreign trade operations in the country's economy is the main link of ensuring economic development.

When carrying out foreign trade operations, tax relations become important. Because almost all countries have tax incentives for export, as well as incentives for certain goods and services for import. It is necessary to monitor their rational and fair use. Therefore, in this article, we will analyze the taxes and duties paid on imports, which are considered part of foreign trade.

RESULTS AND ANALYSIS

In this article, we will look at which factors affect the taxes and duties paid on

imported goods and services. In Table 1, we analyzed the data for 2011-2021. It contains the following variables: the share of import taxes and duties in tax revenue, the share of import of financial services in import of services, the share of import of transport service and travel service in import of total services, VAT, corruption index, unemployment, inflation rate, the quality of trade and transport-related infrastructure and the efficiency of the customs clearance process.

Table 1.Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Import tax	10	4.867	.693	3.653	5.907
Import of Financia~s	11	3.017	1.192	.96	4.53
Transport services	11	48.067	3.801	41.837	54.482
Travel services	11	41.143	7.192	25.295	51.554
VAT	11	18.182	2.523	15	20
Corruption index	9	155.222	8.786	140	168
Unemployment	11	5.635	.81	4.9	7.161
Inflation rate	11	12.24	2.818	8.131	17.524
Quality of trade	4	2.319	.244	2.011	2.57
Efficiency of CCP	4	2.117	.23	1.8	2.319

The table above shows how many years of data were collected for each variable, what was the average, standard deviation, the minimum and maximum value of each indicator during this period. For example, if we take the indicator of the share of taxes and duties paid on imports in tax revenue, 10 years-time data were analyzed, the average was equal to 4.867, the standard deviation was 0.693, the minimum and maximum values, can be seen to be 3.653 and 5.907 respectively.

Figure 1 below shows that there is an inverse relationship between taxes and duties paid on imports (share of tax revenue), which we have taken as a dependent variable, and inflation, which is an independent variable. That is, as inflation increased, import payments decreased.

By substituting any other independent variable for inflation, we can find the relationship between import taxes and others.

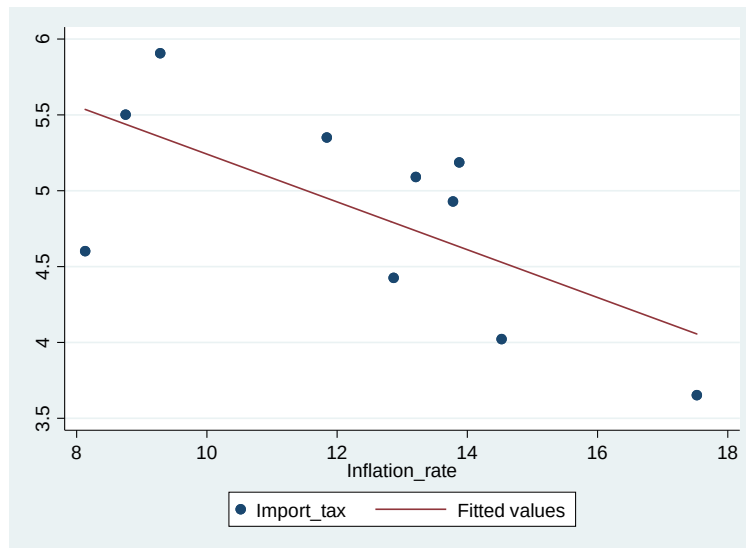

Figure 1. Fitted values of import tax and inflation rate

Table 2 shows how each variable is related to another variable. For example, while the unemployment rate represents 10%, 1% and 21.5 % of our dependent variable, the share of imported financial services in service imports, and VAT accordingly. Based on this, we can analyze other variables.

Table 2. Pairwise correlations

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
(1) lnImport_tax	1.000					
(2) lnImport_ofFin~e	- 0.369 (0.29	1.000				
(3) VAT	- 0.345 (0.32	- 0.217 (0.52	1.000			
(4) Unemployment	- 0.539 (0.10	0.726 (0.01	- 0.406 (0.21	1.000		
(5) Inflation_rate	- 0.675 (0.03	- 0.029 (0.93	0.290 (0.38	0.178 (0.60	1.000	
(6)						

	2)	3)	8)	0)	
(6)	0.468	-	0.024	-	1.000
Corruption_index		0.708		0.871	0.021
	(0.24	(0.03	(0.95	(0.00	(0.95
	2)	3)	1)	2)	7)

Table 3.Spearman's rank correlation coefficients

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
(1) lnImport_tax	1.000					
(2) lnImport_ofFin~e	-0.595	1.000				
(3) VAT	-0.394	0.169	1.000			
(4) Unemployment	-0.778	0.778	0.283	1.000		
(5) Inflation_rate	-0.690	0.429	0.169	0.611	1.000	
(6) Corruption_index	0.347	-0.455	-0.283	-0.741	0.012	1.000

Spearman rho = 0.012

Table 3 shows the Spearman correlation coefficient and it is equal to 0.012, and because it is less than 0.05, it shows that our hypothesis that the variables are not related to each other is incorrect.

Table 4 below shows the results of the Shapiro-Wilk test. According to this test, if its value is higher than 0.05, the data is normally distributed. If it is below 0.05, the data is considered significantly away from the normal distribution. It can be seen from the table that all indicators except unemployment are normally distributed.

Table 4.Shapiro-Wilk W test

Variable	Obs	W	V	z	Prob>z
Import_tax	10	0.977	0.350	-1.634	0.949
Import_of_~s	11	0.938	1.002	0.003	0.499
Transport_~s	11	0.980	0.326	-1.818	0.966
Travel_ser~s	11	0.938	1.005	0.009	0.496
VAT	11	0.947	0.862	-0.260	0.603

Unemploy	11	0.819	2.937	2.131	0.017
me					
Inflation_~e	11	0.959	0.661	-0.712	0.762
Quality_of~	4	0.971	0.331	-1.034	0.849
e					
Efficiency~	4	0.914	0.987	-0.016	0.506
P					
Corruption~	9	0.965	0.511	-1.040	0.851
x					

**Table 5. Regression OIM
(SEM-model)**

	Coef.	Std.Err.	z	P>z	[95%Co nf.	Interval]
Structural						
lnImport_tax						
VAT	0.099	0.070	1.420	0.157	-0.038	0.237
Corruption_	0.066	0.037	1.780	0.075	-0.007	0.138
index						
Unemploy	0.903	0.561	1.610	0.108	-0.197	2.002
ment						
Inflation_ra	-0.108	0.048	-2.260	0.024	-0.201	-0.014
te						
lnImport_of	-0.584	0.381	-1.530	0.125	-1.331	0.162
Financial_s						
ervices						
_cons	-13.695	9.228	-1.480	0.138	-31.782	4.393
var(e.lnImport_t	0.006		0.003	0.002	0.015	
ax)						

LR test of model vs. saturated: $\chi^2(0) = 0.00$, Prob > χ^2

Table 5 provides information on the regression equation of our study. According to it, the corruption index, inflation, and unemployment are statistically significant in our model, because their p value is less than 0.1. In this case, in the t-test, our hypothesis H0 is that all of our independent variables together does not

affect the dependent variable. This hypothesis was rejected precisely for the corruption indicator, unemployment and inflation, as p values were less than 0.1. So, the variables listed above affect our dependent variable. And the regression equation is

$$\text{Reg (Import tax)} = -13.7 + 0.07 * \text{Corruption index} - 0.11 * \text{Inflation rate} + 0.9 * \text{Unemployment}$$

This means if the corruption index rises by 1 unit, import tax will decrease 13.63 percent. Like this, one unit increase in inflation cause to drop by 14.87 percent in the dependent variable. Besides, if the unemployment rises by one unit, import tax will fall to 12.8 percent.

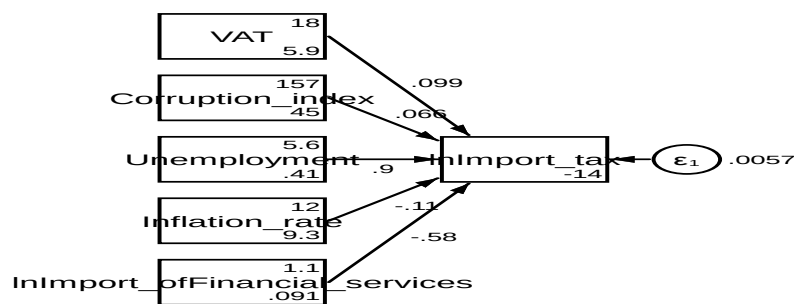

Figure 9. The relationship among variables in SEM-model

Equation-level goodness

of fit

Variance

fitted	predicted	residual	R-squared	mc	mc2
0.024	0.018	0.006	0.765	0.874	0.765
0.765					

mc = correlation between depvar and its prediction

mc2 = mc^2 is the Bentler-Raykov squared multiple correlation coefficient

Table 6. The value of R

In this table R square is calculated. The meaning of this indicator shows how much of the total independent variables in the model represents the dependent variable. In our study, it is 76.5%, which is a very good result.

DISCUSSION

Several of foreign and local scientists have expressed their opinions and

comments about foreign trade, especially about the role of import and export in the economy. In particular, Adam Smith, in his theory of absolute advantage, focused on the production and export of the most optimal goods for countries with free trade [1].

In addition, Adam Smith in his book "An Inquiry into the Nature and Causes of the Prosperity of Nations" (1776) shows that countries should strive for the free development of international trade, because both the exporting country and the importing country can gain from foreign trade [2].

Prokushev E.F. expressed the following opinion: "foreign economic activity is a process of implementation, foreign economic relations and international, economic, trade, political relations, commodity exchange, includes various forms of economic assistance, scientific and technical cooperation, specialization, production, service and joint entrepreneurship [3].

But at the same time, recognizing the contributions of the above-mentioned scientists to this field, it should be said that the factors influencing the taxes paid on imports have not been studied.

BIBLIOGRAPHY

1. Djumonov D.S., Mamadiyrov O.U. Xalqaro savdo (ma'ruzalar matni) T.: TMI, 2013. 28-29 bet.
2. Sirojiddinov N. Xalqaro iqtisodiyot.- Darslik.Toshkent- Iqtisodiyot- 2019.
3. Прокушев Е.Ф. Внешнеэкономическая деятельность. Учебно-практическое пособие. / Е.Ф.Прокушев. – М.: ИБЦ «Маркетинг», 2015. С.114.

ELEKTR VA GAZ SARFINI TEJASHDA TRANSPORT VOSITALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

**Yaqubova Yulduz Raimovna, Ma'mun Universiteti o'qituvchisi
Odilbekova Xonimjon Jahongir qizi, Ma'mun Universiteti talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektr energiyasi va tabiiy gaz sarfini kamaytirishda transport vositalarini, ayniqsa ekologik toza jamoat transportini rivojlantirishning ahamiyati yoritilgan. Elektromobillar, chiqindida ishlovchi transport vositalari va raqamli platformalarning energiya tejankorligi va atrof-muhitga ijobiy ta'siri tahlil qilingan. O'zbekiston misolida statistik ma'lumotlar va xalqaro tajriba asosida iqtisodiy va ekologik foyda asoslab berilgan.

Аннотация: В статье рассматривается значение развития транспортных средств, особенно экологически чистого общественного транспорта, для снижения потребления электроэнергии и природного газа. Проанализированы

экономические и экологические преимущества электромобилей, транспорта на биотопливе и цифровых платформ. Приведены статистические данные и международный опыт на примере Узбекистана.

Annotation: This article explores the role of developing transport, particularly environmentally friendly public transport, in reducing electricity and natural gas consumption. It analyzes the economic and environmental benefits of electric vehicles, waste-powered transport, and digital platforms. The study is supported by statistical data and international practices with a focus on Uzbekistan.

Kalit soʻzlar: energiya tejash, elektromobil, chiqindida ishlovchi transport, raqamli platformalar, jamoat transporti, gaz sarfi, elektr energiyasi

Ключевые слова: энергосбережение, электромобиль, транспорт на отходах, цифровые платформы, общественный транспорт, потребление газа, электроэнергия

Keywords: energy saving, electric vehicle, waste-powered transport, digital platforms, public transport, gas consumption, electricity

Global energetika inqirozi, ekologik muammolar va iqtisodiy bosim sharoitida energiya resurslaridan oqilona foydalanish har bir davlat oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Oʻzbekistonda ham elektr energiyasi va tabiiy gaz isteʼmolining yildan-yilga oshib borayotgani energiya tejamkor strategiyalarni ishlab chiqishni talab qilmoqda. Bu borada transport vositalarini modernizatsiya qilish, muqobil va ekologik toza transport turlarini joriy etish orqali katta natijalarga erishish mumkin.

Transport sektorining energetikaga taʼsirini hozirgi holati:

2023-yil yakunlariga koʻra, Oʻzbekistonda umumiy tabiiy gaz isteʼmolining 15–18% i transport sektoriga toʻgʻri kelmoqda. [1] Elektr energiyasi isteʼmolida ham shahar elektr transporti (tramvay, metropoliten) va elektromobillar ulushi oshib bormoqda [2](UzStat, 2023).

Jamoat transportining rivoji va samarasi.

Jamoat transportiga oʻtish orqali minglab shaxsiy avtomobillarning yoʻllardagi harakati kamayadi [3]. Bir avtobus oʻrtacha 40–50 avtomobilni almashtiradi [4](UN-Habitat, 2020). Raqamli ilovalar (ATTO, MyBus) orqali qatnov vaqti va yoʻnalish nazorat qilinishi shaxsiy avtomobildan foydalanish ehtiyojini kamaytiradi [5].

•Elektromobillar va elektr transporti: alternativ yechim

Elektromobillar gazdan foydalanmaydi, bu esa energetik yukni kamaytiradi [6] (IEA, 2023).Oʻzbekistonda 2023-yilda 5000 dan ortiq elektromobil roʻyxatdan

oʻtgan [7]. Elektr avtobuslar yiliga oʻrtacha 30 ming m³ gaz tejallishiga sabab boʻladi [8] Chiqindida ishlovchi va muqobil yoqilgʻidagi transportlar foydasi biogazli transport chiqindini resursga aylantiradi, bu texnologiya Shvetsiya, Germaniya va Niderlandiyada joriy etilgan[9](European Biogas Association, 2021). Bunday texnologiyalar orqali 30–40% energiya tejash va 70% CO₂ chiqindilarini kamaytirish mumkin [10](ICLEI Cities, 2022).

- Iqtisodiy va ekologik foydasi:

100 ming avtomobil jamoat transportiga oʻtsa, yiliga 140 mln m³ tabiiy gaz [11], 1 milliard soʻmgacha elektr energiyasi [12], 20 ming tonna CO₂ chiqindilari kamayadi [13](UNEP, 2021).

Transport vositalarini energiya tejamkorlik tamoyillari asosida rivojlantirish — Oʻzbekiston uchun barqaror rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir. Gaz va elektr energiyasini tejash, ekologik holatni yaxshilash, shahar muhitini qulaylashtirish kabi jihatlar aynan transportdagi islohotlar orqali amalga oshishi mumkin. Elektromobillar, chiqindi asosidagi transportlar, raqamlashtirilgan jamoat qatnovi tizimi va davlat siyosatidagi ragʻbatlantiruvchi choralar – bu yoʻnalishdagi asosiy ustuvorliklar boʻlishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

[1](Energetika vazirligi hisobotlari, 2024).Oʻzbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. “Yillik energetika balansi hisobotlari.” – Toshkent: Energetika vazirligi nashriyoti, 2024.

[2](UzStat, 2023).Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi (UzStat). “Oʻzbekiston Respublikasida elektr energiyasi va tabiiy gaz isteʼmoli tahlili.” – Toshkent, 2023.

[3](Oʻzbekiston Transport vazirligi, 2023)Oʻzbekiston Respublikasi Transport vazirligi. “Transport sektorida energiya samaradorligini oshirish boʻyicha dasturiy maʼlumotlar.” – Toshkent, 2023.

[4](UN-Habitat, 2020). UN-Habitat. Urban Mobility and Energy Efficiency Report. – Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2020.

[5](Toshshahartransxizmat, 2023).Toshshahartransxizmat AJ. “Jamoat transporti raqamlashtirish loyihalari boʻyicha maʼlumotnoma.” – Toshkent, 2023.

[6] (IEA, 2023) International Energy Agency (IEA). Global EV Outlook 2023. – Paris: IEA Publications, 2023.

[7](Avtotest Report, 2024)Avtotest Report. “Oʻzbekistonda elektromobillar soni va ularning dinamikasi.” – Toshkent, 2024.

[8] (UNESCAP, 2022). United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). Sustainable Transport Development in Central Asia. – Bangkok, 2022.

[9](European Biogas Association, 2021)European Biogas Association. Annual Statistical Report on Biogas and Biomethane in Europe 2021. – Brussels, 2021.

[10](ICLEI Cities, 2022). ICLEI – Local Governments for Sustainability. Energy-Smart Cities Initiative Report. – Bonn, 2022.

[11](Energetika vazirligi ma'lumotlari, 2024) O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "Transport tizimining tabiiy gaz iste'molidagi ulushi." – Toshkent, 2024.

[12](Moliya vazirligi prognozlari, 2023) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "Iqtisodiyot tarmoqlarida energiya tejamkorlik loyihalari moliyalashtirish prognozlari." – Toshkent, 2023.

[13](UNEP, 2021)United Nations Environment Programme (UNEP). Green Transport and Climate Change Report. – Nairobi, 2021.

MINTAQADA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA OZIQ- OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH AHAMIYATI(XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

**Saurova Inobat Ikramovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti.**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqadagi qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va rivojlanish tendensiyalari va rivojlanishga ta'sir etuvchi bir qator muammo va tahdidlar tahlil etilgan bo'lib, qishloq xo'jaligi rivojlanishida jamiyat uchun oziq-ovqat xavfsizligining qanchalik muhim va dolzarb mavzu ekanligi yoritilgan. Oziq-ovqat mahsulotlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizdagi beqiyos o'rni va siyosiy vaziyat beqaror bir paytda jamiyat uchun oziq-ovqat mahsulotlarining ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, tahdid va xavflar, ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzi, Global Food Security Index(GFSI) 2022, Global Hunger Index(GHI)

Аннотация. В данной статье анализируется сельскохозяйственная инфраструктура и тенденции развития в регионе, а также ряд проблем и угроз, влияющих на развитие, подчеркивая важность и актуальность продовольственной безопасности для общества в сельскохозяйственном развитии. В ней описывается уникальная роль продуктов питания в нашей

социально-экономической жизни и важность продуктов питания для общества в периоды политической нестабильности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, угрозы и риски, социально-экономический образ жизни, Глобальный индекс продовольственной безопасности (GFSI) 2022, Глобальный индекс голода (GHI)

Abstract. This article analyzes the agricultural infrastructure and development trends in the region, as well as a number of problems and threats affecting development, highlighting the importance and relevance of food security for society in agricultural development. It describes the unique role of food products in our socio-economic life and the importance of food products for society in times of political instability.

Keywords: food security, threats and risks, socio-economic lifestyle, Global Food Security Index(GFSI) 2022, Global Hunger Index(GHI)

Kirish. Mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiy etishida qishloq xo‘jaligi muhim strategik ahamiyatga ega soha hisoblanadi. Ayniqsa, hozirgi siyosiy beqaror davrda barcha mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi industriyasi va oziq-ovqat xavfsizligi juda muhim omil deb qaralmoqda. **Oziq-ovqat mahsulotlari** tushunchasi umumiy jihatdan qaraganda jamiyatda insonlar yashashi va hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan omillar hisoblanadi. Uning xavfsizlik tushunchasi bilan birikishi esa insonlarning manfaatli yashashini ta’minlaydigan tushunchaga aylanadi. Ya’ni oziq-ovqat xavfsizligi bu insonlarga zarur bo‘lgan mahsulotlarning yetarlicha va sifatli hamda sog‘liqqa zarar yetkazmaydigan bo‘lishini anglatadi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti(FAO)ning ta’rifiga ko‘ra: “**Oziq-ovqat xavfsizligi** — bu har bir inson jismonan va iqtisodiy jihatdan sog‘lom va faol hayot kechirish uchun yetarli, xavfsiz va foydali oziq-ovqat bilan doimiy ta’minlangan bo‘lishi holatidir”⁵⁰.

Mazkur tarmoq insonlarning sog‘lom hayot tarzini belgilovchi muhim omil bo‘lganligi tufayli, ayni damda jahon mamlakatlarida global muammolardan biri hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, har yil dunyo bo‘yicha taxminan 600 million kishi zaharlanilgan oziq-ovqat (kontaminatsiyalangan oziq-ovqat) iste’mol qilgani uchun kasallikka chalinadi, shulardan 420 000 ming kishi olamdan o‘tadi. Shuningdek, bolalar ayniqsa zaifdir: 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar orasida har yili 125 000 dan ortiq bolalar oziq-ovqat bilan bog‘liq kasalliklardan vafot etadi. Bu muammoning global ko‘lamga egaligi hisobga olinib, BMT Bosh assambleyasi iqtisodiy masalalarni ko‘rib chiquvchi ikkinchi qo‘mitasi 7 -iyunning **Butunjahon**

⁵⁰ https://socialprotection.org/learn/glossary/food-security?utm_source

oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi kuni deb e'lon qildi.⁵¹ Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta'minlashda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi tarmog'i, ayniqsa, ahamiyatlidir.

Asosiy qism. Qishloq xo'jaligi iqtisodiy taraqqiyotning dastlabki asosi va doimiy ta'minotchisi vazifasini bajaradi. Mamlakatimizda ham qishloq xo'jaligi tarmog'i salmog'i kundan- kunga rivojlanib muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu sohani rivojlantirish uchun ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 5.04.2023-yildagi PQ-113-sonli “ 2023-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlashni kengaytirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari” to'g'risidagi qarori, shuningdek 30.07.2020-yildagi PQ-4795-sonli qarori “ Agrar ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi qarori hamda 23.02.2023-yildagi PQ-69-sonli “Qishloq xo'jaligida aholi bandligini oshirish va yer uchastkalaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari” to'g'risidagi qarorlari asosida juda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga 3.02.2025-yildagi O'RQ-1023-sonli “Oziq-ovqat xavfsizligi” to'g'risidagi qonunga muvofiq yurtimizda oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini ta'minlash davlat siyosati sifatida qaraladi.

So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston **Global Food Security Index(GFSI) 2022** reytingida 73-o'rinni egallagan. 2019-2022-yillarga ya'ni pandemiya davriga nisbatan O'zbekiston 12 pozitsiya yuqoriga ko'tarilgan va eng yaxshi taraqqiy etgan mamlakatlardan biri deb hisoblangan. **Global Hunger Index(GHI)** ma'lumotlariga qaraydigan bo'lsak, Markaziy Osiyo mintaqasida so'nggi 20 yilda oziq-ovqat xavfsizligi darajasi sezilarli yaxshilanishi kuzatishimiz mumkin. Mamlakatimiz ko'rsatkichlari chegaradosh hududlar bilan taqqoslaganda ijobiy o'zgarishlarga ega. Bu ko'rsatkichlarni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

1-jadval. Markaziy Osiyo davlatlarining Global Hunger Index(GHI) ko'rsatkichlari⁵²

Markaziy Osiyo mamlakatlari	2000	2008	2016	2024	Reytingdagi o'rn
Uzbekistan	24,3	13,2	5,9	<5	22
Kazakhstan	11,2	11,1	5,6	5,3	28
Turkmenistan	20,2	14,4	10,5	9,5	53
Tajikistan	39,9	28,1	16,0	13,7	65

⁵¹ <https://kun.uz/84345796>

⁵² <https://www.globalhungerindex.org/> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Kyrgyzstan	17,2	12,9	8,6	6,8	39
Afghanistan	49,6	35,7	27,1	30,8	116

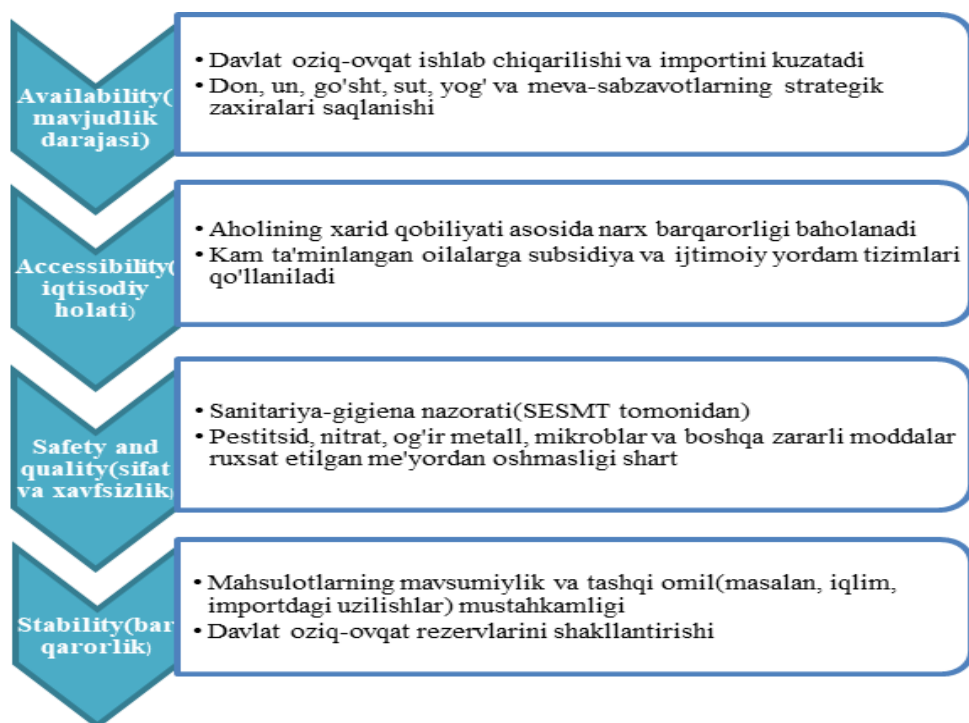
Jahonda 2050-yilga borib aholi soni 9,8 milliard kishiga yetishi, aholining oziq-ovqat talabi 60 foizga, go'sht va sut mahsulotlariga talab mos ravishda deyarli 70 va 55 foizgacha o'sishi va shu davrda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yer va suv resurslarining nisbatan kamayishi va bu jarayonning davom etishi prognoz qilinmoqda.⁵³ Bu prognoz Global ochlik drajasini aniqlashda oldimizda muhim vazifalar borligini anglatadi. Umuman olganda, Global ochlik darajasi mamlakatdagi aholining jon boshiga to'g'ri keladigan me'yoriy fiziologik talab qanchalik darajada ekanligiga ko'ra aniqlanadi. Kaloriya va ozuqaviy moddalar iste'moli 1 kishiga o'rtacha kunlik iste'mol 2100-2400 kkal dan kam bo'lmasligi kerak. Sog'lom turmush kechirish uchun zarur bo'ladigan ozuqaviy moddalar ya'ni oqsillar, yog'lar, uglevodlar va vitaminlar hamda mineral moddalar aholi jon boshiga nisbatan hisoblanganda yoshi va jinsiga nisbatan o'rtacha me'yor aniqlanadi. O'zbekistonda o'rtacha aholining kunlik energiya ehtiyoji:

- 2200-2800 kkal/kun atrofida(yosh, jins, mehnat turiga qarab);
- Oqsillar- 70-90 g/kun;
- Yog' - 70-80 g/kun;
- Uglevod- 300-400 g/kun;

Umuman olganda, aholi sog'lom hayot kechirishi uchun yetarli, sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari barqaror ta'minlanishi lozim. Oziq-ovqat xavfsizligi milliy xavfsizlikning ajralmas qismidir. Oziq-ovqat xavfsizligini aniqlashning 4 ta asosiy mezon mavjud:

Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosati barqarorligiga qaramay, har bir hududda yetarlicha muammo va kamchiliklar mavjud. O'zbekistonning umumiy ekin maydonlarining taxminan 10 foizi Xorazm viloyatiga to'g'ri keladi. Xorazm mamlakatimizdagi muhim agrar hududlardan biri. Viloyatimizda asosan chorvachilik va go'sht, sut mahsulotlari, shuningdek sabzavot, poliz va meva-sabzavotchilik hamda paxta va don(g'alla) va boshqa ko'plab ekin mahsulotlari yetishtiriladi.

⁵³ T.D.Doschanov, I.B.Matkarimov, J.E.Ataev, A.T.Doschanov " Agrotexnologiyalarni ishlab chiqarish-ta'minot-iste'mol bo'g'inlari boshqaruvining iqtisodiy-ijtimoiy mexanizmini takomillashtirish(Agrobiokimyoviy xizmatlari misolida)" Monografiya

**1-1-
rasm**

. Oziq-ovqat xavfsizligini aniqlashning 4 ta asosiy mezon⁵⁴

Viloyat eksportida oziq-ovqat mahsulotlari kata ulush egallaydi. Amaliy misol tariqasida, 2024-yilda Xorazm viloyati 427,5 mln dollar qiymatdagi tovar va xizmatlar eksporti amalga oshirilgan. Shundan, oziq-ovqat mahsulotlari va tirik hayvonlar 56,4 foiz ulushga ega. Bu Xorazm viloyatining mamlakatimiz qishloq xo'jaligi iqtisodiyotida sezilarli rol o'ynashini ko'rsatadi. Buni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

2-jadval. Xorazm viloyatining yillar davomida eksport va import aylanmasi⁵⁵

Yillar	Eksport	Import
2023	304,2 mln	576,9 mln
2024	427,5 mln	525,8 mln
2025 I chorak	186,3 mln	201,6 mln

So'nggi yillarda mamlakat miqyosidagi strategik rejalar va Prezidentimizning qaror va farmonlari asosida viloyatimiz qishloq xo'jaligi sektoridagi mavjud muammo va kamchiliklarga yechim topilmoqda. Xususan, 24.02.2021-yildagi PQ-5005-sonli qarorga muvofiq 2021-2023-yillarga mo'ljallangan strategik reja asosida

⁵⁴ Muallif ishlanmasi

⁵⁵ Xorazm.stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

hududiy kollektor-drenaj tarmoqlari ta'mirlandi va rekostruksiya qilindi. Buning natijasida, bu ayrim hududlarda yerlarda sho'rlanish va suv to'planishining kamayishiga yordam berdi. Qo'shimcha ravishda, viloyatda tomchilatib sug'orish va suv tejovchi texnologiyalar tadbiq etildi. Oqibatda, viloyatdagi suv tanqisligi beqaror bir vaziyatda suv ta'minotida barqarorlik yaxshilandi. Shunday bo'lsada, viloyat qishloq xo'jaligida tizimidagi nosozlik va muvofiqlashtirish muammolari hali hal qilinishi lozimligi bugungi kundagi dolzarb mavzudir. Misol tariqasida, tomchilatib sug'orish tizimida hamma holatda ham biz kutgan natija bermasligi mumkin, uskunaning noto'g'ri o'rnatilishi orqali kata xarajatga tushish ehtimoli kuchli, buning uchun qishloq xo'jaligi sektorida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarning bilim va ko'nikmalari texnika va innovatsion qishloq xo'jaligi uskunalarini har jihatdan mukammal tushunib ularni o'rnatilishi va to'g'ri foydalanishni va natijada eng kamxarajat bilan kutilgan natijaga erishishni bilish lozim. Hammaga ma'lum, qishloq xo'jaligi innovatsion uskunolari ancha qimmat va ularni olib kelish ancha mashaqqat talab etadi, shu tufayli dehqon va fermer xo'jaliklariga yangi investitsion va xalqaro moliyalashtirilgan loyihalar ishlab chiqish va ular uchun imtiyozli kreditlarni ajratib ularni qo'llab-quvvatlash lozim. Innovatsion sug'orish texnologiyalari hali hamma hududlarda teng foydalanilayotgani yo'qligi sababli viloyatimizning barcha hududlaridagi dehqon va fermerlarni jalb qilib viloyatimizdagi suv ta'minotining barqarorligini ta'minlash chora tadbirlarini amalga oshirish kerak. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi ba'zi chora-tadbirlarni yechim sifatida qarash lozim:

- ✓ Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda aholining jon boshiga to'g'ri keladigan me'yoriy fiziologik talabga yetarli bo'lgan kaloriyani ta'minlashga erishish;

- ✓ Eksportga chiqayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining hajmini aniqlab, aholi uchun zarur oziq-ovqat zaxirasi balansini me'yorda tutish;

- ✓ Xorazm viloyati barcha hududlarni sug'orish tizimi yangi innovatsion suv tejovchi texnologiyalarga almashtirilishini ta'minlash;

- ✓ Viloyat fermer va dehqon xo'jaliklariga zarur ish qurollari va innovatsion texnikalarni joriy qilishi uchun yangi investitsion loyihalarni ishlab chiqishni ta'minlash va ularni qo'llab quvvatlash uchun imtiyozli kreditlarni joriy etish;

- ✓ Mintaqa qishloq xo'jaligini rivojlantirishda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning asosiy tabiiy, iqlim, iqtisodiy-ijtimoiy va demografik hamda innovatsion omillarni hisobga olgan holda aniqlash zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi va oziq-ovqat mahsulotlarining aholi jon boshiga yetarli miqdorda ta'minlanganligini O'zbekistonning butunjahon reytinglarida 22-o'rinni egallaganidan ham bilishimiz mumkin. O'zbekiston aholisining 3/1 qismi qishloq xo'jaligi bandligi ham mamlakatimizda qishloq xo'jaligining ahamiyatini yanada boyitadi. Shuningdek yurtimizning barcha viloyatlari kabi Xorazm viloyatining yalpi hududiy mahsulot(YHM) tarkibida agrar sektori katta ulushga ega, shu bilan birga oxirgi 5 yil ichida qishloq xo'jaligi sektori barqaror o'sishda 3-7 foizga oshdi. Yuqorida keltirib o'tilgan muammo va kamchiliklar bartaraf etilishi natijasida, viloyatimizda qishloq xo'jaligi oziq-ovqat mahsulotlarini xavfsiz va barqaror yetishtirish, uni qayta ishlash va saqlash tizimli yo'lga qo'yilishi ta'minlanadi. Natijada, aholi sog'lom turmush tarzini davom ettirish uchun yetarli ozuqaviy sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5.04.2023-yildagi PQ-113-sonli "2023-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlashni kengaytirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori
2. T.D.Doschanov, I.B.Matkarimov, J.E.Ataev, A.T.Doschanov "Agrotexnologiyalarni ishlab chiqarish-ta'minot-iste'mol bo'g'inlari boshqaruvining iqtisodiy-ijtimoiy mexanizmini takomillashtirish(Agrobiokimyoviy xizmatlari misolida)" Monografiya
3. www.fao.org
4. www.Xorazm.stat.uz
5. www.lex.uz

MINTAQALARNING IJTIMOIIY SALOHIYATI VA UNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Zoirov G'olibjon Toshtemir o'g'li, Qarshi DU tayanch doktoranti

So'nggi yillarda mamlakatimizda hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, aholining turmush darajasini oshirish hamda inson kapitalini yanada rivojlantirish borasida tizimli islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, "O'zbekiston-2030" strategiyasida har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar yaratish, mintaqalarda ijtimoiy sohalarni kompleks rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Ushbu yondashuv

mintaqalarning ijtimoiy salohiyatini mustahkamlash orqali barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida e'tirof etiladi.

Ayniqsa birinchi ustuvor yo'nalishida - har bir insonning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga qaratilgan ijtimoiy islohotlar belgilangan. Ushbu yo'nalish mintaqalarda ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy himoya tizimlarini modernizatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Bu esa mintaqalarning ijtimoiy salohiyatini oshirish orqali iqtisodiy faollik, ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini ko'paytirish uchun muhim zamin yaratadi. Shu boisdan, strategiya mintaqaviy ijtimoiy salohiyatni mamlakatning umumiy rivojlanish modelining ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi.[1]

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning rivojlanish istiqbollari, avvalo, ularning ijtimoiy salohiyat darajasi bilan belgilanadi. Mazkur salohiyat tarkibida inson kapitali asosiy omil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ko'plab zamonaviy tadqiqotchilar ushbu tushunchalarni bir-biridan keskin ajratmay, ularni sinonim sifatida qo'llaydilar. Buning natijasida mazkur masalani chuqur va tizimli tahlil etishda muayyan metodologik qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Hududiy ijtimoiy salohiyat va uning tarkibiy qismlari - inson salohiyati, inson kapitali hamda ijtimoiy infratuzilma tushunchalari ilmiy jamoalarda keng muhokama qilinib, turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan. Xorijiy olimlardan Teodor Shuls, V.Felkner, J.Tinbergen, A.Xirshman, R.Yoximsen, J.Gelbreyt; MDH mamlakatlari tadqiqotchilaridan S.V.Kuznetsov, D.G.Rodionov, M.A.Nugaev, T.V.Zaytseva, O.V.Zaborovskaya, A.A.Butorina hamda O'zbekiston olimlaridan T.M.Axmedov, T.I.Mardanaqulov, X.X.Egamberdiyev va boshqalar bu yo'nalishda muhim ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Har qanday ilmiy yondashuvdan qat'i nazar, inson kapitali va ijtimoiy salohiyatni yagona konseptual maydonda tahlil qilish, ularning o'zaro farqli va umumiy jihatlarini aniqlash muhim ilmiy vazifalardan biridir. Ijtimoiy salohiyat murakkab, ko'p qirrali tizim bo'lib, uning hududiy xususiyatlari alohida e'tiborga loyiqdir. Hududning ijtimoiy salohiyati jamiyatning barqaror hayotiy faoliyatini ta'minlashga xizmat qiluvchi omillar majmui asosida shakllanadigan tizimli struktura sifatida namoyon bo'ladi.

"Ijtimoiy salohiyat" tushunchasini talqin etishda bir qator olimlar turlicha yondashuvlarni ilgari surganlar, ya'ni bu atama mazmunini izohlashda ularning fikrlari o'ziga xos jihatlar bilan farqlanadi.

Xususan, Ijtimoiy salohiyat - insonning, ijtimoiy birlikning koʻzlangan yoki belgilangan maqsadga erishish qobiliyati," "uchta xususiy salohiyatlari - aholining byudjet taʼminoti, demografik holati, shaxsiy xavfsizligi yigʻindisi [2].

Ijtimoiy salohiyat - obyektlarning harakat qilish, oʻzaro taʼsir qilish, xatti-harakatlarni amalga oshirish qobiliyatlarini tavsiflovchi elementlardan iborat tizimli tuzilma boʻlib, ushbu toifalarning hayotiy faoliyati va ijtimoiy salohiyatni qayta tiklash uchun sharoit yaratadi[3].

Turli taʼriflardagi farqlarni hisobga olib, ijtimoiy salohiyatning tarkibiy elementlarini shaxsiy va maʼmuriy-boshqaruv jihatlaridan batafsil tahlil qilamiz.

Shaxsiy komponent inson salohiyati va kapitali xususiyatlari bilan ifodalanib, quyidagi subpotensiallar uning tarkibiy qismlari hisoblanadi: kasbiy-mehnat salohiyati - kadrlar malakasi va uni oshirish imkoniyati; innovatsion salohiyat - xodimlarning oʻz oldiga qoʻyilgan vazifalarni hal etishga ijodiy yondashuvi, ularning ratsionalizatorlik va yangiliklarni hayotga tatbiq etish qobiliyati; taʼlim salohiyati - xodimlarning taʼlim darajasi va uni oshirish imkoniyatlari; maʼnaviy-axloqiy salohiyat - xodimlarga xos boʻlgan intellektuallik, axloqiy meʼyorlar, ahloq; salomatlik salohiyati - ishchilarning psixofizik xususiyatlari.

Mintaqaning ijtimoiy salohiyatini yaratish va rivojlantirish shart-sharoitlarini ifodalovchi maʼmuriy-boshqaruv komponenti tarkibiga quyidagilar kiradi: hududda ijtimoiy infratuzilmani yaratish va uni takomillashtirish; aholini ish bilan taʼminlash qobiliyati; aholini ishsizlikdan himoya qilish va bandligini taʼminlash; boʻsh vaqtni oʻtkazish, madaniyat, sport tashkilotlari mintaqaviy xizmatlaridan foydalanish imkoniyati; xavfsiz mehnat sharoitlari va raqobatbardoshlikni yaratish va qoʻllab-quvvatlash qobiliyati; hudud darajasida aholining ijtimoiy himoyasini taʼminlash; hududda sogʻliqni saqlash sohasining rivojlanish darajasi; hududda taʼlim sohasining rivojlanish darajasi[4].

Inson salohiyati ijtimoiy salohiyatning shaxsiy komponenti sifatida insonning individual xususiyatlari, jamiyat segmentlari va umuman butun ijtimoiy tuzilmaning turli jihatlarini oʻzida mujassam etgan murakkab tushuncha hisoblanadi. Bu tushuncha madaniy, innovatsion, intellektual, biologik, maʼnaviy hamda psixofiziologik xususiyatlar, qobiliyatlar va fazilatlarni oʻz ichiga oladi. U insonning maʼlum muhitda, muayyan vaqt oraligʻida shakllangan salohiyati boʻlib, uning oʻz bilim va koʻnikmalarini amaliyotda qoʻllash hamda oʻzgarish jarayonlariga integratsiyalashish qobiliyatini ifodalaydi[5].

Ijtimoiy salohiyatning boshqaruv (administrativ) komponenti nuqtayi nazaridan, eng avvalo, ijtimoiy salohiyatning holati va uni rivojlantirish sharoitlariga taʼsir

qiluvchi omillarga e'tibor qaratish lozim. Ushbu omillar hududiy ijtimoiy infratuzilmaning tarkibiy qismlari sifatida belgilanadi.

Infratuzilmaning tarkibiy qismlarini batafsil o'rganish va uning ta'rifini kengaytirish bo'yicha ilmiy ishlanmalar XX asrning ikkinchi yarmida A.Xirshman, R.Yoximsen, J.Gelbreyt, A.Yangson, Kushner va K.Balkus tomonidan olib borildi[6].

Mahalliy ilmiy manbalarda infratuzilmaning tarkibiy qismlariga oid turli tasniflar keltirilgan. Tadqiqotchilar ijtimoiy, bozor, institutsional va iqtisodiy infratuzilma turlarini ajratib ko'rsatib, ularning barchasi jamiyatning hayotiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi muhim omillar sifatida talqin qiladilar. Mazkur komponentlardan biriga urg'u berish, odatda, terminologik yondashuvning o'ziga xosligini belgilaydi. Shu bilan birga, mavjud yondashuvlarning har biri, aslida, inson, ishchi kuchi, korxona yoki boshqa obyektlarning faoliyatini ta'minlovchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. [7].

Mintaqaning ijtimoiy salohiyatini samarali boshqarish, bizning fikrimizcha, uning mohiyatini chuqur anglash va inson salohiyati ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir etuvchi mintaqaviy resurslarni hisobga olish bilan bir qatorda, shaxslar, ijtimoiy guruhlar, turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik subyektlari hamda mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik jarayoniga tayanishi lozim.

Bizning fikrimizcha, hududlarning ijtimoiy salohiyatini boshqarish modelini shakllantirish jarayonida quyidagi asosiy omillarga alohida e'tibor qaratish zarur, deb hisoblaymiz:

Hududiy ehtiyojlarni tahlil qilish va baholash maqsadida har bir hududning o'ziga xos ijtimoiy, madaniy hamda iqtisodiy imkoniyatlarini chuqur o'rganish, mavjud resurslarni aniqlash va ularning asosida maqsadli rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Aholining ijtimoiy faoliyatdagi ishtirokini kengaytirish maqsadida jamoatchilik fikrini hisobga olgan holda, aholining boshqaruv jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlash, ularni hududiy rivojlanish tashabbuslariga jalb etish va inson salohiyatining takror ishlab chiqarilishini rag'batlantirish zarur.

Ta'lim tizimi va inson kapitalini rivojlantirish maqsadida hududlarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, malaka oshirish va qayta tayyorlash dasturlarini yo'lga qo'yish orqali aholining raqobatbardoshligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyot va innovatsion boshqaruvni joriy etish maqsadida hududiy boshqaruv tizimida raqamli texnologiyalarni keng qo'llash, ma'lumotlar

tahliliga asoslangan qaror qabul qilish tizimini yo'lga qo'yish ijtimoiy salohiyatni samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Hududiy ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirish maqsadida sog'liqni saqlash, ta'lim, transport va kommunikatsiya kabi ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish orqali aholining turmush darajasini oshirish va hududning raqobatbardoshligini kuchaytirish dardkor.

Ekologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida ijtimoiy salohiyatni rivojlantirish jarayonida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va aholining ekologik madaniyatini oshirish muhim yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

Shunday qilib, ta'kidlangan jihatlar hududiy ijtimoiy salohiyatni boshqarish samaradorligini oshirish hamda uning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy yo'nalishlar sifatida e'tirof etiladi.

MANBA VA ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-sonli farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>.

2. Социальный потенциал региона как фактор развития северных территорий: монография / А.А. Дрегалю, В.И. Ульяновский, В.В.Брызгалов, В.И. Крикуненко, Т.П. Шехина / Под ред.академика РАН, проф. А.А. Дрегалю, академика РАН, проф. В.И.Ульяновского.-Архангельск: Изд-во СГМУ, 2008. - 400 с.

3. Докторович, А. Б. О сохранении и развитии человеческого потенциала / А. Б. Докторович // Пространство и время. - 2011. - № 4 (6). - С. 125-130.

4. Баранова И.В. Интеграция человеческого потенциала в структуру социального потенциала региона / Баранова И.В. // Современные аспекты экономики и управления: сборник научных статей аспирантов, соискателей и докторантов - 2018. - С. 215.

5.Баранова И.В. Проблемы управления социальным потенциалом // Журнал правовых и экономических исследований. - 2014. - №2 1. - С. 165-170

6. Joanna M. Moczydlowska, 2015. "Empowerment - A New Look At Activaiting Human Potential In An Organization. Measures Of Empowerment," GUT FME Conference Publications, in: Katarzyna Stankiewicz (ed.), Contemporary Issues and Challenges in Human Resource Management, chapter 7, pages 78-86, Faculty of Management and Economics, Gdansk University of Technology.

7. Марданакулов Т.И., Егамбердиев Х.Х. Развитие рыночной инфраструктуры региона в условиях модернизации экономики // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 4-1 (69). - С. 1042-1045. Маяковский И.В. Инфраструктура традиционного сектора экономики северного региона России // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 1 (54). - С. 381-386. Смирнова О.А. Социальная инфраструктура региона: сущность, проблемы развития // «Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение» - 2014. - № 2 (38).

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA BANDLIK INFRATUZILMASINING AHAMIYATI

Durumov Temur G‘olibovich, Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda bandlik infratuzilmasining rolini o‘rganadi. Tadqiqotda bandlik infratuzilmasi tushunchasi, uning asosiy komponentlari (mehnat bozori institutlari, kasbiy ta’lim tizimlari, transport va raqamli infratuzilma, axborot-tahlil tizimlari) tahlil qilingan. Maqolada 2025-2030 yillar uchun amaliy tavsiyalar va strategik yo‘nalishlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: bandlik infratuzilmasi, mintaqaviy rivojlanish, mehnat bozori, inson kapitali, kasbiy ta’lim, iqtisodiy o‘rish, O‘zbekiston, Markaziy Osiyo.

Аннотация. В данной статье исследуется роль инфраструктуры занятости в социально-экономическом развитии регионов. В исследовании проанализированы понятие инфраструктуры занятости, её основные компоненты (институты рынка труда, системы профессионального образования, транспортная и цифровая инфраструктура, информационно-аналитические системы). В статье предложены практические рекомендации и стратегические направления на 2025-2030 годы.

Ключевые слова: инфраструктура занятости, региональное развитие, рынок труда, человеческий капитал, профессиональное образование, экономический рост, Узбекистан, Центральная Азия.

Abstract. This article examines the role of employment infrastructure in the socio-economic development of regions. The study analyzes the concept of employment infrastructure and its main components (labor market institutions, vocational education systems, transport and digital infrastructure, information-analytical systems). The article proposes practical recommendations and strategic directions for 2025-2030.

Keywords: employment infrastructure, regional development, labor market, human capital, vocational education, economic growth, Uzbekistan, Central Asia.

Kirish. XXI asrda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi katta darajada bandlik infratuzilmasining samaradorligiga bog‘liq. Jahon Banki va OECD ma’lumotlariga ko‘ra, infratuzilmaga investitsiyalar iqtisodiy o‘shish va bandlikni ta’minlashning asosiy omilidir. Bandlik infratuzilmasi – bu ish bilan ta’minlash xizmatlari, kasbiy ta’lim muassasalari, ishga joylashtirish markazlari, mehnat bozorini tahlil qilish tizimlari va mehnat resurslarini rivojlantirish dasturlarining integratsiyalashgan tizimi⁵⁶.

Zamonaviy sharoitda mintaqalar o‘rtasidagi raqobat kuchayib bormoqda va mintaqalarning raqobatbardoshligi ularning inson kapitalini rivojlantirish va samarali ishga joylashtirish qobiliyatiga bog‘liq . Bandlik infratuzilmasi mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida strategik ahamiyatga ega, chunki u mehnat bozorining ehtiyojlari va ishchi kuchining malakasi o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlaydi.⁵⁷

Bandlik infratuzilmasi mintaqaviy iqtisodiyotning muhim komponenti bo‘lib, u quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

1-jadval. Bandlik infratuzilmasining asosiy komponentlari[5].

Komponent	Vazifasi	Asosiy ko‘rsatkichlar	Xalqaro tajriba
Mehnat bozori institutlari	Ishchilar va ish beruvchilar o‘rtasida vositachilik	Ish qidirayotganlar soni 30-40% kamayadi	AQSh mehnat birjalari tizimi
Kasbiy ta’lim tizimlari	Inson kapitalini shakllantirish	Malakali kadrlar 50-60% oshadi	Evropa ESF va ERDF dasturlari
Transport infratuzilmasi	Ish joylariga kirishni ta’minlash	Transport xarajatlari 20-30% kamayadi	Chili metro tizimi tajribasi
Raqamli texnologiyalar	Masofaviy ish imkoniyatlari	Mehnat bozori qamrovi 2-3 baravar kengayadi	AKT rivojlanish dasturlari
Axborot-tahlil tizimlari	Mehnat bozorini monitoring	Siyosat samaradorligi 40-50% oshadi	OECD tahlil platformalari

Bandlik infratuzilmasi mintaqaviy iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Birlamchi ta’sir - bu yangi ish o‘rinlarini yaratish va mehnat samaradorligini oshirish. AQSh Iqtisodiy Rivojlanish Ma’muriyati (EDA)

⁵⁶ U.S. Department of Labor. (2006-2009). Workforce Innovation in Regional Economic Development (WIRED) Initiative.

⁵⁷ OECD. (2024). Job Creation and Local Economic Development 2024

ma'lumotlariga ko'ra, mintaqaviy innovatsiya va texnologiya markazlariga investitsiyalar o'rtacha 5-7 yil ichida 15-20% ko'proq ish o'rinlarini yaratadi.⁵⁸

Ikkilamchi ta'sir - bu mintaqaning raqobatbardoshligini oshirish va investitsiyalarni jalb qilish. Infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalar transport va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, bu esa bozorlarga kirishni osonlashtiradi va mehnat unumdorligini oshiradi⁵⁹.

AQSh Mehnat Departamentining Mintaqaviy Iqtisodiy Rivojlanishda Ishchi Kuchini Innovatsiya Dasturi (WIRED) 2006-2009 yillarda 39 mintaqada amalga oshirildi. Dastur mintaqaviy iqtisodiyot va mehnat bozorini integratsiyalashtirishga yo'naltirilgan edi. Birinchi avlod mintaqalari 3 yil davomida 15 million dollar investitsiya oldi va mahalliy iqtisodiyotni qayta tiklashga erishilgan.⁶⁰

Evropa Ittifoqida Evropa Ijtimoiy Fondi (ESF) bandlik va mehnat mobilligini qo'llab-quvvatlash uchun asosiy vositadir. ESF faol mehnat bozori siyosati, o'z-o'zini band qilish, mehnat bozori institutlari va boshqa choralar orqali bandlik va mehnat mobilligini oshirishga investitsiya qiladi. Bundan tashqari, Evropa Mintaqaviy Rivojlanish Fondi (ERDF) innovatsiya, tadqiqot va rivojlanish, moliyaga kirish, infratuzilmani rivojlantirish orqali ish joylarini yaratish sharoitlarini yaxshilaydi.⁶¹

Xitoyda qishloq infratuzilmasi rivojlanishi mehnat unumdorligini oshirishda muhim rol o'ynadi. 1996-yilgi qishloq xo'jaligi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, infratuzilma qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jaligi bo'lmagan iqtisodiyotning mahsuldorlik farqlarini tushuntirishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng katta aholisi (37 million kishi) bor mamlakatdir va barqaror bandlikni ta'minlash hukumat siyosatining ustuvor yo'nalishidir. 2024-yilda mamlakat YaIMning 6.5% o'sishiga erishdi, xususiyl iste'mol 7.5% o'sdi. Biroq, mintaq hali ham bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda⁶²:

⁵⁸ Castillo, A. Y. (2023). Regionally Focused Investments Build Meaningful Economic Ecosystems.

⁵⁹ World Bank. (2024). How does infrastructure contribute to job creation?

⁶⁰ U.S. Department of Labor. (2006-2009). Workforce Innovation in Regional Economic Development (WIRED) Initiative.

⁶¹ European Commission. (n.d.). Employment and labour market Mobility. Inforegio – Regional Policy.

⁶² The Times of Central Asia. (2024). Central Asia as an Emerging Economic Region.

4-jadval. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlarning mehnat bozori ko‘rsatkichlari (2023-2024)

Mamlakat	Aholi (mln)	YaIM o‘sishi (%)	Ishsizlik (%)	Oliy ta’lim qamrovi (%)	Logistika indeksi (o‘rin)
O‘zbekiston	37.0	6.5	8.4	31.5	88
Qozog‘iston	19.6	5.2	4.8	65.0	54
Qirg‘iziston	7.0	4.8	9.0	52.0	108
Tojikiston	10.1	7.0	n/a	28.0	125
Turkmaniston	6.5	n/a	n/a	15.0	n/a

Jahon Banki O‘zbekiston uchun ishlab chiqqan Mamlakatlar Hamkorlik Doirasida (CPF) uchta asosiy maqsad belgilangan: (1) xususiy sektorda bandlikni kuchaytirish, (2) inson kapitalini rivojlantirish va (3) yashil o‘shishga o‘tishni ta’minlash.⁶³

6-jadval. O‘zbekiston uchun bandlik infratuzilmasini rivojlantirish strategiyasi (2025-2030)[8].

Yo‘nalish	Asosiy chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija	Investitsiya	Muddat
Ijtimoiy infratuzilma	Yo‘llar, temir yo‘l, aeroportlar qurish	Logistika indeksi 88→60 o‘rin	\$10-15 mlrd	5-7 yil
Raqamli infratuzilma	5G tarmoqlari, keng polosali internet	Internet qamrovi 92%→98%	\$2-3 mlrd	3-5 yil
Ta’lim tizimi	Kasbiy ta’lim modernizatsiyasi	Oliy ta’lim qamrovi 31%→60%	\$3-5 mlrd	7-10 yil
Mehnat bozori institutlari	Zamonaviy ish birjalari yaratish	Ishsizlik 8.4%→5%	\$500 mln	3-5 yil
Xizmatlar sektori	Global innovatsion xizmatlarni rivojlantirish	Yuqori malakali ishlar 2%→10%	\$5-7 mlrd	5-7 yil
Mintaqaviy hamkorlik	Markaziy Osiyo ittifoqi	Savdo 30-40% oshishi	\$1-2 mlrd	5 yil

⁶³ World Bank. (2025). Uzbekistan Overview: Development news, research, data.

Jahon Banki hisobotida tavsiya etilishicha, O'zbekiston jismoniy va raqamli infratuzilmaga, shu jumladan yo'llar, temir yo'llar, aeroportlar va keng polosali internetga investitsiyalarni kengaytirishi kerak.⁶⁴ Telekommunikatsiya, havo va temir yo'l transportida davlat monopoliyalarini kamaytirib, bozorlarni liberallashtirish zarur. Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy hamkorligi savdo oqimlarini oshirishi va ko'proq va yaxshiroq ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Kazakhstan 14 ta maxsus iqtisodiy zonada (MEZ) 354 ta loyihani amalga oshirib, 25,500 kishini ishga joylashtirgan va 6.5 milliard dollar investitsiya jalb qilgan.

Xulosa. Bandlik infratuzilmasi mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omilidir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bandlik infratuzilmasiga investitsiyalar mehnat bozorining samaradorligini oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va mintaqalarning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Bandlik infratuzilmasi – bu alohida elementlarning yig'indisi emas, balki o'zaro bog'liq komponentlarning murakkab tizimi. Transport, ta'lim, raqamli texnologiyalar va mehnat bozori institutlari birgalikda maksimal samaradorlikka erishadi. Bandlik infratuzilmasini rivojlantirish tez natija bermaydigan, lekin uzoq muddatda yuqori daromad keltiruvchi investitsiyadir.

MINTAQADA KLASTERLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

**Kadirov San'at Yuldashevich, Urganch Ranch-texnologiya universiteti
Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizmlari, ularni rivojlanish sharoitlari va bu borada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы повышения эффективности кластеров в регионе, условия их развития и направления совершенствования механизмов повышения эффективности кластеров в этой связи.

Abstract. This article discusses the mechanisms for increasing the efficiency of clusters in the region, the conditions for their development, and the directions for improving the mechanisms for increasing the efficiency of clusters in this regard.

Kalit so'zlar. Mintaqa, klaster, samaradorlik, mexanizm, takomillashtirish, yo'nalish.

⁶⁴ World Bank. (2024). At Your Service?: The Promise of Services-led Growth in Uzbekistan.

Ключевые слова. Регион, кластер, эффективность, механизм, совершенствование, направление.

Key words. Region, cluster, efficiency, mechanism, improvement, direction.

Mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish uchun mexanizmlarni takomillashtirish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Avvalo, klaster a'zolari o'rtasida kuchli hamkorlikni rivojlantirish, axborot va tajriba almashishni yo'lga qo'yish zarur. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash klasterlarning raqobatbardoshligini oshiradi hamda yangi mahsulotlar yaratishga imkon beradi. Zamonaviy iqtisodiyot texnologik, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar asosida shakllangan, bilim, innovatsiya va raqamli texnologiyalarni boshqarishda ilg'or yondashuvlarni qo'llovchi iqtisodiy tizimni anglatadi. Buning uchun iqtisodiyotni masshtablashtirish hududiy yoki tarmoq darajasiga ega bo'lsa-da, klaster tushunchasi tarmoq ixtisoslashuviga ega bo'lgan hududiy iqtisodiyotni an'anaviy va innovatsion rivojlantirish tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishga alohida e'tibor qaratiladi [1]. Bu borada mintaqada iqtisodiyot tarmoqlarini innovatsion rivojlanish ko'rsatkichi sifatida klasterlar bo'yicha tadqiqotlarni amalga oshirishni taqozo qiladi. Ya'ni, avvalo, klaster alohida korxona uchun muqobil tadqiqot ob'ektiga aylanadi. Bunda hududlarning innovatsion rivojlanishi xorijiy davlatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish zarurati bilan belgilanadi. Bu klasterlarni rivojlantirish hududiy iqtisodiy tizim darajalariga ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga oladi [2].

Mintaqada klasterlarni rivojlanishi iqtisodiyotni strategik yo'nalishlariga asoslanadi. Ya'ni, iqtisodiyotni strategik rivojlantirish jarayonida klasterlar davlatning yangi sanoat siyosati kompleks mexanizmi unsuriga aylanadi [3]. Bu borada klaster yondashuvi afzalligi aynan mintaqaviy imkoniyatlarga e'tibor qaratishni asoslaydi. Chunki, klasterlar birinchi navbatda hududlarda shakllanadi. Bu o'ziga xos xususiyatlar va mintaqaviy farqlar, asosan, hududiy va iqtisodiy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi [4]. Bu orqali ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning istiqbolli rivojlanishi mintaqaviy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash uchun zarur bo'ladi. Unga asosan, mintaqaviy kompleksni rivojlantirishga ko'maklashish uchun strategiyalar qo'llaniladi. Bu borada moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlari, jumladan, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va grantlar klaster loyihalarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bozorni chuqur tahlil qilish va marketing strategiyasi orqali klasterlar o'z mahsulotlarini raqobatbardosh qilishlari mumkin.

Yana bir muhim jihat - infratuzilmani rivojlantirish, ayniqsa transport va kommunikatsiya sohalarini yaxshilash orqali ishlab chiqarish jarayonlarini

soddalashtirish va tezlashtirishdir. Raqamli texnologiyalarni keng qo'llash orqali resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyati oshadi. Davlat tomonidan qulay siyosat olib borish, soliqlar va boshqa moliyaviy imtiyozlar yaratish ham klasterlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni hisobga olgan holda ishlab chiqarishni tashkil etish klasterlarning uzoq muddatli samaradorligi uchun zarur. Mintaqaviy o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish klasterlarning o'sishini yanada rag'batlantiradi.

Mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarur. Klaster ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va axborot almashishni yo'lga qo'yish muhimdir. Bu orqali innovatsiyalar tezroq joriy etiladi va ishlab chiqarish jarayonlari samaraliroq bo'ladi. Malakali kadrlar tayyorlash va ularning bilim darajasini muntazam oshirish klasterning raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, jumladan subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar taqdim etish ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalarni keng qo'llash va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarini rag'batlantirish klasterlarning ilg'or texnologiyalar asosida ishlashini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Infratuzilmani rivojlantirish, ayniqsa transport va kommunikatsiya sohalarini yaxshilash ishlab chiqarish va taqsimot jarayonlarini tezlashtiradi hamda xarajatlarni kamaytiradi. Shuningdek, davlat siyosati va me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish klasterlarning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Natijada, mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizmlarining takomillashuvi iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa hududning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shulardan kelib chiqib, mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- hamkorlik va tarmoqlarni rivojlantirish. Klaster a'zolari o'rtasida yaqin hamkorlikni mustahkamlash, bilim va resurs almashishni rag'batlantirish orqali umumiy samaradorlikni oshirish.

- innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash. Yangi texnologiyalarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun moliyaviy va tashkiliy yordam ko'rsatish.

- kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish. Mutaxassislarni o'qitish, kasbiy rivojlanish dasturlarini tashkil etish orqali klasterlar intellektual salohiyatini kuchaytirish.

- moliyalashtirish va investitsiyalarni jalb qilish. Klasterlarga grantlar, subsidiyalar va imtiyozli kreditlar ajratish, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni rag'batlantirish.

- raqobatbardoshlikni oshirish. Bozor tahlillari, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va mahsulot sifatini yaxshilash orqali klaster mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlash.

- infratuzilmani rivojlantirish. Transport, kommunikatsiya, texnologik baza kabi infratuzilmani yaxshilash klasterning faoliyat yuritishini qo'llab-quvvatlaydi.

- raqamlashtirish va avtomatlashtirish. Ish jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish.

- davlat siyosatini qo'llab-quvvatlash. Klasterlarni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari va qonunlarini takomillashtirish, soliq va boshqa imtiyozlar berish.

- eksport salohiyatini oshirish. Mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirish, xorijiy bozorlarni o'rganish va yangi sheriklar topish.

- barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy mas'uliyatni hisobga olgan holda ishlab chiqarishni tashkil etish.

Mazkur yo'nalishlar klasterlarning umumiy samaradorligini oshirishga, innovatsion va raqobatbardosh iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa shuki, klaster samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish mintaqaning iqtisodiy o'sishi, yangi ish o'rinlari yaratish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini yanada mustahkamlash imkonini beradi. Bunda mintaqada klasterlarni rivojlantirish uchun ketma-ketlikka asoslangan modelni shakllantirish maqsadga muvofiq. Buning uchun innovatsion ekotizimni yaratish va samarali rivojlantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Брутян М.М. Проблема формирования инновационных кластеров как инструментов институционального и промышленного развития региональной экономики. // Вестник Евразийской науки, 2020, №1, Том 12. - с.

2. Просалова В.С. Влияние инновационной деятельности кластера на уровень инновационного развития региона. // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», Том 8, №5 (сентябрь - октябрь 2016). - с. 2

3. Suvorova L.A., Zaushitsyna L.L. The formation of the development model of the innovative industrial cluster and methods for evaluating its economic effectiveness. // SHS Web of Conferences 35, 01089 (2017). - pp. 1-5. ICIE-2017

4. Володко Л.П., Володко О.В. Развитие инновационно-промышленных кластеров в регионах. // стратегические ориентиры развития региональной экономики VII ежегодная международная конференция Волгоград, Волжский, 26-27 октября 2016 г. - с. 55.

XIVA XONLIGIDA ILMIY-ADABIY MUHITNI RIVOJLANISHIDA IQTISODIY OMILLARNING O‘RNI

Nazokat Farhod qizi Ahmedova, UrDU, Tarix kafedrası doktoranti

Xiva xonligida XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asr boshlarida vujudga kelgan adabiy muhiti o‘ziga xos xususiyatlarga egaligi bilan alohida ajralib turadi. Bu muhit ko‘plab shoirlar, xattotlar, ilm-fan namoyondalari, mohir tarjimonlar shakllanishida muhim omil bo‘ldi. Albatda bu kabi xususiyatlarning shakllanishida iqtisodiy omillarning ta‘siri katta. Xiva adabiy muhitining o‘ziga xos xususiyatlari sifatida quyidagilarni qayd qilish mumkin:

1. Madaniyat, adabiyot, san‘at taraqqiy etdi;
2. Tarjimachilik yuqori bosqichga ko‘tarildi;
3. Saroyda rasmiy-adabiy maktab shakllandi.
4. Boy an‘anaga ega musiqa rivoj topdi.
5. Lirik janrlar ko‘lami ortdi.
6. Tarixnavislik rivoj topdi, tarixiy asarlarning ko‘lami ortdi.
7. Tazkira yozish an‘anasi qayta tiklandi⁶⁵.

Tarixdan ma‘lumki, ilm-fan taraqqiy qilgan joyda tarjimonlik sohasiga ham e‘tibor kuchaygan. Bunga bir qator misollar keltirish mumkin. Ammo XIX asrgacha bo‘lgan davrda vujudga kelgan tarjima markazlar ham tarjimonlik bilan shug‘ullangan olimlar ham muayyan bir markazda ma‘lum bir maqsadni ko‘zlagan holda emas. Bu jihatdan XIX asrda yuzaga kelgan Xorazm tarjima maktabi alohida ahamiyat kasb etadi. Tarjima uchun asarlar tanlash saroy adabiy majlislarida voqe bo‘lgan. Bu kabi kechalarda o‘zbekcha kitoblar bilan birga forsha, arabcha kitoblar ham o‘qilgan va maqul ko‘rilgan asarlar tarjimonlarga topshirilgan. Tarjima qilingan asar haqqini ham xon o‘z xazinasidan himmatiga ko‘ra to‘lagan. Xonlikda taraqqiy qilgan xattotlik, tarixnavislik, she‘riyat namoyondalari uchun ham xon xazinasidan

⁶⁵ Husanova D. XIX asr 2-yarmi Xiva adabiy muhiti. Muhammad Rahimxon Feruz va Komil Xorazmiy //Universal xalqaro ilmiy jurnal.2024, 1(3).

mablagʻ ajratilgan va ular tadqirlanib, mukofotlanib borilgan. Bu jaroyon albatda iqtisodiy omillarga borib taqaladi va oʻz navbatida bu xonlikda ilm-fanning barcha sohalarini yanada taraqqiy qilishiga sabab boʻlgan.

Bu davrda Buxoro, Qoʻqon, Toshkent, Samarqand shaharlarida badiiy adabiyot yangi pogʻonada rivojlangani, ilgʻor ijodiy kuchlar yetishib chiqib, yangi asarlar yaratilgani singari Xorazmda ham badiiy ijodga, sheʻrga eʻtibor ortadi, madaniy hayot jonlanadi. Bu davrda Xivada yangi madrasalar, maktablar quriladi, oʻlkaning boshqa madaniy muzofotlar, xalqlar bilan aloqasi yaxshilanadi. Bu esa oʻz navbatida adabiy-madaniy aloqalar rivojiga ijobiy taʻsir oʻtkazgan⁶⁶. Xonlikda tarjima bilan shugʻullanmagan adib kam. Ularning barchasi sheʻriyat va tarjima bilan shugʻullanganlar. Xiva tarjima maktabi - Xiva xonligida vujudga kelgan va XVI asr boshidan XX asr boshlarigacha mavjud boʻlgan tarjima maktabi. Bu davrda koʻplab mashhur fors va arab tilidagi badiiy, tarixiy adabiyotlar oʻzbek tiliga tarjima qilingan. XIX asrda Muhammad Rahimxon Feruz tashabbusi bilan Xiva tarjima maktabiga asos solinadi, asosan arab, fors, ozarboyjon va usmonli turk tillaridan 150 dan ortiq asarlar tarjima qilinib, oʻzbek xalqining maʼnaviy mulkiga aylandi⁶⁷. Sanʼat va madaniyatga homiylik qilgan Muhammad Rahimxon II Feruz davrida tarjima maktabiga eʻtibor kuchaydi, uning rahbarligida bir qancha mumtoz adabiyotning nodir asarlari fors, tojik, arab va turk tillaridan oʻzbek tiliga tarjima qilingan. Hozirgi kunda Oʻzbekiston FA Sharqshunoslik instituti xazinasida saqlanayotgan tarjimalar koʻpchiligi xonning buyrugʻiga koʻra amalga oshirilgan tarjimalar hisoblanadi. Feruz yaratgan adabiy muhit sabab, Xivada koʻplab ijodkorlar va tarjimonlar yetishib chiqqan.

Tadqiqotchi M.Matyakubova yozishicha, bu davrda xonlikda Munis va Ogahiy, Dilovarxoʻja, Sayid Homid toʻra, Bobojon toʻra Azizov, Sodiq Rahmonquli, Ahmadjon Tabibiy, Nadimiy, Domullo Muhammad, Domullo Abdulqodir ibn Muhammadnazar, Domullo Bekmuhammad, Domullo Otajonxoʻja maxdum, Muhammadsharif Oxund, Hamdamiy, Tolibxoʻja, Sodiq Rahmonquli toʻra kabi tarjimonlar faoliyat olib borganlar⁶⁸. Shu bilan bir qatorda B.Sanoiy, Rojiy, M.Rafeʼ, Habibiy, Magʻfurxoʻja kabi koʻpchilikka uncha tanish boʻlmaganlari ham bor edi. Tadqiqotchilar F.Rasulova, T.Doʻschonov, S.Hasanov, A.Abdurasulov, A. Madraimov, G.Fuzailovalar ham Xiva xonligidagi tarjimonlik sanʼati va bir qator

⁶⁶ Комилов Н. Бу қадимий санъат. - Тошкент: 1988. Б.- 7.

⁶⁷ Шакирова Ш. Хоразм тасаввуф адабиётида Бобожон Санойининг илмий фаолияти. www.journal.fledu.uz Илмий-методик электрон журнал. – Б.177.

⁶⁸ Матёкубова М.М. XIX асрнинг иккинчи ярми - XX асрнинг бошларида Хива хонлигида китобат ва кутубхона тарихи. – Тошкент: 2012. – Б.154.

tarjimonlar faoliyati xususida ma'lumot berganlar⁶⁹. XIX asrning o'rtalarida Xorazmda 80 dan ortiq adib, olimu fuzalo muntazam ravishda tarjima ishlari bilan shug'ullangan⁷⁰. Xorazmda amalga oshirilgan tarjimalar birinchi marta O'zbekiston fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutining katta ilmiy xodimi Abdulla Nosirov tomonidan tasnif etilib, ma'lumotlar maxsus katalogga jamlangan. Jumaniyoz Sharipovning "O'zbekistonda tarjima tarixidan" nomli kitobida ham xorazmlik tarjimonlar haqida ma'lumot berilib, tarjima asarlarining qo'lyozma manbalari aniqlangan. A.Nosirov ma'lumotiga qaraganda, XIX asr boshidan XX asr boshlarigacha Xorazmda bir yuz yigirmata asar tarjima qilingan. Ulardan yigirma oltitasi adabiy va yigirma to'rttasi tarixiy asarlar, qolgani turli fanlarga oid kitoblar, falsafiy va diniy risolalardir⁷¹. Tarjima qilingan asarlarning barcha nusxalari Xivadagi turli kutubxonalarda saqlangan. Badiiy va tarixiy asarlar fors tilidan, diniy asarlar asosan arab tilidan tarjima qilingan.

Tarixan o'zbek adabiyotida Navoiy an'alarini ijodiy davom ettirgan katta iste'dod egasi Shermuhammad Munis o'zbek tilida ajoyib adabiy va tarixiy asarlar yaratgan va fors tilidagi ko'pgina tarixiy va adabiy asarlarni boshqa tillardan o'zbek tiliga tarjima etishda tashabbus ko'rsatgan Munis Mirxondning "Ravzat us- safo"⁷² asarining 1-jildi va 2- jildining yarmini tarjima qilgan.

Muhammad Rizo Ogahiy manbalarda ko'rsatilishicha, yigirmadan ortiq asarni fors tilidan o'zbekchaga tarjima qilgan. U tarjima qilgan asarlar ichida fors va arab tillaridan qilingan tarjimalar mavjud. Ogahiy yilnomalardan tashqari badiiy, falsafiy, didaktik yo'nalishdagi asarlarni ham tarjima qilgan. Tarjima qilingan asarlar Sharq adabiyotining namunalari bo'lib, ular turli xil xarakterdagi asarlardir. Tinimsiz mehnat, chuqur bilim va mustahkam irodaning mevasi bo'lgan bu tarjimalar haqida "... ixlos qalamini e'tiqod avroqiga surib.... Qudrati boricha sa'yu qo'shish"⁷³ maqsadini bildirgan Ogahiy "Ta'viz ul-oshiqin" devoni debochasida tarjima qilingan asarlarini ko'rsatib otadi: "Faqirning turki tili birla tarjima qilg'on kitoblari "Ravzat us-safo" ning ikkinchi daftaridan Chahoryori izom voqeasi va uchinchi daftari va "Nodirnama" va "Zafarnoma" va "Zubdat ul- hikoyat" va "Miftoh ut-tolibin" va "Axloq ul -Muhsiniy va Vosifiy" va "Nasihatnomai Kaykovus" va "Salomonu Ibsoli Jomiy" va "Gulistoni Sa'diy" va "Bahoristoni Jomiy" va "Ravzat us-safoyi Nosiriy"

⁶⁹ Абдурасулов А. Хива (тарихий-этнографик очерклар)... 98-бет; Расулова Ф., Дўсчонов Т. Ҳасанов С. Хоразм Маъмун академиясининг олис якин юлдузлари. – Б.178-197. Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. – Тошкент: "Шарк", 2007. – Б.135.

⁷⁰ Комилов Н. Бу кадимий санъат. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б. 192.

⁷¹ O'sha manba.

⁷² Қўлёзма. Ўз ФА ШИ. – № 3446.

⁷³ "Qobusnoma" tarjimasiga Ogahiy yozgan so'zboshi. O'z.SSSR FASHI. Qo'lyozmalar fondi. 1214 raqamli kitob.

ning bir daftari va “Daloil ul-hayrat sharhi” kim rum turkiysidin chig‘atoy tiliga o‘tkarildi “Tazkirayi Muqimxoniy” va “Tabaqoti Akbarshohiy” va “Haft paykari Nizomiy” va “Hasht bihishti Xisraviy” va “Yusuf Zulayhoyi Jomiy”, “Shohu gadoyi Hiloliy kim manzum bo‘ldi”⁷⁴. Bizgacha uncha ma‘lum bo‘lmagan “Miftoh at-tolibin”, “Shoh va gado“, “Zubdat al-hikoyat“, “Sharhi daloyil al-hayrat” ning o‘zbekcha tarjimalari ham saqlanib qolgan. Ogahiy ilmiy merosi haqida yirik ogahiyshunos olim S. Dolimovning quyidagicha fikr bildirgan: “Shoirning tarixiy asarlari, tarjimalari, poeziyasi klassik adabiyotimizning boy xazinasidir, shoir o‘zining bu ajoyib merosi bilan XIX asr klassik adabiyotimiz xazinasiga katta hissa qo‘shdi”⁷⁵.

Muhammad Yusuf Bayoniy ham tarjima san’atida bir qator ishlarni amalga oshirgan. Jumladan, fors tilidan “Vomik va Uzro” dostonini, Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan⁷⁶. Bayoniy tarjimalariga yana Atoulloh ibn Fayzulloh Sheroziyning “Ravzat ul-ahbob”⁷⁷, Mavlono Darvesh Ahmadning “Sahoyif al-axbor”⁷⁸ asarining birinchi va ikkinchi qismlarini, Abu Ja’far Muhammad ibn Jarir at-Tabariyning “Tarixi Tabariy”⁷⁹ kabi nasriy asarlar qatorida Kamoliddin Binoiyning “Shayboniynoma”⁸⁰ singari masnaviyda yozilgan tarixiy-badiiy asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

Xonlikdagi tarjimonlardan Dilovarxo‘ja Zayniddin Mahmud ibn Abduljalil Vosifiyning “Badoe’ ul-vaqoe’” asarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Bu tarixiy manba XIX asrning birinchi yarmida xon buyrug‘iga ko‘ra tarjima qilingan. Bu davrda tarjimon domulla Muhammad Ya’qub oxund Beshariqiyning tarjimalari ham alohida ahamiyatga ega. Tarjimon tomonidan Muhammadtohir ibn Muhammadtayib Xorazmiy qalamiga mansub “Xujjat us-solikin va rohat ut-tolibin” (Haqiqat yo‘lida yuruvchilar uchun dalil va haqiqatga intiluvchilar uchun rohat) asari 1911-yil tarjima qilingan. Xiva tarjima maktabining yirik namoyondalaridan Mulla Sayidnazarbek ibn Davlatnazarbek tomonidan Shamsiddin Somiyning “Durr ul-majolis” (Majlislar injusi) asari fors tilidan Feruz buyrug‘iga binoan o‘zbek tiliga tarjima qilingan⁸¹.

– B. 47-48.

⁷⁴ Ogahiy. O‘zbekiston FA nashriyoti, – T.: 1960. – B. 38-32.

⁷⁵ Ogahiy. Tanlangan asarlar. O‘zbekiston Davlat Badiiy adabiyot nashriyoti. – T.: 1958. – B. 24.

⁷⁶ Хасаний С. Хоразм маърифати олам кўзгуси. – Б. 295-296.

⁷⁷ Каралсин: // Қўлёзма.. Ўз ФА ШИ. – № 6910.

⁷⁸ Каралсин: // Қўлёзма.. Ўз ФА ШИ. – № 830.

⁷⁹ Каралсин: // Қўлёзма.. Ўз ФА ШИ. – № 1229.

⁸⁰ Қўлёзма.. Ўз ФА ШИ. – № 3422. Яна қаранг: СБР. VII. – № 5013

⁸¹ Матёкубова М.М. XIX асрнинг иккинчи ярми-XX асрнинг бошларида Хива хонлигида китобат ва кутубхона тарихи. фан. ном....дисс. автореф. – Тошкент: 2008. – Б. 78.

Xiva tarjimonlaridan yana biri Bobojon Sanoiy fors tilidan “Qissai Mehr va Moh” asarini tarjima qilgan. Ushbu tarjima 1876-1877 yillarda amalga oshirilgan. Shuningdek Sanoiy “Hadiqai azhor va javohir ul-asror” (“Gullar bog‘chasi va sirlar javohiri”), “Kanz ul-maorif” (“Ma’rifatlar xazinasini”), “Dostonhoi manzum” (“She’riy hikoyatlar”) kabi mustaqil asarlarni ham yaratdi, o‘zbek adabiyotining rivojiga o‘z hissasini qo‘shdi⁸². Bu kabi tarjimonlar amalga oshirgan ishlar natijasida Xiva tarjima maktabi salmog‘i yanada taraqqiy qildirilgan. Ularning samarali mehnati tufayli tarixiy, badiiy, falsafiy-didaktik asarlar o‘zbek tiliga tarjima qilingan.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm adabiy muhiti, darhaqiqat, o‘ziga xos adabiy maktab yarata olgan va tarixda muhim iz qoldirgan adabiy jarayondir. Hukmdorlarning topshirig‘i va homiyligi ostida bir qator asarlar tarjima qilindi va tarjima adabiyoti boyishiga sabab bo‘ldi. Xonlikda bu kabi ilm-fan sohalarini taraqqiy qilishi xonlikning iqtisodiy imkoniyatlariga uzviy bog‘liq.

XIVA XONLIGIDA MOLIYA BOSHQARMASI, XAZINA ISHLARIGA MAS’UL LAVOZIM EGALARI VA ULARNING FAOLIYATI

Muborak Madrimovna Matyakubova, UrDU, Tarix kafedrası dotsenti

Xiva xonligida moliya boshqarmasi, xazina ishlari boshqa xonliklar singari muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Xazina ishlari uchun mas’ul shaxs xazinadori xos tayinlangan bo‘lib, u xonga bevosita bo‘ysungan. Xazinador huzurida hisobchi, kotib va sarroflardan iborat alohida devon ish olib borgan. Moliyaviy hisobotlar yozma shaklda yuritilgan, ayrim hollarda zarur hujjatlar arab va fors tillarida rasmiylashtirilgan. Xazinaga tushumlar turli manbalar orqali ta’minlanib, ular davlatning iqtisodiy asosini tashkil etgan.

Xiva xonligining ma’muriy apparati - moliya boshqarmasi mukammal boshqarma bo‘lib, birinchi o‘rinda turishi davlat xazinasini uchun xarakterli edi. Xiva xonlari devonxonasida yuritilgan sarf harajatlar qaydnomalariga ko‘ra xon saroyi harajatlari, davlat amaldorlari va harbiylar maoshlari, davlat muhofazasi, elchilik masalasi, tabiiy ofatlarni bartaraf etish, diniy-madaniy sohalarga ajratilganini ko‘rsatadi. Xon davlat moliyasini ham boshqa jabhalar singari mustaqil boshqargan va shunday bo‘lsa-da, saroy harajatlari ham o‘z navbatida soliqlardan tushgan pullar hisobidan qoplangan va yillar kesimida, oyma-oy qayd qilib borilgan. Shu sababdan bu boshqarma tepasida turuvchi amaldorlar ham davlatda birinchi o‘rinda turar edi.

⁸² Шакирова Ш. Хоразм тасаввуф адабиётида Бобожон Санойининг илмий фаолияти. www.journal.fledu.uz Илмий-методик электрон журнал. – Б.177.

Moliya-soliq boshqarmasiga uch kishi: mehtar, qushbegi va devonbegi boshchilik qilar edi.

XVII asr Abulgʻozixon davrida ham davlat ahamiyatiga molik uch vazir faoliyati toʻgʻrisida manbalarda keltirib oʻtilgan. “Xorazm xonlari” monografiyasida Abulgʻozi davrida davlat daromadlari sarhisobi bilan shugʻallanuvchi amal egalari toʻgʻrisida quyidagilar keltiriladi: “U taxtga oʻtirgach oʻzbeklardan 360 kishiga amal berib, ularning oʻttiz ikkitasiga oʻz yonidan oʻtiradigan joy ajratdi. Bular 2 shayxulislom, 2 qozi, 1 rais, 1 mutavalli, 1 naqib, 4 otaliq, 4 inoq, 4 mirob, 4 biy, 1 parvonachi, 2 oqo, 2 arbob, 4 chigʻatoy inoqi, 1 vazir (uni keyinchalik mehtar dedilar), 1 qoʻshbegi. Vazir va qoʻshbegi ikkovi xonning huzurida oyoq ustida turadigan amaldorlar edi”⁸³. M.Yoʻldoshev ham bu fikrlarni tasdiqlaydi va maʼmuriy-mansabdor kishilarning roʻli shu qadar ortdiki xon kengashlarida mehtar, qushbegi, devonbegi xonga yaqin yerdan joy oldilar, lekin ular oʻtirmas edilar. Bu xon hokimiyatining obroʻyi oshganligi va bunda shu ayonlar katta roʻl oʻynaganligini yozadi⁸⁴.

Devonbegi (ar.t.) lavozimi 1807 yili joriy etildi. “Muhammad Rahimxon oʻz amakivachchasi Muhammad Murod bekka bosh devonbegilik mansabini, yaʼni daromad-buromadlarni boshqarish vazifasini topshirdi. Shu yoʻsinda ular hamjihat boʻlib, katta ish olib bordilar, bu ish shu sohada yaxshi natija berdi va yangilik boʻldi”-deb yozadi Bayoniy “Shajarai Xorazmshohiy”da⁸⁵. Eronlik Ismoil Mirpanjiy asirlikdagi xotiralarida shunday yozadi: “Mamlakat ishlarini boshqarishda ularga uch vazir yordam beradi. Ularning biri mehtar, ikkinchisi qoʻshbegi va uchinchisi devonbegidir”⁸⁶. Tarixiy hujjatlarning guvohlik berishicha, xonlikda mehtar xondan keyingi ikkinchi shaxs boʻlgan. Garchi mehtar, qushbegi va devonbegilarning obroʻsi ularning shaxsiy sifatlariga bogʻliq boʻlsa-da, biroq mehtarning maʼmuriy vazifasi va huquqi kengroq boʻlgan⁸⁷. Ingliz elchisi Abbotning maʼlumotiga koʻra, mehtarning mustaqil ravishda muzokora olib borish huquqi ham boʻlgan. Mehtar bosh vazir hisoblanib, davlat va hukumat ishlarini olib borishda xonning tayanchi boʻlgan. Xazina ishlarini nazorat qilish uning zimmasida edi⁸⁸. Mehtar xon xazinasining daromad-buramodini hisobga olib borardi va pul soligʻi toʻplashdan tashqari, xonga qarashli yerlardan va podsholik yerlaridan don soligʻi ham toʻplagan. Mehtar

⁸³ Худойберганов К. Хоразм хонлари. Тошкент: Академнашр, 2019.-Б.17.

⁸⁴ Йўлдошев М. Хива хонлигида ер эгалиги ва давлат тузилиши. Тошкент, 1959. -Б. 262.

⁸⁵ Баёний. Шажараи Хоразмшохий // Кулѳзма, Уз. ФА Ҳамид Сулаймонов номли Кулѳзмаар института фонди. № -271. 142-бет

⁸⁶ Исмоил Мирпанжий. Асирликдаги хотиралар. – Урганч, 1997. -Б.35.

⁸⁷ Залесов Н. Посольство в Хиву капитана Никифорова в 1841 г., 1865. – С. 65 -261.

⁸⁸ Давлатѳр Раҳим, Шихназар Матрасул. Феруз. Тошкент “EXTREMUM PRESS”, 2011. -Б.226.

harajatlarni mustaqil raishda yozib bormagan, u qushbegi bilan birgalikda daftar yuritgan va xazina omboriga o'zi kiritgan pullarnigina qayd etgan. Qushbegi va mehtar to'plagan soliqlar maxsus daftarlarda qayd etilgan⁸⁹.

Mehtar ulug', katta degani. Eng ulug' amaldor sanalgan vazir shunday sifatga ega bo'lgan, u salg'ut yig'gan. Salg'ut katta moliyaviy ulushning yarmi bo'lib, u harbiy ishlarga, chet mamlakatlarga elchi tayyorlash va yuborish, elchilarni kutib olish ishlarga, chet mamlakatlarga elchi tayyorlash va yuborish, elchilarni kutib olish kabi davlat ishlariga harj qilingan. Agar moliyaviy ishlarda kamomad chiqsa, mehtar javobgar hisoblanardi. Poytaxt shahar – Xiva bevosita xon va bosh vazir hisoblangan mehtar tomonidan boshqarilardi⁹⁰. N. Muravyev mehtarning vazifasini shunday tushuntiradi: “Xon xazinasi mehtarning ixtiyorida bo'lib, daromad-buromadni hisobga olib boradi, ajnabiy elchilarni qabul qilish va ularni boqish ham uning ixtiyorida. Xon Xivadan safar qilgan mahalida xonlikni boshqarishni unga topshirib ketadi”⁹¹. Ogahiyning “Riyoziy ud - davla” asarida ismi sharifi “Abul Muzaffar va al-Mansur Abul G'oziy Olloquli Muhammad Bahodirxon” deb yuritilgan Olloqulixon⁹² biror muhim qaror chiqarishdan oldin, doim kengash chaqirgan. Kengashga mehtar, qo'shbegi, naqib, shayxulislom, devonbegi kabi nufuzli kishilar qatnashgan. Bu tor doiradagi yashirin kengashda davlat siyosatiga molik muhim masala ko'rib chiqilgan⁹³. Olloqulixon davrida Muhammad Yusuf (1803-1839) va Muhammad Yoqub (1839-1856) lar uzoq yillar mehtarlik lavozimida faoliyat olib borishgan. Avazbiy inoq, Eltuzar, Muhammad Rahimxon va Oloqulixonlar davrida mehtar lavozimida ishlaganlar. Muhammad Yusuf Ogahiy ta'rificha aytganda, zamonasining buyuk shaxslaridan biri bo'lgan. Ogahiy ta'riflashicha, Muhammad Yusuf mehtar davlat arkonining ustuni, vaziri a'zam (bosh vazir), nizomul-mulk vad – dunyo (davlatni tartibga keltiruvchi), azmi dasturi mukarram, osif nishon, muallo makon (yuksak makon egasi), sadoqat gistar, xizmatparvar (mehnatkash), hidoyat asar (ibratli), vizorat panoh (davlat arboblarning tayanchi), saodat dastgoh (baxt keltiruvchi), saodat dastgoh, dastur soyib mutadvir, vaziri hukumat maob, donish itisob, sadoqat asar, vaziri ravshan zamir, vaziri Aflotun nazir, naziri benazir, soyib tadbir, jalolat asar bo'lgan.

Muhammad Rahimxon I tomonidan tashkil qilingan Kengashning birinchi a'zosi xonning eng ishonchli kishisi, birinchi vazir Yusuf mehtar og'a bo'lib, sart toifasidan,

⁸⁹ Йўлдошев М. Хива хонлигида ер эгалиги ва давлат тузилиши. Тошкент, 1959. -Б.262.

⁹⁰ Худойберганов К. Хоразм хонлари. Тошкент: Академнашр, 2019.-Б.17.

⁹¹ Муравьев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 гг. гвардейского генерального штаба капитана Николая Муравьева. – Москва, 1822. – Ч. I-II. – С. 60.

⁹² Огаҳий. Риёз уд-давля. ЎРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Инв. № 5364 /II 259^б varaқ.

⁹³ Муталов О. Хива хонлиги Оллоқулихон даврида (“Риёз уд давля” асари асосида). Тошкент, 2005. -Б.25.

chamasi 50 yoshlarda, qattiq qo‘l, hech kimga ishonmaydigan kishi. Xon xazinasi ham uning ixtiyorida. Ikkinchi a‘zo aqlli, jasur, ko‘ngilchan va iltifotli Muhammadiyor qushbegi. Uchinchisi xonning sevimli akasi Qutlug‘murod inoqdir. Kengashga qozi, o‘zbek urug‘ining yo‘lboshchilari ham qatnashadi. Kengash juma kuni xon ko‘rinish xonasida o‘tkaziladi⁹⁴.

Mehtardan keyin qushbegi turadi. Qo‘shbegi Xivacha qo‘sh saf, qo‘shin degani, ya‘ni qo‘shbegi harbiy qo‘mondon ma‘nosida ham keladi, ammo bu ish bilan yasovulboshi shug‘ullangan. Qo‘shbegi xon ayonlari bilan safarga chiqqanda qo‘shin oldida yuruvchi tashkilotchi bo‘lgan. Qo‘shbegi moliya mablag‘ining ikkinchi yarmiga hokimlik qilardi. U ichki va tashqi ishlar, rasmiy marosimlar, sovg‘a-salom va in‘omlarni o‘z zimmasiga olardi⁹⁵. Qiyot va qo‘ng‘irot urug‘i vakillari qo‘shbegi vazifasiga tayinlangan. Qo‘shbegi ikkinchi vazir hisoblangan. Qo‘shbegi tomonidan yig‘ilgan soliqlar alohida daftarga qayd qilingan⁹⁶. N.Zalesov qo‘shbegi vakolatlariga to‘xtalib, u xonlikning shimoliy qismiga mutasaddi edi, - deb yozadi⁹⁷. Qo‘shbegi ham huddi mehtar kabi yurt ravnaqi yo‘lida qator bunyodkorlik ishlarini amalga oshirishga sababchi bo‘lgan⁹⁸.

Xon atrofidagi uchinchi amaldor devonbegi bo‘lib, uning ahamiyati mehtar va qo‘shbegi singari soliq va ma‘muriy islohotlarni olib boruvchi edi. N.Muravyev yozadiki, “Shu vaqtgacha saroydagi bosh amaldorlar huzurida devon va devonbegilar bo‘lgan”⁹⁹. Har bir devon singari daromad va buromad ishlarini boshqaruvchi bosh devonbegi¹⁰⁰ endi vazirlik vazifasini bajaradi. Zakot va bozorlardan tushgan soliqlarni devonbegi xon saroyi ehtiyoji shuningdek, harbiy harajatlar uchun sarflar edi. Ismoil Mirpanjiy devonbegi atrofda elatlardan, savdogarlardan bojxona va zakot pullarini qabul qilish bilan shug‘ullanardi¹⁰¹, deb yozadi. Xonlikda devonbegi vazifasi ancha nufuzli mansab edi. Devonbegi ayni paytda zarbxona boshlig‘i ham bo‘lgan¹⁰². Har bir shaharda devonbegilarning o‘rinbosarlari bo‘lib, ular boj-hirojni

⁹⁴ Муравьев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 гг. гвардейского генерального штаба капитана Николая Муравьева. – Москва, 1822. – Ч. I-II. – С. 61-62.

⁹⁵ Худойбергенов К. Хоразм хонлари. Тошкент: Академнашр, 2019. -Б.17.

⁹⁶ Рахим Д., Матрасул Ш. Феруз. Тошкент: EXTREMUM PRESS, 2011. -Б. 232.

⁹⁷ Залесов Н. Посольство в Хиву капитана Никифорова в 1841 г., 1865. – С. 65 -261.

⁹⁸ Огахий. Риёз уд-давля. ЎР ФА ШИ Инв. № 5364 /II 354 -б варақ.

⁹⁹ Муравьев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 гг. гвардейского генерального штаба капитана Николая Муравьева. – Москва, 1822. – Ч. I-II. – С. 63.

¹⁰⁰ Девон бошлиғи - девонбеги деб юритилган. Хива хонлигида хонларнинг ўғил фарзандлари тўра, тўраларнинг фарзандлари бек деб юритилган.

¹⁰¹ Исмоил Мирпанжий. Асирликдаги хотиралар. – Урганч, 1997. -Б.35.

¹⁰² Рахим Д., Матрасул Ш. Феруз. Тошкент : EXTREMUM PRESS, 2011. -Б.231.

to‘plashga majbur edilar. Devonxonaning asosiy ishi barcha qilingan ishlarni daftarga qayd qilish edi”¹⁰³.

Xonlikning moliyaviy holati doimo nazoratda turgan va maxsus lavozim egalari tamonidan xazinaga kirim, chiqimlarning hisobi yuritilgan. Mehtar, qushbegi va devonbegi xon huzuridagi Oliy kengash va davlat boshqaruvida e’tiborga molik mansab egalari edilar.

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA QISHLOQ XO‘JALIGI SALOHATIDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARINING AHAMIYATI

Kadirbergenova Sh.U., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida qishloq xo‘jaligidan samarali foydalanish mexanizmlari, ya’ni hududda mavjud tabiiy, mehnat va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanib, aholi turmush darajasini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, bandlikni kengaytirish va sanoatning boshqa tarmoqlari bilan uzviy bog‘liqlikni kuchaytirish imkonini beruvchi vosita va usullar yig‘indisi ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik, yalpi ichki mahsulot, eksport, import, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo‘jaligi klasteri.

Аннотация. В данной статье рассматривается совокупность инструментов и методов эффективного использования сельского хозяйства в социально-экономическом развитии региона, то есть рационального использования имеющихся в регионе природных, трудовых и экономических ресурсов для повышения уровня жизни населения, обеспечения продовольственной безопасности, расширения занятости и укрепления органической взаимосвязи с другими отраслями промышленности.

Ключевые слова: сельское хозяйство, социально-экономическая стабильность, валовой внутренний продукт, экспорт, импорт, продовольственная безопасность, сельскохозяйственный кластер.

Annotation. This article examines the mechanisms for the effective use of agriculture in the socio-economic development of the region, that is, a set of tools and methods that allow for the rational use of the existing natural, labor, and economic resources in the area, increasing the standard of living of the population, ensuring

¹⁰³ Худойберганов К. Хоразм хонлари. Тошкент: Академнашр, 2019.-Б.18.

food security, expanding employment, and strengthening the interconnectedness with other branches of industry.

Keywords: agriculture, socio-economic stability, gross domestic product, export, import, food security, agricultural cluster.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotimizning to‘rtidan bir qismini tashkil qiladigan muhim soha. Buning zahirida xalqimiz farovonligi, narx-navo barqarorligi, ish o‘rinlari yotibdi”¹⁰⁴, degan jummalari shuni isbotidirki, bugungi kunda davlat iqtisodiyotining shiddat bilan rivojlanishida aynan qishloq xo‘jaligining hisssasi kattadir. Mintaqaning tabiiy-iqlimiy sharoiti, sug‘oriladigan yerlarining mavjudligi va aholi zichligi qishloq xo‘jaligini mintaqaviy rivojlanishning asosiy omili sifatida shakllantirgan. Shu sababkim, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda qishloq xo‘jaligi salohiyatidan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 12-sentabrdagi “Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarda mahsulot yetishtirishning uzluksizligini ta‘minlash va yerdan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF – 172-sonli farmonida qishloq xo‘jaligida yer resurslaridan oqilona, samarali va uzluksiz foydalanish, bo‘sh turgan yer uchastkalarining o‘z vaqtida hisobga olinishi va realizatsiya qilinishini tashkil qilish, yer maydonlarini qayta ijaraga berish tartibini soddalashtirish maqsad qilingan. Hujjatga muvofiq, barcha tuman va shahar hokimliklari hududida mavjud bo‘sh yerlar 10 kun muddatda davlat yer kadastrida qayd etiladi va yana 10 kun ichida elektron auksion savdolariga chiqariladi. Auksionlardan tushgan mablag‘lar esa hududiy infratuzilmani rivojlantirish, jumladan, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish, sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish va yangi yerlarni o‘zlashtirishga yo‘naltiriladi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi yerlariga faqat ijara huquqi tan olinishi qat’iy belgilandi. Ijara muddati O‘zbekiston fuqarolari va ularning tashkil etgan korxonalari uchun 30 yil, chet el investitsiyasi ishtirokidagi korxonalar uchun esa 25 yil etib belgilandi.¹⁰⁵

Mamlakat viloyat va tuman markazlarida yashaydigan aholi asosan - davlat tashkilotlari va muassasalarida, ijtimoiy sohalarda, sanoat va qurilish tarmoqlarida, savdo, umumiy ovqatlanish, tadbirkorlik, xizmat ko‘rsatish sohalarida va tashqi mehnat migratsiyasida bandligi ma‘lum. Tabiiyki, qishloq aholi punktlarida joylashgan aholining asosiy qismi qishloq xo‘jaligida, ya‘ni dehqonchilik,

¹⁰⁴ Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 18-oktabr kunidagi agrar sohada yil yakunigacha kutilayotgan natijalar va kelgusi yildagi vazifalar yuzasidan o‘tkazilgan yig‘ilishdagi nutqi

¹⁰⁵ “Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarda mahsulot yetishtirishning uzluksizligini ta‘minlash va yerdan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF – 172-sonli farmoni

chorvachilik, parrandachilik, baliqchilik va o'zining shaxsiy tomorqasida qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish bilan band.

1-rasm. Doimiy aholi sonining jinsi, shahar va qishloq joylari bo'yicha taqsimlanishi (ming kishi)¹⁰⁶

O'zbekiston qishloq xo'jaligi mamlakat yalpi ichki mahsulotining 25,5 foizdan ortig'ini, bandlikning qariyb 24 foizini ta'minlab, ijtimoiy ahamiyatga ega mahsulotlar – aholi uchun oziq-ovqat, sanoat uchun xom ashyo ishlab chiqaradi.

Respublikaning tashqi savdo aylanmasi 2023-yilda 62,6 mlrd dollar, shundan eksport 24,4 mlrd dollarni tashkil etgan bo'lsa, bu aylanmada qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarining eksporti qariyb 2 mlrd dollarni yoki umumiy hajmga nisbatan 8,2 foizni tashkil etdi.¹⁰⁷

Oziq-ovqat xavfsizligi mamlakat aholisini asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'zini o'zi, mustaqil ta'minlashga qodirligini ifodalaydi. Shuningdek, oziq-ovqat importiga o'ta bog'liqlikdan xalos bo'lganligini anglatadi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasidagi siyosatida, asosan, o'zining qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va ichki sotish bozorlarini rivojlantirishga, qisman, chet ellardan oziq-ovqat mahsulotlarini import qilish asosida aholini oziq-ovqatga bo'lgan maqbul darajadagi ehtiyojini qondirish ko'zda tutiladi. Oziq-ovqat mahsulotlari importida ulushi yuqori bo'lgan mahsulotlar salqin ichimliklar (72 mln dollar), mayonez (23 mln dollar), go'sht va go'sht mahsulotlari (330 mln dollar), bug'doy (832 mln doll), o'simlik yog'i va mahsulotlari (382 mln dollar), bolalar taomi (77 mln doll), qandolat (252 mln doll), bug'doy uni (145 mln doll), sut mahsulotlari (80 mln doll) tashkil etmoqda

¹⁰⁶ Stat.uz 2023-yil statistik ma'lumotlarga asoslangan

¹⁰⁷ O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil

TASHQI SAVDO AYLANMASI (yanvar-dekabr 2023 y., mln. AQSH dollari)

Tashqi savdo aylanmasi

2023- y.: **62 567,4** +23,9 %

Saldo

(2022- y.: **50 500,3**)

2023- y.: **-13 715,0** (2022- y.: -11 035,2)

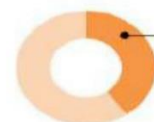

Eksport

2023- y.: **24 426,2** +23,8 %

(2022- y.: **19 732,6**)

TSAdagi ulushi, % da

39,0

Import

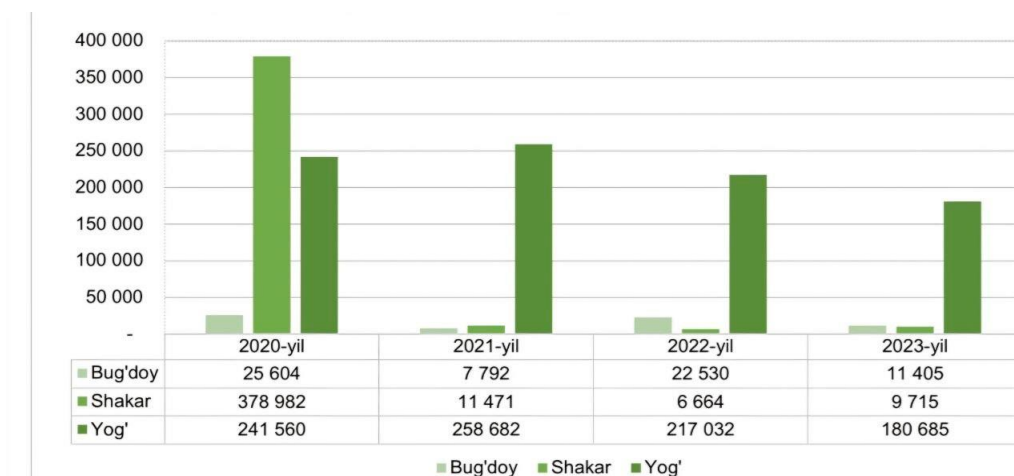
2023- y.: **38 141,2** +24,0 %

(2022- y.: **30 767,8**)

61,0

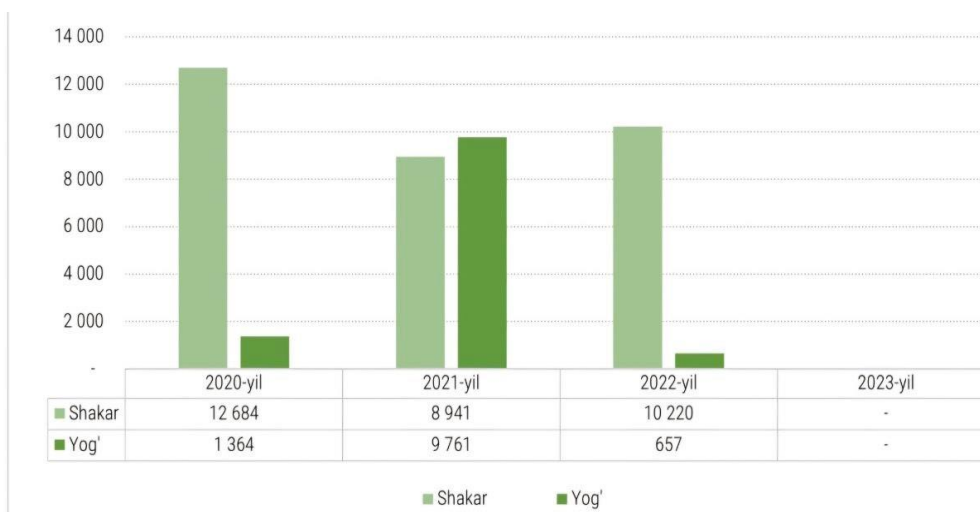
2-rasm. O'zbekistonning 2023-yil yanvar-dekabr oylaridagi tashqi savdo aylanmasi¹⁰⁸

1-chizma. Rossiya Federatsiyasidan import qilingan mahsulotlar dinamikasi (tonna)¹⁰⁹

¹⁰⁸ O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil

¹⁰⁹ Bojxona qo'mitasi

2-chizma. Ukrainadan import qilingan mahsulotlar dinamikasi (tonna)¹¹⁰

Rossiya Federatsiyasi va Ukraina oziq-ovqat va o'g'it importiga qattiq qaram bo'lgan ko'plab mamlakatlar uchun asosiy yetkazib beruvchi hisoblanadi. Ulardan ba'zilar kam rivojlangan mamlakatlar guruhiga, ko'pchiligi kam daromadli va oziq-ovqat taqchilligi bo'lgan mamlakatlar sirasiga kiradi.

Xulosa va takliflar o'rnida shuni aytib o'tishimiz mumkinki, quyida mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida qishloq xo'jaligidan samarali foydalanish mexanizmlari batafsil yoritiladi:

1.Yer va suv resurslaridan samarali foydalanish:

- Sug'oriladigan yerlar meliorativ holatini yaxshilash;
- Tomchilatib sug'orish texnologiyalarini keng joriy qilish;
- Suv tanqisligiga mos ekin turlarini (masalan, dukkaklilar, texnik ekinlar) ko'paytirish.

2. Qishloq xo'jaligi klasterlari va kooperatsiya:

- Paxta-to'qimachilik klasterlari (Xorazmda mavjud): ishlab chiqarish + qayta ishlash + eksport;
- Fermer va dehqon xo'jaliklarini kooperatsiyaga jalb qilish orqali birgalikda texnika, urug', texnologiya va bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish.

3. Innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etish:

- "Smart agro" tizimlar: ekin ekish va hosil yig'ishning raqamli monitoring;
- Agrodrone, tuproq tahlili, agroiqtisodiy prognozlar asosida qarorlar qabul qilish.

4. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va sug'urta tizimi:

¹¹⁰ Statistika agentligi

a) Fermerlarga imtiyozli kreditlar va subsidiyalar (texnika xaridi, urug'lik, yoqilg'i uchun);

b) Qishloq xo'jaligi sug'urtasi tizimini rivojlantirish orqali xavflarni kamaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarda mahsulot yetishtirishning uzluksizligini ta'minlash va yerdan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF – 172-sonli farmoni.

2. Altiev, A. S., Bangayan-Manera, A., & Khafizova, Z. K. (y.). Mechanisms and Theoretical Foundations of Regulation of the System of Land Use. Academic Journal of Digital Economics and Stability.

3. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil.

4.stat.uz.

5. Bojxona qo'mitasi.

6. Statistika agentligi.

MINTAQA IQTISODIYOTIDA TARKIBIY O'ZGARISHLARNI ASOSIY XUSUSIYATLARI

Rahmonov S., Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada mintaqa iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni asosiy xususiyatlari tahlil qilingan. Mintaqa tarkibiy o'zgarishlari komponentlari ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье проанализированы основные характеристики структурных изменений в экономике региона. Разработаны компоненты структурных преобразований региона.

Abstract: The article analyzes the main characteristics of structural changes in the regional economy. The components of regional structural transformations have been developed.

Kalit so'zlar: Mintaqa, mintaqa iqtisodiyoti, tarkibiy o'zgarishlar, innovatsiya, investitsiya.

Ключевые слова: Регион, региональная экономика, структурные изменения, инновации, инвестиции.

Keywords: Region, regional economy, structural changes, innovation, investment.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida integratsiya jarayonlarining rivojlanishini hisobga olgan holda hududlar iqtisodiyoti tuzilmasini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlariga bo'lgan e'tibor kuchayib bormoqda. Xalqaro valyuta fondining

prognozlariga ko'ra, 2025- va 2026-yillarda global iqtisodiy o'sish sur'ati 3,3 foizni tashkil etadi, bu esa 2000–2019-yillardagi o'rtacha ko'rsatkich bo'lgan 3,7 foizdan pastdir. Bazaviy prognoz uchun o'rta muddatli risklar vaziyatning yomonlashuviga olib kelsa, qisqa muddatli istiqbol esa, ko'p yo'nalishli risklar bilan tavsiflanadi. Ushbu risklarni boshqarish uchun e'tiborni iqtisodiy siyosat doirasida tarkibiy islohotlarni jadallashtirish, shuningdek, ko'p tomonlama hamkorlikni mustahkamlash hisobiga inflyatsiya va real faollik o'rtasida muvozanatni ta'minlash, zaxiralarni qayta tiklash va o'sishning o'rta muddatli istiqbollari yaxshilashga qaratish talab etiladi[1]. Bu esa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bozor iqtisodiyoti sharoitida tarkibiy o'zgarishlarni jadallashtirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash masalasining muhimligini ko'rsatmoqda.

Jahon iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarning global tendensiyalari global tizimlarning yangi chaqiriqlar va imkoniyatlarga moslashuvini namoyon etadi. Bu jarayon raqamlashtirish va texnologik transformatsiya, —yashill iqtisodiyotga o'tish, global yetkazib berish zanjirlari transformatsiyasi, xizmatlar sektori va inson kapitali rivoji, innovatsiyalar hamda mintaqaviy iqtisodiy integratsiya (ASEAN, EU, BRICS) ta'sirining kuchayishi fonida amalga oshmoqda. Natijada, dunyoning barcha mamlakatlarida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va milliy iqtisodiyotlarni global iqtisodiyotdagi o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish bo'yicha choralarda kuchaytirildi. Iqtisodiy tizimlarni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, global iqtisodiyotda barqaror raqobat ustunliklari asosan mintaqaviy xususiyatlarga ega omillarga asoslanadi.

Yangi O'zbekiston sharoitida “Barqaror hududiy iqtisodiy rivojlanish orqali aholining yashash sifatini yaxshilash”[2], “Hududiy va tarmoqli iqtisodiy tuzilmani modernizatsiya qilish orqali mahalliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish” kabi ustuvor maqsadlar davlat siyosatining muhim yo'nalishlari sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining hududiy-tarmoqli tuzilmasini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, sanoat, qishloq xo'jaligi, eksport va xizmatlar sohalarida kichik dasturlarni ishlab chiqish, Tarmoqlararo kooperatsiyani mustahkamlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish kabi chora-tadbirlar asosida iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha islohotlar, shuningdek, iqtisodiy faoliyatning hududiy va tarmoqli tuzilmasini takomillashtirish orqali

“O'zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan yuqori daromadli iqtisodiyot yaratish maqsadiga erishishga xizmat qiluvchi vazifalarning belgilanganligi

O‘zbekiston Respublikasi hududlari iqtisodiyotining hududiy-tarmoqli tuzilmasini takomillashtirishning ilmiy-uslubiy asoslariga bag‘ishlangan tadqiqotlarning dolzarbligini kuchaytiradi va kutilayotgan tadqiqot natijalarining ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mintaqaviy iqtisodiyot iqtisodiy rivojlanish nazariyalari tizimida qanday o‘rin egallashi muhim ahamiyat kasb etadi. Hududiy iqtisodiy rivojlanish nazariyalarining transformatsiya qilinishiga bo‘lgan asoslar tashqi muhitda, shuningdek, turli yo‘nalishlardagi fanlararo tadqiqotlarda yuz berayotgan o‘zgarishlarning ichki ziddiyatlarida yotadi. Shu nuqtayi nazardan, hududiy iqtisodiyotning iqtisodiy rivojlanish nazariyalari tizimidagi o‘rni, ayniqsa, muhimdir. Shuni ta‘kidlash kerakki, hududiy iqtisodiyot tuzilmasini o‘zgartirish sanoat va texnologik tuzilmalarni o‘zgartirish, respublika va hududiy bozorlarda yirik, o‘rta va kichik korxonalar egallagan bozor ulushlarini farqlash bilan birga amalga oshiriladi.

Fikrimizcha, iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishi ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida rivojlanayotgan munosabatlardagi o‘zgarishlar, jamiyat resurslarini takror ishlab chiqarishda (texnologik, texnik, tabiiy, mehnat, investitsion, tashkiliy, moliyaviy, innovatsion va iqtisodiy) muvozanatga erishishga qaratilgan o‘zgarishlar majmui (1-jadval).

1-jadval.

Iqtisodiy-tarkibiy o‘zgarishlarga xorijiy olimlarning mualliflik ta’riflari

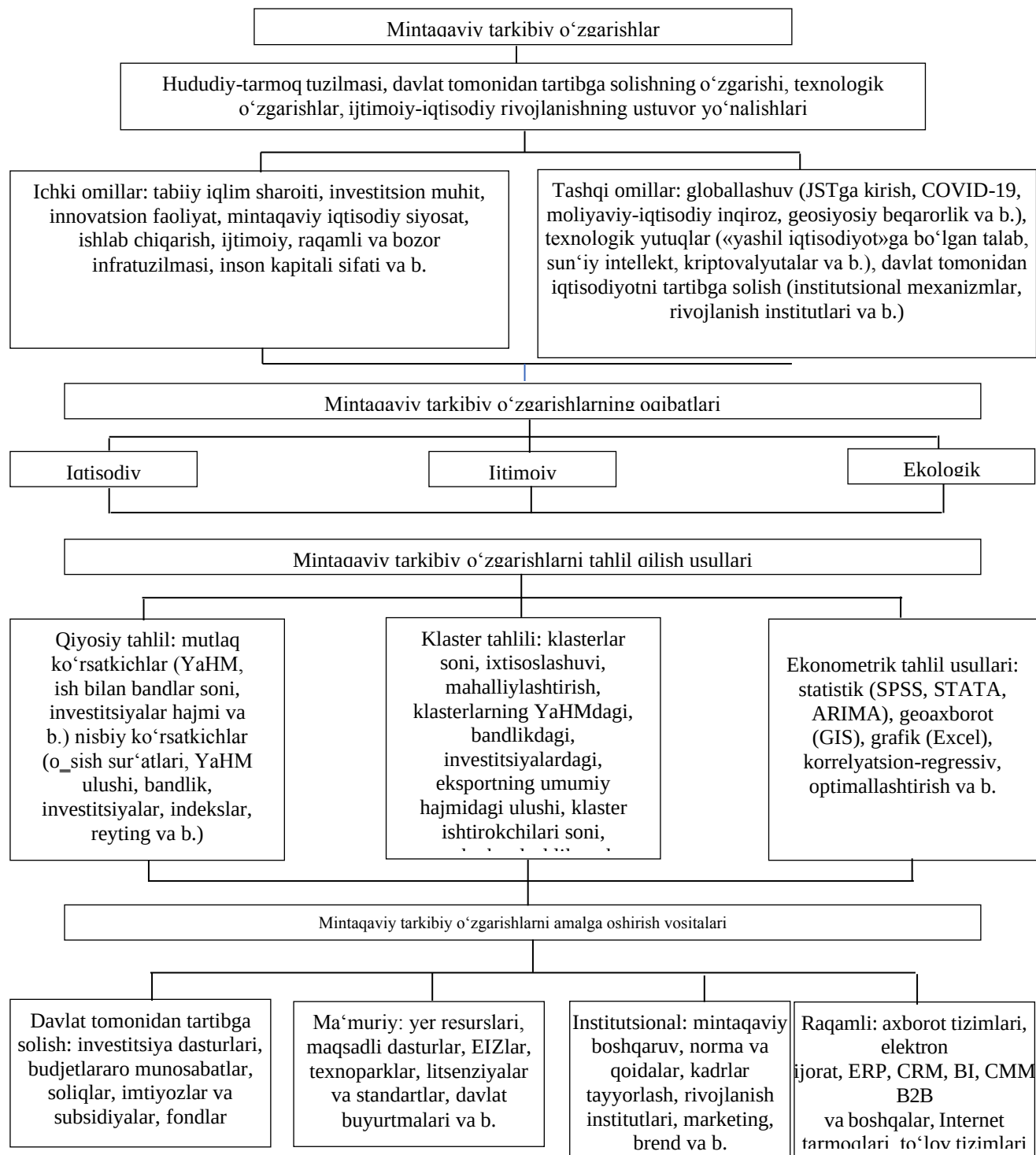
№	Iqtisodiy nazariyalar	Tarkibiy o‘zgarishlar sabablari
1.	Merkantilizm (T.Men, J.B.Kolber, A.Serra)	Davlat tomonidan yaratiladigan qulay savdo shartlari. Davlat savdoni tartibga solish, mahalliy sanoatni qo‘llab-quvvatlash va raqobatni cheklash orqali iqtisodiyotga faol aralashishi kerak.
2.	Mutlaq va nisbiy ustunlik nazariyalari (A.Smit, D.Rikardo)	Resurs va geografik ustunliklar. Erkin bozor va raqobat resurslarni taqsimlashning eng samarali mexanizmlari bo‘lib, bozor iqtisodiyoti va sanoat inqilobi rivojlanishiga hissa qo‘shgan. Nisbiy ustunlik nazariyasi xalqaro savdoni va mamlakatlarning ma‘lum tovarlar ishlab chiqarishga ixtisoslashuvini rag‘batlantirdi.
3.	Ishlab chiqarish omillari nisbati nazariyasi (E.Xeksher, B.Olin)	Har bir mamlakatda mehnat, kapital, yer va tabiiy resurslar kabi ishlab chiqarish omillarining ma‘lum bir majmuasi mavjud. Ba‘zi omillar bir mamlakatda boshqasiga qaraganda nisbatan yuqori bo‘lishi mumkin. Bu milliy iqtisodiyotning

		tarkibini oldindan belgilab beradi.
4.	Leontyev paradoksi	Ishlab chiqarish omillarining sifati muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlar kuzatilayotgan savdo shakllarini (pattern) yaxshiroq tushuntirish uchun ko‘plab omillarni, ya‘ni texnologik farqlar, ishchi kuchi sifati va iqtisodiy siyosat kabilarni hisobga oladi.
5.	Xalqaro raqobat nazariyasi (M.Porter)	U mamlakatlar, tarmoqlar va alohida kompaniyalarning raqobat ustunliklarini belgilovchi omillarni hamda globallashuv sharoitida barqaror rivojlanishni ta‘minlovchi mexanizmlarni o‘rganadi.

Fan-texnika taraqqiyoti ta‘sirida ko‘plab davlatlar iqtisodiyoti tarkibida tub o‘zgarishlar ro‘y bermoqda, bu esa tarkibiy o‘zgarishlar nazariyasini yanada rivojlantirishni taqozo etdi.

F.Perru ta’kidlaganidek, “...iqtisodiyot tarkibi uning elementlari o‘rtasidagi nisbatlar va munosabatlar yig‘indisi sifatida tavsiflanadi”[3]. Bizning fikrimizcha, ushbu ta’rifni hududiy darajada ham qo‘llash mumkin. Hududiy iqtisodiyot tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar vaqt o‘lchovida, tarkibiy o‘zgarishlarda esa davlatning tarkibiy siyosati va iqtisodiyotning optimal tuzilishiga erishish uchun islohotlar jarayoni. Zamonaviy talqinda iqtisodiyotning tarkibi (shu jumladan, hududiy darajada) deganda, odatda, iqtisodiyot, iqtisodiy obyekt yoki iqtisodiy kategoriyaning muayyan belgilarga ko‘ra, tarkibiy qismlarga bo‘linishi, bu tarkibiy qismlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘rnatilishi; iqtisodiy obyektning tarkibi, tuzilishi”[4]. Shu munosabat bilan, ilmiy ishda mintaqa iqtisodiyotida tarkibiy o‘zgarishlarni ta‘minlovchi unsurlarning (omillar, oqibatlar, vositalar) komponentlari 1-rasmda keltirilgan.

Tarkibiy o‘zgarishlarga xorijiy va mahalliy mualliflar tomonidan berilgan bir qator ta’riflarni tahlil qilgan holda, ularning xarakterli xususiyatlarini ta’kidlab, muallif tarkibiy o‘zgarishlarning quyidagi mualliflik ta’rifini taklif qiladi. Hududiy iqtisodiyotdagi tarmoq tarkibiy o‘zgarishlari bu – iqtisodiy tizimning sifat va miqdoriy transformatsiyasi natijasi bo‘lib, tizim tarmoqlari o‘rtasidagi samarali nisbatlarni va munosabatlarni shakllantiruvchi, iqtisodiy resurslarni taqsimlashning hamda YaHM tarkibiga ta’sir qiluvchi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishiga olib keladigan, iqtisodiyot samaradorligi dinamikasining o‘ziga xos omili.

Iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishi – ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida rivojlanayotgan munosabatlardagi o'zgarishlar, jamiyat resurslarini takror ishlab chiqarishda (texnologik, texnik, tabiiy, mehnat, investitsion, tashkiliy, moliyaviy, innovatsion, iqtisodiy) muvozanatga erishishga qaratilgan o'zgarishlar majmui hisoblanadi.

Foydalingan adabiyotlar

1. <https://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2025/01/17/world-economic-outlook-update-january-2025>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-yanvardagi —2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. Перру Ф. Экономика XX века. / Ф. Перру. – М.: Экономика, 2000. – 326 с.
4. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь – М.: ИНФРА-М, 2011. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/c314f8c1fa13e1afa11c8716c7bce6dbf02d09aa/

DEMOGRAFIK O'SISH MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Saidov Jo'rabek Nosirxonovich, ATT kafedrası katta o'qituvchisi

Demografik o'sish – bu muayyan hududda aholining tabiiy ortishi (tug'ilish va o'lim o'rtasidagi farq) yoki migratsiya oqibatida son jihatdan ko'payishi jarayonidir. Aholi sonining o'sishi, bir tomondan, mehnat resurslarining ko'payishini bildirsa, boshqa tomondan – davlatga qo'shimcha ijtimoiy-iqtisodiy yuk bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlik esa – har qanday davlatning barqaror va uzluksiz iqtisodiy rivojlanishini, resurslar yetarliligini va aholi farovonligini ta'minlash qobiliyatidir. Ushbu maqolada demografik o'sish va iqtisodiy xavfsizlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, muammolar va yechimlar tizimli tahlil qilinadi.

Demografik o'sishning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri

So'nggi yillarda dunyo bo'yicha demografik o'sish sur'atlari pasaygan bo'lsa-da, ayrim mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston uchun bu masala dolzarb bo'lib qolmoqda. 2025-yil holatiga ko'ra, O'zbekiston aholisi 37 milliondan oshdi va bu son yiliga o'rtacha 650–700 mingga ortib bormoqda. Bu quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi:

Bandlik va ishsizlik muammosi: Yoshlik ulushi yuqori bo'lgan mamlakatlarda yangi ish o'rinlariga bo'lgan ehtiyoj juda katta. Agar bu talab qondirilmasa, mehnat bozorida bosim kuchayadi.

Resurslar tanqisligi: Ichimlik suvi, energiya, uy-joy, oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab keskin oshadi. Bu esa narx-navo barqarorligiga tahdid tug'diradi.

Ijtimoiy xizmatlarga yuklama: Sog'liqni saqlash, ta'lim, transport kabi sohalar aholining o'sishi bilan birga jiddiy modernizatsiyaga muhtoj bo'ladi.

Ijtimoiy beqarorlik xavfi: Ishsizlik va kambag'allikning o'sishi norozilik kayfiyatini kuchaytiradi, bu esa xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba: Demografik o'sishni boshqarish yo'llari

Xitoy uzoq yillar davomida "Bir oila – bir bola" siyosatini olib bordi, bu siyosat demografik portlashni sekinlashtirgan bo'lsa-da, hozirda qarish muammosini keltirib chiqardi.

Hindiston esa aksincha, aholining yoshligidan foydalanib, uni inson kapitali sifatida rivojlantirishga sarmoya kiritmoqda (texnik ta'lim, bandlik dasturlari).

Yevropa mamlakatlari, ayniqsa Skandinaviya davlatlari, demografik muvozanatni saqlash uchun immigratsiya siyosati, oilalarni rag'batlantirish (ona-bola to'lovlari, bepul bog'cha, soliq imtiyozlari) kabi usullardan foydalanmoqda.

O'zbekiston sharoitida demografik bosim va xavfsizlik

O'zbekiston yoshlari soni bo'yicha Markaziy Osiyoda yetakchi o'rinda turadi. Bu imkoniyat bo'lishi bilan birga, tayyorgarlik bo'lmasa – muammo ham bo'lishi mumkin. Yillik mehnat bozoriga 600 mingga yaqin yangi kuch kirib kelmoqda.

- shu sababli quyidagi yo'nalishlarda ishlash zarur:
- **mehnat bozorini diversifikatsiya qilish;**
- **ta'lim tizimini real sektor talabiga moslashtirish;**
- **hududlararo iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish;**
- **oilalar rejalashtirish va sog'liqni saqlash siyosatini kuchaytirish.**

Demografik o'sish – bu nafaqat raqamiy ko'rsatkich, balki strategik masaladir. Agar demografik jarayonlar davlat tomonidan oldindan prognoz qilinib, oqilona boshqarilsa, iqtisodiy xavfsizlik mustahkamlanadi. Aks holda, resurslar tanqisligi, ishsizlik, ijtimoiy tanglik kabi xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun demografik siyosat – iqtisodiy xavfsizlik siyosatining ajralmas qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X., Alimova D.S. – **Ijtimoiy-iqtisodiy geografiya.** Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi – <https://stat.uz>
3. UNFPA – **World Population Prospects**, 2024.
4. World Bank – **Population growth data.** – <https://data.worldbank.org>
5. Weeks, J.R. – **Population: An Introduction to Concepts and Issues.** Cengage Learning, 2020.
6. Bloom, D.E. – **Demographic change and economic growth.** Harvard University, 2019.

MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRSHDA IQTISODIY SALOHİYATNI O‘RNI

Turayev Og‘abek Kaxramonovich

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi**

ORCID: 0000-0003-1238-9052

E-mail: ogabek.turayev@urdu.uz

Annotasiya. Ushbu tezisda mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirshda mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy salohiyatni ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mintaqa iqtisodiyoti, iqtisodiy salohiyat, hududiy rivojlanish, resurs salohiyati, ishlab chiqarish salohiyati, inson kapitali, investitsiya muhiti, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, infratuzilma, mintaqaviy iqtisodiy siyosat, barqaror iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish

Аннотация. В данном тезисе анализируется значение повышения эффективности использования имеющихся ресурсов и экономического потенциала в развитии экономики региона.

Ключевые слова: региональная экономика, экономический потенциал, региональное развитие, ресурсный потенциал, производственный потенциал, человеческий капитал, инвестиционный климат, конкурентоспособность, инновационное развитие, эффективное использование природных ресурсов, инфраструктура, региональная экономическая политика, устойчивый экономический рост, социально-экономическое развитие, сокращение региональных различий.

Annotation. This thesis analyzes the importance of increasing the efficiency of using available resources and economic potential in the development of the region's economy.

Key words: regional economy, economic potential, regional development, resource potential, production potential, human capital, investment climate, competitiveness, innovative development, efficient use of natural resources, infrastructure, regional economic policy, sustainable economic growth, socio-economic development, reduction of regional disparities

Bozor munosabatlariga o‘tish mintaqa iqtisodiyotining roli va ahamiyatini oshiradi. Hozirgi zamon iqtisodiy fanida mintaq ma'lum bir yaxlitligi, tarkibiy elementlarining o‘zaro bog‘liqligi bilan ajralib turadigan va boshqa hududlardan

o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan hudud sifatida qaraladi. Mintaqaning holatiga ichki va tashqi muhitning ko'plab omillari ta'sir qiladi. Mintaqa - bu atrofdagi tabiiy muhit bilan doimo o'zaro aloqada bo'lgan almashinuvga ochiq tizim. Unda o'zaro bog'liq iqtisodiy, ijtimoiy va tabiiy omillar ta'sirida shakllanadigan ijtimoiy takror ishlab chiqarishning muayyan qonuniyatlarini aks ettiruvchi iqtisodiy jarayonlar sodir bo'ladi. Mintaqaning rivojlanishi aholining hayotiy faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan bo'lib, bu bevosita mavjud tabiiy resurs salohiyati va undan foydalanish darajasiga bog'liq. Tabiiy resurs potensialining kuchi, uning xilma-xilligi va iqtisodiy aylanishga jalb qilish darajasi hududning ishlab chiqaruvchi kuchlarini joylashtirish xususiyatiga, sanoat tuzilmasi va ishlab chiqarishning fazoviy tashkil etilishiga sezilarli darajada ta'ir qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi PF-60 sonli farmoni doirasida mamlakatimiz taraqqiyotini belgilovchi 100 ta maqsad ishlab chiqildi. Ushbu strategiyaning 34-maqsadida **"Hududlarning muhandislik-kommunikasiya va ijtimoiy infratuzilma tizimini hamda xizmat ko'rsatish va servis sohalarini rivojlantirish."**[1] vazifasi qo'yilgan. Bugungi kunga kelib, tabiiy resurs salohiyatini qayta ishlab chiqarish bo'yicha olimlarning ilmiy yutuqlari doimiy ravishda to'ldirilib boriladi, biroq mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlash tizimida tabiiy resurs salohiyatining o'rni va rolini aniqlash bilan bog'liq masalalarni chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Shuningdek, mintaqa iqtisodiyotini ekologik jihatdan muvozanatli rivojlantirish sharoitida tabiiy resurs salohiyatidan foydalanishning ustuvor yo'nalishlari ilmiy asoslashni talab qiladi. Hududning tabiiy resurs salohiyatini baholashning nazariy va uslubiy tamoyillari va uni amalga oshirish mexanizmi etarli darajada ishlab chiqilmagan. Ma'lumki, moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish inson va tabiatning o'zaro ta'siri jarayonidir. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning yanada rivojlanishi tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni taqozo etadi. Iqtisodiyotni rivojlantirishning asosi sifatida tabiiy resurs salohiyatining mohiyatini nazariy tushunish, tabiiy resurslardan foydalanish mexanizmini otpimallashtirish va iqtisodiy siyosatni amalga oshirish va iqtisodiy jarayonlarni faollashtirish yo'llarini belgilash imkonini beradi. Mintaqa iqtisodiy salohiyatini oshirishda tabiiy resurs salohiyatini o'rganishga alohida e'tibor qaratish lozim. Jamiyatni barqaror rivojlantirish, ishlab chiqarishni ko'kalamzorlashtirish va tabiiy resurs salohiyatidan oqilona foydalanish muammolari aynan mintaqaviy miqyosda to'liq namoyon bo'lmoqda. Mintaqa tegishli rivojlanish salohiyatiga ega bo'lgan yaxlit hudud sifatida butun davlat rivojiga ta'sir ko'rsatishga qodir. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining

hozirgi bosqichining xususiyatlaridan biri alohida hududlarning xalqaro maydonning faol individual ishtirokchilariga aylanishi, milliy va xalqaro iqtisodiy jarayonlar jarayonida mintaqaviy fazoviy shakllanishlar va ularning iqtisodiy tizimlarining rolining oshishi hisoblanadi. Iqtisodiy rayonlashtirishning kuchayishi va bir vaqtning o'zida mintaqaviy rivojlanish bilan bog'liq muammolarning keskinlashuvi tadqiqotchilarning bu masalaga e'tiborini kuchaytirmoqda. R.Matkovskiyni ta'kidlashicha, "Iqtisodiy salohiyat" - bu iqtisodiy o'sish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun foydalaniladigan va foydalanilishi mumkin bo'lgan mavjud va harakatga keltiriladigan asosiy manbalar, mamlakat vositalari va yaxlit iqtisodiy tizim salohiyati elementlari yig'indisidir[1]. Jumladan, O.A.Lomovseva mintaqaning iqtisodiy salohiyatini rivojlanish darajasini moddiy-texnikaviy (tabiiy resurs, iqtisodiy, geografik va demografik), moliyaviy-iqtisodiy (mehnat, ishlab chiqarish, infratuzilma, byudjet, eksport va import) va innovasion va institusional (ilmiy tadqiqotlar, investisiya, xuquqiy va me'yoriy) asosida turkumlarga bo'lgan[2]. Demak, mavjud iqtisodiy salohiyat hududlarning raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanar ekan. Bunda alohida e'tibor hududlarni iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash uchun ko'p jihatdan iqtisodiy salohiyatni to'g'ri shakllantirishga bog'liq. O'rganilgan tadqiqotlarda hududlarning iqtisodiy salohiyatini ularning geografik joylashuvini, tabiiy-iqlim sharoitlarini, moddiy resurs imkoniyatini, mehnat resurslarini, demografik holatini va ishlab chiqarish kuchlarini joylashuviga asoslanib o'rganilgan. F.N.Kloskov mintaqaning salohiyatini yakuniy iqtisodiy natijaga erishish uchun foydalaniladigan muayyan birliklarda o'lchanadigan tabiiy va iqtisodiy resurslar to'plami sifatida izohlagan[3]. O.O. Borushevskaya tadqiqotlarida iqtisodiy salohiyatdan foydalanish bu tizimning mulkdorlar, menejerlar va boshqa manfaatdorlar maqsadlariga erishishi uchun mavjud resurslardan optimal foydalanishga asoslanishidir, deb ta'kidlagan[4]. Mintaqaning iqtisodiy salohiyati mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish asosida iste'molchilar talabini qondiradi va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi. O'rganilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki resurs salohiyati bo'yicha yagona ta'rif mavjud emas, lekin resurs salohiyati umumiy iqtisodiy salohiyat sifatida ham baholangan bo'lib, lekin bu qarashda kamchilik mavjud bo'lib resurs salohiyati umumiy iqtisodiy salohiyatni alohida elementi hisoblanadi. Mintaqa iqtisodiyotining shakllanishi, bir tomondan, uning o'z iqtisodiy salohiyati bilan belgilansa, ikkinchi tomondan, davlat institutlarining samarali boshqaruv mexanizmlarini yaratish qobiliyati bilan belgilanadi. Iqtisodiy salohiyat qanchalik kam rivojlangan bo'lsa, mintaqa tashqi resurslarga va boshqa mintaqalar bilan iqtisodiy o'zaro t'sir qilish jarayoniga

shunchalik bog‘liq bo‘ladi. Iqtisodiy salohiyatning tarkibiy elementi sifatida uning boshqaruv salohiyatini ajratib ko‘rsatish tavsiya etiladi, chunki mintaqqa iqtisodiyotini rivojlantirishning tizimli va har tomonlama tabiati ko‘p jihatdan unga bog‘liq. Demak, mintaqqa iqtisodiyotini rivojlantirishda mintaqaning iqtisodiy salohiyatini o‘rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilgan holda resurslarga hamda ulardan foydalanish holatiga alohida e‘tibor qaratishimiz zarur ekan. Buning natijasida, omillardan foydalanish intensivligi ortib, ishlab chiqarish salohiyati ortadi, oxir-oqibat iqtisodiy salohiyat o‘sib, mintaqaning barqaror o‘sish davomiyligi ta‘minlanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60 sonli farmoni
2. Матковський Р.Б. Економічний потенціал продуктивних сил у структурі економічного потенціалу країни // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Зб. наук.-прикладних праць. – Львів: Вісник НУ „Львівська політехніка”, 2000. – №405. – С. 303-308 (0,61 д.а.).
3. Ломовцева О.А. Виноградова К.О. (2013). Сущность и структура потенциала развития региона // Современные проблемы науки и образования. No 3. 2013 г. 1–10 стр.
4. Klotsvog F.N., Kushnikova I.A., “Macroeconomic assessment of the resource potential of Russian regions”, Problems of forecasting, no. 2, pp. 2017 y. 116–126 p.
5. Борушевская О.О. (2018). Эффективность предприятия: взгляд сквозь поколения // Молодой ученый. No 216. 2018 г. 21–23 стр.

**2-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANTIRISHDA ILM-FAN VA INNOVATSIYALARNI O‘RNI**

MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USTUVOR YO‘NALISHLARI

Matyoqubova D.O. – UrDU “Turizm” kafedrası mudiri. Iqtisod fanları doktori

Annotatsiya. Maqolada mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilingan. Tizimli yondashuv asosida olib boriladigan mintaqaviy siyosat iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta‘minlashga xizmat qilishi ko‘rsatiladi. Resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va inson kapitalini rivojlantirish mintaqaviy raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi omillar sifatida baholangan. Tadqiqot natijalari mintaqaviy siyosatni yanada takomillashtirish hamda hududlarda barqaror rivojlanishni ta‘minlashga ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Аннотация. В статье проанализированы методологические основы и приоритетные направления социально-экономического развития регионов. Показано, что региональная политика, проводимая на основе системного подхода, служит обеспечению экономического роста, социальной стабильности и экологического баланса. Эффективное использование ресурсов, внедрение инновационных технологий и развитие человеческого капитала оцениваются как факторы, усиливающие региональную конкурентоспособность. Результаты исследования создают научно-практическую основу для дальнейшего совершенствования региональной политики и обеспечения устойчивого развития в регионах.

Abstract. The article analyzes the methodological foundations and priority directions of the socio-economic development of regions. It is shown that regional policy, implemented on the basis of a systematic approach, contributes to ensuring economic growth, social stability, and ecological balance. Efficient use of resources, introduction of innovative technologies, and development of human capital are assessed as factors strengthening regional competitiveness. The research results provide a scientific and practical basis for further improvement of regional policy and for ensuring sustainable development in the regions.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy rivojlanish, kompleks yondashuv, metodologik asoslar, innovatsion texnologiyalar, infratuzilma modernizatsiyasi, ijtimoiy barqarorlik, ekologik muvozanat, raqobatbardoshlik.

Ключевые слова: региональное развитие, комплексный подход, методологические основы, инновационные технологии, модернизация инфраструктуры, социальная устойчивость, экологический баланс, конкурентоспособность.

Keywords: regional development, comprehensive approach, methodological foundations, innovative technologies, infrastructure modernization, social stability, ecological balance, competitiveness.

Globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalasi milliy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Har bir hududning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda inson kapitalini rivojlantirish mintaqaviy raqobatbardoshlikni belgilovchi asosiy omillardandir. Tizimli yondashuv asosida olib borilgan mintaqaviy siyosat iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlash bilan birga, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Shu bois, mintaqani kompleks rivojlantirishning metodologik asoslarini ishlab chiqish, resurslardan samarali foydalanish va infratuzilmani modernizatsiya qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida e‘tirof etilmoqda.

Bundan tashqari, hududiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash, biznes subyektlari uchun qulay sharoit yaratish ham mintaqalarning rivojlanish sur‘atlarini belgilab bermoqda. Hududlarning turli iqtisodiy salohiyatini hisobga olgan holda, ularni ixtisoslashtirish va klasterlash tamoyillarini qo‘llash ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Aholi farovonligini yuksaltirish, zamonaviy xizmatlar tarmog‘ini kengaytirish, xalqaro tajribalarni tatbiq etish esa raqobatbardoshlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan, mintaqaviy rivojlanish masalalari nafaqat iqtisodiy o‘rinish, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir hududning tabiiy resurslari, iqtisodiy salohiyati, demografik tarkibi va ijtimoiy infratuzilmasi mamlakatning umumiy taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Shu boisdan, mintaqaviy rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqishda tizimli yondashuv, innovatsion yechimlar va barqarorlik tamoyillari nazariy-metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi¹¹¹.

Birinchidan, resurslardan samarali foydalanish mintaqaviy rivojlanish siyosatining asosiy omilidir. Tabiiy boyliklar, ishlab chiqarish infratuzilmasi va transport-kommunikatsiya imkoniyatlaridan oqilona foydalanish hududlarning raqobatbardoshligini oshiradi¹¹². Ikkinchidan, innovatsiyalarni keng joriy etish, raqamli iqtisodiyotga o‘tish va yuqori texnologiyalarni ishlab chiqarish tarmoqlariga

¹¹¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni, 11.09.2023-yil.

¹¹² Krugman P., Obstfeld M. *International Economics: Theory and Policy*. Pearson, USA, 2021, 870 p.

tatbiq etish mintaqaviy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi¹¹³. Uchinchidan, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash bandlikni oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash va ijtimoiy tenglikni ta'minlash barqaror rivojlanishning muhim shartidir¹¹⁴.

Mintaqaviy rivojlanish ustuvor yo'nalishlari sifatida sanoatni diversifikatsiya qilish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash va xizmatlar sektorini rivojlantirish alohida o'rin tutadi. Shu bilan birga, turizm, logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirish hududlarning iqtisodiy salohiyatini kuchaytiradi¹¹⁵. Hududiy investitsiya muhitini yaxshilash, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy faollikni oshirish ham mintaqa rivojlanishining samarali mexanizmlaridan biridir. Tadqiqotlarga ko'ra mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslari tizimli yondashuv, samaradorlik, innovatsiyalar va ijtimoiy barqarorlik tamoyillariga tayanadi. Aniq belgilangan ustuvor yo'nalishlar esa hududlarning raqobatbardoshligini oshirish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Mintaqaviy rivojlanishning asosiy omillari tahlili quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

Jadval 1.

Mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy omillari¹¹⁶

Yo'nalish	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Resurslardan samarali foydalanish	Tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslarni optimal boshqarish	Barqaror iqtisodiy o'sish, resurs tejamkorligi
Innovatsion texnologiyalar	Raqamlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish	Ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlik
Inson kapitalini rivojlantirish	Ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy malaka oshirish	Yuqori malakali kadrlar, bandlik darajasining o'sishi
Ijtimoiy barqarorlik	Aholining turmush darajasi va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish	Barqaror jamiyat, ijtimoiy tenglik

¹¹³ Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990, 855 p.

¹¹⁴ Sen A. Development as Freedom. Oxford University Press, UK, 1999, 366 p.

¹¹⁵ Stimson R., Stough R., Roberts B. *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*. Springer, Germany, 2006, 452 p.

¹¹⁶ Muallif ishlanmasi

Ekologik muvozanat	Atrof-muhitni muhofaza qilish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish	Ekologik barqarorlik va uzoq muddatli rivojlanish
Infratuzilmani modernizatsiya qilish	Transport, energetika va kommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish	Investitsiyalarni jalb qilish, mintaqa integratsiyasi

Jadvalda keltirilgan yoʻnalishlar mintaqaviy rivojlanishning asosiy tayanchlarini ifodalaydi. Resurslardan samarali foydalanish hududlarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va barqaror oʻsishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, energiya va qishloq xoʻjaligi resurslarini tejash va qayta ishlash jarayonlarini kengaytirish raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligi va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini oshiradi. Raqamli iqtisodiyot va avtomatlashtirilgan tizimlar hududiy iqtisodiyotning modernizatsiyasiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, inson kapitalini rivojlantirish uzoq muddatli taraqqiyotning kafolati boʻlib, taʼlim va sogʻliqni saqlash sohalariga sarmoya kiritish malakali kadrlar yetishtirishga yordam beradi.

Ijtimoiy barqarorlik aholining turmush sifati va bandlik darajasini oshirish orqali shakllanadi. Ekologik muvozanat esa barqaror rivojlanish konsepsiyasining muhim qismi boʻlib, yashil iqtisodiyot tamoyillarini tatbiq etish bilan chambarchas bogʻliq.

Zamonaviy infratuzilmaning rivojlanishi investitsiya oqimini kuchaytirib, hududiy integratsiyani tezlashtiradi. Umuman olganda, bu omillarni kompleks tarzda amalga oshirish mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mintaqaviy rivojlanish ustuvor yoʻnalishlari sifatida sanoatni diversifikatsiya qilish, eksportga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish, qishloq xoʻjaligini modernizatsiyalash va xizmatlar sektorini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, turizm, logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirish hududlarning iqtisodiy salohiyatini kuchaytiradi. Hududiy investitsiya muhitini yaxshilash, kichik biznes va tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash orqali iqtisodiy faollikni oshirish ham mintaqa rivojlanishining samarali mexanizmlaridan biridir.

Oʻtkazilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning samaradorligi, avvalo, hududlarning mavjud resurslarini oqilona boshqarish va ulardan unumli foydalanish darajasi bilan chambarchas bogʻliqdir. Tabiiy resurslar boy boʻlgan mintaqalarda ularni qayta ishlash, qoʻshimcha qiymat

yaratuvchi tarmoqlarni rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish mumkin. Biroq ayrim hollarda resurslardan faqat xomashyo sifatida foydalanish natijasida hududlarning iqtisodiy mustahkamligi sustlashmoqda. Shu bois diversifikatsiya jarayonlarini jadallashtirish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirish mintaqaviy rivojlanishning eng muhim natijalaridan biri bo'lib chiqadi.

Ikkinchi natija shundan iboratki, mintaqalarda raqamli iqtisodiyot elementlarini keng joriy etish samaradorlikni oshirmoqda. Xususan, elektron hukumat, raqamli xizmatlar, elektron tijorat va logistika tizimlarining rivojlanishi biznes jarayonlarida xarajatlarni kamaytirib, tezkorlikni ta'minlamoqda. Bu esa hududlar iqtisodiyotini modernizatsiya qilish hamda xalqaro bozorlar bilan integratsiyani jadallashtirish imkonini bermoqda.

Uchinchi natija sifatida ijtimoiy barqarorlik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mintaqalarda bandlik darajasini oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish orqali inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va inklyuziv iqtisodiyotni rivojlantirish mintaqaviy siyosatning ijobiy natijalaridan biridir.

To'rtinchi natija sifatida hududiy investitsiya muhitining yaxshilanishi qayd etiladi. Chet el investitsiyalarini jalb etish, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash iqtisodiy faollikni sezilarli darajada oshirmoqda. Natijada kichik biznes va o'rta korxonalar ulushi ko'payib, mintaqalarning raqobatbardoshligi ortmoqda.

Yakuniy natija shundan iboratki, mintaqalarda turizm, transport-logistika va xizmatlar sektorining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorlikni ham ta'minlamoqda. Ayniqsa, barqaror turizm va yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash ekologik muvozanatni saqlash bilan birga, hududlarning xalqaro imijini oshirishga xizmat qilmoqda.

EKSPORT SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING ILG'OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARI VA MEXANIZMLARI

**Raximov T.J., Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi mudiri,
PhD, dotsent, mustaqil izlanuvchi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada eksport salohiyatidan samarali foydalanishning ilg'or xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va mexanizmlari bayon etilgan.

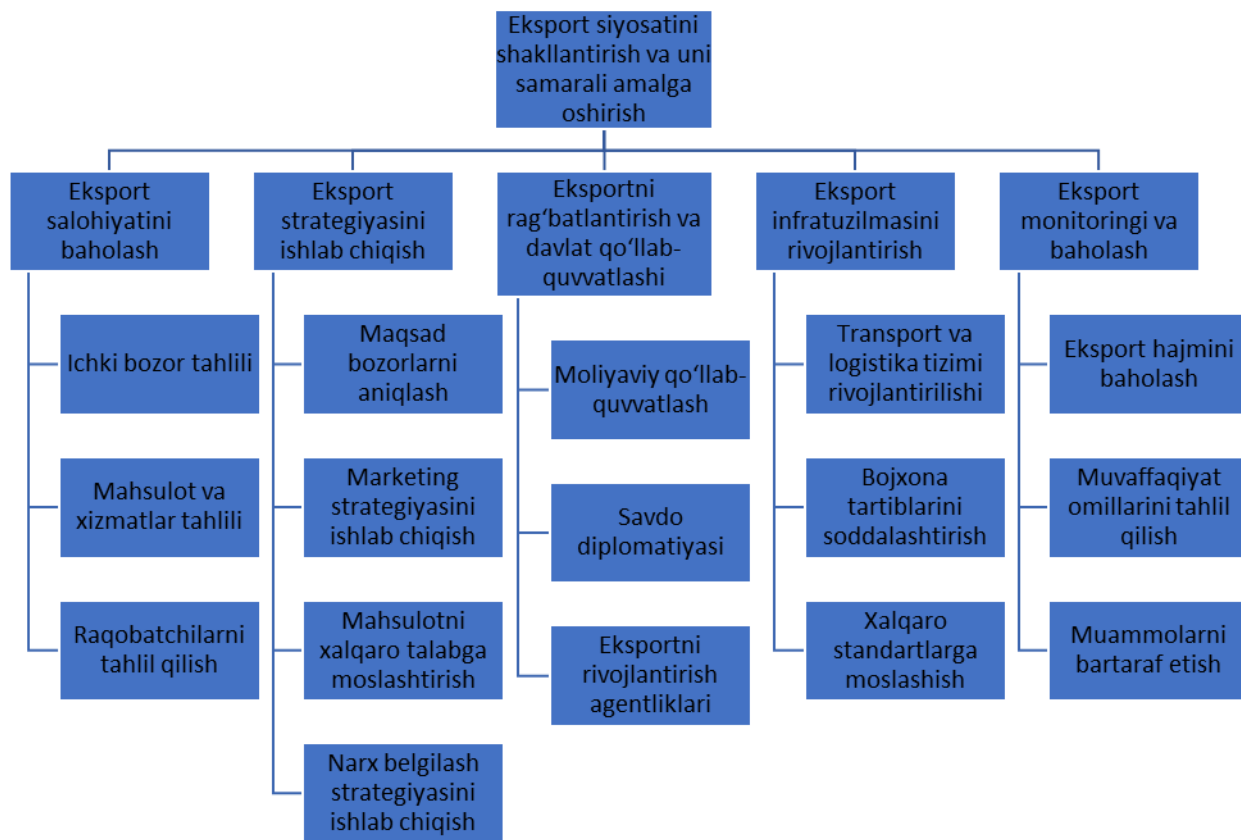
Kalit so'zlar. Eksport, salohiyat, eksport salohiyati, tajribalar, samaradorlik, qo'llab-quvvatlash.

Bugungi kunda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishi mahalliy korxonalarning eksport salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Biroq, bugungi kunda korxonalar eksport salohiyatidan kam foydalanilmoqda. Bu borada jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy islohotlarning yo'nalishlari mamlakatlar eksport salohiyatini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutadi. Bu muammoni hal etish iqtisodiy islohotlarning umumiy va oraliq maqsadlariga erishishning kaliti bo'lib xizmat qiladi. Bu borada eksport salohiyatini baholashda nisbiy afzalliklar muhim omil bo'lib hisoblanadi. Agar dastlabki bosqichlarda yer, mehnat, kapital kabi ishlab chiqarish omillari birinchi o'ringa chiqqan bo'lsa, hozirgi bosqichda esa mamlakatning kuchsiz omillarini rag'batlantirish uchun iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

- AQSh tajribasi. O'zbekiston uchun rivojlangan xorijiy davlatlarning zamonaviy xususiyatlarini o'rganish eksport salohiyatini rivojlantirish va shakllantirishda qator amaliy ahamiyatga ega. Og'ir sanoat, xususan, elektroenergetika, mashinasozlik va kimyo sanoatining yuqori darajada rivojlanganligi AQShni jahon eksporti bo'yicha yetakchilardan biriga aylantirdi [1]. Mamlakatda milliy iqtisodiyotni inqirozdan chiqish samaradorligi ko'rsatkichi eksport faoliyatining rivojlanish sur'ati hisoblanadi. Bu esa jahon bozorida mahalliy mahsulotlarning nisbatan raqobatbardoshligini namoyish etishi bilan belgilanadi. Bu borada AQShning eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash tajribasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda eksport salohiyatini rivojlantirish samaradorligini oshirish o'zining manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan.

AQShda eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimi ko'rsatkich bo'yicha mamlakatni XXI asrda dunyoda barqaror ikkinchi o'rinni egallaydi. Eksport salohiyatini rivojlantirish strategiyasini shakllantirishda AQShda eksportni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash vositalaridan samarali foydalaniladi. Shunday

qilib, eksportni qo'llab-quvvatlash AQSh iqtisodiy siyosatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Mamlakatda eksportni amalga oshirish vositasi ma'lum shart-sharoitlarda eksportni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy resurslar bilan ta'minlashdan iborat eksport krediti mexanizmi bo'lib hisoblanadi [2]. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imtiyozli kreditlash yo'li bilan olingan mablag'lar ulushining o'zgarishi (uni ko'paytirish yo'nalishi bo'yicha) yoki eksportchilarga (yoki milliy mahsulotlarni sotib oluvchi importerlarga) kredit bo'yicha foizlarni to'lash xarajatlar qismini qoplashda namoyon bo'ladi.

1-rasm. Eksport siyosatini shakllantirish va uni samarali amalga oshirish.¹¹⁷

Amerika eksport tashabbusi quyidagi asosiy faoliyat yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

- eksport faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning tashkiliy tuzilmalarini qayta qurish;
- eksportni davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish;
- eksportchilarni faol siyosiy qo'llab-quvvatlash;

¹¹⁷ Muallif ishlanmasi

- eksportga yoʻnaltirilgan kompaniyalarini qoʻshimcha resurslar bilan taʼminlash;

- amerikalik eksportyorlarning tashqi bozorlarga adolatli kirishini taʼminlash.

Shuningdek, Amerika eksportini rivojlantirish boʻyicha faoliyatni idoralararo muvofiqlashtirishni taʼminlash maqsadida Eksportni qoʻllab-quvvatlash kabineti tuzilgan va uning tarkibida Prezident huzuridagi Eksport kengashi (PEK) faoliyati tiklanmoqda. Uning tarkibiga Vazirlar Mahkamasi tarkibiga AQSh Davlat kotibi, Gʻaznachilik va savdo kotiblari, Oq uyning asosiy maslahatchilari hamda AQShning asosiy iqtisodiy va savdo agentliklari rahbarlari kirgan. Yangi milliy eksport strategiyasini amalga oshirish uchun mamlakat amerika savdosi va eksportini ragʻbatlantiradigan mavjud idoralararo organ savdoni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qoʻmitasi bilan hamkorlik qiladi.

- Rossiya tajribasi. Mamlakatda zamonaviy sanoat korxonasi dinamik rejimda ishlaydigan yaxlit va murakkab tizim boʻlib hisoblanadi. Shu munosabat bilan uning ichki va tashqi iqtisodiyoti oʻrtasida aniq chegaralari mavjud emas. Optimal ichki iqtisodiy nisbatlar tashqi iqtisodiy aloqalarni shakllantirish uchun asos yaratadi. Bu korxonaning ichki imkoniyatlarini doimiy ravishda yaxshilashga imkon beradi [3].

Mamlakatda korxonaning eksport salohiyati tushunchasiga quyidagi yondashuvlar xosdir:

- resursga asoslangan yondashuv (omillar va resurslar majmui);
- funksional yoʻnaltirilgan yondashuv (korxona faoliyatini taʼminlovchi iqtisodiy salohiyatning dinamik tarkibiy qismi);
- raqobatga yoʻnaltirilgan yondashuv (raqobatbardosh mahsulotlarni chiqarish orqali tashqi bozorda raqobatbardosh ustunliklarni aniqlash va amalga oshirish qobiliyati);
- daromadga yoʻnaltirilgan yondashuv (tashqi bozorda sotishdan olingan daromadni taʼminlash qobiliyati);
- rivojlanishga yoʻnaltirilgan yondashuv (jahon bozoridagi rivojlanish qobiliyati).

Bugungi kunda mamlakatda eksport yangi ish oʻrinlari yaratish va jamiyat farovonligini oshirish yoʻli boʻlib xizmat qiladi. Eksport qilinadigan eng muhim tovarlarga uskunalar, elektr mashinalari va transport vositalari, farmasevtika mahsulotlari, mineral yoqilgʻi, plastmassa, optik, texnik va tibbiy asboblari, organik kimyoviy mahsulotlar, temir va poʻlat kiradi. Ushbu jismoniy eksportga qoʻshimcha ravishda koʻpgina kompaniyalar tadqiqot va ishlanmalar, professional va boshqaruv

maslahatlari, texnik va savdo xizmatlari, muhandislik va moliyaviy xizmatlar kabi turli biznes xizmatlarini davlatdan tashqarida mijozlarga sotadilar [4].

- Yaponiya tajribasi. Yaponiya iqtisodiyot, savdo va sanoat vazirligi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha davlat strategiyasini ishlab chiquvchi organi bo'lib hisoblanadi. U eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishning milliy tizimini muvofiqlashtiradi. Bu borada ustuvor yo'nalishlar innovatsion va ventur korxonalarni qo'llab-quvvatlash, korxonalarni boshqarish tizimini takomillashtirish va jahon bozorlarida raqobatbardoshligini ta'minlash uchun ularning barqarorligini oshirish bilan belgilanadi. Mamlakatda eksportni qo'llab-quvvatlash tizimini isloh qilish yetakchi mavqega ega bo'lish maqsadida yangi tovarlar va xizmatlarni jahon bozorlariga tezda olib chiqish uchun ilmiy-tadqiqot natijalarini tijoratlashtirishni tezlashtirishga qaratiladi. Ilmiy-tadqiqot ishlarining ustuvor yo'nalishlari (atrof-muhitni o'rganish, hayotiy jarayonlar haqidagi fan, tibbiyot, sog'liqni saqlash va biotexnologiya; nanotexnologiya, yangi materiallar, keng polosali aloqa vositalari va tizimlari, yuqori va axborot texnologiyalari) belgilangan.

Mamlakatda eksport qiluvchilarga Yaponiya tashqi savdo tashkiloti tomonidan yirik axborot, maslahat va texnik yordam ko'rsatiladi. Bu tashkilot 1958 yilda Yaponiyaning xalqaro bozorlarga eksportini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan. Hozirgi kunda ushbu tashkilot faoliyati milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni kengaytirish hamda mamlakatdagi iqtisodiy subyektlarga eksport salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Hukumat 2001 yilning may oyida umumiy iqtisodiy vaziyatni yaxshilash va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan qator qo'shimcha tashkiliy va strategik choralarni ishlab chiqdi. Uning tarkibiga yuqori talabga ega bo'lgan yangi tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishda yuqori texnologiyalarni keng joriy etish kiradi. Bu borada mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan quyidagi tuzilmalar tashkil etildi:

- sanoatni yanada rivojlantirish istiqbollari asosida iqtisodiy islohotlarni ilgari surish uchun sanoat va iqtisodiy siyosat byurosi tashkil etildi;

- texnologik va atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati integratsiyasini ta'minlash uchun ilgari mavjud bo'lgan sanoat tadqiqotlari va texnologiyalari agentligi 15 ta tadqiqot institutlari bilan birgalikda birlashtirildi va sanoat tadqiqotlari, texnologiya siyosati va atrof-muhit byurosiga aylantirildi;

- Yaponiya sanoatining ichki va tashqi bozorlarda global raqobat talablariga muvofiqligini ta'minlash uchun texnologiyalar, atrof-muhitni muhofaza qilish va

chiqindilarni yo‘q qilish bo‘yicha tarmoqlararo hamkorlikni ta’minlaydigan ishlab chiqarish tarmoqlari byurosi tashkil etildi;

- intellektual faoliyat natijalarini himoya qilish chora-tadbirlarining milliy tizimini takomillashtirish, fundamental tadqiqotlar va texnologiyalarni rivojlantirish maqsadida Yaponiya patent xizmati qayta tashkil etildi;

Shundan so‘ng mamlakat eksport sohasida faollik va bandlikning o‘sishi, investitsiyalarning ko‘payishi, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol yaxshilanishi va tashqi bozorlarning rivojlanishi tezlashadi. Shu munosabat bilan quyidagi strategik tadbirlar amalga oshiriladi:

- iqtisodiyotni moslashuvchan boshqarish tizimini joriy etish;
- innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini isloh qilish;
- mintaqalar iqtisodiyotining tiklanishi;
- sanoat raqobatbardoshligini oshirish;
- korxonalar barqarorligini oshirish va tadbirkorlik iqtisodiy xavfsizligi tizimlarini rivojlantirish.

Jahon bozorlarida mamlakat raqobatbardoshligini oshirish quyidagi muhim strategik yo‘nalishlarni nazarda tutadi:

- texnologik innovatsiyalarni har tomonlama rivojlantirish;
- korporativ qayta qurishni tezlashtirish;
- xizmat ko‘rsatish sohasida mehnat resurslari va bandlikning harakatchanligini oshirish;
- xorijiy investitsiyalar va boshqa mamlakatlardan iqtidorli mutaxassislarni jalb qilish;
- korxonalar barqarorligini oshirish.
- yangi ko‘lamli bozorlarni yaratish.

- Hindiston tajribasi. Samarali sanoat siyosati tufayli Hindiston qisqa vaqt ichida dunyodagi eng tez rivojlanayotgan davlatlardan biriga aylandi. So‘nggi 10 yil ichida dasturiy ta’minot, farmasevtika, kimyoviy mahsulotlar va boshqa yuqori texnologiyali mahsulotlar (polimerlar, asbobsozlik, elektron uskunalar va boshqalar) eksporti jadal rivojlandi. Savdoni liberallashtirish, tariflarni qisqartirish va iqtisodiyotning eksportga yo‘naltirilgan sektorlariga xorijiy investitsiyalarga ko‘proq ochiqlik tufayli yuqori natijalarga erishdi. Eksportning eng tez rivojlanayotgan segmenti axborot texnologiyalari va dasturiy ta’minotni ishlab chiqish xizmatlari edi.

2-rasm. AQShning eksport diversifikatsiyasi va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha asosiy tajribalari.¹¹⁸

¹¹⁸ Muallif ishlanamsi

Bozorlarning globallashuvi sharoitida mamlakat hukumati valyutaning jadal kirib kelishiga hissa qo'shadigan raqobatbardosh eksport mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish uchun maxsus iqtisodiy zonalarni yaratish dasturini amalga oshirdi. Bu borada eksportga yo'naltirilgan tadbirkorlikni rivojlantirishning eng muhim rag'batlantiruvchi omillari quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi:

- ishlab chiqarish vositalari, butlovchi buyumlar, ehtiyot qismlar, materiallar va boshqalarni import qilish va bojsiz sotib olish uchun litsenziyalarning yo'qligi;
- barcha faoliyat turlari va korxonalariga ruxsat berish, shartnoma tuzish uchun to'liq erkinlik berish;
- bojxona bojlari to'liq to'langan holda eksport mahsulotlarini ichki bozorda sotishga ruxsat berish va import qilingan tovarlarni reeksport qilishga ruxsat berish;
- bir yil ichida eksport daromadlarini sotish va vataniga qaytarish uchun kreditlar berish, bank hisobvaraqlarida kreditlar va valyuta mablag'larini saqlash;
- ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun kreditlar berish (uy-joy, bolalar muassasalari, maktablar, klublar, dam olish markazlari, poliklinikalar va boshqalar);
- aloqa va energiya ta'minoti tizimlari, transport infratuzilmasi, kommunal xizmatlar va boshqalarni ustuvor rivojlantirish.

Mamlakatda eksport ehtiyojlarini qondirish uchun aktsiz to'lovlaridan ozod qilingan holda ichki xaridlarni ustuvor amalga oshirish belgilangan.

Mamlakatda kichik biznesning eksport salohiyatini rivojlantirish eng muhim strategik vazifalardan biridir. Shu munosabat bilan ushbu setkor tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarni eksport qilishda faol ishtirok etadi. Shuningdek, milliy va xalqaro ko'rgazmalarning tashkilotchisi va ishtirokchisi bo'lib hisoblanadi. Ko'rgazmalar davomida ayrim tovarlar va xizmatlarni sotishning tijorat imkoniyatlarini aniqlash bo'yicha marketing tadqiqotlari olib boriladi. Texnologiyalar transferti, kooperatsiya imkoniyatlari yoki korxonalar o'zaro hamkorligi masalalari muhokama qilinadi. Bu borada mamlakatda eksportni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish sohasidagi asosiy yo'nalishlar quyidagilardan iborat bo'ladi

- Hindiston tovarlari va xizmatlarini eksport qilish, texnik loyihalarni ishlab chiqish, tayyor sanoat ob'ektlarini eksport qilish va ishga tushirish;
- aborot texnologiyalari va dasturiy ta'minotni eksport qilish, ularni ishlab chiqish va yetkazib berish bo'yicha xalqaro tanlovlarda ishtirok etish;
- xalqaro tovarlar va uskunalar eksportini hajmini yiliga 3 milliard dollarga yetkazish;

- hisob-kitoblarni tezkor amalga oshirish, tijorat takliflarini tayyorlash va rasmiylashtirish bilan barcha bosqichlarni bir joyda bajarishda samarali moliyaviy yordam ko'rsatish;

- minimal stavkalar bo'yicha kreditlar berish va to'lovlarni qaytarish sharoitida yuqori darajadagi xizmatni ta'minlash;

- eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarning shoshilinch ehtiyojlari uchun aylanma mablag'larni taqdim etish;

- ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini yaxshilash uchun korxonalarga mahalliy yoki import xomashyosini sotib olishda moliyaviy yordam ko'rsatish;

- eksport yetkazib berishdan oldingi bosqichlar va tovarlar jo'natilgandan so'ng moliyaviy yordam ko'rsatish.

Mamlakatda biznes eksportini moliyaviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha asosiy faoliyatni Hindistonning kichik biznesni rivojlantirish banki amalga oshiradi, Ushbu sohada 20 ga yaqin boshqa banklar va turli kredit-moliya institutlari ham faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning aksariyati eksport operatsiyalarini amalga oshirishda, jumladan xorijiy investitsiyalarni turli xatarlardan sug'urtalashni amalga oshiradilar. Eksportni rivojlantirishga ko'p miqdordagi yirik korxonalar birlashmalari katta hissa qo'shadi.

Eksportni rivojlantirishning ijobiy tajribasini hisobga olgan holda, Hindiston savdo va sanoat vazirligi eksport hajmini yanada oshirish strategiyasini ishlab chiqqan. Bu miqdor yiliga taxminan 2 baravar va 150 milliard dollarga etadi. Ushbu strategiyani amalga oshirish tashqi iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash borasidagi moliyaviy va jamoat infratuzilmasi yordamida amalga oshiriladi.

- Xitoy tajribasi. Boshqa jahon savdo yetakchilaridan farqli o'laroq, Xitoy asosan tovarlar yetkazib beradi va iste'mol qiladi va kamroq darajada xizmatlar ko'rsatadi. Xitoy tovarlarining raqobatbardoshligi birinchi navbatda arzon ishchi kuchi va yuqori mehnat unumdorligi bilan ta'minlanadi [5]. 2021 yilda Xitoyda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning asosiy xaridorlari sifatida jahon o'rta sinfining 30 foizini tashkil etadigan bozor mavjud bo'lgan. Savdo bilan shug'ullanadiganlar uchun ushbu bozorda taniqli bo'lish asosiy maqsadlardan biriga aylanadi. Mamlakat ichida eksport surati o'zgarmoqda. Agar 20 yil oldin Xitoy ishlab chiqarilgan mahsulotlarning 80 foizini eksport qilgan bo'lsa, endi 2020 va 2021 yillarda Xitoy fabrikalari mahsulotlari atigi 20 foizga tashqi (eksport) iste'molga va qolgan 80 foizi ichki iste'molga sarflandi.

2023-yil davomida Xitoyning eng yaxshi eksport mahsulot guruhlari alohida toifa sifatida quyidagi turlarga ajratiladi [6]:

- elektr mashinalari, uskunalari: 899 milliard AQSh dollari (umumiy eksportning 26,5 foizi);
- mashinalar, jumladan kompyuterlar: 512 milliard dollar (15,1 foiz);
- avtomobillar: 192.7 milliard dollar (5.7 foiz);
- plastmassa buyumlar: 132,5 milliard dollar (3,9 foiz);
- mebel, choyshablar, yoritish, belgilar va yig'ma binolar: 121 milliard dollar (3,6 foiz);
- temir yoki po'latdan yasalgan buyumlar: 97,9 milliard dollar (2,9 foiz);
- o'yinchoqlar va o'yinlar: 89,1 milliard dollar (2,6 foiz);
- trikotaj yoki to'qilgan kiyim, aksessuarlar: 83 milliard dollar (2,5 foiz);
- organik kimyoviy moddalar: 77,9 milliard dollar (2,3 foiz);
- kiyim va aksessuarlar (trikotaj yoki trikotaj emas): 70,9 milliard dollar (2,1 foiz).

Bugungi kunda Xitoyning eksporti Xitoyning daromad darajasini hisobga olgan holda kutilganidan ko'ra sanoati rivojlangan mamlakatlar eksportiga ko'proq o'xshaydi. Xitoy eksport qiladigan mahsulotlarning murakkablik darajasi va mamlakat daromadlarining barqaror o'sishiga asoslanadi. Bu esa mamlakatning kelajakdagi iqtisodiy o'sishi uchun eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. G'oya shundan iboratki, yuqori mahsuldor mahsulotlar ishlab chiqarish boshqa tovarlar ishlab chiqarishdan ko'ra iqtisodiy o'sish uchun foydaliroqdir. Bu esa ko'proq bilim talab qiladigan tovarlarni eksport qilishga o'tishni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Искандарова Д.Б. Зарубежный опыт повышения экспортного потенциала страны. // "Экономика и социум", №10 (53), 2018. - с. 297-298.
2. Огрызов А.А. Опыт США по поддержке экспорта и экспортному кредитованию. // Мировая экономика, 2015, 11(132). - с. 121.
3. Карачев И.А. Определение категории «экспортный потенциал предприятия» в контексте формирования региональной модели ВЭД. // Вестник финансового университета, 4, 2015. - с. 25.
4. Наговицына Э.В., Тусин Д.С. Российский и зарубежный опыт в повышении эффективности экспортной деятельности. // Вестник НГИЭИ, 2020, №9 (112). - с. 115.
5. Тишкина Е.А. Современные тенденции экспорта КНР. // Российский внешнеэкономический вестник, №12 (Декабрь), 2009. - с. 19.
6. <https://www.worldstopexports.com/chinas-top-10-exports/>

IT KLASSTERLAR ORQALI HUDUDIIY IQTISODIIY FAOLLIKNI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Xojiyeva Nazokat Davronbekovna

**Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU “Menejment va marketing”
kafedrasi v.b., dotsenti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada IT klasterlarning hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi oʻrni va ularning iqtisodiy faollikka taʼsir mexanizmlari tahlil qilingan. IT klasterlar raqamli infratuzilmani kengaytirish, innovatsion startaplarni qoʻllab-quvvatlash, yangi ish oʻrinlari yaratish va mahalliy biznesni transformatsiya qilishda muhim rol oʻynaydi.

Kalit soʻzlar: IT klaster, hududiy rivojlanish, innovatsion infratuzilma, raqamli iqtisodiyot, startap ekotizimi, texnopark, raqamli transformatsiya, mintaqaviy iqtisodiy faollik.

Soʻnggi yillarda raqamli iqtisodiyot global rivojlanishning asosiy drayveriga aylandi. Ayniqsa, IT klasterlar — ilmiy markazlar, texnoparklar, startaplar va korxonalar oʻrtasidagi oʻzaro hamkorlik tizimi sifatida — iqtisodiy faollikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasida “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi doirasida IT Parklar, texnoparklar va raqamli ekotizimlar shakllanmoqda. Bu esa hududiy darajada axborot texnologiyalari sohasida yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratmoqda. Mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti uchun muhimdir. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida, axborot texnologiyalari (IT) mintaqaviy rivojlanishning yangi harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Mintaqalarning anʼanaviy muammolarini hal etishda IT klasterlarni tashkil etish va rivojlantirish juda dolzarb strategik yechim hisoblanadi. IT klaster — bu innovatsion infratuzilma, ilmiy-tadqiqot markazlari, universitetlar, startaplar va xususiy kompaniyalar oʻrtasidagi hamkorlik asosida faoliyat yurituvchi tizimdir. Uning asosiy maqsadi — texnologik gʻoyalarni amaliyotga joriy etish, innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqish va iqtisodiy oʻsishni tezlashtirishdir.

Oʻzbekiston 2019-yilda “IT Park Uzbekistan”ni tashkil etdi. Hozirda u Toshkent bilan bir qatorda 16 ta hududiy filialga ega boʻlib, 1200 dan ortiq rezident kompaniyalar faoliyat yuritmoqda.

2024-yilda IT Park rezidentlarining umumiy eksport hajmi **300 mln AQSh dollaridan oshdi;**

Soʻnggi ikki yilda **15 mingdan ortiq yangi ish oʻrni** yaratildi;

Har yili yuzlab startap loyihalar “One Million Uzbek Coders” dasturi orqali bozorga chiqmoqda.

Bu raqamlar IT klasterlarning hududiy iqtisodiy faollikka bevosita ta’sirini ko’rsatadi.

1. jadval:

Asosiy dolzarb masalalar va IT klaster rolining bog‘liqligi

Mintaqaning dolzarb masalasi	IT Klaster orqali yechim ehtimollari
1. Aholi bandligini ta'minlash va ishsizlikni kamaytirish	IT klasteri yuqori daromadli yangi ish o‘rinlari yaratadi. Dasturchi, dizayner, loyiha menejeri kabi zamonaviy kasblarga talab ortadi. Bu, ayniqsa, yoshlar bandligini ta'minlashda muhim.
2. Kadrlar malakasini oshirish va "Miya oqimi"ni kamaytirish	Klaster atrofida IT ta’limi va kadrlar tayyorlash markazlari shakllanadi. Xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikda mutaxassislar mahalliy sharoitda malaka oshiradi, bu esa yoshlarning chet elga ketishini (miya oqimini) kamaytiradi.
3. Investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish	IT klaster yuqori texnologiyali va innovatsion loyihalar uchun magnit vazifasini o‘taydi. Bu mahalliy va xorijiy venchur (tavakkal) investitsiyalarni, shuningdek, yirik texnologik kompaniyalarning mintaqaga kirib kelishini rag‘batlantiradi.
4. Iqtisodiy diversifikatsiya va eksport salohiyatini oshirish	IT xizmatlari (dasturiy ta'minot, autsorsing) katta eksport salohiyatiga ega. Klaster IT xizmatlari eksportini yo‘lga qo‘yish orqali mintaqa iqtisodiyotining an'anaviy tarmoqlarga qaramligini kamaytiradi va barqaror valyuta tushumini ta'minlaydi.
5. Mahalliy tadbirkorlik va innovatsiyani qo‘llab-quvvat-lash	Klaster maydoni startup (yangi tashkil etilgan) loyihalar uchun inkubator va akselerator vazifasini bajaradi. Bu esa mintaqada yangi biznes g‘oyalari va yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar yaratilishiga turtki beradi.
6. Mintaqaviy boshqaruv samaradorligini oshirish	Klasterdagi mutaxassislar "aqli shahar", "elektron hukumat" va boshqa raqamli transformatsiya loyihalari uchun mahalliy texnologik yechimlar yaratishi mumkin, bu esa davlat xizmatlari sifatini oshiradi.

Buni isboti sifatida rivojlangan mamlakatlardagi IT klasterlarni misol qilib ko’rsatishimiz mumkin. Janubiy Koreya, Estoniya va Finlyandiya tajribalari shuni ko’rsatadiki, IT klasterlar iqtisodiy o‘sishning 5–8% qismini ta’minlashi mumkin. Ular kichik va o‘rta korxonalar o‘sishiga, eksport hajmining kengayishiga va raqamli xizmatlar salmog‘ining oshishiga sabab bo‘ladi.

Dunyo tajribasida (AQShdagi *Silicon Valley*, Hindistondagi *Bangalore IT Hub*, Janubiy Koreyadagi *Pangyo Techno Valley*) IT klasterlar hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda eng samarali mexanizmlardan biri sifatida qaraladi.

2. jadval:

Muvaffaqiyatli innovatsion IT klasterlar

IT-klasterlar	Faoliyat turi	Hudud
“Silikon vodiysi”	Silikon vodiysi dunyodagi eng mashhur va muvaffaqiyatli IT klasterlaridan biridir. Uning muvaffaqiyati omillari orasida Google, Apple va Facebook kabi yetakchi texnologiya kompaniyalarining mavjudligi, startap va tadqiqotlarga yuqori darajadagi sarmoya, jahon universitetlarining yuqori malakali iqtidorlari, rivojlangan infratuzilma va tavakkalchilik kapitaliga kirish imkoniyati kiradi.	Kaliforniya, AQSH
"Silikon vadi"	Tel-Aviv Yaqin Sharqdagi muhim IT-klasterga aylandi. Uning muvaffaqiyati omillari orasida yetakchi startaplar va texnologiya kompaniyalarining mavjudligi, innovatsiyalar va tadqiqotlarning yuqori darajasi, inkubatorlar va akseleratorlarning zich tarmogʻi, davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlanishi, xalqaro bozorlarga kirish va investitsiyalar kiradi.	Tel-Aviv, Isroil
Shenzhen IT klasteri	Shenzhen dunyodagi eng yirik va eng tez rivojlanayotgan IT klasterlaridan biridir. Shenchjen muvaffaqiyatining omillari qatoriga Xitoyning Huawei va Tencent kabi yetakchi texnologiya kompaniyalarining mavjudligi, Xitoy hukumatining innovatsiyalar va tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlashi, yirik investitsiya fondlarining mavjudligi va yuqori malakali mutaxassislarning yuqori konsentratsiyasi kiradi.	Shenzhen, Xitoy
“Hindistonning Silikon vodiysi”	“Hindistonning Silikon vodiysi” deb ataladigan Bangalor Osiyodagi muhim IT klaster hisoblanadi. Bangalor muvaffaqiyat omillari orasida Infosys, Wipro, va Flipkart kabi yirik xalqaro kompaniyalarning mavjudligi, yuqori darajadagi taʼlim va texnik muassasalar, kapital va isteʼdodlarning mavjudligi va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlanishi kiradi.	Bangalor, Hindiston
London IT klaster	Evropadagi eng dinamik klasterlardan biri boʻlib, koʻplab startaplar, innovatsion kompaniyalar va investorlar, shuningdek, iqtidorli mutaxassislarning doimiy oqimini taʼminlaydigan yuqori darajadagi texnologiya universitetlari mavjud.	London, Buyuk Britaniya

Innovatsion klasterlar oʻzaro bogʻlangan tarmoqlar konsentratsiyasi yuqori boʻlgan mintaqaviy miqyosda shakllanishi mumkin. Ayni vaqtda innovatsion klaster yoʻnalishi milliy iqtisodiyot uchun istiqbolli ekanligini namoyon etmoqda.

O'zbekiston ham o'z klasterlarini qurmoqda, ammo bizda "texnopark" ta'rifi ko'proq ildiz otmoqda, ammo bu markazlarning g'oyasi bir xil – yuqori texnologiyali loyihalar uchun zamin yaratish va ishlanmalarni tijoratlashtirishni amalga oshirishdir. Ammo, bizda ishlanmalarni tijoratlashtirishni hali juda muvaffaqiyatli emas, lekin buni amalga oshirish uchun zamin yaratilmoqda. Ya'ni, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Buxoro viloyati hokimligi hamda "Acharya Institutes" (Hindiston) o'rtasida 2022-yil 10-oktabrda Buxoro viloyatining Qorako'l tumanida 2 mln AQSh dollari miqdoridagi xorijiy investitsiyani kiritish sharti bilan "Acharya" universitetini tashkil etish bo'yicha o'zaro hamkorlik shartnomasi imzolangan, IT-klaster faoliyatini yo'lga qo'yish uchun mas'ul etib "Acharya University" mas'uliyati cheklangan jamiyati shaklidagi xorijiy korxonani belgilandi va Vazirlar Mahkamasining "Buxoro viloyati Qorako'l tumanida IT-Klaster faoliyatini yo'lga qo'yish to'g'risida" 2023-yil 5-iyuldagi 273-son qarori qabul qilindi. Buxoro viloyatida Acharya universiteti atrofida IT-Klaster tashkil etiladi¹¹⁹. Universitetda startaplar uchun inkubator va masofaviy raqamli xizmatlarni eksport qilish markazi tashkil etiladi. Klaster uchun Qorako'l tumani Xo'jalar mahallasi hududida 6,9 gektar maydon ajratiladi. U IT yo'nalishlari bo'yicha ta'lim, shuningdek, raqamli mahsulotlarni ishlab chiqish va IT xizmatlarini eksport qilishga ixtisoslashgan bo'lib, universitetda dasturlash, AI, tarmoq va axborot tizimlarini boshqarish, kiberxavfsizlik va boshqa sohalarda mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashni yo'lga qo'yadi. Shuningdek, u startaplar uchun inkubator va xizmatlarni eksport qilish markazini tashkil etadi.

IT-klaster doirasida quyidagilar faoliyatini yo'lga qo'yiladi:

- zamonaviy infratuzilma, laboratoriyalar va ilmiy-tadqiqot markazlariga ega universitet;
- masofaviy IT-xizmatlar eksporti markazi;
- ilmiy-tadqiqot markazlari, o'quv laboratoriyalari va startap loyihalarni rivojlantirish inkubatsiya markazi.

Ikki bosqichli loyiha ishlab chiqilgan bo'lib, 1-bosqichda 2023-yil 31-dekabrgacha ma'muriy bino, o'quv laboratoriyasi va 5 600 o'ringa mo'ljallangan o'quv binolari quriladi;

2-bosqichda 2024-yil 1-sentabrgacha 1 300 o'ringa mo'ljallangan talabalar turar joyi, 15 o'ringa mo'ljallangan mehmonxona, 100 o'ringa mo'ljallangan inkubatsiya markazi, 200 o'ringa mo'ljallangan masofaviy IT-xizmatlar eksporti markazi, oshxona, ochiq va yopiq turdagi sport inshootlari quriladi¹²⁰.

¹¹⁹ www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi.

¹²⁰ <https://digital.uz>

Buxoro viloyatining Qorako‘l tumanida IT-klasterning tashkil etilishi viloyat va butun respublikamizning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun uzoq muddatli ijobiy natijalar berishi mumkin.

Bu esa mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi dolzarb masalalar ya’ni, ishsizlik, past investitsiya, cheklangan eksport IT klaster yordamida strategik jihatdan hal etilishi mumkin. IT klaster faqatgina iqtisodiy o‘rishni emas, balki sifatli ta’lim va zamonaviy ish o‘rinlari yaratish orqali ijtimoiy farovonlikni ham oshiradi. Shuning uchun, har bir mintaqada IT kadrlar tayyorlashga, klasterlar infratuzilmasini rivojlantirishga va ularga imtiyozlar berishga alohida e’tibor qaratish kelajakdagi barqaror rivojlanishning garovi hisoblanadi.

IT klasterlar hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda strategik rol o‘ynaydi. Ular nafaqat raqamli xizmatlar eksportini kengaytiradi, balki innovatsion ekotizimni shakllantiradi. O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa — IT klasterlarni ilmiy markazlar bilan integratsiya qilish, mahalliy startaplarni global bozorlarga olib chiqish va infratuzilmani yanada kengaytirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sölvell, Ö., Lindqvist, G., & Ketels, C. (2003). *The Cluster Initiative Greenbook*. Stockholm: Ivory Tower AB.
3. Autio, E., & Thomas, H. (2018). *Innovation ecosystems: Theoretical foundations and emerging research themes*. In A. Grandori (Ed.), *Handbook of Research on Clusters* (pp. 50–72). Springer.
4. Хожиева, Н. Д. (2020). МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЁТНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА КЛАСТЕР ЁНДАШУВИ. *Academic research in educational sciences*, (4), 328-333.
5. Davronbekovna, X. N. (2023). O‘ZBEKISTONDA IT-KLASTERINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA ULARNI BOSHQARISHNING YANGI STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (4), 20-31.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЛЕКСНОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ ЖИЛИЩНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Далиев Ахтам Шарафутдинович

кандидат экономических наук, доцент.

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г.

Ташкент, Узбекистан

E-mail: akhtamdaliyev@gmail.com

ORCID 0009-0009-0955-5460

Жилищное строительство выступает важнейшим элементом региональной экономики, определяя уровень социального благополучия населения, инвестиционную привлекательность территории и устойчивость экономического роста. Оно оказывает прямое влияние на уровень жизни населения, процессы урбанизации, миграции и региональную экономику в целом [1]. В условиях ускоренной урбанизации и роста численности населения в стране актуализируются проблемы дефицита доступного жилья, изношенности жилого фонда и несоответствия инфраструктуры потребностям общества.

Результаты исследования показывают, что комплексные меры в сочетании с нормативно-правовым обеспечением способны существенно повысить эффективность жилищной политики и обеспечить устойчивое развитие регионов. Они также позволяют выделить несколько устойчивых направлений научных исследований в отрасли:

- взаимосвязь жилищного строительства и региональной экономики;
- комплексное развитие инфраструктуры при строительстве новых микрорайонов;
- внедрение современных технологий и принципов устойчивого строительства.
- износ и реконструкция жилого фонда;

Исследования показали, что в связи с активной урбанизацией, отрасль сталкивается с рядом системных проблем – дефицит жилья оценивается более чем в 300 тыс. квартир, около 45% жилого фонда требует капитального ремонта, а уровень доступности жилья остаётся ниже мировых стандартов. Обобщение этих направлений позволяет сделать вывод о необходимости комплексного подхода к жилищному строительству в Узбекистане с учётом факторов урбанизации, национальной специфики и экономических ресурсов [2].

Решение данных проблем требует широкое применение результатов научных исследований, инновационных подходов на [3]:

- комплексное развитие территорий – планирование строительства жилья с одновременным развитием необходимой инфраструктуры (дороги, школы, больницы); принятие мер, направленных на эффективное использование площади территории микрорайона и др.;

- модернизация жилищного фонда – реализация программ по капитальному ремонту и реконструкции устаревшего жилья; оптимизация инфраструктуры при активной урбанизации;

- повышение качества строительства – внедрение современных научно обоснованных инновационных технологий, результатов научных разработок и стандартов качества, а также подготовка квалифицированных кадров в отрасли и другие.

Жилищная инфраструктура выступает неотъемлемым компонентом региональной экономики и социальной системы, обеспечивая воспроизводство человеческого капитала и устойчивое развитие территорий. В условиях активной урбанизации, характеризующейся ростом городского населения, концентрацией производственных мощностей и усложнением пространственной структуры расселения, развитие жилищной инфраструктуры приобретает системообразующий характер.

Эти процессы требуют разработки адаптивной методологии, способной учитывать не только текущие потребности, но и прогнозные изменения.

Адаптивная методология должна основываться на всестороннем анализе основных показателей жилищной инфраструктуры. В частности, анализ и принятие эффективных решений должны проводиться на основе комплекса расчетов следующих показателей [4]:

- обеспеченность жильём:

$$O_{\text{ж}} = \frac{S_{\text{общ}}}{N},$$

где $S_{\text{общ}}$ – общая площадь жилищного фонда; N – численность населения;

- индекс доступности жилья:

$$I_{\text{д}} = \frac{C_{\text{кв}}}{(D_{\text{ср}} \times 12)},$$

где $C_{\text{кв}}$ – средняя стоимость квартиры; $D_{\text{ср}}$ – средний ежемесячный доход семьи. Если $I_{\text{д}} > 1$, то жильё становится недоступным для части населения;

- коэффициент обеспеченности инфраструктурой:

$$K_{и} = \frac{F_{инф}}{S_{общ}},$$

где $F_{инф}$ – фонд объектов социальной и коммунальной инфраструктуры; $S_{общ}$ – площадь жилищного фонда;

– коэффициент урбанизационного давления:

$$K_{у} = \frac{N}{S_{тер}},$$

где N – численность населения; $S_{тер}$ – площадь территории микрорайона.

Также можно рассчитывать коэффициент давления урбанизации на объем жилья:

$$K_{у} = \frac{\Delta N}{\Delta Ж},$$

где ΔN - прирост городского населения, чел.; $\Delta Ж$ - прирост вводимого жилья, кв.м.

Если при этом $K_{у} > 1$, то прирост населения опережает строительство жилья, что создаёт дефицит. Требуется пересмотреть параметры объемов инфраструктуры и жилого фонда

Эти показатели позволяют оценить эффективность развития жилищной инфраструктуры и её устойчивость к нагрузкам урбанизационного роста.

На основании всестороннего анализа выявляются закономерности влияния активной урбанизации на развитие жилищной инфраструктуры, формировании системы показателей для её оценки и разработке алгоритмов прогнозирования потребности в жилье и инфраструктуре.

Разработанные и предлагаемые в настоящей работе методологические подходы и показатели могут быть применены при разработке программ комплексного развития регионов; при районной планировке; подготовке проектов детальной планировки, а также при организации комфортного и безопасного жилья для населения.

Решение методологических проблем развития жилищной инфраструктуры в условиях активной урбанизации требует интеграции макроэкономических и планировочных оценок, разработки адаптивных инструментальных систем и внедрения комплексных моделей управления жилищным строительством. Такой подход позволит обеспечить сбалансированное развитие региональной экономики, улучшение качества городской среды и устойчивое воспроизводство жилищной инфраструктуры.

Поскольку:

- в условиях активной урбанизации жилищная инфраструктура Узбекистана развивается с опережением по общим объемам, но с отставанием по показателю обеспеченности жильём на душу населения;
- существует прямая взаимосвязь между увеличением жилищного фонда и ростом предпринимательской активности;
- инженерная и социальная инфраструктура (водоснабжение, газ, образование) оказывает мультипликативный эффект на экономику и должна рассматриваться как составная часть жилищной политики;
- прогнозная потребность в жилье составляет не менее 6,5 млн кв. м ежегодно, что требует долгосрочной жилищной программы с учётом региональных диспропорций.
- методология развития жилищной инфраструктуры должна опираться на междисциплинарный синтез – сочетание демографических прогнозов, экономико-математических моделей и алгоритмов пространственной оптимизации.

Литература.

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. «О Стратегии «Узбекистан – 2030»» № УП-158
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 10.01.2019г. «О мерах по коренному совершенствованию процессов урбанизации» №УП-5623
3. Назаров Ш.Х. Оценка конкурентоспособности территорий в условиях регионализации и глобализации // Иқтисод ва молия (Экономика и финансы). – Т., 2012. – №1. –С. 47–56.
4. Далиев А.Ш. Методологические основы развития жилищного строительства в условиях урбанизации. Монография. Ташкент: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2025, 256 с.

HUDUDIIY RIVOJLANISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA RAQAMLI IQTISODIYOTNING ROLI

Norqobilov Nusratilla Norsaitovich

Termiz davlat universiteti, "Iqtisodiyot" kafedrasining katta o'qituvchisi, PhD

nusrat.1977@mail.ru.

orcid: 0009-0006-5045-1194

tel.998-99-410-15-58

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning joriy etilishi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli xizmatlar va sun'iy intellekt asosidagi yechimlar, resurslardan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: hududiy rivojlanish, innovatsion texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, raqobatbardoshlik, iqtisodiy barqarorlik, sun'iy intellekt, elektron hukumat.

Аннотация: В статье излагаются научные и практические предложения по внедрению инновационных технологий и цифровой экономики в региональное развитие для обеспечения устойчивого экономического роста, решений на основе информационно-коммуникационных технологий, цифровых услуг и искусственного интеллекта, эффективного использования ресурсов.

Ключевые слова: региональное развитие, инновационные технологии, цифровая экономика, конкурентоспособность, экономическая устойчивость, искусственный интеллект, электронное правительство.

Annotation: This article provides scientific and practical proposals on how the introduction of innovative technologies and the digital economy in regional development can ensure sustainable economic growth, solutions based on information and communication technologies, digital services and artificial intelligence, and the effective use of resources.

Keywords: regional development, innovative technologies, digital economy, competitiveness, economic stability, artificial intelligence, e-government.

Kirish

Globalashuv sharoitida hududiy rivojlanish jarayonlari innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning keng joriy etilishisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Har bir hududning iqtisodiy salohiyatini oshirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini modernizatsiya qilish bevosita innovatsion yondashuvlar va raqamli yechimlarga bog'liqdir.

Innovatsion texnologiyalar yangi tarmoqlarni shakllantirish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini kengaytirish va hududlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar, robototexnika, biotexnologiyalar kabi ilg'or yo'nalishlar ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Raqamli iqtisodiyot esa hududiy boshqaruv samaradorligini ta'minlash, davlat xizmatlarini optimallashtirish, tadbirkorlik uchun qulay muhit yaratish va aholining turmush farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron hukumat tizimlari, raqamli xizmatlar, onlayn platformalar va elektron savdo hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtiruvchi vosita sifatida qaralmoqda.

Shu bois, hududiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning o'zni nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishda, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu masalani chuqur o'rganish ilmiy tadqiqotlar, strategik dasturlar va hududiy siyosat uchun dolzarb hisoblanadi (1-jadval).

Hududiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning ta'siri¹²¹

1-jadval

Yo'nalish	Asosiy vazifalar	Kutilayotgan natijalar	Samaradorlik ko'rsatkichlari
Innovatsion texnologiyalar	Yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirish, modernizatsiya qilish	Ishlab chiqarish samaradorligining oshishi, yuqori qo'shimcha qiymat yaratish	Yangi korxonalar soni, ishlab chiqarish hajmi, eksport ulushi
Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish	Mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish	Resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatining yaxshilanishi	Mehnat unumdorligi ko'rsatkichi, tannarxning kamayishi
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)	Davlat xizmatlarini raqamlashtirish, boshqaruvni optimallashtirish	Shaffoflikni ta'minlash, boshqaruv samaradorligini oshirish	Elektron hukumat xizmatlari ulushi, onlayn xizmatlardan foydalanish darajasi
Raqamli iqtisodiyot	Raqamli platformalar va elektron savdo rivojini ta'minlash	Hududlararo va xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi	Elektron savdo hajmi, raqamli xizmatlar ulushi
Startaplar va innovatsion	Yoshlar va tadbirkorlarni jalb	Innovatsion muhitni rivojlantirish, yangi ish	Startaplar soni, yaratilgan ish o'rinlari

¹²¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" PF–60-son Farmoni. – Toshkent, 2022.

loyihalar	qilish, yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlash	o'rinlari yaratish	
“Yashil” texnologiyalar	Ekologik muvozanatni ta'minlash, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish	Atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish	Qayta tiklanuvchi energiya ulushi, chiqindilar hajmining kamayishi

1-jadvalda hududiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot turli yo'nalishlar orqali o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Innovatsion texnologiyalar yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirish va modernizatsiya qilish orqali samaradorlikni oshiradi hamda eksport salohiyatini kengaytiradi.

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish mehnat unumdorligini ko'tarish va tannarxni kamaytirish hisobiga resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) davlat xizmatlarini raqamlashtirish va boshqaruvni optimallashtirishda shaffoflikni ta'minlaydi. Raqamli iqtisodiyot esa elektron savdo va platformalar orqali hududlararo va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kengaytiradi.

Shuningdek, startaplar va innovatsion loyihalar yoshlar va tadbirkorlarni jalb etish orqali yangi g'oyalarni hayotga tatbiq qiladi va yangi ish o'rinlari yaratadi. “Yashil” texnologiyalar ekologik xavfsizlikni ta'minlashda, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish orqali chiqindilarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, jadval hududiy rivojlanishda innovatsiyalar va raqamli yechimlarning iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi beqiyos ahamiyatini ko'rsatib beradi (2-jadval).

Innovatsion va raqamli texnologiyalarni qo'llashdagi muammolar va yechimlar¹²²

2-jadvalda

Muammolar	Sabablari	Yechim yo'llari
Texnologiyalarni sekin joriy etish	Moliyaviy resurslar yetishmasligi	Investitsiya jalb qilish, davlat qo'llab-quvvatlashi
Kadrlar yetishmasligi	Innovatsion bilim va ko'nikmalar pastligi	Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, malaka oshirish dasturlari
Raqamli infratuzilma sustligi	Internet va texnik bazaning cheklanganligi	AKT infratuzilmasini kengaytirish
Innovatsion ekotizimning	Startaplar uchun qo'llab-	Innovatsion markazlar,

¹²² United Nations Development Programme (UNDP). **Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives.** – New York: UNDP, 2022.

kuchsizligi	quvvatlash mexanizmlari zaifligi	texnoparklar, grantlar
Aholining raqamli savodxonligi pastligi	Axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyati rivojlanmagan	Raqamli savodxonlikni oshirish dasturlari

2-jadvalda ko‘rinadiki, innovatsion va raqamli texnologiyalarni qo‘llash jarayonida bir qator muammolar kuzatilmoqda. Ulardan biri - texnologiyalarni sekin joriy etish, bu asosan moliyaviy resurslar yetishmasligi bilan bog‘liq bo‘lib, uni bartaraf etish investitsiyalarni jalb qilish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash orqali mumkin.

Kadrlar yetishmasligi ham dolzarb muammo bo‘lib, innovatsion bilim va ko‘nikmalar pastligi sabab hisoblanadi. Uni hal qilish uchun ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va malaka oshirish dasturlari zarur. Raqamli infratuzilmaning sustligi internet va texnik bazaning cheklanganligi bilan bog‘liq bo‘lib, AKT infratuzilmasini kengaytirish bu muammoni hal qilishda asosiy yo‘ldir.

Shuningdek, innovatsion ekotizimning kuchsizligi startaplarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining zaifligi bilan izohlanadi. Bu borada innovatsion markazlar, texnoparklar va grant tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Nihoyat, aholining raqamli savodxonligi pastligi axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatining yetarlicha shakllanmaganligi bilan bog‘liq bo‘lib, uni yechish uchun maxsus dasturlar orqali raqamli savodxonlikni oshirish talab etiladi.

Ular yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirish, mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish, boshqaruv samaradorligini oshirish, shaffoflikni ta’minlash va ijtimoiy farovonlikni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, “yashil” texnologiyalar ekologik muvozanatni ta’minlashda, startaplar esa yoshlar va tadbirkorlarning g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

-hududlarda **raqamli infratuzilmani kengaytirish** va yuqori tezlikdagi internet xizmatlarini ommalashtirish;

-innovatsion jarayonlar uchun **moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini** kuchaytirish, davlat-hususiy sheriklik asosida investitsiyalarni jalb etish;

-**ta’lim tizimini modernizatsiya qilish** va kadrlarning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha maxsus dasturlarni joriy etish;

-startaplar va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun **texnoparklar va inkubatorlarni rivojlantirish;**

-hududiy rivojlanishda barqarorlikni ta'minlash maqsadida **“yashil iqtisodiyot” yechimlarini keng joriy etish;**

Innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot hududlar raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy omillaridan biri bo'lib, ularni izchil rivojlantirish barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent: “O'zbekiston”, NMIU, 2019. 64 b.
3. Nort D. Институциональные изменения и экономическое развитие. Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2017. – 432 b.
4. Abduraxmonov Q.X. Regionalnaya ekonomika. Toshkent: Moliya, 2019. 368 b.
5. Jo'raev A.J. Hududiy iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish yo'nalishlari. Toshkent: Iqtisod, 2020. – 254 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60-son Farmoni. Toshkent, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-307-son Qarori. Toshkent, 2023.
8. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives. – New York: UNDP, 2022.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari. Toshkent, 2023.

MINTAQA SANOAT KORXONALARI JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYASINING SHAKLLARI

**Raxmonova Feruza Musakulovna, SamDAQU “Biznesni boshqarish”
kafedrası katta o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa sanoat korxonalari jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasining shakllari, mavjud imkoniyatlari va uning asosiy mazmuni yoritilgan. Shuningdek, mintaqa sanoat korxonalari jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasining shakllarini tadqiq qilish yuzasidan takliflar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются формы маркетинговой стратегии повышения привлекательности промышленных предприятий региона, её современные возможности и основное содержание. Также даны предложения по исследованию форм маркетинговой стратегии повышения привлекательности промышленных предприятий региона.

Abstract. This article discusses the forms of marketing strategy in increasing the attractiveness of industrial enterprises in the region, its current capabilities and its main content. Also, proposals are made for the study of forms of marketing strategy in increasing the attractiveness of industrial enterprises in the region.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, sanoat, sanoat korxonalari, jozibadorlik, marketing, marketing strategiyasi, shakl.

Ключевые слова: Регион, промышленность, промышленные предприятия, привлекательность, маркетинг, маркетинговая стратегия, форма.

Key words. Region, industry, industrial enterprises, attractiveness, marketing, marketing strategy, form.

Mintaqa sanoat korxonalari jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasining turli shakllari qo‘llaniladi. Bu borada bozor segmentatsiyasi va nishonga olish sanoat kompaniyalarida ajralmas qismi bo‘lib hisoblanadi. Chunki, ular turli mijozlar guruhlarining o‘ziga xos ehtiyojlari va afzalliklarini aniqlash va tushunishga imkon beradi. Ushbu yo‘naltirilgan yondashuv to‘g‘ri xabarning to‘g‘ri auditoriyaga yetib borishini ta‘minlash va iste‘molchilar ehtiyojlariga mos keladigan yechimlarni taqdim etish orqali mijozlar ehtiyojini qondirish va sodiqlikni yaxshilash orqali marketing harakatlari samaradorligini oshiradi.

Avvalo, sanoat korxonasi strategiyasini ishlab chiqishning mavjud usullarini har bir guruh uchun barqaror rivojlanish maqsadlarini rejalashtirish asosida manfaatdor tomonlar qiymatini baholash vositasi bilan to‘ldirish lozim [1]. Binobarin, ushbu

jarayonlar raqobatbardosh ustunlikka katta hissa qo'shadi. Bu korxonalarga maqsadli iste'molchilar guruhlarining o'ziga xos talablarini qondirish orqali resurslarni yanada samarali taqsimlash va bozor ulushini egallashga imkon beradi. Bu holatni amalga oshirish usullari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- segmentatsiya o'zgaruvchilari va toifalarini aniqlash. Unga asosan, bozorni segmentlash asosni aniqlashdan boshlanadi. Umumiy o'zgaruvchilarga demografik, geografik, psixografik va xulq-atvor omillari kiradi. Masalan, iste'molchilarni yoshi, joylashuvi, turmush tarzi yoki sotib olish odatlariga qarab segmentlash mumkin.

- bozorni o'rganish va tahlil qilish. Bunda har bir segment xususiyatlari, ehtiyojlari va hajmini tushunish uchun ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga asoslanadi. Bunga so'rovlar va fokus-guruhlar kabi birlamchi tadqiqotlar va sanoat hisobotlari va nashr etilgan tadqiqotlar kabi ikkinchi darajali tadqiqotlar jalb qilinishi mumkin.

- bozorni segmentlash. Unga asosan, to'plangan ma'lumotlardan foydalanib, aniqlangan o'zgaruvchilar asosida bozor alohida segmentlarga bo'linadi. Har bir segment o'lchanadigan jihatlarga ega bo'lishi lozim.

- bozor segmentlarini baholash. Bu har bir segment salohiyati va jozibadorligini baholashga asoslanadi. Segment hajmi, o'sish potentsiali, raqobat va kompaniyaning resurslari va maqsadlariga muvofiqligi kabi omillar ko'rib chiqiladi.

- maqsadli bozorlarni tanlash. Bu baholash asosida maqsad uchun bir yoki bir nechta segmentlar tanlanadi. Har bir maqsadli segment uchun joylashishni aniqlash strategiyasini ishlab chiqish, har bir segment talablariga mos keladigan marketing aralashmasi birikmalarini (mahsulot, narx, joy va reklama) moslashtirishga asoslanadi.

Marketing strategiyalari tasnifi turli yo'nalishlarga asoslanadi. Ya'ni, bu borada marketing nazariyasida ko'pchilik olimlar tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlar eksport salohiyatini oshirishning asosiy marketing strategiyalari quyidagilardan iboratligi keltiriladi [2]:

- xarajatlar yetakchiligi strategiyasi;
- diversifikatsiya strategiyasi;
- ixtisoslashuv strategiyasi.

Ularga asosan, xarajatlarni boshqarish strategiyasi ishlab chiqarish, tovarlar, ishlar va xizmatlar xarajatlarini kamaytirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini belgilaydi. Diversifikatsiya strategiyasi raqobatchilarga qaraganda sifatliroq qurilish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish zarurligini belgilaydi.

Ixtisoslashuv strategiyasi esa raqobatchilarga nisbatan jozibador muhitda tovarlar, ishlar va xizmatlarga bo'lgan iste'molchilar talabini qondirish zarurligini belgilaydi.

Shuningdek, mintaqa sanoat korxonalarining jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning turli shakllari mavjudligi korxonalar uchun raqobatbardoshligini kuchaytirish va bozorda o'z o'rnini mustahkamlashda qo'llaniladi. Bu borada marketing strategiyasining shakllari korxonaning o'ziga xosligi, bozordagi holat, maqsad va resurslarga qarab tanlanadi. Shu bois, sanoat korxonalarida samarali marketing strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida uning shakllarini tushunish zarur. Bu quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, mahsulotga yo'naltirilgan marketing strategiyasi sanoat korxonalarining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Ushbu strategiya mahsulot sifatini oshirish, yangi innovatsion mahsulotlar yaratish va ularni bozorda raqobatbardosh qilishga qaratiladi. Mahsulotning noyob xususiyatlarini ta'kidlash va mijozlar ehtiyojlarini to'liq qondirish orqali korxonalar bozordagi o'z o'rnini mustahkamlaydi.

ikkinchidan, bozorga yo'naltirilgan marketing strategiyasi sifatida ushbu strategiyada korxona o'z faoliyatini aynan ma'lum bozor segmentlariga qaratadi. Bozorni segmentlash, maqsadli auditoriyani aniqlash va ularga mos mahsulot va xizmatlarni taklif qilish korxonaning samarali rivojlanishi uchun zarur bo'ladi.

uchinchidan, raqobatga yo'naltirilgan marketing strategiyasi qo'llaniladi. Bunda korxona o'zining asosiy raqobatchilarini tahlil qiladi va ular bilan samarali raqobat olib borish uchun o'z resurslarini va imkoniyatlarini to'g'ri yo'naltiradi.

to'rtinchidan, integratsiyalashgan marketing strategiyasi alohida ajralib turadi. Ushbu yondashuvda mahsulot, bozor, raqobat va mijozlar ehtiyojlari kabi omillar hisobga olinib, korxona uchun kompleks marketing strategiyasi ishlab chiqiladi.

beshinchidan, raqamli marketing strategiyalari va innovatsion texnologiyalarni qo'llash zamonaviy sanoat korxonalari uchun jozibadorlikni oshirishda qo'llaniladi. Internet orqali mahsulotni targ'ib qilish, mijozlar bilan interaktiv aloqalar o'rnatish va bozorda tezkor javob berish imkoniyatlari korxonalar raqobatbardoshligini yanada kuchaytiradi.

Darhaqiqat, mintaqa sanoat korxonalarining jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasining turli shakllaridan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada har bir korxona o'zining maqsad va imkoniyatlariga mos keladigan strategiyani tanlab, uni samarali amalga oshirishi zarur. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarni marketing jarayonlariga integratsiya qilish sanoat korxonalarining bozordagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Marketing

strategiyasining shakllarini to'g'ri tanlash va ulardan oqilona foydalanish mintaqa sanoatining rivojlanishi va jozibadorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, mintaqa sanoat korxonalarining jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasini amalga oshirish shakllari bozorni chuqur o'rganish va mijozlarga yo'naltirilganlik, strategik rejalashtirish, resurslardan samarali foydalanish, samarali kommunikatsiya hamda moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Ushbu jihatlarga amal qilgan holda korxonalar o'zlarining bozordagi pozitsiyasini mustahkamlab, raqobatbardoshligini oshirishlari mumkin. Shu bois, marketing strategiyasini to'g'ri va tizimli amalga oshirish mintaqaning sanoat rivojlanishi uchun muhim shart bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Medvedeva Y., Kolgan M., Pasholikov M., Shevyakov Y., Sidorenko A. Priority goals for the strategic development of industrial enterprises based on sustainable marketing. // E3S Web of Conferences 258, 06023, 2021. - p. 1-9.

2. Usmonova D.M. Marketing strategies aimed at increasing the export potential of viticulture enterprises in the regions. // International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from New York, USA, Oct.28, 2022. - p. 159-160.

MINTAQAVIY NOMUTANOSIBLIK LARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Madaminov Sardorbek Kadamovich

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti Iqtisodiyot kafedrasi tayanch doktoranti
sardorbek.madaminov@urdu.uz**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy farqlarini sabablari, ularning oqibatlari va hal qilish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar. mintaq, iqtisodiy tengsizlik, hududlarning raqobatbardoshligi, xizmatlar sohasi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi hududiy nomutanosibliklar ilmiy adabiyotlarda turli hududlar o'rtasida resurslar, imkoniyatlar va rivojlanish natijalarining notekis taqsimlanishini aks ettiruvchi ko'p o'lchovli hodisa sifatida qaraladi. Ushbu farqlar daromadlar darajasi, turmush sifati, infratuzilmaning mavjudligi, innovatsion salohiyat, institutsional samaradorlik va hududlarning

raqobatbardoshligini belgilovchi boshqa ko'rsatkichlarda namoyon bo'ladi^{123 124 125}. Vaqt tebranishlaridan farqli o'laroq, makondagi farqlar barqaror xususiyatga ega, chunki ular geografik, tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillarning uyg'unlashuvi asosida shakllanadi.

Mintaqaviy nomutanosibliklarning mohiyati shundaki, ular nafaqat rivojlanishdagi joriy farqlarni, balki vaqt bo'yicha tengsizlikning takrorlanishini ham aks ettiradi. Bir mamlakat doirasida rivojlangan va qoloq hududlarning mavjudligi iqtisodiy makon asimmetriyasini keltirib chiqaradi, bu yerda markazlar resurslar, investitsiyalar va inson kapitalini to'playdi, chekka hududlar esa bu omillarning surunkali tanqisligini boshdan kechiradi. Bunday asimmetriya milliy iqtisodiyot salohiyatini cheklaydi, resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi va barqaror o'sishga to'sqinlik qiladi¹²⁶.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, mintaqaviy nomutanosibliklarni bir vaqtning o'zida iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va makoniy jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan tizimli hodisa sifatida ko'rib chiqish lozim¹²⁷. Shunday qilib, hududiy farqlar nafaqat yalpi hududiy mahsulot, bandlik yoki daromadlar ko'rsatkichlarida, balki ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish darajasida, raqamlashtirish darajasida va hududlarning innovatsion zanjirlarga qo'shilishida ham namoyon bo'ladi¹²⁸. Shunday qilib, "mintaqaviy nomutanosibliklar" tushunchasi "iqtisodiy tengsizlik" tushunchasiga qaraganda kengroqdir, chunki u institutsional va fazoviy o'lchovlarni o'z ichiga oladi.

Turli mualliflarning yondashuvlarini umumlashtirish uchun mintaqaviy tafovutlar mohiyatini talqin qilishda bir nechta asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, bu iqtisodiy talqin bo'lib, daromadlar va unumdorlikdagi mintaqalararo farqlarga e'tibor qaratadi^{129 130}. Ikkinchidan, nomutanosibliklarni turmush darajasi,

¹²³ Smolińska-Bryza, K., Okereke, O., & Anyebe, D. (2025). Regional Analysis of Socio-Economic Development: The Case of Poland. Sustainability. <https://doi.org/10.3390/su17051877>.

¹²⁴ Ohlan, R. (2013). Pattern of Regional Disparities in Socio-economic Development in India: District Level Analysis. *Social Indicators Research*, 114, 841-873. <https://doi.org/10.1007/S11205-012-0176-8>.

¹²⁵ Sermagambet, U., Satpayeva, Z., Smagulova, G., Urban, W., & Yessenzhigitova, R. (2022). Socio-economic inequality in Kazakhstan regions: Assessment and impact on regional development management. *Problems and Perspectives in Management*. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.39](https://doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.39).

¹²⁶ Azzoni, C., & Haddad, E. (2018). Regional Disparities. Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190499983.013.22>

¹²⁷ Ohlan, R. (2013). Pattern of Regional Disparities in Socio-economic Development in India: District Level Analysis. *Social Indicators Research*, 114, 841-873. <https://doi.org/10.1007/S11205-012-0176-8>

¹²⁸ Sermagambet, U., Satpayeva, Z., Smagulova, G., Urban, W., & Yessenzhigitova, R. (2022). Socio-economic inequality in Kazakhstan regions: Assessment and impact on regional development management. *Problems and Perspectives in Management*. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.39](https://doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.39)

¹²⁹ Smolińska-Bryza, K., Okereke, O., & Anyebe, D. (2025). Regional Analysis of Socio-Economic Development: The Case of Poland. Sustainability. <https://doi.org/10.3390/su17051877>.

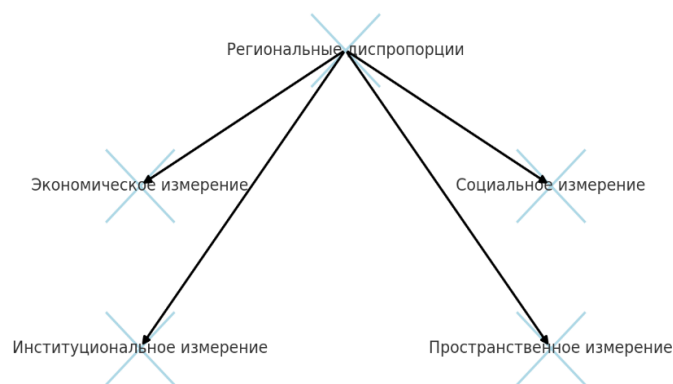
ijtimoiy harakatchanlik va ijtimoiy ne'matlardan foydalanish imkoniyatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqadigan ijtimoiy yondashuv. Uchinchidan, boshqaruv sifati, institutlar samaradorligi va siyosiy amaliyotlardagi farqlarga e'tibor qaratadigan institutsional va siyosiy-iqtisodiy yondashuv. Va nihoyat, kompleks yondashuv, uning doirasida nomutanosibliklar ko'p omilli hodisa sifatida tushuniladi, iqtisodiy, ijtimoiy va fazoviy o'lchovlar birligida tahlil qilishni talab qiladi. Shunday qilib, mintaqaviy nomutanosiblik tushunchasi daromad va ishlab chiqarish ko'rsatkichlariga asoslangan tor iqtisodiy talqindan ijtimoiy, institutsional va fazoviy o'lchovlarni o'z ichiga olgan keng qamrovli yondashuvga aylandi. Bu evolutsiya mintaqalararo tafovutlarning barqarorligi sabablarini chuqurroq tushunishni va samarali mintaqaviy siyosatni ishlab chiqish uchun ko'p omilli tahlil zarurligini aks ettiradi¹³¹.

Mintaqaviy nomutanosibliklarga bir omilli emas, balki ko'p o'lchovli hodisa sifatida qarash kerak. Ularning mohiyati o'lchovlar yig'indisida namoyon bo'ladi - iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va makoniy, ularning har biri mintaqalararo tengsizlikni shakllantirish va takror ishlab chiqarishga o'ziga xos hissa qo'shadi. Iqtisodiy o'lchov daromadlar darajasi, mehnat unumdorligi va investitsion faollikdagi farqlar bilan bog'liq. Ijtimoiy o'lchov ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy ne'matlardan foydalanishning bir xil emasligini aks ettiradi. Institutsional o'lchov boshqaruv sifati, korrupsiya darajasi va siyosiy institutlar samaradorligidagi farqlarga e'tibor qaratadi. Fazoviy o'lchov, o'z navbatida, geografik chekkalik, transport aloqasi va iqtisodiy faoliyatning hududiy konsentratsiyasi omillarini o'z ichiga oladi.

Ushbu o'lchovlarning o'zaro ta'siri nomutanosibliklarning tizimli xususiyatini shakllantiradi, bu esa ularning vaqt o'tishi bilan barqarorligi va bartaraf etishning murakkabligini tushuntiradi. **1-rasmda** keltirilgan sxema ushbu tushunchani vizuallashtiradi, mintaqaviy farqlarning alohida jihatlarining o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirishini ta'kidlaydi.

¹³⁰ Ohlan, R. (2013). Pattern of Regional Disparities in Socio-economic Development in India: District Level Analysis. *Social Indicators Research*, 114, 841-873. <https://doi.org/10.1007/S11205-012-0176-8>

¹³¹ Batrakova, L. (2021). Regional inequality in the socio-economic development of Russia. *Social And Political Researches*. <https://doi.org/10.20323/2658-428x-2021-4-13-61-84>.

1.1-rasm. Mintaqaviy nomutanosibliklarni o'lchash

Mintaqaviy nomutanosibliklarni o'rganishga asosiy yondashuvlar. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi hududiy nomutanosibliklarni o'rganish uzoq tarixga ega bo'lib, konseptual va metodologik yondashuvlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi. An'anaga ko'ra, tadqiqotchilarning e'tibori mintaqaviy iqtisodiyotning klassik modellari orqali fazoviy tengsizlikni aniqlash va tushuntirishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy yo'nalishlar esa institutsional, innovatsion va fazoviy-ekonometrik jihatlarni o'z ichiga olgan ko'p omilli va fanlararo tahlilga e'tibor qaratmoqda¹³²

Klassik yondashuvlar XX asrning o'rtalarida shakllangan bo'lib, o'sish va fazoviy taqsimot nazariyalariga asoslangan. Ular orasida ishlab chiqarish omillarining harakatchanligi tufayli mintaqalarning rivojlanish darajasi bo'yicha bosqichma-bosqich tenglashishini nazarda tutuvchi neoklassik konvergenstsiya modelini, iqtisodiy faoliyatning cheklangan miqdordagi mintaqalarda to'planishini va chekka hududlarning qoloqligi saqlanib qolishini tushuntiruvchi markaz-periferiya nazariyasini, shuningdek, rivojlanishdagi farqlarni tabiiy-resurs salohiyati va transport aloqasi bilan bog'laydigan geografik determinizmning an'anaviy modellarini ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

MINTAQADA INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

**Aliyeva G.I. Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat uneversiteti katta o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaviy innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy strategik yo‘nalishlari va ularni amalga oshirish usullari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion iqtisodiyot, mintaqaviy rivojlanish, texnologik modernizatsiya, iqtisodiy o‘shish, infratuzilma, startaplar

Аннотация. В статье рассмотрены основные стратегические направления развития региональной инновационной экономики и методы их внедрения.

Ключевые слова: инновационная экономика, региональное развитие, технологическая модернизация, экономический рост, инфраструктура, стартапы.

Annotation. This article examines the main strategic directions for the development of regional innovative economies and methods of their implementation.

Keywords: innovative economy, regional development, technological modernization, economic growth, infrastructure, startups.

Mintaqada innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish global va milliy darajada iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Innovatsion iqtisodiyotga o‘tishning asosiy maqsadi – iqtisodiy rivojlanishni yangiliklar, texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv usullari orqali amalga oshirishdir. Mintaqalarda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun to‘g‘ri strategik yo‘nalishlar tanlanishi zarur. Ushbu maqolada mintaqaviy innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari, amaliy choralar va ularga mos sxemalar tahlil qilinadi.

Mintaqaviy innovatsion iqtisodiyot – bu mintaqada innovatsiyalarni rag‘batlantirish va joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy tizimdir. Bunda asosiy omillar sifatida quyidagilar ajratiladi:

- innovatsion infratuzilma;
- innovatsion siyosat;
- raqobatbardoshlik darajasini oshirish;
- innovatsion salohiyatni rivojlantirish.

¹³² Azzoni, C., & Haddad, E. (2018). Regional Disparities. Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190499983.013.22>

Mintaqa iqtisodiyotini innovatsion yoʻnalishda rivojlantirish uchun quyidagi asosiy strategik yoʻnalishlarni ajratish mumkin:

1. “Innovatsion siyosat va qonunchilikni takomillashtirish”: Mintaqaviy darajada innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun uni qoʻllab-quvvatlovchi innovatsion siyosat va qonunchilik talab etiladi. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish, patent va litsenziyalar olish uchun qulay sharoitlar yaratish, soliqlarni kamaytirish kabi iqtisodiy ragʻbatlantiruvchi mexanizmlar ishlab chiqilishi lozim.

2. “Texnologik modernizatsiya va raqamli transformatsiya”: Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda texnologik modernizatsiya asosiy oʻrinni egallaydi. Raqamli transformatsiya va avtomatlashtirish jarayonlari iqtisodiyotni raqobatbardosh qilishning muhim yoʻnalishlaridir. Sanoat va xizmatlar sohasida sunʼiy intellekt va avtomatlashtirilgan texnologiyalarini qoʻllash iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

3. “Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish”: Innovatsion iqtisodiyotning muvaffaqiyati innovatsion infratuzilma bilan chambarchas bogʻliq. Mintaqaviy darajada texnologik parklar, innovatsion klasterlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va universitetlar kabi infratuzilma elementlari tashkil qilinishi lozim. Ushbu infratuzilma innovatsiyalarni yaratish, ilmiy tadqiqotlarni tijoratlashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etishda asosiy rol oʻynaydi. Undan tashqari innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun transport, kommunikatsiya va axborot texnologiyalari infratuzilmasi yaxshi rivojlangan boʻlishi zarur.

4. “Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish”: Mintaqada innovatsion iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishida kadrlarning malakasi muhim ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish uchun yuqori malakali mutaxassislar zarur. Bu yoʻnalishda oliy taʼlim muassasalari va ilmiy markazlar bilan hamkorlikda kadrlar tayyorlash dasturlari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi lozim.

5. “Kichik va oʻrta korxonalarni qoʻllab-quvvatlash”: Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning yana bir muhim omili bu kichik va oʻrta biznesni qoʻllab-quvvatlashdir. Ushbu sohadagi korxonalar iqtisodiy innovatsiyalarning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Dunyo miqyosida koʻplab davlatlar innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish yoʻlida oʻz strategiyalarini ishlab chiqqanlar. Bu strategiyalar asosan texnologik rivojlanish, raqamli infratuzilmani mustahkamlash, ilmiy-tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlanmalariga sarmoya kiritish, hamda startaplar va tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan. Shu bilan birga,

davlatlar innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va global bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish uchun o'z yondashuvlarini muntazam ravishda yangilab bormoqda. Jumladan:

- AQSh innovatsion rivojlanishda davlat va xususiy sektor hamkorligiga katta e'tibor qaratilgan. Xususiy kompaniyalarga soliq imtiyozlari berilishi va davlat tomonidan startaplarni q'llab-quvvatlash innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

- Germaniyada mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun innovatsion klasterlar va texnoparklar orqali zamonaviy texnologiyalar joriy qilinadi. Innovatsion loyihalarni q'llab-quvvatlash uchun davlatning yordami kuchli.

- Janubiy Koreya innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun davlat dasturlarini amalga oshirmoqda, masalan, "Milliy Raqamli Strategiya". Bu strategiya raqamli iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan va xususiy sektorni q'llab-quvvatlaydi.

Mintaqaviy innovatsion iqtisodiyotni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

1. "Raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish": Mintaqalarda raqamli texnologiyalarni keng q'llash samaradorlikni oshiradi va global raqobatbardoshlikni ta'minlaydi. Davlat tomonidan maxsus dasturlar va grantlar joriy etilishi raqamlashtirish jarayonini tezlashtiradi.

2. "Xalqaro tajribani tatbiq etish": Innovatsion rivojlanishda xalqaro tajriba katta ahamiyatga ega. Jahonning ilg'or mamlakatlari tomonidan ishlab chiqilgan texnologiyalarni o'rganish va ulardan foydalanish mintaqaviy rivojlanishni tezlashtiradi.

3. "Davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish": Innovatsion rivojlanishda davlat va xususiy sektor hamkorligi innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda asosiy omil hisoblanadi.

4. "Sarmoyalarni jalb qilish": Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun xorijiy sarmoyalarni jalb qilish va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat subsidiyalarini kengaytirish lozim.

Mintaqada innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish global va milliy darajada iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon, innovatsion siyosatni takomillashtirish, texnologik modernizatsiya, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar tayyorlash va kichik hamda o'rta korxonalarni q'llab-quvvatlash kabi strategik yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi. Mintaqalararo va xalqaro hamkorlik, raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish va davlat-xususiy

sektor hamkorligini kuchaytirish kabi amaliy choralar bu jarayonni yanada samarali qiladi. Natijada, mintaqalar innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish orqali o'z raqobatbardoshligini oshirib, global bozorlarda o'z o'rnini mustahkamlashga erishadilar. Ushbu jarayon bir nechta strategik yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi, jumladan, innovatsion siyosatni takomillashtirish, texnologik modernizatsiya, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar tayyorlash va kichik hamda o'rta korxonalarni qo'llab-quvvatlash.

Mintaqalararo va xalqaro hamkorlik, raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish va davlat-xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish kabi amaliy choralar bu jarayonni yanada samarali qiladi. Ushbu choralar mintaqalar o'rtasidagi bilim va tajriba almashinuvini rag'batlantirib, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi. Natijada, mintaqalar innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish orqali o'z raqobatbardoshligini oshirib, global bozorlarda o'z o'rnini mustahkamlashga erishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lee K. (2022). Technology Modernization in Regional Economies. Seoul: Tech Publishing. 12-25 p.
2. Petrov A. (2021). Strategic Directions for Innovative Economy Development. Moscow: Economic Publishing House. 30-42 p.
3. Smith J. (2020). Innovation and Regional Development: A Comparative Analysis. Cambridge University Press. 45-60 p.
4. World Bank. (2023). Global Innovation Report. Washington, D.C. 78-89p 5. Davlat Statistika Qo'mitasi. (2023).

QISHLOQ XO‘JALIGIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING HOZIRGI HOLATI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Matjonov Bekjon Ravshonbekovich

Urganch RANCH texnologiya universiteti “Iqtisodiyot”

kafedrası dotsenti v.b. (PhD)

Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash masalasi bugungi kunda nafaqat O‘zbekiston, balki butun dunyo davlatlari uchun dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Global iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining kamayishi, yerlarning degradatsiyasi hamda aholi sonining jadal o‘shishi oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabni keskin oshirmoqda¹³³. Xususan, O‘zbekistonda ham aholining oziq-ovqat xarajatlariga yuqori moliyaviy qaramligi, suv xo‘jaligi tizimidagi muammolar, ishlab chiqarish va qayta ishlash infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi ushbu sohada samarali mexanizmlarni joriy etishni talab qilmoqda.

Jahon banki tahliliga ko‘ra, yetarli oziq-ovqat ishlab chiqarish va inflyatsiyani o‘shishga qarshi samarali pul-kredit siyosatini kuchaytirish bo‘yicha tegishli choralar ko‘rilmasa 2028-yilga kelib dunyoda oziq-ovqat yetishmasligi ta’sir etadigan odamlar soni 1 mlrd kishiga yetishi mumkin¹³⁴.

Bunday sharoitda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev hamda Hukumatimiz tomonidan ayniqsa so‘nggi yillarda mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholi talabiga yetarli miqdorda va assortimentda hamda maqbul narxlarda xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish masalasiga katta e’tibor berilmoqda.

Natijada xalqaro indekslarda O‘zbekistonni pozitsiyasi yaxshilanib bormoqda. Jumladan, FAO tomonidan Global oziq-ovqat xavfsizligi (The Global Food Security Index) indeksi bo‘yicha baholanganda (2022-y), reytingda O‘zbekiston pozitsiyasi 113 ta mamlakat ichida 57,5 ballni tashkil qilib, 85 – o‘rindan 73-o‘ringa yoki 12 pog‘onaga ko‘tarildi¹³⁵.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va uni turli iqtisodiy vositalar bilan qo‘llab-quvvatlashga katta e’tibor berilmoqda. Ushbu soha mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy barqarorligini ta’minlash,

¹³³ Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире 2023. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/be35a22f-4a44-448d-a8e5-73f9d69b976a/ru.html>

¹³⁴ Тенденции в области продовольственной безопасности в 2024 году и в дальнейшем. 29.01.2024й <https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/food-security-trends-2024-and-beyond>

¹³⁵ <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>

aholining bandligini oshirish va daromadlarini ko'paytirish, shuningdek, eksport salohiyatini yuksaltirish yo'lida muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Umuman olganda, qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishda davom etmoqda. Masalan, 2023-yilda qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi tarmoqlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 23,7 foizni tashkil etdi¹³⁶. Ushbu tarmoqlar yil davomida 426,3 trillion so'mlik mahsulot ishlab chiqargan bo'lib, bu umumiy yalpi ichki mahsulotning muhim qismini tashkil qiladi. Fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 63,1 foizi dehqon va yordamchi xo'jaliklar, 29,8 foizi shaxsiy fermer xo'jaliklari, 7,1 foizi qishloq xo'jaligi tashkilotlari hissasiga to'g'ri keldi. Bundan tashqari, ish bilan band aholining 26,9 foizi aynan qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi sohasida faoliyat yuritmoqda.

Qishloq xo'jaligini rivojlantirish orqali oziq-ovqat barqarorligini ta'minlash yo'lida olib borilayotgan chora-tadbirlar va ishlab chiqilayotgan turli dasturlar tufayli mahsulot yetishtirish hajmining o'sishi ta'minlanmoqda. Jumladan, sohada yetishtirilgan mahsulot hajmi 2023-yilda ishlab chiqarilgan qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 292,7 trln. so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 104,1 foizga o'sish ta'minlandi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning AQSh dollaridagi ekvivalenti 25,3 mlrd. dollarni tashkil etdi.

Qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslardan foydalanishda o'tgan yilning mos davriga nisbatan 44,1 trln. so'mlik (3,8 mlrd. doll) ko'p mahsulotlar ishlab chiqarildi. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi aholi jon boshiga 8,1 mln. so'mni tashkil etib, 2022-yilning mos davriga nisbatan (7,0 mln. so'm) 15,3 foizga oshdi¹³⁷.

O'zbekiston Respublikasi hududlar kesimida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha 2010-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi mamlakatimizda boshqa hududlar bilan solishtirganda eng past ko'rsatkichga ega mintaqa hisoblanadi. Shundan, Samarqand viloyati ushbu muddatda eng yaxshi ko'rsatkichga ega bo'lib 5368,6 mlrd. so'mlik mahsulot ishlab chiqargan. Ushbu jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Qoraqalpog'iston Respublikasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda oxirgi besh yil davomida eng past ko'rsatkichni qayd qilgan. 2023-yilda Samarqand viloyati boshqa hududlarga qaraganda eng ko'p 49,025.9 mlrd so'm qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarilib, umumiy hajmning 12.09 foiz ulushini

¹³⁶ <https://stat.uz/img/press-reliz-uzb-4-kv-2023.pdf>

¹³⁷ <https://stat.uz/img/press-reliz-uzb-4-kv-2023.pdf>

tashkil etadi. Shu davrda Sirdaryo viloyati 13,241.2 mlrd. so‘m ishlab chiqarib, umumiy hajmning 3.27 foiz ulushiga ega (1-jadval).

1-jadval

Hududlar kesimida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi¹³⁸

Hududlar	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish							
	2010		2015		2020		2023	
	mlrd. so‘m	%	mlrd. so‘m	%	mlrd. so‘m	%	mlrd. so‘m	%
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	990,4	3,21	3332,2	3,35	9751,6	3,90	15212,1	3,75
Andijon	2841,1	9,21	9796,6	9,84	26096,1	10,43	41035,7	10,12
Buxoro	2426,3	7,86	8290,5	8,32	23876	9,54	37174,5	9,17
Jizzax	1736,2	5,63	5685,3	5,71	16352,8	6,53	26730	6,59
Qashqadaryo	2753,7	8,92	9089	9,13	23777,8	9,50	38462,6	9,49
Navoiy	1349,7	4,37	4206,1	4,22	11309,7	4,52	18318,9	4,52
Namangan	1908,9	6,19	6973,6	7,00	17913,1	7,16	30015,6	7,40
Samarqand	5368,6	17,40	14300	14,36	32158	12,85	49025,9	12,09
Surxandaryo	2286,8	7,41	8218	8,25	19424	7,76	32849,3	8,10
Sirdaryo	1075	3,48	3581,2	3,60	8002	3,20	13241,2	3,27
Toshkent	3617,8	11,72	10735,5	10,78	23875,1	9,54	38779,8	9,57
Farg‘ona	2570	8,33	9180,9	9,22	21455,5	8,57	38326	9,45
Xorazm	1932,2	6,26	6215,7	6,24	16258,9	6,50	26246,4	6,47
O‘zbekiston Respublikasi	30856,7	100,0	99604,6	100,0	250250,6	100,0	405418	100,0

Hududlar kesmida ulushlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Samarqand 12.09 foiz, Andijon 10.12 foiz, va Qashqadaryo 9.49 foiz kabi viloyatlar yuqori ulushga ega bo‘lib, mamlakatning umumiy ishlab chiqarishida asosiy rol o‘ynaydi. Boshqa tomondan, Sirdaryo 3.27 foiz, Navoiy 4.52 foiz va Qoraqalpog‘iston Respublikasi 3.75 foiz kabi hududlarning ulushi nisbatan kichik.

Shu bilan birga, yuqori ulushga ega bo‘lgan viloyatlar samarali yer va suv resurslaridan foydalanishi, hosildorlikni oshirishga qaratilgan texnologiyalarni joriy qilishi bilan ajralib turadi. Past ulushga ega bo‘lgan hududlarda esa tabiiy resurslarning cheklanganligi, suv taqchilligi va qishloq xo‘jaligi infratuzilmasining kam rivojlanganligi sabab bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi viloyatlarida 2023-yilda asosiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilishi bo‘yicha jadvalga asoslanib quyidagi tahlillarni

¹³⁸ <https://www.stat.uz/uz/> sayti ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

taqdim etish mumkin. Umumiy ishlab chiqarish hajmi turli mahsulotlar kesimida sezilarli farq qilishi bilan birga, mintaqaviy farqlar ham aniq namoyon bo‘lmoqda (2-jadval).

2-jadval

**O‘zbekiston Respublikasida asosiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari
ishlab chiqarilishi hajmi (ming tonna)¹³⁹**

Viloyatlar	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari					
	Bug‘doy	Kartoshka	Sabzavot	Poliz	Meva	Uzum
O‘zbekiston Respublikasi	6471,5	3574,1	11553,7	2553,5	3121,7	1731,7
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	181,5	96,4	333,3	183,5	67,1	11,9
Andijon	549,1	431,6	1772,6	199,4	685,9	80,9
Buxoro	481	257,3	914,6	203,5	305,8	222,4
Jizzax	509,1	105,3	472,9	308,6	100	32,5
Qashqadaryo	758,7	195,6	559,3	192,4	175,6	106,5
Navoiy	220,9	88,2	335	104,6	106,5	87,3
Namangan	489,6	341,3	989,3	138,6	374,1	152,9
Samarqand	703,1	725,1	1576,7	165,9	368,2	634,9
Surxondaryo	652,7	357,9	1169,2	340,3	182,3	76,3
Sirdaryo	377,2	68,5	302,6	301	46,4	14,9
Toshkent	507,3	386,1	1154,7	69,9	126	80,8
Farg‘ona	724,7	372,6	1319,1	178,9	411,4	179,9
Xorazm	316,6	147,7	653,4	166,9	170,9	50,3

G‘alla (bug‘doy) ishlab chiqarilishi bo‘yicha umumiy hajm 6471,5 ming tonnani tashkil etadi. Ushbu mahsulotni yetishtirishda Farg‘ona viloyati 724,7 ming tonna bilan yetakchilik qilmoqda, bu esa umumiy hajmning 11,2 foizini tashkil etadi. Shu bilan birga, Qoraqalpog‘iston Respublikasi eng kam ishlab chiqarish hajmini qayd etib, 181,5 ming tonna yoki 2,8 foiz ulushga ega bo‘ldi.

Kartoshka yetishtirishda Samarqand viloyati yetakchi hisoblanadi. Viloyatda 725,1 ming tonna kartoshka yetishtirilib, bu umumiy hajmning 20,3 foizini tashkil etdi. Qashqadaryo viloyati esa ushbu mahsulotni eng kam yetishtirgan hudud bo‘lib, ishlab chiqarish hajmi 195,6 ming tonnaga yoki 5,5 foizga teng.

Sabzavotlar ishlab chiqarilishi bo‘yicha Andijon viloyati boshqalardan ancha ilgari ketgan. Viloyatda 1772,6 ming tonna sabzavot ishlab chiqarilib, bu umumiy hajmning 15,3 foizini tashkil etadi. Eng past ko‘rsatkich esa Sirdaryo viloyatiga

¹³⁹ <https://www.stat.uz/uz/> sayti ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi

tegishli boʻlib, bu yerda sabzavot ishlab chiqarish hajmi 302,6 ming tonnani yoki 2,6 foizni tashkil etdi.

Poliz mahsulotlari ishlab chiqarishda Jizzax viloyati birinchi oʻrinni egalladi. Viloyatda 308,6 ming tonna mahsulot yetishtirilib, bu umumiy hajmning 12,1 foizini tashkil etadi. Toshkent viloyati esa poliz mahsulotlari ishlab chiqarishda eng kam koʻrsatkichga ega boʻlib, ishlab chiqarish hajmi 69,9 ming tonnani yoki 2,7 foizni tashkil etdi.

Meva ishlab chiqarishda Andijon viloyati yetakchilik qilmoqda. Ushbu viloyatda 685,9 ming tonna meva ishlab chiqarilib, bu umumiy hajmning 22 foizini tashkil etadi. Eng kam ishlab chiqarish esa Qoraqalpogʻiston Respublikasida kuzatilgan boʻlib, bu yerda atigi 67,1 ming tonna yoki 2,2 foiz ulush qayd etilgan.

Uzum ishlab chiqarishda Samarqand viloyati birinchi oʻrinda turadi. Viloyatda 634,9 ming tonna uzum ishlab chiqarilib, bu umumiy hajmning 36,7 foizini tashkil etadi. Bunga nisbatan Qoraqalpogʻiston Respublikasida eng past koʻrsatkich qayd etilgan – atigi 11,9 ming tonna yoki 0,7 foiz ulush.

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash mumkinki, tahlil natijalariga koʻra Samarqand va Andijon viloyatlari qishloq xoʻjaligining turli yoʻnalishlarida yetakchi oʻrinlarni egallab, katta ulushga ega boʻlishgan. Shu jumladan, Qoraqalpogʻiston Respublikasi va Sirdaryo viloyatlari qishloq xoʻjaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda past koʻrsatkichlarga ega boʻlib, bu hududlarda resurslardan foydalanish va hosildorlikni oshirish zarurati mavjud. Ushbu hududlarning salohiyati va imkoniyatlarini tahlil qilish kelgusida ishlab chiqarishni yaxshilash uchun muhim hisoblanadi.

MINTAQADA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA AHOLI IJTIMOIY MASʼULIYATINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

**Nasretdinova F.O. – Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU, “Iqtisodiyot”
kafedrasi dots.v.b.**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy masʼuliyat tushunchasi, uning rivojlanish tarixi, korxonalarda “korporativ ijtimoiy masʼuliyat” tamoyillariga amal qilish shartlari, atrof-muhitni muhofaza qilish va mamlakatda “yashil iqtisodiyot”ga oʻtish strategiyasi hamda aholi oʻrtasida “ekologik madaniyat”ni shakllantirishga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar. Ijtimoiy masʼuliyat, korporativ ijtimoiy masʼuliyat, Karrol piramidasi, ekologik havfsiz iqtisodiyot, atrof-muhitni qoʻllab-quvvatlovchi loyihalar, eko-harakat, chiqindilarni toʻgʻri boshqarish va qayta ishlash.

Globallashuv va iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi davrida ko‘plab mamlakatlarning asosiy muammosi faqatgina iqtisodiy qiymat yaratish, yillik YaIM hajmini ko‘paytirish bilangina emas, balki insoniyatning atrof-muhitga salbiy tashqi samarasi hisoblangan ekologik muammolarni bartaraf etish, xo‘jalik sub’yektlarining atrof-muhitga salbiy ta’siri darajasini kamaytirish, ushbu yo‘nalishda ustuvor vazifalarni belgilab olish hamda ularni bajarishga oid chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat bo‘lib qolmoqda. Bu kabi muammolar Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan O‘zbekistonda ham tobora keskinlashib bormoqda. Mustamlakachilikning “merosi” hisoblangan Oral dengizi fojiasi, shuningdek, suv resurslarining kamayishi, havoning ifloslanishi, chiqindilarni boshqarish muammolari nafaqat iqtisodiyotga, balki aholining hayot sifati va umumiy sog‘lig‘iga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Jahon resurslari institutining prognoziga ko‘ra, 2040-yilga borib O‘zbekiston suv tanqisligi eng yuqori bo‘lgan 33 ta mamlakatning biriga aylanadi. Hosildorlikning kamayishi oziq-ovqat xavfsizligi va to‘lov balansi uchun jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi, bu esa suv resurslarini barqaror boshqarish va qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirishda resurstejamkor yuqori texnologiyalarni qo‘llash zaruratini yuzaga keltiradi [1]. Bu kabi muammolarni hal qilishda davlat siyosati va xalqaro hamkorlik ishlarini olib borish bilan bir qatorda eng asosiy omil – jamiyatning o‘zi va undagi *ijtimoiy mas’uliyatni* shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Jamiyatda ijtimoiy ma’suliyatni shakllantirish omillarini tahlil qilishdan oldin, eng avvalo ushbu tushunchaning mohiyati, uni iqtisodiy kategoriya sifatidagi rivojlanish tarixi, konseptual asoslari, xususiyatlari va tamoyillari haqida to‘xtalib o‘tamiz. Ushbu tushuncha axloqiy, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan tushuncha bo‘lib, uning mohiyatini yoritishda aynan mana shu mezonlardan foydalanilgan.

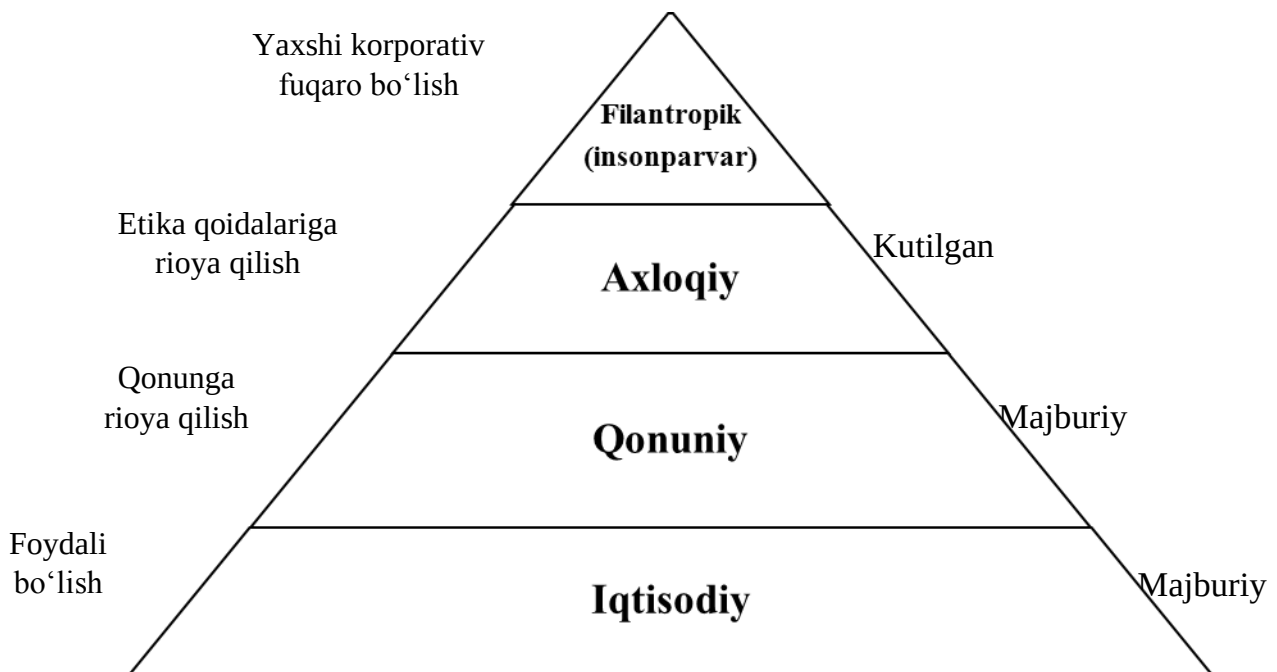
Ijtimoiy mas’uliyat bu – shaxs, tashkilot, korxona yoki davlatning o‘z faoliyati natijasida paydo bo‘ladigan ijtimoiy, iqtisodiy hamda ekologik oqibatlar uchun ongli ravishda javobgarlikni o‘z zimmasiga olishidir [2]. Ushbu tushuncha xo‘jalik sub’yektlarining iqtisodiy faoliyatidagi axloqiy hatti-harakatlarini nazorat qilish, o‘zganing mulkini saqlash, o‘zgalar manfaatdorligini hurmat qilish hamda tabiat bilan uyg‘un holda samarali faoliyat olib borishni ham nazarda tutadi.

Biznes va iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi, moddiy va nomoddiy ehtiyojlar uchun tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi korxonalarning tabiat, jamiyat va davlat oldidagi ma’suliyati “korporativ ijtimoiy mas’uliyat” sifatida e’tirof etiladi. **Korporativ ijtimoiy mas’uliyat** (yoki korporativ ijtimoiy ta’sir) –biznesning ijtimoiy va ekologik maqsadlarni hisobga olgan holda samarali faoliyat yuritishi

hisoblanadi. Shuningdek, bu xalqaro miqyosdagi xususiy biznesning o'zini-o'zi tartibga solish shakli bo'lib, u xayriya, fuqarolik faolligi yoki ijtimoiy foydali maqsadlarga hissa qo'shishni ko'zlaydi. Bunga voluntarizm dasturlari orqali mutaxassislik xizmatlarini ko'ngillilik asosida ko'rsatish, jamoa taraqqiyotini qo'llab-quvvatlash, notijorat tashkilotlariga jamoat manfaatlari yo'lida moliyaviy grantlar ajratish, shuningdek, axloqiy tamoyillarga asoslangan biznes va investitsiya amaliyotlarini yuritish kiradi [3].

Ijtimoiy ma'suliyatning jamiyat hayotidagi ahamiyatini tadqiq qilish uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi. Xususan, ijtimoiy mas'uliyat g'oyalari dastlab qadimiy Yunoniston, Rim davrlarida falsafiy jihatdan o'rganilgan. Aristotel va boshqa faylasuflar jamiyatdagi har bir kishining odob-axloq, adolat, jamoat manfaatlariga xizmat qilish mas'uliyati borligini ta'kidlagan. Rim va yunon falsafasi fuqarolik konsepsiyasi orqali "jamiyatga xizmat" tushunchasini alohida e'tibor qaratgan [4]. Shuningdek, "ijtimoiy mas'uliyat", "mas'uliyat" tushunchalari zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"da ham uchraydi. Ushbu tarixiy manbaa miloddan avvalgi VII–III asrlarga taalluqli bo'lib, unda inson huquqlari, mas'uliyat va shaxsiy javobgarlik haqidagi o'rinli mulohazalar keltirilgan. Jumladan, ushbu qo'llanmada qarzni o'z vaqtida qaytarmagan shaxs kechasi birovning uyiga o'g'rilik uchun bostirib kirgan odamga tenglashtiriladi [5]. Tadqiqotchilar ushbu tushunchani zamonaviy yondashuvlar bilan yanada boyitishda iqtisodiy faoliyatning asosiy yetakchilaridan hisoblangan tadbirkorlar, korxona rahbarlarining alohida kasbiy xususiyatlari, axloqiy qadriyatlari sifatida "ijtimoiy mas'uliyat"ning biznes va korxona faoliyatiga ta'sirini tahlil qilishga urunishgan. Iqtisodchi olim Xovard R. Bouen o'zining "Tadbirkorning ijtimoiy mas'uliyati" nomli asarida (1957) birinchilardan bo'lib biznesning jamiyatdagi ijtimoiy majburiyatlari masalasini tizimli tarzda ifodalagan. Aynan ushbu asari tufayli Bouen aksariyat hollarda "Korporativ ijtimoiy mas'uliyat" sohasining otasi, asoschisi sifatida tilga olinadi [6]. Shu bilan bir qatorda ijtimoiy mas'uliyatning biznes faoliyatiga ta'sirini chuqur tadqiq qilgan olimlardan biri Archie Karroll bo'lib, uning "Karroll piramidasi" ko'plab qizg'in bahs-munozaralarga sababchi bo'lgan. Tadqiqotchi korporativ ijtimoiy mas'uliyat kontekstidagi ushbu "piramida" modelida tashkilotning (tadbirkorning) iqtisodiy, huquqiy, axloqiy va sahovatpeshalik (insonparvarlik) majburiyatlarini alohida ahamiyat darajasida qarab bir piramida doirasida tahlil qilgan (1-rasm). Ushbu modelning asosiy falsafasi shundan iboratki, har bir biznes korxonasi faqat foyda olish bilan cheklanmasligi, balki jamiyat oldida turgan asosiy majburiyatlarini bajarishga mas'ul ekanligi takidlangan. Olimning eng oliy maqsadi

biznes sohasining ijtimoiy mas'uliyatini to'liq va tizimli tarzda tushuntirishga uringan. Bu tizim bekorga piramida tarzida tuzilmagan, ya'ni tuzilishi jihatdan har bir korxona eng avvalo iqtisodiy asosini (foyda olish) mustahkamlab olmog'i zarur. So'ngra huquqiy, axloqiy va sahovatpeshalik faoliyatini iqtisodiy imkoniyatlari orqali davom ettiradi. Karroll piramidasi shuni ko'rsatadiki, biznesning maqsadi faqatgina iqtisodiy foyda olish emas, balki ijtimoiy, huquqiy, axloqiy va insoniy qadriyatlarni ham e'tiborga olib, ushbu jihatlarni o'z faoliyatiga uyg'unlashtirishdir. Tadqiqotchi ushbu model orqali "Eng muvaffaqiyatli kompaniyalar – jamiyat ishonchini qozongan, barcha darajalarda mas'uliyatli korxonalaridir" degan g'oyani tushuntirishga harakat qilgan.

1-rasm. Karrollning korporativ ijtimoiy mas'uliyat piramidasi [7]

Mamlakatimizda tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash hamda hududlarni bir maromda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu kabi tadbirlar qatorida mamlakatimizda mavjud ijtimoiy va ekologik muammolar tahlili, asosiy sabablari va natijaviy ko'rsatkichlari bo'yicha iqtisodiy va statistik tahlillar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, o'tkazilgan tahlil iqlimning o'zgarishi sharoitida samarali, resurs tejamkor va **ekologik xavfsiz iqtisodiyotni** ta'minlashda o'zaro bog'liq muammolar va ehtiyojlar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, hududlarda industrial rivojlanish hamda demografik o'sish

iqtisodiyotning resurslarga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda, shuningdek, atrof muhitga salbiy antropogen ta'sirini kuchayishiga va issiqxona gazlari ajratmalarining ortishiga olib kelmoqda. Bu kabi muammolar yechimi sifatida jamiyatdagi har bir qatlamning o'zaro hamjihatligi hamda ushbu hamkorlikning qonuniy jihatdan kafolatlanishi eng natijador yo'l hisoblanadi.

Binobarin, hukumat, korxonalar, nodavlat-notijorat tashkilotlari (NNT) va fuqarolarning atrof-muhitni asrash uchun birgalikdagi harakatlari ekologik xatarlar (havo, suv, chiqindilar, bioxilmaxillik yo'qolishi) bilan samaraliroq kurashishga imkon beradi. Bunday birdamlik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 4-oktabr, 2019-yilda qabul qilingan "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risi" gi PQ-4477-sonli qarorida ham ta'kidlanadi. Xususan, ushbu qarorga muvofiq uzoq muddatli istiqbolda "yashil" iqtisodiyotga o'tish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanishi lozim:

- barqaror rivojlanish sohasida Milliy maqsad va vazifalarga muvofiqlik;
- resurslardan oqilona foydalanish, barqaror iste'mol va ishlab chiqarish;
- iqtisodiy hisob tizimiga ekologik va ijtimoiy mezonlarni kiritish;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga erishish uchun "yashil" vositalar va yondashuvlarni qo'llash ustuvorligi;
- eng muhim tarmoqlarda raqobatbardoshlikni oshirish va ko'rsatkichlarni yaxshilash, "yashil" ish o'rinlarini yaratish, aholining farovonligini oshirish orqali mavjud makroiqtisodiy maqsadlarga erishish;
- resurslardan samarali foydalanish tadbirlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash [8].

Bu kabi qarorlar mamlakat miqyosida aholi o'rtasida atrof-muhit va ekologiyaga nisbatan "individual mas'uliyat"ni shakllantirish uchun qonuniy asos yaratadi. Shuningdek "ijtimoiy mas'uliyat" kategoriyasining shakllanishiga hissa qo'shgan tarixiy voqealar hamda olimlar olib borgan tadqiqotlarga asosida aholi va milliy iqtisodiyotda faoliyat olib borayotgan har qanday tadbirkorlik sub'yektlari oldida ekologiyani muhofaza qilish, uni kelajak avlodga hech qanday salbiy ta'sirlarsiz qoldirish va eng muhimi, **ekologik havfsiz bo'lgan milliy iqtisodiyot** asoslarini yaratish uchun quyida bir qator amaliy taklif va tavsiyalarni keltirib o'tishni ma'qul deb topdik:

- *ta'lim tizimida maktab va oliy ta'limdagi fan o'quv dasturlarini kengaytirish.* Buni amalga oshirish uchun o'quv fan dasturlariga ekologik modullar qo'shish hamda maktab, institut va universitetlarda "eko-klub" va loyihalar uchun grantlar ajratish tadbirlarini tashkillashtirish mumkin. Bu orqali yosh avlod xulqini erta

shakllantirishga va jamiyatning uzoq muddatli ijtimoiy mas'uliyatini ta'minlashga erishiladi;

- *mahalliy fuqarolik jamiyatlari va NNT lariga iqtisodiy, tabiiy resurs va boshqaruv huquqlarini berish* (Namibiyaning “Tabiiy resurslarni barqaror boshqarish” tajribasi [9] asosida). Bu orqali mahalliy jamoa o'z resurslaridan ijtimoiy-iqtisodiy samara ko'rishda ularni himoya qilish motivi kuchayadi;

- *atrof-muhitni qo'llab-quvvatlaydigan loyihalarga (eco-friendly projects) moliyaviy rag'batlar berish mexanizmini takomillashtirish*. Xususan, qishloq xo'jaligi va maishiy foydalanishda suv tejovchi texnika-texnologiyalarni qo'llash, biologik xilma-xillikni tiklash hamda dehqon va fermer xo'jaliklarida “yashil texnologiyalar”dan foydalanish bo'yicha subsidiya, subvensiya va imtiyozli kredit, lizinglar ajratish bo'yicha amaliy tadbirlar ishlab chiqish.

- *yashil infratuzilmani shakllantirish va chiqindilarni to'g'ri boshqarish (waste management)*. Ushbu taklifning amaliy natijasiga chiqindilarni yig'ish nuqtalarini to'g'ri shakllantirish, qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash markazlari, qayta ishmovchi korxonalar tashkil etish, chiqindidan energiya olish loyihalari va jamoa treninglari o'tkazish orqali erishish mumkin. Jumladan, O'zbekiston misolida 2027-yilga mo'ljallangan, qiymati 1,3 milliard dollarga teng bo'lgan va Xitoy, Birlashgan Arab Amirliklari hamda Janubiy Koreya texnologiyalariga asoslangan “Chiqindidan energiya olish” (“waste-to-energy”) loyihasini [10] ushbu tashabbusning amaliy natijasi sifatida keltirish mumkin;

- *atrof-muhitni himoya qilish, ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda OAV va ijtimoiy medialarning hissasini yanada kengaytirish*. Jumladan, aholiga na'muna bo'luvchi blogerlar, san'at va ilm ahli tomonidan ishlab chiqilgan ekologik harakatlarni qo'llab-quvvatlash mazmunidagi video, qisqa metrajli hujjatli film va vaynlarning keng targ'ibotini yo'lga qo'yish. Natijada aholi o'rtasida “ekologik madaniyat” shakllanishiga erishiladi. Bunga Instagram va Youtube tarmog'ida o'zining ekologik harakatlari va tashabbuskorona vaynlari bilan tanilgan, “Urikguli” profilida eko-bloglar yurituvchi eko-faol Mutabar Xushvaqtavoning ijtimoiy mediadagi faoliyatini misol tariqasida olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.O.Olimjanova, N.G.Muminov, G.M.Zaxirova, F.M.Xalmatjanov. “Tarmoqlar iqtisodiyoti”. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Toshkent.: “Alfraganus University”, 2025., 66-bet.

2. Jensen, Derrick (2006). “Responsibility”. Endgame. Vol. II. Toronto, Ont.: Seven Stories Press. p. 696. ISBN 978-1583227305.

3. Liang, Hao; Renneboog, Luc (2016). “On the Foundations of Corporate Social Responsibility: On the Foundations of Corporate Social Responsibility”. The Journal of Finance. 72 (2): 853–910. doi:10.1111/jofi.12487.
4. O. Султанов (2025). The concept of social responsibility in the views of ancient eastern and western philosophers and its significance for social development. Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок, 1(4), 757–763. <https://inlibrary.uz/index.php/imjrd/article/view/102931>
5. M. Ishoqov. Avesto tarjimasi -Toshkent: “Sharq”, 2001, 17-bet.
6. Bowen, Howard R. Social Responsibilities of the Businessman. University of Iowa Press, 2013. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/j.ctt20q1w8f>. Accessed 3 Oct. 2025.
7. Carroll, A.B. Carroll’s pyramid of CSR: taking another look. Int J Corporate Soc Responsibility 1, 3 (2016). <https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 4-oktabr, 2019-yilda qabul qilingan “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risi” gi PQ-4477-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-4539502>
9. Brown, J. & Bird, N. (2011) Sustainable natural resource management in Namibia: Successful community-based wildlife conservation. <http://www.odi.org/publications/5185-namibia-environmental-management-wildlife-conservation-development-progress>
10. Reuters (21.10.2024) Uzbekistan announces \$1.3 bln in waste-to-energy projects. <https://www.reuters.com/sustainability/climate-energy/uzbekistan-announces-13-bln-waste-to-energy-projects-2024-10-21>

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA XUSUSIY TIBBIYOT MUASSASALARI INFRATUZILMA FAOLIYATINI YAXSHILASH OMILLARI

**Qobulov Ozodbek O'ktamboy o'g'li, Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot
kafedrasi PhD Dotsent v,v,b.**

**Sobirova Mashhurabonu Bobojon qizi, Urganch davlat universiteti Ijtimoiy-
Iqtisodiy fanlar fakulteti 231-JHIM guruhi talabasi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion yondashuvlar asosida xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini yaxshilash masalalari va omillari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Tibbiyot, tibbiyot muassasasi, infratuzilma, omil, tashqi omil, muhit.

Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida xususiy tibbiyot muassasalari har bir hududda faoliyat olib boradi. Bu borada uning iqtisodiy faoliyatiga turli omillar ta'sir qiladi. Ushbu omillar xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini yaxshilash uchun tashqi muhit omillari sifatida alohida ajratilib, uning tarkibi uzoq va yaqin muhit omillariga ajratiladi. "Yaqin" muhit omillari tarkibiga mijozlar, yetkazib beruvchilar, raqobatchilar, davlat tomonidan tartibga solish, kasaba uyushmalari, savdo uyushmalari va boshqalar kirib, ular bevosita xususiy tibbiyot muassasasi faoliyatiga ta'sir qiladi. Ushbu omillar xususiy tibbiyot muassasalari ish samaradorligini oshiradi yoki kamaytiradi, shuningdek o'z maqsadlariga erishishni yaqinlashtiradi yoki uzoqlashtiradi. Bu borada xususiy tibbiyot muassasasi tashqi muhitining ushbu qismi bilan faol hamkorlik qiladi va menejerlar esa ularni qulay yo'nalishda o'zgartirish maqsadida uning parametrlariga ta'sir qilib, yaqin joyni boshqarishga harakat qiladilar [1].

Darhaqiqat, innovatsion yondashuvlarga asoslangan xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini yaxshilash uchun ushbu omillardan samarali foydalanish lozim. Bu borada eng muhim masala sifatli xizmat ko'rsatish hisoblanadi. Ushbu yo'nalish eng muhim omillar qatoriga kiradi. Bu holatlarda tibbiyot sohasidagi xizmatlar hajmi tibbiyot muassasalari tomonidan turli tibbiy yordam va sanitariya xizmatlari uchun ko'rsatiladigan bozor xizmatlarining qiymatidir. Xorazm viloyatida 2024-yil yanvar oyida tibbiyot sohasidagi xizmatlarning umumiy hajmida Urganch shahrining ulishi salmoqli o'rinni egallaydi va ulushi 14,5 foizni tashkil etdi.

Sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish uchun xususiy tibbiyot muassasalari o'z infratuzilmalari tarkibini takomillashtirish lozim. Bu esa xilma xil tibbiyot

muassasalarining samarali faoliyat yuritishi bilan belgilanadi. Shundan kelib chiqib, xususiy tibbiyot muassasalarining faoliyat ko'rsatishi infratuzilma tarmoqlariga bog'liq bo'ladi. Ularning tarkibiga raqobatga asoslangan boshqa tibbiyot muassasalari va shifoxonalardagi ba'zi holatlar ta'sir ko'rsatadi (1-jadval).

1-jadval

**2024 yil holatiga ko'ra Xorazm viloyatidagi tibbiyot muassasalari
infratuzilmalari tarkibi [5]**

№	Shahar va tumanlar nomi	Tibbiyot muassasalari (<i>davlat, hususiy, DXShlar</i>)					
		Jami soni	Shundan			koyka soni	qatnov soni
			Davlat	DXSh	Xususiy		
1	Urganch shahar	178	8	1	169	783	749 290
2	Xiva shahar	42	5	0	37	291	270537
3	Bog'ot tumani	38	15	0	23	441	547231
4	Gurlan tumani	49	13	0	36	519	511713
5	Qo'shko'pir tumani	43	16	0	27	486	625057
6	Urganch tumani	58	14	2	42	536	785396
7	Xazorasp tumani	49	16	0	33	439	1024311
8	Tuproqqal'a tumani	15	7	0	8	143	217822
9	Xonqa tumani	47	14	0	33	480	801272
10	Xiva tumani	30	14	0	16	540	679 761
11	Shovot tumani	45	14	0	31	483	620292
12	Yangiariq tumani	35	12	1	22	253	323001
13	Yangibozor tumani	24	10	0	14	262	243309
	Viloyat bo'yicha	686	191	4	491	8599	7823369

Mazkur 1-jadvalga asosan, Xorazm viloyati bo'yicha jami 686 ta tibbiyot muassasasi faoliyat ko'rsatadi. Ulardan 191 tasi davlat muassasalari, 4 tasi davlat xususiy sheriklikka asoslangan muassasalar, 491 tasi xususiy tibbiyot muassasalarini tashkil etadi. Jami koykalar soni esa 8599 tani, qatnovlar soni esa 7823369 tani tashkil etadi.

Shular bilan birgalikda, innovatsion yondashuvlar asosida xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar sifatini yaxshilash orqali ta'minlash mumkin. Bu holatda viloyat bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar hajmi va o'sish sur'ati alohida ahamiyat kasb etadi (2-jadval).

2-jadval

Iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar hajmi va o'sish sur'ati haqida ma'lumot (oldingi yilga nisbatan, % da) [6]

Xizmat turlari	2011 y.	2013 y.	2015 y.	2017 y.	2019 y.	2021 y.	2023 y.
Xizmatlar – jami, mlrd. so'm	1066,0	1788,0	2548,6	3645,5	5763,3	8348,1	13254,7
tibbiyot sohasidagi xizmatlar, mlrd. so'm	9,5	20,5	33,1	62,1	103,6	171,2	271,9
Xizmatlar – jami, foizda	124,6	121,8	115,4	108,2	113,4	118,9	114,5
tibbiyot sohasidagi xizmatlar, foizda	128,9	140,5	113,9	120,4	114,3	130,3	112,2

Mazkur 2-jadvalga asosan, Xorazm viloyati bo'yicha jami tibbiy xizmatlar ko'rsatish hajmi 2011 yilda 9,5 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa-da, 2023 yilga kelib esa, ushbu ko'rsatkich qiymati 271,9 mlrd. so'mga teng bo'lgan. Shuningdek, ushbu tibbiyot sohasidagi xizmatlarning ulushi mos ravishda ushbu yillar uchun 128,9 vva 112,2 foizlarni tashkil etib, 16,7 foizga kamaygan.

Fikrimizcha, xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini yaxshilashda uning mijozi bo'lgan iste'molchiga alohida e'tibor berish kerak. Bu borada iste'molchilarning xohish-istaklariga ta'sir qiluvchi omillar ahamiyatlilik darajasiga ko'ra quyidagi uch guruhga ajratishni taklif etamiz:

1. Birinchi guruh eng muhim yoki muhim quyidagi afzalliklarni o'z ichiga oladi:

- shifokorlarni kasbiy mahorati;
- zamonaviy uskunalar;
- davolashning kafolatlangan natijasi;
- tezkor xizmat ko'rsatish;
- xodimlarning do'stona munosabati.

2. Ikkinchi guruh mijozlarga ma'qul bo'lgan quyidagi afzalliklardan iborat bo'ladi:

- shifokor bilan aloqa qilishning optimal vaqti;

- xizmatlarni qulay vaqtda olish;
- davolashning ochiqligi;
- ixtisoslashgan shifokorlar bilan uchrashuvni kutishsiz bajarilishi.

Xulosa shuki, sogʻliqni saqlash infratuzilmasi tarmogʻi, umumiy salomatlik ongi va aholi sogʻligi bilan birgalikda turli ichki va tashqi omillarning taʼsiridan kelib chiqib, tibbiyot natijalarida yuqori muvaffaqiyatlarga erishishga imkon beradi. Ushbu sohada ochiq, adolatli va arzon tibbiy xizmatni taqdim etish maqsadida universal tibbiy qamrovga oʻtish amalga oshirilmoqda. Bunda tibbiyot muassasalaridagi mavjud shart-sharoitlarni yaxshilash va oʻz xizmatlarini maqbul narxlarda yaxshilash va taqdim etishga yordam berish eʼtiborga olinadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зуб А.Т. Стратегический менеджмент. - М.: Юрайт, 2014. - 415 с.
2. Велиева А.Д. Влияние факторов внешней среды на деятельность частной медицинской организации. / А.Д.Велиева. Текст: непосредственный // Молодой ученый, 2015, №13 (93). - с. 366-368. URL: <https://moluch.ru/archive/93/20048/> (дата обращения: 02.07.2024).
4. <https://xorazmstat.uz/uz/nashrlar/press-relizlar>
5. Xorazm viloyati Sogʻliqni saqlash boshqarmasi maʼlumotlari.

TEXNOPARKLAR VA INNOVATSION KLASTERLARNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING OʻRNI

Z.B.Abdikarimova, Urganch RANCH texnologiya universiteti oʻqituvchisi, PhD

Annotatsiya. Maqolada texnoparklar va innovatsion klasterlarning mamlakat iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishdagi hamda innovatsion salohiyatni rivojlantirishdagi oʻrni tahlil qilingan. Unda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarining texnoparklar faoliyatidagi samaradorligi, xususan Xorazm innovatsion texnoparki misolida amaliy natijalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida texnoparklar tarmogʻini kengaytirish va universitet–biznes integratsiyasini kuchaytirish boʻyicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar. Texnoparklar, innovatsion klasterlar, davlat-xususiy sheriklik, innovatsion rivojlanish, Xorazm texnoparki, startap ekotizimi, texnologik transfer, raqamli iqtisodiyot.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatlarning raqobatbardoshligi koʻp jihatdan ularning innovatsion salohiyatiga, yaʼni yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, joriy etish va tijoratlashtirish imkoniyatlariga bogʻliqdir. Shu nuqtai nazardan, texnoparklar va innovatsion klasterlar

iqtisodiyotning “rivojlantiruvchi yadrosi” sifatida namoyon bo‘lmoqda[1]. Ular ilmfan, ishlab chiqarish va biznes o‘rtasida uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, yangi mahsulot va xizmatlar yaratish, startap ekotizimini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari esa bunday tashabbuslarni amalga oshirishning eng samarali institutsional shakllaridan biridir. Chunki davlat tomonidan yaratilgan huquqiy va infratuzilmaviy baza xususiy sektorning investitsion faolligini kuchaytiradi, natijada innovatsion klasterlarning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu ma’noda, texnoparklar faoliyatida DXSh mexanizmlarining qo‘llanilishi nafaqat moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish, balki texnologik transfert, ilmiy salohiyat va bozor mexanizmlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Mashhur iqtisodchi olim **M. Porter** o‘zining “Competitive Advantage of Nations” asarida klasterlarni “Mintaqaning innovatsion kuchini shakllantiruvchi tabiiy mexanizm” sifatida ta’riflab, raqobat ustunligini yaratishda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik muhimligini ta’kidlaydi. Shuningdek, rus olimi **A. I. Tatarkin** innovatsion klasterlarning muvaffaqiyatli faoliyati uchun “Davlatning tartibga soluvchi roli bilan xususiy sektorning tashabbuskorlik faoliyati o‘rtasidagi muvozanat” zarurligini qayd etadi.

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda ilmiy-innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, texnologik startaplarni rivojlantirish va xususiy sektorni innovatsion loyihalarga jalb etish bo‘yicha tizimli siyosat yuritmoqda. Bu borada davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli mamlakatning innovatsion rivojlanish strategiyasida muhim o‘rin tutadi. 2018–2024 yillar oralig‘ida O‘zbekiston hukumati tomonidan “Innovatsion rivojlanish strategiyasi to‘g‘risida”, “Texnoparklar faoliyatini tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari haqida”, “O‘zbekiston–2030 strategiyasi”, “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida” Qonuni kabi qator huquqiy-normativ hujjatlar DXShni iqtisodiy faoliyatning barcha tarmoqlariga joriy etish uchun huquqiy asos yaratdi. Natijada, mamlakatda texnoparklar tarmog‘i kengaydi, ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish uchun maxsus markazlar tashkil etildi va startap ekotizim shakllandi.

Xorazm innovatsion texnoparki O‘zbekistonning g‘arbiy qismida joylashgan bo‘lib, Xorazm viloyatining innovatsion salohiyatini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etish maqsadida tashkil etilgan. Texnopark 2020-yilda Urganch davlat universiteti tashabbusi bilan ochilgan va u O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish bo‘yicha farmonlari hamda hukumat

qarorlariga asoslanadi. Uning faoliyati ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

O'zbekiston innovatsion texnoparklari¹⁴⁰ 1-jadval

Texnopark nomi	Yo'nalish	Joylashuvi	DXSh asosida hamkorlar
IT Park Uzbekistan	Raqamli texnologiyalar, dasturiy mahsulotlar, startaplar	Toshkent, filiallari 14 viloyatda	“Epam Systems”, “Huawei”, “Yandex”, “One Million Uzbek Coders”
Yashnobod texnoparki	Kimyo, biotexnologiya, farmatsevtika	Toshkent sh.	Innovatsion rivojlanish vazirligi, xususiy tarmoq kompaniyalari
Tashkent Pharma Park	Dori vositalari, biotexnologiya	Zangiota tumani	Koreya, Yaponiya, Turkiya investorlar
Chirchiq texnoparki	Qayta ishlash sanoati, kimyo va agrosanoat	Toshkent viloyati	O'zbekneftgaz, O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi
Xorazm innovatsion texnoparki	Qishloq xo'jaligi texnologiyalari, oziq-ovqat sanoati, “yashil” texnologiyalar	Xorazm viloyati	Urganch davlat universiteti, xususiy tadbirkorlar

Xorazm innovatsion texnoparki 2500 kvadrat metr maydonda joylashgan bo'lib, unda turli sohalarida faoliyat yurituvchi innovatsion loyihalar joylashtirilgan. Texnoparkning asosiy yo'nalishlari qishloq xo'jaligi texnologiyalari, yashil energetika, oziq-ovqat sanoati va IT-startaplar sohalarini qamrab oladi. Texnoparkda yoshlar va tadbirkorlar uchun zamonaviy laboratoriyalar, kovorking zonalar, ofis xonalar va ishlab chiqarish ustaxonalari tashkil etilgan. Texnoparkning maqsadi Xorazm viloyatida ilmiy izlanishlar natijalarini tijoratlashtirish, startaplar uchun qulay muhit yaratish hamda mahalliy ishlab chiqarishni innovatsion asosda rivojlantirishdan iboratdir. Shu bois Urganch Texnoparki davlat-xususiy sheriklik modeli asosida faoliyat yuritadi. Davlat tomonidan texnopark infratuzilmasi, soliq

¹⁴⁰ Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

imtiyozlari va resurs bazasi ta'minlanadi. Xususiy sektor esa investitsiyalar, texnologiyalar va menejment tajribasi bilan ishtirok etadi.

Xorazm innovatsion texnoparkining asosiy rezidentlari orasida Smart Agri System loyihasi mavjud bo'lib, u suv tejovchi aqlli sug'orish texnologiyalarini ishlab chiqmoqda. Eco Dron Agro kompaniyasi qishloq xo'jaligi uchun purkagich dronlar yaratish bilan shug'ullanadi. Xorazm Green Energy loyihasi esa quyosh panellari va bioenergetika tizimlarini ishlab chiqaradi. Bundan tashqari, FoodTech Xorazm startapi oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlash va eksportga tayyorlash bo'yicha faoliyat yuritadi.

Texnoparkning faoliyati tufayli 250 dan ortiq yangi ish o'rni yaratilgan. 2023-yilda 20 milliard so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan va 5 million AQSh dollariga yaqin eksport amalga oshirilgan. Xorazm innovatsion Texnoparki nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham ahamiyatli loyiha hisoblanadi. U mintaqa yoshlarini innovatsion fikrlash va texnologik tadbirkorlikka jalb etmoqda.

Xorazm innovatsion texnoparki DXSh modeli asosida tashkil etilgan bo'lib, unda:

Davlat – yer ajratish, soliq imtiyozlari va infratuzilmani yaratish bilan shug'ullanadi;

Xususiy sektor – ishlab chiqarish liniyalari, texnologiyalar, uskunalar va boshqaruv tizimini ta'minlaydi;

Universitetlar va ilmiy muassasalar – ilmiy tadqiqotlar, texnologik yechimlar, malakali mutaxassislar bilan qo'llab-quvvatlaydi.

Texnoparkda **15 dan ortiq startap loyiha** faoliyat yuritmoqda. Shulardan ba'zilari:

- “Smart Agri System” – aqlli sug'orish va hosil monitoringi tizimi;
- “Eco-Dron Agro” – qishloq xo'jaligi uchun purkagich dronlar ishlab chiqish;
- “Xorazm Green Energy” – quyosh panellari va mikro-energetika tizimlari ishlab chiqarish;
- “FoodTech Xorazm” – oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlash va eksportga tayyorlash markazi.

“Xorazm Green Energy” loyihasi uchun Islom taraqqiyot banki bilan 2 mln dollarlik shartnoma tuzildi. Ushbu natijalar DXSh modeli samaradorligini yaqqol isbotlab bermoqda: davlat tomonidan yaratilgan infratuzilma va xususiy sektorning tashabbuskorligi birlashganda mintaqaviy innovatsion rivojlanish markazi vujudga keladi. Texnopark O'zbekiston mintaqaviy innovatsion infratuzilmasining muhim qismi hisoblanadi. U ilm-fan, ishlab chiqarish va biznes o'rtasidagi integratsiyani

kuchaytirib, mintaqada raqamli va yashil iqtisodiyot asoslarini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, texnopark faoliyati Xorazm viloyatining eksport salohiyatini oshirish hamda yuqori texnologiyali ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynamoqda.

Urganchda shuningdek 2025-yilda Yoshlar Texnoparki ochilgan. Bu markaz robototexnika, 3D modellash, dasturlash va mexatronika yo‘nalishlarida o‘quv mashg‘ulotlari o‘tkazadigan zamonaviy muassasa hisoblanadi. Yoshlar Texnoparki Urganch Innovatsion Universiteti bilan hamkorlikda yoshlarning texnologik g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etish imkonini yaratmoqda.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, texnoparklar va innovatsion klasterlar iqtisodiyotning barqaror o‘shishida, raqobatbardoshlikni oshirishda hamda yangi texnologiyalarni tijoratlashtirishda muhim omil hisoblanadi. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari ushbu infratuzilmalarni samarali rivojlantirishning eng to‘g‘ri yo‘lidir. Davlat tomonidan yaratilgan huquqiy, soliq va infratuzilmaviy imtiyozlar xususiy sektorning innovatsion tashabbuslarini rag‘batlantiradi.

Xorazm innovatsion texnoparki misolida ko‘rish mumkinki, DXSh modeli nafaqat investitsion muhitni yaxshilaydi, balki mintaqaviy innovatsion ekotizimni shakllantiradi. Texnopark faoliyati ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirib, yangi ish o‘rinlarini yaratadi, eksport hajmini oshiradi va yoshlarning texnologik salohiyatini rivojlantiradi. DXSh asosidagi texnoparklar tizimi O‘zbekistonning “raqamli” va “yashil” iqtisodiyot yo‘nalishidagi strategik maqsadlariga xizmat qilmoqda. Ular mamlakatning ilmiy-texnologik salohiyatini iqtisodiy o‘shish drayveriga aylantiruvchi zamonaviy mexanizm sifatida shakllanmoqda.

Xorazm innovatsion texnoparki misolida olingan tajriba asosida, mintaqalarda DXSh modelini kengroq qo‘llash va texnoparklar tarmog‘ini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni keltirish mumkin.

1. Davlat siyosati darajasida – texnoparklar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga doir maxsus “Innovatsion infratuzilmalar rivoji” dasturini ishlab chiqish, unda DXSh mexanizmlarining alohida bobini belgilash zarur.

2. Moliyaviy mexanizmlarni kengaytirish – texnopark rezidentlari uchun soliq imtiyozlari bilan bir qatorda, innovatsion startaplar uchun grant va venchur fondlarni keng joriy etish lozim.

3. Universitet–biznes integratsiyasini chuqurlashtirish – oliy ta’lim muassasalari huzurida “ilmiy spin-off” korxonalarini tashkil etish, ular orqali ilmiy natijalarni tijoratlashtirishni soddalashtirish zarur.

4. Texnologik transfer markazlari tarmog'ini kengaytirish – texnoparklar ichida xalqaro transfer bo'linmalarini yaratish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ilg'or tajribalarni lokalizatsiya qilish imkoniyati oshadi.

5. Monitoring tizimini joriy etish – texnoparklar samaradorligini baholovchi yagona “Innovatsion rivojlanish indeksi”ni ishlab chiqish, bu orqali davlat mablag'larining maqsadli ishlatilishini tahlil qilish mumkin bo'ladi.

6. Yoshlar texnoparklarini qo'llab-quvvatlash – Urganchdagi Yoshlar Texnoparki tajribasidan kelib chiqib, raqamli kasblar, robototexnika va sun'iy intellekt yo'nalishida o'quv va amaliyot markazlarini barcha viloyatlarda bosqichma-bosqich yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jonathan Potter, Gabriela Miranda. Clusters, Innovation and Entrepreneurship.OECD 2009.

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2009/07/clusters-innovation-and-entrepreneurship_g1ghb09e/9789264044326-en.pdf

2. Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press. 1990

3. Tatarkin, A. I. *Innovatsionnaya ekonomika i institutsional'naya transformatsiya*. Ekaterinburg: Institut ekonomiki UrO RAN. 2015

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. Urganch shahrida yangi ishlab chiqarish va texnopark loyihalari bilan tanishuv. — 2020-yil 27-may. — <https://president.uz/uz/lists/view/4010>.

5. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti rasmiy sayti. Xorazm innovatsion texnoparki faoliyati haqida. — <https://urdu.uz/uz/site/active?id=130>.

6. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. *Texnoparklar faoliyati to'g'risida hisobot*. Toshkent, 2023-yil.

WHY DOES UZBEKISTAN STRUGGLE TO DIVERSIFY ITS ECONOMY BEYOND COTTON AND GOLD?

Sarvinoz Rustamova, Karshi state university, Economy faculty, 2-grade

Abstract: Uzbekistan's economy remains overly dependent on gold and cotton, despite repeated government efforts to diversify. This paper examines why structural transformation has stalled. Using data from 2018–2024, it shows that path dependency, weak private sector growth, limited access to finance, skill gaps, and the dominance of state-owned enterprises continue to hinder diversification. While policy documents emphasize industrial and digital development, implementation is fragmented and often reinforces rent-seeking. Without deeper institutional reforms and stronger support for SMEs and non-resource sectors, Uzbekistan will remain vulnerable to commodity price swings and unable to achieve inclusive, sustainable growth.

Keywords: economic diversification, commodity dependence, Uzbekistan, gold, cotton, SMEs, institutional barriers

Аннотация: Экономика Узбекистана по-прежнему чрезмерно зависит от золота и хлопка, несмотря на неоднократные усилия правительства по диверсификации. В статье анализируются причины застоя в структурной трансформации. На основе данных за 2018–2024 гг. показано, что зависимость от исторических моделей, слабый рост частного сектора, ограниченный доступ к финансированию, нехватка квалифицированных кадров и доминирование государственных предприятий продолжают тормозить диверсификацию. Хотя в стратегических документах делается акцент на промышленное и цифровое развитие, их реализация фрагментирована и часто укрепляет рентоориентированную систему. Без глубоких институциональных реформ и поддержки МСП и нересурсных секторов Узбекистан останется уязвимым к колебаниям цен на сырьё и не сможет обеспечить устойчивый и инклюзивный рост.

Ключевые слова: экономическая диверсификация, сырьевая зависимость, Узбекистан, золото, хлопок, МСП, институциональные барьеры

Annotatsiya: O'zbekiston iqtisodiyoti, hukumatning xilma-xillikka intilishiga qaramay, hali ham oltin va paxtaga juda bog'liq. Ushbu maqolada struktural o'zgarishning nima uchun to'xtab qolganligi tahlil qilinadi. 2018–2024-yillardagi ma'lumotlar asosida tarixiy yo'lga qaramlik, xususiyl sektorning sust rivojlanishi, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish, kadrlar yetishmovchiligi hamda davlat korxonalari hukmronligi xilma-xillikka to'sqinlik qilishda davom etayotgani

ko'rsatilgan. Sanoat va raqamli rivojlanishga e'tibor qaratilgan siyosat hujjatlari mavjud bo'lsada, ularning amalga oshirilishi parchalanib ketgan va ko'pincha renta olish tizimini mustahkamlab qo'yadi. Institutlar sohasida chuqur islohotlar va kichik biznes hamda resursga bog'liq bo'lmagan sektorlarga qo'llab-quvvatlash kuchaytirilmasa, O'zbekiston tovar narxlaridagi o'zgarishlarga beqaror qoladi va barqaror, adolatli rivojlanishga erisha olmaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xilma-xillik, resursga bog'liqlik, O'zbekiston, oltin, paxta, kichik biznes, institutsional to'siqlar

Introduction. Uzbekistan has made notable progress in macroeconomic stabilization and market-oriented reforms since 2016, including currency liberalization, trade openness, and efforts to improve the business climate. However, the structure of its economy remains stubbornly undiversified. Gold and cotton—two sectors deeply rooted in the country's Soviet and post-independence history—continue to dominate export earnings, jointly accounting for more than 40% of merchandise exports in 2022 [1]. While gold provides crucial foreign exchange through state-controlled mining, and cotton retains symbolic and fiscal importance, this reliance on a narrow commodity base leaves the economy vulnerable to external shocks and limits opportunities for broad-based employment and innovation.

The government has repeatedly emphasized economic diversification as a national priority, launching strategies such as the *Industrial Development Concept* and *Uzbekistan – 2030*, which highlight sectors like light manufacturing, agro-processing, and information technology. Yet, implementation has yielded limited results: value-added industries remain underdeveloped, private investment is concentrated in trade and services, and small and medium enterprises (SMEs) face persistent constraints.

This paper addresses a central puzzle: Why does Uzbekistan struggle to diversify its economy beyond cotton and gold, despite sustained political commitment and reform momentum? It argues that the barriers are not merely technical, but structural and institutional—stemming from path dependency, state dominance, and weak market-enabling frameworks.

Methods. This paper employs a mixed-methods approach, combining quantitative analysis of economic and trade data with qualitative review of policy documents and institutional frameworks. Primary data on export composition, sectoral value-added, and SME performance were drawn from the World Bank (2023), IMF Country Reports (2022–2024), and the State Statistics Committee of Uzbekistan (2018–2023) [1,2]. These sources provide comparable indicators on the

structure of Uzbekistan's economy over time, particularly the share of gold, cotton, manufacturing, and services in GDP and exports.

In parallel, key government strategies—including the *Strategy for Economic Reforms (2022)*, the *Industrial Development Concept*, and the *Uzbekistan – 2030* vision—were analyzed to assess stated diversification goals, implementation mechanisms, and institutional responsibilities [3]. The study applies a constraint-mapping framework to identify binding barriers across four dimensions: (1) access to finance, (2) human capital, (3) infrastructure and logistics, and (4) governance and market competition. While the analysis is desk-based and does not include primary fieldwork, it synthesizes credible secondary evidence to diagnose systemic bottlenecks. Limitations include data gaps at the subnational level and potential reporting biases in official statistics.

Results. Empirical evidence confirms that Uzbekistan's economy remains highly concentrated in primary commodities. In 2022, gold alone accounted for 25% of total merchandise exports, while cotton and textiles contributed an additional 18%—together exceeding 40% of export earnings [1]. By contrast, medium- and high-technology manufacturing exports represented less than 3% [2].

Sectoral GDP data reveal similar imbalances: agriculture (dominated by cotton) and mining (mainly gold) together contribute over 20% to GDP, while value-added manufacturing stagnates at just 12%—far below peers like Georgia (18%) or Vietnam (25%) [2].

Private sector development is also constrained. SMEs constitute over 80% of registered businesses but receive only 8% of total bank credit, reflecting limited access to formal finance [3]. Surveys indicate that bureaucratic delays, informal payments, and competition from state-owned enterprises (SOEs) are major operational hurdles [3].

Moreover, despite the expansion of industrial parks and special economic zones, most remain underutilized due to unreliable energy supply, skills mismatches, and weak logistics—particularly outside Tashkent [4]. Meanwhile, non-resource foreign direct investment (FDI) remains minimal, with over 60% of FDI flowing into mining and energy [1].

These findings suggest that while diversification is a stated policy goal, structural and institutional realities continue to reinforce dependence on gold and cotton.

Discussion. The persistence of Uzbekistan's commodity dependence is not due to a lack of policy ambition, but to deep-rooted structural and institutional

constraints. First, path dependency plays a powerful role: decades of Soviet-era cotton monoculture and post-independence state control over gold mining have created entrenched economic and political interests that resist diversification. State-owned enterprises (SOEs) in mining and agro-processing continue to dominate key sectors, crowding out private investment and distorting market signals [1].

Second, while industrial parks and export incentives exist on paper, they fail in practice due to fragmented implementation. Ministries operate in silos, local governments lack capacity, and support rarely reaches small producers. Unlike Georgia—which streamlined business registration and cut red tape—or Vietnam—which linked industrial policy to skills training and global value chains—Uzbekistan’s approach remains top-down and infrastructure-focused, neglecting the “soft” institutions needed for market dynamism [2].

Third, financial and human capital gaps reinforce the status quo. Banks prefer lending to SOEs or trade firms over manufacturing startups, while the education system produces graduates ill-equipped for tech or advanced manufacturing [3]. Without skilled labor and patient capital, new industries cannot take root.

Critically, diversification is often treated as a technical challenge—requiring more investment or zones—when it is fundamentally institutional: it requires competition, rule of law, and a level playing field. Until Uzbekistan addresses these deeper governance issues, efforts to move beyond cotton and gold will remain symbolic rather than transformative.

Conclusion. Uzbekistan’s struggle to diversify beyond cotton and gold stems not from a lack of strategy, but from unresolved structural and institutional barriers. Path dependency, state dominance in key sectors, weak SME support, and fragmented policy implementation continue to reinforce commodity dependence. While recent reforms have improved macroeconomic stability, they have not yet transformed the underlying economic model. Genuine diversification requires more than industrial parks or export targets—it demands stronger rule of law, competitive markets, financial inclusion, and human capital development. Without these deeper changes, the economy will remain vulnerable to external shocks and unable to generate inclusive, sustainable growth. The path forward lies not in doing more of the same, but in building institutions that empower private initiative and innovation.

References:

[1] World Bank. (2023). *Uzbekistan Economic Update: Breaking the Resource Curse*.

<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099335303072540903>

[2] IMF. (2022). *Republic of Uzbekistan: Selected Issues*. IMF Country Report No. 22/287.

<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/10/28/Republic-of-Uzbekistan-Selected-Issues-522720>

[3] UNDP Uzbekistan. (2023). *Barriers to SME Growth in Uzbekistan*.
<https://www.uz.undp.org/publications/sme-barriers-uzbekistan>

[4] Asian Development Bank (ADB). (2022). *Education and Skills for Inclusive Growth in Uzbekistan*.
<https://www.adb.org/publications/education-skills-inclusive-growth-uzbekistan>

[5] OECD. (2021). *Economic Diversification in Resource-Rich Economies: Lessons for Central Asia*.
<https://www.oecd.org/central-asia/economic-diversification-in-resource-rich-economies.htm>

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YANGI TURDAGI LOGISTIKA VA YETKAZIB BERISH XIZMATLARI BOSHQARUVINING METADOLOGIK ASOSLARI

**Urganch davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchi
i.f.f.d. (PhD) Xalimov Javlonbek Shaxriyorovich
halimovjavlonbek3@gmail.com**

Annotatsiya. Ushbu tezisda yetkazib berish zanjiri boshqaruvining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy iqtisodiy faoliyatdagi oʻrni yoritilgan. Tarixiy manbalarga tayanib, "logistika" tushunchasining qadimgi yunon va Rim davrlaridan boshlab shakllanganligi, uning dastlabki shakllari harbiy va ma'muriy faoliyatda qo'llanilganligi ta'kidlangan. Tezisdan shuningdek yangi turdagi logistika xizmatlarining metodologik asoslarini ishlab chiqishda muhim nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlari. raqamli iqtisodiyot, logistika, yetkazib berish zanjiri, raqamli logistika, ta'minot tizimi, metodologik asoslar, axborot texnologiyalari, raqobatbardoshlik.

Kirish. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot inson faoliyatining barcha jabhalarini, xususan, logistika va yetkazib berish xizmatlarini tubdan o'zgartirmoqda. Yangi raqamli yechimlar, sun'iy intellekt, IoT (Internet of Things), bulutli texnologiyalar va blokcheyn asosidagi tizimlar

logistika zanjirini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish imkonini bermogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategik dasturi doirasida mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlari, jumladan, transport-logistika sohasini raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda elektron tijoratning keskin rivojlanishi bilan bir qatorda, tezkor, xavfsiz va moslashuvchan yetkazib berish tizimlariga ehtiyoj sezilarli darajada ortdi. Shu bois, logistika xizmatlarini raqamli transformatsiyalash, ularning samaradorligini baholash va zamonaviy texnologiyalar asosida boshqarish dolzarb masalaga aylangan.

Asosiy qism. Ko'rib chiqilayotgan davrda AQSH yangi ishlab chiqarish texnologiyalarining tatbiq etilishi (masalan, avtomobilsozlikda), ixtisoslashishning yuqori darajasi, tabiiy resurslarning boyligi, iqtisodiyotning davlat tomonidan kamroq tartibga solinishi bilan ta'riflanuvchi tez o'suvchi bozorga ega bo'lgan, ya'ni sotuvchilar bozorining tipik vaziyati mavjud bo'lgan. Bu sharoitlarda menejmentning asosiy e'tibori bozorni to'ldirishga, ya'ni mahsulotlar ishlab chiqarishga rezervlarni qidirishga yo'naltirilgan edi.

Ushbu davrda logistik konsepsiyaning tatbiq etilishiga shart-sharoitlar shakllangan. Ularga quyidagi omillarni kiritish mumkin:

-tovarlarni distribyutsiyalash tizimlarida zahiralar va transport harajatlarining o'sishi;

- ❖ transport tariflarining o'sishi;
- ❖ marketing konsepsiyasi paydo bo'lishi va tez tarqalishi;
- ❖ harbiy yetkazib berish nazariyasi va amaliyotining rivojlanishi.

Bu davr davomida marketing bo'yicha bir qator asarlar nashr qilingan, ularda jismoniy taqsimlashning marketingning tarkibiy qismi sifatidagi tabiati ochib berilgan, uning tovarlar sotishni tashkil qilish va samaradorligini oshirishdagi alohida roli ko'rsatilgan. Marketing konsepsiyasi jahon iqtisodiyotining sotuvchi bozori xaridor bozoriga asta-sekin o'tishining natijasi sifatida vujudga kelishi biznesda yetkazib berishning paydo bo'lishini izohlovchi asosiy omil bo'ladi. Ushbu davr harbiy yetkazib berishning avvalo AQSHda faol rivojlanishi bilan ta'riflanadi.

Umumiy harajatlar konsepsiyasi logistik qarorlar tushunchasi metodologiyasini rivojlantirish uchun bazis bo'ladi. Shuning bilan birga ushbu davrda yetkazib berishning jadal rivojlanishini izohlovchi yana bir qator obyektiv iqtisodiy va texnologik omillar mavjud bo'lgan. Ulardan asosiylariga quyidagilarni kiritish mumkin: iste'mol talabining modellari va munosabatlaridagi o'zgarishlar (oligopolistik bozorlarning rivojlanishi); ishlab chiqarishga harajatlar omilining

bosimi, kompyuter texnologiyalaridagi taraqqiyot; zahiralarni shakllantirish strategiyalaridagi o'zgarishlar; harbiy tajribaning ta'siri.

Konsepsiyaning asosiy mazmuni quyidagidan iboratdir: «Yetkazib berish faoliyat barcha turlarining menejmenti, ular tovarga taklifni talabga belgilangan joyda va belgilangan vaqtda harakatlanishi va muvofiqlashishiga yordam beradilar». Shu bilan birga ko'rib chiqilayotgan davr yetkazib berishning umumlashtirilgan ta'rifini berishga harakat qilishni to'xtatmagan. Jahondagi eng obro'li yetkazib berish tashkilotlaridan biri-keyinchalik yetkazib berish menejmenti kengashiga qayta tashkil qilingan jismoniy taqsimlash menejmenti bo'yicha milliy kengash, shu vaqtda yetkazib berishni quyidagicha ta'riflagan: «Yetkazib berish- bu yakuniy mahsulotlarni ishlab chiqarishning oxiridan xaridorga, ba'zi bir hollarda xomashyoni ta'minot manbaidan ishlab chiqarish tomon harakatlanishini o'z ichiga oluvchi samarali harakatlanish bilan bog'liq faoliyatning keng assortimentidir. Bu faoliyat o'z ichiga materiallarni tashish, omborga joylashtirish, ishlab chiqish, himoyaviy o'ralish, zahiralarning nazorati, ishlab chiqarish va omborlar joylashgan yerni tanlash, talabni bashoratlash, marketing va iste'molchilarga xizmat ko'rsatishni oladi».

Yuqoridagilardan kelib chiqib - **logistlar tashkiloti** quyidagi ta'rifni taklif qilgan:

- «Logistik boshqaruv san'ati va fani, qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun rejalashtirilgan operatsiyalarni amalga oshirish uchun ko'chirish vositalarini rejalashtirish, ta'minlash va qo'llashni ko'zda tutuvchi texnika va texnik usullardir».

Yetkazib berish integral konsepsiyasining vujudga kelishi va tasdiqlanishida vaqtning haqiqiy ko'lamlari va kirishning uzoqlashtirilgan rejimlarida aloqaning axborot tizimlari orqali (masalan, sputnikli telekommunikatsiya tizimlari orqali) moddiy oqimlar orqasidan nazorat qilish imkoniyati belgilangan rol o'ynagan. Shunday qilib, axborot texnologiyalaridagi moddiy inqilob bilan bir qatorda axborot va moliyaviy oqimlarni boshqarish zarurligini tushunishni kuchaytirgan.

Xorijda keng tarqalayotgan sifatli umumiy boshqarish konsepsiyasi (total quality management, TQM) logistik o'zgarishlarning eng muhim harakatlanuvchi kuchlaridan biri bo'lib qolgan. Jahonning juda ko'p ilg'or kompaniyalari tomonidan qurol qilib olingan. Ushbu konsepsiya menejmentning nazariyasi va amaliyotida to'ntarish yasadi. Ta'riflarning biriga ko'ra, sifatli umumiy boshqarish konsepsiyasi-sifatni oshirish masalasini e'tibor markaziga qo'yuvchi va bu masalani yechishda ishlab chiqarish (xizmatlar) harakatlanishining barcha bosqichlarida firma (tashkilot)ning barcha a'zolari ishtirokiga asoslangan, iste'molchilarning zaruratlarini

qanoatlantirish hisobiga ham firmaning har bir a'zosi va umuman jamiyatning o'zaro foydasi tufayli uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishga imkon beruvchi boshqaruv yondashuvidir.

Xulosa va takliflar. Umumiy holda logistik boshqaruv quyidagi vazifaviy sohalarga yoyiladi:

- zahiralar;
- yuk oqimlarining harakati;
- omborga joylashtirish va omborda ishlov berish;
- materiallar, xomashyo, butlovchilar va tayyor mahsulotlarni tashish;
- mahsulotlarni taqsimlash.

Mavjud amaliyotda yetkazib berishga ikki xildagi yondashish qabul qilingan. Bitta holda yetkazib berish moddiy, axborot, moliyaviy boshqa oqimlarning harakatini boshqarishning mexanizm va tuzilishini ishlab chiqishni ko'zda tutadi, ya'ni rejalashtirish vazifalarining bajarilishi bilan cheklanadi.

Boshqa holda yetkazib berish rejalashtirish bilan cheklanmaydi va haqiqiy boshqaruv tadbirlarini ko'zda tutadi, ya'ni boshqaruv bo'yicha kundalik joriy faoliyatni amalga oshiradi. Logistika xoh ishlab chiqarish tadbirkorlik faoliyatini rejalashtirish bosqichi va xoh amalga oshirish bosqichi bo'lsin, marketing tadqiqotlari jarayoniga, moddiy resurslarning harakatlanishi, mahsulotlarning iste'molchilar o'rtasiga taqsimlanishi, shaxsan ishlab chiqarish jarayoni hamda ma'muriy-boshqaruv faoliyatiga ta'sir qiladi.

Logistik tizim marketing tadqiqotlarini butun iqtisodiy faoliyatni ushbu tadqiqotlar natijalarini amalga oshirish yo'nalishida tashkil qilish bilan kengaytiradi va to'ldiradi ushbu faoliyatni tashkil qilish moliyaviy oqimlarni tartibga solish va tegishli boshqaruv ko'rsatmalarini berish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. Pearson Education Limited.
2. Chopra, S., & Meindl, P. (2021). *Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation*. 7th ed. Pearson.
3. Pavellek, G. (2004). *Die Geschichte der Logistik*. Berlin: Springer Verlag.
4. Jomini, A.-H. (1838). *Summary of the Art of War*. Philadelphia: Lippincott.
5. Leybnis, G.V. (1714). *The Monadology*. Translated by Robert Latta.
6. Ivanov, D., Tsipoulanis, A., & Schönberger, J. (2019). *Global Supply Chain and Operations Management*. Springer.

7. Lipina, S.A., Agapova, E.V., & Lipina, A.V. (2016). *Zelenaya ekonomika: global'noe razvitie*. Moskva: INFRA-M.
8. Xayitov, S.X. (2021). “Raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika tizimlarini takomillashtirish yo‘llari”, *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №3, 55–62.
9. Nurmatov, A.M. (2022). “O‘zbekistonda logistika infratuzilmasini raqamlashtirishning dolzarb masalalari”, *Transport va logistika jurnali*, №4, 14–20.
10. Porter, M. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. The Free Press.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-60-son qarori (2022-yil 28-yanvar) “2022–2026 yillarda raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali logistika tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
12. World Economic Forum. (2023). *Digital Transformation of Logistics: Smart Logistics Report*. <https://www.weforum.org>

MINTAQADA OLIY TA’LIM TIZIMIDA ILMIY TADQIQOTLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Djabbarova Zilola Saburovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Oliy ta’lim tizimida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Ilmiy faoliyat samaradorligini baholash mezonlari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Moliyaviy ta’minotni mustahkamlash, zamonaviy infratuzilmani yaratish, yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, ilmiy tadqiqotlar, samaradorlik, innovatsiya, grant, infratuzilma, xalqaro hamkorlik.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda bilim asosiy iqtisodiy resursga aylanishi bilan oliy ta’lim muassasalarining ijtimoiy ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Bugungi dunyoda universitetlar nafaqat malakali mutaxassislar tayyorlovchi markazlar, balki ilmiy tadqiqotlar olib borish va yangi bilimlar yaratishning asosiy yo‘nalishi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarning samaradorligi har bir oliy ta’lim muassasasining obro‘si, moliyaviy barqarorligi va taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini baholash mezonlari, uni oshirishdagi to‘siqlar va istiqbolli yechimlar muhokama qilinadi.

Mintaqada Oliy ta’lim tizimida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini baholash quyidagi asosiy mezonlar asosida amalga oshiriladi:

1. **Nashrlar va sitatlarning ilmiy darajasi** – Yuqori impakt-faktorga ega xalqaro va milliy jurnallarda maqolalar chop etish, ilmiy ishlarning sitatlar indeksi.

2. **Ilmiy loyihalar va grantlar** – Xalqaro va milliy grant dasturlarida qatnashish, olingan grantlar miqdori va ularning amaliy ahamiyati.

3. **Patentlar va ixtirolar** – Amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lgan innovatsion yechimlar, patentlar va foydali modellar soni.

4. **Ilmiy daraja berish** – Doktorantura va magistratura yo'nalishlari bo'yicha malakali mutaxassislar tayyorlash, dissertatsiya ishlarining sifat darajasi.

5. **Xalqaro hamkorlik** – Chet el ilmiy markazlari bilan qo'shma loyihalar, ilmiy ma'lumotlar almashinuvi va xorijiy olimlar bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar.

Oliy ta'lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyati samaradorligini oshirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq, bu jarayonni to'laqonli amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan bir qator muammolar mavjud.

Birinchidan, moliyaviy ta'minot masalasi. Ilmiy izlanishlarni samarali olib borish uchun zarur bo'lgan mablag'lar ko'pincha yetarli emas. Asosiy resurslarning katta qismi o'quv jarayonini tashkil etish va ta'minlashga yo'naltirilganligi sababli, tadqiqot ishlari ko'pincha ikkinchi darajaga tushib qolmoqda. Natijada, olimlarning yangi g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari cheklanib qolmoqda.

Ikkinchidan, zamonaviy laboratoriya va texnologik infratuzilmaning yetishmasligi sezilarli darajada muammo tug'dirmoqda. Hozirgi davrda innovatsion rivojlanishning asosi bo'lgan ilmiy tajribalar uchun zarur bo'lgan jihozlar, yuqori texnologiyali uskunalar va zamonaviy laboratoriyalar ko'plab oliy ta'lim muassasalarida yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa ilmiy izlanishlarning xalqaro darajadagi raqobatbardoshligini ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, malakali kadrlar muammosi ham dolzarbdir. Yuqori malakali ilmiy-pedagogik kadrlarning yetishmasligi, yosh olimlarning ilm-fan sohasida faoliyat yuritishga qiziqishining pasayishi, shuningdek, xorijiy mamlakatlarga ketib qolish holatlari ilmiy salohiyatni pasaytiruvchi asosiy omillardan biridir. Natijada, ilmiy maktablarning uzluksiz rivojlanishi va ilmiy merosning davomiyligi xavf ostida qolmoqda.

To'rtinchidan, xalqaro ilmiy hamkorlikning sustligi ham katta muammo hisoblanadi. Yetakchi xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlik aloqalarining keng rivojlanmaganligi, chet tillarini bilish darajasining pastligi natijasida ko'plab mahalliy tadqiqotlar xalqaro ilmiy maydonga chiqolmayapti. Bu esa ilmiy natijalarning jahon miqyosida e'tirof etilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi omillar O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyatining samaradorligini sezilarli darajada pasaytirib kelmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun moliyaviy ta’minotni mustahkamlash, zamonaviy laboratoriya va texnologiyalar bilan jihozlash, yosh kadrlarni ilmiy faoliyatga jalb etish, ortiqcha byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish hamda xalqaro integratsiyani chuqurlashtirish zarurdir.

Yuqoridagi muammolarni hal etish uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Avvalo, moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish talab etiladi. Bunda grant tizimini rivojlantirish, sanoat korxonalari bilan qo‘shma tadqiqotlarni moliyalashtirish, xalqaro grantlardan faol foydalanish hamda investitsiyalarni jalb etish katta ahamiyatga ega. Shuningdek, ilmiy infratuzilmani rivojlantirish muhim vazifalardan biridir. Zamonaviy laboratoriyalar va markazlarni tashkil etish, ilmiy kutubxonalarni boyitish va ularni raqamlashtirish, xalqaro ma’lumotlar bazalariga keng kirish imkoniyatini yaratish orqali izlanishlarning samaradorligini oshirish mumkin. Bundan tashqari, kadrlar siyosatini takomillashtirish dolzarb masala sanaladi. Yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish, xorijda malaka oshirish imkoniyatlarini ko‘paytirish, xalqaro tajriba almashuv dasturlarini rivojlantirish ilmiy muhitni yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlikni kengaytirish ham alohida e’tiborga loyiq. Chet el universitetlari bilan qo‘shma dasturlar ishlab chiqish, xalqaro konferensiyalar va seminarlarni muntazam tashkil etish, xorijiy olimlar bilan qo‘shma loyihalarni amalga oshirish ilmiy integratsiya jarayonini tezlashtiradi. Yana bir muhim yo‘nalish — ma’muriy to‘siqlarni kamaytirish. Ilmiy loyihalarni moliyalashtirish jarayonini soddalashtirish, hujjatlar va hisobotlar sonini qisqartirish, ilmiy jihozlarni olib kirish tartibini yengillashtirish tadqiqotlarning samarali rivojlanishiga katta imkoniyat yaratadi.

Xulosa

Oliy ta’lim tizimida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish – murakkab, ko‘p qirrali va tizimli yondashuvni talab qiladigan uzluksiz jarayondir. Ushbu masalani hal qilishda moliyaviy, infrastruktura, kadr va ma’muriy omillarning kompleks yechimini ishlab chiqish zarur. Davlat, oliy ta’lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasida yaqindan hamkorlik qilish orqali ilmiy tadqiqotlar samaradorligini sezilarli darajada oshirish va yangi bilimlar asosida iqtisodiyotni rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” PQ–4963-son qarori, 2021 yil 6 fevral.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi qarori, 2019 yil.

3. Altbach, P. G., & Salmi, J. (2011). The Road to Academic Excellence: The Making of World-Class Research Universities.

4. Shattock, M. (2017). The Governance of British Higher Education: The Impact of Governmental, Financial and Market Pressures.

RAQOBAT USTUNLIGI VA MARKETING MIKS STRATEGIYALARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI TA’MINLASH YO‘LLARI

Z.Abdikarimova

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini shakllantirishda raqobat ustunligi va marketing miks strategiyalarining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Porterning strategik modellari hamda Kotlarning 4P marketing yondashuvi asosida mahsulot sifatini oshirish, narxni optimallashtirish va brendlashtirish orqali bozor muvaffaqiyatini ta’minlash yo‘llari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Raqobatbardoshlik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, raqobat ustunligi, marketing strategiyasi, 4P modeli, arzon narx strategiyasi, differensiallashuv

Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi va globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori ham murakkab va raqobatga to‘la muhitga aylangan. Ayniqsa, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, ichki va tashqi bozorlarda milliy mahsulotlar salohiyatini oshirish, eksport hajmini kengaytirish kabi strategik vazifalarni bajarish jarayonida marketing strategiyalarining o‘rni beqiyosdir. Bugungi kunda raqobatbardosh mahsulot deganda nafaqat sifati yuqori yoki tannarxi past mahsulot, balki iste’molchi ehtiyojiga aniq moslashtirilgan, bozor segmentlariga mo‘ljallangan, brend qiymatiga ega, ekologik mezonlarga javob beradigan mahsulot tushunilmoqda.

Marketing strategiyasi marketing fanining markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib, u mahsulotni bozorga muvaffaqiyatli olib chiqish, ehtiyojni aniqlash, narxlash, ilgari surish, tarqatish va sotish jarayonlarining rejalashtirilgan, tizimli va integratsiyalashgan faoliyatini ifodalaydi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari kontekstida

esa marketing strategiyasi ishlab chiqarishning tabiiy omillarga bog'liqligi, mavsumiylik, mahsulotning tez buziluvchanligi, logistika infratuzilmasining murakkabligi kabi omillarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi zarur.

Raqobatbardoshlik esa iqtisodiy fanlar doirasida turlicha talqin qilinadi. Ko'pchilik olimlar raqobatbardoshlikni mahsulot, korxona, tarmoq va mamlakat darajasida o'rganadi. Michael Porterning "raqobat ustunligi" konsepsiyasi[1], Philip Kotlarning "marketing strategik rejalashtirish" modeli[2], Igor Ansoffning "o'sish strategiyalari matritsasi"[3], shuningdek, resursga asoslangan yondashuv (RBV – Resource-Based View)[4], bozor yo'naltirilgan yondashuv (Market-Oriented Approach) va tizimli strategik yondashuvlar bugungi kunda marketing strategiyalarining kontseptual asosi sifatida keng qo'llanilmoqda.

Shu boisdan, marketing strategiyalarining nazariy va kontseptual asoslarini qishloq xo'jaligi mahsulotlari kontekstida chuqur tadqiq etish, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish, zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalar bilan boyitish, raqobatbardoshlikni oshirishning ilmiy asoslangan mexanizmlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab, marketing fanining rivojlanishi va raqobatning murakkablashuvi natijasida raqobatbardoshlikka **institutsional omillar** (iqtisodiy tizim, hukumat tartibga soluvi, madaniyat, infratuzilma, innovatsion muhit, qonunchilik) katta ta'sir ko'rsata boshladi. Ushbu yondashuvda raqobatbardoshlik – bu nafaqat kompaniyaning ichki resurslari yoki bozor holati, balki **institutsional muhitga moslashish qobiliyati** orqali aniqlanadi. Bu yondashuvga **Douglass North, Oliver Williamson, Michael Porter** va **Barneyning** ishlari asos bo'ladi.

Zamonaviy marketing nazariyasida raqobatbardoshlik masalasi mahsulotning bozordagi muvaffaqiyati, kompaniya strategik ustunliklari va mijoz ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Aynan shu nuqtai nazardan kelib chiqib, strategik marketingni shakllantirish va bozor holatini tahlil qilishda raqobat muhiti va ustunlik omillarini chuqur anglash muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning ilmiy asoslarini ishlab chiqishda amerikalik olim **Michael E. Porter**ning hissasi beqiyosdir. Porter tomonidan ilgari surilgan raqobat strategiyasi nazariyalari marketing nazariyasining kontseptual asoslarini belgilab berdi. Uning raqobat ustunligi strategiyalari (cost leadership, differentiation, focus) – bugungi kunda ko'plab korxonalar, tarmoqlar va hatto davlatlar darajasida qo'llanilayotgan asosiy tahliliy yondashuvlardir. Porterga ko'ra, korxona raqobatda ustunlikka erishishi uchun quyidagi asosiy strategik yo'nalishlardan birini tanlashi lozim:

1. Arzon narx strategiyasi

2. Differensiallashuv strategiyasi
3. Fokus (segmentga yo'naltirilgan) strategiya

Quyida biz **Michael Porter** tomonidan ishlab chiqilgan uch asosiy raqobat strategiyasi — **arzon narx**, **differensiallashuv** va **fokus strategiyasi** — qishloq xo'jaligi sohasi kontekstida izohlashga va har bir strategiya bo'yicha maxsus yondashuvlar ishlab chiqishga harakat qilamiz.

1-jadval

Michel Porterning raqobatdoshlik strategiyasining qishloq xo'jaligiga moslashtirilgan talqini¹⁴¹

Strategiya turi	Qishloq xo'jaligiga tatbiqi
Arzon narx	Yirik fermer xo'jaliklari va agroklastlarlar orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish. Mahalliy urug', texnika va subsidiyalar yordamida narx ustunligini shakllantirish.
Differensiallashuv	Ekologik toza (eko) mahsulotlar, geosertifikatlangan uzum, asal yoki go'sht brendlarini yaratish. Mahsulot sifatini sertifikatlash va marketing orqali o'ziga xoslikni ta'kidlash.
Fokus strategiyasi	Noyob iqlim yoki terroirga asoslangan mahsulotlar (masalan, faqat Xorazmda yetishtiriladigan meva turi)ni ma'lum segmentga yo'naltirish.

Yirik fermer xo'jaliklari va agroklastlarlar orqali ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish imkoniyati vujudga keladi. Mahalliy resurslar (masalan, urug', texnika, subsidiyalar) yordamida narx ustunligi yaratiladi. Bu strategiya **massoviy ishlab chiqarish**ga tayanadi, ya'ni ko'p miqdorda mahsulot ishlab chiqarish orqali **bir dona mahsulot tannarxi pasayadi**. Qishloq xo'jaligida bu yo'l ko'pincha **yirik fermer xo'jaliklari, kooperatsiyalar** yoki **agroklastlarlar** orqali amalga oshiriladi. Mahalliy texnologiyalar va subsidiyalarning jalb qilinishi mahsulot narxini pasaytirib, **bozorda arzon mahsulot taklif etish** orqali raqobat ustunligi beradi. Natijada, iste'molchilarga nisbatan arzon, lekin keng ommaviy mahsulot yetkazib berish imkonini yaratadi.

Ekologik toza mahsulotlar, geosertifikatlangan uzum, go'sht yoki asal kabi maxsus brendlar ishlab chiqish orqali mahsulotni boshqa raqobatchilarnikidan farqlash. Sertifikatlash va marketing orqali mahsulotning o'ziga xosligi ta'kidlanadi. Bu strategiya **mahsulotni noyobligi, sifati va brend qiymati** orqali raqobat ustunligini yaratishga asoslanadi. Mahsulotlar ekologik toza, sog'liq uchun foydali,

¹⁴¹ Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

geografik jihatdan tan olingan (PDO – Protected Designation of Origin) bo‘lishi mumkin. Sertifikatlashtirish va marketing vositalari orqali **iste’molchining mahsulot haqidagi ijobiy qabulini shakllantirish** maqsad qilinadi. Natijada, yuqori narxli, premium segmentga mo‘ljallangan mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Bu esa foyda marjasini oshiradi.

Muayyan iqlimga yoki terroirga xos mahsulotlarni (masalan, faqat Xorazmda yetishtiriladigan meva turi) ma’lum bozor segmentiga yo‘naltirish. Fokus strategiyasi bozor segmentatsiyasiga asoslanadi: korxona **ma’lum mahsulot turi** va **muayyan mijoz guruhi** uchun maxsus strategiya ishlab chiqadi. Mahsulot “terroir” (hududiy xususiyatlar) asosida noyob bo‘lib, raqobatchilar tomonidan takrorlanmaydi. Bu strategiya kichik korxonalar yoki hududiy ixtisoslashgan ishlab chiqaruvchilar uchun mos bo‘ladi. Natijada, mahsulotni o‘z segmentida noyob qilib, **iste’molchi sadoqatini oshirishga** xizmat qiladi[5].

Filip Kotler bozor muvaffaqiyatini 4 asosiy komponent Product (mahsulot), Price (narx), Place (tarqatish), Promotion (ilgari surish) orqali ta’minlash g‘oyasini ilgari suradi. Bu marketing miksi 4P modeli bo‘lib, bozorda muvaffaqiyatga erishish uchun korxona to‘rtta asosiy omilni – **mahsulot, narx, tarqatish va ilgari surish** – muvofiqlashtirilgan tarzda boshqarishi kerakligini nazarda tutadi. Quyida biz Filip Kotler tomonidan ilgari surilgan marketing strategiyasini qishloq xo‘jaligi misolida ko‘rib chiqamiz.

2-jadval

Marketing miks 4P modelining qishloq xo‘jaligiga tatbiqi¹⁴²

Element	Talqin
Product	Mahsulot assortimenti, o‘ram sifati, texnologik qayta ishlov darajasi. Eko-sertifikatlangan mahsulotlar (eko-go‘sht, bio-tuxum).
Price	Bozor segmentlariga qarab narx differensiallashuvi (premium – oddiy). Subsidiyalar orqali raqobatbardosh narx siyosati.
Place	Mahsulotni fermerdan bevosita xaridorga etkazuvchi elektron platformalar, agro-logistika markazlari.
Promotion	Agrobrend yaratish, ijtimoiy tarmoqlarda marketing, dehqon bozorlari va ko‘rgazmalarda ishtirok.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari nafaqat xomashyo, balki brendli va yuqori qayta ishlangan tayyor mahsulot sifatida bozorga taklif qilinishi kerak. Eko-sertifikatlar va qadoqlash sifati iste’molchilarda ishonch uyg‘otadi, bu esa premium segmentda

¹⁴² Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

raqobatbardoshlikni oshiradi. Shuningdek, mahsulotni differensiallashuv orqali bozor segmentlariga moslashtirish mumkin. Natijada, yirik bozorga emas, balki sifatga e'tibor beruvchi, brendga sodiq iste'molchilarga yo'naltirilgan strategiya uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Qishloq xo'jaligida mahsulotga bo'lgan talab, ularning yetishmovchiligi yoki ortiqchiligi asosida narx moslashtiriladi. Segmentatsiyalangan narxlash siyosati (masalan, yuqori daromadli iste'molchilar uchun premium mahsulotlar) orqali har xil auditoriyaga xizmat ko'rsatish mumkin. Davlat tomonidan beriladigan subsidiyalar, soliq yengilliklari narxni pasaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi. Natijada, raqobatchilar bilan narx jihatidan samarali kurashish va turli daromad guruhlariga mos mahsulot taklif qilish imkoniyati yaratiladi.

Zamonaviy e-commerce platformalari orqali vositachilarsiz savdo qilish imkoniyati mavjud. Shu bilan bir qatorda, logistika va saqlash infratuzilmasi raqobatbardoshlikni belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda, ayniqsa tez buziluvchi mahsulotlar uchun o'zining ahamiyatini ko'rsatmoqda. Oxir-oqibatda bu yetkazib berish vaqtini qisqartirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot ishonchliligini oshirish kabi o'zining afzalliklarini ko'rsatmoqda. Brend yaratish orqali mahsulotga ishonch va sodiqlik shakllantiriladi. Ushbu modelning yana bir muhim qismi sifatida ijtimoiy tarmoqlarda marketing - ayniqsa yosh iste'molchilar auditoriyasiga chiqish uchun muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, mahalliy va xalqaro ko'rgazmalar orqali mahsulotni targ'ib qilish, investor va distribyutorlar bilan aloqa o'rnatish mumkin. Natijada, mahsulot tan olinishini oshirish, yangi mijozlarni jalb qilish va bozor ulushini kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. E. (1985). **Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance**. Free Press. ISBN: 978-0-684-84146-5.
2. Kotler, P., Keller, K. L. (2016). **Marketing Management** (15th ed.) Pearson Education. ISBN: 978-0-13-385646-0.
3. Ansoff, H. I. (1965). **Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion**. McGraw-Hill. ISBN: 978-0070015601
4. Barney, J. (1991). **Firm Resources and Sustained Competitive Advantage**. Journal of Management, 17(1), 99–120. DOI: 10.1177/014920639101700108
5. Barham, E. (2003). "Translating terroir: the global challenge of French AOC labeling." **Journal of Rural Studies**, 19(1), 127–138.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA NOSTANDART BANDLIKNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Saida Eshchanova

Urganch RANCH texnologiyalar universiteti

Iqtisodiyot tarmoqlar va sohalar yo‘nalishi

3-bosqich iqtidorli talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida nostandart bandlikning shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda iqtisodiy, texnologik, siyosiy-huquqiy, demografik va ijtimoiy omillarning mehnat bozoriga ta’siri yoritilib, O‘zbekistonda nostandart bandlik turlarining kengayish sabablari va oqibatlari ko‘rsatib o‘tilgan. Ish yakunida raqamli davrda bandlik siyosatini takomillashtirish, huquqiy me‘yorlarni yangilash hamda ijtimoiy himoya tizimini moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Raqamli iqtisodiyot, nostandart bandlik, platforma mehnati, frilanserlik, mehnat bozori, ijtimoiy himoya.

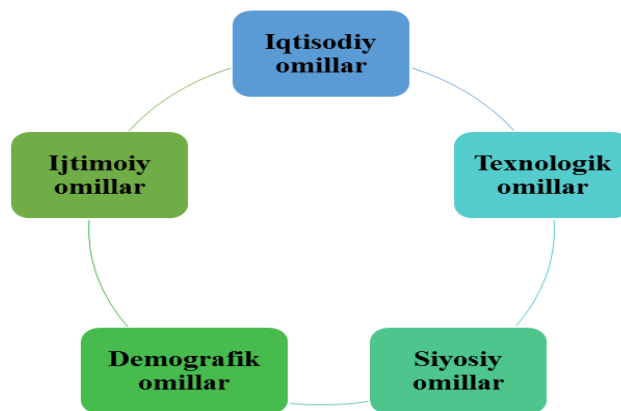
XXI asrda iqtisodiy tizimlarning raqamlashtirilishi inson mehnat faoliyatining mazmuni, shakli va tashkiliy mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi natijasida ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlari tobora avtomatlashtirilmoqda, natijada mehnat bozori yangi, moslashuvchan va texnologik shakllarni qabul qilmoqda. Shu jarayonda **nostandart bandlik** — ya’ni an’anaviy doimiy ish shaklidan farqli, erkin, platforma va masofaviy asosdagi mehnat turlari — zamonaviy iqtisodiy tizimning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Raqamli texnologiyalar (sun’iy intellekt, bulutli xizmatlar, onlayn platformalar, mobil ilovalar) inson resurslaridan foydalanish modelini o‘zgartirib, yangi turdagi ish munosabatlarini shakllantirmoqda. **Platforma mehnati, frilanserlik, gig-bandlik** va **masofaviy ish** shakllari ish beruvchi bilan xodim o‘rtasidagi an’anaviy chegaralarni buzmoqda. Bu holat bir tomondan — ishchi uchun moslashuvchanlik, erkinlik va yangi daromad manbalarini yaratgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan — mehnat barqarorligi, ijtimoiy kafolatlar va huquqiy himoya sohasida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda[1].

O‘zbekiston Respublikasida ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotning barcha tarmoqlarga joriy qilinishi natijasida nostandart bandlik turlari kengayib bormoqda[2]. Ayniqsa, **axborot texnologiyalari, ta’lim, dizayn, marketing, transport-logistika** kabi sohalarda masofaviy va platforma asosidagi mehnat shakllari faol rivojlanmoqda[3]. Shu bilan birga, bu

jarayonlarni samarali boshqarish, huquqiy asoslarini takomillashtirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini moslashtirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning kengayishi mehnat bozorida yangi omillar paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu omillar turli ijtimoiy, texnologik va iqtisodiy yo'nalishlarda namoyon bo'lib, nostandart bandlik shakllarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Quyidagi rasmda raqamli texnologiyalar ta'sirida nostandart bandlikning o'sishiga sabab bo'layotgan asosiy omillar guruhlarini keltirilgan.

1-rasm. Raqamli iqtisodiyot sharoitida nostandart bandlik shakllanish omillari¹⁴³

Iqtisodiy omillar nostandart bandlik shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ular mehnat xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ish beruvchilar uchun moslashuvchanlik yaratish imkonini beradi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kompaniyalar qisqa muddatli yoki loyiha asosidagi ishlarni afzal ko'rmoqda, bu esa doimiy xodimlar o'rniga frilanserlar, vaqtinchalik ishchilar yoki platforma mehnatiga tayanishga olib kelmoqda. Natijada, mehnat bozori dinamik va o'zgaruvchan tus olmoqda[4]. Shu bilan birga, nostandart bandlik bandlik darajasini oshirsa-da, daromadlarning barqarorligi, ijtimoiy himoya va soliqqa tortish masalalarini murakkablashtiradi. Iqtisodiy jihatdan bunday model kichik biznes va o'zini o'zi band qilganlar uchun yangi imkoniyatlar ochadi, lekin barqaror iqtisodiy siyosat talab qiladi.

Texnologik omillar raqamli iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida nostandart bandlik turlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Internet, mobil ilovalar, bulutli texnologiyalar, onlayn to'lov tizimlari va sun'iy intellekt kabi raqamli yechimlar mehnat jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda

¹⁴³ Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

ishchi va ish beruvchi o'rtasidagi masofa yo'qoldi, chunki raqamli platformalar ularni bir zumda bog'lay oladi[6]. Upwork, Fiverr, Yandex Go yoki Uzum Market kabi platformalar orqali minglab odamlar mustaqil tarzda daromad topmoqda. Bu jarayon ishga kirishdagi byurokratik to'siqlarni kamaytiradi, lekin shu bilan birga raqamli nomutanosiblik, kiberxavfsizlik va algoritmik nazorat kabi yangi xavf omillarini yuzaga keltiradi.

Siyosiy-huquqiy omillar nostandart bandlikni tartibga solish va rasmiylashtirishda muhim o'rin tutadi. Mehnat kodeksiga mos ravishda nostandart ish turlarining huquqiy maqomini aniqlash, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va ijtimoiy kafolatlarni qayta ko'rib chiqish zarur. O'zbekistonda o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun soddalashtirilgan tartibning joriy etilishi bu yo'nalishda muhim qadamlardan biridir. Raqamli mehnat munosabatlari uchun elektron shartnomalar, onlayn ro'yxatdan o'tish va ijtimoiy sug'urta tizimining integratsiyasi nostandart bandlikni rasmiy sektor bilan bog'lash imkonini beradi. Shu bilan birga, ortiqcha tartibga solish innovatsiyalarni cheklashi, yetarli huquqiy himoya bo'lmasligi esa ekspluatatsiyaga olib kelishi mumkin.

Demografik omillar, xususan yoshlar ulushining ortishi, ayollarning mehnat bozoriga qaytishi, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari nostandart bandlikni rivojlantiruvchi asosiy kuchlardan biridir. Yoshlar yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi va moslashuvchan ish uslublarini afzal ko'radi. Shu bois, ular raqamli platformalarda faol ishtirok etmoqda. Ayollar uchun esa masofadan ishlash oilaviy mas'uliyat va ish faoliyatini uyg'unlashtirish imkonini yaratadi. Bu esa ijtimoiy tenglik va gender inkluziyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, mehnat bozoridagi yoshlar ulushi oshgani sari qisqa muddatli, barqaror kafolatsiz ish turlari normaga aylanish xavfi ham kuchayadi.

Ijtimoiy omillar jamiyatdagi mehnat madaniyati, qadriyatlar tizimi va raqamli savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liq. Mustaqillik, ijodkorlik va shaxsiy brend yaratish g'oyasi kuchaygan sari nostandart bandlik yanada jozibador bo'lmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn hamjamiyatlar va reyting tizimlari orqali odamlar o'z mehnatini global bozorda namoyon eta olmoqda. Shu bilan birga, bunday ish shakli insonni ijtimoiy aloqalardan chetlashishi, yolg'izlik va ruhiy charchoqqa olib kelishi mumkin[5]. Shuning uchun raqamli davrda mehnat madaniyatini sog'lomlashtirish, professional hamjamiyatlarni rivojlantirish va gig-ishchilar uchun psixologik hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Umuman olganda, iqtisodiy, texnologik, siyosiy, demografik va ijtimoiy omillar bir-biri bilan uzviy bog'liq tizimni tashkil etadi. Ularning o'zaro ta'siri natijasida

nostandart bandlik zamonaviy mehnat bozorining yangi paradigmasi sifatida shakllanmoqda. Shu sababli, O‘zbekistonda bu sohani rivojlantirishda raqamli infratuzilmani mustahkamlash, huquqiy me‘yorlarni yangilash, ijtimoiy kafolatlarni moslashtirish va demografik guruhlar uchun teng imkoniyatlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Weil David. **“The Fissured Workplace: Why Work Became So Bad for So Many and What Can Be Done to Improve It.”** Harvard University Press, 2014.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. **“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida**” PF–6079-sonli Farmon. Toshkent, 2020-yil 5-oktabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. **“Raqamli iqtisodiyot va mehnat bozorining transformatsiyasi”**. Toshkent, 2024.
4. Standing, Guy. **“The Precariat: The New Dangerous Class.”** London: Bloomsbury Academic, 2011.
5. International Labour Organization (ILO). **“Non-Standard Employment around the World: Understanding Challenges, Shaping Prospects.”** Geneva: ILO, 2016.
6. Eurofound. **“New Forms of Employment in the Digital Age.”** European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2021.

MINTAQANI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA START-AP LOYIHALARINING TUTGAN O‘RNI

Yo‘ldosheva So‘najan Zokir qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Turizm kafedrasi stajor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqani barqaror rivojlantirishda start-ap loyihalarining tutgan o‘rni, o‘ziga xos xususiyatlari, mavjud imkoniyatlari va zaruriyati asoslab berilgan.

Аннотация. В статье обосновываются роль, особенности, существующие возможности и необходимость стартап-проектов в устойчивом развитии региона.

Abstract. This article substantiates the role, specific features, existing opportunities and necessity of start-up projects in the sustainable development of the region.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, barqaror rivojlantirish, loyiha, start-ap, start-ap loyihalari.

Ключевые слова: Регион, устойчивое развитие, проект, стартап, стартап-проекты.

Key words. Region, sustainable development, project, start-up, start-up projects.

Mintaqani barqaror rivojlantirishda start-ap loyihalari muhim o‘rin tutadi. Ushbu loyihani shakllantirish va amalga oshirish uchun moliyaviy resurslar zarur bo‘ladi. Mintaqalarda barqaror rivojlanishga erishish uchun moliyaviy resurslarni vujudga kelish manbalarini yanada kengaytirish eng muhim omillardan biri bo‘lib qoladi [1]. Shu bois, mintaqani barqaror rivojlantirishda start-ap loyihalari alohida o‘rin egallaydi. Ushbu loyihalarni amalga oshirishning maqsadi mintaqani barqaror rivojlanishiga ta‘minlashga qaratiladi. Bu borada startaplar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun global ishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [2]. Ushbu tezkor va innovatsion subyektlar murakkab muammolarni yangi istiqbollar va yechimlar bilan hal qilish uchun noyob mavqega ega bo‘ladi. Tashkil etilgan korporatsiyalardan farqli o‘laroq, startaplar iqtisodiy yo‘nalishlarni ta‘minlashga tezda moslashishi mumkin. Bu esa ularni dinamik va ko‘p qirrali tabiatini hal qilish uchun qo‘llaniladi. Ular texnologiya, barqarorlik va ijtimoiy ta‘sir chorrahasida ishlaydi. Bu esa ularga turli sohalarida sezilarli hissa qo‘shishga imkon beradi.

Asosan, mamlakatimizda muvaffaqiyatli startaplarni amalga oshirish ustuvor vazifa bo‘lib qaraladi. Chunki, mintaqaviy rivojlanish, muvaffaqiyatli startaplar va fundamental omillar o‘zaro ta‘sirini aniqlash va doimiy ravishda baholashni ushbu faoliyatning muhim yo‘nalishi bo‘lib qaraladi [3]. Zero, start-aplar yangi g‘oya va innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan kichik biznes shakli sifatida ular mahalliy iqtisodiyotni faollashtirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda muhim rol o‘ynaydi. Start-aplar orqali mintaqalarda raqamli transformatsiya, “yashil” texnologiyalar, agrar innovatsiyalar va xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi yechimlar yaratiladi. Ular mahalliy muammolarga tez va samarali yechimlar taklif etib, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga hissa qo‘shadi. Kam rivojlangan hududlarda esa start-aplar orqali yoshlar va ayollar tadbirkorligi faollashadi. Bu esa keng qamrovli inklyuziv o‘shishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, davlat tomonidan grantlar, soliq imtiyozlari, akselerator va inkubator markazlari orqali qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, xususiy sektor va universitetlar bilan hamkorlik start-aplarning rivojlanishiga yo‘l ochadi. Shu bilan birga, start-ap ekotizimini rivojlantirish orqali mintaqada innovatsion madaniyat shakllanadi va iqtisodiy diversifikatsiya ta‘minlanadi.

Fikrimizcha, start-up loyihalari mintaqaviy barqaror rivojlanishga quyidagi yoʻnalishlarda hissa qoʻshadi:

1) Yangi ish oʻrinlari yaratish. Start-uplar odatda kichik ishlardan boshlanadi, lekin oʻsib borganda koʻp xodimlarni ish bilan taʼminlaydi. Bu mintaqaviy shaharlar, qishloq hududlar va chekka joylarda aholi bandligini oshiradi. Masalan, mahalliy start-uplar tomonidan yaratilgan ish oʻrinlari texnik yoʻnalishlar va xizmat koʻrsatish, logistika, sanoat va boshqa sektorlarda boʻladi.

2) Innovatsiyalar va texnologik oʻsish. Start-uplar bozorni buzuvchi texnologiyalar va biznes-modellarini taklif qiladi. Bu mahalliy iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshiradi. Masalan, agritech, clean-tech, edtech, fintech kabi sohalarda start-uplar yangi yechimlar yaratib, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitga zarar kamaytirish imkonini beradi.

3) Mahalliy salohiyat va infratuzilmani rivojlantirish. Start-uplar mintaqaviy xaritalash, logistik infratuzilma, raqamli bogʻlanish, laboratoriyalar, inkubatorlar va akseleratorlar kabi qoʻshimcha xizmatlar va obektlar talab qiladi va ularni ragʻbatlantiradi. Start-uplar mintaqaviy markaz boʻlgan shaharlarga yoki chekka hududlarga malakali ishchi kuchini jalb qiladi. Bu esa hududlarda xizmatlar, taʼlim va boshqa ijtimoiy infratuzilma rivojlanishiga turtki boʻladi.

4) Ijtimoiy va ekologik barqarorlik. Start-uplar atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligi kabi yoʻnalishlarda innovatsiyalar yaratadi. Mahalliy ijtimoiy muammolar, yaʼni sogʻliqni saqlash, taʼlim, oziq-ovqat xavfsizligi, suvsizlik kabi masalalarni hal qilishda start-up yechimlari muhim rol oʻynashi mumkin.

5) Mintaqaviy iqtisodiy diversifikatsiya. Start-uplar anʼanaviy sanoat yoki qishloq xoʻjaligidan tashqaridagi sektorlarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, raqamli xizmatlar, yaratuvchan iqtisodiyot, “yarim sanoat” va texnologiya sektorlari shularga kiradi. Bu hududlar iqtisodiy tebranishlardan, tashqi omillardan kamroq taʼsirlanishini taʼminlaydi.

6) Investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy tarmoqlar oʻrtasida integratsiya. Start-uplar mintaqaga investitsiyalar olib kiradi. Bu moliyaviy resurslar va texnologik muhandislik tajribalarini oshiradi. Start-uplar anʼanaviy kompaniyalar bilan hamkorlikda ish olib borib, bilim va texnologiyalarni oʻrtoqlashadi.

7) Madaniyat va tadbirkorlik ongini shakllantirish. Start-up muhiti xatarni qabul qilish, yangiliklar sinab koʻrish, muvaffaqiyatsizlikdan oʻrganish kabilar madaniyatini rivojlantiradi. Bu keyinchalik boshqa loyihalar, korxonalar va jamiyat tomonidan umumiy innovatsiya muhitini yaratadi. Yoshlar va tadbirkorlik

qobiliyatlarini oshirish ta'lim muassasalarida innovatsion ko'nikmalarni shakllantirish orqali ta'minlanadi.

Ammo, start-up loyihalarini mintaqaviy barqaror rivojlanishda muhim potensialga ega bo'lsa-da, ularning samarali ishlashi uchun quyidagi to'siqlar va muammolar mavjud bo'ladi:

- aniq yo'nalishdagi start-uplar uchun sarmoya va grantlar zaif bo'lishi hamda moliyaviy vositalar kamligi;
- akseleratorlar, inkubatorlar va investitsiya fondlarining cheklanganligi yoki mintaq bo'yicha noaniqligi;
- texnik bilim, innovatsion ko'nikmalar, tadqiqot-tajriba bazasi kam bo'lishi, ilmiy institutlar va start-uplar o'rtasidagi bog'lanish zaifligi;
- raqamli infratuzilma, internet, internetga kirish, kompyuter va sensorlar kabi texnologiyalarning yetarli darajada taraqqiy qilmaganligi;
- siyosiy barqarorlik, byurokratik to'siqlar va huquqiy muhofaza tizimining zaifligi;
- mahalliy bozor kichik bo'lishi yoki iste'molchilar xarid qobiliyatining past bo'lishi;
- start-uplar eksport yoki tashqi bozorlar bilan bog'lanishda muammolarga duch kelishi (til, standartlar va logistika).

Fikrimizcha, start-up loyihalarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi shartlar ularning mintaqaviy barqaror rivojlanishda mustahkam hissa qo'shadi:

- soliqqa imtiyozlar, grantlar, subsidiyalar, inkubator va akseleratorlar faoliyati;
- internet aloqasi, laboratoriyalar, texnologik parklar, ko-working joylari va logistika infratuzilmasi;
- start-uplar, universitetlar, tadqiqot markazlari, korxonalar va hukumat organlari o'rtasida hamkorlik;
- mahalliy hamjamiyat bilan aloqalar, foydalanuvchilar ehtiyojini tushunish va qo'shnilar bilan integratsiya;
- barqarorlik va ijtimoiy masalalarni qo'llab-quvvatlash;
- atrof-muhitni muhofaza, ijtimoiy adolat, resurslarni tejash kabi tamoyillarni start-up strategiyasiga qo'shish.

Xulosa shuki, start-up loyihalarining mintaqani barqaror rivojlantirishda alohida o'rin tutadi va ko'p qirrali yo'nalishlarga ega bo'ladi. Ular iqtisodiy o'sishga, ya'ni yangi ish o'rinlari, innovatsiyalar, investitsiyalarning kelishiga ko'maklashadi, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi, resurslardan samarali foydalanish va mahalliy salohiyatni oshirish ta'minlanadi. Buning uchun start-uplar

uchun qulay muhitni yaratish, ya'ni infratuzilma, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, siyosiy stabillik, bozor imkoniyatlari va hamkorlik tizimlari zarur. Agar ushbu shartlar to'la-to'kis bajarilsa, mintaqaviy barqaror rivojlanish va start-up ekotizimi o'zaro mustahkam va uzoq muddatli hamkorlikda barqaror taraqqiyotga xizmat qiladi. Shunday ekan, start-up loyihalari mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega vosita sifatida ularning to'la qo'llab-quvvatlanishi hududiy raqobatbardoshlik, innovatsion o'sish va ekologik-ijtimoiy barqarorlikni kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сойибжонов И.С., Нишонов А.Ж. Минтақаларни барқарор ривожлантиришнинг зарурати ва аҳамияти. // "Экономика и социум", №4(95), 3, 2022. - 371 б.
2. <https://fastercapital.com/content/Startups-and-the-Sustainable-Development-Goals.html>
3. Арженовский И.В. Факторы взаимного влияния инновационных стартапов и региональной среды. // Регионология, Том26, №4, 2018. - с. 660.

MAKROIQTISODIY KO'RSATKICHLARNI PROGNOZLASHDA SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Xushvaqto'v Jasur Shuxrat o'g'li

Termiz davlat universiteti

"Kompyuter va dasturiy injiniring" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni prognozlash jarayonidagi roli va samaradorligi yoritilgan. An'anaviy ekonometrik modellar va sun'iy intellekt yondashuvlari o'rtasidagi asosiy farqlar tahlil qilinib, mashinaviy va chuqur o'rganish modellari asosida prognozlashning afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot davomida 2010–2024 yillarga oid iqtisodiy ma'lumotlar asosida LSTM va Random Forest modellarining aniqligi ARIMA modeliga nisbatan taqqoslab baholangan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, prognozlash, ekonometrika, neyron tarmoq, vaqt qatori.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotning murakkabligi, globallashtirish jarayonlari va raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni aniq prognozlash davlat siyosatini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi

Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish iqtisodiy prognozlashda inson tomonidan aniqlash qiyin bo'lgan yashirin qonuniyatlarni ochib beradi.¹⁴⁴

Maqolaning maqsadi — sun'iy intellekt texnologiyalarini makroiqtisodiy prognozlash jarayonida qo'llashning afzalliklarini tahlil qilish va amaliy natijalar asosida ularning samaradorligini asoslab berishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sun'iy intellekt (SI) iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Mashinaviy o'rganish (Machine Learning) usullari orqali iqtisodiy tizimlardagi yashirin qonuniyatlarni aniqlash, bashorat qilish va tavsiya berish mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Bunday yondashuvlar an'anaviy ekonometrik modellarga nisbatan ko'proq moslashuvchanlik va yuqori aniqlik darajasini ta'minlaydi.

Makroiqtisodiy prognozlashda quyidagi mashinaviy o'rganish usullari eng samarali hisoblanadi:

1. Chiziqli regressiya (Linear Regression) – bu usul o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llaniladi. Makroiqtisodiy tahlilda YaIM va iste'mol xarajatlari, inflyatsiya va foiz stavkalari o'rtasidagi munosabatni aniqlashda foydalidir. Ammo u faqat to'g'ri chiziqli bog'liqliklarni o'rganishi tufayli murakkab iqtisodiy tizimlarni to'liq tasvirlay olmaydi.

2. Qaror daraxtlari (Decision Trees) – bu model iqtisodiy ko'rsatkichlarni turli shartlar asosida bo'lish orqali tahlil qiladi. Masalan, iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillarni (solliqlar, eksport, investitsiya hajmi) kategoriyalar bo'yicha tahlil qilish imkonini beradi.

3. Tasodifiy o'rmon (Random Forest) – bir nechta qaror daraxtlarining natijalarini birlashtiruvchi ansambl modeli bo'lib, u o'rganishdagi xatoliklarni kamaytiradi va prognoz aniqligini oshiradi. U makroiqtisodiy ma'lumotlar orasidagi murakkab nolinear bog'liqliklarni samarali aniqlay oladi.

4. Sun'iy neyron tarmoqlar (Artificial Neural Networks, ANN) – bu usul inson miyasidagi neyronlar ishini modellashtiradi. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni (YaIM, inflyatsiya, valyuta kursi) prognozlashda ular o'zgaruvchilar o'rtasidagi murakkab, chiziqli bo'lmagan munosabatlarni aniqlash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

¹⁴⁴ Russell, S., & Norvig, P. (2022). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th Edition. Pearson

Tadqiqot uchun 2010–2024 yillar oralig‘ida O‘zbekiston iqtisodiyotiga oid asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar — yalpi ichki mahsulot (YaIM), inflyatsiya darajasi, ishsizlik ko‘rsatkichi, eksport va import hajmlari, investitsiya hajmi va valyuta kurslari kabi ma’lumotlar Jahon banki (World Bank), Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining ochiq ma’lumotlar bazalaridan yig‘ib olindi. 145 146

Olingan ma’lumotlar ustida quyidagi bosqichlarda ishlov berildi:

1. Ma’lumotlarni tozalash (Data Cleaning): Dastlabki ma’lumotlar bazasida yo‘qolgan qiymatlar (missing values) interpolatsiya usuli bilan to‘ldirildi. Statistik tahlil orqali ekstremal (outlier) qiymatlar aniqlanib, iqtisodiy mantiqqa zid bo‘lganlari chiqarib tashlandi. Ma’lumotlar tahlilga tayyor shaklga keltirildi.

2. Normallashtirish (Data Normalization): Har bir ko‘rsatkichning o‘lchov birligi va diapazoni turlicha bo‘lgani sababli, ularning qiymatlari min-max scaling usuli orqali 0 dan 1 gacha bo‘lgan oraliqqa keltirildi. Bu bosqich modelning o‘rganish jarayonini barqarorlashtiradi va ayrim o‘zgaruvchilarning ortiqcha ta’sirini kamaytiradi.

3. Model qurish (Model Construction): Tadqiqotda uchta asosiy prognozlash modeli qo‘llanildi:

◦ARIMA (AutoRegressive Integrated Moving Average): vaqt qatorlariga asoslangan klassik ekonometrik model bo‘lib, o‘tgan davr natijalaridan kelajakni bashoratlash imkonini beradi.

◦Random Forest: random asosidagi mashinaviy o‘rganish modeli bo‘lib, turli qaror daraxtlarini birlashtirib, umumiy natijaning aniqligini oshiradi.

◦LSTM (Long Short-Term Memory): chuqur o‘rganishga asoslangan neyron tarmoq turi bo‘lib, vaqt qatorlaridagi uzoq muddatli bog‘liqliklarni saqlab qolish orqali an’anaviy modellarni to‘ldiradi.

4. Modelni o‘qitish va sinovdan o‘tkazish (Training and Testing): Ma’lumotlar 70% — o‘qitish (training), 30% — test (testing) uchun ajratildi. Har bir model uchun gipermetod (hyperparameter) sozlamalari optimallashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari turli modellarni qo‘llash orqali olingan prognozlarning aniqligi, barqarorligi va moslashuvchanligini solishtirish asosida tahlil qilindi. ARIMA, Random Forest va LSTM modellarining tanlanishi vaqt qatorlari prognozi uchun eng samarali usullardan hisoblanadi 147. Quyida asosiy natijalar keltiriladi.

¹⁴⁵ Jahon banki (World Bank Data). <https://data.worldbank.org>

¹⁴⁶ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz>

¹⁴⁷ Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2021). *Forecasting: Principles and Practice*. OTexts

1. ARIMA modeli: Ushbu model vaqt qatorlariga asoslangan an'anaviy ekonometrik yondashuv bo'lib, qisqa muddatli prognozlarda nisbatan barqaror natijalar berdi. Masalan, YaIMning 1–2 yillik prognozlarda xatolik nisbatan past ($MAPE \approx 4.7\%$) bo'ldi.

2. Random Forest modeli: Random Forest random modeli bir nechta qaror daraxtlari orqali o'zgaruvchilar o'rtasidagi murakkab, nolinear munosabatlarni aniqlash imkonini berdi. Ushbu model YaIM o'sish sur'atlarini prognozlashda ARIMA modeliga nisbatan 15–20% yuqori aniqlikka erishdi. Modelning R^2 ko'rsatkichi 0.84 ni tashkil etib, o'zgaruvchilarning katta qismini muvaffaqiyatli tushuntira oldi.

3. LSTM modeli (Long Short-Term Memory):

Chuqur o'rganish asosidagi bu model vaqt qatorlari o'rtasidagi uzoq muddatli bog'liqliklarni samarali o'rganishi tufayli inflyatsiya va ishsizlik darajasini prognozlashda eng yuqori aniqlikni ta'minladi.

Baholash natijalariga ko'ra, LSTM modeli uchun:

- $R^2 = 0.92$,
- $RMSE = 0.018$,
- $MAPE = 2.1\%$ ni tashkil etdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish texnologiyalarining makroiqtisodiy tahlil va prognozlash jarayonlarida yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida ARIMA, Random Forest va LSTM modellarining solishtirma tahlili shuni ko'rsatdiki, an'anaviy ekonometrik yondashuvlar (ARIMA) qisqa muddatli prognozlarda barqaror natijalar bersa-da, uzoq muddatli dinamik o'zgarishlarni aniqlashda sun'iy intellektga asoslangan modellar ustunlik qiladi.

Yuqoridagi ilmiy natijalar asosida quyidagi xulosalar va takliflarni keltirish mumkin:

1. Makroiqtisodiy prognozlash tizimlariga sun'iy intellektni integratsiya qilish zarur. O'zbekiston iqtisodiyoti bo'yicha prognoz modellarini shakllantirishda mashinaviy o'rganish (Random Forest, Gradient Boosting, LSTM va boshqalar) asosidagi tizimlardan foydalanish natijaviylikni sezilarli oshiradi.

2. Ekonometrik va SI modellarini gibridlashtirish — eng istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Gibrid yondashuvlar yordamida bir tomondan modelning

tushunarli va tahliliy jihatlari (ekonometrika), ikkinchi tomondan bashorat aniqligi va adaptivligi (SI) birlashtiriladi.

O‘zbekiston uchun iqtisodiy prognozlashda AI texnologiyalarini tatbiq etish raqamli iqtisodiyot rivojida muhim bosqich bo‘lib xizmat qiladi 148.

FOYDALANILGAN ADABIYOTAR RO‘YXATI:

1. Russell, S., & Norvig, P. (2022). Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. Pearson.
2. Makridakis, S., Spiliotis, E., & Assimakopoulos, V. (2018). Statistical and Machine Learning forecasting methods: Concerns and ways forward. PLoS ONE, 13(3), e0194889.
3. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
4. Jahon banki (World Bank Data). <https://data.worldbank.org>
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz>
6. Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2021). Forecasting: Principles and Practice. OTexts.
7. Chen, S., & Wang, C. (2020). Combining Econometrics and Machine Learning for Macroeconomic Forecasting. Economic Modelling, 91, 208–220.
8. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2024). Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi–2030.

IQTISODIYOTDA INSON KAPITALI XUSUSAN MEHNAT BOZORI VA UNING AHAMIYATI

Islomov Bobur Bahodir o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati

**Chegara qo‘shinlari “Yosh chegarachilar” harbiy-akademik litseyi
matematika fani bosh o‘qituvchisi**

Ishsizlikning oldini olish, aholining ishga layoqatli qatlamini doimiy yoki muntazam ish bilan ta’minlash har doim yechilishi lozim bo‘lib qolayotgan iqtisodiy masalalardan biridir. Hudud yoki mintaqada mehnat bozorini har tomonlama yanada “jozibali” qilish, yangidan-yangi ish o‘rnilarini yaratish, mavjud ish o‘rinlarini kengaytirish mehnat bozorining doimiy maqsad yoki vazifalardan biridir. Keling, shu o‘rinda mehnat bozori tushunchasiga atroficha to‘xtalib o‘tsak. Iqtisodiyotda mehnat va mehnat bozori, uni baholovchi me’zonlar har doim tushunchasi –muhim

¹⁴⁸ O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2024). *Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi–2030*

tushunchalardan biridir. Turli zamon va makonlarda ushbu iqtisodiy jumlagi olimlar tomonidan turli tartibda ta'riflar keltirilgan.

Rivojlangan davlatlarning "iqtisodiy klubi" hisoblanadigan iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (*Organisation for Economic Cooperation and Development*) OECD ta'rifiga ko'ra "mehnat bozori – bu ishchilar va ish beruvchilar o'zaro aloqada bo'ladigan maydon. Bu yerda ish beruvchilar ishchilarni yo'llash uchun, ishchilar esa ish topish uchun raqobatlashadi[1].

Iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori P. Samuelson va W. Nordhaus fikricha, "mehnat bozori – bu inson mehnati sotiladigan va sotib olinadigan, ish haqi esa belgilanadigan mexanizmdir"[2].

Mehnat bozori va uning biznesni shakllantirishdagi ta'sirini polshalik olimlar I. Miciula, K. Rogowska va H. Wojtaszeklar o'z izlanishlarida batafsil yoritib berishgan. Xususan, mehnat bozori turlarining tasnifi, uning nazariy turlari, ishsizlik toifalarini o'rganishgan[3].

Chikago universiteti professori J. Stringler ta'kidlashicha "Mehnat bozoriga birinchi marta kirib kelayotgan yosh talabgorga juda ko'p potentsial ish beruvchilar mavjud, ammo ular dastlab kutilganidan juda kunida kam ko'rinadi[4].

Dale T. Mortensen, Christopher A. Pissarideslar mazkur sohada izlanishlar olib borgan hamda Mehnat bozorining muvozanat modellari, qidirish va ishga jalb etishdagi qiyinchiliklar hamda vaqti-vaqti bilan ishchilarning joriy mehnat faoliyatlariga ko'ra qayta taqsimlash zaruratini batafsil tavsiflangan[5]. Ishsizlik davri va ish joyidagi davr davomiyligi, shuningdek, ish haqi takliflari, modelda ishtirok etuvchi ishchilar va ish beruvchilar tomonidan amalga oshiriladigan, oldindan o'ylangan ish o'rni yaratish va uni yo'q qilish qarorlarining ichki natijalari sifatida qaralgan. Mualliflar fikricha, ishsizlik va yangi ishga joylashish masalalarining yechimlari dinamik stoxastik muvozanatlar bo'lib, bunda vaqt va noaniqlik aniq modellashtiriladi, ishga joylashish masalasi ya'ni kutish ratsional bo'lib, savdodan olinadigan shaxsiy foydalar to'liq foydalaniladi va barcha agentlarning harakatlari o'zaro mos bo'ladi.

Amerikalik yana bir iqtisodchi David Neumark mehnat bozorining diskriminatsiyasini kuzatish va tahlil qilib, "1957-yilda Gari Bekkerning "Diskriminatsiya iqtisodiyoti" asari chop etilganidan beri ko'plab guruhlar uchun bozoridagi yomonroq natijalar mehnat bozoridagi diskriminatsiya bilan izohlanadimi-yo'qmi, degan savol mehnat iqtisodchilari e'tiborini o'nlab yillar davomida tortib kelmoqda. Mehnat bozorlaridagi diskriminatsiya bo'yicha tadqiqotlar dastlab regressiyaga asoslangan "dekompozitsiya" yondashuvidan boshlangan. Ya'ni,

guruhlar o'rtasidagi yalpi ish haqi yoki daromad farqlari diskriminatsiyaga bevosita dalil bo'lishi mumkinmi yoki ular aslida ishlab chiqarish samaradorligiga oid boshqa omillar bilan izohlanadimi, degan savol qo'yilgan. Keyingi yillardagi tadqiqotlar esa — regressiyaga asoslangan yondashuvning cheklovlariga javoban — boshqa metodlarga o'tishi kuzatildi. Masalan, korxona darajasidagi ma'lumotlardan foydalanib, ham chegaraviy ishlab chiqarish samaradorligi, ham ish haqi tafovutlarini baholash kabi usullar qo'llanildi." Degani xulosaga kelindi[6].

Yuqorida kabi izlanishlar MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlari tomonidan ham olib borilgan. Masalan Tatayana Rudneeva mehnat bozori haqida "Mehnat bozori — bu iqtisodiy munosabatlar tizimi bo'lib, unda ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklif o'zaro ta'sirlashadi. Oddiy qilib aytganda, bu ish izlayotgan odamlar va xodimlarga muhtoj bo'lgan kompaniyalar uchrashadigan maydondir " degan xulosaga kelgan[7].

Shigapova D.K ning fikricha "Mehnat bozori — bu bozor iqtisodiyoti tuzilmasining tarkibiy qismi bo'lib, u xomashyo, materiallar, iste'mol mollari va xizmatlar, uy-joy, qimmatli qog'ozlar va boshqa bozorlar qatori faoliyat yuritadi. Umumiy ma'noda, mehnat bozori deganda ishchi kuchini yollash va taklif qilish, yoki uni sotib olish va sotish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar tizimi tushuniladi[8].

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan xulosa qilib quyidagilarni ta'kidlash mumkin. Mehnat bozori odatda xodimlarni yollash shakllari va jarayonlari, shuningdek, mehnat va ish haqi shartlarini kelishib olish bilan bog'liq institutlarga asoslangan tizim sifatida ta'riflanadi. Mehnat bozorining asosiy vazifasi ish o'rinlarini taqdim etuvchi inson resurslarini taqsimlash va qayta taqsimlash, shuningdek, mehnatga bo'lgan talab va taklif o'rtasida uzoq muddatli muvozanatni ta'minlashdan iborat. Kengroq ma'noda, mehnat bozori Sun'iy intellekt va boshqa axborot texnologiyalari rivojlanishi fonida ish beruvchi va ishga talabgorlar orasidagi kelishuvlar uchun alohida makon va zamon tanlash shart emas. Bizning fikrimizcha mehnat bozori bu ish beruvchilar va ishga talabgorlar orasida bo'ladigan iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni kelishuvlarni, aniqlashtiradigan maydon. Mehnat bozori — bu xodimlar va ish beruvchilar o'rtasida mehnat xizmatlarini almashish bitimlari amalga oshiriladigan joy bo'lib, ushbu bitimlarning hajmi va shartlari, ayniqsa bu xizmatlarning narxi, ya'ni ish haqi belgilanadigan maydondir. mehnat bozoridagi vaziyatni yaxshilash uchun esa hozirgi kunda mehnat bozoriga oid siyosatga ajratilayotgan mablag'larni sarflash usulini o'zgartirish lozim. Ayniqsa ishsizlarning samaradorligini oshirish, kasbiy malakani ko'tarish yoki qayta tayyorlash orqali

yanada ko‘proq mablag‘ mehnat bozorining faol shakllariga yo‘naltirilishi kerak. Hozirgi kunda kasbiy malaka bo‘yicha ishchi o‘rinlariga bo‘lgan talab tuzilmasidagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda kasbiy ta‘lim va amaliyot (stajirovka) dasturlariga xarajatlarni ko‘paytirish zarur. Bu xarajatlar, ta‘lim tizimiga yo‘naltiriladigan mablag‘lardan tashqari, mavjud mehnat resurslarini postindustrial iqtisodiyot davrida mehnat bozorining faoliyati bilan bog‘liq talab va sharoitlarga moslashtirish jarayonida birlamchi ahamiyatga ega bo‘lib, xodimlar xavfsizligiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Malakani har qanday kasbiy faoliyat bosqichida o‘zgartirish imkonini beruvchi samarali tizimning yo‘qligi ishsizlarning bandlik qobiliyatini yo‘qotish xavfini tug‘diradi va bilimga asoslangan iqtisodiyotni yaratish imkoniyatini to‘sib qo‘yadi.

Foydalanigan adabiyotlar ro‘yhati.

1. <https://fastercapital.com/content/Labor-Market-Reforms--Labor-Market-Reforms--The-OECD-s-Blueprint-for-Employment.html>
2. Samuelson P., Nordhaus W., (2004). Economics, Polish Scientific Publishers PWN, Warsaw.
3. Wojtaszek, H., Miciuła, I., (2019), Analysis of Factors Giving the Opportunity for Implementation of Innovations on the Example of Manufacturing Enterprises in the Silesian Province. Sustainability, vol. 11(20), 5850, pp. 1-28.
4. All use subject to University of Chicago Press Terms and Conditions (<http://www.journals.uchicago.edu/t-and-c>)
5. DT Mortensen, [CA Pissarides Chapter 39 New developments in models of search in the labor market](#) Handbook of Labor Economics [Volume 3, Part B](#), 1999, Pages 2567-2627
6. D. Neurmark [Journal of Economic Literature](#) **vol. 56, no. 3, September 2018** (pp. 799–866)
7. <https://journal.sovcombank.ru/glossarii/chto-takoe-rinok-truda>
8. SHIGAPOVA D. K. https://kpfu.ru/docs/F1823524334/2_shig_likurs.pdf
9. [Vasyaycheva V.A.](#), Sakhabieva G. A. , [Novoselova O.V.](#) etc. Innovation potential as a guarantee of effective industrial enterprises development in the digital economy // E3S Web of Conferences. — 2020. — Vol. 161.

YASHIL IQTISODIYOTNI MOLIYALASHTIRISHDA ILG‘OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Egamberdiyeva Mardona Komiljon qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti magistranti
egamberdiyevamardona5@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil moliyalashtirishning shakllanishi, rivojlanish yoʻnalishlari hamda xorijiy tajribadagi qoʻllanishi tahlil qilingan. Yashil moliyalashtirish gʻoyasi Gʻarb davlatlarida ekologik muammolarning kuchayishi oqibatida vujudga kelgani taʼkidlanadi. Xalqaro amaliyotda mazkur yoʻnalish moliyaviy siyosatlarni uygʻunlashtirish, institutsional rivojlanish va innovatsion moliyaviy instrumentlar orqali rivojlantirilmoqda. Maqolada yashil kreditlash siyosati, ekologik transport tizimining joriy etilishi hamda toza energiya texnologiyalarining global ahamiyati boʻyicha xorijiy tajriba misollari keltiriladi.

Tayanch iboralar: yashil moliyalashtirish, yashil kreditlash, ekologik transport, toza energiya texnologiyalari, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, xalqaro tajriba.

Abstract: This article analyzes the formation, development directions, and international application of green finance. It emphasizes that the concept of green finance emerged in Western countries as a response to growing environmental challenges. International experience shows that this field is being developed through the harmonization of financial policies, institutional development, and the introduction of innovative financial instruments. The article presents foreign practices such as green lending policies, the implementation of sustainable transport systems, and the global significance of clean energy technologies.

Key words: green finance, green lending, sustainable transport, clean energy technologies, sustainable development, environmental safety, international experience.

Yashil moliyalashtirish gʻoyasi va amaliyoti dastlab Gʻarb mamlakatlarida shakllangan boʻlib, bunga sabab ushbu davlatlarda qazilma yoqilgʻilardan haddan tashqari foydalanish va jadallashgan sanoatlashtirish oqibatida yuzaga kelgan keng koʻlamli ekologik muammolardir. Atmosfera ifloslanishi, global iqlim oʻzgarishi, atrof-muhitning buzilishi kabi omillar moliyaviy siyosatni ekologik jihatdan moslashtirish zaruratini yuzaga keltirgan. Jumladan, moliyaviy siyosatlarni uygʻunlashtirish, maxsus institutlar va tartibotlarni shakllantirish, shuningdek, moliyaviy mahsulotlarning innovatsion shakllarini rivojlantirish orqali yashil investitsiyalarni ragʻbatlantirish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa iqtisodiyotning

barqaror rivojlanishi, ekologik xavfsizlik va resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yashil moliyalashtirish mexanizmlari turli mamlakatlarda o'ziga xos tarzda shakllanib, quyidagi yo'nalishlar orqali rivojlantirilmoqda:

- **Moliyaviy siyosatlarni uyg'unlashtirish** – ekologik talablarga mos ravishda soliqlar, subsidiyalar va rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

- **Institutsional rivojlanish** – yashil fondlar, ekologik banklar va maxsus moliyaviy tashkilotlarni tashkil etish;

- **Innovatsion mahsulotlar** – yashil obligatsiyalar, karbon kreditlari, ekologik sug'urta va boshqa moliyaviy instrumentlarni joriy etish.

Shunday qilib, yashil moliyalashtirishning xalqaro tajribasi mamlakatlarga iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish, yangi investitsion oqimlarni shakllantirish hamda xalqaro ekologik majburiyatlarni bajarishda samarali yo'l-yo'riq sifatida xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyotning xorijiy tajribada qo'llanish misollari:

1. Yashil kreditlash

Yashil kreditlash siyosati odatda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan loyihalar uchun banklar tomonidan qulay foiz stavkalari shaklida taqdim etiladigan imtiyozli mahsulotlar yoki ekologik ko'rsatkichlari salbiy bo'lgan loyihalarga kredit ajratishni cheklashni anglatadi. Yashil kreditlashga shaxsiy ipoteka kreditlari, avtomobil kreditlari, yashil kredit kartalari xizmatlari, shuningdek, korxonalar uchun loyiha moliyalashtirish, qurilish kreditlari va jihozlarni lizingga berish xizmatlari kiradi. Korporativ kreditlar nuqtai nazaridan, Ekvator printsiplari xalqaro miqyosda ixtiyoriy yashil kreditlashning mashhur prinsiplari hisoblanadi. Ushbu printsiplarga ko'ra, banklar ijtimoiy va ekologik standartlarga javob bermaydigan qarz oluvchi kompaniyalarga moliyaviy resurslar ajratishni rad etishi lozim. Tarixda ilk bor Ekvator printsiplari loyiha moliyalashtirish uchun aniq, o'lchab bo'ladigan va maxsus ekologik hamda ijtimoiy mezonlarni belgilab berdi. 2013-yilga kelib, Ekvator printsiplari 35 mamlakat va mintaqadan 78 ta moliya institutlari tomonidan qabul qilinib, umumiy loyiha moliyalashtirish hajmining 86 foizidan ortig'ini tashkil etgan.

Hozirgi vaqtda Xitoy yashil kredit bo'yicha bir qator normativ-huquqiy hujjatlar va siyosatlarni joriy etgan, jumladan: "Kredit xavflarining oldini olish maqsadida atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati va qoidalarini amalga oshirish to'g'risida", "Energiya tejash va chiqindilarni kamaytirish uchun kredit berish bo'yicha yo'riqnoma qarashlar" hamda "Yashil kredit bo'yicha ko'rsatmalar". Ushbu

siyosatlar, asosan, ifloslantiruvchi va energiya ko'p talab qiladigan korxonalarga kredit berishni cheklashga qaratilgan bo'lib, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi loyihalar va ekologik toza kompaniyalarga kredit berishni rag'batlantirish choralariga yetarli darajada urg'u bermaydi.

2. Transport tizimi

Yevropa mamlakatlari alohida e'tibor qaratayotgan muhim yo'nalishlardan yana biri — bu **transport sohasidir**. Elektr transport vositalariga o'tish issiqxona gazlari chiqindilarini va havoning ifloslanishini kamaytirish imkonini beradi. Elektr avtomobillarning asosiy afzalliklaridan biri shahar va aholi punktlarida havo sifatini yaxshilashga qo'shadigan hissasidir. Chunki chiqindi quvurining mavjud emasligi sababli, sof elektr avtomobillar harakatlanish jarayonida uglerod dioksid chiqindilarini hosil qilmaydi. Natijada, atmosferaga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalar hajmi sezilarli darajada qisqaradi.

Shuningdek, Janubiy Koreya, Yaponiya va Saudiya Arabistoni kabi davlatlar ham chiqindilarni qisqartirish uchun shunga o'xshash choralarni amalga oshirmoqda. Janubiy Koreyada ekologik toza transport vositalarini xarid qilish uchun hukumat grantlari bozor hajmining sezilarli darajada kengayishiga xizmat qildi va mamlakatni Xitoydan keyin Osiyoda elektr avtomobillari sotilishi bo'yicha ikkinchi o'ringa olib chiqdi. Yaponiya esa uchinchi o'rinda turib, elektr avtomobil bozorining o'sishi nisbatan sust kechmoqda, chunki mamlakat asosan gibrid transport vositalariga yo'naltirilgan. Neftning yirik ishlab chiqaruvchisi bo'lishiga qaramay, Saudiya Arabistoni 2030-yilga borib 500 mingta elektr avtomobil ishlab chiqarish bo'yicha ulkan maqsadni belgilab qo'ygan.

3. Ekologik toza energiya texnologiyalari

Xitoyning quyosh panellari, batareyalar va elektromobillar kabi toza energiya texnologiyalari eksporti boshqa mamlakatlarda chiqindilarni kamaytirishga tobora ko'proq hissa qo'shmoqda.

Faqatgina 2024-yilning o'zida bunday eksportlar Xitoydan tashqarida global chiqindilarni 1 foizga qisqartirdi hamda mazkur mahsulotlar butun xizmat muddati davomida qariyb 4 milliard tonna karbonat angidrid (GtCO_2) chiqindilarining oldini olishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu mahsulotlardan foydalanish orqali atigi bir yil ichida erishilgan global CO_2 tejallishi ularni ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan chiqindilardan ancha ustun keladi. **Carbon Brief** uchun tayyorlangan ushbu yangi tahlil toza texnologiyalar eksporti oqimlari, mahsulotlarni ishlab chiqarishning uglerod izlari va import qiluvchi mamlakatlarda elektr energiyasi ishlab chiqarishning “uglerod intensivligi”ning batafsil bahosiga asoslangan.

Xitoyning toza energiya ishlab chiqarish va eksportini tezkor kengaytirishi allaqachon bir qancha muhim mintaqalarda chiqindilar dinamikasini o'zgartirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. American Journal of Industrial and Business Management, 2018, 8, 385-392
2. Analysis: China's clean-energy exports in 2024 alone will cut overseas CO2 by 1%
3. Establishing China's Green Financial System
4. Siebel T.M. Digital Transformation: Survive and Thrive in an Era of Mass Extinction. – RosettaBooks, 2019. – 304 p.

MINTAQA RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI

**Narmetova D.A. – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Korrupsiyaga qarshi kurashish “Komplayens-nazorat” tizimi boshqarish
bo'limi bosh mutaxassisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaq raqobatbardoshligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida samarali foydalanish yo'llari va imkoniyati keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Korxona, tadbirkorlik subyekti, ishlab chiqarish, ish bilan bandlik, tizim

Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda har sohada raqobat kuzatilmoqda. Aynan shunday muhitda korxonalarning bozorlarda o'z faoliyatini davom ettirishlari uchun ularning turli iqtisodiy o'zgarishlarga "chidamli" bo'lishi, yana ham sodda qilib aytsak, yuqori raqobatbardoshlik darajasiga ega bo'lishi zarur. Ushbu maqolada korxona raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar atroflicha o'rganilgan.

Kichik va o'rta korxonalar ko'plab mamlakatlar milliy iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi. Chunki, kichik va o'rta korxonalar yangi ish o'rinlarini yaratish bilan birga barqaror iqtisodiy o'sishga ham zamin yaratadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida joylashgan kompaniyalarning qariyb 90%i aynan kichik va o'rta biznes subyektlari hissasiga to'g'ri keladi. Shuningdek, ish bilan band aholining asosiy qismi shu sohada band. Shuning uchun ham kichik va o'rta korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning barqaror rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish hudud iqtisodiyotining oldiga qo'ygan asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik va o'rta korxonalarning o'rni juda muhimdar. Shu sababdan korxonalarning raqobatdoshligini oshirishga doir muammolar o'rganilib zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Buyuk Kelajak" xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan 2019-yil 18-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasi"da ham kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash asosiy vazifalardan biri sifatida keltirilgan. Korxonaning raqobatbardoshligining iqtisodiy mohiyatini o'rganish uning paydo bo'lish sabablarini aniqlashni talab qiladi. Bu o'z navbatida quyidagi savollarga javob olishni taqozo etayotganini aniqladik:

- raqobatbardoshlikni namoyon etuvchi korxona nima va nima uchun uni tashqi muhitdan mantiqiy ajratish mumkin?

- Korxonaning qaysi sifat xususiyatlari uning tashqi muhitining mavjudligini va uning ishlashini belgilaydi?

- korxonalar o'rtasida raqobat paydo bo'lishiga nima sabab bo'ladi? Tadqiqot korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatini tushuntirishda ikkita asosiy yondashuv mavjudligini aniqlashga imkon berdi:

- tizim yaxlitligini korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatining asosiy sababi deb hisoblaydigan tizim nazariyasi;

- uning "chegaralari" mavjudligini korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatining asosiy sababi deb hisoblaydigan tashkilot nazariyasi.

Tizimlari o'rtasidagi aloqalarning zichligi va intensivligi orqali ifodalangan korxona yaxlitligi uni tashqi muhitdan ajratishga imkon beradi. Ammo korxonaning yaxlitligini belgilovchi omillar - bu texnologiyaning moddiy, energetik va axborot o'zgarishlarini amalga oshirish usuli va shunga mos ravishda ushbu transformatsiyalarning ma'lum bosqichlarini amalga oshirishga mas'ul bo'lgan korxona quyi tizimlarini birlashtirish usuli sifatida birligi hisoblanadi. Maqsadlariga erishish uchun har qanday korxonaning alohida qismlari ishlaydi, ixtisoslashgan bo'linmalar vazifasini bajaradi va shuning uchun ular bir-biriga bog'liqdir. Umumiy texnologiya yordamida korxona quyi tizimlarini bir butunga birlashtirish ularning eng muhim 6 xususiyatiga asoslanadi, chunki ushbu quyi tizimlarning ishlashi bitta yakuniy mahsulotni birgalikda ishlab chiqarishdir. Yagona yakuniy mahsulotni yaratishda korxona qismlarining majburiy ishtirok etishi korxona va ularning turli xil uyushmalari (sanoat, klaster va boshqalar) tushunchalarini ajratishga imkon beradi va natijada ularning raqobatbardoshligining iqtisodiy mohiyati:

1. Tizim, agar u iste'mol qilinib, ma'lum bir ijtimoiy ehtiyojni qondirishga imkon beradigan mahsulotni mustaqil ravishda ishlab chiqarishga qodir bo'lsa, uni korxona deb hisoblash kerak.

2. Yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish texnologiyasining birligi, uning quyi tizimlarini birlashtirish usuli sifatida tizimning eng muhim omili hisoblanadi.

3. Ularning hech bo'lmaganda bittasi ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarishga qodir bo'lgan tizimlarning to'plami, ularning xususiyatlari 1-bandda ko'rsatilgan bo'lib, faqat quyidagi hollarda korxonaga tegishli bo'lishi mumkin: - agar ushbu tizimlarning birgalikda ishlashi belgilangan tizim tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlardan farqli bo'lgan yana bir yakuniy mahsulot yarata olsa; - ularning tashqi muhit bilan alohida munosabatlariga qaraganda ko'riladigan to'plamdagi tizimlar o'zari aloqasi intensivroq.

4. Tizimni korxona deb tasniflashning zaruriy sbarti sifatida o'z resurslariga ega bo'lish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston respublikasining "Raqobat to'g'risida" gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2011 - yil 14 - noyabrda qabul qilingan va Senat tomonidan 2011 - yil 5 - dekabrda ma'qullangan.

2 Bekmurodov A.SH., Qosimova M.S., Ergashxodjayeva SH.J. "Strategik marketing". O'quv qo'llanma.Toshkent: "Iqtisod -Moliya", 2010. \

3.Bekmurodov A.Sh., Qosimova M.S., Ergashhodzhaeva SH.J. "Strategic marketing". Training manual. Tashkent: "Iqtisod-Moliya", 2010.)

INSON KAPITALIDAN SAMARALI FOYDALANISH BO'YICHA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI.

Yusubboyeva Dinora Qudrat qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Biznes va boshqaruv" kafedrasi stajyor o'qituvchisi.

Annotatsiya. XXI asrda inson kapitali — iqtisodiy o'sishning asosiy va ko'rinmas ustuniga aylandi. Zamonaviy taraqqiyot — bu nafaqat tabiiy resurslar, balki bilim, salomatlik, raqamli savodxonlik va innovatsion ko'nikmalarga tayanadi.

Finlyandiya, Singapur, Germaniya kabi mamlakatlar — bu yo'lda institutsional yondashuvlar va uzluksiz sarmoya orqali yetakchilik qilmoqda.

Kalit so'zlar: Inson kapitali, iqtisodiy munosabatlar, raqamli savodxonlik, Innovatsion yondashuv, strategik sarmoya

Аннотация. В XXI веке человеческий капитал стал основным и невидимым столпом экономического роста. Современное развитие опирается не только на природные ресурсы, но и на знания, здоровье, цифровую грамотность и инновационные навыки. Такие страны, как Финляндия, Сингапур и Германия, занимают лидирующие позиции на этом пути благодаря институциональному подходу и непрерывным инвестициям.

Ключевые слова: Человеческий капитал, экономические отношения, цифровая грамотность, инновационный подход, стратегические инвестиции.

Abstract. In the 21st century, human capital has become the main and invisible pillar of economic growth. Modern development relies not only on natural resources, but also on knowledge, health, digital literacy, and innovation skills. Countries such as Finland, Singapore, and Germany are leading the way through institutional approaches and continuous investment.

Keywords: Human capital, economic relations, digital literacy, innovative approach, strategic investment(s).

XXI asrda inson kapitali iqtisodiy o'sishning eng muhim omiliga aylandi. Zamonaviy rivojlanish modeli ta'lim, sog'liqni saqlash, kasb-hunar, innovatsion ko'nikmalar va mehnat bozoriga moslashtirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab etadi. Turli davlatlar bu borada o'ziga xos strategiyalarni joriy qilmoqda. Bugungi global raqobatda mamlakatlar an'anaviy resurslardan ko'ra, inson kapitalining salohiyatiga tayanmoqda. Chunki raqamli texnologiyalar, yashil iqtisodiyot va intellektual xizmatlar samarali inson resurslarisiz rivojlana olmaydi. Shu sababli, inson kapitali — zamonaviy iqtisodiyotning asosiy, ammo ko'rinmas ustunidir. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, inson kapitaliga strategik sarmoya kiritgan davlatlar barqaror va sifatli iqtisodiy o'sishga erishmoqda. Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlar innovatsion ta'lim, raqamlashtirilgan sog'liqni saqlash va mehnat bozoriga mos kasb-hunar tizimi orqali iqtisodiy faollikni oshirgan. Bunday yondashuvlar makroiqtisodiy o'sish bilan birga, ijtimoiy adolat va farovonlikni ham kuchaytiradi. Xorijiy tajribalar shuni anglatadiki, inson kapitali — iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikning asosi hisoblanadi. Finlyandiya tajribasi alohida e'tiborga loyiq. Bu davlat inson salohiyatiga barqaror sarmoya kiritish orqali innovatsion rivojlanishda yetakchiga aylangan. Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining bepul, sifatli va teng imkoniyatli bo'lishi, raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi bu yutuqlarning asosidir. Finlyandiya "har bir fuqaro salohiyat egasidir" degan yondashuv ustuvor hisoblanadi. Bu ijtimoiy tenglikni ta'minlab, innovatsion raqobatbardoshlikni kuchaytirmoqda.

Finlyandiya tajribasining asosiy jihatlari:

1. **Ta'lim:** bepul, sifatli, teng imkoniyatli; o'qituvchilarga mustaqillik berilgan.
2. **Sog'liqni saqlash:** universal, profilaktik xizmatlarga urg'u beriladi; bolalar va ayollar uchun maxsus paketlar mavjud.
3. **Raqamlashtirish:** davlat xizmatlarining 95% raqamlashtirilgan.
4. **Ijtimoiy tenglik:** ta'limdan 98% aholi teng foydalanadi; gender va nogironlar huquqlari kafolatlangan.

1.3.1-jadval

Finlyandiyada inson kapitali rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari¹⁴⁹

Ko'rsatkich nomi	Ma'lumot (so'ngi 2023/2024)	Izoh
HDI (Inson rivojlanishi indeksi)	0.940	BMT reytingida eng yuqori o'rinda turuvchi davlatlardan biri
HCI (Inson kapitali indeksi)	0.84	Jahon banki bo'yicha yuqori salohiyatli davlat
O'qituvchi-professional ulushi (%)	100% oliy ma'lumotli	Pedagoglar universitet bosqichidan o'tgan, maxsus litsenziyaga ega
Sog'liqni saqlashga YaIMdan ajratma (%)	9.5%	Yuqori daromadli davlatlar ichida yetakchi
Ta'limdagi raqamli qamrov (%)	96%	Har bir o'quvchi planshet va onlayn platforma bilan ta'minlangan
Aholining oliy ta'lim darajasi (%)	43%	Yevropa Ittifoqida eng yuqori ko'rsatkichlardan biri
Yoshlar ishsizligi (%)	7.8%	Yevropa o'rtacha ko'rsatkichidan past
Gender tengligi indeksi (GGI)	0.869	Jahonda eng tenglikka erishgan davlatlardan biri

Finlyandiya tajribasi inson kapitaliga sifatli, uzluksiz va teng asosda sarmoya kiritish — farovonlik, iqtisodiy innovatsiyalar, raqobatbardoshlik va barqarorlikka

¹⁴⁹ Muallif ishlanmasi

erishishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Bu model O'zbekiston sharoitida hududiy tenglikni ta'minlash, maktab infratuzilmasi va pedagogik salohiyatni kuchaytirish orqali qisman joriy etilishi mumkin. **Singapur** esa inson kapitaliga eng ko'p investitsiya qilgan mamlakatlardan biridir. Tabiiy resurslar yetishmasligiga qaramay, u taraqqiyot strategiyasini raqobatbardosh, bilimli inson resurslariga asoslagan. Asosiy tamoyil — "elita" emas, balki **har bir fuqaroning salohiyatini rivojlantirish**.

Singapur tajribasining asosiy jihatlari:

1. Uzlaksiz ta'lim ("Lifelong Learning") "SkillsFuture" dasturi orqali har bir fuqaro yil davomida malakasini oshirishi mumkin. Davlat grantlari bilan qo'llab-quvvatlanadi. STEM, kodlash va sun'iy intellekt sohalariga ustuvorlik beriladi.

2. Sog'liqni saqlash tizimi "Medisave", "Medifund" va "MediShield" tizimlari orqali moliyalashtiriladi. Davlat-xususiy sheriklik asosida raqamlashtirilgan infratuzilma mavjud.

3. Raqamli savodxonlik va mehnat bozoriga moslashuv Innovatsion laboratoriyalar bilan jihozlangan kasb-hunar maktablari faoliyat yuritadi. Yuqori qo'shilgan qiymatli sohalar — fintex, biotexnologiya, logistika — rivojlangan.

1.3.2-jadval

Singapur inson kapitali rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari¹⁵⁰

Ko'rsatkich nomi	Ma'lumot (2023/2024)	Izoh
HDI (Inson rivojlanishi indeksi)	0.939	BMT reytingida doimiy TOP-10da
HCI (Inson kapitali indeksi)	0.88	Jahon banki bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlardan biri
SkillsFuture foydalanuvchilari (%)	58%	Kattalarning doimiy o'qishga jalb etilish darajasi
Sog'liqni saqlashga YaIMdan ajratma (%)	4.5%	Yuqori samaradorlikka ega aralash moliyalashtirish tizimi
STEM bo'yicha o'quvchilar ulushi (%)	42%	Texnologik kadrlarni yetishtirishga yo'naltirilgan
Yoshlar ishsizligi (%)	6.2%	Mehnat bozoriga tez integratsiya

¹⁵⁰ Muallif ishlanmasi

Singapur tajribasi inson kapitaliga doimiy sarmoya, uzluksiz ta'lim va raqamli transformatsiya orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkinligini ko'rsatmoqda. Bu yondashuvdan O'zbekiston, ayniqsa viloyat darajasida foydalanishi mumkin:

- Hududiy SkillsFuture dasturlari,
- AKT sohasida yoshlarni malakali tayyorlash,
- Raqamli sog'liq infratuzilmasini kuchaytirish.

XXI asrda inson kapitali davlatlar taraqqiyotining asosiy omiliga aylandi. Bilim, malaka, sog'liq va raqamli savodxonlikka ega inson resurslari yuqori qo'shilgan qiymat yaratishda muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan davlatlar bu borada o'ziga xos institutsional va tizimli yondashuvlar ishlab chiqqan.

Germaniya tajribasi inson kapitalini real sektor bilan integratsiyalash orqali rivojlantirishda eng muvaffaqiyatli modellar qatoriga kiradi. Mamlakatda **dual (ikkilik) ta'lim tizimi** joriy etilgan bo'lib, bu tizimda o'quvchilar nazariy bilim bilan bir qatorda ishlab chiqarishda amaliy ko'nikma hosil qiladilar.

Germaniya modelining asosiy jihatlari:

• **Mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash:**

Talabalar o'qish bilan birga ishlab chiqarishda ishlaydi, bu ularni bozorga tez moslashtiradi.

• **Uch tomonlama hamkorlik:**

O'quv yurtlari, ish beruvchilar va davlat o'rtasidagi uzviy aloqa ta'limni bozor ehtiyojlariga yaqinlashtiradi.

• **Korxonalarining faol ishtiroki:**

70% dan ortiq korxonalar ta'lim jarayonida qatnashadi.

• **Natija:**

Yoshlar ishsizligi Yevropa Ittifoqida eng past darajada.

1.3.3-jadval

Germaniya inson kapitali modelining asosiy ko'rsatkichlari (2023)¹⁵¹

Ko'rsatkich nomi	Ma'lumot (2023)	Izoh
Dual ta'limda o'quvchilar soni	1,200,000	400 000 ta korxona va 8 000+ kasb-hunar maktablarda o'qitiladi
Ta'limdan ishga integratsiya darajasi	74 %	Dual tizimni tamomlaganlarning 74 % ish bilan ta'minlanadi

¹⁵¹ <https://tradingeconomics.com/germany>

Ko'rsatkich nomi	Ma'lumot (2023)	Izoh
Mehnat bozoridagi yoshlar ishsizligi	5.7 %	Yevropada eng past daraja
Oliy ma'lumotga ega 25–34 yoshlar ulushi	63 %	Germaniyada ushbu yoshlar orasida oliy ma'lumotli kadrlar ko'p
Ta'limga ajratilgan xarajat (% YaIM)	5.1 % (2021)	Maktablarga va kasb-hunar ta'limiga nisbatan yuqori moliyalashtirish
Universitet bitiruvchilarning ishga joylashishi	88 % (6 oy ichida)	Ta'limdan keyingi konkret mehnat bilan ta'minlash darajasi baland

Dual ta'limda o'quvchilar soni va korxonalarining ishtiroki — ya'ni bir milliondan ziyod yoshlar va yuz minglab korxonalar, Germaniyaning inson kapitaliga ta'lim-resurslari bilan munosib yondashuvini anglatadi .

74% mehnat bilan ta'minlanish - bu Germaniyada bilim va ko'nikmalar real sektor uchun qimmatbaho resurs ekanining yaqqol ishorasidir .

Yoshlar ishsizligi deyarli 5.7% - dual ta'lim modeli va ishlab chiqarishga integratsiya strategiyalarining natijasidir .

Oliy ma'lumotli kadrlar 25–34 yoshda 63% - ta'limga keng imkoniyat berilgani va kasbiy tayyorlov infratuzilmasi uyg'unligidan dalolat beradi .

Ta'limga qayta moliyalashtirish 5.1 % YaIM - Germaniyaning kadr tayyorlashga strategik sarmoyasi ekanligini ko'rsatadi .

Universitet bitiruvchilarning 88 % ishga joylashishi - bu ta'lim tizimi mehnat bozorining amaliy ehtiyojlari bilan uyg'un ekanligidan dalolat beradi.

Germaniya modeli - bu inson kapitalini real sektor bilan uyg'un tarzda shakllantirish va uni mehnat bozorida amalga oshirish orqali iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirish mukammal strategiyasidir. Bu ko'rsatkichlar O'zbekiston, ayniqsa Xorazm viloyati uchun kasb-hunar ta'limi va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirishda foydali yo'l-yo'riqlar beradi.

O'zbekiston uchun ushbu ilg'or tajribalarni moslashtirishda, birinchi navbatda, ta'lim infratuzilmasini raqamlashtirish, kasb-hunar ta'limini ishlab chiqarish bilan uyg'unlashtirish, shuningdek, sog'liqni saqlash xizmatlariga teng imkoniyatlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi, balki fuqarolarning ijtimoiy faolligi, salohiyati

va farovonligining oshishiga ham xizmat qiladi. Bu esa O'zbekistonning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi zarur.

ХУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ КУРСАТКИЧЛАРИНИ ЭКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛ КИЛИШДАГИ ЯНГИЧА ИЛМИЙ ЁНДАШУВЛАР

Ўрозов Азамат Отабоевич
УрДУ мустақил тадқиқотчиси
orazovazamt@gmail.com

Бугун ҳудудларнинг иқтисодий муаммоларини ўрганиш, ишга туширилмаган захираларини излаб топиш ва улардан самарали фойдаланиш масалалари ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. 2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистоннинг стратегиясида янада ривожлантиришнинг еттита устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси - Тараққиёт стратегияси тамойили асосида "...ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш" масалаларига жиддий эътибор берилган.[1]

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга хос долзарб масалалар, экологик-иқтисодий муаммолар, молия-кредит тизими ва уни минтақаларни инновацион ривожлантиришдаги роли, минтақалар иқтисодиёти ўзаро алоқаларининг самарали механизмлари ва иқтисодий ривожланишнинг минтақавий стратегияларни ишлаб чиқиш масалаларини ўрганиш билан шуғулланади.

МДХ мамлакатларида ҳудудларни иқтисодий кўрсаткичлар асосида эконометрик таҳлилини амалга оширишга бағишланган Барабаш Д. А.[2], Л. Э. Басовский, Э. Н. Басовская [3], В. В. Климук, Э. В. Климук [4], Э. В. Корчагина [5], Л. В. Латыпова [6], В. В. Смирнов [7], Т. В. Усакова ва бошқаларнинг кўплаб илмий ишлари мавжуд.

Масалан, профессор Т. В. Ускованинг фикрига кўра, "барқарорлик параметрларнинг ички ўзгариши ва ташқи муҳитнинг беқарорлаштирувчи таъсири шароитида тизим томонидан функцияларни бажаришни назарда тутати" [8]. Унинг фикрича, минтақавий тизимнинг барқарорлигини баҳолаш методологияси иқтисодий, ижтимоий ва экологик кўрсаткичларга асосланади.

Баҳолаш Эвклид масофаси усули ёрдамида амалга оширилади, ундан сўнг комплекс барқарорлик индекси ҳисобланади.

Хорижий олимлар Т.Постон ва И. Стюарт мураккаб тизимлар ҳатти-ҳаракатларининг моҳиятини батафсил тавсифлайди. Улар тизимларнинг ривожланишидаги ўзгаришлар барқарорликни йўқотиш билан бирга бўлишини тушунтирадилар, бу эса ҳалокат назарияси усуллари билан аниқланиши мумкин. Т. Постон ва И. Стюартнинг фикрича, бу йўқотишнинг белгиси фалокатнинг "байроғи" бўлиши мумкин - тизимнинг ишлашини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг ғайритабiiй даражада катта тарқалиши [10]. Уларнинг фикрича, иқтисодий тизимлар ривожланишидаги "бурилиш нуқталари" ни аниқлаш учун 1998 йилдаги иқтисодий инқирозни ташхислашда минтақалар ва мамлакатларнинг иқтисодий ўсишининг тарқалишини баҳолашга асосланган ёндашув қўлланилади [2, п. 5].

Малакатимизда ҳудудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари, жумладан ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини моделлаштириш, минтақаларни комплекс ривожлантириш, ишлаб чиқарувчи кучларни ҳудудий жойлаштириш ва бошқариш, мамлакат минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш сингари масалалар Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан С.С.Ғуломов [10], А.М.Содиқов [11], А.М.Қодиров, Ш.Ҳ.Назаров [15], Б.Рўзметов [12], Ш.Б.Имомов [13], П.З.Хашимов, Ф.Т.Эгамбердиев, А.А.Қаюмов [14], А.Ж.Сиддиқов [16], И.О.Якубов ва бошқаларнинг илмий изланишларида кенг ўрин олган.

Бироқ юқорида қайд этилган илмий тадқиқотларнинг аксарияти ҳудудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини R-studio ҳамда Python каби замонавий таҳлил дастурлар асосида эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари тадқиқ этиш масалалари ўрганилмаган. Ушбу мақолада ўрганилаётган муаммога етарлича эътибор қаратилмаганлиги ва унинг мунозарали тавсифга эга эканлиги масалага янгича илмий ёндашувни тақозо этади.

Ҳудудий ривожланиш ёки давлатнинг минтақавий сиёсати қуйидаги мақсадларни ўз ичига олиши керак: мамлакатнинг ҳудудий яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминлаган ҳолда мамлакат минтақаларини мутаносиб равишда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш; инсонларнинг турмуш даражаси ва сифатидаги ҳудудий номутаносибликларни камайтириш; мамлакат аҳолисини қайси ҳудудларда яшашидан қатъий назар уларга узларининг ижтимоий-

иқтисодий ҳуқуқларини амалга оширишлари учун тенг имкониятлар яратиш ва хоказоларни назарда тутати.

Президентимизнинг "Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тугрисида"ги қарори бу жабҳадаги ишларни янги босқичда ривожлантириш, мавжуд муаммоларни ҳал этиш имконини беради.

Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш вазифаси белгиланиб унда тизимни шакллантиришда статистик кўрсаткичларга ва сўровномаларга асосланилади. Бунда 8 асосий мезонга алоҳида эътибор қаратилиб ва ҳар бир йўналиш баҳолаб борилади.

Биринчиси, худудларда барқарор ва мутаносиб иқтисодий тараққиётни таъминлаш ва иқтисодий ислохотлар самарадорлиги. Барча худудларда ҳам иқтисодий ривожланиш мутаносиблигига етарли эътибор берилиб, бу йўналиш асосий мезонлар сифатида белгиланди.

Иккинчиси, худудларда янги иш ўринлари яратиш, ишсизликни камайтириш ва меҳнат бозори самарадорлигини таъминлаш. Бу борада худудларда мавжуд ички имкониятлардан етарли фойдаланилмаётган бўлиши мумкин. Худудлар иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, яъни ихтисослашув йўналишлари жойларда меҳнат бозори таркибига ва бу бозор амал қилишининг самарадорлигига турлича таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, бур жараён чуқур ва тизимли кузатишларни тақозо этади.

Учинчиси, худудларда ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш. Аҳоли турмуш сифати ислохотларнинг пировард натижасини ифодалайди, яъни ижтимоий фаровонликнинг бош мезони ҳисобланиб, бу борадаги ишларни чуқур таҳлил қилиш асосий талаблардан биридир.

Тўртинчиси, худудларда аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг барқарорлиги ҳамда ишончлилигини таъминлаш. Худудларда аҳолининг иқтисодий фаоллигини таъминлаш ва бизнес доираларнинг тадбиркорлик фаолияти учун зарур шарт-шароитлар яратиш кўпинча маҳаллий ҳокимият органлари ишчанлиги, ташаббускорлиги, омилкорлиги ва аҳоли билан яқиндан ишлаш кўникмаларига боғлиқ. Ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги эса яхши инфратузилма мавжудлиги билан чамбарчасдир. Ўз навбатида, аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитларнинг яратилиши худудларда мавжуд меҳнат, капитал, минерал хомашё ва бошқа ресурслардан оқилона фойланиш имкониятини кенгайтиради.

Бу мезон ҳудудларда аҳолининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун яратилаётган шароитларга ҳам баҳо бериш имкониятини беради.

Бешинчиси, ҳудудларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, иқтисодий янада диверсификация қилиш. Ҳудудлар миллий бозорда қайсидир маънода, бошқа ҳудудлар билан ўзаро рақобатлашса, ўз навбатида, минтақавий ва халқаро бозорларда ушбу ҳудудлар ўз имконият ва салоҳиятини бирлаштиради, улар энди ягона иқтисодий кучга айланиб, халқаро даражада рақобатлашади. Шунингдек, рақобатбардошлик ҳудудларда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш қувватларига, ҳудуднинг саноатлашганлик даражасига ҳам боғлиқ. Агар ҳудудлар бир ёклама иқтисодийга эга бўлса, у ҳолда рақобатбардошлик даражасига путур етади. Ҳудудлар иқтисодий диверсификациялаш бевосита рақобатбардошлик даражасини оширади ва мазкур мезонга алоҳида аҳамият берилган.

Олтинчиси, ҳудудларда ишбилармонлик муҳити сифатини яхшилаш, тадбиркорликни доимий қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожлантириш. Ҳудудларда ишбилармон доиралар ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида давлат-хусусий шериклик муносабатларини янада ривожлантириш имкониятлари кенг булиб, бироқ жойларда ишбилармонлик муҳитининг ташкилий, ҳуқуқий, институционал ва ижтимоий жиҳатларига етарли даражада эътибор қаратилмаслиги сабабли тадбиркорлик қатлами ўз салоҳиятидан самарали фойдалана олмайди. Бундан ташқари, тадбиркорлик ривожланишига йирик, ўрта ва кичик тадбиркорлик поғоналари бўйича, уларнинг интеграциялашуви нуқтаи назаридан ҳам ёндашиш мақсадга мувофиқ. Тадбиркорлик катта салоҳиятга эга бўлган, доимий ҳаракатчан ва динамик ижтимоий-иқтисодий кучга айланиши лозим. Шу сабабли мазкур мезонга таяниб ҳудудларнинг ишбилармонлик муҳитига етарли даражада тизимли баҳо бериш имконияти юзага келади. [17]

**1-расм. Худудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини
эконометрик таҳлил қилиш кетма-кетлиги**

Худудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилиш муҳим ва мураккаб жараён дир. Бу усуллар худудлар ўртасидаги иқтисодий тенгсизликлар, ривожланиш суръатлари ва уларнинг динамикасини баҳолашга хизмат қилади. 1-расмда ушбу йўналишдаги асосий услубий жиҳатлар келтирилган.

Юқорида акс эттирилган услуб орқали мамлакатимиз худудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилиб, илмий хулосалар олиш имконини беради.

Маълумки, Янги Ўзбекистон стратегиясида ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш орқали ҳудудий иқтисодиётни 1,4-1,6 бараварга ошириш ҳамда 14 та ҳудуд бўйича туман ва шаҳарлар кесимида ишлаб чиқилган беш йиллик ҳудудий дастурларни амалга ошириш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш рейтинг кўрсаткичлари "қониқарсиз" бўлган шаҳар ва туманлар бўйича амалий чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш кўзда тутилади. Шу сабабли ҳам:

Ҳудудларда аҳолининг яшаш шароитини яхшилаш учун урбанизация сиёсатини янада такомиллаштириш асосан Самарқанд ва Наманган шаҳарларини истиқболда "миллионлик шаҳарлар"га айлантириш бўйича чоралар кўриш, 450 минг аҳолига мўлжалланган Янги Андижон шаҳрининг дастлабки бир нечта мавзеларини кўриб, фойдаланишга топшириш масалаларига эътибор қаратилиш лозим;

Қашқадарё вилоятининг урбанизация даражасини 50 фоизга етказиш;
шаҳарлардаги аҳолининг турмуш тарзи қулайлигини баҳоловчи "Шаҳарлар қулайлиги" индексини жорий этиш;

шаҳарларни рақамлаштириш, қурилиш ва лойиҳалаштириш ишлари сифатини ошириш ва "Ақлли шаҳар" концепциясига мувофиқ ривожлантириш;

Тошкент шаҳрида барпо этилган "INNO" инновацион ўқув-ишлаб чиқариш технопаркини 4 та ҳудудда ташкил этиш;

Инновацион ҳудудга айлантирилаётган туманларда юқори қўшилган қиймат яратадиган инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологияларини ўзлаштириш;

Олий таълим муассасаларида архитектура-қурилиш соҳасида олиб борилаётган илмий изланишларни амалиёт билан уйғунлаштириш;

Қурилиш соҳасини техник тартибга солиш;

Аҳоли пунктларининг шаҳарсозлик ҳужжатларини ишлаб чиқиш тизимини тубдан такомиллаштириш ва шаҳарсозлик ҳужжатлари билан таъминлаш дастурини ишлаб чиқиб, амалга ошириш;

Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш;

Реновация ва уй-жойлар дастурлари асосида шаҳарларда эскирган уйлар ўрнига 19 миллион квадрат метрдан ортиқ замонавий уй-жойларни барпо этиш, 275 мингдан зиёд оиланинг янги массивларга кучиб утиши учун шароит яратиш Янги Ўзбекистон стратегиясида белгиланган.

Ушбу қўйилган стратегик мақсадларга эришишда ҳар бир ҳудуд ҳокимлиги томонидан замонавий эконометрик таҳлил воситалари асосида

иктисодий ривожланишга таъсир этувчи экзоген ва эндоген омилларни аниқлаш, ва стратегик мақсадларга эриши учун зарур бўлган чора-тадбирларни амалга ошириш зарур бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. <https://lex.uz/docs/5841063>

2. Барабаш Д. А. Комплексная оценка экономической эффективности и определение устойчивости развития региональной экономики // Вестник финансового университета. - 2013. - № 5. - С. 149-154.

3. Басовская Е. Н. Устойчивость экономического развития дальневосточных регионов России / Е. Н. Басовская, Л. Е. Басовский // Научные исследования и разработки : Экономика. - Москва : ИНФРА-М. - № 2 (8). - С. 4-13. DOI: 10.12737

4. Климук В. В. Оценка конкурентоспособности региона на основе социально-экономических показателей (на примере Калининградской и Брестской областей) / В. В. Климук, Е. В. Климук // Проблемы управления. - 2014. - № 2 (51). - С. 100-105.

5. Корчагина Е. В. Методика оценки устойчивого развития региональных социально-экономических систем / Е. В. Корчагина // Проблемы современной экономики. - 2012. - № 1 (41). - С. 67-71.

6. Латыпова Л. В. Методика оценки уровня комплексного развития региональной экономики с применением метода «дерева соподчиненности» (на примере Республики Беларусь) / Л. В. Латыпова, В. В. Климук // Экономика и предпринимательство. - 2014. - № 6 (47). - С. 436-440.

7. Смирнов В. В. Методика оценки эффективности социально-экономического развития региона / В. В. Смирнов // Известия ВУЗ : Поволжский регион. - 2007. - № 2. - С. 25-34.

8. Усакова Т. В. Управление устойчивым развитием региона / Т. В. Ускова. - Вологда : ИСЭРТ РАН, 2009. - 147 с.

9. Poston, T. Catastrophe Theory and Its Applications / T. Poston, I. Stewart. - Dover Publication, 2012.

10. Гулямов С.С. Моделирование социально-экономического развития территориально-промышленных комплексов. -Т.: Фан, 1980. - 194 с.;

11. Садыков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика // Монография. Т.: IQTISOD - MOLIYA, 2005. - 280 с.;

12. Рузметов Б. Комплексное развитие региона в условиях углубления экономических реформ. Автореф. дис.....докт. экон. наук. –Т.: 1998;

DEMOGRAFIK O‘SISH XORIJ TAJRIBASI

Saidov Jo‘rabek Nosirxonovich

ATT kafedrasi kata o‘qituvchisi

Bugungi kunda jahon mamlakatlarida demografik jarayonlarni tadqiq qilishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Undan asosiy maqsad mamlakatimizda demografik jarayonlarni tadqiq qilishning xorij tajribasini qo‘llash orqali samarali demografik siyosatni ishlab chiqish hisoblanadi. Bu borada mamlakatimizda bir qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar ham qabul qilingan. Ayniqsa, mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonni shakllantirish borasida urbanizatsiya siyosatini shakllantirishga qaratilgan demografik jarayonlarni takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan taraqqiyot strategiyasining 33-maqsadida mamlakatimiz mintaqalarida urbanizatsiya siyosati masalasi quyidagicha ta’kidlab o‘tilgan: “Hududlarda aholining yashash sharoitini yaxshilash uchun urbanizatsiya siyosatini yanada takomillashtirish”. Darhaqiqat, ushbu siyosat aholi tarkibini isloh qilish va samarali tartibga solishga qaratilgan.

Jahon mamlakatlarida demografik jarayonlarni ekonometrik tadqiq qilish uzoq davrlardan beri o‘rganilib kelinayotgan tadqiqotlar bo‘lib hisoblanadi. Xususan, demografik jarayonlarni tartibga solish tajribasi ko‘pincha samarali demografik siyosatni olib borishni o‘zida aks ettirib, bu borada Yevropa Ittifoqi, Rossiya va AQShda demografik siyosat maqsadi, vazifalari va muammolari doimiy ravishda o‘rganilmoqda. Ushbu mamlakatlarda aholi siyosati, ya’ni tug‘ilishni rag‘batlantirishga alohida qaratiladi. Yevropa Ittifoqi demografik siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib oilaviy siyosatni amalga oshirish yoki bolali oilalar uchun imtiyozlar berish, ayollarga turli rollarni bajarishda yordamlar berish, mehnat resurslarini to‘ldirish omili sifatida immigratsiya va aholining qarishi sohasidagi ijtimoiy siyosatni amalga oshirish hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bolali oilalarni moddiy qo‘llab-quvvatlash siyosati quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- oilalarga moliyaviy yordam: oilaviy nafaqalar, ta’lim grantlari, uy-joy subsidiyalari, oilalarga maxsus maqsadli kreditlar va bolali oilalarga soliq imtiyozlari berish;

- ayolga ikki tomonlama rolini bajarishda yordam berish siyosati (ona va xodim): ona-otalarga farzand tug'ilishi va tarbiyasi bilan bog'liq ta'tillar, ish bilan ta'minlash sohasidagi ayollar uchun maxsus imtiyozlar va maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish;

- yolg'iz ota-onalarga yordam berish siyosati: maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus imtiyozlar va moliyaviy yordam berish;

- oilaning ijtimoiy barqarorligini oshirish siyosati: nikohning eng kam yoshini tartibga solish va ajralishlarni qonuniy tartibga solish;

- oilani rejalashtirish siyosati: maslahatlar va ko'rsatmalar berish.

Shuni ta'kidlash kerakki, oilaviy nafaqalar Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida amalga oshiriladigan oilaviy siyosat shakllaridan biridir. Imtiyozlar kamroq qo'llaniladigan mamlakatlarda soliq imtiyozlari esa keng qo'llaniladi. Masalan, Islandiyada bolalar uchun asosiy nafaqa soliq imtiyozlari sifatida taqdim etilib, daromad berish orqali boshqariladi. Chegirma miqdori qat'iy xarakterga ega bo'lib, ushbu miqdor 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun daromadga bog'liq emas.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bolali oilalarga beriladigan nafaqalar budjetdan to'lanadi va ijtimoiy sug'urta bilan bog'liq emas. Bolaga nafaqa berishning sharti sifatida bola va ota-onaning mamlakatda yashashidir. Yevropa mamlakatlarida oilaviy nafaqalar va soliq imtiyozlari bilan oilani rejalashtirish siyosatidan tashqari immigratsiyani demografik siyosatning eng muhim vositasi bo'lib qaraladi. Bu borada Yevropa komissiyasining yangi e'lon qilingan hisoboti Birlashgan Yevropaning demografik siyosati bo'yicha munozaralarni kuchaytirib, immigratsiyani muammoni hal qilishning asosiy usuli sifatida taklif qildi.

Fransiyada tug'ilishni past darajasi va uni natijasi bo'lgan aholi qarishi muhim masala bo'lib qaraladi. Bu yerda uchinchi va to'rtinchi bolaning tug'ilishi faol ravishda rag'batlantiriladi, birinchi va keyingi har bir bola uchun esa asosiy ish haqining 2-7 baravari miqdorida bir martalik nafaqa beriladi va homiladorlik ta'tili ish haqining 90 foizi miqdorida to'lanadi. Uy-joy imtiyozlari va kreditlari beriladi hamda ularning 90 foizi to'rtinchi farzand tug'ilganda to'lanadi. Shu bois, Fransiyaning ijtimoiy-demografik siyosati g'arb dunyosida o'ziga xos standart bo'lib xizmat qiladi.

Fransiya hukumati tomonidan oilani qo'llab-quvvatlash sohasida so'nggi yillarda quyidagi tadbirlar o'tkazildi:

- bolalar uchun oylik nafaqalar ikkinchi boladan boshlab to'lanadi va uchinchi tug'ilganda ular maksimal qiymatga teng bo'ladi;

- kafolatlangan minimal oilaviy daromad darajasi joriy etildi;

- subsidiyalar joriy etildi, uni eng kam daromadli oilalar oladi va uni olishda uch bolali oilalarga ustunlik beriladi;

- daromad solig'ini to'lashda bolalar soniga qarab oilalarga ma'lum imtiyozlar beriladi;

- bola tug'ilishidan oldin va keyin bir martalik nafaqa beriladi hamda bu uchinchi bola uchun katta miqdorni tashkil etadi;

- onalik ta'tilining hajmi 16 xaftada, uchinchi bola tug'ilganda ta'til vaqti 1,5 baravar, ya'ni 26 haftagacha ko'paytirildi;

- bolalarni tarbiyalayotgan yolg'iz onalar homiladorlik davrida va bola hayotining dastlabki uch yilida kafolatlangan minimal daromadga ega bo'ladi;

- fermer xo'jaliklarini sotib olish uchun oilalarga kreditlar beriladi;

- oilaning bolalarni o'qitish xarajatlari uchun yiliga kompensatsiya taqdim etiladi;

- uch farzandli onalar avtomatik ravishda davlat pensiya tizimida sug'urta qilinadi;

- bolalarga kun bo'yi xususiy yoki davlat maktabgacha va maktab muassasalarida nisbatan arzon bo'lishini ta'minlaydigan oiladan tashqari ta'limning keng qamrovli tizimi yaratildi.

Tug'ilish darajasi pastligi sababli Germaniyada so'nggi yillarda uchinchi va to'rtinchi bolalarga nisbatan rag'batlantirish choralari kuchaytirildi. Germaniyada bola nafaqalarini to'lashda asosiy e'tibor uchinchi, to'rtinchi va beshinchi bola tug'ilishini rag'batlantirishga qaratildi. Bundan tashqari, bolali oilalarga daromad solig'i solinmaydigan oilaviy daromad miqdori ko'paytirildi, uy sotib olishda imtiyozlar berildi. Har bir tug'ilgan bola uchun ayolga pensiyani hisoblashda bir yillik ish staji qo'shiladi.

Oilalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga qaratilgan barcha xizmatlar 1998-yildan beri sezilarli darajada yaxshilandi. Shu bois, 2002-yilda o'rtacha daromadli oila 1998-yilga nisbatan 2000 yevroga ko'proq hisob raqamiga ega. yangi yarim kunlik ish qonuni, unga ko'ra bolali ishlaydigan shaxslar ish haftasini qisqartirish huquqiga ega. Ular ish va oilaviy hayotni birlashtirishni osonlashtiradi. Bolalarni tarbiyalash uchun ta'til "ota-ona vaqti" deb nomlanadi va u ota va onaning bolaga birgalikda g'amxo'rlik qilish imkoniyatini beradi. Germaniyada maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalash uchun oilaga davlat yordami o'rtacha ish haqining 3 foizini tashkil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 -yil 28- yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. Manba: <https://lex.uz/docs/5841063>
2. **Abdurahmonov Q.X., Alimova D.S.** – *Ijtimoiy-iqtisodiy geografiya*– Toshkent: “O‘zbekiston”, 2020.
3. **Tojiboev N. va boshqalar.** – *Demografiya*– Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.

3-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARI

AGRAR SEKTOR MAHSULOTLARI YETISHTIRISH JARAYONLARINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

N.N.Ibragimov Qarshi davlat texnika universiteti i.f.f.d.dotsenti

Bugungi kunda ko'pgina mamlakatlar sharoitida hayot sifati asosiy standarti qilib belgilangan iste'mol savatini optimallashtirish modeliga asoslangan aholining sog'lom ovqatlanish sohasidagi zamonaviy siyosatini o'zgartirish usullari qarab chiqiladi. Ma'lumki, «sog'lom ovqatlanish sohasidagi oziq-ovqat savatini optimallashtirish sxemalari yordamida beriladigan tibbiyot fani tavsiyalari iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi¹⁵²».

Rivojlangan mamlakatlar tajribasiga qarasak, «oziq-ovqat sifati mehnat resurslarini qayta ishlovchi va aholi salomatligiga ta'sir qiluvchi tartibga soluvchi eng muhim omil deb tan olingan. 1970 -yillardan boshlab, bu mamlakatlarda yurak qon tomir kasalliklaridan o'limning kamayishi tibbiy xizmat sifatining yaxshilanishi tufayli emas, balki asosan yangi kasalliklarning oldini olish natijasi sifatida kuzatilgan. Bu davrda hukumatlar o'z faoliyatida to'yingan yog'lar va osh tuzini ortiqcha iste'mol qilish natijasida kelib chiqadigan arterial gipertoniya xavfini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar o'tkazishni boshlashgan edi. Bugungi kunda Yevropada ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklar ularning umumiy miqdorining 41 foizini tashkil qiladi. Agar oxirgi o'n uch yil ichida bo'lsa G'arbda yurak -qon tomir kasalligi tufayli o'lim yarmiga kamaygan bo'lsa, Rossiyada u jadal o'sdi va hozir rivojlangan mamlakatlarga qaraganda 3-5 baravar yuqori; O'lim darajasi past bo'lgan mamlakatlarda ovqatlanish sifati muammosi fuqarolik jamiyatlari diqqat markazida bo'lib, ular sog'lom ovqatlanish institutlari shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi»¹⁵³.

Jamiyatda ovqatlanish sifati to'g'risida keng muhokama yo'qligi iqtisodchilar tomonidan ushbu sog'liq bilan bog'lik muammoga yetarli darajada e'tibor qaratilmayotganligi bilan izohlanadi. Sog'liq uchun xavfli bo'lgan transyog'larning ko'p iste'mol qilish muammosi iqtisodchilar e'tiboridan chetda qolmoqda. Qo'shma Shtatlarda erta o'limning 10 dan 19% gacha qismining oldini olish transyog'lar iste'molini kamaytirish hisobiga amalga oshirish mumkin ekanligini ko'rsatdi. Uchinchidan, mamlakatimizda sog'lom ovqatlanish muammolar bo'yicha iqtisodiy tadqiqotlar uslubiy bazasi yaxshi rivojlanmagan. To'rtinchidan, alimentar bog'liq

¹⁵² B.V.Korneychuk. Optimizatsiya produktovoy korzini: vzaimosvyaz ekonomicheskix i meditsinskix faktorov // Sankt-Peterburgskiy filial Natsionalnogo issledovatel'skogo universiteta «Visshaya shkola ekonomiki» 2017g. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29453182>

¹⁵³ Zaytseva L. V. Transizomeri - chuma XXI veka. Maslojirovaya promishlennost. №3. Str. 18-21.

kasalliklar ko‘pincha aholi sog‘lig‘ini saqlashning eng muhim omillari ro‘yxatiga kiritilmagan. Shunday qilib, Abel Aganbegyan o‘limni kamaytirish uchun maqsadli-dasturiy yondashib, qon aylanish tizimi kasalliklari, onkologiya, shikastlanishlar, avtohalokatlar, ichkilikbozlik va chekish bilan kurashish bo‘yicha oltita maqsadli dasturni taklif qilgan.

Inson organizmi uchun bir sutkada n xil $A_1, A_2, \dots, A_n$ ozuqa moddalari kerak bo‘lsin, jumladan bir sutkada A_1 ozuqa moddasidan kamida b_1 miqdorda bo‘lib, a_1 miqdordan oshib ketmasin, A_2 ozuqa moddasidan b_2 miqdorda bo‘lib, a_2 miqdordan oshib ketmasin va hokazo, A_n ozuqadan b_n miqdorda bo‘lib, a_n miqdordan oshib ketmasin va ularni m ta $B_1, B_2, \dots, B_m$ mahsulotlar tarkibidan olish mumkin bo‘lsin. Har bir B_i mahsulot tarkibidagi A_j ozuqa moddasining miqdori a_{ij} birlikni tashkil qilsin.

	A_1	A_2	...	A_n	Mahsulot bahosi
B_1	c_{11}	c_{12}		c_{1n}	p_1
B_2	c_{21}	c_{22}		c_{2n}	p_2
...					...
B_m	c_{m1}	c_{m2}		c_{mn}	p_m
Ozuqa moddasining maksimal meyori	b_1	b_2		b_n	
Ozuqa moddasining minimal meyori	a_1	a_2		a_n	

Masalaning iqtisodiy ma’nosi: iste’mol savatiga qanday mahsulotlardan qancha miqdorda kiritish kerakki, natijada:

a) inson organizmi qabul qiladigan turli ozuqa moddasining miqdori belgilangan minimal miqdordan kam va maksimal miqdordan ko‘p bo‘lmasin;

b) iste’mol savatining umumiy bahosi eng kam bo‘lsin.

U holda masalaning a) sharti quyidagi tengsizliklar sistemasi orqali ifodalanadi:

$$\begin{cases} a_1 \leq c_{11}x_1 + c_{21}x_2 + \dots + c_{m1}x_m \leq b_1 \\ a_2 \leq c_{12}x_1 + c_{22}x_2 + \dots + c_{m2}x_m \leq b_2 \\ \dots \\ \dots \\ a_n \leq c_{1n}x_1 + c_{2n}x_2 + \dots + c_{mn}x_m \leq b_n \end{cases}$$

Masalaning iqtisodiy ma'nosiga ko'ra, undagi noma'lumlar manfiy bo'la olmaydi, ya'ni: $x_i \geq 0, \quad (i = \overline{1, m})$.

Masalaning b) sharti uning maqsadini ifodalaydi. Demak, masalaning maqsadi iste'mol savatiga kiritiladigan mahsulotlarning umumiy bahosini minimallashtirishdan iborat bo'lib, uni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$P = p_1x_1 + p_2x_2 + \dots + p_mx_m \rightarrow \min$$

Shunday qilib, iste'mol savati masalasining matematik modeli quyidagi ko'rinishda bo'ladi

$$P = p_1x_1 + p_2x_2 + \dots + p_mx_m \rightarrow \min$$

[illegible]

$$x_1, x_2, \dots, x_m \geq 0.$$

Birinchi qadamda bir qator aniq vazifalarni hal qilish zarur: amalda har bir foydali ozuqaning chegaraviy qiymatlari a_i va b_i lar davlat, jamoat tashkilotlari, ishlab chiqaruvchilar va tibbiyot muassasalarining oʻzaro hamkorligi jarayonida oʻrnatiladi. Ushbu oʻzaro hamkorlik jarayoni oʻziga xos institutsional xarakterga ega boʻlib, har bir mamlakat uchun farq qiladi.

HUDUDLARNI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI TADQIQ ETISHDA EKONOMETRIK MODELLARDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI

Muhammadiyeva Yulduz Yusupovna
Qarshi davlat texnika universiteti assistenti

Kirish. Hududni rivojlantirish, bir tomondan, jamiyatni obyektiv tarzda rivojlanishi bilan, jumladan, tabiatning talablarini doimo oʻsib borish qonuni bilan uzviy bogʻliqdir. Shu nuqtayi nazardan, hududni rivojlantirish ijti- moy-iqtisodiy mohiyatiga egadir. Ikkinchi tomondan, insonni tabiatga antropogen taʼsiri atrofmuhitga salbiy taʼsir koʻrsatishga olib keladi, yaʼni hududni rivojlantirish ekologik mohiyatga ham egadir.

Ekonometrik modellashirishda Panel ma'lumotlari aynan vaqtli qatorlarda yoki aynan fazoviy ma'lumot- larda aniqlanmaydigan ta'sirlarni yanada yaqqol aniqlash va o'lchash imkoniyatini hosil qiladi;

Panel ma'lumotlar modellari umumiy nuqtayi nazardan quyidagicha ifodalanadi;

- Panel ma'lumotlar xususiyatlari, Panel ma'lumotlar turlari¹;
- o'zgaruvchilar turlari (umumiy, o'zgaruvchanlik ichida va o'rtasida) ;
- Panel ma'lumotlar modellari (Pooled OLS estimator(POLSE), First differences estimator (FDE), Fixed effects estimator(FEE), Random effects estimator(REE));
- baholovchi xususiyatlari (mustahkamlik va samaradorlik) ;
- bog'liqliklar (birlashtirilgan OLS o'rtasida, belgilangan hodisalar, dastlabki farqlar, tasodifiy hodisalar);
- modellarni tanlash uchun testlar (Breusch-Pagan LM Hausman testi)².
- Panel ma'lumotlarining xususiyatlari.

Panel ma'lumotlari individual xatti-harakatlar to'g'risida ma'lumot beradi, ular ham kesma, ham vaqt seri- yasi o'lchovlariga ega. Panel ma'lumotlari T muntazam vaqt oralig'ini, N ta kuzatuvlarni o'z ichiga oladi. Panel ma'lumotlari tenglamalarda IT birgalikda qo'llaniladi.

Panel ma'lumotlarning quyidagi turlari mavjud:

Qisqa Panel: ko'p omillar va bir necha vaqt oralig'i. Uzoq Panel: ko'p vaqt oralig'i va kam sonli omillar.

Ikkalasi birgalikda: ko'p vaqt davrlari va ko'plab omillar.Panel ma'lumotlari va o'zgaruvchilar.

Turli xil regressorlar x_{it} , vaqtli o'zgarmas regressorlar $x_{it} = x_i$ barcha t vaqtli ko'rsatkichlari uchun, o'zgarmas

omilli regressorlar $x_{it} = x_t$ barcha i omilli ko'rsatkichlar uchun ifodalanadi.

Pooled OLS estimator (POLSE)- parametrlarni baholash uchun o'zgaruvchilar o'rtasidagi va ichidagi o'zgarishlardan foydalanadi. Shuningdek, i omil va t vaqt bo'yicha ma'lumotlari asosida regressiya hosil qilinadi. Bu Panel ma'lumotlarning eng cheklangan modeli bo'lib, adabiyotda ko'p ishlatilmaydi.

Unga ko'ra, Pooled OLS estimator model ko'rinishi quyidagicha aks etadi.

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{2it} + u_{it} \quad (1), \quad i=1 \dots N, \quad t=1 \dots T, \quad NT \text{ (1) kuzatuvlar soni.}$$

First differences estimator (FDE) – statistik va ekonometrik modellashirishda birinchi farq (FDE) baholov- chisi Panel ma'lumotlari bilan o'tkazib yuborilgan o'zgaruvchilar muammosini hal qilish uchun ishlatiladigan baholovchi hisoblanadi.

Birinchi tartibli differentsiyalashda har bir omil uchun bir davrdagi o'zgarishlarni ifodlaydi. Individual o'ziga xos ta'sir har bir individualga xos bo'lgan kuzatilmagan omillardir.

Unga ko'ra, First differences estimator (FDE) noconstant va First differences estimator (FDE) constant modellari quyidagi ko'rinishda namoyon bo'ladi.

(FDE) noconstant – $\Delta y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{1it} + \beta_2 \Delta x_{2it}$ (2) va (FDE) constant – $\Delta y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{1it} + \beta_2 \Delta x_{2it} + u_{it}$ (3).

Yoki $y_{it} - y_{i(t-1)} = \beta_0 + \beta_1(x_{1it} - x_{1i(t-1)}) + \beta_2(x_{2it} - x_{2i(t-1)}) + (u_{it} + u_{i(t-1)})$ (4)

OLS (Oddiy kichik kvadratlar) bo'yicha bir davrdagi o'zgarishlar, bog'liq bo'lgan o'zgaruvchining mustaqil o'zgaruvchilardagi bir davrdagi o'zgarishlariga bog'liq.

Kuzatuvlar soni: $N(T-1)$ (birinchi davr farq tufayli mavjud bo'lmagan). Shuningdek, o'ziga xos ai individual effektlar bekor qilinadi. O'zgarimas vaqtli o'zgaruvchilar modeldan chiqariladi va ularning koeffitsiyentlariga ega emas.

Fixed effects estimator (FEE) — bu model parametrlari qat'iy yoki tasodifiy bo'lmagan miqdorlar bo'lgan statistik model.

Tasodifiy effektlar modellarida bu shaxslar orasida doimiy bo'lgan o'zgaruvchilar, yoshi, jinsi yoki etnik kelib chiqishi kabi bu o'zgaruvchilar vaqt o'tishi bilan doimiy tezlikda o'zgarimasligi yoki o'zgarishi ifodalanadi.

Vaqtli o'rtacha ko'rsatkichlari (vaqt bo'yicha o'rtachalarni olish):

$$\bar{y} = \beta_0 + \beta_1 \bar{x}_{1i} + \beta_2 \bar{x}_{2i} + \bar{a}_i + \bar{u}_i \quad (5)$$

Panel ma'lumotlari modelidan vaqtli o'rtacha ko'rsatkichlari modeli ayrilgandan keyin tenglama quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi.

Fixed effects estimator (FEE) o'zgarimas effektlar (vaqtni kamaytiruvchi o'zgaruvchilardan foydalanadi) quyidagi ko'rinishda ifodalanadi:

$$y_{it} - \bar{y} = \beta_1 (x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2 (x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} - \bar{u}_i) \quad (6)$$

Fixed effects versiyasi va birinchi tartibli differentsial baholovchilari ikkita vaqtli davrda bir xil ifodalanadi: (T=2) bo'lganda.

Random effects estimator(REE) — statistikada tasodifiy ta'sirlar modeli yoki dispersiya komponentlari modeli deb ham ataladi. Bu model parametrlari tasodifiy o'zgaruvchilar bo'lgan statistik model hisoblanadi.

Xulosa Mamlakatimiz hudularini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asosi sifatida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etsa, tadqiqot obyekti sifatida esa aniq bir viloyatning shahar va tumanlarining ijti- moiy-

iqtisodiy rivojlanishi olinishi talab etiladi. Tadqiqotda tanlanma to'plam bilan ishlash maqsadga muvofiqdir. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda, statistik bazada kelib chiqqan holda agar panel ma'lumotlaridan foydalaniladigan bo'lsa OLS, Pooled OLS estimator, FEE hamda REE modellardan foydalanish, modellarni tanlash uchun esa Breusch-Pagan LM testi, Hausman testlarni o'tkazish samaraliroq hisoblanadi.

XORIJIY TO'G'RIDAN TO'G'RI INVESTITSİYALAR, PUL MASSASI VA BANDLIKNING TOSHKENT SHAHRI YALPI HUDUDİY MAHSULOTI O'SISHIGA TA'SIRI: 2011–2024-YILLAR UCHUN EMPIRIK TAHLIL

Raximov Z.T., -Ma'mun universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrası dotsenti, PhD

Kalit so'zlar: Xorijiy to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar (FDI), pul massasi (M2), bandlik, yalpi hududiy mahsulot(YaHM), log-differensiya, HAC, Eng kichik kvadratlar usuli (EKK).

Annotatsiya

Ushbu maqola Toshkent shahri 2011–2024 yillar davomida YaHM o'sishining qisqa muddatli drayverlarini empirik baholaydi. Bog'liq o'zgaruvchi sifatida YaHMning log-differensiyasi ($d_{\ln\_YAHM}$) olinadi; mustaqil o'zgaruvchilar sifatida esa Xorijiy to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar ($d_{\ln\_FDI}$), pul massasi ($d_{\ln\_M2}$) va bandlik ($d_{\ln\_Bandlik}$) larning log differensiyasi tanlangan.

Baholash eng kichik kvadratlar usuli (EKK) da bajarildi, standart xatolar esa **HAC/Newey–West** bo'yicha robustlashtirildi, koeffitsiyentlar o'zgarishidan, SE, t va p qiymatlari avtokorrelyatsiya va geteroskedastiklikka barqarorlashtirildi. Model umumiy ahamiyatli ($F(3,10)=5.95$, $p=0.0135$); $R^2=0.669$. Xorijiy to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar (FDI) va pul massasi (M2) o'sishi YaHM o'sishi bilan ijobiy bog'liq.

Natijalar iqtisodiy siyosat uchun shuni anglatadiki, Xorijiy to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar FDI'ni sifat jihatidan oshirish va pul massasi (M2) likvidligini muvozanatli yo'naltirish YaHM o'sishni rag'batlantirishi mumkin.

Kirish va adabiyotlar sharhi

So'nggi yillarda Toshkent shahri O'zbekiston iqtisodiyotining eng yirik lokomotiviga aylandi. Urbanizatsiya, infratuzilma, xizmatlar sektori va sanoatning diversifikatsiyasi fonida xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI), pul-kredit sharoitlari (M2 kabi likvidlik ko'rsatkichlari) real sektor faolligi bilan uzviy bog'lanmoqda. Shahar kontekstida qisqa muddatli o'sish drayverlarini empirik ajratib ko'rsatish iqtisodiy siyosat qarorlari sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI) va o'sish bo'yicha klassik ishlar FDI'ning o'sishga ijobiy hissa qo'shishini, ayniqsa texnologiya transferi kanali orqali, lekin bu ta'sir shartli ekanini ko'rsatadi: mezbon mamlakatda yetarli inson kapitali bo'lsa (*Borensztein, De Gregorio va Lee, 1998*) va moliyaviy bozorlari rivojlangan bo'lsa (*Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan va Sayek, 2004*), ijobiy effekt kuchayadi. Shuningdek, qat'iy endogenlik nazorati qo'llangan ishlar ayrim kesimlarda FDI ta'sirining zaif yoki noaniq ekanini ko'rsatadi (*Carkovic va Levine, 2005*) — demak kontekst, o'lchov va metodga sezgirlilik yuqori.

Pul-kredit transmissiyasi adabiyotida foiz stavkasi va likvidlik kanallari orqali monetar shoklar real iqtisodiyotga ta'sir qilishi isbotlangan: federal funds stavkasi kabi siyosiy ko'rsatkichlar kelgusi real o'zgaruvchilar haqida informativ (*Bernanke va Blinder, 1992*); strukturaviy VAR/DSGE ishlarida esa ijobiy monetar impulse'lar qisqa muddatda ishlab chiqarish va bandlikni oshiradi (*Christiano, Eichenbaum va Evans, 1999; 2005*). Shu nuqtai nazardan M2 o'sishi, rejim va institutlarga bog'liq bo'lsa-da, qisqa muddatli talab va likvidlik sharoitlarining proksisi sifatida ishlatiladi.

O'sish–bandlik bog'liqligi odatda Okun qonuni bilan izohlanadi: qisqa muddatda real ishlab chiqarish tebranishlari bandlik/ishsizlikka sezilarli ta'sir qiladi. Keng qamrovli tadqiqotlar bu munosabat ko'p rivojlangan mamlakatlarda barqaror ekanini, lekin koeffitsiyent darajasi va siklga sezgirligi vaqt va mamlakatlar bo'yicha farqlanishini ko'rsatadi (*Ball, Leigh va Loungani, 2013; 2017*). Bu ramka shahar darajasida ham mehnat bozori ko'rsatkichlarini talqin qilishda foydali (masalan, “jobless growth” davrlarida koeffitsiyentlar o'zgarishi).

Shu asosda, ushbu maqola Toshkent shahrida 2011–2024 yillarda YaHM o'sishini ($d_{\ln}$) FDI, M2 va bandlik log-farqlari orqali qisqa muddatli (yilma-yil) dinamika doirasida baholaydi. Log-differensiya yondashuvi trend va nostatsionarlik muammolarini yumshatadi hamda koeffitsiyentlarni foiz punktlarida talqin qilish imkonini beradi.

Ma'lumotlar va metodologiya

Ma'lumotlar O'zbekiston Milliy Statistika Qo'mitasi bazasidan olingan bo'lib 2011–2024 yillar bo'yicha yillik qatorlardan iborat ($T=14$). Bog'liq o'zgaruvchi — YaHMning log-differensiyasi $d_{\ln}(YA_{HM})$. Mustaqil o'zgaruvchilar: $d_{\ln}(FDI)$, $d_{\ln}(M2)$ va $d_{\ln}(Bandlik)$. M2 milliy ko'rsatkich bo'lib, barcha hududlar uchun bir xil; bandlik shaharga xos. Baholash EKK orqali bajarildi va standart xatolar HAC/Newey–West (Bartlett kernel, bandwidth=1) bilan robustlashtirildi.

Model quyidagicha:

$$d_{\ln}(YA_{HM})_t = b_0 + b_1 d_{\ln}(FDI)_t + b_2 d_{\ln}(M2)_t + b_3 d_{\ln}(Employment)_t + \varepsilon_t.$$

Model talqini esa quyidagicha bo'ladi:

$d_{\ln}(FDI) = 0.10$ (FDI 10% o'sish) bo'lsa, $d_{\ln}(YAHM)$ ta'siri $\beta_1 \times 0.10$ foiz punktga teng.

Natijalar va muhokama

Umuman olib qaralganda model sifat ko'rsatkichlari yaxshi va statistik jihatdan ahamiyatli ko'rinyapdi:

- $F(3,10)=5.95$, $p=0.0135$; F statistika qiymati kritik oraliqqa to'g'ri kelmaganligi uchun regressiya tenglamasi umumiy holda ahamiyatli,
- $R^2=0.669$, Bu natija model izohlovchi omillar tomonidan bog'liq o'zgaruvchining 66,9% variatsiyasi tushuntirilishini ko'rsatadi,
- $Durbin-Watson \approx 2.12$ ga teng bo'lgani uchun jiddiy avtokorrelyatsiya belgisi yo'q,
- 95% ishonch oralig'ida t-statistika qiymatlarining barchasi kritik oraliqqa (-1.96;1.96) to'g'ri kelmaganligi uchun barcha koeffitsiyentlar 0 dan sezilarli darajada farqli deb xulosa qilishimiz mumkin.

O'zgaruvchi	Koeff.	SE (HAC)	t	p
Intercept	0.141292	0.025047	5.641	0.0002
$d_{\ln} FDI$	0.079841	0.023522	3.394	0.0068
$d_{\ln} M2$	0.307966	0.095177	3.236	0.0089
$d_{\ln} Employment$	-1.17697	0.340148	-3.46	0.0061

Model natijalarini quyidagicha talqin qilishimiz mumkin:

$$d_{\ln} (\widehat{YaHM})_t = 0.14 + 0.08 d_{\ln} (FDI)_t + 0.3 d_{\ln} (M2)_t - 1.18 d_{\ln} (Employment)_t.$$

FDI koeffitsiyenti 0.0798 — FDI 10% o'sganda YaHM o'sishi ~0.80 pp yuqori ($p<0.01$).

M2 koeffitsiyenti 0.308 — M2 10% o'sganda YaHM o'sishi ~3.08 pp ($p<0.01$).

Bandlik koeffitsiyenti -1.177 — bandlik 1% o'sganda YaHM o'sishi ~1.18 pp ga qisqaradi ($p<0.01$).

Bu FDI va likvidlikning qisqa muddatli rag'batlantiruvchi rolini, ammo bandlik o'sishida mehnat unumdorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa va iqtisodiy siyosat bo'yicha takliflar

Empirik natijalar Toshkent shahrida **qisqa muddatli o'sish** asosan **FDI** va **M2** kengayishiga sezgir ekanini, **bandlikdagi** oddiy o'sish esa o'sishni pasaytirishi mumkinligini ko'rsatdi. Bu, qisqa muddatda, ish o'rinlari asosan **past unumli**

segmentlarda ko‘payishi yoki kapital chuqurlashuvi yetarli bo‘lmasligi bilan izohlanadi. Baholash **HAC (Newey–West)** bilan robust bo‘lib, koeffitsiyentlarning belgisi va kattaligi sezgirdir.

1. **FDI’ni “sifat” bo‘yicha filtrlash.** Imtiyozlarni (soliq,yer,infratuzilma) **texnologiya transferi, yuqori qo‘shilgan qiymat, eksport va mahalliy yetkazib beruvchilar** bilan bog‘liq shartlarga bog‘lash va investorlar uchun qulayliklar tashkil qilib berish.

2. **Ma’lum tarmoqlarga ustivorlik berish.** IT-xizmatlari, farmatsevtika, elektrotexnika, logistika va yuqori qiymatli agrosanoat kabi **mehnat unumdorligi baland** tarmoqlarga ustuvorlik berish;

3. **Likvidlikni muvozanatli boshqarish (M2).** Qisqa muddatda o‘shishni qo‘llab-quvvatlash uchun moliyalashtirish kanallarini ochiq tutish, lekin **inflyatsion risk** va aktivlar narxi shoklarini jilovlash. Kredit o‘shishini **ishlab chiqarishga yo‘naltirish.**

4. **Bandlik va mehnat unumdorligi.** Bandlik siyosatini tajriba orttirish bilan bog‘lash: dual ta’lim, qisqa kurslar, kompaniyalar ichida treninglar uchun grantlar ajratish. Ishlab chiqarishda **kapital chuqurlashuvi** (avtomatlashtirish, energiya samaradorligi) bo‘yicha moliyalashtirish liniyalari tashkil etish.

5. **Mehnat bozorida rasmiylik ulushini oshirish.** Norasmiy sektordan chiqishni ta’minlaydigan **soddalashtirilgan soliqqa tortish siyosati yuritish;** bunda ish sifati va unumdorlik ko‘tariladi.

6. **Shahar infratuzilmasi.** Logistika, elektr ta’minoti, raqamli infratuzilma va jamoat transporti — FDI va yirik loyihalarning real ishlashi uchun shart. **Transport-kechikishlar va energiya uzilishlarini** qisqartirish FDI ta’sirini orttiradi.

7. **Monitoring va nazorat.** Faqat FDI hajmini emas, **maoshlar, eksport, mahalliy xarid ulushi** kabi sifat ko‘rsatkichlarini ham kuzatish. M2 ta’siri uchun **sektorlar bo‘yicha kredit** oqimlari va **ishlab chiqarish/servisga** ulushini alohida monitoring qilish.

Shuning bilan birga yuqoridagi tadbirlarni amalga oshirish jarayonida quyidagi risklarni unutmaslik kerak:

➤ **M2 ortishi** inflyatsiya va aktivlar “qizishi”: **inflyatsion maqsad** va choralalar bilan muvofiqlashtirish.

➤ **Mahalliy bog‘lanmasiz FDI:** mahalliy **ta’minot zanjiri** dasturlari va klasterlashtirish bilan buni oldini olish. (masalan detallar import, tayyor mahsulot eksport qilinishi)

➤ **Ishshizlik ortish** xavfi: bandlik o‘shishini **mehnat unumdorligi** ko‘rsatkichlari bilan birga KPI sifatida belgilash.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak Toshkent shahrida barqaror o‘shish — **sifatli FDI + maqsadli likvidlik + unumdorlikga asoslangan bandlik** kombinatsiyasi bilan

ta'minlanishi mumkin. Shu paket iqtisodiy siyosat natijani nafaqat tez, balki **barqaror va inklyuziv** qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori PQ-4300. 29-aprel 2019 yil. *Respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.*
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni O'RQ-598. 25-dekabr 2019 yil. *Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida.*
3. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of International Economics*, 64(1), 89–112.
4. Ball, L., Leigh, D., & Loungani, P. (2013). Okun's Law: Fit at Fifty? NBER Working Paper 18668.
5. Bernanke, B. S., & Blinder, A. S. (1992). The Federal Funds Rate and the Channels of Monetary Transmission. *American Economic Review*, 82(4), 901–921.
6. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115–135.
7. Carkovic, M., & Levine, R. (2005). Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? In Moran et al. (eds.), Brookings Institution.
8. Christiano, L. J., Eichenbaum, M., & Evans, C. L. (1999). Monetary Policy Shocks: What Have We Learned and to What End? In J. B. Taylor & M. Woodford (eds.), *Handbook of Macroeconomics*, Vol. 1A.
9. Christiano, L. J., Eichenbaum, M., & Evans, C. L. (2005). Nominal Rigidities and the Dynamic Effects of a Shock to Monetary Policy. *Journal of Political Economy*, 113(1), 1–45.

MAMLAKAT EKSPORT SALOHIYATI OSHIRISH MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'NALISHLARI

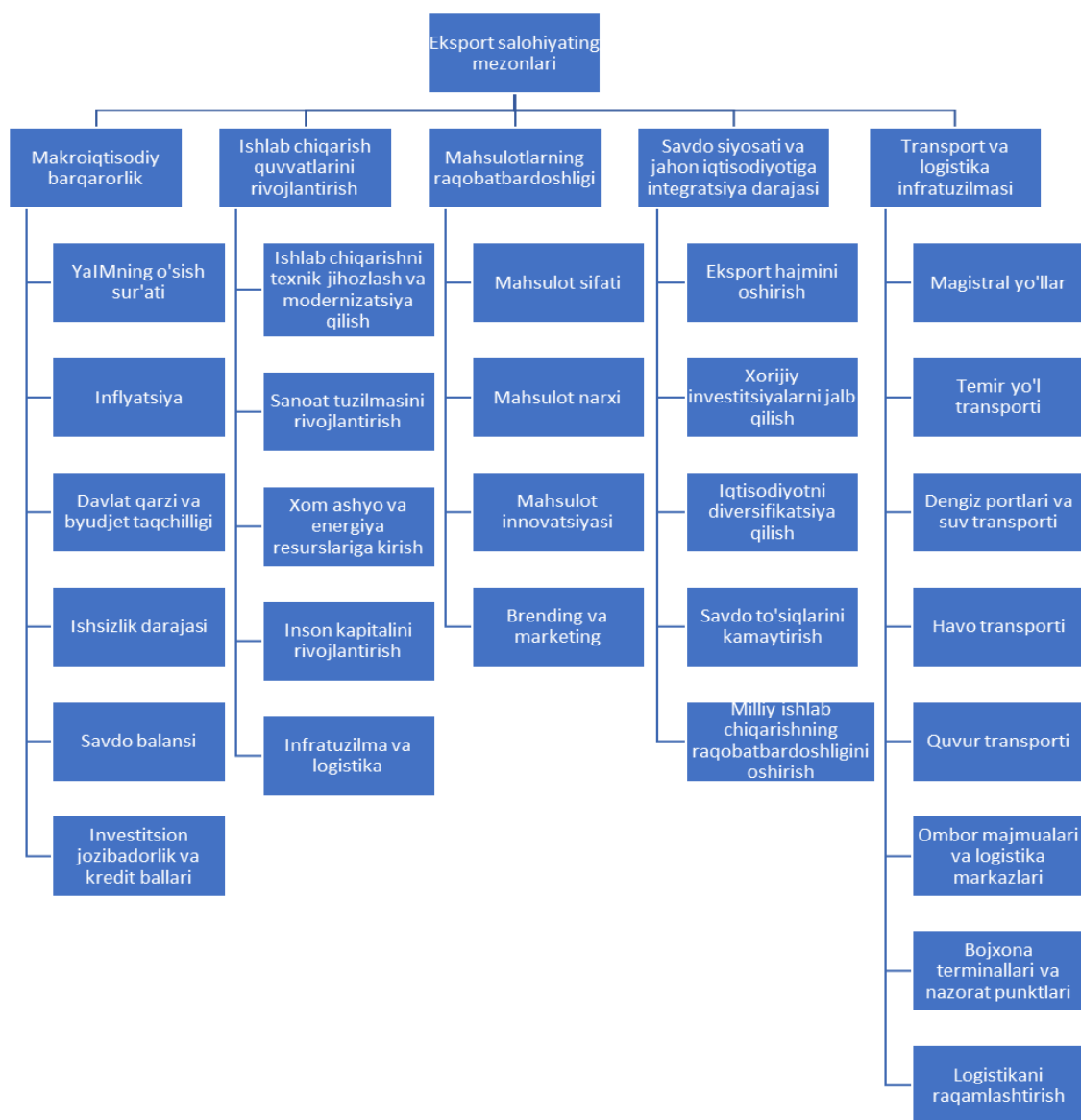
**Raximov T.J. Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD,
dotsent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakat eksport salohiyatining shakllanishi, uni amalga oshirish mezonlari va ko'rsatkichlaridan foydalanish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Eksport, eksport salohiyati, ko'rsatkich, mezon, tovar, xizmat.

Eksport salohiyati ko'rsatkichlari mamlakatning xalqaro bozorlarda raqobatbardosh tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotish qobiliyatini

baholash uchun ishlatiladigan o'lchov vositalaridir. Bu ko'rsatkichlar eksport faoliyatini yaxshilash uchun zaif tomonlarni aniqlash va iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Eksport mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning xalqaro chegaralar bo'ylab harakatlanishini aks ettiradi [1]. Shu orqali eksport qilish imkoniyatlari aniqlanadi. Shunday ekan, eksport salohiyatini oshirish algoritmi korxonalar va tarmoqlar raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan bo'lib, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratiladi [2]. Shu bilan birga, kichik korxonalarni eksport imkoniyatlarini qo'shilgan qiymat zanjirida ko'rib chiqish mumkin va bu esa diversifikatsiyaga yordam beradi [3].

1-rasm. Eksport salohiyating mezonlari.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Muallif ishlanmasi

Asosiy eksport salohiyati ko'rsatkichlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

I. Umumiy eksport ko'rsatkichlari:

1) Eksport hajmi (qiymat va natural ko'rinishda):

Ta'rifi: Ma'lum bir davr (yil, chorak va oy) davomida eksport qilingan tovarlar va xizmatlarning umumiy qiymati (AQSh dollari hisobida) va miqdori (tonna, dona va h.k.).

2) Eksportning YaIMdagi ulushi:

Ta'rifi: Eksportning yalpi ichki mahsulotga (YaIM) bo'lgan nisbati foizda ifodalanadi.

Signifikatsiyasi: Eksportning milliy iqtisodiyot uchun ahamiyati va tashqi savdoning iqtisodiy o'sishdagi rolini ko'rsatadi.

3) Eksport o'sish sur'ati:

Ta'rifi: Joriy davrdagi eksport hajmining o'tgan davrdagi eksport hajmiga nisbatan foizdagi o'sishi.

4) Eksport tarkibi (nomenklaturasi):

Ta'rifi: Eksport qilinayotgan tovar va xizmatlarning turi va ulushini ifodalovchi ko'rsatkich.

5) Eksport geografiyasi (bozorlar xilma-xilligi):

Ta'rifi: Eksport qilinayotgan mamlakatlar va mintaqalar ulushi, eksport yo'nalishlarining xilma-xilligini ko'rsatadi.

II. Eksport raqobatbardoshligi ko'rsatkichlari:

1) Eksport birlik qiymati (narx):

Ta'rifi: Eksport qilinayotgan tovar yoki xizmatning o'rtacha narxi, xalqaro bozorlardagi narxlar bilan solishtiriladi.

2) Eksport sifati ko'rsatkichlari:

Ta'rifi: Eksport mahsulotlarining xalqaro standartlar va sertifikatlarga mosligi, mahsulot sifati bo'yicha shikoyatlar soni.

3) Ishlab chiqarish xarajatlari:

Ta'rifi: Eksport mahsulotlarini ishlab chiqarish xarajatlari, uning tarkibiy qismlari, (ish haqi, xomashyo av energiya xarajatlari) va boshqalar.

4) Innovatsiyalar va texnologik rivojlanish darajasi:

Ta'rifi: Eksport mahsulotlarining innovatsionligi va yangi texnologiyalardan foydalanish darajasi.

5) Inson kapitalining sifati:

Ta'rifi: Ishchi kuchining malakasi, bilim darajasi, kasbiy ko'nikmalari va til bilish qobiliyati.

III. Eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichlari:

1) Eksportni moliyalashtirish imkoniyatlari:

Ta'rifi: Eksportchilarga kreditlar, kafolatlar va sug'urta xizmatlari bilan ta'minlanganligi.

2) Eksportni rag'batlantirish siyosati:

Ta'rifi: Eksportchilarga soliq imtiyozlari, subsidiyalar, ma'lumot xizmatlari, bozor tadqiqotlari va boshqa imtiyozlarning mavjudligi va samaradorligi.

3) Logistika va transport infratuzilmasi:

Ta'rifi: Eksport tovarlarini yetkazib berish tizimining samaradorligi, transport xarajatlari, vaqt va sifati.

4) Bojxona tartib-taomillari:

Ta'rifi: Bojxona rasmiylashtiruvining tezligi, soddaligi va shaffofligi.

IV. Tashqi iqtisodiy muhit ko'rsatkichlari:

1) Savdo siyosati:

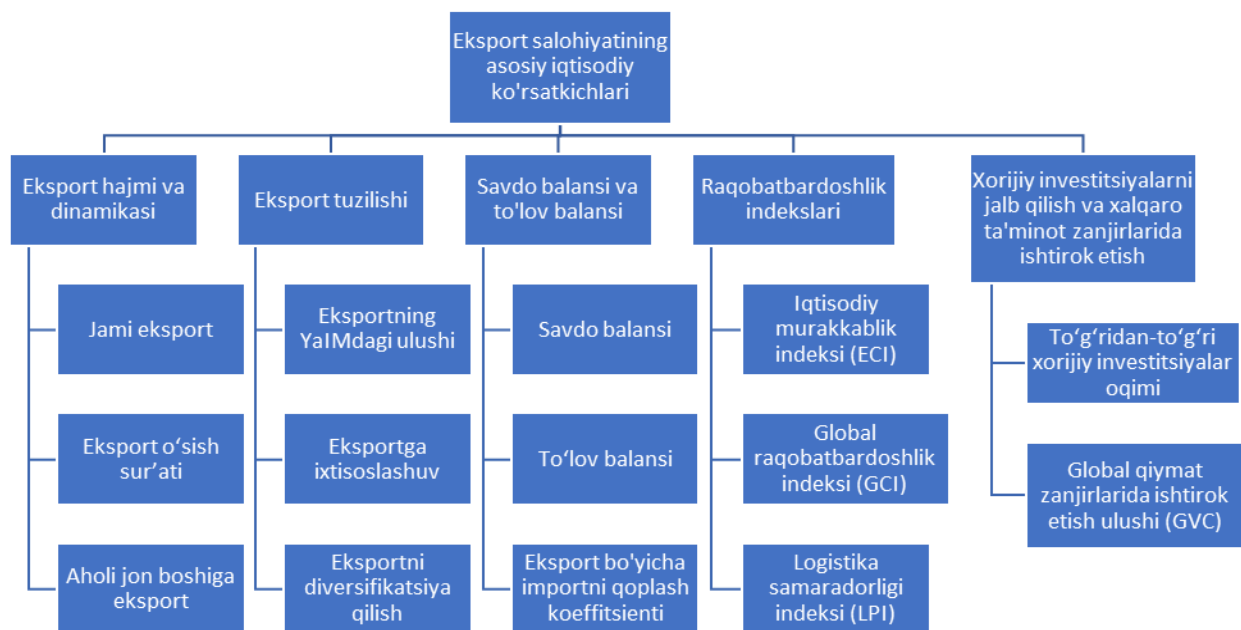
Ta'rifi: Tashqi savdo siyosatining erkinligi, savdo to'siqlari va tariflar darajasi.

2) Valyuta kursi:

Ta'rifi: Milliy valyuta kursining barqarorligi, valyuta almashinuv kursi.

3) Siyosiy va iqtisodiy barqarorlik:

Ta'rifi: Mamlakat ichidagi siyosiy va iqtisodiy vaziyatning barqarorligi, investitsiya muhiti.

2-rasm. Eksport salohiyatining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Muallif ishlanmasi

Shuningdek, mamlakat eksport salohiyatidan samarali foydalanish, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va global bozorda raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bu borada bir nechta mezon va ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish lozim:

I. Eksport salohiyati:

1) Eksport hajmi va dinamikasi:

mezon: Eksport hajmining o'sishi va barqarorligi.

ko'rsatkichlar: Yillik eksport hajmi, eksportning yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi, eksport o'sish sur'ati va turli tovarlar bo'yicha eksport hajmlari.

2) Eksport mahsulotlari nomenklaturasi:

mezon: Eksport tovarlarining diversifikatsiyasi (xilma-xilligi).

ko'rsatkichlar: Eksportda xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlar ulushi, yuqori qo'shimcha qiymatga ega tovarlar ulushi, yangi tovarlar va xizmatlar eksporti va innovatsion mahsulotlar eksporti.

3) Eksport geografiyasi:

mezon: Eksport bozorlarining diversifikatsiyasi (xilma-xilligi).

ko'rsatkichlar: Eksportning asosiy hamkor davlatlar ulushi, yangi bozorlarga kirish sur'ati va geografik hududlar bo'yicha eksport hajmlari.

II. Eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash infratuzilmasi:

1) Eksportni moliyalashtirish va sug'urtalash:

mezon: Eksportchilarga qulay moliyaviy xizmatlar ko'rsatish.

ko'rsatkichlar: Eksport kreditlarini olish imkoniyati, eksport sug'urtasi va kafolatlaridan foydalanish va eksportni qo'llab-quvvatlash fondlari mavjudligi.

2) Eksportni rag'batlantirish siyosati:

mezon: Eksportni qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi siyosat mavjudligi va samaradorligi.

ko'rsatkichlar: Eksport bojxona tariflari va soliq imtiyozlari, eksport subsidiyalari, eksportchilarni qo'llab-quvvatlash dasturlari hamda eksport tashkilotlarining ishlash samaradorligi.

3) Logistika va transport infratuzilmasi:

mezon: Eksport tovarlarining samarali va tezkor yetkazib berilishi.

ko'rsatkichlar: Transport xarajatlari, transport va logistika xizmatlari sifati, temir yo'llar, avtomobil yo'llari va port infratuzilmasi holati va logistika markazlari mavjudligi.

4) Bojxona tartib-taomillari:

mezon: Eksport jarayonlari soddaligi va shaffofligi.

ko'rsatkichlar: Bojxona rasmiylashtiruvi vaqti, bojxona tartib-taomillarining murakkabligi va bojxona xizmatlari samaradorligi.

5) Axborot-maslahat xizmatlari:

mezon: Eksportchilarni bozorlar hamda talablar va imkoniyatlar haqida ma'lumot bilan ta'minlash.

ko'rsatkichlar: Eksportga oid maslahat xizmatlarining mavjudligi va sifati, bozor tadqiqotlari va ma'lumotlar bazasidan foydalanish imkoniyati.

III. Raqobatbardoshlik omillari:

1) Mahsulot sifati va standartlarga muvofiqligi:

mezon: Eksport mahsulotlarining xalqaro sifat standartlariga mosligi.

ko'rsatkichlar: Sifat sertifikatlari va muvofiqlik deklaratsiyalari soni, mahsulotlar sifati va standartlariga rioya qilinishi.

2) Ishlab chiqarish xarajatlari:

mezon: Eksport mahsulotlarining raqobatbardosh narxda ishlab chiqarilishi.

ko'rsatkichlar: Ishlab chiqarish xarajatlari, ish haqi darajasi, energiya va xom ashyo xarajatlari.

3) Innovatsiya va texnologik rivojlanish:

mezon: Eksport mahsulotlari innovatsionligi va texnologiyalarga asoslanganligi.

ko'rsatkichlar: Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI) xarajatlari, patentlar soni va yangi texnologiyalarni joriy etish sur'ati.

4) Inson kapitali:

mezon: Malakali va raqobatbardosh ishchi kuchining mavjudligi.

ko'rsatkichlar: Ta'lim darajasi, kasbiy malaka va til bilish darajasi.

IV. Iqtisodiy va siyosiy barqarorlik:

1) Iqtisodiy barqarorlik:

mezon: Milliy valyuta kursi, inflatsiya darajasi va iqtisodiy o'sish sur'ati kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning barqarorligi.

ko'rsatkichlar: YaIM o'sishi, valyuta kursi o'zgarishi, inflyatsiya darajasi, deflyatsiya darajasi va milliy valyuta rezervlari.

2) Siyosiy barqarorlik:

mezon: Mamlakat ichidagi siyosiy vaziyatning barqarorligi, korrupsiya darajasi va qonun ustuvorligi.

ko'rsatkichlar: Korrupsiya darajasi indeksi, siyosiy barqarorlik indeksi va investitsion iqlim.

Xulosa shuki, ushbu ko'rsatkichlar eksport salohiyatini kompleks baholash uchun zarur bo'ladi. Bu ko'rsatkichlarni muntazam tahlil qilish, eksport faoliyatini

yaxshilash uchun strategiyalar ishlab chiqish va milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga imkon beradi. Ularni monitoring qilish va yaxshilash orqali mamlakat o'z eksport salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi va xalqaro bozorda munosib o'rin egallashi mumkin. Yuqorida keltirilgan mezon va ko'rsatkichlar eksport salohiyatidan samarali foydalanishni baholash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning muntazam ravishda tahlili va monitoringi, muammolarni aniqlash va iqtisodiy siyosatni takomillashtirish uchun zarur bo'ladi. Mamlakatning eksport salohiyatini mustahkamlash va uning raqobatbardoshligini oshirish uchun kompleks yondashuv, davlat, xususiy sektor va ilmiy doiralarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.wallstreetmojo.com/export/>
2. Potienko L.I. O privilechenii investitsiy v povыshenie eksportnogo potentsiala strany. // Vestnik FA, 4, 2006. - s. 130.
3. Tabata S. Observations on Changes in Russia's Comparative Advantage, 1994-2005 // Eurasian Geography and Economics. 2006. № 6 (47). С. 747–759.

MINTAQAVIY IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHNING ENTROPIYA MODELLARI

**Islamutdinov V.F., iqtisod fanlari doktori, UrDU iqtisod kafedrası professori
v.b., KFU Yelabuga filiali professori**

Annotatsiya. Maqolada mintaqalar iqtisodiyoti va iqtisodiy rivojlanishiga entropiya yondoshish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Mintaqalar uchun hisoblab chiqilishi mumkin bo'lgan entropiyaning asosiy va kichik turlari ko'rsatiladi. Entropiyadan foydalanish misollari mintaqalarni ishlab chiqish modellarini qurish uchun tasvirlangan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ekonometrik modellashtirish, entropiya, mintaq

Аннотация. В статье рассмотрены возможности энтропийного подхода к построению эконометрических моделей социально-экономического развития регионов. Показаны типы и подвиды энтропии, которые возможно рассчитать для регионов. Описаны примеры использования энтропии для построения моделей развития регионов.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, эконометрическое моделирование, энтропия, регион

Abstract. The article discusses the possibilities of an entropy approach to the construction of economy and economic development of the regions. The types and subspecies of entropy that can be calculated for regions are shown. Examples of use of entropy to build regions development models are described.

Keywords: socio-economic development, econometric modeling, entropy, region

Umuman olganda, har qanday mintaqa Yer sayyorasi yuzasining bir qismidir. Butun sayyora kabi, har qanday hudud materiya, energiya va axborot oqimlarining dinamik muvozanatida mavjud. Energiyaning (yoki negentropiya) asosiy manbai quyosh nuridir. Dastlab, energiyani aylantirish jarayonlari inson aralashuvisiz sodir bo'ladi, lekin har doim energiyaning kosmosga kam energiyali infraqizil nurlanish sifatida tarqalishi bilan yakunlanadi. Biroq, kimyoviy va biologik jarayonlar natijasida negentropiyaning juda kichik qismi materiya va ma'lum darajada ma'lumot sifatida saqlanadi.

Biz allaqachon maqolada mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarishga entropiya yondashuvini tasvirlab bergan edik (Islamutdinov, 2023).

Maqolada (Haukedal & Mylonas, 2023) keng qamrovli entropiya-negentropiya dialektikasi kontseptsiyasi tasvirlangan va dialektika, xususan, Gegelning salbiylik tushunchasi orqali entropiya (tizimning tartibsizlikka moyilligi) va negentropiya (tizimning tashkilotga moyilligi) o'rtasidagi munosabatni o'rganadigan kontseptsiyani ifodalaydi. Maqolada bu ikki tendentsiya shunchaki qarama-qarshilik emas, balki o'zaro bog'liq va doimiy o'zaro ta'sirda bo'lib, hayot va murakkab tizimlarning rivojlanishi va qo'llab-quvvatlanishiga yordam berishini ko'rsatadi. Mintaqa, shuningdek, murakkab tirik tizim bo'lib, unda entropiya va negentropiya o'rtasidagi dinamik muvozanat saqlanadi.

Shunday qilib, mintaqaviy boshqaruvning asosiy tamoyili ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarda, shuningdek, nomutanosiblik va rivojlanishning tartibsizligida ifodalangan entropiyaning barcha turlarini tartibga solishdir (1-jadval).

1-jadval – Entropiya turlari va ularning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri

Entropiya ning asosiy turi	Entropiyaning kichik turlari	Mohiyat	Tartibga solish usullari
Termodinamik entropiya	Atrof-muhit (iqlim o'zgarishi, ifloslanish)	Termodinamikaning ikkinchi qonunining muhitda namoyon bo'lishi	Tabiiy kapital va yashil innovatsiyalarga investitsiyalar orqali faqat barqarorlashtirish yoki qisman qisqartirish
	Ijtimoiy (ishsizlik,	Jamiyatda	Ijtimoiy innovatsiyalar va repressiv

	jinoyatchilik, migrantlar)	tartibsizlikning kuchayishi, jinoyatchilikning kuchayishi va hokazo.	apparatlar orqali barqarorlashtirish yoki kamaytirish
	Jismoniy (eskirish)	Jismoniy kapitalning funktsiyalarni yo'qotish	Amortizatsiya fondlari, yangilash va modernizatsiya qilish orqali barqarorlashtirish yoki kamaytirish
	Iqtisodiy (inflyatsiya, inqirozlar)	Pul o'z qiymatining bir qismini yo'qotadi	Iqtisodiy siyosatni barqarorlashtirish orqali barqarorlashtirish yoki kamaytirish
Axborot (statistik) entropiya	Strukturaviy entropiya (iqtisodiyotning tuzilishi)	Iqtisodiyotda alohida sohalar/tarmoqlar ulushini statistik taqsimlash	Kamaytirish korxonalarni majburiy tugatish yoki tabiiy bankrotlik orqali erishiladi. O'sish jismoniy kapitalga investitsiyalar orqali diversifikatsiya qilish orqali erishiladi.
	Fazoviy (makonaviy) entropiya (resurslarni taqsimlash)	Resurslarni (shu jumladan aholini) makonda (mintaqa ichida) bir xil taqsimlash	Deyarli hech qanday tartibga solish yo'q. Tabiiy resurslarni taqsimlash oldindan belgilangan. Aholining taqsimlanishi periferiyadan markazga migratsiya tufayli tabiiy ravishda o'zgaradi. Diktaturalarda aholini ko'chirish majburiy ravishda amalga oshiriladi.
	Kelajak entropiyasi (noaniqlik va innovatsiya)	Kelajakda iqtisodiy rivojlanish variantlari sonini ifodalaydi	Qisqartirish istalmagan, ammo markaziy hukumat tomonidan tashqi nazorat orqali, masalan, soliq tushumlarini musodara qilish orqali erishish mumkin. O'sish innovatsiyalarni yaratish va joriy etish orqali erishiladi.

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, mintaqaviy rivojlanish uchun entropiyaning asosiy turlari (termodinamik va axborot) o'rtasidagi asosiy farq tartibga solish yo'nalishida yotadi: agar termodinamik entropiyaning kichik turlarini aniq barqarorlashtirish kerak yoki ularni kamaytirishga harakat qilish kerak, mintaqaviy rivojlanish maqsadlarida axborot entropiyasining kichik turlari ham kamayish, ham ongli ravishda oshirish mumkin.

Entropiyaning barcha turlari va kichik turlarini tartibga solish uchun negentropiya zaxiralari talab qilinadi, ya'ni kapitalning har xil turlari va shakllari: tabiiy, insoniy, jismoniy, moliyaviy, intellektual va ijtimoiy (Islamutdinov, 2025).

Ushbu kapitalning bir qismi dastlab mintaqada joylashgan: tabiiy (minerallar), inson (mahalliy aholi) va ijtimoiy (institutlar, tarmoqlar va jamoalar). Mintaqaga boshqa kapital turlarni boshqa hududlardan o'tkazilishi mumkin: moliyaviy (xususiy va davlat mablag'lari), jismoniy (real kapitalga investitsiyalar), intellektual (texnologiya va patentlar) va insoniy (migrantlar, ko'chmanchilar va "ishlab chiquvchilar").

Shunga ko'ra, mintaqaviy rivojlanishning ekonometrik modellarini qurish mumkin, bunda modellarni qurish uchun entropiyani hisoblash formulasi asos bo'ladi:

$$H(X) = -\sum_{i=1}^n p_i \log_2(p_i), \quad (1)$$

qaerda p_i - mintaqaning ma'lum bir entropiya turidagi i mikroholatining ehtimoli.

Mintaqaviy rivojlanishning entropiya modelini ishlab chiqadigan ishlarga misol qilib (Suxorukov & Sukhorukova, 2021) ishni keltirish mumkin, bunda strukturaviy entropiya sanoat tuzilmasining torayishi va mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiyotida sinergik imkoniyatlarning yo'qolishini tasvirlash uchun ishlatiladi.

Tadqiqotda (Antonietti & Burlina, 2023) kelajak (imkoniyatlar) entropiyasi darajasi va Italiya mintaqalarining iqtisodiy murakkabligi o'rtasidagi munosabatni o'rganib chiqdi. Maqola shuni ko'rsatadiki, mintaqadagi iqtisodiy murakkablikning yuqori darajasi ushbu mintaqadagi kelajak (imkoniyatlar) entropiyasining o'rtacha darajasi yuqoriligi bilan izohlanadi. Yana bir misol - sanoat va mintaqaviy ixtisoslashuvning fazoviy (makonaviy) taqsimotini tahlil qilish uchun entropiya o'lchovlaridan foydalanishni o'rganadigan maqola (Cutrini, 2008).

Mualliflar ko'pincha tizimli yoki fazoviy (makonaviy) kabi mintaqalarni taqqoslash uchun oddiyroq entropiyalardan foydalanishni afzal ko'radilar. Bu modelni qurish uchun tegishli ma'lumotlarning mavjudligi bilan bog'liq. Biroq, entropiyani modellashtirishning eng katta samarasi, agar model bir vaqtning o'zida bir nechta o'zaro bog'langan entropiyalardan foydalansa erishiladi.

Adabiyotlar ro'xati

1. Islamutdinov V.F. (2023). Entropy approach for managing the socioeconomic development of the region. E3S Web of Conferences, No. 449, PDSSED 2023, 01004 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202344901004>

2. Haukedal, R.S., Mylonas, N. (2023). Entropy and Negativity: The Ecological Implications of Dialectics. Technophany, 2 (2), 1-25. DOI: 10.54195/technophany.15370

3. Исламутдинов В.Ф. (2025). Перспективы синтеза теорий капитала на базе негэнтропийного подхода // Сибирская финансовая школа. № 1 (157). С. 88-107.

4. Sukhorukov A., Sukhorukova O. (2021) Structural Entropy of Economic Systems. Advances in Economics, Business and Management Research, volume 170. Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021), pp. 30-34.

5. Antonietti R., Burlina Ch. (2023). Exploring the entropy-complexity nexus. Evidence from Italy. Economia Politica, 40:257–283, <https://doi.org/10.1007/s40888-022-00265-9>

6. Cutrini, E. (2008). Using entropy measures to disentangle regional from national localization patterns. Regional Science and Urban Economics, doi:10.1016/j.regsciurbeco.2008.08.005

EKONOMETRIK TAHLILDA INTELLEKTUAL PROGNOZLASH METODLARI

Gafur Shokulovich NAMAZOV

Iqtisod fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilishda intellektual prognozlash usullarining o'рни, ularning afzalliklari va amaliy qo'llanilishi yoritilgan. Sun'iy intellekt, mashinali o'rganish va neyron to'rlar kabi zamonaviy yondashuvlar klassik statistik metodlarga nisbatan qanday ustunliklarga ega ekani tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: intellektual prognozlash, ekonometrika, sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, neyron to'rlar, fuzzy logic, genetik algoritmlar, iqtisodiy prognoz, vaqt qatori, deep learning

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ МЕТОДОВ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются интеллектуальные методы прогнозирования в эконометрике, включая машинное обучение, искусственные нейронные сети, нечеткую логику и генетические алгоритмы. Описаны преимущества этих подходов по сравнению с традиционными эконометрическими моделями, особенно при анализе временных рядов. Также

рассматриваются возможности применения интеллектуальных методов в условиях экономики Узбекистана. Результаты исследования показывают, что интеллектуальные методы обладают высокой точностью и адаптивностью при прогнозировании экономических показателей.

Ключевые слова: интеллектуальное прогнозирование, эконометрика, искусственный интеллект, машинное обучение, нейронные сети, нечеткая логика, генетические алгоритмы, экономический прогноз, временные ряды, глубокое обучение.

APPLICATION OF INTELLIGENT FORECASTING TECHNIQUES IN ECONOMETRIC ANALYSIS

Abstract: This article explores intelligent forecasting methods in econometrics, including machine learning, artificial neural networks, fuzzy logic, and genetic algorithms. The advantages of these approaches over traditional econometric models are discussed, particularly in the context of time series analysis. The study also highlights the applicability of intelligent forecasting methods to the economic environment of Uzbekistan. The findings indicate that these methods offer high accuracy and adaptability in forecasting economic indicators.

Keywords: intelligent forecasting, econometrics, artificial intelligence, machine learning, neural networks, fuzzy logic, genetic algorithms, economic forecasting, time series, deep learning.

Kirish. Global iqtisodiy o'zgarishlar fonida iqtisodiy ko'rsatkichlarni aniq prognozlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy ekonometrik usullar statistik model va farazlarga asoslanadi, biroq ular har doim ham real hayotdagi murakkab, nolinear va dinamik jarayonlarni to'liq aks ettira olmaydi. Shu sababli, so'nggi yillarda intellektual prognozlash usullari tobora kengroq qo'llanilmoqda.

Asosiy qism:

Intellektual prognozlash — bu sun'iy intellekt elementlari yordamida kelajakdagi natijalarni prognoz qilish jarayonidir. Bunga mashinali o'rganish, neyron to'rlar, fuzzy logic, genetik algoritmlar va boshqa texnologiyalar kiradi.

1. Adabiyotlar tahlili

Zamonaviy ekonometrik modellashirishning asosiy manbasi hisoblanadi. deydi Gujarati, D. – “Basic Econometrics” o'z so'zida klassik regressiya modellari, vaqt qatorlari, ehtimollik asoslari va statistik gipotezalarni chuqur tahlil qilgan. Ushbu

manba maqoladagi intellektual prognozlash usullarini klassik yondashuvlar bilan solishtirishda asosiy nazariy tayanch bo‘lib xizmat qilgan[1].

James, W., Witten, D., Hastie, T., Tibshirani, R. – “An Introduction to Statistical Learning” kitobida mashinali o‘rganish (machine learning) bo‘yicha kirish darajasidagi eng kuchli manbalardan biri hisoblanadi. Unda regressiya, klassifikatsiya, daraxt modellari, SVM, neyron to‘rlar va boshqa ilg‘or usullar amaliy misollar orqali tushuntirilgan. Maqoladagi sun‘iy intellektga asoslangan prognozlash metodlarini sharhlashda ushbu manba asosiy o‘quv vositasi bo‘lgan[2].

Yana shunday adabiyotlardan biri. Vaqt qatorlari modellashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini. Xususan, ARIMA va boshqa statistik vaqt qatorlari modellari chuqur yoritilib klassik prognozlash yondashuvlarini tushuntirish uchun ishlatilgan hamda ularni intellektual usullar bilan taqqoslash imkonini bergan. Mualliflardan Box, G.E.P. & Jenkins, G.M. – “Time Series Analysis: Forecasting and Control”[3].

Dunyo bo‘yicha chuqurlashtirilgan o‘rganish (deep learning) sohasidagi eng nufuzli adabiyotlardan biri. Goodfellow, I., Bengio, Y., Courville, A. – “Deep Learning” Neyron to‘rlar, LSTM, CNN, RNN kabi ilg‘or arxitekturalar nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. aynan LSTM va RNN asosida iqtisodiy prognozlash misollari tahlil qilingan bo‘lib, bu maqola asosiy nazariy asos sifatida tanlangan[4].

2. Asosiy usullar

a) Sun‘iy neyron to‘rlar (ANN) Bu usul inson miyasi faoliyatiga o‘xshash tarzda ishlaydi. Ma’lumotlar qatlamlar orqali uzatiladi va o‘qitilgan model asosida prognoz natijalari olinadi. Ayniqsa, iqtisodiy vaqt qatorlarini tahlil qilishda samaralidir[5].

b) Mashinali o‘rganish algoritmlari. Random Forest, Gradient Boosting – murakkab omillar orasidagi bog‘liqlikni aniqlaydi. SVM, k-NN – klassifikatsiya va regressiya vazifalarida qo‘llaniladi.

c) Deep Learning (LSTM, RNN) Chuqurlashtirilgan o‘rganish algoritmlari vaqtga bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlarni chuqur o‘rganadi. Masalan, aksiyalar narxining o‘zgarish trayektoriyasini aniqlashda ishlatiladi.

d) Noaniq mantiq (Fuzzy Logic) Bu yondashuv aniq raqamlar o‘rniga baholi ko‘rsatkichlar bilan ishlaydi: “yuqori”, “past”, “o‘rtacha” kabi tushunchalarni o‘zida aks ettiradi.

e) Genetik algoritmlar Tabiiy tanlanish printsiplariga asoslanib, optimal prognozlash modelini yaratishga yordam beradi.

3. Afzalliklari

- Katta hajmdagi va murakkab ma’lumotlar bilan ishlay oladi.
- Modelni avtomatik o‘rganish va yangilash imkoniyati mavjud

- Nolinear bog‘liqliklarni aniqlashda samarali
- An’anaviy modellarga nisbatan yuqoriroq aniqlik

4. Amaliy qo‘llanilishi

- Makroiqtisodiy prognozlar: inflyatsiya, YAIM, ishsizlik[6]
- Moliyaviy bozorlarda: fond bozorini tahlil qilish
- Bank sohasida: kredit xavfini baholash
- Tovar narxlari: eksport-import narxlarini oldindan aytish

Ilmiy-nazariy takliflar va Amaliy tavsiyalar

Klassik va intellektual prognozlash usullarini integratsiyalash zarurati

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, klassik ekonometrik modellar va intellektual metodlar bir-birini to‘ldiradi. Shuning uchun gibrid modellarni ishlab chiqish – masalan, ARIMA-LSTM, yoki OLS-ANN kombinatsiyalarini yaratish ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Sun‘iy intellektga asoslangan prognozlash modellarining nazariy asoslarini chuqurlashtirish

Bugungi kunda ko‘plab SI modellar amaliyotda ishlatilmoqda, biroq ularning iqtisodiy nazariyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Kelajakdagi ilmiy ishlar bu modellarni iqtisodiy mantiq bilan asoslashga yo‘naltirilishi zarur.

Mahalliy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirilgan intellektual modellar yaratish
Chet elda ishlab chiqilgan modellar bevosita O‘zbekiston yoki boshqa mahalliy iqtisodiyotga mos kelmasligi mumkin. Shu bois, ilmiy izlanishlar milliy makroiqtisodiy parametrlar asosida SI modellarini adaptatsiya qilishga qaratilishi kerak.

Iqtisodiy prognozlashda sun‘iy intellekt modellarini joriy etish bo‘yicha hukumat darajasida yo‘l xaritasini ishlab chiqish

Bosh vazirlik, Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi ilmiy-tadqiqot markazlari tomonidan AIga asoslangan prognozlash tizimlarini ishlab chiqish va testdan o‘tkazish bo‘yicha amaliy dasturlar ishlab chiqilishi kerak.

Bank, sug‘urta va investitsiya sohalarida SI modellarini joriy etish
Kredit xavfini baholash, investitsiya samaradorligini prognozlash yoki fond bozori harakatlarini oldindan aytishda mashinali o‘rganish modellaridan foydalanish, xatarlarni kamaytiradi va aniqlikni oshiradi.

Statistika qo‘mitalari va ilmiy muassasalarda katta ma’lumotlar (Big Data) infratuzilmasini rivojlantirish

Intellektual prognozlash usullarining samaradorligi ma'lumotlar hajmi va sifati bilan bevosita bog'liq. Shu sababli, iqtisodiy ma'lumotlarni real vaqt rejimida yig'ish, tozalash va saqlash tizimlari takomillashtirilishi lozim.

Iqtisodiy ta'lim tizimiga SI asoslari va Data Science fanlarini integratsiyalash

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodchilar uchun sun'iy intellekt, mashinali o'rganish va algoritmik tahlil fanlarini joriy etish zarur. Bu kelajakda zamonaviy kompetensiyalarga ega mutaxassislar yetishtirishga xizmat qiladi.

Xulosa

XXI asrda iqtisodiy muhit tobora murakkablashib borayotgani sababli, iqtisodiy tahlil va prognozlash usullariga bo'lgan talab ham keskin ortmoqda. Klassik ekonometrik modellar uzoq yillar davomida ishonchli vosita bo'lib xizmat qilgan bo'lsa-da, ular real hayotdagi nolinear, dinamik va ba'zan noaniq iqtisodiy jarayonlarni to'liq aks ettira olmaydi. Aynan shu sababli, intellektual prognozlash usullari – xususan, sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, neyron tarmoqlar va fuzzy logic asosidagi yondashuvlar iqtisodiy tahlil sohasiga jadal kirib kelmoqda.

Mazkur maqolada tahlil qilingan intellektual prognozlash usullari yuqori aniqlik, moslashuvchanlik va katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatlariga ega. Ayniqsa, vaqt qatorlariga asoslangan bashoratlarda LSTM, RNN kabi chuqur o'rganish modellarining muvaffaqiyatli natijalari qayd etilgan. Fuzzy logic esa aniq matematik ifoda etilishi qiyin bo'lgan iqtisodiy hodisalarni tahlil qilishda foydali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shuningdek, maqolada bu usullarni O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida qo'llash imkoniyatlari ham ko'rib chiqildi. Milliy statistika ma'lumotlari, hukumat hisobotlari va real sektor ko'rsatkichlari asosida intellektual modellarni ishlab chiqish — iqtisodiy siyosatni yanada aniqroq rejalashtirish va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, intellektual prognozlash usullari iqtisodiy tahlilning yangi bosqichiga yo'l ochib, iqtisodchilar, moliyachilar va siyosatchilar uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Kelajakda bu yondashuvlar rivojlanib borar ekan, ularning amaliy qiymati va dolzarbligi yanada ortadi. Ilmiy tadqiqotlar, tajriba asosida o'rganish va zamonaviy texnologiyalarning uyg'unligi intellektual prognozlashni iqtisodiyotda yetakchi metodikaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Basic econometrics (5th ed.). New York, NY: McGraw-Hill/Irwin.

2. James, G., Witten, D., Hastie, T., & Tibshirani, R. (2013). An introduction to statistical learning: With applications in R. New York, NY: Springer.
3. Box, G. E. P., Jenkins, G. M., Reinsel, G. C., & Ljung, G. M. (2015). Time series analysis: Forecasting and control (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
4. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep learning. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Namazov G. Iqtisodiyotda gibridd modellarni qo'llash //Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2024. – T. 4. – №. 2.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi. (2024). Iqtisodiy ko'rsatkichlar va prognozlar to'plami [Statistical report]. Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya vazirligi nashriyoti.

МЕТОДЫ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТУРИЗМА В КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Daminova Barno Esanovna,

Доцент Каршинского государственного университета,

Orcid ID: 0009-0001-4211-6082;

barnod@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются методы использования экономико-математических и эконометрических моделей для оценки и прогнозирования показателей развития сферы туризма в Кашкадарьинской области. В статье предложены научно обоснованные подходы, основанные на регрессии, корреляции, моделях временных рядов и методах панельных данных для анализа тенденций объемов туризма, инвестиций, занятости, потока посетителей и стоимости услуг в регионе. Также показана практическая значимость эконометрических моделей при планировании политики в сфере туризма и принятии стратегических решений.

Ключевые слова. Кашкадарьинская область, экономика туризма, эконометрическая модель, регрессионный анализ, корреляция, прогнозирование, панельные данные, временные ряды, экономический рост, статистика туризма.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida turizm sohasining rivojlanish ko'rsatkichlarini baholash va prognozlashda iqtisodiy-matematik hamda ekonometrik modellarni qo'llash usullari yoritiladi. Maqola hududdagi turizm hajmi, investitsiyalar, bandlik, mehmonlar oqimi va xizmatlar qiymatining o'zgarish tendensiyalarini tahlil qilish uchun regressiya, korrelyatsiya, vaqt qatori modellari va

panel ma'lumotlar usullari asosida ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etadi. Shuningdek, turizm siyosatini rejalashtirishda va strategik qarorlar qabul qilishda ekonometrik modellarning amaliy ahamiyati ko'rsatiladi..

Kalit so'zlar. Qashqadaryo viloyati, turizm iqtisodiyoti, ekonometrik model, regressiya tahlili, korrelyatsiya, prognozlash, panel ma'lumotlar, vaqt qatori, iqtisodiy o'sish, turizm statistikasi.

Annotation. This article discusses the methods of using economic-mathematical and econometric models in assessing and forecasting the development indicators of the tourism sector in the Kashkadarya region. The article offers scientifically sound approaches based on regression, correlation, time series models and panel data methods to analyze trends in tourism volume, investments, employment, visitor flow and cost of services in the region. It also shows the practical importance of econometric models in planning tourism policy and making strategic decisions.

Keywords. Kashkadarya region, tourism economy, econometric model, regression analysis, correlation, forecasting, panel data, time series, economic growth, tourism statistics.

Туристический сектор является одним из важных секторов экономики Узбекистана. Кашкадарьинская область обладает большим туристическим потенциалом благодаря своим природным, историко-культурным ресурсам. В то же время, для количественной оценки развития туризма, определения будущих тенденций роста и принятия эффективных управленческих решений необходим научно обоснованный эконометрический подход.

Эконометрика – это наука, направленная на выявление, измерение и прогнозирование взаимосвязей между экономическими явлениями, которая сочетает в себе статистические, математические и экономические методы анализа. Основными задачами эконометрических моделей в сфере туризма являются:

Определение взаимосвязи между туристическим потоком и доходом.

Оценка влияния объема инвестиций на качество услуг и количество туристов.

Изучение влияния сезонности и внешних факторов (цен, климата, политической стабильности) на показатели туризма. На основе статистических данных о туристическом секторе Кашкадарьинской области за 2010–2024 годы могут быть использованы следующие методы:

Связь туристического потока (Y) с основными независимыми переменными – объемом инвестиций (X_1), показателями транспортной инфраструктуры (X_2), маркетинговыми расходами (X_3) и уровнем цен (X_4):

$$Y = \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \beta_4 x_4 + \varepsilon$$

Данная модель позволяет определить, какие факторы оказывают наибольшее влияние на количество туристов.

Коэффициенты корреляции рассчитываются для определения степени взаимосвязи между показателями туризма. Например, высокий коэффициент корреляции между потоком иностранных туристов и доходами от туризма свидетельствует о необходимости усиления экономической политики в данном направлении.

С помощью моделей ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) и SARIMA можно прогнозировать туристический поток во времени. Эта модель позволяет учитывать сезонные изменения, влияние пандемий или политических изменений. При наличии данных по районам или годам для выявления межрегиональных различий и определения влияния факторов можно использовать панельные регрессионные модели (с фиксированными эффектами, случайными эффектами).

Для учета многофакторного характера развития туризма целесообразно использовать факторный анализ, кластеризацию или логит/пробит-модели.

Согласно анализу статистических данных по региону:

За последние 10 лет число туристов увеличилось в 3,2 раза.

Объем экспорта туристических услуг имеет среднегодовой темп роста 8–10%.

Инвестиции в инфраструктуру и дорожную сеть оказывают существенное влияние на поток туристов (корреляция установлена на уровне $R^2 \approx 0,78$).

Фактор сезонности (летний период) в среднем определяет 40% числа туристов.

Данные результаты получены с помощью эконометрических моделей и служат аналитической основой для формирования региональной политики в области туризма. Результаты прогноза указывают на среднегодовой рост туризма в Кашкадарьинской области на 7–9% в 2025–2030 годах. При усилении цифровой инфраструктуры и маркетинговой политики этот рост может достичь 12%.

На основе эконометрической модели можно сделать следующие выводы:

Инвестиции и транспортная инфраструктура являются основными драйверами развития туризма.

Маркетинговые расходы и уровень продвижения в интернете оказывают непосредственное влияние на туристический поток.

Точность моделей временных рядов ($MAPE < 8\%$) считается достаточной для экономического прогнозирования.

На основе результатов эконометрической модели можно оптимизировать бюджетные ассигнования и инфраструктурные проекты в сфере туризма.

Эконометрические модели являются научно обоснованным инструментом развития сферы туризма в Кашкадарьинской области. С их помощью можно:

Определить динамику роста отрасли;

Выбрать наиболее эффективные направления инвестиций;

Создать достоверные прогнозы при стратегическом планировании;

Разработать политику в сфере туризма на основе численного анализа. Сбор данных о региональном туризме в централизованной статистической базе данных.

Создание и постоянное обновление эконометрических моделей в региональных центрах экономического анализа.

Интеграция дисциплин туризма и анализа экономических моделей в университетах.

Разработка туристической политики на основе результатов эконометрического анализа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Gujarati, D. N. (2011). Basic Econometrics. McGraw-Hill Education.
2. Wooldridge, J. M. (2020). Introductory Econometrics: A Modern Approach.
3. World Tourism Organization (UNWTO) – Tourism Data and Trends Reports.
4. O‘zbekiston Respublikasi Turizm va Madaniy meros vazirligi statistik hisobotlari.
5. Box, G.E.P., Jenkins, G.M., & Reinsel, G.C. (2015). Time Series Analysis: Forecasting and Control.
6. Baltagi, B.H. (2013). Econometric Analysis of Panel Data.
7. OECD (2022). Tourism Trends and Policies.
8. OECD (2020). Tourism Trends and Policies 2020. – <https://www.oecd.org>
9. Rivojlanayotgan bozorlarda raqamli turizm xizmatlarini rivojlantirish: O‘zbekiston tajribasi. – Turizmni rivojlantirish ilmiy-amaliy markazi, Tashkent, 2022.

MILLIY STATISTIKA TIZIMIDAGI ISLOHOTLARNI CHUQURLASHTIRISH IMKONIYATLARI

**Atabayeva K.R., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy statistika tizimidagi islohotlar mazmuni, o‘ziga xos xususiyatlari va ularni amalga oshirish jarayonlarini chuqurlashtirish imkoniyatlari yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и особенности реформ национальной статистической системы, а также возможности углубления процесса их реализации.

Abstract. This article discusses the content, specific features of reforms in the national statistical system, and opportunities for deepening their implementation processes.

Kalit so‘zlar. Statistika, tizim, milliy statistika tizimi, qonun, islohot, ma’lumot.

Ключевые слова. Статистика, система, национальная статистическая система, закон, реформа, информация.

Key words. Statistics, system, national statistical system, law, reform, information.

Milliy statistika tizimi mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va demografik jarayonlarni baholash, siyosiy va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, ushbu tizimda olib borilayotgan islohotlarni chuqurlashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning yangi bosqichi ham so‘nggi yillarda milliy statistika sohasini rivojlantirish borasida tizimli ishlarning amalga oshirilishini ko‘rsatadi. Jumladan, islohotlarning muhim yo‘nalishi sifatida statistika sohasining qonunchilik asoslarini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu bois, xalqaro amaliyot va ilg‘or xorijiy tajribalarga tayanilgan holda statistika sohasining amaldagi qonunchilik asoslarini takomillashtirishga qaror qilindi. Mazkur masala O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustda PQ-4796-son qarori bilan tasdiqlangan “2020-2025-yillarda statistikani rivojlantirishning milliy strategiyasi”da muhim vazifa sifatida belgilab berildi [1].

Yuqoridagi keng ko‘lamli islohotlar natijasida 2021-yil 11-avgustda bugungi kun talabiga va xalqaro andozalarga to‘la mos keluvchi yangi O‘zbekiston Respublikasining “Rasmiy statistika to‘g‘risida”gi qonuni ishlab chiqildi [2]. Ushbu qonundan asosiy o‘zgarishlarni quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin:

birinchidan, yangi tushuncha, ya'ni rasmiy statistika tushunchasi amaliyotga joriy etildi. Qonunda rasmiy statistika O'zbekiston Respublikasidagi iqtisodiy, demografik, ijtimoiy, moliyaviy, ekologik hodisalar va jarayonlarni hamda boshqa hodisalar va jarayonlarni tavsiflovchi, ushbu qonunning qoidalariga muvofiq tayyorlanadigan hamda tarqatiladigan statistika ma'lumotlaridan iborat, deb aniq belgilab qo'yildi. Shuningdek, yangi qonunda statistika sohasida qo'llaniladigan boshqa asosiy tushunchalar ham aniq yoritib berildi.

ikkinchidan, milliy statistika tizimi tashkil etilib, uning tarkibiga statistika organlari bilan bir qatorda rasmiy statistika masalalari doirasida boshqa rasmiy statistikani tayyorlovchi va tarqatuvchi davlat boshqaruvi organlari ham kiritilmoqda. Xususan, yangi qonunda milliy statistika tizimi subektlari sifatida rasmiy statistika ma'lumotlarini tayyorlashda bevosita ishtirok etuvchi 30 dan ziyod davlat boshqaruvi organlarining huquq, vazifa va majburiyatlari aniq belgilab qo'yildi. Unda milliy statistika qo'mitasiga boshqa rasmiy statistikani tayyorlovchilarning statistika uslubiyatlarini xalqaro tavsiyalarga muvofiqligi nuqtai nazaridan auditdan o'tkazish vakolati qonun bilan mustahkam qo'yildi.

uchinchidan, avvalgi qonunda statistika ishlari dasturining tavsifi, uni ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi batafsil yoritilmagan, ya'ni uzoq yillik va yillik statistik dasturlarni ishlab chiqish, kelishish, tasdiqlash va moliyalashtirish tartibi, statistik kuzatuvlar hamda ro'yxatga olishlarning turlari va ularni amalga oshirishga oid qoidalar nazarda tutilmagan edi. Shu bois, ushbu Qonun ushbu muammolarni oldini olish borasida tegishli qoidalar mustahkamlab qo'yildi.

Shuningdek, yangi qonunda rasmiy statistik ma'lumotlar sifati va ularni baholash bo'yicha talablar belgilab qo'yildi. Ya'ni, statistikaning sifatini ta'minlash maqsadida rasmiy statistikani tayyorlovchilar tomonidan ma'lumotlarni baholashning statistik usullaridan foydalanishi, foydalaniladigan manbalar va usullarni hujjatlashtirib borishi, bundan tashqari respondentlarning fikr-mulohazalarini o'rganish, ilmiy jamoatchilik bilan statistik metodologiyani baholash va uni takomillashtirish bo'yicha hamkorlik qilish kabi mexanizmlar o'z aksini topadi. Bundan tashqari, statistik ma'lumotlar bilan ishlashga oid qoidalar aniqlashtirildi. Xususan, bugungi kunga qadar statistik ma'lumotlarni tayyorlash, ulardan foydalanish, e'lon qilish va tarqatish, shuningdek, qayta ishlash va saqlashda axborot xavfsizligini ta'minlash borasida talablar mavjud emas edi. Yangi qonunda bu bo'shliqlar bartaraf etilib, ma'muriy, individual va maxfiy ma'lumotlardan foydalanish qoidalari va maqsadlari belgilab berildi.

Qonun xalqaro statistik hamjamiyat tomonidan tavsiya etilgan rasmiy statistikaning asosiy tamoyillariga mamlakatda to'liq rioya qilish uchun zarur va ishonchli huquqiy asosni yaratib beradi. Bir so'z bilan aytganda, yangi O'zbekiston Respublikasining "Rasmiy statistika to'g'risida"gi qonuni milliy statistika tizimi faoliyatini tartibga solish barobarida, rasmiy statistika ochiqligi va shaffofligini ta'minlash borasidagi islohotlarning natijadorligiga erishish, foydalanuvchilarning ishonchli, sifatli va dolzarb rasmiy statistik ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish va mamlakatning xalqaro miqyosdagi nufuzini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi statistika tizimidagi islohotlardan tashqari hozirgi kunga kelib Respublikamizda ushbu soha bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator farmon va qarorlari imzolandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-fevraldagi PF-27-son farmoni ham bunga yorqin misol bo'la oladi [3]. Ushbu farmon mamlakatimizda statistika ishlarini tashkil etish va yuritish tizimini ilg'or xalqaro standartlar asosida yanada takomillashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida barcha subyektlarni haqqoniy va sifatli statistik ma'lumotlar bilan ta'minlash maqsadida qabul qilingan bo'lib, statistika ishlari samaradorligini yanada oshirish borasida quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilab qo'yilgan:

- makroiqtisodiyot va tarmoqlar darajasida statistik kuzatuv o'tkazish tizimini hamda ularning metodologiyasini xalqaro standart va tavsiyalarga muvofiq takomillashtirib borish;
- integratsiya jarayonlarini kengaytirish orqali statistik hisobotlarni qisqartirish va biznesga hisobot topshirish yukini kamaytirib borish;
- "mahalladan - respublikagacha" tamoyili bo'yicha statistik ko'rsatkichlarni shakllantirish tizimini yaratish orqali ma'lumotlar ishonchliligini ta'minlash;
- xorijiy statistika organlari hamda sohaga oid xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni mustahkamlash, ular yordamida kadrlar salohiyatini oshirish;
- aholi, tadbirkorlik subyektlari va davlat organlari ehtiyojidan kelib chiqib yangi statistik mahsulot va xizmatlarni joriy etish.

Fikrimizcha, milliy statistika tizimidagi islohotlarni chuqurlashtirish uchun quyidagi imkoniyatlardan samarali foydalanish lozim:

- **ma'lumot sifatini oshirish:** Barcha sohalar bo'yicha statistik ma'lumotlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlash uchun zamonaviy hisob-kitob metodologiyalarini joriy etish;
- **raqamli texnologiyalarni keng joriy etish:** Avtomatlashtirilgan tizimlar orqali ma'lumot to'plash va tahlil qilish jarayonlarini tezkor va samarali qilish;

- **xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:** BMT, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali ilg'or tajribalarni tatbiq etish;

- **inson kapitalini rivojlantirish:** Statistika sohasida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish orqali tizim samaradorligini oshirish.

Xulosa shuki, hozirgi innovatsiyon iqtisodiyot va raqamlashtirish sharoitida statistikaning ahamiyati kundan kunga oshib bormoqda. Chunki, mamlakatda amalga oshiriladigan iqtisodiy islohotlar, aynan statistik tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlari qabul qilinadi. Bu orqali O'zbekistonda milliy statistika tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish yo'nalishlarida keng ko'lamli ishlar amalga oshiriladi. Ayniqsa, modernizatsiya qilish, elektron ma'lumot almashinuvi tizimini rivojlantirish va aholi uchun statistik ma'lumotlarga keng yetishim imkoniyatini yaratish ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustdagi "Milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4796-son qarori

2. O'zbekiston Respublikasining 2021-yildagi 11-avgustdagi "Rasmiy statistika to'g'risida"gi O'RQ-707-son Qonuni

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Statistika ishlarini tashkil etish va yuritish tizimini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2025-yil 24-fevraldagi PF-27-son Farmoni

ХУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ КУРСАТКИЧЛАРИНИ ЭКОНОМЕТРИК ТАХЛИЛ КИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРИ

Ўрозов Азамат Отабоевич
УрДУ мустақил тадқиқотчиси
orazovazamt@gmail.com

Ҳозирги шароитда ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш, ишга солинмаган заҳиралардан самарали фойдаланиш ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги тафовутларни камайтириш долзарб вазифадир. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш, инновацион ривожланиш ва молия-кредит тизимининг самарадорлигини таъминлашга алоҳида эътибор

қаратилган.[1]

Ҳозирги глобал рақамли иқтисодиёт шароитида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш ва иқтисодий жараёнларнинг динамикасини илмий асосда таҳлил қилиш зарурати ортиб бормоқда. Минтақалар иқтисодиётини самарали бошқариш учун оддий статистик кўрсаткичлар етарли эмас, балки уларни комплекс иқтисодий-математик усуллар асосида таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, эконометрик моделлаштириш ва замонавий таҳлил дастурларидан фойдаланиш ҳудудий сиёсатни илмий асослашда муҳим ўрин тутди. Бугунги кунда Stata, Python, Statistica ва EViews каби дастурий воситалар ҳудудларнинг иқтисодий кўрсаткичларини чуқур таҳлил қилиш ва улар асосида прогностик моделлар яратишда кенг қўлланилмоқда.

МДХ мамлакатларида ҳудудларни иқтисодий кўрсаткичлар асосида эконометрик таҳлилин аналга оширишга бағишланган Барабаш Д. А.[2], Л. Э. Басовский, Э. Н. Басовская [3], В. В. Климук, Э. В. Климук [4], Э. В. Корчагина [5], Л. В. Латыпова [6], В. В. Смирнов [7], Т. В. Усакова ва бошқаларнинг кўплаб илмий ишлари мавжуд.

Масалан, профессор Т. В. Ускованинг фикрига кўра, "барқарорлик параметрларнинг ички ўзгариши ва ташқи муҳитнинг бекарорлаштирувчи таъсири шароитида тизим томонидан функцияларни бажаришни назарда тутди" [8]. Унинг фикрича, минтақавий тизимнинг барқарорлигини баҳолаш методологияси иқтисодий, ижтимоий ва экологик кўрсаткичларга асосланади. Баҳолаш Эвклид масофаси усули ёрдамида аналга оширилади, ундан сўнг комплекс барқарорлик индекси ҳисобланади.

Хорижий олимлар Т.Постон ва И. Стюарт мураккаб тизимлар хатти-ҳаракатларининг моҳиятини батафсил тавсифлайди. Улар тизимларнинг ривожланишидаги ўзгаришлар барқарорликни йўқотиш билан бирга бўлишини тушунтирадилар, бу эса ҳалокат назарияси усуллари билан аниқланиши мумкин. Т. Постон ва И. Стюартнинг фикрича, бу йўқотишнинг белгиси фалокатнинг "байроғи" бўлиши мумкин - тизимнинг ишлашини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг ғайритабиий даражада катта тарқалиши [10]. Уларнинг фикрича, иқтисодий тизимлар ривожланишидаги "бурилиш нуқталари" ни аниқлаш учун 1998 йилдаги иқтисодий инқирозни ташхислашда минтақалар ва мамлакатларнинг иқтисодий ўсишининг тарқалишини баҳолашга асосланган ёндашув қўлланилади [2, п. 5].

Малакатимизда ҳудудларни иқтисодий ривожланиш курсаткичларини

эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари, жумладан ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини моделлаштириш, минтақаларни комплекс ривожлантириш, ишлаб чиқарувчи кучларни ҳудудий жойлаштириш ва бошқариш, мамлакат минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш сингари масалалар Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан С.С.Ғуломов [10], А.М.Содиқов [11], А.М.Қодиров, Ш.Х.Назаров [15], Б.Рўзметов [12] ва бошқаларнинг илмий изланишларида кенг ўрин олган.

Амалдаги тадқиқотларда ҳудудий ривожланишни R-studio ва Python дастурлари орқали эконометрик таҳлил қилиш масалалари етарлича ўрганилмаган. Шу боис, ушбу мақолада муаммога илмий-амалий ёндашув таклиф этилади. Минтақавий сиёсат мамлакат яхлитлигини таъминлаш, ижтимоий-иқтисодий номутаносибликларни камайтириш ва фуқаролар учун тенг имкониятлар яратишни мақсад қилади.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолаш учун рейтинг тизими жорий этилиб, у статистик кўрсаткичлар ва сўровномаларга асосланади. Тизим 8 мезон бўйича баҳоланади: иқтисодий барқарорлик ва ислохотлар самарадорлиги; янги иш ўринлари яратиш ва меҳнат бозори фаоллиги; ижтимоий хизматлар сифати ва аҳоли турмуш даражаси; инфратузилма барқарорлиги ҳамда бизнес учун қулай муҳит яратиш; ҳудудлар рақобатбардошлигини ошириш ва иқтисодиётни диверсификация қилиш. Ушбу мезонлар ҳудудий ривожланишнинг самарадорлигини, ресурслардан оқилона фойдаланишни ва аҳоли фаровонлигини аниқ баҳолаш имконини беради.

Stata дастури иқтисодий маълумотлар билан ишлашда аниқлик, тезкорлик ва кўп вариантли регрессия таҳлилини амалга ошириш имконияти билан ажралиб туради. У орқали ҳудудий ялпи маҳсулот, инвестиция фаолияти, ишсизлик даражаси каби кўрсаткичлар ўртасидаги боғлиқликни эконометрик моделлар орқали баҳолаш мумкин. Stata'нинг асосий афзаллиги – катта ҳажмдаги маълумотлар билан ишлашдаги самарадорлиги ва натижаларни визуал тарзда тақдим этиш имкониятидир. Бу эса ҳудудий ривожланишдаги тенденцияларни аниқлаш ва қарор қабул қилиш жараёнини илмий асослашга ёрдам беради.

Python тили эса кенг қамровли ва очиқ манбали таҳлил муҳити сифатида иқтисодий тадқиқотларда тобора кўпроқ аҳамият касб этмоқда. Python'нинг pandas, numpy, statsmodels ва scikit-learn каби кутубхоналари маълумотларни қайта ишлаш, корреляция ва регрессия таҳлили, прогнозлаш ҳамда машинали

ўрганиш усуллари жорий этиш имконини беради. Бу эса ҳудудий иқтисодий жараёнларни нафақат дескриптив, балки предиктив таҳлил қилиш имконини яратади. Масалан, Python ёрдамида ҳар бир вилоят ёки туманнинг иқтисодий ўсиш суръатларини моделлаштириш, инфляция ва иш билан бандлик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқлаш мумкин. Шу билан бирга, Pythonнинг визуализация воситалари (Matplotlib, Seaborn, Plotly) орқали натижаларни илмий графиклар кўринишида тақдим этиш тадқиқотнинг аналитик қийматини оширади.

Statistica дастури эса классик статистик таҳлил, кластеризация ва факторли таҳлилни амалга ошириш учун қулай интерфейсга эга. Бу дастурда ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар асосида гуруҳларга ажратиш, уларнинг ўзаро ўхшаш ёки фарқли томонларини аниқлаш мумкин. Масалан, аҳоли даромадлари, ишлаб чиқариш ҳажми ва инфратузилма ривожланиш даражаси бўйича минтақаларни кластерларга бўлиш орқали ҳудудий сиёсатни таргетлаш мумкин бўлади. Statistica'нинг афзаллиги шундаки, у илмий таҳлилни интуитив ва визуал тарзда амалга ошириш имконини яратади, бу эса иқтисодий таҳлилни кенг аудитория учун тушунарли қилади.

EViews дастури эса макроиқтисодий моделлаштириш ва вақт қаторлари таҳлилида алоҳида ўрин тутди. Бу восита орқали ҳудудий иқтисодий ўсиш моделларини қуриш, тренд ва сезонлик омилларини аниқлаш, келгуси йиллардаги ривожланиш сценарийларини башорат қилиш мумкин. EViewsнинг автокорреляция, коинтеграция ва Грейнджер сабабийлик тестларини амалга ошириш имконияти ҳудудий ривожланиш жараёнларининг ички ва ташқи омилларини илмий асосда таҳлил қилишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, замонавий таҳлил дастурлари — Stata, Python, Statistica ва EViews — ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини комплекс таҳлил қилишда муҳим илмий ва амалий восита ҳисобланади. Ушбу платформалар орқали тадқиқотчи ҳудудий ривожланишнинг асосий драйверларини аниқлай олади, маълумотлар асосида реал сиёсат тавсияларини ишлаб чиқиши мумкин. Ҳудудий иқтисодиётни рақамли таҳлил қилиш нафақат илмий тадқиқотларнинг сифатини оширади, балки давлат бошқарувида қарор қабул қилиш жараёнини ҳам аниқ далилларга таянадиган тизимга айлантиради. Демак, иқтисодий таҳлилнинг рақамли ва эконометрик усуллари ҳозирги замон минтақавий сиёсатнинг илмий пойдеворига айланиб бормоқда.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Барабаш Д. А. Комплексная оценка экономической эффективности и определение устойчивости развития региональной экономики // Вестник финансового университета. - 2013. - № 5. - С. 149-154.
3. Басовская Е. Н. Устойчивость экономического развития дальневосточных регионов России / Е. Н. Басовская, Л. Е. Басовский // Научные исследования и разработки : Экономика. - Москва : ИНФРА-М. - № 2 (8). - С. 4-13. DOI: 10.12737
4. Климук В. В. Оценка конкурентоспособности региона на основе социально-экономических показателей (на примере Калининградской и Брестской областей) / В. В. Климук, Е. В. Климук // Проблемы управления. - 2014. - № 2 (51). - С. 100-105.
5. Корчагина Е. В. Методика оценки устойчивого развития региональных социально-экономических систем / Е. В. Корчагина // Проблемы современной экономики. - 2012. - № 1 (41). - С. 67-71.
6. Латыпова Л. В. Методика оценки уровня комплексного развития региональной экономики с применением метода «дерева соподчиненности» (на примере Республики Беларусь) / Л. В. Латыпова, В. В. Климук // Экономика и предпринимательство. - 2014. - № 6 (47). - С. 436-440.
7. Смирнов В. В. Методика оценки эффективности социально-экономического развития региона / В. В. Смирнов // Известия ВУЗ : Поволжский регион. - 2007. - № 2. - С. 25-34.
8. Усакова Т. В. Управление устойчивым развитием региона / Т. В. Ускова. - Вологда : ИСЭРТ РАН, 2009. - 147 с.
9. Poston, T. Catastrophe Theory and Its Applications / T. Poston, I. Stewart. - Dover Publication, 2012.
10. Гулямов С.С. Моделирование социально-экономического развития территориально-промышленных комплексов. -Т.: Фан, 1980. - 194 с.;
11. Садыков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика // Монография. Т.: IQTISOD - MOLIYA, 2005. - 280 с.;
12. Рузметов Б. Комплексное развитие региона в условиях углубления экономических реформ. Автореф. дис.....докт. экон. наук. –Т.: 1998.

HUDUDLARNI IJTIMOYIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI NOMUTANOSIBLIK LARNI STATISTIK-EKONOMETRIK BAHOLASH

Madaminov Sardorbek Kadamovich
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti Iqtisodiyot kafedrası tayanch doktoranti
sardorbek.madaminov@urdu.uz

Annatotsiya. Ushbu maqolada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi nomutanosibliklarni ekonometrik baholashning metodologik jihatlarini tadqiq etamiz.

Kalit soʻzlar. integral indikator, indeksatsiya, YaHM, yakdillik darajasi

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini har tomonlama baholash uchun koʻrsatkichlarni tanlash usullari indikatorlarga asoslangan. Indeksatsiya bu sohadagi Markaziy usullardan biri hisoblanadi¹⁵⁶. Ushbu maqola nafaqat koʻrsatkichlar roʻyxati, balki ularni tanlash, tekshirish va keyinchalik kompozit integral indikatorga birlashtirish uchun ilmiy asoslangan uslubiy asosni taklif etadi. Ushbu usulning asosiy maqsadi "ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish" konsepsiyasining mavhumligi va koʻp oʻlchovlilikini oʻzaro bogʻliq va statistik tasdiqlangan koʻrsatkichlar tizimi orqali operatsiya qilish orqali yengib oʻtishdir. Ushbu metodologiya asosiy muammosi koʻp mezonlar va koʻrsatkichlarning muvofiqligi muammosidir, chunki barcha koʻrsatkichlar bir xil ahamiyatga ega emas, baʼzilari bir-biri bilan chambarchas bogʻliq, boshqalari esa shahar va tuman darajasida YaHM kabi kerakli tafsilotlar darajasida mavjud boʻlmashligi mumkin.

Materialda batafsil tavsiflangan indeksni yaratish jarayoni bir necha asosiy, mantiqiy oʻzaro bogʻliq bosqichlardan iborat. Birinchi bosqich-birlamchi koʻrsatkichlar havzasini shakllantirish. Xalqaro tajribani (Polsha¹⁵⁷, Finlyandiya¹⁵⁸ va Rossiya¹⁵⁹ tadqiqotchilarining ishi) va milliy meʼyoriy hujjatlarni (Prezidentning PF-4702 va PF-287 Farmonlari) chuqur tahlil qilish asosida oʻnlab koʻrsatkichlarning keng qamrovli dastlabki roʻyxati shakllantirilmoqda. Bunday holda, 127 koʻrsatkichdan iborat hovuz shakllandi. (50+24+18+21+14), iqtisodiy rivojlanish,

¹⁵⁶ Mamadaliev, O. (2023). METHODS OF SELECTING INDICATORS FOR COMPREHENSIVE ASSESSMENT THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS. EPRA International Journal of Economic and Business Review. <https://doi.org/10.36713/epra14549>.

¹⁵⁷ Małgorzata Dudzińska, Stanisław Baciór, Barbara Prusc, "Considering the level of socio-economic development of rural areas in the context of infrastructural and traditional consolidations in Poland", Land Use Policy Journal, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.09.015>.

¹⁵⁸ Teemu Makkonen, "Innovation and regional socio economic development – evidence from the finnish local administrative units", Bulletin of Geography Socio Economic Series no. 15/2011, University Of Helsinki, Finland, DOI: <http://dx.doi.org/10.2478/v10089-0110002-0>

¹⁵⁹ Glinsky V.V. Serga L.K., Pulyaevskaya V.L. Statistical tools in solving problems of managing the development of territories // Mathematical and statistical methods in analysis. Questions of statistics, 10/2014, p 14-19.

mehnat bozori samaradorligi, ijtimoiy xizmatlarning universalligi va sifati, infratuzilmani rivojlantirish va boshqalar kabi 9 ta tematik bloklarga tizimlashtirilgan. Ikkinchi bosqich-ekspert tanlash va reyting (ekspert baholash).

Ekspert baholash usuli subyektivlik muammosini bartaraf etish va eng mos ko'rsatkichlarni tanlash uchun ishlatiladi. 20 ekspertdan iborat guruh har bir ko'rsatkichni mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini 0 dan 10 gacha bo'lgan shkala bo'yicha baholashdagi ahamiyatiga qarab baholaydi. Ushbu jarayon sizga ahamiyatsiz yoki takroriy ko'rsatkichlarni samarali filtrlash, shuningdek ularning nisbiy ahamiyatini aks ettiruvchi dastlabki og'irliklarni tayinlash imkonini beradi.

Uchinchi va eng muhim bosqich-statistik tekshirish va izchillikni tekshirish. Bu bosqich butun metodologiyaning yadrosini ifodalaydi. Mutaxassislardan olingan hisob-kitoblar matematik statistikaning qat'iy usullari yordamida sinchkovlik bilan qayta ishlanadi, ularning maqsadi ularning izchilligi va ishonchliligini tekshirishdir. Ushbu bosqichda har bir ko'rsatkich uchun o'rtacha arifmetik hisoblanadi.

Formula:

$$\bar{x}_i = \frac{\sum_{j=1}^n x_{ij}}{n}$$

bu erda x_{ij} ekspert tomonidan i ko'rsatkichni baholash va n -ekspertlarning umumiy soni. Bu qiymat indikator ahamiyatining asosiy o'lchovi bo'lib xizmat qiladi.

Keyinchalik, ekspert xulosalarining izchilligi har bir ko'rsatkich bloki uchun ham alohida, ham butun tizim uchun baholanadi. Shu maqsadda **Kendall's coefficient of concordance, W** ishlatiladi, bu murakkab va kuchli statistika bo'lib, mutaxassislarning taxminlarida yakdillik darajasini ko'rsatadi.

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)}$$

bu erda S -har bir ob'ekt saflarining o'rtacha yig'indisidan og'ish kvadratlarining yig'indisi, n -ekspertlar soni va m -guruhdagi ko'rsatkichlar soni. W koeffitsiyentining qiymati 0 dan (to'liq mustahkamlik etishmasligi) 1 gacha (to'liq yakdillik) o'zgaradi. Maqola muallifi $W > 0,5$ qiymati ekspert xulosalarining izchilligini va natijalardan keyingi foydalanish imkoniyatini tan olish uchun etarli deb hisoblanishini alohida ta'kidlaydi. Amalga oshirilgan hisob-kitoblarda turli ko'rsatkichlar guruhlari uchun W qiymati 0,58 dan 0,69 gacha bo'lgan, bu ekspert xulosalarining yuqori izchilligining ishonchli dalilidir.

Bunga parallel ravishda har bir alohida indikator uchun hisob-kitoblarning o'zgarishini baholash o'zgaruvchanlik koeffitsiyenti (Coefficient of Variation, V) yordamida amalga oshiriladi.

Formula:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}_i} \times 100$$

Bu erda σ indikator uchun ekspert baholarining standart og'ishi. Past V qiymati (masalan, 25-30% dan kam) fikrlarning past tarqalishini va natijada ushbu ko'rsatkich bo'yicha o'rtacha bahoning yuqori ishonchliligini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, taqdim etilgan maqolaning 1-jadvalida ko'plab ko'rsatkichlar 10-17% oralig'ida V` qiymatiga ega, bu juda yaxshi natija va ma'lumotlarning yuqori ishonchliligini ko'rsatadi.

To'rtinchi bosqich-bu ko'rsatkichlarning yakuniy tizimini va kompleks indeksni shakllantirish. Ekspert va statistik tanlov natijalariga ko'ra yakuniy, optimallashtirilgan ko'rsatkichlar to'plami shakllantirilmoqda. Bunday holda, u 18 ta asosiy ko'rsatkichga (har biri iqtisodiy va ijtimoiy bloklarda 9 tadan) sezilarli darajada qisqartirildi. Beshinchi va oxirgi bosqich-bu integral ko'rsatkichga to'g'ridan-to'g'ri yig'ish. Yakuniy bosqich-barcha tanlangan va tortilgan ko'rsatkichlarni bitta murakkab ko'rsatkich Y ga matematik katlama. Buning uchun umumiy qo'shimchalar modelini taklif qilish mumkin:

Formula:

$$y = x + x_1 + x_2 + x_3$$

bu erda $x_1, x_2, \dots, x_n$ - tanlangan ko'rsatkichlarning standartlashtirilgan (o'lchamsiz ko'rinishga keltirilgan) qiymatlari, ularning vazn koeffitsiyentlariga potentsial ko'paytmasi. SHuni ta'kidlash kerakki, maqola matnida standartlashtirishning aniq formulasi (masalan, z-score, min-max normallashtirish va boshqalar) aniq ko'rsatilmagan, ammo bu qadam turli xil ma'lumotlarning taqqoslanishini ta'minlash uchun shunga o'xshash usullarda standart va majburiy hisoblanadi.

Yakuniy xulosa shundan iboratki, maqolamizda batafsil bayon etilgan metodologiya ko'rsatkichlarni tasdiqlashning yaxlit, murakkab jarayonini ifodalaydi¹⁶⁰. U ixtiyoriy ma'lumotlar to'plamidan ilmiy asoslangan ko'rsatkichlar tizimiga o'tish imkonini beradi. Bu nomutanositliklarni aniq o'lchash uchun juda

¹⁶⁰ Mamadaliev, O. (2023). METHODS OF SELECTING INDICATORS FOR COMPREHENSIVE ASSESSMENT THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS. EPRA International Journal of Economic and Business Review. <https://doi.org/10.36713/epra14549>

muhim, chunki muhim xususiyatlar taqqoslanishini kafolatlaydi. Olingan kompozit indeks hududlarni tartiblash, ularni klasterlash va rivojlanishda maksimal darajada ortda qolgan yoki ilgari ketgan hududlarni aniqlash imkonini beradi.

TASHQI SAVDO SALOHIYATINING RIVOJLANISH KO'RSATKICHLARINI MODELASHTIRISH VA PROGNOZLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

**Allamberganov Xushnud Allaberganovich, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa tashqi savdo salohiyatining rivojlanish ko'rsatkichlarini modellashtirish zaruriyati va shu orqali prognozlashtirish istiqbollari yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость моделирования показателей развития внешнеторгового потенциала региона и перспективы его прогнозирования на его основе.

Abstract. This article discusses the need to model the development indicators of the region's foreign trade potential and the prospects for forecasting through it.

Kalit so'zlar. Tashqi savdo, tashqi savdo salohiyati, model, modellashtirish, prognozlashtirish.

Ключевые слова: Внешняя торговля, внешнеторговый потенциал, модель, моделирование, прогнозирование.

Key words. Foreign trade, foreign trade potential, model, modeling, forecasting.

Tashqi savdo salohiyatining samarali rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishi va global bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlash uchun muhim omil hisoblanadi. Bu jarayonni chuqur tahlil qilish va aniq prognozlar berish uchun rivojlanish ko'rsatkichlarini modellashtirish zarur. Modellashtirish orqali tashqi savdo aylanmasi, eksport va import hajmi kabi asosiy ko'rsatkichlarning vaqt davomida qanday o'zgarishi aniqlanadi hamda ularga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillar aniqlanadi. Misol uchun, ARMA kabi vaqt qatori modellari yordamida iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'tgan davr ma'lumotlari asosida kelajakdagi qiymatlari prognoz qilinadi. Ushbu usullar ko'rsatkichlarning o'ziga xos noaniqliklarini va muhim o'zgarishlarni aniqlashga imkon beradi.

Tahlillar natijasida mamlakatning tashqi savdo salohiyati o'sishda davom etmoqda, biroq raqobatning kuchayishi va global iqtisodiy o'zgarishlar tahlikalari mavjud. Modellashtirish natijalari asosida siyosat ishlab chiqish, eksportni

diversifikatsiya qilish va innovatsion imkoniyatlarni kengaytirish lozim. Iqtisodiyot tarmoqlarini prognozlashtirish masalalari xorijiy va mahalliy olimlar ishlarida o'rganilgan. Jumladan, I.I.Yeliseevoy ko'p omilli ekonometrik modelning statistik ahamiyatliligi va o'rganilayotgan jarayonga mos kelishini aniqlash uchun Fisherning F-mezonidan foydalanishni tavsiya qiladi [1]. Kelajakda prognozlashtirish sohasida yangi statistik va sun'iy intellekt modellari qo'llaniladi. Bu borada A.Dimitrios, G.Stephen ko'p omilli ekonometrik model bo'yicha natijaviy omilning qoldiqlarida avtokorrelyatsiyani tekshirish uchun Darbin-Uotson (DW) mezonidan foydalanishni taklif qiladilar [2]. Bu real vaqtda ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlarining joriy etilishi tashqi savdo salohiyatini aniqroq baholash imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy strategiyalarni yanada samarali yo'lga qo'yishga yordam beradi.

Shularga asosan, mintaqa tashqi savdo salohiyatining rivojlanishini kelajakdagi holatini uning ko'rsatkichlarini modellashtirish asosida prognozlashtirish belgilaydi. Bu borada ushbu ko'rsatkichlarini aniqlanishi zarur va unga ta'sir qiluvchi omillar sifatida qator ko'rsatkichlar tanlab olindi. Xususan, Y - tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'ati (% da) va X_1 - eksport hajmi (mln. AQSh dollarida), X_2 - import hajmi (mln. AQSh dollarida) kabilar tanlandi. Ushbu prognozlashtirishni amalga oshirish uchun Gretl dasturidan foydalanilib, dastavval model tuzildi (1-jadval).

1-jadval

Xorazm viloyatining 2010-2024-yillarda amalga oshirilgan tashqi savdo ko'rsatkichlari haqida ma'lumot¹⁶¹

Ko'rsatkichlar	Eksport hajmi, mln. AQSh dollarida, X_1	Import hajmi, mln. AQSh dollarida, X_2	Tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'ati, % da, Y
2010-y.	156,2	53,6	138,4
2011-y.	206,2	85,3	138,9
2012-y.	155,0	92,8	85,0
2013-y.	198,1	100,2	120,4
2014-y.	139,4	166,1	102,4
2015-y.	111,4	100,0	69,2
2016-y.	95,6	121,0	102,5
2017-y.	122,7	133,3	118,2
2018-y.	102,1	170,0	106,3
2019-y.	146,9	410,8	205,0
2020-y.	169,6	299,7	84,1
2021-y.	231,2	286,0	110,2

¹⁶¹ <https://xorazmstat.uz/uz/>

2022-y.	247,0	540,3	152,2
2023-y.	304,2	576,9	111,9
2024-y.	427,5	525,8	108,2

Hamda, Xorazm viloyatining 2010-2024-yillarda amalga oshirilgan tashqi savdo ko'rsatkichlari asosida ARMA ko'rinishidagi model tuzildi. Ushbu modelning natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan (2-jadval).

2-jadval

**Tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'atini aks ettiruvchi ARMA modeli
natijalari (kuzatishlar soni 2010-2024, T = 15)**

	Koeffi- sient	Standart xatolik	z	P-qiymat	
const	115,995	3,01021	38,53	<0,0001	***
phi_1	0,608982	0,230415	2,643	0,0082	***
theta_1	-1,00000	0,185101	-5,402	<0,0001	***
O'zgaruvchanlikning o'rtacha qiymati	116,8600		O'zgaruvchanlikning standart chetlanishi		32,74594
Innovatsiyalarning o'rtacha qiymati	-1,115518		Innovatsiyalarning standart chetlanishi		27,97918
R-kvadrat	0,247101		Tuzatilgan R-kvadrat		0,189186
Logarifmik ehtimollik	-72,02392		Akaike axborot mezoni		152,0478
Shvars axborot mezoni	154,8800		Xennan-Kuinn axborot mezoni		152,0177
	Haqiqiy qism	Majoziy qism	Modul	Tezlik	
AR					
	Ildiz1	1,6421	0,0000	1,6421	0,0000
MA					
	Ildiz2	1,0000	0,0000	1,0000	0,0000

Modelning umumiy ko'rinishiga to'xtaladigan bo'lsak, ARMA (1,1) modeli quyidagicha ko'rinishga ega bo'ldi:

$$y_t = \mu + \phi_1 y_{t-1} + \varepsilon_t + \theta_1 \varepsilon_{t-1}$$

bu yerda,

y_t - hozirgi vaqtdagi qiymat (tashqi savdo aylanmasi);

μ - doimiy to'g'rilovchi (const va intercept);

ϕ_1 - A_r (1) koeffitsiyentlar;

θ_1 - M_a (1) koeffitsiyentlar;

ε_t - hozirgi vaqtdagi shovqin (innovatsiya);

ε_{t-1} - o'tgan davrdagi shovqin.

Modeldagi aniq qiymatlar esa quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

$$\mu=115.995$$

$$\phi_1=0.608982$$

$$\theta_1=-1.00000$$

Ushbu raqamlarni qo'ysak, model tenglamasi quyidagicha bo'ldi:

$$y_t=115.995+0.609 \cdot y_{t-1}+\varepsilon_t-1.000 \cdot \varepsilon_{t-1}$$

Natijalar tahliliga keladigan bo'lsak, const parametr qiymati 115.995 ta teng va P-ahamiyati<0.0001 bo'lsa-da, model ahamiyatlidir, ya'ni ushbu model o'rtacha darajadagi savdo aylanmasini aks ettiradi. Shuningdek, $\phi_1=0.609$ va P-ahamiyati<0.0082 bo'lsa, model ahamiyatli bo'lib, unga o'tgan yildagi qiymat 60 % ta'sir qilyapti. Shular bilan birga, $\theta_1 = -1.000$ va P-ahamiyati<0.0001 bo'lsa, model juda ahamiyatli bo'lib, bunga o'tgan davrdagi shovqin 100 % teskari ta'sir qilyapti. Modelning sifat ko'rsatkichlariga to'xtaladigan bo'lsak, R-kvadrat 0.2471 ga teng bo'lsa, tushuntirish darajasi past, ya'ni faqat 24.7% dispersiyani asoslaydi. Akaike AIC esa 152.0478 ga teng bo'lsa, modelni tanlashda qo'llaniladi hamda Schwarz BIC esa 154.8800 ga teng bo'lsa, parametrlar sonini hisobga oladigan kriteriy qo'llaniladi. AR qismining ildizi 1.6421 ga teng. AR-qism statsionar bo'lib, modul > 1 bo'ladi. MA qismi esa uning ildizi 1.0000 ga teng. Ushbu model statsionar va statistik jihatdan ahamiyatli sanaladi. t (tashqi savdo aylanmasi) ko'rsatkichi esa 60 % o'zining o'tgan qiymatiga va to'liq darajada 100 % shovqinning o'tgan qiymatiga bog'liq. R^2 past, ya'ni unga boshqa omillar ham ta'sir qilishi mumkin. Model prognozi uchun foydalanish mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mintaq tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'atining 2025-2029-yillarda mo'ljallangan prognoz qiymatlari aniqlandi. Prognoz natijalari quyidagi qiymatlarga ega bo'ldi (3-jadval).

3-jadval

Mintaqa tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'atining 2025-2029-yillardagi prognoz qiymatlari
95 % ishonchlilik oralig'i, $z(0,025) = 1,96$

Yillar	Prognoz qiymatlari	Standart xatolik	95 % ishonchlilik oralig'i
2025	110,527	27,9792	(55,6887, 165,365)
2026	112,665	30,0421	(53,7835, 171,546)
2027	113,967	30,7720	(53,6549, 174,279)
2028	114,760	31,0383	(53,9258, 175,594)
2029	115,243	31,1365	(54,2162, 176,269)

Mazkur prognoz natijalariga ko'ra, tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'ati 2029-yilda 2025-yilga nisbatan o'rtacha 4,716 foizga oshadi yoki 1,04 barobarga oshadi.

Xulosa qilib aytganda, tashqi savdo salohiyatining modellashtirilishi va prognozlanishi mintaqa iqtisodiyotining barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur bo'lib, bu sohada ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlarni kengaytirish istiqbolda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dimitrios Asteriou and Stephen G. Hall. Applied econometrics. A modern approach using Eviews and Microfit. Revised edition. Palgrave Macmillan, New York, 2007. – r.140-397.

2. Эконометрика: Учебник. / Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 51-53 с.

IQTISODIY O'SISH NAZARIYALARI VA MODELLARINI AHOLINING FAROVONLIGIGA TA'SIRI.

Mirzamurodov Oltinbek Sultonali o'g'li

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Ekonometrika" kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi.**

E-mail:oltinbekmirzamurodov96@gmail.com, tel: +998 932430113

Abstrakt. Iqtisodiy o'sishni tahlil qilgan iqtisodchi olimlar ilgari surgan nazariya va iqtisodiy o'sish modellari ko'rib chiqildi. Tezisda modellarni ikki guruhi ekzogen va endogen modellarni farqi, hamda iqtisodiy o'sishga qaysi omillar ta'sir qilish nazariyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, iqtisodiy o'sish nazariyalari, modellar, ekzogen, endogen.

1. Kirish.

Iqtisodiy o'sish iqtisodiyotning eng muhim tushunchalaridan biridir. O'sish darajasi har doim aholi farovonligini real darajasini to'liq aks ettirmaydi degan g'oyalarga qaramay, u aholi farovonligini aniqlashda asosiy mezon bo'lib kelmoqda. Bunga sabab qilib iqtisodiy jarayonlarni tasviflovchi ko'ratkich sifatida noiqtisodiy bozor (qora bozor) dan mahsulot hajmini, mehnatga sarflangan vaqtni, atrof-muhitdagi ortiqcha noxush va zararli ifloslanishlar kabi omillarni o'z ichiga olmaydi. Biroq, barcha bu kamchiliklarga qaramay, iqtisodiy o'sish mamlakat fuqarolarining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarining asosiy ko'rsatkichi bo'lib qolmoqda.

Klassik iqtisodchilar iqtisodiy o'sishning asosiy omillarini investitsiyalar va ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishda ko'rishgan. neoklassik iqtisodchilar esa, iqtisodiy o'sishning uchta omilini aniqladi: yer, kapital va mehnat. Bu kapitalistik mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sabablarini tushuntirish uchun yetarli edi. Lekin 1957 yilda M. Solou o'z maqolasida AQSHning iqtisodiy o'sishida yer, kapital va mehnatning ahamiyatsiz ulushini ko'rsatdi va AQSh iqtisodiyotidagi o'sish manbai sifatida texnik taraqqiyotga ishora qilgan. Ammo professor Xavier Sala-i-Martin 2001 yilda iqtisodiy o'sishni belgilovchi bir necha omillarni ajratib ko'rsatdi¹⁶²:

1. jismoniy kapital, inson kapitali va ta'lim;
2. iqtisodiyot uchun qulay institutlarning xilma-xilligi,
3. kapital, texnologiya, g'oyalar, xorijiy sarmoyalarning erkin harakati va axborotning erkin aylanishi.

Iqtisodiy o'sish bo'yicha asosiy ishlar 20-asrga tegishli bo'lib. Klassiklar iqtisodchilar Smit, Rikardo, Say, Maltus, Keynsning turli xil qarashlarni olish mumkin. Smitning fikricha, ishlab chiqarishning o'sishi bozor hajmiga, aniqrog'i uning kengayishiga ta'sir qiladi[1]. Bir xil qarashlarni Marks ham keltirgan va u iqtisodiyotdagi hal qiluvchi rolini tan olgan. Alfred Marshall esa Smit tomonidan ilgari surilgan mos kelmaslikni izohlashga harakat qilgan. U **ichki iqtisodlar** va **tashqi iqtisodlar** o'rtasidagi farqlanishni kiritgan. Uning fikriga ko'ra, ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi korxonaning o'z hajmini kengaytirishi bilan birga, butun sanoatning rivojlanishi natijasida ham yuzaga keladi.

Klassik iqtisodchilarni qarashlari, iqtisodiy o'sish g'oyalari taklif bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, Keynes uchun talab eng muhim omil edi. Keynes ulardan farqli o'laroq, iqtisodiy o'sishning muvozanatsiz tabiati mavjudligiga ishonar edi. Uning qisqa muddatli modelida o'sishning asosiy omili **investitsiyalar** hisoblanadi. Biroq Keynes tomonidan ishlab chiqilgan modelda vaqt omili hisobga olinmagan. Uning izdoshlari **Harrod va Domar** - keynscha modelni dinamiklashtirishga, ya'ni uzoq muddatda muvozanatni izlashga harakat qildilar.

Iqtisodiy o'sish nazariyalarini tahlil qilishda J. Shumpeter qarashlari juda muhim. U tadbirkor-innovator tushunchasiga katta ahamiyat berib, uni "taraqqiyot qahramoni" deb atagan. Uning fikricha, tadbirkorlarning innovatsiyasi va ijodkorligi iqtisodiy rivojlanishni belgilaydi. Innovatsiya joriy qilinganidan so'ng tadbirkor katta foyda oladi, biroq vaqt o'tishi bilan raqobatchilar ixtironi ko'chiradi va foyda kamayishni boshlaydi. Shumpeter tomonidan taklif etilgan iqtisodiy o'sish nazariyasi

1. Sala-i-Martin X. (2001, august), La apertura y la flexibilidad son ingredientes importantes del crecimiento económico, 'Boletín del FMI', 20

xususiy mulkchilik, raqobatbardosh bozor va yangi ixtirolar ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlay oladigan moliyaviy bozorlarning samaradorligi kabi farazlarga asoslanadi[2].

Iqtisodiy o'sishning yana bir nazariyasi Artur Lyuis tomonidan ilgari surilgan. U o'z ishida kambag'al, biroq mehnat resurslariga boy mamlakatlar muammosini ko'taradi[3]. Lyuis tomonidan taklif etilgan model qisqa muddatda past darajadagi turmush tarzini saqlab qolishni nazarda tutadi. Shu yo'l bilan jamg'arilgan mablag' kapital zaxirasini ko'paytiradi va uzoq muddatda daromadlarning o'sishiga olib keladi. Biroq, Lyuis nazariyasida qabul qilish qiyin bo'lgan farazlar ham mavjud. Kapitalning ko'proq jamg'arilishi iste'molning qisqarishi hisobiga amalga oshiriladi va bu jarayon eng avvalo eng kambag'al qatlamlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bir necha yildan so'ng U. Rostow iqtisodiy o'sishning navbatdagi nazariyasini ishlab chiqdi. Rostow, Lyuis singari, iqtisodiy rivojlanishni kapital jamg'arilishiga bog'ladi va rivojlanishning besh bosqichini ajratib ko'rsatdi¹⁶³. Uning ta'kidlashicha, iqtisodiyotni qishloq xo'jaligidan sanoatga o'tkazish mamlakat bo'ylab iqtisodiy o'sishning tarqalishiga imkon beradi. 1971-yilda Rostow rivojlanish nazariyasiga oltinchi bosqichni qo'shdi. Ushbu bosqich "sifat bosqichi" deb nomlanib, u tovar va xizmatlarning sifatini uzluksiz ravishda oshirish bilan tavsiflanadi.

Iqtisodiy o'sish jarayoni vaqt o'tishi bilan o'zgarib boruvchi turli omillarga asoslanganligi sababli, iqtisodiy o'sish modellari muayyan **soddalashtirishlarga** tayanadi. Asosan, iqtisodiy o'sish modellarida **kapitalning amortizatsiya darajasi** va **aholi o'sishi ekzogen** (tashqi) hisoblanadi. Tejamkorlik darajasi masalasida esa modellarning ikki guruhga ajratilishi mumkin: **Birinchi guruhda** tejamkorlik darajasi **ekzogen** hisoblanadi. **Xarrod va Domar modeli, AK ishlab chiqarish funksiyasidan foydalanuvchi modellar**, hamda **Solou va Uzava neoklassik modellari**. Ikkinchi guruhga **endogen tejamkorlik darajasiga** ega modellar kiradi, **Ramziyning neoklassik modeli, Kaldor va Pazine'ti modellaridir**.

Ular Keynsning ilmiy yutuqlariga asoslanadi. **Xarrod-Domar** va **AK modellarida** kapital/ishlab chiqarish nisbati **doimiy** deb hisoblanadi. Aksincha, **neoklassik modellar**da kapital/ishlab chiqarish nisbati vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin. Iqtisodiy o'sish modellarini **vaqt mezoniga** ko'ra ham ajratish mumkin:

- **Uzoq muddatli modellar** asosan barqaror o'sish yo'lini aniqlash uchun qo'llanadi.

- **Qisqa muddatli modellar haqiqiy ishlab chiqarish hajmining potensial ishlab chiqarish darajasiga** yaqinlashish imkoniyatlarini aniqlashdir

¹⁶³ Rostow 1960, 4–16-betlar

R. Xarrod va E. Domar barqaror o'sish imkoniyatlarini izlagan model ishlab chiqdilar. Ular qisqa muddatli, kapitalistik iqtisodiyotning beqarorligini nazarda tutuvchi keynsiycha modelni kengaytirdilar[4]. Xarrod–Domar modeli ikkita muammoni ko'rsatib berdi: Kapitalistik iqtisodiyotda kafolatlangan o'sish sur'atida va to'liq bandlik sharoitida o'sishni ta'minlash mumkin emas. Iqtisodiy o'sish jarayoni har doim majburiy ishsizlik bilan birga kechadi. Kapitalistik iqtisodiyotda muvozanatga yaqinlashish mavjud emas. Natijada, Xarrod va Domar dinamik muvozanat yo'lini izlab, aslida iqtisodiy o'sishning barqaror emasligini isbotlab berdilar.

Yana modellarda biri **Solow-Swan modeli**. Modelning asosiy maqsadi – iqtisodiyot uzoq muddatda **barqaror o'sishga erishishini** ko'rsatishdan iborat edi. Harrod-Domar modelida qayd etilgan ikki muammo - iqtisodiyotning beqarorligi va mehnatdan to'liq foydalanishning imkonsizligi **Solow – Swan modelida ishlab chiqarish omillarining o'zaro almashuvchanligi** farazini kiritish orqali hal qilindi.

Endogen o'sishning birinchi modellari Marvin Frankel va Kenneth Arrow tomonidan ishlab chiqilgan. Frankel o'z modelida **neoklassik ishlab chiqarish funksiyasini AK ishlab chiqarish funksiyasi bilan uyg'unlashtirishga** harakat qilgan. Frankelga ko'ra, neoklassik ishlab chiqarish funksiyasi **alohida kompaniyalarga** tatbiq etiladi. Biroq makroiqtisodiyot AK funksiyasiga muvofiq rivojlanadi[5]. Becker, Murphy va Tamura esa inson kapitaliga sarmoyalar va aholi o'sishi o'rtasidagi **bog'liqliklarni aniqlashga** harakat qilishgan. Ular inson kapitali jihatdan kambag'al bo'lgan mamlakatlarda **katta oilalar** mavjudligini ta'kidlagan[6].

Xulosa. Tahlil qilingan iqtisodiy o'sish nazariyalari ikki asosiy e'tiqodga tayangan. Schumpeter nazariyasi bo'yicha iqtisodiy o'sish muvozanatsiz bo'lib, u ma'lum ehtimollik bilan yuzaga keladigan innovatsiyalarga bog'liq. Boshqa tomondan, Lewis va Rostow modellari uzoq muddatda muvozanatli o'sishni bashorat qiladi, hatto qisqa muddatda u muvozanatsiz bo'lsa ham. O'sish modellari turli yo'llar bilan tasniflanishi mumkin. Avvalo, ularni bir umumiy taxmin asosida tasniflash mumkin. Masalan, bu taxmin doimiy tejash darajasi bo'lishi mumkin. Shuningdek, modellarni ikki guruhga ajratish mumkin: egzogen va endogen modellarga. Egzogen modellar neoklassik ishlab chiqarish funksiyasidan foydalanadi, bunda ishlab chiqarish omillarining samaradorligi kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.P.Łukasz "Review Of Theories And Models Of Economic Growth" Comparative Economic Research, Volume 17, Number 1, 2014 10.2478/cer-2014-0003

2. Schumpeter J.A. (1934), The Theory of Economic Development, Cambridge, MA, Harvard University Press
3. Lewis A. (1954, may), Economic Development with Unlimited Supplies of Labour, Manchester School, 22 (2)
4. Harrod R.F. (1939, june), An Essay in Dynamic Theory, 'Economic Journal', 49
5. Frankel M. (1962, December), The Production Function in Allocation and Growth: A Synthesis, 'American Economic Review', 52
6. Becker G.S., Murphy K.M., Tamura R., (1990), Human Capital, Fertility, and Economic Growth, 'Journal of Political Economy', 98 (5)

CASE-STUDY: XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDAGI INVESTITSIYA RISKLARINI MINIMALLASHTIRISH BO'YICHA TAHLIL VA NATIJALAR

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli
Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi
mustaqil tadqiqotchisi
e-mail:shahbozhazratqulov@gmail.com
ORCID:0009-0006-5600-6251

Annotatsiya. Ushbu maqola case-study metodi asosida xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirish bo'yicha tahlillarni investitsiya loyihasining sezgirligini o'rganish hulosalari loyiha natijalarini tahlil qilishda olingan natijalarning ishonchliligi darajasini aniqlash va xizmat ko'rsatish sohasi global iqtisodiyotning muhim segmentlaridan biri bo'lib, u ko'plab investitsiyalarni qanday jalb qilish metodlari yoritilgan .

Kalit so'zlari. case-study, global iqtisodiyot, Iqtisodiy risk, Risk boshqaruv tizimi, ko'plab investitsiyalarni jalb qilish, Rezervatsiya

Аннотация. В данной статье рассмотрены выводы исследования чувствительности инвестиционного проекта анализ минимизации инвестиционных рисков в сфере услуг на основе метода тематического исследования определение степени достоверности полученных результатов при анализе результатов проекта и сферы услуг является одним из важнейших сегментов мировой экономики, в котором освещаются методы привлечения большого количества инвестиций .

Ключевые слова. тематическое исследование, глобальная экономика, экономический риск, система управления рисками, множественное инвестирование, резервирование

Abstract. This article presents the results of the analysis of investment risks in the service sector based on the case-study method, the conclusions of the sensitivity study of the investment project, the determination of the level of reliability of the results obtained in the analysis of project results, and the methods of attracting large investments, as the service sector is one of the important segments of the global economy.

Keywords: case-study, global economy, Economic risk, Risk management system, attracting large investments, Reservation

Kirish

Xizmat ko'rsatish sohasi global iqtisodiyotning muhim segmentlaridan biri bo'lib, u ko'plab investitsiyalarni jalb qiladi. Biroq, ushbu sohada investitsiya qilishda turli xil xavflar mavjud bo'lib, ularni oldindan tahlil qilish va minimallashtirish katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklari tahlil qilinib, ularni minimallashtirish strategiyalari ko'rib chiqiladi. Bu metodning nomi inglizcha "case-study" so'zlaridan olingan. Bunda "case" – yashik, quti, gilof, jild, "study" – o'rganish, tadqiq qilish, ilm bilan shug'ullanish, o'quv fani, saboq olish, o'qish ma'nolarini bildiradi. Bu metod haqida inglizcha aytiladigan "case – true life", ya'ni "keys – haqiqiy hayot" iborasiga ko'ra keys – real hayotning "bir parchasidir". Shunga ko'ra bu metodni "amaliy holatlarni o'qitish metodi" deb ham ataladi. Case study ta'lim metodini turli holatlarni o'rganishda qo'llash – hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o'rganishni tashkil etish yoki sun'iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta'lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan ta'lim jarayonidan iborat. O'zbekiston xizmat ko'rsatish sektori rivojlanayotgan bozor sifatida ko'plab investitsiya imkoniyatlariga ega. Shu bilan birga, investitsiya risklarini kamaytirish va O'zbekiston hukumati turizmni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda, lekin investorlar infratuzilma, soliq rejimlari va marketing strategiyalariga bog'liq muammolarga duch kelishadi.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda case-study metodi asosida xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirishda Investitsion risk investitsiyalar va ulardan olinishi mumkin bo'lgan daromadlarni yo'qotish (mahrum bo'lish) ehtimolini baholaydi. Risk (tavakkal-chilik) – ehtimoliy hamda sifat xususiyatiga ega. "Ekspert

RA” agentligi ekspertlari mintaqaga nisbatan risk (tavakkalchilik)ning quyidagi ko‘rinishlarini ajratadilar:

1.Iqtisodiy risk (Sanoat, qishloq xo‘jaligi va savdo-sotiq rivojlanishining dinamik ko‘rsatkichlari hamda asosiy fondlarning eskirishi va zarar ko‘rib ishlayotgan korxonalar ulushi orqali mintaqada biznesning rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi);

2.Moliyaviy risk (Mintaqaviy byudjetlarning holatini va mintaqadagi korxonalar faoliyatining jami moliyaviy natijalarini aks ettiradi);

3.Ijtimoiy risk (Ishsizlik darajasini, yashash minimumidan past miqdordagi daromadga ega aholi ulushini hamda subyektning etnik xususiyatlarini ifodalovchi ko‘rsatkichlar asosida baholanadigan ijtimoiy keskinlik darajasi bilan tavsiflanadi);

4.Jinoyatchilikka oid risk (Jinoyatchilikning og‘irligi darajasini hisobga olgan holdagi jinoyatchilikning darajasiga, iqtisodiy yo‘na-lishga xos bo‘lgan va noqonuniy ravishdagi giyohvandik moddalari-ning savdosiga aloqador bo‘lgan jinoyatlarning miqdoriga bog‘liq bo‘ladi);

5. Ekologik risk (Atrof-muhit ifloslanish darajasining integral darajasi sifatida hisob-kitob qilanadi);

6.Boshqaruvga oid risk (Mintaqaviy hokimiyat barqarorligi va aholining siyosiy qutblanishiga bog‘liq bo‘ladi).

Hozirgi vaqtda eng samarali usul - bu risklarni tahlil qilishning kompleks yondashuvi. Bir tomondan ushbu yondashuv loyihaning mumkin bo‘lgan natijalari to‘g‘risida to‘liqroq tasavvurga ega bo‘lishga imkon beradi, ya’ni, investorni kutayotgan barcha ijobiy va salbiy syurprizlar to‘g‘risida, boshqa tomondan, hatarlarni tahlil qilish uchun matematik usullardan (ayniqsa, ehtimollik va statistik) keng foydalanishga imkon beradi

Shuni qayd qilish lozimki, investitsion risks (tavakkalchilik)lar investitsion jozibadorlikka ta’sir ko‘rsatadi, bunda investitsion jozibadorlik qandaydir darajada investitsion risk (tavakkalchilik)lar darajasining o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatadi, bundan ushbu ko‘rsat-kichlar o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik mavjudligini ko‘rish mumkin. Shundan kelib chiqqan holda, mintaqalar va hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari va sur’atlariga va ular investitsiyaviy jozibadorligining ta’sirini tahlil qilish hududlarni rivojlanishidagi farq va disproporsiyalarni sabablari va omillarini aniqlash imkonini beradi.

➤ Investitsiya loyihasining sezgirligini o‘rganish hulosalari loyiha natijalarini tahlil qilishda olingan natijalarning ishonchliligi darajasini aks ettiradi. Agar ular ishonchsiz bo‘lsa, tahlilchi quyidagi variantlardan birini bajarishga majbur bo‘ladi: -

noaniqligi natijaning buzilishida eng muhim bo'lgan parametrlarni aniqlashtirish; - javob sezgirligini pasaytirish maqsadida dastlabki ma'lumotlarga ishlov berish usullarini o'zgartirish; - loyiha riskini tahlil qilishning matematik modelini o'zgartirish; - loyiha risklarini miqdoriy tahlilini o'tkazishdan bosh tortish. Xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirishda barcha risklarni boshqarish tizimini va moliyaviy risklar barqarorligini ta'minlash kerak.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirishda barcha risklarni boshqarish monitoring qilinishi kerak, bu odatda ichki audit tomonidan amalga oshiriladi. Shu tarzda siz risklarni boshqarish va ishlatilgan barcha vositalarni boshqarish va sifatini hamda funksionalligini ta'minlashingiz mumkin. SHu bilan birga, barcha tegishli ma'lumotlar o'z vaqtida mas'ul shaxsga etkazilishi mumkin bo'lgan riskli aloqa ham bo'lishi kerak. Bu kompaniyaning risklari to'g'risida xabardorlikni oshiradi.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirishda asosan quydagi risk instrumentlarini to'liq mazmunini yoritish kerak bo'ladi, bular;

- Rezervatsiya - o'tkazish mumkin bo'lmagan riskni boshqarish;
- Sug'urta - riskning namoyon bo'lishidan kelib chiqqan holda moddiy zararni qoplash imkoniyati;
- Xedjlash – narx riskini bir kompaniyadan boshqasiga o'tkazish;
- Taqsimlash – bitim qatnashchilari o'rtasida riskni taqsimlash;
- Diversifikatsiya – investitsiyalar yoki majburiyatlarni taqsimlash yo'li bilan umumiy riskini kamaytirish;
- Minimallashtirish - portfelning sof qiymatidagi tebranishlarni minimallashtirish maqsadida aktiv vapassivlar balansini saqlash. Har qanday Oddiy amaliyotda - riskni taqsimlanishi - xizmat ko'rsatish sohasida ishtirokchilaridan mas'uliyatni tanlab qiladi, hammadan ko'ra muhimi riskni hisoblash va nazorat kilishdir.

Riskni taqsimlanishida - moliyaviy reja xizmat ko'rsatish sohasidainiva kontrakt xujjatlarini tayyorlashda aniqlaniladi. Risk analizi kabi - xizmat ko'rsatish sohasida ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishi sifatli va miqdorli bo'lishi mumkin.

Xizmat ko'rsatish sohasi uchun biznes-rejalarning mukammal ishlanganligi uning harbir bo'limi bo'yicha investitsion risklarning to'liq hisobga olinganligida, ishlab chiqariladigan mahsulotlarni sotish strategiyasining to'g'ri tanlanganligida, investitsion loyihaning samaradorligiga ta'sir qiluvchi har bir asosiy omilning ta'sir mexanizmining inobatga olinganligida namoyon bo'ladi. Biznes-rejada mahsulot sotiladigan bozor chuqur tahlil qilingan bo'lishi lozim, chunki sanoati rivojlangan

mamlakatlarda tovarlarning taqchilligi mavjud emas, balki tovarlarni sotish muammosi mavjud. Shu sababli, mazkur mamlakatlarda investitsion loyihalar bo'yicha tuzilgan biznes-rejalarda asosiy e'tibor mahsulot sotiladigan bozorlarni o'rganishga qaratiladi.

Riskni xizmat ko'rsatish sohasidalarda taqsimlanishi uchun konseptual sifatli modeldan foydalanish tavsiya etiladi. Model standart metodlarga asoslangan bo'lib, uniasosi "Extimollar va qarorlar" daraxti bo'lib, qarorlarning ketma-ketligini aniqlash uchun foydalidir ammo bu muammo ikki xil xarakterga ega bo'lib, investitsion xizmat ko'rsatish sohasidadagi ishtirokka asoslangandir. Bir tomondan buyurtmachi mumkinqadar kontrakt qiymatini kamaytirishga intiladi, bunda muddatvasifat bo'yicha barcha talablar bajarilgan bo'lishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak riskning qaysi qismini o'ziga olishni xoxlashi masalasida maksimal egiluvchanlik tavsiya etiladi. ishtirokchilari tomonidan riskni quyi qismini olish xoxishi bildirilsa tajribali investorlarni o'z talablarini pasaytirishga undashi mumkin. Kupchilik katta xizmat ko'rsatish sohasidalar uchun ularni tadbqiqilinishidagi to'xtalish bo'lib buyurtachi uchun ishlar qiymatini o'sishiga olib keladiki bu xizmat ko'rsatish sohasidani boshlang'ich qiymatini o'sishiga olib keladi. Masalan: elektr bilan ta'minlash liniyalarini o'z vaqtida ulab bermaslik natijasida, to'xtalish bo'lganligi uchun pudratchi to'laydigan jarima, buyurtmachini harajatlaridan kamroq bo'ladi. Bunday holatdan chiqish uchun, xizmat ko'rsatish sohasidada ishtirok etishga sug'urta kompaniyalarini jalb qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruno, R.L.; Campos, N.F. Reexamining the Conditional Effect of Foreign Direct Investment; IZA Discussion Paper No. 7458; Institute for the Study of Labor: Bonn, Germany, 2013. Available online at: <https://ssrn.com/abstract=2287068>. (accessed on 24 September 2019)

2. Асаул, А.Н. Инвестиционная привлекательность региона / А.Н. Асаул, Н.И. Пасяда; под ред. засл. строителя РФ, д-ра экон. наук, проф. А.Н. Асаула. - СПб.СПбГАСУ. -2008 -120с.

3. SH.I.Mustafakulov Investitsion muhit jozibadorligi. Ilmiy-amaliy qo'llanma. BAKTRIYA PRESS nashriyoti, Toshkent, 2017-yil. 42-bet.

4. Щербина О.Ю., Щербина О. Разработка модели инвестиционной привлекательности региона России на примере СФО // Финансовый бизнес. 2022. № 3 (225). С. 74-77.

5. Козлова А.В., Ершов Н.А. Проблемы повышения инвестиционной привлекательности региона на примере Свердловской области // Наука через призму времени. 2019. № 6 (27). С. 75-77.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 1-maydagi PQ-4702-sonli “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/4803531>

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprel-dagi PQ-4300-sonli “Respublika iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xo-rijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillash-tirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori. <https://lex.uz/docs/4312752>

KVANT REGRESSIYA MODELI YORDAMIDA ENERGIYA XAVFINI IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRINI BAHOLASH

Samandarov Og‘abek Alisher o‘g‘li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti doktoranti

samandarov.ogabek@urdu.uz

So‘nggi yillarda energiya xavfsizligi mamlakatlar barqaror iqtisodiy o‘shishini ta’minlashda muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun energiya manbalarining barqarorligi, narxlar tebranishi hamda ta’minotdagi uzilishlar iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli energiya xavfini baholash va uning iqtisodiy o‘shishga ta’sirini aniqlash zamonaviy statistik va ekonometrik usullar yordamida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. An’anaviy o‘rtacha regressiya modellari (OLS) faqat o‘rtacha qiymatlar asosida bog‘liqlikni baholaydi. Biroq energetika kabi noaniqligi yuqori sohalarida ekstremal (yuqori yoki past) qiymatlarda bog‘lanishlar sezilarli darajada o‘zgarishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, kvantil regressiyasi (QR) — turli kvantillar bo‘yicha shartli taqsimotni baholash orqali energiya xavfining iqtisodiy o‘shishga bo‘lgan ta’sirini yanada chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Energiya xavfi tushunchasi va uning iqtisodiy o‘shishga ta’siri. Energiya xavfi (energy risk) keng ma’noda energiya resurslarini yetkazib berishdagi noaniqlik, narx tebranishi, geopolitik vaziyat, transport va infratuzilma cheklovlari kabi omillarni qamrab oladi. Ushbu xavfning oshishi ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi, inflyatsion bosim kuchayishi, investitsiya oqimlarining kamayishi orqali iqtisodiy o‘shishni sekinlashtiradi. Asosiy indikatorlar: Neft va gaz importi hajmi va diversifikatsiyasi, energiya narxlarining volatilligi, energiya resurslarini qayta tiklanadigan manbalarga almashtirish darajasi, energiya samaradorligi ko‘rsatkichlari.

Bu ko'rsatkichlar asosida energiya xavfi uchun kompozit indeks tuzish va uni iqtisodiy o'sish bilan bog'lab o'rganish mumkin.¹⁶⁴

Kvantil regressiya modelining nazariy asosi. Ko'plab iqtisodiy munosabatlar o'zgaruvchilar taqsimotining butun diapazonida bir xil emas. Masalan, energiya narxlarining yuqori kvantillarida (qimmat energiya davrida) iqtisodiy o'sishga ta'sir juda kuchli, past kvantillarda esa (arzon energiya davrida) kamroq bo'lishi mumkin. Shu sababli, QR quyidagilarni beradi:

- shartli medianani (0.5 kvantil)
- shartli past (0.1 kvantil) va yuqori (0.9 kvantil) qiymatlarni
- ta'sirlarning heterogenligini aniqlash imkoniyatini

Shundan kelib chiqqan holda, model quyidagicha taqdim qilinadi:¹⁶⁵

$$Q_y(\tau|X) = X'\beta(\tau)$$

Bu yerda $Q_y(\tau|X)$ - τ -kvantil uchun shartli kvantil funksiyasi, $\beta(\tau)$ - parametrlar vektori. OLS dan farqli, QR τ kvantilga xos yo'qotish funksiyasini minimallashtiradi. Energiya xavfi – iqtisodiy o'sish munosabatini kvantil regressiya orqali tahlil qilish metodikasi. Ma'lumotlar bazasini shakllantirish. Asosiy o'zgaruvchi: YaIMning yillik o'sish sur'ati (%)larda aks etadi. Mustaqil o'zgaruvchi: energiya xavfi indeksi (narx, ta'minot, diversifikatsiya ko'rsatkichlaridan hisoblangan). Nazorat o'zgaruvchilari: inflyatsiya, investitsiyalar, tashqi savdo hajmi, aholi soni va h.k.

Model spetsifikatsiyasi. Har bir τ kvantil uchun quyidagi model baholanadi.¹⁶⁶

$$QYaIM_{o'sish}(\tau|X) = \alpha(\tau) + \beta_1(\tau) EnergiyaXavfi + \beta_2(\tau) Xnazorat + \varepsilon(\tau)$$

Baholash jarayoni

Energiya xavfi indeksini hisoblash, kvantil regressiyani STATA, R yoki Python (statsmodels) orqali ishlatish, 0.1, 0.5, 0.9 kvantillar uchun parametrlarni olish bilan o'lchanadi.

Parametrlarning kvantillar bo'yicha farqini tahlil qilish orqali natijalar va tahlilni quyidagi miso orqali ko'rib chiqsak. Masalan, 0.1 kvantil uchun $\beta_1(\tau)$ kichik va statistik ahamiyatsiz, lekin 0.9 kvantil uchun bu koeffitsiyent katta va ahamiyatli bo'lishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, energiya xavfi ayniqsa yuqori o'sish sharoitida yoki iqtisodiyotning ayrim bosqichlarida kuchli ta'sir ko'rsatadi.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Koenker, R. & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. Econometrica

¹⁶⁵ Hamilton, J. D. (2020). Time Series Analysis. Princeton University Press.

¹⁶⁶ Hamilton, J. D. (2020). Time Series Analysis. Princeton University Press.

¹⁶⁷ Koenker, R. (2005). Quantile Regression. Cambridge University Press

Energiya xavfini baholashda kvant regressiya modelining tadbiqui.¹⁶⁸

Kvantil (τ)	Koeffitsiyent (Energiya xavfi)	t-statistik	P-qiyamat
0.1	-0.05	-1.2	0.22
0.5	-0.12	-2.8	0.01
0.9	-0.25	-3.9	0.00

Bu natijalar siyosiy qaror qabul qiluvchilar uchun quyidagilarni bildiradi:

Energiya xavfini kamaytirish choralari ayniqsa yuqori o'sish davrida kuchaytirish zarur.

Energiya manbalarini diversifikatsiya qilish, qayta tiklanadigan energiyaga o'tish, strategik zaxiralarni yaratish kabi chora-tadbirlar iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Kvantil regressiya natijalari energiya xavfining ta'sirini faqat o'rtacha emas, balki ekstremal sharoitlarda ham ko'rsatib beradi.

Kvant regressiya modeli energiya xavfining iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur va heterogen baholash imkonini beruvchi samarali usuldir. Olingan natijalar iqtisodiy siyosat, investitsiya qarorlari hamda energetika strategiyalarini ishlab chiqishda muhim analitik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Koenker, R. & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. Econometrica.
2. Koenker, R. (2005). Quantile Regression. Cambridge University Press.
3. Hamilton, J. D. (2020). Time Series Analysis. Princeton University Press.
4. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook.
5. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi statistik ma'lumotlari.

¹⁶⁸ O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi statistik ma'lumotlari.

QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI UCHUN XOS RAQOBATBARDOSHLIK MEZONLARI

Z.B.Abdikarimova

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi**

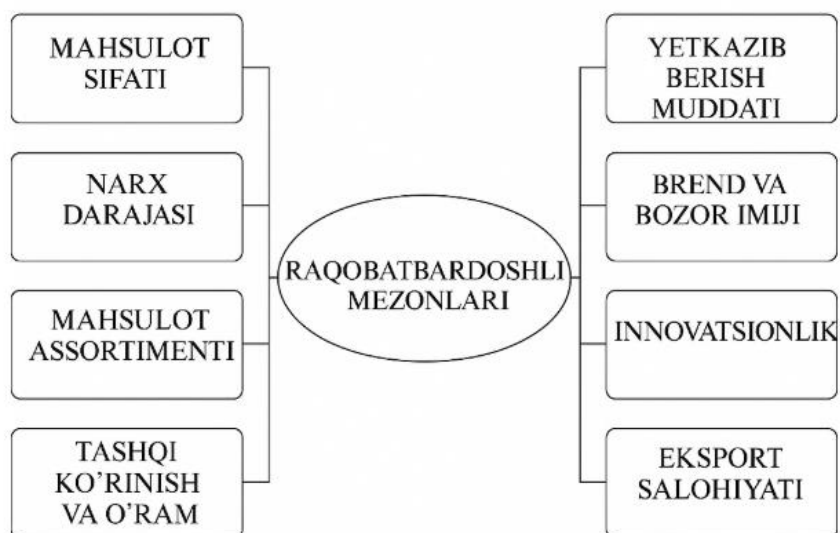
Annotatsiya: Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini baholashda muhim rol o‘ynovchi mezonlar – sifat, narx, assortiment, logistika, innovatsionlik va eksport salohiyati kabi omillar tahlil qilingan. Raqobatbardoshlikni kompleks yondashuv asosida aniqlash milliy oziq-ovqat xavfsizligi va bozor ishonchini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etishi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: Bozor talabi, ekologik tozalik, sertifikatlash, mahsulot assortimenti, iste‘molchi ishonchi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta‘minlash masalasi nafaqat tarmoq darajasida, balki milliy oziq-ovqat xavfsizligi, eksport salohiyatini oshirish va aholi farovonligini ta‘minlash nuqtai nazaridan ham ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib – mavsumiylik, tez buziluvchanlik, iqlim va tabiiy resurslarga bog‘liqlik – bu ularning raqobatbardoshligini baholashda alohida yondashuvni talab etadi. Shuningdek, so‘nggi yillarda iste‘molchilarning ekologik tozalikka, sertifikatlangan mahsulotlarga, sog‘lom turmush tarziga nisbatan talablarining ortib borayotgani ham mahsulot raqobatbardoshligini belgilovchi omillar qatoriga kiritilmoqda[2].

Shu munosabat bilan, raqobatbardoshlikni aniqlovchi bunday mezonlar mahsulotning bozordagi qiymatini, iste‘molchiga ta‘sirini, brend kuchini, ekologik ustunliklarini va iqtisodiy samaradorlik darajasini kompleks ravishda ifodalashi lozim (1-jadval). Amaliy jihatdan esa ushbu indikatorlar asosida mahsulotning ichki va tashqi bozordagi raqobat holati aniqlanadi hamda strategik qarorlar qabul qilinadi.

Qishloq xo‘jaligida raqobatbardoshlik mezonlariga to‘xtalib o‘tilganda birinchi navbatda mahsulotning sifati masalasi asosiy o‘rin egallaydi. Bunda mahsulotning sertifikatlangan, ekologik toza, organik yoki eksport standartlariga mosligi kabi muhim jihatlari tushuniladi. Sifat – bu raqobatbardoshlikning eng asosiy omillaridan biridir. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarida ekologiklik va xalqaro standartlarga moslik (masalan, Global GAP[5], ISO[4]) yuqori talabga ega bo‘lgan eksport bozorlariga kirish imkonini beradi. Sifatni tasdiqlovchi sertifikatlar iste‘molchi ishonchini kuchaytiradi.

1-rasm. Qishloq xo‘jaligida raqobatbardoshlik mezonlari¹⁶⁹

Iste'molchi uchun yana bir muhim jihatlardan biri bu albatta mahsulotning narxi masalasidir. Ushbu tavsif mahsulotning ichki va tashqi bozorda arzonlik/foydalilik darajasini belgilab beradi. Narx – iste'molchining qaroriga bevosita ta'sir qiluvchi omildir. Raqobatbardosh narx siyosati, ayniqsa ommaviy iste'mol qilinadigan mahsulotlar segmentida ustunlikni ta'minlaydi. Subsidiyalar orqali narxni moslashtirish ham narx raqobatbardoshligiga xizmat qiladi.

Qishloq xo‘jaligida raqobatbardoshlikda uchinchi yana bir muhim mezon bu mahsulot assortimenti masalasidir. Bu o‘z navbatida turlicha mahsulotlar liniyasining mavjudligini nazarda tutadi. Turli xil mahsulot turlarining mavjudligi (assortiment) orqali korxona bir nechta segmentda raqobatlasha oladi[1]. Bu esa foyda risklarini diversifikatsiyalaydi va iste'molchilar ehtiyojlarini to‘liqroq qondirishga imkon beradi.

Raqobatbardoshlik haqida gap ketganda bevosita mahsulotning estetik va texnologik talablarga javob beruvchi dizaynini inkor qila olmaymiz. Qadoqlash mahsulotning “vizitkasi” hisoblanadi. Estetik va ergonomik o‘ram iste'molchida ijobiy taassurot uyg‘otadi. Ayniqsa, eksportda zamonaviy va funksional qadoqlash talab etiladi.

¹⁶⁹ Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

Quyida qishloq xo‘jaligiga xos raqobatbardoshlik mezonlari tavsifi¹⁷⁰

Ko‘rsatgichlar nomi	Tavsifi
1. Mahsulot sifati	Sertifikatlangan, ekologik toza, organik yoki eksport standartlariga mosligi
2. Narx darajasi	Ichki va tashqi bozorda arzonlik/foydalilik darajasi
3. Mahsulot assortimenti	Turlicha mahsulotlar liniyasining mavjudligi
4. Tashqi ko‘rinish va o‘ram	Estetik va texnologik talablarga javob beruvchi dizayn
5. Yetkazib berish muddati	Logistika tezligi va saqlash sharoitlari
6. Brend va bozor imiji	Mahsulotning bozor tan olinishi, iste’molchida ishonch uyg‘otishi
7. Innovatsionlik	Qadoqlash, saqlash, texnologik qayta ishlash darajasi
8. Bozor ulushi	Ichki va tashqi bozordagi raqobatchilarga nisbatan foiz ko‘rinishidagi ulush
9. Eksport salohiyati	Mahsulotning chet el talablariga muvofiqligi va eksport imkoniyatlari

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari boshqa mahsulotlardan albatta, mahsulotni qanchalik tez yetkazib berish imkoniyatining mavjudligi bilan farqlanadi. Bunda logistika tezligi va saqlash sharoitlari inobatga olinishi lozim[3]. Tez buziluvchi mahsulotlar uchun logistika va saqlash infratuzilmasi raqobatbardoshlikni belgilovchi omildir. Mahsulotni o‘z vaqtida, sifatni saqlagan holda yetkazib berish – mijoz ishonchini mustahkamlaydi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari raqobatbardoshligini ta’minlashda yana bir muhim mezon bu mahsulotning bozor tan olinishi, iste’molchida ishonch uyg‘otishi Brend – bu mahsulotning emotsional va madaniy qiymati. Kuchli brend iste’molchi sadoqatini ta’minlaydi va narxdan qat’i nazar, ustunlikni saqlab qoladi. Mahsulot haqidagi ijobiy imij raqobatchilar oldida farqlanish imkonini beradi.

Zamonaviy marketingda innovatsionlik mezonlarini inkor qilib bo‘lmaydi. Bunda texnologik yangiliklar, ekologik toza ishlab chiqarish va mahsulotni qayta ishlash sifati raqobatbardoshlikni oshiradi. Innovatsion mahsulotlar yangi bozorlar ochish, talabni yangilash imkonini beradi. Eksport imkoniyati mahsulotning xalqaro raqobatbardoshligini ko‘rsatadi. Sertifikatlash, mahsulot mosligi, logistika va bojxona imkoniyatlari eksport salohiyatining asosiy tarkibiy qismlaridir. Ushbu mezonlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini kompleks, ko‘p omilli yondashuv asosida baholash imkonini beradi.

¹⁷⁰ Muallif tadqiqotlari asosida shakllantirildi

Xulosa qilib aytganda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlash uchun sifat, narx, assortiment, yetkazib berish tezligi va innovatsionlik kabi ko'p omilli mezonlarga asoslangan baholash yondashuvi zarur. Raqobatbardosh mahsulotlar bozordagi ishonch, brend imiji va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilib, iste'molchilar ehtiyojini to'liqroq qondirish imkonini beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida zamonaviy texnologiyalar va ekologik tozalikka asoslangan ishlab chiqarish raqobat ustunligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kotler, Ph. (2017). **Marketing Management**. – 15th Global Edition. – Pearson Education.
2. FAO (2021). **Agricultural Product Competitiveness: Concepts and Indicators**. – Food and Agriculture Organization of the United Nations.
3. Qodirov B., Xudayberganov N. (2022). **Agromarketing asoslari**. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. ISO (International Organization for Standardization). Rasmiy sayt: <https://www.iso.org>
5. Global GAP sertifikat tizimi: <https://www.globalgap.org>

IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHDA PROGNOSTIK MODELLASHTIRISHNING NAZARIY YONDASHUVLARI

Eshmatov Davron Abduvaxobovich

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch
doktaranti**

email: davron eshmatov.87@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada investitsiya dasturlarining hudud iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi asosiy mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Xususan, investitsiyalarning ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, infratuzilmani rivojlantirish va hududiy raqobatbardoshlikni oshirishdagi o'rni yoritiladi. Shu bilan birga, investitsiya dasturlari orqali hududlarning ijtimoiy sohalarini qo'llab-quvvatlash, resurslardan samarali foydalanish hamda hududiy tafovutlarni yumshatish mexanizmlari ko'rsatib beriladi. Maqolada investitsiyalarning multiplikativ ta'siri, innovatsion rivojlanishga turtki beruvchi roli va hududiy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashdagi ahamiyati nazariy va amaliy misollar asosida asoslangan. Tadqiqot natijalari investitsiya siyosatini hududiy rivojlanish strategiyalari bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit soʻzlar: investitsiya dasturlari, hududiy iqtisodiyot, multiplikativ taʼsir, infratuzilma, innovatsion rivojlanish, barqaror oʻsish, hududiy tafovut, samaradorlik.

Аннотация: В статье научно проанализированы основные механизмы воздействия инвестиционных программ на региональную экономику. В частности, освещена роль инвестиций в модернизации производственных мощностей, создании новых рабочих мест, развитии инфраструктуры и повышении региональной конкурентоспособности. Кроме того, показаны механизмы поддержки социальных сфер регионов через инвестиционные программы, эффективного использования ресурсов и смягчения региональных различий. В исследовании обосновано мультипликативное воздействие инвестиций, их роль как стимулятора инновационного развития и значение в обеспечении устойчивого роста региональной экономики на основе теоретических и практических примеров. Полученные результаты подчеркивают необходимость согласования инвестиционной политики с региональными стратегиями развития.

Ключевые слова: инвестиционные программы, региональная экономика, мультипликативный эффект, инфраструктура, инновационное развитие, устойчивый рост, региональные различия, эффективность.

Abstract: The article scientifically analyzes the main mechanisms of the impact of investment programs on the regional economy. In particular, it highlights the role of investments in modernizing production capacities, creating new jobs, developing infrastructure, and enhancing regional competitiveness. Furthermore, it demonstrates the mechanisms of supporting social sectors of regions through investment programs, ensuring efficient use of resources, and reducing regional disparities. The study substantiates the multiplicative effect of investments, their role as a driver of innovative development, and their significance in ensuring the sustainable growth of the regional economy, based on theoretical and practical examples. The findings emphasize the necessity of aligning investment policy with regional development strategies.

Keywords: investment programs, regional economy, multiplicative effect, infrastructure, innovative development, sustainable growth, regional disparity, efficiency.

Mamlakat va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi murakkab koʻp omilli jarayon boʻlib, unda tabiiy resurslar, ishlab chiqarish salohiyati, inson kapitali, institutsional muhit, innovatsion imkoniyatlar hamda tashqi iqtisodiy aloqalar singari koʻplab omillar oʻzaro taʼsir etadi. Bunday koʻp qirrali jarayonni samarali boshqarish

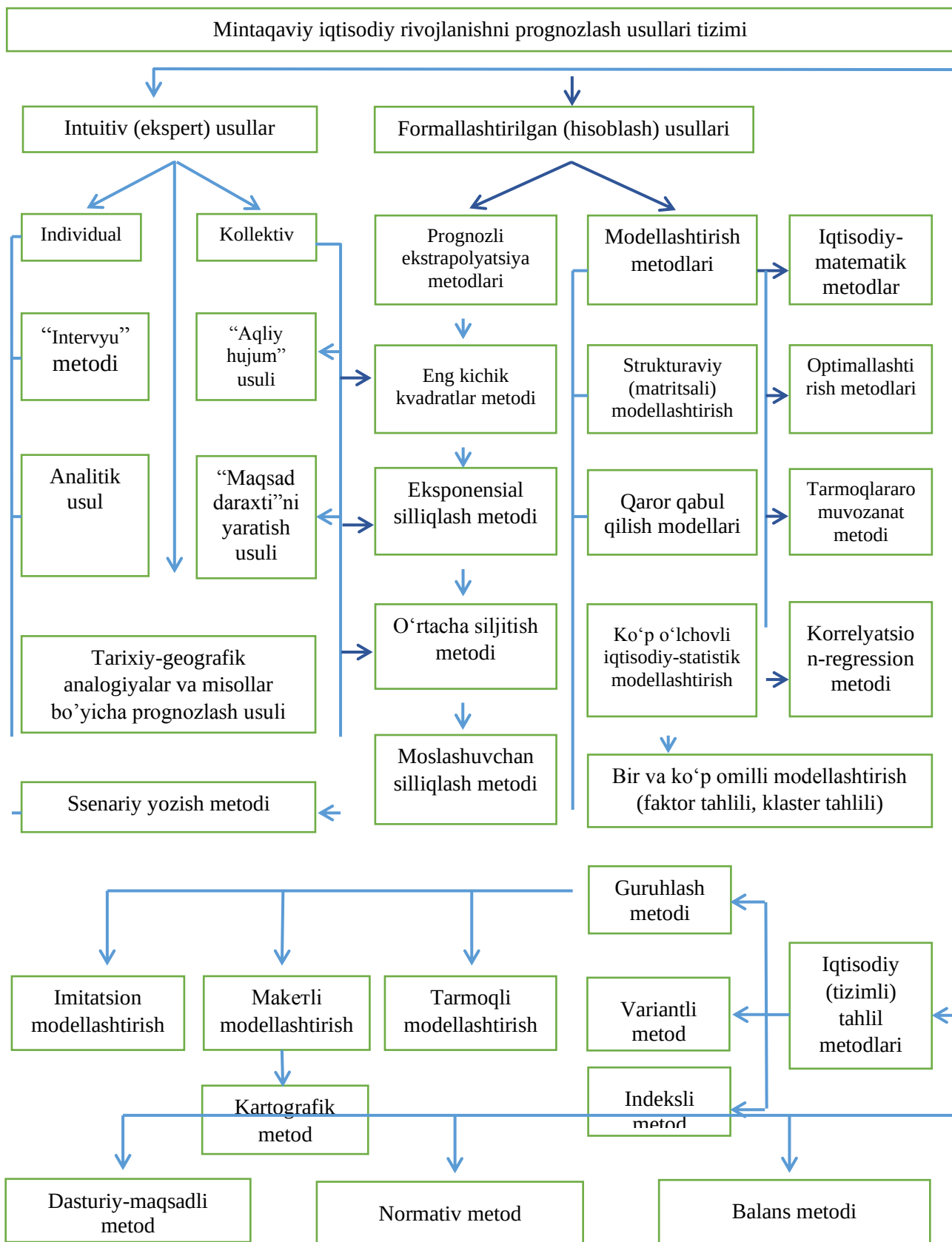
uchun uni ilmiy asoslangan tarzda tahlil qilish, prognozlash va modellashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli so‘nggi yillarda iqtisodiy siyosatni shakllantirishda **prognostik modellashtirish yondashuvlari** keng qo‘llanila boshladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlash nazariy jihatdan turli maktablar qarashlariga tayangan. Neoklassik nazariya vakillari asosan bozor mexanizmlarining o‘z-o‘zini tartibga solish imkoniyatlariga urg‘u bergan bo‘lsa, keynsiy yondashuv davlatning iqtisodiyotni tartibga soluvchi rolini alohida ta’kidlagan.[1] Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda esa kompleks modellashtirish – iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va hududiy omillarni birgalikda hisobga oluvchi uslublar tobora dolzarb bo‘lib bormoqda.

Hududiy rivojlanish masalalarida prognostik modellashtirishning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki hududlar o‘zining demografik tarkibi, ishlab chiqarish infratuzilmasi, bandlik darajasi, byudjet imkoniyatlari va investitsion salohiyati bilan bir-biridan farqlanadi. [2] Shu bois har bir hudud uchun yagona model emas, balki uning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini inobatga oluvchi individual prognozlash yondashuvlari talab etiladi. [3] Bunda matematik-statistik modellar, stsenariyli prognozlash usullari hamda iqtisodiy-matematik optimallashtirish metodlari muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. [4]

Shuningdek, bugungi kunda raqamli texnologiyalar va katta ma’lumotlar (“big data”)dan foydalanish imkoniyatlari ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash jarayonlarini yanada samarali va aniqligini oshirishga yordam bermoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida hududlararo tafovutlarni kamaytirish, investitsiya oqimlarini samarali taqsimlash, sanoatni hududiy diversifikatsiya qilish va aholi turmush darajasini oshirish kabi vazifalarda prognostik modellashtirish usullarini joriy etish zaruratga aylanmoqda. [5]

Hududlarning iqtisodiy rivojlanishini ilmiy asosda bashorat qilish mintaqaviy siyosatni samarali rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Prognozlash tizimi iqtisodiy, ijtimoiy va demografik ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi. [6] Ushbu jarayonda statistik, matematik va ekspert baholash usullari kompleks qo‘llaniladi. Natijada, mintaqaviy o‘shish tendensiyalarini aniqlash va istiqbol ssenariylarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, tizim hududlarning investitsion salohiyati va resurs taqsimotini baholashda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. [7]

1-rasm: Mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini prognozlashning asosiy usullarining umumiy tasnif sxemasi

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini prognozlash va ishlab chiqish jarayonida quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. Iqtisodiy (tizimli) tahlil usullari, ularning mohiyati iqtisodiy jarayon yoki hodisaning tarkibiy qismlarga bo'linishi, bu qismlarning bir-biriga va jarayonning borishiga munosabati va ta'siri aniqlanadi. Tahlil bunday jarayonning mohiyatini ochib berish, uning prognoz qilinayotgan davrda o'zgarishining qonuniyligini aniqlash, qo'yilgan maqsadlarga erishish imkoniyatlari va yo'llarini har tomonlama baholash imkonini beradi. Bu usullarga guruhlash usullari, variatsion va indeks usullari kiradi. [8]

2. Dasturiy-maqсадli usul ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy maqsadlarini tanlash, ulardan samarali foydalanishni hisobga olgan holda resurslarni mutanosib ravishda ta'minlagan holda belgilangan muddatlarda ularga erishish bo'yicha o'zaro bog'liq chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat. [9]

3. Ushbu usul ilmiy, tadqiqot, ishlab chiqarish, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa vazifalar va tadbirlarning maqsadi va majmuini o'z ichiga olgan hujjatni tashkil etuvchi muammoli va murakkab maqsadli mintaqaviy dasturlarni tuzish va amalga oshirish imkoniyatini nazarda tutadi.

4. Normativ usul-hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'rsatkichlarini ilgari ishlab chiqilgan va qonuniy ravishda belgilangan norma va standartlardan foydalangan holda asoslash usuli. [10]

5. Normlar va standartlar hududiy iqtisodiy prognozlar, rejalar, dasturlar, texnik-iqtisodiy loyihalarning zaruriy asosini, ilmiy ishlanmalarini tashkil qiladi. Normlar va standartlar yordamida moddiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasining eng muhim nisbatlari asoslanadi, iqtisodiy taraqqiyot tartibga solinadi.

6. Balans usuli mintaqaning har xil turdagi mahsulotlar va resurslarga bo'lgan ehtiyojlarini ishlab chiqarish imkoniyatlari va resurslar manbalari bilan bog'lashdan iborat. Hududning iqtisodiy rivojlanishining bo'limlari, ko'rsatkichlari taqdim etilganda, hududning ijtimoiy-iqtisodiy prognozini tuzishda, mintaqaviy byudjetda ma'lum bir sohadagi ehtiyojlarni mavjud resurslar bilan, shuningdek boshqaruv organlari byudjetdan tashqari manbalar, byudjetlardan subvensiyalar, subsidiyalar va kreditlar hisobidan jalb qilishlari kerak bo'lgan mumkin bo'lgan resurslar bilan bog'lash imkonini beradigan texnikalar majmuasidan foydalaniladi. Bu usul asosiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi muvozanatga erishish uchun qo'llaniladi, bu esa, bir tomondan, zarur ehtiyojlarni, boshqa tomondan - bu ehtiyojlarni qondirish uchun jalb qilinishi kerak bo'lgan resurslarni tavsiflaydi. [11]

Demak, ushbu maqolada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda prognostik modellashtirishning nazariy asoslari, yondashuvlari hamda ularning hududiy rivojlanish jarayonlariga tatbiq etish imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shu orqali mamlakat hududlarida barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladigan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. "Economics" – McGraw-Hill, 2010.
2. Keynes J. M. "The General Theory of Employment, Interest, and Money" – Palgrave Macmillan, 1936.
3. Porter M. E. "The Competitive Advantage of Nations" – Free Press, 1990.
4. North D. "Institutions, Institutional Change and Economic Performance" – Cambridge University Press, 1990.
5. Abdurahmonov Q. "Investitsion siyosat va iqtisodiy rivojlanish" – Toshkent, 2021.
6. Xodiev B. "Davlat investitsiyalari va ularning samaradorligi" – Toshkent, 2022.
7. Burxanov U. "O'zbekistonda investitsion muhit va uni takomillashtirish yo'llari" – Toshkent, 2020.
8. Jumayev Sh. "Davlat-xususiy sheriklik: rivojlanish istiqbollari" – Toshkent, 2021.
9. Toshmatov M. "Chet el investitsiyalarini jalb qilishning iqtisodiy asoslari" – Toshkent, 2019.
10. Гриценко Л. Л. Государственная инвестиционная политика: сущность, цели и задачи / Гриценко Л. Л. // Научные труды Кировоградского национального технического Университета. Экономические науки – 2012. – Вып. 22(2). – с. 89-95.
11. Кравченко, Т. В. "Методи прогнозування регіонального економічного розвитку" – Тернополь. Издательско-полиграфический центр "Экономическая мысль", 2013. – Том 13. – С. 88-94.

“EKONOMETRIK MODELLAR ASOSIDA INSON KAPITALING MINTAQA IQTISODIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRINI BAHOLASH USULLARI”

J.R.Rustamov

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi**

Annotatsiya. Maqolada inson kapitalining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta’siri ekonometrik modellar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda inson kapitalining iqtisodiy o’sishga bevosita (Lucas–Uzawa, Solow–Swan modellari) va bilvosita (Nelson–Phelps yondashuvi) ta’sir kanallari ko‘rib chiqilgan. Natijalar inson kapitali va texnologik omillar iqtisodiy o’sishni shakllantirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, iqtisodiy o’sish, ekonometrik model, TFP, Solow–Swan modeli, Lucas–Uzawa, Nelson–Phelps yondashuvi.

Abstract. The article analyzes the impact of human capital on regional economic development based on econometric models. It examines both the direct (Lucas–Uzawa, Solow–Swan models) and indirect (Nelson–Phelps approach) channels of influence. The results show that human capital and technological factors play a crucial role in shaping economic growth.

Keywords: human capital, economic growth, econometric model, TFP, Solow–Swan model, Lucas–Uzawa, Nelson–Phelps approach.

Аннотация. В статье анализируется влияние человеческого капитала на региональное экономическое развитие на основе эконометрических моделей. Рассмотрены прямые (модели Лукаса–Узавы, Солоу–Свона) и косвенные (подход Нельсона–Фелпса) каналы воздействия. Результаты показывают, что человеческий капитал и технологические факторы играют важную роль в формировании экономического роста.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономический рост, эконометрическая модель, TFP, модель Солоу–Свона, Лукаса–Узавы, подход Нельсона–Фелпса.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonida inson kapitali barqaror o’sishning asosiy omillaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Iqtisodiy nazariya taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida iqtisodiy o’sish asosan jismoniy kapital va mehnat resurslari bilan izohlangan bo’lsa, bugungi kunda bilim, ko‘nikma va malakaga ega inson resurslari iqtisodiy samaradorlikni belgilovchi eng muhim omil sifatida qaralmoqda.

Inson kapitali tushunchasi ilk bor Adam Smit tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u o'zining "Xalqlar boyligi" asarida mamlakat aholisi tomonidan egallangan va foydali hisoblangan barcha ko'nikmalarni kapitalning bir qismi sifatida ta'riflagan. Biroq, Alfred Marshall inson kapitalini amaliy jihatdan o'lchash juda murakkabligi sababli uning iqtisodiy tahlilda qo'llanishi foydasiz ekanini ta'kidlagach, ushbu yondashuv bir necha o'n yillar davomida iqtisodiy tadqiqotlarda deyarli qo'llanmagan. Inson kapitali tushunchasi faqatgina 1960-yillarda yana iqtisodiy adabiyotlarda paydo bo'ldi. Teodor Shults inson kapitali nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatlariga ham ega ekanligini ta'kidladi hamda uni o'lchashning bir nechta usullarini taklif qildi.

Inson kapitalini miqdoriy va sifat jihatdan o'lchash imkoniyatining paydo bo'lishi uni amaliy iqtisodiy tadqiqotlarga kiritish uchun keng yo'l ochdi. Gari Beker (1964) o'z tadqiqotlarida inson kapitalining daromadlarga ta'sirini baholash uchun empirik ma'lumotlardan foydalandi[1]. Jacob Mincer esa o'zining muhim ishlari orqali inson kapitalini daromadlar funksiyasiga qo'shish imkonini beruvchi shaxsiy investitsiya modelini ishlab chiqdi.

Empirik tadqiqotlarda inson kapitali makro darajaga kengaytirilgach, u iqtisodiy o'sish modellariga ham kiritildi. Jacob Mincer 1984 - yilda inson kapitalini ishlab chiqarish omili sifatida e'tirof etdi. U mehnat xizmatlarining kapital tusini to'g'ri baholash zarurligini ta'kidlab, inson kapitali ishlab chiqarish jarayonida jismoniy kapital bilan birgalikda muvofiqlashuvini qayd etdi. Shuningdek, Mincerning fikricha, inson kapitalining o'sishi va tarqalishi barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun muhim omil hisoblanadi.

Inson kapitali va iqtisodiy o'sishni bog'lovchi konseptual asosni yaratish yo'lidagi urinish sifatida Paul Romer 1990 – yilda tajriba ma'lumotlari asosida tahlil o'tkazgan[2]. Romerdan so'ng boshqa iqtisodchilar ham makro darajada inson kapitali va o'sish modelini shakllantirishga kirishdilar, biroq ularning empirik tadqiqotlari turlicha natijalarni ko'rsatdi.

Mankiw, Romer va Weil Solow-Swan modelini kengaytirib, unda nafaqat jismoniy kapital, balki inson kapitali to'planishini ham inobatga olganlar. Ularning hisob-kitoblari shuni ko'rsatadiki, kengaytirilgan Solow modelida inson kapitali mamlakatlar o'rtasidagi jon boshiga daromad tafovutlarini tushuntirishda jismoniy kapital kabi muhim ahamiyat kasb etadi.

Solow-Swan modeli yaratilganidan buyon iqtisodchilar ushbu modelga inson kapitalini kiritishga intilib kelishmoqda. Inson kapitalining iqtisodiy natijalarga ta'sirini o'rganishda ikki xil ta'sir qilish dinamikasi mavjud: birinchisi — bevosita ta'sir kanali, ikkinchisi esa — bilvosita ta'sir kanali.

Bevosita ta'sir kanali yondashuvi Lucasning mashhur maqolasi (1988) ga asoslangan bo'lib, keyinchalik Lucas–Uzawa modeli sifatida tanilgan[3]. Ushbu yondashuv inson kapitalini ishlab chiqarish jarayonidagi kiruvchi omil sifatida ko'rsatadi. Bu modelda inson kapitalining jamg'arilishi ishlab chiqarish hajmiga bevosita ta'sir qiladi, xuddi mehnat va jismoniy kapital kabi boshqa omillar singari. Shu sababli, bu yondashuv bevosita ta'sir kanali deb nomlangan. Mankiw, Romer va Weil (1992) tomonidan taklif qilingan kengaytirilgan Solow modeli ushbu yondashuvning davomidir. U Solow–Swan modeliga asoslanib, ishlab chiqarish funksiyasiga inson kapitali kiritilgan holda ishlab chiqilgan. Model quyidagicha ifodalanadi:

$$Y_t = K_t^{\{\alpha\}} \cdot H_t^{\{\gamma\}} \cdot (A_t \cdot L_t)^{\{\beta\}} \quad (1)$$

bu yerda belgilar Solow–Swan modelidagi kabi qo'llanadi. Faqat yangi o'zgaruvchi inson kapitalini ifodalash uchun qo'shilgan. Birinchi bosqichda barcha kiruvchi va chiquvchi o'zgaruvchilar jon boshiga (per-capita) shaklga o'tkaziladi. Bunda $y_t = \frac{Y_t}{L_t}$ jon boshiga real yalpi ichki mahsulotni (real GDP per capita), $k_t = \frac{K_t}{L_t}$ jon boshiga jismoniy kapitalni (per-capita physical capital), hamda $h_t = \frac{H_t}{L_t}$ o'rtacha inson kapitalini (average human capital) anglatadi. Ishlab chiqarish funksiyasini jon boshiga (per-capita) ko'rinishga o'tkazish uchun (1)-tenglamani ikkala tomonini ham L_t aholiga bo'linadi. Har bir mintaqani ifodalash uchun pastki i indeks qo'shib, tenglamaning ikkala tomoniga logarifm qo'llaniladi.

$$\ln(y_{i,t}) = \ln(A_{i,t}) + \alpha * \ln(k_{i,t}) + (\gamma + \alpha + \beta - 1) * \ln(L_{i,t}) + \gamma * \ln(h_{i,t}) + \varepsilon_{i,t}. \quad (2)$$

Ushbu formula asosida $t - 1$ ni shakllantirib (2) tenglamadan ayiramiz va quyidagi natijaga erishiladi.

$$\Delta \ln(y_{i,t}) = \Delta \ln(A_{i,t}) + \beta_1 * \Delta \ln(k_{i,t}) + \beta_2 * \Delta \ln(L_{i,t}) + \beta_3 * \Delta \ln(h_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Ushbu tenglama(3) to'g'ridan-to'g'ri ta'sir yondashuvi asosidagi bazaviy empirik baholash modelining poydevorini tashkil etadi. Yakuniy baholash modeli shakli, (4)-tenglama, mintaqaviy darajadagi inson kapitalini ifodalash uchun $quota\_ratio$ ko'rsatkichini o'z ichiga oladi hamda nazorat o'zgaruvchilari to'plami X_i ni qo'shadi.

$$\Delta \ln(y_{i,t}) = \beta_0 + \beta_1 * \Delta \ln(k_{i,t-1}) + \beta_2 * \Delta \ln(L_{i,t-1}) + \beta_3 * \Delta \ln(quota\_ratio_{i,t-3}) + \beta_3 * X_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Ushbu bevosita ta'sir modelida asosiy koeffitsiyenti β_3 (4-tenglama) bo'lib, u oliy ta'lim kvotasi ulushi o'zgarishining viloyatlar bo'yicha jon boshiga to'g'ri keladigan real YAIM o'zgarishiga ta'sirini o'lchaydi. Barcha kirish o'zgaruvchilari

log-differensiya shaklida ifodalangan bo‘lib, koeffitsiyentlar ularning o‘rish sur‘atlari elastikligi sifatida talqin qilinadi. Ya’ni, agar kirish o‘zgaruvchisining o‘rish sur‘ati 1% ga ortsa, jon boshiga to‘g‘ri keladigan real YAIMning o‘rish sur‘ati $\beta\%$ ga oshadi. Uchinchi kirish o‘zgaruvchisi — *quota_ratio* viloyat darajasidagi inson kapitali darajasini o‘lchash uchun qo‘llaniladi.

Bilvosita ta‘sir kanali inson kapitalining iqtisodiy o‘rishga bevosita emas, balki umumiy omillar unumdorligi (TFP) orqali ta‘sir etishi orqali izohlanadi. Bu yondashuvda inson kapitali ishlab chiqarish hajmiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissa qo‘shmaydi. U avvalo mintaqada yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish va rivojlantirish jarayonini tezlashtiradi, natijada TFP ortadi. Solow–Swan modelida A_t bilan ifodalangan TFP o‘rish esa ishlab chiqarishning umumiy hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Bu yondashuv Nelson va Phelps tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, unda inson kapitali texnologik taraqqiyot bilan quyidagi kanal orqali bog‘langan[4].

$$\left[\frac{A_t}{A_t} = \Phi(H_t) \cdot \left(\frac{A_t^* - A_t}{A_t}\right), \Phi(0) = 0, \Phi'(0) > 0\right] (1)$$

Chap tomonda texnologik taraqqiyot ifodalanadi. O‘ng tomonda esa texnologiya tafovuti ikki mintaqaning umumiy omil unumdorligi (TFP) o‘rtasidagi farqqa asoslanadi, ya’ni $\left(\frac{A_t^* - A_t}{A_t}\right) \cdot \frac{A_t}{A_t}$. Bu yerda A_t – barcha mintaqalardagi eng yuqori darajadagi TFP bo‘lib, nazariy maksimal darajani ifodalaydi. $\Phi(H_t)$ esa mintaqaning texnologiyani o‘zlashtirish qobiliyatini bildiradi va u inson kapitali darajasi H_t oshgani sari ortib boradi.

Benhabib va Spiegel Nelson va Phelps nazariyasini qabul qilib, uni inson kapitalining o‘rish dinamikasini umumiy omil mahsuldorligi (TFP) orqali iqtisodiy mahsulotga ta‘sirini tahlil qilish uchun kengaytiradilar. Ularning fikricha, inson kapitali iqtisodiy o‘rishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatmaydi; u faqat TFPga ta‘sir qiladi. Shu bilan birga, TFPning o‘rish iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantiradi. Shunday qilib, inson kapitali iqtisodiy mahsulotga TFP orqali bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Bilvosita ta‘sir yondashuvining to‘liq modeli (2-tenglama) quyidagicha ifodalanadi. Ushbu modelda viloyatlar bo‘yicha TFP o‘rish inson kapitali, texnologik spilloverlar, kapitalning yangilanish darajasi hamda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir yondashuvi modelida qo‘llanilgan nazorat o‘zgaruvchilarining funksiyasi sifatida baholanadi.

$$TFP_{growth_{i,t}} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln quota\_ratio_{i,t-3} + \beta_2 \ln spillover_{i,t-4} + \beta_3 \Delta^2 \ln(k_{i,t}) + \beta_4 \ln T ele_{i,t} + \beta_5 \ln Road_{i,t-1} + \beta_6 \ln Urban_{i,t-1} + \beta_7 \ln M kt_{i,t-1} + \varepsilon_{it}.$$

(2)

Bu yerda $TFP_{growth_{it}}$ viloyat i ning t -yildagi umumiy omil samaradorligi (TFP) o'sish sur'atini bildiradi va u $(\ln TFP_t - \ln TFP_{t-1})_i$ shaklida hisoblanadi. $quota\_ratio_{i,t-3}$ esa viloyatdagi inson kapitali zahirasi ifodalaydi hamda mahalliy innovatsiya va texnologik rivojlanishning proksi ko'rsatkichi sifatida xizmat qiladi. U ham bevosita ta'sir kanali yondashuvida bo'lgani kabi, uch yillik kechikish bilan kiritilgan.

Inson kapitali iqtisodiy o'sishga ikki yo'l bilan ta'sir qiladi: bevosita ishlab chiqarish jarayonida va bilvosita — TFP orqali. Bevosita ta'sir Lucas–Uzawa va kengaytirilgan Solow–Swan modellari bilan tushuntiriladi, bilvosita ta'sir esa inson kapitali texnologiyalarni o'zlashtirish va innovatsiyalarni rivojlantirish orqali TFPni oshirib, iqtisodiy mahsulotni rag'batlantiradi. Empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, viloyat darajasidagi inson kapitali, texnologik spilloverlar va investitsiyalar iqtisodiy o'sishni sezilarli darajada belgilaydi. Shu bois, inson kapitaliga investitsiya mintaqaviy va milliy iqtisodiy rivojlanish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Becker, G. S. (1964). **Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education**. Chicago: University of Chicago Press.
2. Romer, P. M. (1990). *Endogenous Technological Change*. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), S71–S102.
3. Lucas, R. E. (1988). *On the Mechanics of Economic Development*. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
4. Nelson, R. R., & Phelps, E. S. (1966). *Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth*. *The American Economic Review*, 56(1/2), 69–75.

SURXONDARYO VILOYATIDA 2010-2024 YILLARDAGI YALPI HUDUDIIY MAHSULOTINING STATISTIK TAHLILI

Ismoilov Davronbek Ilxomjon o'g'li

Termiz Davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi.

Kirish. Mazkur maqolada Surxondaryo viloyati yalpi hududiy mahsulotlarining 2010-2024 yillarda qiymatlari statistik tahlili ko'rildi. Bunda mutloq o'zgarish (zanjirsimon va bazisli usulda), O'sish sur'ati (zanjirsimon va bazisli usulda), ortirma sur'ati, 1 % qo'shimcha o'sish qiymati, mutloq jadallashish yoki so'nish

sur'ati, jadallashish yoki so'nish sur'ati (%) hamda optimal jadallashish yoki so'nish sur'ati (%) me'zonlari bo'yicha tahlil qilindi.

Adabiyotlar tahlili. Surxondaryo viloyat makroiqtisodiy ko'rsatkichlarining tahlili olimlar izlanishlarida o'z aksini topmoqda. Xususan, viloyatdagi uy-joy qurilish korxonlarining statistik tahlilini Q.T. Ibragimov[1] izlanishlarida, hududdagi qurilish matreallarining rivojlanish tendensiyalarini B. E. To'rayev [2], viloyatda meva sabzavot yetishtirishni O. A. Jo'rayev [3], viloyatdagi Termiz temir yo'l uzelinig statistik tahlili borasida D. R. Shakarova [4] izlanishlar olib borishgan. Yuqoridagi izlanishlarda ma'lum tarmoqning statistic tahlilini kuzatish mumkin. Mazkur maqolada esa viloyat yapli hududiy mahsulotlarining umumiy statistik tahlili qilindi.

Tadqiqot usuli. Mazkur maqolani yozishda kuzatish, statistik tahlil va taqqoslash usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotda ixtiyoriy soha rivojlanishini tahlil qilish ko'p yillik ma'lumotlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Agarda ma'lum yillar davomida soha ulushi yoki hajmi to'g'risidagi ma'lumotlarning mutloq qiymati ma'lum bo'lsa, ularni taqqoslash uchun olingan biror davrga nisbatan o'zgarishini vaqtli qatorlarning mutloq o'zgarish (zanjirsimon va bazisli), o'sish sur'ati (zanjirsimon va bazisli), 1% qo'shimcha o'sishning (yoki kamayishning) qiymati, ortirma sur'ati (zanjirsimon va bazisli), mutloq jadallashish yoki so'nish sur'ati, optimal jadallashish yoki so'nish sur'ati kabi ko'rsatkichlaridan foydalangan holda statistik tahlil amalga oshiriladi.

Mutloq jadallashish yoki so'nish sur'ati deb-zanjirsimon usuldagi mutloq o'sish qiymatlari

ayirmasiga aytiladi. Jadallashish yoki so'nish sur'ati (%) - zanjirsimon usuldagi o'sish sur'atining bir davr keyingi davrning o'sish sur'atiga nisbatining foizlarda ifodasiga aytiladi. Optimal jadallashish yoki so'nish sur'ati (%) - jadallashish yoki so'nish sur'atidan 100% ning ayirmasining foizlarda ifodasiga aytiladi. Shuningdek, zanjirsimon usuldagi mutloq o'zgarishning ortirma sur'atiga nisbati -1 % qo'shimcha o'sish qiymati deyiladi.[5]

$$\Delta\emptyset = \frac{\Delta Y_i}{\Delta K} \text{ (bu yerda } \Delta\emptyset - 1 \% \text{ qo'shimcha o'sish qiymati)}$$

Ko'rsatkichlar asosida Surxondaryo viloyatidagi 2010-2024 yillarda Yalpi hududiy mahsulotlarni statistik tahlilini qilamiz.

Surxondaryo viloyatida Yalpi hududiy mahsulotlar bo'yicha statistik tahlilni amalga oshirib quyidagi natijalarga ega bo'ldik.

1-jadval.

Surxondaryo viloyatida 2010-2024 yillarda Yalpi hududiy mahsulotlarning mutloq o'sish, o'sish sur'ati va ortirma sur'ati ko'rsatkichlari bo'yicha statistik tahlili

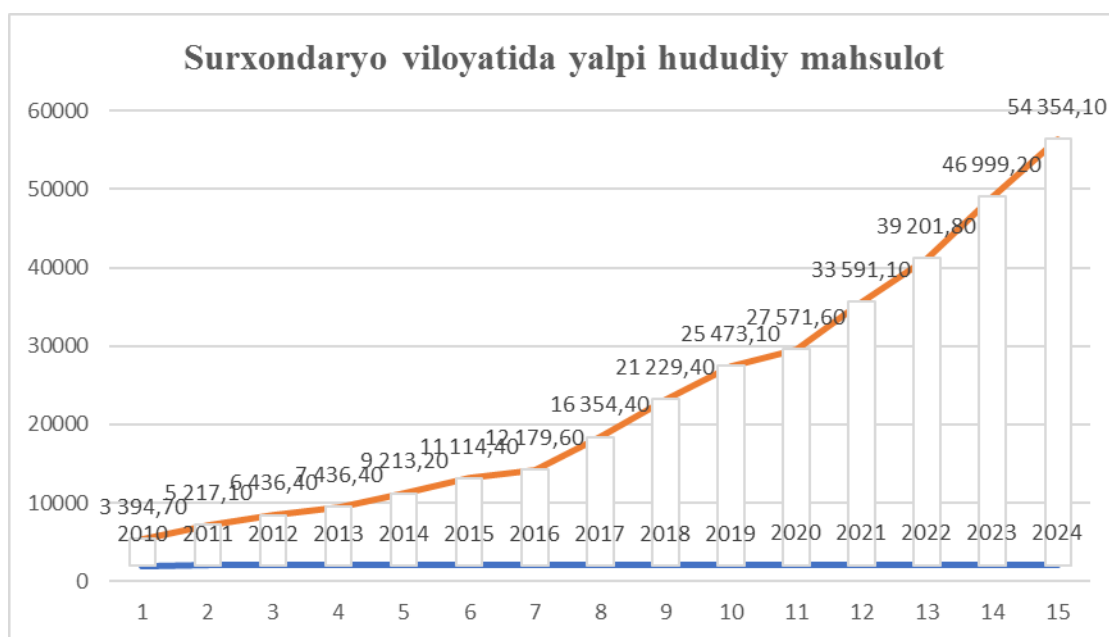
Yillar	Yalpi hududiy mahsulot	Mutloq o'sish		O'sish sur'ati		Ortirma sur'ati	
		Zanjirsimon usulda	Bazisli usulda	Zanjirsimon usulda	azisli usulda	Zanjirsimon usulda	Bazisli usulda
	mlrd so'm	mlrd	mlrd	%	%	%	%
2010	3 394,7	-	-	-	-		
2011	5 217,1	1 822,40	1 822,40	153,68	153,68	53,68	53,68
2012	6 436,4	1 219,30	3 041,70	123,37	189,60	23,37	35,91
2013	7 436,4	1 000,00	4 041,70	115,53	219,05	15,53	29,45
2014	9 213,2	1 776,80	5 818,50	123,89	271,39	23,89	52,34
2015	11 114,4	1 901,20	7 719,70	120,63	327,40	20,63	56,00
2016	12 179,6	1 065,20	8 784,90	109,58	358,78	9,58	31,37
2017	16 354,4	4 174,80	12 959,70	134,27	481,76	34,27	122,97
2018	21 229,4	4 875,00	17 834,70	129,80	625,36	29,80	143,60
2019	25 473,1	4 243,70	22 078,40	119,98	750,37	19,98	125,00
2020	27 571,6	2 098,50	24 176,90	108,23	812,19	8,23	61,81
2021	33 591,1	6 019,50	30 196,40	121,83	989,51	21,83	177,32
2022	39 201,8	5 610,70	35 807,10	116,70	1154,79	16,70	165,27
2023	46 999,2	7 797,40	43 604,50	119,89	1384,48	19,89	229,69
2024	54 354,1	7 354,90	50 959,40	115,64	1601,14	15,64	216,65
O'rtacha qiymat	21317,76	3639,95	19203,28	122,363	665,684	22,363	107,224

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, mutloq o'sish qiymati zanjirsimon usulda o'rtacha qiymati 3639,95 mlrdni, bazisli usulda esa 19203,28 mlrdni tashkil etgan. Eng kichik qiymatini 2013-yilda qabul qilib, bu 1 000,00 mlrdni tashkil etmoqda. 2012-2016 yillarda keskin o'zgarishlar bo'lmay O'rtacha 1392,5 mlrd atrofidagi qiymatlarga ega bo'lgan. 2018-yilda 4 875,00 mlrdni tashkil etib, 2020-yilda esa keskin ravishda tushib bu ko'rsatkich 2 098,50 mlrd bo'lgan. 2023-yilda esa u qaralayotgan davrlar ichida eng katta qiymatga 7 797,40 mlrdni qabul qilgan.

O‘sish sur‘ati ham zanjirsimon usulda o‘rtacha 122,36% ni, bazisli usulda esa 665,684% ni tashkil etgan. Shuningdek, 2011-yilda ko‘rsatkich 153,68 % bo‘lgan, bu esa ko‘rsatkichlar ichida eng yuqorisi bo‘lgan. 2020-yilda 108,23 % tashkil etgan bu esa ko‘rsatkichlar ichida eng kichigi bo‘lgan. 2023-yilda 119,89% ni 2024-yilda esa bu ko‘rsatkich 115,64% tashkil etgan.

Ortirma sur‘atining o‘rtacha qiymati zanjirsimon usulda 22,363%ga, bazisli usulda esa 107,224%ga ega bo‘lgan. 2011- yilda zanjirsimon usulda 53,68%ni tashkil etgan, bu ushbu parametrlarning maksimal qiymatidir. Bazisli usulda esa eng yuqori qiymat 2023-yili 229,69 %ni tashkil etgan. Bu ushbu parametrlarning maksimal qiymatidir. 2020- yilda esa minimum qiymatiga erishgan bu zanjirsimon usulda 8,23% ni tashkil etdi. Bazisli usulda esa eng minimum qiymat 2013-yili 29,45% ni tashkil etgan.

Viloyatda yalpi hududiy mahsulotning o‘zgarish holatini quyidagi 1-rasmda ham ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. Yalpi hududiy mahsulotning o‘sish va kamayish holatini quyidagi diagrammada ko‘rishimiz mumkin.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, viloyatda Yalpi hududiy mahsulotlar salmog‘i boshqa sohalar singari 2017-yilda ijodbiy o‘zgarishlarga erishgan. Bizning fikrimizcha hududda ko‘rsatkichning bunday keskin oshishiga sabab sifatida “Yangi O‘zbekiston”da iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlariga berilayotgan katta imkoniyatlar yotibdi. Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev

boshchiligi barcha rahbarlarning hudud iqtisodiyotiga ajratayotgan e'tibori sezilarli ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Ibragimov. Q. T. ECONOMIC-STATISTICAL ANALYSIS OF ACTIVE CONSTRUCTION ENTERPRISES IN SURKHANDARYA REGION Journal of Management Value & Ethics (A quarterly Publication of GMA) April special issue. 23 Vol. 13 No.02 SJIF 8.001&GIF 0.626 ISSN-2249-9512 Journal of Management Value & Ethics.

2. B.E. Turayev. Surxondaryo viloyati yalpi hududiy mahsuloti tarkibida qurilish ishlari ulushining korrelyatsion-regression tahlili. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021-yil - 215-224-betlar.

3. O.A.Jo'rayev. Meva – sabzavot ishlab chiqarish samaradorligini statistik tadqiq etish. Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi – 3/2,2023. 73-79.

4. Correlation-regression analysis of the main use indicators of railway transport Baltic Journal of Law & Politics, A Journal of Vytautas Magnus University, Volume 16, Number 03(2023):3657-3662, doi: 10.2478/bjlp-2023-00000279. 6-bet.

5. Khatamov O.K., Shakarova D.R Correlation-Regression Analysis Of The Main Use Indicators Of Railway Transport. BALTIC JOURNAL OF LAW & POLITICS A Journal of Vytautas Magnus University VOLUME 16, NUMBER 03 (2023) ISSN 2029-045

MINTAQA IQTISODIYOTINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY INVESTITSİYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING EKONOMETRIK MODELLARI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Bo'riyev Sardor Norovich

Qarshi davlat texnika universiteti optik aloqa tizimlari va tarmoqlari katta o'qituvchisi

sardor_boriyev9696@mail.ru

Qilichova Mohichehra Abdusoat qizi

Qarshi davlat texnika universiteti 3-bosqich talabasi

mohichehraqilichova87@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida xorijiy investitsiyalarning mintaqaviy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga ta'siri ekonometrik usullar yordamida tahlil qilindi. 2010–2023 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar asosida xorijiy investitsiyalar, innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan

mablag'lar va nazorat omillari (bandlik darajasi, infratuzilma indeksi) o'rtasidagi bog'liqlik OLS modeli yordamida o'rganildi.

Kalit so'zlar: Xorijiy investitsiyalar, innovatsion rivojlanish, mintaqaviy iqtisodiyot, qashqadaryo viloyati, ekonometrik tahlil, yalpi ichki mahsulot (YAIM), iInvestitsiya samaradorligi, Bandlik darajasi Infratuzilma indeksi.

Kirish. Global iqtisodiy sharoitlarda mintaqaviy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi mamlakatlarning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Innovatsion rivojlanish esa, asosan, yangi texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar va innovatsiyalarni amaliyotga joriy qilish orqali amalga oshadi. Bu jarayonda xorijiy investitsiyalar — yangi bilim, texnologiyalar va moliyaviy resurslar manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy salohiyati yuqori bo'lgan hududlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishida xorijiy investitsiyalarning roli ortib bormoqda. Shu sababli, mintaqaning innovatsion rivojlanishini ta'minlashda xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish mexanizmlarini o'rganish dolzarbdir. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini ekonometrik modellash orqali tahlil qilinadi. Innovatsion rivojlanish nazariyasi asosida xorijiy investitsiyalar mamlakat yoki mintaq iqtisodiyotiga texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va qo'shimcha moliyaviy resurslar olib kirishi mumkin. Shu bilan birga, innovatsion jarayonlar ko'proq investitsiya talab qiladigan, ammo yuqori qo'shimcha qiymat yaratadigan sohalarida amalga oshadi. Xorijiy investitsiyalar samaradorligi iqtisodiyotning boshqa sektorlariga ham ta'sir ko'rsatadi, masalan, ish o'rinlarini yaratish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va eksport salohiyatini rivojlantirish. Ekonometriya yordamida investitsiyalar va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va baholash imkoniyati mavjud. Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyatining 2010–2023 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlari tahlil qilindi. Ma'lumotlar Davlat statistika qo'mitasi, viloyat hokimligi hamda Markaziy bankning rasmiy manbalaridan olindi. Investitsiyalarning mintaq iqtisodiyotiga ta'sirini baholash uchun quyidagi ekonometrik model ishlab chiqildi:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 FI_t + \beta_2 INNO_t + \beta_3 X_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda:

Y_t — mintaqaning yalpi ichki mahsuloti (YAIM);

FI_t — xorijiy investitsiyalar hajmi;

$INNO_t$ — innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan mablag'lar;

X_t — nazorat ko'rsatkichlari (bandlik darajasi, infratuzilma indeksi);

ε_t — tasodifiy xatolik.

Model parametrlarini baholash uchun Oddiy Eng Kichik Kvadratlar (OLS) usuli qoʻllanildi.

Tahlil Natijalar. Tahlil natijalariga koʻra, xorijiy investitsiyalar Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy rivojlanishida sezilarli ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda. Xorijiy investitsiyalar hajmi 1% ga oshganda, YAIM oʻrtacha 0,35% ga oʻsmoqda. Innovatsion faoliyatga ajratilgan mablagʻlarning ham YAIMga taʼsiri ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatlidir.

Nazorat omillari — bandlik darajasi va infratuzilma rivojlanishi ham iqtisodiy oʻsishga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda, lekin xorijiy investitsiyalar taʼsiri ular bilan solishtirganda yanada kuchliroq ekanligi kuzatilmoqda.

Panel maʼlumotlar modeli yordamida tumanlar boʻyicha tahlil qilinganida, xorijiy investitsiyalar mintaqaning rivojlanish darajasi farqlari bilan bogʻliqligi aniqlandi. Innovatsiyalarni moliyalashtirishga yoʻnaltirilgan sarmoyalar koʻproq sanoat markazlari va transport infratuzilmasi rivojlangan hududlarga taalluqli.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press.
2. Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102.
3. Ishak, M. (2008). Foreign Direct Investment and Technology Transfer: Evidence from Developing Countries. Journal of Economic Development, 33(2), 45–67.
4. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2010). Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Exploring the Role of Financial Markets on Linkages. Journal of Development Economics, 91(2), 242–256.
5. Rahmonov, O. (2019). Xorijiy investitsiyalarning mintaqaviy iqtisodiyot rivojiga taʼsiri. Iqtisodiyot va Innovatsiyalar, 5(3), 22–30.
6. Tursunov, A. (2021). Qashqadaryo viloyatida investitsiyalar va innovatsion rivojlanish. Hududiy rivojlanish masalalari, 2(1), 15–25.

MINTAQADA SANOAT ISHLAB CHIQARISHINI IXTISOSLASHTIRISH DARAJASINI BAHOLASH EKONOMETRIK MODELLARI

M. Niyozov - O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqodchisi

Annotatsiya: Maqolada mintaqada sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish darajasini baholash ekonometrik modellari tahlil qilingan. Krugman va LQ koeffitsienti yordamida O'zbekiston mintaqalarida sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashuv darajasi baholangan.

Аннотация: В статье проанализированы эконометрические модели оценки уровня специализации промышленного производства в регионе. С использованием коэффициентов Кругмана и LQ оценен уровень специализации промышленного производства в регионах Узбекистана.

Annotation: The article analyzes econometric models for assessing the level of industrial production specialization in the region. Using the Krugman and LQ coefficients, the level of industrial production specialization in the regions of Uzbekistan has been evaluated.

Kalit so'zlar: Mintaqa, sanoat, ixtisoslashuv, innovatsiya, diversifikatsiya, ixtisoslashuv indeksi.

Ключевые слова: Регион, промышленность, специализация, инновация, диверсификация, индекс специализации.

Keywords: Region, industry, specialization, innovation, diversification, specialization index.

Jahonda mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish borasida turli mamlakatlar iqtisodiyotida yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqarish orqali global qo'shilgan qiymat zanjirida milliy sanoatning ulushini oshirishga qaratilgan islohotlarga ustuvorlik qaratilib kelinmoqda. Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, global sanoat ishlab chiqarishida yaratilayotgan qo'shilgan qiymat hajmida Xitoy, AQSh, Yaponiya va Germaniya kabi mamlakatlar yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda. Jumladan, sanoat sohasida yaratilayotgan yalpi global qo'shilgan qiymat hajmining 30,9 foizi birgina Xitoy hissasiga to'g'ri keladi[1].

Jahonda mamlakatlar iqtisodiyotini sanoatlashtirish, jumladan, turli hudud va mintaqalarning sanoat ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish, nisbiy ustunlikka asoslangan holda nuqtali va mintaqaviy ixtisoslashtirish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishning to'liq zanjirini o'zlashtirish, davlat tomonidan mintaqaviy ishlab chiqarish sanoatini ixtisoslashtirish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashning ta'sirchan mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda.

Yangi O‘zbekiston sharoitida mamlakat sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishda respublika viloyatlari, jumladan, ulardagi shahar va tumanlarning ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirishga ustuvorlik qaratilib kelinmoqda. So‘nggi yillarda “mamlakatda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish, ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlari turlarini kengaytirish orqali aholining iste‘mol tovarlariga bo‘lgan ehtiyojini samarali qondirish”ga qaratilgan islohotlarga ustuvorlik qaratilib, mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish chora-tadbirlari sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni maxalliylashtirish dasturlari bilan uzviy aloqadorlikda amalga oshirilib kelinmoqda[2]. Ushbu holat mamlakatda mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish jarayonlari samaradorligini oshirishning ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi.

Ushbu dissertatsiya ishi O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘RQ-630-sonli, 2020-yil 17-fevraldagi “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining Innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-165-sonli, 2023-yil 11-sentabrdagi ““O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli, 2023-yil 12-oktabrdagi “Sanoat va uning bazaviy tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-169-sonli farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-avgustdagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha maxsus rejimni joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5234-sonli, 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-sonli qarorlari va mazkur sohaga tegishli boshqa normativ-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirishning ilmiy-konseptual asoslari tahlil qilish asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi;

- mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish jarayonlarini mehnat taqsimoti bilan bog‘liq holda, nisbiy va absolyut ustunliklarni baholash asosida amalga oshiriladi;

- mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishi korxonasi faoliyatining ixtisoslashuvi chuqurlashib borgan sari, u egallagan bozor hajmi kengayib, korxona faoliyati yiriklashishi natijasida dastlab milliy, keyinchalik esa global darajadagi qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratishga erishiladi;

- sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirishning ilmiy-konseptual asoslari rivojlanib borgani sari nisbiy va absolyut ustunliklarni aniqlash asosida korxona raqobatbardoshligi yuqori bo'lgan mahsulot turlari bo'yicha ixtisoslashuvini amalga oshirish jarayonlari tabiiy voqelik sifatida baholangan;

- mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish jarayonlari bir tarafdin raqobat ustunligiga erishish, ikkinchi tarafdin bozor hajmini kengayishi hisobiga kapitalizatsiyalashuv darajasini oshirish kabi korxonaning strategik rivojlanish maqsadlari bilan uzviy bog'liq hisoblanadi.

Krugman ixtisoslashuv indeksi iqtisodchi Pol Krugman tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, mintaqa (yoki mamlakat) sanoat tarkibining boshqa mintaqa (yoki mamlakat) sanoat tarkibiga qanchalik o'xshash yoki farq qilishini o'lchashda qo'llaniladi. Bu indeks strukturaviy o'xshashlik yoki farqlilik darajasini ifodalaydi. Bunda:

$$K = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |S_i^R - S_i^N|$$

Bunda:

• S_i^R – mintaqadagi i - tarmoqning umumiy bandligi (yoki ishlab chiqarish) ulushi;

• S_i^N – milliy darajadagi xuddi shu tarmoqning ulushi;

• n – sanoat tarmoqlari soni;

• K – Krugman indeksi ($0 \leq K \leq 1$)

$K = 0$: *Mintaqaning sanoat tarkibi milliy tarkibga to'liq mos kelishi (to'liq strukturaviy o'xshashlik).*

$K \rightarrow 1$: *Mintaqa sanoati milliydan jiddiy farq qiladi (yuqori ixtisoslashuv mavjud).*

Krugman indeksi ko'pincha quyidagilarda qo'llaniladi:

• Mintaqalarora iqtisodiy diversifikasiyani tahlil qilish.

• Integrasion jarayonlarni (masalan, Iqtisodiy ittifoqlar ichidagi moslashuv) baholash.

• Raqobatbardoshlik va sanoat ixtisoslashuvi tendensiyalarini aniqlash.

Lokasiya koeffisienti (LQ) — bu mintaqaning ma'lum bir sanoat tarmog'ida ixtisoslashganlik darajasini aniqlovchi indeksidir. Bu ko'rsatkich tarmoqning mintaqadagi ulushini uning milliy o'rtacha ulushi bilan taqqoslaydi.

$$LQ_i = \frac{\left(\frac{E_i^R}{E^R}\right)}{\left(\frac{E_i^N}{E^N}\right)}$$

Bunda:

- E_i^R : mintaqadagi i-chi tarmoqda band bo‘lganlar soni
 - E^R : mintaqadagi umumiy bandlik
 - E_i^N : mamlakatdagi i-chi tarmoq bandligi
 - E^N : mamlakatdagi umumiy bandlik
 - $LQ > 1$: Mintaqa ushbu tarmoqqa ixtisoslashgan; ushbu tarmoqda bandlik milliy o‘rtachadan yuqori.
 - $LQ = 1$: Mintaqada tarmoq bandligi milliy o‘rtachada teng.
 - $LQ < 1$ Mintaqa bu tarmoqqa ixtisoslashmagan yoki unda nisbatan kam ahamiyatga ega.
- LQ quyidagi holatlarda keng qo‘llaniladi:
- Mintaqaning eksport salohiyatini aniqlash.
 - Hududiy siyosatda resurslarni sektorlar bo‘yicha taqsimlash.
 - Sanoat klasterlarini aniqlash.

1-jadval.

Krugman va LQ indekslarini solishtirish

Ko‘rsatkich	Krugman indeksi	Lokasiya koeffisienti (LQ)
Tahlil darajasi	Umumiy sanoat tarkibi bo‘yicha	Tarmoq darajasida
Talqin oraliqlari	0 dan 1 gacha	<1, =1, >1
Qo‘llanilishi sohasi	Strukturaviy tahlil, makroiqtisod	Sektor tahlili, mikroyondashuv
Afzalligi	Sanoat diversifikasiyasini ko‘rsatadi	Maxsus tarmoqlarda ixtisoslashuvni ko‘rsatadi

Sanoat tarmoqlari bo‘yicha mintaqaviy ixtisoslashuv darajasini aniqlash – iqtisodiy siyosat, sarmoya jalb qilish hamda sanoat klasterlarini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Krugman indeksi mintaqaning umumiy iqtisodiy tarkibining milliy tuzilmaga o‘xshash yoki farq qilishini o‘lchasa, Lokasiya koeffisienti (LQ) esa alohida tarmoqlarda qanchalik ixtisoslashganligini aniqlaydi.

Ikkala indeks birgalikda qo‘llanilganda, hududning ixtisoslashuv darajasini yanada chuqur va aniq tahlil qilish imkonini beradi.

S.Rastvorseva va Ya.Kugalar esa sanoatning mintaqaviy ixtisoslashuvi tahlilida Krugman indeksini qo‘llab, chuqur ixtisoslashuv iqtisodiyotning kuchli qazib olish tarmog‘iga ega bo‘lgan mintaqalarda samarali bo‘lishini aniqlashgan[3]. Krugman

indeksi mintaviy tarmoqlarning milliy tarmoqlar bilan, Lokasiya koeffisienti (LQ) indeksi esa mintaqaviy tarmoqlarning o‘zaro qiyosiy ifodasidir. Shularni inobatga olgan holda tadqiqot ishi doirasida O‘zbekiston mintaqalari ixtisoslashuv darajalarining Krugman hamda Lokasiya koeffisienti (LQ) indekslari hisoblab chiqildi. Indeksar iqtisodiy faoliyat turlarida band aholi soni asosida keltirilgan formulalar orqali aniqlandi (2-jadval).

2-jadval.

**Ekonometrik modellar asosida mintaqaviy ixtisoslashuv indekslari
dinamikasi[4]**

Hududlar	Krugman indeksi					Lokasiya koeffisienti (LQ) indeksi				
	2010	2015	2019	2023	2024	2010	2015	2019	2023	2024
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	0,110	0,111	0,113	0,115	0,117	0,162	0,162	0,163	0,167	0,168
Andijon viloyati	0,091	0,121	0,090	0,100	0,108	0,157	0,161	0,156	0,161	0,161
Buxoro viloyati	0,156	0,136	0,197	0,202	0,206	0,167	0,161	0,165	0,171	0,175
Jizzax viloyati	0,283	0,289	0,219	0,250	0,260	0,227	0,240	0,205	0,223	0,227
Qashqadaryo viloyati	0,154	0,121	0,208	0,210	0,212	0,154	0,165	0,165	0,178	0,180
Navoiy viloyati	0,301	0,325	0,355	0,361	0,365	0,170	0,168	0,165	0,171	0,175
Namangan viloyati	0,091	0,111	0,164	0,171	0,175	0,147	0,156	0,166	0,176	0,178
Samarqand viloyati	0,092	0,086	0,102	0,105	0,107	0,157	0,162	0,157	0,161	0,165
Surxondaryo viloyati	0,204	0,237	0,273	0,281	0,285	0,207	0,215	0,210	0,211	0,213
Sirdaryo viloyati	0,289	0,367	0,350	0,362	0,367	0,232	0,267	0,247	0,265	0,267
Toshkent viloyati	0,163	0,163	0,210	0,215	0,219	0,163	0,160	0,160	0,164	0,168
Farg‘ona viloyati	0,115	0,106	0,122	0,225	0,231	0,163	0,159	0,156	0,155	0,156
Xorazm viloyati	0,150	0,178	0,185	0,191	0,197	0,184	0,200	0,196	0,201	0,205
Toshkent shahri	0,573	0,575	0,539	0,541	0,545	0,165	0,141	0,134	0,134	0,138

Tadqiqot natijalari aksariyat mintaqalarda ixtisoslashuv jarayoni beqaror xususiyat kasb etganini ko‘rsatmoqda. Faqat Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Namangan viloyatida ixtisoslashuv darajasining barqaror oshishi kuzatilgan. Tahlil etilayotgan davrda Krugman indeksi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahrida kuzatilgan. Bu holat Toshkent shahri iqtisodiyoti tarkibiy tuzilmasining boshqa hududlar iqtisodiyotidan keskin farqlanishini anglatadi.

Mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish – bu ma’lum bir hududning sanoati mahsuloti yoki uning tegishli qismi (detali) ni ishlab chiqarish

bo'yicha nisbiy yoki absolyut ustunligiga asoslangan holda, yuqori raqobatbardoshlik, iqtisodiy foyda va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatini beruvchi mehnat taqsimoti jarayonlarining texnik-texnologik rivojlanish bilan uzviy aloqadorlikda amalga oshirilishini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirilishi milliy mahsulot ishlab chiqarish zanjirini yaratish bilan birgalikda, mintaqaning global qo'shilgan qiymat zanjiridagi ishtirokini kengaytirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida mintaqaviy sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish jarayonlari samaradorligini oshirishda kichik sanoat korxonalarining afzalliklaridan foydalanish asosida hududlarda ijobiy natijalarga erishib kelinmoqda. Bu esa mamlakat ishlab chiqarish sanoatida yaratilayotgan qo'shilgan qiymat hajmini barqaror sur'atlarda ortishiga erishish imkonini bermoqda.

Adabiyotlar

1. Thomas, D (2023) Annual Report on the U.S. Manufacturing Economy: 2023. (National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD), NIST Advanced Manufacturing Series 600-13-upd1. – 64 p.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органлирининг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва sanoat тармоқларида кооперация алоқаларини жадаллаштиришнинг янги тизимини жорий этиш бўйича масъулиятни янада ошириш тўғрисида”ги ПҚ-4426-сон қарори, 24.08.2019 й. <https://lex.uz/ru/docs/4486600>

3. Растворцева С.Н., Куга Я.Т. Региональная специализация и географическая концентрация промышленности в России // Экономика. Информатика. – 2012. № 23(13-1 (132)), С. 37-46.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

**4-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA
KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI ROLI**

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBEKTLARINI MOLİYAVIY RESURLAR BILAN TA'MINLASHDAGI MUAMMOLAR VA UNLARNI BARTARAF ETISH YOLLARI

Ruzmetov Davron Ibrogimovich

**Urganch RANCH Texnologiya universiteti xalqaro hamkorlik bo'yicha
prorektori**

i.f.f.d. PhD, Dotsent.

d.ruzmetov@utu-ranch.uz

<https://orcid.org/0009-0002-2301-8636>

Saidov Murodjon Dilmurod o'g'li

Urganch Ranch texnologiya universiteti iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

murodjon83.49@gmail.com

Annotatsiya. Kichik biznes va tadbirkorlik subektlarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanishi ko'plab muammolarni yuzaga keltiradi xususan moliyaviy resurslarning cheklanganligi, kreditlash xavfi, bozor noaniqligi va institutsional cheklovlar. Ushbu tezisda kichik biznes uchun moliyaviy tizim yaratish yo'llarini tahlil qilindi. Diversifikatsiya instrumentlari, davlat subsidyalar, kafillik jamg'armalari, mikrofirmalar infratuzilmasini kengaytirish, shuningdek ma'lumotlar bazasini mustahkamlash bo'yich xulosalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, moliyaviy resurslar, mikromoliya, kredit xavfi, moliyaviy inkluziya, kafillik, subsidyalar, ma'lumotlar bazasi.

Kirish: Kichik biznes va tadbirkorlik subektlari iqtisodiyotning innovatsiya, ijodkorlik va ish o'rinlarini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Biroq, ular ko'pincha moliyaviy resurslar cheklovlari tufayli o'sish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladi. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanishi borasidagi asosiy muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish bo'yicha tizimli yondashuvlarni ilshlab chiqish bilan ushbu muammolar zanjirini hal etish mumkin bo'ladi. Xususan rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik biznes subektlarining moliyaviy innovatsiyalar yordamida kichik biznes uchun barqaror moliyaviy tizim yaratish lozimligini ko'rsatadi. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning innovatsiya, ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy diversifikatsiya yo'lida yetakchi omil bo'lib qolmoqda. Biroq, moliyaviy resurslar cheklanganligi, kreditlash xavfi, bozor noaniqligi va institutsional barqarorlikning yetarli darajada o'rnatilmaganligi kichik biznes subyektlarining o'sishi va barqaror faoliyat yuritishini

cheklab qo'yadi. Eng katta muammolardan biri bu moliyaviy resurslarning cheklanganligi bo'lib xususan kichik biznes subektlarida o'zlarining faoliyatini boshlash uchun **xususi kapital va moliyaviy manbalarning yetishmasligi**, boshlang'ich bosqichda risk (xavf) yuqori bo'lganligi sababli investitsiya qilishning imkoni cheklangan bo'ladi. Tijorat banklari kichik mikrofirmalar va tadbirkorlik subektlari uchun kafillik yoki balansdagi xavf-yuklari tufayli mikro kreditlarni cheklab qo'yadi. **Kreditlashning noaniqligi va byudjet tadqiqi** yoki moliyaviy tahlillarning yetishmasligi hamda shaffoqlik darajasi past bo'lishi kredit hafini oshiradi. Rivojlanmagan moliya bozorlarining o'zgaruvchanligi **qolaversa bozor vositalarining yetishmasligi** xususan kichik biznes uchun mos keladigan instrumentlar (masalan, kichik chorakli obligatsiyalar, mikro kreditar) yetarli emasligi, **narxlar va almashinuvchanlik hafi**, tez o'zgaruvchan foiz stavkalari va likvid bozorlar kichik subyektlar uchun xavf tug'diradi. Xususan mikrokredit tashkilotlar va tijorat banklari faoliyatini mikrokreditlar ajratish masalasi umumiy siyosiy va institutsional omillar ham sabab bo'ladi. Bu holatga **qonunchilik va tartibga solish cheklovlari qo'yilganligi**, soliqlar, qayta moliyalashtirish mexanizmlari noto'g'ri moslashgan bo'lishi ximoli katta bo'lishi mumkin. **Iqtisodiy potentsial o'sishning pastligi**, daromadlar pasayishi yoki noaniqliklar investitsiya qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. **Valyuta va inflatsiya xavfi** esa xalqaro summalardagi o'zgarishlar narxlarda noaniqlik yaratadi. Kichik biznes subyektlarining ichki korxona boshqaruvi muammolari ayniqsa **kredit tarixining yetishmasligi**, kichik kompaniyalar uchun tarixiy moliyaviy ma'lumotlar yetarli emasligi bunga misol bo'lishi mumkin. **Kafillik tizimining to'g'ri shakillantirilmaganligi xususan** garovlar va kafillik majburiyatlari kichik biznes subektlari uchun murakkabligicha qolmoqda. Yuqorida qayt etilgan muammolarni moliyaviy-resurslar bozorini diversifikatsiya qilish yani **kichik miqyosli investitsiya vositalari** yoki mikrokredit, kichik guruhli sarmoyalar uchun mos instrumentlar yaratish kerakligini ko'rsatadi[1]. Mikroinvestorlar platformalari orqali kichik biznesga kichik summalarda investitsiya qilish imkoniyatini kengaytirish va **kredit sug'urtasi va kafillik mexanizmlari shuningdek boshqa hatarlarni** bo'lishish uchun davlat yoki xususi sektor tomonidan mos kafillik jamg'armalari tashkil etish lozim boladi. Davlat tomonidan siyosiy tashabbuslar ayniqsa foiz subsidiyalari, byudjetdan moliyaviy qo'llab-quvvatlash, davrli grantlar, **soliq yengilliklari va** kichik bizneslar uchun soddalashtirilgan soliqlar, ma'muriy yengilliklar va maksimal soliq kafilligi bo'lishi lozim bo'ladi. **Sug'urta tizimini kengaytirish** uchun kichik biznes uchun ilmiy tahlil qilingan sug'urta manbalarini ishlab chiqilishi ko'zda

tutiladi [2]. Institutsional barqarorlik va moliya tizimini qurish asnosida **mikromoliya tashkilotlarini yaxshilash** shu jumladan mijozlarning xaridorga ehtiyojlarini qondirish uchun mos kreditlar, mos foizlar ajratishi, **Kafillik jamg'armalari va bozorni himoya qiluvchi mexanizmlar** va kredit xavfini kamaytirish uchun maxsus jamg'armalar tashkil qilinishi lozim bo'ladi. Ushbu tizimni shakillantirishda **AQSh, Yevropa kabi tajribali bozorlar modellari o'rganilishi** va mikromoliya tizimlaridan olingan amaliyotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish hamda moliyaviy raqobatbardoshlikni oshirish, **bino va infratuzilmani rivojlantirish** shuningdek kichik biznes subektlari uchun qulay ish joylari, onlayn platformalar va kichik bizneslar uchun mo'ljallangan moliyaviy xizmatlar turini kopaytirish bilan erishish mumkin. **Kuchli ma'lumotlar bazasi yaratilishi ayniqsa** kredit tarixini va to'lov qobiliyatini yanada aniqroq baholash uchun ma'lumotlar integratsiyasi hamda **rivojlanayotgan texnologiyalarni qabul qilish** va mobil moliya ilovalari (mobfinance) orqali yangi to'lovlar tizimini shakillantirish orqali malumotlarni etkazish maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Xulosa: Yuqorida keltirilganlarga asoslangan xolda kichik biznes subektlarini imtiyozli kreditlar bilan ta'minlash bo'yicha to'rtta asosiy yo'nalishda ish olib borilishi taklif qilinadi;

1. Diversifikatsiyalangan kredit instrumentlarini ishlab chiqish;
2. Davlat subsidyasi va kafillik jamg'armalarini kengaytirish orqali foiz stavkalarini pasaytirish;
3. Mikrofirmalar infratuzilmasini kengaytirish uchun qisqa muddatli, moslashuvchan kredit liniyalarini taqdim etish;
4. Ma'Lumotlar bazasini mustahkamlash va kredit siyosatini modernizatsiyalashga qaratilgan, risklarni aniqroq baholash, qarorlarni tezlashtirish va yo'qotishlarni kamaytirish uchun yagona milliy ma'lumotlar bazasini yaratish.

Bir so'z bolan aytganda kichik biznes subektlari moliyaviy qo'llab quvvatlash uchun so'zsiz davlat tomonidan etarlicha siyosat olib borilmas ekan ushbu sohada barqaror rivojlanishni kuzatish amri maxol bo'lib qoladi va aksinch bo'lganda tizimda iqtisodiy taraqqiyot bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Khasanova G. Boltaev B. Kichik biznesning moliyaviy resurs manbalari. Scines and Education 2023-I
2. Rustamova Z. Tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies 2025.

MINTAQADA KICHIK VA O'RTA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Masharipova Manzura Alimbayevna

“Ma'mun universiteti” Nodavlat ta'lim muassasasi,

Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti,

Saparov Azizbek Alisher o'g'li

“Ma'mun universiteti” NTM, Iqtisodiyot fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotasiya: Hozirgi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar nazariyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri kichik va o'rta biznesni yaratish va rivojlantirishdir. Ushbu maqolada mintaqada tadbirkorlik va kichik va o'rta biznesning raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion iqtisodiyotning o'rnini, mohiyati va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: mintaq, mexanizm, kichik va o'rta biznes, raqobatbardoshlik, kichik va o'rta biznes subyektlari, innovatsiya.

Аннотация. Одним из приоритетных направлений теории экономических реформ, реализуемых в настоящее время в Узбекистане, является создание и развитие малого и среднего бизнеса. В данной статье рассматриваются роль, сущность и значение инновационной экономики в повышении конкурентоспособности предпринимательства и малого и среднего бизнеса региона.

Ключевые слова: регион, механизм, малый и средний бизнес, конкурентоспособность, субъекты малый и средний бизнес, инновации.

Abstract. One of the priority areas of the theory of economic reforms currently being implemented in Uzbekistan is the creation and development of small and medium-sized businesses. This article discusses the role, essence and importance of the innovative economy in increasing the competitiveness of entrepreneurship and small and medium-sized businesses in the region.

Keywords: region, mechanism, small and medium-sized businesses, competitiveness, small and medium-sized businesses, innovation.

Hozirgi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri kichik va o'rta biznesni shakllantirish va rivojlantirish hisoblanadi. O'zbekistonda ayni paytda kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Tadbirkorlar faoliyatida duch kelayotgan muammo va to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha samarali chora-tadbirlar ko'rilib, ushbu muhim tarmoqni

qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, huquqiy himoyasini ta'minlash uchun barcha zarur tashkiliy-huquqiy mexanizmlar yaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori kichik va o'rta biznes subyektlarining innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarda jadal ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida mintaqalar iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Rivojlanish strategiyasida "innovatsion hududlarga aylantirilayotgan hududlarda mavjud o'xshashliklardan 50 foizgacha arzon va xomashyo narxidan ikki-uch baravar yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirish" vazifasi belgilangan¹⁷¹.

Umumiy qilib keltiradigan bo'lsak, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish mintaqaviy tizimlarning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Davlat darajasida "muvaffaqiyatli tadbirkorlik"ning ahamiyati va ushbu iqtisodiyot tarmog'ining ahamiyati mamlakatning milliy taraqqiyot maqsadlarida mustahkamlab qo'yilgan. Demak, kichik va o'rta biznes sektorining rivojlanishi mintaqaviy sharoit va xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqdir¹⁷².

Bundan tashqari, globallashuv sharoitida hududlarda kichik va o'rta biznesning innovatsion rivojlanishini ilmiy qo'llab-quvvatlash, jumladan, iqtisodiyot tarmoqlarida ilmiy tadqiqot natijalaridan keng foydalanishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu borada, iqtisodiy rivojlanishning hududiy yo'nalishlarida tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirishning o'ziga xos usul va vositalarini qo'llash, alohida hududlarning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va qulay raqobat muhitini yaratishga qaratilgan tadqiqotlarda innovatsion yondashuvlar asosida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, mamlakat hududlarini kompleks rivojlantirish va mintaqaviy iqtisodiyotda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda¹⁷³.

Kichik va o'rta biznesning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy o'sishini ta'minlash innovatsion rivojlanish strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Taraqqiyot strategiyasida "mavjud muqobillariga nisbatan 50 foizgacha arzon bo'lgan va tumanlarda xomashyo

¹⁷¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // "Yangi O'zbekistonni 2022-2026-yillarda rivojlantirish strategiyasi to'g'risida". Lex.uz.

¹⁷² Турсунов И. Э., Хамроев Г.С. Перспективы инновационного развития регионов Республики Узбекистана // Мировая наука. 2024. №2 (83). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-innovatsionnogo-razvitiya-regionov-respublikiuzbekistana>

¹⁷³ Tursunov I. Problems of realization of innovative potential in small business //European Journal Perspectives of Innovations, Economics and Business. – 2009. – T. 1. – C. 7-8.

narxidan 2-3 barobar yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan ishlab chiqarishning innovatsion texnologiyalarini o‘zlashtirish, innovatsion hududlarga aylantirilmoqda”¹⁷⁴.

Bugungi kunda jahon amaliyotida innovatsion salohiyat darajasini baholash turlicha amalga oshiriladi:

- mamlakatning raqobatbardoshlik darajasi integral ko‘rsatkichining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan fan va texnologiyalar indeksi;
- Yevropa innovatsiyalar shkalasi (EIS) ko‘rsatkichlari orqali mamlakatning innovatsion faolligini baholash tizimi;
- iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotlari metodologiyasi bo‘yicha mamlakatning innovatsion faolligini baholash ko‘rsatkichlari tizimi;
- bilimlarni baholash metodologiyasi (KAM - the Knowledge Assessment Methodology);
- global innovatsion indeks (GII);
- davlatlarni innovatsion rivojlanish darajasi bo‘yicha reyting baholash usuli taklif etilgan.

Ushbu sohani rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil 14-sentyabrdagi "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-306-son qarori bilan Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash kompleks dasturi tasdiqlandi. Dasturda kichik va o‘rta biznesni moliyaviy va konsultativ qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlar belgilangan:

1) tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish yoki kengaytirish uchun 7 yil muddatga (bazaviy stavkadan 4 foiz yuqori) 1,5 milliard so‘mgacha bo‘lgan imtiyozli kreditlar;

2) 1,5 milliard so‘mgacha bo‘lgan asosiy vositalarni 7 yilgacha bo‘lib-bo‘lib to‘lash sharti bilan sotib olish;

3) bo‘sh turgan davlat obyektlari va yer uchastkalari, asbob-uskunalar, binolar va inshootlar, shuningdek moddiy boyliklarning boshqa turlari tarzida ulush kiritish;

4) litsenziyalar, ruxsatnomalar va sertifikatlar, bojxona va soliq ma‘muriyatchiligi, eksport-import operatsiyalari va shartnomalarni ro‘yxatdan o‘tkazish bo‘yicha ma‘lumotlar va maslahatlar olish.

Bugungi kunda kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash muammolari tahlili asosida ularni hal etish bo‘yicha takliflar umumlashtirilgan. Xususan, bu boradagi

¹⁷⁴URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-chastnoe-partnyorstvo-kak-model-innovatsionnogo-razvitiya-predprinimatelstva>

qator muammolar bugungi kunda ham dolzarbligicha qolmoqda. Quyida ulardan ba'zilarini keltirib o'tamiz:

1. Kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda institutsional yondashuvning yo'qligi. Hududlarning iqtisodiy ahvolini yaxshilash, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni tizimli ravishda joriy etish zarur. Davlat tomonidan berilgan imtiyoz va preferensiyalar, subsidiyalar va boshqa qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining natijadorligini baholash tizimi joriy etish va takomillashtirish zarur. Chunki kichik va o'rta biznes rivojlangan aksariyat mamlakatlarda alohida davlat organi belgilangan.

2. Xususiylashtirish bo'yicha qarorlar va dasturlarning har yili qabul qilinishiga qaramay, davlatning iqtisodiyotdagi ulushi yuqoriligicha qolmoqda. Davlat korxonalari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgani tufayli xususiy sektor bilan raqobatda ustunlikka ega.

4. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ulgurji va chakana savdo iqtisodiyotning harakatlantiruvchi tarmoqlari qatoriga kiradi. Ushbu sohada yashirin iqtisodiyotning ulushi yuqoriligicha qolmoqda, natijada O'zbekiston ushbu ko'rsatkichlar bo'yicha MDH davlatlari orasida eng past o'rinlardan birini egalladi.¹⁷⁵

Umumiy qilib keltiradigan bo'lsak, tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, kichik biznes o'ziga xos xususiyatiga ko'ra alohida mintaqaviy yo'nalishga ega. Kichik korxonalar odatda mahalliy talabning hajmi va tuzilishi, shuningdek, mahalliy bozor ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishlaydi. Hududlarda mustaqillik tobora kengayib borayotgani sari kichik biznes hudud iqtisodiyoti tuzilmasini optimallashtirish va uning samaradorligini oshirishning asosiy omiliga aylanadi.

Demak kichik biznesni rivojlantirish manfaatlaridan kelib chiqqan holda hududning iqtisodiy siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni taklif etamiz:

1. Talab konyunkturasining o'zgarishiga tezkor javob berish. Iste'mol talabining differentsiatsiyasi, ilmiy-texnik taraqqiyotning innovatsion oqibatlari alohida hisobga olinadi;

2. Aholining hali to'liq foydalanilmagan katta miqdordagi moliyaviy, ishlab chiqarish va intellektual resurslarini safarbar qilish;

3. Hududiy boshqaruv organlarining qonunchilik tashabbuslari asosida raqobat muhitini shakllantirish;

¹⁷⁵ Турсунов И. Э, Насруллаев Ф.М Поддержка развитие малого и среднего бизнеса в республике Узбекистан, Экономические науки, ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science" стр 6 ,2023 г

4. Mintaqa mehnat salohiyatining kasbiy, milliy va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda bandlik muammosini hal qilish;

5. Ilm-fan va texnikaning bir qator muhim yo‘nalishlari bo‘yicha yutuqlarni amalga oshirish hamda ilm-fan ishtirokida va tadbirkorlarning o‘z ijodini rivojlantirish;

Xulosa qilib keltiradigan bo‘lsak, kichik biznes ob'ektiv ravishda yirik korxonalarga nisbatan raqobatbardosh kamchiliklarga duch keladi. Ularning ishlab chiqarish hajmi kichikligi, asbob-uskunalarni yangilash uchun mablag‘ to‘plash imkoniyati kamligi hamda ma’lumotlarga kirish va xodimlarni o‘qitishda ko‘proq qiyinchiliklarga ega bo‘lganligi sababli ishlab chiqarish xarajatlari yuqori. Binobarin, kichik biznes subyektlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning keng qamrovli tizimini yaratish ularni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // “Yangi O‘zbekistonni 2022-2026-yillarda rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”. Lex.uz.

2.Турсунов И. Э., Хамроев Г.С. Перспективы инновационного развития регионов Республики Узбекистана // Мировая наука. 2024. №2 (83). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-innovatsionnogo-razvitiya-regionov-respublikiuzbekistana>

3.Tursunov I. Problems of realization of innovative potential in small business //European Journal Perspectives of Innovations, Economics and Business. – 2009. – Т. 1. – С. 7-8.

4.URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-chastnoe-partnyorstvo-kak-modelinnovatsionnogo-razvitiya-predprinimatelstva>.

5. Турсунов И. Э, Насруллаев Ф.М Поддержка развитие малого и среднего бизнеса в республике Узбекистан, Экономические науки, ОФ “Международный научно-исследовательский центр “Endless Light in Science” стр 6 ,2023 г

MARKETING STRATEGIYASINING TURLARI, SHAKLLARI VA ULARNING MINTAQA SAVDO KORXONALARINING JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDAGI ISHTIROKI

**Otaxonova D.M., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada marketing strategiyasining turlari, shakllari va ularning mintaq savdo korxonalarining jozibadorligini oshirishdagi ishtiroki yoritilgan. Shuningdek, marketing strategiyasining mintaq savdo korxonalarining jozibadorligini oshirishdagi rolini oshirish yuzasidan xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Savdo, savdo korxonasi, jozibadorlik, marketing, marketing strategiyasi, mintaq.

Marketing strategiyasi o‘zining xilma xil turlari va shakllariga egaligi bilan ajralib turadi hamda mintaq savdo korxonalarining jozibadorligini oshirishda alohida o‘rin tutadi. Bu borada marketing strategiyasi kompaniya va uning mijozlari o‘rtasida uyg‘un bo‘lishi zarur. Ana shundagina har biri boshqasi harakat qilayotgan yo‘nalishni tushunadi. Har biriga esa uzoq muddatli sherik sifatida bir-birini qadrlash va ikkalasi ham izlayotgan qiymatni yaratish imkoniyatini beradi. Bundan kelib chiqadiki, marketing strategiyasi o‘zagi mijoz bo‘lishi kerak. Strategiya mijozlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, munosabatlar va strategiya maqsadlari individual mijozga qaratiladi [1]. Marketing strategiyasi turli jihatlariga asosan, xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Marketing strategiyalarining xilma-xilligi ularning tarkibiy unsurlari korxonalarining raqobatbardosh pozisiyalari, ularning marketing maqsadlari, moliyaviy, ishlab chiqarish, texnologik imkoniyatlari va kadrlarga bog‘liqligi bilan izohlanadi [2].

Marketing strategiyasi turli xilda bo‘lganligi sababli unga oid tadqiqotlar ham turli yo‘nalishlarda bo‘lishi lozim. Marketing strategiyasi turli tadqiqotlar o‘tkazishni o‘z ichiga oladi, buning natijasida kompaniya asosiy savollarga javob oladi: kim, qaerda va qanday maqsadda mahsulot yoki xizmatlarni sotib oladi [3]. Shunga asosan, marketing strategiyasi bozorni qamrab olib strategiyasi kabi shakllarda bo‘lishi mumkin. Bu borada bozorni qamrab olish strategiyasi har bir segmentga nisbatan jalb qilinuvchan raqobatbardoshlikni tahlil qilish asosida tanlanadi [4]. Marketing strategiyasining asosiy shakli funksional ko‘rinishda bo‘lishi mumkin. Shunga asosan, funksional darajadagi marketing strategiyasi assortiment, rag‘batlantirish, tarqatish, narxlash va maqsadli bozorni tanlash kabi turlarga bo‘linadi [5].

Shuningdek, doimiy o'zgaruvchan bozor va tobora talabchan iste'molchilar oldida to'g'ri marketing strategiyasini tanlash biznesni rivojlantirish muvaffaqiyatining asosi bo'lib xizmat qiladi. Bu borada turli yondashuvlar va strategiyalar mavjud bo'lib, ularning har biri o'z vazifalari, vositalari va amalga oshirish usullariga ega bo'ladi.

Umuman olganda, biznesga o'z maqsadlariga erishish va raqobatchilardan ajralib turishga imkon beradigan marketing strategiyalarning quyidagi asosiy turlari qo'llaniladi [6]:

1) Mahsulotga yo'naltirilgan strategiyalar. Ushbu strategiyalarning asosiy savdo dvigateli o'ziga xos xususiyatlari, sifati va imkoniyatlariga ega bo'lgan mahsulotning o'zi ekanligiga asoslanadi. Yondashuv shuni anglatadiki, agar sifatli va noyob mahsulotni taklif qilish uchun iste'molchilarning o'zlari keladilar. Ushbu strategiyadan keyingi kompaniyalar tadqiqot va ishlab chiqish, dizayn, yuqori sifatli materiallar, asboblari va innovatsion texnologiyalarga mablag' sarflaydilar. Ular iste'molchilarning asosiy ehtiyojlarini qondiradigan hamda o'ziga xos va yangi narsalarni taklif qilish orqali ularning kutganlaridan oshib ketadigan mahsulotni yaratishga intiladilar. Bugungi kunda mahsulotga yo'naltirilgan strategiyani muvaffaqiyatli amalga oshirgan brendga Apple misol bo'la oladi. Yaratilganidan beri ushbu kompaniya innovatsiyalar va dizaynga e'tibor qaratdi. Bu esa unga smartfonlar, kompyuterlar va boshqa elektronika bozorida etakchi o'rinni egallashga imkon berdi. Apple, iPhone, iPad va MacBook sifat va innovatsiya mezonlariga aylanib, sodiq xaridorlarning mustahkam auditoriyasini yaratdi.

Mahsulotga yo'naltirilgan strategiyani qo'llashning imkoniyatlari quyidagi yo'nalishlar bilan asoslanadi:

- iste'molchilarning yuqori sadoqati. Noyob yuqori sifatli mahsulotlar yangi mahsulotlarni sotib olishga hamda do'stlar va tanishlar uchun tavsiya etishga tayyor brend tarafdorlarini yaratadi;

- reklamaga kamroq qaramlik. Agar mahsulot haqiqatan ham ajoyib bo'lsa, ular bu haqda gapira boshlaydilar. Bu esa marketing va reklama uchun katta xarajatlarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi;

- premium narxni belgilash imkoniyati. Innovatsiya va yuqori sifat kompaniyaga o'z mahsulotlari uchun yuqori narxni belgilashga imkon beradi.

Mahsulotga yo'naltirilgan strategiyalar muvaffaqiyatli va taniqli brendga olib keladi. Biroq, ularni amalga oshirish uchun muhim resurslar, vositalar va doimiy innovatsion rivojlanishga tayyor bo'lish kerak. Unga asosan, rivojlanishdagi

muvaffaqiyat nafaqat ajoyib mahsulot va o'zgaruvchan bozor sharoitlari va iste'molchilar ehtiyojlariga moslashish qobiliyati tufayli erishiladi.

2) Bozorga yo'naltirilgan strategiyalar. Bozorga yo'naltirilgan strategiyalar brendning bozor bilan muvaffaqiyatli o'zaro ta'sirini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu strategiyalar mahsulotni rivojlantirish va targ'ib qilishning eng istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash uchun bozorni, maqsadli auditoriyani va raqobat muhitini tahlil qilish va tushunish bosqichiga qaratiladi. Mazkur strategiyalar asosi bozor segmentatsiyasi bosqichi sifatida bozorni o'xshash ehtiyojlar va xususiyatlarga ega xaridorlarning aniq belgilangan segmentlariga bo'lish jarayoniga asoslanadi. Bozor segmentlanganidan so'ng, tashkilot marketing strategiyasi yo'naltirilgan bir yoki bir nechta segmentlarni tanlaydi. Maqsadli segmentni to'g'ri tanlash kuch va mablag'larni ma'lum bir mijozlar guruhining ehtiyojlariga xizmat ko'rsatishga yo'naltirishga imkon beradi. Bu esa marketing faoliyati natijalarini yaxshilaydi va mijozlar ehtiyojini qondirish darajasini oshiradi. Bu strategiya tarkibida bozorning maqsadli segmentlarini aniqlagandan so'ng, keyingi bosqich joylashishni aniqlash, ya'ni noyob brend idrokini yaratish jarayonidir. Samarali joylashishni aniqlash farqlash vositasi, ya'ni mahsulot xususiyatlarini ta'kidlash orqali amalga oshiriladi. Bu esa uni raqobatbardosh takliflardan farq qiladi. Farqlash sifat, narx, dizayn, brend, noyob xususiyatlar, innovatsiyalar va mijozlarga xizmat ko'rsatish kabi turli omillarga asoslanadi.

Bozorga yo'naltirilgan strategiyaning eng yaxshi namunalaridan biri Nike kompaniyasining ayollar sport kiyimlari liniyasini ishga tushirish tadbiridir. Nike kompaniyasi fitnes va sportga qiziqqan faol ayollar guruhiga e'tibor qaratdi va ular uchun maxsus mahsulotlar ishlab chiqdi. Kompaniya o'z mahsulotlarini sog'lom turmush tarziga intilayotgan zamonaviy, maqsadli ayollar uchun tanlov sifatida joylashtirish uchun ijtimoiy media reklamalari, taniqli sportchilar bilan hamkorlik va mahalliy tadbirlarni o'z ichiga olgan integratsiyalashgan reklama tadbirlaridan foydalangan. Ushbu strategiya Nike kompaniyasiga ayollar segmentidagi sotuvlarni sezilarli darajada oshirishga hamda ayollar jamoatchiligi orasida o'z brendini mustahkamlashga imkon berdi. Ushbu strategiyalar raqobatbardosh ustunliklarni yaratish va biznesni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ular kompaniyalarga o'z mijozlarini yaxshiroq tushunishga, ularning ehtiyojlari va istaklariga samarali javob berishga, noyob qiymat taklifini taklif qilish orqali samarali raqobatlashishga imkon beradi.

3) Raqamli marketing strategiyalari. Raqamli marketing strategiyalari zamonaviy biznesda alohida rol o'ynaydi. Bu esa kompaniyalarga internet orqali

erishish imkonini beradi. Onlayn marketingning samarali qo'llanilishi brend ko'rinishini oshiradi, mijozlar bilan munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi hamda sodiqlikni oshiradi va sotish hajmini ham oshiradi. Uning ko'rinishlari quyidagi yo'nalishlarga ajratiladi:

- kontent marketingi strategiyasi aniq belgilangan jamoatchilikni jalb qilish va ushlab turish uchun qimmatli, tegishli va izchil tarkibni tarqatishga qaratilgan strategiya bo'lib qaraladi. Ushbu bosqichdagi asosiy vazifa kompaniya mahsulotlariga qiziqishni rag'batlantirishga qaratiladi. Samarali kontent marketingi nafaqat potentsial mijozlarni brend haqida xabardor qiladi, balki ular bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Bu esa kompaniya tajribasi va foydaliligini o'zida namoyish etadi. Ushbu marketingni muvaffaqiyatli qo'llashning yorqin misollaridan biri bo'lib "GoPro" kompaniyasi tadbiri hisoblanadi. Ekstremal muhitda o'z mahsulotlari imkoniyatlarini namoyish etadigan yuqori sifatli tarkibni yaratish orqali GoPro kompaniyasi ochiq havoda va sport ishqibozlari e'tiborini jalb qiladi hamda ular kameralarini sotib olishga qiziqish va istakni kuchaytiradi.

- qidiruv tizimni optimallashtirish va ijtimoiy media marketing strategiyalari internet-marketingning asosiy vositalaridir. Qidiruv tizimi saytning ko'rinishini oshiradi. Bu esa organik trafikning ko'payishiga olib keladi va ijtimoiy tarmoqlar marketingi tarmoqlaridan jamoatchilik bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish, brend xabardorligini oshirish va mahsulotlarni reklama qilish vositasi sifatida foydalanishga asoslanadi. Ular birgalikda potentsial mijozlarni onlayn tarzda jalb qilish va jalb qilish uchun asos yaratadilar. Mazkur strategiyalar namunasini "Zara" brendi strategiyasida ko'rish mumkin. Brend o'z mahsulotlariga e'tiborni jalb qilish uchun ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi va o'z mahsulotlarining ko'rinishini ta'minlash uchun qidiruv tizimlari uchun veb-saytini optimallashtiradi.

- elektron pochta marketingi mijozlar bilan aloqa qilish uchun eng samarali onlayn marketing vositalaridan biridir. Bu moslashtirilgan takliflar va aktsiyalarni taklif qilish orqali to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish imkonini beradi. Elektron pochta tadbirining to'g'ri o'rnatilishi mijozlar sodiqligini oshiradi va takroriy sotuvlar sonining ko'payishiga olib keladi. Ushbu strategiya maxsus ehtiyojlar yoki xususiyatlarga ega bo'lgan tor auditoriya doirasiga e'tibor qaratishni o'z ichiga oladi. Butun auditoriya uchun raqobatlashish o'rniga, kompaniya o'z ehtiyojlarini to'liq qondiradigan maxsus mahsulotlarni taklif qilish orqali ma'lum bozor segmentiga e'tibor qaratadi. Bu resurslardan yanada samarali foydalanish va tor bozorda raqobatlashish imkonini beradi.

- influencer marketing mahsulotni targ'ib qilish uchun ijtimoiy media ta'sirchanlari bilan hamkorlik qilishni o'z ichiga olgan strategiyadir. Bu yirik va jalb qilingan jamoatchilikka erishish uchun samarali vositadir. Chunki, taniqli shaxslarning tavsiyalari an'anaviy reklamalarga qaraganda ko'proq ishonch bilan qabul qilinadi. Ushbu strategiyaga Tesla mahsulotini farqlash misol bo'la oladi. Kompaniya ilg'or texnologiyalarga ega yuqori sifatli elektr transport vositalarini ishlab chiqarishga e'tibor qaratdi. Bu esa unga elektr transport vositalari bozorida yetakchi bo'lishga va o'z brendi va biznesi haqida noyob tasavvur yaratishga imkon berdi.

Umuman olganda, raqamli marketing strategiyalari kompaniyalarga o'sish va rivojlanish uchun ko'pgina vositalarni taklif etadi. Ushbu bosqichda kanallar va vositalarni tanlash, strategiyalarni o'zgaruvchan bozor sharoitlari va jamoatchilik xohishiga moslashtirish orqali amalga oshirilayotgan tadbirlarning samaradorligini doimiy ravishda tahlil qilish lozim.

4) Raqobatbardosh ustunlikka asoslangan strategiyalar. Raqobat ustunligiga asoslangan strategiyalar bozor ulushi uchun muvaffaqiyatli kurashda va yetakchi o'rinlarni egallashda muhim rol o'ynaydi. Ular o'xshash takliflarga qaraganda xaridorlar uchun mahsulotlarni yanada jozibador qiladigan o'ziga xos raqobatbardosh ustunliklarni yaratishni o'z ichiga oladi. Unga ochiq havoda va ekstremal sport turlari uchun kiyim-kechak va jihozlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan Patagonia kompaniyasini misol qilib keltirish mumkin. U o'zining tor yo'nalishi tufayli kompaniya o'ziga xos ehtiyojlari va qadriyatlariga mos keladigan mahsulotlar uchun eng ko'p pul to'lashga tayyor bo'lgan sodiq xaridorlarni jalb qiladi.

Xulosa shuki, marketing strategiyalarining to'g'ri tanlanishi va samarali amalga oshirilishi mintaqa savdo korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Turli marketing strategiyalari bozordagi o'zgarishlarga moslashishga, mijozlar ehtiyojlarini qondirishga, korxona iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, marketing strategiyalari mintaqa savdo korxonalarining jozibadorligini va bozor ichidagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Котляревская И.В. Стратегический маркетинг: учебное пособие. В 2 ч. Ч. 1. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. - с. 15.
2. Rustamov J.M. Marketing strategiyasining elementlari va turlari. // Journal of marketing, business and management, 2025. - 55 b.

3. Крохин И.Д., Коноваленко Н.Е. Виды маркетинговых стратегий и основные принципы их реализации. // Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ», №7 (52), Т.5, июль, 2022. - с. 5.

4. Ergashxodjayeva Sh.Dj. Strategik marketing. Darslik. Sh.Dj. Ergashxodjayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2014. - 59 b.

5. Маркетинговая стратегия. - Ош, 2025. - с. 4. https://oshtu.kg/wp-content/uploads/2022/03/marketingstrategiyaitiu_satybaevadzh.pdf

6. <https://nipkef.ru/about/blog/osnovnye-marketingovye-strategii-vidy-opredeleniya-i-principy-razrabotki/>

MAMLAKAT OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI TA'MINOTIDA DEHQON VA FERMER XO'JALIKLARINING O'RNI

Matjonov Bekjon Ravshonbekovich
Urganch RANCH texnologiya universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti v.b. (PhD)

Oziq-ovqat xavfsizligi bugungi kunda nafaqat alohida davlatlar, balki butun insoniyat oldida turgan eng muhim strategik masalalardan biridir. BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 2022-yilda 735 milliondan ortiq inson to'liq va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanmagan, bu esa global oziq-ovqat xavfsizligi muammosining jiddiyligidan dalolat beradi¹⁷⁶. Aholi sonining ortib borishi, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zaruriyati va global bozorning keskin raqobati sharoitida oziq-ovqat mahsulotlari barqarorligini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha xalqaro konferensiyada ta'kidlaganlaridek, “ ... davlatlarimiz salohiyati ichki bozorlarni boshqoli ekinlar, chorvachilik va meva-sabzavot mahsulotlari, asosiy oziq-ovqat turlari hamda zarur o'g'itlar bilan muntazam ta'minlash imkonini beradi. Bundan tashqari, biz ushbu muammoni global darajada hal qilishga hissa qo'shishimiz kerak.”¹⁷⁷

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan.

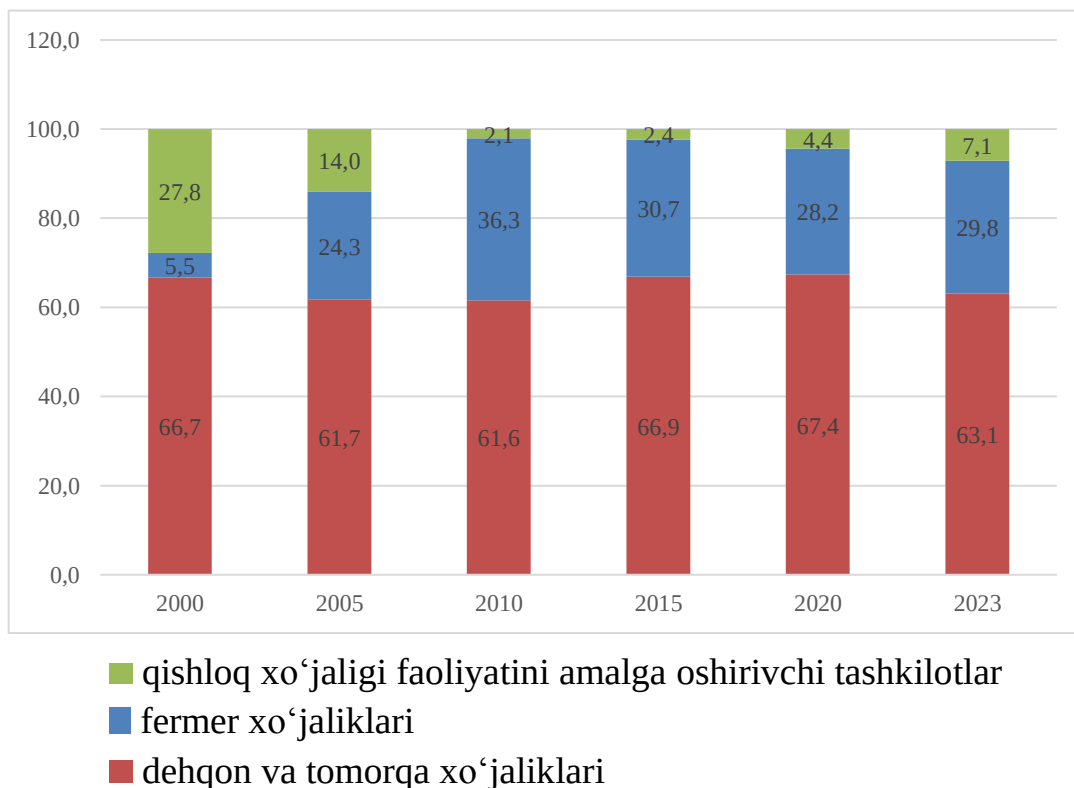
¹⁷⁶ FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2024.

¹⁷⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi – T.: O'zbekiston, 20.12.2022.

Mamlakatimizda dehqon va fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmini oshirish va ularning sifatini yaxshilash oziq-ovqat xavfsizligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi¹⁷⁸.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida mahsulot yetishtirishning katta qismi dehqon xo‘jaliklari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda fermer xo‘jaliklarining ulushi sezilarli darajada oshib, ular iqtisodiyotning muhim subyektiga aylanmoqda. Demak, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda mazkur xo‘jaliklar o‘rnini chuqur tahlil qilish va ularning istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahsulot yetishtirishda asosiy subyekt sifatida fermer va dehqon (shaxsiy yordamchi) xo‘jaliklar va ma’lum darajada qishloq xo‘jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar maydonga chiqadi. Ushbu subyektlar ichida mahsulot yetishtirishdagi eng katta ulush dehqon (shaxsiy yordamchi) xo‘jaliklar hissasiga to‘g‘ri keladi va ular ulushini keyingi yillarda o‘sishi, ya’ni ijobiy tendensiyaga ega bo‘lganligini ko‘rish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda subyektlar ulushini o‘zgarish dinamikasi¹⁷⁹

¹⁷⁸ www.Stat.uz. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi statik ma’lumotlar to‘plami 2024-yil.

¹⁷⁹ O‘zbekiston respublikasi milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Tahlil qilinayotgan davrda asosiy o'zgarish fermer xo'jaliklari hamda qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushiga to'g'ri kelib, fermer xo'jaliklari ulushi 5,5 foizdan 29,8 foizga oshgan, bo'lsa qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi 27,8 foizdan 7,1 foizga kamaygan. Tendensiya bo'yicha kuzatilganda 2010-yilga qadar fermer xo'jaliklari ulushini oshishi qolgan ikkita subyekt ulushini kamayishi kuzatilgan bo'lsa, undan keyingi davrda esa teskari holat ya'ni dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklar ulushini 6,4 foizga oshishi fermer xo'jaliklari ulushini esa 8,5 foizga kamayishi kuzatilgan. Ushbu kamayishning qolgan 2,1 foizi qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasiga to'g'ri kelib ular ulushi 2,1 foizdan 4,2 foizga oshgan.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish jarayonlarini tahlil qilganda uni tarmoqning ikkita yirik sohasi dehqonchilik hamda chorvachilikka ajratgan holda qarab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki har bir sohada mahsulot yetishtirish jarayonlari o'ziga xos yo'nalishda rivojlangan bo'lib, shunga mos ravishda ushbu jarayonlarda subyektlar ulushining ham turli bo'lishi ta'minlangan.

Qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotning 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra 50,1 foizi dehqonchilik mahsulotlariga 49,9 foizi esa chorvachilik mahsulotlari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, mazkur sohalarda mahsulot yetishtirishda subyektlar ulushini turli xilligi hamda ular orasidagi nomutanosiblikni kuzatish mumkin (1-jadval).

1-jadval

2000-2023-yillarda qishloq xo'jaligi subyektlarining dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish tarkibi (foizda)¹⁸⁰

Yil-lar	fermer xo'jalik-lari	dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jalik-lari	qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruchi tashkilotalar	fermer xo'jalik-lari	dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jalik-lari	qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruchi tashkilotalar
	Dehqonchilik			Chorvachilik		
2000	9,7	43,9	46,4	1,3	89,7	9
2005	41,6	37,1	21,3	2,7	92,6	4,7
2010	59,1	39,4	1,5	3,9	93,1	3,0
2015	52,0	46,2	1,8	4,0	92,9	3,1
2020	50,9	44,1	5,0	5,1	91,4	3,5
2023	53,2	37,9	8,9	6,3	88,4	5,3

¹⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirishda dastlabki davrda asosiy ulush dehqon (shaxsiy yordamchi) xo‘jaliklar hamda qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib fermer xo‘jaliklari ulushini 9,7 foizdan 53,2 foizga oshishi hamda qishloq xo‘jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushini esa 46,4 foizdan 8,9 foizgacha kamayishi natijasida fermer va dehqon xo‘jaliklarini har birining asosiy dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirishdagi hissasi yetarli darajada katta qiymatga ega bo‘lib, ular sohada yetakchi subyekt sifatida shakllandi.

Biroq, muhim bo‘lgan chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishda haligacha resurs va mablag‘ imkoniyatlari yuqori bo‘lishiga qaramasdan fermer xo‘jaliklari ulushi pastligicha qolmoqda va dehqon (shaxsiy yordamchi) xo‘jaliklar ustuvorlik xususiyatini saqlab kelmoqda. 2000-2023 yillarda fermer xo‘jaliklarini chorvachilik mahsulotlari yetishtirishdagi ulushi 1,3 foizdan 6,3 foizga oshgan bo‘lib, qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasi esa aksinchi 9 foizdan 5,3 foizga kamayganligi kuzatiladi. Mahsulot yetishtirishda ustuvorlik xususiyatini saqlab kelayotgan dehqon xo‘jaliklari ulushida esa 2010-yilga qadar o‘sinh ya’ni 89,7 foizdan 93,1 foizgacha, 2010-yildan keyngi davrda biroz pasayish kuzatiladi. Shunday bo‘lsada 2020-yil ma’lumotlariga ko‘ra ularning chorvachilik mahsulotlari yetishtirishdagi ulushi 88,4 foizni tashkil qilmoqda.

Mamlakatimizda dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirishni joriy holati hamda tendensiyalarini qarab chiqamiz. Joriy holatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, statistik ma’lumotlarni ko‘rsatishicha 2023-yilda jami 202,6 trillion so‘m qiymatiga ega bo‘lgan dehqonchilik mahsulotlari yetishtirilgan bo‘lib, 2000-yilga nisbatan 4,2 foizga oshishi ta’minlangan. Xususan barcha toifadagi xo‘jaliklarda 8426,6 ming tonna don yetishtirilib, oldingi yilga nisbatan 2,6 foizga oshgan. Kartoshka yetishtirish hajmi esa 3,8 foizga oshgani holda 3574,1 ming tonnani tashkil qilgan, sabzavot hajmi 11553,7 ming tonnani tashkil qilib, 3,5 foizga ortgan, oziqbop poliz hajmi 2553,5 ming tonnaga teng bo‘lib, oldingi yilga nisbatan 5,4 foizga ortgan. Meva va uzum yetishtirish hajmi mos ravishda 3121,7 va 1737,6 ming tonnani tashkil qilgani holda oldingi yilga nisbatan meva 4,1 foizga ortgan hamda uzum 1,3 foizga kamaygan¹⁸¹.

Ushbu ko‘rsatkichlardagi o‘zgarishlarni baholash maqsadida 2000-2023 yillar mobaynida dehqonchilik mahsulotlari yetishtirish tendensiyalarini statistik tahlili amalga oshirildi. Dastlab 2023-yilga kelib mahsulot yetishtirish hajmi 2000-yilga

¹⁸¹ www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy sayti)

nisbatan necha barobarga oshganligini hamda ushbu davrdagi oʻrtacha oʻsish surʼatini qarab chiqamiz (2-jadval).

2-jadval

Asosiy dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirish dinamikasi tahlili (2000-2023 yillar, ming tonna)¹⁸²

Mahsulot nomi	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2023-yilda 2000-yilga nisbatan oʻzgarishi (marta)	2000-2023 yillardagi oʻrtacha oʻsish surʼati (foiz)
Donli ekinlar	3929,4	6401,8	7504,3	8173,5	7636,0	8426,6	2,1	3,4
Kartoshka	731,1	924,2	1694,8	2696,9	3143,5	3 574,1	4,9	7,1
Sabzavot	2644,7	3517,5	6346,5	10129,3	10459,5	11 553,7	4,4	6,6
Poliz	451,1	615,3	1182,4	1853,6	2134,4	2 553,5	5,7	7,8
Mevalar	790,9	949,3	1710,3	2746,1	2864,0	3 121,7	3,9	6,2
Uzum	624,2	641,6	987,3	1579,3	1639,2	1 737,6	2,8	4,6

Tahlil natijalariga koʻra ushbu davrda mahsulot yetishtirish hajmidagi eng katta oʻzgarish poliz mahsulotlariga toʻgʻri kelib 2000-yilga nisbatan 5,7 barobarga oshgan. Buning natijasida aniqlangan oʻrtacha oʻsish surʼati 7,8 foizni tashkil qildi. Eng past oʻzgarish esa gʻalla yetishtirishga toʻgʻri kelib 2,1 barobarga oshishi taʼminlangani holda oʻrtacha oʻsish surʼati 3,4 foizga teng boʻlgan.

Gʻalla mahsulotlari hajmidagi asosiy pasayishi 2017-yilga toʻgʻri keladi biroq, bir yil oldin yaʼni 2016-yilda va 2023-yilda mahsulot yetishtirishning maksimal qiymatlari kuzatilgan. Buning asosiy sababi 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha harakatlar strategiyasining 3.3-bandini, yaʼni “Qishloq xoʻjaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish”ga muvofiq, yer va suv resurslaridan oqilona foydalanish maqsadida qishloq xoʻjaligi ekin maydonlarini maqbullashtirish rejalashtirilgan va 2017-yildan boshlab gʻalla maydonlari shuningdek, paxta maydonlarini qisqartirish ishlari amalga oshirila boshlangan.

Ammo, sabzavot hamda meva mahsulotlarida ham ikkala koʻrsatkich orasidagi farq bir xil boʻlib 1,0 barobarni tashkil qilmoqda. Bulardagi asosiy oʻzgarish ham

¹⁸² Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi maʼlumotlari asosida muallif ishlanmasi

yuqorida keltirilgan sababga taaluqli bo'lib, kartoshka va polizdan tashqari, boshqa barcha mahsulotlardagi maksimal ko'rsatkich 2017-yilga va 2023-yilga to'g'ri kelmoqda. Ya'ni, g'alla va paxta maydonini qisqartirilishi endilikda serdaromad va eksportbop meva-sabzavot mahsulotlari ekiladigan maydonlarni oshishiga sabab bo'lgan. Aslida kartoshka va poliz ekinlarida ham 2017-yilga nisbatan yetishtirilgan mahsulot hajmining oshishi 2023-yilga kelib ta'minlangan, natijada mutloq o'sish va variatsion kenglik ko'rsatkichlari bir xil qiymatga ega bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash jarayonida dehqon va fermer xo'jaliklari eng asosiy ishlab chiqaruvchi subyektlar sifatida strategik ahamiyat kasb etadi. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda dehqon xo'jaliklari chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda ustunlikni saqlab qolgan bo'lsa, fermer xo'jaliklari dehqonchilik sohasida yetakchi o'rin egallamoqda. Shu boisdan, kelgusida resurslardan samarali foydalanish, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari kuchaytirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash mumkin.

FUNDAMENTAL AND THEORETICAL BASIS OF TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP AND FREELANCE ACTIVITY

Yakubov San'atbek Ravshanbekovich

Ma'mun universiteti o'qituvchi

yakubov_sanatbek@mamunedu.uz

Abstract: Taxation plays a crucial role in shaping the economic landscape and ensuring the sustainability of government revenue streams. This article delves into the fundamental and theoretical underpinnings of taxation as it pertains to individual entrepreneurship and freelance activity. By exploring key concepts such as tax incidence, equity, efficiency, and compliance, this article aims to provide a comprehensive understanding of the principles that govern the taxation of independent professionals. Through a critical analysis of theoretical frameworks and empirical evidence, this article sheds light on the complexities and implications of taxation for individual entrepreneurs and freelancers in the context of modern economies.

Keywords: taxation, individual entrepreneurship, freelance activity, tax theory, tax policy, tax compliance, economic behavior.

Taxation stands as a cornerstone of modern economies, serving as a vital mechanism through which governments fund public services, infrastructure, and

social programs. The taxation of individual entrepreneurship and freelance activity represents a unique and evolving facet of fiscal policy, characterized by the distinctive challenges and opportunities presented by self-employment and independent professional engagement. As the global economy witnesses a surge in entrepreneurial endeavors and gig-based work arrangements, understanding the fundamental and theoretical underpinnings of taxation in this context is paramount for crafting equitable, efficient, and sustainable tax policies that foster economic growth and social welfare.

Individual entrepreneurship and freelance activity epitomize the dynamic and decentralized nature of contemporary work arrangements, driven by technological advancements, changing consumer preferences, and evolving market dynamics. The rise of platforms and digital marketplaces has democratized access to entrepreneurship and freelance opportunities, enabling individuals to leverage their skills, talents, and passions to create value and generate income on their own terms. However, the taxation of such independent professional activities poses intricate questions regarding tax incidence, compliance, equity, and efficiency, necessitating a nuanced understanding of tax theory and policy frameworks to navigate the complexities of the tax landscape.

Against this backdrop, the taxation of individual entrepreneurship and freelance activity intersects with broader debates around income distribution, wealth accumulation, and economic development. Traditional models of tax theory, such as the Haig-Simons definition of income and the Ramsey rule, provide foundational principles for assessing the taxation of self-employment income and freelance earnings. These theoretical frameworks illuminate the conceptual underpinnings of tax policy design, highlighting the trade-offs between revenue generation, economic incentives, and social equity in shaping tax systems that are responsive to the needs and realities of independent professionals.

As governments grapple with the evolving nature of work and the proliferation of non-traditional employment arrangements, the taxation of individual entrepreneurship and freelance activity assumes heightened significance as a policy lever for promoting entrepreneurship, encouraging innovation, and ensuring fiscal sustainability. By delving into the fundamental and theoretical basis of taxation in the context of self-employment and independent professional engagement, this article seeks to unravel the complexities and implications of taxing individual entrepreneurs and freelancers, offering insights into how tax policies can be tailored to support the growth, resilience, and inclusivity of the entrepreneurial ecosystem.

In this article, we embark on a journey through the theoretical landscape of taxation, exploring key concepts, frameworks, and policy considerations that underpin the taxation of individual entrepreneurship and freelance activity. By critically engaging with tax theory and its applications to self-employment income and freelance earnings, we aim to provide a comprehensive foundation for understanding the intricacies of tax policy design in the context of a rapidly evolving labor market characterized by individual agency, innovation, and entrepreneurial dynamism.

The literature on the taxation of individual entrepreneurship and freelance activity offers a rich tapestry of insights into the complexities, challenges, and opportunities inherent in taxing self-employment income and independent professional engagements. Scholars and researchers have delved into various dimensions of tax theory, policy considerations, and empirical analyses to unpack the implications of taxation on entrepreneurship, innovation, and economic behavior in the context of individual entrepreneurs and freelancers.

Studies by Saez (2001) and Piketty (2014) have advanced our understanding of the distributional effects of taxation on income and wealth, shedding light on how tax policies can shape economic inequality and social mobility. Their research underscores the importance of designing tax systems that are progressive, equitable, and conducive to fostering inclusive growth, particularly for individuals engaged in entrepreneurial ventures and freelance work.

Building on this foundational work, contributions by Feldstein (1999) and Auerbach (2006) have explored the optimal design of tax systems to promote economic efficiency and growth. By examining the trade-offs between different tax instruments, such as income taxes, consumption taxes, and capital gains taxes, these scholars have highlighted the need for tax policies that balance revenue generation with incentives for entrepreneurship, investment, and innovation.

In the realm of self-employment taxation, studies by DeBacker et al. (2019) and Grogger (2019) have investigated the behavioral responses of individuals to changes in tax rates, deductions, and credits. Their research illuminates how tax policy adjustments can influence the decision-making of individual entrepreneurs and freelancers, impacting their savings behavior, investment choices, and labor supply decisions.

Moreover, the literature on tax compliance and enforcement, as exemplified by studies by Kleven (2019) and Alm (2019), underscores the role of administrative mechanisms, enforcement strategies, and information reporting requirements in

ensuring tax compliance among self-employed individuals. These studies highlight the importance of designing tax systems that are simple, transparent, and conducive to voluntary compliance, thereby minimizing tax evasion and enhancing revenue collection efficiency.

In synthesizing these diverse perspectives, the literature converges on the significance of tax policy design in shaping the behavior, incentives, and outcomes of individual entrepreneurs and freelancers. By exploring the interplay between tax theory, policy frameworks, and economic behavior, scholars offer valuable insights into how tax systems can be tailored to support entrepreneurship, foster innovation, and promote economic resilience in the context of a rapidly evolving labor market characterized by individual agency and entrepreneurial dynamism.

As governments grapple with the challenges and opportunities posed by the taxation of individual entrepreneurship and freelance activity, a nuanced understanding of the theoretical underpinnings and empirical evidence surrounding tax policy implications is essential for crafting effective, equitable, and sustainable tax systems that empower entrepreneurs, stimulate innovation, and drive economic growth in an increasingly dynamic and interconnected global economy.

The taxation of individual entrepreneurship and freelance activity is underpinned by a variety of theoretical frameworks that inform the design, implementation, and evaluation of tax policies in the context of self-employment income and independent professional engagements. These frameworks offer valuable insights into the principles, trade-offs, and considerations that shape the taxation of individual entrepreneurs and freelancers, illuminating the complexities and implications of tax policy decisions in a dynamic and evolving economic landscape.

Haig-Simons Definition of Income:

One of the foundational theoretical frameworks in tax theory is the Haig-Simons definition of income, which posits that individuals should be taxed on their ability to consume rather than their reported income. This concept emphasizes the inclusion of all economic benefits derived from self-employment activities, such as business profits, capital gains, and imputed income, in the tax base. By broadening the definition of taxable income to encompass all sources of economic well-being, the Haig-Simons framework seeks to ensure that individuals are taxed equitably based on their overall ability to pay taxes, rather than narrowly defined earnings.

Ramsey Rule and Optimal Taxation:

The Ramsey rule is another influential theoretical framework that guides the optimal design of tax systems to minimize distortions and maximize economic

efficiency. According to this principle, taxes should be levied in a way that minimizes the deadweight loss associated with taxation, prioritizing goods and services with lower price elasticities for higher tax rates. By aligning tax rates with the responsiveness of consumer behavior to price changes, the Ramsey rule aims to optimize the allocation of resources, promote economic growth, and reduce inefficiencies in the tax system.

Tax Incidence and Behavioral Responses:

Tax incidence theory examines how the burden of taxation is distributed among individuals, firms, and markets, shedding light on the economic consequences of tax policies on different stakeholders. In the context of individual entrepreneurship and freelance activity, understanding tax incidence is crucial for assessing the impact of tax changes on self-employed individuals, their clients, and the overall economy. Moreover, behavioral responses to taxation, as studied through the lens of behavioral economics and public finance, provide insights into how individuals adjust their economic activities in response to changes in tax rates, deductions, and compliance requirements, influencing labor supply, investment decisions, and savings behavior among entrepreneurs and freelancers.

Efficiency-Equity Trade-offs:

Theoretical frameworks in tax policy also highlight the trade-offs between economic efficiency and equity considerations in designing tax systems that balance revenue objectives with social welfare goals. Policymakers must navigate the tension between promoting economic growth and innovation through tax incentives for entrepreneurship while ensuring that tax burdens are distributed fairly and progressively across income levels. By grappling with these efficiency-equity trade-offs, tax theorists and policymakers seek to craft tax policies that are not only economically efficient but also socially just and conducive to inclusive growth.

By drawing on these theoretical frameworks and models, policymakers can navigate the complexities of taxing individual entrepreneurship and freelance activity, designing tax systems that are responsive to the needs and realities of self-employed individuals, promoting economic dynamism, and fostering a fair and sustainable tax environment for entrepreneurs, freelancers, and the broader economy.

The theoretical underpinnings of taxation in the context of individual entrepreneurship and freelance activity carry significant implications for tax policy design, implementation, and evaluation. As governments seek to foster entrepreneurship, encourage innovation, and ensure fiscal sustainability, understanding the implications of tax theory on self-employment income and

independent professional engagements is crucial for crafting tax policies that are effective, equitable, and conducive to economic growth.

Promoting Entrepreneurship and Innovation:

Tax policies can play a pivotal role in promoting entrepreneurship and fostering innovation among individual entrepreneurs and freelancers. By offering tax incentives for business start-ups, research and development activities, and investment in new ventures, governments can stimulate entrepreneurial activity, encourage risk-taking, and drive technological innovation. Tax credits, deductions, and exemptions targeted at self-employed individuals can provide financial support, reduce barriers to entry, and incentivize entrepreneurial endeavors, thereby fueling economic dynamism and creativity in the marketplace.

Enhancing Economic Efficiency:

Efficient tax policies align tax rates with economic behaviors, minimizing distortions and maximizing productivity in the economy. In the context of individual entrepreneurship and freelance activity, tax policies that are conducive to economic efficiency can spur investment, job creation, and resource allocation, fostering a competitive business environment and driving economic growth. By designing tax systems that balance revenue generation with economic incentives, policymakers can create a level playing field for entrepreneurs and freelancers, enabling them to thrive, innovate, and contribute to the broader economy.

Ensuring Equity and Fairness:

Equity considerations are paramount in designing tax policies that are fair and progressive, particularly for self-employed individuals with varying income levels and financial circumstances. Progressive tax structures that impose higher tax rates on higher income earners can help redistribute wealth, reduce income inequality, and promote social welfare among individual entrepreneurs and freelancers. Moreover, tax policies that account for the regressive nature of self-employment income, the volatility of freelance earnings, and the financial challenges faced by independent professionals can ensure that tax burdens are distributed equitably and that vulnerable populations are protected from undue tax liabilities.

Improving Tax Compliance and Administration:

Efficient tax compliance and administration mechanisms are essential for ensuring the effectiveness and integrity of tax policies targeting individual entrepreneurship and freelance activity. Simplifying tax reporting requirements, enhancing taxpayer education and outreach, and leveraging technology for tax enforcement can streamline administrative processes, reduce compliance costs, and

enhance revenue collection efficiency. By fostering a culture of voluntary compliance and providing support for self-employed individuals to meet their tax obligations, governments can strengthen tax systems, combat tax evasion, and uphold the integrity of the tax regime.

Adapting to Changing Labor Market Dynamics:

As the nature of work undergoes transformation and non-traditional employment arrangements become more prevalent, tax policies must adapt to the evolving labor market dynamics to support the needs and aspirations of individual entrepreneurs and freelancers. Flexibility in tax regulations, responsiveness to emerging trends in self-employment, and alignment with the digital economy can ensure that tax policies remain relevant, inclusive, and supportive of diverse forms of work arrangements. By proactively addressing the tax implications of changing labor market dynamics, policymakers can create an enabling environment for entrepreneurial growth, job creation, and economic resilience in an increasingly dynamic and interconnected global economy.

In conclusion, the fundamental and theoretical basis of taxation provides a framework for understanding the complexities and implications of taxing individual entrepreneurship and freelance activity. By drawing on key concepts and theoretical frameworks, policymakers can design tax policies that strike a balance between revenue generation, economic efficiency, and equity, ensuring that the taxation of independent professionals is both effective and equitable. As economies continue to evolve and the nature of work undergoes transformation, a nuanced understanding of taxation theory is essential for shaping tax policies that support the growth and sustainability of individual entrepreneurship and freelance activity.

Literature

1. Saez, E. (2001). **Using Elasticities to Derive Optimal Income Tax Rates.** *The Review of Economic Studies*, 68(1), 205-229.
2. Piketty, T. (2014). **Capital in the Twenty-First Century.** Harvard University Press.
3. Feldstein, M. (1999). **Tax Avoidance and the Deadweight Loss of the Income Tax.** *The Review of Economics and Statistics*, 81(4), 674-680.
4. Auerbach, A. J. (2006). **Optimal Capital Taxation and Public Goods in an Economy with Capital Mobility.** *Journal of Public Economics*, 90(10-11), 1987-2012.
5. DeBacker, J., Heim, B., Tran, A., & Yuskavage, A. (2019). **Entrepreneurship and Tax Policy.** *National Tax Journal*, 72(2), 271-304.

6. Grogger, J. (2019). **Behavioral Responses to Taxation: Lessons from Tax Evasion and Tax Compliance Experiments.** National Tax Journal, 72(2), 305-330.
7. Kleven, H. J. (2019). **Behavioral Responses to Taxation.** Handbook of Public Economics, Volume 5, 329-414.
8. Alm, J. (2019). **Tax Compliance and Tax Administration.** Handbook of Public Economics, Volume 5, 217-313.
9. Diamond, P. A., & Mirrlees, J. A. (1971). **Optimal Taxation and Public Production I: Production Efficiency.** The American Economic Review, 61(1), 8-27.
10. Grogger, J. (2019). **Income Taxation and Labor Supply: Estimates Using the NBER Tax Panel.** Journal of Human Resources, 54(4), 1066-1111.
11. Auerbach, A. J. (2002). **Taxation and Corporate Financial Policy.** Handbook of Public Economics, Volume 3, 1251-1292.
12. DeBacker, J., & Heim, B. (2016). **The Impact of State Taxes on Pass-Through Businesses: Evidence from the 2012 Kansas Income Tax Reform.** National Tax Journal, 69(4), 871-900.

HUDUDLARDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH VA AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISH MEKANIZMLARI

Maxmudov Nurali Komilovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, mustaqil izlanuvchisi

nuralimahmudov32@gmail.com

<https://orcid.org/009-0009-0131-8719>

Annotatsiya: Maqolada tadbirkorlik faoliyatining kengayishi yangi ish oʻrinlari yaratish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish boʻyicha xulosa, takliflar berilgan.

Kalit soʻzlar: Hududiy rivojlanish, tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi daromadlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, moliyaviy qoʻllab-quvvatlash.

Аннотация: В статье даны выводы и предложения по расширению предпринимательской активности, созданию новых рабочих мест, эффективному использованию местных ресурсов и повышению экономического потенциала регионов.

Ключевые слова: Региональное развитие, развитие предпринимательства, доходы населения, малый бизнес и частное предпринимательство, финансовая поддержка.

Annotation: The article provides conclusions and proposals for expanding entrepreneurial activity, creating new jobs, effectively using local resources, and increasing the economic potential of regions.

Keywords: Regional development, entrepreneurship development, population income, small business and private entrepreneurship, financial support.

Kirish

Mamlakat iqtisodiy taraqqiyotida hududlarning oʻrni tobora ortib borayotgan sharoitda tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hududiy darajadagi iqtisodiy faollik milliy iqtisodiyotning umumiy oʻsish surʼatlariga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Tadbirkorlik faoliyatining kengayishi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish, innovatsion mahsulotlar yaratish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va aholining bandligini taʼminlash imkonini beradi.

Aholi daromadlarini oshirish esa faqat ish haqlarining koʻpayishi bilan emas, balki yangi biznes loyihalarining yoʻlga qoʻyilishi, xizmat koʻrsatish sohalarining kengayishi va kichik hamda oʻrta biznesning rivojlanishi orqali ham amalga oshiriladi.

Shu nuqtai nazardan, davlat tomonidan yaratilayotgan qulay biznes muhiti, soliq va kredit imtiyozlari, erkin iqtisodiy zonalar hamda hududiy infratuzilmaning modernizatsiyasi tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlashning muhim omillari hisoblanadi.

Demak, hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish mexanizmlarini chuqur oʻrganish iqtisodiy islohotlarning samaradorligini baholash va kelgusida hududiy rivojlanishni yanada jadallashtirish uchun zarurdir (1-jadval).

Kichik tadbirkorlik subyektlarning jami bandlikdagi ulushi¹⁸³

Klassifikator	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Oʻzbekiston Respublikasi	76,3	76,2	74,5	74,5	73,9	74
Qoraqalpogʻiston Respublikasi	75,6	74,9	74,2	74,2	74,1	74,5
Andijon viloyati	81,7	82,1	80,8	80,7	80,2	80,7
Buxoro viloyati	76,5	76,1	74,9	74,2	74,3	74,5
Jizzax viloyati	79	79,7	78,4	78,8	77,3	77,1
Qashqadaryo viloyati	79	78,5	78,1	78,5	78,2	78,1
Navoiy viloyati	56,2	55	51,9	52,3	51,1	52,1
Namangan viloyati	83	82,8	81,6	82,2	81	80,9
Samarqand viloyati	83,1	82,8	81,7	81,5	80,9	81,1
Surxondaryo viloyati	79,4	79,6	78,2	78,4	76,9	76,8

¹⁸³ Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi. “**Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish koʻrsatkichlari**” (2024 yillik hisobotlar).

Sirdaryo viloyati	77,4	76,4	74,5	74,4	72,9	71,9
Toshkent viloyati	73,2	72,8	70,8	69,8	70	70,6
Fargʻona viloyati	78,9	79,4	78,4	78,5	78,7	79,1
Xorazm viloyati	80,6	80,4	79,3	79,1	78,1	78,5
Toshkent shahri	53,1	53,7	49,7	50,2	50	49,4

1-jadvalda tahlil natijalari Kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushi (2019-2024 yillar) ma'lumotlari O'zbekiston va uning hududlari bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushini aks ettiradi. Ko'rsatkichlar bo'yicha hududlar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud bo'lib, ayrim hududlarda kichik biznes bandlikning asosiy manbai sifatida yetakchi o'rin tutsa, ba'zi hududlarda bu ko'rsatkich past darajada qolmoqda.

O'zbekiston bo'yicha 2019-yilda kichik tadbirkorlik subyektlarining jami bandlikdagi ulushi 76,3% bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 74% ni tashkil etmoqda.

So'nggi besh yilda kichik biznesning bandlikdagi o'rni biroz pasaygan, biroq u hanuz bandlikning asosiy qismini ta'minlab kelmoqda.

Namangan (80,9%) va Samarqand (81,1%) viloyatlari, shuningdek Andijon (80,7%) doimiy ravishda yuqori natijalarga ega bo'lib, kichik tadbirkorlik bu hududlarda bandlikning asosiy manbai ekanini ko'rsatmoqda.

Xorazm viloyati ham yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, 2024-yilda 78,5% atrofida.

Fargʻona viloyatida 2019-yildan 2024-yilgacha barqaror o'sish kuzatilib, ulush 78,9% dan 79,1% gacha ko'tarilgan.

Buxoro (74,5%), Qoraqalpog'iston (74,5%) va Qashqadaryo (78,1%) viloyatlarida kichik biznesning bandlikdagi ulushi O'zbekiston o'rtacha darajasiga yaqin ko'rsatkichlarda saqlanib qolmoqda.

Surxondaryo viloyatida 2019-yildagi 79,4% darajadan 2024-yilda 76,8% gacha pasayish kuzatilgan.

Jizzax viloyatida esa biroz o'zgarishlar bo'lib, 2024-yilda 77,1% ni tashkil etgan.

Navoiy viloyatida ko'rsatkich eng past bo'lib, 2019-yildagi 56,2%dan 2024-yilda 52,1%ga tushgan. Bu hudud sanoatning yirik korxonalarga tayanishi va bandlikning asosan katta ishlab chiqarish obyektlari hisobidan shakllanishi bilan izohlanadi.

Toshkent shahrida ham kichik biznes bandlikdagi ulushi juda past - 2019-yildagi 53,1%dan 2024-yilda 49,4%ga pasaygan. Bu poytaxtda yirik sanoat, xizmat va davlat sektori bandligining ustunligi bilan bog'liq.

Toshkent viloyatida ham pasayish kuzatilmoqda: 2019-yildagi 73,2%dan 2024-yilda 70,6%gacha.

Umuman olganda, kichik tadbirkorlik subyektlari mamlakatda bandlikning asosiy manbai bo'lib qolmoqda. Ammo ayrim hududlarda, xususan, Navoiy viloyati va Toshkent shahrida bu ko'rsatkich keskin past bo'lib, yirik korxonalar va davlat sektori ustuvorligi sezilmoqda. Aksincha, Namangan, Samarqand, Andijon, Farg'ona va Xorazm viloyatlari kichik biznes bandlikdagi ulushi bo'yicha yetakchi hududlar sifatida ajralib turadi.

Hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadbirkorlik faoliyatining kengayishi nafaqat ishlab chiqarish hajmlarining o'sishiga, balki yangi ish o'rinlari yaratilishiga, innovatsion g'oyalarning tatbiq etilishiga va aholining turmush darajasi yaxshilanishiga olib keladi.

Hududlar kesimida kichik biznes subyektlari sonining ko'payishi mahalliy resurslardan samarali foydalanish, bozorlar diversifikatsiyasini ta'minlash hamda mahalliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Aholi daromadlarining o'sishi esa tadbirkorlik muhitining yaxshilanishi, xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishi va kichik hamda o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralariga bevosita bog'liqdir. Shuningdek, infratuzilma modernizatsiyasi, soliq va kredit imtiyozlari, erkin iqtisodiy zonalar hamda innovatsion klasterlarning tashkil etilishi hududlarda tadbirkorlikni rag'batlantirishga kuchli turtki bermoqda.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- har bir hududning iqtisodiy ixtisoslashuvini hisobga olgan holda tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish zarur.

- kichik va o'rta biznes subyektlari uchun imtiyozli kreditlar, grantlar va davlat kafolatlarini kengaytirish.

- infratuzilma, transport va energetika sohalarida yirik loyihalarni amalga oshirishda PPP mexanizmlarini keng qo'llash.

- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi startaplarni qo'llab-quvvatlash va hududlarda klasterli yondashuv asosida iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish.

– huquqiy tartib-taomillarni soddalashtirish, ruxsatnomalar sonini qisqartirish va elektron xizmatlarni kengaytirish orqali biznes yuritish sharoitlarini yanada qulay qilish.

– xizmat ko‘rsatish sohasi, qishloq xo‘jaligi va uy-joy infratuzilmasida aholini band qilishga xizmat qiladigan ijtimoiy ahamiyatli loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.

Umuman olganda, tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy jarayonlardagi ulushi mamlakat bo‘yicha ijobiy o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, aholining bandligini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois tadbirkorlikni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash, moliyaviy va institutsional imkoniyatlarni kengaytirish, hududiy tafovutlarni kamaytirish O‘zbekistonning barqaror iqtisodiy taraqqiyotida strategik ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.Toshkent: “O‘zbekiston”, NMIU, 2019. 64 b.

2.Mavlonov R. Regional rivojlanish va ijtimoiy tenglik muammolari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 210 b.

3.Qodirov A. Demografik omillar va ularning mehnat resurslari samaradorligiga ta’siri. // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. 2019. №3. B. 43–51.

4.Axmedov X. Hududiy farqlarni kamaytirishda ijtimoiy infratuzilmaning ahamiyati. Samarqand: SamISI nashriyoti, 2021. – 185 b.

5.Sattorov T. Xizmat ko‘rsatish sohasida bandlikni oshirish yo‘nalishlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 240 b.

6.International Labour Organization. Regional Development and Social Equality: Global Report. Geneva:ILO, 2021. 156 p.

7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni. Toshkent, 2022.

ХИЗМАТЛАР СОҲАСИДА КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Салаева Бекпошша Комиловна

Абу Райхон Беруний номидаги Урганч давлат университети мустақил
тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада хизмат кўрсатиши соҳаларида кичик бизнес субъектлари рақобатбардошлигини ошириш тизимини ишлаб чиқиш қараб чиқилади.

Аннотация. В данной статье будет рассмотрена разработка системы повышения конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства в сферах услуг.

Abstract. This article will look at the development of a system for improving the competitiveness of small business entities in the service sector.

Хизматлар соҳасининг миллий иқтисодиётдаги ўсишдаги роли ортиб бормоқда. Хизматларни ишлаб чиқариш ва истеъмол бир вақтда амалга оширилиши, хизматлар захирага олинмаслиги ва юқори ноаниқлик каби хусусиятлар кичик бизнес учун махсус бошқарув ва маркетинг ечимларини талаб қилади. Шу боис, кичик бизнес субъектларининг рақобатбардошлигини ошириш тизими ишлаб чиқилиши зарур.

Миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодий маконига интеграциялашуви натижасида хизматларни импорт ва экспорт қилиш ривожланиб, ахборот хизматлари жумладан, қатор хизмат турларининг тубдан янги технологик асослари шаклланимоқда. Шу муносабат билан такрор ишлаб чиқаришнинг асослари, бозор ва нобозор хизматлари кенгайиб бормоқда. Шу билан бирга, бозор хизматлари умумий хизматлар ҳажмида ўз улушини тобора ортириб, муҳим аҳамият касб этмоқда.

Халқаро статистик маълумотларга кўра, чет эл инвестицияларининг 40%дан ортиғи хизматлар соҳасини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, бу мазкур иқтисодиёт сектори ривожланишининг долзарблиги, унга бўлган қизиқиш ва истиқболли йўналиш сифатидаги қарашни тасдиқлайди.

Таъкидлаш жоизки, хизматлар соҳаси корхоналар, ташкилотлар, шунингдек жисмоний шахслар томонидан кўрсатиладиган турли хил хизматларни такрор ишлаб чиқаришга асосланади ва моддий ишлаб чиқаришдан фарқ қиладиган бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга:

1) хизматларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бир вақтнинг ўзида амалга оширилади, бу эса уларни захирада сақлаб бўлмаслигини кўрсатади. Шу

муносабат билан хизматларга бўлган талаб ва таклифни тартибга солиш муаммоси пайдо бўлади;

2) товарларни сотиш ва хизматлар кўрсатиш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик хизматларни алоҳида ажратиш ва ҳисобга олишни қийинлаштиради;

3) хизматлар соҳаси моддий ишлаб чиқаришга нисбатан хорижий рақобатдан давлат томонидан кўпроқ ҳимояланади ва бошқа бир қатор ўзига хос жиҳатларга эга.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ишлаб чиқариш мураккаблашгани ва бозор товарлар билан тўйингани сари хизматларга бўлган талаб ҳам ошиб боради. Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси, эҳтимол, ишлаб чиқариш соҳасидан ўсиш суръати, янги хизмат турларининг пайдо бўлиши ва бозор ҳамда истеъмолчилар эҳтиёжларига мослашуви бўйича илгарилаб кетмоқда. Хизматлар бозори бошқа бозорлардан асосан икки асосий сабабга кўра тубдан фарқ қилади:

-хизмат то уни кўрсатиш жараёни бошланмагунча мавжуд бўлмайди. Бу эса хизматни қабул қилмагунча уни солиштириш ва баҳолашни имконсиз қилади. Фақат кутилаётган фойда ва олинган натижани солиштириш мумкин;

-хизматларга юқори даражадаги ноаниқлик хос бўлиб, бу эса миқдориноқулай ҳолатга қўяди ва хизмат кўрсатувчилар учун бозорга чиқиш ҳамда хизматларни тарғиб қилишни қийинлаштиради.

Тадбиркорлик фаолияти ҳамма соҳаларни камраб олган бўлиб, универсал қонуниятларга бўйсинади. Шу билан бирга, у муайян ҳудудий-локал шаклларда амалга ошади, бу эса унинг маконга оид ўзига хослигини белгилайди ва иқтисодийдa минтақавийлик масаласини кун тартибига қўяди.

Кўплаб иқтисодчилар тадқиқотларида тадбиркорликнинг назарий ва амалий масалаларига катта эътибор қаратилади. Шу билан бирга, ҳанузгача «тадбиркорлик», айниқса «кичик тадбиркорлик» категорияларига турлича таърифлар берилади. Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий муносабатларнинг кенг тарқалган шаклларида бири бўлиб, мураккаб ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида намоён бўлади ҳамда замонавий жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида ўзаро боғлиқ ва бир-бирини шартлаштирувчи элементлар тизими сифатида иштирок этади.

Тадбиркорлик умумий тушунчага кўра, муайян одамлар гуруҳини фаолликка олиб келадиган фаолият турини англатади. Шунингдек, бу фаолият ташаббускорлик хусусиятига эга бўлиб, одатда маълум бир хавф ва шахсий ҳамда жамоавий жавобгарлик билан боғлиқ бўлиб, иқтисодий фаолиятнинг

белгиланган соҳасида моддий бойликлар олишга қаратилади. Шу билан бирга, тадбиркорликнинг бутун тарихи давомида ривожланиш ва шаклланишида муҳим роль ўйнагани таъкидланиши керак, шунинг учун бу таърифни тарихи нуқтаи назардан ҳам кўриб чиқиш зарур. 18-асрнинг бошлари келиб чиқиши шотландиялик бўлган таниқли француз иқтисодчиси, Р. Кантильон тадбиркорликнинг илк концепцияларидан бирини ишлаб чиқди. Унинг фикрича, «тадбиркор» бу бозор шароитида юутун масъулиятни бўйнига олиб таваккал қилган ҳолда ҳаракат қиладиган, унинг ҳаракатлари даромад олиш умиди билан бирга, йўқотишларга тайёр бўлган шахсдир. Бу йўналишнинг давомчилари сифатида немис классик мактаби 19-аср вакиллари И. Тюнен ва Г. Макдональд, шунингдек, америкалик иқтисодчи Ф. Найтни кўрсатиш мумкин.

А. Смит, тадбиркорлик фаолиятини мулкдор шахс томонидан амалга ошириладиган фаолият сифатида қараган, у капитални белгиланган соҳага сарфлашни ва иқтисодий хавфқа киришишни тижорат ғоясини амалга ошириш ва фойда олиш учун керак деб ҳисоблаган. «...Кардио Б. 1797 йили риск тоифасини тадбиркорлик фаолиятининг жавобгарлик тоифаси билан боғлаб, тадбиркорлик жараёнига режалаштириш, назорат ва корхона ташкилотини киритган. Бошқа бир иқтисодий назария вакили Фрэнсис Уокер (1876) эса, фойда олишни капитал тақсимлаш орқали эмас, балки ўзининг ташкилотчилик қобилиятлари орқали амалга ошириш керак, деб ҳисоблаган. XIX-асрнинг охири ва XX-асрнинг бошларида тадбиркорлик тушунчаси ишлаб чиқариш раҳбари тушунчаси билан бирлашган. Бу пайтда асосан фаолиятнинг иқтисодий жиҳатларига эътибор қаратилиши муҳим аҳамиятга эга бўлган».

Ҳозирги тадбиркорликни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган хулоса шундаки, тадбиркор - бу капиталнинг мулкдори, ўз ишининг эгаси, уни бошқарувчи, кўпинча мулкдорликни шахсий ишлаб чиқариш меҳнати билан бирлаштирган шахсдир. Тадбиркорликнинг мотивацияси - бу фойда (даромад) олиш, маҳсулотларни ишлаб чиқариш (ишларни бажариш) ва уларни истеъмолчиларга уларнинг талабига мувофиқ реализация қилиш, буни тадбиркорликнинг ижтимоий-иқтисодий функциясининг асоси сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Бир қатор ғарб иқтисодчилари тадбиркорликнинг таърифини ўрганар эканлар, унинг хусусиятларидан бири сифатида унинг «инновацион бошланиши» ни ҳам таъкидладилар. Шу билан бирга, П.Друкер «инновациялар тадбиркорлар учун махсус восита бўлиб, ўзгаришлардан бизнес ва хизматлар соҳасида ўз режаларини амалга ошириш учун қулай имконият сифатида

фойдаланиладиган восита» эканлигини таъкидлайди. Бозор иқтисодиёти механизмидаги аҳамияти унинг такрор ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этиши билан белгиланадиган тадбиркорлик ҳар қандай бозор моделининг ажралмас қисмига айланади.

Тадбиркорлик фаолиятининг кўп функцияли моделининг пайдо бўлиши тадқиқот босқичларидан бири бўлиб, унда тадбиркорнинг шахсий фазилатларига алоҳида эътибор қаратилади ва тадбиркорликнинг мувозанатлаштирувчи иқтисодий тизимда тартибга солиш тамойили сифатидаги ролига эътибор қаратилади. Ж.И.Мизес ва Ф.Хайек ушбу оқимнинг вакиллари саналади. Уларнинг фикрига кўра, тадбиркор иқтисодий ва ижтимоий вазиятдаги ўзгаришларга жавоб бера олиши, мустақил равишда қарор қабул қилиш, шу жумладан бошқарув қарорлари ва ҳозирги пайтда энг зарур бўлган қарорлар қабул қилиш қобилятига эга бўлиши керак.

«Тадбиркорлик» ва «кичик тадбиркорлик» тушунчаларининг ўхшашлигига қарамай, улар синоним эмас. Илмий адабиётларда бу иккала тушунча ҳам анча кенг тадқиқ этилган, бироқ кичик тадбиркорлик ҳали етарлича ўрганилмаган ва тизимлаштирилмаган. Кўплаб олимлар турли кўрсаткичлар тизимидан фойдаланган ҳолда кичик тадбиркорлик тушунчасига ўзларининг таърифларини беришган.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар қандай корхона битта муҳим мақсадни - фойда олишни кўзлайди. Корхонанинг керакли фойда миқдорига эриша олмаслиги натижасида унинг фаолияти самарадорлигини баҳолаб бўлмайди, чунки бозор шароитлари улардан қуйидаги шартларни бажаришни талаб қилади: тўлов қобилятига эга, ликвидли ва молиявий жиҳатдан мустақил бўлиш.

Ҳар қандай корхона ривожланиб борар экан, у турли хил бошқарув техникаси ва технологияларидан фойдаланган ҳолда енгиб ўтиладиган ва ҳал қилинадиган муайян муаммолар ва вазифаларга дуч келади. Ушбу вазифаларни таҳлил қилиб, корхона сифатида ривожланиб бораётган ҳолатини акс эттирадиган рақобатбардошликнинг асосий хусусиятларини ёки кўрсаткичларини аниқлаймиз. Уларни ҳал қилиш корхонага капиталлашувини оширишга ва натижада мулкдорлар томонидан киритилган капитал қийматини оширишга имкон беради.

«Рақобатбардошлик» тушунчаси кўп қиррали бўлиб, корхона фаолиятининг товар ва унинг асосий хусусиятлари: сифат, ишлаб чиқариш технологияси каби таркибий қисмларини акс эттиради. Шу муносабат билан

айтишимиз мумкинки, бу атама ўз мақсадларига эришиш учун ташкил этилган элементларидан иборат.

Маҳаллий ва хорижий мутахассислар орасида «рақобатбардошлик» тушунчасининг турли хил талқинлари мавжудлиги нафақат ўрганилаётган муаммонинг аҳамияти ва мураккаблигини, балки унинг услубий ишлаб чиқилмаганлиги ва кейинги тадқиқотлар зарурлигини ҳам кўрсатади.

«Рақобатбардошлик» атамаси «рақобат» атамаси билан ўхшаш янграйди, бу капитални қўллашнинг энг фойдали соҳалари, сотиш бозорлари ва хом ашё манбалари учун бизнес тузилмалари ўртасидаги рақобатдир.

Шундай қилиб, рақобатбардошликнинг икки қутби мавжуд:

1. Унинг таркибий элементлари, жумладан: товарнинг юқори сифати, товарга қўшимча сервис, бутун хизмат муддати давомида хизмат кўрсатиш ва ҳ.к.;

2. Товарни сотиш вазифасини аниқ вазиятда ҳал қилиш, бу эса индивидуал эҳтиёжлари, имкониятлари ва бозорда рақобатлашаётган ташкилотларни ўз шахсий афзалликлари шкаласига кўра танлаш қобилиятига эга бўлган муайян харидорга йўналтирилган.

Рақобатбардошлик натижалари бозордаги компания улушининг ортиши орқали рақобат курашида ғалаба қозонишда намоён бўлади.

Хизматлар соҳасидаги кичик бизнес субъектларининг рақобатбардошлигини ошириш — бир томонлама чора эмас, балки техник-технологик, ташкилий-иқтисодий ва ижтимоий-маркетинг параметрларини ўз ичига олган комплекс тизимдир. Ушбу тизим тамойиллари (йўналишлилик, мақсадга йўналтирилганлик, ҳар томонлама ёндашув, муқобил танлов асослилиги, паритетлик ва универсалилик) ни амалиётга жорий этиш кичик бизнеснинг барқарор ривожланиши ва минтақавий иқтисодий ўсишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аристов О.В. Управление качеством. М.: ИНФРА-М, 2006. С.110; Балацкий Е., Потапова А. Малый и крупный бизнес: тенденции становления и специфика функционирования // Экономист. 2001. №4. С. 45;

2. Бланк И.А. Управление формированием капитала./- Киев: Ника-центр, 2000. С.34.

3. Борисенко Е.Н. Социальная ответственность малого предпринимательства. М.: КЛИСТАР, 2002;

4. Бурмистрова Т.В. Государственное регулирование предпринимательской деятельности // Право и экономика . 2003. № 7. С. 29;
5. Бусыгин А.В. Предпринимательство. М.: Дело, 2000;
6. Буев В.В. и др. Интегральные показатели развития малого предпринимательства/.- М.: ООО «Вектра», 2007.;
7. Бурменко Т.М. Сфера услуг. Экономика. М.: Кнорус, 2008. С.26-27.
8. Гольдштейн Г.Я., Катаева А.В. Маркетинг. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003;
9. Горшкова Л.А. Анализ организации управления. Аналитический инструментарий. М.: Финансы и статистика, 2003.
10. Гельвановский М, Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях // Российский экономический журнал. 2005. № 3. С. 67-77.

**KICHIK BIZNES VA BOZOR INFRATUZILMASI ASOSIDA HUDUDIIY
IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH ISTIQBOLLARI (XORAZM
VILOYATI TAJRIBASI ASOSIDA).**

Atajanova Guli Maxsudbekovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi

Abu-Rayhon Beruniy nomidagi UrDU mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0004-0576-4082

Tel:99890 090 97 07, atajanovaguli28@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati misolida hududiy iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida kichik biznes va bozor infratuzilmasining o‘zaro ta’siri tahlil qilinadi. Bozor infratuzilmasi elementlarining rivojlanishi tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi, iqtisodiy faollikni oshiradi hamda barqaror o‘sishga zamin yaratadi. Shuningdek, maqolada kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash siyosati, infratuzilma loyihalari va innovatsion yondashuvlar asosida hududiy iqtisodiyotning modernizatsiyasi istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, bozor infratuzilmasi, hududiy iqtisodiyot, modernizatsiya, barqaror rivojlanish, Xorazm viloyati, innovatsiya, tadbirkorlik.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli sezilarli darajada oshdi. Bu jarayonda bozor infratuzilmasining rivojlanish darajasi, moliyaviy tizimlarning barqarorligi hamda infratuzilmaviy xizmatlarning sifati hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Mamlakatda “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ham tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va bozor infratuzilmasini takomillashtirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [1]. Shu bilan birga, Xorazm viloyatida kichik biznes subyektlari sonining ortishi hududiy iqtisodiyotni modernizatsiyalashda muhim o‘rin tutmoqda.

Kichik biznes — iqtisodiyotning moslashuvchan segmenti bo‘lib, mehnat resurslaridan samarali foydalanish, bandlikni oshirish va innovatsiyalarni joriy etishda muhim rol o‘ynaydi. Rivojlangan davlatlar tajribasiga ko‘ra, kichik biznes yalpi ichki mahsulotda 50–60 foizgacha ulushni tashkil etadi [2].

O‘zbekistonda esa 2024-yil yakunlariga ko‘ra, kichik biznes subyektlari yalpi ichki mahsulotning 53,5 foizini, band aholining esa 75 foizini tashkil etgan [3]. Bu ko‘rsatkichlar ushbu sohaning hududiy iqtisodiyotdagi o‘rnini yaqqol namoyon etadi.

Bozor infratuzilmasi — bozor iqtisodiyoti mexanizmining to‘laqonli ishlashi uchun zarur bo‘lgan tashkilotlar, muassasalar va xizmatlar tizimidir [4]. U quyidagi asosiy elementlardan iborat:

- Bank va moliya institutlari — tadbirkorlikni kreditlash, investitsiya kiritish, to‘lov tizimini tashkil etish;
- Sug‘urta kompaniyalari — biznesdagi risklarni kamaytirish;
- Transport va logistika tizimi — mahsulotlarni yetkazib berish;
- Marketing va axborot markazlari — bozor konyunkturasini tahlil qilish, reklama va savdoni tashkil etish;
- Raqamli infratuzilma — elektron to‘lovlar, onlayn savdo va axborot almashuvini ta’minlashdir [5].

Mazkur infratuzilma elementlari birgalikda kichik biznes uchun qulay muhit yaratadi va mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshiradi.

Xorazm viloyati iqtisodiyoti tahlili. So‘nggi yillarda Xorazm viloyatida kichik biznes subyektlari soni barqaror o‘sib bormoqda. 2023-yilda viloyatda 47 mingdan ortiq kichik biznes subyekti faoliyat yuritgan bo‘lib, ularning 65 foizi xizmat ko‘rsatish va savdo sohasida, 20 foizi sanoatda, 15 foizi esa qishloq xo‘jaligida faoliyat olib bormoqda [6].

Viloyatda Urganch, Xiva, va Gurlan tumanlarida yangi sanoat zonalari, “Yosh tadbirkorlar markazlari” hamda biznes-inkubatorlar tashkil etildi [7]. Shunga qaramay, ayrim infratuzilma elementlari — masalan, logistika, raqamli xizmatlar va investitsiya muhitining rivojlanishida muammolar mavjud.

**Jadval 1. Xorazm viloyatida kichik biznes subyektlarining o'sish dinamikasi
(2020–2024-yillar)¹⁸⁴**

Yil	Kichik biznes subyektlari soni (ta)	O'sish sur'ati (%)	Band aholiga ulushi (%)	Yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi (%)
2020	37 200	—	69,5	48,7
2021	40 100	7,8	71,2	50,3
2022	43 500	8,5	72,6	51,9
2023	46 900	7,8	74,1	52,8
2024	47 800	1,9	75,0	53,5

Ushbu jadvaldan ko'rinadiki, so'nggi besh yilda kichik biznes subyektlari soni 10 mingdan ortiq o'sdi, bu esa iqtisodiy faollik oshayotganidan dalolat beradi.

Hududiy iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Kichik biznesni innovatsion loyihalar orqali rivojlantirish – texnologik yangiliklar, raqamli xizmatlar, “startap” ekotizimini qo'llab-quvvatlash;
- Bozor infratuzilmasini kengaytirish – transport-logistika markazlari, elektron savdo tizimlarini rivojlantirish;
- Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish – imtiyozli kreditlar, garovsiz mikromoliyalash tizimi;
- Hududlararo kooperatsiyani rivojlantirish – Xorazm viloyatini boshqa iqtisodiy hududlar bilan integratsiya qilish [8].

Ushbu chora-tadbirlar viloyatda iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mintaqaviy iqtisodiyotni raqobatbardosh holatga keltirishga xizmat qiladi.

Xorazm viloyatida kichik biznes va bozor infratuzilmasining rivojlanishi hududiy iqtisodiyotni modernizatsiyalashning muhim omillaridan biridir. Kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash, zamonaviy infratuzilmani yaratish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish orqali mintaqada barqaror iqtisodiy o'sish ta'minlanadi. Shu sababli, mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda kichik biznesni rag'batlantiruvchi siyosatni davom ettirish, infratuzilma loyihalarini kengaytirish va innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

¹⁸⁴ <https://www.xorazmstat.uz>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.
2. OECD. *Small and Medium Enterprises: Key Drivers of Economic Growth*. Paris, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari, 2024-yil yakunlari.
4. Tursunov B. *Bozor infratuzilmasi: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. World Bank. *Digital Infrastructure and Entrepreneurship Development*. Washington DC, 2022.
6. Xorazm viloyati hokimligi iqtisodiyot boshqarmasi hisobotlari, 2023-yil.
7. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xorazm viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga oid chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, PQ–5284, 2022-yil.
8. Abduqodirov A., Rasulov B. *Hududiy iqtisodiy siyosat va modernizatsiya jarayonlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING O‘RNI

Masharipova Maksuda Beknazarovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omillardan biri bo‘lib, ular ish o‘rinlari yaratish, mahalliy resurslardan foydalanish, iqtisodiy barqarorlik va innovatsiyalarni tatbiqlashda katta rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada O‘zbekiston va Quyi Amudaryo mintaqasi (Qoraqalpog‘iston va Xorazm viloyati)da kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqsad: mintaqada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilish hamda mintaqaviy rivojlanishni kuchaytirish uchun manzilli takliflar ishlab chiqish.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, mintaq, YaIM, bandlik, chakana savdo, chakana savdo aylanmasi, iqtisodiy o‘sish.

Annotation: Small business and private entrepreneurship are one of the important factors in the socio-economic development of the region, they play a major role in job creation, use of local resources, economic stability and implementation of innovations. This article analyzes the role of small business and private entrepreneurship in socio-economic development in Uzbekistan and the Lower Amu Darya region (Karakalpakstan and Khorezm region). Purpose: to analyze the role and importance of small business and private entrepreneurship in socio-economic development in the region and to develop targeted proposals to strengthen regional development.

Keywords: Small business, private entrepreneurship, socio-economic development, region, GDP, employment, retail trade, retail turnover, economic growth.

Аннотация

Малый бизнес и частное предпринимательство являются одним из важных факторов социально-экономического развития региона, играют важную роль в создании рабочих мест, использовании местных ресурсов, обеспечении экономической стабильности и внедрении инноваций. В данной статье анализируется роль малого бизнеса и частного предпринимательства в социально-экономическом развитии Узбекистана и Нижнеамударьинского региона (Каракалпакстана и Хорезмской области). Цель: проанализировать роль и значение малого бизнеса и частного предпринимательства в социально-экономическом развитии региона и разработать целевые предложения по усилению регионального развития.

Ключевые слова: Малый бизнес, частное предпринимательство, социально-экономическое развитие, регион, ВВП, занятость, розничная торговля, розничный товарооборот, экономический рост.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolani tayyorlashda quyidagi metodlar qo‘llanildi, jumladan:

- Statistik tahlil asosida kichik tadbirkorlik subyektlarining jami YaIMdagi ulushi tahlil qilindi
- Dinamik tahlil: so‘nggi bir necha yillarda Respublika bo‘yicha va Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Xorazm viloyatida kichik biznes subyektlarida band bo‘lganlar dinamikasi.
- Solishtirma tahlil: Qoraqalpog‘iston va Xorazm viloyati bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarining soliq tushumlari va chakana savdo aylanmasidagi farqlar tahlil qilindi.
- Vizualizatsiya: jadvallar, diagrammalar, grafiklar.

Tahlil va natijalar

Mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 9-yanvarda qabul qilingan PF-8-son Farmonida [1] tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga doir ustuvor vazifalarni amalga oshirish, ularning faoliyatini tartibga solishdagi ta'sirini baholash orqali majburiy talablarni kamaytirish, shuningdek, litsenziyalash va ruxsat berish jarayonlarini soddalashtirish choralari belgilab berilgan.

Mazkur hujjat tadbirkorlik muhiti yanada qulay bo'lishi hamda biznes subyektlari faoliyatining samaradorligi ortishiga xizmat qiladi.

1. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bo'yicha umumiy statistika

2025-yilning yanvar–iyun oylarida O'zbekistonda kichik tadbirkorlik subyektlari YaIM tarkibida 49,6 % ulushga ega bo'ldi. Shu davrda 1,2 mln.dan ortiq kichik tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritgan. Respublikadagi korxona va tashkilotlarning 85 %i kichik biznes subyektlaridir.[2] Xorazm viloyatida 2025-yil boshida 13 703 ta yakka tartibdagi tadbirkor mav-jud bo'lib, bu respublika bo'yicha umumiy ko'rsatkichning taxminan 1,1–1,2 %ini tashkil etdi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida esa 16 250 ta YaTT ro'yxatdan o'tgan. Bu ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, Quyi Amudaryo mintaqasida kichik biznes ulushi yuqori bo'lmasa-da, iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1-jadval.

Kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni(2015-2023yillar)

Xududlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	10170,4	10397,5	10541,5	10128,8	10318,9	9865,7	10080,6	10131,1	10373,3
Qoraqalpog'iston Respublikasi	469,4	479,6	486	532,8	532,9	524,8	521,6	528,9	547,6
Xorazm viloyati	573,3	590,3	599,2	573,4	591,9	567,9	574,3	579,3	609,8

1-rasm. Kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni 2015-2023 yillar bo'yicha dinamikasi

2-jadval.**Kichik tadbirkorlik subyektlarining jami YaIMdagi ulushi(2015-2025 yilning II-choragigacha)**

Hudud	2015	2016	2017	2018	2011	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025-Q1	2025-Q2
O'zbekiston Respublikasi	64,6	66,8	67,2	64,3	61,9	58,5	57,5	56,9	54,6	54,3	54,3	45,6	49,6
Qoraqalpog'iston Respublikasi	69,7	63,6	65,6	63,6	60,1	62,9	62,3		61,8	64,6	65,8	59,5	61,4
Xorazm viloyati	77,1	79,4	81	80,2	76,2	78,2	77,4	75,8	71,9	72,7	72,3	65,8	69

3- jadval.**Xorazm viloyatiga oid ma'lumotlar**

Ko'rsatkich	Ma'lumot
Chakana savdo aylanmasining o'sish sur'ati – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik	2025-yil yanvar-fevral oylarida Xorazmda chakana savdo tovar aylanmasi bo'yicha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida o'sish sur'ati 60,6% ga yetib, yirik korxonalar bilan taqqoslaganda pastroq sur'atda.
2024-yil yanvar-sentabr holati – chakana savdo aylanmasi (kichik va xususiy tadbirkorlik)	O'sish sur'ati ~66,6%
2024-yil yakuniga yaqin (1-dekabr) – chakana savdo aylanmasi (kichik biznes)**	~65,9% o'sish (yirik korxonalardagiga nisbatan)
2023-yil yanvar-dekabr – chakana savdo aylanmasi**	91,1% o'sish (kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida)

4- jadval.**Qoraqalpog'iston bo'yicha ma'lumotlar**

Ko'rsatkich	Ma'lumot
Soliq tushumlarining o'sishi (2025 I yarim yil)	Qoraqalpog'istonda +16.9% ga o'sish (umumiy soliq tushumlari qismini oshishi) qayd etilgan.
Hududlar kesimida soliq tushumlarining eng kam o'sishi	Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyatlari soliq tushumlari bo'yicha mamlakat ichida eng past o'sish sur'atlaridan bo'lgan hududlar sirasida.

Xorazm viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining chakana savdosi tez sur'atda o'smoqda: yirik korxonalarga nisbatan o'sish pastroq bo'lsa ham, qayd etilgan 60-90% oralig'idagi o'sish sur'atlari mintaqada kichik biznesning muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.[2]

Soliq tushumlarining umumiy o'sishi, hamda kichik biznesning tovar aylanmasi va soliq to'lovchilari sonining oshishi — davlat siyosatining kichik biznesni rag'batlantirish tomonidagi choralarining samara bera boshlaganidan darak.

Qoraqalpoqiston hududida soliq tushumlarining o'sishi bo'yicha pastroq ko'rsatkichlar paydo bo'layotgani, balki kichik biznes faoliyati, infratuzilma va bandlik imkoniyatlari bo'yicha mintaqa standarti pastroq yoki qo'llab-quvvatlash kamroq bo'lishi mumkinligini anglatadi.

1. Kichik biznesning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri

- Kichik biznes subyektlari mahalliy qiymat zanjirlarini rivojlantirishda ishtirok etadi, mahallda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish darajasini oshiradi.

- Ish o'rinlarini yaratishda muhim omil — ushbu sektordagi subyektlar ko'pincha shunchaki yerlarda faoliyat olib borishi mumkin, bu aholining shahardan qochishini biroz yumshatadi.

- Soliq tushumlari, dehqonchilik mahsulotlarni ishlab chiqarish, g'alla va issiqxonalar, hayotiy xizmatlar kabi tarmoqlarda kichik biznes mintaqalarda iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi.

- Hududlarda kichik biznes sektorining zaifligi uchrasa, muhim taraqqiyot markazlari va poydevor infratuzilma mavjud bo'lgan shahri markazlarning rivojlanishi katta bo'lib qoladi, bu mintaqalar orasida tengsizlikni kuchaytiradi.

4. Muammolar va cheklovlar

- Qarz va kreditlash imkoniyatlarining cheklanganligi — kichik subyektlar uchun moliyalashtirish qiyin.

- Infratuzilma kamligi (tashqi transport, elektr ta'minoti, kommunikatsiya).

- Iqtisodiy krizis va inflyatsiya sharoitlarida kichik subyektlar xavfga duchor bo'lishi.

- Iqtisodiy miqyosdagi innovatsiyalarni joriy qilish (R&D, texnologiya)lar uchun resurslarning yetishmasligi.

- Raqobat muhiti va bozor kirishi to'siqlari, monopoliyalar va katta korxonalar manfaatlari bilan raqobat qilish.

Xulosa va takliflar

1. Quyi Amudaryo mintaqasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi ulushi nisbatan past bo'lsa-da, ularning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

2. Xorazm va Qoraqalpog'istonda tadbirkorlik infratuzilmasini kuchaytirish.

3. YaTT va kichik biznes subyektlari uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.

4. Kichik biznes subyektlariga moliyaviy ko‘mak (mikrokreditlar, grantlar) mexanizmlarini takomillashtirish.

5. Raqamli platformalar orqali savdo va xizmatlarni rivojlantirish;

6. Xorijiy investitsiyalarni kichik biznesga yo‘naltirish;

7. Hududiy klaster tizimini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 9-yanvardagi —Tadbirkorlik sohasidagi majburiy talablarni qisqartirish hamda litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-8-son

2.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari – <https://stat.uz>

3. Vaqt.uz – Kichik biznes to‘g‘risidagi ma’lumotlar.

4. Sputnik O‘zbekiston – yangi kichik biznes subyektlari haqida.

5. Biznes Ombudsman hisoboti – kichik biznes subyektlari dinamikasi.

6. Uza.uz – hududlar kesimida tadbirkorlar soni.

7. Inform.kz – tadbirkorlik subyektlari to‘g‘risidagi ma’lumot.

MINTAQA IQTISODIYOTINING RIVOJLANISHIDA SAVDO TARMOG‘INING O‘RNI VA AHAMIYATI (XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

Sabirova Oysuluv Shonazarovna

UrDU iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi

ORCID: 0009-0002-6348-1086

Email: oysuluvsabirova.urdu@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur ilmiy ishda Xorazm viloyati misolida mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonida savdo tarmog‘ining tutgan o‘rni va iqtisodiy ahamiyati chuqur tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida savdo tarmog‘ining hududiy iqtisodiy o‘sishga ko‘rsatadigan ta’siri, kichik biznes subyektlarining umumiy savdo faoliyatidagi ulushi hamda tashqi savdo hajmlarining o‘zgarish tendensiyalari empirik ma’lumotlar asosida o‘rganilgan. Olingan natijalarga ko‘ra, Xorazm viloyatida faoliyat yuritayotgan savdo korxonalarining 99,7 foizini kichik biznes subyektlari tashkil etadi. Shu bilan birga, tashqi savdo aylanmasining 15,4 foizga ortgani hudud iqtisodiy faolligining sezilarli darajada oshganini ko‘rsatadi. Tadqiqot yakunida savdo infratuzilmasini modernizatsiya qilish, elektron savdo mexanizmlarini

kengaytirish hamda kichik biznes faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: savdo tarmog'i, mintaqaviy iqtisodiyot, kichik biznes, eksport, import, infratuzilma, elektron savdo.

Аннотация

В данном научном исследовании проведён глубокий анализ роли и экономического значения торговой сети в процессе регионального экономического развития на примере Хорезмской области. В ходе исследования изучено влияние торговой сети на региональный экономический рост, доля субъектов малого бизнеса в общей торговой деятельности, а также тенденции изменения объёмов внешней торговли на основе эмпирических данных. Согласно полученным результатам, 99,7 % торговых предприятий, действующих в Хорезмской области, относятся к субъектам малого бизнеса. Кроме того, рост внешнеторгового оборота на 15,4 % свидетельствует о значительном повышении экономической активности региона. В заключение исследования разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации, направленные на модернизацию торговой инфраструктуры, расширение механизмов электронной торговли и поддержку деятельности субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: торговая сеть, региональная экономика, малый бизнес, экспорт, импорт, инфраструктура, электронная торговля.

Annotation. This scientific study provides an in-depth analysis of the role and economic significance of the trade sector in the process of regional economic development, using the Khorezm region as a case study. The research examines the impact of the trade sector on regional economic growth, the share of small business entities in overall trade activities, and the trends in foreign trade volumes based on empirical data. According to the findings, 99.7% of trade enterprises operating in the Khorezm region are classified as small business entities. Furthermore, the 15.4% increase in foreign trade turnover indicates a considerable rise in the region's economic activity. The study concludes with scientifically grounded recommendations aimed at modernizing trade infrastructure, expanding e-commerce mechanisms, and enhancing support for small business development.

Keywords: trade sector, regional economy, small business, export, import, infrastructure, e-commerce.

Kirish. Savdo tarmog'i hududiy iqtisodiyotning muhim bo'g'inidir. U tovar va xizmatlarning harakatini ta'minlash bilan bir qatorda, bandlikni oshirish, hududiy

resurslarni samarali taqsimlash hamda iqtisodiy o'sishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Jahon banki (2023) ma'lumotlariga ko'ra, savdo global qiymat zanjirlarida ishtirok etuvchi mamlakatlar uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi omildir [1]. Xorazm viloyati iqtisodiyoti ham so'nggi yillarda savdo tarmog'ining kengayishi hisobiga barqaror o'sish sur'atlariga erishmoqda. 2023 yilda viloyat tashqi savdo aylanmasi 509,3 mln AQSH dollarini tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 15,4 foizga o'sgan [2].

Adabiyotlar tahlili

Savdo tarmog'i mintaqaviy iqtisodiyot rivojining muhim tarkibiy qismi bo'lib, iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, bandlikni oshirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jahon banki (2023) tahlillariga ko'ra, savdo global qiymat zanjirlariga integratsiya orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, mintaqaviy iqtisodiy faollikka bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Xalqaro miqyosda M. Porter (1990) o'zining "Competitive Advantage of Nations" asarida savdo raqobatbardoshlikning asosiy omili ekanini ta'kidlagan bo'lsa, P. Krugman (1991) va J. Stiglitz (2002) kabi iqtisodchilar xalqaro savdo va hududiy iqtisodiy o'sish o'rtasidagi kuchli korrelyatsiyani nazariy va empirik jihatdan asoslab berganlar [4, 5, 6]. Ularning fikricha, savdo tarmog'i raqobat, innovatsiya va kapital oqimini rag'batlantirib, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

O'zbekiston olimlari orasida A. Vahobov (2019), O. Xolboyev (2021) va B. Qurbonov (2022) kabi tadqiqotchilar mamlakat hududlarida savdo infratuzilmasining modernizatsiyasi iqtisodiy barqarorlik va kichik biznes faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ilmiy asosda isbotlaganlar [7, 8, 9]. Ularning tadqiqotlari Xorazm, Toshkent va Samarqand viloyatlari misolida savdo korxonalari faoliyatining hududiy iqtisodiyotdagi o'rnini baholashga qaratilgan.

Shuningdek, Xorazm viloyati statistika boshqarmasi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, viloyatda faoliyat yuritayotgan 8 197 ta savdo korxonasining 99,7 foizi kichik biznes subyektlari hisoblanadi, bu esa savdo tarmog'ining mintaqaviy iqtisodiyotdagi ustuvor yo'nalishlardan biri ekanini ko'rsatadi [2]. Tashqi savdo aylanmasining 15,4 foizga oshgani esa hududda iqtisodiy faollik va investitsion jozibadorlikning ortganidan dalolat beradi [3].

Zamonaviy tadqiqotlarda elektron savdo va logistika infratuzilmasi masalalari ham alohida o'rinni egallaydi. T. Andreeva (2020) va E. Safarova (2021) tadqiqotlarida raqamli savdo (e-commerce) kichik biznesning eksport salohiyatini oshirish va mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish vositasi sifatida e'tirof

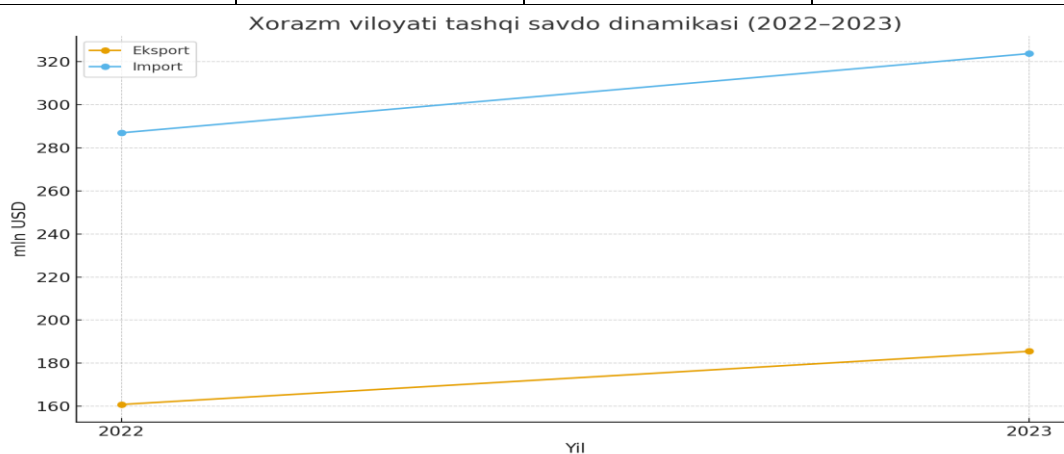
etilgan [10, 11]. Bu jihatlar Xorazm viloyati sharoitida ham dolzarb bo‘lib, elektron savdo platformalarini kengaytirish orqali hududiy mahsulotlarni yangi bozorga olib chiqish imkoniyati mavjud.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda Xorazm viloyati statistika boshqarmasining 2023-yilgi ma’lumotlari, Jahon banki tahlillari hamda ilmiy maqolalardan foydalanildi [1–4]. Statistika, korrelyatsion va deskriptiv tahlil usullari asosida savdo tarmog‘ining mintaqaviy iqtisodiyotga ta’siri o‘rganildi.

1-jadval.

Xorazm viloyatining tashqi savdo ko‘rsatkichlari (2022-2023 yy.)[2]

Yil	Eksport (mln USD)	Import (mln USD)	Umumiy tashqi savdo (mln USD)
2022	160.8	287.0	447.8
2023	185.5	323.8	509.3

2-jadval. Xorazm viloyati tashqi savdo dinamikasi 2022-2023yillar kesimida [2].

Natijalar. 2023-yilda Xorazm viloyatida 8 197 ta savdo korxonasi faoliyat yuritgan bo‘lib, ulardan 99,7 foizi kichik biznes subyektlari hisoblanadi [3]. Bu holat savdo tarmog‘ida kichik korxonalar ustunligini ko‘rsatadi. Tashqi savdo aylanmasining 15,4 foizga oshgani viloyat iqtisodiyotida savdo tarmog‘ining faolligi va barqaror o‘shish tendensiyasini tasdiqlaydi.

Muhokama. Savdo tarmog‘ining rivojlanishi mintaqaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi hamda innovatsiyalarni rag‘batlantiradi. Biroq, logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, eksport imkoniyatlarining cheklanganligi va tashqi bozorlar bilan aloqalarning sustligi mavjud muammolar sifatida qayd etiladi [2,3]. Shu bois,

mintaqada elektron savdoni rivojlantirish, logistika tizimini yaxshilash va kichik savdo korxonalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Xorazm viloyati misolidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, savdo tarmog'i mintaqqa iqtisodiy o'sishining struktur tarkibiy qismi sifatida mulohaza qilinadigan bo'lib, uning barqarorligi va diversifikatsiyasiga sezilarli hissa qo'shmoqda. Savdo sohasining rivojlanishi bir vaqtning o'zida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash (ya'ni, YaIMga qo'shgan hissasi), ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirish orqali ijobiy multiplikativ effekt yaratadi. Shu nuqtai nazardan, savdo tarmog'ini nafaqat xizmatlar sohasi, balki butun mintaqqa iqtisodiyotining katalizatori sifatida qarash mantiqan asoslidir. Mavjud infratuzilma va logistika qobiliyatlarini modernizatsiya qilish, shuningdek, investitsion jozibadorlikni oshirish, Xorazm viloyatining iqtisodiy salohiyatini amalga oshirishning kalit omillaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Jahon banki. Savdo iqtisodiy rivojlanish va qashshoqlikni kamaytirishning muhim omili sifatida. - 2023 yil. - Elektron manba: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-has-been-a-powerful-driver-of-economic-development-and-poverty-reduction> (murojaat sanasi: 12.09.2025).

2. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Xorazm viloyatining tashqi savdo ko'rsatkichlari. - 2023 yil. - Elektron manba: <https://xorazmstat.uz/uz/matbuot-markazi/boshqarma-yangiliklar/11745-xorazm-viloyatining-tashqi-savdo-ko-rsatkichlari> (murojaat sanasi: 10.09.2025).

3. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Savdo korxonalari statistikasi. - 2023 yil. - Elektron manba: <https://xorazmstat.uz/uz/matbuot-markazi/boshqarma-yangiliklar/10315-savdo-korxonalari-statistikasi> (murojaat sanasi: 10.09.2025).

4. Porter M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press.

5. Krugman P. (1991). Geography and Trade. - Leuven University Press.

6. Stiglitz J. (2002). Globalization and Its Discontents. - New York: W.W. Norton & Company.

7. Vahobov A. (2019). O'zbekiston iqtisodiyotida savdo tarmog'ining rivojlanish yo'nalishlari. - Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali.

8. Xolboyev O. (2021). Hududiy savdo faoliyati samaradorligini baholashning iqtisodiy mexanizmlari. - Toshkent: "Iqtisodiy tahlil" ilmiy jurnali. Qurbonov B.

(2022). Kichik biznes va savdo tarmog'i: mintaqaviy jihatlar. - Toshkent: "Iqtisodiyot va moliya" jurnali.

9. Safarova E. (2021). Elektron savdo tizimining mintaqaviy iqtisodiyotga ta'siri. - "Innovatsion iqtisodiyot" jurnali, №4.

XORAZM VILOYATI IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNESNING O'RNI

Ruzmetova I.Y., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tutgan o'rni tahlil qilingan. 2015–2025-yillar statistik ma'lumotlariga tayangan holda, mintaqada kichik biznesning iqtisodiy faolligi dinamikasi, tarmoqlar bo'yicha tarkibiy o'zgarishlar hamda so'nggi yillardagi pasayish va tiklanish tendensiyalari ko'rsatib berilgan. Maqolada, shuningdek, kichik biznesni rivojlantirish uchun mikromoliyalash, "venture capital" mexanizmlarini joriy etish, "bir darcha" tizimini soddalashtirish hamda qishloq joylarda agroklastler asosidagi tarmoqlarni yaratish kabi takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar. Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, YaHM, venchur kapital, agroklastler, iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik

Mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sektori muhim strategik omil sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Xususan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida kichik biznesni iqtisodiyotning "drayver sohasi" sifatida belgilash, uning raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va zamonaviy moliyaviy infratuzilmani shakllantirish masalalari alohida e'tibor markazida turibdi[1].

Xorazm viloyati uchun kichik biznesni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish omili, balki aholi bandligini ta'minlash, daromadlarni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashning eng muhim vositasi sifatida ham ahamiyatlidir. Viloyat iqtisodiy tuzilmasida qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va qayta ishlash tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarining hissasi yil sayin ortmoqda.

Kichik biznes — bu moslashuvchan, tez rivojlanishga qodir xo'jalik subyektlari tizimi bo'lib, u mintaqa iqtisodiyotida strukturaviy o'zgarishlarni jadallashtiradi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda (masalan, Germaniya,

Janubiy Koreya, Yaponiya) kichik biznes yalpi ichki mahsulotning 60–70 foizini tashkil etadi [4]. O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich 2024-yilda 56,4 foizni tashkil etdi.

Xorazm viloyatida esa kichik biznesning ulushi so‘nggi yillarda sezilarli o‘shib, **hududiy yalpi ichki mahsulotning (YAHM) 75,2 foizini** ta‘minlamoqda. Ayniqsa, Urganch, Xiva va Gurlan tumanlarida xizmat ko‘rsatish va savdo tarmoqlarida yangi subyektlar tez sur‘atda tashkil etilmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiyalashga yordam bermoqda, ikkinchi tomondan esa **mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni** mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Kichik biznes — bu ijtimoiy barqarorlik poydevoridir. Xorazm viloyatida 2024-yilda faoliyat yuritayotgan 35 mingdan ortiq kichik tadbirkorlik subyekti **200 mingdan ortiq yangi ish o‘rni** yaratdi. Ulardan 40 foizi yoshlar, 32 foizi ayollar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa o‘z o‘rnida, ishsizlik darajasining pasayishiga, ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga olib keldi.

Shuningdek, **“Har bir oila – tadbirkor”** va **“Yoshlar – kelajagimiz”** dasturlari orqali viloyatda 2022–2024-yillar davomida 1,8 trillion so‘mlik imtiyozli kreditlar ajratilgan.

Kichik biznes va innovatsiyalar integratsiyasi. Raqamli iqtisodiyot davrida kichik biznes raqobatbardosh bo‘lishi uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etishi muhim. Xorazm viloyatida Urganch davlat universiteti huzuridagi **“Biznes-inkubator” markazi** yosh tadbirkorlarga startaplarni ishlab chiqish, patent olish va marketing xizmatlaridan foydalanish imkonini bermoqda.

2023–2024-yillarda **IT Park Urganch filiali** tomonidan 50 dan ortiq axborot texnologiyalariga asoslangan kichik korxona tashkil etildi. Ular, asosan, elektron tijorat, raqamli xizmatlar, onlayn ta‘lim va agrotexnologiyalar sohasida faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, **qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash** va **“yashil” ishlab chiqarish texnologiyalarini** tatbiq etish bo‘yicha ham kichik biznes subyektlari faol ishtirok etmoqda.

Har bir hududda va sohada bo‘lgani kabi Xorazm viloyatida kichik biznes infratuzilmasini rivojlantirishda ham bir nechta muammolar ko‘zga tashlanadi. Bunay muammolarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- **moliyaviy resurslarga kirish imkonining cheklanganligi.** Bank kreditlari bo‘yicha foiz stavkalari yuqoriligi kichik korxonalarni investitsiya faoliyatidan to‘xtatmoqda.

- **soliq va hisob-kitob jarayonlarining murakkabligi.** Yangi tashkil etilgan subyektlar uchun hisobdorlik yukining og‘irligi sezilmoqda.

- **kadrlar salohiyatining pastligi.** Ayniqsa, innovatsion va IT yoʻnalishlarda mutaxassislar yetishmaydi.

- **infratuzilma yetishmovchiligi.** Ayrim tumanlarda logistika, energetika va transport tizimlari kichik korxonalar ehtiyojiga mos emas.

Tadqiqotlarimiz mobaynida yuqoridagi kabi muammolarni chuqur tahlil qilgan holda bir nechta yechimlarni taklif sifatida keltirishimiz mumkin.

Birinchidan, mikromoliyalash va “venture capital” mexanizmlarini joriy etish orqali **moliyaviy kirish imkoniyatini kengaytirish**, kichik tadbirkorlar bank kreditlarini ololmaganda, mikromoliyalash ularning asosiy moliya manbaiga aylantirish mumkin. **Yosh startaplar va innovatsion gʻoyalarni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan** “Venture capital” fondlari yangi texnologiyalar, IT-startaplar va “yashil” loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi va bu, albatta, **raqobatbardoshlikni oshiradi**, kichik biznes tez oʻsishiga, yangi mahsulotlar yaratilishiga va yangi ish oʻrinlari paydo boʻlishiga yordam beradi. 2025-yilda Xorazm viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni **21,4 mingdan oshgan** (ular jami korxonalar ichida **86,4 %** ulushga ega) [3]. Shu sababli, **mikromoliyalash** tizimini kengaytirish — yangi biznes loyihalar uchun eng muhim moliyaviy manba boʻlib xizmat qiladi. **“Venture capital”** (tavakkalchilik kapitali) mexanizmlarini joriy etish esa innovatsion startaplar va texnologik loyihalarni qoʻllab-quvvatlab, viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiyalash imkonini beradi.

Ikkinchidan, kasb-hunar taʼlimini tadbirkorlik bilan integratsiyalash orqali tizimda kollej va texnikumlarda oʻquv dasturlari amaliy biznes koʻnikmalari bilan bogʻlanadi. Natijada, mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlaydi, bitiruvchilar bozor talablariga mos kasb egallaydi, ish topish osonlashadi. Bu albatta yoshlarning tadbirkorlik ruhini kuchaytiradi, amaliy mashgʻulotlar, biznes-reja tuzish, marketing asoslari oʻrgatiladi. Xorazm viloyati misolida oladigan boʻlsak, Urganch davlat universiteti, kasb-hunar maktablari va xususiy sektor oʻrtasida tuzilgan hamkorlik memorandumini orqali 2024-yilda 500 dan ortiq talabalar amaliy tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilgan. 2025-yilda iqtisodiy oʻsish surʼati (YAIM) **106,8 %** boʻldi [3]. Shu oʻsishni davom ettirish uchun, taʼlim tizimi va ishlab chiqarish oʻrtasidagi integratsiyani kuchaytirish muhim. Kasb-hunar maktablarida **amaliy tadbirkorlik modullarini** joriy etish orqali yoshlar oʻz biznesini yuritishga tayyorlanadi.

Uchinchidan, “Bir darcha” tamoyili asosida soliq va ruxsatnomalar tizimini soddalashtirish orqali tadbirkorlar uchun barcha ruxsatnomalarni olish, soliq roʻyxatidan oʻtish va hisobot topshirish jarayonlari yagona onlayn platforma orqali amalga oshiriladi. Buning natijasida **vaqt va rasmiylashtirish xarajatlari**

kamaytiradi. Tadbirkorlar 5–6 ta idoraga alohida murojaat qilmasdan, bir joyning oʻzida hammasini bajaradi. Shu bilan birga, **byurokratiya va korrupsiya xavfi sezilarli darajada kamayadi va shu orqali** arayonlarda shaffoflik darajasi yanada oshiriladi. Bundan tashqari, **yangi bizneslar sonini koʻpaytirishda va** soddalashgan tartiblar natijasida kichik tadbirkorlik subyektlari tez roʻyxatdan oʻtkazishda muhim ahamiyat kasb etadi va yangi tadbirkorlik subyektlari ortiqcha vaqt sarflamasdan oʻz faoliyatini boshlaydi. Statistik maʼlumotlarni tahlil qiladigan boʻlsak, 2025-yilda Xorazm viloyatida kichik biznesning oʻsish surʼati **95,4 %** boʻlgan, bu esa ayrim byurokratik toʻsiqlar hali ham mavjudligini koʻrsatadi [5]. “Bir darcha” tamoyili asosidagi raqamli platformalarni kengaytirish orqali soliq, litsenziya va ruxsatnoma olish jarayonlarini avtomatlashtirish zarur.

Toʻrtinchidan, Qishloq joylarda “agroklaster” asosidagi kichik biznes tarmoqlarini yaratish ham iqtisodiyotda bu tarmoqning samarali faoliyat yuritishiga turtki boʻlishi mumkin. Agroklaster — bu ishlab chiqarish, qayta ishlash va marketing bosqichlari birlashtirilgan, kooperatsiyalashgan tizim boʻlib, u **qishloq xoʻjaligida samaradorlikni oshiradi**, hosildorlik va qayta ishlash hajmi ortishida oʻz hissasini qoʻshadi. Boshqa tarafdin olib qaraydigan boʻlsak, **mahalliy aholi bandligini taʼminlaydi** har bir klaster oʻz hududida yangi ish oʻrinlari yaratadi va **eksport salohiyatini kengaytiradi**, **shu bilan birga** tayyor mahsulotlar eksportga yoʻnaltiriladi. Bularga qoshimcha ravishda agroklasterlar **mintaqaviy iqtisodiy muvozanatni taʼminlaydi hamda** qishloq va shahar iqtisodiyoti oʻrtasidagi farqni qisqartiradi. Misol uchun, Xorazm viloyati qishloq xoʻjaligiga ixtisoslashgan hudud boʻlib, 2025-yilda qurilish va ishlab chiqarish ishlari 114 % ga oʻsdi. Shu sharoitda agroklasterlar tizimi — yaʼni fermerlar, qayta ishlovchilar, logistika va xizmat koʻrsatuvchilarni birlashtirgan klaster — samaradorlikni oshiradi [3]. Agroklasterlarni joriy etishdan kutilayotgan qishloq joylarda ish oʻrinlari yaratilishi, mahsulot eksporti va ichki bozordagi raqobatbardoshlik kuchayishi, barqaror daromad manbalari paydo boʻlishi kabi natijalar mintaqa iqtisodiyotini yanada raqobatbardosh boʻlishiga yordam beradi.

1-jadval. Xorazm viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikning ulushi (umumiy hajmga nisbatan foizda) [7]

Yil	YaHMdagi ulushi (%)	Sanoatdagi ulushi (%)	Qurilishdagi ulushi (%)	Bandlikdagi ulushi (%)	Asosiy tendensiya
2015	74.1	38.9	82.1	82.5	Barqaror oʻsish bosqichi, kichik biznesning bandlikdagi ulushi eng yuqori.
2016	74.2	47.7	88.9	82.6	Sanoatda sezilarli sakrash, ishlab chiqarishdagi kichik

					biznes faolligi oshgan.
2017	78.3	42.1	87.4	82.9	YaHMda 4% lik o'sish, umumiy iqtisodiy faollik kuchaygan.
2018	79.1	37.1	89.9	80.6	Qurilishda rekord darajadagi ulush, investitsion faollik yuqori.
2019	76.6	30.2	92.1	80.4	Qurilish tarmog'i cho'qqida, ammo sanoatda pasayish kuzatilgan.
2020	77.4	29.5	88.7	79.3	Pandemiya yili — sanoatda qisqarish, YaHM barqaror
2021	75.8	22.0	88.1	79.1	Sanoat ulushi keskin tushgan, konsolidatsiya jarayoni.
2022	71.9	16.0	89.7	78.1	YaHMda kichik biznes ulushi pasaygan, qurilish yuqori darajada.
2023	72.7	16.3	92.2	79.3	Qurilish tarmog'i eng yuqori darajaga chiqqan.
2024	72.3	21.0	90.8	-	Sanoatda tiklanish boshlangan.
2025 (yanvar-mart)	65.8	17.2	85.9	-	Yil boshida pasayish — mavsumiy omillar ta'siri.
2025 (yanvar-iyun)	69.0	21.5	90.7	-	Tiklanish bosqichi: sanoat va qurilishda o'sish qayta faollashgan.

Umumiy tendensiya (2015–2025) shuki, so'nggi o'n yillikda Xorazm viloyatida kichik biznes YAIMda o'rtacha **74–78 %** ulushni egallab kelgan. 2025-yilda qisqa muddatli pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, bu odatda yil boshidagi mavsumiy faollik bilan izohlanadi.

Tendensiyalarni sohalar bo'yicha quyidagicha tahlil qilinadi:

Sanoat sektori - 2016-yilda kichik biznesning sanoatdagi ulushi **47,7 %** bilan cho'qqiga chiqqan, biroq keyingi yillarda 20 % atrofida barqarorlashgan. Bu yirik ishlab chiqarish korxonalarining ulushi ortgani bilan bog'liq.

Qurilish tarmog'i - 2018-yildan boshlab kichik biznes qurilishda **90 % dan yuqori** ulushni egallab kelmoqda. Bu — kichik pudratchi va servis korxonalari faoliyatining kengaygani natijasidir.

Bandlik - 2015–2023 yillar oralig'ida bandlikda kichik biznes ulushi **78–83 %** atrofida bo'lib, bu viloyat ishchi kuchining asosiy qismini kichik tadbirkorlik sektori band etayotganini ko'rsatadi.

2025-yil holatiga ko'ra, dastlabki ma'lumotlar kichik biznesning YAIMdagi ulushi **69 %**, sanoatda **21,5 %**, qurilishda esa **90,7 %** atrofida ekanini bildiradi. Bu — sohada tiklanish jarayoni davom etayotganini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, Xorazm viloyatining iqtisodiy rivojlanishida kichik biznes — **asosiy harakatlantiruvchi kuch** bo‘lib, u iqtisodiy faollikni oshiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Kelgusida bu sektorda **raqamli transformatsiya, “yashil” ishlab chiqarish, xalqaro hamkorlik va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish** yo‘nalishlariga ustuvor ahamiyat berish lozim. Xorazm viloyatining tabiiy, mehnat va madaniy salohiyatini inobatga olgan holda kichik biznesni strategik rivojlantirish mintaqani **barqaror iqtisodiy o‘sish hududiga aylantirish** imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni. — 2022-yil 9-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “Hududlar kesimida kichik biznes ko‘rsatkichlari”, 2024.
3. Xorazm viloyati hokimligi iqtisodiy rivojlanish boshqarmasi hisobotlari, 2024.
4. Jo‘rayev B., Yo‘ldoshev A. **Hududiy iqtisodiyot va tadbirkorlik asoslari.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
5. Khorezm Regional Statistical Bulletin, 2024.
6. World Bank (2023). **Small and Medium Enterprises and Local Development in Central Asia.**
7. www.stat.uz , www.lex.uz

MINTAQA IQTISODIYOTIDA SANOAT TARMOQLARINING ISHLAB CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KORXONANING IQTISODIY SALOHIYATI

Nabiyev G‘ulom Abdisalomovich

Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

9

Annotatsiya. Maqolada sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. An’anaviy iqtisodiy adabiyotlarda korxona iqtisodiy salohiyatini belgilovchi omillar sifatida moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar va mehnat resurslari ko‘rsatiladi. Biroq tadqiqotda investitsiyalarni faqat moddiy resurslarga kiritish tor yondashuv ekani asoslanib, ularning aslida tadbirkorlik qobiliyatiga daxldorligi isbotlanadi. Chunki korxona mavjud mablag‘larini foyda olish maqsadida boshqa yo‘nalishlarga

yoʻnaltirishi, bu jarayonda risklarni baholashi va strategik qarorlar qabul qilishi bevosita menejment va tadbirkorlik qobiliyatiga bogʻliqdir. Korxona salohiyatiga baho berishda tadbirkorlik qobiliyatining qoʻshimcha omil sifatida kiritilishi nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, risklarni boshqarish, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish sanoat tarmoqlarida barqarorlik va raqobatbardoshlikni taʼminlovchi muhim yoʻnalishlar sifatida koʻrsatiladi. Natijada maqola sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda toʻrt asosiy omil — moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar, mehnat resurslari va tadbirkorlik qobiliyati uygʻunligida shakllanadigan iqtisodiy salohiyatni oʻrganishga bagʻishlangan. Ushbu yondashuv mintqa iqtisodiyotida sanoat tarmoqlarining samarali rivojlanishi uchun nazariy asos va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlari. korxona iqtisodiy salohiyati, tadbirkorlik qobiliyati, moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar, mehnat resurslari, risklarni boshqarish, mintqa iqtisodiyoti.

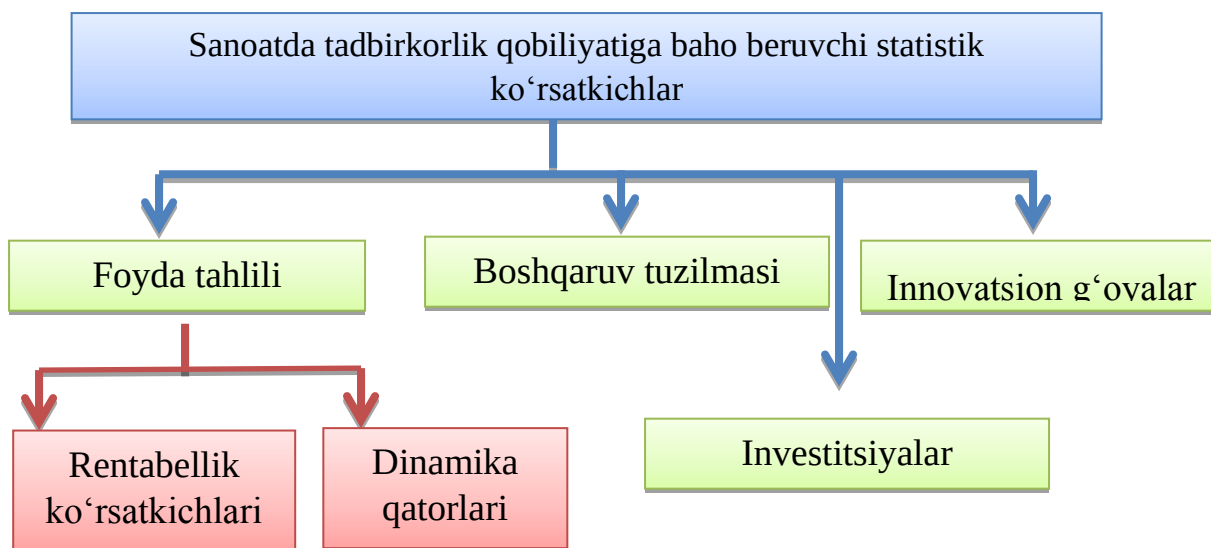
Kirish. Bozor iqtisodiyotining raqobat sharoitida korxonalarning iqtisodiy salohiyatini aniqlash va ularga baho berish asosiy vazifalardan biri sanaladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida turli mulkchilikka asoslangan korxonalarning erkin faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiyotining yuksalishiga sababchi boʻluvchi asosiy omillardan biridir. Korxonalar oʻz egalariga tegishli ekan, har bir mulkdor oʻz mulkining koʻpayishiga, foydasining oshishiga har doim harakat qiladi. Bu esa korxonalarning kengayishiga, yuqori iqtisodiy salohiyatga ega boʻlishiga olib keladi. “2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi” da ham makroiqtisodiy barqarorlikni taʼminlash, turli mulkchilikka asoslangan korxonalarni har tomonlama qoʻllab quvvatlash, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash hamda ularning eksport salohiyatini oshirish asosiy vazifalar qilib belgilandi. Mazkur vazifalarning amalga oshirilishi koʻp jihatdan korxonalarni moliyaviy jihatdan qoʻllab quvvatlash, koʻproq investitsiyalar va yangi texnika-texnologiyalarni kiritish, marketing tizimini yaxshilash va mahsulot ishlab chiqaruvchilar uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Oʻzbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy vazifalaridan biri koʻp ukladli iqtisodiyot muhitini yaratish, mulkni haqiqiy egalari qoʻliga berish, ularga tadbirkorlik faoliyati uchun keng imkoniyatlarni yaratish boʻladi. Korxonalarning yuksalishida davlat har tomonlama shart -sharoitlarni yaratib berishi muhim oʻrin tutadi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyatining oʻsishi har tomonlama korxonalarning iqtisodiy salohiyatining oʻsishi bilan bogʻliq. Shuning uchun nafaqat korxona egasi

uchun balki mamlakat uchun ham korxonalarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish manfaatdorligi mavjud.

Asosiy qism. Korxona salohiyatini belgilashda tadbirkorlik qobiliyati qaydarajada yuqoriligini aniqlash uchun korxonaning bir necha yillik foydasini statistik tahlil qilish kerak bo'ladi. Yillar davomida foydani tahlil qilganda, moliyaviy natijalar orqali, ya'ni foydaning turlarini tahlil qilish orqali korxonaning iqtisodiy salohiyatiga va tadbirkorlik qobiliyatiga baho bera olamiz. Korxonada mahsulotni sotish bahosini shakllantirishda tannarx va bozordagi raqobatga asoslanib, narx belgilanadi. Bu jarayonning qanchalik to'g'ri yoki noto'g'ri amalga oshirilganini yil yakunida moliyaviy natijalarning ma'lumotlari tahlili ko'rsatib beradi. Korxonada ishlab chiqarilgan tartib-qoidalar va meyorlarga rioya qilinishida ishlab chiqarish faoliyati ustidan nazorat iqtisodiy samaradorlikka erishishda katta rol o'ynaydi. Tadbirkorlik qobiliyatiga quyidagi 1-rasmda ko'rsatilgan ko'rsatkichlar orqali baho berishimiz mumkin.

Sanoat tadbirkorlik qobiliyati omilida korxonani boshqarish qobiliyati eng muhim omillardan biri sanaladi. Chunki rahbarda boshqaruvchanlik qobiliyati mavjud bo'lmasa, moddiy resurslari qanchalik katta bo'lmasin, korxonaning iqtisodiy salohiyatiga erishib bo'lmaydi. Biz barcha resurslardan foydalangan holda sifatli mahsulot ishlab chiqarishimiz mumkin, lekin uni tannarxini to'g'ri shakllantira olmasak, mahsulotni sotishda bozorda o'z o'rnimizga ega bo'lmasak korxona o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erisha olmaydi. Shunga ko'ra, boshqaruv hisobi quyidagi ikkita katta bo'limni o'z ichiga oladi: ishlab chiqarish xarajatlarini kalkulyatsiyalash; ishlab chiqarish faoliyati ustidan nazorat. Chunki nazoratsiz harakat aniq maqsadga erisha olmaydi. Raqobat sharoitida bozorda o'z o'rniga ega bo'lishning asosiy talablaridan biri innovatsion g'oyalarga ega bo'lish va uni tadbiq qilish hisoblanadi. Joriy asrni o'zgarishlar asri desak adashmaymiz. Shuning uchun zamonga xos innovatsiya g'oyalarini ishlab chiqish korxonaning nafaqat iqtisodiy barqarorligini balki, bozorda o'z mavqeini saqlashga ham imkon beradi. Bu esa korxona iqtisodiy salohiyatini baholashning yana bir omillaridan biri hisoblanadi.

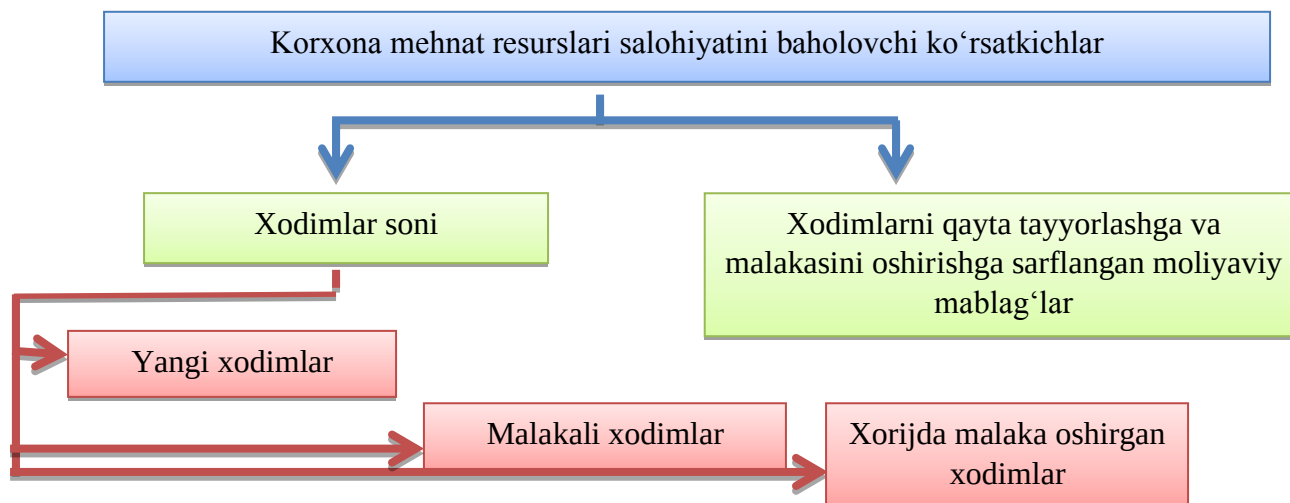
Korxona iqtisodiy salohiyatiga baho beruvchi omillardan biri - bu korxonaning aylanma mablag'laridir. Albatta aylanma mablag'larning qiymatiga baho berishda xom-ashyo va materiallarning sifatliiligi va zaruriyligi hamda boshqa mablag'larning likvidliligi hisobga olinadi. Shuni ham e'tiborga olish kerakki, faqatgina aylanma mablag'larning miqdori bilan emas, balki ularning ishlab chiqarish jarayonida aylanish tezligini ta'minlash orqali ham iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

1-rasm. Sanotada tadbirkorlik qobiliyatiga baho beruvchi statistik ko'rsatkichlar

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini belgilashda nomoddiy aktivlar muhim o'rin egallaydi. Patent, litsenziya, tovar belgilari, franchayz korxona faoliyatini yurgizishga ruxsat beruvchi omillardir. Chunki ayrim korxonalar barcha resurslarga ega bo'lsa-da, kimningdir yaratgan tizimidan foydalanish orqali ya'ni uning patenti yoki tovar belgisini sotib olish orqali korxonaning ishlashini ta'minlay oladi. Shuning uchun korxonada qanchalik nomoddiy aktivlarning ko'pligi va ularning samarali ishlashini ta'minlash orqali korxona o'zining iqtisodiy salohiyatiga erisha oladi. Iqtisodiy jarayonlarning sodir bo'lishida faqat korxonaning aktivlari emas, balki boshqa elementlari ham ishtirok etadi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonini olaylik. Uning sodir bo'lishi uchun albatta moddiy - texnik ta'minoti, ya'ni uskunarlar, jihozlar, bino, xom-ashyo kabilar zarur. Ammo har qanday ilg'or texnika, yuqori sifatli xom-ashyo o'z-o'zidan iqtisodiy jarayonni sodir qilib, moddiy ne'mat ishlab chiqarmaydi. Unga albatta mehnat resurslarining ishtiroki zarur. Demak, iqtisodiy jarayonlarni sodir etish uchun moddiy boyliklar bilan birgalikda mehnat resurslarining ham ishtirokini ta'minlash lozim ekan. Shundagina ishlab chiqarish jarayoni sodir bo'lib, yangi mahsulot yaratilishiga erishish mumkin. Shu mahsulotning sotilishi esa korxonaning barcha xarajatlarini qoplab foyda olishni ta'minlaydi. Shundagina ishlab chiqarishning pirovard maqsadi amalga oshadi. Bundan ko'rinib turibdiki, korxona iqtisodiy salohiyatini baholashda faqatgina buxgalteriya balansining aktiv qismida joylashgan korxona tasarrufidagi moddiy boyliklarni (aktivlarni) tahlil qilish bilan chegaralanib qolish, uning iqtisodiy faoliyati to'g'risida to'liq xulosa qilish uchun yetarli emas ekan. Bu esa o'z navbatida, korxonaning iqtisodiy ahvoriga to'liq va

batafsil baho berish uchun uning aktivlari bilan birgalikda mehnat resurslari va tadbirkorlik qobiliyatini ham qo'shgan holda tahlil qilishni taqozo qiladi. Korxonaning mehnat resurslari salohiyatiga 2-rasmda ko'rsatilgan ko'rsatkichlar orqali baho berish mumkin.

2-rasm. Mintaqa sanoat korxonalari mehnat resurslari salohiyatini baholovchi statistik ko'rsatkichlar

Malakali xodimlarga har doim talab oshib boradi. Chunki kundan kunga bozorda iste'molchilar talablari o'zgarishi bilan fan va texnika- texnologiyalar, boshqaruv tuzilmasi va dasturiy ta'minotlar ham o'zgarib bormoqda. Buni inson kapitaliga qilingan investitsiya desak xato bo'lmaydi. Bu investitsiya albatta kelajakda foyda olish maqsadida qilinadi. Bugungi raqobat sharoitida korxonalar tashqi bozorlarga kirib borish maqsadida dunyo bozorlarini o'rganishga harakat qilishadi va ularning tajribasini o'rganish uchun o'z xodimlarini xorijda malaka oshirishi uchun yuborishadi yoki xorij tajribasiga ega bo'lgan xorijiy mutaxassislarni ishga qabul qilishadi. Korxonaning iqtisodiy barqarorligi har doim xodimlarning yangi texnologiyalarni, dasturiy ta'minotlarni ishlata olishi, yangi g'oyalarga ega bo'lishi, boshqaruv tizimini o'rnatish olishi, qisqacha qilib aytganda xodimlar malakasi bilan bog'liqdir. Albatta bu mehnat resurslarining salohiyatiga baho berishda xodimlar malakasini oshirish uchun sarflangan mablag'lar inobatga olinishi lozim. Shunga qarab korxona xodimlarning malakasi qanchalik oshirilgan yoki oshirilmaganligini aniqlash mumkin.

Korxona o'zida mavjud barcha kuch qudratidan foydalangan holda maksimal foyda olishga erishishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak har bir korxona o'zining iqtisodiy salohiyatini aniqlab, bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan talab va taklif hamda

raqobat natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlarga moslashib borishi zarur. Buning uchun korxona joriy davrda va kelgusi davrlarda o'zining kuch qudratini baholay olishi kerak. Biz yuqorida taklif bergan to'rt omil: moddiy resurslar, nomoddiy aktivlar, mehnat resurslari va tadbirkorlik qobiliyati ko'rsatkichlarini tahlil qilish orqali korxona iqtisodiy salohiyatini aniqlash mumkin. To'rtta omil ko'rsatkichlarini aniqlab, natijalarini iqtisodiy tahlil o'tkazish asosida korxona iqtisodiy salohiyatiga baho beriladi. Bu baho korxonaning keyingi faoliyatida joriy rejalarni va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishga asos bo'ladi. Chunki korxonada ishlatilmay kelinayotgan zaxira imkoniyatlari mavjud bo'lishi mumkin. Bu esa kelajakda korxonani rivojlantirish uchun maqsadli dasturlarni ishlab chiqishda zamin yaratib beradi. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini aniqlashning maqsadi ham shundaki, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish orqali yana boshqa imkoniyatlarni yaratish va korxonaning samarali istiqbolini belgilash hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pardayev, M. Q. (2015). Korxona iqtisodiy salohiyatini baholash va uni rivojlantirish yo'llari. Toshkent: Iqtisodiyot.
2. Hasanov, B. A. (2016). Korxona resurslaridan samarali foydalanish nazariyalari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Isroilov, J. I. (2017). Korxona iqtisodiy salohiyatini shakllantirishning ilmiy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Xoliqulov, A. N. (2018). Korxonalarning iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlari. Qarshi: QDPI nashriyoti.
5. Brexova, Y. (2019). Iqtisodiy salohiyatni baholashda resursli va natijaviy yondashuvlar. Moskva: Ekonomika.
6. Kurbanova, A. (2020). Korxona iqtisodiy salohiyatini baholashning metodologik asoslari. Toshkent: TDYU nashriyoti.
7. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
8. Brexova, Y., & Kurbanova, A. (2019). Korxona iqtisodiy salohiyati tushunchasi va uni baholash yondashuvlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2(3), 45–52.
9. Pardayev, M. Q., Hasanov, B. A., Isroilov, J. I., & Xoliqulov, A. N. (2020). Korxona iqtisodiy salohiyatini baholashning nazariy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ УЛУШИНИ ҚИСҚАРТИРИШДА РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ЎРНИ.

Нажмиддин Раҳматуллаевич Абдувоҳидов

**Самарқанд ИСИ мустақил изланувчиси(PhD), Самарқанд вилояти
солиқ бошқармаси ходими**

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни олдини олиш ва уни бартараф этишда замонавий ахборот технологиялари асосида рақамлаштирилган назорат тизимини қўлланилиши, унинг иқтисодий самарадорлиги ва такомиллаштириш йўналишлари кўриб чиқилган.

Муаллиф томонидан Самарқанд вилоятидаги хизмат кўрсатиш соҳасидаги якка тартибдаги тадбиркор ва ўзини –ўзи банд қилган фуқаролар таҳлили асосида, яширин иқтисодиётни бартараф этилишини рақамли иқтисодиётнинг айрим кўрсаткичлари асосида назорат қилиш механизмнинг иқтисодий самарадорлигини кўриб чиқиб, унинг такомиллаштириш юзасидан ўз илмий-амалий таклиф ва хулосаларини баён этган.

Калит сўзлар: яширин иқтисодиёт, рақамли иқтисодиёт, хизмат кўрсатиш соҳаси, якка тартибдаги тадбиркор, ўзини-ўзи банд қилган фуқаро, норасмий бандлик, биометрик маълумот, сохта иқтисодиёт.

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В СОКРАЩЕНИИ ДОЛИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ УСЛУГ

Аннотация: В статье рассматривается роль цифровизации в предотвращении и сокращении теневой экономики в сфере услуг. Анализируется внедрение современных информационных технологий и реализация цифровой системы контроля, подчеркивается их экономическая эффективность и возможные направления совершенствования. На основе анализа индивидуальных предпринимателей и самозанятых граждан в сфере услуг Самаркандской области оценивается эффективность механизмов борьбы с теневой экономикой с использованием отдельных показателей цифровой экономики. Автор также выдвигает научно-практические предложения и выводы, направленные на совершенствование данных механизмов.

Ключевые слова: теневая экономика, цифровая экономика, сфера услуг, индивидуальное предпринимательство, самозанятость, неформальная занятость, биометрические данные, фиктивная экономика.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN REDUCING THE HIDDEN ECONOMY IN THE SERVICE SECTOR

Abstract: This article explores the role of digitalization in preventing and reducing the hidden economy within the service sector. It examines the introduction of modern information technologies and the implementation of a digital monitoring system, highlighting their economic effectiveness and potential avenues for further improvement. Drawing on an analysis of individual entrepreneurs and self-employed citizens in the service sector of the Samarkand region, the study evaluates the efficiency of mechanisms for combating the hidden economy through selected indicators of the digital economy. The author also puts forward scientific and practical recommendations aimed at enhancing these mechanisms.

Keywords: hidden economy, digital economy, service sector, individual entrepreneurship, self-employment, informal employment, biometric data, pseudo-economy.

Бугунги кунда халқаро миқёсда ҳам мамлакатимизда ҳам яширин иқтисодиёт кўламини камайтиришнинг энг мақбул йўли сифатида рақамли иқтисодиёт танланган. Бу борада қатор қарор ва фармонлар қабул қилинганлигига қарамасдан мамлакатимизда иқтисодий хавфсизлигимизга асосий тўсиқ бўлаётган яширин иқтисодиёт кўламини юқориликча қолмоқда.

Олимларимиз томонидан илмий тадқиқотларда яширин иқтисодиётнинг келиб чиқиш сабабларидан бири сифатида мамлакатда тадбиркорликни давлат рўйхатидан ўтказиш ва тегишли рухсатнома ҳужжатларини расмийлаштиришда мавжуд бюрократик тўсиқлар ва маъмурий босимларни мавжудлигига эътибор қаратган.¹⁸⁵

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 12 августда ПҚ-247-сонли “Якка тартибдаги тадбиркорлар ҳамда ўзини-ўзи банд қилган шахслар учун қулай шарт-шароит яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.¹⁸⁶

Мазкур қарорга асосан, маъмурий тартиб-таомилларнинг такрорланувчи ва ортиқча талабларини бекор қилиш, давлат рўйхатидан ўтказишдан тортиб ҳисоботни топширишгача бўлган барча асосий хизматларни бирлаштирувчи интеграциялашган рақамли платформалар яратиш, нақдсиз тўловларни қабул қилиш учун қулай ва самарали механизмларни жорий этиш белгиланди.

¹⁸⁵ Пардаев М.Қ., Абдувоҳидов Н.Р., “Хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни қисқартириш орқали иқтисодий самарадорликни оширишнинг устивор йўналишлари”- “Progress Anal:Journal of Progressive Research” volume 2, Issue 10, oktober 2024, ISSN(E):2810-6466, <https://akademiaone.org/index.php/8>, 43-бет

¹⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 12 августдаги ПҚ-247-сонли “Якка тартибдаги тадбиркорлар ҳамда ўзини-ўзи банд қилган шахслар учун қулай шарт-шароит яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, -LEX.UZ

2025 йил 1 ноябрдан бошлаб эса рақамли платформалар орқали масофавий биометрия воситаси ёрдамида идентификация қилиш ва мобил телефон рақамига СМС-хабар юбориш йўли билан якка тартибдаги тадбиркорлар ва ўзини ўзи банд қилган шахсларни давлат рўйхатидан ўтказиш имкониятини яратиш белгиланди.

Қарорга асосан 2026 йил 1 январдан бошлаб:

- якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган миқдорда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи, солиқ даврида товарларни (хизматларни) реализация қилишдан даромади юз миллион сўмдан ошмаган ўзини ўзи банд қилган шахсларни айланмадан олинадиган солиқ тўлашдан озод қилиш тартиби бекор қилиниб, йиллик айланмаси 1 млрд сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар ва ўзини ўзи банд қилган шахслар учун айланмадан олинадиган солиқ ставкаси 1 фоиз миқдорида белгиланади.

Мазкур қарорни амалиётга жорий этилиши натижасида иқтисодиётда қандай амалий натижаларга эришилиши ва вужудга келиши мумкин бўлган муаммоларга эътибор қаратадиган бўлсак,

Биринчидан, амалдаги қонунчилигимизга асосан якка тартибдаги тадбиркор солиқ даври давомида пул айланмаси миқдори 100 млн сўмгача бўлса қатъий белгиланган солиқ тўлашлиги(пул айланмаси суммасидан қатъий назар фаолият турига қараб бир хил суммада), ўзини-ўзи банд қилган фуқароларимиз эса 100 млн сўмгача айланмасидан солиқ тўламаслиги белгиланганлигидан, яширин иқтисодиёт субъектларининг асосий қисми ўзларини якка тартибдаги тадбиркор ёки ўзини-ўзи банд қилган фуқаро сифатида расмийлаштириб, амалга оширган пул айланмалари ҳажми ҳисоботларда акс этмаслиги(мажбуриятга эга эмас), айрим виртуал назорат механизмлари орқали пул айланмаси ҳажми 100 млн сўмдан ошганлиги аниқланган тақдирда, фаолиятини тўхтатиб бошқа тадбиркорлик субъектини очиб фаолият юритиш бу орқали солиқ тўловларидан қочиш имконияти мавжуд эди, энди бу имкониятлар чекланади.

Иккинчидан, яширин иқтисодиётнинг асосий кўлами, бугунги кунда савдо ва хизматлар соҳасига тўғри келмоқда, жами яширин иқтисодиёт улушида хизматлар соҳаси улуши 80 фоизни¹⁸⁷ ташкил этмоқда. Ҳозирда чакана савдони амалга ошираётган жисмоний шахсларга пул кўчириш орқали

¹⁸⁷ Абдувоҳидов Н.Р., “Хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни камайитишни рағбатлантириш масалалари”-“Xizmatlar sohasini strategik rivojlantirish orqali hududlarda barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini oshirish imkoniyatlari”-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, IY қисм, 2025 йил 21-22 феврал, Самарқанд-2025, 27-бет

товарларни сотиш чекланган, қарорга асосан жисмоний шахслар ўртасида пул ўтказмаларига рухсат этилиши товар иш ва хизматлар реализацияси бўйича яширин иқтисодиёт ҳажмини кескин камайтишига олиб келади.

Учинчидан, иқтисодиётда норасмий бандликни ўзини-ўзи банд қилган фуқаро сифатида расмийлаштириш орқали вужудга келадиган сохта иқтисодиёт¹⁸⁸ олди олинади, яъни ҳозирда амалда бўлган дастурий маҳсул орқали онлайн тартибда ҳар қандай фуқарони паспорт маълумоти(биометрик маълумот эмас) асосида рўйхатдан ўтказиш имконияти мавжуд, бу эса айрим масъул ходимлар томонидан норасмий бандликни бартараф этиш учун фуқароларни уларни хабардорлигисиз ўзини-ўзи банд қилган фуқаро сифатида рўйхатдан ўтказиб сохта иқтисодиётга йўл қўйиб келинмоқда.

Мисол учун, Самарқанд вилоятида 2025 йил 1 январ ҳолатига ўзини-ўзи банд қилган фуқаролар сони (амалдаги) 507903 нафарни ташкил этса, шундан 10749 нафари амалда расмий банд (бошқа корхона ва ташкилотларда расмий ходим сифатида рўйхатда турибди) бўлган фуқароларни рўйхатга олинишига йўл қўйилган, шундан 8800 нафари хизматлар соҳаси бўйича расмийлаштирилган¹⁸⁹.

Қарордан кейин фуқаролар ўзини-ўзи банд қилиш учун биометрик маълумотлар асосида рўйхатдан ўтиши ва солиққа тортилиши сабабли, юқоридаги каби сохталаштириш ҳолатлари олди олинади.

Тўртинчидан, якка тартибдаги тадбиркорлар ва ўзини-ўзи банд қилган фуқаролар томонидан амалга оширган пул айланмаларини электрон виртуал назорат тизими амалга оширилиб, уларни солиқ ва статистик ҳисоботларда акс эттирилиши таъминланади, бу эса ЯИМ ва ЯХМ ҳажмини аниқлашда статистик рақамларни ишончлилига хизмат қилиб, яширин иқтисодиёт кўлами қисқаради.

Бешинчидан, ўзини-ўзи банд қилган фуқароларга солиқ мажбурияти вужудга келиши оқибатида, ўзларини хабардорлигисиз рўйхатдан ўтказилган(сохта) фуқаролар, ўзларини рақамли платформа орқали рўйхатдан чиқаради. Натижада расмий равишда банд бўлмаган фуқаролар(ишсизлар)нинг расмий сони ортади.

Хулоса ва таклифлар.Хизматлар соҳасида фаолият юритувчи якка тартибдаги тадбиркорлар ва ўзини-ўзи банд қилганлар (Самарқанд вилоятида

¹⁸⁸ Pardaev M.K., Abduvohidov N.R., “The concept of the shadow economy and some recommendations for its elimination”-Web of Discoveries:Journal of Analysis and Inventions-volume 3, Issue 7, July-2025, ISSN(E):2938-3773, 13-15-бет.

¹⁸⁹ Самарқанд вилояти солиқ идоралари маълумотлар базаси асосида муаллиф томонидан тайёрланган маълумот;

2025 йил 1 январ ҳолатига 389335(346184+43151) нафарни) бўйича яширин иқтисодиёт кўламини қисқартириш бўйича қуйидаги таклифларни билдираман:

-юқоридаги қарор ижросини таъминлаш борасида ҳукумат қарори қабул қилиниши, унда интеграция қилинадиган маълумотлар базаси, электрон тўлов тизимидан фойдаланиш тартибини ишлаб чиқишда ҳар бир элементларига чуқур эътибор берилиши, бу эса яширин иқтисодиёт улушини камайтиришга хизмат қилади;

-ўзини-ўзи банд қиладиган фуқароларни дастурий маҳсул асосида рўйхатдан ўтказишда, расмий банд бўлганларни рўйхатдан ўтказишга интеграциялашган дастур асосида чек қўйилиши лозим;

-2026 йил 1 январдан ўзини-ўзи банд қилган фуқароларга солиқ мажбуриятини вужудга келиши ҳисобига кўплаб ўзларини хабардорлигисиз (сохта иқтисодиёт)рўйхатдан ўтказилган фуқаролар, рақамли платформа орқали ўзларини рўйхатдан чиқаради, бу фуқароларни расмий бандлигини таъминлаш учун тегишли масъул ходимлар қатъий чора-тадбирлар белгилаши лозим бўлади;

-қарор моҳиятини фуқароларимиз ва тадбиркорлар эътиборига етказиш бўйича тегишли масъул идоралар томонидан доимий равишда ОАВлари орқали тарғибот ишларини олиб бориши лозим;

-савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ЯТТ ва ўзини-ўзи банд қилган фуқароларимизга электрон тўлов тизимидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш учун семинар ва ўқув машғулотларини ҳудудлар кесимида ташкил этиш лозим.

Адабиётлар рўйхати

1. Пардаев М.Қ., Абдувоҳидов Н.Р.,-“Хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни қисқартириш орқали иқтисодий самарадорликни оширишнинг устивор йўналишлари”- “Progress Anals:Journal of Progressive Research” volume 2, Issue 10,oktober 2024, ISSN(E):2810-6466, <https://akademiaone.org/index.php/8>, 43-46-бет.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 12 августдаги ПҚ-247-сонли “Якка тартибдаги тадбиркорлар ҳамда ўзини-ўзи банд қилган шахслар учун қулай шарт-шароит яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори,-LEX.UZ.

3. Абдувоҳидов Н.Р., “Хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни камайтиришни рағбатлантириш масалалари”-“Xizmatlar sohasini strategik rivojlantirish orqali hududlarda barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini

oshirish imkoniyatlari”-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, IY qism, 2025 йил 21-22 феврал, Самарқанд-2025, 27-бет.

4. Pardaev M.K., Abduvohidov N.R., “The concept of the shadow economy and some recommendations for its elimination”-Web of Discoveries:Journal of Analysis and Inventions-volume 3, Issue 7, July-2025, ISSN(E):2938-3773, 13-15-бет.

5. Самарқанд вилояти солиқ идоралари маълумотлар базаси асосида муаллиф томонидан тайёрланган маълумот;

MINTAQADA OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINING CHAKANA SAVDOSIDA XARIDORLAR LOYALLIGINI OSHIRISH

Ibrayimova D.A. – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda mintaqada oziq-ovqat mahsulotlarining onlayn chakana savdosi tizimida xaridorlarning xulq-atvor xususiyatlari, ularning elektron xaridga tayyorlik darajasi va mijoz sodiqligini oshirish strategiyalari tahlil qilingan. Tadqiqotda mijozlar segmentatsiyasi, xizmat sifati va raqamli marketing asosiy yoʻnalishlar sifatida belgilangan.

Kalit soʻzlar: xaridor xulq-atvori, onlayn chakana savdo, mijoz sodiqligi, raqamli marketing, logistika tizimi.

Abstract. This study analyzes consumer behavioral characteristics, their readiness for online purchasing, and customer loyalty enhancement strategies in the regional online food retail system. Customer segmentation, service quality, and digital marketing are identified as primary analytical dimensions.

Keywords: consumer behavior, online retail, customer loyalty, digital marketing, logistics system.

Аннотация. В данном исследовании проанализированы особенности потребительского поведения, уровень готовности к онлайн-покупкам и стратегии повышения лояльности клиентов в системе региональной онлайн-торговли продовольственными товарами. Основными направлениями анализа определены сегментация клиентов, качество обслуживания и цифровой маркетинг.

Ключевые слова: потребительское поведение, онлайн-торговля, лояльность клиентов, цифровой маркетинг, логистическая система.

Soʻnggi yillarda Oʻzbekiston iqtisodiyotida elektron tijorat va onlayn chakana savdo jadal rivojlanmoqda. COVID-19 pandemiyasi davridan soʻng oziq-ovqat mahsulotlarini onlayn xarid qilish jarayoni sezilarli oʻsish dinamikasini koʻrsatdi.

Biroq, iste'molchilarning onlayn oziq-ovqat savdosiga bo'lgan ishonchi va sodiqligi hali to'liq shakllanmagan. Bu xaridorlarning xulq-atvori va onlayn xarid ekotizimini chuqur tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini onlayn savdosi boshqa elektron tijorat segmentlaridan tubdan farq qiladi. Bu mahsulotlarning tez buziluvchanligi, kundalik zarurat ekanligi va sifat talablari bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan, an'anaviy chakana savdo xaridorlarining xususiyatlari onlayn muhitdagi iste'molchilardan sezilarli farq qiladi.

1-jadval. Mintaqada onlayn oziq-ovqat mahsulotlari bozori segmentatsiyasi¹⁹⁰

Segment	Yosh guruhi	Daromad holati	Asosiy motivatsiya	Texnologik tayyorgarlik
Qulaylik izlovchilar	25–40 yosh	O'rta va yuqori	Vaqt samaradorligi	Yuqori
Narxga sezgilar	30–60 yosh	O'rta	Aksiya va chegirmalar	O'rta
Innovatorlar	18–35 yosh	O'rta va yuqori	Yangi texnologiyalar	Juda yuqori
Sifatga e'tibor beruvchilar	35–65 yosh	Yuqori	Sifat va ishonchlilik	O'rta

Tadqiqot asosida mintaqaviy onlayn xaridorlarni to'rtta asosiy segmentga ajratish mumkin. Ushbu segmentatsiya demografik va psixografik xususiyatlar, xarid motivatsiyasi hamda texnologiyaga moslashuvchanlik darajasiga asoslanadi.

1. Qulaylik izlovchilar – vaqtni optimal boshqarishga intilayotgan yosh va o'rta yoshli professional mutaxassislar. Ular uchun buyurtma berish jarayonining soddaligi va tez yetkazib berish muhim omillardir.

2. Narxga sezgilar – oilaviy byudjetni diqqat bilan rejalashtiruvchi, aksiya va chegirmalar monitoringini olib boruvchi xaridorlar.

3. Innovatorlar – yangi texnologiyalarni tez qabul qiluvchi, mobil ilovalar va AI-asosidagi tavsiya tizimlarini faol qo'llovchilar.

4. Sifatga e'tibor beruvchilar – mahsulot sifati, ekologik mahsulotlar va brend reputatsiyasini ustuvor qo'yuvchi segment.

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2024 yil ma'lumotlariga ko'ra, aholining 68% internetdan faol foydalanadi, biroq faqat 15% dan kam aholi oziq-ovqat mahsulotlarini onlayn xarid qilgan. Bu quyidagi muammolarning mavjudligini ko'rsatadi:

- Psixologik to'siqlar:

¹⁹⁰ Manba. Muallif ishlanmasi

- Mahsulot sifati va tozalikka nisbatan ishonchsizlik;
- Yetkazib berish xizmati sifatiga bo'lgan shubha;
- To'lov xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlar himoyasiga nisbatan xavotir;
- Mahsulotlarni bevosita ko'rib tekshirish imkoniyatining yo'qligi.
- Tizimli-texnologik to'siqlar:
- Raqamli to'lov tizimlarining cheklangan integratsiyasi;
- Logistika markazlarining mintaqalar kesimida notekis taqsimlanishi;
- "Cold-chain" (sovuq zanjir) logistika tizimining yetarli rivojlanmaganligi;
- QR-kod asosidagi mahsulot kuzatuv tizimlarining kam qo'llanilishi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, tez buziluvchi mahsulotlar segmentida ishonchni ta'minlash uchun zamonaviy logistika infratuzilmasi va sifat kafolati zarur hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida xaridor sodiqligini mustahkamlash uchun quyidagi kompleks strategiyalar tavsiya etiladi:

1. Shaxsiylashtirilgan marketing. Zamonaviy CRM tizimlari va Big Data analitikasi asosida har bir mijozning xarid tarixini, afzalliklarini va xulq-atvorlarini o'rganish. Mashina o'rganish algoritmlariga asoslangan tavsiya tizimlari mijozga individual taklif va aksiyalar taqdim etadi.

2. "Dark Store" modeli. Faqat onlayn buyurtmalarni to'ldirish uchun mo'ljallangan maxsus ombor-fulfillment markazlari quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi: yetkazib berish vaqtini 30-60 daqiqagacha qisqartirish, mahsulot tanlovini kengaytirish, inventarizatsiya samaradorligini oshirish va cold-chain logistikasini optimal boshqarish.

3. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan hamkorlik. Mintaqaviy ishlab chiqaruvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri integratsiya transport va logistika xarajatlarini 20-30% gacha kamaytiradi, yetkazib berish zanjirini qisqartiradi va mahsulot tozaligi hamda sifatini ta'minlaydi.

4. Ko'p kanalli aloqa strategiyasi. Mobil ilova push-bildirishnomalari, elektron pochta marketing, SMS-xabarnomalar, ijtimoiy tarmoqlarda kontentli marketing va AI-asosidagi chatbot xizmatlari orqali mijozlar bilan doimiy aloqani ta'minlash.

5. Loyallik dasturlari. Ilmiy tadqiqotlar strukturaviy loyallik dasturlari mijozlarning takroriy xarid ehtimolini 35-50% ga oshirishini ko'rsatadi. Ballar to'plash tizimi, darajali chegirmalar, referral dasturlari va gamifikatsiya elementlari (yutuqlar, reytinglar) samarali vositalar hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni beradi:

1. Segmentatsiya zaruriyati. Mintaqada onlayn oziq-ovqat xaridorlari to'rtta asosiy segmentga ega. Har bir segment uchun differentsiallangan marketing va xizmat strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

2. Ishonch – asosiy omil. Iste'molchilarning onlayn oziq-ovqat xaridiga past tayyorgarligi psixologik va tizimli to'siqlarni bosqichma-bosqich bartaraf etishni talab qiladi.

3. Texnologik infratuzilma. Cold-chain logistika, QR-kod kuzatuv tizimlari va xavfsiz to'lov platformalarini joriy etish xaridor ishonchini oshirishning asosiy mexanizmidir.

4. Dark Store samaradorligi. Maxsus ombor-markazlar orqali tez yetkazib berish tizimi mijozlar qoniqishini oshiradi va takroriy xarid ehtimolini ko'paytiradi.

5. Mahalliy integratsiya. Mintaqaviy ishlab chiqaruvchilar bilan strategik hamkorlik iqtisodiy samaradorlik, mahsulot sifati va xaridorlar ishonchini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. McKinsey & Company (2024). The Next S-Curve of Growth: Online Grocery to 2030. McKinsey Global Institute Report.

2. OECD (2023). Digital Economy and Retail Transformation. OECD Digital Economy Papers.

3. Statista (2025). Online Food Retail Market Outlook. Statista Market Insights.

4. Grand View Research (2024). Online Grocery Market Analysis Report.

5. SpringerOpen (2025). Customer Loyalty in E-Grocery: Evidence from Asia. Journal of Retailing and Consumer Services.

6. www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari

ЧАКАНА САВДО ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

Тошпулатов Бобур Расул ўғли.

Термиз давлат Педагогика институти.

Математика ва информатика кафедраси ўқитувчиси

Чакана савдо ва уни ташкил қилувчи ташкилотларни гуруҳлаш, уларнинг ривожланиш тенденциялари белгилаш уларни қонуний ҳамда иқтисодий томонлама қўллаб-қувватлаш бугунги глобаллашув даврида минтақавий иқтисодиётимизнинг долзабр вазифаларидан биридир. Умуман олганда чакана савдо корхоналари ривожланиш турлари ҳамда бошқаришга замонавий ёндашувларни ишлаб чиқиш натижасида ушбу соҳани ривожлантириш чора-

тадбирларини ишлаб чиқиш мумкин. Демак чакана савдо корхоналарининг ривожланиш тенденцияларини хориж тажрибалари мисолида ўрганиб чиқиш лозим.

Чакана савдо корхоналарининг ривожланиши ҳақида гапирадиган бўлсак, А.М.Азарян корхонанинг ривожланишини ички салоҳият, имкониятлар, рақобатбардош устунликлар ва инноватсиялар нуқтаи назаридан кўриб чиқади [1]. В.И.Корсак ўз тадқиқотида хўжалик юритувчи субъектларнинг ривожланишини таъминлаш бўйича хорижий ёндашувларни монографик кўриб чиқиш асосида савдо корхоналарининг ривожланиш назариялари таснифини кўриб чиқади, шу билан бирга циклик назарияси ва атроф-муҳит таъсири назариясини ажратиб кўрсатади. Халқаро чакана савдо тармоқлари фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш мисолида хўжалик юритувчи субъектларнинг ривожланиш жараёни кўрсатилган [2]. Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда, савдо корхоналарининг ривожланиш турлари таснифини умумлаштириш мумкин.

1-жадвал

Савдо корхоналарини ривожлантириш турларининг таснифи¹⁹¹

Таснифий белги	Савдо корхоналарини ривожлантириш тури
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришлар кўламига кўра	умумкорпоратив ёки ички корпоратив (маҳаллий) ривожланиш;
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришлар сифати бўйича	прогрессив ёки регрессив ривожланиш;
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришлар объектига қараб	ташкилий, техник-технологик, ижтимоий, иқтисодий ривожлантириш;
Ўзгаришларнинг хусусиятига қараб	йўналтирилган, циклик, спиралсимон
Тренд турига қараб	чизикли ёки ночизикли ривожланиш;
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришлар динамикасига қараб	текис ривожланиш (эволюцион), нотекис ривожланиш (революцион);
Асосий мезоннинг табиатига кўра	мутлақ ёки нисбий ривожланиш;
Жараёнларнинг ноаниқлик	прогноз қилинаётган (ишончли) ёки

¹⁹¹ Muallif ishlanmasi

даражасига қараб	тасодифий ривожланиш;
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришларнинг асосига қараб	экстенсив (миқдорий) ёки интенсив (сифат) ривожланиш;
Ўзгаришларни бошқариш имкониятига қараб	бошқариладиган ёки спонтан ривожланиш;
Корпоратив стратегияга қараб	адаптив, реактив ёки илгарилаб кетувчи (олдини олувчи) ривожланиш;
Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тизимидаги ўзгаришларнинг мураккаблигига қараб	элементли, интеграл ёки тизимли ривожланиш;
Ўзгариш мақсадига қараб	оддий ёки кенгайтирилган ривожланиш.

Шунингдек, ушбу муаллифлар томонидан савдо корхоналарига хос бўлган хўжалик юритувчи субъектлар ривожланишини бошқаришга замонавий ёндашувлар тизимлаштирилган (1-расм).

1-расм. Савдо корхоналари ривожланишини бошқаришга замонавий ёндашувлар

1-расмда келтирилган маълумотларга кўра, савдо корхоналари ривожланишини самарали бошқаришни таъминлаш ва тегишли механизмларни ишлаб чиқиш учун вазиятли, тизимли, рефлексив, синергетик, иерархик ва кумулятив ёндашувлардан фойдаланиш мумкин. Ҳар бир ёндашув корхонанинг хўжалик ҳолати, ресурслар билан таъминланганлиги, бошқарув тизими, стратегик мақсад ва вазифалари, корхонанинг истеъмол бозоридаги ўрни, корхонанинг кучли томонлари ва имкониятларига қараб танланади.

Чакана савдо корхоналари хўжалик юритишининг ҳозирги ҳолатини, истеъмол бозори конъюнктурасини ҳамда чакана савдо корхоналари фаолият кўрсатиши ва ривожланишининг концептуал асосларини ҳисобга олган ҳолда, биз ривожланишни бошқаришга циклик, ресурс, инфратузилма, инноватсион ва стратегик каби ёндашувларни ажратишни таклиф қиламиз (2-жадвал).

2-жадвал

Чакана савдо корхоналарининг ривожланишини уларнинг хўжалик юритиш ҳолати ва Ўзбекистон Республикаси истеъмол бозори конъюнктурасига мувофиқ бошқаришга ёндашувлар

Ривожланишни бошқаришга ёндашув	Тавсиф
Даврий (циклик)	чакана савдо корхоналарининг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши тизимида юзага келган ўзгаришларни мониторинг қилиш, шунингдек корхонанинг фаолият кўрсатиш ёки ривожланиш цикли фазаларига боғлиқ ҳолда барқарорликни таъминлаш йўналишларини ишлаб чиқишдан иборат бўлади;
Ресурсли	ресурс салоҳияти элементларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш мақсадида чакана савдо корхоналарининг ресурс таъминотини мақбуллаштириш учун қўлланилади;
Инфратузилма	фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш бўйича умумий манфаатларга эришиш мақсадида истеъмол бозори инфратузилмаси субъектлари билан самарали ташкилий-иқтисодий алоқаларни шакллантириш мақсадида фойдаланилади;
Инноватсион	инвеститсиявий таъминот билан ўзаро ҳамкорлик қилиш ҳисобига хўжалик фаолиятини амалга оширишда инноватсияларни асослаш ва жорий этиш учун қўлланилади, бу чакана савдо корхоналарини ривожлантиришни бошқариш самарадорлигини оширишга кўмаклашади;
Стратегик	менежмент томонидан қўйилган мақсадларни ва истеъмол бозори конъюнктурасини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий стратегияни ишлаб чиқиш йўли билан хўжалик юритишнинг кейинги йўналишларини асослаш учун фойдаланилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, чакана савдо ташкилотларини ривожлантириш орқали ҳудуд инфратузилмасини, иқтисодий-ижтимоий ҳолатини, аҳолининг турмуш тарзининг янада яхсчиланишига, бу эса ўз навбатида минтақа иқтисодиётининг ривожланишига ижобий таъсир ўтказди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Азарян О. М. Розничная торговля: развитие и инноватсии: монография/О. М. Азарян, Б. Халлир, Э. М. Локтев, Л. Г. Саркисян, О. Ю. Беленкий; ред.: О. М. Азарян. – Донецк: ДонНУЭТ, 2012. – 387 с.

2. Корсак В. І. Теоретичні аспекти розвитку торговельних організацій та їх значення для регіональної економіки / В. І. Корсак // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 5–6. – С. 67-70.

MINTAQADA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK RIVOJLANISHI TAHLILI (Xorazm viloyati misolida)

Dilshod Vaisov, Ma'mun Universiteti o'qituvchisi

Xorazm viloyati O'zbekistonning ko'pgina mintaqalari kabi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha yuqori salohiyatga ega bo'lib, hozirgi kunda mintaqada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga muhim makroiqtisodiy muammolar hisoblangan ishsizlikni bartaraf etish hamda aholi daromadlarini oshirishdagi istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Mamlakatimiz va mintaqalar milliy xususiyatlarini inobatga olgan KBXTni, xususan kichik korxonalarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy, tashkiliy-huquqiy va metodologik asoslari respublikamizning iqtisodchi olimlaridan M.P.Eshov hamda xorijiy olimlardan Deniz Timurcin., N.Soldatova va boshqalarning asarlarida keng yoritilgan. Ushbu ilmiy ishlarda kichik korxonalarning rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, sohada KBXTni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalariga ko'proq e'tibor qaratilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini tahlil qilishda ushbu soha subyektlarining yalpi hududiy mahsulotdagi o'rni va iqtisodiy tarmoqlar aylanmasidagi ulushini o'rganish tahlil qilish asosiy tadqiqot metodologiyasi sifatida ishlatilgan.

Viloyatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini rivojlantirish bo'yicha bir qator tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning viloyat yalpi hududiy mahsuloti va boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi ulushi ham oshishi ta'minlangan.

Xususan, yuqoridagi 1-jadval ma'lumotlariga ko'ra 2020-2024 yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning viloyat YaHMDagi ulushi o'rtacha 74 foizni tashkil etgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi bo'yicha ulushi 21 foizni, hududiy qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlarining umumiy hajmidagi ulushi 95,6 foizni, tashkil etgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan bajarilgan qurilish ishlari hajmi ulushi 89,9 foizni, xizmatlar sohasidagi 66,5 foizni tashkil etgan. O'rganilayotgan davrda eksport hajmidagi o'rtacha ulush 60,4 foiz, import hajmidagi kichik biznes va tadbirkorlik ulushi 52,9 foizni tashkil qilgan, shuningdek, viloyatdagi bandlikni ta'minlashdagi ulushi o'rtacha 79 foizga teng bo'lgan. Tahlil qilinayotgan davrda o'rganilayotgan ko'rsatkichlar bo'yicha o'zgarishlar tadqiq qilinganda faqatgina xizmatlar hajmi, sanoat ishlab chiqarishi hajmi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha ijobiy o'zgarishlar qilingan. Eksport va import hajmi, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha ham soha ulushini qisqarganligi kuzatilib, bu holat mazkur yo'nalishlarda mintaqada qilinishi lozim vazifalar mavjudligini ko'rsatadi.

1-jadval

Xorazm viloyatida 2020-2024 yillarda KBXT ulushi tahlili¹⁹²

KBXTning ulushi	2020	2021	2022	2023	2024	yillar bo'yicha o'rtacha	yillar bo'yicha o'zgarish
YaHM	77,4	75,8	71,9	72,7	72,3	74,0	-5,1
Sanoat	29,5	22	16	16,3	21	21,0	-8,5
Qurilish	88,7	88,1	89,7	92,2	90,8	89,9	2,1
Qishloq xo'jaligi	94,9	94,5	96,5	96,4	95,8	95,6	1,0
Xizmatlar	63,9	64,6	62,0	69,9	72,1	66,5	8,2
Eksport	69,6	51,5	57,7	63,3	59,6	60,4	-10,0
Import	71,1	74,7	35,0	40,2	43,5	52,9	-27,6
Bandlik	79,3	79,1	78,1	79,3	79,3	79,0	0,0

Kichik biznes va tadbirkorlikni viloyatda rivojlanish holati va istiqbollarini chuqurroq o'rganish maqsadida iqtisodiy tarmoqlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni bo'yicha 2020-2024 yillar mobaynidagi o'zgarishlari tahlili amalga oshirildi. Unga ko'ra, viloyatda faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni 2020-yilda 18875tani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda faol tadbirkorlik subyektlari soni 20528ga teng bo'lgan. Bazisli o'zgarish koeffitsiyenti 1,088ni tashkil qilib, ijobiy tendensiyaning ko'rsatgan bo'lsa, zanjirli

o'zgarish koeffitsiyenti 2023 va 2024 yillarda faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari sonining kamayganligini ko'rishimiz mumkin. Bu holatni kichik biznesga xosligini yana mintaqada raqobat muhitining kuchayganligi hamda biznes egalarining integratsiyalashuvi, tadbirkorlik subyektlarning birlashish holatlarini ko'payganligi kabi omillar bilan ham izohlash mumkin deb hisoblaymiz.

Iqtisodiy tarmoqlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni bo'yicha eng yuqori ulushlar savdo, sanoat va qishloq xo'jaligi sohasiga tegishli bo'lib, eng kam ulush axborot va aloqa sohasi hamda sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar sohalariga tegishli bo'lgan. Tahlil davrida sanoat va qurilish sohalarida tadbirkorlik subyektlari soni kamaygan bo'lsa, boshqa sohalarda ijobiy tendensiya qayd qilingan. Savdoda faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari soni 1477taga oshib, eng yuqori o'sishni ta'minlagan bo'lsa, qishloq xo'jaligida mutlaq o'zgarish 161tani tashkil etgani holda ulush bo'yicha o'zgarishni qisqarganini ko'rishimiz mumkin. Ulush bo'yicha eng katta qisqarish qurilish (-3,29) hamda sanoat (-2,88) sohalariga tegishli bo'lgan bo'lsa, savdo sohasida eng yuqori ulushli o'zgarish qayd etilgan (+4.58). Ushbu holat mintaqada bevosita sanoat yo'nalishida tadbirkorlik subyektlar faoliyatini ko'paytirish va kuchaytirish lozimligini anglatadi.

2-jadval

Mintaqada faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari sonining tarmoqlararo tahlili¹⁹³

Iqtisodiy tarmoqlar kesimida	Faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni										Yillar bo'yicha o'rtacha ulush	Yillar bo'yicha	
	2020y / jamiga nisbatan ulushi		2021y / jamiga nisbatan ulushi		2022y / jamiga nisbatan ulushi		2023y / jamiga nisbatan ulushi		2024y / jamiga nisbatan ulushi			mutlaq o'zgarish	ulushning o'zgarishi
Jami	18 875	100	21 984	100	25 616	100,0	23 854	100,0	20 528	100,0	100,0	1653	x
Bazisli o'zgarish yillar kesimida	x		1,165		1,357		1,264		1,088		x	x	x
Zanjirli o'zgarish yillar kesimida	x		1,165		1,165		0,931		0,861		x	x	x
qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	2 455	13,0	2 734	12,4	3 305	12,9	2 675	11,2	2 616	12,7	12,5	161	-0,26
sanoat	3 614	19,1	4 267	19,4	4 760	18,6	4 003	16,8	3 339	16,3	18,0	-275	-2,88
qurilish	1 891	10,0	2 013	9,2	2 157	8,4	1 737	7,3	1 381	6,7	8,3	-510	-3,29
savdo	6 120	32,4	7 476	34,0	9 013	35,2	9 223	38,7	7 597	37,0	35,5	1477	4,58
tashish va saqlash	714	3,8	833	3,8	1 037	4,0	1 103	4,6	914	4,5	4,1	200	0,67
yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	1 349	7,1	1 565	7,1	1 743	6,8	1 641	6,9	1 519	7,4	7,1	170	0,25
axborot va aloqa	258	1,4	327	1,5	390	1,5	375	1,6	356	1,7	1,5	98	0,37
sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar	417	2,2	469	2,1	523	2,0	539	2,3	512	2,5	2,2	95	0,28
boshqa turlari	2 057	10,9	2 300	10,5	2 688	10,5	2 558	10,7	2 294	11,2	10,8	237	0,28

¹⁹² www.xorazmstat.uz ., Statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

¹⁹³ www.xorazmstat.uz ., Statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

Xulosa sifatida mintaqamizning, ya'ni Xorazm viloyatining iqtisodiyot soha va tarmoqlari bo'yicha kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari ulushi, salmog'i alohida ahamiyatga egaligini qayd qilish lozim. Mintaqada kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirish ham mintaqqa iqtisodiyoti rivoji uchun mas'ul davlat xizmatchilari, ham mintaqada faoliyat ko'rsatayotgan xodimlar, hamda mintaqadagi mavjud ilmiy salohiyat vakillari olimlar, tadqiqotchilar uchun kelgusidagi faoliyatida qo'shimcha mas'uliyat va maqsad bo'lib xizmat qiladi. Mintaqa iqtisodiyotidagi kichik biznes subyektlarining o'rnini va ulushi, ularning rivojlanish ko'rsatkichlarini barqarorligini ta'minlash bu yo'nalishda respublika umumiy ko'rsatkichlariga yetishtirish, tenglashtirish kichik firmalar va korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlash, oshirish hamda raqobat muhitini yaxshilashga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb hisoblaymiz.

KICHIK BIZNESNING INNOVATSION SALOHIYATI VA UNING MINTAQAVIY RAQOBATBARDOSHLIKDAGI AHAMIYATI

**Narmetova D.A. – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Korrupsiyaga qarshi kurashish “Komplayens-nazorat” tizimi boshqarish
bo'limi bosh mutaxassisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tashkil etishda raqobatbardoshlikni ta'minlashning asosiy ko'rsatkichlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqobat, tadbirkorlik, biznes, kapital, resurs.

Bozor munosabatlari sharoitida mulkchilik shakllarining rivojlanishi keng ko'lamda erkin tovar ishlab chiqaruvchilar, kichik biznes subyektlari va tadbirkorlar qatlami faoliyatini rivojlantirishni taqazo etadi. Keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlar buning yaqqol dalilidir. Bunga misol qilib O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning murojaatnomasida, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, islohatlarning muhim vazifasi bo'lib qolishi ta'kidlab o'tilganligini ko'rsatish mumkin. Bunda, iqtisodiyotning bu sohasi uchun asosiy masalani hal etishi lozimligiga alohida to'xtalib o'tilgan, ya'ni: yaqin 5 yil ichida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mamlakat yalpi ichki mahsulotining 70 foizini ishlab chiqarishni ta'minlash lozim. Natijada, aholi bandligi va daromadlari o'sishining eng muhim manbai bo'lmog'i zarur. Kichik va o'rta mulkdorlar sinfini mamlakatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydigan poydevor sifatida shakllantirish zarur. Shunday ekan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyot tuzilmalarida eng oldingi o'rinlarni egallashi kerak.

Buning uchun esa bugungi kunda kichik biznes subyektlari raqobatbardoshligini ta'minlash va ular faoliyatida innovatsion jarayonlarini kuchaytirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqobatbardoshlik va inovatsion jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq kategoriyalaridir.

Raqobat –barcha mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim omil bo'lib hisoblanadi. Bunda, raqobatbardoshlikni milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligi, tarmoqlar va tarmoqlararo raqobatbardoshlik, korxona raqobatbardoshligi, mahsulot turlari, bahosi, sifati va hokazo raqobatbardoshlik turlarga bo'lish mumkin. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda kichik biznes raqobatbardoshligini oshirish masalalariga yondashishda turli milliy xo'jalik tizimlarida «raqobatbardoshlik» tushunchasining turli me'zonlar bilan tasniflanishini e'tiborga olish lozim. Raqobatbardoshlikni tavsiflovchi belgilar va omillarning ko'pligi natijasida ularni umumiy holda qo'yidagi uch guruhga birlashtirish mumkin:

- mikro-darajada (mahsulot turlari, sifati, bahosi va h.k.);

- mezodarajada (tarmoqlaridagi kichik biznes subyektlarining mavjud ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligi, texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari va h.k.);

- makro-darajada (kichik biznes-subyektlarining umumiy holati, uning barqarorligi, investitsion iqlim, soliq tizimi va h.k.).

Shu bilan birgalikda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirishdan keyingi davrda amalga oshiriladigan islohotlar davomiyligini ta'minlash maqsadida rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda, xususiy mulkchilik mexanizmlarini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish maqsadida innovatsion jarayonlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Ya'ni, restrukturizatsiya –tarmoq, korxona, firma, kichik biznes subyektlari faoliyati samaradorligini oshirishni har tomonlama qayta qurish, takomillashtirish demakdir. Bu faoliyatni amalga oshirishning ikki turini alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

- strategik restrukturizatsiya;

- tarmoq, korxona, firma, kichik biznes subyektlari restrukturizatsiyasi.

Bunda, strategik restrukturizatsiya kapital mablag'lar hajmini oshirish, faoliyat shaklini kengaytirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish kabi umumiy maqsadlarga qaratilgan bo'ladi. Ikkinchi turdagi restrukturizatsiya esa aniq maqsadlarga qaratilgan bo'lib, uni ham umumiy lashtirish holda uch guruhga bo'lish mumkin:

- tashkiliy restrukturizatsiya, bunda tarmoq, korxona, firma kichik biznes subyektlari faoliyatidagi turli xil noxush holatlardan chiqish maqsadida boshqaruv

tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarish yoʻnalishlarini oʻzgartirish, turli mayda bozorga moslanuvchan sohalarga boʻlish va h.k.

.-moliyaviy restrukturizatsiya, yaʼni moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, yangi moliyaviy manbalarni aniqlash, bank krediti va investitsiyalarni jalb etishni kuchaytirish va h.k.;

Umuman olganda, iqtisodiyotning barcha turlri bilan shugʻullanuvchi subyektlarda restrukturizatsiya jarayonlarini kuchaytirishidan maqsadi –bu biznes qiymatini oshirishdan iborat. Demak, shunday ekan yuqorida taʼkidlanganidek “raqobatbardoshlik” va “restrukturizatsiya” tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bogʻliqdir. Shunday qilib, “raqobatbardoshlik” va “restrukturizatsiya” jarayonlari respublikamiz iqtisodiyotining barcha jabhalarida bir-birini toʻldirgan holda olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston respublikasining "Raqobat toʻgʻrisida" gi Qonuni. Oʻzbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2011 - yil 14 - noyabrda qabul qilingan va Senat tomonidan 2011 - yil 5 - dekabrda ma'qullangan.

2 Bekmurodov A.SH., Qosimova M.S., Ergashxodjayeva SH.J. "Strategik marketing". Oʻquv qoʻllanma.Toshkent: "Iqtisod -Moliya", 2010. \

3.Bekmurodov A.Sh., Qosimova M.S., Ergashhodzhaeva SH.J. "Strategic marketing". Training manual. Tashkent: "Iqtisod-Moliya", 2010.)

MINTAQA IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TADBIRKORLIKDAGI ISLOHOTLAR.

Bekbergenov Gʻayrat
Maʼmun universiteti oʻqituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mintaqaviyhamda milliy iqtisodiyotning rivojlanishida tutgan oʻrni, uning tarmoqlar kesimidarivojlanish tendensiyalari tadqiq etilgan. Shuningdek, uning rivojlanishidagi xulosa va takliflar keltirib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: Tadbirkorlik, kichik biznes, milliy iqtisodiyot, eksport, raqamlashtirish, samaradorlik.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda tadbirkorlik faoliyatini iqtisodiyotning “harakatlantiruvchi kuchi”ga aylanishi natijasida mazkur sohaning har tomonlama taraqqiy etishi, eng asosiysi esa uning inqirozlarga qarshi boshqaruv

mexanizmlari hamda iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir ko'rsatuvchi omillarini o'rganish har qachongidan ham dolzarbdir.

Iqtisodiy nuqtai nazardan kichik biznes – mahalliy bozor uchun ayrim tovar va xizmatlarni taqdim etish orqali daromad olish faoliyati bilan shug'ullanadigan qatlamni ifodalaydi. Kichik biznesning o'ziga xos jihatlari mavjud bo'lib, ular bozordagi o'zgarishlarga tez moslasha olish, sifatli mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati, qisqa muddatlarda aholining ehtiyojiga zarur tovar va xizmatlarni yetkazib bera olish, dastlabki kapital hajmining nisbatan kichikligi, qisqa fursatda yangi ish o'rinlarini yaratish va bandlik muammosini yumshatishga ko'maklashish, shuningdek, tadbirkorning faoliyatda bevosita ishtiroki kabi xususiyatlardir.

Tadbirkorlik – aholining katta qismi uchun mehnatni qo'llaydigan soha va daromad manbai bo'lib, malakasi va tajribasi yetarli bo'lmagan, moslashuvchan ish jadvalini istovchi ko'plab ishchi kuchlarini band etadi. Ayollar, ilk bor ish izlayotgan yoshlar, ma'lumoti hamda tajribasi yuqori bo'lmagan shaxslar ko'pincha aynan shu sohada ish topa oladilar. Bu yo'nalishda faoliyat yuritayotganlarning ko'pchiligi uchun emas, balki ularning oilasi uchun ham asosiy daromad manbai bo'lishi kichik biznesning milliy farovonlikni oshirishdagi ahamiyatidan dalolat beradi.

Kichik tadbirkorlik aholida ish yuritish va tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, bozor iqtisodiy munosabatlariga moslashish darajasini yuksaltirishda samarali vosita sanaladi. U fuqarolarga nafaqat o'z mehnati, balki mulkidan, jumladan ishlab chiqarishga mo'ljallangan vositalardan foydalanish imkonini beradi hamda o'rta sinf – jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta'minlovchi, demokratiya va ijtimoiy barqarorlikdan manfaatdor qatlam shakllanishiga zamin yaratadi.

Ushbu soha butun iqtisodiy tizimning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. U iste'mol talabidagi o'zgarishlarga eng tez moslasha oladi, iqtisodiy vaziyatdagi tebranishlarga mos ravishda faoliyat yo'nalishini tez va deyarli asoratsiz o'zgartira oladi.

Kichik biznes iqtisodiyotning hududiy tuzilishini takomillashtiradi. Yakka shaxs uchun esa u band bo'lish va daromad olish, ish faoliyati bilan shaxsiy hayotni uyg'unlashtirish, shaxsiy qobiliyat va iste'dodini yuzaga chiqarish imkoniyatini beradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Birinchidan, u rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida ham muhim soha bo'lib, uning faoliyati nafaqat kichik biznesning, balki butun milliy iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, ichki bozorning iste'mol mahsulotlari bilan

ta'minlanishi, aholiga turli xizmatlar ko'rsatilishi, eksport salohiyatining ortishi, aholining bandligi va real daromadlarining ko'payishi masalalari ham ushbu tarmoqning barqaror rivojiga bog'liqdir.

Ikkinchidan, globallashuv jarayonida jahon bozorida raqobat yanada kuchaymoqda. Bunday sharoitda aynan kichik biznes yirik ishlab chiqaruvchilarga qaraganda kamroq kapital talab etadi, ixchamligi bilan ajralib turadi, bozor konyunkturasidagi o'zgaruvchan talab va davriy iqtisodiy inqirozlarga tez moslashadi, ishlab chiqarish quvvatlarini tezkor modernizatsiya qilish imkoniyatiga ega. Bugungi kunda jahon bozorida iste'mol mahsulotlari konyunkturasi o'rtacha har 9 oyda yangilanadi. Shu bois kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining izchil rivojida naqadar muhim omil ekani yaqqol ko'rinadi.

Yirik korxonalarga butlovchi qismlar va materiallar yetkazib beruvchi tarmoqlarning shakllanishi rag'batlantirilmoqda. Bu esa sanoatda import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini yaratadi, tashqi bozorlarga tovar va texnologiyalar eksportini ko'paytiradi. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar va xizmatlar umumiy hajmidagi ulushining barqaror o'sishini ta'minlamoqda. Bu barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida barqaror taraqqiyotni maqsad qilgan davlatlar quyidagi vazifalarni amalga oshirishlari zarur:

- samarali va raqobatbardosh ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash, istiqbolsiz va eskirgan ishlab chiqarish tarmoqlarini to'xtatish;
- tarkibiy o'zgarishlar uchun zarur infratuzilmani rivojlantirish;
- iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash;
- mavjud ilmiy-texnik salohiyatning eng muhim unsurlarini saqlab qolish;
- ekologik xavfsizlikni ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida ko'rib, uni strategik darajada muhim masala sifatida qarash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 10.02.2023 yildagi PF-21- son
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2011. – 176 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent, 2024.

4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Rasmiy statistika ma’lumotlari. – Toshkent, 2025. – URL: <https://stat.uz>
5. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 896 p.
6. Birch D.L. Job Creation in America: How Our Smallest Companies Put the Most People to Work. – New York: Free Press, 1987. – 293 p.
7. Acs Z.J., Audretsch D.B. Innovation and Small Firms. – Cambridge, MA: MIT Press, 1990. – 212 p.
8. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
9. Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. – New York: Free Press, 1985. – 450 p.
10. Toshmatov Sh. Iqtisodiy ta’limotlar tarixi. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi, 2021. – 504 b.
11. O‘zbekiston Respublikasi. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020.
12. www.stat.uz

XORAZM VILOYATI MISOLIDA “YASHIL” ISH O‘RINLARINI YARATISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Ruzmetov Shavkat Tojmuratovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Xorazm viloyati misolida yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil ish o‘rinlarini yaratishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilindi. Yashil ish o‘rinlari — qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, atrof-muhitni muhofaza qilish, **barqaror qishloq xo‘jaligi va tashkiliy xizmatlar** sohalariga oid yangi kasblardir. Maqolada siyosiy hujjatlar, xalqaro loihalar, mintaqaviy statistika va ta’lim/kadr tayyorlash imkoniyatlari asosida Xorazm uchun yashil rivojlanish yo‘llari va ustuvor chora-tadbirlar tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, yashil ish o‘rinlari, , qayta tiklanuvchi energiya, rivojlanish, qishloq xo‘jaligi, ekologik transformatsiya, atrof -muhit niqobi.*

Аннотация: В статье анализируется социально-экономическое значение перехода к «зелёной» экономике и создания «зелёных» рабочих мест на примере Хорезмской области. «Зелёные» рабочие места – это новые профессии, связанные с возобновляемой энергетикой, энергоэффективностью, охраной

окружающей среды, устойчивым сельским хозяйством и организационными услугами. В статье рекомендуются пути «зелёного» развития и приоритетные меры для Хорезмской области на основе политических документов, международных проектов, региональной статистики и возможностей образования/обучения.

Ключевые слова: «зелёная» экономика, «зелёные» рабочие места, возобновляемые источники энергии, развитие, сельское хозяйство, экологическая трансформация, охрана окружающей среды.

Abstract. The article analyzes the socio-economic significance of the transition to a green economy and the creation of green jobs on the example of the Khorezm region. Green jobs are new professions related to renewable energy, energy efficiency, environmental protection, sustainable agriculture and organizational services. The article recommends green development paths and priority measures for Khorezm based on policy documents, international projects, regional statistics and educational/training opportunities.

Keywords: green economy, green jobs, , renewable energy, development, agriculture, ecological transformation, environmental protection.

Kirish

Dunyo mamlakatlari hamda O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishini o‘ylab, yashil iqtisodiyotga o‘tishni qat’iy ilg‘orlashtirmoqda.

O‘zbekiston 2023-yildan boshlab “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”ni qabul qilgan[1]. Strategiyada quyidagi maqsadlar belgilangan:

- 2030-yilgacha energiya iste‘molining 25 foizini qayta tiklanuvchi manbalar hisobidan ta‘minlash;

- har yili 10 mingga yaqin yangi yashil ish o‘rinlari yaratish;

- yashil startaplar uchun subsidiya va soliq imtiyozlarini joriy etish

Yashil ish o‘rinlari nafaqat ekologik ustuvorlikka xizmat qiladi, balki rivojlanayotgan mintaqalarda daromad, ish bilan ta‘minlash va kasbiy ko‘nikmalarni oshirish uchun katta salohiyatga ega. O‘zbekiston hukumatining yashil iqtisodiyot va energiya transformatsiyasi loyihalari yangi ish o‘rinlarini yaratishga qaratilgan; masalan, Xorazmda rejalashtirilayotgan quyosh stansiyalari va boshqa loyihalar mintaqaning energetika miksini toza energiya tomon yo‘naltirishni ko‘zlaydi.

Xorazm — qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan va sanoat sektori bilan ham aloqali viloyat bo‘lib, mahalliy mehnat bozorida yangi, qo‘shimcha va yuqori qiymatli ish o‘rinlarini yaratish uchun imkoniyatlarga ega. Shu bilan birga, mintaqaning ish bilan

ta'minlanishi va yoshlarning bandligini oshirishda yashil iqtisodiyotning rolini tahlil qilish dolzarbdir.

Metodologiya

Maqolada quyidagi metodlar qo'llanildi: adabiyotlar tavsiyai va siyosiy hujjatlarning tahlili, Xorazm va milliy darajadagi rivojlanish hisobotlari va xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan texnik hujjatlardan olingan ma'lumotlarning integrativ tahlili. Shuningdek, yashil loyihalarga oid best-praktika (samarali tajribalar) va mintaqaviy misollar (GIZ, ILO, World Bank, FAO va boshqalar) kuzatildi. [2]

Natijalar

1) Milliy va mintaqaviy siyosat va loyihalar

- O'zbekistonda energiya va iqtisodiyotni "yashil"lashtirishga qaratilgan strategiyalar va xalqaro sherikliklar faol ravishda amalga oshirilmoqda; maxsus ravishda quyosh va boshqa qayta tiklanuvchi energiya loyihalari, qishloq xo'jaligini barqaror amaliyotga o'tkazish tashabbuslari mavjud. Xorazmda rejalangan yoki amalga oshirilayotgan quyosh elektr stansiyalari mintaqadagi toza energiya ish o'rinlarini yaratishi kutilmoqda (proektlar tuzilishi va ekspluatatsiyasiga bog'liq holda). [3]

2) Xorazmning iqtisodiy va mehnat bozori xususiyatlari

- Xorazmda qishloq xo'jaligi an'aviy ravishda muhim sektor bo'lib qolmoqda; shuningdek viloyatda infratuzilma va sarmoyaviy loyihalar orqali rivojlanish kuzatilmoqda. Milliy manbalar va mintaqaviy tarmoqlar ko'rsatadiki, Xorazmdagi bandlik va iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish uchun yashil texnologik investitsiyalar samarali hisoblanadi. [4]

• 3) Yashil ish o'rinlari turlari va potentsiali (Xorazm viloyati misolida)

- Quyosh va shamol energetikasi: qurilish, o'rnatish, ekspluatatsiya va texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha mahalliy kadrlarga ehtiyoj; bu yangi texnik va operatsion kasblarni talab qiladi.

- Energiya samaradorligi va binolarni modernizatsiya qilish: eski isitish/xavo ta'minoti tizimlarini almashtirish, izolyatsiya ishlari — qurilish sohasida «yashil» hunarmandlar va xizmat ko'rsatuvchilar yaratadi. [5]

- Barqaror qishloq xo'jaligi va agror-texnologiyalar: organik dehqonchilik, suvni tejaydigan irrigatsiya, biotexnik yondoshuvlar — qo'shimcha qimmatbaqo mehnat va ko'nikmalar. [4]

- Atrof-muhit niqobini (tabiatning umumiy holati, ekotizimning muvozanati) tiklash va chuqur yangilash loyihalari: ekosistemani tiklash, chiqindi boshqaruv, qayta ishlash — mahalliy jamoalar uchun yangi ish o‘rinlari. [7]

Muhokama

Yashil ish o‘rinlari yaratishning ijtimoiy-iqtisodiy samaralari bir necha yo‘nalishda ko‘rinib turibdi:

- Ish bilan ta‘minlash va kambag‘allikni kamaytirish. Yashil loyihalar mahalliy mehnat bozorida bandlikni oshirishga xizmat qiladi, ayniqsa o‘rnatish va ekspluatatsiya bosqichida mahalliy ishchilarni jalb qilish orqali. Bu — ayniqsa yoshlar va dehqonlikdan ochiq bo‘lgan aholi bo‘linmalari uchun muhim.

- Ekologik barqarorlik va ijtimoiy sog‘lomlashuv. Chiqindilarni boshqarish, ekosistemani tiklash, suv resurslarini tejash kabi choralar aholi salomatligi va tabiiy resurslarning uzluksizligiga ta‘sir qiladi.

- 3.Tartibga solish va siyosiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati. Yashil ish o‘rinlari barqaror paydo bo‘lishi uchun siyosat, moliya va ta‘lim bilan bog‘liq integratsiya qilingan yondashuv kerak — ya‘ni kasbga tayyorlash dasturlari, subsidiya/stimullar, xususiy sektorni jalb qilish mexanizmlari. [6]

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik .

GIZ suv resurslarini boshqarish va mahalliy iqtisodiy rivojlanishga yo‘naltirilgan loyihalar bilan, FAO agroekologik va barqarorlik dasturlari bilan, ILO esa «just transition» va yashil ish o‘rinlari konsepsiyasi bilan faol ishtirok etmoqdalar — bundan mahalliy madaniyat va malakaga asoslangan treninglar va malakani oshirish dasturlari amalga oshirilishi kutiladi.

- **GIZ (German Agency for International Cooperation)** – Xorazmda suv resurslaridan oqilona foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalarini joriy qilish va mahalliy ishchi kuchini qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirmoqda.

- **ILO (International Labour Organization)** – “Yashil ish o‘rinlari” konsepsiyasi asosida ish o‘rinlari sifati va mehnat bozorida yangi imkoniyatlarni tadqiq etmoqda. ILOning 2023 yildagi hisobotiga ko‘ra, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida qishloq xo‘jaligi va energiya sohalarida minglab yangi ish o‘rinlari yaratilishi mumkin.

- **World Bank** – Quyi Amudaryo mintaqasida 100 MVt “Sarimay” quyosh elektrostansiyasi loyihasini moliyalashtirmoqda. Bu loyiha orqali 200 ta vaqtinchalik va 20 ta doimiy ish o‘rinlari yaratilishi rejalashtirilgan.

- **FAO (Food and Agriculture Organization)** – suv tejovchi texnologiyalar, agroekologik ish o‘rinlari, organik qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali yashil ish o‘rinlarini ko‘paytirishda ishtirok etmoqda.

Xulosa va tavsiyalar

Xorazm uchun yashil ish o‘rinlarini yaratish — mehnat bozorini diversifikatsiya qilish, yashil energetika va barqaror qishloq xo‘jaligi orqali ijtimoiy-iqtisodiy samarani oshirishning amaliy yo‘lidir. Tavsiya etilgan choralar:

1. **Investitsiya va loyiha siyosatini rag‘batlantirish.** Mahalliy darajada investorlar uchun soliq va boshqa imtiyozlar, jamoat–xususiy sheriklik mexanizmlarini yaratish.

2. **Kadr tayyorlash va qayta malaka oshirish dasturlari.** Quyosh energetikasi, energiya samaradorligi, chiqindi boshqaruv va ekosistemani tiklash sohalarida maxsus treninglar va o‘quv markazlarini tashkil qilish.

3. **Mahalliy qo‘llab-quvvatlov va integratsiyalangan rivojlanish rejalari.** Yashil loyihalarni suv resursi, qishloq xo‘jaligi va tarmoqlar bilan uyg‘un tarzda rejalashtirish (misol uchun, suvni tejashga qaratilgan irrigatsiya bilan birgamashinalar).

4. Jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish. Loyihalarda jamoatchilik bilan maslahatlar, mahalliy ishchi guruhlarini sohalariga jalb qilish — ijtimoiy barqarorlik va mintaqaviy egalik hissini oshiradi

Foydalanilgan adabiyot va internat saytlari

1.2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.12.2022 yildagi PQ-436-son

2.GIZ — “Support to sustainable economic development in selected regions (including Khorezm).” [GIZ](#)

3. World Bank / Country Economic Memorandum (2025) — mamlakatdagi iqtisodiy rivojlanish va bandlikga oid tahlillar. [World Bank](#)

4. AgroParisTech / ResearchGate — “Green Jobs for the Agriculture and Forestry Sector, Republic of Uzbekistan” (May 2024) — hududiy tahlillar (Xorazm va Qoraqalpog‘iston). [ResearchGate](#)

5. ILO — “Uzbekistan takes steps towards just energy transition” (ILO resources on green jobs and energy transition). [International Labour Organization](#)

6.UNECE / UNDP joint materials on Just Energy Transition (summary documents on JET projects and zelyonaya zanyatost). [UNECE](#)

TA'LIMGA YASHIL INVESTITSİYALARNI JALB QILISH

O'rozov Azamat Otaboyevich

UrDU mustaqil tadqiqotchisi

orazovazamt@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda ta'lim tizimiga yashil investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari, amaliy jihatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Global iqlim o'zgarishlari va ekologik muammolar fonida ta'lim sohasini ekologik jihatdan transformatsiya qilish muhim strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Tadqiqotda yashil investitsiyalar orqali ta'lim muassasalarining energetik samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, ekologik ta'lim mazmunini yangilash, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish va barqaror rivojlanish g'oyalari yoshlarga singdirish mexanizmlari ochib berilgan. Tahlillar asosida O'zbekiston sharoitida mavjud muammolar, imkoniyatlar va zarur institutsional choralar aniqlangan. Xulosa va tavsiyalarda yashil investitsiyalarning uzoq muddatli ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik ta'sir doiralari asosida ta'lim tizimini rivojlantirish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: yashil investitsiyalar, ta'lim tizimi, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim, qayta tiklanuvchi energiya, davlat-xususiy sheriklik, yashil infratuzilma, energetik samaradorlik, ijtimoiy-investitsion siyosat.

Kirish

So'nggi yillarda global miqyosda iqlim o'zgarishlari, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi insoniyatni yangi iqtisodiy va ijtimoiy yondashuvlarni izlashga majbur qilmoqda. Bu borada "yashil iqtisodiyot" tushunchasi barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, resurslardan oqilona foydalanishni, ekologik tozalikni saqlashni va inson salomatligini muhofaza qilishni ko'zda tutadi. Ushbu tamoyillarni hayotga tatbiq etishda esa ta'lim sohasi yetakchi o'rinni egallaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki ongli va mas'uliyatli fuqaroni shakllantiruvchi ijtimoiy institut sifatida harakat qilmoqda. Ayniqsa, ekologik ong va yashil tafakkurni yosh avlod ongiga singdirish ta'lim orqali amalga oshadi. Shuning uchun ham ta'lim sohasini zamon talablariga mos ravishda modernizatsiya qilish, uni ekologik jihatdan barqaror tizimga aylantirish dolzarb

masalaga aylanmoqda. Bunda esa yashil investitsiyalarni jalb qilish asosiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Yashil investitsiyalar — bu ekologik jihatdan qulay, energiya tejamkor va kam uglerodli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan moliyaviy resurslardir. Ta'lim tizimida bunday investitsiyalarni keng qo'llash orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin: maktab va oliy ta'lim muassasalarining energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha infrastrukturani yaratish, shuningdek, ekologik ta'lim dasturlarini kuchaytirish.

Shuningdek, yashil investitsiyalar ta'lim muassasalarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlab, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish orqali xususiy sektorni ham bu jarayonga faol jalb etadi. Bunda investitsiya faqat moddiy infratuzilmani yangilash vositasi emas, balki ijtimoiy va madaniy muhitni o'zgartiruvchi kuch sifatida qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Ta'lim tizimiga yashil investitsiyalarni jalb qilish masalasi zamonaviy iqtisodiy va ekologik muammolar fonida jadal rivojlanib borayotgan tadqiqot yo'nalishidir. Bu borada ilmiy adabiyotlar ikki asosiy yo'nalishga ajraladi: birinchisi — yashil investitsiyalarning nazariy asoslari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi, ikkinchisi — ta'lim sohasida ekologik transformatsiya va barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni.¹⁹⁴

Avvalo, OECD (2020) ma'lumotlariga ko'ra, yashil investitsiyalar davlat siyosatining ajralmas qismiga aylanishi uchun sektorlararo hamkorlik va institutsional muvofiqlashtirish zarur. Ta'lim sohasi bu borada ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'rsatiladi. World Bank (2022) hisobotida esa energiya samaradorligi va iqlimga moslashtirilgan infratuzilmani ta'lim muassasalarida joriy etish orqali nafaqat ekologik, balki moliyaviy barqarorlikka ham erishish mumkinligi ta'kidlanadi.

Sachs J.D. (2015) o'zining barqaror rivojlanish bo'yicha konseptual ishlanmasida ta'limni yashil iqtisodiyotga o'tishning bosh omillaridan biri sifatida belgilaydi. Unga ko'ra, ekologik tafakkur va resurslardan oqilona foydalanishni yosh avlodga singdirish orqali uzoq muddatli ijtimoiy foyda keltiriladi. Sterling S. (2001) esa ekologik ta'limni pedagogik yondashuv darajasida tahlil qilgan bo'lib, u yashil investitsiyalarning samarasi faqat moddiy emas, balki madaniy va axloqiy mezonlar asosida ham baholanishi lozimligini ta'kidlaydi.

¹⁹⁴ <https://www.oecd.org/environment/green-investment-policy-frameworks.htm>

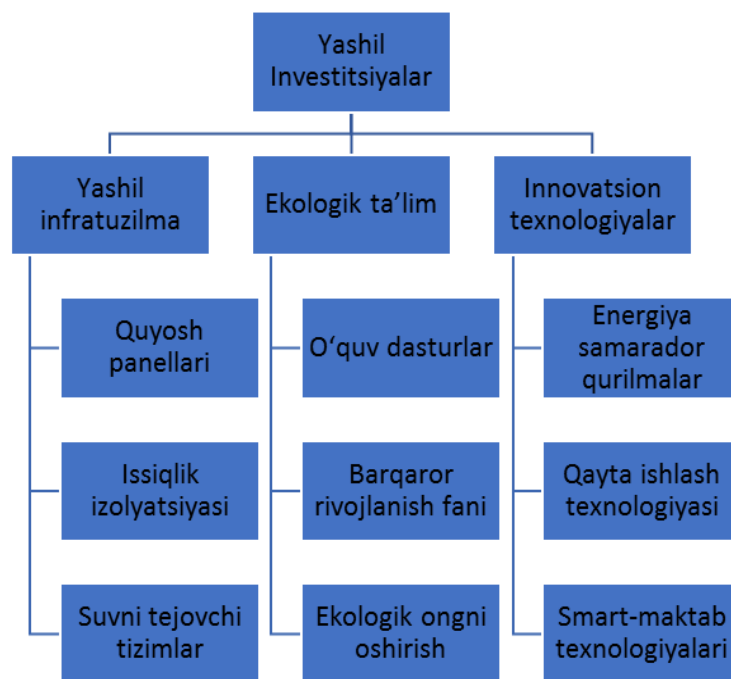
Mahalliy tadqiqotlar qatorida M. Qobilov (2021) tomonidan O‘zbekistonning ta’lim sohasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish bo‘yicha o‘rganilgan tajribalari alohida ahamiyatga ega. Muallifning ta’kidlashicha, hozirgi kunda ko‘plab maktab va oliy ta’lim muassasalari energiya tejamkorlik masalasida texnik va moliyaviy cheklovlarga duch kelmoqda, bu esa xorijiy va xususiy investitsiyalarni jalb qilishni talab qiladi.

Bundan tashqari, UNESCO (2019) tomonidan e’lon qilingan “Education for Sustainable Development Goals” (ESDG) konsepsiyasida ta’lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi, balki barqaror hayot tarzi uchun mas’uliyatli qarorlar qabul qiluvchi muassasalar sifatida ko‘riladi. Bu yondashuv yashil investitsiyalarni jalb qilish zarurati va istiqbolini nazariy va amaliy jihatdan asoslaydi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ta’limga yashil investitsiyalarni jalb qilish faqat moddiy infratuzilmani modernizatsiya qilish emas, balki ekologik ong va barqaror tafakkurni shakllantirish vositasi sifatida ham qaralmoqda. Ilmiy manbalar bu jarayonning kompleks xarakterini, ko‘p darajali boshqaruvni, moliyaviy mexanizmlarni va jamiyatda ijtimoiy ongni o‘zgartirish bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi.

Tahlil va natijalar

Yashil iqtisodiyot tamoyillarining amaliyotga joriy etilishi jarayonida ta’lim sohasi strategik sektor sifatida alohida e’tibor talab etadi. Chunki ekologik barqarorlikni ta’minlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish bevosita ta’lim orqali amalga oshiriladi. Ta’lim tizimiga yashil investitsiyalarni jalb qilish esa bu yo‘nalishda muhim vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasida ta’lim infratuzilmasini ekologik jihatdan modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va ekologik ta’lim dasturlarini kengaytirish orqali sezilarli ijobiy natijalarga erishilgan.

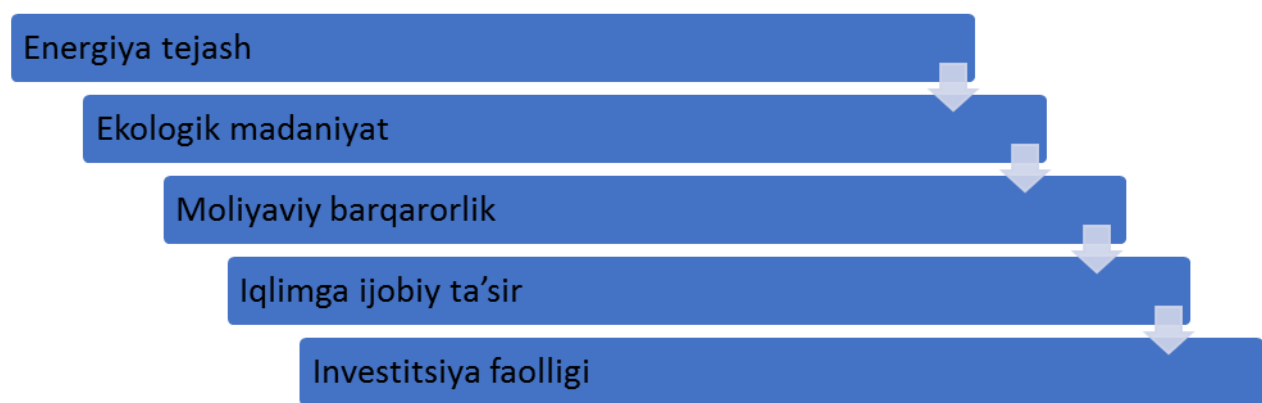

1-rasm. Ta'lim sohasiga yashil investitsiyalar oqimi va ularning ko'p yo'nalishli natijalari¹⁹⁵

Ushbu chizma ta'lim tizimiga yo'naltirilgan yashil investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari va ularning ko'p bosqichli ta'sir doirasini ifodalaydi. Dastlabki bosqichda jalb etilgan investitsiyalar infratuzilmani ekologik modernizatsiya qilish, ta'lim mazmunini boyitish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yo'naltiriladi. Ular orqali quyosh panellari, issiqlik izolyatsiyasi, suvni tejovchi tizimlar kabi texnik chora-tadbirlar bilan bir qatorda ekologik savodxonlik va barqaror rivojlanish fanlari asosida ta'lim tarkibi ham yangilanadi.

O'zbekistonda ham ta'lim tizimining yashil iqtisodiy tamoyillarga mos ravishda transformatsiya qilinishi dolzarb vazifa hisoblanadi. Mavjud ahvol tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim muassasalarida energetik infratuzilmaning eskirganligi, resurslar sarfining yuqoriligi, ekologik xavfsizlik talablariga to'liq javob bermasligi kabi muammolar mavjud. Shu bilan birga, ekologik madaniyatni oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, chiqindilarni boshqarish tizimlarini rivojlantirish, suv va energiya tejamon texnologiyalarni tatbiq etish kabi chora-tadbirlar asosan pilot loyihalar doirasida cheklangan holda amalga oshirilmoqda.

¹⁹⁵ Muallif ishlanmasi

2-rasm. Yashil investitsiyalarning uzoq muddatli ta'siri¹⁹⁶

Moliyaviy barqarorlikning mustahkamlanishiga va eng asosiysi – yosh avlod ongida yashil tafakkur va ekologik mas'uliyatning shakllanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, ta'lim sohasidagi yashil investitsiyalar uzoq muddatli ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ta'sirlarni yuzaga keltiradi.

Yashil investitsiyalarni jalb qilish masalasida investorlarning ishtiroki hali kutilgan darajada emas. Bunga sabab qilib bir nechta omillarni ko'rsatish mumkin: avvalo, investitsion xavfning yuqoriligi, daromadlarning uzoq muddatda qaytishi, rag'batlantiruvchi mexanizmlarning cheklanganligi va infratuzilmaviy loyihalarning yetarli darajada tayyor emasligi. Bunga qo'shimcha ravishda, ta'lim sohasida yashil texnologiyalar bo'yicha yetarli mutaxassislarning mavjud emasligi, ushbu yo'nalishda ilmiy-innovatsion faoliyatning sustligi ham muhim to'siq bo'lib qolmoqda.

Shunga qaramay, global va mintaqaviy tajribalar shuni ko'rsatadiki, agar tegishli institutsional va moliyaviy mexanizmlar ishlab chiqilsa, ta'limga yo'naltirilgan yashil investitsiyalar ijobiy natija berishi mumkin. Xususan, quyosh panellarini o'rnatish, issiqlik izolyatsiyasini yaxshilash, yomg'ir suvidan foydalanish tizimlarini joriy etish kabi texnologiyalar qisqa muddat ichida energiya sarfini kamaytirish orqali moliyaviy barqarorlikka olib keladi. Bu esa investitsiyalarning qaytuvchanligini oshiradi va investorlar uchun xavflarni kamaytiradi.

Shuningdek, ekologik ta'lim mazmunini yangilash, o'quv dasturlariga barqaror rivojlanish bo'yicha modul va fanlarni kiritish, o'qituvchilarning malakasini oshirish orqali yashil tafakkur asosida kadrlar tayyorlash jarayoni tezlashtiriladi. Bu esa jamiyatda ekologik ongni kuchaytiradi, aholi orasida resurslardan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantiradi.

¹⁹⁶ Muallif ishlanmasi

Natijalar shuni ko'rsatadiki, agar ta'limga yo'naltirilgan yashil investitsiyalar strategik yondashuv asosida yo'lga qo'yilsa, bu nafaqat energetik va ekologik samaradorlikni oshiradi, balki ta'lim tizimining sifat ko'rsatkichlarini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Ta'lim muassasalarining ekologik transformatsiyasi uzoq muddatli istiqbolda nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy barqarorlikka ham xizmat qiladi. Eng muhimi, bu orqali yangi avlodda barqaror rivojlanish maqsadlariga yo'naltirilgan ongli hayot tarzi shakllanadi, bu esa yashil iqtisodiyot poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimiga yashil investitsiyalarni jalb qilish — bu nafaqat muassasalarning energetik samaradorligini oshirish, balki ekologik tafakkurga ega yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi strategik yo'nalishdir. Yashil infratuzilmani rivojlantirish, ekologik ta'limni tizimlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali barqaror rivojlanish tamoyillarini ta'lim sohasi orqali amalga oshirish mumkin. Bu jarayonda davlat, xususiy sektor va xalqaro donor tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Mavjud holat shuni anglatadiki, O'zbekiston ta'lim tizimida yashil investitsiyalarni jalb etish bo'yicha huquqiy, iqtisodiy va institutsional asoslar hali to'liq shakllanmagan. Biroq bu boradagi imkoniyatlar salmoqli bo'lib, ularni amalga oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

❖ Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish: Ta'limga yo'naltirilgan yashil investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha maxsus qonunchilik hujjatlari, jumladan, soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grant mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

❖ Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish: Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik infratuzilma yaratish uchun davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosidagi moliyalashtirish modellarini keng joriy etish zarur.

❖ Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish: Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa donorlar bilan hamkorlikda ekologik ta'lim va yashil infratuzilma bo'yicha grantlar va imtiyozli kreditlarni jalb qilish kerak.

❖ Ta'lim muassasalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish: Quyosh panellari, energiya tejamkor isitish va yoritish tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish orqali energiya sarfini kamaytirish va ekspluatatsiya xarajatlarini qisqartirish mumkin.

❖ Ekologik ta'limni kuchaytirish: O'quv dasturlariga barqaror rivojlanish, iqlim o'zgarishi va yashil iqtisodiyot bilan bog'liq fanlarni kiritish, pedagoglar malakasini oshirish orqali yashil tafakkurga ega yoshlarni tayyorlashga erishiladi.

❖ Monitoring va baholash tizimini joriy etish: Yashil investitsiyalar samaradorligini aniqlovchi mezonlar asosida ta'lim muassasalarida doimiy monitoring tizimini yaratish, natijalarga qarab qayta moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimiga yashil investitsiyalarni jalb qilish orqali nafaqat ekologik barqarorlik va resurslardan tejamli foydalanish, balki innovatsion va ijtimoiy jihatdan samarali ta'lim tizimini shakllantirish mumkin. Bu esa O'zbekistonda yashil iqtisodiyot poydevorini mustahkamlashda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. (2020). **Green investment policy frameworks for sustainable development**. Paris: OECD Publishing.
2. World Bank. (2022). **Education and Climate Change: Mitigation, Adaptation, and Financing**. Washington, DC.
3. Sachs, J. D. (2015). **The Age of Sustainable Development**. New York: Columbia University Press.
4. Sterling, S. (2001). **Sustainable Education: Re-visioning Learning and Change**. Schumacher Briefing.
5. UNESCO. (2019). **Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives**. Paris: UNESCO.
6. M. Qobilov. (2021). "O'zbekiston ta'lim tizimida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish tajribalari". **TDIU ilmiy jurnali**, №3.
7. Shoabdurahmonov, N. (2021). "Barqaror rivojlanish tamoyillarining ta'lim sohasiga tatbiqi". **Barqaror taraqqiyot – zamonaviy yondashuvlar**, Toshkent.
8. European Investment Bank. (2021). **Green investments in education infrastructure**. Luxembourg.
9. Asian Development Bank. (2020). **Sustainable Infrastructure in Asia: Policy and Practice**. Manila.
10. UN Development Programme (UNDP). (2021). **Green Economy and Education: Synergies for Sustainable Futures**. New York.
11. Karimov, A. (2021). "Yashil investitsiyalar va innovatsion taraqqiyot". **Iqtisodiy tadqiqotlar**, №4.
12. Jalilov, S. (2022). "Ekologik ta'lim va barqaror taraqqiyot: nazariy va amaliy jihatlar". **O'zbekiston ekologiya instituti byulleteni**, №1.
13. UN Environment Programme (UNEP). (2018). **Green Economy and Education: A Partnership for the Planet**.

14. Qodirov, B. (2020). “Davlat-xususiy sheriklik asosida ta’lim infratuzilmasini modernizatsiyalash”. **Ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlar**, №2.

15. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2022). **Renewable Energy and Education: Transition Pathways**. Abu Dhabi.

RAQOBATLI BOZORDA SOLIQLARNING TALAB VA TAKLIF EGRI CHIZIQLARIGA TA’SIRI

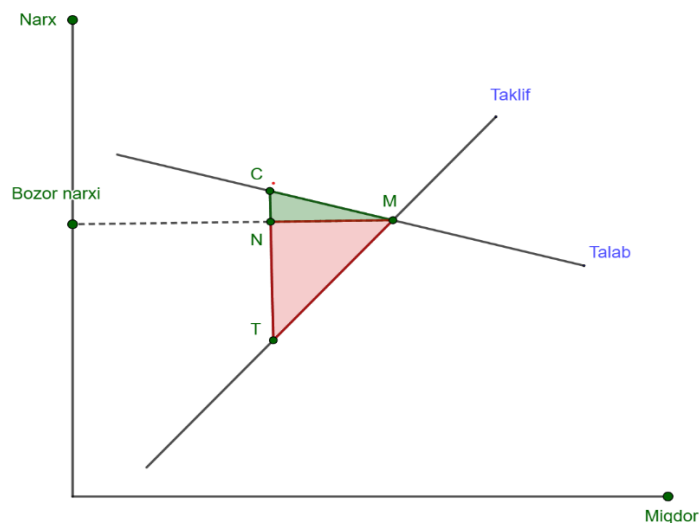
**Erkinov Mirodiljon Dilshodjon o‘g‘li,
O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi
Ochilova Ma’suma Nodirjonovna,
O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti 3-kurs talabasi**

Talab va taklif elastikligi haqida so‘z borar ekan, shuni qayd etish kerakki, bunda raqobatli bozorlar va raqobatsiz bozorlarga bozor mexanizmlarining ta’siri turlicha bo‘lib, raqobatsiz bozorlarda bozor mexanizmlarining ta’siri salmoqli emas, shu sababdan narxlarning o‘zgarishi va sotuv hajmini o‘zgarishida nisbatan raqobatliroq bo‘lgan bozorlardagi vaziyatni misol qilishimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bundan tashqari soliqlar bozorda kim tomonidan to‘lanishidan qat’iy nazar xoh sotuvchi bo‘ladimi yoki iste’molchi bo‘lsin u to‘laydigan soliq tufayli uning mahsulotni sotib olishga bo‘ladigan yoki ishlab chiqaruvchilarning ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlari ortadi. Natijada, bozorda iste’molchilarning mahsulot xarid qilish qobiliyati susayadi yoki ishlab chiqaruvchilarda mahsulot yaratishga bo‘lgan rag‘bat kamayadi. Real bozor muhitida esa yuqoridagi holatning har ikkisi bir vaqtning o‘zida sodir bo‘ladi, chunki soliqlar bilvosita olinadimi yoki bevosita xaridordan olinadimi bu talab va taklif egri chiziqlariga baravar ta’sir qiladi. Lekin soliq islohotlarining ta’sirni ko‘p hollarda prognozlash mumkindir, bu iqtisodiyotda elastiklik tushunchasiga bog‘liq bo‘lib talab va taklif elastikligida soliq yuki taqsimoti o‘z aksini topadi.

Soliqlarning talab va taklif elastikligiga mos taqsimlashdagi soliq yuki — bu soliqning iste’molchilar va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida qanday taqsimlanishini ifodalaydigan iqtisodiy tushuncha. Oddiy qilib aytganda, bu soliqning haqiqiy moliyaviy yuki kimning zimmasiga ko‘proq tushishini aniqlaydi.

Bozorda talabgorlar narxga nisbatan sezgirroq bo‘lganda ya’ni talab egri chizig‘i elastik bo‘lsa, bu holda soliq yukining asosiy qismi ishlab chiqaruvchilar zimmasida qolib ketadi (1-rasm), bunda C nuqta soliq joriy qilinganda so‘ng sotuvchilarning xarid qilish qobiliyatini ifodalaydi, T nuqta esa xarajatlarning miqdori oshgani tufayli

bozorda taklif miqdori tushganini anglatadi, CT kesma esa umumiy sotuv hajmi bozor muvozanat miqdoridan ancha pastligini ko'rsatadi, umumiy soliq yuki CMT uchburchakda o'z ifodasini topib, talab elastik bo'lganligi sababli sotuvchilar va xaridorlar orasida noteng taqsimlangan ya'ni sotuvchilar taklif chizig'i va bozor muvozanat narxi orasidagi farqni soliq yuki sifatida to'lashadi (MNT uchburchak). Bunday holat asosan o'rnini bosuvchi tovarlar mavjudligida yoki yuqori sinf tovarlarida uchraydi. Ular iste'moldagi asosiy mahsulot bo'lmaganligi uchun talabgorlar ularning narxidagi ozgina o'sishga nisbatan ham qat'iy reaksiya bildirishadi va talab miqdorining keskin tushishiga olib keladi. Bunday mahsulotlarga qimmatbaho zargarlik buyumlari, avtomobillar, tur paketlar, restoranlar, qimmat kiyim-kechaklarni misol qilishimiz mumkin. 2018-yilda Birlashgan Arab Amirliklari qimmatbaho zargarlik buyumlari bozoridagi 5 % lik qo'shilgan qiymat solig'ining qo'llanilishi bunga yaqqol misol bo'la oladi, ya'ni World Gold Council [index5] ning axborot berishicha, tilla buyumlariga talab miqdori 2017-yilga nisbatan 25 % ga tushib ketgan, boshqacha aytganda o'tgan yilgiga nisbatan 36,2 tonna kam mahsulot sotilgan¹⁹⁷.

1-rasm. Talab egri chizig'i taklif egri chizig'iga nisbatan elastik

Bozorda taklif talabga nisbatan elastikroq bo'lganda esa yuqoridagiga teskari holat vujudga keladi. Bunda iste'molchilar soliq yukini ko'proq qismini zimmalariga olishadi (2-rasm), talab chizig'i va bozor narxi orasidagi farq, taklif qiluvchilarnikidan kattaroq ya'ni CMN uchburchak talabgorlarga tushadigan soliq yukidir. Bunday turdagi tovarlar juda ko'p bo'lib, asosiy iste'mol savatidan joy oladi.

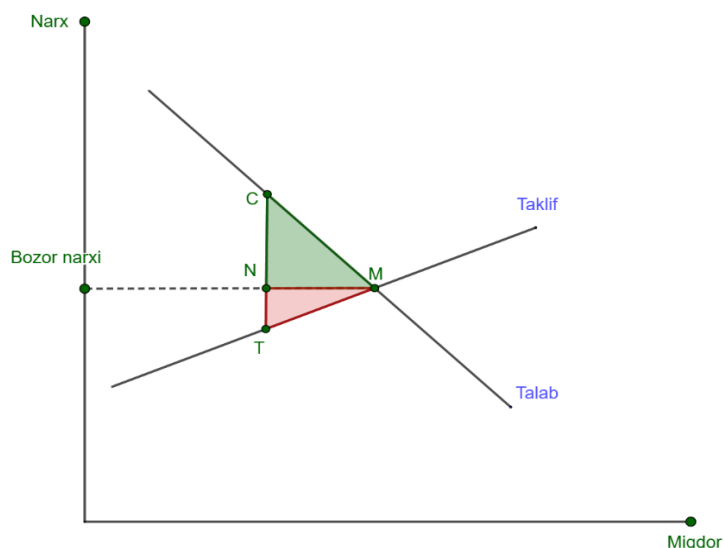
1. <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-demand-by-country>

Oziq-ovqat mahsulotlari, elektr energiyasi, gaz, suv yoki dori-darmonlar, hatto benzin, gaz kabi yoqilg'i mahsulotlari bozorlarida ham talabning noelastikligi mavjud. Bunga asosiy sabab bu tovarlar zaruriy kundalik ehtiyojlarni qondiradi va ayrim hollarda o'rnini bosuvchi tovarlar ham mavjud bo'lmasligi mumkin. Bunga Kaliforniyadagi yoqilg'i mahsulotlariga bo'lgan soliqning ortishini misol qilib keltrishimiz mumkin. Bunda dizel yoqilg'isiga bo'lgan soliqlar har yili 1-iyulda oshirilishiga qaramay, yillik iste'molda deyarli o'zgarishlar sezilmaydi. Xususan, 2023-2024-yillardagi dizelga qo'yiladigan soliq miqdori galloniga 41 sentdan 44 sentgacha oshirilishi va 2023-yil 1-oktyabrda savdo solig'idan qisman ozod qilish borasidagi qarori bekor qilingan bo'lsa ham, 2024-yildagi iste'mol hajmi atigi 0,4 % ga tushganini ko'rishimiz mumkin¹⁹⁸.

O'zbekistonda ham so'ngi yillarda qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) da sezilarli darajada tushish bo'ldi. 2019-yil 1-oktyabrda 20% dan 15% gacha, 2023-yil 1-yanvardan boshlab esa 12% ga tushirilib, iste'mol tovarlari va xizmatlar narxini tushirish, tadbirkorlarning daromad olishga rag'batini oshirish ko'zda tutilgan edi. Bu islohotlar ham turli bozorlarga turlicha ta'sir ko'rsatdi. Xususan, milliy supermarketlar bozorida 2022-yil noyabrdan 2023-fevral oyigacha (ya'ni QQS stavkasi tushirilishidan oldin va keyin) Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti o'tkazgan statistik tahlillar asosida shuni kuzatishimiz mumkinki, soliq stavkasi tushirilgandan keyin ham narxlar 0,3 % ga oshgan. Sababi, milliy supermarketlar bozoridagi tovarlarning asosiy qismi oziq-ovqat mahsulotlari hisoblanib, ularga nisbatan talab o'ta noelastik, shu sababdan soliqdagi yengillik tadbirkorlar foydasidagi o'sishga sabab bo'ladi, iste'molchilar xarajatlarini esa qisqartirmaydi¹⁹⁹.

2. <https://www.energy.ca.gov/data-reports/energy-almanac/transportation-energy/california-retail-fuel-outlet-annual-reporting>.

3. <https://www.uzdaily.uz/en/ipmi-experts-study-the-impact-of-reducing-the-vat-from-15-to-12-on-the-price-level-of-consumer-goods-in-uzbekistan/>

2-rasm. Taklif egri chizig‘i talab egri chizig‘iga nisbatan elastik

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, raqobatli bozorlarda soliqlarni ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar xarajatlari yoki daromadlarining qaysi biriga yuklashdan qat’iy nazar, soliq yuki ushbu bozor subyektlari orasida talab va taklifning o‘zaro ta’sirlashuvi natijasida bozor narxlarda o‘z ifodasini topadi. Ya’ni, bozor subyektlarining qaysi birida narxga nisbatan elastiklik yuqori bo‘lsa, o‘sha subyektning soliq yukini ko‘tarishdagi ulushi sezilarli darajada pasayadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, hashamatli mahsulotlarga talab o‘ta egiluvchan, kundalik iste’mol mahsulotlari esa noelastik bo‘lib, ularga alternativ mahsulotlarni ham topish qiyin. Shu sabadan har ikki turdagi mahsulotlarda soliqning asosiy moliyaviy yuki turli xil bozor subyektlari zimmasiga tushadi.

**5-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA
XIZMAT KO'RSATISH VA TURIZMNI O'RNI**

ICHKI SAVDO TIZIMINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

(Qashqadaryo viloyati misolida)

Maxmatqulov G‘olibjon Xolmuminovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ichki savdo tizimini samarali tashkil etish va rivojlantirish mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Ichki savdo tizimi – tovar va xizmatlarning ishlab chiqaruvchidan iste’molchiga yetkazib berilish mexanizmini amalga oshiruvchi asosiy iqtisodiy bo‘g‘inlardan biridir. Qashqadaryo viloyati misolida ichki savdo tizimining rivojlanishi hududning ishlab chiqarish salohiyati, aholining xarid qobiliyati, infratuzilma rivoji va logistika imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liqdir.

Asosiy qism: Statistik ma’lumotlar jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy iqtisodiy hodisa va jarayonlarni tavsiflash va boshqarishning eng muhim vositasidir. Hozirda yuqori sifatli statistik ma’lumotlardan foydalanmasdan davlat siyosatida to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonsiz. Shular qatorida savdo statistikasi ko‘rsatkichlarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Savdo tovar-moddiy qiymatlarni ayirboshlash jarayoni sifatida tosh davridan beri ma’lum. O‘sha paytda ham, hozir ham savdoning mohiyati bu ayirboshlashdan foyda olish uchun tovar-moddiy, shuningdek nomoddiy qadriyatlarni ayirboshlash yoki sotish bo‘yicha taklifdir. Savdo mehnat taqsimotining paydo bo‘lishi bilan, ishlab chiqarilgan mahsulotlar, ortiqcha mahsulotlarning almashinuvi sifatida paydo bo‘ldi. Ayirboshlash dastlab natura xususiyatga ega edi, pulning paydo bo‘lishi bilan tovar-pul munosabatlarini o‘rnatish uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo‘ldi.

Tovarlar ko‘pincha portlarda, kemalarning o‘zida savdosi oshirilgan. Savdo tarixiy jarayonning eng kuchli omillaridan biridir. Tarixda shunday davr yo‘qki, u ijtimoiy hayotga u yoki bu darajada ta’sir qilmagan bo‘lardi. Agar tomonlar o‘rtasida pul ekvivalentlariga murojaat qilmasdan tovarlar va xizmatlar o‘tkazilsa, savdo ayirboshlash (yoki barter) xarakteriga ega bo‘lishi mumkin. Agar savdoda pul yoki uning o‘rnini bosuvchi vositalar qo‘llanilsa, savdo bitimi deb ataladi. Geografik jihatdan savdo ichki va tashqi turlarga bo‘linadi. Tashqi savdo mamlakatlar o‘rtasidagi savdo (xalqaro savdo) bo‘lib, import, eksport va tranzitga bo‘linadi. Shuningdek, chegara zonasida qo‘shni davlatlarning korxona va tashkilotlari hamda jismoniy shaxslar o‘rtasida amalga oshiriladigan transchegaraviy savdo ham mavjud. Bunday savdo imtiyozli rejimda hukumatlararo kelishuvlar asosida amalga oshiriladi.

Ichki savdo bir mamlakat hududida amalga oshiriladi va ulgurji hamda chakana savdoga bo‘linadi.

Ichki savdo statistikasining umumiy ko'rsatkichlari deganda quyida ta'rifi keltirilgan atamalar asosida shakllantiriladigan ko'rsatkichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

ichki savdo – yuridik va jismoniy shaxslarning mamlakat ichki bozorida tovar mahsulotlarini sotish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyati. Bunday savdo ikki toifaga bo'linadi ulgurji va chakana savdo.

ulgurji savdo – tovarlarni chakana sotuvchilarga qayta sotish (o'zgarishsiz sotish), korporativ mijozlar bilan savdo qilish (masalan, sanoat, tijorat, institutsional yoki professional foydalanuvchilar) yoki boshqa ulgurji sotuvchilarga qayta sotish; bunday savdo shaxslar kompaniyalar nomidan tovarlarni sotib olishda yoki ularga tovarlarni sotishda agentlar yohud brokerlar sifatida harakat qilishni nazarda tutadi;

ulgurji tovar aylanmasi – qayta sotish maqsadida sotib olingan va tadbirkorlik faoliyatida foydalanish yoki o'z foydalanishi (qayta ishlash) uchun uchinchi tomon tashkilotlari va yakka tartibdagi tadbirkorlarga o'zgartirilmagan holda jo'natilgan tovarlarning qiymati, ushbu tovarlar uchun haq to'langanligidan yoki to'lanmaganligidan qat'iy nazar;

chakana savdo – tovarlarni sotish kanallaridan qat'iy nazar yangi va foydalanilgan tovarlarni tijorat maqsadlarida foydalanish huquqisiz, asosan, shaxsiy yoki uy istyemoli uchun aholiga qayta sotish (donalab yoki kichik miqdorlarda). Shuningdek, konsignatsiya yoki komissiya asosida sotish bo'yicha komitent nomidan ishlaydigan agentlarning faoliyatini ham o'z ichiga oladi;

aholi jon boshiga chakana tovar aylanmasi – bu chakana tovar aylanmasining o'rtacha yillik aholi soniga nisbati sifatida olinadi. Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasini aholi jon boshiga chakana savdo miqdori bo'yicha taqqoslama tahlil qilganda hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi to'g'risida yanada aniqroq ma'lumotga ega bo'lamiz;

Ichki savdoning umumiy ko'rsatkichlarini hisoblash uchun axborot manbai bo'lib, statistika hisobotlarining birlamchi statistika ma'lumotlari hamda tanlanma kuzatuvlardan olingan savdo faoliyati bilan shug'ullanayotgan yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslar ma'lumotlari hisoblanadi.

Bunda: - yilda bir marta, yirik savdo tashkilotlarining statistika hisobotlari, kichik korxonalar va mikrofirmalar, notijorat tashkilotlarning soddalashtirilgan hisobotlari ma'lumotlari, norasmiy sektorning savdo faoliyatini baholash ma'lumotlari asosida shakllantiriladi;

- har oyda, ichki savdoning hajmi, tezkor tartibda, yirik savdo tashkilotlarining hisobot ma'lumotlari hamda kichik korxonalar va mikrofirmalar, notijorat

tashkilotlari va norasmiy sektorning savdo hajmini baholash asosida hisoblanadi. Ulgurji va chakana savdo tashkilotining savdo aylanmasi, boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarning ham agar ular tomonidan sotib olingan tovarlarni (shu jumladan, ayirboshlash shartnomasiga muvofiq olingan) yoki o'zlari ishlab chiqargan tovarlarni savdo muassasalarida sotish, yoki kassa orqali to'lansa, ichki savdo to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etadilar.

Ichki savdo statistikasini hisobga olish doirasiga ulgurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish kiradi. Statistika kuzatuvlarini o'tkazish maqsadida tovarlarni amaldagi narxlarda sotish hajmi, shu jumladan savdo marjasi, QQS, aksiz solig'i hamda shunga o'xshash majburiy to'lovlarni qo'shgan holda keltiriladi.

Ichki savdoning samarali rivojlanishi bir necha omillarga bog'liq: ishlab chiqarish hajmi, aholining daromadlari, narxlar darajasi, savdo infratuzilmasining rivojlanganligi, iste'molchilarning talab va afzalliklari. Shuningdek, ichki savdo tizimi mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, bandlik darajasini oshirish, davlat byudjetiga tushumlarni ko'paytirish kabi vazifalarni ham bajaradi. Qashqadaryo viloyatida ichki savdo tizimining hozirgi holati Qashqadaryo viloyati ichki savdo sektori hudud iqtisodiyotida yetakchi o'rin tutadi. Viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari, sanoat tovarlari va xizmatlar bozori faoliyat yuritadi. Shunga qaramay, mavjud savdo tizimida bir qator muammolar kuzatilmoqda:

- Savdo infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi; - Logistika xizmatlarining samarali yo'lga qo'yilmaganligi; - Elektron savdo tizimlaridan foydalanish darajasining pastligi; - Mahalliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarini iste'molchilarga tezkor yetkazib berishdagi qiyinchiliklar. Shu boisdan, hududda ichki savdo tizimini takomillashtirish va yangi etodologiyalarni joriy etish talabi mavjud. Jadval 1. Qashqadaryo viloyati ichki savdo ko'rsatkichlari (so'nggi yillar)

Yil	aholi jon boshiga chakana savdo tovar aylanmas	chakana savdoning asosiy ko'rsatkichlari	ulgurji savdo tashki-lotlarining asosiy ko'r- satkichlari
2021	4 795,7	16 170,5	3 835,8
2022	5 272,4	18 165,9	6158,3
2023	6 185,4	21 781,7	6678,1
2024	7 445,6	26 804,1	8949,1

Xulosa. Qashqadaryo viloyatida ichki savdo tizimini rivojlantirish hudud iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, aholi ehtiyojini to'liq qondirish va ishlab chiqaruvchilar faoliyatini rag'batlantirish uchun zaruriy shartdir. Jadval tahlillar

shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda savdo ko'rsatkichlari ijobiy o'sish tendensiyasiga ega. Ichki savdo tizimining metodologik asoslarini takomillashtirish orqali hududiy resurslardan samarali foydalanish, bozor mexanizmlarini rivojlantirish va iqtisodiy siyosatning ijobiy natijalarini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdukarimov F.B. (2011) Savdoda bozor mexanizmini takomillashtirish va samaradorligini oshirish yo'llari (Samarqand viloyati misolida). Iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand: SamISI, 156 b.
2. Maxmatqulov, G. O., Sayfullayev, S., & Bobomirzayev, A. (2024). Savdo izmatlarining rivojlanish tendensiyasi asosiy ko'rsatkichlarining ekonometrik tahlili. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(4), 139-149.
3. Maxmatqulov, G'. (2022). Aholiga savdo xizmatlarini innovatsion rivojlantirish salohiyatini baholashda trend modellarini tanlash mezonlari (Qashqadaryo viloyati misolida). Iqtisodiyot va ta'lim, 23(4), 381–386.

MINTAQADA TARMOQLARARO KLASSTERLARNI SHAKILLANTIRISH OMILLARI

**Baxtiyarov Shohzod Sherzodbek o'g'li, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch Davlat Universiteti Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti "Turizm"
kafedrasi dotsenti. PhD**

Annotatsiya. Maqolada mintaqada tarmoqlararo klasterlarni shakllantirish omillari tahlil qilingan. Mintaqada xizmat ko'rsatish sohasida klasterlarni tashkil etish yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В статье анализируются факторы формирования межотраслевых кластеров в регионе. Разработаны предложения по организации сервисных кластеров в регионе.

Abstract. The article analyzes the factors of formation of inter-sectoral clusters in the region. Proposals for the organization of service clusters in the region have been developed.

Kalit so'zlar: Hudud, klaster, klaster yadrosi, sanoat klasteri, eksport, import, klaster tizimi, xizmat ko'rsatish, iqtisodiyot, mehnat unumdorligi.

Ключевые слова: Регион, кластер, ядро кластера, промышленный кластер, экспорт, импорт, кластерная система, услуга, экономика, производительность труда.

Key words: Region, cluster, cluster core, industrial cluster, export, import, cluster system, service, economy, labor productivity.

Tahlillarga ko'ra, bugungi kunga kelib klasterlash yetakchi mamlakatlar iqtisodiyotining qariyb 50 foizini qamrab oldi. Korxonalarning yarmidan ko'pini birlashtirgan va yalpi ichki mahsulotning 60 foizini ishlab chiqaradigan klasterlar soni (380) bo'yicha yetakchi AQSh hisoblanadi.

Xitoyda 3,5 million xodimga ega 30 mingga yaqin korxonani birlashtirgan 60 dan ortiq maxsus klasterlar mavjud bo'lib, ular yiliga taxminan 200 milliard dollarlik mahsulot sotadi. Italiyada 206 ta sanoat klasterida sanoatdagi barcha xodimlarning 43% ishlaydi. Klasterlarga kiruvchi korxonalar mamlakat eksportining 30 foizdan ortig'ini ta'minlaydi.

Fikrimizcha, iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish, tarmoqlararo kooperatsiyani kengaytirish, qayta ishlash sanoatida samaradorlikni oshirish maqsadida tarmoqlar va hududlarda bir qator yangi ishlab chiqarish klasterlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Klaster nazariyasi asosan, xorijiy mamlakatlar olimlari asarlarida ko'proq uchraydi. Xususan, dastlab XIX asrda nemis iqtisodchisi Iogan Genrix fon Tyunen va uning izdoshlari V.Launxard hamda A.Veberlar tomonidan klaster nazariyasi ilgari surilgan. A.Marshall o'zining "Iqtisodiyot fani tamoyillari" (1890-1891 yy.) asarida tadqiqot ob'ekti sifatida shahar aglomeratsiyasi va sanoat hududlarini tanlab, o'tkazgan tadqiqotlarida samaradorlik va ishlab chiqarish geografik lokalizatsiyasi o'zaro bog'liqligini bayon etgan. U korxona va tashkilotlar samaradorligi ularning iqtisodiy hududlar yaqinida geografik joylashuviga bog'liqligini isbotlagan. B.Lundval va B.Yonsonlar esa klaster nazariyasi bilan bog'liq "rivojlanish bloklari" kontseptsiyasini taklif etgan hamda soha yoki hududiy ishlab chiqarish birlashmalari, butun mamlakat aholisini uzluksiz o'qitish jarayoni milliy iqtisodiy yuksalish va raqobatbardoshlik manbai ekanligini ta'kidlaganlar[1].

Klaster nazariyasining zamonaviy talqini XX asrning 80-yillaridato'laqonli shakllandi. Garvard biznes maktabi professori Maykl Porter klaster nazariyasi asoschisi, deb e'tirof etiladi. Uning fikricha, "Klaster - bu hududiy (geografik) jihatdan bir-biriga qo'shni, o'zaro bog'langan, ma'lum sohada faoliyat ko'rsatuvchi, umumiy maqsad yo'lida bir-birini to'ldiruvchi kompaniya va u bilan bog'liq tashkilotlar guruhidir".

Ushbu ta'riflar o'z vaqtida yaxshi ishlab chiqilgan, ammo yagona qiymat zanjirida mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari inobatga olinmagan. Shu munosabat bilan, "klaster" atamasiga yangi ta'rif ishlab chiqdik.

Klaster – ma’lum bir hududda joylashgan, bozor qonuniyatlari asosida hamkorlik qiladigan va bir-biriga o‘zaro ta’sir o‘tkazadigan, yagona qiymat zanjirida mahsulot yaratadigan mustaqil xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar guruhidir.

Nazariy jihatdan tahlil qiladigan bo‘lsak, har qanday klaster tuzilishi uchta asosiy darajani o‘z ichiga oladi (1-rasm).

1-rasm. Klaster tuzilishi

Birinchi daraja yoki “klaster yadrosi” - ishlab chiqaruvchi kompaniya bo‘lib, unga mahalliy (lokal) bozorda faoliyat yuritadigan firmalar va o‘z mahsulotlarini (tovarlar yoki xizmatlarini) mintaqadan tashqariga eksport qiluvchi yetakchi firmalar kiradi. Ular o‘z mahsulotlarini (xizmatlarini) milliy va jahon bozorlariga eksport qiladigan yetakchi firmalar bo‘lib, ular butun klasterning iqtisodiy muvaffaqiyatini ta’minlaydi va mintaqaga moliyaviy oqimlarni jalb qiladi. Shu sababli, bunday yetakchi kompaniyalar klasterda ustunlik qiladi.

Ikkinchi daraja - bu klaster yadrosi atrofidagi guruhlar, unga komponentlar, texnologik asbob-uskunalar, materiallar, xom ashyo va boshqalarni ishlab chiqaruvchi tegishli kompaniyalar kiradi. Shu bilan birga, bu guruhga yirik, o‘rta va kichik korxonalar kirishi ham mumkin. Ko‘p hollarda klasterlarda kichik va o‘rta biznesning paydo bo‘lishi yetakchi firmalarning biznes jarayonlari autsoringi bilan bog‘liq. Ma’lumki, kichik ishlab chiqarish ob’ektlari moslashuvchan bo‘ladi, ular yangiliklarni tezroq kiritadilar, bundan tashqari, bu erda mahsulot ishlab chiqarish tannarxi bazaviy korxonaga qaraganda arzonroq bo‘ladi. Klaster shakllanishida katta biznesning roli kichik biznes va o‘rta korxonalarni faol hamkorlik va subpudrat aloqalari asosida ishlab chiqarishni tashkil etishdan iboratdir.

Shu sababli kichik biznesning saqlanib qolishi va o‘sishi uchun klasterda paydo bo‘ladigan kooperativ aloqalar muhim ahamiyatga ega. Aytishimiz mumkinki, klaster - bu globallashuv sharoitida kichik biznesni saqlab qolish usulidir[2].

Uchinchi daraja - klasterning iqtisodiy infratuzilmasini tashkil etuvchi xizmat

ko'rsatuvchi kompaniyalar - ilmiy-texnik va xizmat ko'rsatish markazlari; moliya-kredit tashkilotlari; investitsiya fondlari; oliy, o'rta maxsus va o'rta texnik ta'lim muassasalari; tadqiqot tashkilotlari; jamoat tashkilotlari; sug'urta va konsalting kompaniyalari va boshqalar.

Xorijiy mamlakatlarda xizmat ko'rsatish klasterlarini o'rganishga asoslanib, biz xizmat ko'rsatish sohasi klasteriga quyidagicha ta'rifni beramiz: xizmat ko'rsatish sohasi klasteri - bu ayni bir mintaqada hududida joylashgan hamda ushbu mintaqadagi xizmatlar ko'rsatish bilan raqobatlashadigan, hamkorlik qiladigan va o'zaro ta'sir o'tkazadigan ushbu mintaqadagi va undan tashqaridagi iste'molchilarga ma'lum bir sohadagi ehtiyojlarini qondiradigan xizmatlar ko'rsatuvchi mustaqil kompaniyalar guruhidir.

Shunday qilib, xizmat ko'rsatish sektori klasterining asosini xizmat ko'rsatish sohasiga mansub kompaniyalar tashkil qiladi, ularning o'ziga xos xususiyati xizmatning nomoddiy va ko'rinmas mahsulotligidir. Klasterning ikkinchi darajasini xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar namoyish etadi. Ba'zi xizmat ko'rsatish klasterlarida sanoatning ayrim turlari o'z tarkibiga kiritilishi mumkin, lekin bu kamdan - kam hollarda bo'ladi, masalan, turistik klasterga oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaradigan umumiy ovqatlanish korxonalari kiradi.

Bizning fikrimizcha, xizmatlar sektori klasterining asosiy ajralib turadigan xususiyati shundan iboratki, unga kiritilgan kompaniyalar yagona qiymat zanjiri doirasida ishlaydilar, yakuniy xizmatni mutlaqo mustaqil ravishda amalga oshiradilar, shu bilan birga, klaster kompaniyalari iste'molchilar ehtiyojlarini qondirishga imkon beradigan xizmatlar bilan maksimal darajada ta'minlaydilar. Boshqacha aytadigan bo'lsak, klaster korxonalari bir-biri bilan raqobatlashib, bir vaqtning o'zida o'zaro aloqada bo'lib, ehtiyojlarni qondiradigan xizmatlar turlarini taqdim etadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс, 1993 г.
2. Б.Рузметов. Межотраслевые кластеры и их влияние на рост конкурентоспособности региональной экономики. Тошкент «Lesson Press» 2017.

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TURIZMNING O‘RNI

Djumabayeva Shaira Xalillayevna
Ma'mun universiteti dotsenti, i.f.f.d.,
Elektron pochta: Djshoira1987@gmail.com,

Hozirgi globallashuv va raqobat muhitida turizm sohasi iqtisodiy o‘shishning eng muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Jahon turizm tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, turizm jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 10%ini tashkil etadi va mehnat bozorida 300 mln.dan ortiq ishchi o‘rinlarini ta’minlaydi²⁰⁰. Bu esa turizmning nafaqat global, balki mintaqaviy miqyosda ham ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi ahamiyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda turizm iqtisodiyotning diversifikatsiyasi, valyuta tushumlarini oshirish, aholi bandligini ta’minlash va mamlakatning xalqaro imijini yuksaltirishda ustuvor tarmoqlardan biri hisoblanmoqda. Shu bois, turizm sohasining mintaqaviy rivojlanishga ta’sirini ilmiy jihatdan o‘rganish va uning iqtisodiy, ijtimoiy hamda strategik ahamiyatini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Turizm sohasi hozirgi zamon iqtisodiyotida eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri sifatida e’tirof etilib, u mintaqaviy iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. UNWTO ma’lumotlariga ko‘ra, har bir million sayyohga xizmat ko‘rsatish jarayonida yuzlab to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ish o‘rinlari yaratiladi²⁰¹. Turizmdan olingan daromadlar hududiy byudjetlarning muhim manbai hisoblanadi. O‘zbekistonda turizm sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi yildan-yilga ortib bormoqda va valyuta tushumlarini ko‘paytirishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, turizm infratuzilmaning rivojlanishi va investitsiya muhitining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Yangi mehmonxonalar, transport xizmatlari va servis markazlarining tashkil etilishi mahalliy iqtisodiyotning jadallashuviga turtki bo‘ladi²⁰².

Turizm ijtimoiy sohada ham katta ahamiyatga ega. U madaniy merosni muhofaza qilish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni keng jamoatchilikka targ‘ib qilish imkoniyatini yaratadi²⁰³. Masalan, Buxoro va Samarqand kabi shaharlarda turizmning rivojlanishi mahalliy tarixiy ob’ektlarni saqlab qolish va

²⁰⁰ UNWTO. *Tourism Highlights*. – Madrid: World Tourism Organization, 2022.

²⁰¹ International Labour Organization (ILO). *Employment Impacts of Tourism*. – Geneva, 2020.

²⁰² Назаров И.Л. *Туризм иқтисодиёти ва минтақавий ривожланиш масалалари*. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2020.

²⁰³ UNWTO. *Cultural Tourism and Heritage Preservation*. – Madrid: World Tourism Organization, 2020.

restavratsiya qilishga turtki bermoqda. Shuningdek, turizm jamiyatda madaniy muloqot va ijtimoiy uyg'unlikni kuchaytiradi. Turistlar oqimi orqali turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasida bag'rikenglik va hamkorlik rivojlanadi²⁰⁴. Turistik talablarga javob berish uchun yo'llar, transport tizimi, tibbiy xizmat va kommunal xizmatlar rivojlantiriladi. Bu esa nafaqat turistlar, balki mahalliy aholi uchun ham turmush sifatini oshiradi²⁰⁵. Bundan tashqari, turizm ta'lim va kadrlar tayyorlash sohalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turizm va mehmonxona biznesi sohasidagi o'quv dasturlari yoshlar uchun yangi kasbiy imkoniyatlar yaratadi²⁰⁶.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, turizm mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning iqtisodiy, ijtimoiy va strategik jihatlariga kompleks ta'sir ko'rsatadi. U ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va byudjet manbalarini diversifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, turizm madaniy merosni muhofaza qilish, ijtimoiy uyg'unlikni kuchaytirish va ta'lim tizimini rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi.

Strategik nuqtai nazardan esa, turizm raqamli texnologiyalar, barqaror rivojlanish tamoyillari va transchegaraviy hamkorlik asosida mintaqaning xalqaro maydonda raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Shu bois, turizmni davlat siyosatlari bilan uyg'unlashtirish va maqsadli rivojlantirish hozirgi zamonning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Quyida biz dunyodagi yirik turistik bozorlarni 2024 yildagi ko'rsatkichlarini o'rganib tahlil qildik:

Ispaniya dunyodagi yetakchi turistik mamlakatlardan biri bo'lib, turizm milliy iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan sanaladi. 2024 yilda mamlakatga **85 mln.dan ortiq xorijiy sayyoh** tashrif buyurgan, umumiy turizm daromadi esa taxminan **110 mlrd. dollarni** tashkil etgan²⁰⁷. Jahon turizm va sayohat kengashi (WTTC) ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yilda turizm sohasi Ispaniya yalpi ichki mahsulotining taxminan **13%ini** tashkil etgan hamda **2,8 mln. atrofida ish o'rni** yaratgan²⁰⁸. Ispaniya iqtisodiy jihatdan turizm xizmatlar eksportining yuqori ulushini ta'minlab, mamlakatning tashqi savdo balansini muvozanatlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Turizm sektorining yuqori raqobatbardoshligi - xizmatlar sifatining yuqoriligi, transport infratuzilmasi va raqamli marketing tizimlarining rivojlanganligi bilan izohlanadi. Turizm Ispaniya iqtisodiyotida valyuta tushumlarining asosiy manbai,

²⁰⁴ Smith M. & Robinson M. *Cultural Tourism in a Changing World*. – Channel View Publications, 2006.

²⁰⁵ Рахимов Б.Ш. *Ўзбекистонда туризм салоҳияти ва уни ривожлантириш истиқболлари*. Самарқанд: СамДУ, 2019.

²⁰⁶ Cooper C. va boshqalar. *Tourism: Principles and Practice*. – Harlow: Pearson, 2018.

²⁰⁷ Spain National Institute of Statistics (INE), **Tourism Statistics Report, 2024**

bandlikni ta'minlovchi omil va mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi muhim sektor sifatida strategik ahamiyat kasb etadi.

Italiya ham dunyodagi eng yirik turistik mamlakatlardan biri bo'lib, turizm milliy iqtisodiyotda strategik ahamiyat kasb etadi. 2024 yilda mamlakatga **60 mln.dan ortiq xorijiy sayyoh** tashrif buyurgan va turizmdan tushgan umumiy daromad taxminan **90 mlrd.dollarni** tashkil etgan²⁰⁹. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasi Italiya YaIMning taxminan **12%ini** tashkil etgan hamda **3 mln.ga yaqin ish o'rni** yaratgan²¹⁰. Sohaning iqtisodiy ahamiyati nafaqat valyuta tushumlari va bandlikni ta'minlash bilan, balki hududiy infratuzilmani rivojlantirish, madaniy merosni saqlash va xizmatlar eksportini oshirish bilan ham belgilanadi. Shu bilan birga, Italiya turizm sohasi raqobatbardoshlikni saqlash uchun raqamli marketing va barqaror turizm yo'nalishlarini kuchaytirishga yo'naltirilgan siyosat yuritmoqda.

Fransiya dunyodagi yetakchi turistik mamlakat hisoblanib, turizm milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biridir. 2024 yilda mamlakatga **90 mln.dan ortiq xorijiy sayyoh** tashrif buyurgan bo'lib, turizmdan tushgan umumiy daromad taxminan **100 mlrd.dollarni** tashkil etgan²¹¹. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasi 2024 yilda Fransiya YaIMning taxminan **8,5 %ini** tashkil etgan hamda **2,7 mln.ga yaqin ish o'rni** yaratgan²¹². Turizm sohasi mamlakatning tashqi savdo balansini muvozanatlashtirish, xizmatlar eksportini oshirish va hududiy infratuzilmani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, Fransiya barqaror turizm va raqamli xizmatlarni rivojlantirish orqali soha raqobatbardoshligini saqlab kelmoqda.

Turkiya iqtisodiyotida turizm strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. 2024 yilda mamlakatga 52,6 mln. xorijiy sayyoh tashrif buyurgan bo'lib, turizmdan tushgan umumiy daromad 61,1 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2023 yilga nisbatan 8,3 foizga o'sganini ko'rsatadi²¹³. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasi Turkiya YaIMning taxminan 12%ini tashkil etgan hamda 3,2 mln.ga yaqin ish o'rnini ta'minlagan²¹⁴. Turizm Turkiya iqtisodiyotida valyuta tushumlarini oshirish, bandlikni ta'minlash va mintaqaviy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, turizm

²⁰⁸ WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact Report: Spain, 2024*

²⁰⁹ Italian National Institute of Statistics (ISTAT), *Tourism Indicators Report, 2024*

²¹⁰ WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact Report: Italy, 2024*

²¹¹ Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, *Tourisme en France – Bilan 2024*.

²¹² WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact Report: France, 2024*

²¹³ TurkStat, *Tourism Statistics Report 2024*

²¹⁴ WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact Report: Türkiye, 2024*

infratuzilmasini diversifikatsiya qilish va xizmatlar sifatini oshirish kelgusidagi asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

AQSh dunyodagi yirik turistik bozorlardan biri bo'lib, turizm mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. 2024 yilda mamlakatga 79,7 mln. xorijiy sayyoh tashrif buyurgan. Turizmdan tushgan umumiy daromad esa 214 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi²¹⁵. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yilda turizm tarmog'i AQSh YaIMning taxminan 7,5%ini tashkil etgan hamda 17 mln.dan ortiq ish o'rnini ta'minlagan²¹⁶. AQShda turizm daromadlarining asosiy qismi ichki turizm hissasiga to'g'ri keladi, bu mamlakatdagi aholining yuqori sarf qobiliyati va infratuzilmaning rivojlanganligi bilan izohlanadi. Turizm AQSh iqtisodiyotining barqaror o'sishi, xizmatlar eksporti va ish o'rinlari yaratilishida strategik ahamiyatga ega bo'lib, uning ilmiy va texnologik rivojlanish bilan uyg'unlashgan holda diversifikatsiya qilinayotgani sohaning kelgusidagi barqarorligini ta'minlaydi.

Xitoy jahon turizm bozorining yetakchi ishtirokchilaridan biri bo'lib, 2024 yilda turizm sektori mamlakat yalpi ichki mahsulotining taxminan 11%ini tashkil etdi²¹⁷. Turizm sohasi orqali mamlakatda 80 mln.dan ortiq ish o'rni yaratilgan bo'lib, bu mehnat bozorida muhim ijtimoiy funksiyani bajaradi. 2024 yilda ichki va xalqaro turistik faoliyat jadal tiklanib, mamlakat bo'ylab 4,9 mlrd. ichki sayyohlik safarlari amalga oshirildi. Turizmdan umumiy daromad taxminan 730 mlrd.dollarni tashkil etdi, bu 2023 yilga nisbatan 18–20% o'sishni anglatadi²¹⁸. Iqtisodiy o'sishga xizmat ko'rsatish tarmog'ining ulushi ortishi, infratuzilmaning zamonaviylashuvi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi (onlayn bronlash, "aqlli" sayyohlik xizmatlari) turizm samaradorligini kuchaytirdi. Shu bilan birga, xalqaro safarlar hanuz to'liq tiklanmagan bo'lib, asosiy oqim ichki bozor hissasiga to'g'ri kelmoqda. Turizm Xitoy iqtisodiyotida xizmatlar sektorining diversifikatsiyasi, bandlikni ta'minlash va mintaqaviy rivojlanishni mustahkamlashda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Hindiston turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi va milliy daromad manbalari orasida yuqori ulushga ega. 2024 yilda mamlakatga **9 mln.dan ortiq xorijiy sayyoh** tashrif buyurgan, umumiy turizm daromadi esa taxminan **28 mlrd.dollarni** tashkil etgan²¹⁹. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yilda turizm Hindiston YaIMning taxminan **6,8%ini** tashkil etgan va **37 mln. atrofida ish o'rni**

²¹⁵ U.S. Department of Commerce, **National Travel and Tourism Office Report, 2024**

²¹⁶ WTTC, **Travel & Tourism Economic Impact Report: United States, 2024**

²¹⁷ WTTC, **Travel & Tourism Economic Impact Report: China, 2024**

²¹⁸ China National Bureau of Statistics, **Tourism Data Bulletin, 2024**

²¹⁹ Ministry of Tourism, Government of India, **Tourism Statistics at a Glance, 2024**

yaratgan²²⁰. Bu ko‘rsatkich mamlakatning xizmatlar sektoridagi eng yirik bandlik manbalarida biri hisoblanadi. Turizmning iqtisodiy samarasi nafaqat valyuta tushumlarini oshirish, balki transport, mehmonxona va madaniy xizmatlar tarmoqlarining rivojlanishi orqali ichki bozorni ham faollashtiradi. Hindiston hukumati “Incredible India” va “Dekho Apna Desh” dasturlari orqali soha raqobatbardoshligini kuchaytirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirmoqda.

O‘zbekiston turizm sektori milliy iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, xizmatlar eksporti va yangi ish o‘rinlari yaratishda muhim rol o‘ynaydi. 2024 yilda mamlakatimizga 6,6 mln.dan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurgan, turizmdan tushgan umumiy daromad taxminan 1,9 mlrd.dollarni tashkil etgan²²¹. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va WTTC ma’lumotlariga ko‘ra, 2024 yilda turizm sohasi YaIMning taxminan 3,2%ini tashkil etgan hamda 200 mingga yaqin ish o‘rni yaratgan²²². Asosiy turistik yo‘nalishlar Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlaridir. Sohaning iqtisodiy ahamiyati valyuta tushumlarini oshirish, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish va hududiy infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali namoyon bo‘ladi. Hukumat “Uzbekistan – Safe Travel Guaranteed” va “Open Sky” dasturlari doirasida turizm sohasini raqamlashtirish va barqaror rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Xulosa qilib ayitganda, jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, turizm milliy iqtisodiyotning o‘rishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda (Ispaniya, Italiya, Fransiya) turizm YaIMning 8–13%ini tashkil etsa, rivojlanayotgan davlatlarda (O‘zbekiston, Hindiston) bu ko‘rsatkich nisbatan past, ammo o‘rish salohiyati yuqori. Turizm sohasidan olinadigan daromadlar hududiy byudjetlarning muhim qismini tashkil etadi. Masalan, Ispaniya va Fransiya kabi mamlakatlarda turizmdan olingan soliq tushumlari mahalliy byudjetning 20–30%ini ta’minlaydi²²³.

Turizm sohasini rivojlantirishda O‘zbekiston uchun muhim yo‘nalishlar - infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli turizm platformalarini joriy etish, marketing va brending siyosatini kuchaytirish hamda barqaror turizm standartlarini tatbiq etish hisoblanadi. Bu choralar milliy turizmning YaIMdagi ulushini 2030 yilgacha 5–6% gacha oshirish imkonini beradi.

²²⁰ WTTC, **Travel & Tourism Economic Impact Report: India, 2024**

²²¹ Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги, **Туризм кўрсаткичлари, 2024**

²²² WTTC, **Travel & Tourism Economic Impact Report: Uzbekistan, 2024**

²²³ Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.

HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TURIZM VA XIZMAT KO'RSATISHNING O'RNI

Berdiyorov Baxtiyor Sodikovich

Alfraganus university,

Xalqaro turizm menejmenti kafedrası dotsenti

Hozirgi vaqtda jahonda iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida xizmat ko'rsatish va turizm sohasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlar va hududlarda ushbu sohalarni rivojlantirish orqali aholi bandligini ta'minlash, shu orqali aholi daromadini oshirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish va infratuzilmani yaxshilash mumkin. Mamlakatimizda ham so'nggi yillarda xizmat ko'rsatish va turizm sohaslariga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu sohaslar nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki ijtimoiy barqarorlik, madaniy merosni asrash, jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuvda muhim o'rin tutadi[1,2].

Turizmda xizmat ko'rsatish sohasining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati shundan iboratki - bular transport, savdo, moliya, ta'lim, tibbiyot, axborot texnologiyalari, shaxsiy xizmatlar kabi turli yo'nalishlarni o'z ichiga oladi[3]. Ushbu sohaning rivojlanishi quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

- *Ijtimoiy infratuzilmani yaxshilaydi.* Xizmatlar tarmog'i kengaygani sari yo'llar, aloqa, toza ichimlik suvi, elektr energiyasiga bo'lgan talab ortib, davlat va xususiy sektorning investitsiyalari ko'payishiga olib keladi.

- *Aholi bandligini oshiradi.* Yangi xizmat ko'rsatish nuqtalari yaratilishi ish o'rinlari sonini ko'paytirishga xizmat qiladi.

- *Ichki valyuta aylanmasini oshiradi.* Xizmatlar orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlariga talab ortib, iqtisodiy faollik yuksaladi.

Hududlarning rivojlanish drayveri sifatida Turizm sohasi hududlardagi tabiiy, tarixiy va madaniy boyliklardan samarali foydalanish va daromad olish orqali mamlakat iqtisodiyotining o'sishga hissa qo'shadi. Jumladan:

- *Madaniy va tarixiy merosni asrash.* Turizmni rivojlantirish maqsadida tarixiy yodgorliklarni ta'mirlash va ularni saqlashga e'tibor kuchayadi.

- *Xalqaro hamkorlik imkoniyatlari.* Turizm orqali chet el sarmoyalari va grantlar jalb etiladi, bu esa infratuzilma va xizmat sifatini oshiradi.

- *Turizm yangi ish o'rinlarini yaratadi.* Qo'l mehnatiga asoslangan kasblar – gid, hunarmand, oshpaz, transport xizmatlari va boshqalar orqali aholi daromadi oshadi.

- *Mahalliy mahsulotlarga talab ortishi.* Turistlar tomonidan hunarmandchilik buyumlari, milliy taomlar va boshqa mahsulotlarga bo'lgan talab, mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

Hududlar rivojlanishda xizmat va turizmning o'zaro bog'liqligi Xizmat ko'rsatish va turizm bir-biriga chambarchas bog'liq[4,5]. Turizmning rivojlanishi uchun sifatli transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, internet va boshqa xizmatlar zarur. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasi turizm orqali yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi. Masalan, turistik hududlarda elektron tijorat, mobil xizmatlar, bank xizmatlarining kengayishi iqtisodiy faollikni oshiradi (1-jadval).

1-jadval

2017-2024-yillarda xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushi²²⁴

Yil	Xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushi (%)	Xizmatlar sohasida bandlik ulushi (%)	Ko'rsatilgan xizmatlar hajmi, soliqlar va boshqa + turistik xizmatlar o'sishi (2017 bazasiga nisbatan)	Turistlar soni (million)	Turizm xizmatlari ulushi (%)
2017	-	49,8	-	(aniq raqam mavjud emas)	-
2020	41,6	-	-	-	-
2024	47,4	55,4	2,5 barobar o'sish umumiy xizmatlarda; turizmda 2,1 barobar o'sish	8	22,4

²²⁴ Statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

Mintaqalarda xizmat ko'rsatish hajmi²²⁵

Mintaqa	Xizmat ko'rsatish hajmi, mlrd so'm	Ulushi, %	O'sish sur'ati, % (yanvar-fevralga nisbatan)
Respublika bo'yicha umumiy	136 046,1	100,0	112,2
Toshkent shahri	51 634,5	38,0	114,8
Samarqand viloyati	9 611,2	7,1	113,6
Toshkent viloyati	9 080,2	6,7	110,7
Farg'ona viloyati	8 911,1	6,5	111,2
Qashqadaryo viloyati	6 819,7	5,0	111,4
Namangan viloyati	6 780,4	5,0	109,0
Andijon viloyati	6 684,1	4,9	112,3
Buxoro viloyati	5 358,4	3,9	108,5
Xorazm viloyati	4 468,3	3,3	109,3
Surxondaryo viloyati	4 540,6	3,3	111,4
Navoiy viloyati	3 258,7	2,4	111,7
Jizzax viloyati	3 110,9	2,3	109,2
Sirdaryo viloyati	1 813,6	1,3	111,0
Qoraqalpog'iston Respublikasi	4 446,5	3,3	107,4

Mamlakatimizda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xizmat ko'rsatish va turizm sohalarining o'rni beqiyosdir. Bu sohalarini kompleks rivojlantirish orqali faqatgina iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki aholining turmush darajasi, madaniy hayoti va ijtimoiy muhiti ham yaxshilanadi. Hukumat, xususiy sektor va mahalliy aholining hamkorligida xizmat ko'rsatish va turizmni strategik yo'nalish sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir (2-jadval). Xizmat ko'rsatish va turizm sohalarining mintaqalar bo'yicha rivojlanishi mamlakatning global turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirishning kalitidir [6,7]. Tarixiy merosni saqlab, ekoturizm va innovatsion xizmatlarni rivojlantirish orqali mintaqalarda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin. Kelajakda raqamlashtirish va xalqaro hamkorlik (CAREC 2030, Jahon banki loyihalari) asosiy ro'l o'ynaydi. Bu sohalarining

²²⁵ Statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xalilov, S. (2021). Milliy turizm tarmog'i raqobat ustunliklarini rivojlantirishda marketing innovatsiyalarining qo'llanilishi.
2. Sayfutdinov, Sh. S. (2023). THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGY ON THE LONG-TERM SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR. JURNAL INNOVATSII V EKONOMIKE, 6(6).
3. Abdurahmonov, S. (2023). ROLE OF SHOPPING TOURISM FOR DEVELOPING SUSTAINABLE TOURISM IN UZBEKISTAN.
4. Sayfutdinov, S. (2019). TURIZM RIVOJLANISHINI BOSHQARISHDA XORIJ TAJRIBASI.
5. Norboev Odil Abraevich. (2024). CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF THE CLASS OF MIDDLE OWNERSHIP IN THE COUNTRY. Economics and Innovative Technologies, 12(5), 10–21.
6. Qutlimurotov, F. (2009). TUROPERATORLAR FAOLIYATIDA MARKETING TEXNOLOGIYALARI.
7. Musayeva, S. (2023). INNOVATIVE TRENDS IN THE APPLICATION OF SMART TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND HOTEL BUSINESS.

MINTAQADA XIZMATLAR SEKTORINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI SAMARALI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Achilova Firuza Kurbanovna, Qarshi davlat texnika universiteti, "Axborot tizimlari va texnologiyalari" kafedrasi dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintaqaviy iqtisodiyotda xizmatlar sektorining raqamli texnologiyalar asosida rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Xizmatlar sohasining iqtisodiy o'sishdagi o'rni, raqamlashtirishning samarali mexanizmlari hamda ularning hududiy rivojlanishga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, raqamli infratuzilma, elektron xizmatlar, sun'iy intellekt va ma'lumotlar bazasiga asoslangan boshqaruv tizimlari orqali xizmatlar sektorini modernizatsiya qilish yo'llari taklif

etilgan. Maqolada Qashqadaryo viloyati misolida tahliliy fikrlar keltirilgan hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, xizmatlar sektori, raqamlashtirish, mintaqaviy rivojlanish, innovatsiya, elektron xizmatlar, sunʼiy intellekt.

Kirish

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida eʼtirof etilmoqda. Xizmatlar sektori esa har bir mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini taʼminlashda muhim oʻrin tutadi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi doirasida xizmatlar sektorini raqamlashtirish, elektron xizmatlar tizimini kengaytirish va innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish dolzarb vazifalardan biridir.

Raqamli texnologiyalar xizmatlar sohasida samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, shaffoflikni taʼminlaydi va aholiga koʻrsatilayotgan xizmatlarning sifatini yaxshilaydi. Shu bois, mintaqaviy iqtisodiyotda xizmatlar sektorini raqamli texnologiyalar orqali rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Hozirgi globallashuv davrida raqamli texnologiyalar iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveri sifatida namoyon boʻlmoqda. Ular nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini, balki xizmatlar sektorini ham tubdan oʻzgartirib yubordi. Xizmatlar sohasi aholining kundalik hayoti va korxonalarning faoliyatida bevosita ishtirok etgani sababli, uning raqamlashtirilishi samaradorlik, tezkorlik va shaffoflikni taʼminlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar — bu axborotni yigʻish, saqlash, qayta ishlash va uzatish jarayonlarini **kompyuter texnikasi, dasturiy taʼminot, internet, sunʼiy intellekt va maʼlumotlar bazalari** yordamida amalga oshiruvchi texnologiyalardir. Ular inson mehnatini yengillashtiradi, xizmatlarni avtomatlashtiradi va yangi turdagi xizmat turlarining paydo boʻlishiga zamin yaratadi.

Xizmatlar sektori — bu moddiy mahsulot ishlab chiqarmaydigan, ammo aholiga va korxonalarga turli xizmatlarni koʻrsatish orqali ularning ehtiyojlarini qondiruvchi iqtisodiyot tarmogʻidir. Boshqacha aytganda, xizmatlar sektori — bu ishlab chiqarishdan koʻra faoliyat natijasi xizmat koʻrsatish boʻlgan sohalar majmuasidir.

Xizmatlar sektorining asosiy belgilariga quyidagilar kiradi: moddiy mahsulot yaratilmaydi, balki foydali ish, qulaylik yoki yordam taqdim etiladi, xizmat

ko'rsatish odamlar va tashkilotlar o'rtasidagi bevosita aloqaga asoslanadi, natija darhol iste'mol qilinadi, xizmatlar ko'p hollarda bilim, tajriba va texnologiyaga asoslanadi.

Xizmatlar sektoriga kiradigan asosiy tarmoqlar: transport va logistika xizmati, aloqa va axborot texnologiyalari (IT-xizmatlar), bank-moliya va sug'urta tizimi, ta'lim va sog'liqni saqlash, turizm va mehmonxona xizmatlari, savdo va umumiy ovqatlanish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy xizmatlar, uy-joy-kommunal xizmatlar.

Xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi ahamiyati: aholi bandligining katta qismini ta'minlaydi, yangi ish o'rinlarini yaratadi, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga yordam beradi, ya'ni bir tarmoqdan qaramlikni kamaytiradi, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etishda asosiy rol o'ynaydi, hududiy va milliy yalpi ichki mahsulot hajmini oshiradi.

Xizmatlar sektorining mintaqaviy iqtisodiyotdagi o'rni. Xizmatlar sektori iqtisodiyotning "harakatlantiruvchi kuchi" hisoblanadi. U transport, aloqa, ta'lim, sog'liqni saqlash, turizm, moliya, IT-xizmatlari kabi tarmoqlarni qamrab oladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda xizmatlar sektorining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 40 foizdan oshgan. Bu tarmoq yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi bandligini ta'minlash va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli texnologiyalar va xizmatlar sektorining transformatsiyasi. Raqamli texnologiyalar xizmatlar sektorini tubdan o'zgartirmoqda. Bulutli texnologiyalar, mobil ilovalar, elektron to'lov tizimlari, sun'iy intellekt, IoT (Internet of Things) kabi yechimlar xizmat ko'rsatish jarayonini avtomatlashtirishga imkon bermoqda. Masalan, elektron hukumat (e-gov), onlayn bank xizmatlari, elektron savdo platformalari va raqamli ta'lim tizimlari mintaqaviy xizmatlar infratuzilmasining muhim bo'g'iniga aylandi.

Mintaqada xizmatlarni raqamlashtirish mexanizmlari. Mintaqaviy xizmatlarni raqamlashtirish quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

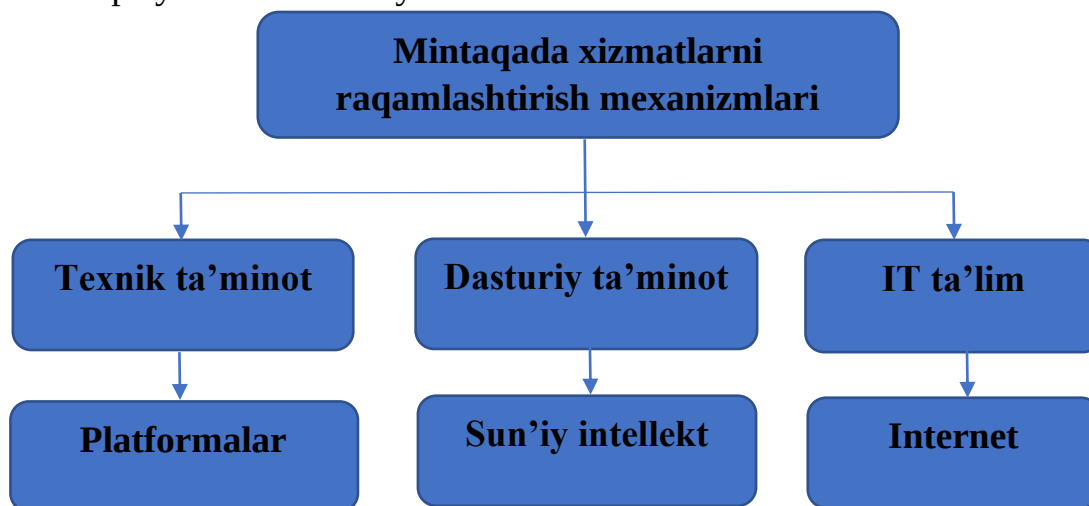
- **Raqamli infratuzilmani kengaytirish:** optik tolali internet tarmoqlari, data-markazlar va 5G texnologiyasini joriy etish;

- **Integratsiyalashgan axborot tizimlarini yaratish:** davlat va xususiy xizmatlar uchun yagona platforma yaratish;

- **Sun'iy intellekt asosida boshqaruv:** foydalanuvchilar ehtiyojlarini tahlil qilib, xizmatlar sifatini prognozlash;

- **Raqamli kadrlar tayyorlash:** IT-parklar, startaplar va o'quv markazlar orqali malakali mutaxassislar yetishtirish;

• **Xizmatlarning shaffofligini oshirish:** blokcheyn texnologiyalarini joriy etish orqali korrupsiya xavfini kamaytirish.

1-rasm. Mintaqada xizmatlarni raqamlashtirish mexanizmlari.

Qashqadaryo viloyati misolida tahlil. Qashqadaryo viloyatida raqamli iqtisodiyot sohasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. So'nggi yillarda "Raqamli Qashqadaryo" loyihasi doirasida davlat xizmatlari elektron shaklga o'tkazildi, elektron to'lov tizimlari kengaytirildi. Ammo hududda internet qamrovi va raqamli savodxonlik darajasi hali ham to'liq yetarli emas. Shu bois, raqamli xizmatlar infratuzilmasini yanada kengaytirish, xususiyy IT-sektorni rag'batlantirish va raqamli innovatsiyalarni hududiy dasturlar orqali joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Xizmatlar sektorini raqamli texnologiyalar orqali rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Raqamlashtirish natijasida xizmatlar sifati oshadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi, aholining raqamli savodxonligi ortadi va iqtisodiy samaradorlik kuchayadi. Shu bois, har bir mintaqada raqamli infratuzilmani kengaytirish, axborot tizimlarini integratsiya qilish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va kadrlar salohiyatini oshirish xizmatlar sektorining raqamli transformatsiyasida asosiy yo'nalish bo'lib qoladi.

Raqamli texnologiyalar xizmatlar sohasining transformatsiyasida asosiy omil bo'lib, ularni yanada **tezkor, qulay, arzon va shaffof** qiladi. Ular xizmat ko'rsatish tizimida inson mehnatini yengillashtiradi, iste'molchi ehtiyojlarini aniqlash va qondirishga yordam beradi, eng muhimi — iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shu sababli, xizmatlar sektorini raqamlashtirish mintaqaviy va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishida strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda.

OPTIMAL METHODS AND CONCEPTS FOR DEVELOPING TOURISM IN THE KASHKADARYA REGION

Daminova Barno Esanovna

Associate Professor, Karshi State University,

ORCID ID: 0009-0001-4211-6082

Email: barnod@mail.ru

Abstract. This article explores the optimal methods and concepts for developing tourism in the Kashkadarya region, a culturally rich and geographically diverse area in Uzbekistan. The study examines the current state of tourism, identifies challenges, and proposes strategic approaches to enhance tourism infrastructure, marketing, and sustainable practices. By leveraging natural resources, historical sites, and local culture, the region can establish itself as a significant tourist destination. The research incorporates data analysis and comparative tables to illustrate key points and provide actionable recommendations.

Keywords: Kashkadarya region, tourism development, sustainable tourism, cultural heritage, tourism infrastructure, Uzbekistan

Tourism is a crucial sector for economic development and cultural exchange worldwide. The Kashkadarya region, located in southern Uzbekistan, is endowed with unique natural landscapes, historical monuments, and vibrant cultural traditions. Despite its potential, the region has not yet fully capitalized on tourism opportunities due to limited infrastructure, lack of marketing, and insufficient investment. This article aims to identify optimal methods and concepts to foster tourism development in Kashkadarya by assessing current conditions, challenges, and opportunities.

Current State of Tourism in Kashkadarya. The Kashkadarya region boasts a variety of tourist attractions such as the ancient city of Shakhrisabz (a UNESCO World Heritage Site), mountain ranges, and traditional crafts. However, the region experiences low tourist inflow compared to other parts of Uzbekistan, mainly due to inadequate transportation, accommodation, and promotion.

Table 1.

Comparison of Tourism Metrics

Indicator	Kashkadarya Region	Uzbekistan Average
Annual tourist arrivals	150,000	2,500,000
Number of hotels	25	300
Average length of stay	2 days	4 days
Tourism revenue (USD)	5 million	300 million

Challenges in Tourism Development:

1. Infrastructure Deficiency: Poor road conditions and limited public transport options reduce accessibility.
2. Accommodation Shortage: Insufficient quality hotels and guesthouses hinder longer stays.
3. Lack of Marketing: Minimal international promotion limits tourist awareness.
4. Sustainability Issues: Overuse of natural and cultural resources without preservation strategies.

Proposed Optimal Methods.

1. Infrastructure Improvement

Investment in road networks, airports, and public transport is essential. For example, upgrading the roads connecting Shakhrisabz to major cities can significantly enhance accessibility.

Table 2.

Proposed Infrastructure Projects

Project	Estimated Cost (USD)	Expected Impact
Road upgrade (Shakhrisabz)	10 million	30% increase in tourist arrivals
Airport modernization	15 million	20% increase in accessibility
Public transport system	5 million	Improved regional connectivity

2. Promotion and Marketing. Developing a comprehensive marketing strategy, including digital campaigns and partnerships with travel agencies, can increase the visibility of Kashkadarya's unique attractions.

3. Sustainable Tourism Practices. Implementing environmental protection policies and community-based tourism initiatives will help preserve cultural heritage while promoting responsible tourism.

4. Diversification of Tourism Products. Encouraging eco-tourism, cultural tours, and adventure tourism (e.g., hiking in the Nuratau mountains) can attract a wider range of tourists.

Conceptual Framework for Tourism Development. The integration of government policy, private sector investment, and local community engagement forms the basis for sustainable tourism growth. A proposed framework involves:

- Policy Support. Tax incentives and regulatory facilitation for tourism projects.

- Capacity Building. Training programs for local guides and hospitality staff.
- Community Involvement. Empowering local populations to participate in tourism activities.
- Monitoring and Evaluation. Regular assessment of tourism impact on environment and culture.

The Kashkadarya region holds significant potential for tourism development through its rich heritage and natural beauty. Optimal development methods involve improving infrastructure, enhancing marketing efforts, adopting sustainable practices, and diversifying tourism products. Implementing these strategies will not only increase tourist inflows but also contribute to the socio-economic growth of the region while preserving its cultural and natural assets.

References:

1. Ministry of Tourism of the Republic of Uzbekistan. (2023). *Annual Tourism Report*.
2. Smith, J. (2021). Sustainable Tourism Development in Central Asia. *Journal of Tourism Studies*, 45(3), 123-140.
3. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2022). *Tourism for Development – Global Trends*.
4. Karimov, R., & Tursunov, M. (2020). Cultural Heritage and Tourism in Uzbekistan. *Central Asian Journal of Social Sciences*, 10(1), 45-59.
5. World Bank. (2023). *Infrastructure and Economic Growth in Uzbekistan*.

MINTAQADA MEHMONXONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANISHINING EVOLUTSIYASI

Turayev O.K., Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, o‘qituvchi

Annotatsiya. Mintaqada mehmonxonalar faoliyatining rivojlanishi turizm, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar ta’sirida kechdi. Karvonsaroylardan zamonaviy mehmonxona tarmoqlari va butik-otelgacha bo‘lgan evolyutsiya geografik joylashuv, madaniy meros, infratuzilma va davlat siyosatiga bog‘liq. Raqamlashtirish va barqarorlik kabi zamonaviy tendensiyalar soha rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Аннотация. Развитие гостиничной деятельности в регионе происходило под влиянием туризма, экономических и технологических изменений. Эволюция от караван-сараев до современных гостиничных сетей и бутик-отелей зависит от географического положения, культурного наследия,

инфраструктуры и государственной политики. Такие современные тенденции, как цифровизация и устойчивость, играют важную роль в развитии отрасли.

Abstract. The development of hotel activity in the region was influenced by tourism, economic and technological changes. The evolution from caravanserais to modern hotel chains and boutique hotels depends on geographical location, cultural heritage, infrastructure, and government policy. Modern trends such as digitalization and sustainability play an important role in the development of the industry.

Kalit soʻzlar. mehmonxona faoliyati, turizm, evolyutsiya, mintaq, karvonsaroy, zamonaviy otellar, infratuzilma, raqamlashtirish, barqarorlik, madaniy meros, davlat siyosati, global tendensiyalar, butik-otel, iqtisodiy oʻzgarishlar, strategik rivojlanish.

Ключевые слова. гостиничная деятельность, туризм, эволюция, регион, караван-сарай, современные отели, инфраструктура, цифровизация, устойчивость, культурное наследие, государственная политика, глобальные тенденции, бутик-отель, экономические изменения, стратегическое развитие.

Key words. hotel activity, tourism, evolution, region, caravansera, modern hotels, infrastructure, digitalization, stability, cultural heritage, state policy, global trends, boutique hotel, economic changes, strategic development.

Soʻnggi yillarda turizmning iqtisodiyotdagi oʻrni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, mehmonxona xoʻjaligi turizm industriyasining ajralmas qismi boʻlib, hududning investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 17-sentyabrdagi “Mehmonxona xoʻjaligi faoliyatini davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash sohasidagi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash toʻgʻrisida” gi qarorida ham mehmonxona faoliyatini turizm sohasidagi oʻrni haqida taʼkidlab oʻtgan Mehmonxonalar faoliyati mintaqaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Turizm sohasining oʻsishi, global tendensiyalar va mahalliy omillar mehmonxona biznesining shakllanishi va rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatdi. Ushbu maqola mintaqada mehmonxonalar faoliyatining tarixiy evolyutsiyasini, uning asosiy bosqichlarini va kelajak istiqbollarini oʻrganadi.

1. Dastlabki bosqich: Karvonsaroylar davri Mintaqada mehmonxonalar faoliyatining ildizlari qadimgi karvonsaroylar va yoʻl boʻyidagi yotoqxonalarga borib taqaladi. Bu davrda savdo yoʻllari va ziyoratgohlar atrofida joylashgan oddiy dam olish maskanlari sayyohlar va savdogarlar uchun boshpana boʻlib xizmat qilgan. Masalan, Buyuk Ipak yoʻli boʻylab joylashgan karvonsaroylar nafaqat dam olish, balki madaniy almashinuv markazlari sifatida ham muhim ahamiyatga ega edi.

Ushbu tuzilmalar oddiy xizmatlar bilan cheklangan bo'lsa-da, ular zamonaviy mehmonxona tushunchasining asosini tashkil qildi.

2. Mustamlaka va sanoat davri: Mehmonxona tushunchasining shakllanishi 19-asr va 20-asr boshlarida mintaqada mustamlaka davri va sanoatlashuv jarayonlari mehmonxona biznesining yangi shakllarini vujudga keltirdi. Shaharlarda ilk mehmonxonalar paydo bo'lib, ular asosan chet el sayyohlari va mahalliy elita uchun mo'ljallangan edi. Bu davrda mehmonxonalar arxitekturasini va xizmat ko'rsatish sifati sezilarli darajada yaxshilandi. Masalan, temir yo'l tarmoqlarining kengayishi va transport infratuzilmasining rivojlanishi mehmonxona joylashuviga yangi imkoniyatlar ochdi.

3. 20-asrning ikkinchi yarmi: Turizmning ommalashishi Ikkinchi jahon urushidan keyin global turizmning jadal o'sishi mintaqada mehmonxona sohasining rivojlanishiga turtki berdi. Davlatlar turizmni iqtisodiy o'sish manbai sifatida ko'ra boshladi va bu sohada sarmoyalar ko'paydi. Mintaqada xalqaro mehmonxona tarmoqlari (masalan, Hilton, Marriott) kirib keldi, bu esa xizmat sifati va infratuzilma standartlarini oshirdi. Shu bilan birga, mahalliy mehmonxonalar ham milliy madaniyat va an'analarni aks ettiruvchi o'ziga xos uslublarni shakllantirdi.

4. Zamonaviy davr: Raqamlashtirish va barqarorlik XXI-asrda mehmonxona sohasi raqamlashtirish va texnologik innovatsiyalar ta'sirida sezilarli o'zgarishlarga yuz tutdi. Onlayn bron tizimlari, sun'iy intellektga asoslangan xizmatlar va mobil ilovalar mehmonxona tajribasini soddalashtirdi va shaxsiylashtirdi. Mintaqada Airbnb kabi platformalar orqali qisqa muddatli ijara xizmatlari ham ommalashdi, bu esa an'anaviy mehmonxona biznesiga raqobat keltirdi. Bundan tashqari, barqarorlik va ekologik toza yondashuvlar sohada muhim o'rin egalladi. Mehmonxonalar energiya tejimkor texnologiyalarni joriy qilish, mahalliy resurslardan foydalanish va ekologik ta'sirni kamaytirishga intilmoqda. Masalan, mintaqada joylashgan ko'plab mehmonxonalar "yashil sertifikatlar" olish orqali ekologik mas'uliyatni namoyish etmoqda.

5. Kelajak istiqbollari: Mintaqada mehmonxona sohasining kelajagi turizm oqimining ko'payishi, infratuzilma rivojlanishi va global tendensiyalarga moslashishga bog'liq. Texnologik innovatsiyalar, masalan, virtual haqiqat orqali sayyohlik tajribasini boyitish yoki avtomatlashtirilgan xizmatlar, sohani yanada transformatsiya qiladi. Shu bilan birga, madaniy merosni saqlash va mahalliy xususiyatlarni targ'ib qilish orqali mehmonxonalar o'ziga xos jozibadorlikni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak mintaqada mehmonxonalar faoliyatining evolyutsiyasi oddiy karvonsaroylardan zamonaviy, raqamlashtirilgan va barqaror mehmonxona tarmoqlarigacha bo'lgan uzoq yo'lni bosib o'tdi. Geografik joylashuv, iqtisodiy o'sish, davlat siyosati va global tendensiyalar bu jarayonda muhim rol o'ynadi. Kelajakda soha yanada innovatsion va barqaror yondashuvlar orqali rivojlanishda davom etadi, bu esa mintaqani global turizm bozorida yanada raqobatbardosh qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".
3. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609-623.
4. Gössling, S. (2020). Sustainable tourism development: Towards resilience in tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(2), 1-15.
5. Page, S. J., & Connell, J. (2020). *Tourism: A Modern Synthesis* (5th ed.). Cengage Learning.
6. Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage Tourism*. Pearson Education.
7. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Global Tourism Trends and Insights*.

XORAZM VILOYATIDA TRANSPORT XIZMATLARI KO'RSATISHNI RIVONLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Sharipova Bibijon Baxtiyorovna – UrDU mustaqil izlanuvchisi

E-mail. bibijon@umail.uz

Annotasiya. Ushbu maqolada xizmat tushunchasiga bo'lgan turli xil yondoshuvlar tahlili, O'zbekistonda va hududlar kesimida ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi miqdori va uning o'sishi tahlili qilingan. Xorazm viloyati va tumanlar kesimida ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi miqdori va uning o'sishi, tashilgan yo'lovchi aylanmasining umumiy hajmida hududlarning ulushi tahlil qilinib, ilmiy xulosalar chiqarilgan.

Tayanch iboralar: xizmat, xizmatlar sohasi, ko'rsatilgan xizmatlar hajmining dinamikasi, xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalarni yanada rivojlantirish.

Xorazm viloyati iqtisodiyotidagi xizmatlar qiymatini baholash qiyin, chunki u jadal rivojlanayotgan iqtisodiyotning eng istiqbolli tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U transport, omborxona, pochta va kurerlik faoliyati, vaqtinchalik turar joy va umumiy ovqatlanish, axborot faoliyati va telekommunikasiyalar, ko'chmas mulk bilan bog'liq operasiyalar, kasbiy, ilmiy va texnik faoliyat, ma'muriy va yordamchi xizmatlar sohasidagi faoliyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy yordam, san'at, sport, ko'ngilochar va dam olish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy mahalliy va xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda "xizmatlar"ni aniqlashning uchta asosiy yondashuvi mavjud. Birinchi yondashuvni soha deb atash mumkin, unga muvofiq xizmat ko'rsatish sohasi tegishli mutaxassislik sohalarini o'z ichiga oladi.

Keyingi o'n yilliklar jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasining rolining oshishi bilan tavsiflanadi. Xorazm viloyatida ishlab chiqarish va tijorat tizimi sifatida xizmat ko'rsatish sohasi ham faol rivojlanmoqda, bu yerda iqtisodiyotda band bo'lganlarning 42,8 % dan ortig'i ishlaydi. Bugungi kunga kelib, Xorazm viloyati iqtisodiyotidagi tub o'zgarishlar va muammolar xizmat ko'rsatish sohasining muhim rolini yetarlicha baholamaslik muammosini yanada kuchaytirdi. Bu yangi iqtisodiy barqaror jamiyatni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida xizmat ko'rsatish sohasining rolini aniqlash zaruratini tug'dirdi.

Adabiyotlar tahlili

Rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy faoliyat tarkibida o'z ulushi bo'yicha sezilarli darajada ustunlik qiladi. "Xizmat" tushunchasiga alohida e'tibor qaratadigan bo'lsak, u o'nlab talqinlarga ega. Ushbu konsepsiyani ta'riflash bo'yicha mavjud yondashuvlarning eng katta sharhi R. Maleri ishlarda keltirilgan bo'lib, unga ko'ra, xizmatlarni sotish maqsadida ishlab chiqarilgan nomoddiy aktivlar sifatida izohlaydi. Nomoddiy aktivlar (yoki nomoddiy qiymat) - bu jismoniy obyekt bo'lmagan, lekin qiymatga ega bo'lgan qiymat - pul qiymati [1].

Bizningcha, xizmatni boshqa mahsulot kabi ma'lum mehnat evaziga olingan maxsus iste'mol qiymati deb tushunish lozim bo'lib, xizmatning iste'mol qiymatining o'ziga xos xususiyati shundaki, mehnat xizmatlarni narsa sifatida emas, balki faoliyat sifatida ko'rinishidir. Yuridik adabiyotlarda xizmat deganda shaxsning (odamlar guruhining) foydali mehnat faoliyati tushuniladi, uning natijalari jamiyatning har qanday ehtiyojlarini qondiradigan foydali samarada namoyon bo'ladi [2].

Tahlil va natijalar muhokamasi (asosiy qism).

Transport xizmatlarining hajmi – amaldagi narxlarda transport turlari bo'yicha transport jarayoniga (yuklarni tushirish va yuklash ishlari, transport-ekspeditorlik xizmatlari, transport xizmati va boshqalar) bevosita bog'liq bo'lgan tashish va boshqa faoliyatdan olingan daromad summasi sifatida aniqlanadi.

Avtomobil transporti xizmatlariga temir yo'lda tashishdan tashqari, quruqlikdagi yo'lovchi transportining boshqa xizmatlari, avtomobil transportida yuk tashish bo'yicha xizmatlar va ko'chish bo'yicha xizmatlar kiradi.

2024- yilning yanvar-dekabr oylarida avtomobil transportida ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 4 164,3 mlrd. so'mga yetgan.

2023- yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan ushbu xizmatlarning o'sish sur'ati 111,0 % ga yetdi. Ko'rsatilgan bozor xizmatlarining umumiy hajmidagi ulushi 14,7 % ni tashkil etgan.

1-jadval

Xorazm viloyatida avtomobil transportida ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi, ulushi va o'sish sur'ati (2024- yil yanvar-dekabr) [4,5]

<i>Shahar va tumanlar</i>	<i>Xizmatlar hajmi, mlrd so'mda</i>	<i>Ulushi, % da</i>	<i>O'sish sur'ati, % da</i>
Xorazm viloyati	4164,3	100,0	111,0
Urganch sh	826,8	19,9	111,6
Xiva sh	104,6	2,5	115,9
Bog'ot	291,1	7,0	107,6
Gurlan	274,6	6,6	111,7
Qo'shko'pir	264,7	6,4	115,6
Urganch	335,7	8,1	118,3
Hazorasp	302,5	7,3	106,5
Tuproqqal'a	111,6	2,7	109,6
Xonqa	383,5	9,2	119,6
Xiva	254,4	6,1	113,5
Shovot	213,5	5,1	109,4
Yangiariq	206,7	5,0	115,3
Yangibozor	208,9	5,0	111,4

Yo'lovchi tashish. 2024- yil yanvar - dekabr oylarida viloyat bo'yicha avtomobil transportida 478,3 mln. kishi tashilgan bo'lib, bu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan 103,8 foizni tashkil etagan.

2-jadval

Yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi asosiy ko'rsatkichlari [4,5]

	2024- yil yanvar-dekabr	2023- yil yanvar-dekabr oylariga nisbatan , %
Tashilgan yo'lovchi, mln. yo'lovchi	478,3	103,8
shu jumladan: avtomobil transporti	478,3	103,8
Yo'lovchi aylanmasi, mln. yo'lovchi-km	8 887,7	102,4
shu jumladan: avtomobil transporti	8 887,7	102,4

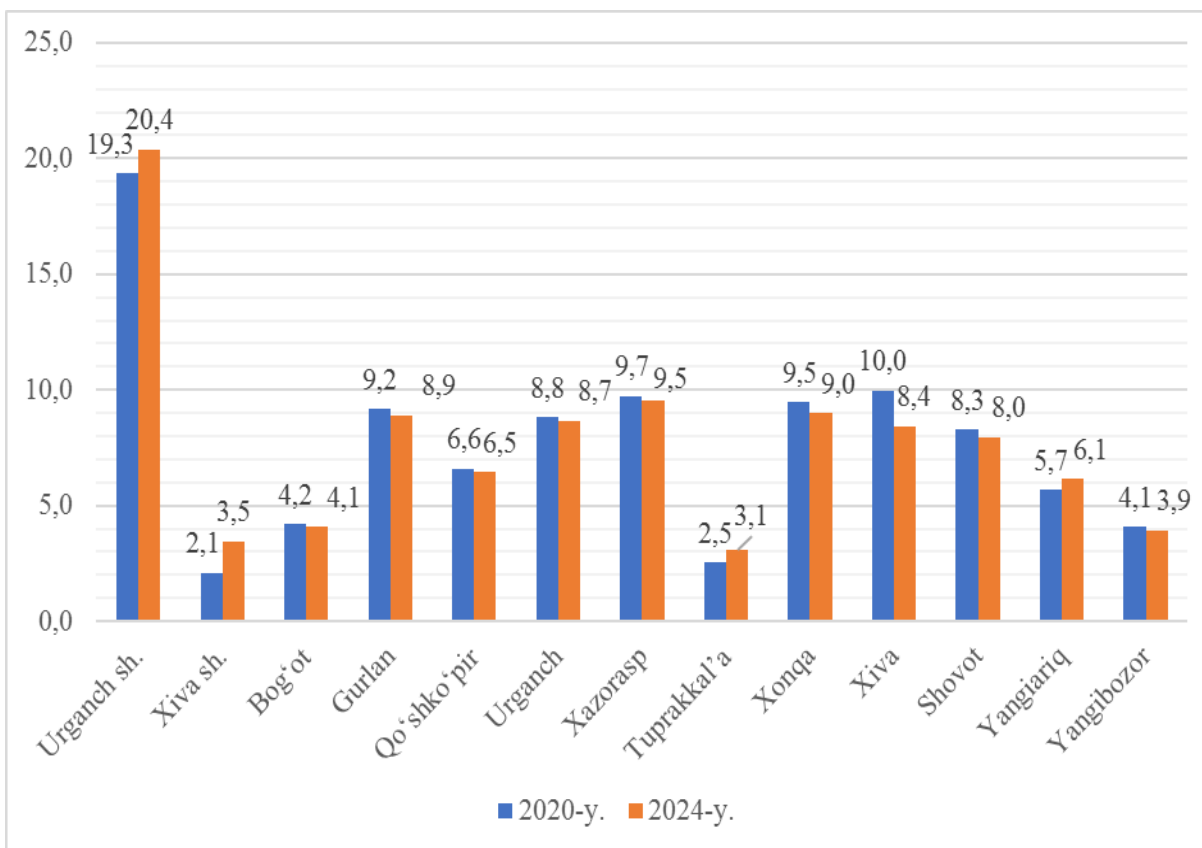
Viloyatning tuman va shaharlari kesimida tashilgan yo'lovchi bo'yicha yetakchi o'rinni Urganch shahri (98 227,2 ming kishi) egallagan. Shu bilan birga, eng yuqori ko'rsatkich Hazorasp (45 177,3 ming kishi), Xonqa (42 951,5 ming kishi) va Gurlan (42 532,6 ming kishi) tumanlarida kuzatilgan.

3-jadval

Hududlar kesimida yo'lovchi tashish, ming kishi (2024 – yil yanvar– dekabr holatiga [4,5])

Shahar va tumanlar nomi	ming kishi	2023- yil yanvar - dekabrga nisbatan foiz hisobida	jamiga nisbatan ulishi, foiz hisobida
Xorazm viloyati	478 341,4	103,8	100,0
Urganch shahri	98 227,2	103,8	20,5
Xiva shahri	17 039,4	103,9	3,5
tumanlar:			
Bog'ot	19 412,0	104,3	4,1
Gurlan	42 532,6	103,7	8,9
Qo'shko'pir	30 825,9	104,6	6,4
Urganch	41 437,4	104,5	8,7
Hazorasp	45 177,3	103,9	9,4
Tuproqqal'a	15 059,1	102,4	3,2
Xonqa	42 951,5	103,4	9,0
Xiva	39 758,6	103,9	8,3
Shovot	37 801,5	105,7	7,9
Yangiariq	29 446,1	102,5	6,2
Yangibozor	18 672,7	104,8	3,9

Ko'rsatilgan yo'lovchi tashishda eng kichik ko'rsatkich quyidagi hududlar - Tuproqqal'a (15 059,1 ming kishi), Xiva shahri (17 039,4 ming kishi), Yangibozor (18 672,7 ming kishi) tumanlari hissasiga to'g'ri kelgan.

4-rasm. Tashilgan yo'lovchining umumiy hajmida hududlarning ulushi, %
[4,5]

Hududlar kesimida yo'lovchi tashishning yuqori ulushi bo'yicha yetakchi o'rinni Urganch shahri (20,4 foiz) egalladi. Shu bilan birga Xazorasp (9,5 foiz), Xonqa (9,0 foiz) va Gurlan (8,9 foiz) tumanlarida ham yuqori ulushi kuzatildi.

2024- yil yanvar - dekabr oylarida viloyat bo'yicha yo'lovchi aylanmasi 8 877,7 mln. yo'lovchi-km. ni tashkil qildi va 2023- yil yanvar - dekabr oylariga nisbatan 102,4 foizni tashkil qilgan.

9-jadval

Xorazm viloyatining yo'lovchi aylanmasi hajmi, ming yo'lovchi-km [4,5]

	2010-y.	2015-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.
	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km	ming yo'lovchi- km
Xorazm viloyati	3200896,0	4608522,1	6993116,7	8086149,1	8412555,0	8571885,1	8984098,3
Urganch sh.	472088,5	685694,1	1274946,1	1506510,4	1618329,9	1659755,1	1736671,7

Xiva sh.			129569,2	266683,1	253285,5	257835,9	318605,6
tumanlar:							
Bog'ot	276626,8	393276,3	296570,1	339237,8	357365,3	362549,3	379191,0
Gurlan	253378,5	366804,3	648642,1	736806,5	759294,2	771985,0	810420,3
Qo'shko'pir	259622,0	376793,4	466925,9	531059,1	545844,5	556670,1	582924,9
Urganch	320644,9	456651,7	623111,2	711132,1	734188,4	749740,0	789721,0
Xazorasp	314432,8	449707,8	680816,7	844741,4	764350,2	776505,4	867315,9
Tuprakkal'a			186637,4	167318,8	327578,7	332788,1	285117,3
Xonqa	299090,8	426619,0	677078,3	754733,6	769070,5	782621,7	823008,9
Xiva	286792,1	416911,8	724352,7	705104,3	758656,6	773507,7	755425,4
Shovot	295325,9	425198,4	587578,3	690233,6	662345,7	674221,7	717608,9
Yangiariq	226177,0	328640,6	403523,1	487912,9	531994,7	536154,3	560816,5
Yangibozor	196716,6	282224,7	293365,6	344675,5	329950,8	337550,7	357270,8

Viloyatning yo'lovchi aylanmasi hajmida yetakchi o'rinni Urganch (1736671,7 ming yo'lovchi-km) shahri egallagan. Shu bilan birga eng yuqori ko'rsatkich Xazorasp (867315,9 ming yo'lovchi-km), Xonqa (823008,9 ming yo'lovchi-km) va Gurlan (810420,3 ming yo'lovchi-km) tumanlarida kuzatilgan.

Ko'rsatilgan yo'lovchi aylanmasidagi eng kichik yo'lovchi-km. quyidagi hududlar- Tuproqqal'a (285117,3 ming yo'lovchi-km), Xiva shahri (318605,6 ming yo'lovchi-km) va Yangibozor tumani (357270,8 ming yo'lovchi-km) hissasiga to'g'ri kelgan.

10-jadval

Tashilgan yo'lovchi aylanmasining umumiy hajmida hududlarning ulushi, % [4,5]

	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.
Xorazm viloyati	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Urganch sh.	18,2	18,6	19,2	19,4	19,3
Xiva sh.	1,9	3,3	3,0	3,0	3,5
tumanlar:					
Bog'ot	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2
Gurlan	9,3	9,1	9,0	9,0	9,0
Qo'shko'pir	6,7	6,6	6,5	6,5	6,5
Urganch	8,9	8,8	8,7	8,7	8,8
Xazorasp	9,7	10,4	9,1	9,1	9,7
Tuprakkal'a	2,7	2,1	3,9	3,9	3,2
Xonqa	9,7	9,3	9,1	9,1	9,2
Xiva	10,4	8,7	9,0	9,0	8,4
Shovot	8,4	8,5	7,9	7,9	8,0
Yangiariq	5,8	6,0	6,3	6,3	6,2

Yangibozor	4,2	4,3	3,9	3,9	4,0

Hududlar bo'yicha yuk aylanmasining yuqori ulushi bo'yicha yetakchi o'rinni Urganch (19,3 foiz) shahri egallagan. Shu bilan Hazorasp (9,7 foiz), Xonqa (9,2 foiz), Gurlan (9,0 foiz) va Xiva (8,4 foiz) tumanlarida ham yuqori ulush kuzatilgan.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari Xorazm viloyati iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xorazm viloyatining xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalarni yanada rivojlantirish iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun yanada qulay iqtisodiy va huquqiy sharoitlar yaratishni talab qiladi. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'rni va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish;

- sanoat va xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish hisobiga subvensiyaga qaram tuman va shaharlarni kamaytirish va mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish;

- aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatishda davlat-xususiy sherikligini kamaytirish;

- aholiga transport xizmati ko'rsatishini tubdan yaxshilash, yo'lovchi tashish xavfsizligini oshirish;

- ichki bozor uchun yangi xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatini tartibga solishning me'yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish;

- fan va texnika taraqqiyotini jadal rivojlantirish maqsadida innovasion investisiyalarni rag'batlantirish bo'yicha davlat va mahalliy dasturlarni ishlab chiqish;

- investisiya siyosati sohasida davlat va mahalliy dasturlarni amalga oshirish, xususan, asosiy fondlarni yangilash sohasida imtiyozli kreditlash dasturlarini ishlab chiqish;

- rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashga aholini jalb etish orqali xizmat ko'rsatish va servis sohasida mahalliy korxonalarni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аванесова Г.А. Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент [Текст] / Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 318 с.

2. Курбанова И.Т. Управление инновационным развитием предприятия сферы услуг [Электронный ресурс] / И.Т. Курбанова, И.К. Шахбанова. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs-37-372012/item/998-2012-01-31-06-05-56>.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining (stat.uz) ma’lumotlari

4. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi (<https://www.xorazmstat.uz>) ma’lumotlari.

5. Muallif ishlanmalari

RAQAMLI MARKETING FUNKSIYALARI VA ULARDAN TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA FOYDALANISH YO‘LLARI

Matyusupov Bunyod UrDU doktoranti

bunyod.m@urdu.uz

BMT turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro turizm 2024-yilda 1,4 milliard turistik sayohatni qayd etish orqali pandemiyadan oldingi darajaning 99 foiziga teng natijani ko'rsatdi, bu 2023-yilga nisbatan 11 foizga (140 millondan ortiq turistik sayohat) ko'p hisoblanadi²²⁶. Bu esa sohada amalga oshirilib kelinayotgan ishlarning amaliy natijasidir. Shu bilan birga, keyingi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha sohalarda raqamli transformatsiya jarayonlarini yuzaga keltirmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham axborot va aloqa sohasidagi xizmatlarning oshib borayotgani iste'molchilarning tovar va xizmatlarni harid qilishda qaror qabul qilishiga ta'sir qilib, bu kompaniyalar uchun o'z mijozlarini o'rganishda raqamli marketingdan samarali foydalanishi lozimligiga ishora (1-jadval).

1-jadval. O‘zbekiston Respublikasida 2014-2024 yillarda axborot va aloqa sohasidagi xizmatlar yillik hajmi (mlrd. so‘mda)²²⁷.

Yillar	2014	2016	2018	2020	2022	2024
O‘zbekiston Respublikasi	4541,3	6306,8	10332,6	13852,3	24508,1	56812,1
Qoraqalpog‘iston	192,4	249,9	344,6	383,1	555,7	978,1

²²⁶ UNWTO, World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2025. Available at <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2025.23.1.1>

²²⁷ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumoti

Respublikasi						
Andijon viloyati	280,4	366	496,9	576,5	860,8	1410,2
Buxoro viloyati	199,1	261,2	375,8	419	628,3	979,7
Jizzax viloyati	113,8	147,4	205	244,7	406,4	696,2
Qashqadaryo viloyati	241,2	331,5	432,2	496,1	780	1364,9
Navoiy viloyati	124,3	159,7	217,9	251,6	364,9	674,5
Namangan viloyati	238,1	308,9	448,8	505,1	745,9	1181,8
Samarqand viloyati	306,4	410,7	620,3	716,9	1073,7	2002,3
Surxondaryo viloyati	185,8	258,7	346	388,7	609,9	1078,8
Sirdaryo viloyati	88,7	113,6	157,8	193	287,8	476,5
Toshkent viloyati	98,8	154,3	290,8	493,1	849	1817,1
Fargʻona viloyati	361,3	484,4	644,9	767,9	1165,3	2081,9
Xorazm viloyati	168,4	224,3	305,2	348	548,2	1102,2
Toshkent shahri	1942,3	2834,7	5443,2	8063,4	15617,2	40909,8

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi boshqa sohalar qatorida turizmga ham oʻz taʼsirini oʻtkazmoqda. Hozirgi kunda bir qator mashhur platformalar (masalan, Facebook, Twitter, Instagram, TikTok va YouTube) koʻplab foydalanuvchilar uchun, shu jumladan, turistlar uchun ham odatiy turmush jarayonning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan. Ushbu platformalar, ayniqsa, sayohatni rejalashtirishda turistik destinatsiyani tanlashda u haqida ishonchli va qiziqarli maʼlumotlar bilan taʼminlovchi muhim manba sifatida xizmat qiladi. Ijtimoiy medianing turistlarga sayohatning nafaqat rejalashtirish bosqichida, balki sayohat davrida va undan keyin oʻz tajribalarini ulashishda ham yordam beradi. 2024-yilda 67 foiz turistlar oʻz sayohatlarini reja qilishda asosan ijtimoiy mediadan maʼlumotlar izlaydilar. Eʼtiborli tarafi shundaki, turistlarning yarmidan koʻpi ijtimoiy media tufayli oʻz sayohat rejalarini oʻzgartiradilar va bunda 45 foiz ulush bilan Instagram eng koʻp foydalaniladigan ijtimoiy media platformalaridan hisoblanadi²²⁸.

Turizm sohasini yanada rivojlantirishda, xususan turistik xizmatlar koʻrsatuvchi korxonalar raqobat kurashida yuqori potensialga ega boʻlish va sifatli xizmatlar evaziga koʻproq turistlarni jalb qilish maqsadida bir qator tadbirlarni amalga oshirishi lozim. Shulardan, marketing faoliyati korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etib, oʻz navbatida tobora koʻproq tadbirkorlik subyektlari

²²⁸ Chakraborty P. (2024). Social Media and Tourism: Key Statistics for 2024, WinSavvy, <https://www.winsavvy.com/social-media-and-tourism-key-statistics/#aioseo-89-of-travelers-use-social-media-for-travel-inspiration>

tomonidan alohida e'tibor qaratilib, investitsiyalar ajratilib, shuningdek zamonaviy raqamli texnologiyalardan faol foydalanishni yo'lga qo'ygan holda amalga oshirilmoqda. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalardan foydalanuvchilar soni ortib borayotgani raqamli marketing ahamiyatining yanada ortishiga sabab bo'ldi. Shunday bo'lsada, an'anaviy marketing hali ham muhim hisoblanadi. Shu sababli, raqamli marketing amaliyotlarini an'anaviy marketing bilan birgalikda olib borish lozim. Bu esa tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda marketing funksiyalaridan muvaffaqiyatli foydalanishni talab qiladi.

O'z navbatida, marketing o'zining funksiyalariga ega bo'lib, ular korxonaning mijozlari bilan ayirboshlash jarayonini amalga oshirish va tashkil etishga qaratilganligi bilan boshqa funksiyalardan farq qiladi. Bu esa, talabga ta'sir qiluvchi omillar va mijozlarning ehtiyojlari doimiy o'zgarib borishini inobatga olib, marketing funksiyalariga bozorda korxona tovarlari yoki xizmatlariga talabni shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida ma'suliyat yuklaydi.

Sotib olish, sotish, tashish, saqlash, standartlashtirish va baholash, moliyalashtirish, xavflarni oldini olish va marketing axborotlarini ta'minlash marketingning universal funksiyalari hisoblanadi²²⁹. Zamonaviy marketing esa bularga qo'shimcha ravishda bozor ma'lumotlarini to'plash va ularni tahlil qilish funksiyalariga ham ega.

Turistik destinatsiyalar sayyohlarning qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta'sir o'tkazishlari mumkin. Bu jarayonda raqamli marketingdan foydalanish muhim hisoblanib, uni odatda quyidagi bosqichlar bilan ifodalash mumkin:

- Turistlarga destinatsiya haqida ma'lumotlarni yetkazish. Turistlar raqamli marketing vositalari destinatsiyaning turistik xizmatlari va mavjud infratuzilma sharoitlari, ayniqsa uning o'ziga xos turistik salohiyati haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Bu jarayon oldinlari televizor yoki radio yordamida amalga oshirilgan bo'lsa, hozirda you tube platformasida videolar yoki ijtimoiy tarmoqlarda postlar joylash orqali turistlarga destinatsiya to'g'risida dastlabki ma'lumotlar yetkazilib, ularda destinatsiyaga qiziqish shakllantirilmoqda;

- Turistlar destinatsiya haqidagi qiziqishi natijasida u haqida ma'lumotlarni izlashni amalga oshiradilar. Bunda aynan internet orqali destinatsiya haqidagi ma'lumotlar izlanib, turli turpaketlar, aviachiptalar va destinatsiyaga tegishli boshqa ma'lumotlar taqqoslanadi;

²²⁹ Abdullayev I.S. (2020). Marketing (darslik). Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, Toshkent, ISBN: 978-9943-6730-2-1, b.30

- Izlash natijasida to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, destinatsiyaning turistik takliflari narxlari o'rganiladi va boshqa destinatsiyalar takliflari bilan taqqoslanadi. Ushbu taqqoslash yordamida destinatsiya mavjud imkoniyatlari turistlar tomonidan baholanadi. Bunda nafaqat narx, balki sifat darajasi, qulaylik, xavfsizlik va boshqa omillar muhim rol o'ynaydi.

- Destinatsiya tanlangandan keyin harid amalga oshiriladi. Bunda to'lovni onlayn shaklda amalga oshirish uchun raqamli platformalardan foydalaniladi. Buning o'ziga xos tomoni kiberxavfsizlikni ta'minlanishida hisoblanadi. Turistlar ushbu jarayonni xavfsiz deb hisoblasalar, shundagina to'lovni amalga oshiradilar. Turistlarning bu boradagi havotirlari esa to'lovni amalga oshirmasliklariga, harid jarayonini rad qilishga va natijada destinatsiyaga tashrif buyurmasliklariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, to'lov jarayoni ishonchli va xavfsiz tashkil qilinishi lozim;

- Sayohatdan keyin esa turistlar o'z tajribalarini do'stlari va oila a'zolari bilan ijtimoiy tarmoqlarda bo'lishadilar, video, rasm yoki matnli postlar joylaydilar. Bunda sayohat davomidagi turistlarning tajribalari ijobiy bo'lsa, ularning bu haqidagi joylaydigan postlari ham ijobiy bo'ladi. Aks holda, salbiy postlar tarqatadilar. Ular joylagan postlarga oila a'zolari yoki do'stlari tomonidan sharxlar yozilib, destinatsiya haqidagi e-WoM ("electronic word-of-mouth"), ya'ni destinatsiya imijiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri bo'lgan internetdagi destinatsiya haqida bildirilgan fikrlar va sharxlar majmui yanada boyitiladi.

Yuqoridagi ma'lumotlar sayohatning barcha bosqichlarida, ya'ni sayohatni rejalashtirish, amalga oshirish va sayohatdan keyingi jarayonlarda raqamli marketing vositalaridan keng foydalanilishini va ularning sayyohlar qaror qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Raqamli marketing biznes egalarining o'z mijozlariga yoki yangi auditoriyaga murojaat qilish yo'llarini o'zgartirdi. Raqamli marketingda raqamli texnologiyalardan foydalanuvchilarning hohish- istaklari, harakatlari hamda kompaniya tovar va xizmatlari haqida real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatining mavjudligi uni an'anaviy marketingdan ajratib turuvchi asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Shu sababli, destinatsiya o'z marketing rejasini tuzishda va uni muvaffaqiyatli amalga oshirishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishi va u orqali sotuv hajmini oshirishga harakat qilishi lozim.

ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF SERVICE SECTOR ENTERPRISES IN THE REGION

Kurbanova Oydin To‘lqin qizi

UrSU, Department of Economics, PhD student

Abstract. This article examines key aspects of improving the competitiveness of service sector enterprises at the regional level. It analyzes the main factors affecting competitiveness, including service quality, innovation capacity, staff qualifications, and infrastructural support. Particular attention is given to the role of digitalization, marketing, and government support in building sustainable competitive advantages. Furthermore, the article expands on the broader economic context, including investment attractiveness, macroeconomic stability, and interregional cooperation. It offers practical recommendations aimed at increasing operational efficiency and strengthening the market positions of service enterprises in regional economies.

Keywords: competitiveness, service sector, regional economy, innovation, marketing, digitalization, investment, regional development, economic policy.

The service sector plays an increasingly important role in regional economies, contributing significantly to employment, gross regional product, and overall quality of life. In the context of growing competition and economic instability, the need to develop and implement strategies to enhance the competitiveness of service enterprises becomes crucial. A comprehensive economic approach allows for the assessment of both internal business capabilities and the impact of the regional environment.

Competitiveness refers to an enterprise's ability to maintain and strengthen its market position by offering services that exceed those of competitors in terms of value, quality, or innovation. In regional economies, competitiveness is influenced by internal organizational factors (management, technology, human capital) and external conditions (market demand, government policy, economic infrastructure). From the standpoint of economic theory, competitiveness can be seen as a function of productivity, cost efficiency, adaptability, and innovation potential within a given institutional and economic framework.

The competitiveness of service enterprises is determined by a combination of quantitative and qualitative factors, including:

- Service quality and customer satisfaction
- Pricing strategy and value-for-money
- Innovation and technological adaptation
- Human capital development

- Corporate branding and market positioning
- Geographic location and accessibility

Digital transformation—particularly through the use of CRM systems, online platforms, and mobile applications—has become a critical success factor in enhancing customer engagement and optimizing internal operations. Governmental and institutional support at the regional level plays a pivotal role in creating favorable conditions for business competitiveness. This includes:

- Tax incentives and financial subsidies
- Infrastructure development (transport, ICT)
- Access to business support services and consulting
- Integration into regional clusters and innovation ecosystems

The economic competitiveness of a region is closely tied to how effectively it integrates service enterprises into its development strategy. To improve their competitiveness, service enterprises should:

- Invest in human capital through continuous training and upskilling
- Implement digital technologies and data-driven decision-making tools
- Enhance service quality through standardized customer service protocols
- Leverage digital marketing and social media for brand promotion
- Participate in public-private partnership programs and regional grants

These measures contribute to increasing productivity, reducing transaction costs, and expanding market reach.

In addition to internal business strategies and regional support mechanisms, enhancing the competitiveness of service enterprises also depends on broader economic dynamics such as the regional investment climate, interregional cooperation, and macroeconomic stability. These factors collectively shape the enabling environment in which service enterprises operate and grow.

From an investment standpoint, regions with a transparent regulatory framework, favorable tax regimes, and accessible financing tend to attract more entrepreneurial activity in the service sector. Economic competitiveness, therefore, is closely linked to a region's ability to mobilize and effectively allocate investment resources. Public investment in infrastructure, digital connectivity, and education significantly boosts the service sector by reducing operational costs and expanding access to markets.

Moreover, the creation of regional innovation hubs and business incubators can foster entrepreneurial ecosystems that support the growth of small and medium-sized service enterprises (SMEs). These ecosystems facilitate knowledge exchange, access

to funding, and collaboration with research institutions, all of which are vital for innovation-led competitiveness.

Interregional cooperation also plays a strategic role. Regions that develop partnerships with neighboring areas can benefit from shared infrastructure, joint marketing campaigns, and integrated service delivery models. This type of horizontal integration allows for economies of scale and a more efficient allocation of resources, thereby increasing cost-effectiveness and service quality.

At the macroeconomic level, stability in inflation, exchange rates, and interest rates creates a predictable environment for business planning. Service enterprises, which often operate on tighter margins than industrial firms, are particularly sensitive to economic volatility. Thus, a sound fiscal and monetary policy framework indirectly enhances regional service competitiveness by reducing systemic risks and encouraging long-term investment.

The global trend toward sustainability and environmental responsibility opens new avenues for competitive differentiation. Eco-certification, green logistics, and energy-efficient service delivery not only reduce costs in the long term but also attract environmentally conscious consumers. Regional governments can accelerate this transition by offering targeted support for green innovation in the service sector.

To ensure long-term economic impact, performance monitoring and impact evaluation should be integral to regional competitiveness strategies. Using economic indicators such as gross value added (GVA) per employee, service sector productivity, and business survival rates can help assess the effectiveness of regional policies and identify areas for improvement. This data-driven approach fosters a culture of accountability and continuous improvement.

Conclusion

Improving the competitiveness of service sector enterprises at the regional level requires a comprehensive economic strategy that combines internal business development with active engagement in the regional economic environment. Sustainable competitiveness arises from innovation, service excellence, and the ability to adapt to changing market conditions. At the same time, broader economic factors such as investment, macroeconomic stability, and interregional cooperation act as key multipliers. The synergistic effect of regional support policies and entrepreneurial capacity is crucial for long-term economic growth and social development.

References

1. Presidential Decree No. PP-104, dated January 27, 2022 «On Additional Measures for the Development of the Service Sector».
2. Porter, M. (2020). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Moscow: Alpina Publisher.
3. Granberg, A.G. (2021). Foundations of Regional Economics. Moscow: HSE Publishing House.
4. Yakovets, Y.V. (2019). Competitiveness in the Context of Globalization. Moscow: Nauka.
5. Zinoviev, A.L. (2020). Service Quality Management. St. Petersburg: Piter.

MINTAQALARDA TURIZMNI STRATEGIK RIVOJLANTIRISHNING TARGETING KONSEPSIYASI VA UNING TARKIBIY TUZILMASI

**Xalilov Sirojiddin Sherali o'g'li –
Alfraganus universiteti professori, DSc**

Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasini qo'llash potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvorini davriy muntazamlikda tadqiq etib borishni obyektiv zaruratga aylantiradi. Potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvorini tadqiq qilish kuzatish, so'rov va intervyu shakllarida olib boriladi. Bulardan tashqari, zamonaviy bozor tadqiqotlarining quyidagi usullari ommalashib ulgurdi:

- fokus guruhlarda neyromarketing tahlillarini uyushtirish;
- elektron platformalar orqali onlayn so'rovlar o'tkazish metodlarining majmuidan iborat river-sempling;
- turistik agentliklar tomonidan chakana savdoda potensial turistlar xarid motivlarini o'rganuvchi riteyl audit;
- potensial turistlarning tasodifiy tanlanma guruhi o'rtasida so'rovnoma tarqatish va respondentlar javoblarini ilmiy asoslangan tartibda jamlashni anglatuvchi xoll-test.

Bozor tadqiqoti obyekti o'laroq potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvorini davriy mantazamlikda o'rganib borish milliy turizm tarmog'i targeting konsepsiyasining ajralmas qismidir. Potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvorini davriy mantazamlikda o'rganib borish orqali xarid qilish qarorini qabul qilishga undovchi motivlar aniqlab olinadi. Aniqlangan xarid motivlarini tahlil qilish yakunida milliy turizm mahsuloti targ'ibot kampaniyasi konsepsiyasini takomillashtirish yoki taklif etilayotgan turizm

mahsulotlarini modifikatsiyalash yuzasidan boshqaruv qarorlari tasdiqlanadi. Milliy turizm mahsuloti to'g'risidagi tijorat axborotini tarqatishning targeting mexanizmi ish berishi uchun ushbu jarayon dolzarb ahamiyat kasb etadi. Potensial turistlar xarid motivlaridagi o'zgarish tendensiyalarini inobatga olib, innovatsion tavsifga ega turizm mahsulotlari ishlab chiqilishi va tanlangan bozor nishasida ilgari surilishi ham mumkin.

Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi keyinchalik turizm kompleksini o'rta va uzoq istiqbolda rivojlantirishga bag'ishlangan amaliy chora-tadbirlar dasturlarini, turizm infratuzilmasini modernizatsiyalashda investitsion faollikni rag'batlantirish strategiyasini, turistik xizmatlar eksporti geografiyasini kengaytirish bo'yicha "yo'l xaritasi"ni ishlab chiqishda g'oyaviy-fundamental sterjen (ustun) vazifasini o'taydi. Ta'kidlash joizki, hududlar turizm kompleksini o'rta va uzoq istiqbolda rivojlantirishga bag'ishlangan amaliy chora-tadbirlar dasturlarida ifodalangan asosiy yo'nalishlar hamda iqtisodiy o'sish parametrlari o'zaro uyg'unlikda ro'yobga chiqariladi. Bunda destinatsion turmahsulotlar targ'ibot kompaniyasining manzilli va natijador bo'lishini ta'minlovchi targeting konsepsiyasi tamoyillariga tayanilishi lozim. Xuddi shunday, turizm infratuzilmasini modernizatsiyalashda investitsion faollikni rag'batlantirish strategiyasining mazmuni milliy turizm tarmog'ining targeting konsepsiyasi bilan integratsiyalangan bo'ladi. Aks taqdirda, turizm infratuzilmasi obyektlarida xizmat ko'rsatishni potensial turistlar ehtiyojlariga moslash imkonsiz bo'ladi.

Mos ravishda, turistik xizmatlar eksporti geografiyasini kengaytirish bo'yicha "yo'l xaritasi" mazmuniga mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi komponentlari singdiriladi. Mamlakatga kiruvchi turistik oqimni barqaror jalb qilish yuzasidan ko'riladigan choralar samarali bo'lishi, shubhasiz, milliy turizm tarmog'i targ'ibot kompaniyasining muvaffaqiyatiga borib taqaladi. Milliy turizm tarmog'i targ'ibot kompaniyasining muvaffaqiyatini ta'minlovchi bosh omil esa targeting konsepsiyasining tijorat axboroti aniqligi, reklama messejining manzilli yo'naltirilganligi, potensial turistlar ehtiyojlarining tur komplektatsiyasida to'la ifodalanganligi, taklif etilayotgan turmahsulotga tegishli raqobat ustunliklarining alohida urg'ulanganligi singari tamoyillariga og'ishmay rioya qilish sanaladi.

Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi geotargeting kategoriyasini ham o'z ichiga oladi. Geotargeting deganda chegaralangan geografik hudud masshtabida tijorat axborotini tarqatish tushuniladi. Mahalliy turoperatorlik kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan turizm

mahsulotlari tavsifiy belgilari va iste'mol xossalariga ko'ra muayyan geografik makonda istiqomat qiluvchi aholi qatlamiga mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Bunday sharoitda, mahalliy turoperatorlik kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan turizm mahsulotlari to'g'risidagi tijorat axboroti ommaviy ravishda tarqatilmaydi. Balki tarqatilishi lozim bo'lgan tijorat axboroti bir yoki bir nechta hudud aholisi uchun maxsus yo'naltiriladi. Misol tariqasida keltirilsa, yirik megapolislarda yashovchi potensial turistlar auditoriyasi uchun maxsus ishlab chiqilgan ekoturistik mahsulot faqat shu geografik makonda tarqatiladi. Shunga o'xshash boshqa holatlarda, masalan, tog'li mintaqada yashovchi potensial turistlarga mo'ljallangan kruiz turlar dengizlar bilan o'ralgan davlatlarda targ'ib qilinmaydi. Milliy turizm tarmog'ida geotargeting mexanizmini qo'llash aniq bir hududda istiqomat qilib kelayotgan aholi qatlamining ehtiyojlar spektridan kelib chiqib, potensial turistlar talablarini o'zida maksimal ifodalagan turizm mahsulotlarini ishlab chiqishni anglatadi.

Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishda geotargeting mexanizmi, shuningdek, turizm mahsulotlari to'g'risidagi tijorat axborotini muqobil kanallar orqali tarqatishga sarflanadigan moliyaviy resurslarni tejash imkonini beradi. Aniq bir hududning tabiiy-iqlim sharoiti, aholining demografik tuzilmasi, xarid layoqatini inobatga olish tur yakunida sayohatdan to'la qoniqish hissini keltirib chiqaradi. Mahalliy turoperatorlik kompaniyalari o'z turizm mahsulotlari to'g'risidagi tijorat axborotini tarqatishda geotargetingdan foydalanishi doimiy mijozlar bazasi kengayishiga va sotuvdan tushgan daromad hajmi ortishiga olib keladi.

Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi global axborot tarmog'ida potensial turistlar auditoriyasini topishga ko'maklashuvchi vositadir. Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasida belgilangan asosiy maqsadlar safida quyidagilar e'tirof etiladi:

- turli parametrlar (yosh, kasbiy mansublik, jins, daromad miqdori, doimiy yashash manzili) bo'yicha destinatsion turizm mahsulotining maqsadli auditoriyasini topib olish;
- destinatsion turizm mahsulotining targ'ibot kampaniyasini manzilli tashkil etish;
- destinatsion turizm mahsulotining targ'ibot kampaniyasida noaniqliklarni bartaraf etish va ortiqcha resurs (moddiy, moliyaviy va mehnat) sarfini oldini olish;
- destinatsion turizm mahsulotining targ'ibot kampaniyasiga sarflanadigan reklama xarajatlarini qisqartirish va iqtisodiy o'sishda targeting tamoyillariga tayangan reklamaning ulushini oshirish;

- tanlangan bozor nishasida potensial turistlarning xarid qaroriga neyromarketing usullari orqali ta'sir o'tkazish;
- tanlangan bozor nishasida potensial turistlarning diqqatini tortish vositalaridan faol foydalanish;
- tanlangan bozor nishasida turni sotib olgan va sayohatni amalga oshirgan turistlarning ijobiy taassurotlari bilan ommaviy bo'lishish;
- mintaqa turizm tarmog'ining raqobat ustunliklarini rivojlantirish va destinatsion turizm brendini tanitish;
- geotargeting asosida turistik destinatsiyalarning salohiyatini to'la ro'yobga chiqarish;
- mamlakatga kiruvchi turistik oqimni ratsional boshqarish va xizmatlar eksportida yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga erishish;
- targeting faoliyati bilan professional shug'ullanuvchi kadrlarni yetkazib berish.

Xulosa qilib aytganda, mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi bosh maqsadi, shubhasiz, turli parametrlar (yosh, kasbiy mansublik, jins, daromad miqdori, doimiy yashash manzili) bo'yicha milliy turizm mahsulotining maqsadli auditoriyasini topib olishdir. Bunda potensial turistlarni yosh kategoriyasidan kelib chiqqan holda alohida guruhlariga ajratish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan manbalar:

1. Xalilov S. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish istiqbollari. Monografiya – Toshkent: Alfraganus nashriyoti, 2024-y. – 120 b.
2. Mamarasulov Z. Mehmondo'stlik industriyasi. O'quv qo'llanma – Samarqand: "Step-Sell" nashriyoti, 2024-y. – 320 b.
3. Jurayeva N., Xalimova F. Xalqaro turizm bozori. O'quv qo'llanma – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020-y. – 119 b.
4. uzbektourism.uz – O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi rasmiy sayti.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MARKETINGNING ROLI

**Yaxshimuratova Anajon G‘ayratovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti 251-“Turizm va mehmondo‘stlik” mutaxassisligi 1-
bosqich magistratura talabasi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada turizmni rivojlantirish jarayonida raqamli marketingning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimizda qabul qilingan me‘yoriy-hujjatlarda belgilangan vazifalar, xalqaro tajribalarga asoslanib, turizm sohasini raqamlashtirishning samarali yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Annotatsiya. В статье рассматриваются роль и значение цифрового маркетинга в процессе развития туризма, а также анализируются эффективные направления цифровизации туристической сферы, исходя из задач, обозначенных в принятых в нашей стране нормативных документах, и международного опыта.

Abstract. This article highlights the role and importance of digital marketing in the process of tourism development. It also analyzes effective directions for digitalization of the tourism sector, based on the tasks set out in the regulatory documents adopted in our country and international experience.

Kalit so‘zlar. Turizm, raqamli marketing, hududiy brending, 4C modeli, onlayn reklama.

Ключевые слова. Туризм, цифровой маркетинг, региональный брендинг, модель 4C, онлайн-реклама.

Key words. Tourism, digital marketing, regional branding, 4C model, online advertising.

Bugungi kunda raqamli marketing turizmni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida qaralmoqda. Butunjahon Turizm Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, turistlarning 70 foizdan ortig‘i safar oldidan internet orqali ma’lumot oladi va bron qilish xizmatidan foydalanadilar. Demak, mintaqaviy turizmni keng targ‘ib qilishda raqamli marketing hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu borada mamlakatimizda tegishli me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni [1] ham mamlakat taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab bergan hujjat sifatida qaraladi. Ushbu farmonda turizmni rivojlantirish uchun alohida maqsad va vazifalar belgilangan.

Darhaqiqat, turizm sohasini keng rivojlantirish uchun raqamli marketingni joriy qilish lozim. Raqamli marketing mintaqaviy turizmni rivojlantirishda asosiy vositalardan biri bo'lib hisoblanadi. Turizm sanoati tez sur'atlarda rivojlanmoqda va raqobat juda kuchaygan. Shu bois, turizm sohasida raqamli marketingning o'rni katta ahamiyat kasb etadi. Raqamli marketing turizmni targ'ib qilish, mijozlarga qulaylik yaratish va yangi bozorlarni qamrab olish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, turizm xizmatlarini rivojlantirishda marketing strategiyalari muhim o'rin tutadi. Chunki, ular iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash, to'g'ri xizmatni taklif qilish va bozorda raqobatbardoshlikni ta'minlashga imkon beradi [2]. Aslida, raqamli marketing internet va zamonaviy texnologiyalar yordamida mahsulot va xizmatlarni targ'ib qilishni anglatadi. Turizm sohasida ushbu jarayon turistlar bilan tezkor aloqa o'rnatish, ularning ehtiyojlarini aniqlash va qulay xizmat ko'rsatishni ta'minlashga qaratilgan.

Turizmni rivojlantirishda raqamli marketingning shakllanishi marketing nazariyasiga asoslanadi. Jumladan, marketing nazariyasida keng qo'llaniladigan 4C modeli (Customer needs, Cost, Convenience, Communication) esa aynan turizmga samarali qo'llanilib, turist ehtiyojlarini qondirish, xizmat xarajatlarini maqbullashtirish, qulaylik yaratish va doimiy aloqani yo'lga qo'yishda muhim rol o'ynaydi [3]. Ushbu marketing nazariyasi asosida raqamli marketing turli yo'nalishlarda keng taraqqiy qiladi. Bu yo'nalishlar tarkibiga turizm xizmatlarini raqamlashtirish va elektron tizimlarni keng joriy etish, turistik salohiyatini targ'ib qilish va hududiy brendlarni shakllantirish, xorijiy sarmoyadorlarni jalb etib, turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda turizmni xalqaro standartlarga moslashtirish va xizmatlar sifatini oshirish kabilar xos bo'ladi.

Avvalo, raqamli marketing orqali turizm sohasidagi xizmatlar va turistik mahsulotlar keng auditoriyaga tez va samarali tarzda yetkaziladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar yordamida turistlarga manzillar, ekskursiyalar, mehmonxona va transport xizmatlari haqida to'liq va aniq ma'lumotlar taqdim etiladi. Ushbu jihat turistlarning qaror qabul qilish jarayonini yengillashtirib, ularning xizmatlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Raqamli marketing turizmni individuallashtirilgan tarzda targ'ib qilish imkonini beradi. Masalan, reklama mijozlar qiziqishlari, yoshi, joylashuvi kabi parametrlarga asoslanib, maqsadli auditoriyaga mo'ljallangan holda taqdim etiladi. Bu esa marketing xarajatlarini kamaytirish va natijalarni yaxshilashga yordam beradi. Raqamli platforma va turizm sohasidagi mobil ilovalar esa turistlarga qulaylik yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali bron qilish, ma'lumot olish, sayohat

rejalashtirish kabi jarayonlar soddalashadi. Shu orqali mijozlarning turizm xizmatlaridan qoniqishi oshadi.

Turizmda raqamli marketing mahsulot yoki xizmatlarni ilgari surish uchun internet, ijtimoiy media platformalari, mobil qurilmalar, elektron pochta va boshqa raqamli texnologiyalar kabi raqamli kanallardan foydalanishga asoslanadi. Sayyohlik sanoati raqamli marketingni potentsial mijozlarga murojaat qilish, brend xabardorligini oshirish va daromadni oshirish usuli sifatida qabul qilinadi [4]. Sayyohlik sohasida raqamli marketingning afzalliklaridan biri shundaki, u korxonalarga kengroq auditoriyani qamrab olish imkonini beradi. Internet yordamida sayyohlik korxonalari o'z mahsulotlari va xizmatlarini butun dunyo bo'ylab potentsial mijozlarga targ'ib qilishlari mumkin. Facebook, Instagram, Twitter va LinkedIn kabi ijtimoiy media platformalarida raqamli marketing tadbirlari bilan maqsadli bo'lishi mumkin bo'lgan millionlab foydalanuvchilar mavjud. Bu shuni anglatadiki, sayyohlik korxonalari o'z mahsulotlari yoki xizmatlari haqida bilmagan odamlarga murojaat qilish orqali mijozlar bazasini oshirishi mumkin.

Turizmda raqamli marketingning yana bir afzalligi shundaki, u iqtisodiy jihatdan samarali. Bosma reklamalar, bilbordlar va televidenie reklamalari kabi an'anaviy marketing usullari, ayniqsa, kichik turizm korxonalari uchun qimmat bo'lishi mumkin. Raqamli marketing eng kam xarajatlar bilan amalga oshirilishi mumkin. Ijtimoiy media platformalari korxonalarga o'z mahsulotlari va xizmatlarini kam yoki hech qanday xarajatsiz targ'ib qilish imkonini beradi. Raqamli marketing sayyohlik korxonalariga marketing tadbirlarining samaradorligini kuzatish imkonini beradi. Google Analytics va Facebook Insights kabi raqamli marketing vositalari korxonalarga qancha kishi o'z reklamalarini ko'rgani, ularning havolalarini bosganligi va bandlovlar qilgani haqida ma'lumot berishi mumkin. Ushbu ma'lumotlar kelajakdagi marketing tadbirlarini yaxshilash va biznesni yaxshilash kerak bo'lgan sohalarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Turizmni rivojlantirishda raqamli marketingning roli va ahamiyatini oshirish dolzarb masala ekan, bu borada mamlakatimizda bugungi kunda hududiy turizm saytlar yaratilgan, virtual turlar, onlayn bron tizimlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali reklama tadbirlari amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, oxirgi yillarda mamlakatimizga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni keskin oshgan. Bunga asosiy sabab Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar turizm salohiyatining ijtimoiy tarmoqlar va raqamli marketing orqali keng targ'ib qilinganligidir. Unga ko'ra, virtual ekskursiyalar va onlayn reklama tadbirlari xorijiy sayyohlar qiziqishini kuchaytirgan. Bu esa internet

va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan holda mintaqaviy turizm rivojiga xizmat qiladi.

Xulosa shuki, bugungi kunda raqamli marketing turizmni targ'ib qilish va uni barqaror rivojlantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi. Raqamli marketing turizm sohasini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. U turistik mahsulotlarning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi, yangi mijozlarni jalb qiladi hamda turizm sohasidagi xizmatlarning sifatini yaxshilashga hissa qo'shadi. Shu sababli, turizm bizneslari va davlat idoralari raqamli marketing vositalarini samarali qo'llashga e'tibor qaratishi zarur. Bu borada turizmni rivojlantirishda raqamli marketingning rolini oshirish yuzasidan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim, deb hisoblaymiz:

- turistlar ehtiyojiga mos xizmatlarni taqdim etish;
- hududiy turizm brendini shakllantirish;
- xizmatlar sifatini oshirish;
- mintaq iqtisodiy rivojiga hissa qo'shish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-sonli Farmoni.

2. Yulchiyev A.O., Yo'ldashova O.A. Turizm xizmatlarini rivojlantirishda marketing strategiyalaridan foydalanish istiqbollari. // "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali, 10-son, 2025.- 1340 b.

3. Marketing Essentials. – <https://www.marketch.ru/marketing-essentials/model-4c/>

4. <https://insyds.com/the-role-of-digital-marketing-in-the-tourism-industry-trends-and-strategies/>

MEHMONXONA XO‘JALIGIDA INSON RESURLARINI BOSHQARISH TIZIMI

Ro‘zimova Xusnora Mirzobek qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti 251-“Turizm va mehmondo‘stlik” mutaxassisligi 1-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxona sohasida xodimlar bilan ishlash, ularni boshqarishga oid masalalar va imkoniyatlari o‘rganiladi. Shuningdek, takomillashtirish yo‘nalishlari aniqlanib, xodimlarni boshqarish jarayonining samaradorligini oshirishga doir strategik takliflar ko‘rib chiqiladi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы и возможности, связанные с работой с персоналом и управлением им в гостиничном бизнесе. Также определяются области для улучшения и рассматриваются стратегические предложения по повышению эффективности процесса управления персоналом.

Annotation. This article examines the issues and opportunities related to working with and managing employees in the hotel industry. It also identifies areas for improvement and considers strategic proposals for increasing the effectiveness of the employee management process.

Kalit so‘zlar. Xodimlar, menejer, mehmonxona, kadrlar, tizim, tashkiliy struktura.

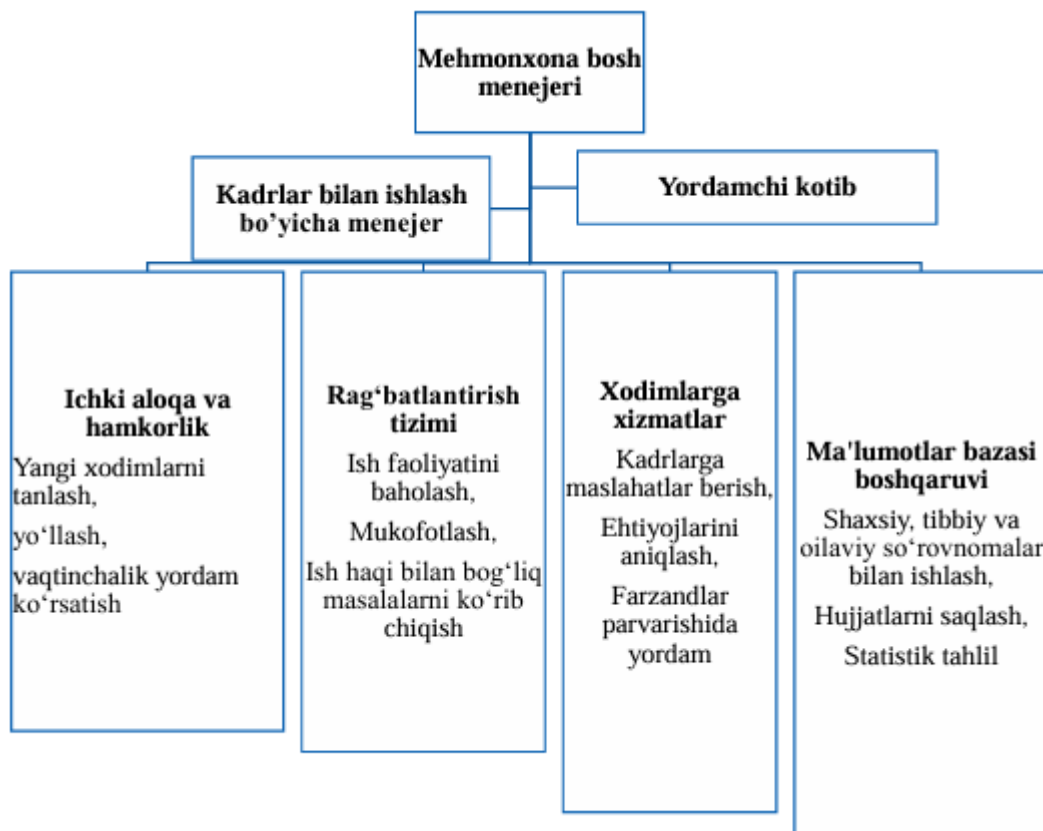
Ключевые слова. Сотрудники, менеджер, гостиница, персонал, система, организационная структура.

Keywords. Employees, manager, hotel, personnel, system, organizational structure.

Zamonaviy mehmonxona xo‘jaligida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish va raqobatbardoshligini saqlab qolish bevosita xodimlar boshqaruvi bilan chambarchas bog‘liqdir. Turizm sanoatining jadal rivojlanayotgani, xizmat turlarining kengayib borayotgani va mehmondo‘stlik sohasida professionallarga bo‘lgan talab ortib borayotgan bir paytda, mehmonxonalarda xodimlarni samarali boshqarish dolzarb masalaga aylanmoqda. Xodimlar mehmonxona xizmatlarini bevosita amalga oshiruvchi asosiy kuch sifatida mijozlar tajribasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois, xodimlarni to‘g‘ri tanlash, malaka va ko‘nikmalarini oshirish, ularning ishga bo‘lgan munosabatini shakllantirish orqali xizmat sifati va mehmonxona obro‘cini oshirish mumkin.

Inson resurslarini boshqarish tizimi- bu kadrlarga oid ishlarni zamonaviy tarzda tashkil qilish, ilg‘or ilmiy yondashuvlar va xorijiy tajribani joriy etish orqali doimiy

takomillashtirib boriladigan tizimdir. U nafaqat xizmat ko'rsatish sifati, balki mehmonxona ichki muhitining barqarorligini ham ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur tizimning asosida xodimlar, boshqaruvchilar va mehmonxona rahbariyati o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va huquqiy munosabatlarni shakllantirish yotadi.[1]

1-rasm.Mehmonxona korxonasida inson resurslarini boshqarish bo'limining faoliyat sohalari bo'yicha tuzilmasi[2]

Mehmonxona sanoatida ishining natijadorligi bevosita xodimlar sifati va ular o'rtasidagi ijobiy munosabatlarga bog'liq bo'ladi. Kadrlar tarkibini to'g'ri shakllantirish uchun quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

- kompaniyaning aniq belgilangan maqsad va vazifalari;
- samarali tashkiliy strukturaning ishlab chiqilishi;
- kadrlar rejalashtirilishi, ya'ni kerakli ishchilarni tanlash va kadrlar siyosatini hayotga tatbiq etish imkoniyati.[3]

Kadrlarni boshqaruv tizimi asosida xodimlar, boshqaruvchilar va mehmonxona rahbariyati o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va huquqiy munosabatlarni shakllantirish yotadi. Bu munosabatlar orqali xodimlarning xulq-atvori va kasbiy faolligiga ta'sir ko'rsatilib, ularning salohiyatidan maksimal darajada foydalanish maqsad qilingan. Mehmonxona tizimida ishlash tajribasiga ega, yaxshi tayyorlangan

xodimlarga doimo talab mavjud. Shu bilan birga, bu sohada ishchi kuchining almashinuv darajasi yuqori bo'lganligi sababli, kadrlar rejalashtirilishini to'g'ri yo'lga qo'yish yanada muhim ahamiyat kasb etadi.[4]

Xulosa qilib aytganda, mehmonxona xo'jaliklarining muvaffaqiyatli ishlashi ko'p jihatdan ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifatiga bog'liqdir. Bu borada barcha xizmat ko'rsatish bo'limlaridagi xodimlar o'rtasida uyg'unlik va hamkorlikni kuchaytirish, ma'muriyat tomonidan doimiy monitoring olib borish, xizmat ko'rsatish uslublarni takomillashtirish, ilg'or tajriba va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, xizmat turlarining ko'lamini kengaytirish va ularni takomillashtirib borish orqali mijozlarga yuqori darajadagi xizmat ko'rsatishni ta'minlash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.H.Shodiyev. Xalqaro mehmondo'stlik menejmenti. O'quv qo'llanma. T.:2021.-222 b.
2. M.T. Aliyeva. Mehmonxona menejmenti. Darslik. - T: TDIU. 2010. 335 b.
3. Mehmonxonaiarda xodimlar faoliyatini boshqarish. -T.: «Fan va texnologiya», 2018. 300 bet
4. Qudratov G'.X., Tuxliyev I.S. "Turizm sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish" S.: "Zarafshon" 2015.

SARGUZASHT TURIZMINING MINTAQA IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI INNOVATSION IMKONIYATLARI

Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li

Alfraganus university,

Xalqaro turizm menejmenti kafedrasi o'qituvchisi

So'nggi yillarda turizm sohasi dunyo miqyosida global iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim omillaridan biriga aylandi. An'anaviy turizm shakllaridan tashqari, sarguzasht turizmi, ekstremal sport turlari, ekologik va speleoturizm kabi segmentlar jadal rivojlanmoqda. Ularning ichida sarguzasht turizmi o'zining yuqori darajadagi emotsional ta'siri, innovatsion xizmatlar bilan uyg'unlashishi va turli yoshdagi turistlarni jalb etish imkoniyatining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ushbu turizm yo'nalishi nafaqat iqtisodiy daromad keltiruvchi omil, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi, aholi bandligini ta'minlovchi va hududiy raqobatbardoshlikni oshiruvchi strategik vosita sifatida qaralmoqda[1].

Bugungi kunda mintaqalarda sarguzasht turizmini rivojlantirish uchun tabiiy-geografik imkoniyatlar, madaniy meros obyektlari, ekologik muhit va innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashgan infratuzilmani shakllantirish imkoniyatlari mavjud. Shu jihatdan, sarguzasht turizmining innovatsion imkoniyatlarini o'rganish, uning iqtisodiy samaradorligini aniqlash va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilish mintaqa taraqqiyotida dolzarb masala hisoblanadi[2].

Sarguzasht turizmi ko'pincha iqtisodiy diversifikatsiya, hududiy brend yaratish va xalqaro raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan o'rganilgan. Butunjahon turizm tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, 2022-2024-yillar davomida xalqaro turizm bozorida sarguzasht turizmi ulushi 15 foizni tashkil etgan va uning iqtisodiy qiymati 680 milliard AQSh dollaridan ko'proq bo'lgan. Bu raqamlar mazkur yo'nalishning nafaqat turistlar ehtiyojini qondirish, balki hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashdagi rolini ko'rsatadi[3].

Turistik mintaqalardagi mavjud tabiiy landshaftlar, tog'-cho'l hududlari, g'orlar va daryo bo'ylarida sarguzasht turizmi turlarini tashkil etish imkoniyatlari kengaytiradi. Biroq bu imkoniyatlar hali to'liq ishga solinmagan. Asosiy muammolar sifatida turistik infratuzilmalarning sezdagi tanqisligi, raqamli marketingning, xavfsizlik protokollarining, xalqaro standartlarga asoslangan sarguzasht turizmi xizmatlari hamda mahalliy aholining xizmat ko'rsatish jarayoniga jalb qilinishini o'z ichiga oladi[4]. Bundan tashqari, turistik mintaqalarda sarguzasht turizmi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning innovatsion yo'nalishi sifatida ko'rilayotgan bo'lsada, mavjud resurslardan foydalanish, strategik dasturlar ko'proq umumiy turizm rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, sarguzasht turizmiga oid mexanizmlar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shu sababli quyidagi muammolar ko'zga tashlanmoqda:

- *mintaqalarda sarguzasht turizmini rivojlantirish orqali hududiy bandlikni oshirish imkoniyati to'liq ishga solinmagan;*
- *ekotizimni muhofaza qilish bilan uyg'un turizm amaliyotini takomillashtirish;*
- *mahalliy va xalqaro turistlarni jalb etish uchun innovatsion mahsulot va xizmatlar assortimentini ko'paytirish.*

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sarguzasht turizmini rivojlantirish mintaqalarga quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy natijalarni erishish mumkin:

1. Mahalliy aholi turizm xizmatlari ko'rsatish, gidlik, transport, ovqatlanish va hunarmandchilik faoliyatiga keng jalb qilinishi hisobiga daromad manbalarini ko'paytiradi.

2. Mintaqaning o‘ziga xos tabiiy manzaralari, tarixiy-madaniy obyektlari va ekstremal imkoniyatlari asosida ichki va tashqi bozorda milliy turizm imiji shakllanadi.

3. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali (raqamli xavfsizlik tizimlari, ekologik transport vositalari, qayta tiklanuvchi energiya manbalari) turizm ekologik barqarorlikni ta‘minlaydi.

4. Sarguzasht turizmi xalqaro investorlar uchun jozibali yo‘nalish bo‘lib, hududga xorijiy kapital oqimini kengaytiradi.

5. Virtual turlar, mobil ilovalar, onlayn rezervatsiya va marketing platformalari yordamida sarguzasht turizmi zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashadi (1-jadval).

Mintaqalarda sarguzasht turizmi faoliyatini tashkil etishda innovatsion mexanizmlar joriy qilinsa, u nafaqat iqtisodiy o‘rishni, balki aholi turmush darajasini yaxshilashni ham ta‘minlaydi. Masalan, tog‘ hududlarida ekstremal sport turlari, g‘orlarda speleoturizm, daryo bo‘ylarida rafting va ekoturlarni yo‘lga qo‘yish orqali xizmatlar ko‘lami kengayadi va mintaqa ijtimoiy hayoti jonlanadi [5,6].

1-jadval

Sarguzasht turizmining mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ta‘siri²³⁰

Ko‘rsatkichlar nomi	<i>Aholining jalb qilinishi</i>	<i>Xorijiy turistlar oqimi</i>	<i>Tadbirkorlik</i>	<i>Hamkorlik</i>	<i>Jami (%)</i>
<i>Ish o‘rinlari yaratish</i>	32.5	18.2	27.1	22.2	100
<i>Hududiy daromadlarni oshirish</i>	28.0	21.5	30.3	20.2	100
<i>Ekologik barqarorlikni ta‘minlash</i>	25.7	29.8	19.5	25.0	100
<i>Turizm brendi shakllantirish</i>	30.1	24.6	23.5	21.8	100
<i>Innovatsion mahsulot va xizmatlar</i>	26.2	28.4	22.6	22.8	100

²³⁰ Muallif ishlanmasi

Xulosa qilib aytganda, sarguzasht turizmi mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida innovatsion imkoniyatlarga ega bo'lgan strategik yo'nalishdir. Ushbu yo'nalish hududiy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlab, mahalliy aholini iqtisodiy faoliyatga keng jalb qiladi, yangi ish o'rinlari yaratadi, ekologik barqarorlikni mustahkamlaydi va hududning xalqaro turistik imijini shakllantiradi [7,8]. Yuqorida keltirilgan tendensiyalarga erishish uchun tadqiqotimizda quyidagi takliflarni ilgari surilmoqda:

- sarguzasht turizmi faoliyati uchun xavfsiz va ekologik infratuzilma (tog' yo'llari, dam olish maskanlari, zamonaviy transport vositalari)ni innovatsion yondashuv asosida shakllantirish;
- xalqaro me'yorlarga mos xavfsizlik protokollari va ekologik tamoyillarni turizm amaliyotiga tatbiq etish;
- mobil ilovalar, onlayn bron qilish tizimlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali mintaqaning sarguzasht turizm mahsulotlarini jahon bozoriga olib chiqish;
- xizmat ko'rsatish, gidlik va tadbirkorlik faoliyatida mahalliy aholining ishtirokini rag'batlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish;
- chet ellik investorlar va xorijiy turistik kompaniyalar bilan hamkorlikda sarguzasht turizm klasterlarini shakllantirish.

Shuni ta'kidlash joizki, sarguzasht turizmining innovatsion imkoniyatlari mintaqa iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy taraqqiyoti va ekologik muvozanatini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu turistik yo'nalishga kompleks yondashuv orqali mintaqaning global turizm bozoridagi raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xalilov, S. (2021). Milliy turizm tarmog'i raqobat ustunliklarini rivojlantirishda marketing innovatsiyalarining qo'llanilishi.
2. Ismoilova, D. (2024). Adventure tourism as a driver of sustainable regional development in Uzbekistan. *Journal of Tourism and Regional Studies*, 12(2), 45–57.
3. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). Adventure tourism development and innovation report. Madrid: UNWTO Publishing.
4. Tillaboev, S., & Mukhammedova, Z. (2022). Innovative mechanisms in the development of eco and adventure tourism. *Central Asian Journal of Tourism Research*, 4(1), 89–101.
5. Smith, J., & Brown, R. (2022). Adventure tourism, community engagement, and local economic growth. *Tourism Economics*, 28(5), 1123–1140.

6. Qodirova, M. (2025). Raqamli marketing texnologiyalarining sarguzasht turizmi rivojlanishidagi oʻrni. Innovatsion Iqtisodiyot va Turizm, 6(1), 33–42.

7. Karimov, A. (2023). Sarguzasht turizmini rivojlantirishning hududiy imkoniyatlari va iqtisodiy samaradorligi. Tashkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

8. Oʻzbekiston Respublikasi Turizm qoʻmitasi. (2024). Oʻzbekistonda sarguzasht turizmi istiqbollari va mintaqaviy rivojlanish dasturi. Toshkent: Turizm qoʻmitasi matbuot xizmati.

HUDUDIY IJTIMOY TENGLIKNI TA'MINLASH VA HUDUDIY FARQLARNI KAMAYTIRISH SIYOSATI

Kobilova Zebo Bobokulovna

Termiz davlat universiteti, "Iqtisodiyot" kafedrasining mustaqil izlanuvchisi

Zebokabilova 2003@ mail.ru.

orcid: 0009-0003-8400-5801

Annotatsiya: Maqolada Oʻzbekistonda olib borilayotgan hududiy siyosat ijtimoiy tenglikni kuchaytirish, bandlikni ta'minlash hamda infratuzilmani modernizatsiya qilish muhim omillar bo'yicha xulosa, takliflar berilgan.

Kalit soʻzlar: hududiy ijtimoiy tenglik, hududiy farqlar, iqtisodiy rivojlanish, bandlik, infratuzilma, hududiy siyosat.

Аннотация: территориальное социальное равенство, территориальные различия, экономическое развитие, занятость, инфраструктура, территориальная политика.

Ключевые слова: Возобновляемые источники энергии - солнечная, ветровая, гидроэнергия и биомасса, повышают эффективность производства энергии в экономике.

Annotation: The article provides conclusions and suggestions on the important factors of regional policy in Uzbekistan, including strengthening social equality, ensuring employment, and modernizing infrastructure.

Keywords: territorial social equality, territorial disparities, economic development, employment, infrastructure, territorial policy.

Kirish. Hududiy ijtimoiy tenglikni ta'minlash va hududiy farqlarni kamaytirish siyosati bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda.

Har qanday davlatda, jumladan O‘zbekistonda ham, hududlar tabiiy resurslar, ishlab chiqarish salohiyati, demografik imkoniyatlar va ijtimoiy infratuzilma darajasi bo‘yicha sezilarli tafovutlarga ega.

Mazkur tafovutlar aholining turmush darajasi, bandlik imkoniyatlari va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkonlari o‘rtasida nomutanosibliklar yuzaga kelishiga olib keladi. Hududiy siyosatni shakllantirishda nafaqat iqtisodiy o‘sinh, balki ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini muvozanatlashtirishga, mavjud tafovutlarni kamaytirishga qaratilmoqda.

Jumladan, qishloq hududlarini kompleks rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish, ijtimoiy xizmatlar sifati va qamrovini yaxshilash orqali hududiy tenglikni kuchaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, hududiy farqlarni kamaytirish siyosati uzoq muddatli barqaror rivojlanish va ijtimoiy farovonlikni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi.

Shunday qilib, hududiy ijtimoiy tenglikni ta’minlash va farqlarni kamaytirish siyosatini chuqur tadqiq etish, mavjud muammolarni aniqlash va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish mamlakatimizning barqaror iqtisodiy taraqqiyoti va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi (1-jadval).

Hududlar bo‘yicha aholi turmush darajasi ko‘rsatkichlari (2024 yil)²³¹
1-jadval

№	Hududlar	O‘rtacha oylik daromad (ming so‘m)	Bandlik darajasi (%)	Ishsizlik darajasi (%)	Kambag‘allik darajasi (%)
1	Qoraqalpog‘iston R.	3 200	75,0	5,0	11,5
2	Andijon viloyati	3 400	75,0	5,0	10,8
3	Buxoro viloyati	3 800	76,2	4,3	9,6
4	Jizzax viloyati	3 100	73,3	4,6	12,2

²³¹ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “**Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari**” (2024 yillik hisobotlar).

5	Qashqadaryo viloyati	3 200	73,5	5,3	13,0
6	Navoiy viloyati	4 500	79,1	3,3	7,8
7	Namangan viloyati	3 300	75,0	4,6	11,0
8	Samarqand viloyati	3 500	75,0	5,0	10,5
9	Surxondaryo viloyati	3 200	74,1	4,4	12,7
10	Sirdaryo viloyati	3 400	75,6	4,4	11,2
11	Toshkent viloyati	3 800	75,0	5,0	10,0
12	Fargʻona viloyati	3 300	75,0	5,0	11,5
13	Xorazm viloyati	3 200	75,0	5,0	11,8
14	Toshkent shahri	5 500	80,0	3,0	6,5
	Jami Oʻzbekiston	3 800	76,8	4,5	10,2

1-jadvalda tahlil natijalari 2024-yil holatiga koʻra, Oʻzbekiston boʻyicha aholi oʻrtacha oylik daromadi **3,8 mln soʻm**, bandlik darajasi **76,8 %**, ishsizlik **4,5 %**, kambagʻallik darajasi esa 10,2 % ni tashkil etdi.

Hududlar kesimida:

-eng yuqori daromad Toshkent shahrida (5,5 mln soʻm) va Navoiy viloyatida (4,5 mln soʻm) qayd etilib, ular eng past kambagʻallik darajasi (6,5 % va 7,8 %) bilan ham ajralib turadi.

-eng past daromad Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo va Qoraqalpogʻiston hududlarida (3,1–3,2 mln soʻm) kuzatilgan, bu esa ularda kambagʻallik darajasining yuqoriligiga (12–13 %) olib kelmoqda.

-bandlik darajasi nisbatan yuqori Toshkent shahrida (80,0 %) va Navoiy viloyatida (79,1 %), past darajasi esa Jizzax (73,3 %) va Qashqadaryoda (73,5 %) qayd etilgan.

-ishsizlik koʻrsatkichi eng past Toshkent shahrida (3,0 %) va Navoiy viloyatida (3,3 %), eng yuqorisi esa Qashqadaryoda (5,3 %) kuzatilmoqda (2-jadval).

Hududiy farqlarni qisqartirish dinamikasi (yillar bo'yicha)²³²

2-jadval

№	Hududlar	2020-yil o'rtacha daromad (ming so'm)	2022- yil (ming so'm)	2024-yil (ming so'm)	O'sish sur'ati (%)	Izoh
1	Qoraqalpog'iston R.	2 200	2 800	3 200	45,5	Farq qisqarayotgan
2	Andijon vil	2 300	2 900	3 400	47,8	Barqaror o'sish
3	Buxoro vil	2 700	3 300	3 800	40,7	O'rtacha darajadan yuqori
4	Jizzax vil	2 100	2 600	3 100	47,6	Farq sezilarli
5	Qashqadaryo vil	2 200	2 700	3 200	45,5	Past daromad hududi
6	Navoiy vil	3 500	4 100	4 500	28,6	Yuqori daromad hududi
7	Namangan vil	2 200	2 800	3 300	50,0	Tezkor o'sish
8	Samarqand vil	2 400	3 000	3 500	45,8	O'rtacha daromad
9	Surxondaryo vil	2 100	2 700	3 200	52,3	O'sish sur'ati yuqori
10	Sirdaryo vil	2 400	2 900	3 400	41,7	O'rtacha barqaror
11	Toshkent vil	2 800	3 400	3 800	35,7	Barqaror ko'rsatkich
12	Farg'ona vil	2 300	2 900	3 300	43,5	Past o'sish
13	Xorazm viloyati	2 200	2 800	3 200	45,5	Barqarorlik mavjud
14	Toshkent shahri	4 200	5 000	5 500	30,9	Eng yuqori daromad

2-jadvalda tahlillar 2020-2024 yillar davomida O'zbekistonda barcha hududlarda aholi daromadlari o'sdi. Umumiy tendensiya ijobiy bo'lib, o'sish sur'atlari hududlar kesimida quyidagicha farqlanadi:

-eng yuqori daromad Toshkent shahri (5,5 mln so'm) va Navoiy viloyatida (4,5 mln so'm) qayd etilib, bu hududlar doimiy ravishda yetakchilikni saqlab qolmoqda. Ammo ularning o'sish sur'ati nisbatan past-Toshkentda 30,9 %, Navoiyda 28,6 %.

²³² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni. Toshkent, 2022.

-eng tezkor o'sish Surxondaryo (52,3 %) va Namangan viloyatlarida (50,0 %) kuzatilmoqda. Bu hududlarda boshlang'ich daromad past bo'lsa-da, oxirgi yillarda sezilarli o'sish qayd etilgan.

-Andijon (47,8 %), Jizzax (47,6 %), Qoraqalpog'iston va Qashqadaryo (45,5 %) ham o'sish sur'ati bo'yicha yuqori guruhga kiradi.

-eng past o'sish Toshkent viloyati (35,7 %), Navoiy (28,6 %) va Toshkent shahri (30,9 %) da qayd etilgan bo'lib, bu hududlarda allaqachon yuqori daromad darajasi mavjudligi bilan izohlanadi.

Past daromadli hududlarda tez o'sish kuzatilayotgani hududiy tafovutlarni qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Hududiy ijtimoiy tenglikni ta'minlash va hududiy farqlarni kamaytirish siyosati mamlakatning barqaror rivojlanishi va aholining turmush farovonligini oshirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. O'zbekiston misolida kuzatilayotgan holat shuni ko'rsatadiki, ayrim hududlar (Toshkent shahri, Navoiy viloyati) yuqori daromad va rivojlangan infratuzilmaga ega bo'lsa, boshqa hududlarda (Qashqadaryo, Jizzax, Surxondaryo) ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar nisbatan past darajada qolmoqda. Bu esa bandlik imkoniyatlari, aholi daromadlari va ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda sezilarli nomutanosibliklarni yuzaga keltiradi. Demak, hududlararo tafovutlarni qisqartirish siyosati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning ham zarur sharti hisoblanadi.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

-iqtisodiy imkoniyatlari past bo'lgan viloyatlarda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va infratuzilma loyihalarini kengaytirish;

-yangi ish o'rinlari yaratish, ayniqsa qishloq joylarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali aholining daromad manbalarini kengaytirish;

-hududiy mehnat bozorining talablariga mos malakali kadrlarni tayyorlash, qayta o'qitish va zamonaviy kasblarga yo'naltirish;

-transport, sog'liqni saqlash, ta'lim va raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini barcha hududlarda tenglashtirish;

- agroklastlar, qayta ishlash sanoati va logistika markazlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy faollikni kuchaytirish;

-aholining poytaxt va yirik shaharlarga haddan tashqari oqimini kamaytirish uchun hududlarda yashash va ishlash sharoitlarini yaxshilash.

-har bir viloyatning tabiiy, iqtisodiy va demografik imkoniyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish.

Umumiy xulosa shundan iboratki, hududiy ijtimoiy tenglikni ta'minlash siyosati mamlakatda ijtimoiy adolat tamoyillarini kuchaytiradi, farovonlikni oshiradi hamda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish orqali barqaror rivojlanishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.Toshkent: "O'zbekiston", NMIU, 2019. 64 b.
- 2.Mavlonov R. Regional rivojlanish va ijtimoiy tenglik muammolari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 210 b.
- 3.Qodirov A. Demografik omillar va ularning mehnat resurslari samaradorligiga ta'siri. // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. 2019. №3. B. 43–51.
- 4.Axmedov X. Hududiy farqlarni kamaytirishda ijtimoiy infratuzilmaning ahamiyati. Samarqand: SamISI nashriyoti, 2021. – 185 b.
- 5.Sattorov T. Xizmat ko'rsatish sohasida bandlikni oshirish yo'nalishlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 240 b.
- 6.International Labour Organization. Regional Development and Social Equality: Global Report. Geneva: ILO, 2021. 156 p.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami. Toshkent, 2023. 320 b.
- 8.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni. Toshkent, 2022.

HUDUDLARDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI VA ULARDAN FOYDALANISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Sh.Bo'riyev-QarshiDU mustaqil tadqiqotchisi

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi tobora muhim o'rin egallab bormoqda. Innovatsion texnologiyalar, raqamli transformatsiya va global integratsiya jarayonlari xizmatlar turini kengaytirish, sifatini oshirish hamda raqobatbardoshligini ta'minlashda asosiy omil bo'lmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasi ko'pgina rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya, Germaniya kabi davlatlar ushbu sohani strategik tarzda rivojlantirib, uni iqtisodiyotning yetakchi sohasiga aylantira olgan.

Mamlakatimizda keyingi yillarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Biz ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarning xizmat ko'rsatish sohasini tashkil etish va samarali boshqarish borasidagi tajribasi tahlil qilinadi hamda ushbu tajribalarni davlatimizda qo'llash imkoniyatlari va asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va xorijiy tajribalarni o'rganish mazkur sohaning samaradorligi va barqaror o'sishiga xizmat qiladi. Jahon amaliyotida xizmatlar sektoriga oid ilmiy-amaliy tadqiqotlar, siyosatlar va modellar keng o'rganilgan.

Avvalo, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Jahon banki va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan e'lon qilingan hisobotlar xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasini chuqur tahlil qilgan. Masalan, "World Development Report" (World Bank) va "OECD Services Trade Restrictiveness Index" kabi manbalarda xizmatlar sohasidagi iqtisodiy siyosatlar, chegaralar va erkinlashtirish masalalari atroflicha yoritilgan.

Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar- xususan, AQSH, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapurda xizmat ko'rsatish sohasini tashkil etish va boshqarish bo'yicha olib borilgan siyosatlar ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Jumladan:

A.Smit, D.Rikardo, Maltus kabi klassik iqtisodchilar xizmatlarga "unumsiz mehnat" deb ta'rif berishgan. Xususan, Karl Marks va Marksistlar ham xizmatlar sohasining rivojlanish salohiyatini tan olmagan²³³. Ammo 1930-1970 yillarga kelib rivojlangan davlatlarda xizmatlar sohasini rivojlantirishga ehtiyoj ortib bordi. Ayniqsa, o'tga sarning 50-60 yillarida yuqori nuqtaga yetdi.

Xizmatlar sohasini o'rganishda olimlar xizmatlarning tovarlardan farqli jihatlariga alohida e'tibor qaratadi. Masalan, Grilix xizmatlarni nomoddiy mahsulot yaratuvchi mehnatning natijasi deb ta'rif beradi²³⁴.

T.P. Xilning fikriga ko'ra xizmatlar insonlar o'rtasida oldindan kelishilgan harakatlar yoki holatlar o'zgarishi hisoblanadi²³⁵. Ammo Grilix xizmatlarga ta'rif berishda ishlab chiqishdan ko'ra ularning statistik hisobiga e'tibor berish lozimligini ta'kidlaydi²³⁶. Melvin esa xizmatlarning o'lchovi vaqt va joy o'zgarishiga bog'liq deb

²³³ Delaunay. J. C. and Gadrey, J., Services in Economic Thought: Three Centuries of Debate, Kluwer Academic Publishers. Boston. 1992.

²³⁴ Griliches, Z. (ed.), Output Measurement in the Service Sectors, University of Chicago Press. Chicago, pp. 6, 1992.

²³⁵ Hill.T.P., On Goods and Services, Review of Income and Wealth, 1977

²³⁶ Griliches, Z. (ed.), Output Measurement in the Service Sectors, University of Chicago Press. Chicago, pp. 6, 1992.

hisoblaydi²³⁷. V.Baumol xizmatlar sohasi rivojlanishining o'ziga xos xususiyati - sohada mehnat unumdorligi, ishlab chiqarishdagi kabi tez o'sib bormasligini ta'kidlab o'tadi²³⁸. Ushbu holatni Grilix xizmatlarda texnologik o'zgarishlar sekinroq sodir bo'lishi va sohada ishchi kuchi intensivligi yuqori ekanligi bilan izohlaydi²³⁹.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan M.Q.Pardayev, I.S.Tuxliyev, M.Po'latov va O.Xamidovlar xizmatlar sohasini respublikamizda rivojlanish tendensiyalarini, rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, samaradorlik ko'rsatkichlari kabilarni tahlil etishgan.

Tadqiqotda biz rivojlangan mamlakatlar — xususan, AQSH, Yaponiya, Germaniya, Janubiy Koreya va Singapur davlatlarida xizmatlar sohasini rivojlantirish tajribasini o'rgandik.

AQShning xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha tajribasi juda boy va kompleks, chunki bu mamlakatda xizmatlar sektori iqtisodiyotning eng katta va muhim qismi hisoblanadi. AQShda xizmatlar sektori YAIMning taxminan 80% atrofidagi ulushga ega, bu iqtisodiyotning eng yirik va ustuvor sektori hisoblanadi. Xizmatlar sohasida qariyb 150 milliondan ziyod ish o'rnini yaratiladi hamda innovatsiyalar, texnologiyalar va yuqori malakali mutaxassisliklarni talab qiladi.

U.Vitt va K.Grosslarning tadqiqotlariga ko'ra AQShda 1970 yildan 2005 yilgacha transport va sanoatda arzon energiya vositalarining paydo bo'lishi mehnat unumdorligining oshishiga hamda xizmatlar sohasining jadal rivojlanishiga sabab bo'ldi²⁴⁰. AQShda yaratilgan texnologik innovatsiyalarning tezlik bilan turizm, bank-moliya, tibbiyot, ta'lim va boshqa xizmatlarga jalb etilishi sohaning yetakchi tarmoqqa aylanishiga sabab bo'ldi deyish mumkin.

Yaponiyada xizmatlar sohasining rivojlanishi – mamlakat iqtisodiyotining muhim tayanchlaridan biri bo'lib, u yuksak madaniyat, texnologik yutuqlar va mehnat etikasiga asoslangan. Yaponiya davlatida tub islohotlar imperator Meydzi davrida (1868-1912) boshlangan. Aynan shu davrda yaponlar minglab yoshlarni xorijga o'qishga jo'natgan hamda ko'plab xorijlik mutaxassislarni yaponlarga ta'lim berish uchun yollagan. XX asrning ikkinchi yarmida Yaponiya iqtisodiyoti asosan sanoat (avtomobilsozlik, elektronika) bilan bog'liq edi. Ammo 1990-yillardan keyin Yaponiya post-industrial jamiyatga aylandi va xizmatlar sektori tez sur'atda o'sdi.

²³⁷ Melvin, J. R., A Theory of Leisure, Eastern economics Journal, 1, 251-267, October, 1974. Trade in Services: A theoretical Analytics, Institute for Research on Public Policy, Halifax, 1989.

²³⁸ Baumol. W. J., Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of an Urban Crisis, The American Economic Review, 57, p.p. 415-426, 1967.

²³⁹ Griliches, Z. (ed.), Output Measurement in the Service Sectors, University of Chicago Press. Chicago, pp. 6, 1992.

²⁴⁰ Witt U., Ch. Gross. The rise of the "service economy" in the second half of the twentieth century and its energetic contingencies. Journal of Evolutionary Economics. 2020.

Bugungi kunda xizmatlar sektori Yaponiya yalpi ichki mahsulotining (YAIM) 70%dan ortig'ini tashkil etadi.

Germaniyaning yuqori darajada shaharlashgan va sanoati rivojlanganligi uning ish bilan ta'minlanishida namoyon bo'ladi. Xizmatlar, shu jumladan savdo va moliya, bandlikning eng katta qismini tashkil qiladi. 21-asrning boshlarida ishchilarning taxminan beshdan bir qismi ishlab chiqarishda, 2 foizdan sal ko'proqrog'i qishloq xo'jaligi bilan bog'liq sohalarda ishlaydilar, qolgan qismi esa xizmat sohalari: moliya, bank, maishiy xizmatlar, sug'urta va hokazolarda faoliyat olib boradi. Ammo Germaniyada ham aholi yoshi ulg'ayib borgan sari iqtisodiy o'sish sur'ati ham pasayib bormoqda. 2050 yilga borib, Germaniyada ish kuchi soni 28%ga qisqarishi prognoz qilingan. Ushbu davlatda XX asrning o'rtalarigacha ishlab chiqarishni rivojlantirishga e'tibor juda yuqori bo'lib, keyinchalik globalizatsiya va ixtisoslashuv jarayonlari sababli iqtisodiyotda xizmatlar sohasini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi.

Janubiy Koreyada xizmatlar sohasini rivojlantirish -mamlakatning zamonaviy iqtisodiy strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir. Janubiy Koreya iqtisodiyoti tarixan ishlab chiqarish va eksportga asoslangan bo'lsa-da (xususan, avtomobil, elektronika va kemasozlik), oxirgi o'n yilliklarda xizmatlar sohasining roli sezilarli darajada oshdi. Janubiy Koreyada xizmatlar sohasini rivojlantirish -mamlakatning zamonaviy iqtisodiy strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir.

Singapur iqtisodiyotida xizmatlar sohasi asosiy tayanch yo'nalishlardan biridir. 2023 yilda xizmatlar sohasi mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YaIM) 70 foizidan ortig'ini tashkil etib, iqtisodiy o'sish, investitsiya oqimi va bandlikning muhim manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Xizmatlar sektori doirasida moliyaviy xizmatlar, logistika, turizm, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sog'liqni saqlash va ta'lim eng yirik segmentlar hisoblanadi.

Singapur hukumatining xizmatlar sohasini rivojlantirishdagi yondashuvi raqamli transformatsiya, mehnat unumdorligini oshirish va xalqaro integratsiyani chuqurlashtirishga qaratilgan. "Services 2030 Strategy" dasturi asosida xizmatlar sohasida raqamlashtirish (digitization), aqlli logistika (smart logistics) va elektron savdo (e-commerce) infratuzilmalari jadallik bilan rivojlantirilmoqda. Hukumat strategik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari sifatida startaplarni subsidiyalash, tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari, shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda erkin iqtisodiy hududlar tizimini kengaytirishga urg'u bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy jixatdan taraqqiy etgan mamlakatlarning xizmatlar sohasini rivojlantirishdagi tajribalarini puxta o'rganish va samarali joriy

etish O'zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish va sof raqobat muhitini shakllantirishga olib keladi.

TURIZMDA GIDLARNING KOMMUNIKATSIYA ALOQALARINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

**Otabayeva Sarvinoz Muxtarbek qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti 251-“Turizm va mehmondo'stlik” mutaxassisligi 1-
bosqich magistratura talabasi**

Annotatsiya. Maqolada turizm sohasida gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yo'nalishlari yoritib berilgan. Turistik xizmatlarda gidning samarali muloqoti, madaniy sezgirlik va psixologik omillar ahamiyati tahlil qilinadi.

Аннотация. В статье освещаются направления развития коммуникационных связей гидов в сфере туризма. Анализируется значение эффективного общения гида, культурной чувствительности и психологических факторов в туристических услугах.

Abstract. This article highlights the directions for developing communication relations of guides in the field of tourism. The importance of effective communication by the guide, cultural sensitivity, and psychological factors in tourism services is analyzed.

Kalit so'zlar. Turizm, gid, kommunikatsiya, muloqot, madaniy sezgirlik, turistik xizmatlar, psixologik omillar.

Ключевые слова. Туризм, гид, коммуникация, общение, культурная чувствительность, туристические услуги, психологические факторы.

Kalit so'zlar. Tourism, guide, communication, interaction, cultural sensitivity, tourist services, psychological factors.

Ma'lumki, kommunikatsiya aloqalari insonlar o'rtasida axborot almashinuvi, tushunish va o'zaro hamkorlikni ta'minlovchi muhim ijtimoiy jarayon bo'lib hisoblanadi. Chunki, samarali kommunikatsiya shaxsiy munosabatlarni mustahkamlaydi, tashkilotlar, jamoalar va butun jamiyat faoliyatini muvofiqlashtirishda qo'llaniladi. Shu bois, turizm sohasida kommunikatsiya aloqalarini chuqur o'rganish va rivojlantirish har qanday sohada muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri bo'lib qaraladi. Turizmga gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish bevosita muloqot yo'nalishlariga bog'liq bo'lishi talab etiladi. Jumladan, turizm madaniyatlararo muloqot muhiti sifatida emas, ya'ni madaniyatlararo muloqot doirasi sifatida tasvirlangan. Unga asosan, Jek va Fipps

uchun madaniyatlararo muloqot turli ijtimoiy guruhlarga mansub shaxslar o'rtasidagi dialog va mato savdosidir [1].

Mazkur kommunikatsiya aloqalarini amalga oshirishda gid-tarjimonlar imkoniyatlaridan faol oshiriladi. Chunki, gid-tarjimon sifatida keyingi kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish ishlari talab etiladi [2]. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda kommunikatsiya vositalari kengayib, ular orasida verbal (og'zaki), neverbal (ishora, harakat va mimika) va elektron kommunikatsiya turlari keng qo'llanilmoqda.

Ayniqsa, raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan kommunikatsiya aloqalari axborotni tez va samarali tarqatish imkonini beradi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta va messenjerlar kommunikatsiya jarayonini global darajaga olib chiqdi. Bu borada yaqin kelajakda yirik shartnomalar, moliyaviy operatsiyalarni raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirishni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'ladi [3]. Mazkur sharoitda turizmga gidlarning kommunikatsiya madaniyatini shakllantirish va muloqot etikasini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Qarshi tarafni diqqat bilan tinglash, fikr bildirishda hurmat saqlash, til madaniyatiga rioya qilish kabi omillar kommunikatsiya samaradorligini oshiradi. Muvaffaqiyatli kommunikatsiya uchun psixologik omillar, ya'ni ishonch, ochiqlik, empatiya, emotsional zehn kabi xususiyatlarga e'tibor qaratiladi. Insonlar o'rtasida ishonchli va ochiq muloqot muhitini yaratish orqali jamoada hamjihatlik va samaradorlikka erishish mumkin.

Shuningdek, turizm sohasida gidlar kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yuzasidan turli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish, xususan, gidlar faoliyatini takomillashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimizning 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5611-son Farmoni ushbu yo'nalishda muhim hujjat bo'lib hisoblanadi. Ushbu Farmonda turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida rivojlantirish, milliy qadriyatlarni keng targ'ib qilish, xorijiy sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va gid-xizmatlar sifatini oshirish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Shu bilan birga, farmonda kadrlar tayyorlash, gidlar malakasini oshirish, xorijiy tillarni chuqur o'rgatish va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarurligi ta'kidlangan. Chunki, globallashtirish davrida gidlarning kommunikatsiya aloqalari turizmning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri sanaladi.

Umuman olganda, gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yoʻnalishlari quyidagi omillarni oʻz ichiga qamrab oladi:

- til kompetensiyasini kuchaytirish. Gid xorijiy sayyohlar bilan samarali muloqot qilish uchun kamida bir nechta xorijiy tilni mukammal bilishi lozim. Bu tarjima jarayoni va milliy qadriyatlarni toʻgʻri tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

- madaniy sezgirlikni rivojlantirish. Turli millat vakillari bilan ishlashda ular urf-odatları, diniy eʼtiqodları va ijtimoiy qadriyatlariga hurmat bilan yondashish zarur. Bu sayyohlarda ijobiy taassurot uygʻotadi va Oʻzbekistonning xalqaro imidjini mustahkamlaydi.

- psixologik yondashuv. Gid sayyohlar bilan muloqotda psixologik muhitni toʻgʻri boshqara olishi, nizoli vaziyatlarni yumshatish va turistlar kayfiyatini koʻtarish qobiliyatiga ega boʻlishi kerak.

- zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Mobil ilovalar, audio-gidlar, onlayn tarjima vositalari gidning ishini yengillashtiradi va turistlarga qulaylik yaratadi.

Shularga asosan, gidlarning kommunikatsiya aloqalarini takomillashtirish uchun malaka oshirish kurslari, amaliy seminarlar va xorijiy tajribani oʻrganish boʻyicha almashinuv dasturlari tashkil etilishi muhimdir. Shu orqali ular bilimlari va amaliy koʻnikmalarini boyitib boradilar. Globallashtirish va raqobat muhitida turizm sohasidagi xizmat sifatini oshirishda gidlarning kommunikatsiya qobiliyati muhim oʻrin tutadi. Gid - turist va joy oʻrtasidagi asosiy bogʻlovchi shaxs sifatida, nafaqat maʼlumot beruvchi, balki madaniyatlar oʻrtasidagi koʻpriklar vazifasini ham bajaradi. Shu bois, gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yoʻnalishlari turizm rivojiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Avvalo, gidlarning nutq madaniyatini va notiqlik qobiliyatini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada ritorika, psixologik yondashuv va muhokama yuritish usullarini oʻrgatish taʼlim dasturlariga kiritilishi maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, xorijiy tillarni chuqur oʻzlashtirish orqali turli millat vakillari bilan samarali muloqot qilish imkoniyati yaratiladi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish gidlarga turli kommunikatsiya kanallari orqali axborot yetkazishda katta imkoniyat yaratadi. Onlayn platforma va audiogidlardan foydalanish, virtual ekskursiyalar tashkil etish kabi usullar zamonaviy kommunikatsiya salohiyatini oshirish lozim. Ushbu muloqotda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Gidlar turli xalqlarning urf-odatları, madaniy qadriyatları va turmush tarziga hurmat bilan yondashishi, samarali va ehtiromli

Xulosa qilib aytganda, gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yoʻnalishlari nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki mamlakat turistik jozibadorligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Ushbu jarayon taʼlim, amaliy mashgʻulotlar va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish orqali amalga oshiriladi. Turizm sohasida gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish mamlakatimiz turistik salohiyatini oshirish, xalqaro maydonda raqobatbardoshligini taʼminlash va sayyohlarning mamnuniyatini oʻrttirishga qaratiladi. Bu borada ushbu yoʻnalishda gidlarning bilim va koʻnikmalarini takomillashtirish dolzarb masala boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Khojaeva M.N. Discourse of tour guide communication. // Вестник науки и образования, №3(81), Часть2. 2020. - p. 26.
2. Агуреева А.В. Операциональная компетентность гидов-переводчиков (материалы для подготовки): учеб. Пособие. А.В. Агуреева. - Самара: Изд-во Самарского университета, 2019. - с. 22.
3. Норчаев А.Н. Туризмда рақамли инновацион технологияларни жорий қилиш йўналишлари. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy-elektron jurnali, №2, mart-aprel, 2020. - 218 б.

TURIZMDA KADRLAR QOʻNIMSIZLIGINING ASOSIY SABABLARI

Atamuratova Layloxon Otanazar qizi , Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti 251-“Turizm va mehmondoʻstlik” mutaxassisligi 1-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada turizm sohasida kadrlar qoʻnimsizligining asosiy sabablari tahlil qilinadi. Turizm, global iqtisodiyotda muhim oʻrin egallagan sohalardan biri sifatida, malakali kadrlar yetishmasligi va ularning ish joylarida uzoq muddat davomida qolmasligi kabi muammolar bilan toʻqnash kelmoqda. Maqolada, kadrlar qoʻnimsizligiga taʼsir etuvchi omillar — past maoshlar, ish sharoitlari, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarining cheklanganligi va turizm sohasidagi mehnat madaniyati — keng koʻlamda koʻrib chiqiladi.

Аннотация: В статье анализируются основные причины нехватки кадров в сфере туризма. Туризм, как одна из отраслей, занимающая важное место в мировой экономике, сталкивается с такими проблемами, как нехватка квалифицированных кадров и их длительное удержание на рабочих местах. В статье широко рассмотрены факторы, влияющие на безработицу кадров -

низкая заработная плата, условия труда, ограниченные возможности профессионального развития и культуры труда в сфере туризма.

Annotation: The article analyzes the main reasons for the shortage of personnel in the tourism sector. Tourism, as one of the industries that occupies an important place in the global economy, faces such problems as a shortage of qualified personnel and their long-term retention in jobs. The article broadly examines the factors that affect unemployment - low wages, working conditions, limited opportunities for professional development and work culture in the tourism sector.

Kalit soʻzlar: Turizm, kadrlar qoʻnimsizligi, malakali kadrlar, ish sharoitlari, maosh, kasbiy rivojlanish, mehnat madaniyati, motivatsiya, ish beruvchilar, malaka oshirish dasturlari, ijtimoiy masʼuliyat, ish joyida qoniqish, talab va taklif, turizm sohasidagi muammolar, rivojlanish strategiyalari

Ключевые слова: Туризм, кадровый дефицит, квалифицированные кадры, условия труда, заработная плата, профессиональное развитие, культура труда, мотивация, работодатели, программы обучения, социальная ответственность, удовлетворенность работой, спрос и предложение, проблемы туризма, стратегии развития

Key words: Tourism, labor shortage, skilled labor, working conditions, wages, professional development, work culture, motivation, employers, training programs, social responsibility, job satisfaction, supply and demand, tourism problems, development strategies

Turizm (fransuzcha tourisme, tour soʻzidan — sayr, sayohat) XIX asrda yangi tushuncha boʻlishiga qaramay, keyin tez surʼatda ommalashgan. Ikkinchi jahon urushi vaqtida esa chuqur tarixiy ildizlarga ega hisoblangan. Mavsumiylik sababli bu sohada kadrlar qoʻnimsizligi boʻlishi shubhasiz.

Kadrlar qoʻnimsizligi - bu xodimning ish joyidan noroziligi yoki tashkilotning maʼlum bir xodimdan noroziligi tufayli ishchi kuchining harakati.

Turizm sohasida boshqaruv jarayonida ushbu sohaning bir qator xususiyatlariga asoslanish kerak.

Shunga koʻra, bir qator umumiy xususiyatlarni ajratib koʻrsatish mumkin.

Turizmni boshqarish xususiyatlari:

1) turistik faoliyatni rejalashtirishda yakuniy isteʼmolchilarning istaklarining ustuvorligi;

2) turistik xizmatning birlamchi boʻlmaganligi;

3) turizm sanoatida marketingning katta ahamiyati;

4) turistik xizmat koʻrsatishning oʻziga xosligi. [1]

Turizmni boshqarishning eng muhim muammolaridan biri bu kadrlar qo'nimsizligidir. Ushbu hodisaning bir nechta sabablari bor:

- 1) xodimlar – agar doimiy ishlashga mo'ljallanmagan talabalar bo'lsa;
- 2) turizm davlat xizmatlari sohasiga kiradi, odamlar bilan muloqot qilish bilan bog'liq bo'lgan har qanday biznes, qoida tariqasida, juda katta hajmga ega kadrlar qo'nimsizligi foiziga egaligi;
- 3) ish tartibidan qoniqmaslik;
- 4) boshliqlar bilan kelishmovchiliklar va boshqalar.

Shuni aytish joizki, liniya xodimlari ko'pincha o'zgaradi va tashkilotning normal ishlashi uchun magistral rahbarlar o'zgarishsiz qoladi.

Turistik-rekreatsioon kompleks korxonalari ishining tahlili shuni ko'rsatadiki, xodimlarning 45 foizi ishga qabul qilingandan keyin 3 oy o'tgach, 15 foizi esa birinchi oydan keyin mehmonxonada yangi ish joyini tark etadi. Shunday qilib, xulosa shuni ko'rsatadiki, barcha yangi mehmonxona xodimlari o'zlarining imkoniyatlarini yetarli darajada baholamaydilar, chunki ular bor -yo'g'i olti oy ichida mehmondo'stlik sohasida bosh aylantiruvchi martaba orttirishlari va ish haqining mos ravishda oshishiga erishishlari mumkinligiga ishonishadi. [2] Keling sabablarini ko'rib chiqaylik, mehmonxona biznesida ishlash ijodiy, noodatiy yondashuv, katta mas'uliyat va favqulodda muloqot qobiliyatlarini o'z ichiga olgan mashaqqatli va uzoq jarayon ekanligidan boshlaylik. Xuddi shunday holat butun turizm sanoati korxonalarida ham shakllanmoqda. Mehmonxona xodimlarining qo'nimsizligi turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Ishdan bo'shatish foizi nafaqat mehmonxonaning xodimlar darajasiga, balki

boshqaruv uslubiga ham bog'liq. Agar tashqi mehnat bozoriga yo'naltirilgan mehmonxona kompaniyasi xodimlarni rivojlantirishga sarmoya kiritmaslikni afzal ko'rsa va xodimlarni doimiy ravishda almashtirish orqali xodimlarning past motivatsiyasini qoplasa, u holda xodimlarning rotatsiyasi 80 foiz va undan ko'p bo'lishi mumkin. Xalqaro mehmonxona boshqaruvi an'anaviy ravishda mehmondo'stlik sanoatida xodimlarning tez-tez o'zgarishini belgilaydigan sabablar sifatida quyidagilarni ta'kidlaydi:

- mehmonxona xodimlarining kam ish haqi;
- rejim va mehnat sharoitlaridan qoniqmaslik;
- xodimlar uchun ijtimoiy kafolatlarning yo'qligi;
- yangi ishga qabul qilingan mehmonxona ishchilarini moslashtirish tizimining yo'qligi;
- kasbiy o'sish istiqbollarning yo'qligi;

- barqaror xodimlar guruhining (odatda qator lavozimlarida) mehmonxona rahbariyatining umuman xodimlarga bo'lgan munosaba tidan hissiy rangdagi noroziligi;

- mehmonxona xizmati (bo'limi) boshlang'ich mehnat jamoasi doirasida xodimlar o'rtasida ijobiy hissiy aloqalar va o'zaro yordamning yo'qligi;

- mehmonxona rahbariyati tomonidan faoliyat natijalarining adolatsiz baholanishi va tan olinmasligi;

- mehmonxona rahbariyatining xodimning bildirilgan shaxsiy muammolariga beparvoligi yoki rasmiy munosabati;

- ishdan bo'shatilgan xodimning shaxsiyatini hurmat qilmaslik;

- egallab turgan kasbiy lavozimda o'zini-o'zi amalga oshirishning mumkin emasligi;

- mavjud funksional majburiyatlar doirasidagi mehnat faoliyati mazmuni asosli qiziqishni keltirib chiqarmaydi. [3]

Kadrlar qo'nimsizligi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi: ma'lum bir vaqt uchun ishdan bo'shatilganlar soni bir vaqtning o'zida xodimlarning o'rtacha soniga bo'linadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bizda yuqori darajadagi kadrlar qo'nimsizligini yangi ishga qabul qilingan ishchilarni moslashtirish tizimi yaxshi yo'lga qo'yilmaganligidan va xodimlarning mehmonxona korxonas iga nisbatan sodiq emasligi yaqqol isbot bo'lib turibdi. G'arbiy mamlakatlar mehmonxona boshqaruvi bu borada quyidagi tavsiyalarni beradi: mehmonxona xodimlarini ijtimoiylashtirish va martaba oshirish bo'yicha samarali dasturlarni ishlab chiqish, har bir turistik korxonada motivatsiya tizimini takomillashtirish qo'nimsizlikni qisman bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Bu usullarni o'zimizning mahalliy mehmonxonalarda qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2019-yil 05-yanvardagi 2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi <https://lex.uz/docs/-4143188>

2. <https://cyberleninka.ru/article/n/turizm-sohasida-kadrlar-tayyorlash-hamda-ularga-qoyiladigan-talablar-va-imkoniyatlar>

3. Аширов Д.А. Управление персоналом / Д.А. Аширов. - М.: ТК Велби, Проспект

O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH TAMOIYILLARI VA BARQAROR TURIZM INTEGRATSIYASI

Ahmadova Shahribonu Muxtarbek qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti 251-“Turizm va mehmondo‘stlik” mutaxassisligi 1-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm infratuzilmasini ekologik talablar asosida rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda turizmda yashil innovatsiyalarni joriy etish orqali O‘zbekistonda ekologik va ijtimoiy barqarorlikni rivojlantirish masalalari o‘rganiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития туристической инфраструктуры на основе экологических требований, использования возобновляемых источников энергии и внедрения «зелёных» инноваций в туризме для продвижения экологической и социальной устойчивости в Узбекистане.

Annotation. The article explores the issues of developing tourism infrastructure based on ecological requirements, the use of renewable energy sources, and the introduction of green innovations in tourism to promote ecological and social sustainability in Uzbekistan.

Kalit so‘zlar. Barqaror turizm, davlat investitsiyalari, ekologik inqiroz, integratsiya, issiqxona gazlari, yashil iqtisodiyot.

Ключевые слова. Устойчивый туризм, государственные инвестиции, экологический кризис, интеграция, парниковые газы, зелёная экономика.

Keywords. Sustainable tourism, state investments, ecological crisis, integration, greenhouse gases, green economy.

“Yashil iqtisodiyot” O‘zbekiston milliy kun tartibining asosiy mavzusiga aylandi. O‘zbekiston hukumati yashil iqtisodiyotga o‘tishning huquqiy va institutsional asoslarini yaratish bo‘yicha faol ish olib bormoqda. 2019-yilda Prezident qarori bilan iqlim o‘zgarishi muammolarini milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga integratsiya qilishga qaratilgan asosiy hujjat bo‘lgan “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategiya” qabul qilindi[1].

Strategiyaning asosiy maqsadi tuzilmaviy islohotlarga yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiyalash orqali ijtimoiy rivojlanishga, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga, iqlim va ekologik barqarorlikni yaxshilashga yordam beradigan barqaror iqtisodiy taraqqiyotga erishishdan iborat. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish bo‘yicha aniq “yo‘l xaritasi”

belgilangan qator farmon va tashabbuslar qabul qilindi. Ushbu direktivalar keng qamrovli chora-tadbirlarni qamrab oladi, jumladan:

- Fotoalbom yoqilgʻilarga qaramlikni kamaytirish uchun quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini ragʻbatlantirish.
- Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirish.
- Qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan milliy chiqindilarni boshqarish tizimini yaratish.
- Tabiiy ekotizimlarni, shu jumladan oʻrmonlarni, suv-botqoqlarni va suv resurslarini saqlash va tiklash.
- Barqaror iqtisodiy rivojlanishni qoʻllab-quvvatlash uchun yashil texnologiyalar va infratuzilmaga sarmoya kiritish[2].

Oʻzbekiston 2022-yil may oyida Global metan garovi tashabbusiga qoʻshilgan edi. Tashabbus uning ishtirokchilari ixtiyoriy ravishda 2030-yilgacha global metan chiqindilarini 2020-yil darajasiga nisbatan kamida 30 foizga kamaytirish choralari koʻrish majburiyatini oladi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- Texnologik modernizatsiya va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- Yashil mezonlarni xalqaro standartlar asosida davlat investitsiyalari va xarajatlariga integratsiya qilish;
- Davlat imtiyozlari, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik orqali yashil iqtisodiyotga oʻtish boʻyicha pilot loyihalarni qoʻllab-quvvatlash;
- Taʼlimga sarmoya kiritish hamda xalqaro taʼlim va ilmiy muassasalar bilan hamkorlik qilish orqali yashil iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish;
- Orol dengizi mintaqasida ekologik inqirozni yumshatish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;
- Yashil iqtisodiyot sohasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, jumladan, ikki va koʻp tomonlama shartnomalar tuzish.

Prezidentning 2022-yil 2-dekabrda “Oʻzbekiston Respublikasini 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga oʻtishga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori bilan quyidagi strategik hujjatlar va tizimlar tasdiqlandi[3]:

- Strategik maqsadlarga erishishga qaratilgan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil o‘shni ta’minlash dasturi.

- Yashil iqtisodiyotga o‘tish va sanoatda energiya tejash konsepsiyasi.

- O‘zbekiston Respublikasida 2030 yilgacha yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil o‘shni ta’minlash bo‘yicha Harakatlar rejasi.

- Iqtisodiyot tarmoqlarida yoqilg‘i-energetika resurslarini tejashning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan maqsadli parametrlari ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning energiya sig‘imini 2022-yilga nisbatan 2026-yilga borib 20 foizga kamaytirish ko‘zda tutilgan.

Barqaror turizm ekologik muvozanatni saqlash, mahalliy jamoalarning manfaatini himoya qilish va iqtisodiy foydani uzoq muddat davomida barqaror qilishni nazarda tutadi[4]. Agar turizm sanoati faqat qisqa muddatli foydaga e’tibor bersa, u tabiat va jamiyatga zarar yetkazadi, barqaror turizm esa uzoq muddatli, ekologik va ijtimoiy jihatdan adolatli rivojlanishning yagona yo‘lidir.

Xulosa shuki, yashil iqtisodiyot konsepsiyasida turizmni rivojlantirish, avvalo, atrof-muhitga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, madaniy merosni asrab-avaylash va jamiyatda iqtisodiy samaradorlikni uyg‘unlashtirish zaruratini anglatadi. Mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida mahalliy qishloq xo‘jaligi mahsulotlaridan tayyorlangan taomlar, an‘anaviy hunarmandchilik buyumlari va xalq amaliy san‘ati namunalari ishlab chiqarilib, sayyohlarga taqdim etilishi mumkin. Bu borada yurtimizda barqaror turizm va yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda quyidagi chora tadbirlarni amalga oshirish lozim, deb hisoblaymiz:

- quyosh yoki shamol energiyasi kabi ekologik toza energiya manbalaridan foydalanish;

- suvni qayta ishlash yoki tejash texnologiyalarini turistik obyektlarda joriy etish;

- yashil iqtisodiyot sohasida malakali kadrlarni tayyorlash va o‘qitish ishlarini olib borish;

- yashil iqtisodiyot tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son. <https://lex.uz/docs/-4539502>

2. <https://www.uzbekistan.org.ua/en/news/7414>

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.12.2022 yildagi PQ-436-son. <https://lex.uz/uz/docs/-6303230>

4. Sustainable Tourism: Principles, Contexts and Practices” (David Weaver, 2021)

XIZMAT KO‘RSATISH TARMOQLARIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISHDA XORIJ TAJRIBALARI

Hazratqulov Shahboz Boboqul o‘gli
Qarshi davlat universiteti iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi
Email:shahbozhazratqulov@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-5600-6251>

Annotatsiya Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatish tarmoqlariga investitsiyalarni jalb qilishda yuzaga keladigan risklar va ularni boshqarish bo‘yicha xorijiy tajribasi o‘rganiladi, jumladan, AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Xitoy, Yaponiyada investitsiya faoliyatini tartibga solish yo‘llari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, investitsiya faoliyati, fond bozori, ishlab chiqarish, qonunchilik, kredit tashkilotlari, investitsion faollik, investitsiya, risklarni boshqarish, moliyaviy diversifikatsiya, sug‘urta tizimi, raqamli texnologiyalar.

Kirish

Hozirgi vaqtda investitsiyalar hajmining barqaror o‘sishi va ulardan samarali foydalanish taktik va strategik vazifalardan biridir. Uning muvaffaqiyatli hal etilishi investitsiya jarayoniga xos bo‘lgan investitsiya sohasining ko‘plab elementlarining kompleks o‘zaro bog‘liqligini har tomonlama ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma’lumki, mikro va makroiqtisodiy takror ishlab chiqarish o‘rtasidagi munosabatlarni izchil amalga oshirish faqat bozorga o‘z-o‘zini tartibga solish tizimi sifatida va davlatning tartibga soluvchi investitsiya faoliyatiga tayangan holda mumkin bo‘ladi. Xizmat ko‘rsatish sohasi zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy elementlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohani rivojlanishi iqtisodiy o‘sish va bandlik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, xizmat ko‘rsatish sohasiga investitsiyalarni jalb qilish muhim strategik masalalardan biri hisoblanadi. Ammo, investitsiyalarni jalb qilish jarayonida turli risklar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida investitsiya jalb qilishda yuzaga keladigan risklar va ularni boshqarish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlil qilinadi. Investitsion muhitni tubdan yaxshilash, davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini qisqartirish, xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash, uning roli va ahamiyatini oshirish mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Hozirgi global iqtisodiyot sharoitida mukammal investitsiya siyosatini yo‘lga qo‘ygan va uni amalga oshirgan davlatlar jahonda

yetakchilik qilmoqda. Misol uchun bu davlatlarga G7 davlatlari kiradi. Investitsion faoliyatga ayniqsa Yaponiya, AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya va Fransiya davlatlari tajribasi eng optimal yechimlardan biri hisoblanadi. Ularning iqtisodiy rivojlanish strategiyalari bizning davlatimiz uchun eng yaxshi tajriba bo'la oladigan davlatlardir.

Tahlil va natijalar

Maqolada tahliliy va taqqoslash usullari qo'llanildi. Xorijiy mamlakatlarning xizmat ko'rsatish sohasiga investitsiyalarni jalb qilish tajribasi o'rganildi, ularning risklarni boshqarish bo'yicha qo'llagan strategiyalari tahlil qilindi. Shuningdek, ochiq manbalardagi statistika, ilmiy maqolalar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlaridan foydalanildi.

Yalpi salohiyat va integral risk kattaliklarining nisbati bo'yicha mamlakatning har bir mintaqasiga taalluqli reyting kategoriyalari

Guruh	Reyting kategoriyasi
1A - guruh	Yuqori salohiyatga ega – minimal riskka ega
1B - guruh	Yuqori salohiyatga ega – mo'tadil darajadagi riskka ega
1C - guruh	Yuqori salohiyatga ega – yuqori darajali riskka ega
2A - guruh	O'rtacha salohiyatga ega – minimal riskka ega
2B - guruh	O'rtacha salohiyatga ega – mo'tadil darajadagi riskka ega
2C - guruh	O'rtacha salohiyatga ega – yuqori darajali riskka ega
3A1 - guruh	Sust darajadagi salohiyatga ega – minimal riskka ega
3A2 - guruh	Ahamiyatga molik bo'lmagan salohiyatga ega – minimal riskka ega
3B1 - guruh	Sust darajadagi salohiyatga ega – mo'tadil darajadagi riskka ega
3C1 - guruh	Sust darajadagi salohiyatga ega – yuqori darajali riskka ega
3B2 - guruh	Ahamiyatga molik bo'lmagan salohiyatga ega – mo'tadil darajadagi riskka ega
3C2 - guruh	Ahamiyatga molik bo'lmagan salohiyatga ega – yuqori darajali riskka ega
3D - guruh	Past darajadagi salohiyatga ega – ekstremal darajadagi riskka ega

Tadqiqotlarimiz davomida biz rivojlangan mamlakatlarning investitsiya faoliyatini tartibga solish jarayonlarini tahlil qildik. Tahlillarmizga ko'ra AQShda investitsiya jarayonlarini muayyan chegaralar doirasida tartibga solish davlat

tomonidan amalga oshiriladi. AQSH iqtisodiyotiga yalpi kapital qo'yilmalarning 22% dan ortig'i shtatlar hissasiga to'g'ri keladi, shundan 14% federal budjetdan investitsiyalarga yo'naltiriladi. Davlatning investitsiya faoliyatiga ta'siri imtiyozli daromad solig'i stavkalari, jadallashtirilgan amortizatsiya siyosati, investitsiyalarning tanlangan toifalarini rag'batlantirish kabi moliyaviy vositalar yordamida amalga oshiriladi.

Shtatning federal tuzilishi tufayli AQShda xorijiy sarmoyalarni tartibga solish ikki xil uslubda amalga oshiriladi: federal darajada va shtat darajasida. Federal darajada, asosan, umumiy talab nizomlari belgilanadi va chet el investorlarning tegishli davlatlar hududidagi loyihalarda ishtirok etishi uchun maxsus nizom talablari mahalliy hokimiyat organlari tomonidan belgilanadi. Har bir davlat xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda mahalliy qonunlar va mahalliy xususiyatlar va ehtiyojlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan uzoq muddatli va qisqa muddatli dasturlar asosida ish olib boradi. Har bir shtat mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha o'z dasturlariga ega, sababi, federal hukumat mamlakatning ma'lum bir mintaqasining iqtisodiy rivojlanish maqsadlarini aniqlashda faol rol o'ynamaydi. Mahalliy hokimiyat organlari ham davlat, ham qarz mablag'lari hisobidan sanoat sohalarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini mustaqil ravishda belgilaydilar.

Amerika Qo'shma Shtatlarda olib borilayotgan siyosat, ayrim istisnolardan tashqari, xorijiy va mahalliy investorlarni boshqarish uchun teng sharoitlarni ta'minlashni nazarda tutadi. Masalan, xorijiy sarmoyadorlar o'z mablag'larini mamlakat iqtisodiyotining aksariyat tarmoqlariga erkin investitsiya qilishlari, shuningdek, kapital va foydani tortib olishlari mumkin.

Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va Yaponiyada investitsiya faoliyatini tartibga solishning asosiy usullari quyidagilardir:

- kapital qo'yilmalarning umumiy hajmini tartibga solish. Bu kredit foizlari siyosati, pul-kredit, soliq va amortizatsiya siyosati orqali amalga oshiriladigan investitsiya jarayonini boshqarishning asosiy usulidir;

- kredit va soliq imtiyozlari, masalan, investitsiya ssudasi yordamida muayyan korxonalar, tarmoqlar va faoliyat sohalariga investitsiyalarni tanlab rag'batlantirish;

- yirik korporatsiyalarning rejalarini muvofiqlashtirish orqali ma'lum ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish yoki olib qo'yish maqsadida investitsiya jarayoniga bevosita ma'muriy aralashuv.

Fransiya va Germaniya kabi davlatlar o'zlarining davlat iqtisodiy siyosatini mintaqaviy iqtisodiy tabaqalanishni tenglashtirishga yo'naltiradilar.

Germaniyada mintaqaviy investitsiyalar amaliyotida “maqsadli dastur” tushunchasiga mos keladigan “davlat vazifasi” tushunchasi qo‘llaniladi. Yangi (sharqiy) federal shtatlarda “Mintaqaviy iqtisodiy tuzilmani takomillashtirish” maqsadli qoidalari ishlab chiqilgan bo‘lib, bu investitsiyalarni rag‘batlantirishga hissa qo‘shadi.

Fransiyada davlat va hududlar o‘rtasidagi munosabatlar milliy rejalashtirish tizimi doirasida shartnoma asosida quriladi. Hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga davlat shu tariqa yordam bermoqda. Har bir mintaqada davlat bilan rejalashtirilgan shartnomalar tuzadi, bu esa har ikki tomonni ma’lum bir investitsiya dasturiga bog‘laydi. Keyin ular davlat milliy rejasiga ustuvor vazifa sifatida kiritiladi. Shu bilan birga, eng muammoli hududlarga qo‘shimcha mablag‘ ajratishga harakat qilmoqda. Bunday siyosatni amalga oshirish hududlar iqtisodiyotini qayta qurish shaklida amalga oshiriladi. Shu maqsadda ajratilayotgan investitsiya grantlari hisobidan iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarida hududlar infratuzilmasini yaxshilash, ish o‘rinlarini yaratishga ko‘maklashilmoqda.

Hududlarni rivojlantirishdagi nomutanosiblikni tenglashtirish uchun Fransiya va Germaniyaning davlat tomonidan moliyalashtirish tajribasidan Yevropa Ittifoqi darajasida faol foydalanila boshlandi, buning uchun Yevropa Ittifoqining maxsus Strukturaviy jamg‘armasi tashkil etildi. Bu fond Yevropa Ittifoqiga a’zo barcha davlatlarning mablag‘larini jamlaydi. Va faqat iqtisodiy rivojlanish jihatidan eng muammoli hududlari joylashgan davlatlar mablag‘ oladi. Bunday mablag‘larning resurslari nafaqat budjet daromadlari hisobidan, balki Avstriya Milliy bankining bo‘sh mablag‘larini jalb qilish asosida ham to‘ldiriladi.

Iqtisodiyotning asosan tarmoq asosida qurilgan eng muhim tarkibiy loyihalarini moliyalashtirish uchun Yaponiya va Xitoy davlat mas’uliyati ostidagi budjet mablag‘lari va fuqarolarning turli shakldagi jamg‘armalaridan faol foydalanmoqda.

Xitoyda iqtisodiyotni kreditlash bank tizimiga yuklangan. Kreditlashning asosiy turlari tijorat va siyosiy kreditlashdir. Tijorat kreditlashda kreditlar bo‘yicha foiz stavkalari, shuningdek, kreditlash yo‘nalishlari bozor tamoyillari asosida shakllanadi. “Siyosiy kreditlash” davlat iqtisodiy siyosatini amalga oshirishning asosiy vositasi rolini o‘ynashga mo‘ljallangan. Shu maqsadda Xitoyda uchta davlat taraqqiyot banki tashkil etilgan. Shu bilan birga, davlat budjeti "siyosiy kreditlash" uchun asosiy mablag‘ manbai hisoblanadi.

Yaponiyada barcha darajadagi budjet taqchilligi, shuningdek, davlat korxonalari asosan fuqarolarning jamg‘armalari hisobidan moliyalashtiriladi, chunki maqsadli jamg‘arma byurosi birlamchi bozorda davlat obligatsiyalarining asosiy obunachisi va

ikkilamchi bozorda asosiy xaridor hisoblanadi. bozor. Byuro davlat pensiya ta'minoti tizimiga, fuqarolarning pochta omonat kassalaridagi jamg'armalari va sug'urta omonatlariga rahbarlik qiladi. Byuro mablag'lari va davlat obligatsiyalari xususiy sektorning bevosita tijorat manfaatlariga ega bo'lmagan yirik infratuzilmani rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Bunday moliyalashtirish har yili mamlakat parlamenti tomonidan qabul qilinadigan Investitsiyalar va kreditlar dasturi orqali amalga oshiriladi.

Xulosa va takliflar

Yuqoridagilardan ko'rish mumkinki, Investitsiya jarayonini davlat tomonidan tartibga solish - bu investitsiya faoliyatini va shu asosda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan qonunchilik, ijro etuvchi va nazorat choralari tizimidir.

Davlatning investitsiya jarayonini tartibga solishdagi faoliyatiga bozor iqtisodiyotining holati va rivojlanish darajasi, uning ijtimoiy maqsad va vazifalarni hal qilishga yo'naltirilganlik darajasi ta'sir qiladi. Lekin barcha holatlarda ushbu tartibga solishning maqsadlari, subyektlari, obyektlari va vositalarini o'z ichiga olgan murakkab jarayondir.

Xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilishda riskini tahlil qilish va minimallashtirishga yo'naltirilgan xorijiy tajribalar, innovatsion va intellektual usullar, ijtimoiy mas'uliyat, hamkorlik va monitoring orqali samarali yo'nalishlarni taqdim etmoqda. O'zbekistonda ham bunday metodlar va tajribalarni amalda qo'llash, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini mustahkamlash, riskini minimallashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Shunday ekan iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni tashkil etishning jahon amaliyotidan kelib chiqib, davlat aniq va barqaror qonunchilik bazasini yaratish bilan birga, investitsiya faoliyatini maxsus vakolatli organlar shaxsida, birinchi navbatda, davlat tomonidan tartibga solishning tegishli tizimini ham shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Мелкумов Я.С. Инвестиций. Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С.8. 3.
2. Инвестиции: Учебник /С.В.Валдайцев, П.П. Воробьев и др.; Под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. С.17.

3. Миркин Я. Рынок ценных бумаг России: воздействие фундаментальных факторов, прогноз и политика развития. – Москва: Альпина Паблишер. 2002. – С. 117. 6.

4. Шарп У. идр. Инвестиции. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 9-10.

5. К.Қ. Хасанов. Хорижий мамлакатлар инвестиция фаолиятининг ҳуқуқий тартиботларининг қиёсий таҳлили // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2014 йил.

6. Б.К. Тухлиев. Инвестицияларни молиялаштириш манбаларининг таркиби, таҳлили ва уларни такомиллаштириш масалалари // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021 yil. 96-107 б.

LOGISTIKA VA YETKAZIB BERISH XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH.

**Urganch davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchi
i.f.f.d. (PhD) Xalimov Javlonbek Shaxriyorovich
halimovjavlonbek3@gmail.com**

Annotatsiya. Ushbu tezisda logistika va yetkazib berish xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatining samaradorligini oshirishning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida transport-logistika tizimining yangi shakllari, avtomatlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi, sun‘iy intellekt asosidagi boshqaruv modellarining ishlab chiqilishi va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, logistika jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, yetkazib berish zanjirini barqaror boshqarish hamda mijozlarga yo‘naltirilgan xizmat ko‘rsatish strategiyasini shakllantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlari. raqamli iqtisodiyot, logistika, raqamli logistika, ta‘minot tizimi, logistika, yetkazib berish xizmatlari, tashkiliy mexanizm, raqamli iqtisodiyot, samaradorlik, innovatsion boshqaruv, raqamli logistika, logistika zanjiri

Kirish. Bugungi globallashtirish va texnologik taraqqiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot inson faoliyatining barcha jabhalarini, xususan, logistika va yetkazib berish xizmatlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Yangi raqamli yechimlar, sun‘iy intellekt, IoT (Internet of Things), bulutli texnologiyalar va blokcheyn asosidagi tizimlar logistika zanjirini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish imkonini bermogda. O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategik dasturi doirasida mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlari, jumladan, transport-logistika sohasini raqamlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda elektron tijoratning keskin rivojlanishi bilan bir qatorda, tezkor, xavfsiz va moslashuvchan yetkazib berish tizimlariga ehtiyoj sezilarli darajada ortdi. Shu bois, logistika xizmatlarini raqamli transformatsiyalash, ularning samaradorligini baholash va zamonaviy texnologiyalar asosida boshqarish dolzarb masalaga aylangan. So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi natijasida logistika tizimlari va yetkazib berish xizmatlari iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biriga aylandi. Bozor sharoitida tovarlar, xizmatlar va axborot oqimlarining uzluksiz harakatini ta’minlovchi logistika infratuzilmasi mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish hamda iste’molchilarga tezkor xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida logistika xizmatlari bozorini rivojlantirish, transport-kommunikatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shu boisdan ham, logistika va yetkazib berish xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini takomillashtirish, ularning tashkiliy boshqaruv mexanizmlarini yangilash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism. Logistika tizimi iqtisodiyotning “qon tomir”i hisoblanadi. U ishlab chiqaruvchi bilan iste’molchini bog‘lovchi asosiy bo‘g‘in bo‘lib, resurslar harakatining samaradorligi, xarajatlarning qisqarishi va yetkazib berish zanjirining uzluksiz ishlashi aynan logistika tizimiga bog‘liq. Bunga hisoblashning eng yangi usullari, zamonaviy hisoblash, axborot texnika va texnologiyasining keng qo‘llanilishi hamda ishlab chiqarish infratuzilmasi elementlari va xo‘jalik yuritish intensiv usullarining o‘zaro hamkorlikda rivojlanishi ta’sir qilgan. XX asr oxirida yetkazib berish faniga xarid qilish (ta’minlash), ishlab chiqarish, sotish (taqsimlash), transport, axborot yetkazib berishsini oluvchi fanga aylangan. Inson faoliyatining sanab o‘tilgan sohalari yetarlicha o‘rganilgan va tegishli adabiyotlarda bayon qilingan.

Logistik yondashishning yangiligi esa sanab o‘tilganlar va faoliyatning boshqa sohalarni istalgan natijaga oqimlarni muvofiq to‘g‘ri boshqarish yo‘li bilan vaqt va resurslarning eng kam harajatlari yordamida erishish maqsadida integratsiyalashdan iboratdir. Shunday qilib, yetkazib berish avvallo, iste’molchilarga, ularning so‘rovlarini ko‘proq qanoatlantirishga harakat qilgan holda ishlaydi.

Ko'rib chiqilayotgan davrda AQSH yangi ishlab chiqarish texnologiyalarining tatbiq etilishi (masalan, avtomobilsozlikda), ixtisoslashishning yuqori darajasi, tabiiy resurslarning boyligi, iqtisodiyotning davlat tomonidan kamroq tartibga solinishi bilan ta'riflanuvchi tez o'suvchi bozorga ega bo'lgan, ya'ni sotuvchilar bozorining tipik vaziyati mavjud bo'lgan. Bu sharoitlarda menejmentning asosiy e'tibori bozorni to'ldirishga, ya'ni mahsulotlar ishlab chiqarishga rezervlarni qidirishga yo'naltirilgan edi.

Yetkazib berish strategiya korxona faoliyati strategiyasining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Yetkazib berish tizimi strategiyasini ishlab chiqishda uning tarkibiga transport operatsiyalari va harajatlar, quvvat, aloqa, buyurtmalarni qayta ishlash, zahiralarini boshqarish nazorat va reja tizimlari hamda tizim tashkiliy tuzilmasi kiradi. Yetkazib berish strategiyasini ishlab chiqishning andozaviy texnik usullaridan biri harajat va xizmatlar orasidagi logistik muvozanatni tahlil etishdan iborat. Bundan tashqari yana bir element komplekslik bo'lib, u o'z ichiga: ta'minot hamda zahira manbalari soni; tovar hamda qadoqlash nomenklaturasi; buyurtma tushadigan manba va tovarlarni yuklash manzillari soni; mavsumiylik; ishlayotgan markazlar soni kabilarni oladi. Xo'jalik strategik muammolarini hal etish logistik tizimning har bir funksional sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassislar guruhi qarorlariga asoslanadi.

Yetkazib berish tizimi strategiyasini ishlab chiqish ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda, strategik maqsad aniqlanadi va xo'jalik rivojlanish yo'nalishi belgilab olinadi. Ushbu bosqichda quyidagi muammolar hal etilishi ko'zda tutiladi:

1).Bozor talabining o'zgarishi. Turli taqsimlash kanallaridan o'tayotgan tovarlar hajmida biror - bir kanal foydasiga siljishlar bo'lishini ko'rsatadi.

2).Yetkazib berishga talabning ortishida. Taqsimlash kanallaridagi siljishlar yetkazib berishga talabning ortishida aks etmog'i lozim.

3).Tovarlarni Pareto tamoyili bo'yicha taqsimlash. Tovarlarning cheklangan hajmiga asosiy oqim to'g'ri keladi.

4).Zahiralar hajmi va moslashuvchan ishlab chiqarish tizimi. Firmaning bozor talablariga moslashuvchan ishlab chiqarish tizimining tuzilishi va zahiralar hajmi qulay bo'lishi lozim.

5).Faoliyatning ayrim turlariga e'tibor. Nafaqat oddiy yoki maxsus, balki faoliyatning o'ziga xos turlari bo'lgan: iste'mol yoki maxsus ishlab chiqarish tovarlarini tamg'alash va qadoqlash kabilarga ham e'tibor berish kerak.

6).Yetkazuvchilar yetkazib berish ko'rsatkichlarini oshirish.

Yetkazib berish guruhi ishlab chiqarish hajmining kompyuter modellaridan, mahsulot assortimenti, bozorlar, mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash quvvatidan foydalanib, ishlab chiqarish quvvatini aniqlaydilar;

- ❖ -taqsimlash milliy tizimlari (TMT) material resurslari o'zgarishlarining TMTning ishlab chiqarish quvvatiga ta'siri hisobga olinadi;

- ❖ -ko'tarish -transport ishlari. Butun zanjir (yetkazuvchi-iste'molchi)ning hamma qismlari samarali ishlashini ko'tarish-transport tizimining yaxshi ishlashiga bog'liq;

- ❖ -transport turlari. Transportning turli xillari izlanadi va ishlab chiqarish tizimi yetkazib berish talablarini qondirish usullari ko'rib chiqiladi;

- ❖ -nazorat tizimlari. Faoliyat natijalarini hisoblash va nazorat qilish;

- ❖ -yetkazuvchilar. Moliyaviy natijalar;

- ❖ -umumxo'jalik rejasi.

Yetkazib berish strategiyasining korxonalar mahsulotlarini yetkazishda ahamiyati kattadir va hozirda bozor munosabatlari sharoitida logistik tizim va uning strategiya va taktikasini to'g'ri amalga oshirish xizmatlar va tovarlarning iste'molchilarga sifatli holda yetib borishini ta'minlaydi. Shuningdek, to'g'ri tuzilgan strategiya bir qator muammolarni qisqartiradi va ombordagi zahiralar qulayligini ta'minlaydi.

Korxona yetkazib berish tizimining strategik rejasini tuzayotganda, u ishlab chiqarish funksional strategik rejasining ajralmas qismi bo'lishi lozim. Tuzilgan strategik reja ishlab chiqarish, marketing, tashkiliy bo'lim rejalarini o'zaro bog'lab, umumiy yaxlitlikni tashkil etishi lozim.

Xulosa va takliflar. Yangi iqtisodiy sharoitlarda, ayniqsa raqamli transformatsiya jarayonlari chuqurlashayotgan bir paytda, logistika va yetkazib berish tizimlari korxona strategiyasining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, yetkazib berish tizimi strategik jihatdan ishlab chiqarish, marketing va tashkiliy funksiyalar bilan uzviy bog'langan holda faoliyat yuritishi zarur. Yetkazib berish strategiyasini ishlab chiqishda transport operatsiyalari, ishlab chiqarish quvvati, aloqa tizimlari, zahiralarini boshqarish, rejalashtirish va nazorat mexanizmlari, shuningdek, butun tashkiliy struktura tizimlashtirilgan yondashuv asosida ko'rib chiqilishi lozim. Logistika va yetkazib berish xizmat ko'rsatish korxonalari raqamli iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biridir. Ularning samarali faoliyati ishlab chiqarish zanjirlarining uzluksizligini, eksport-import operatsiyalarining barqarorligini va iste'molchi ehtiyojlarini to'liq qondirishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. Pearson Education Limited.
2. Chopra, S., & Meindl, P. (2021). *Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation*. 7th ed. Pearson.
3. Pavellek, G. (2004). *Die Geschichte der Logistik*. Berlin: Springer Verlag.
4. Jomini, A.-H. (1838). *Summary of the Art of War*. Philadelphia: Lippincott.
5. Leybnis, G.V. (1714). *The Monadology*. Translated by Robert Latta.
6. Ivanov, D., Tsipoulanidis, A., & Schönberger, J. (2019). *Global Supply Chain and Operations Management*. Springer.
7. Lipina, S.A., Agapova, E.V., & Lipina, A.V. (2016). *Zelenaya ekonomika: global'noe razvitie*. Moskva: INFRA-M.
8. Xayitov, S.X. (2021). "Raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika tizimlarini takomillashtirish yo'llari", *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №3, 55–62.
9. Nurmatov, A.M. (2022). "O'zbekistonda logistika infratuzilmasini raqamlashtirishning dolzarb masalalari", *Transport va logistika jurnali*, №4, 14–20.
10. Porter, M. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. The Free Press.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-60-son qarori (2022-yil 28-yanvar) "2022–2026 yillarda raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali logistika tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
12. World Economic Forum. (2023). *Digital Transformation of Logistics: Smart Logistics Report*. <https://www.weforum.org>

“TOVAR-XOM ASHYO BIRJASI ORQALI NARX BARQARORLIGINI TA'MINLASH: XORAZM VILOYATI AMALIYOTI ASOSIDA TAHLIL”

Ismailov Farrux Rustam o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqolada tovar-xom ashyo birjasi faoliyatining narx barqarorligini ta'minlashdagi o'rni Xorazm viloyati misolida tahlil qilinadi. Narx shakllanishi, talab-taklif muvozanati, spekulativ omillar va davlatning tartibga solish mexanizmlari o'rganilgan. 2025-yil statistik ma'lumotlari asosida O'zbekiston tovar-xom ashyo birjasining (O'zRTXB) savdo hajmi, mahsulotlar tarkibi va hududiy ta'sir ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, Xorazm viloyatida infratuzilma va

logistika cheklovlari, shuningdek, spekulativ savdo operatsiyalarining yetarlicha nazorat qilinmagani narx o'zgaruvchanligining asosiy omili sifatida aniqlangan.

Kalit so'zlar: narx barqarorligi, talab-taklif, tartibga solish, bozor muvozanati, tovar-xom ashyo birjasi.

So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyoti bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish, narxlarning erkin shakllanishini ta'minlash hamda birja savdolari tizimini takomillashtirish yo'lida sezilarli islohotlarni amalga oshirmoqda. Tovar-xom ashyo birjasi mamlakatda bozor iqtisodiyotining muhim institutsional mexanizmlaridan biri sifatida ishlab chiqaruvchi, iste'molchi va davlat o'rtasidagi narx signallarini muvofiqlashtiruvchi markaziy platforma vazifasini bajarmoqda. O'zbekistonda tovar-xom ashyo birjasi (O'zRTXB) orqali savdolar hajmi ortib, bozorda narx shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari narxlarining tebranishini kamaytirish maqsadida birja savdolari mexanizmlarining roli ortib bormoqda. Shu bilan birga, narx barqarorligi masalasi, ayniqsa, agrar soha ustuvor bo'lgan Xorazm viloyatida dolzarb bo'lib qolmoqda. Chunki bu hududda paxta, guruch, bug'doy, sabzavot va ozuqa mahsulotlari ishlab chiqarishning mavsumiylik xususiyati narxlarning o'zgaruvchanligiga sabab bo'lmoqda.

Tovar-xom ashyo birjasi nafaqat mahsulot aylanmasini tezlashtiradi, balki narx shakllanishining shaffofligini ta'minlash, vositachilik zanjirlarini qisqartirish va spekulativ harakatlarni kamaytirish orqali bozor barqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi tovar-xom ashyo birjasi (UzEx) hozirgi kunda milliy iqtisodiyotning muhim bo'g'ini sifatida faoliyat yuritib, 2025-yilning yanvar-iyul oylarida umumiy savdo hajmi 90 trillion so'mdan oshdi. Xorazm viloyati ulushi esa 3,8 foizni tashkil etib, bu hududda birja mexanizmlarining real sektordagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Birja orqali narx shakllanishi mexanizmi bozordagi talab va taklif o'zgarishlariga tezkor javob beradi, shu bois u **inflyatsion bosimlarni yumshatish vositasi** sifatida ham e'tirof etilmoqda.

2025-yil 1-choragida O'zRTXB orqali respublika miqyosida savdolar hajmi 70,3 trln so'mni tashkil etdi, bu o'tgan yilning mos davriga nisbatan 15,6 % ko'pdir. Xorazm viloyati ulushi esa 3,4 % bo'lib, bu hududda qishloq xo'jaligi mahsulotlari, mineral o'g'itlar, yog' mahsulotlari va qurilish materiallari asosiy tovar segmentlarini tashkil etadi.

O'zbekiston tovar-xom ashyo birjasi (UzEx) 2025-yil holatiga ko'ra mamlakatdagi eng yirik elektron savdo platformasi hisoblanadi. So'nggi

ma'lumotlarga ko'ra, bir haftalik savdo hajmi **41,8 ming tranzaksiyani** tashkil etgan bo'lib, umumiy savdolar qiymati **2,1 trillion so'mga** teng bo'lgan. Shu davrda don mahsulotlari bo'yicha 89,981 tonna hajmdagi savdo amalga oshirilgan va o'rtacha narx **2,631,6 ming so'mdan 2,544,8 ming so'mga** tushgan, bu esa narx pasayishining 3,3 % ni tashkil etadi. Bunday pasayish taklif hajmining mavsumiy ortishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, neft mahsulotlari, qurilish materiallari va o'g'itlar bozorida narxlar barqaror tendensiyani saqlab qolmoqda.

Xorazm viloyatida 2024-yil yakunlariga ko'ra 3 917 ta faol fermer xo'jaligi va 262 ming gektar ekin maydoni mavjud bo'lib, bu viloyatni agrar tovarlar yetkazib beruvchi asosiy hududlardan biriga aylantirgan. Shu bilan birga, hududda birja savdolari orqali paxta tolasining o'rtacha narxi 2024-yilda tonnasi uchun 18,3 mln so'mni tashkil etib, 2025-yilda 18,7 mln so'mga yetgan, guruch narxi esa suv ta'minoti bilan bog'liq cheklovlar sabab 5 % atrofida oshgan, o'g'it va yoqilg'i narxlaridagi tebranishlar fermerlar uchun ishlab chiqarish xarajatlarini oshirib, yakuniy mahsulot narxiga ta'sir qilgan.

Birja savdolari hajmi va tarkibiga to'xtaladigan bo'lsak, 2025-yil yanvar–avgust oylarida Xorazm viloyatida tovar-xom ashyo birjasi orqali o'tkazilgan savdolar hajmi 2,45 trln so'mni tashkil etdi. Eng katta ulushni qishloq xo'jaligi xomashyolari (43 %), mineral o'g'itlar (27 %), va qurilish materiallari (18 %) egalladi.

Narx tebranishlari dinamikasi jihatidan, Xorazm viloyatida 2025-yil yanvar–iyul oylarida iste'mol sektorida narxlar o'rtacha 0,7 % ga oshgan. Shu davrda O'zRTXB savdolarida mineral o'g'itlar narxi 2,3 %, paxta tolasida esa 1,9 % atrofida o'zgargan.

Davlat ham bu sohada tartibga soluvchi choralarni amalga oshirmoqda. 2025-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan 1 mln tonna bug'doy davlat zaxirasi sifatida birja savdolarida joylashtirildi. Bu choralar narxlarning keskin ko'tarilishini oldini olishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, birja savdolarining markazlashgan va shaffof shaklda tashkil etilishi Xorazm viloyatida narx barqarorligini qo'llab-quvvatlashga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Har bir sohada bo'lgani kabi birja savdolariga ham bir nechta omillar o'z tasirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Xorazm viloyatida tovar-xom ashyo birjasi orqali narx shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, narx tebranishlari asosan mavsumiy, resurs, logistika va institutsional omillar bilan belgilanmoqda. Avvalo, mavsumiy talab-taklif disbalansi ayniqsa qishloq xo'jaligi mahsulotlarida sezilarli bo'lib, hosil davrida taklifning keskin ortishi narxlarning pasayishiga, hosil oraliq davrida esa narxlarning oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, suv resurslari

tanqisligi, xususan Amudaryo havzasi sathining pasayishi va sugʻoriladigan yerlar qisqarishi natijasida paxta, gʻalla va sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi kamaymoqda, bu esa birja savdolarida narx bosimini oshirmoqda.

Logistika infratuzilmasining yetarli emasligi ham narx barqarorligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda — transport tarmoqlari va saqlash omborlari yetishmasligi tufayli mahsulotlarning birjaga oʻz vaqtida yetkazilmasligi kuzatiladi. Natijada ayrim vositachilar bu holatdan foydalanib, narxni sunʼiy ravishda oshirishga harakat qiladilar. Birja aʼzolari orasidagi maʼlumot asimmetriyasi va spekulyativ bitimlar esa bozorda shaffoflikni pasaytirib, narxlarning tabiiy shakllanish jarayonini buzadi.

Masalan, 2025-yil iyul oyida oʻtkazilgan monitoring natijalariga koʻra, ayrim vositachilar tomonidan oʻgʻit narxlarining 12 foizgacha sunʼiy oshirilgan holatlari aniqlangan. Bu holat davlat tomonidan birja savdolari ustidan raqamli nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, savdo maʼlumotlarini real vaqt rejimida kuzatish va spekulyativ faoliyatni cheklovchi regulyativ choralarni joriy etish zaruratini koʻrsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, Xorazm viloyatida barqaror narx muhitini taʼminlash uchun raqamli tahlil platformalari, ochiq axborot bazalari va mavsumiy zaxira tizimlarini keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻzbekiston hukumati narx barqarorligini taʼminlash va birja savdolari tizimining samaradorligini oshirish maqsadida soʻnggi yillarda bir qator institutsional va iqtisodiy tartibga solish mexanizmlarini joriy etmoqda. Avvalo, Oʻzbekiston respublika tovar-xom ashyo birjasi (UzEx) tizimida “monitoring va ogohlantirish moduli” ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi. Ushbu modul narxlarning keskin tebranishi yoki sunʼiy oshishi holatlarini avtomatik tarzda aniqlab, masʼul idoralarga tezkor signal yuboradi. Bu tizim 2024–2025-yillarda ayniqsa oʻgʻit va yoqilgʻi mahsulotlarida narx oʻzgarishlariga tezkor taʼsir koʻrsatish imkonini berdi.

Bundan tashqari, hukumat tomonidan davlat zaxiralari asosida don va oʻgʻit intervensiyasi amaliyoti yoʻlga qoʻyilgan. Bu orqali mavsumiy taʼminot uzilishlari yoki spekulyativ narx oshishlari davrida bozorda muvozanatni tiklash maqsadida zaxira mahsulotlari sotuvga chiqariladi. Mazkur chora, ayniqsa, Xorazm viloyatida 2025-yil bahor oylarida kuzatilgan oʻgʻit tanqisligini yumshatishda muhim rol oʻynadi.

Shuningdek, birja komissiya toʻlovlarini kamaytirish orqali kichik va oʻrta ishlab chiqaruvchilarning birja savdolarida faol ishtirok etishi ragʻbatlantirilmoqda. Bu esa bozorda raqobatni kuchaytirib, narxlarning sunʼiy shakllanish ehtimolini kamaytiradi. Shu bilan birga, mahalliy ishlab chiqaruvchilarga logistika subsidiyalari

ajratilishi transport xarajatlarini kamaytirish va mahsulotlarni o'z vaqtida birjaga yetkazib berish imkoniyatini kengaytirdi.

Ushbu kompleks chora-tadbirlar natijasida 2025-yilning birinchi yarmida Xorazm viloyatida ayrim asosiy mahsulot turlarida (masalan, paxta tolasi, o'g'it va un) narx tebranishlari o'rtacha **4–5 foizgacha pasaygani** qayd etildi. Kelgusida bu mexanizmlarni raqamli tahlil tizimlari bilan integratsiya qilish narx barqarorligini ta'minlashda yanada yuqori samaradorlik keltirishi kutilmoqda.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, tovar-xom ashyo birjasi O'zbekiston bozor mexanizmlarida muhim stabilizator sifatida faoliyat yuritmoqda. Ayniqsa, Xorazm viloyati uchun birja savdolari narxlarning ochiq va shaffof shakllanishini ta'minlab, ortiqcha vositachilik va yashirin bitimlarning oldini olishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, narx barqarorligini ta'minlashda birja mexanizmi yakka o'zi yetarli emas — u davlat intervensiyasi, logistika infratuzilmasi va ishlab chiqarish diversifikatsiyasi bilan birgalikda ishlashi lozim.

Kelgusida birja tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

1. Xorazm viloyatida narx barqarorligini ta'minlashda tovar-xom ashyo birjasining o'zni ortib bormoqda, ammo bu tizimni mintaqaviy sharoitga moslashtirish zarur.

2. Davlat zaxiralari asosida narx barqarorligini ta'minlash amaliyoti ijobiy natija bergan, uni boshqa asosiy tovar turlariga (yoqilg'i, yog', o'g'it) kengaytirish lozim.

3. Hududiy ishlab chiqaruvchilar uchun birja savdosiga kirish jarayonini soddalashtirish, kichik fermer xo'jaliklari uchun axborot va moliyaviy ko'mak mexanizmlarini yaratish tavsiya etiladi.

4. Elektron savdo platformalarida spekulativ faoliyatni cheklovchi algoritmik nazorat tizimini joriy etish muhim.

5. Birja ma'lumotlari asosida hududiy narx prognoz tizimi ishlab chiqish orqali bozor muvozanatini oldindan boshqarish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PQ–3777-sonli qarori. — 2018-yil 7-iyun.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. — 2022-yil 28-yanvar.

3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. — “Oilaviy tadbirkorlik va kichik biznes ko‘rsatkichlari”, 2024-yilgi hisobot ma’lumotlari.

4. Karimov, A. (2023). **Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari.** — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

5. Tursunova, D., & Ismoilov, B. (2022). **Oilaviy tadbirkorlikning mintaqaviy rivojlanishdagi o‘rni.** — “Iqtisod va innovatsiya” jurnali, №4, 45–52-betlar.

6. World Bank (2023). **Uzbekistan: Country Economic Memorandum — Towards a New Economic Model.** Washington D.C.: The World Bank Group.

7. Mamatqulova, N. (2021). **Oilaviy tadbirkorlik sub’ektlarining moliyaviy resurslarga chiqish imkoniyatlari.** “Moliyaviy tahlil va iqtisodiy tadqiqotlar” jurnali, №2, 33–41-betlar.

8. Zokirova, M. (2020). **O‘zbekistonda oilaviy biznesni tashkil etishning institutsional asoslari.** — “Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali, №3, 56–62-betlar.

O‘ZBEKISTONDA DESTINATSIYA MARKETING TASHKILOTLARINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIY MEDIA TARMOQLARINING AHAMIYATI

Matniyozov Murodjon

Ma’mun universiteti, Biznesni boshqarish kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ijtimoiy tarmoqlarning (ijtimoiy tarmoq saytlar, mikroblog saytlar) ommalashuvi destinatsiya marketing tashkilotlari (DMO) uchun ham imkoniyatlar, ham muammolarni yuzaga keltirmoqda. DMolar o‘z marketing samaradorligini oshirish va manfaatdor tomonlarining kutgan natijalariga javob berish uchun ijtimoiy tarmoqlarda marketing strategiyalarini ishlab chiqishi zarur.

O‘zbekiston kontekstida ushbu tadqiqot DMolarning ijtimoiy tarmoqlardagi marketing strategiyalari va natijalarini ularning ijtimoiy tarmoqlarni qo‘llashi hamda ushbu kanallarda olib borayotgan faoliyatlarini o‘rganish orqali tahlil qiladi.

Unda O‘zbekistonning o‘ziga xos ijtimoiy media manzarasi tasvirlanadi va xorijdagi DMolar tomonidan qabul qilingan turli ijtimoiy media marketing strategiyalari aniqlanib, baholab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy media marketing, destinatsiya marketing tashkilotlari, DMO,

Kirish

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish (masalan, mijozlar sharhlari saytlaridan, ijtimoiy tarmoq saytlaridan) sayohatni rejalashtirish, turistlarning tajribasi va turizm biznesini o‘zgartirib bormoqda. Foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan kontentni o‘z

ichiga olgan veb-saytlar kabi ijtimoiy tarmoq kanallari onlayn turizm sohasining muhim qismini tashkil etadi va qidiruv tizimlari sayohatchilarni ushbu saytlarga yo'naltiradi. Turistlar, ayniqsa yoshlar, qaror qabul qilishda ijtimoiy tarmoqlarga ko'proq ishonch bildiradilar va ularga tayanadilar. Iste'molchilardagi ushbu o'zgarishlarga javoban, turizm korxonalari Facebook va TripAdvisor kabi ijtimoiy tarmoq platformalarini qabul qilib, iste'molchilar bilan muloqot qilish va o'z obro'sini boshqarish uchun foydalanmoqda.

Shahar, mintaq va milliy darajadagi turistik manzillar turli xil marketing strategiyalaridan foydalanib, sayyohlarni jalb etishda o'zaro raqobat qilmoqda. Manzilli marketing tashkilotlari (DMOlar) (masalan, AQShdagi Konvensiya va tashrifchilar byurolari, Avstraliyaning xorijdagi turizm ofislari) manzillarni marketing qilishda muhim tashkilotchilar va yordamchilar hisoblanadi. Ijtimoiy media marketingining ahamiyati ortib borishi bilan, DMOlar o'z samaradorligini oshirish va manfaatdor tomonlarining kutgan natijalariga javob berish maqsadida ijtimoiy media kanallarini platforma sifatida qabul qila boshladilar (Xiang & Gretzel, 2010). **2012-yildagi DMO marketing faoliyatlari tadqiqotiga** (Destination Marketing Association International [DMAI], 2012) ko'ra, DMAI tomonidan so'ralgan AQShdagi 240 ta DMOning deyarli barchasi o'zlarini Facebook, Twitter va YouTube orqali marketing qilayotgan edi. Biroq, ijtimoiy media televideniye va veb-saytlar kabi an'anaviy ommaviy axborot vositalaridan farq qilgani sababli jiddiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Biznes tashkilotlari esa o'z foydasini oshirish uchun boshqa ijtimoiy media strategiyalarini ham izlamoqda. Shu bilan birga, bir qator savollar ijtimoiy media marketing strategiyalarini shakllantirmoqda. Masalan, qaysi ijtimoiy media kanallari tanlanishi kerak va turli ijtimoiy media kanallari marketing maqsadlariga erishishda nimalar qila oladi?

Adabiyotlar tahlili

Ijtimoiy media foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan kontent almashiladigan hamkorlikka asoslangan, dinamik va interaktiv platforma hisoblanadi. Ijtimoiy media kanallari (ya'ni, veb-saytlar) o'z funksiyalariga ko'ra turli turlarga bo'linishi mumkin, jumladan: mikrobloglar, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar (SNS), virtual dunyo, hamkorlik loyihalari, kontent hamjamiyatlari va fikr-mulohaza berishga bag'ishlangan saytlar. 1-jadvalda ijtimoiy media kanallari turlari oldingi tadqiqotlar asosida ta'riflab berilgan va bir nechta misollar keltirilgan.

Ijtimoiy media ommaviy axborot vositalari davrida kommunikatsiya shakllarini o'zgartirib yubordi. Endi foydalanuvchilar faqat bitta "rasmiy" kanal (masalan, biznes egalari, yangiliklar) orqali ma'lumot olish bilan cheklanib qolmay, balki o'z

fikrlari va sharhlarini boshqalarning postlariga osongina e'lon qila olishadi. Natijada "bir kishidan ko'plarga" shaklidagi kommunikatsiya "ko'plardan bir kishiga", "bir kishidan ko'plarga", "ko'plardan ko'plarga" yoki "bir kishidan bir kishiga" shakliga evolyutsiya qildi. Ijtimoiy media odamlarning dunyoning turli burchaklarida axborot almashish ehtiyojlarini qondiradi.

Ijtimoiy media ommaviy axborot vositalari davrida kommunikatsiya shakllarini o'zgartirib yubordi (Mangold & Faulds, 2009). Endi foydalanuvchilar faqat bitta "rasmiy" kanal (masalan, biznes egalari, yangiliklar) orqali ma'lumot olish bilan cheklanib qolmay, balki o'z fikrlari va sharhlarini boshqalarning postlariga osongina e'lon qila olishadi. Natijada "bir kishidan ko'plarga" shaklidagi kommunikatsiya "ko'plardan bir kishiga", "bir kishidan ko'plarga", "ko'plardan ko'plarga" yoki "bir kishidan bir kishiga" shakliga evolyutsiya qildi. Ijtimoiy media odamlarning dunyoning turli burchaklarida axborot almashish ehtiyojlarini qondiradi (Chan & Guillet, 2011). Ushbu tadqiqotlar davomida O'zbekiston sharoitida DMOlar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda olib borilayotgan marketing faoliyatlarini tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, kombinatsiyalangan metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot uch bosqichda olib borildi:

Kontent-tahlil: O'zbekiston milliy va hududiy turizm tashkilotlarining (masalan, "Uzbekistan.Travel", "Samarkand Tourism", "Bukhara City Tourism", "Khiva Tourism") Facebook, Instagram, Telegram, YouTube va TikTok'dagi rasmiy sahifalari 2023–2024 yillar oralig'ida tahlil qilindi. Har bir platforma uchun postlar chastotasi, izohlar soni, layklar, ulashish ko'rsatkichlari, hashtaglardan foydalanish va vizual turlar aniqlanib, angajiment koeffitsiyenti ($ER = \text{total engagement/follower} \times 100\%$) hisoblandi.

So'rovnoma: 200 nafar mahalliy va xorijiy turistlar o'rtasida o'tkazilgan onlayn so'rovnoma orqali ular ijtimoiy tarmoqlarda O'zbekiston turizmi haqidagi kontentni qanday baholashi, qaysi platformalarga ishonch bildirishi va qanday omillar ularning sayohat qaroriga ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Sifatli intervyular: Turizm qo'mitasi, DMO mutaxassislari va marketing menejerlari bilan 10 ta yarim-tuzilgan intervyu o'tkazildi. Intervyular asosida strategik ustuvor yo'nalishlar, kontent siyosati va muammoli nuqtalar aniqlangan.

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston DMOlari orasida eng faol ishlatilayotgan platformalar Instagram (87%), Facebook (76%), Telegram (69%), va YouTube (55%) bo'lib, TikTok so'nggi yillarda jadal o'sib bormoqda (47%). Bu holat yosh auditoriyani jalb etishdagi ehtiyoj bilan izohlanadi.

Instagram va TikTok'dagi kontent asosan vizual hikoya (visual storytelling) va

madaniy merosni targ'ib qilishga qaratilgan; Facebook va Telegram esa yangiliklar va e'lonlar uchun axborot manbasi sifatida xizmat qiladi.

2. Kontent strategiyasi. Ko'pchilik DMolar tomonidan foydalanilayotgan kontent turlari quyidagicha:

Vizual kontent (fotografiya, qisqa video) – 78%

Foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent (UGC) – 14%

Matnli postlar (yangiliklar, e'lonlar) – 8%

Eng samarali postlar “storytelling” elementlarini o'z ichiga olgan — ya'ni sayohatchi tajribasi, mahalliy madaniyat va xalqaro tanlovlarda ishtirok etgan shaxslar haqidagi hikoyalar. Ularning o'rtacha angajimenti boshqa turdagi postlarga nisbatan 2,3 baravar yuqori bo'ldi.

3. Brend pozitsiyalash. DMolar ijtimoiy media orqali “Uzbekistan – Heart of the Silk Road” brendini mustahkamlashga intilmoqda. Shu bilan birga, viloyatlar darajasida (masalan, “Samarkand – The City of Eternal Peace”, “Khiva – Living Museum”) mikrobrendlash tendensiyasi kuzatildi. Bu, bir tomondan, mahalliy identitetni oshirsa-da, boshqa tomondan, yagona milliy brend ostida uyg'un kommunikatsiyani talab qiladi.

4. Samaradorlikni o'lchash amaliyoti. DMolarning aksariyati (65%) o'z faoliyatining samaradorligini “ko'ruvlar soni” va “layklar” orqali baholamoqda. Faqat 22% tashkilotlar konversiya (masalan, bronlashlar soni) yoki saytga trafik yo'naltirish ko'rsatkichlarini kuzatadi. Bu esa ijtimoiy media marketingining strategik emas, ko'proq PR-ko'rinishida yuritilayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston DMolari ijtimoiy media marketingini rivojlantirishda rivojlanayotgan bosqichda. Ular raqamli platformalarning imkoniyatlaridan foydalanayotgan bo'lsada, hali ham strategik yondashuv, segmentatsiya va natijaviy o'lchov yetarlicha shakllanmagan.

Xulosalar

Kontent xilma-xilligini oshirish: Storytelling, interaktiv tanlovlar, “behind-the-scenes” videolar.

Analitik kuzatuv tizimini joriy etish: Google Analytics, Meta Business Suite, va UTM-treking orqali real KPIlarni baholash.

Influencer hamkorliklari: Mahalliy va xalqaro mikroinfluencerlar bilan hamkorlik orqali tabiiy auditoriya yaratish.

Ko'p tillilik: Ingliz, rus, turk va koreys tillarida kontent yaratish O'zbekiston brendining global kirish imkoniyatini kengaytiradi.

Ushbu izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy media marketingi O'zbekiston DMolari uchun nafaqat axborot tarqatish vositasi, balki brend identitetini shakllantiruvchi strategik mexanizm sifatida qaralishi lozim. Ijtimoiy tarmoqlarning samarali boshqaruvi O'zbekistonni global turizm bozorida raqobatbardosh qilishda muhim o'rin tutadi.

DMolar uchun eng asosiy vazifa — kontent sifati, auditoriya ishtiroki va natijaviylik o'lchovlari o'rtasidagi muvozanatni topishdir. Shuningdek, ijtimoiy media strategiyalari mamlakatning "raqamli diplomatiya" elementi sifatida ham qaralishi, milliy imidjga xizmat qilishi kerak.

Kelgusida tadqiqotni kengaytirish uchun komparativ tahlil (masalan, Qozog'iston, Ozarbayjon yoki Turkiya DMolari bilan taqqoslash) va raqamli sentiment-analiz usullarini qo'llash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Bornhorst, T., Brent Ritchie, J.R., & Sheehan, L. (2010). Determinants of successful tourism destination marketing organizations. *Tourism Management*, 31(1), 1–13.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.

Chan, N.L., & Guillet, B.D. (2011). Investigation of social media marketing: How does the hotel industry in Hong Kong perform? *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 345–355.

Hays, S., Page, S., & Buhalis, D. (2013). Social media as a destination marketing tool: Its use by national tourism organizations. *Current Issues in Tourism*, 16(3), 211–239.

Kaplan, A.M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59–68.

Mangold, W.G., & Faulds, D.J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357–365.

Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179–18.

MINTAQADA XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Ermetova Iqbol Tajibayevna

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqada xizmatlar sohasini rivojlanishining bugungi holati tahlil qilingan. Xorazm viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishning barqaror yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: xizmat, servis, mintaq, Xorazm viloyati, savdo.

Аннотация: В статье анализируется современное состояние развития сферы услуг в регионе. Обозначены устойчивые направления развития сферы услуг в Хорезмской области.

Ключевые слова: сфера услуг, сервис, регион, Хорезмская область, торговля.

Abstract: This article analyzes the current state of development of the service sector in the region. The sustainable directions of development of the service sector in the Khorezm region are indicated.

Keywords: service, region, Khorezm region, trade.

Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti har doim muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlarlardan biri hisoblanadi. Xizmatlarning roli ishlab chiqarish, taqsimot jarayonlari, ayirboshlash va takror ishlab chiqarish tizimini uzilishlarsiz ta‘minlovchi moddiy ishlab chiqarish mahsulotlarini iste‘mol qilish sohalari bilan bog‘liqdir. Xizmatlar sohasi savdo va transport sohasidan tortib moliyalashtirish, sug‘urta, turizm, maishiy va boshqa turdagi vositachiliklarni o‘z ichiga qamrab oladi. Keyingi yillar davomida xizmatlar sohasida ishlovchilar soni O‘zbekiston Respublikasi hukumati amalga oshirayotgan siyosatiga ko‘ra o‘sib bormoqda. Umuman olganda, jahon miqyosida kechayotgan jarayonlardan biri – ishlab chiqarishdagi takomillashtirishlar natijasida ko‘plab tovarlarni kam ishchi kuchi bilan ishlab chiqarilishini kiritish mumkin. Bu holat ko‘plab ishchi kuchini ishlab chiqarish sohasidan ozod qilib, ular turli xil xizmatlar ko‘rsatish sohaslariga o‘tishiga sabab bo‘ldi.

Xizmatlar sohasi – ijtimoiy ishlab chiqarish tizimida funksional vazifasi aholiga xizmatlar va ma‘naviy ne‘matlarni ishlab chiqarishdan iborat bo‘lgan tarmoqlar, tarmoq bo‘g‘inlari va faoliyat turlarining majmuasidir. Bir vaqtning o‘zida dunyoda xizmatlarning diversifikatsiyasi ham kuzatilmoqda. Ilgari o‘z xususiyatlari bilan ajralib turgan xizmatlar bitta kompaniya miqyosida birlashmoqdalar. Har bir

korxona, tashkilot bir qator xizmatlar majmuasini taklif etish orqali o'z raqobatbardoshligini oshirishi yoki xizmatlarni diversifikatsiyalash orqali mumkin bo'lgan tavakkalchiliklarni kamaytirishi mumkin. Jumladan, bank, birja va vositachilik xizmatlari yagona moliyaviy xizmatlar majmuasiga birlashmoqda.

Xizmat sohasi Xorazm viloyati iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlaridan birini tashkil qiladi. So'nggi 10 yilda Xorazm viloyatida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi sezilarli darajada oshgan ekanligini ko'rish mumkin. Xususan, 2014 yilda jami viloyat bo'yicha 2190,7 mlrd.so'mlik xizmatlar ko'rsatilgan bo'lsa, 2024 yilga kelib, ushbu ko'rsatkich 28720,7 mlrd.so'mga yetib, 13 barobar oshgan. Shuningdek, viloyatning Urganch shahri, Xiva shahri, Urganch, Xazarasp va Xonqa tumanlarida xizmatlar hajmi yuqori sur'atlarda ekanligini ko'rishimiz mumkin. 2024 yilda Urganch shahrida 6381,7 mlrd.so'mlik, Xiva shahrida 928,3 mlrd.so'mlik, Urganch tumanida 1375,7 mlrd.so'mlik, Xazarasp tumanida 1249,3 mlrd.so'mlik va Xonqa tumanida 1106,2 mlrd.so'mlik xizmatlar ko'rsatilgan. Mazkur shahar va tumanlarda xizmatlar hajmining yuqori darajada bo'lishiga yangi zamonaviy xizmat turlarining ko'payishi bilan izohlash mumkin. Urganch va Xiva shaharlarida turizm xizmatlarining rivojlanishi, umumiy ovqatlanish korxonalarining ko'payishi, transport xizmatlarining rivojlanishi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Xazarasp va Xonqa tumanlarida chakana savdo xizmatlari hamda oilaviy tadbirkorlik xizmatlarini rivojlanganligi, mazkur hududlarda xizmatlar sohasini rivojlantirishga o'zining salmoqli hissasini qo'shgan.

Xizmatlar sohasini rivojlantirish imkoniyatlari yuqori bo'lgan Xorazm viloyatida ba'zi tumanlarda ushbu sohada oqsoqlikni ko'rish mumkin. Jumladan, Tuproqqal'a, Yangibozor va Yangiariq tumanlarida 2024 yilda mos ravishda 358,5 mlrd.so'mlik, 607,2 mlrd.so'mlik va 742,3 mlrd.so'mlik xizmatlar ko'rsatilgan. Ushbu tumanlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi.

Xorazm viloyatida iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar hajmi bo'yicha so'nggi yillarda ijobiy tendensiyaning kuzatishimiz mumkin. Masalan, 2014 yilda viloyat bo'yicha axborot va aloqa sohasidagi xizmatlar hajmi 168,4 mlrd.so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2024 yilga kelib, 1102,2 mlrd.so'mni tashkil qilib, 6,5 barabarga o'sgan. Moliyaviy xizmatlar sohasida viloyatda yuqori o'sish tendensiyasini kuzatish mumkin. 2024 yilda Xorazm viloyati bo'yicha ko'rsatilgan jami moliyaviy xizmatlar hajmi 4067,9 mlrd.so'mni tashkil qilgan. 2014 yilda ushbu xizmat turi 206,5 mlrd.so'mni tashkil qilgan. O'tgan o'n yil davomida viloyatda

moliyaviy xizmatlar ko'rsatish hajmi deyarli 20 barobarga oshgan ekanligini ko'rish mumkin.

So'nggi yillarda Xorazm viloyatida transport xizmatlarini ko'rsatish hajmi yildan yilga oshayotganligini ko'rish mumkin. 2014 yilda viloyatda ko'rsatilayotgan transport xizmatlari hajmi 712,9 mlrd.so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2024 yilda ushbu ko'rsatkich 4251,9 mlrd.so'mni tashkil qilib, deyarli 6 barobarga o'sganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, transport sohasi viloyatda aholi bandligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy faol aholining 27 foizi aynan shu sohada band.

Xorazm viloyatida xizmatlar sohasining muhim yo'nalishlaridan biri yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlarning alohida o'rni bor. So'nggi yillarda Xorazm viloyatida ichki va xorijiy turizmni jadal rivojlanishi yashash va ovqatlanish xizmatlariga bo'lgan talabni oshirmoqda. Shuningdek, aholining yashash farovonligini oshishi mazkur xizmat turiga bo'lgan ehtiyojni ortirmoqda. 2014 yilda viloyat bo'yicha yashash va ovqatlanish xizmatlarining hajmi 14,9 mlrd.so'mni tashkil qilgan. 2024 yilda ushbu xizmatlarning hajmi 10223,1 mlrd.so'mni tashkil qilgan. Bu juda yuqori darajadagi o'sish hisoblanadi. Viloyatning Urganch va Xiva shaharlarida joylashtirish vositalarining ko'payganligi, yangi ovqatlanish korxonalarining soni ortganligini ko'rish mumkin.

2024 yilda Xorazm viloyatida 4354,8 mlrd.so'mlik savdo xizmatlari, 469,3 mlrd.so'mlik ko'chmas mulk bilan bog'liq xizmatlar, 884,9 mlrd.so'mlik ta'lim sohasidagi xizmatlar, 513,7 mlrd.so'mlik sog'liqni saqlash sohaasidagi xizmatlar, 257,9 mlrd.so'mlik ijara va lizing bo'yicha xizmatlar, 800,7 mlrd.so'mlik kompyuter, shaxsiy foydalanish buyumlari va maishiy tovarlarni ta'mirlash bo'yicha xizmatlari hamda 660,4 mlrd.so'mlik shaxsiy xizmatlar ko'rsatilgan.

Mintaqada aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmini so'nggi yillarda yuqori sur'atlarda ekanligi ko'rish mumkin. 2014 yilda viloyatda aholi jon boshiga 1288,8 ming so'mlik xizmatlar hajmi to'g'ri kelgan bo'lsa, 2024 yilga kelib, 14260,3 ming so'mga yetgan. Bundan shuni ko'rish mumkinki, so'nggi o'n yil ichida viloyatda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi 11 barobarga oshgan. Shuningdek, viloyat hududlari bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmining yuqori ko'rsatkichlari Urganch va Xiva shaharlari hisobiga to'g'ri kelmoqda. 2014 yilda Urganch va Xiva shaharlarida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi mos ravishda 4871,1 ming so'm va 321,4 ming so'mni tashkil qilgan. 2024 yilda mazkur ko'rsatkichlar mos ravishda 41347,6 ming so'm va 9329,5 ming so'mni tashkil qilgan.

Xorazm viloyatida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi kam bo'lgan hududlar ham mavjud. Xususan, Qo'shko'pir tumanida 2024 yilda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi 4641,7 ming so'mni, Shovot tumanida 4652,8 ming so'mni tashkil qilgan. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, ushbu tumanlarda xizmatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, Xorazm viloyatidagi mavjud imkoniyatlarni hisobga olib, quyidagi yo'nalishlarda xizmatlar sohasini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. An'anaviy xizmat turlarini rivojlantirish. Viloyatda xizmatlar sohasini rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini belgilashdagi muhim omillardan biri – bu demografik holat hisoblanadi. Mutaxassislarning hisob kitoblariga tayanilsa, mintaqada 2030 yilga borib, aholi soni 2,5 million kishiga yetadi. Shu bois xizmat turlarini rivojlantirish hamda ularning joylashuvini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda Urganch va Xiva shaharlaridan tashqari barcha hududlarda aholi jon boshiga ko'rsatilayotgan xizmatlar o'rtacha mamlakat ko'rsatkichidan ancha past darajada qolmoqda. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, viloyatning barcha hududlarida an'anaviy xizmat turlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2. Transport xizmatlarini rivojlantirish imkoniyatlari. Xorazm viloyatining transport salohiyati uning hududidan o'tgan xalqaro, respublika va mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan temir yo'l, avtomobil yo'llari hamda xalqaro aeroportning rivojlanganligi va holati bilan belgilanadi. Mintaqaning boshqa viloyatlaridan ustun tomonlaridan biri uning hududida xorijiy avtotashuvchilarning tranzit harakatlanishidir. Undan tashqari, temir yo'lining Turkmaniston davlatiga o'tishi chegaraoldi tashqi savdosini rivojlantirish imkonini beradi. Mintaqadan Qoraqalpog'iston Respublikasi orqali Qozog'iston va Rossiya davlatlarini Turkmaniston va Eron bilan bog'lovchi xalqaro avtomobil yo'lining o'tishini hisobga oladigan bo'lsak, bu ham transport logistika xizmatlarini rivojlantirishda mintaq uchun muayyan ustunliklar tug'iladi.

3. Mintaqada agrologistika markazini tashkil qilish. Istiqbolda mintaq qishloq xo'jaligi jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, mintaqada yiliga 870 ming tonnaga yaqin turli xil meva-sabzavot mahsulotlari, 240 ming tonna guruch yetishtiriladi. Bugungi kunda yetishtirilgan meva va poliz mahsulotlarining bor-yo'g'i 20 foizi qayta ishlanmoqda. Mintaqada qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ko'paytirish, xususan, meva va poliz mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va qayta ishlash jarayonlarini uzviy bog'liqlikda qayta tashkil qilish

borasidagi loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu mahsulotlarni ichki va tashqi bozorda iste'molchilarga o'z vaqtida yetkazib berish maqsadida Urganch tumanida uning boshqa tumanlar bilan avtomobil yo'llari va temir yo'llari orqali bog'langanligini hisobga olib, agrologistika markazini tashkil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu logistika markazida yiliga 100 ming tonnadan ortiq qishloq xo'jalik mahsulotlarini saralash, qadoqlash, saqlash, qayta ishlash va iste'molchilarga berish imkoniyati yaratiladi.

4. Sanoat mahsulotlarida outsorsing xizmatlarini tashkil qilish. Bugungi kunda mintaqada sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayoni jadal sur'atlarda amalga oshirilmoqda. Bunday ijobiy o'garishlar, eng avvalo, amalga oshiriladigan loyihalar, sanoat ishlab chiqarishi ehtiyojini qondiradigan outsorsing xizmatlarini rivojlanishiga bevosita bog'liq. Bular jumlasiga buxgalterlik, huquqiy, kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish, axborot xizmatlari, binoni yig'ishtirish (klining), ko'chmas mulk ob'ektlaridan foydalanish, logistika va outsorsing xizmatlari va boshqalar kiradi. Outsorsing xizmatlarining afzalliklari mablag' hamda vaqtni tejash, qo'shimcha ish o'rinlarini ochish hamda xizmatlarning kafolatlangan sifatiga erishishda namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, Xorazm viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha ko'zda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish natijasida qo'shimcha ravishda 4 mingga yaqin infratuzilma ob'ektlarini ishga tushirish va 60 mingdan ortiq yangidan ish o'rinlari yaratish imkoni tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Статистический ежегодник регионов Узбекистана: Статистический ежегодник. 2023. -Ташкент: ООП ГК РУз по статистике, 2023.

2. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni

3. www.lex.uz

MINTAQADA OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI CHAKANA SAVDOSINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ibrayimova D.A. – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda mintaqaviy oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosining iqtisodiy, infratuzilmaviy va demografik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda mintaqalarda oziq-ovqat ta'minot zanjiri samaradorligini oshirish, logistika tizimlarini modernizatsiya qilish, raqamli savdo vositalarini joriy etish zarurligi asoslab berilgan.

Tayanch so'zlar: oziq-ovqat savdosi, mintaqaviy iqtisodiyot, chakana bozor, raqamli savdo, logistika, mahalliy mahsulot, innovatsiya, infratuzilma

Annotation. This thesis analyzes the economic, infrastructural, and demographic characteristics of regional food retail trade. The study substantiates the need to improve the efficiency of the food supply chain in the regions, modernize logistics systems, and implement digital trading tools

Keywords: food trade, regional economy, retail market, digital trade, logistics, local products, innovation, infrastructure

Аннотация. В данной тезисной работе проанализированы экономические, инфраструктурные и демографические особенности региональной розничной торговли продуктами питания. В исследовании обоснована необходимость повышения эффективности продовольственной цепочки поставок в регионах, модернизации логистических систем и внедрения цифровых торговых инструментов

Ключевые слова: торговля продуктами питания, региональная экономика, розничный рынок, цифровая торговля, логистика, местная продукция, инновации, инфраструктура.

So'nggi yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va ichki bozorni barqarorlashtirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi va bu yo'nalishda huquqiy baza shakllandi[1]. Shu nuqtai nazardan mintaqaviy chakana oziq-ovqat savdosini rivojlantirish iqtisodiy o'zlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar, transport-logistika imkoniyatlari, aholining xarid qobiliyati va iste'mol madaniyatidagi farqlar chakana savdoning o'ziga xos rivojlanish modelini shakllantiradi.

Oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosi bu ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha bo'lgan zanjirning yakuniy bo'g'ini bo'lib, iqtisodiyotning ijtimoiy yo'naltirilgan tarmog'i hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda

ta'kidlanishicha, oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdo tizimi mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikka uchta yo'l bilan ta'sir ko'rsatadi:

- 1) ish o'rinlari yaratish [2];
- 2) mahalliy ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish [3];
- 3) oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash[4]

1-jadval. Oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosi rivojlantirishning mintaqaviy xususiyatlari²⁴¹

№	Omillar	Ta'sir	Mintaqaviy xususiyatlar
1	Geografik	Masofa, yo'l sifati, transport xarajatlari	Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasi– uzoq masofa sabab narx yuqori
2	Demografik	Aholi soni va daromad	Toshkent shahri– aholining yuqori xarid qobiliyati
3	Infratuzilma	Sovutish, ombor, logistika tizimi	Samarqand va Buxoro viloyatlari – sovutish markazlari yetarli
4	Bozor tuzilmasi	Zanjirli savdolar ulushi	Andijon – supermarket tarmog'i kengligi
5	Raqamlashtirish	Onlayn savdo tizimi mavjudligi	Toshkent shahri – ijtimoiy tarmoqlar orqali sotuv rivojlangan

Mamlakatimiz mintaqalarida oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosini rivojlantirishda quyidagi muammolari uchraydi:

1. Transport va logistika xarajatlarining yuqoriligi;
2. Sovutish zanjirining sustligi;
3. Kichik biznes uchun bozor to'siqlari;
4. Raqamli savdo infratuzilmasining cheklanganligi;
5. Malakali kadrlar yetishmasligi.

Bu muammolarni bartaraf qilishda sohada tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, hamda bozor institutlarining samarali ishlashi uchun huquqiy bazani shakllantirish lozim.

2-jadval. Mintaqada oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari²⁴²

Yo'nalish	Amalga oshirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
Logistika tizimini takomillashtirish	Sovutish omborlari, avtomatlashtirilgan transport	Mahsulot yo'qotilishi kamayadi
Raqamli savdoni kengaytirish	Onlayn platformalar, mobil to'lov tizimi	Savdo hajmi ortadi
Mahalliy ishlab	Kooperatsiyalar,	Mahalliy mahsulot ulushi

²⁴¹ Manba. Muallif ishlanmasi

²⁴² Manba. Muallif ishlanmasi

chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash	subsidiyalar	oshadi
Kadrlar malakasini oshirish	Savdo menejmenti kurslari	Samaradorlik ortadi

Xulosa qilib aytganda, mintaqada oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosini rivojlantirish iqtisodiy barqarorlik va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, logistika va raqamli infratuzilmani mustahkamlash, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni integratsiya qilish orqali bozor samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-fevraldagi PF–36-son farmoni. “Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”. <https://lex.uz/uz/docs/-6802687>

2. Pop, R.-A., Dabija, D.-C., & Pocol, C. B. (2024). Food retail resilience pre-during, and post-COVID-19: A bibliometric analysis and research agenda. *Foods*, 13(2),257. DOI: 10.3390/foods13020257

3. Ogutu, S. O., Gödecke, T., & Qaim, M. (2020). Supermarket contracts and smallholder farmers: Implications for income and multidimensional poverty. *Food Policy*, 95, 101940. DOI: 10.1016/j.foodpol.2020.101940

4. Mustafa, M. F. M. S., Navaranjan, N., & Demirovic, A. (2024). Food cold chain logistics and management: A review of current development and emerging trends. *Journal of Agriculture and Food Research*, 18, 101343. DOI: 10.1016/j.jafr.2024.101343

MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI TAKOMILLASHTISH ORQALI AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISH MASALALARI

Mayliyeva Sadoqat Safayozovna
Urganch Ranch texnologiya universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Kalit so‘zlar. Aholi daromadlari, kambag‘allik, kambag‘allik ko‘rsatkichi, kunlik minimal xarajat, minimal iste‘mol xarajatlari, kambag‘allikni qisqartirish.

Ключевые слова. Доходы населения, бедность, уровень бедности, минимальные ежедневные расходы, минимальные потребительские расходы, сокращение бедности.

Keywords. Population income, poverty, poverty rate, minimum daily expenditure, minimum consumption expenditure, poverty reduction.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kambag‘allikni kamaytirishda aholi daromadlarini oshirish mexanizmidan samarali foydalanishning ahamiyati, zaruriyati, undan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan, hamda kambag‘allikni kamaytirishda aholi daromadlarini oshirish mexanizmidan samarali foydalanish yuzasidan xulosa va takliflar berilgan.

Абстрактный. В данной статье освещены важность и необходимость эффективного использования механизма увеличения доходов населения в борьбе с бедностью, особенности его использования, а также сделаны выводы и предложения по эффективному использованию механизма увеличения доходов населения в борьбе с бедностью.

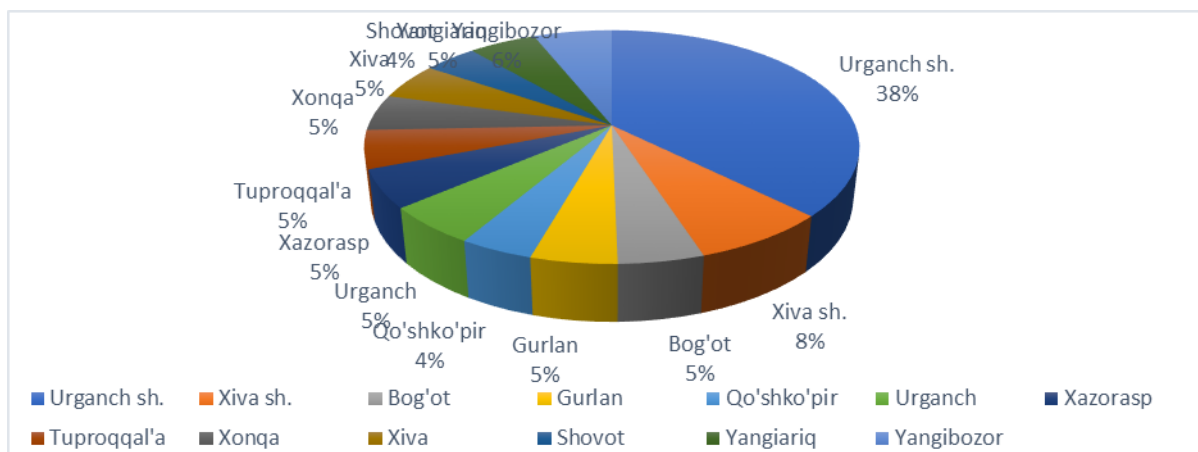
Abstract. This article highlights the importance and necessity of effective use of the mechanism of increasing the population's income in reducing poverty, the specific features of its use, as well as conclusions and suggestions on the effective use of the mechanism of increasing the population's income in reducing poverty.

Bugungi kunga kelib, yurtimizda kambag‘allikni qisqartirish modelini hayotga tatbiq etish bo‘yicha bir qancha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, World Poverty Clock ma‘lumotlariga ko‘ra, kambag‘allikning xalqaro chegarasidan pastda yashayotgan mamlakatimiz aholisining ulushi 2019-2021-yillarda kuniga 3,2 AQSH dollari mezon bo‘yicha 26,3 foizdan 25 foizga, shuningdek kuniga 1,9 AQSH dollari mezon bo‘yicha esa 11 foizdan 9 foizga kamaygan. Bu albatta, yaxshi natija, lekin ushbu ko‘rsatkichni yanada kamaytirishni zamon talab qilmoqda. Bu bo‘yicha yurtimizda ham bir qancha tadbirlar olib borilmoqda. Umuman olganda, kambag‘allik,

kam ta'minlanganlik va aholi daromadlari bo'yicha o'rta asrlardan boshlab bir qancha olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. Jumladan, klassik iqtisodiy nazariya asoschilaridan A Smit, T Maltus, J Milp, T Marks va boshqalar mamlakatda aholi daromadlaridan samarali foydalanish tendensiyalarini o'zlarining ilmiy qarashlari bilan ilmiy isbotlab berganlar. O'zbekistonda esa aholi turmush darajasi va daromadlari, turmush sifati va uni baholash bo'yicha Abdurahmonov Q.X., Xolmo'minov Sh.R., Bakiyeva I.A., Qurbonov S.P, Saidov K.S. lar tadqiqot ishlarini olib borishgan. Umuman olganda, dunyo mamlakatlari statistikasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, minimal iste'mol xarajatlaridan Argentina, Armaniston, Vetnam, Gruziya, Malayziya, Tojikiston, Xitoy, Qirg'iziston va boshqa Respublikalari foydalanadi. Shu o'rinda kambag'allik chegarasi miqdorining YaIM ga nisbati esa 2022-yilda Vetnamda 10 % ni, Indoneziyada 9.2 %, Xitoyda esa 4.3 % ni tashkil qilgan. Qo'shni davlatlarimizda esa ushbu darajalar ancha yuqori ko'rsatkichga ega. Masalan, Qirg'izistonda 35.1 %, Tojikistonda 26.4 % va Mo'g'ulistonda 16.8 % ni tashkil qilgan. O'zbekiston Respublikasida esa 28.8 % ni tashkil qilgan. Kambag'allik chegarasini belgilash uchun ixtiyordagi daromad (maosh, foyda, qishloq xo'jaligidan keladigan daromad, davlat transfertlari, pensiyalar va boshqalar) yoki iste'mol (oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlar) darajasi olinadi — daromad yoki iste'mol darajasi belgilangan ko'rsatkichdan past bo'lsa, bu kishi kambag'al hisoblanadi.

Ma'lumki, kambag'allikni qisqartirish bo'yicha Xitoyda tajriba katta. Ushbu tajriba asosida har bir viloyatda kambag'allikdan chiqarish bo'yicha alohida dastur amalga oshirilishi belgilandi. Xususan, Xorazm viloyatida ham bir qancha chora-tadbirlar olib borilmoqda. Jumladan, kambag'allik darajasi yuqori bo'lgan tumanlarda yo'l-transport, elektr, aloqa va turizm infratuzilmasini yaxshilash, kichik va o'rta shaharlarni rivojlantirish, mahallalarni sanoatlashtirishga e'tibor qaratiladi. Endi har yili tasdiqlanadigan davlat investitsiya dasturlari ham shu asosda shakllantiriladi.

Yana shuni ham ta'kidlashimiz kerakki, viloyatimizda aholi daromadlari oshishi natijasida xizmatlar sohasi ham yaxshi rivojlanmoqda. Xizmatlar sohasini rivojlanishi esa, aholi farovonligiga xizmat qilib, kambag'allik darajasini pasayishidan dalolat bermoqda. Ya'ni, aholida kambag'allik darajasining pasayishi natijasida uning qo'shimcha xizmatlarga ehtiyoji ko'paymoqda. Ushbu ko'rsatkichni quyidagi 1-diagramma ma'lumotlaridan ham bilib olishimiz mumkin.

1-diagramma. Xorazm viloyatida hududlar bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi²⁴³

Ushbu 1-diagramma ma'lumotlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Xorazm viloyatida 2023-yilda 2022-yilga nisbatan xizmatlar sohasi darajasi ancha yuqori ko'rsatkichga ega. Ayniqsa, eng yuqori ko'rsatkich Urganch shahri 38 %, Xiva shahri 8 % va Yangibozor tumanlariga 6 % to'g'ri keladi. Ushbu hududlarda xizmatlar sohasi yaxshi yo'lga qo'yilgan va buning natijasida ushbu hududlarda o'zini – o'zini ish bilan band qilmoqda. Buning samarali natijasi o'laroq, ushbu hududlarda aholi daromadlari ham oshmoqda. Aholidagi qo'shimcha daromadlarining oshishi uning yashash muhitini yaxshilamoqda. Buning natijasida esa aholining kambag'allik darajasi pasaymoqda. Aksincha, xizmatlar hajmining past ko'rsatkichlari Qo'shko'pir 4 %, Shovot 4 % va Bog'ot 5 % da tashkil qilmoqda. Bundan tashqari, ushbu hududlarda bu kabi iqtisodiy muhim ko'rsatkichlarining past darajalari bo'lganligi sababli ushbu hududlar kam ta'minlangan yoki bo'lmasa qoloq hududlar ro'yxatiga kirgizilgan. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, kambag'allikni qisqartirishda aholi daromadlarini oshirish mexanizmidan samarali foydalanilmoqda. Ya'ni, bugungi kunda yurtimizda aholi farovonligi oshirish va kambag'allikni pasaytirish maqsadida bir qancha ilg'or chora tadbirlar olib borilmoqda. Jumladan, viloyatimizda ham izchil loyihalar amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Poverty Clock ma'lumotlari.
2. T.M.Ziyayev, Sh.T. Israilova "Turmush farovonligi nazariyasi" T.2019 y.
3. Jo'rayev T, Tojiboyeva D "Iqtisodiyot nazariyasi" 1-qism. Toshkent, 2014.
4. Pardayev M.Q., Qurbonov Z.N. Oila biznesi va tadbirkorligi. Samarqand: SamKI, 1999.

²⁴³ Xorazm.stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

5. Shodiyeva G.M. Oila xo‘jaligi firovonligini oshirish: muammolar va ularning yechimlari. Monografiya - T.: Fan. 2006.
6. “O‘zbekiston kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi” ma’lumotlari.
7. lex.uz ma’lumotlari.
8. stat.uz ma’lumotlari.
9. Xorazm stat.uz ma’lumotlari.

MINTAQA IQTISODINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORAT TURIZMI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI OSHIRISH

**O‘rinova Durdona Botir qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti “Turizm” kafedrasida katta o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi
e.mail: durdona.u@urdu.uz**

Mamlakatimizda turizmni milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlarni jadal rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholining daromadlari va turmush darajasini oshirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishni ta’minlovchi strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Viza rejimining liberallashtirilishi, chet el fuqarolarini ro‘yxatga olish tartibining soddalashtirilishi, turizm tarmog‘ini rivojlantirish uchun imtiyoz va preferensiyalar berilishi milliy turizm salohiyatini ichki va tashqi bozorlarda samarali targ‘ib qilish imkonini berdi.²⁴⁴ Shuningdek, 2019-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi qulay iqtisodiy sharoitlar va omillarni yaratish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish, turizm sohasini jadal rivojlantirish bo‘yicha ustuvor maqsad va vazifalarni belgilash, uning iqtisodiyotdagi o‘rni va ulushini oshirish, xizmatlarni diversifikatsiyalash va ularning sifatini oshirish hamda turizm infratuzilmasini takomillashtirishga qaratilgan.²⁴⁵

Mamlakatimiz ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha yuqori salohiyatga ega bo‘lib, bu borada mintaqalarda ziyorat turizmi samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shu o‘rinda samara va samaradorlik tushunchalari mazmunini teran anglash joiz. Iqtisodiy adabiyotlarda “samara”, “samaradorlik”,

²⁴⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF-5611-son farmoni. 5-yanvar 2019-yil. <https://lex.uz/uz/docs/-4143188#-4152112>

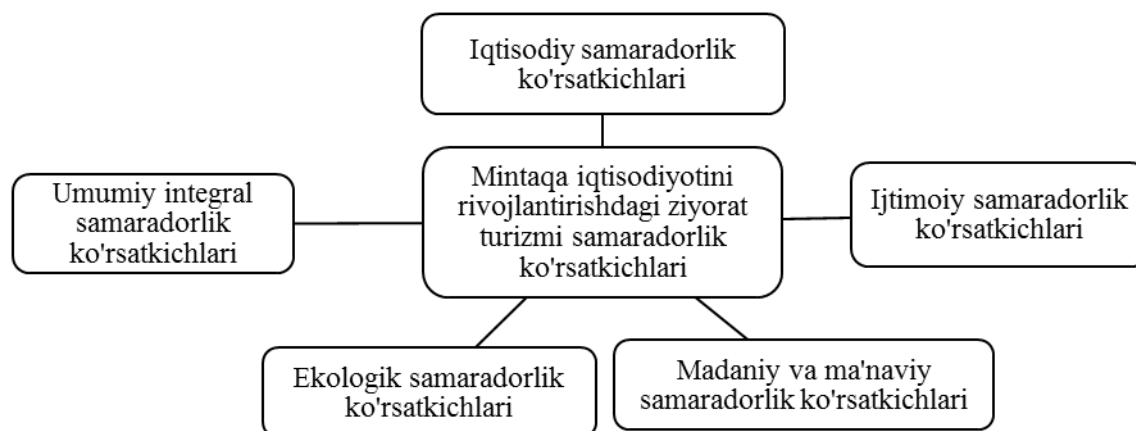
²⁴⁵ 2019-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish KONSEPSIYASI <https://lex.uz/uz/docs/-4143188#-4152112>

“iqtisodiy samaradorlik”, “ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik” kabi tushunchalar keng yoritilgan bo‘lib, ularning mazmun-mohiyati quyidagicha izohlanadi:

- Samara- bu korxona faoliyatining ijobiy natijasi bo‘lib, ishlab chiqarilayotgan mahsulot (yoki xizmat) hajmini va foyda darajasini oshirish, mahsulot (xizmat) tannarxini kamaytirish, sifat past mahsulot ishlab chiqarishni qisqartirish yoki butunlay yo‘q qilish bilan bog‘liq jarayonlardir. Bunda natijalar tabiiy shaklda ishlab chiqarish samarasi sifatida, pul ifodasida esa iqtisodiy samara sifatida ifodalanadi.

- Samaradorlik - bu, avvalo, korxona faoliyatining sifat jihatlarini ifodalovchi tushunchadir. U “samara” tushunchasidan kelib chiqib, yanada murakkab va ko‘p qirrali mazmunga ega. Samaradorlik korxonaning texnik, iqtisodiy, loyihaviy va xo‘jalik qarorlarini oldindan belgilashga yordam beradi. Shuningdek, korxona o‘zining xo‘jalik yuritish, ilmiy-texnik hamda investitsion siyosatini belgilashda samaradorlik mezonlariga tayanadi.²⁴⁶

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ziyorat turizmi samaradorlik ko‘rsatkichlarini quyidagilarga ajratish mumkin (1-rasm):

1-rasm. Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ziyorat turizmi samaradorlik ko‘rsatkichlari

Ushbu rasmni tahlil qiladigan bo‘lsak bu yerda mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ziyorat turizmi samaradorlik ko‘rsatkichlari sifatida iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma’naviy, ekologik hamda umumiy integral samaradorlik ko‘rsatkichlari keltirilgan. Samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil qilganda, avvalo, mintaqaga ta’sir etuvchi iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari alohida tahlil qilinishi

²⁴⁶ Sh.Sultonov, E.Shavqiyev,Z.Usmanov “Turizm va mehmonxona xizmatlari iqtisodiyoti”. O‘quv qo‘llanma. – T.:”Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020.-386 b.

joiz. Chunki ushbu ko'rsatkichlar aholi farovonligi, turmush darajasi, daromadlariga bevosita ta'sir etadi.

Iqtisodiy samaradorlik umumiy samaradorlikka nisbatan torroq tushunchani anglatadi. U qabul qilinayotgan xo'jalik qarorlarining maqsadga muvofiqligini ifodalaydi va har doim samaraning unga erishish uchun sarflangan xarajatlarga (ishlab chiqarish resurslariga) nisbati orqali aniqlanadi. Xarajatlar qanchalik kam bo'lsa (mahsulot yoki xizmat sifati pasaymagan holda), shunchalik yuqori samara olinadi. Demak, xarajatlarni kamaytirish natijasida iqtisodiy samaradorlik darajasi ham ortadi.

Foyda olishga intilish - bu iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchidir. Umuman olganda, turizm va mehmonxona xo'jaligi korxonalari oldida ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlardan samarali foydalanish maqsadida mavjud resurslarni oqilona birlashtirish vazifasi turadi. Shu asosida ziyorat turizmi bilan shug'ullanuvchi korxonalar foydaning maksimal va minimal miqdorini belgilashlari buning uchun esa samaradorlik ko'rsatkichlarini muntazam oshirib borishlari lozim. Biz iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarni va ularning mazmunini quyidagi jadval orqali izohlashimiz mumkin (1-jadval)

1-jadval Ziyorat turizmini rivojlantirishdagi iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkich nomi	Mazmuni
1	Turistlar sonining o'sish sur'ati (%)	Ziyoratchilar oqimining yillik o'sish sur'ati.
2	Turizm sohasidagi daromadlar hajmi (mln so'm)	Turizm xizmatlari orqali tushgan umumiy daromad.
3	YaHMga hissa (%)	Ziyorat turizmidan tushgan daromadning mintaqa YaHMDagi ulushi.
4	Ish o'rinlari soni (kishi)	Turizm infratuzilmasida yaratilgan yangi ish o'rinlari.
5	Soliq tushumlari o'sishi (%)	Turizm faoliyatidan byudjetga tushayotgan soliqlar hajmi.
6	Xorijiy valyuta tushumi (USD)	Chet ellik ziyoratchilar tomonidan olib kirilgan valyuta miqdori.
7	Investitsiya hajmi (mlrd so'm yoki USD)	Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi.

Makro darajada ziyorat turizmi faoliyatini rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligi mahsulot (xizmat)larni ishlab chiqish va sotishning miqdor hajmi

hamda ularning sifat jihatlarini aks ettiruvchi iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalanadi. Ushbu ko'rsatkichlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- turistlar oqimi hajmi;
- turizm va mehmonxona xo'jaligi korxonalari xarajatlarining hajmi;
- moddiy-texnika bazasining holati va rivojlanish darajasi;
- moliyaviy-iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlari;
- xalqaro turizmni rivojlantirish ko'rsatkichlari.

Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik- bu mahsulot yoki xizmat ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini, mehnat sharoitlarining yaxshilanishini, mehnatning ijodiy mazmun bilan boyishini hamda aqliy va jismoniy mehnat o'rtasidagi tafovutning kamayib borishini hisobga olgan holda tavsiflaydigan tushunchadir.²⁴⁷

Ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlarini turizm orqali mahalliy aholining ish bilan ta'minlanishi natijasida aholi bandligining oshishi bilan izohlash mumkin. Shuningdek aholi daromadlarining oshishi; yo'llar, mehmonxonalar, sog'lomlashtirish markazlari va boshqalarning tashkil etilishi natijasida yangi ijtimoiy infratuzilma obyektlari sonining ortishi va sifatning yaxshilanishi; ayollar va yoshlarning turizm sohasida bandlik darajasi ta'minlanishi tufayli Gender tenglik darajasining o'zgarishlarni ham ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlariga kiritish mumkin.

Madaniy va ma'naviy samaradorlik ko'rsatkichlariga madaniy meros obyektlari sonining tiklanishi; ziyorat turizmi brend darajasi; ziyorat joylariga tashrif buyuruvchi yoshlar ulushi (%); yoshlar orasida milliy qadriyatlarga hurmatni kuchaytirish ko'rsatkichi; mahalliy aholining ziyorat joylariga munosabati (%); hududning milliy brend sifatida tanilishi kabilar kiradi.

Ekologik samaradorlik ko'rsatkichlari sifatida esa ekologik samaradorlik ko'rsatkichlari; ekotizimga yuklama darajasi (indeks); atrof-muhitga turizm oqimining ta'siri; yashil turizm loyihalari soni; ekologik toza infratuzilma va energiya tejovchi texnologiyalar; ziyorat joylarida tozalikni saqlash tadbirlari soni kabilar tadqiq qilinishi lozim.

Umumiy integral samaradorlik ko'rsatkichi yuqoridagi ko'rsatkichlarga asoslangan holda aniqlanadi. Ziyorat turizmi samaradorligi indeksi (ZTSI) quyidagi formula asosida aniqlanishi mumkin:

²⁴⁷ Shavqiyev E., Karimov Z. Tijorat banklari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion xizmatlarning roli // O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Samarqand qishloq xo'jaligi instituti va Janubiy Koreya Respublikasining Kangvon universiteti hamkorligida tashkil etilgan xalqaro nazariy-amaliy konferensiya materiallari. — Samarqand: SamQXI, 2015, 142–145-betlar.

$$ZTSI = \frac{E_i + S_i + C_i + Ec_i}{4}$$

Bu yerda:

E_i - iqtisodiy samaradorlik indeksi,

S_i - ijtimoiy samaradorlik indeksi,

C_i - madaniy samaradorlik indeksi,

Ec_i - ekologik samaradorlik indeksi.

Xulosa shuki, mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda ziyorat turizmi samaradorligini oshirishda yuqorida keltirilgan ko'rsatkichlar chuqur tahlil qilinishi hamda iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy, ekologik hamda ularning umumiy ta'sirini aks ettiruvchi umumiy integral samaradorlik ko'rsatkichlarining ijobiy bo'lishini doimiy ravishda ta'minlab borish ushbu soha rivojlanishida ahamiyatli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-5611-son farmoni. 5-yanvar 2019-yil. <https://lex.uz/uz/docs/-4143188#-4152112>

2. 2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi <https://lex.uz/uz/docs/-4143188#-4152112>

3. Sh.Sultonov, E.Shavqiyev,Z.Usmanov "Turizm va mehmonxona xizmatlari iqtisodiyoti". O'quv qo'llanma. –T. "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020.-386 b.

4. Shavqiyev E., Karimov Z. Tijorat banklari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion xizmatlarning roli. — Samarqand: SamQXI, 2015, 142–145-betlar.

RAQAMLI MARKETING PLATFORMALARI KLASSIFIKATSIYASI VA ULARNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

Karimova Oyjahon Otanazar qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti 2-bosqich magistranti

karimovaoyjahon@gmail.com @karimofa01

Annotatsiya. Raqamli marketing platformalari zamonaviy marketing strategiyalarining markaziy elementi hisoblanadi. Ular turli funksiyalarni amalga oshirish orqali kompaniyalarga mahsulot yoki xizmatni xalqaro darajada targ'ib qilish, auditoriya bilan interaktiv muloqot qilish, foydalanuvchi xatti-harakatlarini tahlil qilish, hamda sotuv jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Raqamli marketing platformasi, raqamli marketing klassifikatsiyasi, marketing avtomatlashtirish, CRM (Customer Relationship Management), analitika va kuzatuv vositalari, omnichannel marketing, mijoz hayot aylanishi (Customer Journey), konversiya optimallashtirish, auditoriya segmentatsiyasi, integratsiya va sinxronizatsiya, touchpoint strategiyasi, ROAS va ROI (marketing metrikalari), remarketing, personalizatsiya va shaxsiylashtirish, bashoratli tahlil (predictive analytics).

Annotation. Digital marketing platforms represent a central element of modern marketing strategies. By performing a variety of functions, they enable companies to promote products or services at the international level, engage in interactive communication with audiences, analyze user behavior, and automate sales processes.

Keywords: Digital marketing platform, digital marketing classification, marketing automation, CRM (Customer Relationship Management), analytics and tracking tools, omnichannel marketing, customer journey, conversion optimization, audience segmentation, integration and synchronization, touchpoint strategy, ROAS and ROI (marketing metrics), remarketing, personalization and customization, predictive analytics.

Zamonaviy global marketing muhitida raqamli platformalar kompaniyalar uchun asosiy kommunikatsion va savdo vositasiga aylangan. Ular mahsulot yoki xizmatni xalqaro miqyosda ilgari surish, mijoz bilan aloqani saqlab qolish, foydalanuvchi xatti-harakatlarini tahlil qilish hamda sotuvni avtomatlashtirish kabi jarayonlarda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

XXI asr marketingi klassik 4P (Product, Price, Place, Promotion) modelidan raqamli 4C (Customer, Cost, Convenience, Communication) modeliga o'tmoqda. Bu o'zgarish jarayonida raqamli platformalar nafaqat vosita, balki kommunikatsiyaning

dinamik ekotizimiga aylandi. Raqamli marketing platformalarining zamonaviy klassifikatsiyasi ularning psixologik ta'sir zonasi, texnologik logikasi va foydalanuvchi hayot aylanishi (Customer Journey) bosqichlariga asoslangan. Har bir platforma nafaqat individual qiymatga ega, balki boshqa tizimlar bilan komplementar (to'ldiruvchi) aloqada bo'ladi. Bu esa ularni strategik integratsiya asosida boshqarish zaruratini yuzaga chiqaradi.

Elektron marketing platformalari klassifikatsiyasi ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribaga asoslanib, quyidagi asosiy toifalarga ajratish mumkin:(1-jadval)

1-jadval

Kategoriya	Asosiy platforma turlari	Asosiy vazifalari
Qidiruv tizimlari <i>va reklama tarmoqlari</i>	Google Ads, Bing Ads, Yandex Direct	Qidiruvda reklama, display tarmoqlar orqali ko'rinish
Ijtimoiy tarmoqlar	Facebook, Instagram, TikTok, LinkedIn, Twitter (X), WeChat	Brend pozitsiyasi, auditoriya bilan muloqot, targ'ibot
Kontent va video platformalar	YouTube, Vimeo, Medium, blog tizimlari	Video marketing, ta'limiy va interaktiv kontentlar
<i>Email marketing tizimlari</i>	Mailchimp, ActiveCampaign, Sendinblue	Mijoz bilan shaxsiy aloqani saqlash, segmentatsiya
Analitika va kuzatuv vositalari	Google Analytics, Hotjar, SEMrush	Trafikni tahlil qilish, konversiyani nazorat qilish
<i>CRM va marketing avtomatlashtirish</i>	HubSpot, Salesforce, Kampaniyalar Zoho CRM	Mijoz ma'lumotlarini boshqarish, avtomatik kampaniyalar

Har bir platforma turining funksional imkoniyatlari

Qidiruv tizimlari (Search engines)

Kalit so'zlar asosida reklama chiqarish

Geotargeting va demografik segmentatsiya

Remarketing va ilgari saytga kirgan foydalanuvchilarga qayta murojaat

Ijtimoiy tarmoqlar

Real vaqtli auditoriya bilan muloqot
Kontentni virusli tarqatish imkoniyati (viral marketing)
Influencerlar bilan hamkorlikda brendni targʻib qilish

Email marketing platformalari

Mijozlar bazasini segmentatsiya qilish
Harakatga chorlovchi (CTA) dizaynlari orqali konversiyani oshirish
Ochilish darajasi (open rate), bosish darajasi (CTR) kabi analitik koʻrsatkichlar

CRM va avtomatlashtirilgan tizimlar

Har bir mijoz uchun shaxsiy marketing yoʻnalishini yaratish
Avtomatik xatlar, kompaniyalar va xizmatlar taklif qilish
Foydalanuvchi xatti-harakatlarini ilgari bashorat qilish (predictive analytics)

Analitika va kuzatuv tizimlari

Qaysi kanal eng samarali ekanligini aniqlash
Mijozlar harakat xaritasini (heatmap) tahlil qilish
ROI va ROAS kabi metrikalarni real vaqt rejimida kuzatish.

Kompaniyalar marketing strategiyasini ishlab chiqishda ushbu klassifikatsiyaga asoslanib quyidagilarga erishadi:

Har bir platformaning aniq funksiyasiga qarab vazifalarni taqsimlash
Marketing byudjetini eng yuqori samarani beruvchi vositalarga yoʻnaltirish
Kanal va auditoriya mosligiga asoslangan segmentatsiyani toʻgʻri yoʻlga qoʻyish

Awareness platforms (brendni tanitish)

YouTube — vizual ongga taʼsir qilish orqali brend narativini shakllantiradi. YouTube Ads algoritmi foydalanuvchi qiziqishlariga asoslangan “predictive modeling”dan foydalanadi.

TikTok — “short-form content” orqali impulsiv jalb qilishga moʻljallangan. Kontent algoritmi “machine learning + behavioral scoring” asosida ishlaydi.

Metaverse (Meta Horizon, Roblox, Decentraland) — interaktiv muhit orqali immersiv marketing imkonini beradi (3D holatlarda brend sinovlari).

Consideration platforms (qiziqish va tahlil bosqichi)

Google Search & PPC — foydalanuvchi qidiruv niyatiga asoslangan targetingni amalga oshiradi. Uchinchi tomon cookies oʻrniga “privacy sandbox” orqali yangi texnologiyalar sinovdan oʻtmoqda.

Pinterest — vizual qidiruv asosida faoliyat yuritadi. Marketingda “aspiration marketing” kontseptsiyasi asosida ideal holatlarni tasvirlaydi.

Conversion platforms (xaridga yo‘naltirish)

Instagram Shops va **Facebook Marketplace** — vizual savdo imkoniyatini yaratadi. Ular shaxsiylashtirilgan takliflar asosida konversiyani oshiradi.

Amazon DSP (Demand Side Platform) — “programmatic advertising” asosida real vaqtli auksion orqali reklama joylashtiradi.

Retention platforms (mijozni ushlab qolish)

CRM tizimlari (Salesforce, HubSpot) — mijoz hayot aylanishi (CLV – Customer Lifetime Value) asosida strategik segmentatsiya qiladi.

Email marketing platformalari — transactional, behavioral va lifecycle email ketma-ketliklarini avtomatlashtiradi.

Advocacy platforms (ijtimoiy dalil va rekomendatsiyalar)

Influencer marketplace’lar (Upfluence, AspireIQ) — mikroinfluencerlar orqali ishonchli targ‘ibot amalga oshiriladi.

Trustpilot, Google Reviews — ijtimoiy dalil (social proof) va UX feedback asosida brend obro‘cini shakllantiradi.

Bugungi raqamli marketingda “multi-channel” yondashuv yetarli emas. Raqobatbardosh korxonalar **omnichannel integratsiyaga** o‘tmoqda. Bu:

Mijoz uchun uzluksiz tajriba yaratish,

Har bir platforma o‘z funksiyasiga qarab joylashtirilgan “touchpoint” sifatida ishlashi,

Ma’lumotlar almashinuvining real vaqt rejimida amalga oshirilishini anglatadi.

Global raqamli marketing strategiyasining muvaffaqiyati aynan shundan iboratki — kompaniyalar har bir platformani o‘z o‘rnida, o‘z funksiyasi bilan sinxronlashgan tarzda qo‘llab, yakuniy foydalanuvchi tajribasini maksimal darajada individuallashtiradi. Har bir platforma o‘ziga xos imkoniyatlarga ega bo‘lib, ularning uyg‘unlashgan holda ishlatilishi kompaniyaning global bozorda muvaffaqiyat qozonishiga xizmat qiladi. Shu bois raqamli marketing platformalarining puxta tahlili, ularni tanlash mezonlari va integratsion yondashuv raqamli transformatsiya davrida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli marketing platformalarini klassifikatsiyalash kompaniyalarga marketing resurslarini samarali taqsimlash, maqsadli auditoriyani aniqlash va omnichannel integratsiyani shakllantirish imkonini beradi. Har bir platforma — qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, email marketing, CRM tizimlari yoki analitika vositalari — o‘z funksiyasiga ega bo‘lib, ularni uyg‘un holda boshqarish marketing samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, raqamli marketingning rivojlanishi kompaniyalarni klassik “multi-channel” yondashuvdan “omnichannel” strategiyaga o‘tishga undamoqda. Bu esa mijoz uchun uzluksiz, shaxsiylashtirilgan tajriba yaratish va kompaniya hamda foydalanuvchi o‘rtasidagi munosabatni yanada mustahkamlash imkonini beradi.

Umuman olganda, raqamli marketing platformalarining to‘g‘ri tanlanishi va strategik integratsiyasi raqamli transformatsiya davrida korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ““Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli Farmoni.
2. Siebel T.M. Digital Transformation: Survive and Thrive in an Era of Mass Extinction. – RosettaBooks, 2019. – 304 p.
3. U. Xusanov. “Telekommunikatsiya korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish”.// Ilmiy maqola. - 2024.
4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Crown Business, 2017. – 192 p. United Nations. Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development.

PARAMETRIK SUG‘URTA: UNING ISHLASH MEXANIZMI VA TAKLIF ETAYOTGAN IMKONIYATLARI

O‘runboyeva Sotima Alisher qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti 241-“Turizm va mehmondo‘stlik” mutaxassisligi 2-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada parametrik sug‘urta tushunchasi, uning asosiy tamoyillari va turizm sohasidagi qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada turizm sanoatining ob-havo va transport xavflariga nisbatan zaifligi, shuningdek, parametrik sug‘urtaning bu xavflarni kamaytirishdagi afzalliklari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida O‘zbekistonda parametrik sug‘urtani turizm sohasiga tatbiq qilish imkoniyatlari, mavjud muammolar va istiqbollar tahlil qilinadi. Maqola xulosasida parametrik sug‘urta tizimini rivojlantirish uchun tavsiyalar beriladi.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие параметрического страхования, его основные принципы и возможности применения в сфере туризма. Рассматривается уязвимость туристической отрасли к погодным и

транспортным рискам, а также преимущества параметрического страхования в снижении этих рисков. Анализируются возможности, существующие проблемы и перспективы внедрения параметрического страхования в сфере туризма в Узбекистане на основе зарубежного опыта. В заключение статьи даны рекомендации по развитию системы параметрического страхования.

Abstract: This article analyzes the concept of parametric insurance, its basic principles and possibilities of application in the tourism sector. The article examines the vulnerability of the tourism industry to weather and transport risks, as well as the advantages of parametric insurance in reducing these risks. It also analyzes the possibilities, existing problems and prospects for the implementation of parametric insurance in the tourism sector in Uzbekistan based on foreign experience. The article concludes with recommendations for the development of the parametric insurance system.

Kalit soʻzlar: parametrik sugʻurta, moliyaviy xavflar, iqlim, turizm, transport vositalari, anʼanaviy sugʻurta

Ключевые слова: параметрическое страхование, финансовые риски, климат, туризм, транспортные средства, традиционное страхование

Key words: parametric insurance, financial risks, climate, tourism, vehicles, traditional insurance

Bugungi kunda insonlar moliyaviy xavflarni boshqarishda sugʻurta xizmatlaridan keng foydalanishmoqda. Ayniqsa, iqlimning oʻzgarishi, transport vositalari va boshqa tashqi omillar tufayli turizm sohasida xavf-xatarlarning soni ortib bormoqda. Turizm sohasi logistika, ob-havo va siyosiy omillarga juda sezuvchandir. Bu holat turizmدا sugʻurta xizmatlarining tizimini takomillashtirish yuzaga keladi. Anʼanaviy sugʻurtaning baʼzi cheklovlarini inobatga olgan holda parametrik sugʻurta dunyo iqtisodiyotida jadal rivojlanib bormoqda. Oʻzbekistonda bu sugʻurta turi hali rivojlanmagan boʻlsada, mamlakatimizda bu soha boʻyicha izlanishlar olib borilmoqda. Parametrik sugʻurta bu sugʻurtalangan xavfni tan oladigan va xavf yuzaga kelgan taqdirda zararni hisoblamasdan oldindan belgilangan mezon asosida avtomatik kompensatsiya toʻlaydigan sugʻurta turidir. Dunyoda Yevropa, Janubiy-Sharqiy Osiyo kabi mintaqalarda turizmga yoʻnaltirilgan parametrik sugʻurta mahsulotlari yaratilgan. Bu mintaqalar asosan reyslarning kechikishi, ob-havoning oʻzgarganligi va har qanday tabiiy ofatlarga qarshi moliyaviy himoya kabi vazifalarni bajaradi. Oʻzbekistonda turizm sohasi jadal rivojlanayotgan boʻlsada, bu sugʻurta turi hali bu yerda keng rivojlanmagan. Bu esa turizm sektorimizda yangi imkoniyatlar va ehtiyojlar borligini va uni yanada

rivojlantirishimizga bir sabab bo'la oladi. 2023-yilda O'zbekistonga 6 milliondan ortiq turist tashrif buyurgan bo'lsada ularning 30% i ob-havoning yomonligi va transport vositalarining kechikishi orqali juda ko'p muammolarga duchor bo'lishgan. Bu esa turizm sohasida risklarni moliyaviy jihatdan boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, xususan, parametrik sug'urta kabi innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj ortib borayotganini ko'rsatadi. Ushbu maqolada parametrik sug'urta tushunchasi va nazariy asoslari, jahon tajribalari va turizm sohasi uchun dolzarbliligi tahlil qilinadi va O'zbekiston sharoitida uni amaliyotga tadbiq etish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

An'anaviy sug'urtada biror zarar yuz berganida ekspertlar o'rtaga kiradilar va qay darajada zarar bo'lganini aniqlab kompensatsiya belgilanadi. Ba'zida bu holat ko'p vaqtni talab qiladi va chalkash bo'lishi ham mumkin. Lekin parametrik sug'urtalar bu muammoni tezda hal qilishi mumkin. Agar biror hodisa yuz berganda oldindan belgilangan parametrik sug'urta miqdori avtomatik ravishda to'lanadi. Ya'ni bu sug'urta turi "Shu bo'lsa, bu to'lanadi" fikri bilan ishlaydi. Natijada ham to'lovlar tez to'lanadi ham sug'urta kompaniyalarida ishlar ancha yengillashadi.

Nima uchun parametrik sug'urtalar an'anaviy sug'urtalardan farq qiladi?

1. Tez va oson to'lov -an'anaviy sug'urtada ko'p vaqt talab qilinsa, parametrik sug'urtada vaqtdan yutiladi.

2. Aniqlilik-parametrik sug'urtada oldindan qachon to'lanishi, sug'urtaning kompensatsiyasi miqdori aniq ko'rsatilgan bo'ladi.

3. Jismoniy va yuridik shaxslar parametrik sug'urtada biror ofat yuz berganida qancha miqdorda moliyaviy yordam olishlarini aniq biladilar

4. Nizolarning yo'qligi yoki kamligi-o'rtada zararlarni baholashning sababi yo'q bo'lganligi uchun tushunmovchiliklar kam bo'lishi mumkin.

Har qanday narsaning foydalari bo'lgani kabi uning kamchiliklari ham bo'ladi. Parametrik sug'urtada ham ba'zi kamchiliklar mavjuddir. Ular:

Asosiy xavf. Bu haqiqiy zarar bilan parametrik zarar o'rtasidagi nomuvofiqlikdir.

Masalan O'zbekistonga kelgan turist ob-havoning yomonligi tufayli sayohat qilolmasa turistga tovon to'lanadi, lekin bu tovon zarari ko'p yoki belgilangan miqdordan kam bo'lishi ham mumkinligi bu asosiy xavfga kiradi

2. To'g'ri tanlov. Bunda xavf-xatarlarning bo'lish ehtimoli to'g'ri tanlangan bo'lishi kerak.

3. Narx navo. An'anaviy sug'urtaga nisbatan parametrik sug'urta narxi yuqori bo'lishi mumkin, shuning uchun mijozlar bu sug'urta turini tanlamasligi mumkin.

Lekin vaqtdan yutish va tez to'lov amalga oshirilishini inobatga oladigan bo'lsak parametrik sug'urta an'anaviy sug'urtadan ancha ustundir.

Parametrik sug'urtani O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari

O'zbekiston so'nggi yillarda turizm sohasini yanada rivojlantirish uchun bir qator strategiyalar ishlab chiqqan va ularni amalga oshirish uchun bir necha chora tadbirlarni amalga oshirib bormoqda. 2024-yilda 5,7 mln turist O'zbekistonga tashrif buyurgan va bu ko'rsatkichlar turizmning yanada rivojlanib borayotganini ko'rsatadi. Bunga qaramay, sayyohlar va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar turli xavf-xatarlar, jumladan, ob-havo, transport kechikishlari va bekor qilinishlari, sog'liq va xavfsizlik bilan bog'liq muammolarni boshdan kechirmoqda. Ushbu xavflarni moliyaviy jihatdan boshqarish uchun parametrik sug'urta foydali usul bo'lishi mumkin.

Amaliyotda qo'llash

1. Turizmda tadbir va festivallarni ob-havodan himoyalash;
2. Reyslarning kechikishi va qoldirilishiga qarshi sug'urta;
3. Tog' turizmi va esktrimal sportlar uchun xavfsizlik;
4. Qishloq xo'jaligi, agroturizm va ekologik turizmda parametrik sug'urtadan foydalanish.

Lekin bularni amalga oshirishda qiyinchilik va to'siqlarga duch kelish mumkin. Misol uchun ma'lumotlar sifatining va foydalanish qulayligining ahamiyati: Ishonchli va to'g'ri ma'lumotlarga ega bo'lish parametrik sug'urta muvaffaqiyatining poydevoridir. Ma'lumotlar sifatini oshirish va ulardan unumli foydalanishni qulaylashtirish zarur.

Parametrik sug'urta nima va u qanday ishlashi haqida jamoatchilikda biznes bilimlarining yetishmasligi uning keng tarqalishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun xabardorlikni kuchaytirish va ma'lumot beruvchi faoliyatlarni amalga oshirish nihoyatda ahamiyatlidir.

Parametrik sug'urta uchun qonunchilik tizimini shakllantirish va me'yoriy hujjatlarni joriy etish sohani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tez va samarali ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va to'lovlarni amalga oshirish jarayonlarini ta'minlash uchun kuchli texnologik infratuzilma talab etiladi.

Parametrik sug'urta — bu risklarni boshqarish sohasida innovatsion yondashuvdir. Bu sug'urta an'anaviy sug'urta tizimlaridagi ayrim kamchiliklarga samarali alternativ yechim taklif qiladi, ayniqsa, tabiiy ofatlar kabi favqulodda holatlarda tezkor va samarali to'lov mexanizmini ta'minlagani uchun bu model rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlar bozorida katta ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, ushbu sug'urta modelida mavjud bo'lgan asosiy xavf va ma'naviy

tavakkalchiliklar parametrik sug'urtani yanada takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Kelajakda sug'urta kompaniyalari yanada murakkabroq parametrik ko'rsatkichlarni ishlab chiqishga, shuningdek, parametrik va an'anaviy sug'urta modellarining afzalliklarini birlashtirgan gibrid yechimlar yaratishga e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, katta ma'lumotlar (big data), sun'iy intellektlar kabi zamonaviy texnologiyalar orqali parametrik sug'urtaning aniqligi va samaradorligi oshib boradi. Bu esa uni global hamda mahalliy miqyosda risklarga qarshi samarali moliyaviy vositaga aylantiradi. Mamlakatimizda bu sug'urta turining rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va mintaqaviy o'sishni rag'batlantirishda katta ahamiyat kasb etadi va bu parametrik sug'urta turining kengayishi va takomillashuvi uchun davlat va xususiy sektor tomonidan chora tadbirlar ko'rishni tavsiya qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Clarke, D. J. (2016). A Theory of Parametric Insurance. Oxford University Press.

Lester, R. (2014). Index Insurance for Managing Climate Risks: Toward a Strategic Approach. World Bank Group, Washington, DC.

Global Parametrics (2021). Innovation in Risk Transfer: Parametric Insurance Models for Climate Resilience.

World Bank (2020). Scaling up Disaster Risk Finance with Parametric Insurance Mechanisms.

MADANIY-TURISTIK KLASSTERLARDA BARQAROR RIVOJLANISH STRATEGIYASINI TA'MINLASHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIGINING AHAMIYATI

**Sobirova Xulkaroy Islom qizi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti 241-“Turizm va mehmondo'stlik” mutaxassisligi 2-bosqich
magistratura talabasi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniy-turistik klasterlar faoliyatida barqaror rivojlanish strategiyasini ta'minlashda davlat-xususiy sherikchilik (PPP) mexanizmlarining o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlari o'zaro uyg'unlikda ko'rib chiqilib, xususiy sektorni turizm infratuzilmasiga jalb etishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, davlat tomonidan yaratilgan huquqiy va institutsional shart-sharoitlar,

investorlar uchun imtiyozlar hamda xalqaro tajribalar asosida madaniy-turistik klasterlarda PPP modelini joriy etishning afzalliklari tahlil etiladi.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение механизмов государственно-частного партнерства (ГЧП) в обеспечении стратегии устойчивого развития в деятельности культурно-туристических кластеров. Рассмотрены экономические, социальные и экологические аспекты устойчивого развития во взаимосвязи, освещены эффективные методы вовлечения частного сектора в туристическую инфраструктуру. Также анализируются правовые и институциональные условия, созданные государством, льготы для инвесторов, а также преимущества внедрения модели ГЧП в культурно-туристических кластерах на основе международного опыта.

Abstract. This article analyzes the role and importance of public-private partnership (PPP) mechanisms in ensuring a sustainable development strategy in the activities of cultural and tourism clusters. The economic, social, and environmental aspects of sustainable development are considered in harmony, and effective methods of attracting the private sector to tourism infrastructure are highlighted. Also, based on the legal and institutional conditions created by the state, benefits for investors, and international experience, the advantages of implementing the PPP model in cultural and tourism clusters are analyzed.

Kalit soʻzlar: madaniy-turistik klaster, davlat-xususiy sherikchilik, barqaror rivojlanish, turizm infratuzilmasi, iqtisodiy samaradorlik,

Ключевые слова: культурно-туристический кластер, государственно-частное партнерство, устойчивое развитие, туристическая инфраструктура, экономическая эффективность

Keywords: cultural and tourist cluster, public-private partnership, sustainable development, tourism infrastructure, economic efficiency,

Soʻnggi oʻn yilliklarda jahon turizmi jadal rivojlanib, global iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, turizmning tezkor rivojlanishi tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, ekologik muvozanatning buzilishi, madaniy merosning zarar koʻrishi kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli bugungi kunda barqaror rivojlanish konsepsiyasi turizm siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida eʼtirof etilgan.

Barqaror rivojlanish — bu hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlar manfaatlarini ham hisobga oluvchi rivojlanish modelidir. Turizm sohasida bu yondashuv quyidagilarni anglatadi:

-tabiiy va madaniy resurslardan oqilona foydalanish;

- mahalliy aholining manfaatlarini himoya qilish;
- turizmning iqtisodiy foydasini adolatli taqsimlash;
- ekologik muhitni asrab-avaylash;
- ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash.

Turizm siyosatida barqaror rivojlanishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Ekologik jihat: turizm faoliyati ekologik toza texnologiyalar, chiqindilarni kamaytirish va "yashil" energiya manbalarini qo'llash orqali atrof-muhitni muhofaza qiladi.

2. Iqtisodiy jihat: barqaror turizm siyosati hududiy iqtisodiyotni jonlantiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

3. Ijtimoiy jihat: turizm orqali mahalliy aholining turmush darajasi, madaniy saviyasi va ijtimoiy faolligi oshadi.

4. Madaniy jihat: milliy qadriyatlarni asrash, an'anaviy hunarmandchilikni rivojlantirish, madaniy meros obyektlarini tiklashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda turizm sohasining raqobatbardoshligini ta'minlash, madaniy merosni asrash va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish uchun yangi boshqaruv yondashuvlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan davlat-xususiy sherikchilik (Public-Private Partnership — PPP) madaniy-turistik klasterlar faoliyatida barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirish eng samarali mexanizmlardan biri sifatida qaraladi.

PPP modeli davlatning strategik boshqaruv imkoniyatlarini xususiy sektorning moliyaviy, innovatsion va menejment salohiyati bilan birlashtiradi.

Madaniy-turistik klaster — bu muayyan hududda joylashgan turizm, madaniyat, xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish korxonalarining o'zaro integratsiyalashgan tizimidir. Bunday klasterlarda barqaror rivojlanish quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- madaniy meros obyektlarini saqlash va qayta tiklash;
- ekologik toza turizm xizmatlarini yo'lga qo'yish;
- mahalliy aholining turizm jarayoniga faol jalb etilishi;
- hudud iqtisodiyotining diversifikatsiyasi va yangi ish o'rinlarining yaratilishi.

Shunday qilib, klasterning samarali ishlashi — barqaror rivojlanish siyosatini amalda qo'llashning muhim shaklidir.

Davlat-xususiy sherikchilik turizm infratuzilmasi va madaniy obyektlarni rivojlantirishda muhim vositadir. Uning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Moliyaviy resurslarni kengaytirish: davlat byudjeti yukini kamaytiradi, xususiy kapitalni jalb etadi;

- Innovatsiyalarni tatbiq etish: xususiy sektor ilgʻor texnologiyalar va xizmatlarni joriy qiladi;

- Samarali boshqaruv: loyihalarning sifatini oshiradi, resurslardan oqilona foydalanishni taʼminlaydi;

- Ijtimoiy masʼuliyatni oshirish: mahalliy aholining manfaatini hisobga oluvchi ijtimoiy dasturlarni amalga oshiradi.

Barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda davlat xususiy sherikchiligi quyidagi yoʻnalishlarda ishlaydi:

1. Ekologik barqarorlikni taʼminlash: “yashil energiya” texnologiyalarini joriy etish, chiqindisiz turizm tizimlarini yoʻlga qoʻyish;

2. Iqtisodiy barqarorlikni kuchaytirish: turizm xizmatlaridan tushgan daromadlarni hududda qayta investitsiyalash;

3. Ijtimoiy barqarorlikni qoʻllab-quvvatlash: mahalliy aholiga yangi ish oʻrinlarini yaratish, madaniy qadriyatlarni asrashda ularni ishtirok ettirish;

4. Madaniy merosni muhofaza qilish: tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va ularni turizm aylanmasiga kiritish. Masalan, Xiva, Buxoro va Samarqand shaharlarida PPP asosida amalga oshirilgan loyihalar barqaror turizmning real misollaridir.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga moʻljallangan “Turizmni rivojlantirish strategiyasi”da barqaror turizm va davlat-xususiy sherikchilik mexanizmlarini kengaytirish alohida yoʻnalish sifatida belgilangan boʻlib davlat tomonidan quyidagi imtiyozlar belgilangan:

- imtiyozli soliq siyosati;

- turistik infratuzilma uchun yer ajratish;

- xorijiy investorlarga kafolatlar berish;

- PPP loyihalarini tanlov asosida amalga oshirish mexanizmlari joriy etilmoqda.

Bu chora-tadbirlar klasterlar faoliyatida barqaror rivojlanishni taʼminlaydi.

Davlat-xususiy sherikchilik madaniy-turistik klasterlarning barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. U orqali davlatning ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlari va xususiy sektorning foyda olish intilishi oʻzaro uygʻunlashadi. Natijada madaniy meros obyektlari asrab-avaylanadi, turizm infratuzilmasi yangilanadi, ekologik muvozanat saqlanadi va mahalliy aholining farovonligi oshadi.

Shu bois PPP modeli kelajakda ham O‘zbekiston turizm siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–5611-son qarori, 2024-yil.
2. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990.
3. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). Sustainable Tourism for Development Guidebook. Madrid, 2017.
4. OECD. Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. Paris, 2018.

THE ROLE OF SERVICE AND TOURISM IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KHOREZM REGION

**Egamberdiyev Oybek, PhD Student, Faculty of Social and Economic Sciences,
Urgench State University**

Tourism has become one of the fastest-growing sectors in the global economy, contributing about 10% to the world’s GDP and 7% of global employment according to the UN World Tourism Organization [3]. In Uzbekistan, tourism and services are among the priority sectors outlined in the *Tourism Development Strategy 2030*, which emphasizes regional diversification and sustainable tourism [1].

The Khorezm region, located in northwestern Uzbekistan, is home to over 1.9 million people and includes the ancient city of Khiva, listed as a UNESCO World Heritage Site. In 2023, the region attracted more than 320,000 tourists, including nearly 90,000 foreign visitors, representing a 25% increase compared to 2022 [2]. This growth reflects the effective integration of tourism into the socio-economic development policy of the region.

Tourism and service industries are recognized as essential components of regional development strategies, serving as catalysts for investment, innovation, and job creation [4]. The “multiplier effect” theory explains how tourism stimulates related sectors such as trade, transport, and construction, generating indirect economic benefits [6].

This study employs a qualitative-descriptive methodology using official statistics, government programs, and analytical reports from the *State Committee for Tourism Development* and the *Khorezm Regional Department of Statistics*.

Comparative data from 2019–2024 were analyzed to identify major trends in tourism revenue, employment, and service growth in the Khorezm region.

1. Economic Impact of Tourism and Services

According to the Khorezm Regional Department of Statistics, the share of services in the gross regional product (GRP) reached 36.2% in 2024, compared to 29.8% in 2019 [2]. The tourism industry alone contributed around 3.5% of regional GDP, generating over 450 billion Uzbek soums in direct revenue from accommodation, transport, and cultural activities.

The expansion of hospitality infrastructure has been significant: as of 2024, Khorezm hosts over 150 hotels and guesthouses, 120 restaurants and cafés, and 45 registered tour agencies [2]. Employment in tourism-related services increased by 18% between 2021 and 2024, creating around 6,000 new jobs, particularly for youth and women [5].

Large infrastructure investments, including the modernization of Urgench International Airport and the construction of new hotels near Khiva's Ichan-Kala complex, have attracted foreign investors from Turkey, South Korea, and Germany [7].

2. Social and Cultural Impacts

The service and tourism sectors have transformed the social fabric of Khorezm by encouraging local entrepreneurship and preserving traditional culture. Rural communities surrounding Khiva have established homestays, handicraft workshops, and folk performance centers that provide additional income while maintaining cultural authenticity [5].

The tourism industry has also enhanced gender equality: nearly 42% of tourism employees in Khorezm are women, many of whom manage guesthouses or engage in handicraft production [8]. Educational institutions such as *Urgench State University* have introduced new degree programs in tourism management, service marketing, and foreign languages to meet workforce demands [1].

Cultural heritage projects, supported by UNESCO and local NGOs, have revitalized ancient crafts like wood carving, embroidery, and pottery. These initiatives not only sustain cultural identity but also attract niche tourism markets focused on cultural immersion [6].

3. Challenges and Development Prospects

Despite significant achievements, the Khorezm region still faces several constraints. The tourism season remains highly seasonal (April–October), and digital

marketing strategies are underdeveloped. Many rural areas lack high-quality roads and reliable internet access, limiting the growth of eco-tourism and agritourism [7].

To overcome these challenges, regional authorities should implement integrated policies aimed at sustainable tourism, including:

- promoting eco-friendly transport and renewable energy in tourism facilities;
- developing year-round tourism products, such as winter festivals and wellness tourism;
- expanding digital tourism platforms to reach global markets; and
- strengthening vocational training for tourism and service professionals [4].

If properly managed, the Khorezm region could become a model of inclusive and sustainable regional development, combining economic growth with cultural and environmental preservation.

The experience of the Khorezm region demonstrates that tourism and service industries can become key drivers of socio-economic transformation. These sectors generate employment, stimulate small business growth, and enhance the international image of Uzbekistan. The increasing number of tourists, rising share of services in regional GDP, and expansion of hospitality infrastructure all indicate positive progress.

However, long-term success depends on the ability to balance economic efficiency, cultural preservation, and environmental responsibility. Continuous investment in human capital, infrastructure, and innovation will ensure that tourism remains a sustainable and inclusive force for regional development in Khorezm.

References

- [1] State Committee for Tourism Development of the Republic of Uzbekistan. *Tourism Development Strategy 2030*. Tashkent, 2023.
- [2] Khorezm Regional Department of Statistics. *Socio-Economic Indicators of the Khorezm Region (2022–2024)*. Urgench, 2024.
- [3] World Tourism Organization (UNWTO). *Tourism and Sustainable Development Goals*. Madrid, 2022.
- [4] Abdukarimov, B., & Rasulov, I. “The Role of Tourism in Regional Development in Uzbekistan.” *Journal of Economic Research*, vol. 5, no. 2, 2023.
- [5] Sharipova, M. “Cultural Heritage and Tourism in Khiva: Balancing Preservation and Progress.” *Central Asian Studies Review*, vol. 7, 2024.
- [6] Dritsakis, N. “Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece.” *Tourism Economics*, vol. 18, no. 6, 2019.

[7] World Bank. *Uzbekistan: Unlocking the Potential of Tourism for Regional Development*. Washington, D.C., 2021.

[8] Asian Development Bank (ADB). *Gender and Tourism Development in Central Asia*. Manila, 2022.

“O‘ZMILLIYBANK” AJDA KREDITGA LAYOQATLILIK DARAJASINI BAHOLASH USULLARI VA NATIJALARI

**Jumaniyazov Quvanchbek Amatjonovich, O‘zbekiston Respublikasi Bank-
moliya akademiyasi mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘zmilliybank” AJda kreditga layoqatlilik darajasini baholash usullari va ulardan foydalanish natijalari yoritilgan. Shuningdek, “O‘zmilliybank” AJda kreditga layoqatlilik darajasini baholash usullari va ulardan samarali foydalanish yuzasidan xulosalar berilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы оценки уровня кредитоспособности в Национальном банке Узбекистана и результаты их применения. Также даны выводы о методах оценки уровня кредитоспособности в Национальном банке Узбекистана и эффективности их применения.

Abstract. This article discusses the methods of assessing the level of creditworthiness in the National Bank of Uzbekistan and the results of their use. Also, conclusions are given on the methods of assessing the level of creditworthiness in the National Bank of Uzbekistan and their effective use.

Kalit so‘zlar. Tijorat banki, kredit, kreditga layoqatlilik, kreditga layoqatlilik darajasi, baholash, usul, tartibga solish.

Ключевые слова. Коммерческий банк, кредит, кредитоспособность, уровень кредитоспособности, оценка, метод, регулирование.

Key words. Commercial bank, credit, creditworthiness, creditworthiness level, assessment, method, regulation.

Bank tizimida mijozning kreditga layoqatliligi - qarz oluvchining o‘z vaqtida va to‘liq kredit majburiyatlarini bajara olish imkoniyatini baholash jarayonidir. Bugungi kunda bu baholash banklar faoliyatida muhim rol o‘ynaydi, chunki noto‘g‘ri baholangan kreditlar bank aktivlarining sifatsizlashishiga olib keladi. Shu bois, kreditga layoqatlilik darajasini aniqlashda turli usullar va yondashuvlar qo‘llaniladi. Bu borada quyidagi asosiy baholash usullari qo‘llaniladi:

- skoring usuli (ballik tizim). Bu usulda mijozning moliyaviy va shaxsiy ko'rsatkichlariga ball qo'yiladi (daromad, qarz yuki, kredit tarixi, yosh, ish joyi va boshqalar). Ballar asosida kredit berish to'g'risida qaror qabul qilinadi.

- ko'rsatkichli (koeffitsiyentli) usul. Bu usulda mijozning qarz yuki koeffitsiyenti, foizlarni qoplash koeffitsiyenti, likvidlik va aktivlar nisbati hisoblanadi.

- ekspert baholash usuli. Bank mutaxassislari mijozning holatini chuqur tahlil qiladi, shaxsiy suhbatlar, hujjatlar, bozordagi obro'siga qarab qaror chiqaradi.

- balansli usul (kompleks yondashuv). Bu metodda bir nechta omillar: daromad, kredit tarixi, garov, shaxsiy holat va boshqalar og'irlik koeffitsiyentlari asosida umumiy bahoga birlashtiriladi.

- sun'iy intellekt va scoring texnologiyalari. Raqamlashtirilgan tizimlar orqali katta hajmdagi ma'lumotlar asosida kreditga layoqatlilik baholanadi.

Mazkur usullardan foydalanish bo'yicha amaliy holatlarga kelsak, ko'pincha aralash yondashuv asosida baholash olib boradi. Yirik korporativ mijozlar uchun ekspert va ko'rsatkichli baholash ko'proq qo'llaniladi. Jismoniy shaxslar uchun skoring va balansli baholash usullari keng tarqalgan. Mikro kreditlarda esa tezkor va soddalashtirilgan baholash yetarli bo'ladi. Kreditga layoqatlilikni baholash usullari banklar uchun kredit risklarini aniqlashda asosiy vositadir. Har bir usulning o'z afzallik va cheklovlari mavjud bo'lib, ular mijozning toifasi, kredit miqdori va risk darajasiga qarab tanlanadi. Yaxshi tashkil etilgan baholash tizimi bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, mijozi uchun esa adolatli va shaffof qaror chiqarilishiga asos bo'ladi. Kelajakda sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar bu sohada yanada muhim rol o'ynashi kutilmoqda.

Kreditga layoqatlilik darajasini baholash turli usullarda amalga oshiriladi. Bu borada kreditga layoqatlilikning baholashning kompleks tahlili korxona likvidlilik ko'rsatkichlari va balans likvidligi tahlili, korxona mablag'lari aylanishini tahlili, korxona faoliyati samaradorlik ko'rsatkichlari tahlili va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari tahlili kabilarni o'z ichiga oladi [1]. Ammo, qarz oluvchiga kredit berishda tijorat banklari uning kredit qobiliyatini baholashi kerak. Ya'ni, qabul qilingan qarz majburiyatlarini o'z vaqtida to'lash imkoniyati mavjud [2]. Shularga asosan, tijorat banklarida kreditdan foydalanish turli shartlar asosida amalga oshiriladi. Tijorat banklari kreditdan foydalanishning butun muddati davomida doimiy monitoring olib boradi [3].

Ana shularga asosan, tadqiqotimiz davomida "O'zmilliybank" AJda kreditga layoqatlilik darajasini baholashda turli usullardan foydalandik. Ushbu natijalarimiz

bankning kreditga layoqatlilik darajasini oshirish uchun ishlatiladigan formulalar va koeffitsiyentlar asosan mijozning moliyaviy holatini, qarz yuklamasini va to'lov qobiliyatini baholashga qaratilgan. Bu borada kreditga layoqatlilik darajasini hisoblashda dastlab, bank faoliyati ko'rsatkichlarini asosiy formulalar asosida baholadik. Formulali baholash usuli quyidagi formulalarga asoslanadi:

1) To'lov qobiliyati koeffitsiyenti (Debt Service Ratio - DSR). Bu koeffitsiyent mijozning oylik daromadiga nisbatan kredit to'lovlari (asosiy qarz va foizlar) qanchalik yuk tushishini ko'rsatadi. **Bank uchun maqsad** DSR ni kamaytirish (masalan, 40 % dan pastga tushirish) lozim.

$$DSR = \frac{\text{Oylik kredit to'lovlari}}{\text{Oylik daromad}} * 100 \% \quad (1)$$

2) Qarz-yuklamaning umumiy koeffitsiyenti. Bu mijozning barcha mavjud qarzlari va kreditlari jami summasi uning daromadiga nisbatidir. Ushbu bankda koeffitsiyent 40–50 % dan oshmasligi lozim.

$$QY = \frac{\text{Mavjud qarzlar summasi}}{\text{Yillik daromad}} * 100 \% \quad (2)$$

3) Kreditga layoqatlilik indeksini hisoblash. Bu indeks ko'plab ko'rsatkichlarni (daromad, qarzlar, mol-mulk, kredit tarixi) hisobga olib hisoblanadi. Oddiy shaklda

$KLI = a_1 * \text{daromad indeksi} + a_2 * \text{qarz indeksi} + a_3 * \text{garov indeksi} + a_4 * \text{kredit tarixi indeksi}$

bu yerda, a_1, a_2, a_3, a_4 - har bir ko'rsatkichning vazn koeffitsiyentlari bo'lib, bank siyosatiga qarab belgilanadi.

4) Skoring ballari (Credit Scoring). Banklarda mijozning kreditga layoqatliligini baholash uchun mahsus ball tizimi qo'llaniladi. Har bir parametrga ball berilib, umumiy skoring ballari hisoblanadi:

$$\text{Umumiy ball} = \sum (b_i * x_i) \quad (3)$$

bu yerda,

b_i - parametrlarning og'irlik koeffitsiyenti;

x_i - parametr bo'yicha baho (masalan, daromad darajasi).__

5) Moliyaviy ko'rsatkichlardan foydalanish. Mijozning moliyaviy barqarorligini o'lchash uchun quyidagi nisbatlardan foydalanish mumkin:

Likvidlik koeffitsiyenti:

$$L = \frac{\text{Likvid aktivlar}}{\text{Joriy majburiyatlar}} * 100 \% \quad (4)$$

Qarz-to'lov qobiliyati koeffitsiyenti:

$$KQT = \frac{\text{Sof daromad}}{\text{Kredit to'lovlari}} * 100 \% \quad (5)$$

Bank kreditga layoqatlilik darajasini oshirish uchun quyidagi huqiqiy choralarni amalga oshirish lozim:

- mijozlar daromadlarini oshirish yoki barqarorligini ta'minlash;
- qarz yuklamasini kamaytirish;
- garov bazasini kengaytirish;
- mijozlarning kredit tarixi sifatini yaxshilash;
- kredit skoring tizimini takomillashtirish.

Bugungi kunda mijozlarning kreditga layoqatliligini aniqlash va baholash bank kredit siyosatida muhim o'rin tutadi. Anketa-so'rovlar mijozlar haqida keng ma'lumot yig'ishga imkon beradi, ularning moliyaviy holati, daromadlari, qarz yuki va boshqa muhim jihatlarini tahlil qilish uchun asos bo'ladi. Bu usul kredit berishdagi risklarni kamaytirish va bank faoliyati samaradorligini oshirish uchun samarali vosita sanaladi.

Shuningdek, anketa-so'rovi usulidan ham foydalanib, uning natijalari tahlili ko'rsatdiki, mijozlarning kreditga layoqatliligi turli omillarga bog'liq bo'lib, ularning asosiysi - daromadning barqarorligi va miqdori, ish o'rni va ish staji, oldingi kreditlarning qaytarilishi holati, qarzdorlik yuki hamda shaxsiy moliyaviy axborotning to'liqligi. Anketada yig'ilgan ma'lumotlar bank mutaxassislari uchun mijozning qarzni o'z vaqtida va to'liq qaytarish qobiliyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fikrimizcha, "O'zmilliybank" AJda kreditga layoqatlilikni baholash quyidagi mezonlarga asosan amalga oshiriladi:

- **daromad va daromad manbalari** - mijozning barqaror va yetarli daromadga ega bo'lishi.

- **moliyaviy majburiyatlar** - boshqa qarzlari va majburiyatlarning mavjudligi.

- **kredit tarixi** - avvalgi kreditlarni qaytarish bo'yicha holat.

- **bankka taqdim etilgan hujjatlar va kafillik.**

- **mijozning ish faoliyati va ish staji.**

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kreditga layoqatlilik darajasining balansli usulini qo'llash taklif etiladi. Ushbu usul mijozning kreditni vaqtida va to'liq qaytarish imkoniyatini bir nechta asosiy omillar asosida muvozanatli tarzda baholash metodidir. Bu usul kredit risklarini kamaytirish, mijozni haqqoniy baholash, bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi.

Olib borgan tadqiqotlarimizga ko'ra, balansli usul mijozning kreditga layoqatliligini aniqlashda birgina daromadga emas, ya'ni to'rtta asosiy mezon asosida muvozanatli baho beradi. Har bir mezon foizli ulushga ega bo'lib, ular asosida

umumiy reyting ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi. Ushbu usulni hisoblash tartibiga asosan, har bir mezon bo'yicha ball (0-10) qo'yiladi, har bir ball tegishli og'irlik (foiz) bilan ko'paytiriladi hamda barcha natijalar qo'shiladi va oxirida yakuniy reyting chiqadi (0–10 ball).

Biz tadqiqotimiz natijalariga asosan, “O‘zmilliybank” AJda kreditga layoqatlilik darajasi 7.6 ballni tashkil etadi. Bu yaxshi ko'rsatkich sifatida bank kreditga layoqatli bo'lib, unda yaxshi toifadagi mijozning mavjudligini aks ettiradi. Asosiy sabablar bo'lib, faqat daromadga emas, bir nechta omilga tayanadi. Kredit berishda subektivlik kamayadi va baholash standartlashtiriladi. Risklarni aniqroq ko'rsatadi, bunda qarz yuki va garov kuchi muhim sanaladi. Har bir mezon bo'yicha mustaqil baholash imkonini beradi. Ma'lumotlar aniq va yangilangan bo'lishi shart. Ba'zida norasmiy daromadlar inobatga olinmaydi. Mijozni to'liq tushunish uchun qo'shimcha suhbatlar va tekshiruvlar kerak bo'ladi. Mazkur balansli baholash usuli kredit xavfini kamaytiradi. Unga asosan, banklar tomonidan qarz oluvchining kreditga layoqatliligini baholashda qo'llaniladigan, mijoz esa o'z imkoniyatiga qarab adolatli baho oladi.

Xulosa shuki, bank tizimida mijozning kreditga layoqatliligi qarz oluvchining o'z vaqtida va to'liq kredit majburiyatlarini bajara olish imkoniyatini baholash jarayonidir. Bugungi kunda ushbu baholash “O‘zmilliybank” AJ faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Chunki, noto'g'ri baholangan kreditlar “O‘zmilliybank” AJ aktivlari sifatsizlashishiga olib keladi. Shu sababli, kreditga layoqatlilik darajasini aniqlashda turli **usullar va yondashuvlar** qo'llaniladi. Bu borada dissertatsiyada **ko'rsatkichli yoki koeffitsiyentli usullar qo'llanildi**. Ushbu usulda mijozning qarz yuki koeffitsiyenti, foizlarni qoplash koeffitsiyenti, likvidlik va aktivlar nisbati hisoblandi. Shuningdek, **balansli usul (kompleks yondashuv) ham qo'llanilib, mazkur** metodda bir nechta omillar: daromad, kredit tarixi, garov, shaxsiy holat va boshqalar og'irlik koeffitsiyentlari asosida umumiy bahoga birlashtirildi. “O‘zmilliybank” AJda mijozning kreditga layoqatliligik darajasini baholash natijalariga asosan, uning kreditga layoqatlilik darajasi yaxshi ko'rsatkich ekanligini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shaislamova N.K. Korxonaning kreditga layoqatliligini baholash - risk darajasini pasaytirish vositasi sifatida. // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 2023, №1(3). - 10 b.
2. <https://uz.periodicalfinance.com/10837726-how-to-assess-creditworthiness>
3. Abdullayeva Sh.Z., Azizov U.O'. Bank ishi: Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2019. - 28 b.

XORAZM VILOYATI TURISTIK IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA BREND LOGOTIPLARINI MODERNIZATSIYA QILISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Kadamov Xusniddin Omongaldi o‘g‘li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti magistranti

Xorazm viloyatining turistik imijini shakllantirish jarayonida brend logotiplarini modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy asoslari ilmiy tadqiqotlar mobaynida keng chuqur tahlil qilinmoqda. Ilmiy tadqiqotlarimizda turistik brend konsepsiyasining mintaqaviy identifikatsiyani mustahkamlashdagi roli hamda uning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanish ko‘rsatkichlariga ta’siri ilmiy nuqtayi nazardan asoslab berilmoqda. Shuningdek, Xorazm viloyati turistik brendining zamonaviy kommunikatsiya vositalaridagi aks etish holati, mavjud logotiplarning semantik va vizual tahlili orqali ularning brend identifikatsiyasiga ta’siri o‘rganilmoqda. Izlanishlarimiz asosida brend logotiplarini modernizatsiya qilish jarayonida xalqaro turizm marketingi tendensiyalari, vizual kommunikatsiya nazariyalari hamda madaniy meros elementlarini dizayn orqali ifodalashning zamonaviy yondashuvlari tahlil etildi. Shu bilan birga, milliy o‘zlikni aks ettiruvchi ornamentika, ranglar psixologiyasi va tipografik yechimlar orqali mintaqaviy brendga estetik hamda emotsional qiymat berish mexanizmlari yoritildi. Tadqiqot natijalari asosida Xorazm viloyati turistik brend logotipini yangilashning ustuvor yo‘nalishlari, brend kommunikatsiyasini xalqaro darajada tanitish va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

So‘nggi yillarda turizm sohasi nafaqat xizmatlar sektorining muhim tarmog‘i, balki mintaqaviy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlantirishning strategik omili sifatida e’tirof etilmoqda. Global miqyosda turizm sanoati mamlakatlar iqtisodiyotiga bevosita investitsiyalarni jalb etish, bandlikni oshirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda milliy madaniyatni targ‘ib etish jarayonlarida muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi qonuni hamda “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da turizmni iqtisodiy o‘rnatishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlantirish zarurligi alohida ta’kidlangan. Xorazm viloyati O‘zbekistonning eng qadimiy sivilizatsiya markazlaridan biri bo‘lib, o‘zining boy tarixiy-madaniy merosi, me’moriy yodgorliklari, milliy urf-odatlar va betakror xalq amaliy san’ati bilan ajralib turadi. Ushbu omillar viloyatni nafaqat mahalliy, balki xorijiy sayyohlar uchun ham jozibador turistik yo‘nalishga aylantiradi. Biroq, mavjud turistik brend logotiplari va

vizual identifikatsiya tizimlarining zamonaviy dizayn me'yorlariga to'liq mos kelmasligi, shuningdek, yagona kommunikativ konsepsiyaning yo'qligi mintaqaning xalqaro miqyosdagi taniluvchanligi va raqobatbardoshligini cheklab qo'ymoqda. Shu bois, Xorazm viloyatining turistik brend logotiplarini modernizatsiya qilish, ularning vizual va semantik uyg'unligini ta'minlash, shuningdek, milliy madaniy meros unsurlarini global dizayn tendensiyalari bilan uyg'unlashtirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat viloyatning imijini yaxshilash, balki turistlar ongida ijobiy va esda qolarli mintaqaviy identifikatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotda aynan shu masalalar Xorazm viloyati turistik brendining hozirgi holatini tahlil qilish, logotiplarni modernizatsiya qilishning nazariy asoslarini aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqish orqali mintaqaning turizm salohiyatini yanada samarali namoyon etish imkoniyatlari yoritiladi.

Turistik imij — bu ma'lum bir hudud haqidagi ijobiy yoki salbiy taassurotlarning tashqi auditoriyada shakllanadigan kommunikativ modeli bo'lib, u mintaqaning madaniy, tarixiy, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlarini mujassam etadi. Anholt (2007) ta'kidlaganidek, turistik imij milliy va hududiy identifikatsiyaning iqtisodiy rivojlanish, investitsiya jalb etish hamda tashqi siyosiy nufuzni oshirishdagi asosiy vositalaridan biridir. Shuningdek, u turistlar ongida emotsional va kognitiv bog'liqlikni shakllantiradi (Kotler & Gertner, 2010). Brend logotipi esa ushbu imijning vizual ifodasi sifatida qaraladi. U hududning qadriyatlari va o'ziga xosligini grafika orqali ifodalovchi kommunikatsion belgi hisoblanadi. Henderson va Cote (1998) o'z tadqiqotida logotip dizaynining samaradorligi soddalik, esda qolishlilik, madaniy moslik va semantik aniqlik bilan belgilanadi, deb ta'kidlaydi. Shu jihatdan, logotip faqat dizayn elementi emas, balki hududning strategik kommunikatsiya vositasi, ya'ni “mintaqaning vizual tilida so'zlovchi belgisi”dir (Kavaratzis & Ashworth, 2005). Hududiy branding nazariyasiga ko'ra, logotip - bu mintaqaning identifikatsiya tizimining markaziy elementi bo'lib, u tashqi auditoriyaga “kimlik”, “xarakter” va “mazmun” yetkazuvchi strategik vositadir (Rainisto, 2003). Shu sababli turistik brend logotipini yaratish jarayoni dizayn estetikasidan tashqari, psixologik, madaniy va marketing komponentlarini ham o'z ichiga olishi zarur.

Xorazm viloyati O'zbekistonning tarixiy va madaniy markazlaridan biri bo'lib, uning turizm salohiyati UNESCO merosi ro'yxatiga kiritilgan Ichan qal'a majmuasi, qadimiy me'moriy obidalar va milliy an'analar bilan chambarchas bog'liq. Turistik branding nazariyasida (Pike, 2017) aytilishicha, mintaqaning jozibadorligi nafaqat turistik obyektlar soni bilan, balki uning imiji qanday vizual va emotsional tarzda namoyon etilishi bilan ham belgilanadi. Mavjud logotiplar tahlili shuni ko'rsatadiki,

Xorazm turistik brendi yagona dizayn konsepsiyasiga ega emas. Ayrim logotiplar Xiva minoralari yoki arabesk naqshlar asosida yaratilgan bo'lsa-da, ular zamonaviy dizayn standartlariga - minimalizm, moslashuvchanlik va ko'p platformali ishlovga to'liq javob bermaydi. Bu holat logotiplarning global miqyosda taniluvchanlik darajasini pasaytiradi (Olins, 2011). Shuningdek, brend belgilarining aksariyati raqamli kommunikatsiya vositalarida (saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar) foydalanish uchun adaptiv shaklda optimallashtirilmagan. Bu esa mintaqaning raqamli brending imkoniyatlarini cheklaydi va turistlarga uzluksiz vizual tajriba bera olmaydi (Kapferer, 2012). Shu bois, Xorazm viloyatining turistik brendi uchun yagona vizual identifikatsiya tizimini yaratish strategik zarurat sifatida ko'rilmoqda.

Turistik brend logotiplarini modernizatsiya qilish — bu dizayn, madaniyat va marketing sohalarining kesishgan nuqtasida amalga oshiriladigan tizimli jarayon bo'lib, u hududning global kommunikatsion maydondagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi (Kavaratzis, 2015). Xorazm viloyati misolida bu jarayon quyidagi ustuvor yo'nalishlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Milliy madaniy meros unsurlarini zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirish. Xiva minoralari, g'isht naqshlari, milliy ornamentika va mahalliy rang palitalari (ko'k, moviy, oltin, qum tuslari) asosida stilizatsiyalangan shakllar ishlab chiqilishi kerak. Bu brend logotipiga hududiy o'zlik va madaniy chuqurlik beradi (Uztan, 2019).
2. Minimalizm va universallik tamoyillariga tayanish. Oddiy, ammo semantik jihatdan boy logotiplar xalqaro taniluvchanlikni oshiradi. Minimalizm logotipni esda qolarli, moslashuvchan va turli platformalarda ishlatish uchun qulay qiladi (Wheeler, 2018).
3. Raqamli moslashuvchanlikni ta'minlash. Har bir logotip dizayni mobil, veb va bosma formatlarda to'liq adaptiv bo'lishi zarur. Bu "responsive branding" tamoyiliga asoslanadi (Landa, 2020).
4. Brend identifikatsiya tizimini shakllantirish. Logotip, shior (slogan), rang palitrasi, tipografiya va grafik elementlar yagona kontsepsiya asosida ishlab chiqilib, "Xorazm Tourism Brand Book" tarzida hujjatlashtirilishi zarur. Bu tizim hududiy brend kommunikatsiyasini standartlashtiradi va bir xil estetik ohangni ta'minlaydi.
5. Mahalliy va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Brend modernizatsiyasi jarayonida dizaynerlar, marketing mutaxassislari, tarixchilar, san'atshunoslar va turizm tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik barqaror natija beradi (Hanna & Rowley, 2015).

Amaliy jihatdan, Xorazm viloyati uchun yagona “Turizm brend konsepsiyasi” ishlab chiqilishi lozim. Ushbu konsepsiya doirasida logotiplar faqat alohida obyektlar uchun emas, balki butun viloyat miqyosida yagona uslubda yaratilishi va turizm marketingi strategiyasi bilan integratsiyalashgan bo‘lishi zarur.

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, turistik imij va brend logotipi tushunchalari mintaqaning iqtisodiy va madaniy rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etadi. Hududiy brend faqatgina tashqi ko‘rinish yoki dizayn elementi emas, balki u mintaqaning o‘ziga xosligini, qadriyatlarini va madaniy identitetini ifoda etuvchi muhim kommunikatsiya vositasidir. Shu bois, Xorazm viloyati turistik brendini modernizatsiya qilish jarayoni nafaqat estetik yangilanish, balki mintaqaning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan kompleks strategik yo‘nalish sifatida qaralishi lozim. Birinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xorazm viloyatiga oid mavjud turistik logotiplar yagona dizayn kontsepsiyasiga ega emas, bu esa hududning brend identifikatsiyasida uzviylik va taniluvchanlikning yetishmasligiga sabab bo‘lmoqda. Bunday holat mintaqaning global turizm bozorida samarali raqobatlashish imkoniyatlarini cheklaydi. Ikkinchidan, turistik brend logotiplarini modernizatsiya qilishda milliy madaniy meros unsurlarini zamonaviy dizayn yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Xiva minoralari, qadimiy g‘isht naqshlari, ranglar palitrasi va milliy ornamentlar singari vizual elementlar zamonaviy minimalistik dizayn tamoyillari asosida qayta ishlanishi mintaqaning tarixiy o‘zligiga sodiq qolgan holda uni xalqaro miqyosda tanitish imkonini beradi. Uchinchidan, brend logotiplarining raqamli muhitga moslashuvchanligi ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda turizmning asosiy kommunikatsiya kanallari raqamli platformalar (saytlar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar) orqali amalga oshirilayotganligi sababli, brend logotipi “responsive” dizayn talablari asosida ishlab chiqilishi shart. To‘rtinchidan, brend logotipi alohida grafik belgi sifatida emas, balki kengroq brend identifikatsiya tizimi — logotip, shior, tipografiya, ranglar, grafik uslublar va brend qo‘llanma (“brand book”) bilan birgalikda yaratilishi zarur. Bu yondashuv Xorazm viloyati turistik brendining yagona kommunikatsion ohangda shakllanishini ta’minlaydi. Beshinchidan, brend yaratish jarayonida mahalliy va xalqaro mutaxassislar — dizaynerlar, marketing strateglari, tarixchilar va san’atshunoslar o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, brend strategiyasining ilmiy-nazariy asoslarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv brendni faqat estetik jihatdan emas, balki ma’naviy va madaniy kontekstda ham mazmunli qiladi. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, Xorazm viloyati turistik brend logotiplarini modernizatsiya qilish — bu mintaqaning tarixiy merosini zamonaviy dizayn falsafasi

bilan uyg'unlashtirgan holda, xalqaro miqyosda taniluvchan, ishonchli va barqaror imij yaratish yo'lidagi muhim qadamdir. Mazkur tadqiqot natijalari amaliy jihatdan "Xorazm Tourism Brand Concept" va "Brand Book"ni ishlab chiqish, u orqali hududiy brendingni rivojlantirish strategiyasini takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan.
2. Hanna, S., & Rowley, J. (2015). *Towards a model of the place brand web*. *Tourism Management*, 48, 100–112.
3. Henderson, P. W., & Cote, J. A. (1998). *Guidelines for selecting or modifying logos*. *Journal of Marketing*, 62(2), 14–30.
4. Kapferer, J.-N. (2012). *The New Strategic Brand Management*. Kogan Page.
5. Kavaratzis, M., & Ashworth, G. J. (2005). *City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? Place Branding and Public Diplomacy*, 1(3), 183–194.
6. Kavaratzis, M. (2015). *Rethinking place branding: Comprehensive brand development for cities and regions*. Springer.
7. Kotler, P., & Gertner, D. (2010). *Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective*. *Journal of Brand Management*, 9(4), 249–261.
8. Landa, R. (2020). *Graphic Design Solutions*. Cengage Learning.
9. Olins, W. (2011). *Brand New: The Shape of Brands to Come*. Thames & Hudson.
10. Pike, S. (2017). *Destination Marketing: An Integrated Marketing Communication Approach*. Routledge.
11. Rainisto, S. K. (2003). *Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States*. Helsinki University of Technology.
12. Uztan, D. (2019). *Cultural identity in visual design: From heritage to modern branding*. *Design Journal*, 22(1), 145–159.
13. Wheeler, A. (2018). *Designing Brand Identity: An Essential Guide for the Whole Branding Team*. John Wiley & Sons.

XORAZM VILOYATINING TURISTIK DESTINATSIYASINING JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING (AKT) AHAMIYATI

Masharipov Akbarjon Jumanazarovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti magistranti

Xorazm viloyatining turistik jozibadorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) tutgan oʻrni, amaliy ahamiyati va rivojlanish istiqbollari ilmiy tahlil qilinishi dolzarb masala boʻlib bormoqda. Tadqiqotlar mobaynida raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasida AKTdan samarali foydalanishning asosiy yoʻnalishlari raqamli marketing strategiyalarini joriy etish, onlayn reklama va brending mexanizmlarini rivojlantirish, virtual turizm platformalari va mobil ilovalar orqali xizmatlar sifatini oshirish masalalari atroflicha yoritilgan. Ilmiy tadqiqotda Xorazm viloyatining turistik salohiyatini yanada kuchaytirish maqsadida interaktiv xaritalar, sunʼiy intellekt asosida ishlovchi tavsiya tizimlari, “smart tourism” (aqlli turizm) yechimlari, hamda elektron toʻlov va bronlashtirish tizimlarining afzalliklari tahlil etilgan. Shu bilan birga, hududiy turizm infratuzilmasini raqamlashtirish, axborot-resurs markazlari faoliyatini kengaytirish, raqamli marketing orqali xorijiy turistlar oqimini koʻpaytirish boʻyicha amaliy taklif va ilmiy tavsiyalar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari Xorazm viloyatida turizm sohasini AKT asosida rivojlantirish istiqbollarini belgilashda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Soʻnggi yillarda turizm sohasi global miqyosda eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri sifatida eʼtirof etilmoqda. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) maʼlumotlariga koʻra, har yili xalqaro sayohatlarda ishtirok etayotgan sayyohlar soni ortib bormoqda va bu jarayon koʻplab mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror oʻsishiga sezilarli hissa qoʻshmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni koʻrsatadiki, turizmning barqaror rivojlanishida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining oʻrni beqiyosdir. Chunki AKT nafaqat turistik xizmatlarni avtomatlashtirish, balki isteʼmolchilar bilan bevosita aloqa oʻrnatish, turistik mahsulotlarni jahon bozorida samarali targʻib qilish va turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish imkonini beradi. Oʻzbekiston Respublikasida ham turizm sohasi milliy iqtisodiyotning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezidentimiz tomonidan soʻnggi yillarda qabul qilingan qator farmon va qarorlar, jumladan, “Turizmni rivojlantirish davlat qoʻmitasini tashkil etish toʻgʻrisida”gi farmon, “2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida” kabi normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatda turizm sohasini kompleks rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ushbu siyosiy va iqtisodiy islohotlar jarayonida AKTning roli ayniqsa muhimdir. Xorazm viloyati

O'zbekistonning eng boy tarixiy-madaniy merosiga ega hududlaridan biri sifatida alohida e'tiborga molikdir. "Ichon qal'a" majmuasi, qadimiy Xiva shahri, turli me'moriy yodgorliklar, xalq amaliy san'ati va milliy qadriyatlar viloyatning turistik salohiyatini belgilovchi asosiy omillardir. Shu bilan birga, mazkur salohiyatni xalqaro miqyosda tanitish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Bugungi kunda Xorazm viloyatida raqamli marketing vositalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ibot ishlari, onlayn bronlashtirish tizimlari, mobil ilovalar va virtual sayohat platformalarining joriy etilishi sayyohlar uchun yanada qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Misol uchun, "Google Maps", "TripAdvisor" va "Booking.com" kabi global raqamli xizmatlarda Xorazmdagi turistik obyektlar haqidagi ma'lumotlarning kengaytirilishi turistlar oqimini oshirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, viloyatda "raqamli turizm markazi"ni tashkil etish, elektron gidlar va virtual muzeylar yaratish kabi tashabbuslar hududning jahon turizm xaritasidagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi. Shu bois, mazkur ilmiy tadqiqotda Xorazm viloyatining turizm sohasini rivojlantirishda AKTdan foydalanishning dolzarbligi, amaliy imkoniyatlari, mavjud muammolar va istiqboldagi yo'nalishlar chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari turizm sohasida innovatsion yechimlarni ishlab chiqish, raqamli infratuzilmani mustahkamlash va turistik xizmatlar sifatini oshirishda nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Turizm sohasi esa bu jarayondan eng faol foydalanuvchi tarmoqlardan biridir. Bugungi kunda dunyo miqyosida turistik xizmatlarning raqamlashtirilishi, elektron bronlashtirish, onlayn reklama, mobil ilovalar, virtual turizm va "aqlli turizm" (smart tourism) konsepsiyalari turizm industriyasining asosiy yo'nalishiga aylanib bormoqda. AKT turizmida nafaqat xizmat ko'rsatish jarayonini soddalashtiradi, balki iste'molchi bilan xizmat ko'rsatuvchi o'rtasidagi o'zaro aloqani tez, samarali va shaffof tarzda yo'lga qo'yadi. Xususan, sayyohlik agentliklari, mehmonxonalar va transport kompaniyalari AKT yordamida o'z xizmatlarini onlayn tarzda taqdim etib, global raqobat maydoniga chiqish imkoniga ega bo'lmoqdalar. Bundan tashqari, axborot texnologiyalari turistik ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va boshqarish imkonini beradi. Bu esa turistlar oqimini bashorat qilish, ularning xatti-harakatlarini o'rganish, marketing strategiyalarini optimallashtirish kabi jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, AKT turizm sohasini innovatsion rivojlantirishning tayanch omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xorazm viloyati O‘zbekistonning eng qadimiy, tarixiy va madaniy jihatdan boy hududlaridan biridir. Xiva shahri, “Ichan qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi, Ko‘hna Ark, Juma masjidi, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Nurullaboy saroyi va boshqa me‘moriy yodgorliklar nafaqat milliy, balki jahon madaniy merosining nodir namunalaridir. 1990-yilda YuNESKO tomonidan “Ichan qal’a” tarixiy majmuasining Butunjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilishi Xorazmning jahon turizmidagi o‘rnini yanada mustahkamladi. Ammo mavjud turistik salohiyatdan samarali foydalanish uchun zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, raqamli infratuzilma va AKT texnologiyalarini joriy etish zarur. Hozirgi paytda Xorazm viloyatida turizmni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

- Turistik obyektlar haqidagi ma’lumotlarning onlayn manbalarda yetarlicha to‘liq emasligi;

- Internet reklama va brending tizimlarining sustligi;

- Mobil ilovalar va virtual gid xizmatlarining kamligi;

- Mahalliy turizm korxonalarida raqamli transformatsiya darajasining pastligi.

Shu nuqtai nazardan, AKT asosida boshqariladigan “raqamli turizm tizimi”ni yaratish Xorazm viloyatining turizm salohiyatini yangi bosqichga olib chiqadi. Bu tizim orqali turistlar nafaqat obyektlar haqida to‘liq ma’lumot oladilar, balki onlayn bron qilish, elektron to‘lov, marshrut rejalashtirish, virtual ekskursiyalar kabi xizmatlardan ham foydalanish imkoniga ega bo‘ladilar.

Turizm sohasida raqamli marketingning roli yildan-yilga ortib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, internet reklama, veb-saytlar va onlayn platformalar orqali hududiy turizmni targ‘ib qilish samarali natijalar bermoqda. Misol uchun, “Visit Khiva” yoki “Tour to Khorezm” kabi internet sahifalarining faol yuritilishi xorijiy sayyohlar e’tiborini tortmoqda. Virtual turizm texnologiyalari esa pandemiya davridan so‘ng yangi bosqichda rivojlandi. 3D-tasniflangan virtual sayohatlar, VR (virtual reality) ekskursiyalar, AR (augmented reality) ilovalar orqali turistlar safarga chiqmasdan turib ham Xorazmning tarixiy obidalarini virtual tarzda tomosha qilishlari mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, turistik brendning tanilish darajasini oshiradi va sayohat qilish istagini kuchaytiradi. Raqamli marketing vositalaridan foydalanish orqali Xorazm viloyatining turistik imijini xalqaro miqyosda shakllantirish, reklama kampaniyalarini global auditoriyaga yo‘naltirish mumkin. Shuningdek, “Google Travel”, “TripAdvisor”, “Airbnb Experiences” kabi platformalarda Xorazm obyektlarini faol targ‘ib qilish turistlar oqimini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Turistik xizmatlarni elektron shaklga o'tkazish nafaqat qulaylik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham ta'minlaydi. Bugungi kunda turistlar uchun elektron vizalar, onlayn bronlashtirish tizimlari, elektron to'lovlar, raqamli gidlar va mobil navigatsiya dasturlari sayohat jarayonini soddalashtirmoqda. Xorazm viloyatida ham shunday tizimlarni rivojlantirish dolzarbdir. Masalan, "Khiva Guide" mobil ilovasi orqali turistlar shaharning tarixiy obidalarini, mehmonxonalar, restoranlar va transport xizmatlari haqida real vaqt rejimida ma'lumot olishi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan mobil yordamchi (chatbot)lar orqali foydalanuvchi savollariga tezkor javob berish, yo'nalishlarni tavsiya etish yoki xizmatlar haqida fikr-mulohazalarni yig'ish imkoniyati yaratiladi. Elektron xizmatlar tizimini takomillashtirish turizmga "bir oyna" tamoyilini joriy etishga zamin yaratadi, ya'ni barcha xizmatlar yagona raqamli platforma orqali amalga oshiriladi. Bu esa byurokratik jarayonlarni kamaytiradi, xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi va turistlar uchun qulay muhitni shakllantiradi.

Xorazm viloyatida AKT asosidagi turizm infratuzilmasini rivojlantirish bir necha yo'nalishda olib borilishi mumkin:

1. Raqamli ma'lumotlar bazasini yaratish. Turistik obyektlar, xizmatlar, tadbirlar va transport tarmoqlari bo'yicha yagona onlayn ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

2. "Smart Tourism" konsepsiyasini joriy etish. IoT (Internet of Things) va sun'iy intellekt texnologiyalarini turizm boshqaruv tizimiga kiritish.

3. Virtual va interaktiv muzeylar. Tarixiy obyektlar asosida 3D-modellash orqali virtual ekskursiyalar tashkil etish.

4. Raqamli marketing markazlarini tashkil etish. Hududiy turizmni targ'ib etuvchi media-kontent ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlarda doimiy reklama kampaniyalari olib borish.

5. Mahalliy kadrlarni raqamli savodxonlikka o'qitish. Turizm xodimlari uchun AKT asosida malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish.

Mazkur yo'nalishlarni amalga oshirish natijasida Xorazm viloyati nafaqat respublika, balki Markaziy Osiyo mintaqasida ham raqamli turizm markazlaridan biriga aylanishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya davrida turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy AKT vositalarining joriy etilishi turizm industriyasini modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish, marketing samaradorligini kuchaytirish hamda iste'molchi ehtiyojlariga mos,

innovatsion xizmat turlarini yaratish imkonini bermoqda. Xorazm viloyati misolida olib qaraganda, AKTning qo'llanilishi ushbu hududning boy tarixiy va madaniy merosini global axborot maydonida targ'ib etish, turistik brendni shakllantirish va turistlar oqimini ko'paytirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xususan, raqamli marketing strategiyalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali onlayn reklama, veb-saytlar va mobil ilovalar yordamida Xorazmning turistik obyektlari haqidagi ma'lumotlarni keng auditoriyaga yetkazish imkoniyati yaratiladi. Natijada, turistlar uchun ma'lumotga ega bo'lish, marshrut tuzish, bron qilish, to'lovni amalga oshirish kabi jarayonlar yengillashadi, bu esa hududning jozibadorligini sezilarli darajada oshiradi. Virtual turizm, 3D-modellash, "aqlli gid" tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi tavsiya algoritmlari va elektron xizmatlar integratsiyasi turistlarga Xorazm viloyatining tarixiy obidalarini yangi, interaktiv shaklda o'rganish imkonini beradi. Shu orqali sayyohlik faoliyati nafaqat real sayohatlar, balki virtual tajriba shaklida ham rivojlanadi. Bu esa pandemiya kabi cheklovli sharoitlarda ham turizm sohasining barqaror faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Shuningdek, AKT asosida shakllanayotgan raqamli ma'lumotlar bazalari turizmni boshqarish tizimini yanada samarali qiladi. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali turistlar oqimi, ularning millati, qiziqishlari, mavsumiy talab darajasi kabi ko'rsatkichlar asosida strategik qarorlar qabul qilish imkoniyati kengayadi. Shu tariqa, AKT turizm boshqaruvi jarayonida analitik yondashuvni kuchaytirib, resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan olganda, Xorazm viloyatida AKTni turizm sohasiga chuqur integratsiya qilish iqtisodiy o'sish, yangi ish o'rinlarini yaratish, xizmatlar eksportini oshirish va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli infratuzilmaning kengaytirilishi turistik xizmatlar ekotizimini shakllantiradi, bu esa "raqamli iqtisodiyot"ning muhim bo'g'ini sifatida turizmning o'rnini yanada mustahkamlaydi. Umuman olganda, Xorazm viloyatida turizm sohasiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish raqamli transformatsiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, bu jarayon hududning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. AKT yordamida shakllanayotgan yangi turizm modeli — bu raqamli, interaktiv va barqaror turizm tizimi bo'lib, u O'zbekistonning xalqaro turizm maydonidagi mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PQ-4095-son Qarori.
3. Buhalis, D. & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.
4. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: foundations and developments. *Electronic Markets*, 25, 179–188.
5. Xiang, Z., Du, Q., Ma, Y., & Fan, W. (2017). A comparative analysis of major online review platforms: Implications for social media analytics in hospitality and tourism. *Tourism Management*, 58, 51–65.

AGROSANOAT MAHSULOTLARINI YETISHTIRISH VA SOTISHNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MARKETING TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

**Botirova Mashxura- Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanishida agrosanoat tarmog‘ining tutgan o‘rni o‘rganilgan, shuningdek ushbu sohada raqamli marketingdan foydalangan holda yanada yuqori natijalarga erishish uchun ko‘satmalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Agrosanoat, agromarketing, marketing strategiyalari, raqamli marketing, internet.

Agrosanoat mamlakatimizdagi keng rivojlanayotgan sohalardan biri bo‘lib qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash, qadoqlash va iste‘molchilarga kerakli vaqtda eng optimal narxlarda yetkazib berishni, shu bilan birga chet elga eksport qilish orqali ham kompaniya ham mamlakatimiz brendini dunyoga tanitish va u orqali daromad olishni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda nafaqat O‘zbekistonda balki butun dunyo bo‘yicha iste‘molchilarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga ayniqsa organik bo‘lgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga talab kundan kunga ortib bormoqda. Bu talabni optimal darajada qondirish va mamlakatimizda iqtisodiy barqarorlikni yanada yaxshilash maqsadida turli strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston-2030 strategiyasining 54-maqsadida “Qishloq xo‘jaligida hosildorlik va rentabellik darajasini keskin oshirish” bo‘yicha qator vazifalar belgilab qo‘yilgan.²⁴⁸ va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Agrosanoat majmuida davlat nazorati

²⁴⁸ “O‘zbekiston-2030 strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni,

tizimini yanada takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmon²⁴⁹i shular jumlasidandir. Ushbu qarorlar doirasida mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishga mo‘ljallangan yerlarda unumdorlikni yanada oshirish, ushbu sohadan keladigan daromadni maksimallashtirish, davlatimizdan eksport qilinadigan tovar va xizmatlar orasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi va assortimentini ko‘paytirish, hududlarda investitsion jozibadorlikni oshirish va soha rivoji uchun kapital jalb qilish va boshqa bir qancha maqsadlar belgilab olingan.

Ushbu strategiyalar va qarorlarni amalda oshirish jarayonida raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish qishloq xo‘jaligi sohasida faoliyat yurutuvchi subyektlarning ishlarini sezilarli darajada osonlashtirish bilan birga mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlarda keng miqyosda tanitish, brend xabardorligini oshirish yordamida bozor ulushini kengaytirish va raqobatbardoshlikni ta‘minlashga yordam beradi. Buni natijasida mamlakat hududida ishsizlikni qisqartirish, aholi turmush darajasini yaxshilash, YaIM hajmini oshirish, mamlakatimizdagi yerlarining har bir qarichidan unumli foydalangan holda iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shishga zamin yaratadi.

Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va veb-saytlar orqali mahsulotning sifati, kelib chiqishi va foydalari haqida to‘liqroq ma‘lumot berish orqali brendga bo‘lgan ishonchni oshirish, AI va Big Data ma‘lumotlariga tayangan holda iste‘molchilarning real vaqt davomida qaysi mahsulotga ehtiyoji mavjudligini o‘rganish, bozordagi talab va taklif holatini tahlil qilish orqali ushbu tovaridan qanchalik ishlab chiqarish kerakligi bo‘yicha qarorlar qabul qilish, raqobatchilarning bozordagi o‘rni va strategiyalarini o‘rgangan holda tavakkalchilik darajasini prognozlash va uni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish shular jumlasidandir. Ushbu imkoniyatlarni inobatga olgan holda ko‘plab iqtisodchi olimlar biznesda raqamli marketingdan foydalanish va u orqali korxona samaradorligi qay darajada o‘zgarganini tadqiq qilish uchun tinimsiz izlanishlar olib borishmoqda.

Bugungi iste‘molchilar ma‘lumot to‘plash va ijtimoiy media aloqasi uchun raqamli platformalardan tobora ko‘proq foydalanishga moyil. Ushbu o‘zgarish kompaniyalarni an‘anaviy marketing yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishga, an‘anaviy reklamadan voz kechishga va rivojlanayotgan iste‘molchilarning talablarini qondirish uchun raqamli kanallarni kengroq raqamli transformatsiya strategiyasining bir qismi sifatida qabul qilishga majbur qildi²⁵⁰. Raqamli marketing veb-saytlar,

²⁴⁹ “Agrosanoat majmuida davlat nazorati tizimini yanada takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 22-oktabrdagi PF-164-son Farmoni

²⁵⁰ Ahmed, A.O., 2023. ChatGPT’s influence on customer experience in digital marketing: investigating the moderating roles. *Heliyon* e18770. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18770>, 9.8. Baris,, A., et al.,

ijtimoiy media, mobil reklama va ilovalar, onlayn video, elektron pochta, bloglar va boshqa raqamli platformalar kabi raqamli marketing vositalaridan foydalangan holda texnologiyalarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Bu shuningdek, iste'molchilarni istalgan joyda, istalgan vaqtda kompyuterlari, smartfonlari, planshetlari, internetga tayyor televizorlari yoki boshqa raqamli qurilmalari orqali jalb qilishni o'z ichiga oladi²⁵¹. Ya'ni, raqamli marketing korxonalarga o'z mijozlari bilan ishonch va do'stona munosabatni o'rnatishga yordam beradi²⁵². Bu yuqori darajadagi ulanish imkoniyati ko'pdan-ko'pga muloqotni ta'minlaydi va bu ko'pincha mahsulot yoki xizmatni o'z vaqtida, tegishli, shaxsiylashtirilgan va tejamkor tarzda targ'ib qilish uchun ishlatiladi²⁵³. Yuqoridagi fikrlardan shuni anglashimiz mumkin-ki hozirgi zamonaviy hayot tarzimizda nafaqat biznesmenlar, balki qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi bog'bon va dehqonlar ham o'z takliflari g'o'yasini ishlab chiqishdan to oxirgi iste'molchiga yetib borgungacha bo'lgan davrda raqamli marketing texnologiyalaridan foydalangan holda faoliyat olib borishlari korxona samaradorligini oshirishda sezilarli natijalarni namoyon etadi.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyoti 2024-yilda barqaror o'sish sur'atlarini namoyish etgan va bu mamlakatning dinamik rivojlanishini va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini tasdiqlaydi. Ma'lumotlarga ko'ra, yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmi joriy narxlarda 1 454 573,9 mlrd so'mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan real ifodada 6,5% ga oshdi. Aholi jon boshiga esa YaIM 39 131,4 ming so'mni (3 092,7 AQSh dollarini) tashkil etib, 2023-yilga nisbatan real ifodada 4,4% ga oshgan. Quyida YaIMning asosiy yirik sohalar bo'yicha ulushi ajratib ko'rsatilgan: Xizmatlar sohasi ulushi 46,2% dan 47,4% gacha oshdi. Sanoat ulushi 25,3% dan 26,4% gacha oshdi. Qishloq xo'jaligi ulushi 21,2% dan 19,2% gacha kamaydi. Qurilish ulushi 7,3% dan 7,0% gacha kamaydi.²⁵⁴

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rib turganimizdek, qishloq xo'jaligi va qurilish sohalarida ma'lum foizlarda kamayishlar ifodalangan.

2023. Tourist behaviour: the role of digital marketing and social media. *Acta Psychol.* 240, 104025. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.104025> (A

²⁵¹ Kotler, P., & Armstrong, G. (2020). *Principles of marketing* ((8th global ed.)). Harlow: Pearson.

²⁵² Makrides, A., Vrontis, D., Christofi, M., 2020. The gold rush of digital marketing: assessing prospects of building brand awareness overseas. *Bus. Perspect. Res.* 8 (1), 4–20. <https://doi.org/10.1177/2278533719860016>.

²⁵³ Bonetti, F., & Perry, P. (2017). A review of consumer-facing digital technologies across different types of fashion store formats. *Advanced Fashion Technology and Operations Management* (pp. 137–163). Heine, K., & Berghaus, B. (2014). Luxury goes digital: How to tackle the digital luxury brand–consumer touchpoints. *Journal of Global Fashion Marketing*, 5(3), 223–234.

²⁵⁴ <https://invexi.org/uz/press/economic-growth-of-uzbekistan-in-2024-gdp-results-and-trends/>

Ba'zi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yillar kesimidagi o'zgarishlari²⁵⁵

(ming tonnada)

Barcha toifadagi xo'ja-liklarda yetishtirilgan;	2021	2022	2023	2024
Kartoshka	3285,6	3443,2	3574,1	3716,9
Yong'oq mevalilar	108,6	109,1	104,3	77,6
Don uchun kungaboqar	39,4	42,2	28,1	22,7
Olcha	73,3	80,8	86,5	94,4
Arpa	95,8	123,4	163,7	158,0
Sholi	334,2	359,1	355,7	383,6

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadi-ki, mamlakatimiz hududida yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ba'zilar miqdori yildan-yilga yuqori darajada o'sayotgan bo'lishiga qaramay, boshqalarida ancha past ko'rsatkichlar kuzatilmoqda. Ushbu ko'rsatkichlarni barqaror rivojlanayotgan shaklga keltirish uchun yillar kesimida past natijalarni ifodalayotgan mahsulotlarning (yong'oq mevalilar, don uchun kungaboqar, arpa va boshqalar) bozor sharoitidagi holati, ishlab chiqarish qobiliyati, narxi, talab va taklif darajalarini raqamli marketing vositalaridan foydalangan holda chuqurroq o'rganish va bunga samarali yechimlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkin-ki, O'zbekiston iqtisodiyotida agrosanoat majmuasi eng muhim va ajralmas sohalardan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va sotishda raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish soha samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli marketing texnologiyalarini agrosanoat sohasiga joriy etish orqali kompaniyalar mahsulotni ichki va tashqi bozorlarda tez va samarali targ'ib qilish, ishlab chiqarish hajmini talabga qarab boshqarish, raqobatbardoshlikni ta'minlash, eksport salohiyatini kengaytirish, xo'jaliklarning daromadini va aholi bandligini oshirish kabi bir qancha muhim muammolarga yechim topa oladilar.

Bizning fikrimizcha, mamlakatimizda agrosanoat mahsulotlarini yetishtirish va sotishni rivojlantirishda raqamli marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish maqsadida quyidagi yo'nalishlarni tashkil qilish lozim:

- Agrar soha vakillari uchun yagona online platforma yaratish va mamlakat hududidagi barcha shu soha vakillarini platformaga jalb qilish. Buni natijasida

²⁵⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

dehqon va bog‘bonlar vositachilarsiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdoni yo‘lga qo‘yish imkoniyatiga ega bo‘ladilar;

- Fermerlarning raqamli bilimini oshirish ya’ni qishloq xo‘jaligi faoliyati bilan shug‘ullanayotgan tadbirkorlar uchun raqamli marketing, elektron savdo va internet reklama bo‘yicha qisqa muddatli o‘quv kurslarini tashkil etish.

- Sun‘iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish. Bozor talabini, narx o‘zgarishini va iste’molchi xatti-harakatlarini tahlil qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

- Mahsulotlarni xalqaro bozorda targ‘ib qilish. Mahalliy agrosanoat mahsulotlari uchun yagona milliy brend yaratish va uni internet orqali xorijiy iste’molchilarga tanitish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston-2030 strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158- on Farmoni,

2. “Agrosanoat majmuida davlat nazorati tizimini yanada takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 22-oktabrdagi PF-164-son Farmoni

3. Ahmed, A.O., 2023. ChatGPT’s influence on customer experience in digital marketing: investigating the moderating roles. Heliyon e18770. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18770>, 9.8. Baris,, A., et al., 2023. Tourist behaviour: the role of digital marketing and social media. Acta Psychol. 240, 104025. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.104025>

4. Kotler, P., & Armstrong, G. (2020). Principles of marketing ((8th global ed.)). Harlow: Pearson.

5. Makrides, A., Vrontis, D., Christofi, M., 2020. The gold rush of digital marketing: assessing prospects of building brand awareness overseas. Bus. Perspect. Res. 8 (1), 4–20. <https://doi.org/10.1177/2278533719860016>.

6. Bonetti, F., & Perry, P. (2017). A review of consumer-facing digital technologies across different types of fashion store formats. Advanced Fashion Technology and Operations Management (pp. 137–163). Heine, K., & Berghaus, B. (2014). Luxury goes digital: How to tackle the digital luxury brand–consumer touchpoints. Journal of Global Fashion Marketing, 5(3), 223–234.

7. <https://invexi.org/uz/press/economic-growth-of-uzbekistan-in-2024-gdp-results-and-trend>

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

**Ro'ziboyeva Zebiniso Umidbekovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti magistranti**

ANNOTATSIYA: Mazkur tezisda xizmat ko'rsatish sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, imkoniyatlari va samaradorligi tahlil qilingan. Bugungi raqamli transformatsiya jarayonida xizmatlar sifati va tezligini oshirish, mijozlar ehtiyojini aniqlash hamda ularga tezkor javob qaytarish raqamli yechimlar orqali amalga oshirilmoqda. Ishda raqamli texnologiyalarning xizmat ko'rsatish jarayonlariga ta'siri, ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi, shuningdek, ilg'or amaliyotlar asosida tahlillar keltirilgan. Shuningdek, texnologiyalarning biznes jarayonlarini optimallashtirishdagi roli, mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash va innovatsion xizmat turlarini joriy etishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot xulosalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

KALIT SO'ZLAR: Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt(AI), katta ma'lumotlar(Big Data), bulutli hisoblash, Internet of Things (IoT), raqamli texnologiyalar.

Hozirgi kunda zamonaviy iqtisodiyotda raqamli transformatsiya nafaqat xizmat ko'rsatish sohasini tubdan o'zgartirmoqda, balki barcha jabhada samaradorlikni oshirish va mijozlar ehtiyojlariga tezroq javob berish imkonini yaratib bermoqda. Raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash va Internet of Things (IoT), xizmat jarayonlarini avtomatlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi qiymat takliflarini yaratish orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirmoqda. So'nggi o'n yilliklarda xizmat sektorida qiymat zanjirini qayta tashkil etib, operatsion samaradorlikni 20-40% ga oshirishi mumkin, bu esa kompaniyalarga mijozlar bilan o'zaro aloqalarni shaxsiylashtirish va real vaqtda ma'lumotlar almashish imkonini beradi²⁵⁶. Masalan, xizmat sohasidagi raqamli transformatsiya evolyutsiyasi uch bosqichda kechadi: birinchi bosqichda asosiy raqamli xizmatlar (masalan, onlayn bron qilish), ikkinchi bosqichda real vaqtda ma'lumotlar almashish (masalan, PayPal yoki Expedia), uchinchi bosqichda esa AI va IoT integratsiyasi orqali bashoratli xizmatlar taqdim etishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya xizmat kompaniyalarida

²⁵⁶ McKinsey Global Institute. (2012). The productivity imperative in services. McKinsey & Company. Sahifalar 34-37.

xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirib, mijozlar qoniqishini oshiradi, bu esa iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Global miqyosda, xizmat sohasi (bank, sog'liqni saqlash, transport, savdo, logistika) raqamli transformatsiya orqali raqamli servitizatsiyaga o'tmoqda, bu esa an'anaviy jarayonlarni avtomatlashtirib, yangi biznes modellarini yaratmoqda.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi ²⁵⁷doirasida barcha sohalarni raqamlashtirish joriy etilmoqda, bu soliq, administrativ va elektron hukumat xizmatlarini soddalashtirib, aholi uchun qulaylik yaratmoqda. Telekommunikatsiya va bank sohasida raqamli platformalardan foydalanishni oshirib, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shmoqda, ammo rivojlanayotgan mamlakatlar kontekstida raqamli bo'linish va infratuzilma muammolari mavjud. Ushbu tezisda raqamli texnologiyalarning xizmat sohasidagi samaradorligini akademik nuqtai nazardan tahlil qilamiz, uning afzalliklari, qiyinchiliklari, global va mahalliy misollarini ko'rib chiqib, O'zbekiston kontekstida takliflar beramiz. Tahlil 2010-2024 yillardagi tadqiqotlar va real holatlar asosida olib boriladi, bu esa mavzuning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Raqamli texnologiyalarning xizmat ko'rsatish sohasidagi roli juda muhim hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasi, shu jumladan bank, sog'liqni saqlash, transport, ta'lim, chakana savdo va logistika raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali qiymat zanjirini tubdan qayta tashkil etmoqda. Raqamli transformatsiya xizmatlarni shaxsiylashtirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va resurslarni optimallashtirish orqali samaradorlikni oshiradi.

Quyida raqamli texnologiyalarning asosiy rollari keltiriladi:

1. Avtomatlashtirish va jarayonlarni soddalashtirish: Sun'iy intellekt va robototexnika jarayonlarni avtomatlashtirish orqali inson aralashuvini kamaytiradi. Masalan, bank sohasida chatbotlar mijozlar so'rovlarini 24/7 rejimda qayta ishlab, javob vaqtini 50% ga qisqartiradi. O'zbekistonda "TBC Bank" va "Kapitalbank" kabi muassasalar mobil ilovalar va AI asosidagi xizmatlar orqali tranzaksiya vaqtini qisqartirdi.

2. Shaxsiylashtirilgan xizmatlar: Big Data va AI mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan takliflar yaratadi. Xususan, Amazon va Alibaba kabi platformalar mijozlar xarid tarixiga asoslangan tavsiyalar orqali savdo hajmini oshirishga muvaffaq bo'lgan. Jumladan, O'zbekistonda ham "Uzum Market" kabi elektron savdo platformalari shunga o'xshash algoritmlarni joriy etmoqda, bu esa mijozlar sadoqatini oshiradi.

²⁵⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son

3. Real vaqtda ma'lumotlar almashuvi: IoT va bulutli hisoblash xizmat yetkazib berishni tezlashtiradi, misol uchun transport sohasida IoT asosidagi monitoring tizimlari logistika xarajatlarini kamaytiradi. O'zbekistonda "Yandex Go" kabi platformalar real vaqtda yo'lovchi va haydovchi ma'lumotlarini almashish orqali xizmat sifatini yaxshiladi.

4. Yangi biznes modellarini yaratish: Raqamli platformalar xizmatlarni birlashtirib, foydalanuvchilarga tez, qulay va samarali tajriba taqdim etadi. Misol sifatida, sog'liqni saqlashda telemeditsina platformalari (masalan, Teladoc) masofaviy maslahatlar orqali xizmat qamrovini kengaytiradi. O'zbekistonda "Med24.uz" kabi platformalar shifokorlar va bemorlar o'rtasida masofaviy aloqani ta'minlab, xizmatlar qulayligini oshiradi.

5. Ekologik barqarorlikka hissa: Raqamli texnologiyalar resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Jumladan, chakana savdoda AI asosidagi inventar boshqaruvi ortiqcha mahsulot ishlab chiqarishni kamaytiradi. O'zbekistonda esa qishloq xo'jaligi va logistika sohasida raqamli tahlillar resurs tejashga yordam bermoqda.

Raqamli texnologiyalar xizmat sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etib, nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki mijozlar uchun yangi tajriba yaratadi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan bozorlarda raqamli transformatsiya mahalliy iqtisodiyotni globallashtirishga yaqinlashtiradi, lekin infratuzilma va malaka muammolari bu jarayonni sekinlashtirishi mumkin. Ushbu jarayonlarning muvaffaqiyati strategik investitsiyalar, ta'lim va xalqaro tajriba almashinuviga bog'liq. Raqamli texnologiyalarning samaradorlik ko'rsatkichlari operatsion samaradorlik orqali baholanadi. Xususan, bulutli texnologiyalar xizmat yetkazib berish vaqtini qisqartiradi, misol sifatida, hozirgi kunda sog'liqni saqlashda telemeditsina orqali masofaviy maslahatlar mavjud. Bundan tashqari, Big Data tahlili orqali shaxsiylashtirilgan xizmatlar mijozlar sadoqatini oshiradi, bu esa daromadni yanada ko'paytirishga imkon yaratib beradi. Avtomatlashtirish esa xarajatlarni kamaytirib, ekologik barqarorlikka hissa qo'shadi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar xizmat sohasidagi jarayonlarni avtomatlashtirish orqali vaqtni tejaydi. Resurslarni optimallashtirish esa bizga xarajatlarni kamaytirish imkoniyatini beradi. Shaxsiylashtirilgan xizmatlar orqali mijozlar qoniqishi va sodiqligi oshadi. Yangi xizmat modellarini yaratish raqobatbardoshlikni kuchaytiradi, natijada innovatsiya darajasi oshadi.

1-jadval Raqamli texnologiyalarning xizmat sohasidagi afzalliklari²⁵⁸

Ko'rsatkich	Afzalliklar	Misollar
Vaqt tejash	Jarayonlarni avtomatlashtirish orqali vaqtning qisqarishi	Bank (mobil ilovalar)
Xarajatlar kamayishi	Resurslarni optimallashtirish va tejash	Transport (IoT monitoring)
Mijozlar sadoqati	Shaxsiylashtirish orqali o'sish	Savdo (e-commerce)
Innovatsiya darajasi	Yangi xizmat modellarini yaratish, raqobatbardoshlikni kuchaytiradi	Sog'liqni saqlash (AI)

Ushbu afzalliklar global va mahalliy tadqiqotlarda tasdiqlangan bo'lib, raqamli transformatsiya xizmat sohasini "raqamli xizmatlashtirish" (digital servitization) bosqichiga olib chiqmoqda. Shu bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi yuqori bo'lsa-da, bir qancha muammolar ham mavjud. Jumladan, qishloq hududlarida internet qamrovi pastligi tufayli barcha aholiga xizmatlar yetib bormaydi, natijada raqamli bo'linish vujudga keladi. Kiberhujumlar ham xizmat uzilishiga olib kelishi mumkin, bu esa ishonchni pasaytiradi. Bundan tashqari, xodimlarning raqamli ko'nikmalari yetarli emasligi transformatsiyani sekinlashtiradi. O'zbekistonda bu muammolarni hal qilish uchun ta'lim va infratuzilmani rivojlantirish zarur, chunki raqamli iqtisodiyot mehnat samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Raqamli texnologiyalar xizmat ko'rsatish sohasida samaradorlikni tubdan oshirib, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikka hissa qo'shmoqda. Raqamli transformatsiya nafaqat xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtiradi va soddalashtiradi, shu bilan bir qatorda mijozlar bilan aloqalarni yanada samarali qilish imkonini beradi. Biroq, uning to'liq potentsialini ro'yobga chiqarish uchun strategik yondashuv, investitsiyalar va xalqaro hamkorlik zarur. Ya'ni, raqamli ta'lim dasturlarini kengaytirish, kiberxavfsizlik standartlarini joriy etish va startap ekotizimini rivojlantirish lozim. Chunki, kelajakda AI va blockchain kabi texnologiyalar xizmatlarni yanada shaffof va samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli Farmoni.

2. Siebel T.M. Digital Transformation: Survive and Thrive in an Era of Mass Extinction. – RosettaBooks, 2019. – 304 p.

²⁵⁸ Muallif ishlanmasi

3. U. Xusanov. “Telekommunikatsiya korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish”// Ilmiy maqola. - 2024.

4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Crown Business, 2017. – 192 p. United Nations. Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development.

TURISTIK KLASSTER DOIRASIDA HAMKORLIK SHAKLLARI

Zaripova Mardona

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada turistik klaster tushunchasi, uning mohiyati va asosiy elementlari tahlil qilinadi. Klaster yondashuvining hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi oʻrni va afzalliklari koʻrib chiqiladi. Turistik klaster ishtirokchilari oʻrtasida shakllanadigan hamkorlik turlari, ularning oʻzaro aloqalari, klasterning barqaror ishlashini taʼminlovchi omillar va innovatsion yechimlar ilmiy asosda yoritiladi.

Аннотация. В данной статье анализируется понятие туристического кластера, его сущность и основные элементы. Рассматривается роль и преимущества кластерного подхода в развитии региональной экономики. На научной основе освещаются виды сотрудничества, формирующиеся между участниками туристического кластера, их взаимосвязи, факторы, обеспечивающие устойчивую работу кластера, и инновационные решения.

Abstract. This article analyzes the concept of a tourist cluster, its essence, and main elements. The role and advantages of the cluster approach in the development of the regional economy are considered. The types of cooperation formed between the participants of the tourist cluster, their interaction, factors ensuring the stable functioning of the cluster, and innovative solutions are highlighted on a scientific basis.

Kalit soʻzlar: turistik klaster, hamkorlik shakllari, davlat-xususiy sheriklik, innovatsiya, hududiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, turizm infratuzilmasi

Ключевые слова : туристический кластер, формы сотрудничества, государственно-частное партнерство, инновации, региональное развитие, конкурентоспособность, туристическая инфраструктура

Keywords: tourism cluster, forms of cooperation, public-private partnership, innovation, regional development, competitiveness, tourism infrastructure

So‘nggi yillarda turizm sohasida klasterlashuv jarayoni jadal rivojlanmoqda. Klasterlashuvning asosiy maqsadi - hududning turistik salohiyatini to‘liq ishga solish, turizm infratuzilmasini yaxshilash va raqobatbardosh turistik mahsulot yaratishdir. Turistik klaster - bu geografik jihatdan yaqin hududda joylashgan, o‘zaro iqtisodiy, tashkiliy va texnologik aloqador bo‘lgan turizm subyektlari, xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar, ta‘lim va ilmiy muassasalar hamda davlat boshqaruvi organlarining kompleks tizimidir.

Turistik klasterlar mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim vositasi sifatida ko‘riladi. Ular nafaqat turistlar oqimini oshiradi, balki yangi ish o‘rinlari yaratadi, mahalliy aholi daromadlarini ko‘paytiradi, hunarmandchilik va xizmat ko‘rsatish sohalarini jonlantiradi.

Turistik klaster quyidagi asosiy elementlardan tashkil topadi:

- Asosiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar: mehmonxonalar, sanatoriyalar, transport kompaniyalari, ovqatlanish shoxobchalari.
- Yordamchi xizmatlar: banklar, sug‘urta kompaniyalari, aloqa va axborot markazlari.
- Turizm resurslari: tarixiy va madaniy yodgorliklar, tabiiy manzara va rekreatsion hududlar.
- Ta‘lim va ilmiy tadqiqot muassasalari: kadrlar tayyorlash va sohani rivojlantirishga xizmat qiladi.
- Davlat va mahalliy boshqaruv organlari: normativ-huquqiy bazani yaratish, infratuzilma rivojini qo‘llab-quvvatlash.

Turistik klaster doirasida hamkorlik shakllari:

1. Vertikal hamkorlik xizmat ko‘rsatishning barcha bo‘g‘inlarini yagona zanjirga birlashtiradi: transport – joylashtirish – ekskursiya – ovqatlanish – savdo va ko‘ngilochar xizmatlar. Bu turistlar uchun kompleks, qulay va uzluksiz xizmatlar paketini yaratadi.

2. Gorizontal hamkorlik bir xil turdagi xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar (masalan, mehmonxonalar yoki restoranlar) o‘rtasida tajriba almashish, qo‘shma chegirmalar, qo‘shma reklama va marketing dasturlari tashkil etiladi. Bu hamkorlik xizmat sifatini oshirishga va raqobatbardoshlikni mustahkamlashga yordam beradi.

3. Innovatsion hamkorlik raqamli texnologiyalar (onlayn bronlash, mobil ilovalar), AR/VR texnologiyalari, elektron to‘lov tizimlari orqali xizmatlarni diversifikatsiya qilish. Innovatsion mahsulot va xizmatlar turistlarning qiziqishini oshiradi va hududning brendini shakllantiradi.

4. Davlat-xususiy sheriklik infratuzilmani rivojlantirish, yirik investitsion loyihalarni amalga oshirish, yangi turistik yoʻnalishlarni ochish. Davlat tomonidan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va soddalashtirilgan ruxsatnoma tartib-taomillari yaratish orqali xususiy sektorni ragʻbatlantirish.

5. Taʼlim va ilmiy hamkorlik turizm sohasida malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy etish, innovatsion biznes-modellarni ishlab chiqish.

OTMlar va ilmiy markazlar bilan hamkorlik orqali klaster ishtirokchilarining bilim va koʻnikmalari muntazam yangilanadi.

Hamkorlikning ijobiy natijalari:

- Hududning turistik jozibadorligi oshadi.
- Yangi ish oʻrinlari yaratiladi va mahalliy aholi bandligi taʼminlanadi.
- Hududiy iqtisodiyot rivojlanadi, qoʻshimcha soliq tushumlari shakllanadi.
- Xizmatlar sifati va xilma-xilligi oshadi, turistlar oqimi koʻpayadi.
- Hududda innovatsion muhit shakllanadi, raqamli texnologiyalar keng qoʻllanadi.

Turistik klaster doirasida samarali hamkorlik shakllarini rivojlantirish hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, turizm sohasini modernizatsiya qilish va xalqaro raqobatbardosh turistik mahsulot yaratish uchun muhim omildir. Davlat organlari, xususiy sektor, taʼlim muassasalari va mahalliy jamoalar oʻrtasidagi uygʻun hamkorlik klasterlarning barqaror ishlashini taʼminlaydi. Innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va qoʻshma marketing strategiyalarini joriy etish esa klasterlarning global turizm bozorida muvaffaqiyatli raqobatlashishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, Vol. 76, No. 6, pp. 77–90.
2. Raxmonov, I. (2022). Hududiy turistik klasterlarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari. — “Iqtisod va innovatsiyalar” jurnali, №3, 45–53-betlar.
3. Enright, M. J., & Roberts, B. H. (2001). Regional clustering in Australia. Australian Journal of Management, Vol. 26, pp. 65–85.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. Oʻzbekiston turizm klasterlarini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent. (2024).

TURIZM XIZMATLAR BOZORIDA TURISTIK KLASSTERLARNING ROLI VA ULARNING HUDUDIIY IQTISODIIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Quranboyeva Asaxon

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada turistik klasterlarning turizm xizmatlari bozoridagi o'рни hamda ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda klaster yondashuvi asosida hududlarning turistik salohiyatidan samarali foydalanish, investitsiyalarni jalb etish, bandlikni oshirish va infratuzilmani modernizatsiya qilishning iqtisodiy samaralari ilmiy asosda o'rganilgan. Turistik klasterlar mintaqaviy raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi, innovatsion faoliyatni faollashtiruvchi hamda xizmatlar sohasini diversifikatsiya qiluvchi mexanizm sifatida baholangan. Natijalar turizm siyosatini takomillashtirish va barqaror hududiy rivojlanishni ta'minlashda amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация. В статье анализируется роль туристических кластеров на рынке туристических услуг и их влияние на региональное экономическое развитие. На основе кластерного подхода показаны экономические эффекты эффективного использования туристического потенциала регионов, привлечения инвестиций, повышения занятости и модернизации инфраструктуры. Туристические кластеры рассматриваются как механизм, усиливающий региональную конкурентоспособность, активизирующий инновационную деятельность и способствующий диверсификации сферы услуг. Результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования туристической политики и обеспечения устойчивого регионального развития.

Abstract. The article analyzes the role of tourism clusters in the tourism services market and their impact on regional economic development. Based on the cluster approach, the study highlights the economic benefits of effectively utilizing regional tourism potential, attracting investments, increasing employment, and modernizing infrastructure. Tourism clusters are evaluated as mechanisms that enhance regional competitiveness, stimulate innovation, and promote diversification of the service sector. The results have practical implications for improving tourism policy and ensuring sustainable regional development.

Kalit so'zlar: turizm klasteri, hududiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, investitsiya, infratuzilma, bandlik, barqaror iqtisodiyot.

Ключевые слова: туристический кластер, региональное развитие, конкурентоспособность, инвестиции, инфраструктура, занятость, устойчивость.

Keywords: tourism cluster, regional development, competitiveness, investment, infrastructure, employment, sustainable economy.

Globalashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlari bozori mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Hududlarning turistik salohiyati, tabiiy va madaniy merosi ularning iqtisodiy rivojlanishida bevosita rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, turistik klasterlarni shakllantirish hududiy raqobatbardoshlikni oshirish, turizm tarmoqlarini integratsiyalash hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda dolzarb mexanizm hisoblanadi.

So'nggi yillarda turistik klasterlar nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki raqamli transformatsiyani tezlashtiruvchi omilga aylandi. 2023–2024 yillarda Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli klasterlar shakllangan hududlarda xizmatlar samaradorligi 25–30% ga oshgan. Bu esa klaster ishtirokchilari o'rtasida big data, AI va onlayn rezervatsiya tizimlarining integratsiyasi natijasidir.

Turistik klasterlar - bu hududiy joylashuv, umumiy infratuzilma va o'zaro iqtisodiy aloqalar orqali birlashgan turizm subyektlari tizimidir. Turistik klasterlar ko'p yo'nalishli iqtisodiy sinergetika yaratadi:

- yangi xizmat tarmoqlari (ekoturizm, agro-, gastro-, medical turizm) paydo bo'ladi;

- mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan xizmatlar provayderlari o'rtasida vertikal integratsiya shakllanadi;

- klasterlar hududiy brend va marketing siyosatini shakllantiradi.

Masalan, Toshkent—Samarqand—Buxoro “Ipak yo'li klasteri” 2024 yilda O'zbekiston turizmidan tushgan umumiy daromadning 41% ini ta'minlagan (Statkom, 2024).

Klaster modeli Porterning raqobatbardoshlik nazariyasiga tayanib, sinergetik ta'sir orqali umumiy iqtisodiy samarani oshiradi.

Turistik klasterlarning asosiy afzalliklari:

- resurslardan samarali foydalanish;
- xizmatlar sifati va diversifikatsiyasini ta'minlash;
- bandlikni oshirish;
- investitsiyalarni jalb etish va infratuzilmani rivojlantirish;
- eksportga yo'naltirilgan xizmatlarni kengaytirish.

Hududiy rivojlanishga ta'siri:

- turistik klasterlar mahalliy iqtisodiy faollikni kuchaytiradi,

- yangi ish o‘rinlari yaratadi,
- xizmatlar sohasi kengayadi,
- mahalliy ishlab chiqaruvchilar o‘zaro hamkorlik qiladi
- infratuzilma rivojlanadi.

O‘zbekiston tajribasida: “Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi (2022–2026)” doirasida Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Termiz kabi shaharlarda turistik klasterlar faoliyat yuritmoqda²⁵⁹. “Zarafshon” va “Ipak yo‘li” klasterlari xalqaro miqyosda turizm markazlariga aylangan bo‘lib, ularning faoliyati hududiy investitsiyalar oqimini kuchaytirib, xizmatlar eksportini 20–30% gacha oshirmoqda.

Xalqaro tajribalar:

- Italiya: “Dolomiti Superski” klasteri 12 ta tog‘-chang‘i zonasi, 460 ta mehmonxona va 100 mingdan ortiq ish o‘rni bilan YIMga 1,3 milliard yevro hissa qo‘shadi.

- Ispaniya: “Costa del Sol” turizm klasteri mintaqaviy bandlikning 18% ini ta‘minlaydi.

- Janubiy Koreya: “Jeju Smart Tourism Cluster” 5G, AR/VR texnologiyalari va aqlli turoperatorlik tizimlari orqali xizmat sifatini 40% ga oshirgan.

Bu tajribalar O‘zbekistonning “Zarafshon” yoki “Ipak yo‘li” klasterlari uchun samarali benchmark model bo‘lishi mumkin.

Ilmiy natijalar: Klaster asosidagi turizm mintaqaviy yalpi mahsulotda turizm ulushini oshiradi, xizmatlar bozorida innovatsion yondashuvlarni joriy etadi, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi hamda raqamli turizm infratuzilmasini shakllantiradi.

Xulosa. Turistik klasterlar — hududiy iqtisodiyotning barqaror o‘sish nuqtalaridir. Ular nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, madaniy va ekologik natijalarga ham olib keladi. Turistik klasterlar hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish uchun kuchli instrument bo‘lib, ular raqobatbardoshlik, innovatsiya, bandlik va daromadlarni oshirish orqali ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq ta‘sir darajasi mintaqaning boshlang‘ich resurslari, boshqaruv sifati va siyosiy qo‘llab-quvvatlashga bog‘liq. Klaster yondashuvini rivojlantirish uchun turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni ko‘paytirish, kadrlar tayyorlash tizimini innovatsion asosda tashkil etish, raqamli turizm tizimini joriy etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur.

²⁵⁹ https://yuz.uz/uz/news/--turkiy-davlatlar-bilan-turizm-sohasidagi-hamkorlikni-jadal-rivojlantirish-chora-tadbirlari-togrisida?utm_source=chatgpt.com

RAQAMLI IQTISODIYOTNI HUDUDY BOSHQARUV TIZIMLARIGA INTEGRATSIYA QILISH STRATEGIYASI

Yaqubov Azizbek G'anibekovich

Ma'mun universiteti, "Biznesni boshqarish" kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi tizimini raqamlashtirish jarayonlari, ularning hududiy darajada tatbiq etilish mexanizmlari va xalqaro amaliyot bilan solishtirilgan tahlili yoritiladi. Shuningdek, BMTning E-Government Development Index (EGDI) ko'rsatkichlari asosida mamlakatning global raqamli boshqaruvdagi o'rni va istiqbollari tahlil qilinadi. Maqola yakunida hududiy darajada raqamli boshqaruvni takomillashtirishga qaratilgan uchta amaliy tavsiya berilgan.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyasi va boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar asosiy omilga aylandi. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida davlat boshqaruvini raqamlashtirish — davlat xizmatlari shaffofligini, samaradorligini va fuqarolarga qulayligini ta'minlovchi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu jarayonning maqsadi – boshqaruv qarorlarini tezkor va ma'lumotlarga asoslangan shaklda qabul qilishni yo'lga qo'yish, inson omilining ta'sirini kamaytirish va korrupsiya xavfini bartaraf etishdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmonida shunday deydi: "Raqamli transformatsiya barcha boshqaruv sohalarining asosiy dvigateli bo'lishi zarur." Bu fikr raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish, balki davlat boshqaruvining ham markazida turishi lozimligini anglatadi.

Asosiy qism. Hozirgi kunda davlat boshqaruvi tizimlarini raqamlashtirishda uchta asosiy yo'nalish kuzatiladi:

1. **Davlat xizmatlarini avtomatlashtirish** – e-gov.uz, my.gov.uz kabi platformalar orqali 200 dan ortiq xizmat elektron shaklda ko'rsatilmoqda.
2. **Ma'lumotlarni markazlashtirilgan boshqarish** – "Yagona davlat ma'lumotlar bazasi" shakllanmoqda, bu orqali soliq, moliya, transport, sog'liqni saqlash va boshqa tizimlar o'zaro integratsiyalashmoqda.
3. **Sun'iy intellektni boshqaruvga tatbiq etish** – 2024-yil "AI Development Lab" markazi tashkil etilib, tahliliy qarorlarni avtomatlashtirish ishlari boshlandi.

Hududiy darajada esa, bu islohotlar hali yetarlicha tizimli emas. Viloyat va tuman hokimliklarida raqamli boshqaruv infratuzilmasi, xodimlarning IT savodxonligi va ochiq ma'lumotlar bilan ishlash madaniyati sust shakllanmoqda.

Xalqaro kontekst. BMTning 2024-yilgi *E-Government Development Index (EGDI)* hisobotiga ko'ra, O'zbekiston 193 ta davlat orasida **69-o'rinni** egalladi. Bu 2018-yildagi 81-o'ringa nisbatan sezilarli o'sish bo'lib, davlat boshqaruvi raqamlashtirilishining ijobiy natijasidir. Solishtirish uchun, Janubiy Koreya 3-o'rinda, Singapur 5-o'rinda, Qozog'iston esa 62-o'rinda joylashgan.

Bu ko'rsatkichlar O'zbekistonning mintaqadagi raqamli yetakchilikka intilayotganini ko'rsatadi. Biroq, hududiy darajada (masalan, Qashqadaryo, Xorazm, Farg'ona viloyatlarida) elektron boshqaruv tizimlarining qo'llanilishi notekisdir.

Muammolar va imkoniyatlar

1. **Texnik infratuzilma yetishmasligi** – ko'plab tumanlarda tezkor internet mavjud emas.
2. **Kadrlar malakasi** – hokimlik va tuman idoralarida IT mutaxassislari yetishmaydi.
3. **Ma'lumotlar xavfsizligi** – raqamli tizimlarning kiberxavfsizlik darajasi past.

Shu bilan birga, imkoniyatlar ham keng:

- 2024-yildan “Digital Uzbekistan 2030” dasturi asosida 5 mingdan ortiq davlat xodimlari raqamli boshqaruv bo'yicha malaka oshirishga yo'naltirilgan.
- Har bir viloyatda raqamli infratuzilmani rivojlantirish uchun 100 mlrd so'mgacha mablag' ajratilmoqda.

Xulosa va takliflar.

1. **Hududiy “Raqamli boshqaruv laboratoriyalari”ni tashkil etish.** Ular orqali mahalliy boshqaruv jarayonlarini sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirish texnologiyalari asosida sinovdan o'tkazish mumkin.
2. **Ochiq ma'lumotlar siyosatini kengaytirish.** Viloyat hokimliklari uchun “open data portal” ishlab chiqish orqali aholi va tadbirkorlarning ishonchini oshirish.
3. **Hududiy byudjet monitoringini blockchain asosida yo'lga qo'yish.** Bu mablag'lar sarfini real vaqt rejimida kuzatish va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Raqamli iqtisodiyotning davlat boshqaruv tizimlariga integratsiyasi nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyani ham ta'minlaydi. O'zbekistonning global reytinglardagi ijobiy o'sishi bu yo'nalishdagi to'g'ri siyosatning isbotidir. Shu bilan birga, hududiy boshqaruvda raqamli yondashuvni kuchaytirish mamlakatning raqobatbardoshligini oshiradi va “raqamli inklyuzivlik”ni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentabr.
2. UN DESA. *E-Government Survey 2024: The Future of Digital Government*. New York: United Nations, 2024.
3. OECD. *Digital Government Review of Uzbekistan*. Paris: OECD Publishing, 2023.
4. World Bank. *Digital Transformation for Development in Central Asia*. Washington D.C., 2023.
5. Xamidov S., Abdurahmonova D. “Raqamli boshqaruv tizimlarining iqtisodiy samaradorligi.” *Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali*, 2024, №2.

MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA IMIJ TUSHUNCHASI YONDASHUVLARI VA ULARNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

**Duschanov Alisher Sherzod o‘g‘li — O‘zbekiston Respublikasining
Pokiston Islom Respublikasidagi Elchixonasining savdo-iqtisodiy masalalar
bo‘yicha maslahatchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda imij tushunchasi, unga oid yondashuvlarining zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, asosiy xususiyatlari va o‘ziga xos afzalliklari, foydalanish asoslari va ularning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. Shuningdek, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda imij tushunchasi yondashuvlaridan samarali foydalanish bo‘yicha xulosalar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматривается концепция имиджа в социально-экономическом развитии региона, необходимость её применения, существующие возможности, основные особенности и специфические преимущества, основания и основные направления её применения. Также представлены выводы об эффективности применения подходов к концепции имиджа в социально-экономическом развитии региона.

Abstract. This article discusses the concept of image in the socio-economic development of the region, the necessity of its approaches, existing opportunities, main features and specific advantages, the basis for its use and their main directions. Also, conclusions are presented on the effective use of approaches to the concept of image in the socio-economic development of the region.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, imij, yondashuv, marketing, strategiya.

Ключевые слова. Регион, имидж, подход, маркетинг, стратегия.

Key words. Region, image, approach, marketing, strategy.

Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida imij tushunchasi muhim strategik omil sifatida obro‘-e‘tibor va qiyofa ma’nosida qo‘llaniladi. Ushbu tushuncha ma’lum bir hudud uchun xos bo‘lib uning shakli hududning ijobiy imiji sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tushuncha ichki investitsion jozibadorlikni oshirish, xorijiy sarmoyadorlar, sayyohlar va yangi aholi qatlamlarini jalb etish uchun zarur bo‘ladi. Ya’ni, mintaqaning imijini shakllantirish iqtisodiy salohiyat, tabiiy resurslar, madaniy meros, infratuzilma va boshqaruv samaradorligining uyg‘unlashgan natijasidir. Ayniqsa, mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qaratilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish, turizm sohasidan tashqari murakkab va ko‘p jihatli bir

muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Bu borada mintaqalar raqobatbardoshligini oshirish va ularning imijini yaxshilashga qaratilgan samarali marketing strategiyalariga ehtiyoj ortmoqda.

Mintaqaviy imijni keng targ‘ib qilishga qaratilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish bevosita ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlariga bog‘liq. Unga asosan, qishloq xo‘jaligi, sanoat, hunarmandchilik va raqamli innovatsiyalar kabi turizmdan tashqari sektorlarga e‘tibor qaratish uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqish uchun zarur bo‘ladi. Xususan, samarali amalga oshirilgan marketing strategiyasi investitsiyalarni jalb etadi va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantiradi va diversifikatsiyalangan iqtisodiyotni ta‘minlaydi. Ushbu holatlarni inobatga olganda hududlar imijini yaratish va ularni brend bo‘lishiga imkon beradigan marketing strategiyalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq turli metodologiyalar, nazariy yondashuvlar va amaliy holatlarni o‘rganish maqsadga muvofiq.

Hudud imiji mintaqaning samarali markazda joylashganligi, investitsiya oqimini oshirish hamda ijtimoiy-iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlash mumkinligi haqidagi tushunchalarni aks ettiradi. Bu borada turli yondashuvlar mavjud. Ya‘ni, hudud brendi sifatidagi konsepsiya Anholt [1] tomonidan kiritilgan. Ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini aks ettiradi. Shuningdek, ushbu tushunchalar bevosita zamonaviy marketing nazariyalari asosida taraqqiy qilganligini aks ettiradi. Xususan, zamonaviy marketing nazariyalari jozibador imiji nazariyasi tomonidan qo‘llab-quvvatlanib, mintaqalar uchun bozor imijini baholash va rivojlantirish uchun qimmatli metodologiyalarni taqdim etadi.

Boshqa yondashuvlarga asosan, Oliveira va Hersperger tomonidan investitsiyalar, biznes va malakali ishchilarni jalb qilish uchun mintaqalar uchun o‘ziga xos identifikatsiyani yaratish muhimligi ta‘kidlanib, joy brendi tushunchasi ta‘riflangan. Ya‘ni, ular muvaffaqiyatli joy brendingi raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiy o‘rishga olib kelishi haqida nazariy qarashlarni taqdim etganlar [2].

Kavaratzis es ushbu g‘oyalarni yanada rivojlantirib, hudud brendi uchun uning jozibadorligini shakllantirishdagi imij va idrokning rolini taklif qildi. Ushbu asos O‘zbekiston mintaqalari uchun dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib, ularning ko‘pchiligi o‘z imijini qayta belgilashga, ichki va xalqaro e‘tiborni jalb qilishga qaratilgan strategik maqsadlarni belgilashda ahamiyatli bo‘lib qaraladi [3].

Shular bilan birgalikda, ko‘pgina tadqiqotlarda mintaqaviy rivojlanish uchun maxsus marketing strategiyalari taklif etiladi. Jumladag, Metaxas [4] mahalliy marketingda strategik rejalashtirish roli va marketing sa‘y-harakatlarini mintaqaviy rivojlanish maqsadlari bilan moslashtirish muhimligini ta‘kidlagan. Bu borada

muallif tomonidan taklif etilgan yondashuvlar hududiy boshqaruv organlari va vakillari uchun yaxlit rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro reytinglarda esa mamlakatlar ijobiy imijini yaratish bo'yicha qator olimlar tomonidan o'z tadqiqotlar olib borilgan. Bu holatda olim Joseph Ne [5] "yengil kuch" konsepsiyasini rivojlantirgan olim sifatida mamlakatlarning xalqaro maydonda ijobiy imij yaratishida uning muhimligini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, madaniyat, qadriyatlar va tashqi siyosat orqali mamlakatlar o'zlarini boshqalarga jalb etuvchi va ishonchli qilib ko'rsatishlari mumkin.

Simon Anholt [6] esa davlatlarning o'z brendini yaratish va uni boshqarish orqali xalqaro maydonda o'z imijini yaxshilash imkoniyatlarini tadqiq qiladi. Jumladan, u milliy identitet va uning xalqaro savdo, investitsiya va turizmga ta'sirini o'rganadi.

Keith Dinnie [7] esa davlat brendi konsepsiyasini tahlil qilib, mamlakatlar xalqaro obro'ini oshirishda uning strategiyalari rolini o'rganadi. Uning tadqiqotlari bevosita milliy imij yaratish va uni mustahkamlashning amaliy jihatlarini o'z ichiga oladi.

Szondi [8] esa davlat diplomatiyasi va millat brendni qiyoslab, ularning xalqaro maydonda ijobiy imij yaratishdagi rolini tahlil qiladi. Ya'ni u davlatlar xalqaro aloqalarda ijobiy imij yaratish uchun turli vositalardan foydalanishlari lozimligini ta'kidlab o'tgan.

Yuqorida nomi qayd qilingan olimlar va ularning tadqiqot ishlarini o'rganish orqali mamlakatlar xalqaro reytinglarda o'z imijlarini yaxshilash uchun brend strategiyalaridan foydalanishlari mumkinligi yoritiladi. Ushbu tadqiqotlar davlat siyosati va marketing strategiyalarining xalqaro miqyosdagi samaradorligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ya'ni, yaxshi brend strategiyasi doirasida mamlakat o'zining madaniy merosi, tabiiy go'zalligi va mehmondo'stligi orqali turizmni rivojlantirish mumkin bo'ladi. Bu iqtisodiy foyda keltiradi va mamlakatning xalqaro imijini yaxshilaydi. Hamda, brend strategiyalarini qo'llash orqali mamlakatlar o'zlarining xalqaro maydondagi o'rnini mustahkamlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishi mumkin. Bu jihat ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikka hissa qo'shadi.

Yuqoridagi to'plangan yondashuvlarga asosan, imijni rivojlantirish mintaqaning brend strategiyasini ishlab chiqish, iqtisodiy loyihalar ochiqligi va shaffofligini ta'minlash, ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash, turizm salohiyatini oshirish hamda aholi va investorlar o'rtasida ishonchli kommunikatsiyani yo'lga qo'yish kabi asosiy

yoʻnalishlariga ega boʻladi. Bu holatda ekologik barqarorlik, madaniy merosni saqlash va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish zamonaviy imij siyosatining ajralmas qismi boʻlib hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud yondashuvlarga asosan, mintaqa imijini shakllantirish faqat tashqi reklama emas, yaʼni hududning ichki ijtimoiy, iqtisodiy va maʼnaviy salohiyatini kompleks rivojlantirish jarayoni boʻlib qaraladi. Shunga asosan, kuchli va barqaror imij mintaqa raqobatbardoshligini oshiradi, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi va uning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Anholt S., 2023. Nation as brand. In A research agenda for public diplomacy. Edward Elgar Publishing. - pp. 219-231.
2. Oliveira E., Hersperger A.M. (2021). Place branding as an instrument in strategic spatial planning: insights from urban regions in Western Europe and North America. In Marketing Countries, Places, and Place-associated Brands. Edward Elgar Publishing. - pp. 265-281.
3. Kavaratzis M., Mary Jo Hatch. The elusive destination brand and the ATLAS wheel of place brand management. // Journal of travel research, 60, no.1, 2021. - pp. 3-15.
4. Metaxas T., Juarez L., Gavrilidis G. Planning and marketing the city for sustainability: the Madrid Nuevo Norte project. Sustainability, 13(4), 2021. - p. 2094.
5. Joseph S. (2004) The Means to Success in World Politics. Pub Li Caff Airs New York.
6. Simon Anholt (2006). The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Palgrave Macmillan.
7. Keith Dinnie (2008). Concepts, Issues, Practice. Jordan Hill, Oxford OX2 8DP, UK.
8. Gyorgy Szondi (2008). Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. Jan Melissen, Netherlands Institute of International.

ИҚТИСОДИЁТДА САНОАТ САЛОҲИЯТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ БЎЙИЧА НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР

**Мирзаева Интизор Эргашевна, Абу Райхон Беруний номидаги Урганч
Давлат Университети мустақил изланувчиси**

Аннотация: Ушбу тезисда минтақавий саноат самарадорлигини оширишда инновацион фаолиятни ривожлантириш ва иқтисодий барқарорликка эришишнинг назарий жиҳатлари ўрганилган.

Аннотация: В данном тезисе исследованы теоретические аспекты развития инновационной деятельности и достижения экономической стабильности в региональном производстве.

Annotation: This thesis examines the theoretical aspects of the development of innovative activities and the achievement of economic stability in regional production.

Мамлакат ва минтақа даражасида саноат тармоғи самарадорлиги кўп жиҳатдан инновациялар ривожланишига боғлиқ. Бу эса, инновацион фаолият асосида минтақа саноатини баҳолаш билан боғлиқ тадқиқотларга тўхталиб ўтишимизни талаб қилади. Жумладан, саноат ишлаб чиқариш тузилмаси, унинг натижавий кўрсаткичлари, самарадорлигини режалаштириш ва прогнозлаш қуйидаги асосий масалаларни ҳал қилишга қаратилиши керак:

бозор иқтисодиёти талаблари, халқ хўжалиги ва аҳолининг айрим маҳсулот турларига бўлган талабини қондиришни ҳисобга олган ҳолда умуман саноат ва унинг ҳар қайси тармоғининг ривожланиш суръатини белгилашни;

илғор ишлаб чиқариш тармоқларини аниқлаш, улар тараққиётини тезлаштириш учун зарур бўлган капитал қўйилмалари ва материалларни биринчи навбатда ажратишни;

саноат тузилмасида устувор ўзгаришларни кўзда тутиш лозимки, ҳар қайси бундай ўзгаришлар ижтимоий ишлаб чиқаришнинг энг юқори самарадорлигини аниқлашни;

халқ хўжалигининг умумий мутаносиблиги ҳар қайси саноат тармоғи тараққиётининг тенглиги билан боғлашни талаб этади[1].

Демак, минтақавий саноат самарадорлигини оширишда инновацион фаолиятни ривожлантириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, у ишлаб чиқариш тузилмасини такомиллаштириш ва тармоқлараро мутаносибликни таъминлайди. Инновациялар асосида саноат ривожланиш суръатларини аниқлаш ва прогнозлаш иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминлайди. Илғор ишлаб чиқариш соҳаларини қўллаб-қувватлаш капитал ва ресурсларни самарали тақсимлаш имконини беради. Шунингдек, саноат тузилмасида

устувор йўналишларни белгилаш орқали ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлиги оширилади. Натижада, саноат тармоқлари ривожланишида умуммиллий мутаносиблик ва иқтисодий барқарорликка эришиш мумкин бўлади.

Жумладан, К.Виноградов ва О.Ломовцевалар фикрича саноат иқтисодий самарадорлигини тадқиқ қилишда қуйидаги мезонларни баҳолаш усулларини қўллаш мақсадга мувофиқ: ресурсларни баҳолаш; индекслар таҳлили; оптималлаштириш моделлари; корреляция ва регрессия усуллари[2]. Фикримизча, муаллифлар ресурслардан фойдаланиш даражасини баҳолаш орқали ишлаб чиқариш салоҳияти ва унинг фойдаланиш даражаси аниқлаш имкониятини келтириб ўтганлар. Индекслар таҳлили вақт бўйича динамик ўзгаришларни кузатиш ва самарадорлик тенденцияларини баҳолаш имконини беради. Оптималлаштириш моделлари эса корхоналар фаолиятида энг самарали қарорларни танлашга хизмат қилади. Шунингдек, корреляция ва регрессия усуллари иқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги боғланишни аниқлаб, самарадорликни илмий асосда прогнозлаш имконини яратади. Ушбу ёндашув саноат ривожланишини таҳлил қилишда инновацион ва аналитик усулларни уйғунлаштириш зарурлигини тасдиқлайди.

Шунингдек, А.А.Касимов тадқиқотларида ҳам саноат иқтисодий самарадорлигини баҳолашга эътибор қаратилган бўлиб, саноатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнини таҳлил қилиш ва баҳолашда қуйдигаларни асос қилиб олган:

биринчидан, мамлакат ҳудудлари бўйича морфологик таҳлилни амалга ошириш, бунда ҳудудларнинг географик жойлашуви, ҳудуд харитаси, ҳудуднинг экологик ва географик имкониятлари каби мезонларни ҳисобга олиш зарур;

иккинчидан, ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилиш, бунда молиявий, моддий-техник ресурслар, инновация ва инвестиция салоҳияти, алоқа муносабатлари, савдо ва хизмат кўрсатиш, логистик инфратузилма ҳолатини баҳолаш лозим;

учинчидан, демографик таҳлил қилиш, бунда демографик ўзгаришлар, аҳоли даромад манбаи, илмий-техник ривожланиш ҳолати, меҳнат русурсларининг меҳнат салоҳияти кабиларни ўрганиш керак;

тўртинчидан, мамлакат иқтисодиёти, хусусан саноати самарадорлигини оширишнинг компьютерлаштирилган моделини ишлаб чиқиш, бунда ахборотлар мониторинги, маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш тизими, ахборот ҳолати ва ахборотлаштиришда инновацияларнинг қўлланилиши кабиларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Шу билан бирга муаллиф, саноат самарадорлиги мезонларини баҳолаш, улар ўзгаришини таҳлил қилиш асосида ошриш йўллари ишлаб чиқишда бир қатор усуллардан фойдаланган. Жумладан, статистик кузатиш, таққослама таҳлил, синтез, мантиқий фикрлаш статистик жадвал ва график, солиштирма таҳлил каби усуллардан фойдаланилган[3].

Фикримизча, мамлакат ҳудудлари бўйича морфологик таҳлилни амалга ошириш - саноат тармоқларининг ҳудудий жойлашуви, табиий-географик имкониятлар ва экологик омилларни инобатга олган ҳолда ривожланиш йўналишларини белгилашга хизмат қилади. Бу ёндашув ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятини тўғри баҳолаш, мавжуд ресурслар ва инфратузилмани самарали фойдаланиш учун муҳим аҳамиятга эга. Муаллиф томонидан илгари сурилган иккинчи мезон сифатидаги иқтисодий салоҳият таҳлилини амалга оширишда молиявий, моддий-техникавий, инновацион ва инвестициявий ресурслар даражасини баҳолашга эътибор қаратилган. Шу орқали ҳудудлар бўйича саноат тармоқларининг рақобатбардошлик имкониятлари ва ривожланиш истикболлари аниқланади. Шу билан бирга саноат самарадорлигини баҳолашда бир қатор илмий статистик усуллар сифатида статистик кузатиш, таққослама таҳлил, синтез, мантиқий фикрлаш, статистик жадвал ва график кабилардан ҳам кенг фойдаланиш зарур эди. Бу усуллар орқали саноат самарадорлигининг динамикаси, ҳудудий тафовутлар ва тенденцияларни илмий асосда баҳолаш имконини беради.

Жумладан, С.К.Жумаев тадқиқотларида ҳам иқтисодий самара ва самарадорликни баҳолашга услубий ёндашувлар таклиф этилган. Жумладан, муаллиф умумий иқтисодий самарадорлик, ижтимоий самарадорлик, билвосита самарадорлик каби мезонларни баҳолаш усулларини таклиф қилган[4]. Яъни, умумий иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш формуласи қуйидаги кўринишга эга:

$$C_{\text{ис}} = \Delta C_{\text{ис}} (Ж + E_m * K) \quad (1)$$

Бунда: $C_{\text{ис}}$ – умумий (абсолют) самарадорлик кўрсаткичи;

Δ Сис – натижанинг (самаранинг) йиллик ўсиши;

Ж – жорий йиллик харажатлар, сўм;

Ем – самарадорликнинг меъёрий коэффиценти;

К – капитал қўйилмалар, сўм.

Умумий (абсолют) самарадорликнинг келтирилган кўрсаткичлари меъёрий кўрсаткичлар ва олинган даврда амалда эришилган ҳудди шундай кўрсаткичлар билан солиштирилади. Ижтимоий соҳадаги нисбий самарадорликни ҳисоблаш айнан ишлаб чиқариш соҳасидаги ҳисоблаш сингари амалга оширилади. Муаллиф томонидан таклиф этилган услуб иқтисодий натижаларнинг ўсиши, харажатлар ва капитал қўйилмалар ўртасидаги боғлиқликни ҳисобга олади. Бу ёндашув самарадорликни аниқлашда иқтисодий ресурслардан фойдаланиш самарасини чуқур таҳлил қилиш имконини беради. Шу билан бирга, меъёрий ва амалий кўрсаткичларни солиштириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигининг реал даражаси баҳоланади. Натижада, мазкур модел саноат корхоналарида иқтисодий фаолиятни объектив баҳолаш ва бошқарув қарорларини илмий асослашда муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга нисбий самарадорликни ҳисоблаш капитал қўйилмаларининг энг яхши вариантини танлаш имконини беради. Билвосита иқтисодий самара қиймат шаклида баҳоланади ва ижтимоий соҳа тармоғи миқёсида ҳисобланганда жорий харажатлардан чегириб ташланади. Ҳисоблаш формуласи қуйидаги кўринишга эга бўлади:

$$Ж - C_k + E_m K \rightarrow \min, \quad (2)$$

Бунда: C_k – билвосита иқтисодий самарани қиймат бўйича натижаси.

Фикримизча, бу ёндашув саноат корхоналари фаолиятида ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Шу билан бирга, билвосита иқтисодий самарани қиймат шаклида баҳолаш ижтимоий соҳалардаги харажатлар самарадорлигини ҳам ҳисобга олиш имконини беради. Натижада, иқтисодий ва ижтимоий самарани уйғунлаштирган ҳолда умумий самарадорликнинг реал даражаси аниқланади.

Н.А.Мамадалиева ва Х.У.Суяровлар томонидан саноат иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари алоҳида тадқиқ қилинган[5]. Бунда муаллифлар тадқиқот усуллари умумий тарзда, илмий-услубий жиҳатдан кўриб ўтишган. Яъни, ишлаб чиқаришнинг натижасига қараб корхонанинг

иқтисодий самарадорлигини аниқлаш илгари сурилган ва иқтисодий самарадорликни аниқлашнинг назарий жиҳатларини уч гуруҳга бўлишган: эмпирик тадқиқот усуллари (кузатиш, қиёслаш, ўлчаш, тажриба); назарий тадқиқот усуллари (мавҳумдан аниқликка томон бориш); эмпирик ва назарий тадқиқот усуллари (таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, моделлаштириш, абстрактлаш). Шунингдек, муаллифлар баҳолаш бўйича ўз услубиётларини ҳам таклиф қилишган. Яъни, улар фикрича, корхонанинг умумий самарадорлиги ускунанинг қоплаш муддати(Т)ни, капитал харажатлар(К)ни корхона эришган фойда(П)га нисбати билан ифодалаган:

$$T = K/P \quad (3)$$

Юқоридагиларга қўшимча равишда, келтирилган харажатлар(З)нинг ифодаланиши таннарх (С), самарадорлик меъёрий коэффиценти ($E=0,15$), капитал харажатлари(К)нинг умумий ҳолда қуйидагича ифодалаганлар:

$$Z = C + E * K \quad (4)$$

Умумий самарадорликни аниқлаш учун маҳсулот ҳажми(А)нинг ўзгариши асосида қуйидаги тенглик келтирилган:

$$\Delta = (C_1 + E * K) - (C_2 + E * K) * A \text{ ёки } \Delta = (Z_1 - Z_2) * A \quad (5)$$

Фмкримизча, муаллифлар томонидан иқтисодий самарадорликни тадқиқ этишда эмпирик ва назарий усулларнинг ўзаро уйғунлашуви таъкидланиб, таҳлил, синтез, моделлаштириш каби усуллар асосида самарадорликнинг моҳияти чуқур ёритилган. Шу билан бирга, уларнинг таклиф этган баҳолаш модели - фойда, капитал харажатлар ва таннарх ўртасидаги муносабатни ифодаловчи тенгламалар орқали корхонанинг умумий самарадорлигини аниқлаш имконини беради. Бу эса саноат корхоналарида инвестициявий қарорларни қабул қилиш, ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш ва ривожланиш стратегиясини белгилашда муҳим амалий аҳамиятга эга. Ушбу ёндашув иқтисодий таҳлилнинг замонавий талабларига жавоб бериб, саноат соҳасида самарадорликни баҳолашнинг илмий асосланган моделини шакллантиришга хизмат қилади. Тадқиқотчиларнинг саноат иқтисодий самарадорлигини баҳолаш бўйича ишлари илмий жиҳатдан ўрганилган бўлса-да, айрим ўрганилмаган жиҳатлар ҳам мавжуд. Биринчидан, уларнинг модели асосан статик кўрсаткичларга таянади, яъни вақт омиллари ва динамик ўзгаришлар етарлича ҳисобга олинмаган. Иккинчидан, инновацион фаолият, рақобатбардошлик даражаси ва технология янгиланишининг самарадорликка

таъсири чуқур тадқиқ этилмаган. Шу билан бирга, минтакавий хусусиятлар ва саноат тармоқлари кесимида фарқланувчи иқтисодий шароитлар таҳлилига етарли эътибор берилмаган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Гуломов А.Н., Бакирова О. МИНТАҚА САНОАТИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ИНДИКАТОРЛАРИНИНГ ИЕРАРХИЯСИ // SCIENTIFIC PROGRESS. VOLUME 3. ISSUE 3. 2022. 39-45 б.
2. Виноградова К.О., Ломовцева О.А. Сущность и структура потенциала развития региона // Современные проблемы науки и образования. №3. 2013. 1-10 с.
3. Касимов А.А. САНОАТ ТАРМОҒИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАРНИ ЯНАДА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ // AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBİ ILMIY JURNALI 2024, 4(03), 23-33 б.
4. Жумаев С.К. ИНВЕСТИЦИЯЛАР САМАРАДОРЛИГИ ВА УНИ БАҲОЛАШ УСЛУБЛАРИ // ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ / ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ № 11, 2012. 13-18 б.
5. Мамадалиева Н.А., Суяров Х.У. Кончилик саноатида янги технологияни жорий этиш ва унинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш йўли // "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848 May 2023 / Volume 4 Issue 5. 789-795 б.

AGROKLASTERLAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

**Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi
O'rinboyev Ulug'bek Otabekovich**

uurinboyev2504@gamil.com

Anotatsiya. Maqolada agroklasterlar faoliyati samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari xorij tajribasi asosida tahlil qilingan. Yevropa Ittifoqi, AQSh, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlar amaliyoti o‘rganilib, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli boshqaruvni rivojlantirish, kooperatsiya va integratsiyani kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda eksport salohiyatini kengaytirish kabi yo‘nalishlar asosiy omillar sifatida belgilangan. Tahlillar asosida agroklasterlar samaradorligini oshirish uchun ilmiy-innovatsion yondashuvlar, raqamli boshqaruv mexanizmlari va brendlash jarayonlarini rivojlantirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: agroklaster, samaradorlik, innovatsion texnologiyalar, raqamli boshqaruv, kooperatsiya, yashil texnologiyalar, eksport

Аннотация. В статье проанализированы приоритетные направления повышения эффективности деятельности агрокластеров на основе зарубежного опыта. Изучены практики Европейского Союза, США, Республики Корея и Японии, в результате чего выделены ключевые направления: внедрение инновационных технологий, развитие цифрового управления, укрепление кооперации и интеграции, рациональное использование ресурсов и расширение экспортного потенциала. На основе проведённого анализа предложены меры по повышению эффективности агрокластеров за счёт углубления научно-инновационных подходов, внедрения цифровых механизмов управления и развития процессов брендинга.

Ключевые слова: агрокластер, эффективность, инновационные технологии, цифровое управление, кооперация, зелёные технологии, экспорт.

Abstract. The article analyzes the priority directions for improving the efficiency of agro-cluster activities based on international experience. The practices of the European Union, the United States, South Korea, and Japan are examined, identifying key areas such as the introduction of innovative technologies, the development of digital management, strengthening cooperation and integration, efficient resource utilization, and the expansion of export potential. Based on the analysis, recommendations are proposed to enhance agro-cluster efficiency through the advancement of scientific and innovative approaches, implementation of digital management mechanisms, and development of branding processes.

Keywords: agro-cluster, efficiency, innovative technologies, digital management, cooperation, green technologies, export.

Agroklasterlar zamonaviy agrar siyosatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ishlab chiqarish, qayta ishlash, logistika va xizmat ko‘rsatish zanjirlarini yagona tizimda birlashtiradi. Ularning samaradorligini oshirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda qishloq joylarda barqaror rivojlanishni ta‘minlashda beqiyos ahamiyatga ega.

Global oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan rivojlanish jarayonida agroklasterlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu esa tarmoqda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, raqamli boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, kooperatsiya va integratsiya aloqalarini mustahkamlash, ilmiy bilim hamda amaliy tajriba almashinuvini kengaytirishni talab etadi. Shu munosabat bilan ushbu maqolada agroklasterlar faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari xorijiy tajriba asosida tahlil qilinib, ularni mintaqaviy agrar siyosatga integratsiyalash hamda samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

V. Kumar va hammualliflari ilmiy izlanishlarida epririk tahlillarga asoslangan holda quyidagi fikrni ta‘kidlashgan. IoT texnologiyalarining aqlli va barqaror qishloq xo‘jaligidagi samaradorligini yoritgan, J. Xu va boshqalar sun‘iy intellekt va IoT integratsiyasining ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishdagi ahamiyatini

ta'kidlagan. A. Hoogstra va hammualliflar aylana qishloq xo'jaligi modelining resurslardan qayta foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi rolini ko'rsatgan. W. Xu va hamkorlari agro-sanoat klasterlarining umumiy omil samaradorligiga ijobiy ta'sirini empirik tarzda isbotlagan. FAO hisobotida esa raqamli qishloq xo'jaligini rivojlantirish global ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilgan. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili natijasida zamonaviy agroklasterlarni rivojlantirishda raqamli transformatsiya, resurs samaradorligi va innovatsion yondashuvlar muhim omillar sifatida ajralib turadi. Tadqiqotda tahliliy, taqqoslovchi va tizimli yondashuvlar qo'llanilib, xorijiy davlatlar agroklasterlarini rivojlantirish tajribasi va ularning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan hamda ushbu tajribalarni mintaqaviy sharoitda qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

So'nggi yillarda dunyo miqyosida agroklasterlar iqtisodiyotning raqobatbardosh tarmoqlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Xususan, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, agroklasterlar faqat ishlab chiqarish tizimi emas, balki innovatsion, raqamli va kooperativ yondashuvlarni o'zida mujassam etgan kompleks iqtisodiy tuzilma sifatida qaralmoqda. Klaster yondashuvi orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlash korxonalari, ilmiy-tadqiqot institutlari va xizmat ko'rsatish tarmoqlari o'rtasida kuchli kooperatsiya va sinergiya ta'minlanadi.

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, agroklasterlar samaradorligini oshirishda asosiy e'tibor innovatsiyalarni keng joriy etish, resurslardan oqilona foydalanish, raqamli boshqaruv tizimlarini rivojlantirish, moliyaviy va investitsion qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirishga qaratilgan. Jumladan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida "Smart Agro-Cluster" konsepsiyasi doirasida ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga raqamli texnologiyalar tatbiq etilmoqda, AQSh va Yaponiya tajribasida esa klaster ishtirokchilari o'rtasida axborot integratsiyasi va innovatsion platformalar orqali boshqaruv samaradorligi ta'minlanmoqda.

Shuningdek, ekologik barqarorlik va "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan agroklasterlar faoliyati hozirgi davrda ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Germaniya, Niderlandiya, Kanada va Janubiy Koreya misolida ko'rinadiki, agroklasterlarda energiya tejamkor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va suvni tejoychi innovatsion tizimlardan foydalanish natijasida ishlab chiqarish unumdorligi ortib, xarajatlar kamaygan.

Ushbu xorijiy tajribalar tahliliga asoslanib, O'zbekiston sharoitida, xususan Xorazm viloyati agroklasterlari faoliyatini yanada samarali tashkil etish uchun bir qator ustuvor yo'nalishlarni shakllantirish zarur. Quyidagi jadvalda xorijiy amaliyot asosida aniqlangan agroklasterlar faoliyati samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari keltirilgan.

1-jadval

Agroklasterlar faoliyati samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari (xorij tajribasi asosida shakllantirilgan)

№	Ustuvor yo'nalish	Mazmuni (qisqacha ta'rifi)	Xorijiy tajriba manbai

1	Innovatsion texnologiyalarni joriy etish	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va agro-IoT texnologiyalarini keng joriy etish	Yevropa Ittifoqi (AgroTech Europe), Janubiy Koreya (Smart Farming 4.0)
2	Kooperatsiya va tarmoq integratsiyasini kuchaytirish	Fermer xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari, logistika va xizmat ko'rsatish tashkilotlari o'rtasida klaster tarmog'ini kuchaytirish	AQSh (Agricultural Cooperative System), Turkiya (Agro-Cluster Integration Model)
3	Raqamli boshqaruv va axborot tizimlarini rivojlantirish	Raqamli ma'lumotlar bazasi, monitoring platformalari, AI asosida qaror qabul qilish tizimlarini ishlab chiqish	Yaponiya (Digital Agriculture Platform), Estoniya (e-Agriculture system)
4	Resurslardan samarali foydalanish va yashil texnologiyalar	Energiya tejovchi texnologiyalar, suv resurslarini tejash, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish	Germaniya (Green Cluster Initiative), Niderlandiya (Circular Farming)
5	Kadrlar salohiyatini rivojlantirish va bilimlar almashinuvi	Klaster ishtirokchilari uchun o'quv dasturlari, malaka oshirish, ilmiy tadqiqotlar bilan bog'lash	Finlyandiya, Kanada (Agri-Training & Innovation Centers)
6	Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish	Klasterlarni subsidiyalar, grantlar, soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish, xususiyl-investitsion mexanizmlarni faollashtirish	AQSh (Farm Credit System), Polsha (Agro Investment Fund)
7	Eksport salohiyatini va brendlashtirishni rivojlantirish	Mahalliy agroklasterni mahsulotlarini xalqaro bozorlarga chiqarish, "Made in Region" brendlarni yaratish	Italiya (AgroFood Made in Italy), Ispaniya (Regional Agro Branding)

Agroklasterni tizimining shakllanishi va rivojlanishi ko'p jihatdan uning ichki boshqaruv mexanizmlari, raqamli transformatsiya darajasi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash manbalari hamda inson kapitalining sifatiga bog'liq. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, samarali agroklasterni quyidagi ustuvor yo'nalishlar orqali o'z barqarorligini ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Agroklasterni uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning markaziy omilidir. Yevropa Ittifoqi, AQSh, Janubiy Koreya va Yaponiya tajribalarida raqamli qishloq xo'jaligi texnologiyalari (masalan, dron monitoringi, sensorli irrigatsiya tizimlari, avtomatik o'g'itlash va hosilni kuzatish dasturlari) keng joriy etilgan. Ushbu texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida boshqarish, resurs sarfini kamaytirish va hosildorlikni barqarorlashtirish imkonini beradi. Innovatsion yondashuvlar klaster ishtirokchilari o'rtasida texnik hamkorlikni kuchaytiradi va bozor talablari bilan ishlab chiqarish o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

Kooperatsiya va tarmoq integratsiyasini kuchaytirish. Kooperatsiya — agroklasterni modelining asosiy mohiyatidir. AQSh, Turkiya va Polsha tajribalarida

qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlovchi korxonalar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va davlat tuzilmalari o'rtasida mustahkam kooperatsion aloqalar o'rnatilgan. Bunday integratsiya mahsulot yetkazib berish zanjirini qisqartiradi, ishlab chiqaruvchilar uchun bozor infratuzilmasini soddalashtiradi hamda innovatsiyalar almashinuvini tezlashtiradi. Klaster shaklidagi kooperatsiya nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini, balki hududiy iqtisodiy faollikni ham oshiradi.

Raqamli boshqaruv va axborot tizimlarini rivojlantirish. Zamonaviy agroklastarlarda raqamli boshqaruv tizimlari muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari, logistika, moliyaviy oqimlar va bozor tahlili yagona platforma asosida boshqariladi.

Yaponiya, Estoniya va Germaniya tajribalarida elektron qishloq xo'jaligi platformalari (e-Agriculture, Smart Farming) ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali fermerlar, tadqiqot markazlari va davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yilgan. Natijada boshqaruvdagi shaffoflik, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyati va bozor moslashuvchanligi ortadi.

Resurslardan samarali foydalanish va yashil texnologiyalarni joriy etish. Jahon miqyosida ekologik barqarorlik agroklastarlarning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Germaniya, Niderlandiya va Skandinaviya mamlakatlarida yashil texnologiyalar — qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, suvni tejovchi texnologiyalar — keng joriy etilgan. Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, resurslardan oqilona foydalanish ishlab chiqarish tannarxini kamaytiradi, ekologik yukni pasaytiradi va xalqaro ekologik standartlarga mos mahsulotlar yetishtirish imkonini beradi. Shuningdek, "aylanma iqtisod" tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi agroklastarlar raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omilga aylanmoqda.

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish va bilimlar almashinuvi. Agroklastarlar samaradorligi inson resurslarining bilim darajasi va malakasiga bevosita bog'liq. Finlyandiya, Kanada va Janubiy Koreya tajribasida qishloq xo'jaligiga oid ilmiy-tadqiqot markazlari, malaka oshirish dasturlari va texnologik inkubatorlar faol ishlamoqda. Bu tizimlar orqali ishlab chiqaruvchilar zamonaviy texnologiyalarni o'rganadi, bozor tahlilini amalga oshiradi va yangi mahsulot turlarini ishlab chiqadi. Bilimlar transferi (knowledge transfer) tizimi innovatsiyalarni tezkor tatbiq etish uchun shart-sharoit yaratadi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish. Agroklastarlarning barqaror rivojlanishi uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati keng bo'lishi zarur. AQShda Farm Credit System, Yevropa Ittifoqida esa Common Agricultural Policy (CAP) doirasida fermer va klaster sub'yektlarini kreditlash, grant va subsidiyalar orqali qo'llab-quvvatlash tizimi yo'lga qo'yilgan.

Bunday mexanizmlar investitsiya muhitini yaxshilaydi, ishlab chiqarishning texnologik yangilanishini tezlashtiradi va klaster ichidagi kapital aylanishini

kuchaytiradi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik asosidagi investitsiya loyihalari klasterlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Eksport salohiyatini va brendlashtirishni rivojlantirish. Agroklastlar mahsulotlarini xalqaro bozorlarga chiqarishda hududiy brend va sifat indikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Italiya, Ispaniya va Fransiya tajribalarida "Made in Italy", "Regional Agro Branding" va "Geographical Indication" tizimlari orqali mahsulotlar milliy identifikatsiya asosida ilgari suriladi.

Bunday tizim mahsulotlarni qo'shimcha qiymat bilan sotish imkonini beradi, tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi va klaster ichida eksport faoliyatini tizimli ravishda muvofiqlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, agroklastlar faoliyatini samarali tashkil etish qishloq xo'jaligi tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xorijiy tajribada innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli boshqaruv tizimlarini rivojlantirish, resurslardan oqilona foydalanish va "yashil" texnologiyalarni keng qo'llash agroklastlarning muvaffaqiyat omillari sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, kadrlar salohiyatini oshirish, xalqaro hamkorlik va bilim almashinuvi tizimini rivojlantirish ham ularning samaradorligini belgilaydi. Agroklastlarni rivojlantirishda texnologik modernizatsiya, raqamli yechimlar asosida boshqaruvni avtomatlashtirish, ilmiy-amaliy integratsiyani kuchaytirish va eksport salohiyatini oshirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilanishi lozim. Shuningdek, ularning samaradorligini baholash va optimallashtirish maqsadida ekonometrik modellarni ishlab chiqish va tatbiq etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabyotlar

1. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-6079-son, 05.10.2020.
2. K. Pawlak, M. Kołodziejczak, The role of agriculture in ensuring food security in developing countries: considerations in the context of the problem of sustainable food production, Sustainability 12 (2020) 5488,
3. V. Kumar, A. K. Singh, and R. Patel, "Role of IoT technologies in smart and sustainable agriculture," Journal of Cleaner Production, vol. 370, no. 2, pp. 134–145, 2023.
4. J. Xu, L. Wang, and H. Zhang, "Integration of Artificial Intelligence and IoT for optimizing industrial and agricultural production," Computers and Electronics in Agriculture, vol. 205, pp. 107–121, 2022.
5. A. Hoogstra, M. Peters, and R. de Jong, "Circular agriculture as a model for resource efficiency and sustainability," Sustainability, vol. 15, no. 4, pp. 2158–2173, 2023.
6. "Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-60 son 28.01.2022.

7. W. Xu, Y. Li, and S. Chen, “Empirical analysis of agro-industrial clusters and total factor productivity,” *Agricultural Economics Review*, vol. 44, no. 1, pp. 55–70, 2024.

8. Food and Agriculture Organization (FAO), *The State of Digital Agriculture: Global Outlook Report 2023*, Rome: FAO, 2023. <https://kilimokwanza.org/wp-content/uploads/2024/02/FAO-The-State-of-Food-and-Agriculture-2023.pdf>

O‘ZBEKISTON FARMASEFTIKA TARMOG‘INING IQTISODIY BARQARORLIGI VA UNI OSHIRISH YO‘LLARI

**Yaqubov Timur G‘anibekovich
“KHIVA PLAZA” MCHJ bosh hisobchisi**

So‘nggi yillarda O‘zbekiston farmaseftika sanoati mamlakat iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Mazkur sohaning rivojlanishi sog‘liqni saqlash tizimi samaradorligini oshirish, import o‘rni bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish hamda eksport salohiyatini kuchaytirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning “Aholini sifatli va arzon dori vositalari bilan ta‘minlash — davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir” degan fikri, sohada islohotlarning iqtisodiy asoslarini belgilab berdi. Shu bois farmaseftika tarmog‘ining iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash, ya‘ni korxonalar faoliyatining doimiy rivojlanish, rentabellik va moliyaviy mustahkamlik holatiga erishish dolzarb masalaga aylandi.

Farmaseftika faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholashda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- rentabellik ko‘rsatkichlari (foyda darajasi, ishlab chiqarish samaradorligi);
- likvidlik va to‘lovga qobiliyat ko‘rsatkichlari;
- mehnat unumdorligi va asosiy fondlar samaradorligi;
- mahsulot tannarxi va foyda marjasi.

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2019–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekiston farmaseftika korxonalarining ishlab chiqarish hajmi o‘rtacha 12–15% ga oshgan, foyda marjasi esa 8–10% atrofida saqlanib qolgan. Shu bilan birga, xomashyo importiga yuqori darajada qaramlik va ishlab chiqarish xarajatlarining o‘sishi tarmoq rentabelligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Hozirda O‘zbekistonda 200 dan ortiq farmaseftika korxonasi faoliyat yuritmoqda, ularning 60 dan ortig‘i mahalliy ishlab chiqaruvchilar hisoblanadi. Tarmoqda **30 mingdan ortiq ishchi** band bo‘lib, **dori vositalarining 70 foizi** import hisobiga to‘ldirilmoqda. Bu esa **ichki ishlab chiqarishning yetarli darajada shakllanmaganligini** ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda quyidagi yutuqlarga erishilgan:

- 2017–2024 yillarda 80 dan ortiq yangi farmaseftika loyihalari ishga tushirildi;
- tarmoqdagi investitsiyalar hajmi 2,1 baravar oshdi;
- dori vositalari assortimenti 8 mingdan ortiq nomda kengaydi;

- “Tashkent Pharma Park” erkin iqtisodiy zonasi tashkil etildi;
- xalqaro GMP, ISO va WHO standartlariga mos ishlab chiqarish tizimlari joriy etilmoqda.

Shunga qaramay, iqtisodiy barqarorlikni cheklovchi bir qator omillar mavjud:

- xomashyo importiga yuqori darajada bog‘liqlik;
- ishlab chiqarish quvvatlarining eskirganligi;
- ilmiy-tadqiqot bazasining sust rivojlanishi;
- kadrlar yetishmasligi va malaka darajasining pastligi;
- ichki bozorni to‘ldirishdagi nomutanosiblik.

Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1. **Mahalliy xomashyo bazasini rivojlantirish.** O‘simlik xomashyosi va kimyoviy komponentlar ishlab chiqarishni kengaytirish import hajmini kamaytiradi.
2. **Innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish.** Avtomatlashtirish va raqamli tizimlardan foydalanish tannarxni pasaytiradi.
3. **Investitsion muhitni yaxshilash.** Xorijiy investorlar uchun soliq imtiyozlari va grant mexanizmlarini kengaytirish.
4. **Eksport salohiyatini oshirish.** MDH va Osiyo bozorlariga farmaseftika mahsulotlarini sertifikatlash va eksport qilish tizimini rivojlantirish.
5. **Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish.** Rentabellik, likvidlik va to‘lov qobiliyatini oshirish uchun moliyaviy tahlil va audit mexanizmlarini kuchaytirish.

Shuningdek, iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti sifatida **kadrlar salohiyati** va **ilmiy tadqiqotlar bazasini** mustahkamlash zarur. Innovatsion dori vositalarini ishlab chiqish bo‘yicha davlat va xususiy sektor hamkorligi barqaror rivojlanishga turtki bo‘ladi.

Farmaseftika faoliyatining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarini tizimli tahlil qilish korxona samaradorligini oshirish, tarmoqning raqobatbardoshligini ta’minlash va O‘zbekiston farmaseftika sanoatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy tahlil natijalaridan foydalangan holda, korxonalar o‘z strategik rejalashtirishini yanada samarali yo‘lga qo‘yish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov N., Jo‘rayev A. Farmaseftika iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
2. Drummond M., Sculpher M. Methods for the Economic Evaluation of Health Care Programmes. – Oxford University Press, 2019.
3. OECD. Pharmaceutical Industry Outlook 2022. – Paris, 2022.
4. WHO. World Health Statistics Report 2023. – Geneva, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PQ–5276-son qarori, 2017-yil.

MINTAQA IMIJNI OSHIRISH STRATEGIYASI

**Duschanov Alisher Sherzod o'g'li — O'zbekiston Respublikasining
Pokiston Islom Respublikasidagi Elchixonasining savdo-iqtisodiy masalalar
bo'yicha maslahatchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududiy imijni oshirish strategiyalari zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va ulardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, hududiy imijni oshirish strategiyalaridan samarali foydalanish yuzasidan xulosa va takliflar yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость стратегий укрепления регионального имиджа, их текущие возможности и особенности применения. Также представлены выводы и предложения по эффективному использованию стратегий укрепления регионального имиджа.

Abstract. This article discusses the need for strategies to enhance regional image, their current capabilities, and the specifics of their use. It also provides conclusions and suggestions for the effective use of strategies to enhance regional image.

Kalit so'zlar. Hudud, imij, marketing, strategiya, raqobatbardoshlik, reklama.

Ключевые слова. Регион, имидж, маркетинг, стратегия, конкурентоспособность, реклама.

Key words. Region, image, marketing, strategy, competitiveness, advertising.

Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan davrda har bir mintaqa yoki hudud uchun o'zining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy imkoniyatlarini kengaytirish uchun samarali imij strategiyasini shakllantirish zarur hisoblanadi. Chunki, hududiy imij mintaqaning ichki va tashqi auditoriyalar orasidagi qiyofasi, ya'ni hududga nisbatan shakllangan ijobiy yoki salbiy fikrlar majmuasini aks ettiradi. Ushbu imijni shakllantirish va rivojlantirish strategiyalaridan foydalanish mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirish, investitsiyalarni jalb etish hamda turizmni rivojlantirish va aholining farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hududiy imijni oshirish uchun hudud brendi muhim vosita bo'lib qaraladi. Ushbu brend tushunchasi mintaqaviy marketingning asosiy tushunchasi sifatida uning imiji va jozibadorligini oshirish uchun ma'lum bir joyning o'ziga xos shaklini yaratish jarayoni sifatida tavsiflanadi. Aniqroq qilib aytganda, bu holat hududlar uchun an'anaviy ommaviy axborot vositalari, raqamli kanallar va jamoatchilikni jalb qilish faoliyati orqali reklama sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishni anglatadi. Bu boradagi tadqiqotlar, ya'ni Fill tomonidan o'tkazilgan tadqiqot bevosita

investitsiyalar va turizmni jalb etishni maqsad qilgan hududlar uchun zarur bo'lgan yagona brend imijini yaratish samaradorligini ta'kidlaydi [1].

Hududiy imijni oshirish strategiyalaridan foydalanish uchun hududiy marketingning nazariy asoslari ham o'rganilgan. Ushbu tadqiqot geografik hududlarni samarali rag'batlantirishga imkon beradigan turli unsurlarni tushunishni asoslaydi. Ya'ni, hudud brendi, iqtisodiy rivojlanish va iste'molchi xatti-harakatlarini birlashtirish orqali ta'minlanishi shularga xos bo'ladi. Shularga asosan, marketing strategiyalari hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular mahalliy mahsulot va xizmatlarni ilgari surish hamda mintaqa umumiy imijini oshirishga imkon beradi. Bu borada Faur va Ban tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mintaqa raqobatbardoshligini oshirishda strategik marketing muhimligini ta'kidlaydi [2]. Bu Xorazm, Andijon va Farg'ona kabi viloyat hududlarida iqtisodiy o'sish uchun foydalanilmagan salohiyat mavjud. Bu esa O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Hududiy imijni oshirish strategiyalaridan foydalanish turli tadqiqot usullari orqali tadqiq qilinadi. Xususan, miqdoriy so'rovlarni sifatli intervyular bilan birlashtirgan aralash usullar yondashuvi bevosita keng qamrovli yo'nalishlarga ega bo'ladi [3]. Masalan, ushbu so'rovlar mahalliy korxonalar mintaqa imijini idrok etishi haqida ma'lumot to'playdi. Unga asosan, jamiyat rahbarlari bilan suhbatlar mintaqaviy muammolar va imkoniyatlar haqidagi tushunchalarni mohiyatini ochib beradi.

Shuningdek, hududiy imijni oshirish strategiyalarining muvaffaqiyati ko'pincha tarixiy meros, madaniyat, innovatsiya, sport va turizm kabi elementlarning uyg'unlashuviga ham bog'liq bo'ladi. Bu borada mintaqalar o'z brendini yaratishda o'ziga xos resurslardan samarali foydalanadilar. Bu esa kelajakda hududiy imijni oshirishni istagan mamlakat va shaharlar ushbu strategiyalarga asoslanib, o'ziga mos yo'nalishni tanlashi mumkin. Bu borada infratuzilma rivojiga investitsiya qilish, ya'ni transport, aloqa va texnologik infratuzilmani yaxshilash investitsiyalarni jalb qilish va mintaqaning imijini oshirish ta'sir qiladi.

Fikrimizcha, hududiy imijni oshirish strategiyalarining asosiy o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning komplekslik va ko'p darajalilik tamoyiliga asoslanishidir. Ya'ni, imijni rivojlantirish faqat reklama yoki PR tadbiri orqali emas, ya'ni iqtisodiy rivojlanish dasturlari, infratuzilmani yaxshilash, ijtimoiy sohalarni qo'llab-quvvatlash hamda ekologik muvozanatni saqlash kabi chora-tadbirlarni qamrab olishi zarur. Shu nuqtai nazardan olganda, imij strategiyalari tashqi

auditoriyaga qaratilib, ichki aholining mintaqaga bo'lgan ishonchini mustahkamlashni ko'zda tutadi.

Hududiy imijni oshirish strategiyalaridan foydalanishda hududning o'ziga xos resurslari va identifikatsiyasini inobatga olish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Unga asosan, har bir mintaqaning tabiiy, madaniy, tarixiy va iqtisodiy xususiyatlari mavjud bo'lib, ular imij strategiyasining markazida turadi. Masalan, O'zbekistonning Samarqand yoki Buxoro kabi tarixiy shaharlari uchun madaniy meros va turizm asosiy yo'nalish bo'lsa-da, Navoiy viloyati uchun sanoat salohiyati va investitsion jozibadorlik asosiy imij unsuri sifatida namoyon bo'ladi.

Hududiy imijni oshirish strategiyalaridan foydalanish yo'nalishi sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ham muhim o'rin tutadi. Bu borada zamonaviy raqamli muhitda hududning imijini oshirishda rasmiy veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, xalqaro media platformalar va brendlash tadbirlari muhim rol o'ynaydi. Xususan, "digital branding" va "smart region" yondashuvlari orqali mintaqa innovatsion qiyofasini yaratish imkoni paydo bo'ladi.

Imij strategiyalarida davlat boshqaruvi va xususiy sektor hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ya'ni, mahalliy hokimiyat organlari, biznes tuzilmalar, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilikning o'zaro hamkorligi orqali hududning ijobiy brendi shakllanadi. Ushbu jarayonni boshqarishda "public-private partnership" modeli esa samarali mexanizm sifatida qoraladi.

Hududiy imijni rivojlantirish strategiyalarining yana bir muhim jihati bo'lib barqarorlik va uzluksizlik tamoyili hisoblanadi. Xususan, imij siyosati qisqa muddatli aksiyalar bilan emas, ya'ni uzoq muddatli strategik rejalarga asoslangan holda amalga oshirilishi kerak. Shunga asosan, har bir bosqichda aholi ishtiroki, natijadorlik monitoringi va xalqaro tajriba tahlili amalga oshirilishi orqali mintaqaning global maydondagi obro'-e'tibori yanada mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, hududiy imijni oshirish strategiyalaridan foydalanish mintaqaning iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, har bir hudud o'zining ichki imkoniyatlari va tashqi aloqalarini uyg'unlashtirgan holda zamonaviy kommunikatsion, marketing va innovatsion yondashuvlarga asoslangan imij siyosatini yuritishi zarur. Bu esa mintaqaning mamlakat miqyosida va xalqaro maydonda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Fill C. (2013). *Marketing Communications: Brands, Experiences and Participation*. Pearson Education.

2. Faur M., Ban O. (2022). Models of Tourism Destination Competitiveness. Proceedings of the 39th International Business Information Management Association (IBIMA). - pp. 30-31.

3. Creswell J.W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage Publications.

**Шаҳар инфратузилмасини ривожлантиришда иқтисодий
трансформацияни аҳамияти
Раджабов Б.М. -Урганч шаҳар ҳокими**

Аннотация. Ушбу тезисда иқтисодий трансформация тушунчаси ва уни турлари таҳлил қилиниб, иқтисодий трансформацияни шаҳар инфратузилмасига таъсири ва шаҳарни **интеллектуал ва барқарор ривожланиш жараёнлари ўрганилган.**

Аннотация. В данном тезисе анализируется понятие экономической трансформации и ее виды, изучены влияние экономической трансформации на городскую инфраструктуру и процессы интеллектуального и устойчивого развития города.

Abstract. In this thesis, the concept of economic transformation and its types are analyzed, the impact of economic transformation on city infrastructure is studied, and the processes of intellectual and sustainable development of the city are studied.

Ҳозирги кунда рақамли трансформация жараёни деярли барча соҳаларни камраб олмакда. Бундан ташқари, рақамлаштириш (цифровизация) муайян давлатнинг жаҳон саҳнасидаги рақобатбардош устунликларини сақлаб қолиш учун зарур шартга айланмокда. Дунё миқёсида “рақамли иқтисодиёт”га ўтиш глобал тенденцияси турли мамлакатлар томонидан ишлаб чиқилган ривожланиш стратегиялари ва трансформация дастурларида яққол намоён бўлмокда. Дунёнинг кўплаб давлатларида, жумладан, Ўзбекистонда ҳам иқтисодий трансформация жараёнлари амалга оширилмокда. Иқтисодий трансформация - бу мамлакат ичидаги муҳим таркибий ўзгаришларни тавсифлаш учун ишлатиладиган атама. Иқтисодий ўзгаришларни паст маҳсулдорликдан юқори маҳсулдорликка, масалан, паст кўшилган қийматга эга қишлоқ хўжалигидан иш билан банд бўлган кишига нисбатан юқори маҳсулотга эга бўлган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларига кенг асосли ўтиш сифатида аниқлаш мумкин. Яъни иқтисодий трансформация тушунчасининг маъноси бир иқтисодий тизимдан бошқа тизимга ўтиш жараёнида содир бўладиган чуқур ўзгаришлар мажмуини назарда тутди. **“Трансформация”** тушунчаси кўп ҳолларда **“эволюция”, “ислохот”, “ислохотлар даври”, “ўтиш даври”** каби атамалар билан бир қаторда қўлланилади. Бу ўзгаришлар иқтисодиётнинг умумий таркибий тузилишини,

ёндашувларини, тамойилларини, меъёрий-ҳукукий асосларини ҳамда ижтимоий, иқтисодий ва технологик тараққиёт жараёнларини тўлиқ қамраб олади. **Трансформация жараёни** тушунчаси ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида **институционал аҳамиятга** эга бўлиб, турли илмий ёндашувлар чорраҳасида жойлашган. **Трансформация** ва **трансформация жараёнлари** иқтисодий тизимнинг сифат жиҳатидан ўзгариши сифатида қаралади. **Трансформация жараёнлари** ижтимоий-иқтисодий тизимларнинг ривожланишидан ажралмас қисмдир. Ривожланиш, ўз навбатида, корхоналар фаолиятининг зарурий шарти ҳисобланади. Трансформациянинг моҳиятини англаш учун уларнинг юзага келишига таъсир этувчи ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни таҳлил қилиш зарур. Жамият ва ижтимоий-иқтисодий тизим билан узвий боғлиқлиги туфайли трансформация жараёни **умумтизимли хусусиятга** эга бўлиб, бу унинг долзарблигини белгилайди. Иқтисодий трансформация жамиятда иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги муаммоларни бартараф етиш ва ривожланишни таъминлаш мақсадида амалга оширилади. **Трансформация тушунчаси** жуда мураккаб ва кўп қирралидир. Традицион тарзда у бирор нарсанинг ўзгаришини, турли кўламдаги ва чуқурликдаги, ички ёки ташқи омиллар таъсирида вужудга келган тизим ўзгаришини англатади [1]. Трансформация — бу ўз моҳиятига кўра **интердисциплинар (кўп фанга тегишли)** тушунча. Иқтисод фанларида у **иқтисодий тизимнинг сифат ўзгариши** сифатида талқин этилади [2]. Таниқли олим Т. И. Заславская трансформацион жараённи **аста-секин, нисбатан тинч, бироқ чуқур ва нисбатан тез ижтимоий табиат ўзгариши**, деб таърифлайди. Бу ўзгаришлар асосан **ички эҳтиёжлар билан**, эмас **ташқи омиллар билан** белгиланади [3]. Трансформация тушунчасининг анча умумий талқини Н.О. Макашева [4] томонидан таклиф қилинган бўлиб, у трансформацияни кенг маънода кўп босқичли ўзгариш жараёни сифатида кўриб чиқишни таклиф қилади. Бундай таъриф трансформациянинг намоён бўлишини ёритиш нуқтаи назаридан иложи борича тўлиқ, аммо барибир унинг моҳияти ва мазмунини очиқ бермайди, чунки у аслида ўзгаришлар орқали трансформация билан синонимдир. Бу фақат қисман тўғри, чунки ҳар қандай трансформация ўзгаришларни ўз ичига олади, лекин мазмун жиҳатидан улар қамаймайди. “Иқтисодий трансформация — бу иқтисодий ўсишнинг сифати ва барқарорлигини таъминлайдиган жараён бўлиб, у ресурсларни паст унумли фаолият турларидан юқори унумли соҳаларга ўтказишни назарда тутди [5].” Иқтисодий трансформацияга эътибор қаратиш — бу ўсиш ва самарадорликни микро (корхона) ва макро даражада белгилайдиган омилларни англашни англатади. Бу ресурслар қиймати юқори бўлган соҳаларга қандай кўчиши ва мамлакатнинг ишлаб чиқариш салоҳияти, айниқса экспорти, қандай диверсификацияланишини таҳлил қилишни талаб қилади. Айниқса, бугунги глобаллашув шароитида иқтисодий трансформациянинг жамият тараққиётидаги ўрни юқори. Чунки бу жараён ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, инвестициялар жалб қилиш каби соҳалар

хамда аҳолининг турмуш даражасини оширишда ҳали кўриб чиқилмаган имкониятларни ўзида намоён қилади. Трансформацияни ривожлантиришнинг энг муҳим аҳамияти бу иқтисодий ёнги босқичга кўтаришидир. Яъни, иқтисодий **ески, самарасиз тизимдан бозор ва инновацияларга асосланган тизимга** ўтади. **Ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва инвестиция жараёнлари** замонавий талабларга мослашади, натижада иқтисодий ўсиш **барқарор ва узлуксиз** бўлади, бу эса минтақавий ва миллий даражада фаровонликни таъминлайди. Янги **инновациялар, ахборот технологиялари ва рақамли иқтисодий** ёнги этишни рағбатлантиради, технологик янгиланиш ишлаб чиқариш сифатини ва меҳнат унумдорлигини оширади, минтақада илм-фан ва таълим тизимида сармоя кўпаяди, бу эса **интеллектуал ривожланишга** туртки беради. Трансформация жараёнида янги корхоналар, кластерлар ва логистика марказлари ташкил этилади ва **янги иш ўринлари яратилиб**, аҳолининг даромади ошади, шунингдек, ижтимоий барқарорлик таъминланади, қашшоқлик даражаси пасаяди, аҳоли турмуш сифати яхшиланади. Трансформациянинг минтақа учун фойдаси жуда катта бўлиб, у иқтисодий, ижтимоий ва институционал соҳаларда кенг кўламли ижобий ўзгаришларга олиб келади ва биринчи навбатда иқтисодий ўсишни рағбатлантиради, минтақадаги ресурслар (меҳнат, капитал, ер, технология) самаралироқ тақсимланади, натижада ишлаб чиқариш ҳажми ва ялпи ҳудудий маҳсулот ўсади, шу билан бирга, инвестиция муҳити яхшиланади. Трансформация жараёнида қонунчилик, молия тизими ва бизнес муҳити модернизация қилинади, бу эса маҳаллий ва хорижий сармоядорлар учун қулай шароит яратади. Минтақа бир йўналишга боғлиқликдан чиқиб, турли соҳаларда янги ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиради. Минтақада иқтисодий трансформацияни аҳамиятини ўрганишида унинг турларини иқтисодий, ижтимоий ёки институционал тизимлардаги ўзгаришларнинг кўлами ва табиатига қараб гуруҳлаб таҳлил қилиш керак. Функционал (ичкитизимли) трансформациялар бу иқтисодий тизим ичидаги сифат ўзгаришлар бўлиб, улар янги хўжалик механизмларининг пайдо бўлиши билан боғлиқ: ташқи муҳит таъсири, технологик чегаралар, тақсимот тизими самарасизлиги, ишлаб чиқариш харажатларининг ортиши ва ҳ.к, бу турдаги ўзгаришлар регуляция ва бошқариш орқали назорат қилинади. Тизимли (макротрансформациялар) бутун иқтисодий тизимнинг ташқи муҳит таъсирига адекват жавоб бера олмаслиги натижасида юзага келади, бу ҳолда тизим ўзининг адаптив (мослашувчан) хусусиятларини йўқотади ва янги сифат босқичига ўтишдан аввал бошдан кечиради. Тизимлараро трансформациялар бу жаҳон миқёсидаги ўзгаришлар бўлиб, айрим мамлакатлар иқтисодий ёнги ташқарида амал қилади. Бу турдаги трансформациялар турли мамлакатларга турлича таъсир қилади, баъзиларини ривожлантиради, бошқаларини эса таназзулга олиб келиши мумкин. Эволюцион трансформациялар аста-секин, изчил ва табиий ривожланиш жараёни орқали кечади. Бу ҳолда ўзгаришлар ижтимоий ва иқтисодий тизим ичидаги ички

эҳтиёжлар асосида амалга ошади. Революцион (инқилобий) трансформациялар туб ва тезкор ўзгаришлар билан тавсифланади. Бу турдаги трансформация натижасида мавжуд тизим бутунлай йўқолиб, янги тизим вужудга келади. Институционал трансформациялар давлат, бозор, молия, таълим ва бошқа институтлар фаолиятининг ўзгариши билан боғлиқ. Бу турдаги ўзгаришлар тизимнинг ҳуқуқий ва ташкилий асосларини янгилайди. Трансформациялар турли кўламда ва турли даражада намоён бўлади — микродаражада (корхона ичида), макродаражада (миллий иқтисодиёт миқёсида) ва глобал даражада (бутун жаҳон тизимида). Улар эволюцион ёки инқилобий бўлиши мумкин, аммо барчасининг умумий мақсади — тизимни янги, самарали ва барқарор ҳолатга олиб чиқишдир. Иқтисодий трансформация жараёнлари натижасида саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, хизматлар ва бошқа соҳаларда кенг кўламли ўзгаришлар юз бермоқда. Иқтисодий ўзгаришлар жараёнида шаҳарлар марказий аҳамиятга эга. Шаҳарлар ривожланиши уларда истиқомат қилаётган аҳоли сони ортиши ва, табиийки, урбанизация жараёнлари кучайиши билан чамбарчас боғлиқ. Иқтисодий трансформация шаҳарларнинг **мавжуд инфратузилмасини қайта қуриш ва янгилашга** олиб келади: янги **йўллар, кўприklar, транспорт тизимлари** қурилиб, шаҳар коммуникация тармоқлари **сув, электр, газ, интернет ва канализация тизимлари** модернизация қилинади ва эски саноат бинолари ва заводлар қайта қурилиб, уларнинг ўрнида **бизнес марказлар, логистика зоналари ва технопарklar** пайдо бўлади. **Натижа:** шаҳар инфратузилмаси замонавий талабларга мослашади ва иқтисодий фаолият учун қулай муҳит яратилади. Иқтисодий трансформация шаҳар инфратузилмасига қуйидагича ижобий таъсир қилади:

1. Инфратузилма янгиланади ва самарадорлиги ошади.
2. Транспорт ва логистика тизими такомиллашади.
3. Инновацион ва рақамли шаҳар муҳити яратилади.
4. Инвестициялар оқими кучаяди.
5. Ижтимоий соҳалар ривожланади.
6. Экологик барқарорлик таъминланади.

Яъни, иқтисодий трансформация — бу шаҳар инфратузилмасини янги даражага олиб чиқувчи асосий драйвер бўлиб, у шаҳарларни **замонавий, қулай, интеллектуал ва барқарор ривожланиш марказларига** айлантиради.

Фойдланган адабиётлар рўйхати

1. Поченчук, Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки [Текст] / Галина Михайлівна Поченчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 123-129.

2. Тоффлер Е. Третья Хвиля / Елвін Тоффлер; пер. з англ. А. Євса; ред. пер. Шовкун. — К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. — 475 с.
3. Загороднюк Т. Концепции постсоветской трансформации общества Т.И. Заславской и Н.В. Паниной : Мон. — К.: Институт социологии НАН Украины, 2013. — 164 с.
4. McMillan, M., Page, J., Booth, D., & te Velde, D. W. (2017). **Why Economic Transformation is Necessary and How It Can Be Achieved**. Supporting Economic Transformation (SET) Programme, London.

UY-JOY KOMMUNAL XIZMAT KO'RSATISHNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI

Odamboyev Oybek Ravshanbek o'g'li

Urganch Ranch texnologiya universiteti o'qituvchisi

Innovatsion iqtisodiyot davrida rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda, respublikamizda oxirgi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Xizmat ko'rsatish faoliyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanib borishi, aholining maishiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarining o'sib borishi bilan bog'liqdir. Maishiy xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari bozor iqtisodiyoti talablari hamda iqtisodiy muhitning o'zgarishiga, sanoat va ishlab chiqarish korxonalariga qaraganda osonroq moslashishadi.

Finlandiyada uy-joy kommunal xizmatlarini taqdim etish amaliyotining asosiy ijobiy tomonlaridan biri ko'chmas mulk majmuasini boshqarish uchun tashkil etilgan, notijorat tashkilot bo'lgan uy-joy mulkdorlari uyushmasi, mulkdorlarni boshqarish uchun xususiy tadbirkorlarni jalb qilish tajribasi va ushbu xizmatlar sohasida

Yangi Zelandiyada kommunal xizmatlarning rivojlanishidagi asosiy tendensiya mahalliy hukumatga tegishli muhandislik infratuzilmasidan foydalanadigan korxonalardir. Shu bilan birga, korxonalarga tashkiliy avtonomlik beriladi va ularning tijorat mustaqilligi rag'batlantiriladi

Gollandiya benchmarking ko'rinishidagi raqobat bilan ajralib turadi, bu menejment samaradorligini oshirish maqsadida kompaniyalarning ishlab chiqarish jarayonlarini tizimli tenglashtirishdir.

Germaniyada joylashgan aksiyadorlik jamiyatlari, mulkning 100 foizi yoki nazorat paketi munitsipalitetga tegishli bo'lib, suv ta'minotini boshqaradi. Ushbu sxema shahar hokimiyatiga sohani boshqarish va bozor institutlari orqali mulkni boshqarish imkoniyatini beradi.

Mahalliy hokimiyat tomonidan aksiyalarning bir qismini milliy va xorijiy kompaniyalarga sotish Germaniyada davlat-xususiy sheriklikning istiqbolli shakli hisoblanadi.

Singapur tajribasi uy-joy qurilishining rivojlanishi va rivojlanishida davlatning faol ishtirokining eng yorqin namunasidir. Singapur aholisining zichligi bilan ajralib turadi, bu yerda uning uchun uy-joy muammosini hal qilishda ko'p qavatli binolarga alohida e'tibor qaratiladi. Markaziy jamg'arma jamg'armasi keng uy-joy qurilishini moliyalashtirish va uy-joy kommunal xizmatlarini taqdim etish muammolarini hal qilishning kalitidir.

Uy-joy kommunal xizmatlarini boshqarish bo'yicha Singapur ma'muriyati nisbatan kam sonli ishchilarga ega. U barcha turdagi davlat xizmatlari uchun shartnomalarni ochiq savdolarida taqsimlaganligi va liftlarni o'z qo'llarida ishlashini ta'minlaganligi sababli katta hajmdagi ishlarni boshqaradi.

Boshqaruv shartnomasiga binoan munitsipalitet va xususiy boshqaruv kompaniyasi boshqaruv shartnomasini munitsipalitetdan belgilangan haq evaziga yoki ishlab chiqarish va tadbirkorlik faoliyati natijalari bo'yicha to'lovlar bilan tuzadilar. Ushbu sxemaning afzalliklari, shubhasiz, boshqaruv samaradorligini oshirishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, kommunal xizmatlardan olinadigan daromadlar mahalliy hokimiyat ixtiyorida. Kamchiliklarning ro'yxati ushbu sxemada sarmoyalar uchun javobgarlik hokimiyat zimmasida bo'lishini o'z ichiga oladi. Ushbu modeldan faol foydalanadigan davlatlar vakillari orasida, masalan, Meksika, Turkiya va boshqalar bor.

Ushbu kontekstdagi ijaralar - bu sheriklik, ya'ni birgalikda muammolarni hal qilishga qaratilgan shartnomalar. Kommunal xizmatlarni ijaraga berish shartnomalarining maqsadi ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilashdir. Ijarachi kommunal xizmatlarni boshqarish va ta'mirlashni 15 yilgacha muddatga oladi. Ijarachi nafaqat tizimni boshqarish uchun, balki taqdim etilgan xizmatlar uchun to'lovlarni yig'ish uchun ham javobgardir. Xizmatlar uchun tarif nafaqat operatsion xarajatlarni, balki ijara to'lovlarini ham qoplaydi. Ijara qilingan ob'ektlar infratuzilmani rivojlantirish dasturini ishlab chiqayotgan munitsipalitetning mulki bo'lib qoladi.

Ushbu kelishuvga ko'ra, munitsipalitet moliyaviy nazoratni amalga oshirishi, shuningdek, doimiy ravishda xususiy kompaniyani asosiy vositalarni yangilashga undashi kerak.

Gvineya suv ta'minoti kompaniyalari 10 yilga xususiy kompaniyaga ijaraga berildi, buning natijasida aholini suv ta'minoti xizmatlari bilan qamrab olish ulushi deyarli ikki baravar ko'paydi.

Fransiya, Chexiya Respublikasi, Polsha, Vengriya va boshqa ko'plab davlatlar davlat-xususiy sheriklikning ushbu modelidan keng foydalanmoqda. Finlandiya davlat xizmatlarida aholining kundalik muammolarini, masalan, suv ta'minoti, sanitariya, maishiy chiqindilarni olib ketish va qayta ishlashni tashkil qiladigan kommunalar muhim rol o'ynaydi. Tashkilotlar munitsipalitetlar bilan shartnoma asosida ishlashadi. Hukumat darajasida turar - joy binolari, masalan, suvning sifati bo'yicha qanday qilib standartlar o'rnatiladi va munitsipalitet va operatsion tashkilot o'rtasidagi har bir shartnomada tizimning o'ziga xos ish sharoitlari, shuningdek, xizmatlarning tariflari belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aksenov P.N. Sovershenstvovaniye sistemi upravleniya razvitiyem jilishno-kommunalnogo xozyaystva goroda Moskvi v usloviyax perexoda na rinochniye metodi xozyaystvovaniya [tekst]: monografiya / P.N.Aksenov. – M.: Yugo-Vostok-servis, 2013. – 345 c.
2. Greiner L. E. Patterns of Organizational Change // Harvard Business Review. 1967. May-June. P. 223-229.
3. Lippitt G. L., Schmidt W. A. Crisis in a Development Organization // Harvard Business Review. 1967. Vol. 45. No. 6. P. 102-112.
4. Ernazarov G.B. Kommunal xizmat tizimini isloh qilishda lg'or yondashuvlardan foydalanish.–T.: // Iqtisodiyot va ta'lim, 2017, № 5. – B.111-114.
5. Aksenov P.N. Sovershenstvovaniye sistemi upravleniya razvitiyem jilishno-kommunalnogo xozyaystva goroda Moskvi v usloviyax perexoda na rinochniye metodi xozyaystvovaniya [tekst]: monografiya / P.N.Aksenov. – M.: Yugo-Vostok-servis, 2013. – 345 c.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATION REGIONAL DEVELOPMENT RESEARCH

Salaeva Lobar Ulugbek kyzi
researcher at Urganch State University

Innovation-oriented regional development represents one of the most complex directions of contemporary socio-economic analysis, reflecting the interaction between scientific progress, institutional maturity, and spatial organization of

economic activities. Methodological approaches aimed at investigating this phenomenon must consider the multidimensional and dynamic nature of regional systems, where technological diffusion, human capital formation, infrastructure quality, and governance efficiency collectively shape innovation outcomes. At the conceptual level, innovative regional development builds upon the theory of regional innovation systems, evolutionary economics, cluster theory, and the triple helix model. Each of these theoretical foundations emphasizes that innovation is not isolated within enterprises, but materializes through networks of universities, research centers, industrial actors, and regulatory institutions. Therefore, research methodologies should combine systemic perspectives with spatial analytics to capture differences in innovative capability among regions.

The methodological framework begins with the formation of a conceptual model that identifies key determinants of innovation capacity, such as research and development expenditure, patent activity, technological infrastructure, human capital qualification, entrepreneurial culture, and interregional knowledge flows. To quantify these determinants, composite innovation indices are constructed, enabling the measurement of disparities across regions. Weighted aggregation methods, factor analysis, and normalization procedures are applied to ensure comparability. The integration of econometric modeling allows researchers to identify causal relationships, estimate the contribution of innovation activities to regional GDP growth, and forecast trajectories under alternative policy scenarios. In this context, regression models, panel data approaches, and spatial autoregressive techniques become essential analytical tools. They allow the researcher to observe path dependence, spillover effects, and agglomeration externalities that frequently emerge in innovation ecosystems.

Qualitative methods complement quantitative analysis by exploring institutional performance, governance efficiency, and stakeholder coordination. Interviews, expert surveys, and Delphi techniques enable the identification of latent factors that statistical indicators may not fully capture, such as the adaptability of regional management structures, cultural attitudes toward risk, and the strength of local entrepreneurial networks. Comparative case studies further reinforce theoretical insights by contextualizing best practices from regions with exemplary innovation performance. International benchmarking provides an additional layer of methodological robustness, as it measures the distance between domestic innovation metrics and global standards. This benchmarking enables policymakers to design targeted interventions aimed at narrowing regional innovation gaps.

A critical component of methodological design involves analyzing innovation clusters, which emerge as geographically concentrated networks of interconnected firms, research institutions, suppliers, and service providers. Cluster analysis, using location quotients and network mapping, helps to determine specialization patterns, collaboration density, and the presence of anchor institutions. Innovation clusters increase technological spillovers, attract investment, and promote labor mobility, accelerating knowledge diffusion. Therefore, cluster-oriented methodology is particularly relevant for regions seeking to transition toward high value-added industries. Moreover, regional innovation systems are shaped by digital transformation trends. Researchers must incorporate digital maturity assessments, artificial intelligence adoption rates, and ICT infrastructure quality into evaluation frameworks. These indicators capture a region's ability to exploit data-driven innovation, platform economics, and automation, which are increasingly decisive factors in global competitiveness.

In order to introduce a unified system for assessing the complex and balanced socio-economic development of regions, the efficiency of using natural raw materials, their economic and investment potential, as well as other comparative advantages of regions for their sustainable and accelerated development, in accordance with the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4702 "On the introduction of a rating system for the socio-economic development of regions" dated May 1, 2020 [1], a rating system for the socio-economic development of regions was introduced based on statistical indicators and survey results. This, in turn, serves as a practical solution to the problems of analyzing the socio-economic development indicators of the regions of the republic.

Studying the socio-economic development of regions based on the theory of cycles is a unique methodology for identifying systemic problems in these regions, assessing the real economic potential of regions, analyzing the standard of living and income of the population, and, most importantly, increasing the responsibility of local executive bodies based on constant monitoring of their activities and objectively assessing the effectiveness of their activities.

Issues such as modeling the socio-economic development of regions, integrated development of regions, territorial placement and management of productive forces, and improving the methodological foundations for increasing the competitiveness of the country's regions are widely covered in the scientific research of Uzbek economists S.S. Gulomov [3], T.M. Akhmedov [6], A.M. Sodikov [4], A.M. Qodirov, Sh.H. Nazarov [9], B. Ruzmetov [4], Sh.B. Imomov [7], P.Z. Khashimov,

F.T. Egamberdiev, A.A. Kayumov [8], A.J. Siddikov [10], I.O. Yakubov [11], D. Karimov [1] and others. The theory of cycles of socio-economic development of regions is based on an approach that depends on the expectations of economic entities of the evolutionary development of the economy. Famous foreign scientists, using the models of R. Lucas, A. Pigou, S. Fisher, C. Nelson and other scientists, paid attention to the issues of theoretical substantiation of the role of expectations in the cyclical development of economic systems. At the same time, the empirical substantiation of these theoretical and methodological concepts allows us to look at them from a new practical point of view. In addition, it allows us to determine the degree of influence of certain parameters that determine the expectations of economic agents on the nature of phase changes in cyclical development.

The development of any economic system predetermines the corresponding models of behavior of economic entities, which are close to the characteristics of the evolutionary development of classical periods (crisis, depression, recovery, upswing). At the same time, it is the result of changes in a group of indicators characterizing the real, financial and cultural-institutional parameters of socio-economic development.

Special methodological approaches have been developed to study the socio-economic development of regions based on the theory of cycles. In this regard, the analysis of economic and social processes from the point of view of periodicity is of great importance. The main methodological aspects of this study are presented below.

1. Methodological foundations of the study (identification of types of cycles, stages of analysis, systematic approach.

2. Selection of statistical and economic indicators (key indicators are gross regional product (GRP), investment volume, unemployment rate, population income, volume of industrial and agricultural production, analysis of dynamics and composite indicators, that is, creation of a general index based on several indicators.

3. Econometric modeling and forecasting (separation of trends and cycles, in which filters for separating long-term trends and periodic cycles, Hodrick-Prescott filter and spectral analysis can be used. Also, tools such as ARIMA, VAR or dynamically changing factor models of economic processes can be used. Or scenario analysis.

4. Analysis of factors: technological development, demographic dynamics, infrastructure and investments.

5. Analysis of regional differences, in which each region has its own specific socio-economic conditions and susceptibility to cycles effectiveness is taken into account, the interconnections between regions are analyzed (based on clusters or

economic ties).

Development of scientific proposals and practical recommendations, taking into account the specific characteristics of each region. This, in turn, will serve to make clear and logical decisions based on the theory of cycles when developing a regional development strategy. It will allow preparing an appropriate plan of measures to ensure stability and prevent economic crises.

The theory of cycles is one of the important theoretical and practical foundations in the socio-economic development of regions. This theory helps to better understand the cyclical processes in the regional economy, to predict them, and to develop sustainable development strategies. The article provides a comprehensive analysis of the types of economic cycles and their impact on regional development processes. Also, factors such as technological changes, demographic dynamics, and investment processes were identified as the main drivers influencing the formation and development of cycles. The analysis shows that by applying the theory of cycles in regional management, it is possible to achieve economic stability, ensure efficient use of resources, and ensure long-term development. Therefore, it is important to widely apply the approach based on the theory of cycles in decision-making on regional development.

References:

1. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/23_Karimov_D.pdf
2. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/iqtisodiy-tsikl-uz>
3. Gulyamov S.S. Modeling of socio-economic development of territorial-industrial complexes. - T.: Fan, 1980. - 194 p.;
4. Sadykov A.M. Fundamentals of regional development: theory, methodology, practice // Monograph. T.: IQTISOD - MOLIYA, 2005. - 280 p.;
5. Ruzmetov B. Comprehensive development of the region in the context of deepening economic reforms. Abstract of Ph.D. in Economics. - T.: 1998;
6. Akhmedov T.M. Regulation of territorial organization of productive forces and comprehensive development of regions of Uzbekistan. - T.: FAN, 1992;
7. Imamov Sh.B. Regulation of territorial development of the economy of Uzbekistan: Abstract of Ph.D. in Economics. - T.: 1998;
8. Kayumov A.A., Nazarova H.M., Egamberdiev F.T., Yakubov O.Sh. Regional economy. -T.: University, 2004;

9. Nazarov Sh.H. Improving the methodological foundations of increasing the competitiveness of regions of Uzbekistan. Abstract of doctoral dissertation. -T.: 2016. - 5 p.;
10. Siddikov A.J. Regional problems of industrial production at a new stage of economic reforms (on the example of Kashkadarya region) abstract of candidate dissertation. -T., 2006;
11. Yakubov I.O. Regional economy. -T.: TDIU, 2016.

**МИНТАҚАЛАРДА САНОАТ САМАРАДОРЛИГИНИ
ИҚТИСОДИЙ-СТАТИСТИК УСУЛЛАР ОРҚАЛИ БАҲОЛАШНИНГ
ХУДУДИЙ ЖИҲАТЛАРИ**

**Мирзаева Интизор Эргашевна, Абу Райхон Беруний номидаги Урганч
Давлат Университети мустақил изланувчиси**

Аннотация: Ушбу тезисда минтақа саноат тармоқлари самарадорлигини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш ва уни статистик баҳолаш усуллари таҳлил қилинган.

Аннотация: В данном тезисе анализируется совершенствование методологии оценки эффективности региональных отраслей и методов ее статистической оценки.

Annotation: This thesis analyzes the improvement of the methodology for assessing the effectiveness of regional industries and methods for its statistical evaluation.

Минтақа миқёсида саноат тармоқлари самарадорлигини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш замонавий иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши, тармоқлараро мувозанатнинг таъминланиши ва ҳудудий ривожланишдаги тафовутларни камайтириш, энг аввало, саноатнинг минтақавий самарадорлигини аниқ баҳолашга боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, ҳар бир ҳудуддаги ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси, инвестициявий фаоллик, инновацион фаолият, меҳнат унумдорлиги ва ресурслардан оқилона фойдаланиш кўрсаткичлари иқтисодий самарадорликнинг асосий мезонларини ташкил этади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, минтақавий саноат самарадорлигини баҳолашда комплекс ёндашув – яъни иқтисодий, ижтимоий ва инновацион кўрсаткичларни интеграл таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Европа Иттифоқи давлатларида минтақавий саноат ривожланишини

баҳолашда минтақавий рақобатбардошлик индекси ва саноат фаолияти кўрсаткичлари асосида иқтисодий самарадорлик чуқур таҳлил қилинади. Ўзбекистонда эса ҳудудий саноат самарадорлигини баҳолашнинг ягона услубий тизими ҳали тўлиқ шаклланмаганлиги, статистик маълумотларнинг тарқоқлиги ва иқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги корреляцион боғланишларни аниқлаш усуллариининг етарлича илмий асосланмаганлиги мавжуд муаммолар қаторига киради. Шу боис, минтақавий даражада саноат самарадорлигини баҳолашнинг илмий-услубий асосларини яратиш, унинг кўрсаткичлар тизимини белгилаш, иқтисодий-математик моделлар ёрдамида таҳлил қилиш ва прогнозлаш орқали ҳудудий саноат сиёсатини самарали бошқариш имкониятини оширади. Бу эса, ўз навбатида, ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий тенгликни таъминлаш, саноат тармоқларини диверсификация қилиш ва инвестицияларни мақбул тақсимлашда муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, ҳар бир ҳудуднинг жадал ривожланиши миллий иқтисодиёт барқарорлигининг шарти ва унинг самарадорлигини ошириш омилidir. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати меҳнат тақсимоти ва иқлим, табиий ва меҳнат шароитлари, илмий-техник салоҳият, тарихий анъаналар каби минтақавий хусусиятлар билан белгиланади. Самарали ҳудудий ижтимоий-иқтисодий сиёсатни амалга ошириш учун ижтимоий-иқтисодий жараёнларни динамик таҳлил қилиш ва мониторингини олиб бориш зарур. Ҳудудий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар динамикасини таҳлил қилиш, ҳудуд фаолиятининг турли йўналишларини тавсифловчи кўрсаткичлар ўртасидаги муносабатни ўрнатиш, ҳудудий ривожланишнинг кўп вариантли прогноз ҳисоб-китобларини моделлаштириш ушбу кўрсаткичлардаги салбий тенденцияларга ўз вақтида жавоб қайтариш имконини беради.

Юқоридагилар қатори, В.П.Панагушин, Е.В.Лютер, Ю.В.Гусаровалар эса ҳудудий саноатнинг иқтисодий самарадорлигини тадқиқ қилишда комплек баҳолаш усулларидадан фойдаланишган. Улар баҳолаш жараёнида кўрсаткичларни уч гуруҳга бўлиб ўрганишни илгари суришган. Жумладан, муаллифлар кўрсаткичларни асосий фаолият самарадорлиги, ишлаб чиқариш омиллари самарадорлиги ҳамда бюджет самарадорлиги тарзида уч йўналишда ўрганишган[1] бўлса, А.Ж.Авазов саноат самарадорлигини меҳнат бўйича мезонларини тадқиқ қилган изланишларда тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил, макроиқтисодий таҳлил, гуруҳлаш, эксперимент, декомпозиция, адаптив усуллар, инновацион ва интеграцион ёндашувлардан фойдаланган[2].

Фикримизча, юқоридаги тадқиқотчилар томонидан ҳудудий саноатнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш бўйича олиб борилган тадқиқотлар комплекс ёндашувга асосланган бўлиб, саноат самарадорлигини кўп қиррали тизим сифатида таҳлил қилиш имконини беради. Улар кўрсаткичларни асосий фаолият самарадорлиги, ишлаб чиқариш омиллари самарадорлиги ва бюджет самарадорлигига ажратиш орқали иқтисодий таҳлилни тизимлаштиришга эришган. Бу усул ҳудудий даражадаги саноат салоҳиятини баҳолашда, ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда ва давлат бюджетининг иқтисодий таъсирини ўрганишда амалий аҳамият касб этади. Бироқ, ушбу тадқиқотларда ҳудудий саноат самарадорлигини баҳолашда инновацион салоҳият, рақамли трансформация даражаси ва кластерлашув омиллари тўлиқ қамраб олинмаган. Шунингдек, инсон капитали, меҳнат бозоридаги структуравий ўзгаришлар ва экология-иқтисодий таъсирлар ҳисобга олинмаган. Макро ва микродаражадаги омиллар ўзаро боғлиқлиги чуқур ёритилмаган, шу сабабли моделнинг прогнозлаш салоҳияти чекланган. Шунинг учун мазкур илмий ёндашувларни замонавий рақамли иқтисодиёт, “яшил саноат” концепцияси ва инновацион кластер моделлари билан бойитиш зарур.

У.У.Иноятов ўз тадқиқотларида ҳудудий тадбиркорлик фаолиятини, унинг ривожланиши ва натижавийлигини акс эттирувчи кўрсаткичларни ўрганишда тизимли таҳлил, статистик кузатиш, ўртача миқдорлар, статистик жамлаш ва гуруҳлаш, динамика қаторлари, корреляцион ва регрессион таҳлил, моделлаштириш ҳамда прогнозлаш каби статистика усулларида фойдаланган[3].

Фикримизча, муаллиф тадқиқотида статистиканинг муҳим усуллари қўллаган ҳолда ҳудудий тадбиркорликнинг таркибий ўзгаришлари ва ривожланиш тенденцияларини аниқлашга уринган. Бу ёндашув ҳудудлар кесимидаги иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигини чуқур таҳлил қилиш, ресурслар тақсимотини оптималлаштириш ҳамда инвестиция оқимларининг ҳудудий таъсирини баҳолаш имконини беради. Шу билан бирга, муаллифнинг ишларида тадбиркорлик муҳитининг инновацион, рақамли ва экотизим асосидаги ривожланиш жиҳатлари чуқур ўрганилмаган. Шу боис, саноат ва тадбиркорлик ривожланишининг инновацион йўналишлари билан интеграция қилиш долзарб илмий вазифа ҳисобланади.

Шунингдек, И.С.Шелобаева тадқиқотларида ҳам саноатнинг ривожланишини, унда омиллардан фойдаланиш даражасини минтақа иқтисодиётига таъсири ўрганилган. Бунда, муаллиф ўртач миқдорлар, индекс,

статистик гуруҳлаш ва омилли таҳлил усулларида фойдаланган. Мазкур иқтисодий-статистик услар ёрдамида минтақа ялпи ҳудудий маҳсулоти ва саноат тармоғи ривожланиши, уларнинг самарадорлик жиҳатлари ўрганилган[4].

Фикримизча, муаллиф минтақа ялпи ҳудудий маҳсулоти ва саноат ривожланиши ўртасидаги боғлиқликни аниқлаган. Бу усуллар саноат фаолиятининг ҳудудий иқтисодиётдаги улушини, ривожланиш тенденцияларини ҳамда иқтисодий самарадорлик даражасини ўлчаш имконини берган. Шу билан бирга, ҳудудий таҳлилда статистик маълумотларни тизимли тарзда қайта ишлаш ва иқтисодий жараёнларнинг сабаб-натижа муносабатларини очиқ беришга хизмат қилади. Шунингдек, унинг ишида омиллар ўртасидаги динамик ўзгаришларнинг узоқ муддатли прогнозини ишлаб чиқиш, саноат самарадорлигига инновацион ва технологик янгиланишларнинг таъсирини баҳолаш каби йўналишлар етарлича қамраб олинмаган.

Шу билан бирга, минтақа иқтисодий фаолияти самарадорлигини статистик услар орқали В.Т.Чернова томонидан таҳлил қилинган бўлиб, таҳлил жараёнида типологик ва аналитик гуруҳлаш усули, индекс усули, рейтинг баҳолаш усули, интеграл услардан фойдаланилган[5].

Фикримизча, муаллифлар типологик ва аналитик гуруҳлаш ёрдамида ҳудудларнинг иқтисодий фаоллигини комплекс тарзда таҳлил қилган. Ушбу усуллар минтақа саноатининг ривожланиш даражаси, иқтисодий салоҳияти ва натижавийлигини қиёсий баҳолаш имконини берган. Тадқиқотда қўлланилган интеграл ва рейтинг баҳолаш усуллари ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий фарқларни аниқлаш, устувор ривожланиш йўналишларини белгилаш ҳамда минтақавий рақобатбардошлик даражасини ўлчаш учун муҳим амалий аҳамият касб этади. Шу билан бирга, тадқиқотда омиллар ўртасидаги ўзаро таъсирни аниқлаш учун корреляция ва регрессия таҳлилининг чуқурроқ қўлланилиши, шунингдек, инновацион омилларни ҳисобга олиш масалалари етарлича ёритилмаган. Демак, минтақавий иқтисодий самарадорликни баҳолашнинг асосий статистик асосларини белгилаб берган бўлса-да, уни иқтисодий моделлаштириш ва прогнозлаш билан уйғунлаштириш кейинги тадқиқотлар учун долзарб йўналиш ҳисобланади.

Юқорида таҳлил қилинган илмий манбалар ва тадқиқотлар саноат самарадорлигини баҳолаш бўйича муҳим назарий ва амалий ёндашувларни

шакллантирган. Шу билан бирга ҳудудларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

умуммиллий ёки тармоқ даражаси билан бирга, ҳудудий иқтисодий, демографик ва табиий ресурсни баҳолаш орқали минтақавий хусусиятларни ҳисобга олувчи моделларни қўллаш ва такомиллаштириш;

таҳлилларда вақт омили, инновацион ривожланиш суръати ва технологик ўзгаришларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиб динамик ва прогнозлаш усулларидан мақсадли фойдаланиш;

саноат самарадорлигига рақамли трансформация, “яшил саноат” тамойиллари ва инновацион кластерлашувнинг таъсири асосида баҳолаш ҳисобига инновацион ва рақамли иқтисодиёт омилларини таҳлили қилиш;

меҳнат унумдорлиги, кадрлар салоҳияти, таълим тизими ва илмий-тадқиқот фаолиятининг саноат самарадорлигига таъсирини иқтисодий-статистик ва эконометрик усуллар орқали ўрганиш;

таҳлилда иқтисодий, ижтимоий ва экологик самарадорликни уйғунлаштирувчи интеграл индексларни аниқлашда комплекс баҳолаш индекси ва интеграл моделларни қўллаш;

саноатнинг атроф-муҳитга таъсири ва “яшил иқтисодиёт” тамойиллари асосида самарадорлигини баҳолаш.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Панагушин В.П., Лютер Е.В., Гусарова Ю.В. Метод оценки эффективности деятельности промышленных предприятий как инструмент антикризисного управления (Региональный аспект)// [Стратегические решения и риск-менеджмент](#). 2013. С.96-100.
2. АВАЗОВ А.Ж. ҲУДУДИЙ ҚАЙТА ИШЛАШ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ТАҲЛИЛИ // ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ / ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ. №1(133), 2020. 12-120 б.
3. Иноятов У.У. Ҳудудий тадбиркорлик фаолиятининг статистик усуллардаги таҳлили (Тошкент вилояти мисолида). Иқт. Фанл. Фалсафа док. Дисс. Авт. 54 б.
4. Шелобаева И.С. ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВАЛОВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ПРОДУКТА ТУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ // [Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки](#). 2018. С.28-35.

5. Чернова Т.В. СТАТИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУНИЦИПАЛЬНЫХ РАЙОНОВ // "Экономика и социум". №4(13), 2014. С.245-252.

РАҚАМЛАШТИРИЛГАН ИНФРАТУЗИЛМАНИ ШАКЛЛАНТИРИШ НАЗАРИЯСИ

Раждабов Б.М. Урганч шаҳар ҳокими

Аннотация. Ушбу тезисда рақамлаштириш жараёнларини ривожлантириш асосида замонавий рақамли технологияларни яратиш минтақада инфратузилмани шакллантириш жараёнлари таҳлил қилинган ва таклифлар берилган.

Аннотация. В данном тезисе проанализировано создание современных цифровых технологий на основе развития процессов цифровизации и формирования инфраструктуры в регионе, а также даны предложения.

Annotation. This thesis analyzes the creation of modern digital technologies based on the development of digitalization processes and the formation of infrastructure in the region, and also provides proposals.

Замонавий иқтисодий ривожланишнинг энг муҳим тенденцияларидан бири — бу иқтисодий жараёнларнинг рақамлашуви бўлиб, у ахборот жамиятининг янги, сифат жиҳатидан юқори босқичини ифодалайди. Бу босқичнинг асосий хусусияти — анъанавий функцияларни, ролларни, товарлар ва хизматларни ахборот технологиялари ҳамда виртуал ўзаро таъсир воситалари орқали босқичма-босқич алмаштиришдир. Рақамлаштиришнинг иқтисодий ривожланиш жараёни сифатидаги аҳамияти шундаки, ахборот-коммуникация технологиялари иқтисодий тизимларнинг турли даражаларида рақамли альтернатива яратиш имкониятига эга бўлиб, улар орқали вақт ва моддий харажатлар қисқаради, қўшимча ресурслардан самарали фойдаланиш имкони яратилади ҳамда инсон капитали ривожланиши учун қулай шароит таъминланади. Рақамлаштирилган инфратузилма ресурслардан нафақат маҳаллий иқтисодий тизим (аҳоли пункти, жамоа, давлат ва бошқалар) ичида, балки унинг чегараларидан ташқарида ҳам фойдаланиш имконини беради. Яъни, ресурслар минтақа иқтисодий тизимининг соф мобил элементи сифатида пайдо бўлади, бу келажакда замонавий технологиялар ёрдамида жамият ва бизнес тузилмасини ўзгартириш имконини беради. Жамият ва бизнес тузилмалари ресурсларни тақсимлаш ва ресурс капиталини шакллантириш нуқтаи назаридан жуда кучли тартибга солиш воситаларига эга бўладилар. Шу боис, миллий иқтисодиётнинг барқарорлашуви ва ривожланиш суръатларини ошириш нуқтаи назаридан, ҳозирги шароитда минтақавий иқтисодий тизимларни рақамлаштириш жараёнларини ривожлантириш ва уларнинг доимий тарқалишини (диффузиясини) таъминлаш масаласи алоҳида аҳамият

касб этади. Бу жараёнда ҳозирги ҳарбий иқтисодиёт эҳтиёжлари ва келгусидаги урушдан кейинги тикланиш истикболлари ҳам инобатга олиниши лозим. Рақамли иқтисодиёт — бу ахборот жамиятининг таркибий қисми бўлиб, у янги ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ҳамда тарқатиш жараёнига асосланади. Бу иқтисодиётда жисмоний меҳнат улуши камайиб, ақлий, юқори малакали ва ижодий меҳнат улуши ортиб боради. Бу эса инсон омилининг ролини кучайтиради, меҳнат табиатида, меҳнат муносабатларида ва бандлик тузилмасида ўзгаришлар келтириб чиқаради ҳамда меҳнатнинг янги турларини пайдо қилади. Мануэл Кастельс таъкидлашича «Ахборот жамиятида иқтисодий ўсишнинг асосий шарти — бу глобал миқёсли, юқори тезликдаги ахборот-коммуникация тармоқларини яратишдир. Инфратузилмасиз рақамли иқтисодиёт бўлмайди, чунки тармоқ — иқтисодий фаолиятни бирлаштирувчи асосий тузилма[1]». «Рақамли инфратузилма — компаниялар рақобатбардошлигини белгилайдиган янги “ишлаб чиқариш омили”. У (а) маълумотлар алмашинувини тезлаштиради, (б) янги бизнес моделларни (platform, ecosystem) ишга туширишга имкон беради ва (с) инновация тезлигини оширади[2]». «Тўртинчи саноат инқилобининг марказида — тармоқлашган рақамли инфратузилма турибди. Агар мамлакатлар кенг қамровли, хавфсиз ва арзон рақамли инфратузилма яратмаса, улар Индустрия 4.0 ҳаёт циклига қўшила олмайди[3]». «Рақамли иқтисодиётдан фойда олиш даражаси тўғридан-тўғри рақамли инфратузилманинг сифатидан, айниқса кенгполос алоқаси, дата-марказлар ва киберхавфсизликдан боғлиқ. Сифатли инфратузилмасиз рақамли хизматлар экспортини ҳам, ички рақамли бозорни ҳам кенгайтириб бўлмайди[4] ». «Интернетга уланган “ақлли” маҳсулотлар (smart, connected products) фақат шунда самара беради, агар компаниялар ва шаҳарлар рақамли инфратузилмани — сенсорлар, булут, платформа ва киберхавфсизликни — тизимли равишда қурса[5]». «Digital infrastructure enables inclusion.» Яъни рақамли инфратузилма иқтисодий инклюзияни — кичик бизнес, чекка ҳудудлар ва кам даромадли қатламларни иқтисодий айланмага қўшишни — тезлаштиради[6]. Рақамлаштириш виртуал муҳитни яратишга хизмат қилади, унинг иштирокчилари ўртасида мутлақо янги ҳамкорлик усуллари таклиф этади, мавжуд муносабатларни ўзгартиради ва иқтисодий ўзаро таъсир иштирокчилари ўртасида янги парадигмани шакллантиради. Бу жараён қўшимча қиймат яратишнинг янги имкониятларини очиб беради[7]. Рақамлаштириш маълумот узатишнинг аниқлигини таъминлайди ва замонавий рақамли технологияларни яратиш имкониятини беради, чунки бу технологиялар ахборотни рақамли тарзда ифодалаш усулига асосланган[8].

Рақамли инфратузилма иқтисодий жараёнларда сезиларли ўзгаришларни келтириб чиқаради, чунки технологиялар ўзгариш суръатларини тезлаштиради. Шу муносабат билан бизнес ўз хизматларини глобал рақамли тарқатиш учун мослаштиришни бошлайди ҳамда маҳсулот ва хизматларни яратиш ва уларни

тез етказиб бериш имкониятларини кенгайтиради. Рақамли инфратузилма алоқа тизимларини ривожлантиради, ҳамкорлик экотизимини шакллантиради ва анъанавий иш жойидан рақамли иш муҳитига ўтиш имконини яратади. Бу рақамли иш муҳити жисмоний иш жойларига ёки иш кунининг анъанавий чекловларига боғлиқ бўлмайди. Рақамли трансформация компания фаолияти жараёнларига интернет воситалари ва технологияларни жорий этишни талаб қилади, шунда ташкилот барча манфаатдор томонларнинг истак ва эҳтиёжларини қондириш, ҳатто уларни олдиндан прогноз қилиш имкониятига эга бўлади. Рақамли инфратузилмалар анъанавий тизимларга нисбатан бошқа ва мослашувчанроқ бўлиб, улар бизнес эҳтиёжларига тез жавоб бера олади. Шу сабабли рақамли технологияларни жорий этиш инновацион инфратузилмани ривожлантириш, ижтимоий, мобил, булутли технологиялар, маълумотларни таҳлил қилиш технологиялари ва нарсалар интернетининг синергик салоҳияти, алоҳида ва биргаликда, давлат бошқарувида трансформацион ўзгаришларга олиб келиши ва давлат секторини самарали, тезкор ва қийматга йўналтирилган қилиши мумкин. Юқори сифатли рақамли инфратузилма юқори сифатли стационар ва мобил Интернет, ҳисоблаш ва виртуализация, "Нарсалар интернет" магистраллари, электрон бизнес ўзаро таъсири, электрон тўловлар, электрон бошқарув, ўзаро ишлаш (тизим бирликлари бир-бири билан маълумот алмашиш имкониятига эга; тармоқлар туфайли тизимлар жараёнлар билан боғлиқ турли жиҳатларда ҳамкорлик қила олади; худди шундай, тақсимланган тизимлар тармоқдаги бошқа тизимлар томонидан бир тизимнинг маълумотлари ва маълумотларига кириш имконини беради), очик маълумотлар, киберхавфсизлик, блокчейн, идентификация ва ишонч ва бошқаларни таъминлайди. Ахборот хавфсизлиги, киберхавфсизлик, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш, рақамли технологиялар фойдаланувчиларининг махфийлиги ва ҳуқуқлари, кибермаконда ишончни мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилиш, хусусан, бир вақтнинг ўзида рақамли ривожланиш ва тегишли хавфларнинг олдини олиш, бартараф этиш ва бошқариш учун зарур шартлардир (1-расм). Рақамли инфратузилмани ривожлантириш бу замонавий иқтисодиёт ва жамият тараққиётининг асосий шarti ҳисобланади. У рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат, инновацион бизнес ва билимга асосланган жамиятни шакллантиришнинг пойдеворидир. Иқтисодиётни барқарор ривожлантириш мақсадларига эришиш учун минтақаларда тармоқ ва соҳаларнинг ривожлантириш стратегиялари ишлаб чиқилади. Мазкур дастурларда эса, инфратузилма объектларини ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Инфратузилма фаолияти омилларнинг самарадорлигини оширишга тўғри боғлиқликни акс эттиради. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳудудлар барқарорлигининг муҳим элементларидан бири юқорида изоҳлаганимиздек инфратузилма ривожланиш даражаси ҳисобланади. Бу бўғин ўз навбатида, ташқи инвесторларнинг ижобий қарор қабул қилишида ҳам муҳим ўрин тутди. Чунки, инфратузилма хизматининг мавжудлиги ва самарали фаолияти

минтақадаги барча субъектларнинг ўзаро алоқаларини таъминлаб беради. Бу эса, бозор муносабатларига хос ижобий хусусият ҳисобланади. Жумладан, ушбу хизмат ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни, энг асосийси, ишлаб чиқариш, айрибошлаш, тақсимот ва истеъмолнинг мувоффақиятли амал қилишини таъминлайди. Товар ва пул муносабатлари узлуксиз бўлиб, даромад ҳамда харажатлар доиравий айланиши барқарор бўлади. Инфратузилма тизим сифатида иқтисодиёт таркибини меъёрий амал қилишини таъминлайди. Жумладан, инфратузилманинг элементлари иқтисодий тизимнинг барқарор ва мувозанатли ривожланишига олиб келади. Айниқса, рақамлаштириш инфратузилмани янда такомиллаштиришига олиб келади.

1-расм. Қўллаб-қувватловчи рақамли инфратузилма

Рақамли инфратузилма минтақага жуда кўп ижобий таъсир қилиб, минтақа иқтисодий фаолиятни жадаллаштиради. Интернет, маълумотлар марказлари, электрон тижорат платформалари каби тизимлар орқали тадбиркорлик фаолияти енгиллашиб, янги иш ўринлари яратилади ва сармоя жалб этилиб минтақага янги технологиялар, инновациялар ва халқаро ҳамкорликни жалб этиш имконини беради. Бу эса минтақанинг жозибадорлигини оширади ва барқарор ривожланишни таъминлайди.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
3. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
4. UNCTAD. (2019). Digital Economy Report 2019: Value Creation and Capture.
5. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How Smart, Connected Products Are Transforming Competition. Harvard Business Review.
6. World Bank. (2016). World Development Report 2016: Digital Dividends.
7. The Informationsal City: Information Technology, Yeconomic Restructuring, and the Urban Regional Process. Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell, 1989.
8. The Concept of a ‘DigitalEconomy’, 2010. URL: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-yeconomy/> (data zvernennya: 27.12.2022).

RAQAMLI IQTISODIYOTNI HUDUDIY BOSHQARUV TIZIMLARIGA INTEGRATSIYA QILISH STRATEGIYASI

Yaqubov Azizbek G‘anibekovich

Mamun universiteti

“Biznesni boshqarish” kafedrası katta o‘qituvchisi dotsent v.b.(PhD)

yaqubovazizbek2@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-2188-4562

Ushbu tezisda O‘zbekiston Respublikasida “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi tizimini raqamlashtirish jarayonlari, ularning hududiy darajada tatbiq etilish mexanizmlari va xalqaro amaliyot bilan solishtirilgan tahlili yoritiladi. Shuningdek, BMTning E-Government Development Index (EGDI) ko‘rsatkichlari asosida mamlakatning global raqamli boshqaruvdagi o‘rni va istiqbollari tahlil qilinadi. Tezis yakunida hududiy darajada raqamli boshqaruvni takomillashtirishga qaratilgan uchta amaliy tavsiya berilgan.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyasi va boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar asosiy omilga aylandi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida davlat boshqaruvini raqamlashtirish — davlat xizmatlari shaffofligini, samaradorligini va fuqarolarga qulayligini ta‘minlovchi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Ushbu jarayonning maqsadi – boshqaruv qarorlarini tezkor va ma‘lumotlarga asoslangan shaklda qabul qilishni

yo'lga qo'yish, inson omilining ta'sirini kamaytirish va korrupsiya xavfini bartaraf etishdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmonida shunday deydi: "Raqamli transformatsiya barcha boshqaruv sohalarining asosiy dvigateli bo'lishi zarur."

Bu fikr raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish, balki davlat boshqaruvining ham markazida turishi lozimligini anglatadi.

Hozirgi kunda davlat boshqaruvi tizimlarini raqamlashtirishda uchta asosiy yo'nalish kuzatiladi:

Davlat xizmatlarini avtomatlashtirish – e-gov.uz, my.gov.uz kabi platformalar orqali 200 dan ortiq xizmat elektron shaklda ko'rsatilmoqda.

Ma'lumotlarni markazlashtirilgan boshqarish – "Yagona davlat ma'lumotlar bazasi" shakllanmoqda, bu orqali soliq, moliya, transport, sog'liqni saqlash va boshqa tizimlar o'zaro integratsiyalashmoqda.

Sun'iy intellektni boshqaruvga tatbiq etish – 2024-yil "AI Development Lab" markazi tashkil etilib, tahliliy qarorlarni avtomatlashtirish ishlari boshlandi.

Hududiy darajada esa, bu islohotlar hali yetarlicha tizimli emas. Viloyat va tuman hokimliklarida raqamli boshqaruv infratuzilmasi, xodimlarning IT savodxonligi va ochiq ma'lumotlar bilan ishlash madaniyati sust shakllanmoqda.

BMTning 2024-yilgi E-Government Development Index (EGDI) hisobotiga ko'ra, O'zbekiston 193 ta davlat orasida 69-o'rinni egalladi. Bu 2018-yildagi 81-o'ringa nisbatan sezilarli o'sish bo'lib, davlat boshqaruvi raqamlashtirilishining ijobiy natijasidir. Solishtirish uchun, Janubiy Koreya 3-o'rinda, Singapur 5-o'rinda, Qozog'iston esa 62-o'rinda joylashgan.

Bu ko'rsatkichlar O'zbekistonning mintaqadagi raqamli yetakchilikka intilayotganini ko'rsatadi. Biroq, hududiy darajada (masalan, Qashqadaryo, Xorazm, Farg'ona viloyatlarida) elektron boshqaruv tizimlarining qo'llanilishi notekisdir.

Muammolar va imkoniyatlar

1. Texnik infratuzilma yetishmasligi – ko'plab tumanlarda tezkor internet mavjud emas.
2. Kadrlar malakasi – hokimlik va tuman idoralarida IT mutaxassislari yetishmaydi.
3. Ma'lumotlar xavfsizligi – raqamli tizimlarning kiberxavfsizlik darajasi past.

Shu bilan birga, imkoniyatlar ham keng:

- 2024-yildan "Digital Uzbekistan 2030" dasturi asosida 5 mingdan ortiq davlat xodimlari raqamli boshqaruv bo'yicha malaka oshirishga yo'naltirilgan.
- Har bir viloyatda raqamli infratuzilmani rivojlantirish uchun 100 mlrd so'mgacha mablag' ajratilmoqda.

Tavsiya

- Hududiy "Raqamli boshqaruv laboratoriyalari"ni tashkil etish. Ular orqali mahalliy boshqaruv jarayonlarini sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirish texnologiyalari asosida sinovdan o'tkazish mumkin.

- Ochiq ma'lumotlar siyosatini kengaytirish. Viloyat hokimliklari uchun “open data portal” ishlab chiqish orqali aholi va tadbirkorlarning ishonchini oshirish.
- Hududiy byudjet monitoringini blockchain asosida yo'lga qo'yish. Bu mablag'lar sarfini real vaqt rejimida kuzatish va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Raqamli iqtisodiyotning davlat boshqaruv tizimlariga integratsiyasi nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyani ham ta'minlaydi. O'zbekistonning global reytinglardagi ijobiy o'sishi bu yo'nalishdagi to'g'ri siyosatning isbotidir. Shu bilan birga, hududiy boshqaruvda raqamli yondashuvni kuchaytirish mamlakatning raqobatbardoshligini oshiradi va “raqamli inklyuzivlik”ni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentabr.
2. UN DESA. E-Government Survey 2024: The Future of Digital Government. New York: United Nations, 2024.
3. OECD. Digital Government Review of Uzbekistan. Paris: OECD Publishing, 2023.
4. World Bank. Digital Transformation for Development in Central Asia. Washington D.C., 2023.
5. Xamidov S., Abdurahmonova D. “Raqamli boshqaruv tizimlarining iqtisodiy samaradorligi.” Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 2024, №2.
6. UNDP Uzbekistan. Digital Governance Acceleration Program Report, Tashkent, 2024.

UY-JOY KOMMUNAL XO'JALIKLARNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING IMITATSIYA MODELI

Odamboyev Oybek Ravshanbek o'g'li

Urganch Ranch texnologiya universiteti o'qituvchisi

Insoniyatning tarixiy rivojlanishi davomida asosiy va muhim vazifalardan biri aholining turmush darajasini yaxshilash masalasi bo'lib kelgan. Aholining turmush darajasi hayot kechirishi bilan bog'liq bo'lgan moddiy ne'matlar mavjudligi va ijtimoiy sohada ko'rsatilayotgan xizmatlarning tashkil etilish darajasiga bog'liq.

O'z navbatida ma'naviy va moddiy ne'matlar inson tafakkurining mahsuli, samarali mehnati natijasi hisoblanadi. Hozirgi kunda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan uslubga muvofiq dunyodagi mamlakatlarning taraqqiyot darajasi reytingi ularning iqtisodiy salohiyati yoki harbiy qudratiga qarab emas, balki

aholi turmush madaniyati va inson resurslarining rivojlanish darajasiga qarab belgilanadi.

Shunga ko'ra, xizmat ko'rsatish korxonalarning faoliyatining o'tgan, hozirgi va kelgusi davrlarda prognoz qilinadigan sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarini yoritish uchun avtomatlashtirilgan axborot imitatsiya tizimidan foydalaniladi.

Kommunal xizmat ko'rsatish sifatini amalga oshirishda turli xil ma'lumotlarga asoslaniladi:

- o'rganish obyektni tavsiflovchi statistika ma'lumotlari;
- dinamika ma'lumotlari:

a) statistik ma'lumotlarga asoslangan, ammo obyektning barqarorligini, muvozanatini yoki doimiy dinamikasini aks ettiradigan;

b) yangi xususiyatlarni, yangi fazilatlarni aks ettiradigan va barqaror aloqalar mavjudligi bilan, shuningdek ularning yuzaga kelishining situatsion tabiati bilan tavsiflanadigan o'zgarishlarning umumiyli va h.k.

Tizimli tahlil tamoyillariga muvofiq biz uy-joy kommunal xo'jaligining imitatsiya modelini quyidagi blok-sxema bo'yicha tuzishni taklif etamiz. (1-rasm).

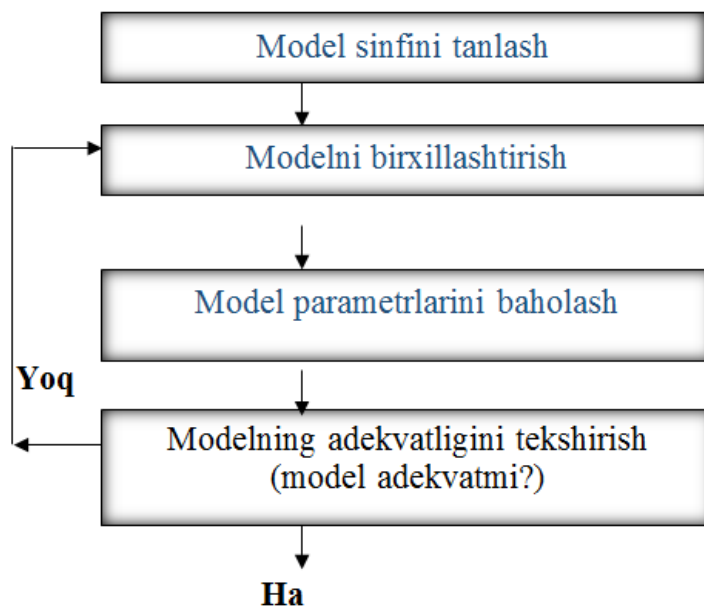
Modelni tuzish to'rt bosqichda amalga oshiriladi:

1. Nazariya va amaliyotning o'zaro ta'sir etishi asosida uy-joy kommunal xo'jaliklari maqsadiga erishish uchun modellarning mos sinfi tanlanadi.

2. Uy-joy kommunal xo'jaliklar modellarining tanlangan sinfi real ma'lumotlarga to'liq mos kelishi uchun ancha keng bo'lib chiqadi, shuning uchun ushbu modellarning tegishli kichik sinflarini birxillashtirishning taqribiy usullari rivojlanadi. Bunday usullar mavjud natural tadqiqotlar natijalaridan, tizimning aprior bilimlaridan foydalanadi va sinab ko'rish uchun modellarning tegishli iqtisodiy kichik sinflarini beradi. Bundan tashqari, birxillashtirish jarayoni Uy-joy kommunal xo'jaliklari parametrlarining dastlabki (taxminiy) baholarini olish uchun foydalanilishi mumkin.

3. Birxillashtirish jarayonida olinadigan taxminiy baholardvn parametrlarni baholashning aniq itaratsion usullarida foydalanish mumkin.

4. Uy-joy kommunal xo'jaliklar modelining mosligini tekshirish moslashtirishning ehtimoliy nuqsonlarini va ularning sabablarini aniqlash imkonini beradi. Agar bunday nuqsonlar aniqlanmasa, Uy-joy kommunal xo'jaliklar modeli foydalanishga tayyorlanadi. Agar qandaydir nomuvofiqliklar aniqlangan bo'lsa, moslikni birxillashtirish, baholash va tekshirishning iterativ sikllari Uy-joy kommunal xo'jaliklar modelini mos namoyon etish topilgunga qadar takrorlanadi.

1-rasm. Uy-joy kommunal xo‘jaligining imitatsiya modelini tuzishning asosiy bosqichlari

Kommunal xizmat ko‘rsatishni innovatsion rivojlantirish maqsadida, uy-joy xizmat ko‘rsatish korxonalarining faoliyatini baholashni axborot tizimlashtirilgan usullarini taklif qilamiz. Bu usullarni amalga oshirish uchun, imitatsion modellashtirish, algoritmizatsiya va axborot ta‘minoti bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘ladi.

Model nafaqat xizmatlarni taqdim etish sifatini oshirishga, balki o‘z faoliyatining ayrim yo‘nalishlarini takomillashtirish maqsadida xizmat ko‘rsatish korxonalar obyektining biznes-jarayonlarini doimiy ravishda kuzatishga ham imkon beradi.

Bu model 10 ta blokdan iborat bo‘lib, unda har bir blokning darajalarni aniqlash sohalarini tuzilmasi keltirilgan:

1-blok. Uy-joy kommunal xo‘jaligini bozor tahlili uchun qo‘llaniladi.

2-blok. Mahsulotlarni, xizmatlarni sotish hajmini aniqlash.

Mahsulot yoki xizmatlarni sotish hajmi xizmat ko‘rsatish korxonalar obyektining bozorga yo‘naltirilganligini aniqlaydi. Rejalashtirilgan yilga mahsulot va xizmatlarni sotish hajmini aniqlash uchun bir necha yillar davomida ko‘rsatkichlar dinamikasi tahlil qilinadi (rejalashtirilgan va haqiqiy ko‘rsatkichlarni taqqoslash).

Mahsulot, xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojni xizmat ko‘rsatish korxonalari imkoniyatlari bilan taqqoslash mahsulot, xizmat sotishni rejalashtirishda ishlatiladigan nisbatlarni aks ettiradi.

Xizmat ko'rsatish korxonalar obyektining savdo rejasi sotishdan tushgan tushumni aks ettiradi, mahsulot yetkazib berish hajmi va tuzilishini, sotilgan tovarlar va xizmatlardan olingan daromadni aks ettiradi.

Mahsulotlarni (xizmatlarni) ishlab chiqarish rejasini va sotish rejasini tuzishda quyidagi manbalardan foydalaniladi: tuzilgan yetkazib berish shartnomalari; mahsulotlarning, xizmatlarning yangi turlarini ishlab chiqish shartlari; resurslarni tejash choralari; imkoniyatlarni rivojlantirish va ulardan foydalanish; tariflar, normalar va standartlar.

Shunday qilib, ushbu blokda mahsulotlarni (xizmatlarni) sotish hajmi jismoniy va qiymat ko'rinishida tuzilgan shartnomalarni hisobga olgan holda belgilanadi.

Biznes rejani ishlab chiqishda, hozirgi yoki dizayn standartlariga muvofiq hisoblab chiqilgan kommunal xizmat ko'rsatish korxonalar obyektining imkoniyatlarini hisobga olish kerak.

Har yilgi amalga oshirish biznes rejasi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish rejasini ishlab chiqish uchun asosdir. Mahsulotlarni (xizmatlarni) sotish hajmini aniqlash uchun meyorlar, tariflar, shuningdek mahsulotlar (xizmatlar) iste'molining o'ziga xos standartlari qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aksenov P.N. Sovershenstvovaniye sistemi upravleniya razvitiyem jilishno-kommunalnogo xozyaystva goroda Moskvi v usloviyax perexoda na rinochniye metodi xozyaystvovaniya [tekst]: monografiya / P.N.Aksenov. – M.: Yugo-Vostok-servis, 2013. – 345 c.
2. Berdiyeva D.A., “Kommunalinfratuzilmava uy-joy kommunal xo'jaligini boshqarish” // Toshkent. 2018-yil.
3. Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Bursa, Turkey Website: econfseries.com 11th April, 2025 14 | Page 2. Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna, “Qashqadaryo viloyati salohiyatini iqtisodiy tahlili” journal of universal science research 1.11 (2023): 371-374.
4. Provalenova N.V., “Uy-joy kommunal xo'jaligini rivojlantirishning kontseptual jihatlari” // NGIEI byulleteni. 2018-yil. 4. Talipova N.Z., “Uy-joy kommunal xo'jaligi va servis asoslari” // Toshkent. 2014-yil.

QISHLOQ JOYLARDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION VA AGROTEXNOLOGIK YECHIMLARNING ROLI

Rustamova Faridaxon Anvarjonovna

Andijon Davlat Texnika Instituti, Iqtisodiyot kafedrası, assistant

E-mail: farida.rustamova.05030902@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezis qishloq joylarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion va agrotexnologik yechimlarning rolini o'rganadi. Tadqiqotda zamonaviy sug'orish tizimlari, dronlar, monitoring va avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari kabi texnologiyalarning mahsulot hosildorligi, xarajatlarni kamaytirish va sotuv hajmini oshirishdagi samarasi tahlil qilingan. Shuningdek, davlat siyosati va moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, qishloq joylar, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion yechimlar, agrotexnologiyalar.

Qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyati mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, bandlikni oshirish va aholining daromad manbalarini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, qishloq joylarda kichik biznes subyektlari ko'plab iqtisodiy va tashkiliy to'siqlarga duch keladi: infratuzilmaning yetarli emasligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar va innovatsion yechimlarga cheklangan kirish imkoniyati.

Innovatsion va agrotexnologik yechimlar qishloq biznesining samaradorligini oshirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi. Masalan, zamonaviy sug'orish tizimlari, qishloq xo'jaligi texnikasi, dronlar va sun'iy intellekt yordamida hosildorlikni oshirish, avtomatlashtirilgan hisob-kitob va monitoring tizimlari orqali resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, innovatsion marketing va elektron savdo platformalari mahsulotlarni bozorga tezroq yetkazish va qiymatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, qishloq joylarda kichik biznesning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun faqat an'anaviy usullarga tayanish yetarli emas; zamonaviy innovatsion va agrotexnologik yechimlarni joriy etish, davlat siyosati va moliyaviy qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtirish muhimdir. Shu sababli ushbu tezis qishloq biznesida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Qishloq joylarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish va innovatsion hamda agrotexnologik yechimlarni tatbiq etish mavzusida ilmiy adabiyotlarda keng qamrovli tadqiqotlar mavjud. Abdurahmonov va boshqalar qishloq xo‘jaligi sohasida tadbirkorlikning samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalar, innovatsion yechimlar va boshqaruvning avtomatlashtirilgan tizimlari muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Mualliflar hisob-kitoblar va monitoring tizimlarining samaradorlikni oshirishda qo‘llanilishini, resurslar tejash va hosildorlikni yaxshilashdagi ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Xorijiy tadqiqotlar, jumladan OECD va FAO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, qishloq hududlarida kichik biznes subyektlarini raqamli va agrotexnologik yechimlar yordamida qo‘llab-quvvatlashning iqtisodiy foydasi tahlil qilingan. Ular innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish orqali mahsulot yetishtirish xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, marketing va sotuv jarayonlarini optimallashtirish mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu tadqiqotlar innovatsion yechimlarni joriy etishdagi asosiy to‘siqlar: moliyaviy resurslar yetishmasligi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi va xodimlarning raqamli kompetensiyalari pastligi ekanini aniqlaydi.

Mahalliy adabiyotlarda, xususan O‘zbekiston sharoitida, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat dasturlari va grantlar tizimi samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohalarida innovatsion yechimlarni tatbiq etish orqali kichik biznesning iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada oshirilishi qayd etilgan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, qishloq joylarda kichik biznes subyektlari uchun innovatsion va agrotexnologik yechimlarni joriy etish — iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim omili hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday yechimlarning samaradorligini ta’minlash uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, texnologik infratuzilma va xodimlarning raqamli va texnologik ko‘nikmalarini oshirish bo‘yicha kompleks strategiyalar zarur.

Qishloq joylarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion va agrotexnologik yechimlar muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy sug‘orish tizimlari, qishloq xo‘jaligi texnikasi, dronlar, sun‘iy intellekt va monitoring tizimlari resurslardan samarali foydalanish va hosildorlikni oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan buxgalteriya va hisob-kitob tizimlari, elektron savdo platformalari va raqamli marketing kichik biznesning bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda raqobatbardoshligini oshiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, qishloq joylarda innovatsion yechimlar yordamida mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari sezilarli darajada kamayadi va mahsulot sifati yaxshilanadi. Shu bilan birga, elektron savdo va raqamli marketingni qo'llash mahsulotni bozorga tezroq yetkazish va sotuv hajmini oshirish imkonini beradi.

Quyidagi jadvalda qishloq joylarda kichik biznes subyektlarida innovatsion va agrotexnologik yechimlarni tatbiq etish natijasida hosildorlik va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari taqqoslangan (ma'lumotlar FAO va mahalliy statistika organlari asosida olingan).

1-jadval

Qishloq joylarda kichik biznes subyektlarida innovatsion yechimlarni tatbiq etishning iqtisodiy samarasi

Innovatsion / agrotexnologik yechim	Amalga oshirilgan korxonalar soni	Hosildorlik o'sishi (%)	Xarajatlarni kamayishi (%)	Sotuv hajmi o'sishi (%)
Zamonaviy sug'orish tizimlari	45	+20–35	–15–25	+10–20
Dronlar va monitoring tizimlari	30	+15–25	–10–20	+10–15
Avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari	50	+10–15	–20–30	+5–10
Elektron savdo platformalari	40	+5–10	–5	+20–35
Raqamli marketing va brend rivojlantirish	35	+5–10	–	+25–40

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng katta samaradorlik hosildorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish bilan bog'liq bo'lgan yechimlarda kuzatiladi. Masalan, zamonaviy sug'orish tizimlari va dronlar yordamida resurslardan samarali foydalanish hosildorlikni 20–35% ga oshiradi va suv, o'g'it kabi xarajatlarni 15–25% kamaytiradi. Shu bilan birga, elektron savdo va raqamli marketing kichik biznesning bozor ulushini kengaytiradi, sotuv hajmini o'rtacha 20–40% ga oshiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, qishloq joylarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun innovatsion va agrotexnologik yechimlarni birgalikda tatbiq etish eng samarali strategiya hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu yechimlarning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

1. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash (subsidiyalar, kreditlar);
2. Xodimlarning texnologik va raqamli kompetensiyalari;
3. Hududiy infratuzilmaning rivojlanishi;
4. Innovatsion va elektron tizimlarning to'liq tatbiq etilishi.

Shu asosda, qishloq joylarda kichik biznes subyektlari uchun integratsiyalashgan strategiyalar ishlab chiqish zarur bo'lib, u innovatsion yechimlar, agrotexnologiyalar va raqamli tizimlarni birlashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qishloq joylarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda **innovatsion va agrotexnologik yechimlarning roli** muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sug'orish tizimlari, dronlar va monitoring tizimlari resurslardan samarali foydalanish va hosildorlikni oshirishga yordam beradi, avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari va elektron savdo platformalari esa biznesning bozorga chiqish va sotuv hajmini oshirish imkoniyatini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, qishloq biznesining samaradorligini oshirish uchun faqat an'anaviy usullarga tayanish yetarli emas; innovatsion yechimlar, agrotexnologiyalar va raqamli tizimlarni birlashtirgan integratsiyalashgan strategiyalar eng samarali natijani beradi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash, xodimlarning texnologik kompetensiyasi va hududiy infratuzilma rivojlanishi muhim omil sifatida ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda innovatsion va agrotexnologik yechimlarni tatbiq etish nafaqat kichik biznesning iqtisodiy samaradorligini oshiradi, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, bandlikni oshirish va aholining daromad manbalarini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli davlat siyosati va xususiy sektor hamkorligida bu yechimlarni keng tatbiq etish, shuningdek, biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov A. Qishloq xo'jaligi va tadbirkorlik rivoji. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.

2. OECD. Innovation in Rural SMEs: Opportunities and Challenges. OECD Publishing, 2020.
3. FAO. Agricultural Technology for Small Businesses in Rural Areas. FAO, 2019.
4. Karimov B. Qishloq tadbirkorligi va innovatsion yechimlar. Toshkent: Fan, 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. 2020.

MAHALLIY FARMASEFTIKA KORXONALARINING RENTABELLIK KO‘RSATKICHLARINI TAHLIL QILISH VA OSHIRISH YO‘LLARI

Yaqubov Timur G‘anibekovich

“KHIVA PLAZA” MCHJ bosh hisobchisi

Farmaseftika tarmog‘i O‘zbekiston iqtisodiyotining strategik sohalaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishi nafaqat aholi sog‘ligini ta‘minlash, balki mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy farmaseftika korxonalarining iqtisodiy samaradorligi va rentabellik darajasi ularning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-noyabrda PQ–3399-sonli qarorida farmaseftika sanoatini rivojlantirish, yangi investitsion loyihalarni amalga oshirish va dori vositalarining importga qaramligini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan. Bu esa korxonalarning rentabellik darajasini oshirishga bevosita turtki berdi.

Rentabellik tushunchasi va uning ahamiyati. Rentabellik — bu korxonaning o‘z faoliyatidan foyda olish qobiliyatini ifodalovchi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkich bo‘lib, u ishlab chiqarish samaradorligini baholashda eng muhim mezon hisoblanadi. Rentabellikni baholashda odatda quyidagi turlardan foydalaniladi:

1. Sotuv rentabelligi (ROS) — sof foydaning tushumga nisbati.
2. Aktivlar rentabelligi (ROA) — foydaning jami aktivlarga nisbati.
3. Kapital rentabelligi (ROE) — sof foydaning o‘z kapitaliga nisbati.

Mahalliy farmaseftika korxonalarida rentabellik holati. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda farmaseftika mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o‘rtacha yillik 12–14% ga oshib bormoqda. Shunga qaramay, mahalliy korxonalarning o‘rtacha rentabellik darajasi 10–13% atrofida bo‘lib, bu xorijiy analoglardan past hisoblanadi.

Bu holat quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- ishlab chiqarish xarajatlarining yuqoriligi;
- xomashyo importiga qaramlik;

- ishlab chiqarish quvvatlarining yetarli darajada modernizatsiya qilinmaganligi;
- ilmiy-tadqiqot ishlanmalarining kamligi;
- mahsulot assortimentining torligi.

Rentabellikni shakllantiruvchi asosiy omillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ishlab chiqarish xarajatlari — xomashyo, energiya va mehnat xarajatlarining kamaytirilishi foyda hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.
- Narx siyosati — ichki bozordagi talab va taklif muvozanati asosida shakllanadi.
- Mahsulot sifati — xalqaro GMP standartlariga mos ishlab chiqarish raqobatbardoshlikni oshiradi.
- Innovatsiyalar — yangi dori turlari va texnologiyalarni joriy etish rentabellikni oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi.
- Investitsiyalar — ishlab chiqarishni kengaytirish va yangi uskunalarni xarid qilish imkonini beradi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda quyidagi rentabellikni oshirish yo'llarini taklif etamiz:

Xarajatlarni optimallashtirish: energiya tejamon texnologiyalarni joriy etish, mahalliy xomashyo bazasidan foydalanish, logistika xarajatlarini qisqartirish.

Innovatsion ishlab chiqarishni kengaytirish: farmasevtika innovatsion klasterlarini yaratish, ilmiy hamkorlikni rivojlantirish.

Marketing va eksport siyosatini takomillashtirish: yangi mahsulot segmentlarini yaratish, eksport aloqalarini kuchaytirish.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish: ERP, CRM tizimlari orqali ishlab chiqarishni avtomatlashtirish.

Moliyaviy boshqaruvni mustahkamlash: rentabellik tahlilini muntazam amalga oshirish, moliyaviy risklarni kamaytirish.

Mahalliy farmasevtika korxonalarining rentabellik darajasi ularning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi asosiy mezonidir. Rentabellikni oshirish uchun ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli boshqaruvni rivojlantirish va eksport yo'nalishlarini kengaytirish zarur. Tarmoqning raqobatbardoshligi, investitsion jozibadorligi va iqtisodiy barqarorligi aynan rentabellik ko'rsatkichlarini doimiy tahlil qilish orqali ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N., Jo'rayev A. Farmasevtika iqtisodiyoti asoslari. — Toshkent: Fan, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3399-son qarori, 2017-yil.

3. OECD. Pharmaceutical Industry Outlook 2023. — Paris: OECD Publishing, 2023.
4. Porter M. Competitive Advantage. — New York: Free Press, 2008.
5. WHO. World Health Statistics Report 2024. — Geneva: World Health Organization, 2024.

QISHLOQ XO‘JALIGI OZIQ-OVQAT TA’MINOT ZANJIRINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Bekjanov Dilmurad Yo‘ldashovich – Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Biznes va boshqaruv kafedrası mudiri, PhD, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligi oziq-ovqat ta‘minot zanjirini barqaror rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan bo‘lib, xalqaro tajribalar chuqur tahlil qilingan holda ta‘minot zanjirining rivojlanganlik darajasi baholangan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, ta‘minot zanjiri, oziq-ovqat xavfsizligi, barqaror tivojlanish

Zamonaviy qishloq xo‘jaligi oziq-ovqat ta‘minoti zanjirlari globallashuv va erkin savdo natijasida misli ko‘rilmagan darajada kengaydi va murakkablashdi. Biroq, so‘nggi yillardagi COVID-19 pandemiyasi, iqlim o‘zgarishi oqibatlari va geosiyosiy ziddiyatlar kabi qator inqirozlar an‘anaviy, uzun va globallashgan ta‘minot zanjirlarining o‘ta zaif ekanligini ko‘rsatdi. Iqlim o‘zgarishining o‘zi ekstremal ob-havo sharoitlari orqali qishloq xo‘jaligida hosildorlikni pasaytirib, ta‘minot zanjirlarida uzilishlar va oziq-ovqat mahsulotlari narxining keskin oshishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda sayyoramiz aholisining o‘sishi fonida, 2050-yilga borib qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyoj yanada ortadi, bu esa oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda barqarorlik va chidamlilik tushunchalarini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun jahon ilmiy hamjamiyati va amaliyotchilari tomonidan uchta asosiy strategik yo‘nalish ilgari surilmoqda:

1. Qisqa oziq-ovqat ta‘minot zanjirlari: O‘rtakashlar sonini kamaytirish orqali ishlab chiqaruvchi va iste‘molchi o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, shuningdek, uglerod izini (carbon footprint) qisqartirish.
2. Texnologik integratsiya va Sanoat 4.0: Blokcheyn, IoT va sun‘iy intellekt orqali zanjirda to‘liq shaffoflik va kuzatuvchanlikni (traceability) yaratish.
3. Aylanma bioiqtisodiyot: Oziq-ovqat chiqindilarini qisqartirish va ularni yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga qayta ishlash.

Ushbu kengaytirilgan tadqiqotning maqsadi yuqorida sanab o'tilgan konseptual yondashuvlarning o'zaro ta'sirini tahlil qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirlarini empirik tadqiqotlar asosida baholash hamda rivojlanayotgan davlatlar uchun oziq-ovqat ta'minoti zanjirini barqarorlashtirish bo'yicha integratsiyalashgan modelni taklif etishdan iborat.

Mazkur tadqiqotda kompleks tahlil va tizimli adabiyotlar sharhi metodlaridan foydalanildi. Ta'minot zanjirining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini baholash maqsadida texnologiya-tashkilot-atrof-muhit doirasi va institutsional iqtisodiyot nazariya qoidalari qo'llanildi.

Tahlil davomida bir necha o'ziga xos holatlar o'rganildi:

- Iordaniya tajribasi: Qisqa oziq-ovqat ta'minot zanjirlarining qishloq xo'jaligi sektorida qanday ishlashi, vositachilar, fermerlar va chakana savdogarlar o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilindi.
- Bangladesh tajribasi: Rivojlanayotgan davlatlarda Blokcheyn va IoT ni qo'llashdagi moliyaviy-huquqiy to'siqlar hamda ularning o'rniga mobil bank va raqamli to'lov tizimlarini integratsiya qilishning "IASC" (Integrated Agri-Food Supply Chain) modeli o'rganildi.
- Iqlim va logistika optimizatsiyasi: GAMS dasturiy ta'minoti va CPLEX yechimlari orqali iqlim zaifligi indekslarini hisobga oluvchi aralash-butun chiziqli dasturlash matematik modellari natijalari tahlil qilindi. Epsilon-cheklov usuli yordamida operatsion xarajatlar, uglerod emissiyasi va bandlik darajasi o'rtasidagi muvozanat baholandi.

Shuningdek, Jahon savdo tashkiloti (WTO) ning sanitariya va fitosanitariya hamda savdodagi texnik to'siqlar bo'yicha ma'lumotlari, shuningdek noto'rif choralar dinamikasi tahlilga tortildi. Natijalar qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minoti zanjirini barqaror rivojlantirish uchun talab etiladigan beshta yirik yo'nalishga ajratildi.

1. Qisqa oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari: Chidamlilikning ijtimoiy-iqtisodiy asosi

An'anaviy uzun ta'minot zanjirlari ko'pincha global inqirozlarga dosh bera olmayotgan bir paytda, ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi masofani qisqartiruvchi qisqa oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari moslashuvchanlikni oshirishning asosiy omili sifatida e'tirof etilmoqda. Tadqiqot natijalari qisqa oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari moslashuvchanligining uchta asosiy barqarorlik o'lchoviga (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik) qanday ta'sir qilishini ko'rsatdi:

- Iqtisodiy barqarorlik: Iordaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, qisqa oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari moslashuvchanligi mahalliyashtirilgan savdoni kuchaytirib,

fermerlarning daromadlarini himoya qiladi. Markazlashtirilgan vositachilik tizimi va "komissiya asosidagi model" tufayli narxlar o'zgaruvchanligi barqarorlashadi. Global bozor shoklaridan (masalan, valyuta kurslari yoki xalqaro logistika narxlarining sakrashi) himoya qatlami yaratiladi.

- Ekologik barqarorlik: Tashish masofalarining qisqarishi bevosita qazilma yoqilg'i sarfi va parnik gazlari emissiyasini kamaytiradi. Bundan tashqari, mahsulot aylanmasining tezlashishi hisobiga saqlash va sovitish (cold chain) xarajatlari hamda oziq-ovqat yo'qotishlari keskin qisqaradi.

- Ijtimoiy barqarorlik: Qisqa zanjirlar mahalliy jamoalarda ishonchni shakllantiradi va ijtimoiy kapitalni mustahkamlaydi. Mahsulotning qayerda va qanday yetishtirilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar shaffoflashadi, bu esa iste'molchi qoniqishini oshiradi. Shu bilan birga, mahalliy aholi, xususan ayollar va yoshlar bandligini ta'minlashga sezilarli hissa qo'shadi.

2. Texnologik transformatsiya: Blokcheyn, IoT va sun'iy Intelлект

Qishloq xo'jaligida ta'minot zanjiri shaffofligini ta'minlashda Sanoat 4.0 va Web 3.0 texnologiyalari markaziy o'rinni egallamoqda. Iste'molchilar xarid qilayotgan mahsulotning kelib chiqishi, halolligi, organikligi va xavfsizligini talab qilmoqdalar.

- Kuzatuvchanlik va shaffoflik: Blokcheyn texnologiyasi o'zgarmas va markazlashmagan ma'lumotlar bazasini yaratadi. Fermerdan tortib chakana savdogargacha bo'lgan har bir ishtirokchi ma'lumotni kiritadi (masalan, o'g'it turi, yig'ib olish vaqti, transport harorati) va bu ma'lumotlarni keyin o'zgartirib bo'lmaydi. IoT datchiklari, RFID va QR kodlar yordamida tez buziladigan mahsulotlarning harorati va namligi real vaqt rejimida kuzatib boriladi.

- Smart kontraktlar va moliyaviy oqimlar: Odatda Blokcheyn kriptovalyuta (masalan, Ethereum) orqali ishlaydigan aqlli shartnomalar (smart contracts) bilan birlashtiriladi. Ular tovar yetkazib berilganda to'lovlarni avtomatik ravishda amalga oshirib, vositachilar byurokratiyasini qisqartiradi. Biroq, Bangladesh kabi qator rivojlanayotgan davlatlarda kriptovalyutalar noqonuniy hisoblanadi. Shuning uchun, IASC (Integrated Agri-Food Supply Chain) modelida Kriptovalyuta o'rniga bKash, Nagad yoki Rocket kabi lokal mobil bank (Mobile Banking) tizimlarini Blokcheyn (Hyperledger Sawtooth) arxitekturasini bilan integratsiya qilish taklif etilgan. Har bir tranzaksiya ID si Blokcheynda "hesh" sifatida saqlanib, firibgarliklarning oldi olinadi.

- Sun'iy intellekt orqali bashoratlash: Mashinali o'rganish (Machine Learning - masalan, Random Forest modellari) ob-havo ma'lumotlari, tarixiy hosildorlik va

bozor narxlarini tahlil qilib, kelajakdagi talabni prognoz qiladi. Bu orqali "buqaning qamchisi effekti" (bullwhip effect) kamayadi va oziq-ovqat isrofgarchiligi oldi olinadi.

3. Aylanma bioiqtisodiyot va chiqindilarni valorizatsiya qilish

An'anaviy iqtisodiyot modellaridan farqli o'laroq, aylanma bioiqtisodiyot resurslarni yopiq sikl doirasida saqlashga yo'naltirilgan. Har yili millionlab tonna qishloq xo'jaligi chiqindilari (meva po'stloqlari, barglar, poya va suyaklar) yo'q qilinadi, bu ekologiyaga ulkan zarar yetkazadi. Biroq, bu chiqindilar o'zida juda qimmatli bioaktiv moddalar, antioksidantlar va tolalarni saqlaydi.

- Ekstraksiya texnologiyalari: Oziq-ovqat chiqindilaridan qimmatli moddalarni ajratib olish uchun "Yashil texnologiyalar" joriy etilmoqda. Bularga ultratovush yordamida ekstraksiya (Ultrasound-Assisted Extraction - UAE), mikroto'lqinli ekstraksiya (Microwave-Assisted Extraction - MAE), impulsli elektr maydoni (PEF) va o'ta kritik suyuqlik ekstraksiyasi (Supercritical Fluid Extraction - SFE) kiradi. Masalan, UAE yordamida ultratovush to'lqinlari kavitatsiya effekti yaratib, hujayra devorlarini parchalaydi va ekstraksiya samaradorligini sezilarli darajada (masalan, taninlar uchun 160% gacha) oshiradi, odatiy 72 soatlik jarayon 1 soatga qisqaradi.

- Muqobil energiya va bio-katalizatorlar: Qishloq xo'jaligi chiqindilari (meva qoldiqlari, qahva quyqalari) anaerob hazm qilish orqali biogaz va bioetanolga aylanadi. Shuningdek, oziq-ovqat chiqindilaridan tayyorlangan kuldanda ajratib olingan kaliy oksidi (\$K_2O\$) eskirgan ovqat yog'larini (WCO) biodizelga aylantiruvchi qayta tiklanuvchi, arzon va ekologik toza bio-katalizator sifatida xizmat qilishi mumkin. Bu nafaqat chiqindilarni kamaytiradi, balki BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga (SDG 7) mos ravishda global energiyada qayta tiklanuvchi manbalar ulushini oshiradi.

3.4. Iqlim o'zgarishiga moslashish va logistik optimizatsiya

Iqlim o'zgarishi va ekstremal iqlim hodisalari ta'minot zanjirlari infrastrukturasi hamda logistikasiga katta xavf tug'dirmoqda. Bugungi tadqiqotlar logistik tarmoqlarni ob-havoga chidamli qilib loyihalash (resilient network design) uchun maxsus yondashuvlarni ishlab chiqmoqda.

- Matematik modellashtirish va CVI: Yangi tadqiqotlarda Iqlim Zaifligi Indeksi (Climate Vulnerability Index - CVI) ta'minot zanjirini loyihalash qoidalariga bevosita kiritilmoqda. GAMS va CPLEX tizimlari yordamida ishlangan modellar shuni ko'rsatadiki, CVI indeksining ortishi (masalan, 0.2 dan 1.9 ga ko'tarilishi) logistika zanjirida uzilishlar, hosil kamayishi, tashish muddatlarining cho'zilishi tufayli umumiy operatsion xarajatlarning taxminan 9 barobarga (71,000 dan 640,000

ga) keskin oshishiga olib keladi. Uglerod emissiyasi va shu bilan birga favqulodda ishlarni bajarish uchun xodimlarga ehtiyoj (bandlik) oshadi. Optimizatsiya modellari bunday sharoitda eng maqbul tranzit yo'llarini, qo'shimcha saqlash markazlarini faollashtirishni avtomatik hal etadi.

- Agro-logistika muammolari: Rivojlanayotgan davlatlarda sifatli agro-logistika infrastrukturasi yo'qligi, uzluksiz elektr energiyasiga ega bo'lmagan sovuq saqlash omborlarining yetishmasligi mahsulotning katta qismi iste'molchiga yetib bormasdan isrof bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Muammoni hal qilish maqsadida, quyosh energiyasiga asoslangan sovuq kameralar, kooperativ logistika klasterlari (Agroparks / Metropolitan Food Clusters) tashkil etish va bojxona orqali o'tish tartiblarini raqamlashtirish (e-Cert) kabi amaliy yechimlar taklif qilinmoqda.

Xulosa qilib aytganda, qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minoti zanjirini barqaror rivojlantirish an'anaviy metodlardan innovatsion, yaxlit yondashuvlarga o'tishni qat'iy talab qilmoqda. Iqlim o'zgarishi, epidemiyalar va geosiyosiy tarangliklar sabab yuzaga kelayotgan global beqarorlikni yengib o'tish faqat bir nechta jihatlarni uyg'unlashtirish orqali mumkin:

Birinchidan, Qisqa oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini (SFSC) rivojlantirish, shahar tipidagi agro-fermalarni hamda mahalliyashtirilgan savdoni qo'llab-quvvatlash.

Ikkinchidan, global tarmoqlar uchun Blokcheyn, IoT va Sun'iy intellekt integratsiyasini to'liq joriy etish, unda moliyaviy muammolarni mobil banking va raqamli integratsiyalashgan shartnomalar (Smart contracts) bilan ishlash orqali hal etish.

Uchinchidan, aylanma iqtisodiyot modellariga tayanib, chiqindilarni zamonaviy "yashil ekstraksiya" texnologiyalari vositasida energiya, biokatalizatorlar hamda qimmatbaho qo'shimchalarga aylantiruvchi yopiq siklli sanoatni shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Smith, J. (2024). Global agro-food supply chain transformation: Systemic resilience, technological integration, and sustainable governance. *Journal of Sustainable Agriculture*, 12(3), 45-60.
2. Hamam, M., Chinnici, G., Di Vita, G., Pappalardo, G., Pecorino, B., Maesano, G., & D'Amico, M. (2021). Circular economy models in agro-food systems: A review. *Sustainability*, 13(6), 3453

3. Ellahi, R. M., Wood, L. C., & Bekhit, A. E.-D. A. (2023). Blockchain-based frameworks for food traceability: A systematic review. *Foods*, 12(16), 3026. <https://doi.org/10.3390/foods12163026>

QISHLOQ JOYLARDA TADBIRKORLIKNI QO‘LLAB- QUVVATLASH SIYOSATI VA MOLİYAVIY VOSITALARNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Rustamova Faridaxon Anvarjonovna

Andijon Davlat Texnika Instituti, Iqtisodiyot kafedrası, assistant

E-mail: farida.rustamova.05030902@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezis qishloq joylarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini o‘rganadi. Tadqiqot mikrokreditlar, grantlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar va daromad ko‘rsatkichlariga qanday ta’sir qilishini tahlil qiladi. Shu bilan birga, moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning samarali tatbiqi va integratsiyalashgan strategiyalar muhimligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: qishloq tadbirkorligi, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, mikrokreditlar, grantlar, iqtisodiy samaradorlik

Qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyati mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, aholining bandligini oshirish va daromad manbalarini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, qishloq tadbirkorligi ko‘plab to‘siqlarga duch keladi: moliyaviy resurslar cheklanganligi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi, bilim va tajriba yetishmasligi va bozorlarga chiqishdagi qiyinchiliklar. Shu sababli davlat siyosati va moliyaviy vositalar orqali tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bu sohadagi asosiy muhim omil hisoblanadi.

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shakllari turli ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin: mikrokreditlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari, grantlar va sarmoya jalb qilish mexanizmlari. Ushbu vositalar tadbirkorlik subyektlariga faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bozor ulushini oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, davlat siyosati tadbirkorlik faoliyatining normativ-huquqiy va iqtisodiy asoslarini shakllantirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashga qaratilgan strategik choralarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, qishloq hududlarda tadbirkorlikni

qo'llab-quvvatlash samaradorligini oshirish uchun moliyaviy vositalarni maqsadli va tizimli tatbiq etish zarur.

Ushbu tezis qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini tizimli tarzda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida mavjud moliyaviy instrumentlarning samaradorligi, ulardan foydalangan holdagi ishlab chiqarish va daromad ko'rsatkichlari tahlil qilinadi hamda tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri mavzusida o'tkazilgan tadqiqotlar, asosan, ikki yo'nalishda amalga oshirilgan. Birinchi yo'nalish davlat siyosati va normativ-huquqiy bazaning tadbirkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyatiga qaratilgan. Mahalliy va xorijiy olimlar, jumladan Abdurahmonov, Karimov va OECD ekspertlari, davlatning tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qanchalik ta'sir qilishi mumkinligini tahlil qilgan. Ular davlat dasturlari, soliq imtiyozlari va grantlar qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va barqarorligini ta'minlashda samarali vosita ekanligini qayd etadi.

Ikkinchi yo'nalish moliyaviy vositalarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mikrokreditlar, subsidiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar tadbirkorlar uchun yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va bozor ulushini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, moliyaviy qo'llab-quvvatlashning samaradorligi, uning maqsadga muvofiqligi va tizimli tatbiq etilishiga bog'liq. Ayrim tadqiqotlarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanilmagan holatlar, hududiy infratuzilmaning yetarli emasligi va kadrlar salohiyatining pastligi tadbirkorlik samaradorligini cheklash omillari sifatida qayd etilgan.

Shuningdek, qishloq hududlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar ham tahlil qilingan. OECD va FAO hisobotlarida davlat va moliyaviy instrumentlar orqali kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish, moliyaviy resurslarni maqsadli taqsimlash, hamda innovatsion yechimlarni joriy etishning iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ta'siri batafsil yoritilgan. Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, moliyaviy va siyosiy qo'llab-quvvatlash integratsiyalashgan tarzda amalga oshirilsa, qishloq tadbirkorligining iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalar birgalikda

ishlatilganda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim omiliga aylanadi. Shu bilan birga, samarali tatbiq etish uchun moliyaviy resurslarni maqsadli, tizimli va shaffof boshqarish zarur.

Qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati doirasida qo'llaniladigan moliyaviy vositalar iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Mikro kreditlar, subsidiyalar, grantlar va soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlariga faoliyatini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va bozor ulushini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, moliyaviy qo'llab-quvvatlash samaradorligi uning maqsadga muvofiqligi va tizimli tatbiq etilishiga bog'liq.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy vositalardan foydalangan tadbirkorlar ishlab chiqarish hajmini oshirib, xarajatlarni kamaytirish va daromadni sezilarli darajada ko'paytirishga erishgan. Shu bilan birga, qo'llab-quvvatlashdan foydalanmagan subyektlar iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini cheklab qo'ygan.

Quyidagi jadval qishloq tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash vositalari va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ko'rsatadi:

Qo'llab-quvvatlash vositasi	Amalga oshirilgan korxonalar soni	Ishlab chiqarish o'sishi (%)	Xarajatlarni kamaytirish (%)	Daromad o'sishi (%)
Mikro kreditlar	40	+15–25	–10–15	+20–30
Subsidiyalar	35	+10–20	–5–10	+15–25
Grantlar	25	+20–30	–15–20	+25–35
Soliq imtiyozlari	30	+5–15	–5	+10–20

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng katta iqtisodiy samaradorlik grantlar va mikro kreditlardan foydalangan korxonalarda kuzatilgan. Bu vositalar tadbirkorlarni yangi texnologiyalarni joriy etishga, ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga va daromadni oshirishga rag'batlantiradi. Soliq imtiyozlari va subsidiyalar esa korxonalarning xarajatlarini kamaytirish va faoliyatini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalar birgalikda ishlatilganda eng samarali natija beradi. Shu bilan birga, moliyaviy qo'llab-quvvatlashdan to'liq foydalana olish uchun:

1. Moliyaviy resurslarning maqsadli va tizimli taqsimlanishi;
2. Xodimlarning moliyaviy va texnologik kompetensiyasi;
3. Hududiy infratuzilmaning rivojlanganligi muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning integratsiyalashgan tatbiqi iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi, hududlarda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi va bandlikni oshirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri sezilarli darajada. Mikro kreditlar, grantlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari tadbirkorlik subyektlariga ishlab chiqarish hajmini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va daromadni ko'paytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, qo'llab-quvvatlash vositalarining samaradorligi ularning maqsadga muvofiqligi, tizimli tatbiq etilishi va xodimlarning kompetensiyasiga bog'liq.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, eng katta iqtisodiy samaradorlik grantlar va mikro kreditlar orqali kuzatilgan. Shu sababli qishloq hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirishda moliyaviy vositalarni integratsiyalashgan tarzda tatbiq etish muhim hisoblanadi. Bu nafaqat korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshiradi, balki hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini, bandlikni oshirishni va aholining daromad manbalarini kengaytirishni ham ta'minlaydi.

Shu bilan birga, moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, resurslarni maqsadli va samarali taqsimlash, xodimlarning malakasini oshirish va hududiy infratuzilmani rivojlantirish orqali qishloq tadbirkorligining samaradorligi yanada oshirilishi mumkin. Natijada, davlat siyosati va moliyaviy vositalar qishloq biznesining raqobatbardoshligi va iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov A. Qishloq xo'jaligi va tadbirkorlik rivoji. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Karimov B. Qishloq tadbirkorligi va moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalari. Toshkent: Fan, 2022.
3. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2020: An OECD Scoreboard. OECD Publishing, 2020.
4. FAO. Rural Development and Small Business Support. FAO, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi, 2020.

6. World Bank. Small and Medium Enterprises in Rural Areas: Policies and Instruments. Washington DC: World Bank, 2021.
7. Tursunov N. Moliyaviy vositalar va qishloq tadbirkorligi samaradorligi. Toshkent: Iqtisodiy Tadqiqotlar Markazi, 2022.
8. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital. Wiley, 2017.
9. OECD & FAO. Innovation and Finance in Rural SMEs. OECD Publishing, 2021.
10. Rakhmatov D. Mikrokreditlar va grantlar: qishloq tadbirkorligi uchun iqtisodiy samaradorlik. Toshkent: Iqtisodiy Tadqiqotlar, 2020.

MUNDARIJA

1-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY JIHATLARI VA YO‘NALISHLARI		
1.	Абдуллаев И.С. Минтақа иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда инвестициялар салоҳиятини ошириш	4
2.	Ruzmetov B. Современные проблемы устойчивого развития региона	9
3.	Norqobilov N.N. Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish omillari va mexanizmlari	15
4.	Raximov T.J. Mintaqa eksport salohiyatidan foydalanishning hozirgi holati	20
5.	Rahmonov R.N. Mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda transport tizimining o‘rni va ahamiyati	25
6.	Ibadullayev E.B. Mintaqaviy eksport siyosatini takomillashtirishda infratuzilmaning roli	30
7.	Anvarxonov A.J. Рейтинг международных целей устойчивого развития среди СНГ	34
8.	Daliyev A.SH. Функциональная взаимосвязь основных факторов комплексного развития территорий в контексте жилищной инфраструктуры	38
9.	Ibragimov N.N. Agrar sektorni rivojlantirishning oziq-ovqat taminotini ta'minlashdagi o‘rni	42
10.	Madraximova Sh.B. Xorazm mintaqasining ijtimoiy-iqtisodiy barqaror-ligini va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash	47
11.	Жаббаров К.Й. Циклик тебранишларни давлат томонидан тартибга солиш усуллари тақомиллаштириш	50
12.	Ramazanov S.Sh. Mintaqada ekologik-iqtisodiy tizimlardan samarali foydalanish yo‘nalishlari	55
13.	Nurullayev B.B. Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning tutgan o‘rni	59
14.	Ozodova F.Z. Xorazm viloyatida tashqi bozorlarga integratsiyalashuvi-ning hozirgi holati va o‘rni	63
15.	Sharipov R. Paxta to‘qimachilik klasterlarining hududiy rivojlanishini baholash	66
16.	Rasulov J.K. Mintaqaviy sanoat infratuzilmasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlarning tahlili	72
17.	Saidov S. Mintaqada agrar sohada investitsiya salohiyatini yuksaltirish omillari	77
18.	Masharipov S.F. Mintaqada sanoatni diversifikatsiya qilishda investitsiya siyosatining roli	82
19.	Ismoilov T.P. Mintaqani barqaror rivojlantirishda paxta-to‘qimachilik	88

	klasterlarini shakllantirishning ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyati	
20.	Kobilova Z.B. Mintaqalarda bandlik siyosati va mehnat resurslaridan samarali foydalanish masalalari	92
21.	Qosimov B.S. Hududiy rivojlanishda xalqaro moliya institutlari va xorijiy investitsiyalarning ahamiyati	97
22.	Qobulov O., Yoqubov G'. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda sanoat korxonalari iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar	101
23.	Matkarimov I.B. Mintaqada oziq-ovqat barqarorligini ta'minlashda agrokimyo xizmatlarini rivojlantirishning dolzarbliligi	104
24.	Ermetov A.I. Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli	108
25.	Matkarimov F.B. Mintaqada to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish	114
26.	Qurbanov F.B. Eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy asoslari	118
27.	Abdullayeva Z.S. Mintaqada maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari	122
28.	Rustamova S.A. The Urban-Rural Economic Divide in Uzbekistan: Causes and Policy Gaps	126
29.	Nabiyev G'.A. Sanoat tarmoqlarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda investitsion faoliyatning o'rni	130
30.	Karimov J.K. Davlat iqtisodiyot xavfsizligiga xavflar va tahdilar	134
31.	Saidova O'R. The relationship between import taxes and other macroeconomic indicators in the economic development of Uzbekistan	138
32.	Yaqubova Y.R., Odilbekova X.J. Elektr va gaz sarfini tejashda transport vositalarini rivojlantirishning ahamiyati	144
33.	Saurova I.I. Mintaqada qishloq xo'jaligini rivojlantirishda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash ahamiyati(Xorazm viloyati misolida)	147
34.	Zoirov G'.T. Mintaqalarning ijtimoiy salohiyati va uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri	153
35.	Durumov T.G'. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda bandlik infratuzilmasining ahamiyati	158
36.	Kadirov S.Y. Mintaqada klasterlar samaradorligini oshirish mexanizm-larini takomillashtirish yo'nalishlari	162
37.	Ahmedova N.F. Xiva xonligida ilmiy-adabiy muhitni rivojlanishida iqtisodiy omillarning o'rni	166
38.	Matyakubova M.M. Xiva xonligida moliya boshqarmasi, xazina ishlariga mas'ul lavozim egalari va ularning faoliyati	170
39.	Kadirbergenova Sh.U. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida qishloq xo'jaligi salohatidan foydalanish mexanizmlarining ahamiyati	174

40.	Raxmonov S. Mintaqa iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni asosiy xususiyatlari	179
41.	Saidov J.N. Demografik o'sish muammolar va yechimlar	184
42.	Turayev O.K. Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda iqtisodiy salohiyatni o'rni	186
2-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA ILM-FAN VA INNOVATSIYALARNI O'RNI		
43.	Matyoqubova D.O. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslari va ustuvor yo'nalishlari	191
44.	Raximov T.J. Eksport salohiyatidan samarali foydalanishning ilg'or xorijiy davlatlar tajribalari va mexanizmlari	196
45.	Xojiyeva N.D. IT klasterlar orqali hududiy iqtisodiy faollikni oshirish mexanizmlari	205
46.	Daliyev A.SH. Теоретические основы комплексного развития территорий в контексте жилищной инфраструктуры	210
47.	Norqobilov N.N. Hududiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning roli	214
48.	Raxmonova F.M. Mintaqa sanoat korxonalari jozibadorligini oshirishda marketing strategiyasining shakllari	219
49.	Madaminov S.K. Mintaqaviy nomutanosibliklarni o'rganishning nazariy asoslari	222
50.	Aliyeva G.I. Mintaqada innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik yo'nalishlari	226
51.	Matjonov B.R. Qishloq xo'jaligida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari	230
52.	Nasretdinova F.O. Mintaqada atrof-muhitni muhofaza qilishda aholi ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish muammolari va yechimlari	234
53.	Qobulov O.O', Sobirova M. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning innovatsion yondashuvlar asosida xususiy tibbiyot muassasalari infratuzilma faoliyatini yaxshilash omillari	241
54.	Abdikarimova Z.B. Texnoparklar va innovatsion klasterlarni rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklikning o'rni	244
55.	Rustamova S. Why Does Uzbekistan Struggle to Diversify Its Economy Beyond Cotton and Gold?	250
56.	Xalimov J.Sh. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi turdagi logistika va yetkazib berish xizmatlari boshqaruvining metodologik asoslari	254
57.	Djabbarova Z.S. Mintaqada Oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish	258
58.	Abdikarimova Z.B. Raqobat ustunligi va marketing miks strategiyalari asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlash yo'llari	261

59.	Eshchanova S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida nostandart bandlikning rivojlanish tendensiyalari	266
60.	Yoʻldosheva S.Z. Mintaqani barqaror rivojlantirishda Start – ap loyihalarining tutgan oʻrni	269
61.	Xushvaqtoʻv J.SH. Makroiqtisodiy koʻrsatkichlarni prognozlashda sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish	273
62.	Islomov B.B. Iqtisodiyotda inson kapitali xususan mehnat bozori va uning ahamiyati	277
63.	Egamberdiyeva M.K. Yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda ilgʻor xorijiy davlatlar tajribasi	281
64.	Normetova D.A. Mintaqa raqobatbardoshligini taʼminlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatidan samarali foydalanish yoʻllari	284
65.	Yusubboyeva D.Q. Inson kapitalidan samarali foydalanish boʻyicha xorijiy mamlakatlar tajribasi	286
66.	Oʻrozov A.O. Худудларни иқтисодий ривожланиш курсаткичларини эконометрик таҳлил қилишдаги янги илмий ёндашувлар	292
67.	Saidov J.N. Demografik oʻsish xorij tajribasi	299
3-SEKSIYA. MINTAQANI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARI		
68.	Ibragimov N.N. Agrar sektor mahsulotlari yetishtirish jarayon-larini ekonometrik modellashtirish	304
69.	Muhammadiyeva Y.Y. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tadqiq etishda ekonometrik modellardan samarali foydalanish masalalari	306
70.	Raximov Z.T. Xorijiy toʻgʻridan toʻgʻri investitsiyalar, pul massasi va bandlikning toshkent shahri yalpi hududiy mahsuloti oʻsishiga taʼsiri: 2011–2024-yillar uchun empirik tahlil	309
71.	Raximov T.J. Mamlakat eksport salohiyati oshirish mezonlari va koʻrsatkichlaridan samarali foydalanish yoʻnalishlari	313
72.	Islamutdinov V.F. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning entropiya modellari	319
73.	Namazov G.SH. Ekonometrik tahlilda intellektual prognozlash metodlari	323
74.	Daminova B.E. Методы эконометрического моделирования показателей туризма в Кашкадарьинской области	328
75.	Ataboyeva K.R. Milliy statistika tizimidagi islohotlarni chuqurlashtirish imkoniyatlari	332
76.	Oʻrozov A.O. Hududlarni iqtisodiy rivojlanish koʻrsatkichlarini ekonometrik taxlil qilishning zamonaviy vositalari	335
77.	Madaminov S.K. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi	340

	nomutanosibliklarni statistik-ekonometrik baholash	
78.	Allamberganov X.A. Tashqi savdo salohiyatining rivojlanish ko'rsatkichlarini modellashtirish va prognozlashtirish istiqbollari	343
79.	Mirzamurodov O.S. Iqtisodiy o'sish nazariyalari va modellarini aholining farovonligiga ta'siri	347
80.	Hazratqulov Sh.B. Case-study: Xizmat ko'rsatish sohasidagi investitsiya risklarini minimallashtirish bo'yicha tahlil va natijalar	351
81.	Samandarov O.A. Kvant regressiya modeli yordamida energiya xavfini iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash	356
82.	Abdikarimova Z.B. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun xos raqobatbardoshlik mezonlari	359
83.	Eshmatov D.A. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda prognostik modellashtirishning nazariy yondashuvlari	362
84.	Rustamov J.R. Ekonometrik modellar asosida inson kapitaling mintaqa iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini baholash usullari	368
85.	Ismoilov D.I. Surxondaryo viloyatida 2010-2024 yillardagi yalpi hududiy mahsulotining statistik tahlili	372
86.	Bo'riyev S.N., Qilichova M.A. Mintaqa iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishda xorijiy investitsiyalaridan samarali foydalanishning ekonometrik modellari	376
87.	Niyozov M. Mintaqada sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish darajasini baholash ekonometrik modellari	379
4-SEKSIYA. MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI ROLI		
88	Ruzmetov D.I., Saidov M.D. Kichik biznes va tadbirkorlik subektlarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashdagi muammolar va unlarni bartaraf etish yo'llari	386
89	Masharipova M.A., Saparov A.A. Mintaqada kichik va o'rta biznesni rivojlantirish mexanizmlari	389
90	Otaxonova D.M. Marketing strategiyasining turlari, shakllari va ularning mintaqa savdo korxonalarining jozibadorligini oshirishdagi ishtiroki	394
91	Matjonov B.R. Mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi ta'minotida dehqon va fermer xo'jaliklarining o'rni	399
92	Yakubov S.R. Fundamental and theoretical basis of taxation of individual entrepreneurship and freelance activity	404
93	Maxmudov N.K. Hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish mexanizmlari	411
94	Salayeva B.K. Xizmatlar sohasida kichik biznes sub'ektlari raqobatbardoshligini oshirish tizimini ishlab chiqish	416
95	Atajanova G.M. Kichik biznes va bozor infratuzilmasi asosida	421

	hududiy iqtisodiyotni modernizatsiyalash istiqbollari	
96	Masharipova M.B. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning oʻrni	424
97	Sobirova O. Mintaqa iqtisodiyotining rivojlanishida savdo tarmogʻining oʻrni va ahamiyati	429
98	Ruzmetova I.Y. Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznesning oʻrni	434
99	Nabiyev Gʻ.A. Mintaqa iqtisodiyotida sanoat tarmoqlarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda korxonaning iqtisodiy salohiyati	439
100	Abduvohidov N.R. Хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиёт улушини қисқартиришда рақамлаштиришнинг ўрни	445
101	Ibrayimova D.A. Mintaqada oziq-ovqat mahsulotlarining chakana savdosida xaridorlar loyalligini oshirish	450
101	Toshpulatov B.R. Chakana savdo tashkilotlarining rivojlanish omillari	453
102	Vaisov D.I. Mintaqada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishi tahlili (Xorazm viloyati misolida)	457
103	Narmetova D.A. Kichik biznesning innovatsion salohiyati va uning mintaqaviy raqobatbardoshlikdagi ahamiyati	460
104	Bekbergenov Gʻ. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda tadbirkorlikdagi islohotlar	462
105	Ruzmetov SH.T. Xorazm viloyati misolida “yashil” ish oʻrinlarini yaratishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati	465
106	Oʻrozov A.O. Taʼlimga yashil investitsiyalarni jalb qilish	470
107	Erkinov M.D., Ochilova M.N. Raqobatli bozorda soliqlarning talab va taklif egri chiziqlariga taʼsiri	477
5-SEKSIYA. MINTAQANING IJTIMOIIY-IQTISODIIY RIVOJLANTIRISHDA XIZMAT KOʻRSATISH VA TURIZMNI OʻRNI		
108	Maxmatqulov Gʻ.X. Ichki savdo tizimini rivojlantirish yoʻllari	482
109	Baxtiyorov Sh.Sh. Mintaqada tarmoqlararo klasterlarni shakillantirish omillari	485
110	Djumabayeva SH.X. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida turizmning oʻrni	489
111	Berdiyrov B.S. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida turizm va xizmat koʻrsatishning oʻrni	494
112	Achilova F.K. Mintaqada xizmatlar sektorini raqamli texnologiyalar orqali samarali rivojlantirish mexanizmlari	497
113	Daminova B.E. Optimal methods and concepts for developing tourism in the Kashkadarya region	501
114	Turayev O.K. Mintaqada mehmonxonalar faoliyatini rivojlanishining evolutsiyasi	503
115	Sharipova B.B. Xorazm viloyatida transport xizmatlari koʻrsatishni	506

	rivonlantirishning ustuvor yo‘nalishlari	
116	Matyusupov B. Raqamli marketing funksiyalari va ulardan turizmni rivojlantirishda foydalanish yo‘llari	513
117	Kurbanova O.T. Enhancing the competitiveness of service sector enterprises in the region	517
118	Xalilov S.Sh. Mintaqalarda turizmni strategik rivojlantirishning targeting konsepsiyasi va uning tarkibiy tuzilmasi	520
119	Yaxshimuratova A.G‘.Turizmni rivojlantirishda raqamli marketingning roli	524
120	Ro‘zimova X.M. Mehmonxona xo‘jaligida inson resurslarini boshqarish tizimi	528
121	Tilovmurodov D.F. Sarguzasht turizmining mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi innovatsion imkoniyatlari	530
122	Kobilova Z.B. Hududiy ijtimoiy tenglikni ta‘minlash va hududiy farqlarni kamaytirish siyosati	534
123	Bo‘riyev Sh. Hududlarda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari	539
124	Otabayeva S.M. Turizmda gidlarning kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish yo‘nalishlari	543
125	Atamuratova L.O. Turizmda kadrlar qo‘nimsizligining asosiy sabablari	546
126	Ahmadova Sh.M. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish tamoyillari va barqaror turizm integratsiyasi	550
127	Hazratqulov Sh.B. Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida investitsiyalarni jalb qilishda xorij tajribalari	553
128	Xalimov J.Sh. Logistika va yetkazib berish xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishning tashkiliy mexanizmini takomillashtirish	558
129	Ismoilov F.R. Tovar-xom ashyo birjasi orqali narx barqarorligini ta‘minlash: Xorazm viloyati amaliyoti asosida tahlil	562
130	Matniyozov M. O‘zbekistonda destinatsiya marketing tashkilotlarini rivojlantirishda ijtimoiy media tarmoqlarining ahamiyati	567
131	Ermetova I.T. Mintaqada xizmatlar sohasini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari	572
132	Ibrayimova D.A. Mintaqada oziq-ovqat mahsulotlari chakana savdosini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari	577
133	Mayliyeva S.S. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xizmat ko‘rsatish sohasini takomillashtirish orqali aholi daromadlarini oshirish masalalari	580
134	O‘rinova D.B. Mintaqa iqtisodini rivojlantirishda ziyorat turizmi samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirish	583

135	Karimova O.O. Raqamli marketing platformalari klassifikatsiyasi va ularning funksional imkoniyatlari	588
136	O‘runboyeva S.A. Parametrik sug‘urta: uning ishlash mexanizmi va taklif etayotgan imkoniyatlari	592
137	Sobirova X.I. Madaniy-turistik klasterlarda barqaror rivojlanish strategiyasini ta‘minlashda davlat-xususiy sherikchiligining ahamiyati	596
138	Egamberdiyev O. The role of service and tourism in the socio-economic development of the Khorezm region	600
138	Jumaniyazov Q.A. “O‘zmilliybank” AJda kreditga layoqatlilik darajasini baholash usullari va natijalari	603
139	Kadamov M.O. Xorazm viloyati turistik imijini shakllantirishda brend logotiplarini modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari	608
140	Masharipov A.J. Xorazm viloyatining turistik destinatsiyasining jozibadorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (akt) ahamiyati	613
141	Botirova M. Agrosanoat mahsulotlarini yetishtirish va sotishni rivojlantirishda raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish	618
142	Ro‘ziboyeva Z.U. Xizmat ko‘rsatish sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi	623
143	Zaripova M. Turistik klaster doirasida hamkorlik shakllari	627
144	Quramboyeva A. Turizm xizmatlar bozorida turistik klasterlarning roli va ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta‘siri	630
145	Yaqubov A. G‘. Raqamli iqtisodiyotni hududiy boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish strategiyasi	633
146	Duschanov A.SH. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda imij tushunchasi yondashuvlari va ularning asosiy yo‘nalishlari	635
147	Мирзаева И.Э. Иқтисодийда саноат салоҳияти ва самарадорлигини баҳолаш усуллари бўйича назарий қарашлар	638
148	O‘rinboyev U.O. Agroklastlar faoliyati samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari	644
149	Yaqubov T. G‘. O‘zbekiston farmaseftika tarmog‘ining iqtisodiy barqarorligi va uni oshirish yo‘llari	650
150	Duschanov A.SH. Mintaqa imijni oshirish strategiyasi	652
151	Раджабов Б.М. Шаҳар инфратузилмасини ривожлантиришда иқтисодий трансформацияни аҳамияти	655
152	Odambayev O. R. Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatishni innovatsion rivojlantirishda xorij tajribasi	659
153	Salaeva L. U. Methodological aspects of innovation regional development research	661
154	Мирзаева И.Э. Минтақаларда саноат самарадорлигини иқтисо-	666

	дий-статистик усуллар орқали баҳолашнинг ҳудудий жиҳатлари	
155	Ражабов Б. М. Рақамлаштирилган инфратузилмани шакллантириш назарияси	671
156	Yaqubov A. G'. Raqamli iqtisodiyotni hududiy boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish strategiyasi	675
157	Odamboyev O. R. Uy-joy kommunal xo'jaliklarni innovatsion rivojlantirishning imitatsiya modeli	677
158	Rustamova F. A. Qishloq joylarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion va agrotexnologik yechimlarning roli	681
159	Yaqubov T. G'. Mahalliy farmaseftika korxonalarining rentabellik ko'rsatkichlarini tahlil qilish va oshirish yo'llari	685
160	Bekjanov D.Y. Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat ta'minot zanjirini barqaror rivojlantirishning asosiy yo'nalishlar	687
161	Rustamova F. A. Qishloq joylarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy vositalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri	692

**ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT
UNIVERSITETI**

**“Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari”
mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI**

15-16-oktabr, 2025-yil Urganch, O‘zbekiston

Nash.lits. №211573

Bosishga ruxsat etiladi: 08.10.2025

Bichimi 60 x 84 ^{1/16}. “Times New Roman”
garniturada raqimli bosma ustida chop etildi.

Shartli bosma tabog’i 40,2. Adadi 100. Buyurtma № 25-10

Тел: (33) 701 12 00, (99) 564 63 20

“Khwarezm publication” MCHJ nashriyoti.

220502, Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.

“Khwarezm travel” bosmaxonasida chop etildi.

Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.

